Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 28 (13328) | 1987 чылдың февраль 1, воскресенье | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 копеек.

ХЕРЭЭЖЕННЕРНИҢ БҮГҮ-ЭВИЛЕЛ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

Партия херээженнерниң деткимчезинге идегеп турар. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринден чайгыланган бо сөстер совет херээженнерниң социал идепкейинге үндезилеттинген. Ниитилел амыдыралының бүгү талаларында эде тургустунуушкун чоруп турар бо хүннерде экономиканы болгаш культураны эргелеп башкарарынга херээженнерниң улам идепкейлиг хаара туттунгаан турарын чурт күзеп турар.

Партия съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр тургустунуп турар херээженнер чөвүлелдериниң чаңгыс аай системазы Төрээн чурттуң кыстарының хөй миллион кижилиг отрядының канчаар-даа аажок улуг угаан-бодал болгаш күш-ажыл потенциалын калбаа-биле ажыглаарынга партияга дузалаар хүлээлгелиг. Херээженнер чөвүлелдериниң амгы үеде сорулгаларын Херээженнерниң бүгү-эвилел конференциязының делегаттары чугаалажып көрген. Конференция январь 30-де Москвага Кремльдиң Улуг ордузунга болуп эрткен.

Эштер М. С. Горбачев, А. А. Громыко, Н. И. Рыжков, А. Н. Яковлев, А. П. Бирюкова, Г. П. Разумовский оларны конференцияның киржикчилери адыш часкаашкыны-биле уткаан.

СЭКП Төп Комитединиң Херээженнерниң бүгү-эвилел конференциязының киржикчилеринге байыр чедириишкинин СЭКП ТК-ның секретары Г. П. Разумовский номчуурга, ону чыылганнар адыш часкаашкын-биле уткуп хүлээп алган.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр херээженнер чөвүлелдериниң сорулгаларының дугайында илеткелди Совет херээженнер комитединиң даргазы В. В. Терешкова кылган. Совет херээженнер чурттуң бүгү чонунуң 53 хуузун, улус ажыл-агыйында ажылдап турар кижилерниң барык чартык кезиин ээлеп турар. Ортумак болгаш дээди эртемниг специалистерниң 60 хуузу херээженнер деп, ол дыңнаткан. Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге, ёзулуг-ла революстуг байдалдыг эде тургустунуушкунуң чорудулгазынга херээженнерниң эвээш туружун — бо чугула айтырыгны хандыр медереп билирин үе негеп келген.

Эде тургустунуушкунуң энис сорулгазы — чурттуң амыдыралының бүгү талаларын хаңызы-биле чаартыры, шиитпирлиг бүгү-ле талаларга — экономиктиг, социал-политиктиг болгаш мөзү-шынар адырларынга бистиң тургузуувустуң ачылыг бүдүжүн улам долу ажыдары болур дээрзин СЭКП ТК-ның чаа доозулган Пленуму база катап онзалап шыйган. Херээженнер чөвүлелдери бистиң ниити ажыл-херээвиске, эде тургустунуушкунга херээжен кижиниң бодунуң туружун тодарадып алырынга база херээжен чонуң канчаар-даа аажок улуг социал, күш-ажыл болгаш угаан-бодал потенциалының ажыл-херекке ажыглаттынган турарынга дузалаар ужурлуг.

Херээженнер чөвүлелдериниң сорулгаларын тодаратпышаан, илеткелчи херээженнерниң күш-ажыл, амыдырал байдалдарын экижидери, оларның профессионал мергежилин бедиери, не-чаштыг камгалаарын-биле холбашкан айтырыгларның чедиишкинниг боттанышы, кымны оларның боттарының туруштуундан, негелделиинден хамааржыр деп демдеглээн. Херээженнер чөвүлелдериниң совет болгаш күрүне органнары, профэвилел база комсомол болгаш өске-даа хөй-ниити организациялары база ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң политорганнары-биле тудуш харылзаалыг ажылдаарының чугулазы онза демдеглеттинген. Оларның ажылы ниизы-бүрү хевирлерлиг болгаш хөй талалыг болган тудум, херээжен ишчилерниң эртемжыктары улам боттуу-биле барымдаалаттынар, олар ботэргелелче улам долу хаара туттунар деп илеткелде демдеглээн.

Херээженнер чөвүлелдериниң ажыл-чорудулгазының тодаргай планнарын чугаалажып көрбүшаан, конференцияга саналы берген делегаттар бүгү социал айтырыгларның чедиишкинниг шиитпирлеттиниери тайбын, бөө-чепсекти эндере бүдүрериң соксадыры, бүгү улустарның айыыл чок чоруун идегелдиг хандырары дээш идепкейлиг демисел-биле сырый харылзаалыг деп демдеглээшкен.

Партияның ала сагыш салыышкынын доктаамал көрүп билип турар совет херээженнер СЭКП-ниң чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринче көрдүнген угланыышкынын шугумун харысында деткип, партияның XXVII съездизиниң шиитпирлериниң күүселдезинге улуг салыышкынны кииреринче чүткүп турарлар дээрзин хүлээп алдынган резолюцияда айыттынган.

Совет херээженнер чөвүлелдериниң дугайында дүрүм болгаш Совет херээженнер комитединиң дугайында дүрүм чаңгыс эп-сеткил-биле хүлээп алдынган.

Совет херээженнер комитединиң чаа составының соңгуудазы болган. Аңаа болган пленумга Совет херээженнер комитединиң даргазынга З. П. Пухова соңгуттурган.

(СЭТА).

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН — БОТТУГ ЧҮҮЛ-ДҮР

Тываның ажылчы чону СЭКП ТК-ның чаа эрткен Пленумунуң шиитпирлерин бүрүнү-биле чүүлдүгзүнүп, өөренип, ажыл-ижи-биле холбап турар

ЧАА ЁЗУ-БИЛЕ

Бистиң чуртувустуң ажылчы чону база бир чаа базымны — он ийиги беш чылдыың ийиги чылын — чедиишкиниг эгелээн. Ам кайда-даа, бистиң Каа-Хем районда «Ленинчи оруқ» совхозта болгаш оон Мерген сүт-бараан фермазында-даа ажыл-иш болгаш амыдырал-турттала дүргедээшкиниң болгаш эде тургустунуушкунуң ёзузу-биле чоруп турар. Мыдыг үеде СЭКП Төп Комитединиң ээлчеглиг Пленумунга чугула айтырыг — эде тургустунуушкун болгаш кадр политиказы — чугаалашканы черле зан-дир.

«Бүдүрүлгеге демократтыны хөгжүдериниң чугула айтырыы болза, бүдүрүлгелер, цехтер, салбырлар, участоктар, фермалар болгаш звенолар удуртукчуларын, бригадирлерни болгаш мастерлерни соңгуур чуруму тургусканы болур». Пленумнуң шиитпирлеринде айыттынган бо сөстер бистиң амыдыралывыста чаа чүүл болур, ону чүүлдүгзүнүп, деткип тур мен. Чүге дээрге, чижээлээрге, бистиң Мерген сүт-бараан ферманың эргелекчизин томуйлаар үе турда, ону удуртуп шыдавас кадрларны ынаар чорудуп турганын билир мен. Бир эш турган, чогум боду эки кижи, ынчалзажок демги бир кылаккарадан салдыкпас. Каш-даа катап эмнеткен. Ол солуттунмас кижини, коллектив кежигүннери удурланып турда-ла, совхозтуң ынчаардагы директорлары ферманы катап-катап эргелекчиледип-ле турган. Үлегер чок ол кижиниң хажыдан ажыл-ижинис элээн сандараан. Ынчангаш удуртукчу кадрларны соңгуур чурумну тургусканы черле чүүлдүг болуп турар. Ооң ачызында моон соңгаар төлеп чок кижилерге ферма эргелекчилетпес, бодувустуң төлептиг болгаш идегелдиг бадыткан шыдаар деп санап турар киживисти соңгуп алыр апаар бис. А ол удуртукчуну боттарывыс соңгуп, холувус-биле бадылап алган болганывыста, ооң сөзүн боттандырарывыс база албан болур.

Бистиң «Ленинчи оруқ» совхоз каш-ла чыл мурнунда Каа-Хем районнуң хожудаңгай болгаш сандаргай ажыл-агыйлыг совхозу турду. А ам мурнакчыларның одуруунда келдивис, хамык планнарывысты болгаш социалистиг хүлээлгелеривисти долдур болгаш ажыр күүседип, кызыл туктарны чаалап ап, алдарывыс алгып, диңмирел эгеледивис. Ону мен совхоз директору Ю. А. Клепиковтуң, парткомсекретары А. Т. Слюсареваның, профком даргазы Ф. С. Селиваның эде тургустунуп турарының херелези кылдыр ап-рун турар мен. Чаңгыс мен-даа эвес, совхозтуң бүгү чону ынчаар санап турар.

Мен чүгле бо Мерген сүт-бараан фермазында мутурүжен чыл инек кадарып тур мен. Ажыы-биле чугаалаарга, бистиң коллективти беш чыл чедир үзүк чок удурткан эргелекчи чок. Ам Александр Шелехов эргелекчилеп турар. Ооң ажылдап келген үезинде ферма, ооң ажыл-ижип туружу, коллективтиң кежигүннери безин көзүлдүр-ле «сегип» келди. Ам мурнакчыларның одуруунда бижиы-биле кирген бис. Эрткен чылын күрүнеге сүт садар онаалдавыс 126 хуу чедир күүсеттинген. Ол чедиишкинивисти салбас ужурлуг бис.

Д. КАРМА,
инек кадарчызы, Тыва АССР-ниң алдарлыг дагдыныкчызы.

ХАЖЫЫЗЫНГА АРТПАС БИС

Назы-харым улгаткан. Ынчалза-даа чурттап эртип турар назынымга черле хомудавас мен. Чүге дээрге Төрээн чуртумнуң ниити хөгжүлдезинге улуг-хуумну шыдаар шаам-биле киирип, күш-ажылдан невзээ салдынмайн чор мен. Пенсиялай берзимзе-даа, парлалга шугумунда ажылдавышаан мен.

1941 чылдан бээр СЭКП-ниң кезээлеринде бэктаан келдим. Мынча үениң дургузунда чуртувуска болгулаан төөгүлүг хөй-хөй болуушкуннарның херечизи боол чор мен. СЭКП-ниң съездилериниң болгаш СЭКП ТК-ның Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга боттандырарының херээже бодумнуң үлүг-хуумну эвээш-бичи-даа боз киириштирип келдим. Совет улустуң чаагай чоруун улам экижидер дээш, мээге тайбылыны быжыглаары дээш бистиң партиявыс болгаш совет чазаавыс канчаар-даа аажок улуг сорулгаларны салгаш, оларны боттандырарынче бүгү ниитиниң кужун мөөңнеп, удуртап баштап турар.

База бир төөгүлүг болуушкун — 1987 чылда СЭКП ТК-ның январь Пленуму. Эде тургустунуушкуннуң болгаш партияның кадр политиказының дугайында айтырыгны энаа чугаалашкан. Аңаа СЭКП ТК-ның Чиигине секретары М. С. Горбачевтуң илеткелин болгаш түңнел чугаазын номчуп таныштым, өске-даа эш-өөр-биле бир демей, эң амыдыралчы, үениң негелдезинге дүүшкен, чаа болгаш эң чугула айтырыглар-дыр деп чүүлдүгзүнүп тур мен.

Эде тургустунуушкунну кижи бүрүзү бодун шүүдүкеринден эгелээр. Эгн ёзу-биле чурттап болбас. Үениң негелдези ындыг деп билдим. Эде тургустунуушкуну дээрге кижиниң аажы-чаңы, ажылга хамаарылгазы, бот-негелделии, сагылга-чуруму, чогаадыкчы чоруқ, чаа чүүлдерни шиңгээдип алыры-биле чүткүлү хамааржыр дээрзин медереп билдим.

Пленумга илеткелде, мындыг одуруглар бар: «Чуртта мораль-мөзү-шынар талазы-биле чаа байдал тургустунуп, үнелиг чүүлдерниң эде көрүүшкүнү болуп, болуушкунарны үнелеп көөрүнге ажыт-чажыт чок чоруқ, шынчы чоруқ, четпестерге элтеш чок чоруқ, ажыл-херекти экижидер күзел идепкейлиг боттанып турар принциптер болуп бадыткаттынып турар. Негелделиг чоруқ болгаш сагылга-чуруму бүдүрүлгеде корум-чуруму экижээр».

Шынап-ла, бистиң амыдыралывыста үнелиг өскерилгелер болуп турар. Оларга бис боттарывыс-ла идепкейлиг киржип турар бис. Ындыг болганда, кижи бүрүзү эде тургустунуушкунуң хажыызынга артпас ужурлуг.

О. ДАНЧАЙ-ООЛ,
күш-ажылдың хоочуну, персоналдыг пенсионер.

ӨГ-БҮЛЕ КЕРЭЭЗИНЧЕ КИРЕР

Бүдүрүлгеге демократчыдылганы хөгжүдери, ёзулуг бот-эргелел үндезиннерин чайгылыш чок нептередири бирги черге ужур-дузалыг болуп турарын СЭКП ТК-ның Чиигине секретары М. С. Горбачев 1987 чылдың январь 27-ле СЭКП ТК-ның Пленумунга илеткелинге чугулалап демдеглээн. Бүдүрүлгениң организастаарынга болгаш күш-ажылчы коллективтерниң амыдыралынга ажылчы чонунуң кижи бүрүзү болуп бодунуң бүдүрүлгезиниң ёзулуг ээзи кылдыр көөр ындыг хевирлерни нептередири, ындыг байдалдарны тургузары эргежок чугула дээнин Эрзин районда Ленин аттыг совхозтуң ажыл-ишчилери изин-биле чүүлдүгзүнүп турар.

Удуртукчудан, продукцияны шуут бодунуң холу-биле бүдүрүп турар ажылчындан, оларның аразында тургустунуп турар харылзаалардан күш-ажылдың бүдүрүкчүлүгү, продукцияның шынары дорт хамаарылгалыг. Күш-ажылды организастап турар кижи-биле тудуушкунуң, малчынның аразында чорулдаалар, бот-боттарын билишпес чоруктар удаа-дараа тургустунуп туруп бээр чүве болза, ол таарымча чок байдал чүгле оларга эвес, харын планныг онаалдалар болгаш социалистиг хүлээлгелер күүселдезинге шаптараазыннарлыг болуру билдингир.

Ынчангаш бүдүрүлгеге демократтыны хөгжүдери чугула айтырыг болуп турары ол. Бүдүрүлгелер, цехтер, салбырлар, участоктар, фермалар болгаш звенолар удуртукчуларын, бригадирлер болгаш мастерлерни соңгуур чуруму тургусканы таарымчалыг болуп турарын көдээниң ажыл-иштчилери чугулалап демдеглеп турар.

Ажыл-агыйны чорударының чаа аргаларынче шилчиишкин, бот-орулга-чарылга, болуп акшаландырары болгаш чарыгдалдарны боду дуглаары бүдүрүлгениң ажыл-чорудулгазының чугула кезээ болу берген.

— Бот-орулга-чарылга хүнүн эрттирери бисте чаңгылгаан — деп, совхоз директору Б. С. Сайын биеке чугаалады. — Ылаңгыя мал ажылының мурнакчы дуржулгазын өөрениринге хойжуларын соңгурганы улгаткан. Экономика айтырыгларын, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерин, продукцияның бот-үнезин кыгедириниң айтырыгларын кайы-даа бригадаларның кежигүннери өөренип турар.

Ооң чижээнге коллективтиг кереэ-биле ажылдап турар бот-орулга-чарылгалыг хойжу бригаданы (бригадири М. Кыныраа) хамаарыштырып болур. Хойжу коллектив бот-орулга-чарылга болгаш коллективтиг кереэ ёзугаар ажылдап, саважыгланыц чек системазын ажыглап турар. Дециштелиг бо арганың бригадага-даа, малчын кижи бүрүзүнге-даа ажыктыын кижи бүрүзү ылап билип алган. Бригада кежигүннери малдың чүгле баш санын онча-менди тургузарынче сагыш салып турар эвес, улуг хойнуң-даа, чаш-даа малдың шыырак, деңзиин немежип турар кылдыр өстүрериче кичээнгей сала берген. Бо ажылды шыңгыы учётта тургускан, ол дээш малчыннарга немелде төлевирни доктааткан.

Шыырак хураганнарны чайын кыргылдаже база киирген. Чижээ, М. Кыныраа удуртказы бригаданың азырап өстүргени хураганнардан 1080 килограмм дүктү кыргып алган. Оон 10 муң ажыг рубль орулга база кирген. Малчыннарның чаш малды эки ажаап өстүргени күрүнеге дүк дужаар планны күүседиринче чугула бир магадылал болган. Эрткен чылын ажыл-агый күрүнеге 15 тонна дүктү дужаар планныг турган. Херек кырында 15,4 тонна дүктү күрүнеге садар аргалыг болган.

Беш чылдың баштайгы чылында көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң планының күүселдезин экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң дүргедээшкиниң база эде тургустунуушкунуң негелдезинге дүүштүр Ленин аттыг совхозтуң удуртукчулары болгаш специалистери сайгарып көрген. Түңнеп көөрге, эде тургустунуушкуннуң баштайгы демдектери көдээ ажыл-агый продукциязын бүдүрүп турарында-даа, чамдык социал айтырыгларны шиитпирлеп турарында-даа кестүп турар.

Ажыл-агый эрткен чылын 338 тонна эътти күрүнеге дужаар планныг турган, херек кырында 341 тонна эътти дужааган, 120 тонна сүттү күрүнеге садар турган, 141 тоннаны садар аргалыг болган. Хүлээп алганы ажыл-херекке малчыннар төлептиг чоруун көргүзүп шыдаан. Инек, хой кадарчылары, саанчылар, көдээниң өске-даа ажыл-ишчилери, совхозтуң специалистери мал бажының чыдырын элээжедип, малдың бүгү чүзүнүнуң күш-деңгелин экижиткеништен көдээ ажыл-агый продукцияларын бүдүрери-даа, күрүнеге садары-даа немешкен.

Эвээш эвес мал бажын, малдан алыр продукцияны күрүнеге саткан-даа болза, инек, хой бажын өстүрери мурнукузуктан хөй болуп турар. Тодаргайлаарга, мал өстүрериниң аланнары ажыр күүсеттинген. Совхозта 14011 хой, 877 инек, 640 чылгы болгаш 205 теве бар.

Бөгүн, кажан эде тургустунуушкун бодунуң эге чадазында турда, боттуг турушташ кылдынган чүүлге объективтиг үнелээшкини бээри, ажылдың түңнелдерин чүгле эрткен үениң туруштарындан эвес, бөгүнгү негелдениң туруштарындан көөрү онза чугула болуп турар. Эки ажылдаар, нептийни сагыш салыышкынга күш-ажылчы харыны бараалгаар дээш Ленин аттыг совхозтуң хойжу бригадалары өг-бүле аайы-биле керээже кирер деп турар.

Өг-бүле аайы-биле коллективтиг кереэ көдээ ажыл-агыйга, ылаңгыя мал ажылынга, эптиг болгаш ажыктыг болуп турарын мурнакчы ажыл-агыйларның дуржулгазы көргүзүп турар.

А. ОКСУР.

ХОЙДАН-НА — ХУРАГАН

Улуг-Хемде «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң мурнакчы малчыны Базыр-оол Доңгакович Шаравии бо чылдың кыштаглаашкынынга эки белеткенгенинден ооң коданында хой оолдаашкыны организастыг чоруп турар. Ында төрүүр 371 хойнуң 280-и оолдапкан болгаш хураганнары онча-менди доругуп турар.

Сакманчылар Галина болгаш Светлана Даваалар, Людмила Хертек, комсомолчу Кара-оол Шаравии олар кызымак ажылдап, социалистиг чарышта идепкейлиг киржип турарлар.

ЧУРУКТА: бөлүк сакманчылар.

В. КАРА-САЛДЫН фотозу.

САКМАНЧЫ КЫСТАР

ВЛКСМ райкомунуң өөреткезин ёзугаар дыка хөй оолдар, кыстар амгы үеде сакманчылап ажылдап турар. Олар төрээн хой бүрүзүндеп хураганны менди доруктуруп алыр дээш чарышта хаара туттунган.

ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң Кара-Хову бригадазында комсомолчу сакманчы Каң-оол Саяна 135 хураганны хүлээп алгаш, оларны эки ажаап, чемгерип турарындан кадык, семис-шыырак доругуп турарлар, ооң түңнелинде бо сакманчы социалистиг чарышка бирги черни алган. Бо-ла совхозтуң Бел хойжу бригадазында Доңгак Февраль. № 3 хойжу бригадада Биче-оол Айдаңмаа болгаш өскелер-даа сакманчы хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип, ниитиниң малының баш санын өстүрер херекке улуг үлүг киирер сорулганы салганнар.

А-Т. БЕГЗИ.

ЧҮСТЕН-НЕ ЧҮСТҮ

«Шамбалыг» совхозта 17 чыл иштинде мал ажылынга ажылдап келген дуржулгалыг малчын Байыр Бакырович Хомушкунуп коданында төрээн хойларының хураганнары онча-менди өзүп турар.

Малчын 1986 чылды багай эвес чедиишкиннерлиг дооскан, төрүүр чүс хойдан 110 хураганны, бодүүн дүктүг хойдан-на 2 килограмм дүктү кыргып алган.

1987 чылда ол бедиткен социалистиг хүлээлгени ап, төрүүр 100 баш хойдан-на 100 хураганны, хойдан-на 2 килограмм дүктү кыргып алырын хүлээнип турар.

С. ДОПЧУТ-ООЛ.

ЧЕМ ЧЕТЧИР

Сүт-Хөл районда «Алдан-Маадыр» совхозтуң Алдан-Маадыр салбырының Оргу-Шөл хойжу бригадазында төрээн үш муң ажыг хойнуң хураганнары менди доругуп турар. Бригаданың малчыннары амгы үеде ниитиниң малының баш санын хоратпас, чаш төлүн бүрүн камгалап өстүрер дээш шалыпчы ажылдап турарлар.

Малчыннарның хойлары немелде азыралда. Малчын кодаңнарда четчир санныг сиген, саваң, чарба, суда бар. Оларны специалистерниң тургускан рационнун ёзугаар берип, чаш хураганнарны болгаш төрээн хойларны чылыг сүт-биле суггарып турар. Ынчангаш бригаданың хойлары кышты хүр ажып турар.

Н. ООРЖАК.

МУРНАКЧЫЛАР

Өвүрнүң «Коммунизмче оруқ» совхозу 1986 чылдың ажыл-агый түңнелдерин үндүрүп, адырлар, мергежилдер аайы-биле чемпионнарны тодараткан.

САРЛЫКЧЫ

Дандар-оол Хаажыкович Ховалыг-биле Чиңге-Ховуга сарлык кадарып чорда ужуражы бердивис.

— Үш, дөрт чыл бурунгаар келген болзуңарза, үжен шаа безин четпес сарлык-ла болгай бо — дээш, чаттып оъттаан коданны долгандыр көрбүшаан, чугаазын уламчылай-дыр: — Ам харын, үш чүс чедип олур. Турум азыралга турар хонуу чок, хөй чарыгдал-шуудел үндүрүп, сиген, чарба-даа шоолуг херегдевес мал-дыр ийин. Аңмен ынкаш, тайга-сынинар эзээ тевер, эъткир, сүткүр, дүктүг, ажыктыг, орулгалыын чүү дээр!

Д. Ховалыг Ак-Кежигде кыштап турар. Бо чылын Бора-Шай унун дургаар хар улуг-даа бол, Артыштыг-Хемге мага хандыр семирип чайлаан кодан сарлык хүр, хорамча чок.

Сарлыкчының аал-оранын, кыштаан көрдүвүс. Бажың даштында ногаан өңнүг кожуглуг мотоцикл — «Уралды» тургузуп каан. Ону эрткен чылын төрүүр сарлык бүрүзүнден алган бызаа чүс хуу болган көргүзүү дээш совхозтуң удуртулгазы дамчыштыр ээлбег сокка садып алган.

Малчынның өөнде демдеглел кылыр кыдыраашстарны ханада чыскаалдыр азып каан. Ында автолавканың кээп турарын, почта чедирилгезин, сүт сөөртүлгезин, хандырылганың байдалын кичээнгейге алыры-биле шуптузун бижип каан.

Дуржулгалыг малчын Д. Ховалыг бо чылын чүс башка онааштыр чүс сарлык бызаазын алырын хүлээнип турар.

ЧЫЛГЫЧЫЛАР

Совхозтуң чылгызы ийи кезек черде мөөңнеттинген. Бора-Шайның Хову-Бажында 306 чылгыны Олег биле Анатолий Моңгуш алышкылар кадарып турар. Дузалакчылары Валерий Моңгуш, Хүлер-оол Моңгуш чыл санында арга-дуржулгазы немежип, мергежили бедип орар.

Чылгының чартыы — төрүүр белер. Кышкы үеде малын үш азы алды хонуктан алгаш, Көк-Хорум, Арт-Аксы, Чалбак, Ортаа Солчур, Кыдыы Солчур ынаар ээлчежип кузеттеп турар.

Оларның адаа чарывында Эзир-оол Моңгуштуң коданында 500 ажыг чылгы бар. Эрткен чылдың түңнели-биле Эзир-оолдуң акызы Дыртык-оол Моңгуш чүс беден 95 кулун алгаш, өскелерден эки көргүзүглүг диртип, мурнакчыларның одуруунче кирген. Ол ам бо чылын үш чүс хире богба-чаваны онча-менди кадагалап турар.

Одар-белчир бо хүннерде чедишпейн турарындан Э. Моңгуштуң коданы Улаатайның Хөрлетиже көжүп чедерин шиитпирлээн.

СААНЧЫ

Кужур-Чыраа сүт-бараан фермазының коллективи үнген чылды курлавырлыг уткаан. Ында ажылдап турар саанчылар февральдың үлүүнде ижениш шынарже сагып салып, чыл эгезинде алдынган темпини кошкатпаан.

Саанчылар ортузунга калбарган чарышка Александра Калындүүевна Моңгуш бирги черже үнген. Аңаа бижиглээн 13 инектиң ийизи төрүүкен. Ол амдыызында 9 инек саап турар.

С. ДАНЗЫ.

СӨӨЛГҮ ҮЕДЕ ЭКИЖЭЭН

Бистиң «Тере-Хөл» совхозтуң дирекциязы малчыннарже кичээнгейни сөөлгү үеде элээн улгаттырган. Ылаңгыя совхоз төвү-биле харылзаавысты экижидип, суур биле Балыктыг аразында рацияны тургусканы биске дыка таарымчалыг болган. Ол ышкаш Үстүү-Балыктыг деп черге бажыңны тудуп, аңда хойжу бригаданың төвүн тургузарын шиитпирлээн. А биеке бодувустуң ээлчээвисте бо чылын эки үре-түңнелдиг ажылдаар дээш кызар бис.

М. НАМГАЙ.

Дүвүренчиг медээ

ДУЗА ХЕРЕК

Өвүр районда «Кызыл тук» совхозтуң Мойналыкта малчын Севек Ооржактың кыштаан хат хадааш, хөртүктеп каапкан. Малчын хураганнар кадарып турар. Оларның 20 хирезин тургузу азырап турар.

Районнуң саң-хөө килдизи болгаш ыяш ажыл-агый ажылдакчылары бо кыштагны шефке алган. Ийи хүнүң дургузунда малчынның кыштаазың кержээнин ноптаргаш, өлек чоогунче чымп кагдывыс. Чогум хураганнары амдыызында менди-даа болза, малчынның хөрээн өйгеп айтырыглар хөй. Ол мынчаар чугаалады:

— Ам мээң кыштаамда тудум сиген-даа чок. Белеткен алган сигенимни хөөэ хураганнарга чиртип кааптым. Совхозтан сиген айтырарымга, машиналар чедишпес, тракторлар үрелген дээш хүүлел-түнче чылдырып-ла турар. Хат дүй хадып каапкаш, чоокта хөй оъттаар оът төнген. Совхозта чүгле 4-5 машина шимчеп турар, сүг база сөөртпестээн. Сүг кудар доскаар доңган. Кыштаг биле совхоз аразының оруу мунгаштааларының кырында келген. Моон кижи барып негелде кылбас болза, бо аалды даргалар шуут уттуптар. А негелде айтырыг тургузарга, бир неделя болгаш хандыраа хандырар бээр-дур.

Совхозтуң дирекциязы, түский эртемниглер малчынның ол чөптүг негелде, хомудалдарын кичээнгейге ап, шиитпирлээри негеттинип турар-дыр.

М. МОҢГУШ.

ПАРТИЙЖИ АМЫДЫРАЛ: эде тургустунуушкун канчаар чоруп турарыл?

САЛДАРЫН ЧЕДИРГЕН

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринде партия эге организациязы бүрүзү партийжи ажылды үнделенин-биле эде тургузарын айыткан. Ынчангаш чурттуң бүгү партия эге организациялары-биле бир демей, оң амыдыралга боттандырар дээш «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынның Мөңгүн-Тайгада бот-орулга-чарылгалыг тудуг участогунда партия эге организациязы (секретары Д. М. Иргит) чамдык ажылдарны кылып чоруткан.

Съездиниң хүлээп алган документилериниң болгаш шиитпирлериниң утказын, салган сорулгаларын коллективтиң коммунистеринге, ажыл-ишчилеринге тайылбырлаар ажылды партия эге организациязы чоруткан. Коммунистерни, комсомолчуларны, тудугжуларны өөредилгеге шуптузун хаара тудуп, орта съездиниң материалдарын өөренип, салган сорулгаларын тайылбырлаан, оң участоктуң шиитпирлээр ужурлуг айтырыглары-биле холбаштырган. Ол ышкаш коммунист, ажыл-ишчи бүрүзүнүң хууда онаашкан ажылы, хөй-ниитиниң херээ дээш харысаалгалыг болурунуң, сеглээн сөзү-биле ажыл-херээниң карышпазының, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарының, планныг онаалдаларны албан күүседириниң, кылган ажылдың шынарын экижидериниң, камналга-хумагалал дээш демисежириниң, күш-ажылдың бүдүрүкчүзүнүң бедидериниң дугайында аңаа чугаалажып, моон сонгаар ажылды эде тургузар талазы-биле дугуржуп алган.

Партия эге организациязы бодунуң ажылының стилин болгаш аргаларын сайзыраңгайжыдарынче чогуур сагышты салган. Хуралдарны эрттирериниң шынарын экижидери, үндүрген шиитпирлерниң күүселдезин чедип алыры, коммунистерниң идепкейин, харысаалгазын бедидери, шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди калбартыры болгаш өске-даа партийжи организастыг, идеологтуг ажылды экижидери дээш чамдык хемчеглерни алганы партия эге организациязының дайынчы аргазыннээзин бедидеринге, коммунистерниң идепкейлиг болурунга салдарын чедирип турар болу берген.

Партияның XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның июнь (1986 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин күүседир талазы-биле партия эге организациязының сорулгаларының дугайында айтырыгларны чугаалажып турда, коллективте ажыл-иштиң байдалын шүгүмчүлекчи ёзу-биле анализтээш, партияның салган сорулгаларын боттандырар талазы-биле чүнү кылырының хемчеглерин ажылдап кылган.

Партия организациязы бодунуң үндүрген шиитпирлерин күүседири-биле организакчы, идеологтуг ажылды экижидип эгелээн. Бирги ээлчегде коммунистерден негелдени күштелдирери-биле оларның ажылының, партийжи даалгаларны күүседип турарының дугайында отчёттарын дыңнаарын ковудеткен. Коммунист тудугжу Б. Б. Салчактың партийжи даалганы күүседип турарының дугайында информациязын партия хуралынга дыңнаан. Бо коммунист коллективте спорт ажылын харыылап турар. Тудугжуларны өлче хаара тудар талазы-биле чамдык ажылдарны чорутса-даа, мында четпестерни айтып, коммунист партийжи даалганы негелдеге чедир күүсетпейн келгенин шүгүмчүлээн. Хурал соонда бо ажылды идепкейжидип турар. Олар ам волейбол, баскетбол, стол теннизиниң, мячилиг хоккейниң маргылдааларынга, боттарының спортчу мергежилин бедидери-биле секцияларда киржип турар болу берген. Профэвилел комитединиң даргазы тудугжу К. О. Донгактың «Социалистиг чарышты организастап турарының дугайында» информациязын база дыңнаан. Бо хуралга Совет Эвилелиниң ажылчы чонунга СЭКП Төп Комитединиң Кыйгырыында айытканынга дүүштүр чарышты дээштиг организастаарда коллективтиң профкому чүнү кылырын, амгы үеде күш-ажылчы маргылдааның байдалын анализтеп чугаалашкан. Ай санында чарышты түңнеп, көргүзүглерин самбыраларга бижип, мурнакчыларны шаңнап-мактап турарын орта демдеглээн. Оон-биле чергелештир чарышты организастап турарында четпестерни шүгүмчүлээн. Коллективтиг керээни четпес күүседип турар. Күш-ажылдың сагылга-чурумун үрей бээр таварылгалар бар.

Партия организациязы комсомол эге организациязының, херээженнер бөлүүнүң ажылын идепкейжидеринче кичээнгейни салган. Чүге дээрге, партия эге организациязының отчёт-соңгулдалыг хуралынга коммунистер хөй-ниити организацияларынга партийжи удуртулганың коскаан шүгүмчүлээн, ынчангаш оң экижидер дээш ажылдап турар.

Партия организациязы съездиниң шиитпирлерин өзүгаар ажылын эде тургузар, коммунистерниң идепкейин бедидер дээш чамдык хемчеглерни ап эгелээнинден күш-ажылдың сагылга-чуруму, тудугжуларның ажыл-ижинге хамаарылгазы, идепкейи экижээн, харысаалгазы бедээн. Ол — планныг онаалдаларны күүседиринге, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге салдарын чедирген.

Он ийиги беш чылдың бирги чылында бот-орулга-чарылгалыг тудуг участогунуң коллективи багай эвес күш-ажылчы көргүзүглерни чедип алган. 1986 чылда 377 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр турган, даалгадан ажыр 46 муң рубльдиң ажылын кылган. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедээн, ол даалга 6,8 хуу өзүлделиг болган. С. Х. Одай-оолдуң, А. С. Байыр-оолдуң удуртканы тудугжу бригадалар эрткен чылдың планныг онаалдаларын хуусаа бетинде эки шынарлыг күүсеткен. Ынчангаш эрткен чылдың түңнели-биле участок районга чарышка бирги черни алгаш, СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң, агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларының профэвилел райкомунуң болгаш ВЛКСМ райкомунуң шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнаткан.

Социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда коммунистер чоруп орар. Тудугда 6 коммунист ажылдап турар, олар шуптузу бердинген даалганы ажыр боттандырган. Күш-ажылга болгаш хөй-ниитиниң херээнге үлегер-чижээн Очур Донгак, Баавыл Салчак, Николай Очур, Аркадий Бады, Полина Салчак болгаш өскелер-даа көргүзүп турар. Тудугжу, СЭКП кежигүнүнге кандидат Николай Очур чарышка эки көргүзүглерни чедип алгаш, Болгарияже экскурсиялаар путёвка-биле шаңнаткан.

Партия организациязы биле участоктуң администрациязы тудугжуларның политиктиг, экономиктиг билиин, мергежилин бедидеринче бо чылын кичээнгейни кайы-даа чылдан күштелдирген. Бүдүрүлгениң интенсификастаарынга, бот-орулга-чарылганы, бригада керээзин нептередиринге хамаарышкан өөредилгени коллективте организастаан, ооң кичээлин айда ийи удаа эрттирип турар.

Партия организациязы ажылын эде тургузары-биле чамдык ажылдарны чорудуп-даа турар болза, ам-даа негелдеге четпес. Партия хуралдарын эрттиреринге белеткел кошкак, коммунистерниң шүгүмчүлелдерин, саналдарын боттандырар дээш ап турар ажылы четпес, коммунистерниң бот-идепкейи сула, партийжи даалгаларының күүселдези негелдеге ам-даа дүүшпес болуп турар. Ол ышкаш хол-биле кылыр ажылдарга биче механизацияны нептередиринче, күш-ажылдың сагылга-чурумун, бот-тывынгыр уран чүүл ажылын экижидеринче кошкак кичээнгей салып турар.

Эрткен чылын чедип алган баштайгы чедиишкиннерни быжыглаар, четпестерни ээр, Улуг Октябрьның 70 чылынга телептиг ужуражыр дээш чарышты калбартыр, организакчы, политиктиг ажылды күштелдирер дээш хемчеглерни ап турар.

Т. ХЕРТЕК,
«Шынның» корр.
Мөңгүн-Тайга район.

ЭКОНОМИКА—87: АЖЫЛ-АГЫЙНЫ ЧОРУДАРЫНЫҢ ЧАА БАЙДАЛДАРЫ

БОДУН БОДУ АКШАЛАНДЫРАРЫНЫҢ ЭКИ ТАЛАЛАРЫ

«Волгограднефтемаш» бүдүрүлге каттыжышкынның ажыл-ишчилеринге бодун боду акшаландырарынче шилчилгениң соонда болган өскерлиишкиннер чаа байдалга ажылдың баштайгы неделязында-ла илдең болу берген. Аңаа волгоградчыларның баш удур кылып четтигипкен белеткели улуг рольдуг болган.

Бүдүрүлгеге дужаарының хуусаалары-биле дүүштүргени кылыгларның номенклатура талазы-биле тодаргай планы цех, участок, бригада бүрүзүнде бар. Планныг онаалдалар ажылчыннарга чаа утказыг болу берген: ам орулганың бир рубль бүрүзүнден-не 43 копеекти «Волгограднефтемашка» ажыглаары-биле санап берип турар. 1987 чылда бүдүрүлгениң алыр 250 миллион рубльинден 100 миллиону ооң бодунуң херегзелинге артып калыр.

Ындыг байдал күш-ажылдың бедик түңнелдеринге ажылдап турар кижи бүрүзүнүң материалдыг сонуурганын болдурган. Ажылдап алган акшаны тергиин эки күш-ажыл дээш шаңнап мактаарынга, бүдүрүлге, эртем-шинчилел, конструктор баазазын хөгжүдеринге, а ол ышкаш чуртталга бажыңнарын, уруглар албан черлерин тударынга ажыглаар.

Бодун боду акшаландырарынче шилчилге коллективти чүгле амгы эвес, харын бүдүрүлгениң келир үезинче чаа ёзу-биле көөрүнче албадапкан. «Волгограднефтемаштың» техниктиг политиказы—техниктиг чөвүлелдиң хуралдарынга эң-не чидиг айтырыгларының бирээзи.

ЧУРУКТАРДА: бодун боду акшаландырарынче шилчээшкиниң соонда Петров аттыг заводта эргелеп башкарылганың автоматтыг системазының ажылдакчыларынга ажыл немежи берген. Ам мында бригадаларда материалдарның чарыгдалдарының учёдун, бүдүрүп үндүрүп турар продукцияның бот-үнезин болгаш өске-даа хөй чүүлдерни киирген; «Волгограднефтемаш» каттыжышкынның Петров аттыг заводунуң кол инженериниң оралакчызы Е. К. Лебедев техниктиг чөвүлелдиң хуралының үезинде.

Э. КОТЛЯКОВТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

ЧЕТПЕСТЕРНИ КАТАПТАВАС ДЭЭШ

«Шекпээр» совхозтуң Биче-Тей, Аянгаты салбырларының хойжулары эрткен чылын мал бажын өстүрер, ооң чаш төлүн меңди камгалап алыр талазы-биле планныг онаалдаларын чедир күүсетпээн. Биче-Тейде хойжу бригада ниитизи-биле төрүүр чүс хойга онаашты 63 хураганны камгалап алган, а Аянгатының хойжуларының көргүзүү ооң-даа куду. Оон 1031 баш хой, хураган ниизы-бүрү аарыглардан өлген, 144 башты чидирген. Ол чорук совхозтуң болгаш салбырларның мал ажылының специалистериниң багай ажылдаанындан, кадарчыларның малдың ажаалдазын, чемгерилгезин, камгалалын багай чорудуп, онаашкан ажылынга ээ-харысалга чок чорууннан болган.

Эрткен чылын хойжулар ортузунга социалистиг чарыштың түңнелин үндүрген. Ниитизи-биле кыш берге болган-даа болза, хойжулар Партизан Монгуш, Көкей Бора, Зоя Монгуш, Аизат-оол Монгуш, Маадыр-оол Монгуш олар хойдан хураган, дүк алыр планын ажыр күүседип, чарыштың тиилекчилери болганнар. Ам хойжулар чаа хүлээлгени алганнар.

Совхозтуң удуртукчулары малчыннарның амыдырал-чуртталгазынче элээн сагышты салган. Совхозтуң ийи салбырындан 9 кадарчыларның кодааннарынче электри шугумун шөйүп, чырыкты киирген. Бо чылын ол ажыл уламчылаң, кадарчыларның хөй кезии электри чырыы-биле хандыртынар. Бо бүгүге сорук кирген кадарчылар ам кыштаглаашкынның чедиишкинниг эрттирер дээш бүгү-ле хемчеглерни ап турар.

Х. МОНГУШ.

ЧАҢЧЫЛ БОЛГАН

Өвей-оол Агбаанович Кара-Сал — Чөөн-Хемчик районнуң агроүлетпүр комплекизиниң Чадаанада сентелге-техниктиг бүдүрүлгезиниң хоочуну. Ол бо организацияда ажылдаа-ла он ийи чыл чедип, бодунуң ажылдап келген чылдарының дургузунда ажылга эки талаларын көргүзүп, бодунга алган социалистиг хүлээлгелерин үргүлчү ажыр күүседип келгеннериниң бирээзи.

Бүдүрүлгениң мурнакчызы 1987 чылдың часкы хову ажылдарынга киржир техниканың моторларын өй-шаанда септеп доозар дээш, шудурту ажылдап турар. Ө. Кара-Сал айда чеди мотор септээр планныг. Ол планын 8—9 чедирип, нормазын үргүлчү ажыр күүседип келген мурнакчы моторист.

Ажылдап келген чылдарының дургузунда хоочун чеже-чеже аныяктарны бодунуң ышак мергежилинге өөреткээн дээр. Мотористиң чыл санында бир өөреникчилиг болуру чаңчыл болган.

В. ХОВАЛЫГ.

ЛИНОТИПИСТЕР

Чаа Шагаан-Арыгда «Улуг-Хем» солуннуң редакциязының типография коллективи он ийиги беш чылдың ийиги чылында бедик күш-ажылчы көргүзүглерни чедип алыр дээш шалыпкын ажылдап турар.

Типографияның линотипистери Светлана Хертек, Наталья Бегзи, өөреникчилер Анна Кижиир-оол, Ульяна Донгак болгаш оон-даа өскелер эрткен чылдың түңнели-биле социалистиг чарыштың мурнуку одуруун ээлээннер.

ЧУРУКТА: линотипистер (солагай таладан) Светлана Хертек биле Наталья Бегзи.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

ХУМАГАЛЫГ ЭЭ БОЛУР

Ос-хорум апарган чыдар. Аңаа кым буруулугул?

Бистиң аныяк республикавыстың чер ажылын сайзыраңгайжыдар, ооң бүдүрүкчү күштериниң өзүлдезин улам шапкынчыдар, көдээниң ажылчыннарының хол-биле кылып турар ажылын чиигедип, ону механизастаар, чер болгаш мал ажылының продуктуларын бүдүрерин элбедедер база ооң шынарын бедидер дээш Коммунистиг партиявыс болгаш чазавыс бүгү таланың дузаламчызын бистерге көргүзүп турары кымның-даа сагыш-сеткилин хайныктырып, ам-даа кужениишкинниг ажылдаарынче бистерни сорук киирип турар.

Биске берип турар амгы үениң күчүлүг чепсек-херекселдерни, машина-техниканы карак огу дег камнап, хумагалыг ажаап, чөп ажыглаары болгаш ол күчүлүг техниканың ёзулуг ээлери болуру хамыктың мурнунда совхозтар, ажыл-агый удуртукчуларының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының болгаш механизаторларның хамааты хүлээлгези болур ужурлуг.

Машина-техниканы камнавас, ооң техниктиг ажаалдазын хайгааравас, илегээш техниканы эдилеп каан кижилерден негелдени кошкатканындан эдилезе чогуур хуусаазы четпээнде-ле үрелгеш, октаттынган автомашиналар, тракторлар, комбайннар болгаш кошкуг херекселдер совхозтар төптеринде, бригадаларның, звенолорның хову турлагларында, сүт-бараан фермаларында, мал белеткээр черлерде, арыг-бүта иштеринде ос-хорум апарган чыдары каракка чаржымнып турар-дыр. Мээң бичии оорам үемде чаңгыс борбак кадагым алдын-биле садарга-даа тывылбас, каракка безин көзүлбес турганын утпаан мен.

«Мээңии эвес, хамаан бе! Күрүне аарай бээр бе!» дигилээр ээ-харысалга, кем-хаара чок, харын-даа кем-буруулуг хоочуннар чамдык хөй совхозтар, ажыл-агыйлар, тудуг, орук, сүт база мелиорация бүдүрүлгелеринге чыл санында улуг караңгы-хораалга таварышып турар чажынтып хөй. Күрүнениң аажы өртектиг материал-техниктиг курлавырларын чөп ажыглаарының оруунга хора чедирип турар ийи-чаңгыс кижилерни арын-нүүр барымдаалавайн, буруу шаап, буруулуктарга чогуур харысаалганы хүлээдирип үе негеп келген деп бодаар мен.

Заводтардан чаа-чаа-ла келген автомобильдерниң, тракторларның, комбайннарның хөй нуруузу дүңгүр-даңгыр-ла чаңгыс чыл азы сезон иштинде «ажылдаан» аттыг болгаш, саңдан үнүп, тоймагладып, үнетеккеш, «сектер» болуп үндүр бижиттинип, харын-даа чамдыкта үнаар бижиттинмейн турарын республиканың кайы-даа ажыл-агыйларынга көрүп болур.

Автомобильдерни болгаш тракторларны кайы хире дүргең чорудуп болурун оңу бүдүрүп үндүрген заводтар болгаш КАИ органнары айтып каан стандарт бар болгай. Ынчалза-даа мында айтып каан, кызыгаарлаан доктааткан хемчээлдерни барымдаалавайн, ээрик-ээп кайы хамаанчок шаап халдып турганш, машина-техниканы үрегдээн кижилерни торгаан, хоойлу-дүрүм ёзугаар харысаалга онаар дээштиг хемчеглерни албайн, үрегдээнчилер-биле эптежип турар ажыл-агый удуртукчуларының шак ындыг эмин эртир чымчак чоруун буруу шавар болза эки. Бо айтырыг кымның-даа дүвүрээлбе турар комуданчыг-дыр.

Республиканың хову-шөлдеринде, арга-эзимнеринде чыл-чылы-биле чер санай хорумналдыр агжая берген ирип, дадарып чыдар улуг өртектиг чүс-чүс тонна демир-дес аймаан чыып бөлгеш, ажыглаалга база катап киирер талазы-биле кампания чарлап, дээштиг хемчеглерни алырын үе негеп турар деп санаар мен. Демир-дес аймаан чыыр дужаары чүгле ажыл-агыйларга эвес, харын күрүнеге улуг ажыктыг курлавыр-дыр. Чер болгаш арга-арыг дугайында совет хоойлуларның негелделеринге дүүштүр хову-шөлдерниң, эзим-аргаларны арыг-силиг, чараш чаагай, нерушттуг кылдыр адиээри. Иштиниң өнчү-хөреңгизинге ёзулуг ээ болуру хамааты бүрүзүнүң хүлээлгези. Ынчангаш машина-техниканы камныг эдилеп, хумагалыг болуру улуг ужурлуг-дур деп билир мен.

Чурттуң кара металлургия үлетпүрүнүң чиг этке доктаамал херегзелин хандырарынга дээш-биле-даа бол салымыкынмасты киирип, демир-дес аймаан чыып, белеткээр ужурлуг бис.

А. БОРБАК-ООЛ.

СУРАГ БАРДЫ-ЛА

Кызыл районнуң Черби суурунуң чурттакчылары дөрт ай радио дыңнавайн келдивис. Радио ыттавастаан дугайында айтырыгны Чербиде харылзаа салбырының начальнигиниң А. И. Ильинага ийи катап четкеш тургустум. «Кызылдан улус кээп кылыр болган чүве. Сураг барды-ла» деп, ооң чаңгыс харызы мындыг. Монтёр кижививис база чок. Ам ажылдап турар монтёр Кара-Хаак суурну база харылзап турар. Ынчангаш биске шоолуг-ла келбейн турар кижи. Районнуң харылзаа белдиринден тускай улус келгеш кылып бербес болза, ол оңу кылып-даа шыдавас ийин—деп, харылзаа салбырының начальнигиниң база бир харызы ол болду.

Улус депутаттарының Черби кодээ Советиниң даргаларындан айтырарга база-ла тодаргай харыы бербес, тоомча чок боор-дур.

Мен бодап көөрүмге үрелген шугумну чаартып, эде кылып алырынга эки-ле дизе бир неделя хире хуусаа-ла херек ийнаан. Суурнуң чурттакчылары радио шугумун кажан-дерни дөрт ай манап келдивис. Мынчага чедир ол үрелген черни кылбаан. Районнуң харылзаа белдирии бистерге бир дузаны чедирер боор дээш кузел-биле бо материалды бижидим.

Р. ОЧУР-ООЛ.

РЕДАКЦИЯДАН: Дөрт ай иштинде радио дыңнавайн турар дугайында дүвүрээнчиг чагааны алгаш, Кызыл районнуң харылзаа белдиринче долгаан бис. Харылзаа белдириниң начальнигиниң оралакчызы Сергей Соянович Нурсат телефон даңзазын тудуп алды. Ол мындыг харыыны биске берген. «Электри шугумун дамчыштыр радио дамчыдылгаларын чорудуп турар улус бис. Ол шугум эргижирээн. Харылзааның амгы шугуму чок. Бо чылдың июль-август айларда ол шугумну септээри көрдүнген. Чамдык радиозу ыттавайн турар кудумчуларны хынап көөрү-биле бо хүннерде ынаар улус чорудар бис. Монтёр кижини дилеп тывар хемчеглерни база өөренип көрүп турар».

Кыштаглаашкын—хүннүң чугула айтырыы

КЕРЭЭЛИГ АЖЫЛДАЗА-ДАА, ОРУЛГА ЧОК

Улуг-Хем районда «ҮТКА 25 чылы» совхоз он ийиги беш чылдың баштайгы чылында күрүнеге 670 тонна сүт дужаар планныг турган, ону 95 хуу кылдыр күүсеткеш, ол талазы-биле районда куду көргүзүглүг ажыл-агыйларның бирээзи болган. Ук совхозтуң Арысканда болгаш Иштии-Хемде сүт-бараан фермалары эрткен чылда ажыл-агыйның бот-орулга-чарылгалыг аргазынче кирген. Керээлиг аргаже кирген соонда чыл эрткенде ажыл-агыйда кандыг өскерилгелер болганыл база планныг онаалдалар болгаш социалистиг хүлээлгелер күүселдези канчаар боттанганыл?

Иштии-Хем сүт-бараан фермазы совхозтуң төп салбырындан он сес километрде тайга баарында коңчуг эптиг черде турар. Ол девискээрде мал откарар чер, арга-ыяш, чайгы үеде сүт-даа четчир. Совхоз төвү-биле аргыжарда оруу-чирии-даа эки.

Ферманың инек, бызаа турар кажааларын каш чыл бурунгаар туткан-даа болза, барык чаа хевээр, даштыкы ханаларын агарты чугайлап каан.

Эртенги саалда дооступ бергенде, ферманың төвүнде ийи улуг кажааның бирээзинге кирдим. Кажааның аксын чаазында чуга ол маңзалардан кылган хевирлиг — кургааш, оларның аразы шаарарып, улуг үттерлиг апарган. Дээвиирде кылын хыраа эрип биткеш, кажаа иштинде мыдамында борбак-борбак кылдыр инек өдээ-биле катай кожайтыр доңгулай берген. Кажааның ишти караңгы, сайгылганнар бар-даа болза, чырыыры бүлүртүң, а соңгаларга шил орнунга полиэтилен плёнкаларны ажыглап турар, олары хыраалааш, чырык эрттирер арга чок апарган.

Инектерниң турар черин аштаан саанчы-биле кезек чугаалаштым.

— Инек саарга берге бе? — деп оон айтырдым.

— Берге болбайн канчаар, хамык чүвени хол-биле кылыр-дыр. Бистиң бо кажаавыста алды саанчы бар бис. Кижи бүрүзү ортумаа-биле 16 — 18 инекти эртен, кежээ саап турар.

Оон чугаазы чөп. Саанчылар саалдага белеткениир тура, мал чемин шуптузун боттары хол-биле дажыглаар. Инектерге бээр чарбаны чүъктеп эккеп турарлар. Бодап көрүнер даан: шоодай иштинде чарба дыка аар болгай. А херээжен кижиге ол хире чүъкту көдүрери күш-ажылчы хоойлу ёзугаар көрдүнмээн.

Саанчыларның бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга шаптыктап турар чүүлдерниң бирээзи — саалда соонда инектерниң турар черлерин аштаары болуп турар. Оон аштаалгазын үезинде чорутпас болза, соок кажаа иштинге ол дораан доңуп каар.

— Кажаа иштинге хүнде каш шак ажылдап кээр-дир силер?—деп, бөлүк саанчылардан айтырдым.

— Саалдага белеткениринге биле эртен 5 шак 30 минута турда келгеш, инекти саггаш, турар черлерин аштап арыглааш, чанып турувуста дүъштениниң 12 шак чоокшулай бээр. А кежээ 4 шакта келгеш, ажылды дооскаш, 8—9 шакта чанар-дыр бис.

Моон алгаш көөрге, Иштии-Хемниң саанчылары хүнде 10—11 шак ажылдап турар. Олар саалдага белеткениринге, чемнер дажыглаарынга болгаш ооң соонда инектерниң чыдар, турар черлерин аштаарынга хөй үе-шакты үндүрүп турар.

Совхозтуң удуртукчулары, специалистер хөй продукцияны алыр сорулга-биле сөөлгү үеде ажыл-агыйга арыг симменталь уксааның инектерин тургузуп алыр дээш хемчеглерни ап турар. Ажыл-агыйның кол зоотехниги Хураган-оол Сиринниң чугаалааны-биле алырга, совхоз эрткен чылда ортумаа-биле 447 инекти саап турган. Бо чылын январь айның эгезинден эгелеп 402 инекти саап турар. Оларның 80 хире хуузу симменталь уксааның сүткүр инектери. Совхозтуң мал эмчилери малдың аарыын тодаралыры-биле ийи ай болгаш-ла хыналдазын чорудуп турар. Ындыг хыналдалар үезинде ферма бүрүзүнден барык 7 — 8 хире инектер бруцеллезтан азы туберкулезтан аараан болуп турар. Ук аарыгларны болдурбас дээш тарылганы баш бурунгаар чорудуп, инектерниң эмнээшкинин контрольдап турар.

Сөөлгү чылдарда совхозтуң кайы-даа фермаларында бруцеллез болгаш туберкулез аарыының кору үзүлбейн келген. Моон түңнелинде күрүнеге дужаап турар сүттүң шынары кудулаан болгаш ооң бот-үнези аартаан.

Шагаан-Арыгның саржаг заводунче чорудар сүттү баштай ферманың чем кылыр цегинге 7—8 шак иштинде пастеризастап (90 градус чедир изидип тургаш) микробтарын узуткап турар. Ынчаар арыглаан сүтү районнуң саржаг заводу ооң үскүрүнүң шынарын барымдаалавайн, ийи сорттуу кылдыр хүлээп ап турар.

Совхозтуң дужаар ужурлуг сүдүнүң бир центнерде бот-үнези эрткен чылда план ёзугаар 44 рубль кылдыр көрдүнген. А херек кылырында ол 44 рубль 53 көпеек болган. Хөй артык ажылдар кылдынып, кижи күжү, энергия үндүрүп турганының түңнелинде бот-үнези кормадан ажып турар.

«ҮТКА 25 чылы» совхозтуң сүт-бараан фермаларында мал аарыы чок, инектер кадыкшылар турган болза, ажыл-агый саткан сүдүнден чамдык орулганы алыр турганы магат чок. Чүге дизе Шагаан-Арыгның саржаг заводунда оларның дужааган сүдүнүң үскүрү доктаамал 3,8, чамдыкта харын 4 хуу чедип турар дугайында ук бүдүрүлгениң сүт хүлээп алыр лабораториязында демдеглеттинген.

Совхозтуң ийи фермазы эрткен чылда күрүнеге 368 муң рубль түңнүг продукцияны дужааган. Дужааган сүттүң өртээ оңу кылып бүдүрерин-ге үндүрген хамык чарыгдалдарның дуглаарынга-ла өй болган.

Чамдык четпестерни санавасда, бо чылын фермада кыштаглаашкынның байдалы чүгээр. Ногаан сиген болгаш саваң четчири-биле белеткеттинген. Ындыг-даа болза, ону ферма чоогунда шөлдерден сөөртүр техника кужу чедишпейн турарындан чүгле «күнүн боралап» турар. Маңаа салбырның машина-балгады канчап барганыл деп айтырыг база тургустунуп келир. Салбырга кызыл үш автомашинаны быжыглаан. Ам оларның бирээзи малчыннарже сүт сөөртүрүнге-ле өй. Өскези аарсаар ажылдар кылыр. Үшкү автомашина үрелгенден бээр ам ийи ай четкен. Артык кезектер чок. Чолаачылар септелгентиннерде ажык дээр адаанга туруптар. Чүге дизе салбырда гараж чок. Ону тудар дээш ийи чыл бурунгаар тавааң салып каан хевээр. Машиналарны эртениниң одаг салгаш эргизип ажылдадыр.

Фермада аныяк саанчыларны ажылга хаара тудар талазы-биле ажыл чорбайн турар. Аныктар аңаа ызырынмас. Суурда чурттаар бажың айтырыы шиитпирлеттинмейн келген. Эрткен чылда аңаа кайызы-даа ийи аал чурттаар ийи бажыңны ажыглалга киирген. Ооң чаңгызын ферма ажылчыннарынга берген. Бо чылын мында чурттаалга тудуу чорбайн турар. Оон түңнелинде фермада ажылчын кижи кужу оранчок чедишпейн турар. Кышкы үеде фермага салбырның механизаторлары ажылдап, дузалажып турарлар. А часкы, күскү болгаш чайгы сезоннуг үелерде чамдык кижилер боттарының дорт хүлээлгелеринден аңгыда өске ажылдарны база кылыр ужурга таваржып-турар.

Фермада социалистиг чарыш чавыс деңнелде тургустунган. Кымның кым-биле чаржып турарын, хүнде кым чеже сүттү сагганын дээн ышкаш көргүзүглерни айтып биживээн. «Эң эки саанчы» деп вымпел кызыл-булуңда бар-даа болза, ону эрткен он хонуктарның түңнелинде кымга тывысканы билдинмес. Эрткен чылдың социалистиг чарыжының түңнелдери совхозта ам-даа үндүрттүнмээн, кым чүнү-даа билбес. А профэвилел комитединиң даргазы декабрь айда-ла ажылдан үнүп чорутан. Ооң орнунда совхозтуң ажылга айыыл чок чоруу талазы-биле инженерин дакпырладып каан. Социалистиг чарышты организаставайн турар болганда, ол ажылды дакпырлап күүсеткен херээ бар деп бе?

«ҮТКА 25 чылы» совхозтуң Иштии-Хем сүт-бараан фермазында бо хүннерде байдал мындыг. Ажыл-агыйның удуртукчулары, специалистер, мында партия, профэвилел, комсомол организациялары кижилерниң ажылдаар болгаш амыдырал байдалынче улуг кичээнгейни углапдырып, планныг онаалдаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерни күүседир, ажыл-агыйның бот-орулга-чарылгалыг хевирин калбартырынче чүтүүл кичээнгейин угландырар ужурлуг.

В. КАРА-САЛ,
«Шынның» корр.

Диспут-кежээ

ЧАРАЖЫВЫС ЧҮДЕЛ?

Кижи факторунуң курлавыр аргаларын долу күш-биле албартып, ажыл-агый болгаш социал, культура база мөзү-шынар кижизидилгезиниң айтырыгларын бир демниг шиитпирлеп, ажылдап, чурттаарывыска шаптыктап турар чүүлдерге удур шын туруштуу ээлеп, эде тургустунуушкунунуң эге базымнарынче дидими-биле кирген коллективтерниң бирээзинге Өвүр районнуң Хандагайты суурда төп эмнелгези хамааржыр. Чамдыктарынга таалаңчыг эвес-даа болза, шынның арнынче дорт көрүп, арагалаашкынга удур демиселди чарлааш, бо эмнелгениң ажылдакчылары талонундан ойталааш, Өвүр районнуң девискээринге арага ишпес чорук дээш демиселдиң эки тура ниитилелин бир дугаарында тургузуп чаартылгалыг улуг эргилдениң амгы үезинде амыдыралдың ёзулуг чаа хевирин шынзыдып, өскелерге үлегерин көргүскен.

Район төвүнүң эмнелгезинге «Кижиниң чаражы чүдел?» деп темага диспут-кежээзин организастаан. Ол солун эрткен.

Өвүр райкүүскомунуң даргазының оралакчызы Бүрбүжап Күр-Базырович Монгуш, районда культура-спорт комплекизиниң чөвүлелин удуртуп турар харысалгалыг кижи болгаш-ла ынчанганы ол боор, ажыл айы-биле суртакчылаа чораан кезек журналистер бистерни албан-биле ачылар бажыңындан чалап алгаш, төп эмнелгениң кызыл-булуңунга эдертип эккелди.

Кызыл-булуңнуң каасталга шимелдези-даа, черле шуптузу чүве, кежээниң темазынга чагырткан. Аъш-чемниң янзы-бүрү дээжизи столдар кыры сыңышпас кылдыр салдынган.

«Кижиниң чаражы чүдел?» деп диспут-кежээге эмчилер дооза чыглып келген. Чалаттырганнар база бар.

Эмнелгеде херээженнер чөвүлелиниң даргазы, уруглар эмчизи Зинаида Дыртыковна Бойду диспутка чугаалажыр айтырыглар-биле чыылганнарны таныштырды.

Сагыш-сеткилдиң чараш-чаагайы, үзел-бодалдың арыг шынчызы, чугаа-сөстүң ээлдек-чимчаа кандыг болурул?

Кижиниң даштыкы хевири: аянныг кеттинери, хөй чон мурнунга бодун канчаар ап чорууру.

Мода болгаш шын кеттинип билири.

Каас-коваргак, өнчүзүрек, тамчыктыг чуртталганы канчаар билип турар силер, ооң-биле кандыг демисел чорудуп турарыл?

Эде тургустунуушкун кижиниң бодундан эгелээр болганда, кижи фактору кичээнгейниң төвүнде болу бергениинден, эмнелге коллективиниң ажылдакчылары ханы утказыг, солун айтырыгларлыг диспутту ынчаар шилип алганы-даа таварылга эвес. Чогаадыкчы дилээшкиннерниң ачызында ындыг бодал төрүттүнүп келгени чугаажок.

Диспуттуң киржикчилери кижилерниң аажы-чаңын, ажыл, амыдыралында четпестерин шүгүмчүлекчи ёзу-биле көрүп, тодаргай чижектерге адавышаан, ажылдың участок бүрүзүнге эде тургустунуп, чаартылганың оруунче кирерде, келир үеге бүзүрел, ак сеткилдиг күш-ажыл, төлептиг мөзү-шынар, бедик культурлуг чорук чараш болуруунуң үндезин демдектери дээрзин амыдыралчы арга-дуржулгазынга даянып, боттарының эскериглерин санал-оналдарын кижи-кара чокка чугаалап турган. Ам оларның бодалдары-биле таныжып, чамдыктарын номчуп көрээлиңер.

М. Сат:

— Кижини күш-ажыл каастаар. Оннаашкан үүле-херээнге хамаарылгазы, ак сеткилдиг кызымаккай, мергежилинге ханы бердингени төлептиг кижилер бистиң эмнелгевисте безин эвес-жок. Олар амгы хүннерде эде тургустунуушкунунуң эң идепкейлиг киржикчилери болбушаан, чаа эгелээшкиннерни кылып, кандыг-ла-бир тывынгыр саналдарны, ажыктыг сүмелерни дилеп тып, хууда үлегери-биле чаагай ажыл-херектерже өскелерниң хей-эъдин чайгаар көдүрүп, чаартыкчы бодалдарлыг ажылдап чоруур.

Чон аразынга чораан, бодунуң сөс-домаанче сагыш салып апаар. Дилег киирерде сөзүн белеткеп аар. Эжи-биле, даргазы-биле дижик, үн бедитпейн чугаалажыр. Чугаа аянныг, топтуг болур. Айтырыгны тода салыр. Сээң бажыңны мен билир мен, сенден дээре мен дээр хевирлиг маргылдаалыг байдалдар тургуспас болза эки. Баштай шын дыңнап алгаш чугаалаар. Утказы чок сөстерге артында-ла хөй үе чарыгдаттынар.

Сеткилдиң чаагайы, бичиизи дээрге-ле — кижилерни хүндүлеп көөрү, оларга чаңгыс аай бир демей хамаарылгалыг болуру-дур.

М. Байкара:

— Тываларның шаандан тура эки чаңчылдары тургулаан. Аал коданынга аъттыг шаппас. Эр улус өгже кирерде астып чораан бижээн курундан чежип аар. Кенин кижиниң орнунга бээ орбас. Бичиилер улуг улустуң баарыбиле эртпес дээш оон-даа өске. Ол чүл дээрге бистиң буруңгуларывыстың иштики культуразының бедиин илередип, эки хамаарылга, эп-найырал, ажык сеткил кижини каастаар дээрзин херечилеп кээр.

Бистиң коллектив хөй кижиден тургустунган. Аравыста ак сеткилдиг ажылдап-даа билир, аянныг кеттинип-даа шыдаар аныяктар барынга чоргаарланыр бис. Долаана Саая, Лариса Ак-кыс ажылынга кызымак, үе-шак халас эрттирбес, камналгалыг. Хүн бүрү кеттинип алгаш чоруур идик-хеви боттарынга дыка таарышкан.

Студентилеп тургаш, автобус иштинге блокнот тып алган мен. Ээлиниң адрезин ында айтып каан. Ол блокнотту ажыдыпкаш, ында чураан чуруктарны аажок чарашсынган мен. Дыштанылгам үезинде ол оолду дилеп чораш чеде бээримге, тракторист кижи болган. Урай чүүлге салымныг оолду кандыг-бир өөредилге черинче өөренирин сүмелээримге, ол ынаваан. Ол чурукчу талантылыг кижи иштики үзел-бодалын ниитилелге илередип шыдаваан, чонунга долу кужу-биле бараалгаарын билбейн арткан.

Амгы эде тургустунуушкуннуң үезинде амыдыралга шын туруштуг, ылангыя аныяктар ээлеп алырын аас суртаалынга бүзүредир чугула деп бодаар мен.

Б. Монгуш:

— Кижи амыдыралга чурттап, бодап чорууурга сеткили чараш, хевир-сыны талазы-биле көрүштүг, угаан-бодалы делгем болгаш тудуш, ол кижи чараш талаларлыг болур.

Мода дээрге үениң өскерлип турары-биле холбаалыг. Джинси деп чамдыкта харын эптиг, чараш.

Олуттай эвес чорук магаботту сайзырадып чоруур. Аът мунгаш ажылдаар малчыннарывысты суурнуң чамдык херээженнери-биле деңнээри берге. Оларның эрес кашпагайы дендии, ээз эстеңедир хадып турар.

Шын чемненирин биле тура, хүн чуруму сагывас, холуун эрттириптер таварылгалар бар. Аарыг-аржык тоовас. Кадык кижини чараш деп санаар мен.

В. Элбек:

— Бодум дүрген дуза чедирер эмчиде ажылдап турар болгаш чалалгаларга үргүлчү таварыжыр-дыр мен. Чамдык бажыңнарның ээлери хүндүлээчел эвес. Ызырар ыттарын баглап албас болгулаар.

Соңгада аскан пөстен безин культуравыс көстү бээр. Бажың херекселдерин салып алганы таарымчалыг эвес бажыңнар бар. Дендии улуг өртектиг эт-херекселдерни садып алгаш, кайы хамаанчок салгылап каар. Хана доддур хевистерни дээвиирже үндүр аскаш, ооң бетинде хана шкафтарын эптеп салгылаан суг болгулаар. Ол чараш бе?

Э. Бирлей:

— Кижиниң даштыкы хевиринден иштики сагыжы илерей кээр. Кодээ интеллигенция чон ортузунга чаражывысты көргүзер ужурлуг бис.

Кыш кежи бөрттүг чараш кеттинген-даа болза, кижилерни хүндүлеп билбес, каржы-хажагай аажы-чаңныг-даа улус турар. Ындыгларның сеткили шала хирелиг боор-дур.

Эмчи кижи болгаш, элээн хөй чүүлдерни ожаап чоруур мен. Өг-бүлениң иштиги бажыңның даштындан эгелээр. Шупту чүве эмге-сеселиг турар ужурлуг. Ынчан чараш.

Г. Тас:

— Хүннүң-не хүлээп алыышкынга турар фельдшер кижи мен. Аарыг улустуң чамдызының иштики идик-хеви хирлиг, үр үеде солуттунмаан болур. Орун-дөжээнде ак чоорганнары чок малчыннар база бар боор-дур. Олар чүге Хам-Дытта хойжу Маңнаштай Монгуш, Улаатайда Аржай-оол Монгуш ышкаш арыг-силиг, чаа чогаалдар, делгээ ном саңныг чурттавайн турарыл? Оларның культуразы чүге чавызыл?

Ол-ла диспутка Ф. Түлүш, С. Саая, С. Серен-Доржу болгаш өске-даа эмчилер боттарының кады ажылдап турар эштери Севен Кертик-Караевна Монгуш, Кара-кыс Байыр-ооловна Начын, Валентина Ховалыговна Элбек, Эрес Тасович Бирлей оларның адрезинге чылыг сөстерни чугаалап, оларның аъш-чем белеткээриниң амданныг чаагайын, чурттап орар бажыңнарының иштидаштының үлегерлиг корум-чурумнуун, ногаа, чечек өстүрериниче оралдажыышкыннарны кылып турарын, шилип алган мергежилинге бердингенин чижекке киирип адап тургулаан.

Кежээге дааравн хептер делгелгезин, модалар көргүзүүн тайылбыры-биле кады кылган. Музыкалыг чапсар үезинде Михаил, Кошкар-оол Сат алышкылар Эрес Бирлейниң үделгези-биле «Хүлүмзүрүг» деп ырны, чолаачы Эрес Монгуш допшулуурлап ойнавышаан, сыгытты күүсеткени болгаш өске-даа номерлерни көрүкчүлер чылыг-биле хүлээп алган.

Д. САЛЧАК.
«Шынның» тускай корр.

РЕДАКЦИЯДАН: Хандагайты эмнелгезиниң коллективи кежигүннери, шак бо диспут-кежээ дег, ажыктыг солун хемчеглерни ажыл хүнүнүң соонда организастап, аяк шайны аартап ора, сеткил хандыр дыштанып ап чаңчыккан. Хостуг үени ажыктыг эрттирериниң бир янзы чаа хевирин тып, кижи бүрүзү четпестерге эптеш чок болуп, бодун шүгдүнүп, ниити херек дээш бот-идепкейин көдүрүп, эде тургустунуушкунунуң ужур-утказын чонга тайылбырлап, чонуң кадыы дээш бараан болуп турар.

Демниигде күштүг. «Медик» аттыг бөлүүн хевириниң стадионун ажыглаалга кирген. Бот-тывынгыр уран чүүл бөлүү чон ортузунче үнүүшкүннерни кылып, солун программалыг концерттерни көргүзүп келген.

Силерниң чурттап турар черинерде, суурнарда чоннуң хостуг дыштанылгазынче канчаар сагыш салып турарыл? Эде тургустунуушкунга хууда киржилгенер дугайында саналынар, бодалынар, планынар кандыгыл? Хостуг үени шын организастап чорударынга, хөглүг, солун дыштанырынга чүү шаптыктап турарыл, аңаа идепкейинер кайы хирел? Шынап-ла, кандыг кижини чараш дээрил? Бо дугайында ажык чугаага киржиринче чаладывыс.

«ДУЗАДАН КАДАРЫН ДИЛЕДИМ»

«Шынга» харыы

Ындыг эгелиг чагааны Бай-Тайга районнуң «Бай-Тал» совхозунуң штукатур-маляры Ч. Д. Иргит редакцияже чоруткан.

«Бай-Тал» совхоз тургустуунар билек, тудугга ажылдап келдим. Ажыл-агыйның дирекциязы, партком, кодээ Совет бажың айтырыы тургузарга херекке албас-тыр... Бажыңым дээвиири хемелендир бады келген, шалазы ирип дүшкен.

Беш оошкус уругларлыг ботне кижи мен. Мындыг хөй ажы-төлүм эдертип алгаш кымның бажыңынга сыңмарлажыр мен. Ийи караа көзүлбес, бөргү бөлүктүң инвалиди, сезен харлыг челиг мен. Одаар ыяш, хөмүр-даш-биле шуут хандырбайн турар... Чаңгыс бот-не кижиге дузадан көргүзериңерни улуу-биле диледим»— деп, автор бижип турар.

Ч. Д. Иргиттиң чагаазынга бижээн фактыларны Бай-Тал кодээ Советтиң күүскомунуң хуралынга сайгарып көрген дугайын ооң секретары Б. М. Данар редакцияга дыңнаткан.

Ч. Д. Иргиттиң чурттап орар бажыңының дээвиири багай, ынчангаш аңаа кол септелге кылыр септелге материалдары-биле совхоз дузалаар. Одаар ыяжын дүжүрүп берген. Ооң кырып назылаан иениниң байдалын көргеш, инвалидтерге тускай хуваалда ёзугаар аъш-чемни чорудуп берип турар. Норма ёзугаар кургаг сүт, эът, дагаа чуургазы ышкаш аъш-чем продуктуларын садып турар.

Ынчангаш Ч. Д. Иргиттиң бажыңын кичээнгейге ап, кол септелгени кылдырып бээрин шиитпирлээн. Ол боду бажың оочуруунуң 14 дугаарында туруп турар.

Ол ышкаш 1987 чылдан эгелеп чагыг ёзугаар чоннуң хөмүр-даш-биле хандырып эгелээр дээрзин Бай-Тал кодээ Советтиң секретары редакцияга дыңнаткан.

ХЕРЭЭЖЕННЕР СЛЁДУ

НОВОТРОИЦК. (Оренбург область). «Бажыңын тайбың турзун» —хоорайның үлетпүрлериниң болгаш организацияларының херээженнер чөвүлелдериниң организастааны чаңчыл болган херээженнер слёду Новотроицкиге шак ындыг кыйгырыг-биле эрткен. Ооң программазында лекциялар болгаш беседалар, солун кижилер-биле ужуражыышкыннар, ажыл дуржулгазының солчуушкуну. Слеттуң киржикчилери херээженнерниң күш-ажылының болгаш дыштанылгазының, уруглар кижизидилгезин, хостуг үени шын организастаарын сайгарып чугаалашканнар. Новотроицкиниң херээженнери дайылдажып турар чурттарның улустары-биле эп-сеткил каттыштырылгазының хоорай ярмарказын организастап чорутканнар.

(СЭТА).

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

СТИЛЬДИ БОЛГАШ МЕТОДТАРНЫ САЙЗЫРАҢГАЙЖЫДАР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң президиумунуң ээлчеглиг хуралынга «СЭКП-ниң XXVII съездизиниң негелделеринге дүүштүр Тыва АССР-ниң Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозунуң аппарады ажылының стилин болгаш методтарын канчаар сайзыраңгайжыдып турарының дугайында» айтырыгы чугаалашкан.

Съездиниң негелделерин ёзугаар ажылдың стилин болгаш методтарын сайзыраңгайжыдар талазы-биле министерствонуң аппарадынга кылдынып турар ажылдар бар деп хуралга демдеглээн. Министрниң, оон оралакчыларының хүлээлгелерин, аппараттың ажылдакчыларының хүлээлгелерин ажылдап кылган болгаш бадылаан. Квартал планнарынга дүүштүр коллегия хуралдарын эрттирип, чер-черлерде бүдүрүлгелерге тодаргай дузаны көргүзүп турар. Үстүнде турар албан черлериниң айтышкыннарын база министерствонуң дужаалдарын күүседир, хуусаазында көөр, хамаатыларның чагааларын болгаш дилеглерин үе-шаанда хандырар талазы-биле чамдык ажылдар кылдынган.

1986 чылдың январьдан эгелеп экономиктиг чаа негелделериниң байдалдарынга министерствонуң шилчип кирген эки деп хурал демдеглээн. Ооң түңнелинде чоңга ачы-дуза чедирериниң хемчээли мурнуку чылдаазынга деңнээрге 12,2 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 6,4 хуу өскен, карыгалыг чорук кызырылган.

Министерство аппаратының ажылында партияның съездизиниң негелделерин долузу-биле күүсетпейн турар чүүлдер бар дээрзин хуралга санал бергеннер чугаалааннар. Хуралдарга чугаалажыр турар айтырыгларның саны кызырылбаан. Эрткен чылдың дургузунда министерствонуң чаңгыс-даа бүдүрүлгезиниң удуртукчузунуң отчёдун дыңнаваан, стилин болгаш методтарын канчаар сайзыраңгайжыдып турарын сонуургаваан. Аппараттың ажылдакчыларында хууда чогаадыкчы планнар чок, ведомствозунда бүдүрүлгелерниң кадрларын хуваар болгаш шилиир талазы-биле айтырыг кошкак, ооң түңнелинде кадрларның ажылдан үнер-кирер чоруу кызырылбайн турар. Администрацияның чөпшээрелин ёзугаар ажыл шагы үзер чорук көвүдээн.

Техника-экономиктиг планнаашкында, күш-ажылды эртемге үндезилеп организастаарында, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидери-биле иштики курлавырларны ажыглаарында, хандырылганың шынарын бедидеринде, күш-ажылдың болгаш бүдүрүлгениң сагылга-чурумун быжыглаарында чедир кылбайн турар чүүлдер бар. Ооң түңнелинде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү болгаш ачы-дуза чедирилгезиниң хемчээли РСФСР-ниң ортумак көргүзүүнден куду болуп турар. Кодээ чоннуң хандырылгазы деңнели оожум бедип турар.

Амыдырал хандырылга бүдүрүлгелеринде ажылдаар чурумун хажыдып турар фактылар бар деп санал бергеннер демдеглээннер. Оларның дыка хөйү чурттакчы чоннуң негелделерин барымдаалавайн турар.

Бүдүрүлгелерниң удуртукчуларындан негелдени кошкатканының түңнелинде кодээде комплекстиг хүлээп алыышкын пунктуларының барык чартык кезии планныг онаалдаларын күүсетпээн. «Тува-швейбыт» каттыжыышкыны чурттакчы чоңга ачы-дуза чедирер планын боттандырбаан.

Чоңга чедирип турар ачы-дузаның шынары негелдеге четпес деп база шүгүмчүлел болган. Амыдырал хандырылга бүдүрүлгелериниң чамдык цехтеринде санитарлыг байдал дыка багай, эстетиктиг дерилгези кошкак. Экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң планнарын тургузуп, социалистиг чарыштың түңнелдерин үндүрүп тура, коллективтерниң социал хөгжүлде айтырыгларын оюп кааптар таварылгалар бар.

Бо четпестерни дарый чайладырын, ажылдың стилин болгаш методтарын үениң негелдезин ёзугаар сайзыраңгайжыдарын министр С. К. Буяндыдан хуралдың киржикчилери негээн.

ДЕМИСЕЛДИ КҮШТЕЛДИРЕР

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң күш-ажылчы эвес орулга алыр чорук-биле демиселди Таңды районда Кочетово кодээ Советиниң күүскомунуң канчаар күүседип турарының дугайында айтырыгны база ук хуралга чугаалашкан. Аңаа илеткелди ук Советтиң күүскомунуң даргазы В. Д. Эртине кылган.

Күш-ажылчы эвес орулга алыр чоруктарга удур демиселди кодээ Советтиң күүскому кошкак чорудуп, бо ажылга идепкейлиг чоруун көргүспейн турар деп хуралга шүгүмчүлээн. Күш-ажылчы эвес орулга алыр чорукка удур демиселдиң тодаргай планын тургуспаан, чүгле дээш чок хемчеглер-биле кызыгаарлаттынып келген. Ол ажылга хамаатыларның чыыштарын, күш-ажылчы коллективтерниң хуралдарын ажыглавайн турарын негелдеге четпес, аңаа хүлээп ап турар шиитпирлерниң түкели көзүлбейн турар.

Партияның болгаш чазактың бо доктаалдарын күүседиринге доктаамал комиссияларны, депутаттарны, депутат бөлүктерин болгаш постуларын, улусчу контролёрларны, эки тура улусчу дружинаны хаара тударының чугулазын хуралга айтып, ол ажылче ук Совет кичээнгей салбайн турарын шүгүмчүлээн.

Девискээрде турар ажыл-агыйларның, бүдүрүлгелерниң отчёт-үнелүнда байдалды хайгаараар, малдың баш санын өстүрер хемчегиниң боттандыышкынын, кывар-чаар материалдары болгаш өске-даа материалдыг үнелиг чүүлдерни канчаар ажыглап турарын хынаар ужурлуг ажылын күүсеком чедир боттандырбайн турар. Ол бүгү чүүлдер социалистиг өнчү-хөреңгиниң самчыгдаар, оорлаар, меге немей бижилге кылыр чоруктарга чедирип турар. 1986 чылда «Коммунизмниң херели» совхозка 807 баш шээр малды, 8 баш инекти, 23 аъттың, 13 тевени оор алган. Ол бүгү самчыгдалдардан совхоз 165 муң ажыг рубль каражага таварышкан. А инвентиниң малының чеми кайы хамаанчок төтчеглээшинден саар инекти азыраарынга 50 муң рубльдан артык чарыгдалын үндүрген.

Эрткен чылын ук совхоз картофель, капуста тараан шөлүнге, тудуг-монтаж ажылдарынга меге немей бижилге кылган, ол ышкаш техника тоймаглаар, кывар-чаар материалдар төтчеглээр фактылар база бар. Бо хажыдыышкыннарны кодээ Советтиң күүскомунга сайгарбаан, дээштиг хемчег албаан, күш-ажылчы эвес орулгалар-биле демисежир талазы-биле совхозтарның удуртукчуларындан негелдени дыңзытпаан.

Малчыннарда хуу малдың санынче, оңу канчаар тудуп турарынче база кичээнгей кошкак деп хуралга шүгүмчүлээн. Ооң түңнелинде чамдык малчыннар хуу малын совхоз чеми-биле азырап, а чамдыктары нормадан ажыг мал тудуп турар. Олар күрүне күсели-биле мал азыраан дээш төлевир кирбейн турар.

Магазиннерниң, школа-интернаттарның, комплекстиг хүлээп алыышкын пунктуларының ажылын контрольдаарын кошкатканындан садыглаашкын чурумун хажыдар, аъш-чем продуктуларының нормазын сагывас болгаш өске-даа хажыдыышкыннарга чедирип турар.

Бо четпестер Кочетово кодээ Советиниң күүскомунуң ажылының стилиниң база методтарының СЭКП-ниң XXVII съездизиниң негелделеринге дүүштүр чаартпайн турар дээрзиниң бадыткалы. Бо талазы-биле ажылды күштелдирерин кодээ Советтиң күүскомундан негээн болгаш олче кичээнгей салырын Таңды район Советиниң күүскомунга дааскан.

• • •

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң президиумунуң хуралынга өске-даа айтырыгларны чугаалашкан.

Делегей медээлери

ТӨӨГҮЛҮГ УЖУР-ДУЗАЛЫГ БОЛУУШКУН

Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин, совет ниитилелдиң бүгү талаларын шынар талазы-биле эде тургузарын, оон чаартылгазын дүргедедиринче стратегтиг угланыышкынның уламчылаарынга бодунуң шиитпирлиин Совет Эвилели көргүзүп турар. СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң түңнелдеринге М. С. Горбачевтуң Пленумга кылган илеткелинге делегейниң калбак деткимишкининиң кол ут-шии ындыг болуп турар. Социалистиг демократия кижиге, коллективке болгаш ниитилелге, ажылчы чоннарның инициативазын хөгжүдеринге, социалистиг турузугнуң чогаадыкчы туружун ажыдарынга, хоойлуну болгаш шынныг чорукту быжыглаарынга, ниитилелге кадык мөзү-шынар байдалын быжыглаарынга боттут бараан болур сорулгалыын Пленум айыткан деп массалыг информацияның органнары демдеглеп турар.

ПРАГА. Дүргедээшкиниң болгаш эде тургустунуушкунуң калбак программазын боттандырар талазы-биле тодаргай базымнар СЭКП ТК-ның Пленумунга тодараттынган деп, «Руде право» бижээн. Тодаргай угланыышкын болгаш чайгылыш чок чорук, принципиалдыг болгаш эрес маадырлыг чорук — СЭКП ТК-ның Пленумунуң онза байдалдары бо-дур. Пленум ленинизмниң чогум-на чогаадыкчы хөгжүлдезиниң үлегерин, сөс биле ажыл-херектиң чаңгыс аай болурунуң чижээн берип турар. ЧССР-ниң ажылчы чоннары ССРЭ-ниң амыдыралында чугула өскерлиишкиннерни ханы сонуургал-биле көрүп, СЭКП-ниң болгаш ооң удуртулгазының идип үндүрүп турары сорук киирикчи чаа идеяларын чүүлдүг өөренип турарлар.

СОФИЯ. СЭКП ТК-ның Пленумунуң түңнелдери делегейниң хөй-ниитизиниң эңне улуг кичээнгейин хаара тудуп бергени факт дээрге ол дүрүм ёзугаар чүве-дир. СЭКП-ниң үнүнге, күчүлүг ленинчи партияның үнүнге бөмбүрзек кырында бүгү улус кезээде улуг сонуургал болгаш кичээнгей-биле каттыжып турар. Пленумга идеяларны идип үндүрген болгаш шиитпирлер хүлээп алдынган. Оларның боттандылгазы ССРЭ-ниң социал-экономиктиг хөгжүлдезинге, социалистиг демократияны калбартырынга болгаш ханылаарынга шынар талазы-биле чаа үе-чаданы көргүзер. СЭКП болгаш совет улус чогаадыкчы, тургузукчу күш-ажылды кылып турар-дыр дээрзин Пленумнуң ажылының бүгү чорудулгазы бадыткаан. Пленумнуң түңнелдери совет күрүнениң ханы болгаш чөптүг тайбынга ынак чоруун тодазы-биле көргүскен. Совет коммунистерниң партиязы четпестерин чажырбаан, ол шиитпирлеттинмээн айтырыглар дугайында ажык болгаш дорт чугаалап турар. Совет чурттуң бурунгаар шалыпкын шимчээшкининге шаптыктап турар бүгү-ле чүүлдерни ажыг эртеринге бодунуң чайгылыш чок шиитпирлиинин дугайын чарлыг болдурган.

ВАШИНГТОН. Эде тургустунуушкунуң угланыышкынының бодунга хүлээп алыр күштүг болгаш маадырлыг чорукту СЭКП-ниң тып алганын Пленум көргүскен деп, «Вашингтон пост» демдеглеп турар. Эрткен үеде тургулаан шын эвес угланыышкыннарны сойгалаан болгаш демократияны калбартырының политиказын деткээн. Шериг-стратегтиг деңг байдалды үрээр дээш АКШ-тың дайынзырак империалистиг бөлүктериниң чүткүлүн болгаш бо байдалдарга чурттуң камгаланыр аргазын бүгү талалыг быжыглаарының эргежок чугулазын хүлээп алдынган доктаалда айытканын ол солун бижээн.

ПАРИЖ. СЭКП ТК-ның Пленумунга идип үндүрген удуртукчу ажылдакчыларны депшидериниң принциптериниң дугайында, национал харылзаалар талазы-биле социалистиг демократияны калбартырының дугайында, кадрлар политиказының айтырыгларынга ленинчи чагыгларын эдерер дугайында чүүлдер, «Юманите» солуннуу-биле алырга, принципиалдыг ужур-дузалыг болуп турар. Эде тургустунуушкунче угланыышкын шиитпирлиг болуп турарын Пленумнуң бүгү чорудулгазы көргүскен деп, солун бижээн. Пленумга идип үндүрген социалистиг демократияны калбартырының дугайында идеялар совет ниитилелдиң хөгжүлдезинге үе-чада болурун «Монд» тайылбырлап турар.

РИМ. М. С. Горбачёвтуң идип үндүрген саналдарынга сонуургалды чүгле ИКП эвес, а харын өскелер-даа илергейлеп турарын ИКП-ниң Чиагине секретары А. Натта итали телевидение дамчыштыр чугаазынга медеглээн. ССРЭ-де чаартылга дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырарының болгаш делегейниң кады ажылдажылгазының чорудулгазынга ажыктыг болбушаан, бурунгаар базымга идиги бээр.

(СЭТА).

ДИПЛОМАТТЫГ ХАРЫЛЗАА

УЛАН-БАТОР. Моол Арат Республиканың чазаа болгаш Американың Каттышкан Штаттарының чазаа деӊ чоруктуң, бот-боттарының иштики херектеринче киришпезиниң, боттарының хүндүлежириниң болгаш кайызынга-даа ажыктыг болуруунуң принциптерин сагып турарын бадыткап, 1987 чылдың январь 27-ден эгелеп элчиннер деңнелинге дипломаттыг харылзааларны тургузар деп шиитпирлээннер. Ооң дугайында кады кылган дыңнадыгны моол парлалга парлаан.

(СЭТА).

ФИЛИППИННЕРДЕ БАЙДАЛ

МАНИЛА. Чурттуң чепсектиг күштериниң бөлүк офицерлериниң шериг эргилдезин кылырынга белеткенип турарының дугайында дамчыыр чугааларны буруу шаппышаан, чазак чуртта байдалды бүрүн болгаш долузу-биле контрольдап турар деп, Филиппиннерниң президентизи Корасон Акино медеглээн.

Шак ындыг медегледи Филиппиннерниң камгалал министри Рафаэль Илето база кылган. Чаа конституция төлевилелиниң талазы-биле февраль 2-де эттирер дээш чоннуң ниити национал шиитпириниң бүдүүзүнде политиктиг дүшкүүрлүг чорукту күштелдирериче чүткүп турар амгы администрацияның удурланыкчыларының эргилде дугайында дамчыыр чугаалары күштелип турар деп, журналистер-биле беседазынга ол медеглээн. Национал камгалал министриниң чугаазы-биле алырга, Филиппиннерниң чепсектиг күштери администрацияның долу эптежилгезин камгалап турар болгаш чуртка корум-чурумну болгаш оожургалдыг чорукту хевээр арттырары дээш бүгү-ле эргежок хемчеглерни ап чорудуп турар.

Ооң-биле кады Филиппиннерде байдал ам-даа дүшкүүрлүг болуп турарын массалыг информацияның чепсектери демдеглеп турар. Чазакка удур эвилелде каттыжып алган барыын үзелдиг оппозиция күштери 1992 чылга чедир К. Акинога бодунуң эрге-дужаалын арттырып алыр арганы берип турар чаа конституцияга шаптыктаарын бодап турарлар. Олар көвүрүглерни чазылдырарын организастап, шериг кезектериниң чазакка удур хөделиишкиннерин болу бээр дээр дугайында дамчыыр чугааларны тарадып турарлар.

Мурнуу Ливанда Сайда хоорайның кыдыгларынче Израильдиң ужар чүүлү ракета-бомбалыг согугну кылган. Палестиннерниң Айн-Хильве дээр лагериниң районунга халдакчының самолёттары өлүмнүг чүък-биле халдаан. Ооң-биле кады ол районну израиль шериг катерлери боолаан.

ЧУРУКТА: израиль ужар чүүлдүң халдааашкынының түңнели.

Рейтер — СЭТА-ның телефотозу.

Пол Пот — Иенг Сари бөлүктүң талалакчыларының кылган кем-херек үүлгедиишкиннериниң истелгезин чорудуп турар тускай комиссия геноцидтиң араатанзыг ёзу-чурумунуң эрге-чагыргазының чедирген уржуктарын тодараткан: полпотчулар 3314718 кампучилерни чок кылып каапкан. 140 муң кижи ол үеде инвалидтер болу берген. 200 муң уруглар ада-иелерин чидирген. Эң улуг качыгдалга интеллигенцияның төлээлекчилери — эмчилер, башкылар таварышканнар. Суртаалыг чогаалчыларны, культураның болгаш уран чүүлдүң ажылдакчыларының хөй кезиин шаажылакчылар өлүрүп каан. Чурттуң экономиктиг күчүзүнге, ооң материалдыг культуразынга, төөгүлүг тураскаалдарынга медээжок улуг когаралды чедирген деп документиде айыткан.

Геноцидтиң талалакчыларының тергиидээшкини чүс-чүс чылдар иштинде тургустунуп келген Кампучияның төөгүзүнде көргүнчүг арын болуп кирген. Чурттуң хөгжүлдези он-он чылдарже аткаар октаттынган. Ол ёзу-чурумнуң бажынга турган кижилер чөптүг кеземчени алыр ужурлуг. Кампучия Улус Республиканың хоойлу ёзугаар чазаанга удур янзы-бүрү хөделиишкиннерни чорудуп турар, полпотчуларның дээрбечи бөлүктеринге дуза болган деткимчени көргүзери дээрге, хилинчектиг өлген миллион-миллион кампучилерниң тураскаалын дорамчылааны болур деп комиссияның документизинде онзалап демдеглээн.

ЧУРУКТА: геноцидтиң полпотчу ёзу-чурумунуң көргүнчүг үүлгедии.

СЭТА-ның фотохрониказы.

СЕТКИЛДЕРНИ ШОНГАН

Кызыл-Хая Культура бажыңы шыгырт долу. Шии эгелээр мурнунда, хөгжүмнүг театрының директору С. Л. Ооржак артистерниң ажыл-ижин көрүкчүлерге таныштырган. Гастрольчулар коллективи ээ-даа бир чыл ажыл чорудар хиреде, солун оюн-деалрлерни тургузуп, чедишкиниг ажылдап турарын ол демдеглээн. Школага барып, өөреникчилер-биле ужуражып, артист болуксаан тураарларга арга-сүме кадар сорулгазын ол база чугаалаан.

Орус литератураның классиги Н. А. Островскийниң «Ядамыкта ала чок» деп шиизинде аныяк-даа, хоочун-даа артистер ойнап турары салгалдарның харылзаалыын бадыткап турар. Көжеге ажыттынарга, көрүкчүлерниң угаан-бодалы шиини каадырлары-биле кады чурттап эгелээн, зал шыпшыл. Артистер Б. Бады-Сагаан, Л. Солун-оол аажок солун, бүдүренчиг кылдыр ойнаан. Бистиң чаңгыс чер-чурттуувус А. Чойганмааның ойнаазын кичээнгейлиг хайгаарап көрдүвүс.

Любим Торцов. Оон аын безин кижилерге ылавылы дугайын чугаалап турар. Ону артист А. Салчак көрүкчүлерге бүзүредир ойнады. Хоочун артистеривис Х. Кенгар биле Е. Кендевбиль база бистн магадаткан.

Шии төнген соонда, көрүкчүлерниң көөрүнге, арынарында көрүштүг чайнаан, чамдыктарының, карактарының чажы меңдүнейнип келген болду. Шынзыг ойнаан артистерниң хуулгаазын күжү, улуг орус драматургтуң өлүм чок талантызы ындыг салдарлыг болганы ол. Сеткилдерни ол шонган.

Шынап-ла, театр улуг кижизидикчи ужур-дузалыг. Ол кижилерни эки аажы-чаңга кижизидер. Фонвизин, Грибоедов, Гоголь, Островский ол дугайын чугаалап чораан-нар.

Сеткилимге четпейн барган чүүл шиини өөреникчилерниң көрбейн барганы. Олар Н. А. Островскийниң «Чаның» деп трагедиязын өөренген, чамдыктары чогаалдың хааы социал-философтуг утказын чедир билбээни чугаажок. Бо шиини көрген болза, драматургтуң өске-даа шиилеринге сонуургалы оттурар турган.

Мөген-Бүрензиллер ол ышкаш Ч. Айтматовтуң «Чылдың дурту чүс чыл хире» деп шиизин көрүксеп турар. А. С. Пушкинниң «Бичии трагедияларын» кээп көргүзерин артистер аазаан.

Б. КАЗЫРЫКПАЙ,
башкы.

ЧАГЫГ

Сөзү С. СҮРҮҢ-ООЛДУУ. Аялгазы С. СОРУКТУУ.

Өндүр ада Ленин
Өөренирин чагаан
Өөреникчи дуңма
Ону черле утпа, ону черле утпа.

Эртем биле ажыл
Адырылбас төрел.

Эртеми чок кижи
Ажылдаары берге, ажылдаары берге.

Улус чонга шынчы
Бараан болур дизе,
Улугларның сөзүн
База дыңнаар херек.

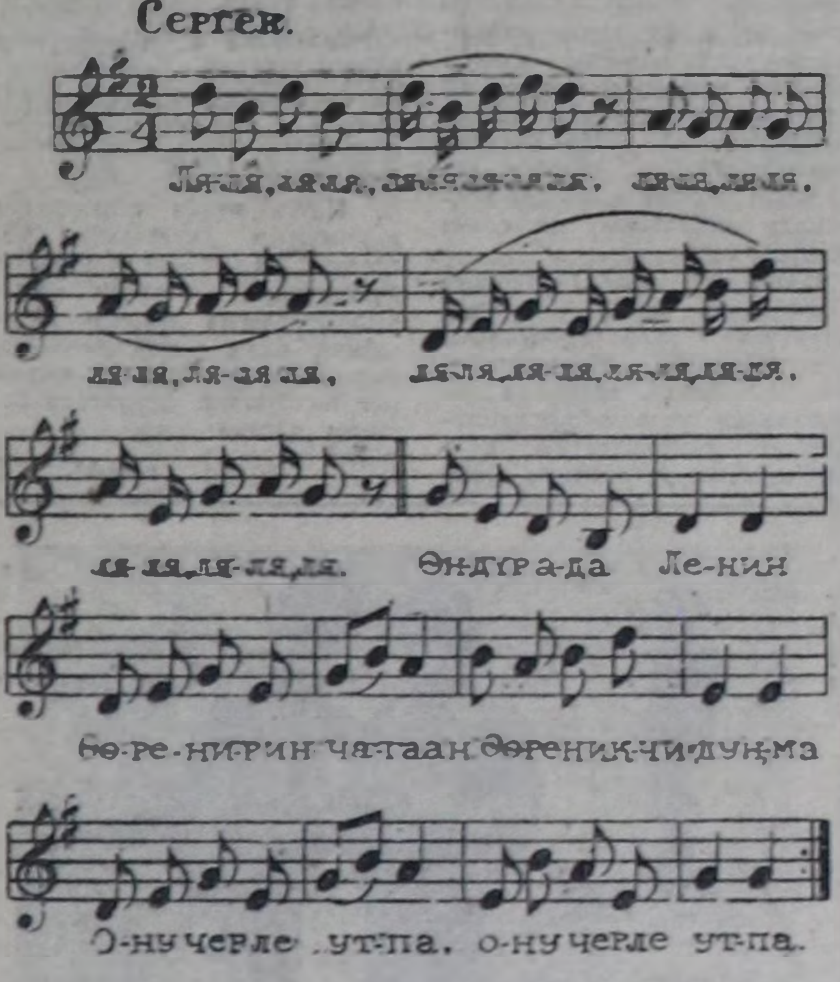

А. С. Пушкинниң мөчээнинден бээр 150 чыл болурунга

Февраль 10-да (чаа санаашкын-биле) улуг бистер А. С. Пушкинниң мөчээнинден бээр 150 чылын чүрээнске аарыг-биле демдеглеп эрттирер бис. Шүлүкчүнүң хөөрүгүн чоогу Псковщинада Святогорск хүрээзиниң бурунгу хаалаларынче улус чаңчыл ёзугаар үнүп кээр. А долгандыр — Пушкин дагларының кайгамчык чурту.

Михайловскоениң камгалалдыг аянныры, Тригорскиде Сороть кырында бедик эриктер, Петровскиде Ганнибалдарының эрги бай бажыңы... Бо черниң бойдузу шүлүкчүнүң хей-аът киирип турган. Черниң бо бүлүүн амыр-дыштыын, күш-ажылдың болгаш хей-аът көдүрлүүшкүнүң каваайы деп ол адаан.

Шүлүкчүнүң хөөрүүнче улустуң оруу төнмес, салгалдар дамчааң амыдырал дег мөңге...

ЧУРУКТАРДА: Пушкин дагларында А. С. Пушкинге турасаал. Автор-скульптор — Е. Белашова. Куруненин А. С. Пушкин музей-заповедниинң директору Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры С. С. Гейченко Михайловскоеге Омск хоорайдан келген өөреникчилер-биле кады.

Ю. БЕЛИНСКИЙНИҢ
фотозу.

А. С. ПУШКИН.

УЙГУ ЧОК ДҮН БИЖЭЭН ШҮЛҮК

Караңгы дүн уйгум читкен
Халаадаңчыг муңгаргайын.
Чанымда бо ыржым үрээн
Шактың анчыг дагжаарын ай.
Күзүрүмнү доюлдурган
Күскелерниң хүлүрээрин.
Удаан дүннүң ховаганы
Даштын садта шалырай-дыр.
Уйгузу чок куяктарның
Даамчыргай бижирээжин
Удаажыраан холээзиннер
Уйгум чүге чара кирди?
Азы хилис дүүнгү хүнүм
Аактыг човаа хемдиирип ол бе?
Калгып орар хуу-салым
Кандыг үүле онаары ол чоор!
Уйгум читкен шак бо дүнде
Ужур-ла бар, билип алза...

К. ЧЕРЛИГ-ООЛ очулдурган.

* * *

Чараш. Инезилья,
Салчыгашта мен.
Дүнеки Севилья —
Дүнүң дыжында.
Гитараны чүъктеп,
Хилиң плаш кеткен,
Ынак сойган харап,
Шпагалыг тур мен.
Уян хылдар үнү —
Уйгуң сергетсин.

Кырган душтуууң келзе,—
Хылыжым билзин.
Канчап чиде бердиң?
Халалыг-ла-дыр.
Бажаң боду ында.
Бар бе, сөглеп көр?..
Чараш. Инезилья,
Салчыгашта мен.
Дүнеки Севилья —
Дүнүң дыжында.

ӨТТҮР СӨГЛЭЭР КИЖИ

Кударалдан сагыш безин хагып-суксап,
Кургаг хову делгеминге улчуп чордум.
Алды чалгыш чүтлениикен ыдык кушка
Ажык оруг белдиринге таварыштым.
Оруктажымым салааларын менче шитлээш,
Оттуг караам дужун орта дегзиптти.
Карактарым өгү ынчан коргуп, сүртээш
Хая тиинде өөлдүг аэир сагындырды.
Кулаам орта дээптерге, ол-ла дораан —
Хуулгаазын шимээн — даалтар чаңгыланды:
Шаа ол өйде кудай безин шимчегилеп,
Чалымныг даг ангелдери ужуптулар.
Далай дүвү — хаяы черде чылан шимчеп,
Дазыр шөлде чимис-каттар өөнрерди.
База катап эглип келгеш, аскым ашкаш,
Бачыттыг дээн дылымны ол тура тырткаш.
Угаан-бодал чаааччызы — ховар сестүг
Уран-чечен, байырымныг, элдек-чазык,
Мерген угаан айбычызы чаа дылды
Белен кылдыр мейээ берип, домнап кагды.
Хылыш-биле шагжаң хөрээм чара шапкаш,
Кыйбыжнады чүрээмни ол ушта сокту.
Чалбырааштай ыжкан костү ол-ла дораан
Чара кескен хөрээмдиве урувутту.
Элезинниг курут хову ортузунга,
Эге чаасканы өлүг сек дег үр-ле чыттым.
Элдеп чүве, бурган менче кыйгы салды:
«Келир өйнү өттүр сөглээр, мерген үрен,
Хей-ле чытпайн тура халы, дыңнап, харап,
Далай, черни эргип чорааш, кижилерниң
Дапныш хөрээн, изиг чүрээн кыпсып домна!».

В. СЕРЕН-ООЛ очулдурган.

КАРА ЧООГА

Олесь ГОНЧАР.

— Сээң кызымааныы билир мен, — деп, ол чоокта чаа чугаалаан, ынчалза-даа чурттакчыларның саналын чүге херекке албааның ол?.. Чоога чанында чурттап турар кижилерниң аан?.. Сээң бодалың ёзугаар кырында сая-сая тонна чылыг шалбаа диргелип келген кижилерниң аан? А сээң ол келир үедеги аа дээрбээң кымга херек чүвел?

— Кижилерге!

— Кандыг кижилерге?

— Дириг кижилерге.

— Оон өске сагыш човаар чүве чок де! Мен чамдыкта сактырымга, кандыг-бир ниити кижилер дугайында сагыш човап чоруур ышкаш-тыр сен... Ол ниити кижилерниң ажылдыр дириг кижилерин, бистерни, көрбес-тир сен...

Шак ындыг чүвени суг дыңнагылаар боор чүве-дир. Кымдан? Төрелдеринден!

Оларны чеже дыңнаар! Оон уттуучал, доңгун, дужуметсиг апарганын кым-даа чемелевес. Кижиниң кылып чоруур ажылы өскерлип бербейн аан, ынчалза-даа шаандагы, эрткен үе кижиге чаңгылатпып келбес деп бе? Үш дүн ортузунда Кара Чооганың караңгы шыргайларынга от салып алгаш, бар шаа-биле маңнашкып, ойнап чорааны, чоога иштинде кара суг чаңынга оолак сени эн-не баштай ээп, тып турар кылдыр ошкааны... балалбас. Ол кара суг шагда чок. Хоорайның эрги ээлери турда, кара суг өжүр адыкы кудумчу биле трамвай депозун чайынды албазын дээш дуй шаап каан. Кара суглар чок-даа болза, олар кижи сеткилинде артып калбаан деп бе? Ынчалза-даа кара суглар-биле чурттаар, эрткен-барган чүве-биле кызыгаарланыр үе эвес-тир бо... Дөө ол даг кырында хүрээзин көрем, арыг агаардан база эртенги хүн карааныдан аргып каан чүве дег, чаражын, хевирлиин, шынын сөглээрге, оон чанында Чооганы кешкен сээң улус тудуун аңаа четпес, ындыг-даа болза ону топтап көөр болза, күчүлүг үктүг чүвени оон тып ап болур.

Чүү-даа чүвени күш-биле чедип алыр! Демагогтар амдаа бар, кижи бүрүзүнүң ас-кын хаап шыдавас сен. Адабының ээжи, трамвай депозунуң мастери Скакун, күүском хуралы болурга-ла ынчаар адап алганы «Кара Чоога айтырыын» кедирер. Ол дэво Цицеронунга улус чаңчыгып калганы шын чүве. Скакун холун көдүрери билек, залга улус шимээргей бээр, Чамдыктары баштарын эгип аразынче сыкылаптар, а өскелери шуут хөөредип бээрлер:

— Че, ол ам аа-ла шаавар эвеспе...

Ынчангаш чамдыкта ол дүвүн ажылдыптар турган дээрзин миннир херек! Эрги шагның домактарын тып эккээр, бир катап Гайдамакаының дугайын чугаалаан, «кеземче» деп бурган сөзү тып алгаш, залга улус каттырткан. Петро Демьяновичиниң туразы-биле болган чүве болза, ол ындыг узун дылдыг чүвелерин дораан томаартып каар ийик. Хүн чүрүмү доосту бергенде безин, ол Кара Чоога дугайын тайылбырлавышаан, турар ыраш аъдын ээртээрин ол телевиделе хоорайның бүгү чурттакчы чону-биле чүге сүмелешпээни, чогум оон ажыы чүл, шуут үндүрүп турган херээ чүл, бир-тээ, ындыг чүве болганда, техника хайгаарапкызы чүнү көрүп турганы ол суг-суг дээш баар. Скакунга моондактыг табааңче кирип каккан адагаштар шоолут быжыг эвес кылдыр сагындырар... Харысалгадан эмин эрттир чайлаксаар кижи, оон узун чугаазы төңгүже чедир шыдажып, дыңнап орар апаар...

Ындыг-даа болза, шак ындыг чайчаттыныышкыннар кижини дүлүтпес. Үе-шаг каш катап улуг күш-биле ажылдарын негеп турар, амыдырал сывыртап, бодунуң темпизин сыгай бээр. Кадайы ону билири база эки. Демги чаа чыл аварийзының соонда, ол бажыңынга үш хонукта келбээн, а ийи караа кыланнаар кылдыр хирлени берген чедип кээрге, ону өөрүп хүлээп алыр.

— Кужур маадырымны! Арып, чазавакталы берген, аныяксый берген-даа ышкаш...

Оон дүвүрен турганын сактып келгеш, Петро Демьянович чолаачы көрбезин дээш, каттырымзаапын чоорту өжүрүп алган.

Светофор баарынга трамвай эртерин манаар ужурга таварышкан. Вагон эжиинде бо дунуң кагжыкчызы кызыны бөрттүг, холунда четки туткан демги ол Скакун ирейни көрүп каан. Арны кадайларзыг, карактары чашталып чоруур хирезинде. Гайдамаканы ол ырактан-на таныл каан. Маңаа база аскын туттунуп шыдаваан, трамвай дүтүүн шаккывайны бергенде, сеглеп каапкан:

— Моондаайче баарың ол бе, Петро?.. Сутту шишкиниш-биле узар дээш бе?

Оон эртенги мендилежиишкиниң, ылангыя «шишкиниш-биле узар» деп сөстери Петро Демьяновичини хомудаткан. Олар дээш эвес, өске кижилер, сактырга кандыг-бир ниити кижилер дээш бар шаг-биле шырбайып чоруур-даа ышкаш сен. Далаш кадында октапкан шоолуг эвес «шишкиниш-биле узар» деп сөстер Петро Демьяновичиге дээн, оон сеткил-сагышкын саймаарады берген. Хей черге күш үндүрүп турар эвес мен деп бодал ону чамдыкта чигзиндирип, оон иштики туружун божаңнаткылай бээр турган. Ол тудугнуң онза херээ турган бе? Оон дүне оттуп келгеш, «базылаар бе» азы «базылавас бе» деп боданып олурганын кым-даа, кадайы безин эскербейн турган... Кара Чоогага шуут хол дегбээни дээре эвес чүве бе? Ону бок төгер чер кылып алзын деп бе? Кайы шагда тей кырынга хүрээ база турбаан-на болгай, ону тудуп тургузуптарга, бойдустуң чурумалы өскерли бербежик бе. Ам чүл, үе-шагның агымы доктаай бергени ол бе? Дендииге кижиниң мурнунга бодунуң негеделдерин салбааны ол бе? Орай-даа, эрте-даа болза, Кара Чоогага бульдозер черле чеде бээр. Бир-ле чалазынга сен чигзинне берген дижик сен? Херекти ол эскертир турган бе? Тудуг ыраан тудуу сенден, сээң күзел-сорууңдан шоолут хамаарышпастай бээр, боду тускайлаң амыдырай бээр. Чеже кижилериң, механизмнериң, кокшул-херейлерин киириштирген деп (сестүң кончуун!)... Тоолчургу амырга-моос роботтар тура халыышкын үндүрген, кижиге чагыртпайн барган деп бир-ле черге номчаан мен — шак ындыг байдалга таварышты бербе кончуг. Сээң чогаадың алган чүвең сени ээрден чайып кагбазын көрем...

Белен эвес болгай аан, ынчалза-даа кымга ам белен деп? Чамдыкта сагышка кирип чорбаан чүве тыптып келгеш, бодунуң эдиктерин киргилээр. Ам безин күчүлүг насостар херек, ону кайын тывар, суг чорудар система илеттел чок, техника хайгааралы база адырылбастааш туруп берген, тайылбыр берип четтикпес сен... Бир эвес бо удаа-ла оон кирживгезин чокка эрте берген болза деп бодал оон бажынга кире хонуп келген,— бир-ле дугаар Асуаны-биле (чоок кижилерниң баштак сөзү) ужуражылгадан ойталаар күзел аңаа тывылганы ол. Ынчалза-даа халдып-ла орар, аанайтканың орукта светофорлар үргүлчү ногаан чырык көргүзе-дир эвеспе...

(Уланчылыг).

(Эгези № 26—27 «Шында»).

ХЛЕБ, СҮТ КАЙЫЛ?

Каш хонук бурунгаар бистиң мурнуу микрорайонувуң чурттакчылары чаңгыскан аайы-биле Калинин кудумчузунда № 45 аъш-чем магазининге баргаш, кайгап калган. Келген кижи бүрүзүнүң салыр айтырыы: «Хлеб кайыл?», «Сүт кайыл?» Оон мурнунда хлеб, сүттү, өске-даа продуктуларны хала чок садып алыр магазинниге хлеб, сүдү чок болурга кижилер элдепсинмейн канчаар. Садыгжылар продуктулар өртээ санаар, саарылга кылырының оруунга, садып алыкчыларга: «Хлеб, сүттү чаа ажыттынган магазинден садып алыңар» деп харыы берип, ону канчаар тып алырын айтып бээри-биле өйлежип хүнзээн.

Ам ол чоок-кавының чурттакчылары хлеб, сүт аймаа садып алыр дээш чаа туттунган бажыңда «Хлеб, сүт» дээн чаа магазинче бир маңнажып, өске аъш-чем аймаан садып алыр дээш демги магазинниче айт-дедир маңнажып-ла турар болу берген. Бо эки бе, багай бе? Бир талазындан алырга, эки ышкаан. Чаа магазин ажыттынган, барааннарны тускайлап садыглаары таарымчалыг-ла. Чаартылгазының, ачы-дузазы калбартканының база бир демдээ. А өске талазындан алырга, садып алыкчыларга дыка-ла эпчок апарган. Ол ийи магазинниң аразы 200—300 метр. Оон кадында чаа магазинден хлеб садып алыр дээш бир оочурга, сүт аймаа садып алырда база бир оочурга, сметана алыр дизиңзе, үшкү оочурга турар ужурлуг апарган. Кым-бир кижи: «херек болза оочурга чеже-даа турар сен, каш-даа магазин аразынга маңнаар апаар сен» деп чугаалаар чадавас. Черле ынчаш, чаа магазинниң ажыдыышкынында чүүнү саларын шиитпирлеп тура, садып алыкчыларга кайы хире эптиг апаарын бодаан ирги бе деп айтырыгны Кызылдуң аъш-чем барааннарының садыгының удуртукчуларынга салып көрээ.

Чаа магазин кандыг «эптиг» байдалды тургусканын көргүзери-биле бир чүүлдү киирери артык эвес боор. № 45 магазинниң садыгжылары кассалар артынга чалгаарап ора хүнзээр апарган, ийи-чаңгыс кирген кижилерге «Саналдар болгаш шүгүмчүлелдер дептеринче» айтып, аңаа боттарының саналдарын киирерин дилеп орар.

Черле ынчаш бистиң мурнуу микрорайонувуста ачы-дуза чедирилгезиниң албан черлерин, пункттарын каяа, канчаар планнап турарын билдиммес. Московская деп автобус доктаар черниң чиге ужунда база бир магазин ажыттынар деп турар болгай, аңаа кандыг бараанныр садарын кайда шиитпирлеп тур ирги? Ол ажыттына бээрге, аъш-чем бараанныры дээш үш магазин аразынга маңнажыр апаар эвес ирги бе?

Ында «ыргак» бажыңында оңнуг фотография салону ажыттынган. Күстен бээр ол салонну ажылын көрген кижилерниң саны каш ирги? Барык хоорай даштында ол салонче барып турар кижи санныг-ла.

Черле ынчаш бистиң Кызыл хоорайда чурттакчыларга элээн эптиг эвес чүүлдер бар. Шагың, соодукчуң, өске-даа карын херекселдериң үрелген болза, албан-на чүгле чаңгыс № 2 маршруттуң автобузунга олургаш, хоорай ужунга чедер апаар сен. А телевизор үрелир болза, Восток деп автобус доктаар черге чедир олургаш, оон улаштыр № 7 азы № 3 автобус-биле телеательеге чедер болгай. Хоорай иштинде комплекстиг хүлээп алыр пункт бар, амыдырал хандырылгазының улуг бажыңының тудуу чорук турар деп чылдагааннарны-даа чугаалаарлар бар боор. Ынчалзажок ол пункттудан «Рембыттехника» барып кылдырып алыңар дээри (ылангыя шактарны) ховар эвес болдур ийин.

Хүндүлүг Мергелдей! Мында келдирткен айтырыгларны хөйге чарлап, оларны шиитпирлээр кижилерни бичии-даа бол бодандырарын диледим.

С. МИНТОН.

ЧУНАР АРГА ЧОК...

Мындыг чунар-бажын көрген силер бе? Бир эвес чунар арга чок чунар-бажынга кириксээр болзуңарза, Торгалыг суурга моорлап келиңер. Өвүр районда аан. Ону айда 2—3 катап-ла эзидер болдур ийин. Бир эзидипкенде кире бээр болзуңарза, кайгаар силер. Хир-чамы-даа медээжок, чунар таштар-даа чедишпес, изиг-соок суг-даа үзүктели бээр, кеттинер өрээлде-даа, чунар черде-даа соогу аажок.

Аңаа ажылдаар кижи чогундан, өске чунар-бажын барындан бо чунар-бажын ынчаар «доңгуп» турар деп бодаар силер бе? Чо-ок. Ону эзидип турары дээш шалынны Балчый Эник-оол ай санында ап турар. Суурда оон өске чунар чер база чок эвес пе. Ынчангаш айда бир эзидерге 500 хире өөреникчи кирер, дараазында 1500 хире улуг кижилер оочурлаар. Ол хөй кижиниң ийи-чаңгыс хүн дургузунда чуңдуруптарын кызыдып турар. «Дүргедээшкинниң» бир хевири бо эвес пе!

Оочурун манап алгаш, чогум иштинче кирип кээрге хеп уштур чер четчир деп бодаар силер бе? Чедишпес, оон уламындан чунуп алыксаан кижилер хептерин холуштур кааптар, ол дээрге гигиенага шуут таарышпас херек. Оон кадында чиле бергилээр-даа таварылгалар тургулаан болгай. А артып калган каш таштарын хириндеп ону безин таныттынмас.

Оон даштын безин көөр болза, санитарлыг байдал черле хирелиг дээрзи билдинип кээр. Бок-кузурум тудуп чиген, бузук шилдерниң хөйүн канчаар.

Чунар-бажыныывыстың мындыг байдалының дугайында хурал-суглаага дыка-ла чугаалажып келген бис. Адаашкыннар-даа хөй болур, а түңнели шуут көзүлбес. Ам бо эде тургустунуушкун үезинде мынчаар ажылдаарга болур бе? Бо дугайында «Торгалыг» совхозтуң удуртукчуларындан, кедээ Советтиң күүсекомундан шимгеш айтырар апаар. А чунар-бажын эргелекчизи Балчый Эник-оолдан ону айтырбас мен. Чүге дээрге, ол «четтикпейн» турар.

Оон чылдагааның тайылбырлап көрейн. Б. Эник-оол чүгле чунар-бажын эзидип каар эвес, олачкылап база «ажылдап» турар. Оон ангыда школада шала база чуп, бүдүн шалын ап турар. Мында «хөй» ажылдыг чаңгыс кижи кылып четтикпес болбайн канчаар. Ону эки ажылдап турар дээш совхозтуң профэвилел комитеди шаңнап база турган болгай. Ындыг болганда чунар-бажынның канчаар ажылдап турары Б. Эник-оолга шуут хамаарышпас. Шалыныны ийи-үш черде төлеп турар, шаңнал акшаны берип турар.

Кижи шыдажыр арга чок мындыг фактыны совхозтуң удуртукчулары шуут «эскербейн» турар. Ынчанмайн канчаар, олар чунуп келирге, Б. Эник-оол чунар-бажынны чүгээр кылдыр идиптер болбазыкпе. Силер, Мергелдей, Торгалыгга кээп бо чунар-бажынга киргеш, бистиң тыныш чок хаарганарывысты «быстандырышкан» болзуңарза. Дилээвис ол.

В. МОНГУШ.

ТВ

ФЕВРАЛЬ 2-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — «Кышкы огород». Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 8.25 — «Бичии трагедиялар». Үш сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги, 2-ги сериялары. 11.05—11.35 — Новгород хоорайның уругларының аас чогаал ансамбли «Гусельки» ойнаар. 16.00 — Медээлер. 16.15 — «Сезен чылдарның коммунистери». Док. фильмнер: «Бистен өске кым-даа кызбас», «Хамнаарактар мөгтээ ужуп чедип келирлер». 16.45 — Ленинден өөренир. 17.15 — Ажылчыннар дугайы. «Ленполиграфмаш» бүдүрүлге каттыжыышкынында продукцияның шынарын бедидериниң дугайында. 17.55 — УССР-ниң Ворошиловградтың В. И. Ленин аттыг Культура бажыңының алдарлыг шиити ыр капеллазының концерти. 18.30 «Тудуужу». Кадрлар болгаш аас тургустунуушкун. 19.00 — Медээлер. 19.10 — Конькиге маңнаашкынның спорту. 19.55 — «Чайгы үеже шилчиирин». Телешииниң баштайгы көргүзүү. Автору — А. Салынский. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Бичии трагедиялар». Үш сериялыг уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 22.50 — Бөгүн делегейде. 23.05 — 23.55 — «Чүүден артык таалаңчыг арфаның үнү». Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Бир эрттиң хоралы». Док. фильм. 8.35; 9.40 — Төөгү. 8 класс. 1812 чылдың Ада-чурт дайыны. 9.00 — Эртем-тайылбырлыг фильмнер: «Оруж горизонтуда тутчу бергени». «Сөөлгү фаэтон». 10.05 — КППТУ сургуулдарынга. Информатиканың болгаш санал-га техниказының үндезиннери. ЭСМ канчаар тургустунганыл. 10.35; 11.45 — Төөгү. 5 класс. Афиныларга селгүүстээшкин. 11.00 — Кедээ ажылагый билиглерниң университеди. 12.10 — «Сөөлгү дүн». Уран-чечен фильм. 13.45 — Экран — башкыта. Астрономия. 10 класс. Хүн. 14.15 — Медээлер. 14.20—15.20 — Гримм алышкыларының тоолдары. 18.00 — Медээлер. 18.15 — Конькиге маңнаашкынның спорту. Делегей чемпионады. Канададан дамчыдылга.

КЫЗЫЛДАН

19.00 — «Тываның экраннарында». 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия төвү». Программада: Медээлер. «Улуг Октябрьның 70 чылынга уткуштур». «Бичии суурларның ады айтырыглары». 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — «Кадыкшыл». 21.00 — «Үе». 21.35 — Хостуг хүреш. Делегей маргылдаазы. 22.05—23.10 — Л. Казарновская биле А. Хомериктиниң концерти.

Редактор
В. С. ШАРАВИИ.

агаар

Республиканың хар чагбас. Агаарның температуразы дүне 31—36, чамдык черлерге 22—23, хүндүс 18—23 градус соок болур.

Кызылга хар чагбас. Агаарның температуразы дүне 32—34, хүндүс 20—22 градус соок.

КИНО

ФЕВРАЛЬ 1-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Киносборник № 136» 12.30, «Поездка в Индию» (1, 2 сериязы) 9.30, 14.20, 17.20, 20.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Ну, погоди!» 11.20, 15.00, «За околицей дракон» 9.40, «Лермонтов» 13.00, «Верую в любовь» 16.20, 18.10, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Веселое волшебство» 10.00, «Как три мушкетера» (1, 2 сериязы) 11.20, 13.40, 16.30, 19.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Мальчик с пальчик» 10.00, «Тайное путешествие эмира» 11.40, 13.30, 15.30, 17.30, «Тема» 19.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Маленькая волшебница» 14.00, «Потерпевшие претензий не имеют» 15.30, 17.20 шактарда.

ФЕВРАЛЬ 2-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Борис Годунов» (1, 2 сериязы) 9.30, 12.40, 15.50, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник № 136» 9.40, 13.00, «Полёт в страну чудовищ» 11.00, 15.00, «Поездка в Индию» (1, 2 сериязы) 17.10, 19.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Там, где нас нет» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Как три мушкетера» (1, 2 сериязы) 15.00, 17.30, 20.10 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Тайное путешествие эмира» 18.00, 20.00 шактарда.

ШЫН
Адрезивис: 667000. Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн баргаанда 2-32-75 телефоннче долгаар.

Солунуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга амазы.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3443.
ТС—00034.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 29 (13329) | 1987 чылдың февраль 3, вторник | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көпеек.

Кызыл районда «Тиилелге» совхозтуң алдарлыг малчыны Василий Кууларның кыштаанда хөй оолдаашкыны түлүктээн. Бо хүннерге чедир ийи чүс ажыг хөй төрээн. Кыштаглаашкынга эки белеткелдиг хойжулар малдың төлүн онча-менди ап турарлар.

Хойжунуң кадайы Галина Монгуш, дузалакчы кадарчы А. Ооржак төрээн хураганнарны ажаап, чемгерерин комсомолчу сакманчыларны өөреткенинден, кызымак ажылдап турарлар. Сакманчылардан Кызылдың кодээ ажыл-агый техникумунуң сургуулдары Александр Маадыр-оол, Чоолу Мерген бир ай дургузунда ийи чүс хире чаш хураганны эки доруктурун өстүргеннер.

ЧУРУКТА: дузалакчы кадарчы Артём Ооржак.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН БОЛГАШ КАДРЛАР

СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунга чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң угланыышкынын тодараттынган. Ол угланыышкынны СЭКП-ниң XXVII съездизинге баштаан, тодаргайлаан болгаш бүгү тала-биле хөгжүткен. Дүргедээшкин дээрге, ниитилел амыдыралының бүгү талаларынга ёзулуг-ла революстуг эде тургустунуушкун, оларның үениң негелдезинге дүүштүр шынар талазы-биле чаа үе-чадаже үнүүшкүнү-дүр.

Дүргедээшкинниң кол чепсектерин партия айыткан. Ол дээрге — эртемниң болгаш техниканың эң чаа чедиишкиннерин ажыглаары; ажыл-агый механизмин, эргелеп башкарылганың бүгү системазын шиитпирлии-биле сайзырангайжыдары; кижи факторун — кижилерниң күш-ажылчы болгаш хөй-ниитичи идепкейин дүрген бедидери болур.

СЭКП ТК-ның январь 27-28-те болган Пленуму эде тургустунуушкунуң, дүргедээшкинниң айтырыгларынга тураскааттынган. Пленумга чугаалажып көөрү-биле «Эде тургустунуушкун болгаш партияның кадр политиказының дугайында» айтырыгны киирген.

Ол айтырыг талазы-биле илеткелди СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев кылган.

СЭКП-ниң кадр политиказын эде тургузар дугайында айтырыгны илеткелге эрткен үениң кичээндиригрерин, партияның болгаш чурттуң амгы үеде чурттап эртип турар байдалын база келир үеде, перспективада сорулгаларын барымдаалап көрбүшаан, социал-экономиктиг улуг айтырыг кылдыр чугаалажып көрген.

Совет ниитилелде эде тургустунуушкун чайгылыш чокка эгелээн. Бо орукта баштайгы базымнар кылдынган. Политиктиг баштайгы түңнел чүл дээрге, чурттуң амыдыралында улуг-улуг өскерилгелерниң эгелээни болур. Чогумчалыг чүүлдер улам немежип орар. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң политиктиг шугумун, ону боттандырар талазы-биле партияның практиктиг ажылын совет улус изиг-биле деткип турар.

Ындыг-даа болза, эки талаже өскерилгелер оожум боттанып турар дээрзин илеткелге айыткан. Эде тургустунуушкунуң херээ, мурнунда бодап турганынга бодаарга, дыка берге, ниитилелде чыылган нарын айтырыгларның чылдагааннары болгаш дазылдары дыка ханы болган. Ынчангаш илеткелге СЭКП ТК-ның апрель Пленумунуң бүдүүзүнде ниитилелде байдалды бүгү талазы-биле сайгарган, чогумчалыг эвес чүүлдерниң чылдагааннарын илереткен, бистиң бурунгаар шимчээшкинивисти дүргедедир арганы бээр, частырыгларны катаптавазын магадылаар хемчеглерни көргүскен.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылын бо чылын демдеглээр. Социалистиг чаартылгаларның оруунга бистиң чонувустуң чедип алган чедиишкиннери кайгамчык улуг болгаш чигзиниг чок. Ынчалза-даа чедиишкиннер ниитилел хөгжүлдезинде частырыгларны болгаш чөрүлдээлерни дуглай бербес ужурлуг. Чамдык үе-чадада чурт хөгжүлде темпизин чидирип, бергелер болгаш шиитпирлеттинмээн айтырыглар чыглып эгелээн. Чаңгыс черде таптаашкыннар болгаш социализмге таарышпас өске-даа чүүлдер тыптып келген.

Чурттуң хөгжүлдези доктаавайн турганы билдингир. Он-он миллион кижилер ак сеткил-биле ажылдап турган. Хөй-хөй партия организациялары болгаш бистиң кадрларывыс идепкейлиг ажылдап турганнар. Таарымча чок чорудулгаларның өскүүрүн ол шегледип келзе-даа, оларны болдурбас арга ында чок болган.

Ол берге болгаш нарын байдалдың чылдагааны чүдел деп М. С. Горбачев айтырган.

Оон кол чылдагаанын Пленумга шуут ажык-биле чугаалаары эргежок чугула деп Политбюро шиитпирлээн — ол дээрге, чаартылгаларның эргежок чугулазын, ниитилелде кризистиг чүүлдерниң айыылдыг чоптуг эвес чылдагааннар ужун чогуур үезинде болгаш долу хемчээл-биле сайгарып, оларны ажып эртериниң, социалистиг тургузугда мөөңнеттинген аргаларны улам долу ажыглаарының тодаргай оруун ажылдап кылып шыдавазында.

Политиканы ажылдап кылып-даа тура база практиктиг ажыл-чорудулгага чаа чүвеге тура чок хөөннер, дөгейленчек чорук, чанчылчаап чорукту өскертир хире бүгү чүүлдерден ойталаашкын, өйү келген социал-экономиктиг айтырыгларны шиитпирлээр күзел чок чорук колдай берген турган.

Амыдыралчы айтырыгларны болгаш чөрүлдээлерни ханы медереп билириниң деңнели теорияның байдалындан болгаш оон хөгжүлдезинден улуу биле хамааржыр. Оон үнези чүдел дээрге, «амыдыралда бар бүгү-ле чөрүлдээлерниң» шынныы-биле көргүзеринде деп ленинчи айтыышкын чамдыкта херекке алдынмайн турган. Социализмниң шимчедикчи күштериниң диалектиказы болгаш чөрүлдээлери эртемге ханы шинчилээр чүүл болбайн барган. Социализм дугайында ленинчи өөредигни бөдүүнчүдү тайылбырлаар чоруктар хаая эвес тургулаан. Оон ханы чоруу болгаш ужур-дузазы чамдыкта үнезин чидирип турган. Коммунизм дугайында чегей бодалдар, янзы-бүрү даап бодаашкыннар болгаш үндезин чок чугаалар көвүдеп турган.

Практика айтырыын шиитпирлээринге бо бүгү чүүлдер таарымча чок салдарны чедирген. Ажыл-агый чорудулгазынга болгаш эргелеп башкарылгага эрги методтарны он-он чылдарда ажыглап келген, экономиктиг харылзаалар ниитилелдиң боттуг негелдезинге дүүшпейн келген. Бүдүрүлге болгаш күш-ажылдың идиг бериишкини колдуунда сан сүрериниче, экстенсивтиг хөгжүлдеже угланган турган.

Эрге-чагырганың экономиктиг чепсектеринде дыка улуг кошкаашкыннар база тыптып келген. Социал-экономиктиг хөгжүлдени оожумнадырының чамдык хевирлери тургустунган. Ол оожумнадыышкынның дазылы болза, социалистиг демократияның ёзу-хевириниң ажылында шыңгыы четпестерде, эргижирээн, а чамдыкта харын херек кырында байдалдарга дүүшпес политиктиг болгаш теоретиктиг айтыышкыннарда, эргелеп башкарылганың консервативтиг стилинде боор турар.

Ниитилел амыдыралының дыка хөй адырларының хөгжүлдезинге бо четпестер багай салдарлыг болган. 70 чылдарның эгезинден эгелеп хүлээп алдынган планнарның хөй кезииниң көргүзүглери күүсеттинместээн. Экономикада чаа чүүлдер көвүлбес, шапкын эвес апарган. Продукцияның шынары дыка хөй таварылгаларда амгы үениң негелдезинге дүүшпестээн. Диспропорция чидигленген. Экономиканың чоорту хөгжүвестээниниң таптаашкынының түңнелинде сан-хөө-чээли системазы, акша эргилдези дыка сандарап эгелээн.

Социал адырда база таарымча чок чүүлдер көстүп келген. Чурттакчы чонну ажыл-биле хандырар айтырыгны чедиишкиннииг шиитпирлеп, принципиалдыг характерлиг социал магадылалды хандырза-даа, чуртталга байдалдарын, аъш-чем-биле хандырылганы, медицина ачы-дузазын, өөредилгени экижидер, өске-даа чамдык айтырыгларны шиитпирлээр талазы-биле социализмниң аргаларын бүрүн ажыглап шыдаваан бис.

Ажылдааның барымдаалап хуваарының социалистиг принцивин хажыдар чоруктар база илерээн. Күш-ажылчы эвес орулгалар алыр чорукка удур демисел кошкак чоруп келген. Дыка хөй кижилерниң медерелинге «деңнештирилге» психологиязы быжыккан, азырадыкчы хөөннер тывылган. Сөөлгү чылдарда кижилерниң амыдыралынче ханылап кирген социал ириңдиниң элементилери хөй-ниитиниң ажыл-херектеринче сонуургалды кошкаткан, чүве тоовас болгаш чүвеге бүзүревес чорукка чедирген, күш-ажылдың моральдыг идиг бериишкининиң ролюн кудулаткан. Мөзү-шынар талазынга багай салдар хоойлуларны тооп көрбес чоруктуң фактыларынга, карак чаар болгаш хээли алыр, чашпаалаар болгаш хөй черге алгап-йөрээр чүүлдерни деткиир чоруктарга чедирген.

Партияның, оон кадрларының улут ажылы кылдынып турбуже, удуртур органнар ниитилелге таарымча чок чүүлдерниң өзүп орар айыылын чогуур үезинде болгаш шугумчулелдиг ёзу-биле үнелеп көрбээн, амыдыралдың негеп турганы шиитпирлерни хүлээп алыр арга тыппаан.

Дыка хөй партия организациялары принципиалдыг турушту ээлээр, партийжи амыдыралдың ленинчи нормаларын болгаш принциптерин шыңгыы сагыыры дээш, таарымча чок чүүлдерге, сагылга-чурумнуң кошкаашкынынга, арагалаашкынга удур шыңгыы демиселди чорудар, ведомствонуң эрге-ажыын хараар болгаш чер-чурт тыртыжар чоруктарга, националисчи хөөннерге удур дээштиг хемчегни ап шыдаваан. Ажылга коллегиалдыг болуруңуң чуруму хажыттынган, партия хуралдарының, соңгулдаалыг органнарның ролю кошкаан. Чамдык коммунист удуртукчулар контрольдан болгаш шугумчулелден дашкаар арткан турган. Партийжи хүрээлениниң арыг болурунуң Устав ёзугаар магадылалы эпти-ле ажыглаттынмайн келген.

Байдал мындыг турда, эде тургустунуушкун дугайында, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир дугайында айтырыгны көдүрер күштүг болгаш дидим чорукту партия тып шыдаан. Алыс утказы-биле алырга, революсчу байдалдыг хемчеглер дугайында чугаа болуп турар. Өске орук бисте шуут чок. Моон аткаарлап болбас болгаш аткаарлаар чер-даа чок. ТК-ның апрель Пленумунуң, партияның XXVII съездизиниң угланыышкыннарын амыдыралга шудургу болгаш чайгылыш чок боттандырып чорудар, улам бурунгаарлаар болгаш ниитилелди хөгжүлдениң шынар талазы-биле чаа деңнелинче идип үндүрер хүлээлгелиг бис.

Эде тургустунуушкун —чаңгыс черге таптаашкынны шиитпирлии-биле ажып эртери, моондактаашкын механизмин чок кылыры, совет ниитилелдиң социал-экономиктиг хөгжүлдезинге дүргедээшкинниң ыаныыштыг болгаш дээштиг механизмин тургузары-дыр деп илеткелге демдеглээн. Бистиң стратегиявыстың кол сорулгазы — эртем-техниктиг революцияның чедиишкиннерин планныг экономика-биле каттыштырары болгаш социализмниң бүгү күчүзүн долузу-биле ажыглаары-дыр.

Эде тургустунуушкун — массаларның хуй-бүрү чогаадыкчы чоруунга даяныры; совет экономиканы хөгжүдеринге интенсивтиг факторларның ролюн чайгылыш чокка бедидери; эртемче шиитпирлии-биле эргилери, эң дээди төнчү түңнелдерни чедип алыры-биле, ооң-биле практиканың сырый кады ажылдажылгазы; социал адырны колдады хөгжүдери, совет кижилерниң херегледерин улам долу хандырары-дыр.

Эде тургустунуушкун — социалистиг моральдың хажыдыышкыннарындан ниитилелдиң шудургузу-биле адырлыры, социал чоптуг чоруктуң принциптерин амыдыралга чайгылыш чокка боттандырып чорудары; ол болза, сөстүң болгаш ажыл-херектиң, эргениң болгаш хүлээлгениң чаңгыс аай болуру, ол болза, ак сеткилдиг, эки шынарлыг күш-ажылдың бедип үнери, ооң төлевиринге деңнештирилге угланыышкынын, ажык хараар чорукту ажып эртери-дир.

Эде тургустунуушкунуң алыс сорулгазы — чурттуң амыдыралының бүгү талаларын хапызы-биле чаартыры, социализм ниитилел организациязының эң-не амгы үелеги хевири болгап турарын чедип алыры, бистиң тургузуувустуң бүннииг шинчизин эң долузу-биле илередип ажыдары болур.

Эде тургустунуушкун чер болганда калбарган. Ол чаа шынарлыг болуп, чүгле калбаа-биле эвес, харын амыдыралдың ханызынче кирип турар. Хөй-ниитиниң чаа байдалы тургустунуп турар. Үнелиг чүүлдерниң эде көрүүшкүнү чоруп турар. Ажык-чарлыг чорук, болуушкуннарны үнелеп көөрүнге шынчы чорук, четпестерге эптеш чок чорук, ажыл-херекке экижидериче күзел амыдыралдың идепкейлиг хөделип турар принциптери болу берген. Бүдүрүлгеде негелделиг чорук болгаш сагылга-чурум экижээн, организастыг чорук бедээн, корум-чурум экижээн.

Материал-техниктиг баазаны үндезиниң-биле эде тургузар, улус ажыл-агыйын эртемниң болгаш техниканың депшилгезинге үндезилеп ханы чаарты кылыр талазы-биле ажылдар эгелээн. Структура болгаш инвестиция политиказынга өскерилгелерни киирген. Ажыл-агый механизмин, эргелеп башкарылганы сайзырангайжыдар талазы-биле улуг-улуг хемчеглер боттанып турар. Шалың төлевириниң бедидериниң чаа-чаа принциптери ажылдап кылдынган болгаш амыдыралда боттанып турар. Хууда күш-ажыл чорудулгазын үндезин чок черге кызыгаарлаан чорукту дужурген. Бүдүрүлгениң болгаш амыдырал хандырылгазының аңгы-аңгы адырларында кооперативтерни организастааның деткип турар.

Беш чылдың бирги чылының план күүселдезиниң түңнелдери партияның ап чоруткан хемчеглери эки түңнелдерни бергенин көргүскен. Бүдүрген национал орулга 4,1 хуу өскен, а планы 3,9 хуу турган болгаш он бирги беш чылдың чыл санында ортумак өзүлдези 3,6 хуу болган. Үлетпүр бүдүрүүшкүнүнүң өзүлдези 4,9 хуу болган, ол дээрге он бирги беш чылдың чыл санында ортумак өзүлдезинден үштүң бир кезии хире бедик болгаш сөөлгү төс чылда эң бедик болганы ол. Аграр секторунда байдал база экижип турар.

Эде тургустунуушкунуң баштайгы үе-чадазында турар болганывыста реализмниң туружундан чайлавазы, кылдынган чүүлдерни боттуу-биле үнелээри, ажылдың түңнелин чүгле мурнундагы байдалдан эвес, а кол чүве — партияның чарлаан планнарын болгаш берген сөзүн барымдаалаары чугула деп илеткелде демдеглээн. Ол дээрге — партийжи кара чаңгыс шын туруш-тур.

Ажылчы чоңга социализм ёзулуг-ла калбак политиктиг болгаш социал-экономиктиг эргелерни база хууда хосталгаларны берген. Ындыг болзажок дүргедээшкин чүгле кижи факторун бүгү талазы-биле идепкейжидериниң, демократияны улам ынай хөгжүдериниң хамааржыр. Чоннуң социалистиг бот-эргелелин хамыладырынче партияның угланыышкынының чогум-на алыс утказы ында.

Ындыг чорудулга эгелээн. Ниитилел амыдыралының бүгү талалары демократтыттынып турар. Партия организацияларының амыдыралы улам-на долу судалдыг апар чыдар. Ажык-чарлыг чорук, шугумчулел болгаш бот-шугумчулел калбарып турар. Массалыг информацияның чепсектери улам идепкейлиг ажылдап турар. Хөй-ниитиниң чаа организациялары тургустунуп турар. Ниитилелдиң болгаш эргелеп башкарылганың ажыл-херектеринге чоннуң киржилгези калбарып орар.

Демократияны бүдүрүлгеге хөгжүдери, ажылчын кижи бүрүзү бодунуң бүдүрүлгезиниң ёзулуг ээзи мен деп чүвени медереп билгеп турары-биле бот-эргелелди бүдүрүлгеге чайгылыш чок шиңгээдири бирги чергениң ужур-дузалыг апарган. Демократчыдылганың бүгү хевирлериниң ажыктыг ажыглаарының сорулгалары Күрүне бүдүрүлгелериниң (каттыжыышкыннарының) дугайында Хоойлуга шиитпирлеттинер, ооң төлевилелин бүгү улуска чугаалажып көөрү-биле киирер. Бүдүрүлгениң демократчылыгазын хөгжүдериниң эң чугула айтырыы болза бүдүрүлге, цех, салбыр, участок, ферма болгаш звено удуртукчуларын, бригадирлер болгаш мастерлерни соңгуур чуруму боттандырып эгелээри болур, бүдүрүлге удуртукчуларының ындыг янзылыг соңгулдазы чаңгыс кижиниң удуртур эргезин кудулатпас эвес, а харын-даа ону быжыглаар.

Улам ынайгы демократчыдылганың принципиалдыг угланыышкыны соңгулда системазын сайзырангайжыдары болур. Сорулга болза хөй кандидатураларга хамааржыптыр соңгукчуга бодунуң санал-оналын илередир арганы бээринде болгаш бадылаашкын кырында янзы-бүрү ёзу барымдаалаар чамдык чоруктардан ону хостаарында болур.

Партияның иштики демократиязын, ылангыя бүгү чадаңын партия организацияларының удуртур органнарын тургузарда, улам калбартыры эргежок чугула боор турар.

Ниитилелдиң демократчыдылгазы партия, совет, ажыл-агый органнарының база оларның кадрларының ажылынга контроль дугайында айтырыгны бир янзы тургузуп турар. Удуртукчу бүрүзү, эрге-дужаалдыг кижи бүрүзү бодунуң харысаалгазын база соңгукчуларда, күш-ажылчы коллективтерден, хөй-нийти организацияларындан, ниитизи-биле партиядан болгаш чоңдан хамаарылгалыын доктаамал медереп билир болзун дээш «адаандан» контрольдуң деңнелин болгаш ажыктыын бедидери улуг ужур-дузалыг.

Ниитилелде байдалды экижидип чаартпышаан, социалистиг демократияның шылгаттынган чепсээ — ажык-чарлыг чорукту, шугумчулелди болгаш бот-шугумчулелди ам-даа улам хөгжүдери көрдүнүп турар.

Маңаа улуг роль массалыг информацияның чепсектеринге хамааржыр. Шугумчулелди хүлээп албас, ону истеп сүрер болгаш шуут кызар чоруктарны бүрүү шаппышаан, М. С. Горбачев шугумчулелди болгаш бот-шугумчулелди хөгжүдер талазы-биле парлалганың күжениишкиннерин деткииринин чугулазын демдеглээн. Совет ниитилелге шугумчулеп болбас зона турбас ужурлуг. Ол парлалгага база долузу-биле хамааржыр.

Массалыг информацияның чепсектериниң бижип, дыңнаткан чүүлдери моон соңгаар-даа ханы болгаш шынчы чорууктуг, хамааты бедик харысалгазы-биле оинзалаттынган болур ужурлуг деп партия санап турар.

Ёзулуг демократия хоойлудан дашкаар болгаш хоойлудан артык туруп болбас ужурлуг деп илеткелде демдеглеттинген. Партияның XXVII съездиниң шиитпирлеринге дүүштүр экономиканы болгаш культураны, социалистиг бот-эргелелди хөгжүдери, хамаатыларның эргелериң болгаш хосталгаларын калбартыры-биле холбашкан чаа хоойлуларны белеткээриниң болгаш хүлээп алырының талазы-биле улуг ажылды чорудары көрдүнүп турар. Социалистиг демократия бүгү чүвени баш миниир кара туразында чорук-биле, анархия болгаш харысалга чок чорук-биле чүүлдешпес деп чүве оинзалап айыттынган.

Ёзулуг демократияның дээштии ооң социал баазазының кайы хире калбаандан, ону калбартырынга бар аргалар болгаш курлавырлар канчаар ажыглаттынып турарындан хамааржыр. Ынчангаш эде тургустунуушкунуң сорулгаларын шиитпирлээринге аныяк салгалды киириштирерин идепкейжидери, удуртур ажылче партия кежигүнү эвестерни болгаш херээженнерни депшидери чугула.

Кадр политиказының национал талаларынче шыңгыы кичээнгейни партия угландырып турар. Бо политикада чедиишкиннер маргыш чок, ындыг болзажок национал харылзааларда чамдык таарымча чок чоруктар болгаш деформациялар база көстүп турар. Националисчи болгаш шовинисчи кандыг-даа илергейлээшкинге удур чүгле быжыг, туруштуг интернационализм чедиишкинниг туржуп шыдаар.

Эде тургустунуушкунуң сорулгаларынга дүгжүп турар кадр политиказын тургузуп тура, ТК-ның Политбюрозу бо айтырыгның чедиишкинниг шиитпирлеттинери революсчу чаартылгаларның кайы хире чугулазын бистиң кадрларывыс кайы хире дүрген болгаш ханы медереп билгениниден база партияның бо угланыышкынын амыдыралга оларның кайы хире шудургу боттандырарындан хамааржыр деп санап турар.

Социалистиг тургузуушкунуң чылдарында бедик мергежилдиг кадрларының улуг потенциалы чуртувуста тургустунган болгаш доктаамал немежип турар. Бистиң чедип алган бүгү чүүлдеривис — ол дээрге, совет кижилерниң чогаадыкчы ажыл-чорудулгазының, бистиң кадрларывыстың эрес-шудургу күш-ажылының түңнели-дир. Оон-биле чергелештир кадрлар-биле ажылда частырыглар, кадр политиказында хажыдыышкыннар дугайы Пленумга шугумчулекчи ёзу-биле сайгартынган. Келир үеде частырыгларны болдурбас төлээде эрткен үениң кичээндиригрериниң түңнелди кылыр херек.

Оларның бирээзи өйү келген кадр айтырыгларын чогуур үезинде шиитпирлээриниң эргежок чугулазында, удуртулгага уламчылаашкынныг чорукту хандырары, чаа күштерниң доктаамал келири, оларның-биле удуртукчу органнарын, оон иштинде СЭКП ТК болгаш чазакты немээри болур деп, М. С. Горбачев демдеглээн.

Ийиги кичээндириг —кадрларның политиктиг болгаш теоретиктиг белеткелин, идейлиг дадыгыышкынын чедир үнелевес чорукту болдурбазы, ажылдың технократчы стилин дүрген ажып эртериниң чугулазы болур. Партияның хөй ажылдакчылары политиктиг болгаш социал айтырыгларга кичээнгейни сулараткан.

Үшкү кичээндириг — кадр политиказынга сөөлгү үеде удурланышкак ийи угланыышкынның аалдентиг кожа туруп келгени: бир талазында —үстүкү эшелоннарның составының чаңгыс черге таптаашкыны, өске талазында —бүдүрүлгелерниң, тудугларының, колхозтарның, совхозтарның удуртукчуларының үндезин чокка, чамдыкта дадаш-биле солуттунуп турганы. Кадрларның туруму доктаамал болуру дээш сагыш салып турар бис, ынчалза-даа ол кадрларның чаңгыс черге таптаашкыны болбас ужурлуг, бис кадрларның солчулгазы дээш бис, ындыг-даа болза кадрларның уш-баш чок солчурунга удур бис.

Дөрткү кичээндириг чүдел дизе, даандырган ажыл-херек дээш харысалганы доктаамал күштелдирериниң, сагылга-чурумну быжыглаарында, бот-боттарынга негелделиг чоруктуң байдалын тургузарында болур. Боттарының хүлээлгелерин күүседип шыдавайн турар кижилер хөй-хөй албан-дужаалдарга он-он чылдар дургузунда хевээр артарын болдурун болбас.

База бир кичээндириг чүдел дизе, демократтыг өгелерниң үр үеде кошкак болуп келгени, соңгулдалыг органнарның ролюнуң чамдык таварылгаларда кудулааны, а ол ышкаш партиядаа, күрүнеде-даа контроль органнарының ажыл-чорудулгазында шыңгыы четпестер кадрлар-биле ажылда улуг четпестерниң чылдагааннарының бирээзи болуп турганында.

Кадр политиказын сайзырангайжыдары —амгы үеде эң чугула сорулга. Ук политиканы улам-на идепкейлиг, тодаргай сорулгалыг болдурары, социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедир дээш демиселдиң кол угланыышкыннары-биле ону ёзулуг харылзаалыг кылдыр чорудары эргежок чугула. Эде тургустунуушкунга кадрларның хамаарылгазы, ону боттандырар талазы-биле боттуг ажыл-херектери оларны үнелеп көөрүнүң шиитпирлиг чүүлү болуп турар. Ажылдакчыларның моральдыг мөзү-шынары болгаш билиг-мергежили, оларның бедик профессионализми, мурнакчы, депшилгелиг бүгү чүүлдерге бердингени, чүткүлдүү амгы үениң байдалдарында кайгамчык улуг ужур-дузалыг болуп турар.

Ниитилелге эде тургустунуушкунну хапыладыры — ол дээрге, бүгү деңнелдерде кадрларның ажылын хамыктың мурнунда эде тургузары, партийжи амыдыралдың ленинчи принциптерин болгаш норма-чижектерин бүгү адырларга чайгылыш чокка чорудары болур. Партия комитеттери, партийжи бүгү кадрлар ханылаан демократияның, кижилерниң улам өзүлделиг политиктиг болгаш күш-ажылчы идепкейлииниң байдалдарында ажылдаарынга өөренип алыр ужурлуг.

Бо ажылга кайгамчык улуг харысаалга бүдүрүлгелерниң, каттыжыышкыннарның ажыл-агый кадрларының, эргелеп башкарылга ажылдакчыларының үлүүнге онаажып турар. Эргелеп башкарылганың административтиг методтарындан экономиктиг методтарынче шилчиишкиниң, бүдүрүлгелерниң болгаш каттыжыышкыннарның бот-тускайлан чоруум калбартырының, даштыкы экономиктиг ажыл-чорудулганы чаа ёзу-биле көөрүнүң байдалдарында ол кадрларга тывылган эргелерни болгаш аргаларны олар долу хемчээлдиг-биле ажыглаар кылдыр оларны өөредири чугула. Кадрларның ажыл-чорудулгазынга социал угланыышкынны күштелдирери принципиалдыг ужур-дузалыг болуп турар.

Министерстволарның болгаш ведомстволарның ажылының эде тургустунуушкунуң дүрген боттандырары, каттыжыышкыннарның болгаш бүдүрүлгелерниң ажыл-чорудулгазынга үүрмек хайгаараашкындан болгаш холгаарлаашкындан хосталыр, эртем-техниктиг депшилгениң, ажыл-агый механизмин сайзырангайжыдарының айтырыгларынга, адырларны хөгжүдериниң улуг, перспективтиг айтырыгларынга кичээнгейни мөөңнээр кылдыр оларга хуулдаары эргежок чугула.

Социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедири, чоннуң хандырылгазын экижидери дээш улус депутаттарының Советтериниң ролюн бедиткен, харысалгазын күштелдирген турар ужурлуг. Аъш-чем болгаш социал айтырыгларын шиитпирлээринге улам-на идепкейлиг турушту профэвилел кадрлары ээлээр хүлээлгелиг. Комсомол организацияларының инициативазын бүгү тала-биле хөгжүдер херек.

Теория болгаш мергежил талазы-биле белеткелдиг, үениң негелдезин ханызы-биле медереп билген, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап, партияның политиказын дээштиг пропагандалаап, кижилерни бүзүредип шыдаар аргалыг кадрлар-биле идеологтуг участоктарны быжыглаары чугула.

Хоойлу-дүрүм камгалаар органнарның кадрлары бүгү чоннуң илегелинге болгаш деткимчезинге даянмышаан, демократияның калбарыышкынының болгаш ажык-чарлыг болурунуң байдалдарында ажылдаарынга шыдамыкчайы-биле өөренип алыр хүлээлгелиг. СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнениң делегейге идепкейлиг ажыл-чорудулгазын боттандырар талазы-биле чаа негелделер даштыкы политиктиг ведомстволарның кадрларынга салдынып турар. Тайбыңны болгаш совет улустуң айыыл чок чоруун камгалаарының харысалгалыг хүлээлгезин күүседип турар шериг кадрларының дугайында кичээнгей —бистиң эң чугула сагыш салыышкынывыс болур.

СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң мурнунда үеде совет ниитилелге тургустунган байдалды анализтеп көргенинге үндезилээш, СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң кылган политиктиг болгаш практиктиг түңнелдери, эде тургустунуушкунуң чоруп турарының болгаш партияның XXVII съездизиниң шиитпирлериниң күүселдезиниң баштайгы түңнелдериниң принципиалдыг үнелээшкини, а ол ышкаш бүгү партия, күрүне болгаш хөй-нийти организацияларының шиитпирлээри СЭКП-ниң амгы үеде кадр политиказының сорулгаларын Пленум М. С. Горбачевтуң илеткелин дыңнап, чугаалашкаш, бүрүну-биле чүүлдүг деп санаан.

Совет ниитилелдиң экономиктиг, социал болгаш угаан-бодал амыдыралында чаартылгалар улам-на күштелир болгаш хапылаар дээрзинге быжыг бүзүрелди Пленум илергейлээн. Партияның иштики болгаш даштыкы ленинчи политиказын, эгелээн эде тургустунуушкунну коммунистерниң, бүгү совет улустуң изиг-биле деткээни, он ийиги беш чылда планнарны чедиишкиннииг күүседир дээш, Улуг Октябрьның 70 чылын төлептиг уткуур дээш калбарган патриоттуг шимчээшкиниң ол быжыг бүзүрелдиң үндезини болуп турар.

Эде тургустунуушкун, дүргедээшкин дугайында хөйү-биле бижип база чугаалап каапкаңда, эки ажылдаары, чүгле эки ажылдаары негеттинип турар.

Ажылдаар, ажылдаар база катап ажылдаар херек!

(1987 чылдың январь 31-де «ПРАВДАНЫҢ» мурнуку чүүлү).

МУРНАКЧЫЛАРГА ДЕҢНЕЖИҢЕР!

1986 чылда республиканың көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының аразынга социалистиг чарыштың тиилекчилери

«1986 ЧЫЛДЫҢ ЧЕМПИОНУ» АТТЫ АЛГАН МУРНАКЧЫЛАР

Эрес-оол Шойгуевич ХЕРТЕК—«Барлык» совхозтуң хойжузу, төрүүр 100 хойга онаалтыр 122 хураганы камгалап, хойдан-на 2,7 кг дүктү кыргып алган.

Василий Хуурракович ДОРЖУ—«Куш-ажылдың хостуу» совхозтуң өшкү кадарчызы, төрүүр 100 өшкүге онаалтыр 128 анайны камгалап, бир өшкүден-не 1,4 кг дүктү кыргып алган.

Сергей Анатольевич БАЙКАРА—«Көк-Тей» совхозтуң саанчызы, инектен-не 4027 кг сүттү саап алган.

Ногай-оол Маадыртаевич ДОНГАК —«Торгалыг» совхозтуң чылгычызы, төрүүр 100 бедев 100 кулунну камгалап алган.

Зинаида Николаевна РАДИЧЕВА—«Саян» совхозтуң бызаа ажаакчызы, бызаа бүрүзүнден-не хонукта 850 грамм немелде деңзини алган.

Очур Хомушкуевич ДАСТАҢ — ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң сарлык кадарчызы, төрүүр 100 сарлыкка онаалтыр 101 бызааны, малының бажын 99 хуу камгалап алган.

Биче-оол Алчымаевич САЛЧАК—«Тере-Хөл» совхозтуң иви кадарчызы, төрүүр 100 ивиге онаалтыр 95 иви анайын камгалап алган.

Екатерина Емельяновна ЕВДОКИМОВА—Дуржулга станциязының инек кадарчызы, бир башка онаалтыр хонукта 801 грамм немелде деңзини алган.

Татьяна Васильевна РОМАНОВА — «Революцияның чалбыыжы» совхозтуң хаван ажаакчызы, бир башка онаалтыр хонукта ортумаа-биле 322 грамм немелде деңзини алган.

Валентина Абрамовна ДОЛГАНИНА—Кызылдың куш фабриказының куш ажаакчызы, дагаа бүрүзүнден-не 228 чуурганы алган.

Анай-оол Ензакович САЛЧАК—Дуржулга станциязының комбайнери, 570 тонна тарааны ажаап алыр планныг турган, 1240 тоннаны ажаап алган.

Дмитрий Иванович ЧЕРВАНОВ — Дуржулга станциязының тракторист-машинизи, К-700 маркалыг трактор-биле 3307 эталон га черни ажылдап кылыр турган, 4614 эталон гаңы ажылдап кылган.

ХОЙЖУЛАР

(Бирги колонкада фамилиязы, ийигизинде совхозу, үшкүзүнде төрүүр 100 хойга онаалтыр алган чаш төл, дөрткүзүнде бир баштан кыргып алган дүк килограмм-биле, бешкизинде мал бажының камгалалы хуу-биле).

Хертек Э. Ш.	«Барлык»	122	2,7	99
Содунам Д. С.	«Барлык»	122	2,3	99
Ооржак К. Б.	«Барлык»	114	2,7	99
Сыргыт-оол Т. Х.	«Бай-Тал»	113	1,9	98
Сандый-оол С. Д.	«Бүрен»	111	2,7	100
Данзыруп И. С.	«Чолураа»	111	2,5	100
Монгуш К.-Б. Б.	«Шамбалыг»	110	3,4	100
Хомушку Б. Б.	«Х Улуг хурал»	110	3,2	100
Сафонов Н. П.	«Революцияның чалбыыжы»	108	4,9	98
Сарыглар С. Б.	«Барлык»	108	2,3	98
Өктөө Х. М.	«Барлык»	108	2,3	98
Маңдараа Ч. Д.	«Мурнакчы»	107	2,3	100
Монгуш М. К.	«Барлык»	107	2,3	98
Кужугет Б. М.-Д.	«Барлык»	107	2,3	97
Ооржак А. Б.	«Барлык»	107	1,6	97
Кечил-оол К. А.	«Кызыл тараачын»	106	3,5	98
Эрендей Д. Ч.	«Кызыгаар»	106	2,4	99
Монгуш Д. Д.	«Шамбалыг»	105	2,9	100
Карма Б. А.	Ч. Хомушку аттыг	105	2,8	99
Чамзын К. У.	«Эрбек»	105	2,7	98
Кара-Донгак Ч. Ч.	«Мурнакчы»	105	2,5	99
Саая Ш. О.-С.	«Барлык»	105	2,5	94
Донгак Б. -С. Ч.	«Торгалыг»	105	2,5	94
Чүдүк К. Х.	«Тээли»	105	1,8	97
Павыл Т. И.	«Тиилелге»	104	3,5	100
Кужугет Д. Ч.	«Х Улуг хурал»	104	3,4	99
Чооду Д. Д.	Ч. Хомушку аттыг	104	2,4	98
Ойдар С. С.	«Алдан-Маадыр»	104	1,8	99
Иргит А. Ш.	«Мөген-Бүрен»	104	1,6	100
Ооржак К. Ш.	«Барлык»	104	1,5	95
Ондар К. К.	«Сүт-Хөл»	104	1,4	95
Монгуш Д. Х.	«Барлык»	103	2,1	98
Делгер Х. И.	«Мөген-Бүрен»	103	1,7	98
Монгуш А. Ш.	«Сүт-Хөл»	103	1,5	100
Монгуш О. Д.	«Барлык»	103	1,2	98
Тюлюш Т. Д.	«Найырал»	102	3,6	95
Монгалбии А. Д.	Ч. Хомушку аттыг	102	3,1	98
Чооду К. К.	Ч. Хомушку аттыг	102	2,9	98
Монгуш П. Х.	«Шекпээр»	102	1,8	98
Кужугет К. А.	«Барлык»	102	1,8	94
Сарыглар Д. А.	«Алдан-Маадыр»	102	1,2	96
Чурушпаа Х. А.	«Кара-Хаак»	101	3,7	100
Өлчейпен А. Ч.	«Улуг-Хая»	101	3,0	98
Салчак Т. Ш.	«Саян»	101	3,0	97
Ондар Е. Ч.	СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг	101	2,7	98
Бай-Хөө Б. Б.	«Х Улуг хурал»	101	2,6	97
Дажипмаа О. Б.	«Кызыгаар»	101	2,4	99
Эрендей Ч. Д.	«Кызыгаар»	101	2,3	98
Шалык Б.-Ч. Ч.	«О. Шынаа»	101	1,9	99
Биче-оол М. Д.	ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг	101	1,7	98
Чооду О. Е.	«Кара-Хаак»	100	3,5	100
Монгуш М.-Д. Б.	ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг	100	3,4	95
Донгак Д. Т.	«УТКА 25 чылы»	100	3,4	93
Дотнаа Д. С.	«Саян»	100	3,2	98
Чадамба С. У.	«Эрбек»	100	3,0	100
Биче-оол А. Б.	«Улуг-Хая»	100	3,0	96
Байлак-оол А. М.	«Ак-Туруг»	100	2,8	99
Базыр-оол С. М.	«Коммунизмче орук»	100	2,8	98
Сарыглар А. К.	«Эрбек»	100	2,4	99
Очур Ч. О.	«Коммунизмниң херели»	100	2,4	95
Ооржак К. Б.	Карл Маркс аттыг	100	2,3	99
Сояң Б. Х.	«Кызыгаар»	100	2,3	98
Ховалыг К. Х.	«Торгалыг»	100	2,36	98
Кыргыс Д. С.	«Торгалыг»	100	2,2	98
Монгуш К. Н.	«Коммунизмче орук»	100	2,1	98
Сандан Б. Б.	«Мөрен»	100	2,0	97
Чаш-оол С. М.	«Ак-Туруг»	100	2,0	96
Кызыл-оол Г. М.	«Ак-Туруг»	100	2,0	95
Дарын-Базыр Ч. Н.	«Мөген-Бүрен»	100	1,9	99
Чимит Б. С.	«О. Шынаа»	100	1,9	98
Монгуш З. С.	«Шекпээр»	100	1,8	98
Кокей Б. К.	«Шекпээр»	100	1,8	97
Чурупай Ш. И.	«Мөген-Бүрен»	100	1,7	99
Хертек Д. К.	«Кара-Хөл»	100	1,7	98
Монгуш Н. М.	«Алдан-Маадыр»	100	1,5	96
Ондар Т. У.	«Сүт-Хөл»	100	1,4	98
Дангар-оол А. С.	«Тере-Хөл»	100	1,2	99
Бады Н. И.	«Тере-Хөл»	100	1,2	98
Сарыглар С. А.	«Алдан-Маадыр»	100	1,2	96
Монгуш С. М.	«Сүт-Хөл»	100	1,1	97

ӨШКҮ КАДАРЧЫЛАРЫ

Доржу В. Х.	«Куш-ажылдың хостуу»	128	1,4	94
Сенди-Хуурак Б. Б.	«Х Улуг хурал»	122	0,9	99,7
Монгуш Д. К.	Карл Маркс аттыг	116	0,9	98
Мижит-оол Ш. С.	«Найырал»	115	0,7	91
Монгуш Т. А.	«Кара-Хаак»	114	0,9	100
Саадаа Э. С.	Ч. Хомушку аттыг	111	1,0	99
Сат Н. Ш.	«Сүт-Хөл»	110	0,93	100
Кырземмей Э. Т.	«Куш-ажылдың хостуу»	109	1,1	97
Даваа Н. Д.	Ч. Хомушку аттыг	106	0,950	91
Когелчик Ю. Д.	«Улуг-Хая»	106	0,85	97
Багай-оол В. У.	Ч. Хомушку аттыг	105	1,1	99
Монгуш А. Б.	«Сүт-Хөл»	105	0,9	98
Санчы И. К.	«Куш-ажылдың хостуу»	104	1,0	97
Кудер-оол М. К.	«Куш-ажылдың хостуу»	102	1,2	96
Даваа М. Д.	«Найырал»	102	1,1	98
Каазут С. Х.	«Найырал»	102	0,6	98
Салчак С. Д.	«Кара-Хөл»	100	0,921	98
Ондар С. С.	«Сүт-Хөл»	100	0,9	100
Монгуш К. С.-Д.	«Сүт-Хөл»	100	0,8	100

СҮТ-БАРААН ФЕРМАЛАРЫ

(Бирги колонкада бригадирниң фамилиязы, ийигизинде ферманың ады, үшкүзүнде совхозу, дөрткүзүнде бир инектен саар сүдүнүң хүлээлгези, бешкизинде күүселдези. алдызында күүсеткен хуузу)

Сагоян Н. П.	Көк-Тей	«Көк-Тей»	2350	2550	108
Куулар А. А.	Арыг-Бажы	«Искра»	2075	2508	120
Тимеев С. М.	Тоо	Дуржулга станциязы	2500	2385	95,3
Поносова Т. Е.	Турав	«Кызыл тараачын»	2000	2382	119
Марьич В. З.	Красноар	«Революцияның чалбыыжы»	2200	2377	108
Грачев П. Г.	Кулузун	С. К. Тока аттыг	1850	2222	120
Родионова Ф. А.	Успенка	ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг	2200	2209	100
Юнчин Н. И.	Хадын	«Хадын»	1900	2207	116
Дагба М. П.	Хадын	Дуржулга станциязы	2000	2165	108
Блинов Н. И.	Тоо	СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг	1850	2100	113
Шогдыров О. Ш.	Чкаловка	«Өөк»	1600	2082	130
Монгуш А. К. С.-Б.	Ээрбек	СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг	2000	2073	103
Шелехов А. В.	Мерген	«Ленинчи орук»	1800	2000	111
Лукьянов Н. П.	Бояровка	«Ленинчи орук»	1800	2000	111

СААНЧЫЛАР

(Бирги колонкада фамилиязы, ийигизинде совхозу, үшкүзүнде инектен саап алыр сүдүнүң хүлээлгези, дөрткүзүнде саап алган сүдү, бешкизинде күүсеткен хуузу)

Байкара С. А.	«Көк-Тей»	3100	4027	130
Волошина Н. А	Дуржулга станциязы	3000	3760	125
Куракова В. Н.	Дуржулга станциязы	3000	3657	122
Байкара Л. Т.	«Хадын»	2700	3069	113
Монгуш А. Э.	«Искра»	2140	3026	141
Донгак В. С.	«Искра»	2140	2958	138
Монгуш А-К. С-Б.	СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг	2800	2934	105
Ондар Д. Д.	СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг	2600	2834	109
Эрекситмаа Д. Д.	«Революцияның чалбыыжы»	2200	2828	128
Сат Н. Н.	«Кызыл тараачын»	2350	2794	119
Сединей З. А.	«Кызыл тараачын»	2400	2755	114
Пиксина Н. Н.	«Ленинчи орук»	2000	2753	137
Байкара Р. Х.	«Көк-Тей»	2450	2733	112
Ховалыг К. А.	«Искра»	2000	2724	136
Саая Ч. О.	«Искра»	2140	2686	125
Комбу С. С.	«Кызыл тараачын»	2350	2642	112
Монгуш М. С.	«Көк-Тей»	2400	2636	109
Оюн О-С. Т.	«Революцияның чалбыыжы»	2200	2580	117
Кыргыс К-К. М.	«Кызыл тараачын»	2250	2563	114
Капкалыг Р. А.	«Кызыл тараачын»	2200	2546	115
Оюн А-К. Б.	«Революцияның чалбыыжы»	2200	2538	115
Салчак Н. И.	«Ленинчи орук»	2000	2536	126
Монгуш М. Л.	«Искра»	2000	1511	125
Монгуш Е. Д.	ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг	2300	2489	108
Долгар Г. К.	«Хадын»	1950	2465	126
Дамбый В. М.	ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг	2300	2462	107
Гаранина Н. Г.	ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг	2300	2453	106
Ензак Г. С.	«Кызыл тараачын»	2250	2452	109
Ожегина Р. И.	СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг	2000	2425	121
Оюн М. У.	С. К. Тока аттыг	1950	2424	124
Начын-оол С. Д.	«Саян»	2400	2410	100
Мандыт Л. Д.	«Кызыл тараачын»	2250	2402	106
Одушпай И. И.	СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг	1950	2388	122
Чудина А. С.	«Кызыл тараачын»	2250	2372	105
Өлешик К. Е.	«Хадын»	2000	2369	118
Саая Н. К.	ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг	2300	2368	103
Натит-оол С. К.	«Куш-ажылдың хостуу»	2000	2367	118
Ооржак З. Э.	«Саян»	2250	2349	104
Монге Р. М.	«Саян»	2200	2330	106
Артемихина А. И.	СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг	1980	2326	119
Тюлюш А. А.	ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг	2250	2326	103
Санчайбан А. С.	«Хадын»	2100	2323	110
Шаранова З. С.	«Хадын»	2100	2318	110
Носкова Н. А.	«Ленинчи орук»	2000	2301	115
Карпенко В. А.	«Кызыл тараачын»	2150	2291	106
Узун-оол З. С.	«Куш-ажылдың хостуу»	2020	2290	113
Иргит О-С. Б.	«Улуг Октябрь»	2000	2290	114
Донгак С. Д.	«Өөк»	1900	2270	119
Сандан Л. Х.	«Кызыл тараачын»	2100	2256	107
Оюн Б. С.	Дуржулга станциязы	2000	2254	112
Куулар Ш. У-С.	СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг	2000	2249	112
Донгак С. Д.	«Алдан-Маадыр»	1600	2247	140
Горячева П. Ю.	«Өөк»	2000	2238	112
Санажык О. Х.	«Куш-ажылдың хостуу»	1800	2245	124
Глушкова Р. П.	«Саян»	2200	2235	101
Баравчи Р. Д.	«Саян»	2200	2230	101
Баткар О. Ч.	«Чолураа»	1500	2218	147
Конгар М. М.	«Өөк»	1800	2202	122
Романова	«Кызыл тараачын»	2050	2200	107
Салчак Н. Х.	«Улуг Октябрь»	2000	2200	110

ТРАКТОРИСТ-МАШИНИСТЕР

(Бирги колонкада фамилиязы, ийигизинде совхозу, үшкүзүнде тракторнуң маркасы, дөрткүзүнде ажылдап кылыр эталон гаңың планы, бешкизинде күүселдези).

Черванов Д. И.	Дуржулга станциязы	К-700	3307	4614
Кара-оол К. О.	«Улуг-Хая»	Т-150К	2500	4317
Аганов Е. П.	«Россия»	К-700	2400	3895
Санчай А. М.	«Россия»	К-701	2400	3682
Оюн К. О.	Дуржулга станциязы	К-701	3307	3680
Оюн О. М.	ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг	Т-150	1650	3626
Терсков В. П.	«Революцияның чалбыыжы»	МТЗ-82	1045	3529
Сергеев А. С.	«Революцияның чалбыыжы»	МТЗ-82	1045	3450
Бады Н. Д.	Жданов аттыг	Т-150	2000	2450
Касыгбай А. О.	С. К. Тока аттыг	Т-150	1900	2317
Кара-Сал М. К.	«Шамбалыг»	Т-150	1814	2300

КОМБАЙНЕРЛЕР

Салчак А. Е.	Дуржулга станциязы	СКД-6	570	1240
Чакыр И. К.	ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг	СКД-6	600	1234
Сундуй С. Т.	«Найырал»	СКД-6	510	1141
Астанин М. И.	Дуржулга станциязы	Енисей	570	1036
Сауленко М. И.	«Саян»	Енисей	350	1028
Кошкар-оол Н. Б.	«Найырал»	СКД-6	510	1018
Сильянов С. О.	ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг	СКД-6	600	1018
Очур С-М. М.	«Тиилелге»	СКД-6	333	870
Андриишин В. И.	Дуржулга станциязы	Енисей-1200	570	853
Чанов П. В.	Дуржулга станциязы	Енисей-1200	570	824

СИЛОС КОМБАЙННАРЫНЫҢ МАШИНИСТЕРИ

Задов В. И.	«Саян»	КСК-100	2900	6567
Глухенко В. К.	«Саян»	КСК-100	2900	5600
Казаков К. А.	«Россия»	КСК-100	1600	4670
Кудрявцев И. Ф	«Россия»	КСК-100	1600	4050

БЫЗАА АЖААКЧЫЛАРЫ

(Бирги колонкада фамилиязы, ийигизинде совхозу, үшкүзүнде хонукта алган немелде деңзизи грамм-биле, дөрткүзүнде мал бажының камгалалы хуу-биле)

Радичева З. Н.	«Саян»	850	99
Трупп В. С.	«Көк-Тей»	814	99
Войткевич Л. В.	«Көк-Тей»	792	97
Сандан Х. Д.	«Кызыл тараачын»	750	100
Чыпсынак Ч. Д.	«Көк-Тей»	746	99
Маады Д. Б.	«Саян»	661	92
Кужугет Н. Х.	«Кызыл тараачын»	655	100
Саая Б.-У. О.	«Хемчик»	650	100
Маныл-оол Т. Б.	«Хадын»	646	85
Арапчы Н. Д.	«Улуг Октябрь»	620	97
Чиррал Ч. С.	«Улуг Октябрь»	610	98
Лопсанова Л. А.	«Саян»	600	98
Саая С. С.	«Хемчик»	600	100

САРЛЫК БОЛГАШ ИНЕК КАДАРЧЫЛАРЫ

(Бирги колонкада фамилиязы, ийигизинде совхозу, үшкүзүнде төрүүр 100 башка онаалтыр алган чаш төл, дөрткүзүнде мал бажының камгалалы хуу-биле).

Дастаң О. Х.	ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг	101	99
Ховалыг Д. Х.	«Коммунизмче орук»	100	94
Тумат Н. Ч.	«Торгалыг»	100	100
Биче-оол Б. Д.	«Торгалыг»	100	97
Серембиль Д. К.	«Ак-Чыраа»	100	98
Каадар-оол Б. Х.	«Бай-Тал»	100	99
Монгуш Н. Х.	Карл Маркс аттыг	100	99
Куулар К. Ч.	«Большевик»	98	98
Кужугет Б. И.	«Мурнакчы»	96	98
Беган Х. Д.	ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг	94	100
Монгуш О. Ш.	«Коммунизмче орук»	93	90
Иргит О. К.	ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг	93	99
Иргит В. Д.	«Мөген-Бүрен»	91	100
Донгак С. Б.	ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг	90	98
Тажы А. И.	«Мөген-Бүрен»	90	100
Делгер-оол М. Х.	«Мөген-Бүрен»	90	100
Ооржак Д. Б.	«Кызыл туг»	90	96
Монгуш С. Л.-Д.	Карл Маркс аттыг	90	100

ЧЫЛГЫЧЫЛАР

Донгак Н. М.	«Торгалыг»	100	98
Сат М. Д.	СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг	100	98
Тумат Б. Д.	«О. Шынаа»	100	99
Кунгаа Б. Т.	Жданов аттыг	90	97
Иргит С. Ы.	«Мөген-Бүрен»	96	98
Иргит К. К.	«Кызыл тараачын»	91	100
Хорлуу Б. К.	«Х Улуг хурал»	87	100
Даспак Д. Н.	«Ак-Туруг»	86	96
Хертек Н. С-Д.	«Мөген-Бүрен»	86	98
Салчак О. К.	«Хемчик»	86	96
Монгуш С. Ш.	ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг	82	98
Монгуш В. А.	«Большевик»	80	95
Өлзей-оол С. А.	«Чыраа-Бажы»	80	97
Захаров В. С.	«Чолураа»	80	98

ИВИЖИЛЕР

Салчак Б. А.	«Тере-Хөл»	95	98
Лопсан-Базыр Т. Л-Б.	«Тоора-Хем»	85	91

ТЕВЕЖИЛЕР

Өпей О. К.	«Коммунизмниң херели»	90	98
Ирген К. В.	«Улуг-Хая»	71	94

КУШ АЖААКЧЫЗЫ

Долганина В. А.	Кызылдың куш фабриказы	Бир дагаадан алган чуурга 228 борбак.

СЕМИРТИЛГЕ КОДАННАРЫНЫҢ ИНЕКЧИЛЕРИ

(Бирги колонкада бригадирлерниң фамилиязы, ийигизинде совхозу, үшкүзүнде хонукта алган немелде деңзи грамм-биле, дөрткүзүнде мал бажының камгалалы хуу-биле).

Евдокимова Е. Е.	Дуржулга станциязы	801	99
Салчак К. К.	«Енисей»	785	100
Норбу Ч. С.	«Кызыл туг»	745	99
Адыя Д. В.	«Енисей»	729	100
Никитина В. Я.	«Ленинчи орук»	720	99
Сарба Ч. Д.	«Кызыл туг»	713	98
Салчак Т. С.	«Кызыл туг»	705	98
Тожу С. Ш.	«Революцияның чалбыыжы»	654	98
Головорин А. А.	«Бүрен»	650	100
Волосников Н. П.	С. К. Тока аттыг	640	100
Монгуш О. С.	«Саян»	620	96
Ондар О. Ч.	«Хадын»	618	99
Сильянов Я. К.	ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг	617	100
Кара-Сал К. Б.	«Искра»	610	99

ХАВАН АЖААКЧЫЛАРЫ

Романова Т. В.	«Революцияның чалбыыжы»	322	85
Сергеева З. М.	«Ленинчи орук»	260	87
Капустина Г. П.	«Көк-Тей» хаван комплекс	230	90
Старчикова Л. Н.	«Көк-Тей» хаван комплекс	230	95
Бершанская Е. Д.	«Көк-Тей» хаван комплекс	226	95
Спирина А. М.	«Көк-Тей» хаван комплекс	226	90
Никифоров В. Я.	«Кызыл тараачын»	212	87

СЕМИРТИЛГЕДЕ МАЛ БРИГАДАЗЫ

Ермолов А. П.	«Суглак»	678	98

ХОЙЖУ БРИГАДАЛАР

(Бирги колонкада бригадирлерниң фамилиязы, ийигизинде бригаданың ады, үшкүзүнде совхозу, дөрткүзүнде төрүүр 100 баштан алган чаш төл, бешкизинде бир баштан кыргып алган дүк килограмм-биле, алдызында мал бажының камгалалы хуу-биле)

Шалык К. К.	Деспен	«О. Шынаа»	93	1,7	98
Сундуй Ю. Т.	Аргалык	«Найырал»	97	3,1	89
Доржу Х. Б.	Бижиктиг-Хая	«Барлык»	92	2,3	98
Поротов Е. Г.	№ 2	Ч. Хомушку аттыг	91	2,4	98
Сегбе Ш. К.	№ 4	«Нарын»	91	1,8	95
Чарт-оол В. Т.	№ 1	«Х Улуг хурал»	91	2,4	89
Хертек М. Д.	Чечектиг	«Алдан-Маадыр»	91	1,2	89
Монгуш А. Ш.	№ 1	«Шамбалыг»	90	2,4	90
Кужугет А. Ш.	Аксы-Барлык	«Барлык»	90	1,4	86
Монгуш В. Д.	Сайыр	«Сүт-Хөл»	90	1,4	99
Монге В. Я.	№ 3	Ч. Хомушку аттыг	89	2,4	98
Лопсан Б. П.	№ 3	«Мөрен»	89	1,5	92
Монгуш А. А.	Чес-Булук	«Сүт-Хөл»	89	1,1	95
Болат-оол Б. А.	№ 1	Ч. Хомушку аттыг	88	1,3	98
Эрендей В. Д.	Шарашуур	«Кызыгаар»	88	1,6	97
Напит-оол В. Н.	№ 2	«С. Шынаа»	87	1,6	98
Бурун М. Н.	№ 1	«Ак-Туруг»	87	2,1	89
Бадарчы Г. Т.	№ 1	«О. Шынаа»	87	1,3	98
Монгуш М. Х.	Хараганныг	Карл Маркс аттыг	87	2,3	96
Ооржак К. Ш.	Чодураалыг-Сайыр	«Алдан-Маадыр»	87	0,75	95
Дакыр-оол Т. Д.	Эйлиг-Хем	«Куш-ажылдың хостуу»	87	1,0	96
Иргит Д. Ш.	№ 1	«Мөген-Бүрен»	86	1,2	97
Саая В. С.	№ 2	«Мөген-Бүрен»	86	1,1	95
Хертек В. Ч.	№ 3	«Мөген-Бүрен»	85	1,2	97
Хертек Д. Б.	№ 4	«Мөген-Бүрен»	85	1,3	97

САРЛЫК БРИГАДАЗЫ

(Бирги колонкада бригадирниң фамилиязы, ийигизинде совхозу, үшкүзүнде төрүүр 100 баштан алган чаш төл, дөрткүзүнде мал бажының камгалалы хуу-биле)

Намзын О. Н.	«Мөген-Бүрен»	95	99

ХАВАН ФЕРМАЛАРЫ

Намдак Н. К.	«Бурунгаар»	330	90
Ветрук Г. П.	«Енисей»	266	78
Динцский В. А.	«Көк-Тей» хаван комплекизи	265	97
Салчак В. Н.	«Ленинчи орук»	250	96

СТРАКОНИЦЕНИҢ МЕРГЕН УГААННЫЫ

Пасха ортулук — Чер бөмбүрзээниң база бир кайгамчык, элдептиг черлериниң бирээзи. 30 чыл бурунгаар аңаа Тур Хейердалдың баштааны экспедиция чорупчораан. Сураглыг эртемден болгаш авантюрист ол ортулукка бо чылын база четкен. Чаа экспедицияның кежигүннериниң аразынга 27 харлыг чехословак инженер Павел Павел база кирген. Пасханың, азы ону ол черде адап турары Рапануу ортулуктуң элдептиг чүүлү болза, мында 330 чыл бурунгаар тыптып келген кайгамчык улуг даш көжээлер болур. Оларны моаи дээр, канчап тыптып, кым тургузуп кааның-даа билдинмес. Ол талазы-биле тоолчургу чугаалар бар. Ол тоолчургу чугааларда дег даш көжээлерниң чамдызы Павелдиң угаанының болгаш холунуң мергени-биле база катап кылаштап эгелээн...

Инженер Павел Страконицеде кодээ ажыл-агыйның телевизел организациязында ажылдап турар, бир уруглуг, өг-бүлелиг.

— Моаилерни турган черинден шимчедип көөр деп бодал башка кажан киргенин сагынмас-тыр мен. Пасха ортулуктуң чурттакчыларының тоолчаан чугаазын өзугаар көжээлер боттары турар черлеринге кованайнып кылаштап келген. 350 чыл бурунгаар моаилерни шимчедип, эккеп тургузарының айтырыы ынчангы техниктиг аргалар-биле болдунмас турган дээр чугаалар-биле инженер кижи болгаш чөпшээрежиксевейн чораан мен. Ол айтырыгны долгандыр хөй чугаа үнүп, ону черге өскээртен келгеннер тургускан сүт-сүт деп-даа турду. Мен ол бүгүге бүзүревейн, кижиниң угаанының болгаш холунуң мергенинге бүзүрексеп турдум.

Кижи кайгаар элдептиг чажыт кайда боор деп бодал-биле Павел санап кирипкен. Ооң угаап-бодап алганы бодал тодаргай саннар, чурухтар, шыйыглар кылдыр хуулган. Пасха ортулукка чедир талыгыр ырак — дорту-биле алырга безин 17 муң километр. А санаашкыннарны, догаашкыларны канчап хынап болурул? Страконицеге...

— Баштай эш-өөрүм-биле моаиниң хевирин бүгү хемчээлдерин сагып турган дойдан тудуп кылган бис. Ооң соонда даш көжээни бетондан куттувус — ооң узуну 4,5 метр, деңзизи 12 тонна. Ол бүдүнү кылырынга ажылдан дашкаар үевисте 400 хире шакты чарыгдаан болдувус.

— Силерден амыдыралчы, ажыл-херекчи шиитпирлерни манап турган телевизел организациязының удуртулгазы ол бүдүүнү канчаар хүлээп көргенил?

— Ужур-утказын билип, харын-даа транспортту-даа берип турду. Бетонну болумуйн акша-хөреңгим-биле садып алзымза-даа, дыка хөй чүүлдерге дуза херек апаар болган.

Пасха ортулукка кылыр шенелдениң болдунуп болурунуң шиитпирлиг көргүзүглери Страконице суурнуң ортузунга, ооң чурттакчыларының караанга болган. Улуг-улуг даш көжээлер боттары-ла кылаштажы баар деп чүве шынзыттынган, чүгле аңаа кижилер дузалап, аргамчылар-биле деткиир ужурлуг болган. Ол элдептиг шенелдеге инженер Павелге 17 кижи дузалажып, эки түңнелдиг болуру дээш кызытан. Ынчалдыр 1982 чылда бетондан кылган моаи каранка көзүлдүр кылаштааның чехословак телевидение көргүскен. Ынчангаш үш чыл мурнунда Тур Хейердал Пасха ортулукче база катап аянчорук кылырынга белеткенип турарын солундан номчааш, Павел олче чагаа бижээн. «Дыка солун-дур. Канчаар кылырын тодаргай бижип чорудунар» деп, кыска харыы дораан келген. Ол өзүгаар бижип чорутан соонда, Страконицеге сураглыг эртемденниң база бир чагаазынга Пасха ортулукче экспедицияга киржиринче чалалга, аңаа барып ол арганы шенээриниң саналы келген...

— Бис Копенгагенге чыылган бис — деп, инженер Павел сактып чугаалаар. — Тур Хейердал, ооң өннүү профессор Шёвальд, үжен чыл бурунгаар Пасхаже экспедициязынга киришкен капитан Арне Харамарк, швед дөрт кинооператор болгаш мен. Рио-де-Жанейро, Сантьяго таварты ужуткан бис.

Пасха ортулук Чилиге хамааржыр девискээр. Мурнуу Америкадан ол барык 4 муң километрде, а Полинезияның Маркиз ортулуктарындан — 2 муң километрде. Түс черниң чурттакчылары 165,6 дөрбелчин километр шөлдүг бичии ортулууун «Мата ки те ранги» — «Дээрже шыдааган карак» деп адап турар. Черниң хиини дээш өске-даа аттары база бар. А Пасха деп атты ону 1722 чылдың апрель 5-те, пасха байырында ажыттанынга холбаштыр берген, ону голланд адмирал Роггевен ажыткан.

— Чеди түс даш көжээниң кадагалалын харылап турар Сантьягонуң музейи оларны бис үреп каалтарывыс чадавас деп сылдаг-биле чаңгызын-даа шенелдеге ажыглаарын чөпшээрээр хөңнү чок болган. А херек кырында музейниң дирекциязы мындыг ырата даш көжээлерниң дугайында бичии-даа сагыш салып турар эвес. Ынчан баштайгы эптиг-эвилең чугаа улуг маргылдаа, алгыш кылдыр хуулган. Хейердалдың ынчаар шыжыкканын ол-ла чорук чораш чүгле кара чаңгыс катап көргенни ол. Бистиң бодалывыс бүтпес дей берген, ынчан мен туруп кээп, көжээниң маның кылырын саналдадым. Он кижиден бээрни, ийи неделя хуусаа тыпсырын диледим. Музейниң удуртулгазы ам-на хээ ушин. бистиң аайывыска кирди: чугаа болза Тур Хейердал ышкаш ат-алдарлыг, хүндүткелдиг кижиниң телевизел эртем шенелдезиниң дугайында боор турган-на болгай. Эң сөөлүнде барып бир моаини кылаштадырын биске чөпшээрээн, ынчалзажок бир дүжүмет менче салаазы-биле айтып тура, бир эвес көжээлер шимчевейн баар болза азы үрелдеттинер болза, Павел Павелди алып каар бис деп чугааланды. Мен ону бүтпес чүүл, баштак деп хүлээп алзымза-даа, Чилиге ол дээрге каршы, чалча чагырганың чалданмас чүүлү-дүр деп бодадым...

Экспедиция Рапануруге чеде берген. Ортулуктуң чурттакчылары Тур Хейердалды шуут бурган дег кылдыр хүлээп алган. Ону чечектен кылган бооидактар-биле шуут-ла бүргей кедирген. Аңаа бананнарны, батат дээр чигирзиг картофельди, тростниктиң болгаш дагаларны белекке берип турду.

— Тур Хейердалды кандыг кижи деп хүлээп көрдүңер?

— Ооң тоңтуг, оожумунга болгаш кайгамчык шугулдаазынга адааргаар-дыр мен. Копенгаген аэропортунга аңаа ап чорааныыс бүгү чүгүлүс читкен деп дамчыдарга, ол ону тоовайн өске айтырыгларны шиитпирлеп чорун турду. 72 харлыг тургаш ол хире ажылгыр, шимченгир, угааным чарт болурун дыка-ла кайгаар-дыр мен. Экспедицияның бүгү дуртузунда ол биске кандыг-бир чүвеге аштырар байтык, биске кезээде үлегер боор чорду. Бис удувушаан чыдырывыста, ол интервью берип, бижиттиннип, лекциялар номчуттунуп чорун турду. Даң бажындан кара кежээге чедир бүт кырында, ажыл кырында кижи, бичии-даа ажыг чүве ажырбас. Кижи бүрүзү бодунуң кылыр чүвезин билир кылдыр, кылган турар кылдыр ол ажылды ынчаар организастаан. Бир парлалга конференциязынга ол бүгү кижилер кежиниң өңүнден, шажын-чүдүлгеге болгаш политиктиг бодалдарындан хамаанчок ка эп-чөптүг чурттап болур деп чугаалаан. Бистиң экспедициявыс ооң чижээ болган: норветтер, шведтер, чех, полинейзилер, өске-даа кижилер кады ажылдап турдувус.

Көжээни кылаштадыр шенелдеге аңгы турар 4 метр узун, 9—10 тонна хире көжээни шилип алган бис.

— Ону быжыглаары-биле дөрт хендир ап алган бис. Хендирлер быжыглаар болу үнген ыяш чогу-биле өргеннер хап алдывыс. Көжээни үревезин-биле бажын шараан. Аңаа джуттан кылган шоодайларны, тростникти ажыгладывыс. Таарыштыр кылганывыс аайы-биле ол черниң хула-хула деп танцызын ойнаар кижиге ол дөмейлешкен. Шаанда бо көжээлер мындыг хевирлиг турганын Тур Хейердал бадыткады.

Шуут дөмейлештирери-биле, кийога тырттырып алыры-биле алды көжээге музейге арткан чыткан характерин база эккеп «кедирдивис». Еаулуг моаилер...

Хендирлерни база катап ийи кыпап көргеш, шупту чүве белен деп демдекти бердим. Үжен чыл бурунгаар-ла оңнуктешкени Хуанга Хейердал испания эгелеп болур сен деп чугаалаарга, ол рапануй дылга өөрүнге командазын берди. Көжээниң бирги базымын дыка-ла дүвүрел-биле манап турган мен. 30 ажыг градус изиг-даа турган болза, хавааньга соок дер дүшкенин билген мен.

Хендирлерни сес кижи тыртып турган, Ынчалзажок баштай моаи шуут шимчеведи. Дузалакчылар тырткан улус боор чүгле хевир киирип турган боор-тур. Ооң ужуру чүл дээрге түс черниң чурттакчыларынга ол чүгле кандыг-ла-бир солун чүүл эвес, а ажыл, аыш-чем ажылдан алыр арга боор турган чүве-дир, ынчангаш маңаа хөй күш херек деп көргүскеннери ол. Тур Хейердалдың кыйгызы-биле ортулуктуң барык шупту чурттакчылары хендирлерни сегирип алган. Шенелдеге шилип алган ийи көжээ кылаштапкан: бирээзи алды метр, өскези 10 метрни эрткен. Биргизи 4 метр узун, 11 тонна, ийигизи ооң бичии, 2,7 метр, 5 тонна хире.

«Чаңгызы кылаштапкан соонда арткаларының кайызы-даа кылаштап болур» деп, Тур Хейердал түңнеди...

Моаилерни ол ортулукта Рано-Рараку деп оңгарга белеткеп кылып турган. Оларның саны чүс ажыг, шуптузун тургускулап каан, чамдызы 10—12 метр бедик. Эң улуу — 21,8 метр, 50 тонна хире деңзилиг. Оларны шуптузун бот-боттарындан 16 километр хире черлерде тургускулаан. Бо экспедицияга моаилерни канчаар чедирип тургузуп турганы бадыткаттынып, бүзүреттинген-даа болза, оларны чүү дээш, кандыг сорулгалыг тургусканы билдинмес. Ынчалзажок олар кижи төрелгетенниң культуразының бир онзагай тураскаалдары болур. Оларны ЮНЕСКО камгалалга алган.

— Тур Хейердалдың болгаш силерниң планнарыңар кандыгыл?

— Тур Хейердал ол ортулукче ам база бир, элээн улуг экспедицияны белеткеп турар. Мен аңаа киржир деп мен бе, эртемден эвес, инженер кижиле болгай мен. Бижип турар номум номчукчуларны сонуургадып болур ирги бе? Моаилерниң чижээге мен бөмбүрзектиң элдептиг чүүлдерин, чажыттарын тайылбырлап болур деп көргүзүксеп турар мен. Олар Черниң кижилериниң угаанының, күжүнүң херечизи, а космостан келген чүүл-бүрү чүүлдерниң эвес деп көргүзүксеп турар мен.

(«Поглед» — ПМА).

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

ПОЛИТИКТИГ УЛУГ БОЛУУШКУН

Совет Эвилели СЭКП-ның XXVII съездизиниң шиитпирлерин күүседип алыр болунуң чүткүлүнге быжыг бүзүрелдиг. Совет коммунистер, бүгү совет улус совет ниитилелдиң шынар талазы-биле чаа байдалын моон моңгаар-даа чедип алыр. Олар социал-экономиктиг хөгжүлдениң дүргедедириниң, ниитилелди чаартырының, амыдыралдың бүгү адырларын шиитпирлиг, ханы демократчыдарының, эде тургузарының оруу-биле бүзүрелдиг чорун орар. Бо бодал СЭКП ТК-ның Пленумунуң түңнелдеринге, СЭКП ТК-ның Чиигине секретары М. С. Горбачевтуң илеткелинге болгаш түңнел чугаазынга хамаарыштыр делегейниң калбак детиниишкиннеринде демдеглеттинген.

БЕРЛИН. СЭКП ТК-ның Пленуму — СЭКП-ның амыдыралында-даа, совет ниитилелдиң амыдыралында-даа политиктиг улуг болуушкун болуп турарын «Нойес дойчланд» солун демдеглээн. СЭКП-ның XXVII съездизиниң ажылдап кылганы стратегтиг угланыышкынның амыдыралга чедиишкинниг чорудары дээш ТК-ның ниити бедик харыысалгалыг билиишкинин Пленумнуң бүгү ажылы илергейлеп көргүскен. Ам шуут боттуг чүүл болу берген эде тургустунуушкунуң оруу-биле Пленум Совет Эвилелин дыка бурунгаарлаткан. Бөгүн, бирги ээлчегде, совет ниитилелдиң шиитпирлиг, ханылаткан демократчыдылгазының чугула сорулгазы турун турар. Чогум-на ол болза, эде тургустунуушкуну ооң шиитпирлиг күжүн — совет улусту киир тырта бээр бырказы ол-дур.

СОФИЯ. СЭКП ТК-ның документилери, М. С. Горбачевтуң Пленумга кылган илеткели Советтер чуртунуң төөгүзүнге чырыткыланчак арын болуп кирер деп, БТА информация агентилелиниң тайылбырында чугаалап турар. Олар совет ниитилелдиң дүрген хөгжүлдезин хандырарының оруун айтып, шак мындыг хөгжүлдеге эргежок чугула механизмнерни тодарадып турарлар. СЭКП-ның XXVII съездизиниң ажылдап кылганы угланыышкынның деңнелиинге чугула айтырыгларны, бар болуп турар четпестерин болгаш моондактарны шиитпирлеп илеретпези-биле, политиктиг, экономиктиг болгаш социал чаа сорулгаларны большевиктиг дидим көргүскени-биле совет удуртукчунуң илеткели сонуургалды болдурун турар. Пленумнуң шиитпирлери социализмни тургузуп турар өске чурттарга угаан-бодалдың болгаш ажыл-херектиң күчүлүг бырказы болу бээринге чиганыг чок.

ЛОНДОН. «Морнинг стар» мынчаар бижээн: М. С. Горбачевтуң илеткелге ийи үндүргени идеялары болгаш саналдары Пленумга калбаро берген чугаа ышкаш, чүгле совет улуска эвес, а харын делегейниң коммунистиг шимчээшкининге, амгы делегейде социализмниң перспективазынга эңжок улуг ужур-дузалыг боор турар. Чугаа болза, Октябрьның социалистиг Улуг революциязының эгелеп кааны чүүлүн уламчылааның дугайында болуп турар. Чугаа болза, шиитпирлерни хүлээп алырының чорудулгаларынга киржиринче амылчы чоннарны амдаа коңүдедир хаара тударының үндезининге улам-на хөгжүп олурар социал өскерлиишкиннерниң дугайында болуп турар. Бүгү-ле деңнелдерге демократия — социализмниң алыс утказы-дыр.

«Бир эвес ССРЭ-де эгелээн эде тургустунуушкуну чедиишкинниг доосту бээр болза, ынчан «барык чүк аймызга таваржы бээр» деп, «Дейли телеграф» бодунуң эдилээде редакция чүүлүнде бижип турар.

НЬЮ-ЙОРК. СЭКП ТК-ның Пленумунуң шиитпирлери АКШ-тың хөй-ниитизиниң улуг сонуургалын болдурган деп, америк көскү хөй-нииты ажылдакчызы, америк-совет найыралдың национал чөөлелиниң даргазы Дж. Черини медеглээн. М. С. Горбачевтуң илеткелинде совет ниитилелдиң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң амгы үе-чадазының эртемге үндезилеттинген анализи кылдынган болгаш келир үелерге хөгжүлдези тодараттынган. СЭКП-ниң болгаш совет улустуң дидими-биле шиитпирлээр дээш салып алган сорулгаларының күүседилдези Советтер чуртунуң экономиктиг күчүзүнүң улам өзеринге, демократияны калбартырынга, совет амыдыралдың бүгү талаларынга эртем-техниктиг доштлагениң темпилерин дүргедедиринге чедирер. Антисоветчиктерниң кандыг-даа мөге нүгүлдээшкиннери боор турзажок бо бүгү чедип алдынар деп, ол медеглээн. Совет Эвилелиниң келир үелерге чедиишкиннери ССРЭ-ниң ат-алдарын бүгү делегейге калбартыр, социализмниң хавра тудужу күжүн улгаттырар.

Американың чамдык буржуаз парлалгалары Пленумнуң ужур-дузазын кудуладырып, СЭКП-ның кадр политиказының, совет ниитилелде боор турар демократчыдылганың алыс утказын өскертир тайылбырлаарын оралдажып турар. Чижээлээрге, «Нью-Йорк таймс» солун мындыг кызылтыг тайылбырларны кылып турар. Ынчалзажок ЮПИ агентилели совет удуртукчунуң илеткели шынчы, ажыг-чажыт чок болгаш боттуг сорулгалар-биле онзаланып турар деп медеглелин кылган.

(СЭТА).

ПОЛИТБЮРО ХУРАЛЫ

ВАРШАВА. 1986 чылда чурттуң ажыл-агый хөгжүлдезиниң түңнелдерин ПКАП ТК-ның Политбюрозунуң хуралынга чугаалажып көрген. Кол көргүзүглер талазы-биле чылдың оналдалары күүсеттинген деп демдеглээн. Үлетпүр болгаш кодээ ажыл-агый продукциязының өзүлдезиниң темпилери планнаттынганындан бедик болган болгаш национал орулга өскен. Ол түңнелдер чурттакчы чонунуң амыдырал деңнелинге таарымчалыг болган.

Үлетпүр бүдүрүлгелериниң элээн кезиинде ажылдың ажыктыы база бедээн. Ооң-биле кады элээн каш бүдүрүлгелер планнаттынган түңнелдерни чедип албаан болгаш чогумчалыг угланыышкыннар-биле кады таарымча чок болуушкуннар боор турган.

Эрткен чылдың түңнелдери болгаш экономиканың амгы байдалы ажыл-агый чорудулгазынга шынар талазы-биле чаартылгаларының дүргедээшкининиң эргежок чугулазын бадыткап турар деп, хуралга онзалап демдеглээн.

БОКАССАНЫҢ ХЕРЭЭ

ЯУНДЕ. Мурнунда Төв Африканың императору турган Бокасса 1979 чылдың апрельде ол черниң бир компаниязы-биле керээ чарып алгаш, чуртка ажылдап турган француз хамааты Эдмон Брудини өлүрүп каарын боду дужааган. Ооң дугайында Төв Африка Республиканың Бангиге болуп эрткен шаандакы чагырыкчының херээн сайгарып турган судка билдинген. Ону хөй саныг өлүрүүшкүннерге, курупениң акша-хөреңгизин оорлаарынга, араатансыг дерзии үүлгедиглер болгаш өске-даа кем-херек үүлгедиишкиннери кылганынга буруудадып турар.

Найысылалдан мурнуу чүкте 70 хире километр черде турар Беренгода Бокассаның турар чериниң бирээзинге бөлүк школачыларны араатанзыы-биле чылча бастаныы душ боор корун кааны ол француз специалистиң «буруузу» боор турар. Полицияның комиссары Александр Эла император бодунуң кижилеринге «кузенчиг эвес херечи» болу берген дээн. Брудини өлүрүп каантарын дужааган деп, судка өчүп көргүскен. А. Элага резиденцияга эмчилеп ажылдап турган дуңмазы чугаалап берген. Болган болуушкуннарның соонда, ол эмчи база ис чок чиде берген.

Ооң мурнунда болуп турган суд хуралдарынга мыкаш, бо удаада Бокасса өлүрүүшкүнге хууда кирипкениндеп шуут ойталааш, Брудини Беренгодан Бангиде француз элчин черинче чедирип каан деп чугаалаан. Ынчалза-даа ол кем-херек үүлгедиишкининиң дөрт күүседикчилери — император камгалалының солдаттары ордуга болуушкунуң дугайында делгеренгей өчүктү берген. Оларның өчүү-биле алырга, Бокасса оларга улуг шаңналды, а бир эвес хамык херек билдине бээр болза, оларны камгалаарын аазаан. Өлүг французту Лобае хемче кирр октапканнар.

Э. Бруди дээрге, боду император мен деп чарлаан алгаш, Французтуң бүгү талалыг деткимчези-биле чагырып турган француз армияның курлавырга турган капитанының хөй саныг өлүрген кижилерниң бирээзи. Ынчалза-даа амга чедир сөөлгү болуп турар судка Бокассаның бодунуң кижилеринге удур чорудуп келген кем-херек үүлгедиишкиннерниң дугайында чугаа чорун турар.

(СЭТА).

БОО-ЧЕПСЕК САДЫКЧЫЗЫ

ВАШИНГТОН. СЭТА-ның корреспондентизи Андрей Федяшиниң дамчытканы болза: Каттышкан Штаттар амгы үеде боо-чепсектиң делегейде эң улуг садыгжызы болуп турар. Чүгле 1985 чылда АКШ-тың кол концерннери даштыкыже 11 миллиард доллар өртектиг боо-чепсекти саткан. АКШ-тың даштыкы садыында хөй миллиард карылгалыг боор турда, ол талазы-биле АКШ-та барык 10 миллиард доллар орулга мөөңнеттине берген.

«Инвеститорларның харысалгазы дээш шинчилел төвү» организациязы аңаа болган парлалга конференциязынга мындыг сан-түңнерни кылган. Аңаа «АКШ-тың боо-чепсекти даштыкыже садып турары: политика болгаш керээлиглер» деп илеткелин белеткеп кылган.

«Амгы үеде боо-чепсек АКШ-тың кол «политиктиг валютазы» болу берген, а ону садары — америк даштыкы политиканың кол чүүлдериниң бирээзи апарган» деп, ооң авторларының бирээзи Рауль Медрик парлалга конференциязынга онзалап демдеглээн. Ооң чугаазы-биле алырга, киирген сан-түңнер АКШ-тың даштыкы курунелерге көргүзүп турар шериг дузаламчызының бүгү хемчээлдерин илеретпейн турар. Чыл санында АКШ 4 миллион хире даштыкы шериглерни акшаландырып турар, ол чорук 30—60 миллион доллар болуп турар. Даштыкыже шериг технологияны болгаш дериг-херекселдерни АКШ-тың чыл санында садып турары 2 миллиард доллар болуп турар. Камгалал министерствозунуң сан-түңнүнге үндезилээш белеткээн илеткелде ТРЭ-ның болгаш Пентагонунуң чажыт керээлерин дамчыштыр чажыды-биле садып турар боо-чепсектн барымдаалаваан.

(СЭТА).

ХОСТААН

МАНАГУА. Никарагуаның чазаа америк шпион Сэм Холладу кадының байдалын барымдаалап хоругдаашкындан хостаар деп турарын чурттуң даштыкы херектер министерствозу дыңнаткан. Ону дагдынып алыры-биле Манагуаже ужуп чедип келиринге чөпшээрешкен ооң ашызы, АКШ-тың конгресс төлээлекчилериниң палатазының кежигүнү Тони Холлга дамчыдар деп шиитпирлээн.

Холлду Никарагуаның айыыл чок чорук черниң органнары эрткен чылдың декабрь ортан үезинде тудуп хоругдаан. Республиканың шериг, хамааты объектилериниң, ооң иштинде Төп разведка эргелелиниң холезиленикчилериниң дээрбечи халдаашкыннарынга үргүлчү таваржып турган шериг порту Коринтонуң схемазын ооң хавырган. Америк хайгыылчыны хостаар деп турарын түс черниң политиктиг тайылбырлакчылары сандинисту революцияның күжүн бадыткан турар Никарагуа чазааның кижизиг шиитпири дей үнелеп көрген.

(СЭТА).

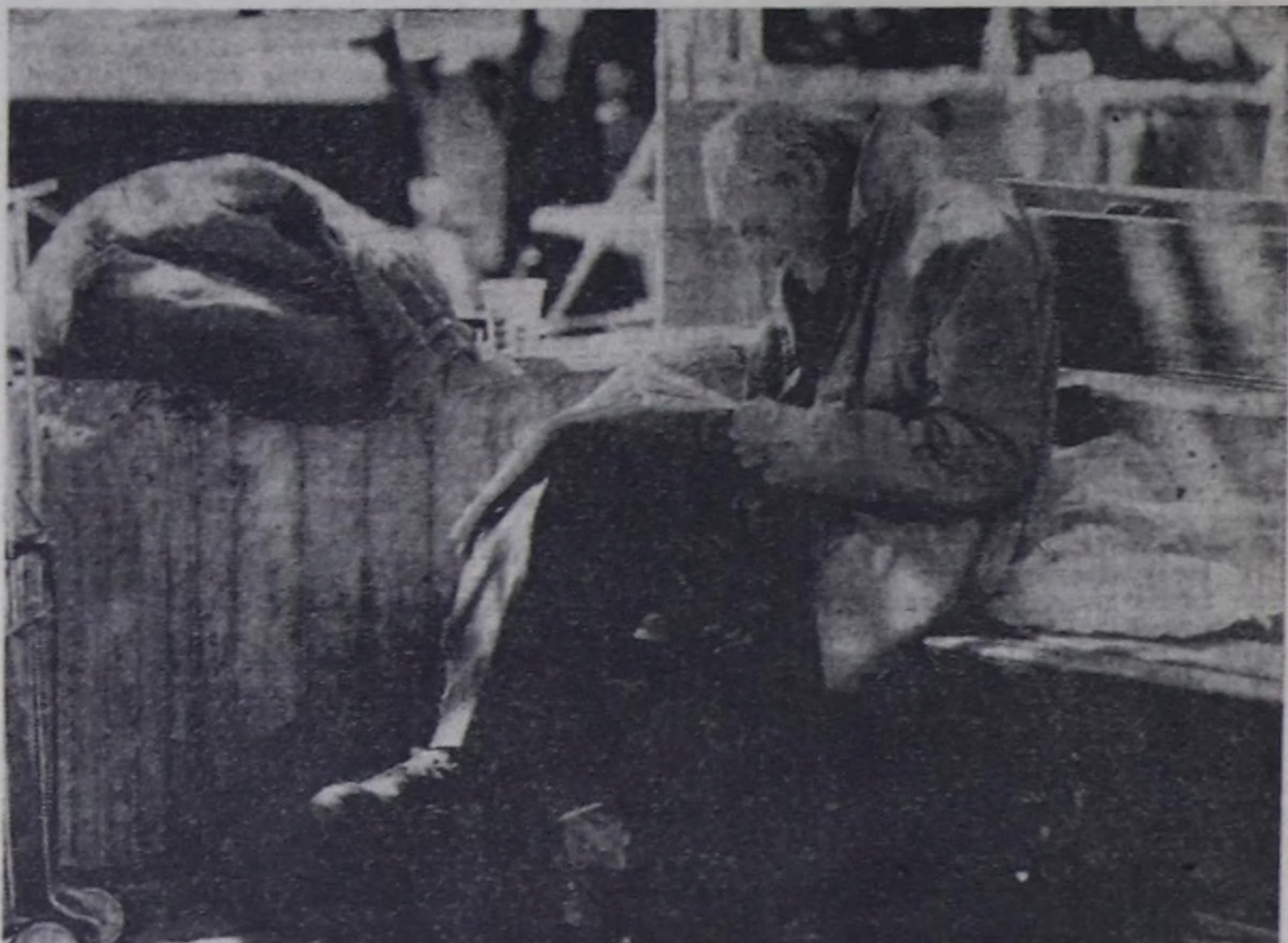

Кырып деп чүве дыка хөй америк кижилерге өзулуг айыыл-халап болуп турар. Кижилерге эргежок чугула социал херекселдерге үндүрүп турар акшаландырылыышкынны кызыраарынче угланган Ак бажыңның политиказы кырган кижилерге өзулуг олумнуг согуг болган. 65 хар ашкан кижилерни АКШ-та «уттундурган кижилер» деп адап турары таварылга эвес.

Назы-хар улгады бергенде чугула херек апаар эмчи дузазының болгаш кырган кижилерни хоорайларының кудумчуларынче үндүр октап, оода тур када чурттаар чер тывы алыры-биле тонарынче албадап турар чурттаар черлериниң өртектериниң доктаамал өзүп турары пенсионерлерниң байдалынга кончуг аар-берге салдарны чедирип турар.

ЧУРУКТА: чурттаар чери чок Нью-Йорктуң кырган чурттакчызы.

Е. СВЕШНИКОВТУҢ фотозу.

(СЭТА).

Нүгүлдээшкин: ону канчаар өөскүдүп турары

АМЕРИК УЛУСТУ ТӨӨРЕДИП ТУРАР

Африканың айтырыгларының талазы-биле болган совет-америк симпозиумга барып киришкен мен. Ол ужуражыышкын Американың Каттышкан Штаттарының барыын талакы эрик девискээринге болган. Оортан ээп кел чорааш, Вашингтон аэропортунга бир элдептиг кижиге таваржы бердивис. «Калчаа орус ыттар сөнээр болзун!» деп дүржок сестерлиг плакатты ол тудуп алган чораан. Ук плакатты биске хамаарыштырганы илдең, ынчалзажок чогум чүнүң ужуруңда, чүге биске хамаарыштырганын тодаргай билбээн бис.

Ындыг хоралыг, өжээтен сөстерни бижээн плакатты туткан америк кижини көөрге, чүгле элдептиг эвес, харын-даа чиртим, чаржынчыг боор чүве чорду. Плакатты туткан кижи совет амыдыралды, совет улустуң дугайында херек кырында чүнү-даа билбес кирезинде, совет кижилерни, орус кижилерни шак ынчаар бак сөглеп, оларны көөр хөөн чок болуп турарын нат-ла кайгаан бис!

Бүгү-ле американнар ол плакаттың авторлары ышкаш эвес, ынчаар бодавайн, хөделбейн турарын демдеглээр херек. Ынчалзажок бистиң чуртувуска, совет улуска өжээтен дерзии үзел-бодалды илереткен плакаттың авторларының талалакчылары АКШ-та эвээш эвес болуп турары хомуданчыг, ол чорук америк администрациязының политиказынга салдарны база чедирип турар. Ындыг байдалдың кол чылдагааны — АКШ-тың массалыг информация чепсектеринде, камыктың мурнунда телевидениеде реаксылыг күштерниң ССРЭ-ге, социализмниң бүгү чурттарынга удур өжээтен, хоралыг пропагандазының түңнели-дир. Доңчулап чугаалаарга америк буржуаз пропаганда ол чурттуң чонун, хамыктың мурнунда аныяктарны төөредип, Совет Эвилелинге удур өжээтен үзел-бодалдарны оларның ортузунга нептередип турар.

Совет Эвилелин, ооң тайбыңга ынак даштыкы политиказын каржызы-биле нүгүлдээн дамчыдылгаларны америк телевидение сөөлгү үеде кажангызындан-даа хөй көргүзүп турарын эскердим. Совет улустуң амыдыралын ылап шыны-биле көргүскен чаңгыс-даа дамчыдылганы, кинофильмни амгы үеде американнарга көргүспейн турар. Бисти америк экранда овур-хевир чок, үй-балай, культуразы чок, дайынзырак кижилер, шпионнар, өлүрүкчүлер кылдыр көргүзүп турар. Россияның дугайында моон мурнунда элээн боттуг, шыны-биле көргүскен телевидение дамчыдылгаларын, кинофильмнерни амгы үеде шуут көргүспес апарган.

Америк массалыг информация чепсектериниң — телевидениениң, радионуң, солуннарның, журналдарының кинонуң ССРЭ-ге хамаарыштыр өжээтен, хоралыг пропагандазының шак ынчаар келергей өөскүй бергенинин чылдагааны чүдел?

Бо айтырыгга тайылбыр харыыны бээри нарын эвес деп бодаар мен. Совет Эвилелинге удур америк буржуаз пропаганданың өөскээни — ол дээрге, совет тайбың инициативаларының америк хөй-ниитиге салдар чедирер шынныг чорууңга удур АКШ-та дайынзырак күштерниң демиселиниң методу-дур. Ынчангаш америк буржуаз пропаганданың нептередикчилери телевидениени, радиону, кинону, солуннарны, журналдарны дамчыштыр бистиң чуртувусту, совет кижилерни нүгүлдеп, совет-америк харылзааларны экижидериниң, делегейге тайбыңны быжыглаарының херээнге улуг моондакты таварыштырып турар.

Америк пропаганда, массалыг информацияның чепсектери АКШ-тың чурттакчыларының медерелин антисоветизм-биле шак ынчаар төөредип, хоранап, Совет Эвилелиниң, ооң тайбың политиказының дугайында шынны олардан чажырып, ССРЭ-ниң тайбың инициативаларын өжегерээн хажыдыр көргүзүп, нүгүлдеп турар болганда, бөдүүн американнарның хөй нуруузу бистиң чуртувустуң дугайында чүнү-даа билбес болуп турар. Бо дугайын америк хөй-ниитиниң санал-оналын «Нью-Йорк таймс» солунунуң болгаш Си-би-эс телекомпаниязының айтырып көргениниң түңнелдери бадыткаан. Чижээ, совет удуртулганың амгы үеде баштыны кымыл деп айтырыгны харылаарынга киришкен бүгү америк кижилерниң чүгле 24 хуузу шын харылаан. Айтырыгларга харыы бээринге киришкен американнарның 69 хуузу ССРЭ-ни «дайынзырак», «агрессчи» нация-дыр деп харылаан, а харыы бээринге киришкеннерниң ортаа кезии «орус», «ССРЭ» деп сөстерни «дайзын», «дайын» деп билип турар болган. Совет Эвилелинге удур өжээтен буржуаз төөредикчи, нүгүлдээшкинниг пропаганданың хоралакчы салдарының уржуу ол-дур.

АКШ-тың чагырыкчы бөлүктериниң, оларның пропагандистериниң бо талазы-биле кордаашкыны, планы бөдүүн: бүгү америк чонунуң азы хөй нуруузунуң медерелин шак ынчаар төөредип, хоранап алгаш, дайынга белеткенип, дайынзырак политиканы чорудуп, шериг херегледеринге эргежок миллиард долларны чарыгдаарынга эдерик хөй үндүргүнү төлээр кылдыр американнарны албадап, делегей эргезиниң норма-чижектерин каржызы-биле үрен болур деп бодап турарлар. Медерелин шак ынчаар төөреттирген американнар совет тайбың инициативаларын, чижээ, Рейкьявикке дээди деңнелге ужуражыышкынның үезинде Совет Эвилелиниң киирген тодаргай саналдарын барымдаалап көрген херээ чок деп санап турар.

Америк телевидение совет саналдарны тайылбырлаарындан, америк улуска дыңнадып дамчыдарындан былдап турар. Ооң орнунга чоннуң медерелин төөредип, ССРЭ-ге удур өжээтен үзел-бодалдарны өөскүдеринге идеологтуг болгаш психологтуг салдар чедирериниң хоралыг методтарын калбаа-биле ажыглап турар.

Американың Каттышкан Штаттарынга барып турган үемде, кайы-бир айтырыгларны канчаар көөрүнге, тайылбырлаарынга хамаарыштыр маргыжып чугаалажырынга хөй удаа киришкен мен. Ынчаарга «дайзынның» овур-хевирин, биргээр чугаалаарга, ССРЭ-ни «дайзыны» кылдыр АКШ-та өжегерээн үргүлчү көргүзүп турарын ол чугаалажыышкыннарның үезинде илдең-не эскердим. ССРЭ болза АКШ-тың «дайзыны» дээр хоозун болгаш хоралыг суртаал-биле хөй американнар чөпшээрежир ужурга таварышкан болуп турары база илдең. А оларның чамдыктары мындыг айтырыгны салып турар: АКШ-ты болгаш американнарны Совет Эвилелинде шүгүмчүлевейн турар силер бе?»

Ийе, бистер шүгүмчүлеп турар бис. Чамдыкта харын-даа чидиг-биле шүгүмчүлеп турар бис. Ынчалзажок АКШ-тын социал-экономиктиг системазын, чагырыкчы бөлүктериниң политиказын шүгүмчүлеп турар бис. Ынчаарга америк улусту, ооң культуразын кажан-даа шүгүмчүлевээн бис, делегейниң улуг нацияларының бирээзи болур американнарны көөр хөөн чок чоруктуң өзүзүнга совет кижилерни кажан-даа кижизиттипейн келген болгаш мындыг суртаалды нептередиринче чүткүвейн турар бис. Амгы америк авторларының хөй номнарын Совет Эвилелинде парлап, АКШ-тың драматургтарының шиилерин бистиң сценаларывыска тургузуп, совет кижилерге көргүзүп, америк кинофильмнерни кинотеатрларның экраннарынга үндүрүп, америк музыканы калбаа-биле ажыглап турар болгай. Совет кижилер америк улусту хүндүткел-биле, чаагай сеткил-биле көрүп турар. Совет кижилерге хамаарыштыр АКШ-та база ынчаар көрүп турар деп чугаалаарының амдыызында барымдаазы чок.

ССРЭ-ге, совет кижилерге хамаарыштыр АКШ-та эвилең эвес, харын-даа өжээтен суртаалдың, аңаа үндезилеттинген хөөннерниң дугайында айтырыг — ол дээрге, бистиң «доражылаткан национал ымаганының» айтырыы эвес-тир. Бир чурттуң чонун, ылаңгыя аныяк салгакчыларын өске чурттуң чонун, аныяктарын көөр хөөн чок чоруктуң өзүзүнга төөредир кижизидери дендии хоралыг болгаш айыылдыг уржуктарлыг дээрзин билдингир болгай. Ядролуг дайын бир эвес кыптыга бээр болза, ол дайынга чер кырында бүгү диргиг амытаннар хүюктал калыр дээрзин делегейде улам-на хөй кижилер ам медерел билип турар апарган. Делегей байдалы мындыг чидиг, нарын, айыылдыг үеде совет болгаш америк улустарның аразынга өжээннежилгени канчап-даа өөскүдүп болбазын сарыылдыг угаан, чер кырынга диргиг артарының чаа философиязы шыгдыгы негеп турар.

А. БЕЛЬЧУК.

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Делегейниң ажылчын шимчээшкининиң институдунуң директорунуң оралакчызы, экономиктиг эртемнерниң доктору, профессор.

(ПМА).

Төөгүнүң алдарлыг арыннары

1917 чылдың февраль революциязы бөгүн бүгү чурттуу каара туда берген ажыл сопсадышкыны-биле эгелээн. Москвага ажылчыннарының үштүң бир кезии ажыл соксаткан деп чугаалаарга-ла четчир. Ажылчыннар кудумчуларже кызыл туктар болгаш «Хаанныг чазак соксазын!», «Демократтыг республика деңгерезин!» деп лозуннар тудуп алгаш үнген. Февраль 25-те (чаа чыл санаашкыны-биле март 10) болган политиктиг ажыл сопсадышкыны ол үеде хаанныг чазакка удур ниити политиктиг чыскаалче шилчий берген. Петроградтың ажылчыннарын шуптузун каара туду кан. Даараазында хүнде большевиктер партиязының Төп Комитединиң бюрозу хаанныг чазакты боо-чепсектиң күжү-биле дужур октаарынче, революстуг чазакты тургузарынче кыйгырган манифестини чонга чарлаан. Петроградтың пролетарлары ажылчын депутаттарының Советтерин тургузарынче кирипкен.

Март 2 (15)-де хаан дужулгедеи ойталаан болгаш чуртка буржуазы түр чазак тургустунган. Тургустунуп келген байдалдың онзагайын барымдаалап, В. И. Ленин ону ийи эрге-чагырга деп адаан. Чүге дизе, буржуазияның түр чазаа-биле катай, амдызында кошкак-даа болза, ынчалза-даа херек кырында бар болгаш хүн келген тудум өзүп, быжыгып орар өске чазак — ажылчын болгаш солдат депутаттарының Советтери тыптып келген.

Хаанныг чазакты узуткааш, амыдыралга Советтерни тургускаш, Февраль революциязы социалистиг революцияже шилчииринге эргежок чугула үнезиннерин тургускан.

ЧУРУКТАРДА: Москва. ССРЭ-ниң Революцияның төп музейи; экскурсия баштакчызы Ирина Логинова экскурсантылар-биле ССРЭ-ниң Революцияның төп музейинде.

П. МАКСИМОВТУҢ фотолары.

СЭТА-ның фотохрониказы.

КАРА ЧООГА

Олесь ГОНЧАР.

Бо эртенниң магалыы! Марттың мындыг чагай эртенинде хемде корзагар доштар чарлып частып турда, а ортулуктарда кызыл-хаактарның хүрең-кызыл өңү кирип турда, сени бағай байдал, ажыл-албан шүүделин манап турар черже, база катап черүлдээлер сайгарар, бир кижиниң коншуур, катап-катап коммунал ажыл-агый ажылдакчылары-биле туйибу заводтарының арызында төнмес-батпас чаргы-чаалызын үзер черже салбайтын бар чыдар сен...

Петро Демьяновичиниң сагыш-сеткили чырып кылынган — өске кижи келген эвес, ооң күш-ажылчы стажы моон эгелээн-не болгай. Хамыкты мурнай даг кырында эртенги булуттар арызында шимчиве берген чүве дег, алдын баштыг өргээлер каракка илдигип көзэр, ооң кожазында кубизм үезинде сайзыраан «тумба» дээр бора тудуг чара теп үнүп чыдар, а оң талазында Кара Чоога чоорту чиигелеп чорүй шөйлүп өскей берген, үнер деэзүн кедергей улуг мооңдак чал-биле дуй шаптырып алган. Тудуг үргүлчүлевишаан, моон көөрге чал кырында чүгүрүшкен кижилерниң бичии дуртсыны кестүп турар, оларның бараанын безин Петро Демьяновичиниң оожургадыр: бир эвес кижилер туружуңда чүве болза, коргунчуг чүве чок.

Марттың часкы агаары магадангыт. Ларекка арнында сорбуауг инвалид кижи колясказыг чедип келген, ол эш Гайдамаканы таныван хире, ону көңгүс билбес-даа чадавас, эртеги туристер кыдырда санаан чадавас.

— Кара Чоога бо-ла болгай, — деп инвалид Петро Демьяновичиге тайылбыр херек деп бодааш, чугаалаан. — Фашист чыланнар аңаа кижилерни боолап өлүрүп турган болбазыкпе.

— Мен билир мен, — деп, Гайдамака хомудап харыылаан.

Барып-барып аңаа ону тайылбырлаан херээ-даа чок: эжелеп алышкын үезинде, Кара Чоогага хамаарышкан трагедияны ол үеде бичии оолак-даа турган болза эки билир.

— «Ам» кандыг-дыр? — деп Гайдамака шимчиглы айтырган.

— Карак чаттап чүве-дир! Бажы кырынга ол хире улуг хемчээлдиг мөөн шалбаа азып каан деп, — дээш, Кара Чоогаже чивеш кылынгаш, хорадаан хөөн-биле инвалид чугаалаан, таанылдай берген.

— Чоога кудумчузунче! — деп, чолаачыга Гайдамака ажынып айтырган. Чоога кудумчузу мугур-даа болза, Чоогадан өске баар чери чок-даа болза, Гайдамакага ол эргим, чүге дээрге ол ооң чаш шааның кудумчузу-дур. Ыргак-дагыр, мынчага дээр кылайты шынтыммаан (ону кылыр чай чок) кудумчу үеге карара берген бажыңчыгаштарның арызы-биле, трамвай, демир-орук ажылдакчылары, балыкчылар болгаш өске-даа күш-ажылчы кижилер чурттап турар ажылчын турааганың таарымчалыг херимнериниң арызы-биле Кара Чооганы өрү чоктай берген. Чазап каан казанчалыг, виния сыптарының арызында эргижирей берген серижигештерлиг болгаш туйибу казанактарлыг, карара берген кете-бута турар черлериг ол эрте-бурунгу бажыңчыгаштар — бо бүгү бир катап чедип келгеш, ортекүнезин доктааткаш, ээлерин өске черлерже, хем ол чарнында аккан элезин кырында өзүп келген микрорайоннарже хөжүрүлүүшкеш, дуурдан бөөрнн кылайты манап ортаашы-даа.

Чоога кудумчузунуң төөгүзүн база каш-ла кижи билир, ооң ыржым бажыңчыгаштарынга шазыда революционерлер болчаг кылып, а подвалдарының бирээзинге чажыт типография турганын безин бичии Петрик Гайдамака дыңнап өскен, ынчангаш ол чугаалар кезээде ооң сеткилин чоргаарал-биле долдуруп чораан. Чүү-даа дижир болза, шуурганнарны шыдажып эрткен, тос-тостуң соогунда-даа кижилерниң эразынга чылыг харылзаа үспейн чораан ажылчын суурнуң ёзулуг бир будуу кылдыр бодуп болаарга өөрүнчүг. Шынап-ла, Петро Гайдамаканы өйлеп-өйлеп хаңдышкыдар чер делегейде кара чаңгыс ол. Авазы дириг турда, ону бээр ооза хаара тудуп турган, чүге дээрге чүгле маңаа бүгү аар үүрге-чуттуң, ажыл-албанга таарымча чок байдалдың соонда, ол ёзулуг сагыш оваашкынын, кээргелдиг дыңнав болур турган, чүге дээрге чүгле маңаа улуг кижиниң бичии, чассыг ат-биле адаар, өртээ кажандаа негевес кызыгаар чок таалалдың чымчак состерин хайырлап шаңнаар турган.

Чооганың өскерлип турарынга аваамның ырмазы сынып турганы ол бе, ону кежилген хана дээрин дуглан бар чыдырда, ооң сеткил-сагыжы хомудааны ол бе? Ынчаарга төлевилел кылып турган, кым мындыг аар-саар чүвеңи эскерер чүвел?..

Петро Демьянович адазының херимниң иштинге чеде берген, аңаа «Волганы» арттырып каан, ооң мынай эрик кырынче дыйлады үнген кокпа оруқ-биле чадаг чоруур деп бодаан — ол дээрге бодунуң тудуунга чедир таныыр апарганы кадыр черлеп чеде бээр ооң энти-ле ажытлан чаңгыскаан оруу-дур. Ындыг турбуже, бөгүн чүве өскерилген. Чоога кудумчузунуң бажындан куду аңаа утуштур бүгү ондарлардан суг шарылдаан. Каяа-даа баарга дайгактаар, тайгыр, «Волганың» дугуйлары чаңгыс черге тырыкылаңы бээрге, доктаар ужурга таварышкан, чүге дизе кызаа кудумчуну кызыл өрт машиназы шуут дуй туруп алган, ооң артында көнчүг улуг база бирээ туруп кан, хажызында херимнер иштинче шлангалар шөйүлген — оларның бирээзи адазының херимниң иштинче вишни сыптарының арызы-биле кире берген...

Подвалдарже суг кирип турары ол, чамдык кижилерниң бажыңнарынче суг агып эгелээн, үзүктел чок сордуурарга даа, чер иштиндеи үнүп келген чүве дег, суг дораан тыптыы көзр... Өрт шериглериниң бирээзи машина чанында турүп алган холдарын мунгаргай чада каап турган:

— Та кайын кээп турар чүве?

— Кижи кайгаар чүү боор — деп, Петро Демьянович холдуттур көрүп алган бер шаг-биле ооҗум чугаалаарын орадашпышаан уламчылаан. — Часкы сарыг суг мыңмажыл, билдинигир херек-тир...

— Чүгле часкы сарыг суг болган чүве болза — деп, бир-ле кижи машина артындан чугзиниз чугаалаан.

Петро Демьянович чайгаар сырбаш кылынган: а бир эвес, шынап-ла, чүгле часкы сарыг суг эвес болза? Бир эвес үстүндең куду сээң хой суг турлуктурган чериңден сыстыт бадып турар болза?..

Сактырга, хамык чүве баш удур көрдүнген мишиш болган. Чооганы кылын чал-плотина дуй алы берген. Ооң соонда холуксаа кудар, сай сыртык тургузар, артык сугну аксыр бугаларже кириптер... Суг дувуңге довурак, дой дораан тырылдыр чыдыптар, оон ынай тап-биле өрүй баар... Ынчаар бодап каан турган. «Кара Чоогага телевилекчилерниң мактап турар сай сыртында идегел бар бе» деп дүнүренчиг бодал бир-ле дугаар башка эйк дээн.

Эрик кырынче, аютинаже, далашпаажа хоржок: мында чүү боор турар чүвел? Херим иштинде адазынга барбаан — кырганның сенче, сээң кырган, че көөр шааң чок. Балыктап кедер сапыктарын доңмаанге чедир даапаан, дуңдугур арыныг кырган мооңдак согуннны мойнунда азып алган казанактан чүү-хөө үнүп турган. Барык маңнап бар чыткан отлу меңдилежирге, херим ажылдыр чивеш кылынгаш, хөге-бута турар чериң чагыларынга согуннны көзүлдүр азып, аңаа кажан-даа суг четпес хирезинде-ле, часкы суг черииң мурнунда чүве дег, ол оозун кылып турган.

— Чүге кеже бердиң, ачай? — деп Гайдамака аказын сергек кижи боон кыйгырган. — Улуг коргутпанар...

— Мен улус коргутпайн тур мен, бо суг, — дээш, кырган хондурлуп келген. — Бөгүн казанактарже кирер, а ааарта... Суг деп чүве-дир ол!

(Уламчылыг).

(Эгези № 26, 27, 28, 29 «Шында»).

Редактор В. С. ШАРАВИН.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ФЕВРАЛЬ

3. ВТОРНИК

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — «Руданың салым-чолу». Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 8.25 — «Бичии трагедиялар». Үш сериялыг уран-чечен телефильм. 2-ги, 3-кү серияллары. 10.45 — Ленинден өөрениир. 11.15 — В. Моцарт. Үш фортепиано биле оркестрге фа мажор. 11.45—12.00 — Бөгүн делегейде. 16.00 — Медээлер. 16.15 — Сээң ленинчи библиотекаң. В. И. Ленин — «Эрги тургузугну чок кылгаш, чаа тургузугну чогаадып кылыырынче». 16.45 — М. Росебашнлн ойнаар (гитара). 17.00 — «Нгетиньзен чаңгыс чер чурттуглар». Док. телефильм. 17.30 — Кодээ ажыл-агый билиглериниң университеди. 18.35 — Чогаалчының сөзү. В. Коротич. 18.50 — Коньки маңнаарының спорту. Делегей чемпионады. Канададан дамчыдылга. 19.35 — Медээлер. 19.45 — «Сценаның көрүкчүзү». Театр допчулалы. 21.00 — «Үе». 21.35 —«Бичии трагедиялар». Үш сериялыг уран-чечен телефильм. 3-кү серия. 22.45 — Бөгүн делегейде. 23.00—23.55 — Эстрада болгаш джаз музыказының концерти.

ИИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Аваның ырлары». Док. телефильм. 8.35; 9.35 — Физика. 7 класс. Электри четкилерин чыып тур бис. 9.05; 13.05 — Француз дыл. 10.05— КПТУ сургуулдарынга. Эстетиктиг кижизидилге. Бойун ап чорууруунуң болгаш амыдыралдың эстетиказы. 10.35; 11.40 — Бойдус эртеми. 2 класс. Харда истер. 10.55 — Орус чугаа. 11.25 — «Калык бол, чаш». Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.00 — А. Салынский —«Чайгы үеже шилчиири». Телешии. 13.35 — Экран — башкыга. Ботаника. 5 класс. Үнүштерниң үре чокка өзүп көнүдээри. 13.55 — Медээлер. 14.00—15.15 —Төөгүнүң арыннары. Кызыл Пресняның салгалы. 18.00 —Медээлер. 18.15 —«...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы».

КЫЗЫЛДАН

19.00 —«Литературлуг ужуражылгалар». «Тываның аныяктары» солунунуң редакциязында ажылдап турар аныяк чогаалчылар А. Шоюн, И. Херлин, Е. Дуюнгар чогаалдарын номчуур. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 —«Азия товү». Программада: Медээлер. «Мал ажылы — шалыпчы фронт». «Социалистиг чарыштың дээштиг дээш». 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — «Делегей панорамазы». 21.00 — «Үе». 21.35 —«ТТ-ниң «алдын» фондузундан». ССРЭ-ниң улустуң артизи М. Жаров. 22.40—23.25 — Баскетбол. ССРЭ-ниң маргылдаалары. Эр кижилер. «Жальгирис» —ВЭФ.

4. СРЕДА

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 —Э. Григ. Симфония. 8.55 — «Бичии трагедиялар». Үш сериялыг уран-чечен телефильм. 3-кү серияязы. 10.05 — Мультфильмнер: «Соок-Ирей биле көк бөрү». «Өнүүхтерни кана-даа тып алыр сен». 10.35 — Делегей улустарының чогаадыкчы ажылы. 11.05 — ССРЭ-ниң күрүнениң үлегерлиг Улуг театрының балет артистериниң концерти. 11.30—11.45 — Бөгүн делегейде. 16.00 — Медээлер. 16.15 — «Чаңгыс үежиниң портреди». Док. телефильмнер: «Кайы-даа бажыңга кире бер», «Ховуда чаашкын». 16.55 — «Сонгу чүк ивизиниң оюннары». Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. 17.20 — «Ырак ортулук дугайында сөс». (Шри-Ланка). 17.55 — «Каунасстың конгалары». Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. 18.35 — Чернобыльга ужуражышкыннар. Журналистер АЭС-тиң ажылдакчыларының арызында. 19.15 — Медээлер. 19.25 — «Кызытаарны ажа базары». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги серия. —«Ужар саазын». 21.00 — «Үе». 21.35—Г. Свиридов — А. С. Пушкинниң «Бораан» деп чогаалынга музыкалыг чуруналдар. 22.10 — Делегей болгаш аныяктар. 22.45 —Бөгүн делегейде. 23.00—00.05 — РСФСР-ниң алдарлыг артизи Л. Амарфийнин киржилгези-биле музыкалыг программа.

ИИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Курлавыр». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Информатиканың болгаш санал техниказының үндезиннери. 10 класс. 9.05; 13.40 — Немец дыл. 10.05 —КПТУ сургуулдарынга. Өг-бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. Кижи. 10.35; 11.40 — Төөгү. 9 класс. В. И. Ленин — Октябрьның баштыңчызы. 11.05 — Аваманың школазы. 12.10 —«Целлулоид оолчугаштар». Үш сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги серияязы. 13.10 — А. С. Пушкин. «Бүдүү билир Олег дугайында ыр». 14.10 — Экран— башкыга. Л. Н. Толстой. «Бал соонда». 7 класс. 14.40 — Медээлер. 14.45—15.30 — «Хоойлуну билир сен бе?» Тележурнал. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 18.35 — «Орус дылды өөренип тур бис». Национал школаның белеткел класстарының өөреникчилеринге телешкола. 18.55 — Киножурнал. 19.05 — Делегей байдалының дугайында беседа. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия товү». Программада: «СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин — амыдыралче». 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15—Шажын болгаш политика. Амгы үеде ислам. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Целлулоид оолчугаштар». Үш сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги серия. 22.35 — Шимчээшкинниң озал-ондак чогу дээн. 22.40—23.25 — Баскетбол. ССРЭ-ниң чемпионады. Эр кижилер. ЦСКА—ВЭФ.

5. ЧЕТВЕРГ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — С. Михалковтуң маадырлары экранда. «Кызыл галстук». 9.25 — Белгородтуң витамин комбинадының «Юбилейный» Культура бажыңының улустуң ниити ыр коллективиниң концерти. 9.35 — «Кызытаарны ажа базары». Уран-чечен телефильм. 1-ги серияязы —«Ужар саазын». 11.05 — Москваның күрүне филармониязының үлегерлиг симфония оркестриниң концерти. Дирижёру — ССРЭ-ниң улустуң артизи Э. Клас (Эстония). 12.10—12.25 — Бөгүн делегейде. 16.00 — Медээлер. 16.15— «Ырның эгелекчизи». «Песнохорки» аас чогаал ансамблиниң дугайында телеочерк. 16.45 — Мультфильмнерниң баштайгы көргүзүү: «Чечектиг ыржыгаш», «Үш оныүк бодунуң бажыңын камгалап тур», «Чассытбайым». 17.30 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 18.15 — «Алкогольдуң мегелээшкиннери». Эртем-тайылбырлыг фильм. 18.20 — Бүгү-эвилелдиң болгаш делегей конкурстарының лауреады А. Севидов ойнаар (фортепиано). 18.45 — «Мен ынчаар билип турар мен». Телеочерк. 19.15 — Медээлер. 19.25 — «Кызытаарны ажа базары». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 2-ги серияязы.—«Маэстро». 21.00 — «Үе». 21.35 —Фигурлуг чуңгулаашкын. Европаның маргылдаалары. Ийи кижиниң чуңгулаашкыны. Хостуг программа. Югославиядан дамчыдылга. 22.50 — Бөгүн делегейде. 23.05—23.45 — «Пушкинниң Москвазында». Док. фильм.

ИИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. телефильм. 8.35; 9.35 — Бойдус эртеми. 4 класс. Сугну ажыглаары, ону камгалаары. 8.55 — «Москваның зоопарыгында». Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05; 14.10 — Испан дыл. 9.55 — «Сээң херимнериниң шой үгүлзалары». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Варшаа керээзи. 10.35; 11.40 — Ф. М. Достоевский. «Кем-херек үүлгедикчиниң болгаш кеземче». 9 класс. 11.05 — Шыдыраа школазы. 12.10 — «Целлулоид оолчугаштар». Үш сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги, 2-ги серияллары. 14.40 — Медээлер. 14.45—15.30 — «Төөгүнүң кинтээлдириглери». Тележурнал.

КЫЗЫЛДАН

18.00—А. С. Пушкин —«Даш аалчы». Тываның «Хүндүлел демдээ» орденниг хөгжүмнүг театрының шиизи. 19.10— Телемедээлер. 19.20 — «Азия товү». Программада: Медээлер. «Кодээ тудугларда». Республиканың агроүлетпүр каттыжышкынының улуг инженери С. Х. Делгер-биле мал фермаларының тудуунуң дугайында интервью. Февраль 8— Аэрофлот хүнү. 19.50 — Чарлалдар, реклама.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. 20.50 — «Тураскаал». Док. телефильм. 21.00 — «Үе». 21.35—22.35 — «Целлулоид оолчугаштар». Үш сериялыг уран-чечен фильмниң баштайгы көргүзүү. 2-ги серияязы.

6. ПЯТНИЦА

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — «Алдын тараа баштары». Мультфильм. 8.35— Делегей болгаш аныяктар. 9.10 — В. Лобанов ойнаар. (фортепиано). 9.30 — «Кызытаарны ажа базары». Уран-чечен телефильм. 2-ги серияязы. — «Маэстро». 11.00 — «Михаил Сомов. Амы-тын алыр экспедицияның хрониказы». Док. фильм. 11.30—11.45 — Бөгүн делегейде. 16.00 — Медээлер. 16.15 — Орус чугаа. 16.45 — С. Михалковтуң маадырлары экранда. «Оларның Төрээн чурту бар». 18.15 — Бистиң садывыс. 18.50 — «Күзевес мен, кылбас-даа мен». Мультфильм. 19.00 — Чурумчулар дугайында чугаалар. «Витберг Вяткада». 19.25 — Медээлер. 19.35 — «Машиналар дугайында монолог». Эртем-тайылбырлыг фильм. 19.55 — Фигурлуг чуңгулаашкын. Европаның маргылдаазы. Эр кижилер. Хостуг программа. Югославиядан дамчыдылга. 21.00 —«Үе». 21.30 — «Дилээшкин». Баштайгы совет самолёттарының тооругзунуң дугайында. 21.50 — Бөмбүктүг хоккей. Делегей маргылдаазы. Швеция биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары ойнаар. Швециядан дамчыдылга. 22.35 — Бөгүн делегейде. 22.50 — 00.25 —ТТ-ниң экранында бир дугаар. «Хоакин Мурьетаның сылдызы болгаш өлүмү». Уран-чечен фильм.

ИИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Далай албаны». Док. телефильм. 8.35; 9.35 — Төөгү. 8 класс. Европаның мурнуу чүгү. 9.05; 14.25 — Англи дыл. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Ниити биология. Эволюцияның кол угланыышкыннары. 10.35; 11.40 — Төөгү. 7 класс. Степан Разинниң удуртулгазы-биле тараачын дайызы. 11.05 — АБВГДейжигеш. 12.10— «Целлулоид оолчугаштар». Үш сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 2-ги, 3-кү серияллары. 14.55 — Медээлер. 15.00—15.25 — Улуг пропаганданың лекцияның планы. 18.00 — Медээлер. 18.15 — «Вавиловтуң сылдызы». Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү.

КЫЗЫЛДАН

19.00 — Уругларга фильм. 19.15 — Телемедээлер. 19.25— «Азия товү». Программада: Медээлер. «Дүргедээшкиниң угланышкыны-биле». «Коммунист болгаш үе». «Силерни канчаар хандырып турарыл?». Кызыл хоорайның аъш-чем садыгларының ажылының дугайында. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.20 — «Делегейниң музыка культуразының эртинезинден». Ф. Мендельсон-Бартольди. Скрипкага, фортепианога, оркестрге концерт. 21.00— «Үе». 21.30—22.55 — «Целлулоид оолчугаштар». Үш сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү 3-кү серияязы.

7. СУББОТА

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — «Чүүдең болгаш чүге». Уругларга дамчыдылга. 8.45 — «Эртем болгаш техника». Киножурнал. 8.55 — Чалыыларның чогаадыкчы ажылы. 9.25 — Айтырыглар—дилээшкиннер — шиитпирлер. Совет профэвилелдиң XVIII съездизинге утуштур. 10.55— Азербайжан ССР-ниң күрүнениң танцы ансамблиниң концерти. 11.25 — «Кады ажылдажылга». Тележурнал. 11.55 — Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. 12.25— «Алдын ас кыр дагаажыгаш». Н. А. Римский-Корсаковтуң операзы. Ереванның күрүнениң үлегерлиг А. Спендиаров аттыг опера болгаш балет театрының шиизи. Чапсарда (13.20) — Бөгүн делегейде. 15.00 —Суббота — ада-иелер хүнү. 16.30 — «Бузүреңчиг-даа боз — ээлдептиг». 17.30 — Фигурлуг чуңгулаашкын. Европаның чемпионады. Хостуг танцы. Югославиядан дамчыдылга. 18.45 — А. Князев ойнаар. (виолончель). 19.10 — Улуг Октябрьның оюнга. «Төөгүнүң өшпес олуруглары». Уран-чечен фильм. — «Москва—Генуя». 21.00— «Үе». 21.35 — «Суббота кежээзинде». Артистер алдар болдурган концерт. ССРЭ-ниң улустуң артизи А. И. Райкинниң Күрүнениң эстрада театрынга юбилейлиг кежээзинден үзүндүлер. 23.20—23.30— Медээлер.

ИИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — «400 чыл болган соонда». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 8.30 — Ритмиг гимнастика. 9.00 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 9.30 — Аваманың школазы. 10.00 — «Кадайлаанышкын». Уран-чечен фильм. Н. В. Гогольдуң шиизинге. 11.35 — «Театрда, кинода болгаш телевидениеде музыка». Композитор Андрей Петров. 13.35 — «Целлулоид оолчугаштар». Үш сериялыг уран-чечен телефильм. 3-кү серияязы. 14.55 — «Капитаннар оргулуу». Мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 15.25 — «Онза-дыр, эки-дир оо!». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. Л. болгаш В. Шевченко дрессировщиктер дугайында. 16.00 — Стол теннизинге ССРЭ-ниң маргылдаазының түңнелдеринге. 16.40 — «Георгий Сапрыдовтуң белеткели». 18.00 — Үнүштер дугайында. 18.45 — «Бушкинниң торзээ черишке». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 18.55 — Баскетбол. ССРЭ-ниң маргылдаазы. Эр кижилер. ЦСКА — «Жальгирис». Чапсарда (19.40)—«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.40— «Р. Шуманның ыр белүү». РСФСР-ниң алдарлыг артизи О. Соловьева ырлаар. 21.00 — «Үе». 21.35—23.55 — «Ужудукчулуң үезинде болуушкун». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги, 2-ги серияллары.

8. ВОСКРЕСЕНЬЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — Аэрофлоттуң хүнүнге. «Антарктиданы шилип алдым». Док. телефильм. 8.45 — Ритмиг гимнастика. 9.30— «Спортлото» тиражы. 9.45 — «Будильник». 10.15 — «Совет Эвилелинге бараан болуп тур мен!». 11.15 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 11.45 — «Аян-чорукчулар клуву». 12.45 — «Музыкалыг киоск». 13.15 — «Кодээниң шагы». 14.15 — «Кадыкшыл». 15.00 — Фигурлуг чуңгулаашкын. Европа чемпионады. Херээженнер. Хостуг программа. Югославиядан дамчыдылга. 15.55 — «Бистиң бажыңывыс». Тележурнал. 16.40 — Төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болганынга. «Чапаев». Уран-чечен фильм. 18.15 — «Делегей панорамазы». 19.00— Шоодуглуг дамчыдылга. 19.35 —«Мээң магадалым, хилинчээм сен...». Уран-чечен фильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Ойна, гармонь». 23.25—23.35 — Медээлер.

ИИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — «Даң хаязында шаалың дамдылары». Уран-чечен телефильм. 9.30 — Л. Бетховен. Симфония № 2. Чех филармонияның оркестри ойнаар. 10.20 — Киргиз телевидениениң программазы. 11.10—Орус чугаа. 11.40 — Татар АССР-ниң алдарлыг артизи Х. Гинитова ырлаар. 12.00 — Кижи, Чер. Октаргай. 12.30 —«Аныяксыдар яблоктар». «А бо тоолда мындыг турган...». 13.05 — «Диксилей дугайында». Уран-чечен телефильм. 14.15— Ч. Диккенс. «Пиквик клуву». Ленинградтың үлегерлиг М. Горький аттыг улуг шии театрының шиизи. 16.50 —Делегей болгаш аныяктар. 17.25 —«Делегейниң музыка культуразының эртинезинден». С. В. Рахманинов. 18.00 — «Автограф». Литературлуг викторина. 19.15 — Бөмбүктүг хоккей. Делегей чемпионады. 3-кү чер дээш маргылдаа. Швециядан дамчыдылга. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —Хостуг хүреш. Делегей ужуражылгалары. ССРЭ биле АКШ-тың шилиндек командалары ойнаар. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Кайгамчык чүүлдерже оруктар». Серов —Домотканова. 22.00—22.50 — Бөмбүктүг хоккей. Делегей маргылдаазы. Түңнел. Швециядан дамчыдылга.

Ажылче чалап тур

Тыва АССР-ниң Төп күрүне архивинге дээди эртемниг инспектор, архив ажылдакчызы, бедик мергежилдиг машинакчы, завхоз херек. Айтырыглар дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Кечил-оол кудумчузу, 91. Телефону — 2-17-15.

КИНО

ФЕВРАЛЬ 3-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Борис Годунов» (1, 2 сериязы) 9.30, 12.40, 15.50, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник № 136» 11.10, «Полёт в страну чудовищ» 9.30, 13.00, «Юность поэта» 15.00, «Поездка в Индию» (1, 2 сериязы) 17.10, 19.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Там, где нас нет» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Как три мушкетера» (1, 2 сериязы) 14.50, 17.20, 20.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Человек со звезды» 18.00, 20.00 шактарда.

СЭКП Тес-Хем райкому, улус депутаттарының район Совединиң күүскому 1940 чылдан бээр СЭКП кежигүнү, персоналдыг пенсионер

Шалык Дамбаевич СЕВЕННИН

үр аараан мөчээнниң дугайын дыңнатпышаан, ооң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге хаты кажыыдалын илередип тур.

агаар

Республиканың шокар булуттаар, чамдык черлерге бичи хар чаар. Барыын чүктен хаттың хүргени секундада 7—12 метр. Дүне агаарның температуразы 21—26, чамдык черлерге 14—19 градус соок. Хүндүс 12—17, чамдык черлерге 7—12 градус соок болур.

Кызылга чагбас. Дүне агаарның температуразы 23—25, хүндүс 15—17 градус соок.

Автоорукаарга биче хар чаар. Кестүрү 2 км.

Адресивис: 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистерниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241. Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арназы. Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектерниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3443. ТС—00221.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1987 чылдың февраль 4 среда № 30 (13330)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек

Кыштагладашкын—хүннүң чугула айтырыы

АРГАЛАР БАР

Кышкы үеде хой оолдаашкынын организастыг чорудар, малдың баш санын долузу-биле камгалаар, оон деңгелин шыырак болдуруп, эки шынарлыг хой продукциязы алыр дээш «Ак-Туруг» совхозтуң малчын бригадаларында бо чылын төрүүр 11287 хойнуң барык үштүң бир кезии оолдапкан, хураганнары менди. Малчын коданнарда мал чеми четчир, сүт чедирилгези органызастыг чорүп турар.

Ажыл-агыйның дуржулгалыг малчыннарының бирээзи Хойдал Сундуевич Сувакпуттуң аалы Кызыл-Даг салбырындан ырак эвесте Ак-Дагның баарында ыжык, эптиг черде турар. Коданга кээривиске шупту улус кажаада хой аразында болду. Оларның чамдыызы чаш хураганнарга чем белеткээн, өскелери улуг хойларга сиген, сула дажыглап, чай чок ажылдаан турлар. Клеткаларда чаш хураганнарның ындамында залаан-чиилээн ындынга кижилерниң арзында чугаа-сооду безин эки дыңналбас.

— Хоюңар кайы хире төрүй берди?— деп, улуг кадарчы Хойдал Сундуевичиден сонуургап айтырдым.

— Аныяк хой бо. Ам ийи дугаар төрүп турар. 364 хойнуң 150-н оолдапты, хураганнары шупту менди. Февраль 15 үезинде төрүүрү доостур.

— Сакманчыларыңар четчир бе?

— Үш сакманчы бар. Маадыр-оол, Клара Самбалар база оларның уруу комсомолчу Майя. Ажылдап турары эки улус. Харыысалгалыг.

Коданда хой кажаазының иштиниң арыы хелчок. Одавайн турар. Ол хирезинде чылыг. Чаа төрээн хураганнарны бөлүктеп, аңгы-аңгы клеткаларда тургускан. Оларның чылар черлери куруг. Шаараш хоошпаларда ногаан сиген доктаамал бар. Суланы, чарбаны болгаш силосту хойларга өйлеп берип турар.

Малчынның коданында хойларның деңгели багай эвес. Арып баксыраан, эра салган хойлар чок. Совхозтуң мал эмчилери, специалистери хойжу коданнарны доктаамал эргип, хыналдаларны чорудуп турар. Хой азы хураган аарый бээр болза, оңу баш удур эмнээр талазы-биле бедүүн аргаларны ажыглаарын малчыннарга өөредип, айтып берип келгеннер.

В. КАРА-САЛ.

ЧУРУКТА: сакманчылар Клара болгаш Майя Самбалар хой аразында.

Авторнуң фотозу.

МАЛЧЫНГА ДУЗА

Өвүрде «Кызыл тук» совхозта Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Кок Калдарович Куулар 23 чыл хой кадаргаш, сөөлгү чылдарда эки көргүзүглерни доктаамал чедип ап келген. Бо чылын оон кадарганы төрүүр 300 хоюнуң 215-и бо хүннерде оолдапкан, хураганнары менди.

Саглы суурнуң Культура бажыңының ажылдакчылары чоокта чаа ук малчынның кыштаанга шефтеп чораш, хой кажаазының көржейин контарып, өске-даа ажылдарны кылганнар.

К. САТ.

МУРНАКЧЫ ХОЙЖУ

«Алдан-Маадыр» совхозтуң Чечектиг хойжу бригадазы эрткен беш чылда эки көргүзүглерни чедип алган. «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниң эдилекчизи, улус депутаттарының район Совединиң депутады, хоочун хойжу Сокен-оол Серенович Ондар сөөлгү ийи чылда чүс хойдан чүс он — чүс беш хураганны камгалап алган. Бо чылын ол дуңгуш хойну хүлээп алган болгаш бедиткен социалистиг хүлээлгени алган. Кыштагладашкынга эки белеткенген малчынның аалында чаш хураганнар онча-менди дорүтүп турар.

БИСТИҢ КОРР.

ХОЙДАН-НА ХУРАГАН

«Тиилелге» совхозтуң аныяк малчыны Олег Хертек он ийиги беш чылдың ийиги чылының планныг даалгаларын Улуг Октябрьның 70 чыл оюнга утаюштур күүседир деп бедиткен социалистиг хүлээлгени алган ажылдап турар. Бо хүннерде коммунист Олег Хертектиң коданында төрүүр 380 хоюнуң оолдаашкыны адакталып, хураганнар хүр өзүп турар.

Революстуг чаартылгаларның программазын—амыдыралга!

ШҮГДҮНЕРИН НЕГЕП ТУРАР

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунга эш М. С. Горбачевтуң илеткели-биле таныштывыс. Совет кижи бүрүзүнүң амыдыралын улам экижидер дээш партияның болгаш чазактың ада сагыш салыышкынын ында илергейлеп турар-дыр. Шынап-ла, эки чурттаар дизе, эки ажылдаар болгай. Улус ажыл-агыйының бүгү участоктарынга эде тургустунуушкунуң хүн бүрү калбартырының эргежок чугулазын Чиңгине секретарь тодаргай чугаалаан-дыр. Ындыгын социал айтырыглар-же кичээңгей салган олуругларны деткивес арга чок.

Чоннуң социал амыдыралынче кичээңгей салыр талазы-биле Советтерниң мурнунга улуг сорулгаларны салган-дыр, оңу күүскем бүрүзү кичээңгейлиг көрүп, ажылынга удуртулга болдуруп, девискээринде четпестерни сайгарар ужурлуг. Бистиң Шеми кодээ Совединиң күүскомунга хамаарыштыр бодаарып, кылыр, шугдүнер ужурлуг чүүлдер эвээш эвес. Аңаа чижек кылдыр Шеми суурнуң аалаа талазында Мунгаш-Булуңда аалдарның сүт айтырыгынга бергедеп турарын чугаалап көрейн.

Бо черниң улузу кышкыдаа, чайгы-даа үеде ижер суглга дыка бергедээр, километр ажыг черден сугтаар ужурга таваржып турган. Кудук кылыр улус келгеш, чаа кудукту кылып каан туве. Оон бээр үш чыл эрткен, электри шугумунуң чогумдак оңу мынчага чедир ажыглаваан бис. Чурттакчылар анаа олурар эвес, эрткен чайын чыылгаш, чагы тургузар оңгарларны каскаш, чагыларын-даа эккеп каан бис. Оңу тургузар дээривиске, күш четтирбес, хол-даң улус чүгү канчаар боор. Машиналыг херек.

Бо дугайында хурал-суглаага-даа чугаалап келген бис. Совхозтуң удуртукчулары-даа билир, кодээ Совет күүскомунуң даргазы-даа саазынга каш-даа демдеглеп ап келген. Мынчага чедир сураг. Чогум өегирип алыр болза, кылыр хой чүве-даа чок, акша-хереңги-даа хереглевес чүве-дир ийин, автокран херек, оон белен чагылар баштары-биле электри шугуму ниер. Ол-ла.

Ол кудук ам «Барааны чагай» деп атты чежете чедир эдилээрил? Партия Төп Комитединиң чаа эрткен Пленумундан түңнел үндүрүп, Шеми кодээ Совединиң күүскому, оон активи шимченгир ажылдап этелээр боор дээрзинге идегедивис.

О. ТЮЛЮШ.

УЛАМ ХАНЫЛАДЫР

СЭКП Төп Комитединиң чоокта чаа болуп эрткен Пленумунга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң кылганы «Эде тургустунуушкун болгаш кадр политиказының дугайында» илеткелин бистер, тудугжулар, бүгү совет улус-биле бир демей, ханы сонуургал-биле таныжып, чүүлдүгзүнүп деткип турар бис. Илеткелде күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында ССРЭ Хоойлузунуң телевилелин бүгү улуска чугаалажып көөрүнүң дугайын болгаш эде тургустуушкунуң, кадр политиказының айтырыгларының талазы-биле амгы байдалдың ханы анализтерин, ол ышкаш тодаргай перспективтиг сорулгаларны тодараткан. Ында чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириинге моондактыг уржуктар таварыштырып турар чамдык удуртукчу кадрларның ажыл-чорудулгазының хомудангай талаларын шүгүмчүлеп көргүскен. Шынап-ла, кижи факторун идепкейжитпес болза, амгы үеде чурттуң болгаш күш-ажылчы коллективтерниң мурнунда турар кайгамчык улуг нарын сорулгаларны чедиишкинниг боттандырары берге.

Шыны-биле чугаалаар херек, эрткен чылын ай планнарын черле орта чедир күүседип шыдавайн келген бис. Оон чылдагааны? Бистиң ажылга салдынчак, тура чок чорууувуста. Бир эвес тудуг материалдары бар-ла чүве болза, бригада кежигүннери планныг даалгаларны чедир болгаш ажыр күүседир дээш бар аргаларын кезээде бээринге белен. Тудуг материалдары-биле хандырылганың айтырыы, бисте кайы-даа үеде, ам-даа болза, эң чидиг айтырыг, улуг хоочулуг аарыг боол артып турар. Чижээ, Элегес-Аксының хана материалдарының заводунуң улуг хемчээлдиг туйбузу-биле хананың даштыкы талазын салып турар бис. Ол биске неделя санында ийи муң ажыг кезек херек, а бисти хандырып турары — чүгле сес чүс хире. Хананың даштыкы талазын салбайн канчап тудуп үндүрер боор. Ол эвээш-биче туйбуну салып алгаш, буулаалап турар апаар. Бо талазы-биле «Тыва тудуг» трестиң бүдүрүлге-технологтуг четтелээшкин эргелели база тодаргай ажылдаары күзенчиг. Кайда кандыг материалдар чедишпейн турарын, кайда артып турарын тодаргай билир, кайы бригадага бөгүн чүү херегин олар харыылаан турары чогуур. Оон аңгыда эжик, соңга үстүнүң демир-бетон блоктарының айтырыы сөөлгү үеде чидии-биле тургустунуп келген. Оон мурнунда оларны «Тудуг кезектери» комбинатка кылып турду. Ам оңу Ак-Довуракта үлетпүр-бүдүрүлгелер комбинадындан сөөртүр. Бо талазы-биле трестиң эргелелдериниң удуртукчулары, инженер-техниктиг ажылдакчылар тодаргай ажыл-херекчи хемчеглерни алыр ужурлуг.

А ажылдың шынары, катап эде кылыышкынын болдурбас дээш шудургу ажылдаары бистиң ниити хүлээлгевис. Шынар дээш демисел бистиң бригадада эрткен чылдан бээр бирги черге нның айтырыы кылдыр тургустунган.

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырары дээш, совет кижи бүрүзү ниитилелге эде тургустуушкунуң улам ханыладыры дээш бедик харыысалга-биле улам шудургу ажылдаары негеттинип турар-дыр.

Ч. ДОНГАК.
«Кызыл тудуг» эргелелде дашчылар бригадири, Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу.

Рейд

БАЙДАЛ ДҮВҮРЕНЧИГ

Хөндележ — «Барлык» совхозтуң мал ажыл-агыйлыг салбыры. Ында 8610 баш шээр малды, 982 сарлыкты кыштагладып турар. Оон иштинде 1624 хой, 1418 өшкү, 328 сарлык бо чылын төрүүр. Ниитиниң малын кыштаа менди ажырар, чаш төлүн бүрүн камгалаар болгаш продукциязын бедидеринче углаан чамдык ажылдарны кылып чоруткан. Кодээ Советтиң күүскомунга, коммунистерниң, салбырның тускай эртемниглериниң, малчыннарның база суурда агитбартираларның хуралдарынга бо талазы-биле чугаалашкан. Кодээ Советтиң депутаттары, коммунистер, суурда хой-нити организацияларының активтери болгаш агитбартиралар малчыннарда бижыглаттынган.

Коданнар девискээринде хар улуг чагган. Ыжык черлерде одарларны хат хөртүктеп каан. Баштайгы барган малывыс Кара-оол Монгуштуу. Ол 324 хой кадарып орар. Хат хадааш, одарларны хөртүктеп каапканындан, чамдык хойларның даваннары тастап эгелээн. Кудуктуг-Хову бажында кыштаглап орар Сюн-оол Оржактың 399 баш дөтпелери база шак ындыг байдалда турар. Кадыг, кылын хар адаандан каскаан, оът тып чиири кыска хүн дургузунда амыр эвес, чамдык хойларның деңгели суларай бергенин көрдүвүс. Бригадирлер, зоотехниктер малчыннарга чедип турар-даа болза, чем рационун сагып тургузарынче сагыш салбайн турар. Мал чеми каап бээр оңгача, шагжа чедишпейн турар. Өдээн арыглаваан черге сиген каап бээрге, мал оңу сүзе бөвүн турар. Ындыгаш мал чемнинге хорамчалыг.

Чамдык коданнарга баарга, байдал дыка дүвүренчиг. Чижээлээрге, Кара-оол Кужүгет 294 баш дуңгуш хойлут. Ол төрүүр хойларның кажаазы хелчок өл-шык. Чайгы, күскү үелерде деңгилде албаап хойлар төрээш, сүт чок болуп турар. Ында 20 хой ара салган, 5 хой өлген. Ижин зарыындан өлген хураганнарның саны 20 ашкан. Төрээн хураганнар аңгылап тургузар клетка чок. Сакманчы чогуп дап дузалакчызы Очуңмаа Монгуш ажылынга чааскаан четтикпейн турар. Дарый хемчег албас болза, ол коданда мал төлүн менди алыры берге.

Баяа Монгушта деңгилдези кошкак хойларны тургузу азыраары-биле мөөнңеп тургускан. Бо коданда байдал үстүнде адааныы аалдан дээредевес. Малчып болунуң олутпай чоруу-биле сигенин безин кажаалап албаан. Хуузунда 30 ажыг ниэн ниитиниң малы-биле кады малдап орар. Тургузу [illegible] орар [illegible] кошкак кичээңгей салып турарындан баш саны хүн бүрүде хорап турар.

Төрүүр хой кадарчызы Кара-кыс Байыр-оолга бижыглаап сакманчы Сайлык Чапаев биле мал эмчизиниң санитарказы Кара-кыс Билчей олар ажылын каттап, чана берген. Малчын уруу-биле чаңгыс ог арткан. Хой кажаазының ишти коптартынмаан, өл-шык, соок. Лампа, дус база чок. 141 хой төрээн, оон үш хураган өлген. Сүт үзүктелип кээр. Кудуктуг-Ховуда малчыннарга сүт чедирер Дмитрий Кужугет үни хүн иштинде барбаап. Малчыннар ортузунга зоветеөредилге чорбайн турар. Ай санында бир удаа чылза-даа, үнген-кирген малдың отчётун тургузары-биле өйлежип каарын малчын бүрүзү хомудаар болду.

Бригада төвүнге чеде бээрге, кызыл-булуң чупар-бажың чанында оттулар чүүл көзүлбес. Кудуктар база ажылдавас. Район, совхоз болгаш салбырдан келген даргалар лекция номчувайн, беседа кылбайн турар. Кызыл-булуңда аскан малчын бүрүзүнүң хүлээлгелерин көөрге, дыка эргилей. Маңаа кайы малчыны кымны чарыпчыг кыйгырганы тодаргай эвес.

Опаа Чыртак-оол-биле чугаалажырывыска, хоюн үргүлчү чадаг кадарып келгенин хомудады. Ол артында инвалид кижи-дир. Эмдик маддарны өөреткеш, малчыннарга бижыглаарын совхозтуң удуртукчулары мынчага чедир чадашкан. Чүгле бо малчын эвес, өске-даа малчыннар хойларын коддуунда чүгле чадаг кадарып турар болган. Чылдың дөрт эргилдезинде малды чадаг кадарары, шынап-ла, берге болгай. Бо айтырыгны шыңгыы көрүп, малчыннарга аъттыг бижыглаарының хемчээн дүргеп алыры күзенчиг-дир.

Хөндележ салбыры — совхоз төвүнден оранчок ырак. Ында чүгле чаңгыс автомашина бар. Мунар аът база чок. Малчыннарда бижыглаттынган тускай эртемниглер ырак-чоокта коданнарга баарда, чадаг базыптар. Ынчангаш коданнарда төрүттүнгени хураганнарны чогуур үезинде дутаарлаар, учётка алыр ажылдар хомудап турар. Малчыннарга автомагазин ховар кээр. Оон эргелекчизи Борис Ооржак хүннүң чугула херегленниң бараанарын эккелбес. Чоннуң чагыгларын хүлээп албайн турар. Декабрь төнчүзүнде ол бир катап келген. Ол чораашн, чаңгыс ай савалап каап бараан эккелгеш, аңгы-аңгы өртектерге сатканын малчыннар хомудаар болдулар. Кызыг-чай чок малчыннарга сухари, хлеб туржук, мүнге каар холуксза безин үсту бээр. Оон ажыдындан чардыгып, бараанная, суур кирер. Радиоприёмниктерниң батарейаларын район төвүнге садып турган сураа дыңналыр, малчыннарга эккеп сатпайн турарын олар чугаалап орар.

Салбырның малчыннарының девискээри алжок улуг. Суурдан аңгыда 31 малчын коданыче почтаны Хемчик-оол Монгуш чедирер. Ол чааскаан болгаш четтикпейн турар. Мурнунда ажылдап турган почтачыны артык чарыгдал үндүрүп турар дээш совхозтуң экономизи казып каапкан болган. Чоннуң чагыдылгазы дээрге база бир кол айтырыг-дыр. Малчыннар ол почтачыны катап тургузарын негеп турар. Шынап-ла, бо айтырыгны өөрениг көөрү черле артык эвес.

Ажыл-агыйның бо салбыры чылдан чылче карылгалыг ажылдап келген. Мал бажын өстүрер, оон продуктулуун бедидер талазы-биле планнарын үргүлчү күүсетпейн келгенин маңаа айтыр аваар. Эрткен чылын хүн [illegible] үскен, чүс башка опаштыр чүгле 65 анай, 65 сарлык бызаазын алганы дыка куду көргүзүг болур. Совхоз директору Д. Б. Саая, партком секретары К. С. Монгуш, кодээ Совет күүскомунуң даргазы Д. Х. Сержи эрткен чылгы четпестерден түңнел үндүрүп, амгы үеде кыштагладашкында тургустунган дүвүренчиг байдалды дүрген чайладырынче хемчеглерни алыр болза эки. Маңаа кандыг-даа агартынышкын, чылдагаан турбас ужурлуг.

Б. СОЯН,
кодээ Совет депутады, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны.

В. ХОМУШКУ,
«Хемчиктиң сылдызы» солуннуң редакторы.

А. ХЕРТЕК,
«Шын» солуннуң корреспондентизи.

БИРГИ ЧЫЛДЫҢ КҮШ-АЖЫЛЧЫ БАЗЫМНАРЫ

1986 чылда Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының күүселдезиниң дугайында Тыва АССР-ниң Статистика эргелелиниң ДЫҢНАДЫЫ

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр экономикада кескү бурунгаарлаашкыннар чедип алдынган, улус ажыл-агыйының чамдык адырларының өзүлде темпизиниң көргүзүглери мурнундагы чылдыындан бедип турар дээрзин 1986 чылдың көргүзүглери бадыткаан.

Республиканың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин даразында сан-түңнерде көстүп турар:

(Мында 1985 чылдаазынга деңнээрге 1986 чылда хуузу көргүскен. Бирги одуругда — план езугаар азы саазаны-биле хуу, ийигизинде — херек кырында күүсеттингени):

Үлетпүр продукциязы	104,3	105,8
Кодээ ажыл-агый продукциязы	103,1	112,6
Ниити ажыглал транспортунуң бүгү хевирлеринге чүък сөөртүлгези	—	106,6
Күрүнениң капитал салыышкынының күсели-биле кол фондуларны ажыглалга киирери	154,8	123,8
Күрүнениң капитал салыышкыннары	132,4	117,8
Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның саны	101,5	103,0
Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү:		
үлетпүрде	103,1	103,9
тудугда	104,5	106,6
Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ортумак шалыны	—	101,7
Күрүне болгаш кооперация садыынга үүрмектеп садар бараан саарылгазы	104,3	99,6
оон иштинде арага аймаан сайгарарының хемчээли чокка	108,3	108,8
Чонга ачы-дуза чедирериниң хемчээли	106,3	113,3
Чурттаалга бажыңнарының ниити шөлүн ажыглалга киирери	122,4	121,1

ЭРТЕМ-ТЕХНИКТИГ ДЕПШИЛГЕ

Эртемниг болгаш техниканы шиңгээдип алырының күрүне планын 1986 чылда 41 хевир талазы-биле тургускан, 29 хевирге күүсеткен.

Чаа техниканы болгаш мурнакчы технологияны шиңгээдип алыр талазы-биле күрүне планын сүт комбинады, Одалга үлетпүрүнүң министерствозу, Хлеб бижырар черлер болгаш макарон үлетпүрүнүң эргелели база Тараа продуктулар эргелели бүрүн күүсеткеннер.

«Тыва тудуг», «Шагаан-Арыг тудуг» трестер чылдада бажыңнар болгаш тудугларны тудар талазы-биле планын 3,9 млн. рубльге, делгем панельдиг чурттаалга бажыңнарын тударын 1 муң дөрбелчин метр ниити шөлге күүсетпээн.

Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң септелге-техниктиг бүдүрүлгелери бижыглаан карттыг кезектерни болгаш кылыгларны бүдүрер база катап чаартыр талазы-биле планын 60 хуу күүсеткен. «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкын тудугга пластмасс хоолайларны ажыглаар талазы-биле хемчеглерни 21 хуу күүсеткен.

Чурт үлетпүрүнүң бүдүрүлгелери мяш дилер бүдүрүлгениң мяш артынчыларын калбак херегле барааннарынга ажыглаар талазы-биле планын 77 хуу күүсеткен.

Республиканың үлетпүр бүдүрүлгелеринге механизастаттынган шуушуурулга болгаш комплекстиг механизация шугумнарын 8-ти, комплекстиг механизация дериг-херекселдерин 25 санны, чаа дөншилгелиг технологтуг чорудулгаларны 18-ти шиңгээдип алган. 1986 чылда кылыгларның болгаш аъш-чемниң 88 чаа хевирин шиңгээткен.

Чаартыкчы саналдарны ажыглаанындан республиканың улус ажыл-агыйы 800 муң рубльдиң экономиктиг ажыын алган.

ТЕХНИКТИГ ЭДЕ ДЕРИИШКИН БОЛГАШ ЧААРТЫ КЫЛЫЫШКЫН

Ажылдап турар бүдүрүлгелерниң техниктиг эде дериишкининче болгаш чаартып кылыышкынынче бүрүнгү чылдаазынга деңнээрге 2,6 катап хөй хөреңгини, капитал салыышкынының ниити хемчээлин 17,8 хуу көвүдетпишаан, шилчиткен. Техниктиг эде дериишкинге болгаш чаарты кылыышкынга бүдүрүлге тудуушкунунуң капитал салыышкынының чарыгдалдар үлүү 31,5 хуу четкен.

Ажылдап турар бүдүрүлгелерниң техниктиг дериишкининиң болгаш чаарты кылыышкынының күсели-биле кол фондуларны ажыглалга киирери мурнуку чылдыынга деңнээрге 2,5 катап өскен.

КУРЛАВЫР КАМНАЛГАЗЫ

Улус ажыл-агыйының бүгү адырларының бүдүрүлгелери болгаш организациялары курлавырлар камнаар талазы-биле хемчеглерни ап чорутган, ынчалза-даа оон ажыктыг ам-даа куду болуп турар. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиткениниң күсели-биле үлетпүр продукциязының өзүлдези чүгле 71 хуу, тудуг-монтаж ажылдарының — 33 хуу чедип алдынган. Хол-биле кылыр аар ажылдың кескү кызырлыышкыны болбаан.

Улус ажыл-агыйының адырларынга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезин хөй кезиинде ажыл шагының чигиирии (ортумаа-биле 25 хуу чедир), кадрларның ажылдап үнер-кирер чоруун кызырганындан, ажылды дакпырлаарының практиказын калбартканындан чедип алган. Улус ажыл-агыйында ажылдап турар дээди болгаш тускай ортумак эртемниг специалистерниң саны 25 муң кижи четкен. Профессионал-техниктиг училищелер 2445 мергежилдиг кадрларны белеткээн. Бүдүрүлгениң болунга 6 муң хире кижини чаа мергежилге өөреткен. Ындыг-даа болза чамдык черлерде дипломнуг специалистерни кайы-хамаан чок ажыглап турар чүүлдер ам-даа бар. Олардан 400 хире кижи ындыг өөредилге черин доозарын негевес черлерде ажылдап турар.

Дилиг материалдарын, котёл-печкага одаар чүүлдерни, чылыг энергиязын, электри энергиязын камнаар талазы-биле доктааттынган даалга күүсеттинген. 2,9 муң кубометр дилиг материалдары, 11,1 муң тонна чижеглээн одаар чүүл, 30,7 г/кал чылыг энергиязы болгаш 19 миллион киловатт-шак электри энергиязы камнаттынган. Оон-биле чергелештир кара металлдар прокадын, цементиниң, автобензинниң болгаш дизель одаар чүүлүн камнаар талазы-биле доктааттынган даалгалар күүсеттинмээн. «Тудуг кезектери» комбинат прокаттың артык чарыгдалын болдурган, электри болгаш чылыг энергиязын камнаар талазы-биле даалгазы ында бар-даа болза, оон камналгазын чедип албаан. «Каа-Хем» разрез электри энергиязын, дизель одаар чүүлүн болгаш автобензинни артыкка чарыгдаан.

Капитал тудугнуң складтарында тургустунмаан дериг-херекселдерниң курлавыры эвээжээн.

ҮЛЕТПҮР

Үлетпүр продукциязын сайгарарының планын 98,5 хуу күүсеткен. Кере сагылга-чурумун үлетпүр бүдүрүлгелериниң 14 хуузу хажыткан.

Продукция сайгарарының чыл планын 105,5 хуу күүсеткен. Үлетпүр планын бүгү районнар болгаш Кызыл хоорай күүселипкен. Кылыгларның эң кол хевирлерин бүдүрүп үндүрер талазы-биле даалга ажыр боттанган. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 8,9 хуу өскен. Ниитизи-биле үлетпүрде болгаш бүдүрүлгелерниң хөй кезиинде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү ортумак шалың телевирин бедиткенинден мурнады өскен.

Чамдык бүдүрүлгелерниң, министерстволарның болгаш ведомстволарның бүдүрүлге болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлде темпизи, үлетпүр продукциязын сайгарарының планы шак ындыг болган:

Баштайгы одуругда бүдүрүлгениң хемчээлин, ийигизинде—күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн, (1985 чылдаазынга деңнээрге 1986 чылда хуузу), үшкүзүнде — продукция сайгарар талазы-биле күрүне планын күүсеткен хуу).

«Тыва даг-дүгү» комбинат	105	103	108
«Каа-Хем» разрез	99,0	94	112
Тываның электри четкилери	103	99,8	103
«Тыва кобальт» комбинат	103	103	106
«Тудуг кезектери» комбинат	119	100,1	109
«Шагаан-Арыг тудуг» трестиң үлетпүр-бүдүрүлге комбинады	129	114	121
«Тыва тудуг материалдары» каттыжыышкын	122	108	99,9
Кызылдың даараныылга фабриказы	90	105	100,1
Кызылдың аъгы заводу	100,7	108	83
Тудуг кезектери болгаш конструкциялар заводу	103	103	103
Одалга үлетпүрүнүң министерствозу	110	111	110
Чурт үлетпүрүнүң министерствозу	116	119	114
Автосептелге заводу	105	109	108
Ном үндүрер чер болгаш политрафия талазы-биле күрком	101	101	101
Агроүлетпүркүрком—шупту	105	109	104

(Уланчызы 2-ги арында).

БИРГИ ЧЫЛДЫҢ КҮШ-АЖЫЛЧЫ БАЗЫМНАРЫ

Сүт комбинады	113	108	113
Кызылдың эът комбинады	103	104	100,5
Кызыл-Мажалыктың эът комбинады	110.	117	100.0
«Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкын	104	113	113
Септелге-техниктиг бүдүрүлгелер	104	103	100.8
Кызылдың сайгарылга баазазы	104	104	103
Хлеб быжырар чер болгаш макарон үлетпүрүнүң эргелели	103	102	102
«Тыва сүт тудуг» тресттиң ДБКЗ	115	113	115
Арга-мыш ажыл-агый министерствозу	104	111	103

Тус чер (ниң) чагырагалыг бүдүрүлгелер продукция сайгарарының чыл планын 106.3 хуу күүсеткен. Мурнуку чылдаазынга деңнээрге бүдүрүлге хемчээли болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү өскен.

Районнар болгаш хоорай талазы-биле продукция сайгарарының өзүлде темпизи болгаш күүселдези мындыг сааннар-биле тодараттынар:

(Бирги болгаш ийиги одуругларда 1985 чылдыынга деңнээрге бүдүрүлге хемчээли болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү, а үшкүзүнде — продукция сайгарар талазы-биле чыл планын күүсеткен хуу).

Барыын-Хемчик район	110	107	107
Ак-Довурак хоорай	109	107	108
Чөөн-Хемчик район	96	95	115
Чадаана	96	95	115
Таңды район	103	104	106
Хову-Аксы	103	103	106
Улуг-Хем район	107	105	107
Шагаан-Арыг	107	105	107
Бай-Хем район	106	113	102
Туран	106	113	102
Каа-Хем район	103	101	102
Тес-Хем район	103	103	104
Тожу район	112	114	106
Кызыл район	127	123	142
Кызыл хоорсовет	105	103	104

Бистиң республикада продукцияның эң чугула хевирлерин ниитизи-биле бүдүрери мындыг болган:

(Баштайгы одуругда — 1986 чылда бүдүргени, ийигизинде — чыл планын күүсеткен хуу, үшкүзүнде — 1985 чылдаазынга деңнээрге 1986 чылда хуу).

Хөмүр-даш, муң тонна	1012	112	98
Чылыг энергиязы, муң г/кал	746	100.8	102
Ыяш сөөртүлгези, муң сырый кубометр	306	112	110
оон иштинде тудуг ыяжы	271	112	113
Дилиг материалдары, муң куб	127	119	107
Мебель, муң рубль	1934	107	114
Культура-амыдырал болгаш ажыл-агый бараанналы, муң руб.	3437	100.8	119
Тудуг чугайы, тонна	3393	85	103
Тудуг туйбузу, миллион кезек	30.9	94	123
Чыгла демир-бетон конструкциялар болгаш кылыглар, муң кубометр	68.7	89	120
Сорттуг даг-дүгү, муң тонна	125.0	109	110
Хөм идик, муң эжеш	84.8	8[illegible]	90
Кидис идик, муң эжеш	69.0	69	102
Даараныыга кылыглары, муң рубль	1738	94	100.7

Пландан ажыр 112 муң тонна хөмүр-дашты казып тывкан, 20 муң кубометр дилиг материалдарын, 10 муң тонна сорттуг даг-дүгүн, 134 муң рубль мебельди бүдүрген.

Оон-биле чергелештир үлетпүрүң ажылында четпестер база бар. Күш-ажылчы коллективтериниң чамдыызы эде тургустунмаан.

Тудуг туйбузу, чугай, чыгла демир-бетон, керамзит, чамдык кылыгаар, кидис болгаш хөм идик, даараныыга кылыглары бүдүрер талазы-биле чыл планы күүсеттинмээн. Чаадык алгы заводу, пиво заводу, Бай-Хаактың хлеб заводу дээн ышкаш бүдүрүлгелер кол-кол көргүзүглер — продукция сайгарарын, бүдүрүүшкүн хемчээлин, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн күүсетпээн.

АГРОҮЛЕТПҮР КОМПЛЕКИЗИ

1986 чылда кодээ ажыл-агыйның ниити продукциязының хемчээли 1983 чылдың дейнештирген өртээ-биле 210.6 миллион рубль болган, ол дээрге 1985 чылдаазындан 23.6 миллион рубль хөй. Үнүш продукциязының ниити хемчээли 1985 чылдаазындан 18,2 хуу, малдыы — 10.7 хуу өскен.

Ниитиниң кодээ ажыл-агыйынга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 1985 чылдаазындан 17 хуу өскен, а планнаттынганы 4 хуу турган. Күш-ажылды болгаш бүдүрүлгениң организастаарын сайзыраңгайжыдар, коллективтиг керээни, бот-орулгачарылганы болгаш чарыгдалдарны контрольдаарының чек формазын шиңгээдир талазы-биле ажылдарны совхозтарга боттандырып келген. Оон-биле чергелештир совхозтарның 18 хуузу эрткен чылын кодээ ажыл-агый продукциязының бот-үнезин чиигедирин чедип албаан болгаш чылды карыглалыг дооскан.

Республиканың тарааның ниити чыылдазы 1985 чылдаазынга деңнээрге 9 хуу өскен. Тараа культураларының дүжүткүрү 4 хуу берзен. Бүгү ажыл-агыйлар мурнуку чылдаазынга деңнээрге картофельди 21 хуу, ногааны 12 хуу хөйнү алган.

1987 чылдың дүжүдүнге республиканың ажыл-агыйлары 76 муң тонна черни чарган, ол дээрге 1986 чылдың дүжүдүнге чарганындан 42 хуу хөй. Күзүн чажар культураларын 5,5 муң гектар черге тараан, 1985 чылда 5.1 муң га турган. Тарыттынган гектар чер бүрүзүнге минералдыг чемишчидилгени 59 килограммны теккен, 1985 чылда 45 кг турган.

Тарааны күрүнеге садары көвүдээн. Республика тараа садарының планын 85 хууга ажыр күүсеткен. Ногаа болгаш картофель садарының планы ажыр күүсеттинген. 1986 чылда бүгү ажыл-агыйлар картофельди 9.1 муң тоннаны саткан, ол дээрге 1985 чылдаазындан 4,5 хуу хөй. Ноганы оон мурнунда чылдан 23.5 хуу хөйнү саткан.

Совхозтарның рынокка болгаш херегленикчилер кооперациязынга план ёзугаар садар хемчээлиниң күсели-биле саттынган продукциязының деңзигүүрү кудү болуп артпышаан.

Тараа культураларының үрезинин 39 муң тонналы урган, ол дээрге чыл планын 102 хуу күүсеткени, мурнуку чылдаазынга деңнээрге, үрезинди 14 хуу хөйнү урганы-дыр. Тараа культураларының үрезинин урар талазы-биле планын «Бай-Тал», «Өөк», «Совет Тыва», «Чодураа», «Мөрен» совхозтар күүсетпээн.

Урлуглан үрезинниң барык шуптузунуң (99,2 хуузунуң) ыннарын хынаан. Үрезин арыглаашкыны чорун турар. Кодээ ажыл-агый техниказының белеткели база эгелээн. 1987 чылдың январь 1-де байдал-биле республикага тракторларның болгаш автомобильдерниң 71 хуузу, трактор аидазыннарының сеялкаларның 66 хуузу, картофель олуртур машиналарның 63 хуузу ажылдап шыдаар байдалга турган. Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Тожу райоиннарының совхозтарында дыка хөй үрелик техника бар.

Ажыл-агыйларның бүгү категорияларында мал продуктуларын бүдүргенин дараазында сан-түң-биле көргүскен:

(Баштайгы одуругда — 1981—1985 чылдарда чылда ортумаа-биле, ийигизинде — 1985 чылда, үшкүзүнде — 1986 чылда көргүзүг).

Эът (хонн деңзи ёзугаар), муң тонна	18.0	18.8	20.6
Сүт, муң тонна	60.0	63.9	68.2
Чуурга, миллион борбак	34.2	41.2	50.1
Дүк (арыг деңзи-биле), тонна	2349	2252	2325

Чыл дургузунда ниитиниң ажыл-агыйларынга чуурга 22 хуу, эът 10 хуу, сүт 7 хуу, дүк 3 хуу өскен. Мал продукциязының өзүлдези колдуунда малдың болгаш куштуң продуктулуг чоруун бедидтекениндан чедип алдынган. Совхозтар болгаш Дуржулга станциязы бир баш инектен ортумаа-биле саар сүдүн 13 хуу улгаттырган, мыйыстыг бода малдың болгаш хаванның хонуукта ортумак немедле деңзизи тус-тус 4 болгаш 8 хуу болуп турган, бир баш хойдан кыргып алган дүк ортумаа-биле 10 хуу, бир дагааның чуургалаары ортумаа-биле 2 хуу өскен.

Бызааның, хаван оглунуң, хураганның болгаш анайның баш санын камгалап алыры көвүдээн. Мыйыстыг бода малдың, хойнуң болгаш өшкүнүң өлүп хоразр чоруу кызырылган.

Республиканың ажыл-агыйларында мал бажын 1986 болгаш 1987 чылдарның январь 1-де тургулаан байдалдарын деңнештир көргүзерге мындыг (муң баш-биле):

Мыйыстыг бода мал	181.4	190.4
оон иштинде инек	66.6	68.9
Хаван	55.6	61.9
Хой болгаш өшкү	1157.3	1168.6
Чылгы мал	34.5	36.2

Ниитиниң секторунга хаван бажының өзүлдези 1986 чылдың январь 1-де байдал-биле 1987 чылдың январь 1-де байдалды деңнээрге 10 хуу, мыйыстыг бода мал — 5 хуу, хой болгаш өшкү — 1 хуу өскен.

Мал продуктуларын күрүнеге садары ажыл-агыйларның бүгү категорияларынга хамаарыштыр мындыг болган.

(Баштайгы одуругда — 1986 чылдың көргүзүү, ийигизинде — чыл планын күүсеткен хуузу, үшкүзүнде — 1985 чылдаазы-биле деңнээрге 1986 чылда хуу)

Мал болгаш куш (диириг деңзи-биле), муң тонна	26.8	104	106
Сүт, муң тонна	33.9	113	109
Дүк, тонна	1355	104	105
Чуурга, миллион борбак	41	102	127

Мал садарының чыл планын 16 совхоз, сүт садарын 5 совхоз үскен. Бай-Тайга болгаш Каа-Хем райоиннар дүк садарының чыл планын күүсетпээн.

1985 чылдаазынга деңнээрге 1986 чылда мыйыстыг бода малдың өлүп хоразр чоруу Барыын-Хемчик болгаш Таңды райоиннарга, өшкү болгаш хой Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Өвүр, Чөөн-Хемчик райоиннарга хөй болган.

Агроүлетпүр комплекизиниң аъш-чем адырлары аъш-чем продукциязын бүдүрүп үндүрериниң планнаттынган хемчээлин колдуунда күүседип алган.

Аъш-чем үлетпүрүнүн эң чугула хевирлерин республикага бүдүргени мындыг болган:

(Баштайгы одуругда — 1986 чылда бүдүрткени, ийигизинде — чыл планын күүсеткен хуузу, үшкүзүнде — 1985 чылдаазы-биле деңнээрге 1986 чылда хуузу).

Эът (үлетпүр болбаазырадылгазы), муң тонна	10.5	99.6	103
Колбаса кылыглары, тонна	1579	105	103
Балыктан аъш-чем продукциязы, муң рубль	492	107	117
Мал саржаа, тонна	543	109	104
Чалаң сүт продукциязы, сүт кылдыр санаарга, муң тонна	24.3	113	115
Кондитер кылыглары, тонна	1248	107	107
Ээзиртпес суксуннар, муң декалитр	240	60	118

Агроүлетпүр комплекизиниң материал-техниктиг баазазы быжыгып турар. 1986 чылда кодээ ажыл-агыйга чүък сөөртүр автомобильди 361-ни, 304 тракторну, 160 тараа комбайны, 152 трактор прицевин болгаш кодээ ажыл-агыйның өске-даа техниказын берген.

Аъш-чем программазын күүседирин хандырып турар алырлары хөгжүдеринге капитал салышкыны 76.6 миллион рубль болган, кодээ ажыл-агыйның бүгү комплекизин хөгжүдеринге оон 74,7 миллион рубльди, оон иштинде мелиорация хөгжүдезинге 11,1 миллион рубльди шилчиткен. Мыйыстыг бода малга 3076 баш кирер, хойга — 23,5 муң баш кирер, кушка — 32 муң баш кирер кажааларны туткан. Ажыглалга 1332 гектар суггаттыг черни киирген, 61,9 гектар одарны суггарган, 49,7 муң гектар черде суггарылга туудуглалырын чаартып кылган. «К-700» деп тракторларны чылда чижеглээни-биле 200-ту септээр техниктиг хандырылга станциязын ажыглалге киирген.

КАПИТАЛ ТУДУГ

Күрүнениң акша-хөреңгилериниң күсели-биле план күүселдезиниң, кол фондуларны ажыглалга киирериниң өзүлдезиниң темпилери тус-тус министерстволар аайы-биле алырга дараазында сан-чурагайлар-биле илереттинер (бирги одуругда — чыл планының күүселдези, ийигизинде — 1986 чылда 1985 чылдаазынга бодаарга хуу-биле):

ССРЭ-ниң Энергетика министерствозу	93.3	9.3 катап
ССРЭ-ниң Өңнүг металлургия министерствозу	42.0	100.9
ССРЭ-ниң Тудуг материалдар министерствозу	75.8	79.1
РСФСР-ниң Тудуг материалдар министерствозу	120.5	83.3
РСФСР-ниң Агроүлетпүркүркому	89.8	97.2
РСФСР-ниң Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерствозу	122.7	97.6
ССРЭ-ниң Уралдың болгаш Сибирьниң тудугларының талазы-биле министерствозу	87.3	25.4 катап
РСФСР-ниң Арга-мыш министерствозу	101.5	72.6
Чер-чер Советтери	55.6	132.5

76 муң кубометр ыяжы демир-бетон конструкциялар болгаш кылыглар, 14 муң кубометр дилиг материалдары бүдүрер күчүлер, электри дамчыдылгазының 319 километр шугумнары, «Кызылская» подстанция, Кызыл—Эрзин аразының радиореле шугуму, Күрхандырылганың склад баазазы, «комиссиялап бараанар» магазин, ниити ажыглалдың 49 километр автоорукктары ажыглалда кирген.

Керээлиг ажылдарның ниити хемчээли 9,6 хуу, керээлиг организацияларда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 6.6 хуу өскен. Керээлиг ажылдарның хемчээлиниң, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң талазы-биле пландарын күүсетпейн турар организацияларның саны кызырылган.

Кол-кол тудуг организацияларының пландарын күүсеткениниң, керээлиг ажылдарның хемчээлин өстүрериниң темпилериниң болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң дугайында саннарны дараазында киирген (бирги одуругда — бодунун күжү-биле керээлиг ажылдарының планын күүсеткениниң хуузу, ийигизинде — керээлиг ажылдарының хемчээли 1986 чылда 1985 чылга бодаарга хуу-биле, үшкүзүнде — күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 1986 чылда 1985 чылдаазынга деңнээрге хуу-биле):

«Тыва тудуг» трест	75.4	117.7	104.8
«Шагаан-Арыг тудуг» трест	76.3	110.0	94.9
«Тыва сүт-тудуг» трест	105.6	115.8	112.4
«Тыва септелге-тудуг» трест	89.0	113.8	98.7
«Тываагроүлетпүрспецмонтаж» трест	101.0	127.2	120.1
«Тываагроүлетпүртудуг» каттыжыышкын	102.2	107.0	113.2

Оон-биле чергелештир тудугда шиңгыы четпестер бар боор арткан. Тудугларны тударының хуусаалары нормаларындан ажып турар. Кол фондуларны болгаш чамдык бүдүрүлге күчүлерин база объектилерин ажыглалга киирериниң планы күүсеттинмээн.

Тудуг организацияларының дөрттүң бир кезии ортумак шалыңның хемчээлиниң күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнден мурнады өзүлдезин болдурган. Тудуг организацияларының 40 хуузундан хөйү керээлиг ажылдарның доктааткан хемчээлин күүседип шыдаваан.

ТРАНСПОРТ БОЛГАШ ХАРЫЛЗАА

Транспорттуң тус-тус хевирлериниң чүък сөөртүлгезиниң болгаш сайгарылгазының хемчээли дараазында сан-чурагайлар-биле көргүстүнер (бирги одуругда — 1986 чылда күүсеткени, ийигизинде — чыл планын күүсеткениниң хуузу, үшкүзүнде — 1986 чылдаазын 1985 чылдаазы-биле деңнээрге хуу-биле):

Чүък сөөртүлгези, муң тонна			
ниити ажыглалдың автомобиль транспорту	9095	102.1	107
ниити ажыглалдың хем транспорту	127	104.9	93
Чүък сайгарылгазы, миллион тонна-километр			
ниити ажыглалдың автомобиль транспорту	495	100.0	106
ниити ажыглалдың хем транспорту	26	100.0	104

Ниити ажыглалдың автомобиль транспорту чыл планын кол-кол көргүзүглер талазы-биле шуптузун күүсеткен. 1985 чылдыы-биле деңнээрге, үрелик эвес чүък автомобильдериниң анаа турар чоруу кызырылган, шугумче автобустарны үндүрери болгаш оларның шимчээшкининиң доктаамал чоруу бедээн.

Хем транспортунуң чүък сөөртүлгезиниң болгаш пассажир аргыштырылгазының планы күүсеттинген, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү планда көрдүнгенинден 11 хуу өскен.

Агаар транспорту пассажир аргыштырарының планын 9.5 хуу ажыр күүсеткен, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү планга немей 4.5 хуу өскен, 98 муң га шөлдерге ужар чүүлдүң химиктиг ажылдарын кылган.

Харылзааның бүдүрүлгелери продукция хемчээлиниң талазы-биле планын декабрь 17-ге чедир күүсеткен, оон 4,2 хуу өзүлдезин чедип алдынган. Ачы-дуза чедирилгезиниң бүгү хевирлериниң талазы-биле орулганың чыл планы күүсеттинген.

СОЦИАЛ ХӨГЖҮЛДЕ БОЛГАШ ЧОННУҢ АМЫДЫРАЛ ДЕҢНЕЛИНИҢ БЕДЭЭНИ

Чурттакчы чоннуң орулгалары бедээн. Улус ажыл-агыйында ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның айда ортумак шалыны 1985 чылда 181 рубль турганындан 184 рубль четкен.

Чурттакчы чоннуң ажаалда кассаларында салыышкыннарының артыышкыны чыл дургузунда 12.1 млн. рубльге өскен. Салыышкыннарның саны 5 муңга өскен.

ЧОННУ БАРААННАР БОЛГАШ АЧЫ-ДУЗА-БИЛЕ ХАНДЫРАРЫ

Күрүнениң болгаш кооперация садыының үүрмектеп садар бараан саарылгазы ниитиниң чемнеилгезин кириштир 286.0 млн. рубль болган болгаш деңнештирген өртектер-биле алырга, 1985 чылдыы-биле деңнээрге 8.6 млн. рубльге өзээн.

Үүрмектеп садар бараан саарылгазының планы арага аймаан саарганын кириштирбейн, үүрмектеп садар өртектериниң өскерилгезин барымдаалап алырга, 103.2 хуу күүсеттинген.

Күрүне болгаш кооперация садыының бараанарының чамдык хевирлерин сатканының өзүлдезин дараазында сан-чурагайлар көргүзүп турар.

	1986 чылда 1985 чылдыы-биле деңнээрге хуу-биле
Аъш-чем бараннары	
хлеб продуктулары	105
эът болгаш эът продуктулары	110
балык болгаш балык продуктулары	114
мал саржаа	109
үнүш үзү	96
маргарин продукциязы	103
чалаң сүт продукциязы	104
быштак	111
чуурга	112
чигир	112
кондитер кылыглары	108
картофель	106
ногаалар	100
кат-чимис аймаа	112
ээзиртпес суксуннар	125
арага аймаа	44
таакпы кылыглары	109
хеп аймаа болгаш постер	111
трикотаж кылыглар	115
үк аймактыг кылыглар	108
идик	105
фарфор-фаянс, майолик болгаш шил савалар	109
мебель	113
соодукчулар	97
хеп чуур машиналар	87
электриниг доозун аштакчылары	77
шактар	101
телевизорлар	89
магнитофоннар	122
мотоциклдер болгаш мотороллерлер	119
чиик автомобильдер	81
тудуг материалдары	139

Чурттакчы чонну аъш-чем бараанары-биле хандырары ээзн экижээн. Ниити-эвилел фондузунуң курлавырларындан алдынган кат-чимис болгаш ногаалары садары дыка көвүдээн.

Чурттакчы чонга тудуг материалдарын садары көвүдээн. 1986 чылда 1985 чылдаазынга бодаарга, дилиг материалдарын 2,1 катап, цементини—4.4, туйбуну—4.2, шиферни 2.2 катап хөйнү саткан.

Оон-биле чергелештир аъш-чем магазиннериниң чүгле 30 хуузу, аъш-чем эвес бараанар магазиннериниң 45 хуузу бодү шилип алыр арга-биле ажылдап турар. Садыг четкилериниче савалап каан бараанарын кирери улгатпайн турар.

Чонга амыдырал ачы-дузазы чедиреринин хемчээли 7 млн. рубль болган, 1985 чылдаазынга бодаарга, ачы-дузаны 819 муң рубльге хөйнү чедирген. Кодээ черлериниң чурттакчы чонунга 2,4 млн. рубльдиң ачы-дузазын чедирген болгаш эрткен чылдыынга деңнээрге 235 муң рубльге хөйнү көргүскен. Ниитизи-биле республикага амыдырал ачы-дузазы чедирериниң чыл планы 105.7 хуу, оон иштинде кодээге —99.6 хуу күүсеттинген.

Чурттакчы чоннуң кижи санынга амыдырал ачы-дузазы чедирери 1985 чылдыынга бодаарга 9.3 хуу азы 2 рубль 07 көпеекке, оон иштинде кодээ черлерге — 8.7 хуу азы 1 рубль 24 көпеекке өскен.

Чурттакчы чонга амыдырал ачы-дузазы чедирериниң планы Улуг-Хем, Эрзин болгаш Кызыл райоиннарда күүсеттинмээн.

ЧУРТТАЛГА ТУДУУ

Чурттаалга тудуунуң хемчээли улгаткан. Акшаландырыышкынның бүгү үнер дөстериниң күсели-биле ниити шөлү 132,5 муң дөрбелчин метр чурттаалга бажыңнары ажыглалда кирген, ол дээрге 1985 чылдыынга бодаарга 21.6 хуу хөй.

Оон-биле чергелештир чурттаалга бажыңнарын ажыглалга киирериниң күрүне планы күүсеттинмээн. Чурттаалга тудуун ажыглалга киирериниң планын Агроүлетпүркүркомунуң бүдүрүлгелери болгаш организациялары, чер-чер Советтери күүсетпээн.

Агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларынга болгаш оларның өг-бүле кежигүннеринге ниити шөлү 43.1 муң дөрбелчин метр чурттаалга бажыңнары ажыглалда кирген.

УЛУС ӨӨРЕДИЛГЕЗИ БОЛГАШ КУЛЬТУРА

Өөредилгениң янзы-бүрү хевирлери-биле 82.7 муң кижи хаара туттунган, оон иштинде хүндүскү ниити билиг школаларында 66.8 муң, кежээкизинде — 4.2 муң, профтехучилищелерде 4.1 муң, тускай ортумак өөредилге черлеринде — 4.0 муң, дээди өөредилге черлеринде — 3.6 муң кижи өөренип турар. Ниити билиг болгаш профессионал школаның реформазы боттаныып турар. 1986—87 өөредилге чылында ол бир чыл школазынын чаа программазы-биле бирги класстың 700 ажыг өөреникчилери колдуунда школа назы четпээн уруглар албан черлеринде өөренип турар. Информатиканың болгаш санаалга техниказының үнелезиннериниң курузун үстүкү класстарның 7,6 муң өөреникчилери өөренип турар. Школачыларның ниитилелге ажыктыг күш-ажылынга бааза-бүдүрүлгелерде 1.8 муң олуттарны дерээн.

1986 чылда 5.1 муң оолдар болгаш кыстар ортумак эртемни, оон иштинде 1.5 муң кижи бүдүрүлгеге ажылдап тура чедип алган.

Доктаамал ажылдап турар школа назы четпээн уруглар албан черлеринде 21 муң хире уруглар хаара туттунган, азы чогуур назылыг уругларның барык кезиинден хөйү боол турар.

Акшаландырыышкынның бүгү үнер дөстериниң күсели-биле 1600 өөреникчиге ниити билиг школалары, 560 орунуг уруглар албан черлери ажыглалда кирген. Бо талазы-биле план күүсеттинмээн.

1986 чылда 1431, оон иштинде дээди эртемниг 449, ортумак тускай эртемниг 982 специалистерни белеткээн.

Чурттакчы чон ортузунга культура-чырыдыышкын ажылын 3 миллион хире экземпляр ном фондулуг 168 массалыг библиотекалар, 197 клуб албан черлери, 212 кино турушталы чорудуп турар. Беш музейлерге республиканың 102,6 муң аалчылары болгаш чурттакчылары барган. Чыл дургузунда музейлерге 33 делгелгелерни, ийи муң хире экскурсияларны чоруткан.

Эрткен чылын 300 олуттуг клубту ажыглалга киирген.

КАДЫК КАМГАЛАЛЫ

Республикада бүгү мергежилдерниң муң ажыг эмчилери ажылдап турар. Эмнелге орунналының саны 5.3 муң четкен. Муң чурттакчыга онаалтыр 36 эмчи болгаш 184 орун онаажыр. [illegible]ылзажок медицина дузазынга чоннуң херекелели ам-даа дузазу-биле хандыртынмайн турар. Планнаттынган 4 тудугнуң кайызы-даа ажыглалда кирбээн.

Күш-культураның болгаш спортту хөгжүдериниң талазы-биле хемчеглер чедир боттанмайн келген, чурттакчы чоннуң чүгле 30 хуузу күш-культурада доктаамал хаара туттунган.

Санаторийлерге, пансионаттарга, дыштаныылга бажыңнарынга болгаш баазаларынга дыштанганнарның саны 4800 кижи четкен. Ынчалзажок дыштаныылга албан черлериниң бар четкизи чурттакчы чоннуң органиcастыг дыштаныылгазын хандырарынга четпес.

Экскурсияларның янзы-бүрү хевирлеринге 56 муң кижини хаара туткан.

Чай дургузунда пионер лагерьлеринге 14.2 муң, оон иштинде хоорай даштындаазарынга 7.9 муң уруглар дыштанган.

Чурттакчы чоннуң өзүлде көргүзүглери экижээн. 1000 чурттакчыга онаалтыр 1986 чылда төрүттүнгеннерниң саны 1985 чылдаазынга деңнээрге 2.5 кижиге өскен. Өлүрүнүн саны кудулаан, ол колдуунда-ла арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди күштелдиргениниң чылдагааны-биле тайылбырлаттынар.

Республиканың чурттакчы чону эрткен чылда 6.6 муң кижиге немешкен. Тыва АССР-ниң чурттакчы чонунуң ниити саны, баш удур санаашкыннар ёзугаар, 1987 чылдың январь 1-де 290.0 муң кижи болган.

ДОЛГАНДЫР ТУРАР ХҮРЭЭЛЕЛ КАМГАЛАЛЫ

Суг, чер болгаш арга-мыш курлавырларын камгалаар болгаш чөн ажыглаар, агаар бассейнин довурак-доозундан камгалаар талазы-биле хемчеглер боттаныл келген. Ол сорулгаларга чарыгдалдарның ниити түңү 0.7 млн. рубль болган.

Тыва АССР-ниң Статистика эргелели

Улуг-Хемде Иштии-Хем суурнуң почтачызы Тамара Түлүшовна Хорлуу эрткен чылдың түңнели-биле районда почта салбырларының ажылдакчыларының аразында социалистиг чарыжыыга тиилекчи болуп, районнуң харылзаа белдириниң мурнундан хүндүлел бижиктер болгаш өртектиг белектер-биле шаңнаткан.

Тамара Түлүшовна ук салбырда он чыл уламчылыр ажылдап, почта чедирилгезин экижидер, солун, сеткүүл чагыдылгазын чыл санында организастыг чорудар, чоннуң амыдыралының культурлуг деңнелин бедидер дээш ак сеткилдиг, кызымак ажылдап келген.

Коммунист Т. Т. Хорлуу — суурда хөй-ниитичи, активчи херээженнерниң бирээзи.

ЧУРУКТА: мурнакчы почтачы Т. Т. Хорлуу.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

«ВОСХОДТУҢ» КӨДҮРЛҮҮШКҮНҮ

Владимир Рыжук «Восход» колхозту даргалап эгелээн соонда, чокта чаа хожудаашкынга турган колхозтуң ажылын шулуудап эгелээн. Аныяк удуртукчунуң энергиязы, ажылга бердингени колхозчуларны эки ажылдаарынче кыйгырышкан. Владимир Рыжук бир дугаарында-ла колхозчуларның амыдырал байдалын экижидеринче кол кичээнгейни углаандырган.

— Ынчанмастың-даа аргазы чок, ол дугайын ачамның, улуг акымның ажылын хайгаарап турган көрген мен — деп, В. Рыжук чугаалаан. — Дарга деп албан-дужаал бистиң өг-бүлевиске шагда-ла дыңналган чүве болгай. Чаңгыс чер-чурттугларывыс ачам 27 харлыг турда, колхозтуң даргазынга соңгаан, ол пенсияже үнгүже аңаа ажылдаан. Алексей акым бо албан-дужаалга 26 харлыында кирген. А мен ол ажыл-агыйны комсомолчу назылыг турган, хүлээп алдым.

Адазы Николай Ивановичиниң бот-тускайлаң, инициативалыг ажылдаарынга, даартагы хүнүнүң дугайын бодаарынче чүткүлдүг Владимир Рыжук адазындан өөренип алган.

— Бөгүн чажыргаш канчаар, ачам бодунун туружун бүгүле шын-мөге чүүлдери-биле камгалаар чораан кижи — деп, Владимир чугаалаан. — Бир кезек үеде хөй чылдыг сигеннер тарымыры перспектива чок дижип-даа турду. А ачам даргалар көрзүн дээш оруктар кыдыынга кол культураларны тарыдар, а кол шөлдерге хөй чылдыг сигеннерин тарыдар турган. А чамдык удуртукчулар чурттаалга бажыңнарын, социал-культура объектилерин тудуп бээрин күрүнеден манаар турду, ачам аңаа колхозтуң акшазын чарыдаарын харамнанмас турган чүве. Оон түңнелинде байдал сыр өске болгулаар: чамдык колхозтар чаа школа тудар дээш оон таваан салып турда, ачам школаны ажыдарның кожаазын үзе кезип, баштайгы конганың кыңгыраажын күзелдии-биле дыңнаан турар кижи. Спорт комплекстиг тергиин клубту районга бир дугаарында туттурган. Мындыг ажылдарның түңнелинде, чыдып каап турган ажылдыг колхоз мурнакчыларның одуруунче кирген.

Владимир Рыжук бодунун ажылын база-ла берге байдалдан эгелээн. «Восходту» хүлээп алгаш, ийи ээлчеглиг ажылдаарын чедип алган. Кижилерге хуузунда дузалал ажыл-агыйы чорударынга хостут үе-шак ынчаар тывылган. Оон түңнелинде колхозка күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бүдүн чартык-ийи катап өскен. Кижилер мал чемнерин четчири-биле белеткээринге, тарааны ажаан ап, аңгыс аңдарарынга, өске-даа ажылдарга четтигип турар апарган.

— Бисте бүгү-ле четпестер шурмовшинадан боор турар болдур ийин, че-че, дүрген деп командылай бээривис чажыт эвес — деп, аныяк дарга чугаалады. Эрге-дужаал ажыглап, командылаар, дужаар чорукрары сокседырын СЭКП ТК-ның январь Пленумунга база катап демдеглээни тергиин шын. Ажыл-агыйны чорударының экономиктиг бараалары чүүден-даа артык аргаларны берип турар. Күш-ажылды тодаргай организастаарының утланыышкынынче шилчээш, бистер мурнунда гектардан 10 центнер дүжүт ап турган болзувусса, эрткен чылын 22 центнерни алдывыс — деп, В. Рыжук чугаалады.

«Восход» колхозтуң турун турары Викулово район —Тюмень областа «кызыл» черлерниң бирээзи. Оон девискээринде нефть, газ тывылгы-даа чок. Олаар чүүлдүн кол тывыышкын областың соңгу талазында. Кодээ ажыл-агый сайзыралдыры барык болдунмас черлерде чорудуп турар. Ынчангаш тывыш ажылы чорудуп турар черлериниң ажылчыннары кодээ ажыл-агый продукцияларны-биле хандырар төлээде, аныяктарны кодээ ажыл-агыйлыг черлерге арттырып алыры чугула сорулга боол турар. «Восход» колхоз чаңгыс квартиралыг бажыңнарны туткаш, оларны чиигеткен өртек-биле чээлинге садып турар.

— Мындыг ажылдарның түңнелинде, чер ажылынга аныяктарның сундулуг чоруу көстүп турар. Школалар доозукчулары аал-нелериниң мергежилин салгап, артып каап турар. Ынчангаш бисти перспектива чоктарга хамаарыштырып турганы шын эвес — деп, В. Рыжук чугаалаан. — Кижилерге хоорайлардан дузак чок байдалды тургузар, оларның ажылын болдалдыг башкарар болза, ажыл-херек кана-даа шулуудаар.

М. ПРУТКИН,
СЭТА-ның корр.

Күш-ажылчы эвес

орулгаларның оруун дуглаар

КҮРҮНЕ ӨНЧҮЗҮН САМЧЫГДАП ТУРГАШ...

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң күш-ажылчы эвес орулга алыр чоруктарга удур демиселди күштелдирер талазы-биле доктаалы үнген соонда, республика прокуратуразының ажылдакчылары ук доктаалдың күүселдезин чер-черде канчаар боттандырып турарын хайгаарап, боттары база аңаа идепкейлиг киржип турар.

Эрткен чылдың төнчүзүнде бо чүүлдүң автору бөлүк ажылдакчылар-биле кады Өвүр районга барып, мында чамдык бүдүрүлгелерде болгаш организацияларда социалистиг өнчү-хөреңгини камгалаар талазы-биле кандыг ажылдар кылдынып турарын хынаан.

Бо талазы-биле ажык сөөлгү пәй чыл дургузунда ол районда дыка сандараан дээрзин баш удур чугаалаар апаар. Бурунгу чылдаазынга деңнээрге, эрткен чылын күрүнениң өнчү-хөреңгизин оорлаар, төтчеглээр, күш-ажылчы эвес орулга киирип алыр чоруктар үш катап өскен. Эрткен чылдың баштайгы он айларында ол улуг эвес районга оорлаашкынның, самчыгдалдың база албан-дужаалын соора ажыглаар чоруктарның 20 фактызы болганын илереткен бис. Ону үүлгедип турган 3 бөлүк туттурган. Бо кем-херек үүлгедиишкиннери колдуунда агроүлетпүр каттыжышкынының, херегленикчилер кооперациязының бүдүрүлгелеринге, тудугга, коммунал ажыл-агыйга, улус өөредилгезиниң болгаш кадык камгалалдың органнарынга болгулаан. Ниитизи-биле эрткен чылын 33 муң ажыг рубльдың хөреңгизи шиңгээттинген.

Социалистиг өнчү-хөреңгиге удур үүлгедиишкиннерни сайгарып көөрге, районнуң бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының, ол мышкаш партия, совет органнарының удуртукчуларының талазындан моон чылдагааннарын сайгарбайн турары болур. Оорлаашкыннарын болгаш самчыгдаашкыннарын колдуунда административтиг органнарның ажылдакчылары тыпкан, а удуртукчулар маңаа киришпейн келгенин шүгүмчүлээр апаар. Ылаңгыя улусчу контролёрларының ажылынга хамаарыштыр чемени кылыры артык эвес.

Социалистиг өнчү-хөреңгиниң бүдүн-бүрүн турар чоруун чедип алыр дээш районнуң сан-хөө база контроль органнары четпес ажылдап келгени хынылдадан илерээн. Ол мышкаш ведомствонуң база ведомстводан дашкаар органнар, ревизия кылыр черлер негелде ёзугаар ажылдавайн келген.

Шак мындыг чоруктарның түңнелинде, сан-хөөнүң улуг хажыдымышкыннары болган. Өвүр районнуң эмнелгезиниң кол бухгалтери турган М. Монгуш администрацияның, Күрбанкының Өвүр салбырының ажылдакчыларының чүве тоовас чоруун ажыглап алгаш, эмнелгеге көрдүнген акша-хөреңгини хуузунда ажыглаан. Ол үүлгедиин чажырар сорулга-биле М. Монгуш материалдыг эт-хөреңгиниң учёдун база шимчээшкинин чажырып турган. Кажан аңаа хамаарыштыр кеземче херээн оттуруп турда, ол нетелгеге шаптык кадып, херечилерин мете өчүк бээринче албадап турган. Ооң ол мындыг агартынар дээш «ажыл-чорудулгазын» илередип тыпкан болгаш херээн улус судунче киирген.

Район Совединиң күүскомунуң контроль чогундан база төпчүткен бухгалтерияның ажылдакчыларының негелде чогун ажыглап алгаш, Сагды суурда ясли-сад эргелекчизи С. Ооржак ажылдакчылар саның көвүдедип турган, хөй түңнүг акшаны самчыгдаан. Ол ажылга кижилер хүлээп алганының дугайында дужаал-даа үндүрбейн, табельге кижилер аттары тудуп бижээш, акша оорлап турган. Чижээ, совхозтуң чолаачызы Ч. Ооржактың адын садиктиң няньзы болгаш улуг повары деп тудуп бижип алгаш, оон акша база ап турган. Шак мындыг «өлүг сүнезин» саны 39 четкен болган. Совхозтуң ол салгининң ажылын кодээ Советтиң күүскому-даа, районнуң улус өөредилге килдизиниң бухгалтериязы-даа, райсоветтиң күүскому-даа хынавайн келген.

Ажыл-агыйларда салбырларның чамдык удуртукчулары, партия кежигүннери хажыдымышкыннарны болдурбас дээш ажылдаар, ону контрольдаар туржук, боттары кем-херек үүлгедиишкиннериниң оруунче кирип турар фактылар районда бар. Аңаа чижек кылдыр «Ак-Чыраа» совхозтуң кол бухгалтери, партия кежигүнү М. Базыр-оолду көрүп болуру. Ол Күрхандырылтаның складындан мебель малчыннарга хем аймаан алгаш, ону Тес-Хем районда чурттап турар төрелдеринче чорудуп, оларга үлеп берген. Ол үүлгедиишкин дээш хоойлу ёзугаар шииттирген, ынчалза-даа партияның хүрээлеңинде ол ам-даа артпышаан.

Эрге-дужаал ээлеп тура, бурулуг херек үүлеткеннерге чогуур хемчегни көргүспес чорук күрүне өнчүзүнче хол суггар, самчыгдал кылыр чоруктарга чедирип турар. Чижээ, Өвүрнүң орук-септелгеге тудуг участогунга 40 муң ажыг рубльдың эт-хөреңгизиниң шын эвес үндүр бижээн болгаш оорлаан. Харылзааның Чаа-Суур салбырының начальниги Л. Келдеш 56 муң рубльдя боду оорлаан. № 6 АКМК-да материалдыг чүүлдерниң отчёдун болгаш учёдун чогуур негелде ёзугаар тургуспайн турарындан когарал 80 муң рубль ашкан.

Районнуң агроүлетпүр каттыжышкынының бүдүрүлгелеринде кодээ ажыл-агый техниказын тоймаглаар чорук «хоочураан». Чижээ, «Торгалыг» совхозта — 2, «Ак-Чыраада» — 6, «Коммунизмче оруктаа» — 6, «Кызыл тукта» — 5 машинаны тоймаглаан турбуже, маңаа хамаарыштыр чангыс-даа хемчег албаан, чедирген когаралды эгидерин кым-даа хүлээндирбээн.

Бо фактылар Өвүр районнуң удуртукчуларын дүвүредир ужурлуг. Кылыр, бодаар, хемчег алыр чүүлдер хөй. Чүгле хажыдымышкын кылган эвес, ону болдуурарынга идиг берген, боттарының тоомча чок чоруу-биле кем-херек үүлгедиишкининге салдар чедирген удуртукчуларга шынгыы хемчег көргүзүп, негелдениң дыңзылары чугула болуп турар. Маңаа удуртукчу-даа, ажылдакчы-даа кижиниң харысалгазының дугайында айтырыг кол черни ээлээр ужурлуг. Ол дугайында СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң материалдарында онзалап демдеглээн. Шиитпирлиг эде тургустунуушкуннуң бо үезинде күрүне өнчүзүнче хол сугар, бодунуң хуу эрге-ажыын хараар кижилер бистиң аравыска турбас ужурлуг. Ол демиселге бүгү хөй-нити киржир хүлээлгелиг. А оларны кедүрери —партия, совет органнарның, хөй-нити организацияларының хүлээлгези. Оларның бир демниг ажылындан идепхейлиинден ол дыка хамааржыр.

Н. ОНДАР,
Тыва АССР-ниң прокурорунуң бирги оралакчызы.

Суд залындан

АЖЫРЫМЧЫ ЧОРУКТУҢ УРЖУУ

Хандагайты суурда аъш-чем бараанналарының магазининге садыгжылап турган Римма Монгуш суд сандайынга олурар ужурга таварышкан. Р. Монгуштуң алмысак-чиксек чоруу аңаа чедирген. Чүү болганыл?

Римма Монгуш шалыңга «немей» акша тып аар сорулга-биле складтан алган рожкиниге «бичии немелде» киирипкен чүве-дир. Бир пачка рожкиниин өртээ 28 көпеек турда, ону 40 көпеекке садып турган. Баартык артында ажылдакчының шынчызынга бүзүрээн өвүржүлер ону садып ап-ла турган. А Р. Монгуштуң «хуу» орулгазы немежип-ле орган. Кажан 42 рубль чеде берген турда, ам кээп милиция ажылдакчылары ооң холундан сегирип алган.

Өвүр районнуң улус суду Римма Монгуштуң херээн РСФСР-ниң КД-ның 156 чүүлүнүң 1 кезээ-биле буруудаткан. Ол ам 5 чыл дургузунда материалдыг ээ-харысалгалыг черге ажылдавас, айда шалыңының 20 хуузун күрүн орулгазынче тырттыртыр. Ажырымчы, мөлчүкүг чоруктуң уржуу мындыг-дыр.

О. МИХАЙЛОВ.

БОДАЛДЫҢ ОККУРУ ХЕРЕК

Чоокта чаа СЭКП Өвүр райкомунуң хуралдаар залынга ажылчын болгаш кодээ корреспондентилериниң база районнуң «Улаатай» чечен чогаал каттыжыышкынының каттышкан семинары болуп эрткен.

Семинарга СЭКП Өвүр райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизи Э. С. Монгуш кодээ бижикчилериниң кылып чоруткан ажылдарының база моон соңгааргы сорулгаларының, «Шын» солуннуң килдис эргелекчизи Б. М. Седен-Хуурак солуннуң ажылчын болгаш кодээ бижикчилер-биле харылзаазының, Тываның Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң консультантызы Ч. Ч. Куулар чечен чогаалдың амгы сорулгаларының, СЭКП Тыва обкомунуң парлалга секторунуң эргелекчизи В. Ф. Чадамба парлалга болгаш эде тургустунуушкун дугайында информацияларны кылганнар.

Семинарга дуржулга солчулгааны база болган. Аңаа семинарның киржикчилери боттарының санал-оналын солушканнар. Хандагайтыда Культура бажыңының методизи, кодээ корреспондент Николай Ооржак бодунуң саналынга мынчаар чугаалаан.

Амгы эде тургустунуушкун үезинде солуңга материал бижиири кончуг харысалгалыг апарган. Ынчангаш солуңга материал бижиир кижи, бир-ле дугаарында, боду эде тургустунуп, шүүдүнер, ооң соонда өскелерни шүгүмчүлээр ужурлуг. Ам солун арнынга ниити, эреңгей, ханы анализ чок материалдарны бижээниниң-даа ажыы чок. Долгандыр хайнып турар ажыл-ишти партияның XXVII съездизиниң негелделеринге дүүштүр ханды анализтеп көрүп турган. Мында тыптып турар чаа чүүлдерни, ажылдың чаа хевирлерин, өскерилгелерни көргүзүп-биле эскерип, бар фактыларны тодаргай, боттуг кылдыр бижир, мында киирип турар барымдаа-фактыларны улам быжырымчалыг кылып, мык тодарадып алгаш, солуңче чорудар ужурлуг бис. Ам биске бодалдың оккуру, ажылдың шалыпкыны херек.

Бистиң районда мал ажылында үр чылдарда ажылдап турар, өг-бүле династиялары хөй. Ол дугайын бистер, кодээ бижикчилер, биживейн турар, чүгле кыска медээлер бижиириниге өйлежип турар бис. Ам съездиниң, амгы үениң эде тургустунуушкунунуң негелдезинге дүүштүр анализтиг, ажылдың стиль, методтарының канчаар чаартынып турарын көргүскен материалдар бижиир үеңис келген. Ооң-биле кады бистиң материалдарывысты үн чериниң радиозунга ажыглаар, кодээ бижикчилерни, тускай эртемниглерни план-графики ёзугаар ол ажылче хаара тудар болза, районнуң радиодамчыдылгазының ажылын солун, ажыктыг кылдыр тургузуп ап болур деп бодаар мен.

Мадон Монгуш:

— Солун дээрге, хөйге көскү, ажык болуруунуң бир чепсээ деп бодаар мен. Ам амыдыралда бар четпестерни дорт шүгүмчүлээрниң, ажыы-биле чугаалаарының, соңгалап илередириниң үези. Бистиң эде тургустунуушкунувуска шаптыктап турар чүүлдерни, эрги чаңчылдардан, эреңгейлээр чоруктардан адырлып чадап турарларны, дужуметсиг, улуургак, чылыш чок кижилерни бар фактыларга даянып илередир, четпестерни адап алырының оруун айтыр, ажыглаттынмайн турар курлавырларны дилеп тывары бистен негеттинип турар. Шүгүмчүлел чүгле фактыларга үндезилеттинген болур ужурлуг. Боттуг, тодаргай үндезинниг шүгүмчүлелге кым-даа удурланып шыдавас. Шүгүмчүлел дээрге четпестерни дарый адап алырының, мындыг болганда, эде тургустунуушкунну чедиишкиннинг чорударының бир эки аргазы-дыр. Шүгүмчүлелден коргар болзувусса, ажылдың стиль, методтарын эде тургузуп ап шыдавас бис.

— Солуңга мактап-даа, бактап-даа чүве бижиири кончуг харысалгалыг. Бижикчи кижи бижиир деп турар материалын бүгү талазы-биле өөренип көрүп, мык тодарадып алгаш бижиир, харын-даа чамдык эпизодтар номчукчунуң караанга көстүп турар кылдыр бижиир болза, мынчан ол дээштиг, кижизидикчи уткалыг болур. Бистер, кодээ бижикчилер, хана парлалгазындан солуннарже — деп кыйгырыг-биле ажылдаар ужурлуг бис — деп чугаалаан бирги илеткелчиниң бодалынга черле каттыжар мен. Чүнү-даа мурнунда хана парлалгазынга конкурстар чорудар. Күш-ажылчы коллективтерде хана солуннарның ажылын парткомнар холга алыр, ооң шынарын экижидер, хана солуннарны чүгле байырлалдарда чуруктар, байыр чедиришкиннери-биле долдурар чоруктан уштунар, бүдүрүлге ажылын хана солуннарга чырыдар херек — деп, ол районнуң радиоорганизатору А. Б. Семис-оол саналынга чугаалаан.

Солчур ортумак школазының директору З. Б. Донгак:

— Бистиң районда Н. Ооржак, М. Монгуш, Ч. Чадээш оон-даа өске чогаал бижип чоруур кижилер бар болгай. Олар школаларга аныяк чогаалчыларның бөлгүмнерин тургузуп, келир үениң чогаалчыларының оруун ажыдып, оларны өөредир ужурлуг деп бодаар мен. Кайы-даа школада чогаалга сундуулугаар дээш эвес. Чүгле оларны утлап-баштаар херек. Оон аңгыда чогаалчылар С. Сарыг-оолдуң, С. Бюрбюнуң, М. Кенин-Лопсанның, Т. Кызыл-оолдуң болгаш өскелериниң-даа шаандакы чогаалдарын, база А. Пушкинниң, М. Лермонтовтуң, М. Горькийниң классиктиг чогаалдарының очулгаларын кайын-даа тып алыры сөөлгү үеңе бергедээн. Ынчангаш аалдарлыг «Тураскаалды», «Саны Мөгеки-даа» амгы школачылар шээжи-биле билбестер. Чоннуң бо социал чагыглары Тываның ном үндүрер чери өөренип көөр ужурлуг. База ол мышкаш Тываның улустуң чогаалчызы С. Сарыг-оолдуң төрүттүнген чери Торгалыгга ооң бажың-музейин ажыдаар деп турарын аажок деткип тур мен.

Семинарга Өвүрнүң кодээ бижикчилериниң корреспондентилер пунктузун тургускан болгаш «Улаатай» чечен чогаал каттыжыышкынының киржикчилериниң чамдык шүлүктерин сайгарган.

Б. МОНГУШ.

СЭКП ТК-НЫҢ ПЛЕНУМУНУҢ МАТЕРИАЛДАРЫН НОМ КЫЛДЫР ҮНДҮРГЕН

1987 чылдың январь 27—28-те Москвага болуп эрткен СЭКП ТК-ның Пленумунуң материалдарын тускай ном кылдыр үндүрген. Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Пленумунуң дугайында информастыг дыңнадыы, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң «Эде тургустунуушкуннуң болгаш партияның кадр политиказының дугайында» деп илеткели, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының түңнел чугаазы, СЭКП ТК-ның Пленумунуң доктаалы номда кирген.

(СЭТА).

Делегей медээлери

ДЕТКИП ТУРАР

СЭКП ТК-ның Пленумунуң ажылының түңнелдерин делегейниң янзы-бүрү чурттарының парлалга черлери ам-даа калбаа-биле тайылбырлап бижип турар.

СЭКП ТК-ның январь (1987 чыл) Пленуму медээжок улуг ужур-уткалыг болуушкун болган деп, Венгрияның Социалистиг ажылчын партиязының төп органы «Непсабадшаг» солун бижип турар. СЭКП ТК-ның хүлээп алган шиитпирлери ССРЭ-ниң экономиказында, хөй-нити амыдыралында, Советтер чуртунуң хамааты бүрүзүнүң амыдыралында үндезин чаартылгаларның чорудулгазының чаа үе-чадазын ажыткан. Партияның XXVII съездизиниң болгаш 1985 чылдың апрельде болган СЭКП ТК-ның Пленумунуң кол угланыышкынын айыткан оруу-биле Ленинниң партиязы салдынган сорулгаларны чедип алыры дээш чайгылыш чок бар чыдар деп чүвени Пленум база катап бадыткаан. Дүргедээшкинниң стратегиязы бүгү чуртту хайныктырып, миллион-миллион совет ажылчы чоннарның бедик медерелдиг деткимчезин алган. Бөгүн эде тургустунуушкуннуң чорудулгазы совет ниитилелди херек кырында мөөңнеп турар күш болу берген деп хөөредиг чокка чугаалап болур деп, солун түңнеп турар.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Пленумга кылган илеткели Ленинниң партиязының XXVII съездизиниң ажылдап кылганы стратегтиг шугумунуң оон-даа ыңай чогаадыкчы хөгжүдезин айтып, социалистиг тургузуушкуннуң нарын айтырыгларын шиитпирлээриниң теориязын болгаш практиказын байыдып турар эң кол документ болган деп, чехословак «Руде право» солун бижип турар. Ооң уткасын ханызы-биле өөренип көөр болгаш угаап бодаар апаар. Чижээлээрге, социализмниң болгаш демократияның чарлып болбазының ленинчи принцибиниң ужур-дузалыын СЭКП-ниң удуртукчузу онзалап айыткан. Чүгле социалистиг ниитилел кижиниң чогаадыкчы күштерин долузу-биле хостап турар. ССРЭ-де амыдыралда боттандырып турар бүгү экономиктиг база политиктиг хемчеглер бо сорулганы чедип алырынче угланган.

Пленумнуң түңнелдери польша солуннарның кичээнгейиниң төвүнде туруп турар. Польшага Пленумнуң тоогулуг ужур-утказын онзалап айыткан ПУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы З. Месснерниң парлалга конференциязынга кылган отчёдун солуннар парлаан.

Совет коммунистерниң шуулганы совет ниитилелде эң чугула ниитки политиктиг, экономиктиг болгаш социал өскерлиишкиннерниң чорудулгазын илергейлеп көргүскен деп, индий солун «Пэтриот» айтып турар. Ол чорудулгаларның сорулгазы совет чоннуң эрге-ажыынга социализмниң боттуг аргаларын ам-даа долу ажыглаары болур. «СЭКП ТК-ның Пленумунуң доктаалында таарымчалыг угланыышкыннарны оон-даа ыңай сайзырадырынче, ажык-чарлыг чорукту, шыныыг чорукту, четпестерге эптеш чок чорукту моон-даа соңгаар быжыглаарынче немелде хемчеглерни алырының эргежок чугулазын айтканынче» өске индий солун «Хинду» кол кичээнгейин салган.

Чехословак «Праце» солун ЧССР-де экономиктиг механизмниң эде тургустунуушкунунуң чугула айтырыгларын сайгарып көрген. Улус ажыл-агыйын интенсификастаарының кол аргазы бүгү салдынган сорулгаларны комплекстиг шиитпирлээри болур деп, ол демдеглээн. Ол дээрге, чүгле башкарылганың болгаш планнаашкынның кол органнарының ажыл-чорудулгазынга хамааржып турар эвес, харын социалистиг ниитилелдиң эрге-ажыы дээш ажылчы чоннарның чогаадыкчы идепкейин хөгжүдеринге эң таарымчалыг байдалдарны тургузар ужурлуг бүгү экономиктиг механизмниң ажылынга база хамааржыр деп, солун бижип турар.

(СЭТА).

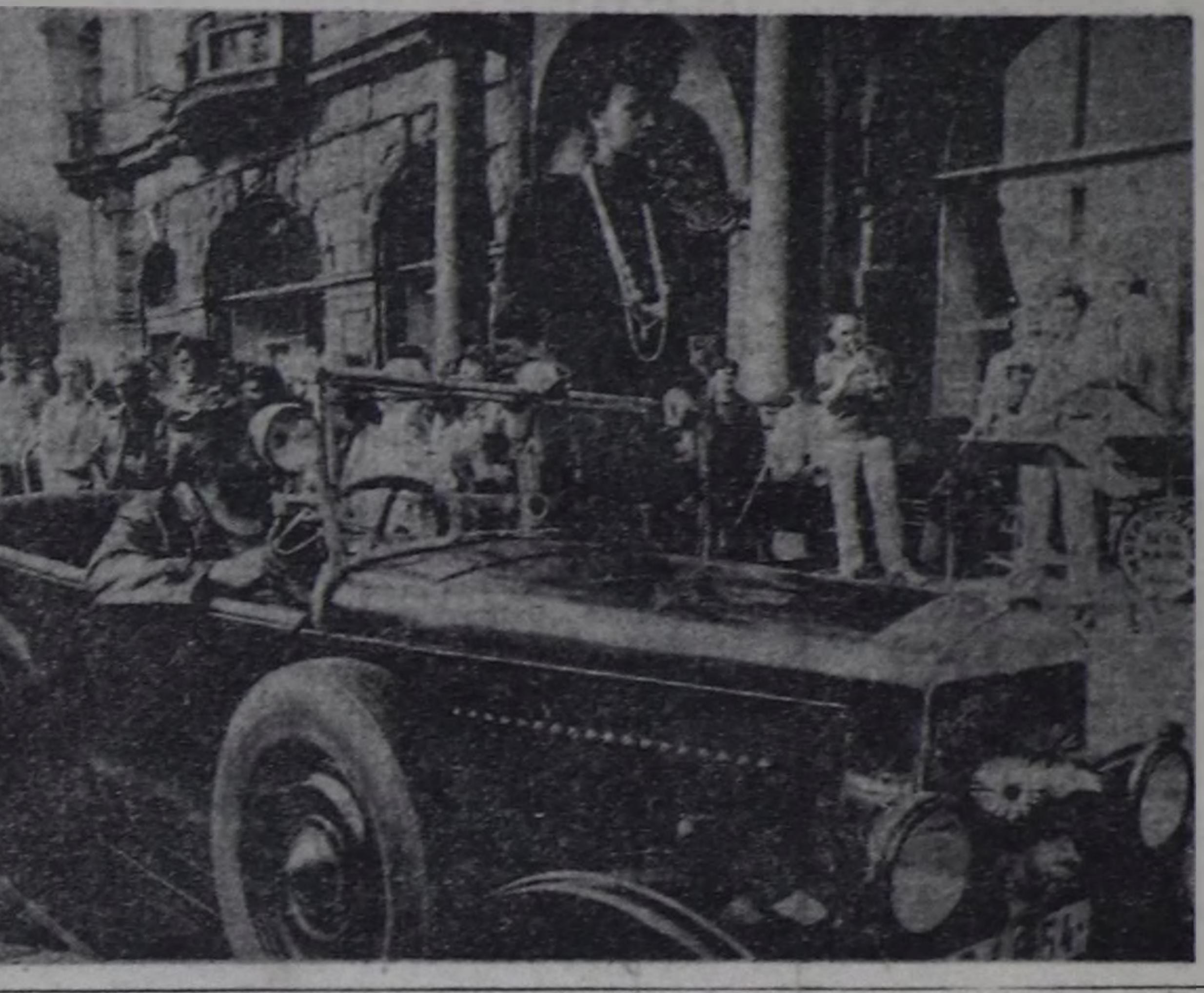

ФОТОКАЛЕЙДОСКОП

ЧССР. Эрги хевирлерниң автомобильдериниң болгаш херээжен хептерниң эң сөөлгү янзы-бүрү хевирлерин көргүскени Праганың чурттакчыларының болгаш аалчыларының улуг сонуургалын болдурган.

ЧУРУКТА: найысылалдың төп шөлдериниң бирээзинде.

ЧТК—СЭТА-ның фотозу.

ХНЕУПЕКТИҢ ЧУГААЗЫ

ПРАГА. Эрткен чылдың январь 15-те СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң тоогулуг Медеглелинде идип үндүргени бо чүс чылдың төнчүзүнге чедир массалыг узуткаашкынның чепсээниң бүгү хевирлерин чок кылырының программазы ядролуг халаптың айылындан кижи төрелгетенин чайладырының оруун ажыдып турар деп, Словакияның найысылалы Братиславада төлээлеттирген консул төлээ черлериниң баштыңнары-биле ужуражыышкынга ЧССР-ниң даштыкы херектер министри Б. Хнеупек медеглээн.

Социалистиг дем каттыжылгазының күрүнелериниң тайбынга ынакшылдыг даштыкы политиктиг угланыышкынын чорудуушкунга социалистиг Чехословакия моон соңгаар-даа идепкейлиг киржир болгаш Совет Эвилели-биле бүгү талалыг кады ажылдажылганы чаа хевирлер-биле байыдар. СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзениң ЧССР-же ам болур аян-чоруу эң-не таарымчалыг байдалга эртер. Делегей ареназынга ССРЭ-ниң улуг хемчээлдиг тайбың шаап халдаашкыны, совет ниитилелдиң амыдыралының бүгү талаларынга СЭКП-ниң боттандырып чорудуп турары дидим, революсчу болгаш демократтыг эде тургустунуушкуну чехословак ажылчы чоннарның баалуг хүндүткелин болгаш магадаашкынын болдуруп турар деп, Б. Хнеупек онзалап демдеглээн.

(СЭТА).

ФИЛИАЛЫ АЖЫТТЫНГАН

КАБУЛ. Афганистанның Улус-демократтыг партиязының Төп Комитединиң чанында ниитилел эртемнерниң институдунуң баштайгы филиалы Балх провинцияның административтиг төвү болур Мазари-Шериф хоорайда ажыттынган.

Ону ажыдарының ёзулалынга чүве чугаалааш, АУДП ТК-ның секретары, Төп Комитеттиң организация килдизиниң эргелекчизи Н. Кавиани чаа өөредилге чери партия ажылдакчыларынга, ылаңгыя партия эге организацияларының секретарьларынга революсчу теорияны шиңгээдип алырынга, партия организацияларынга ажылдың дециелин бедидеринге дузалаар деп чугаалаан.

(СЭТА).

РКП ТК-НЫҢ ХУРАЛЫ

БУХАРЕСТ. Аңаа Румыния Коммунистиг партиязының ТК-зының политкүүскомунуң хуралы болуп эрткен. Хуралга РСР-ниң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң чаңгыс аай национал планының айтырыглары, 1987 чылда планны боттандырарының оруктарын сайгарып чугаалажып көрген.

Эрткен чылын чурттуң үлетпүрүнүң хөгжүлдезиниң темпизи 7,7 хуу, кодээ ажыл-агыйының — 12 хуу, национал орулга барык 8 хуу өскен деп, РКП-ниң Чиңгине секретары, РСР-ниң президентизи Н. Чаушеску хуралга чүве чугаалап тура, онзалап демдеглээн.

(СЭТА).

КЕРЭЭГЕ АТ САЛГАН

ХАНОЙ. Вьетнам Социалистиг Республиканың мурнуу чүгүнде далай эриинде сыык черге нефтини болгаш газты дилеп тывар ажылып чорудуп турар «Вьетсовпетро» деп каттышкан бүдүрүлге черинге интернационалчы социалистиг чарыш дугайында керээге ат салган. ВИА агентилелдиң дыңнатканы-биле алырга, үлетпүрнүң вьетнам болгаш совет ажылчыннары, специалистери бо чылдың онаалдазынга немелде муң ажыг тонна нефтини тывары, чүс-чүс метр черни үттээрин, далай ажылдарынга эргежок чугула хөй дериг-херекселди көжүрерин хүлээнгеннер. Социалистиг чарышты интернационалчы коллектив Улуг Октябрьның 70 чыл оюнга болгаш Август революциязының 42 чыл оюнга тураскааткан.

Эрткен чылда каттышкан бүдүрүлгениң ажылчыннары 40 муң ажыг тонна нефтини казып тыпкан. Ооң-биле Вьетнамның мурнуу чүгүнүң далай эриинде сыык черде одаар чүүл курлавырларын ажыглаарының талазы-биле бирги чылдың онаалдазын күүсеткен. Нефтичилерниң күш-ажылчы чедиишкиннериниң кол факторы интернационалчы социалистиг чарыш боор турар. Вьетнамның Коммунистиг партиязының VI съездизиниң мурнуу чарынында аңаа үш дугаар доктаамал үттекчи платформаны ажыглалга киирген. Үлетпүрнүң бүдүрүкчү күштери чартык чыл санында-ла шак мындыг платформаны эптеп тургузар аргазы берип турар. Шак мындыг байдал нефтиниң улуг темп-биле казып тыварынга дузалыг боор турар.

(СЭТА).

ФЕВРАЛЬ 4 — НАЙЫРАЛ, КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА БОЛГАШ БОТ-БОТТАРЫНГА ДУЗАЛАЖЫЛГА ДУГАЙЫНДА

СОВЕТ – РУМЫН КЕРЭЭНИҢ 39 ЧЫЛЫ.

МУРНУУ ЧҮКТЕ ХООРАЙЖЫГАШ

Зимнича — Румынияның эң-не мурнуу чүгүнде турар хоорайжыгаш. Ооң мындыг туружу дыка хөй чылдар иштинде аңаа онзагай шиичини берип турган. Ынчалза-даа мындыг байдал ам эрткен. Амгы үеде Зимнича күжениишкинниг күш-ажылчы ритмде чурттап турар. Бөгүн ол улуг хоорай-тудуг: кайнаар-даа көөрге, чурттаалга бажыңнары, бүдүрүлге черлериниң корпустары туттунуп, Дунай хем болгаш Зимничаны таварып эрткен демир-оруктар, машиналар оруктары холузу-биле ажыглаттынып турар. Бүгү кудумчулар топ черден үнген. Оларның бирээзи Портовая кудумчузу Дунайже угланган. Хемниң унун дургаар чаа хоолай прокадының чаа заводунуң корпустары дойлу берген.

— Шаанда хоорайның эң солун чери — ооң турар чери деп санаттынып турган — деп, Зимничаның Улус чөвүлелиниң даргазы Флоря Уиянгу чугаалап олур. — А ам дээрге эң мурнуку хоорайның эң мурнуку чери — хоолай прокадының заводу болу берген деп баштактанып турар апарган. Ону медээжок берге үеде туткан. Ону тудуп турар үеде совет, румын улустарының аразында эп-найырал болгаш эки-дуңмалышкы кады ажылдажылганың бузулбас быжыы база катап бадыткаттынган. 1977 чылда чер шимчээшкини болган болгай, ынчан бистиң хоорайывыс дыка улуг когаралга таварышкан. Хоорайдан барык чүү-даа артпаан турган. Чер адааның силгиишкиннери бажыңнарның сезен хуузун үрээн. Чурттуң он уездизи Зимничаны катап тударынга киришкен. Ынчан хоорайны катап тудуп тургузар дээш чедип келген тудугжуларның хөй кезии аңаа чурттап артып калган. Ынчан ол берге үеде үрелген хоорай-даа катап туттунуп турган, а ол-ла үеде хоолай прокадының заводу Совет Эвилелиниң техниктиг дузазы-биле база туттунуп турган.

Дунайда турар завод биле порт чаңгыс организм боор турар деп, бүдүрүлгениң директору Жонца Стеликэ чугаалап-дыр. Судно доктаар черлерде баржалардан хоолай кылыр демирлерин дүжүрүп турар. Оларны Галацтың металлургия комбинадындан эккелген. Хоолай прокадының заводу — Совет Эвилелиниң техниктиг дузаламчызы-биле Румынияда туттунган 140 тудугларының бирээзи. Цехтерни румын тудугжулар төлевилээн болгаш тудуп тургускан. Заводтуң чүрээн — хоолай канчаар агрегатты Москва чоогунда Электросталь хоорайга бүдүрген.

Совет Эвилелинче чагыг чорутканывыс аңаа таварылза эвес деп, Ж. Стеликэ чугаалаан. Керээге ат салырының мурнунда румын специалистер дыка хөй чурттарның саналдарын өөренип көрген. Оон түңнелинде совет дериг-херекселдерни эки деп шилип алган, ооң бедик бүдүрүкчүлүү, идегелдии илдең болган. Оон аңгыда, чагыдачының дилээ-биле агрегаттың кезектериниң совет техниктиг документациязын Румынияның Решице болгаш Бровл хоорайларында туруп турар машина кылыр заводтарже дамчыдып берген.

Агрегатты эптеп кылыры биле ол хоорайже Москвадан, Туладан, Запорожьеден специалистер чедип келген. Оларны шаарарып, дээрже бедиң үне берген көдүртүр краннар уткуп алган. Кайда-даа ажыл хайныккан, төп кудумчуларда чаа чурттаалга бажыңнары туттунган, шаанда тулаа турган черде завод цехтериниң корпустары дээрже бедип үнген. Ажылдың баштайгы хүннеринден эгелеп-ле, совет болгаш румын специалистерниң аразында эш-хуунуң харылзаалары тургустуна берген. Заводтуң ажылчыннары кол инженер И. Афанасьевтиң болгаш монтажчы В. Крупковуң ханы өөрүп четтиришкин-биле сактып чоруурлар. Оларның киржилгези-биле Яссыга, Бухарестиге, Залэуга, а оон соонда Зимничага объектилер туттунган.

— Совет өңнүктер бистиң сагыш човааашкыннарывысты болгаш шиитпирлээр ужурлуг берге айтырыгларывысты боттарының мышкаш хүлээп алган — деп, заводтуң директору чугаалаан. Үе-шагын-даа бодавайн, бистиң дилээвисти үргүлчү күүседип турганнар. Олар чүгле агрегатты чыыл тургузарынга киришкен эвес, харын заводтуң аныяктарынга хөй чылдар иштинде бүдүрүлгеге ажылдап келген чедип алган дуржулгазын дамчыдып берип турганнар. Ол кончуг чугула, чүге дизе, бистиң дыка хөй ажылчыннарывыс бодунуң күш-ажылчы намдарын заводка эгелээн болгайлар.

Заводтуң коллективи, шынап-ла, дыка аныяк. Ортумак назыны — 24 хар. Кыска үе иштинде шудургу директор заводтуң коллективин быжыг кылдыр мөөңнеп, күш-ажылдың төнчү түңнели дээш демиселче улустуң сонуургалын хаара тудуп, завод-даа, кижилер-даа эки чедиишкиннерлиг болуру-биле күш-ажылды болгаш ажылчыннарның хостуг шагын шын организастаан.

— Бүдүрүлгениң мурнакчыларын материалдыг болгаш моральдыг шаңнап, мактаарының дээштиг системазын бисте киирген — деп, Ж. Стеликэ чугаалай-дыр. — Күш-ажылдың аккордтуг төлевири чедиишкинниг боор турар. Оон аңгыда, эки ажылдакчылар чурттаалга бажыңнары, турисчи болгаш санаторий баар путевкалар үлээрде ону баштай алыр эргелиг боор турар.

Үлетпүрде бүдүрүлгениң хемчээли төлевилелде айыткан күчүнү ораичок ашкан. 110 муң тонна белен продукция болуп турар. Зимничаның кылган хоолайларын ССРЭ, Великобритания, Италия, АКШ садып ап турар. Венгр ажылчыннарының ажылдап кылганы чаа технологтуг шугумнарны ажыглаалга киирип, үлетпүрнүң бүдүрүкчүлүүн улгаттырар деп планнап турар.

Олег ШИРОКОВ,
СЭТА-ның корреспондентизи.

«ЖАЛЫН»—ТЫВАДА

Улуг Октябрьның 70 чыл оюнга уткуштур белеткээн программазын Казахконцерттиң артистери кызылчыларга бараалгаткан. Казах ССР-ниң улустуң артизи Сара Тыныштыгулова делегей улустарының ырларын «Жалын» ансамбльдиң үделгези-биле күүсеткен. «Жигер» аттыг республика фестивалының лауреады Раушан Сыбанованың домбрата ойнааны көрүкчүлер сонуургаан.

Концертти студентилерниң болгаш аныяктарның алдыгы Бүгү-эвилел фестивалының лауреады Леонид Сурский биле Олег Квочин удуртуп турар. Кижизиделге уткалыг шоодугларны, шүгүмчүлелдиг кожаңнарны олар күүседип турар.

ЧУРУКТАРДА: Казах ССР-ниң улустуң артизи Сара Тыныштыгулова биле домбрачы Раушан Сыбанова концерт үезинде.

В. Кара-Салдың фотолары.

КАРА ЧООГА

Олесь ГОНЧАР.

Сагыш-сеткили элээн чемирли берген биче Гайдамака хадыр эл кырынче үнер оруктап бурунгаар базылкан. Тайып-тайгактап, шырыштар баштарындан туттунуп чоравыт, базым савал, тудут талазынче өрү үнүп чыткан. Бо даг эдээнде ам-даа улус чурттаваан, Кара Чоогаының оң талазында чанагаш тейлер кырында революция мурнундагы шагда туттунган эмнелге чериниң чавыс бажыңнары агарып турар. Петро Демьяновичите мынча тей, сүүр база теспек бүрүзү шаандан тура танып, бир тей кырында шаанда оолдар волейбол ойнап турган черде эмнелгеде чыдар кижилер мөөңнежип турары көзүлген. Бөлүк кижилер холдарын чайгаш, Чооганы кеже берген плотинаже дүвүрээзиниң айытпышаан, бир-ле чүве чугаалап турар хире. «Чүү ындыг митинг кылып турар улус боор? — деп, Петро Демьянович өрү үнүмүшаан, хөлчүг чок бодаанган.

Кадыр хаваактан бодунуң тудуунче оожум-даа болза, чоокшулаан тудум ол улгадып, харын-даа түрлүг кылдыр көзүлген. «Чок, бис халас ажыл кылбаан бис», — деп, хире-хире бодунуң чогаадыынче өрү көргүлээш, ол бодап чораан. Сагыш-сеткилге тиилекчи бодал, ат-аддар сүрер чоруу ооң дүвүрелин базып чораан.

Кокпа орук дыйлаңнап чоруй, хавакты өрү өскээш, ам чоога иштинче куду бадып каан, ында бузук шилдер болгаш шам-бүрү синтетика эмнежок, — ону өрт безин чивес; ооң соонда орук база катап эрип чыдар дой кыры-биле өрү чоктаан, кылаштаарга тайгыры аажок апарган; чамдыкта даштыкы, кеучук улдуцнут изин-биле адаанче чуглуп бады барбас дээш, кадыр черде кожая берген турар черликсий берген шырыштарны сегэрип аарга, сугга хөөп, ирий берген дой хөрзүнде дазылдар шала туралуп, арай боорда ызырныгп чыдарлар. Бир черде орук хажыызында калган баштыг, сиирэш, спортчу костюмнут халашкан офицер Перегуда, Петро Демьяновичиниң эрги таныжы, эртенги сула шимчээшкиннер кылып турган; дис кырынга олура дүжүп алгаш, чоогунда мыш чанынга барып, мыш унун шимчедир дээш мышкаш, күш-биле иткилевиштаан, анаа база элээн мергежилгелерин кылган.

— Ыяшты куспактантаалы!— деп, мендн орнунга Гайдамакага индий боттарның девизин ол алгырган.

— Куспактаалы —деп, Гайдамака ол баштакка харынлаарга, халашкан офицер ийи холу-биле куу сыражыгашты иткилевишаан турган.

Чер коңгус чырып келген, үстүкү хоорайның бажыңнарының кырын хүн херели шона берген. Кылаштаал чылыга берген Петро Демьянович хая көрүнген. Ортулуктар артындан үнүп келген хүн чаш хаактар бажынга херелдерин теп, магалыг-чаагайы-биле, бо минутаарының байырлаачыг ужур-утказы-биле Петро Демьяновичиниң кайгаткан. Кайгамчык чүве, мунгагдап-даа келгеш безин аваазының хүлүмзүрүүн, төлептиг чоруунуң, чымчак сеткилиниң, октаргайда эң эки чүвелериниң дээжизин сиңникен авазын, төгериң арынныг аваазын, хүн караа кезээде сагындырар турган. Аваазы аарып турда, Зосяның шыгтыы негелдезинге алыскаш, Чер ортузу далайынче хап чоруй барганын мынчага дээр ол ершээвес. Аваазы маңаа сөөлгү катап оглун көрүп алыр дээш тыныгн-не ооң келирин манап, бурлуп бар тыдырда, ол чүнү-даа эскербейн фотоаппарат астып алгаш, Геркуланум биле Помпейниң бузундуларының аразынга кайы шагда амыдырал хайнып, а ооң соонда эстп берген хоорайларның артынын магадап, айыыл-халаптың дал ортузунга турган болгаш от дег вулкан хүзүнге бузуурутун өрттентен бурун шагның кижилериниң аймааралын бодаарын оралдажып чораан...

Адаанда, Кара Чооганың дүвүнде, санитар инспекциязының ынаар не баспаачы улуг бок оваалары чыткылаан. Петро Демьянович ону демдеглеп алган. Өрү өскен чыткан, эртеки оруун карга-биле хемчээн чораан: кайы хире чоруурун деп? Эрин чыдар оруктуң ындыг тайгыр аваарын херекке албаан болган. Ындыг турбуже, тудуг бичии-даа болза чоокшулап орар, чалдың мага-бодуштан сыстын үнгеш, хүнге чайнаан дүвүреччиг холурээштар, боралчак суглар дээриң чартыын хүй ап, хемчээл талазы-биле улгадып кел чыткан ышкаш. Ам тудугга бир-ле өштүг чүве тыныглан, ооң дарбайтыр хөөлбектенн бергени бир-ле бак чүве сагындырып, моолдакта суг кеперген терепнелиг, хөөң кел чыткан. Ону эң баштай көрүп каан чүве дег, бир шагда Нева хемниң кыдыынга хүлер аъттыг кижиниң баарынга чүдүрүүн арнын, кыжаныя турган эрес оолчуган хенертен угаанга кирип, ооң «Сен чүү боор!..» Сээң күш-күчүң кеже-даа улуг болза, сенден кортпас мен, шулбус...» дээшин сагынган.

Ынаар адаанда чидиг болгаш ужурун билдинмес сирена алгырган. Өрт машиназы чоор бе? Ол кайгай бергеш, адаанда кижилерже, оларның үнүнге дүргел эргиле хонуп келген, мынаарга ол-ла дораан баш кырынга дирс дээн соонда, анаа эвес даан үнгеш, канчар-даа аажок улуг үрегдээшкин хамык чүвени сиилгипкен. Ол өрү көргеш, ооң тулгу

оожум тырттырган кино-чурук дег, аар чуурлуп, буступ бар чыдарын көре тыртын каан, хенертен довурак-доозун, сай-даш холумактыг кара хорлаашн Ниагара, аза-шулбус алгыкыштыкызы ышкаш, дөштаар аргажок куду чуглуп баткан. Устуунден куду селбегер челдиг кылыктанган «кара арзыланнар» анаа уткуштур ужугуп баткылаан.

(Улаачылыг).

(Эгези № 26, 27, 28, 29 «Шында»).

ЭРГЕК-МЕРГЕН

Чер-делегейге чеди Хүн хүнгээш, кааң-халыын болуп, чер хөрзүнү изип, дамырак суг соглуп, арга-ыяш курган, амытан чон изиргенип, аът-мал суксап турар шагда часпас адар Эргек-Мерген деп адыгжы чурттап чораан иргин. Эргээнде күштүг, баарында оттуг, ыиг хаңныг кижи болгаш «Чеди Хүнүң чеди ок-биле чаңгыстап адып шыдавас болзумза, улуг эргээм үзе кескеш, кара суг ишпес, хактыг сиген чивес амытан болуп, караңгы үңгүрге чурттаар мен» деп аас кылган чүвең иргин.

Ынчангаш Октаргайның адаандан үстүнге чедир чыскаалган чеди Хүнүң алдызын аткаш, чеди дугаарынче шыгаап эгелээрге, Хараачыгай боо хараалын дуглай ужуп эрткен. Согун ооң чүгле кудуруунга дегген. Ооң соонда Хараачыгай ийи адыр кудуруктуг апарган. Кортпан чедиги Хүн барыын чүкче, даг артынче чаштына берген.

Саат чедирген Хараачыгайның хооюне ала аъдын мунгаш, Эргек-Мерген-даа хапкан. «Караңгы имирден чырык имир дүшкүжеге четпес болзумза, аъдымның даван-даван одура кескеш, черге октаар мен, эзерлиг аът чер кырынга турда, эп-гел-түңгал чер адаанга чурттаар мен» деп даңгыраан берген. Хараачыгай ол-бо талаже будлап турда, дан хаялап келген. Адыгжы хорадаан, аъдының мурнуу даванын кескеш октаарга, оозу Алактаагы болуп хуула берген. Ынчангаш Алактаагының мурнуу ийи буду чолдак болган дээр. Ол үедени эгелеп Хараачыгай аъттыг кижи көргенде, ооң мурнун дозар, оюн эзреп, ол-бо чарыынга ужар чүве-дир. Эргек-Мерген эр кижиниң аксын ээлеп, улуг эргээн одура кезип, кара суг ишпес, хактыг сиген чивес Тарбаган болуп хуулгаш, үңгүрге чурттаар болу берген. Ооң салааларының дөрт болганының ужуру ында. Читкен Хүн дедир үнгеш, делегейни чылдып турары бо.

Д.-С. СОТПА.

БИБЛИОТЕКАРЬ

Оон бээр ам 26 чыл эрте берген. Хып дээн чалыы кыс Тамара Оюн туссай ортумак өөредилге черин доосказ,- Тывазынче ээп чанып орган. Үш чыл дургузунда эртем-билиге, культурага өөренип алган Канск хоорайы соонда калган. Бодалдар ону хөлзедип чораан. Кайыже чорудар ирги, төрээн булуңу Таңдыже бе азы кайнаар чорударыл?

Министерствога кирип, кана ажылдаарын тодарадып алган. Ынчангаш культура министри аныяк специалиске чагыг сөзүн сөглеп, күш-ажылчы орукче үдеп кииргеп. Кызылдың педагогика институдунуң библиотеказынга ажылдай берген. Чаа ажылдап келгеш-ле, барып-барып дээди өөредилге чериниң библиотеказынга ажылдаарын бодап көөрге, берге ышкаш сагындырган. Студент аныяктар одурууга ажылдаары анаа, бир талазында солун болган. Ажылынга база ижигип, дуржулгалыг библиотекарьлардан арга-сүмени ап турган. Аныяк специалист чоорту институттуң комсомол амыдыралынче шымныл кирген, ажылынга-даа, хөй-нити херектеринге-даа ооң шимченгир, тывынгыр чоруу эскертине берген. Ону ВЛКСМ комитединиң секретарынга соңгаан. Ол анаа бүзурелди шынзыдып, студенттерниң дыштанылгазы, хостуг үе-шагы дээш сагыш салып, багай эвес ажылдап турган. Солун кежээлер, ужуражышкыннар, спортчу маргылдаалар бо-ла эртер, комсомолчуларның удуртукчузу оон черле чыда калбас. Аныяк специалист институтка ажылдап тура, эш-өөрүнге, башкыларынга даңгып алгаш, амыдыралдан, ажыл-иштен хөйнү көрүп, билип алган.

Шак-ла ынчан үе-чергези аныяк оол Самбын-оол Хертек-биле ол салым кожуп чурттай берген. Оон бээр-ле Бай-Тайгага ажылдап чедип келген, ону Тамара Хертек дээр апарган.

Ынчан кодээниң кана-даа культура кадрларындан түскай эртемниглер ковчуг эвээш. Район библиотеказын Улан-Удэниң институдун дооскан Кужугет Серстовна Дембирел эргелекчилеп турган. Чаа ажыттынып турган уруглар библиотеказын эргелекчилээр ужурга таварышкан, база ковчуг кошкак. Долзан, Ачыймаа олар-биле сүмележип, кайнын, чүүден эгелээрин, чүнү кылырын пландап, дутурушкашнар. Районнуң төп библиотеказының бир өрээлинге уруглар библиотеказын ажыткан. Тамара Хертек ам-на мергежилиниң аайы-биле диким ажылдап кирипкен. Чаа библиотека ажыттынганы уругларга улуг байырлал болган. Бичии номчукчуларның сонуургалын көдүрүп, библиотека-биле таныштырылга кылып, номнарны таарыштыр шилеп берип, ажылдап кирипкен. Баазаны быжыглаары дээш кызыдып-ла келген.

Ол-ла хевээр Тамара Хертек харлыг баштыг Бай-Тайганың улуг назылыг улузунга кепин, бичии уругларга чаа-азы кылдыр чурттап, ажылдап артын калган. Ол ам районнуң төпчүткен библиотека системазының директору. Ол ажылынга мергежээн, хөй чылдарда ажылдап турар. Чон ортузунга ном пропагандазын кептередир, кижилерни билигже, культураже хаара тудар дээш библиотека ажылдакчызы кижи хөй ажылдаар апаар болбайн аан. Район библиотеказы республика библиотекаларының чарыжынга сөөлгү чылдарда каш-даа удаа тиилекчи болуп келген.

Мынча чылдарда ажылдап келгеш, ол ажылынга ылап-ла мергежээн. Калы ажылдап турар эш-өөрүнге сагыш човангыр, дыңнангыр кижи. Методист Ачиймаа Таргын-биле кады аныяктарның дагдынныкчылары, Аныяк специалистер Надежда Баавыл, Ольга Салчак, Марта Допуя, Екатерина Доңгурак олар хоочуннарның ачы-дузазынга өөрүп турарлар.

Библиотека ажылдакчылары, бистер, күш-ажылчы коллективтерге, школаларга бо-ла баргылаар бис, номчукчулар-биле харылзаа чок болза, эки ажылдаары берге. Суггарылга салбырының конторазынга, № 958 КМК-ның сеттелге-тудуг участогунуң кызыл-булуңнарынга барып, темалыг кежээлерни эрттирип, номнар допчулалдарын, беседаларны, делгелгелерни организастап келгеннер.

Чаа номнар дугайын номчукчуларга дыңнадып турар. Көрүлде-делгелгелерни эрттирер, радиога чугаалап дыңнадыр. Районнуң Культура бажыңынга эртер хемчеглерге бо библиотека черле киришпейн барбас. Библиотеканың иштинде арыг-силиг, көрүштүг, чараш, ында чаа-бүрү чечектерни тарып өстүрген. Номчулга залынга келген кижиге ында база таарымчалыг. Бо бүгүге Тамара Сыратовнаның киирип турар улуг-хуузу коску.

Малчыннарның культура хандырылгазынче библиотека ажылдакчылары сагыш салып келген. Методист, хоочун коммунист Ачиймаа Таргын малчын турлагларга чедип барып, номнарны бижидип, беседаларны кылып турар. Үнүүшкүннер ай санында, Ээр-Хавак сүт-бараан фермазының саанчылары номга сонуургалдыглар. Ферма коллективинге К. Черлиг-оолдуң «Даглар аялгазы» деп номунга номчулга конференциязы солун эрткен. Саанчылар Мандыт Ыра, Иргит Чечен, Сагды Караш конференцияга идепкейлиг киришкеннер.

Библиотекага барып, оон ажылын көрүкзээрлер кандыг-даа мергежилдиң кижилериниң аразында хөй. Малчыннар-даа, башкылар-даа, эмчилер-даа, милиция ажылдакчылары-даа, боттарының сонуургалының аайы-биле чаа-бүрү номнарны ап номчуп турарлар. Библиотека кежер библиотеканы Тээлиниң бүдүрүлге, организация черлеринде тургускан. Амгы үеде номчукчунуң номга херегзели улам ханылап орар. Алдан чылдарның эгезинде үнүп турган тыва номнарның ховаары болгаш катая парлалгарын дилеп турарлар. Чижээлээрге, Д. Бегзиниң «Өңнүктер дугайында тоожу», М. Шолоховтуң «Андартан кур чер», К. Кудажының «Ыржым булуң», М. Лермонтовтуң «Бистиң үениң маадыры», А. Пушкинниң «Капитан уруу» дээш өске-даа хөй-хөй номнарны кижи ам белен тыппас. Бо айтырыгны черле өөренип көөрүн чогуур организациялардан күзеп турар бис.

Чоннуң дыштаныгазынга бараан болуру библиотека ажылдакчыларының хүндүлүг хүлээлгези дээрзин район библиотеказының ажылдакчылары медерел билип турарлар. Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур хемчеглерге олар үлүүн киирип, түс-түс күш-ажылчы коллективтерге ном делгелгелерин, беседаларны эрттирип турарлар. Сураглыг эмчи, академик Ф. Угловтуң «Чон аразында кижи» деп номунга номчулга конференцияларын эмнелге коллективинге, № 958 КМК-га, «Тэли» совхозтуң инженер-техниктиг ажылдакчыларынга, сеттелге-тудуг участогунуң болгаш районнуң херегленкчилер ниитилелиниң кызыл-булуңнарынга эрттиргилээн.

Кижилерниң сонуургалдарының аайы-биле клубтарны, каттыжыышкыннарны бо библиотека база ажылын организастаан. «Хозяюшка», «Поэзия», «Аныяк шыдыраачы» деп клубтар доктаамал ажылдап турар. Түскай планны кылган, кичээлдер айда ийи удаа эртип турар. Бо клубтарны библиотека ажылдакчылары боттары башкарып турарлар.

Тамара Сыратовна Хертектиң кол ажылындан [illegible] хөй-нити даалгалары хөй, ону черле эки күүседип келген. Районда арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демисел чорудар комиссияның даргазы, номга ынактарның район организациязының база удуртуп турар.

Орус дылды ковчуг эки билир, черле ынчаш, орус кулдтның амданныг чемнерин белеткээринге ылап кижи. Хемчиг бичезинден Таңдыга орус чон аразынга өскен. Кудумчуларга, бажың девискээринге чечек өстүрер, ногаалар тарыыр дээш агиткаарталдарга улуг ажылдыг чорудуп келген. Бодунуң дуржулгазын эш-өөрү-биле үлежир.

Ажы-төлүн-даа төлептиг кижилер болзун дээш авазы сагыш аарып чоруур. Үш ажы-төлү улуг улус апарган. Улуг оглу Мерген ужар чугл училищезин доскан, Ортун оглу Маадыр Совет Армиияның хүрээлекчизи. Кеймер кызы Саглаана школазын дооскаш, ажылдап турар. Уругларының аазы ажылгыр, кежээ чолаачы, мөзүлүг кижи. Бо өг-бүлениң чурттап орар бажыңының чаны чайгы үеде чаа-бүрү айыраң каас чечектер-биле шыгтынган болур. Аныдыралы, ажыл-херээ-даа чоннуң чоргаарал, мактаалдыг бистиң библиотекарывыс Т. С. Хертектиң дугайында моңу чугаалаксаан мен.

Ч. АДЫГ-ООЛ.

ААЛДАП ЧЕТКЕН

Бай-Хаакта районнуң Культура бажыңының «Таңды сыныныц эдээ» агиткульт-бригадазы Эрзин районнуң «Мөрен» совхозунга аалдап чораан. Тандыжыларның концерти Улуг Октябрьның 70 чыл оюнга тураскааттынган. Ооң чоонга бараалгаткан концерттиниң программазы байлак, күүселдези шынарлыг. Ында орус, тыва, моол дылдарда ырлар, танцылар дыка хөй.

Бот-тывынгыр артистерден шагдаа ажылдакчызы Санчат Титовтуң «Төрээн чер», «Кызыл хоорай» база моол дылга аваа дугайында ырларны ырлааны, танцычы Эльвира Нордуп-оолдуң «Эзлдек шыныгыраашкан» уругдулерни күүсеткени, садыгжы Майя Санчаттың хомуска аялгалары көрүкчүлерниң үнелелин алган.

Агитбригаданың удуртукчузу Сергей Дамчаниның Салчак Молдурганың «Водка биле Боржоми» деп басняның эки дециелге күүсеткени, Моңгуш Эзир-оолдуң чурттадгада таварышкылаар хажагай аажы-чаңнар дугайында интермедияларны күүсеткилээни солун болуп, адып часкаашкыннары-биле шаңнадып турган. Оларның кижизидикчи утка-шынары черле эки.

Д. ЧЫРГАЛ-ООЛ.

ТВ

ФЕВРАЛЬ 4-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 —Э. Григ. Симфония. 8.55 — «Бичии трагедиялар». Үш сериялыг уран-чечен телефильм. 3-кү серия. 10.05 — Мультфильмнер: «Соок-Ирей биле көк бөрү», «Өшкүтерин кана-даа тып алыр сен». 10.35 — Делегей улустарының чогаадыкчы ажылы. 11.05 — ССРЭ-ниң күрүнениң үлегерлиг Улуг театрының балет артистериниң концерти. 11.30—11.45 — Бөгүн делегейде. 16.00 — Медээлер. 16.15 — «Чаңгыс үежиниң портреди». Док. телефильмнер: «Кайы-даа бажыңга кире бер», «Ховуда чаашкын». 16.55 — «Соңгу чүк көвүзүнүң оюннары». Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. 17.20 — «Ырак ортулук дугайында сөс». (Шри-Ланка). 17.55 — «Каунасстың коңгалары». Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. 18.35 — Чернобыльга ужуражылышкыннар. Журналистер АЭС-тиң ажылдакчыларының аразында. 19.15 — Медээлер. 19.25 — «Кызыгаарны ажа базары». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги серия —«Ужар саазын». 21.00 — «Үе». 21.35—Г. Свиридов — А. С. Пушкинниң «Бораан» деп чогаалынга музыкалыг чурумалдар. 22.10 — Делегей болгаш аныяктар. 22.45 —Бөгүн делегейде. 23.00 —00.05 — РСФСР-ниң алдарлыг артизи Л. Амарфийниң хиражылгези-биле музыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Курлавыр». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Информатиканың болгаш санаалга техниказының үндезиннери. 10 класс. 9.05; 13.40 — Немец дыл. 10.05 —КПТУ сургуулдарынга. Өг-бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. Кижи. 10.35; 11.40 — Төөгү. 9 класс. В. И. Ленин — Октябрьның баштыычызы. 11.05 — Аваның школазы. 12.10 —«Целлулоид оолчугаштар». Үш сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги серия. 13.10 — А. С. Пушкин. «Будүүт бижээр Олег дугайында ыр». 14.10 — Экран— башкыга Л. Н. Толстой. «Бал соонда». 7 класс. 14.40 — Медээлер. 14.45—15.30 — «Хоойлуну билир сен бе?» Тележурнал. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 18.35 — «Орус дылды өөренип тур бис». Национал школаның белеткел класстарының өөреникчилеринге телешкола. 18.55 — Киножурнал. 19.05 — Делегей байдалының дугайында беседа. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия тоолу». Программада: «СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин — амыдыралче». 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15—Шажын болгаш политика. Амгы үеде ислам. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Целлулоид оолчугаштар». Үш сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги серия. 22.35 — Шимчээшкиниң озал-ондак чогу дээш. 22.40—23.25 — Баскетбол. ССРЭ-ниң чемпионады. Эр кижилер. ЦСКА—ВЭФ.

Редактор
В. С. ШАРАВИН.

агаар

Республиканга шокар булуттаар, чамдык черлерге биче хар чаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 3—8 метр. Дүне агаарның температуразы 30—35, чамдык черлерге 20—25 градус соор. Хүндүс 15—20, чамдык черлерге 5—10 градус соор.

Кызылга чуга булуттаар, чагбас. Дүне агаарның температуразы 33—35, хүндүс 17—19 градус соор.

КИНО

ФЕВРАЛЬ 4-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Борис Годунов» (1,2 сериязы) 9.30, 12.40, 15.50, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Полёт в страну чудовищ» 9.30, 13.00, 15.00, «Киносборник № 148» 11.10, «Поездка в Индию» (1, 2 сериязы) 17.10, 19.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Лермонтов» 14.20, «Верую в любовь» 15.50, 17.40, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Там, где нас нет» 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 шактарда.

ПОВАРЛАР КОНКУРУЗУ

Суурда херээженнер чөвүлели Культура бажыңынга поварлар конкурузун эрттирген. Аңаа Бай-Тал суурда коллектив бүрүзү боттарының төлээлерин киириштирген. Янзы-бүрү амданныг чемнерни белеткээр талазы-биле «Алёнушка» уруглар садыгының поварлары шылгараш, бирги черни ээлээн. Оон өске шаңналдыг черлерни совхоз столовайзының, «Салгал» уруглар садыгының поварлары алган.

Шак ындыг конкурстарны эрттирери кандыг-даа профессияның кижилериниң билиин, мергежилин бедидеринге дузалаар, эки ажылдаарынга салдарын чедирер, ынчангаш бо ажылды улам идепкейжидерин аңаа чыылганнар демдеглээн.

С. КУНГАА.
Бай-Тайга районн.

Чер-черден медээлер

ЧЕ-ВЕ, КЫСТАР!

Арыг-Үзүү суурда херээженнер чөвүлели «Че-ве, кыстар!» деп кежээни организастаан. Аңаа эмнелге ажылдакчыларының командалары киришкен. Кежээниң программазында эмнериң составын тайылбырлаары, бичии чаштарга эмчиниң дүрген дузазын чедирери, эмчиниң дериг-дерекселдерин көрбейн, ооң даажындан таныыры болгаш өске-даа эмчи кижиниң ажылы-биле холбашкан айтырыглар киирген.

Кежээниң түңнелинде «Эмчи» деп командада бирги черни алган. Эмчилер Г. С. Даржай, Л. Д. Сүрүн, Р. А. Кыргыс, хоочун эмчи сестралары А. Н. Кара-Хууз, Г. Т. Соян, В. К. Бүрбү кежээге идепкейлиг киржип, боттарының ажылынга мергежилдиин, шынарак билиглиин көргүскен.

З. СОЛДУП,
суурда херээженнер чөвүлелиниң даргазы.
Улуг-Хем районн.

КОМСОМОЛЧУ ӨГ-БҮЛЕ

«Мөген-Бүрен» совхозтуң аныяк хойжузу Илья Доңгактың 404 төрүүр хойларының 310-ну бо хүннерде оолдаан. Аныяк хойжунуң хураганнары сиича-менди.

Бо кодаңда комсомолчу сакманчылар Уран Салчак, Чойганмаа Уула база дуржулгалыг сакманчы пенсионер Мыйзоя Хертек олар малдың чаш төлүн бүрүн камгалап алыр дээш кызымак ажылдап турар.

Комсомолчу хойжу И. К. Доңгак Улуг Октябрьның 70 чылын, ВЛКСМ-ниң XX съездинин күш-ажылчы белектер-биле уткуур дээш бедиткен хүлээлгени алган: төрүүр 100 баш хойдан 95 хураганны менди доруктурар, тыва хойдаан 1,4 кг дүктү кыргып алыр. Бодунуң күселди-биле 8 топна сигенни белеткээр.

А.-Т. БЕГЗИ.
Моңгун-Тайга районн.

«Тыва автотранс» каттыжыышкынының өөредилге-курстар комбинады үшкү класстың «ВС» категориязының чолаачыларының хүндүскү курстарынга немелде чыылданы чарлап тур. Өөренирининг хуусаазы — 5 ай. Ай санында 60 рубль хемчээлдиг стипендия төлеп бээр. Өөредилге 1987 чылдың февраль 1-де эгелээр.

Бистин адрезивис: Кызыл хоорай. Шевченко кудумчузу, 113 «А» дугаар бажың, 2-34-94 дугаар телефон.

ХООРАЙ ЧУРТТАКЧЫЛАРЫНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Кышкы үеде инженерлиг четкилерге авария байдалы тургустуна бергенде, айтырыгларны дүрген шиитпирлээр сорулга-биле харысалгалыг ажылдакчыларның дүн, хүн дургузунда үргүлчү дежурныйлаашкынын СЭКП хооркомунда болгаш хоорүүскомда организастаан.

Хүндүскү үеде 2-28-45, 2-51-87, дүнеки үеде—2-30-66 дугаарлыг телефоннарже доо-ган болур.

Пассажирлерниң кичээнгейинге

Кызылдың автовокзалының болгаш республиканың автостанцияларының кассаларындан баарының болгаш дедир кээриниң автобус билеттерин садып, билетти бажыңга чедирип бээриниң чагыгларын хүлээп ап турар.

№ 162 рейстиң самолёдунга Абакан—Москва аразының № 67 поездинге, Абакан—Новокузнецк аразының № 195 поездинге, Абакан—Фрунзе аразының № 184 поездинге, чайгы үеде Кызыл — Тоора-Хем, Кызыл —Сизим аразынга теплоходка билеттерни садып турар.

ВЛКСМ Тыва обкомунуң делегей аныяктарының туризминиң «Спутник» бюрозу «Николай Добролюбов» теплоходунга уруглары-биле кады өг-бүле дыштаныгазын Херсон —Одесса—Каховка— Днепропетровск — Кременчуг — Черкассы —Киев—Канев— Запорожье аразының маршруттарынга организастап турар.

Чоруурунуң хуусаалары: май 19-тан июнь 2-ге, июль 14-тен 27-ге, октябрь 20-ден ноябрь 3-ке чедир.

Бо айтырыглар талазы-биле дараазында адрестен билип алыр: Тыва АССР, Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 32 дугаар бажың. 2-40-20 дугаар телефон. ВЛКСМ Тыва обкому.

ВЛКСМ Тыва обкомунуң делегей аныяктарының туризминиң «Спутник» бюрозу социалистиг болгаш капиталистиг чурттарже бөлүг-биле туристеп чоруурун ажылдың болгаш кадээ анктарга организастап турар.

Чурттар	Чоруурунуң хуусаалары
ПУР	Март 18-ден 27-ге чедир
БУР	Апрель 26-дан май 5-ке чедир
ЮФСР	Май 27-ден июнь 8-ке чедир
МАР	Август 2-ден 8-ке чедир
РСР	Август 28-ден сентябрь 8-ке чедир
МАР	Август айда
ЧССР	Октябрь 2-ден 15-ке чедир
ГДР	Сентябрь 15-тен 28-ке чедир
Франция	Август 22-ден 31-ге чедир

БИСТИҢ АДРЕЗИВИС: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 32 дугаар бажың, 2-40-20 дугаар телефон. ВЛКСМ Тыва обкому.

Адрезивис: 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индексизи 54241. Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга аңазы. Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкынының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3444. ТС—00224.

БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 31 (13331) | 1987 чылдың февраль 5, четверг | 1925 чылдан үндезилеттинген | Өртээ 3 көпеек.

УЛУГ ЭРГЕ БОЛГАШ БЕДИК ХАРЫЫСАЛГА

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунга илеткелинге СЭКП ТК-ның Чиигине секретары М. С. Горбачев Советтерниң улуг эргелериниң болгаш бедик харыысалгазының дугайында тодаргай бодалды илереткен, эрге-чагырга органнарының мурнунда улуг сорулгаларны чугаалаан. Совет бүрүзү бодунуң девискээринге экономиктиг болгаш социал-культура адырын дүрген хөгжүдери, ажылчы чоннуң негелделериң болгаш херекселдерин улам долу хандырары дээш бүгү аргаларын болгаш курлавырларын улам долу ажыглаар ужурлуг дээрзин СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң эрткен чылын хүлээп алган доктаалында база онзалап демдеглээн.

А ону чедип алырынга күрүне эрге-чагыргазының чер-черде органнарының ажылының стилин болгаш методтарын сайзыраңгайжыдары эргежок чугула. Ынчангаш Советтерниң сессияларының ажыктыын бедидери, девискээр хөгжүлдезиниң айтырыгларын анаа доктаамал чугаалажыры, эргелеп башкарылга органнарының удуртукчуларының отчёттарын шүгүмчүлекчи ёзу-биле көөрүн эргежок чугула деп санап турар. Ажылчы чоннуң эрге-ажыктары-биле холбашкан айтырыгларга хамаарыштыр шиитпир хүлээп алырда, Советтер болгаш ооң органнары баштай ону чурттакчылар ортузунга калбаа-биле чугаалажыры чугула. А бо ажылга доктаамал комиссияларның, депутат бөлүктерниң идепкейин бедиир, депутаттарның боттарының организакчы ролю идепкейжиир.

Советтерге экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң комплекстиг боттандырарынга эргежок чугула бырааны Пленумнуң шиитпирлери берип турар, а ол ышкаш девискээрге эргелеп башкарылганы чорудуарының калбак эргелерин оларга база тывысканы болгай. Мурнунда кайы-бир Советке хамааржыр девискээрде турар-даа болза, чагыртыр чери төпте бүдүрүлгелер, албан черлери, организациялар Советке хамааржыпас-даа, ооң-биле дорт харылзаа тутпас-даа турган. Оон уламындан ук бүдүрүлге социал-экономиктиг хөгжүлдеге-даа киришпес, чүгле бодунуң «дужчуун боралаар» турган. Ынчан чурттакчыларның, шуут четпээн үрүглар албан черлериниң, коммунал ажыл-агыйның, социал-культураның болгаш бойдус камгалаар черлериниң объектилерин хоюдаалыкының туттунуп келген. Чаа доктаалда ол айтырыгны үзе шиитпирлээн: девискээрде турар бүдүрүлге бүрүзү Советке чагыртыр болгаш социал-экономиктиг хөгжүлдеге салыышкынын киирер.

Капитал тудугну удуртурунга совет органнарының бүрүн эргези улам улгаткан. Ылаңгыя бистиң республикага бо дыка чугула болуп турар. Объектини [illegible] ону туткаш ажыглаалга киирерин чедир Советтер салдар чедирер апарган.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, Советтерниң бүрүн эргелери улгаткан, ол чорук оларның харыысалгазын каш дакпыр улгаттырган. СЭКП ТК-ның Чиигине секретары М. С. Горбачев XXVII съездиге ТК-ның Политиктиг илеткелин кылып тура, «Эрге-чагырганың чер-черде органнары бодунуң девискээринде амыдыралдың бүгү талазы дээш харыысалганы бодунга ап турар» деп демдеглээн. Ындыг турбуже бистиң республиканың чер-чер Советтериниң хөй кезии боттарының ажыл-чорудулгазының стилин болгаш методтарын эде тургузуп, ажылдың эргижирээн аргаларындан болгаш методтарындан чарлып чадап, бүрүн эргелерин долу ажыглавайн, харыысалгазын бедитпейн турар.

Ол дугайында редакцияның почтазы-биле кээп турар чагаалар бадыткаар. Авторлар Кызыл хоорайда коммунал хандырылганың четпес ажылдап турарының, Өвүрде арагалаашкынга удур демиселдиң кошкаазының, Чөөн-Хемчикте ниитиниң чемненилге бүдүрүлгелериниң эде тургустунмайн келгениниң, Тес-Хемде садыг бүдүрүлгелериниң кошкак ажылының дугайында болгаш социалистиг чарышты организастаарынга киришпейн, хөй-нийти организацияларының-биле харылзаазын күштелдирбейн, кодээ ажыл-агыйже кичээнгей салбайн турар өске-даа черлерниң дугайында бижээннер. Ол дээрге тус-тус черлерниң хамаарышкан Советтериниң ажылды комплекстиг ёзу-биле көрбейн, чаңгыс талалап турарының бадыткалы болур.

Чурттакчы чоннуң социал амыдыралын хөгжүдери дээш Советтер харыысалгазын бедидер ужурлуг. Ылаңгыя чуртталга бажыңнарының септелгези, коммунал хандырылга талазы-биле хомудалдар улам көвүдеп турар. Ол ышкаш Советтерниң онзагай сагыш салыр чүүлү — чоннуң массалыг херегселдиң барааннары-биле хандырары. Маңаа садыг организацияларының чоннуң херегцел бараанын бүдүрүп турар черлериниң харыысалгазын дыңзыдары чугула. Бо ажылга «1986—2000 чылдарда чоннуң херегцел барааннарын бүдүрерин болгаш ачы-дуза чедирилгезин хөгжүдериниң Комплекстиг программазында» негелделерин боттандырары, ону удуртулга болдурары чугула.

Аъш-чем программазын боттандырарынга Советтерниң киржилгези онза чугула болуп турар. Девискээрде турар кодээ ажыл-агыйның бүдүрүлгезин удуртуп башкарары-биле чергелештир хамаатыларының бүдүрүлгелериниң, организацияларның дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринге боттуг дузаны чедирери негеттинип турар. Чамдык суурларда чыл-чылы-биле мал-маган азыравас, огородун бок үнүш тудуп чиген өг-бүлелер-биле хамыктың мурнунда Советтер ажыл чорудар ужурлуг.

Чурттакчы чоннуң хостуг үезин ажыктыг, солун кылдыр эрттирери дээш Советтер харыысалгазын улам бедидер ужурлуг. Хаалгыг клубтар, ээн стадионнар, утка-шынары чок хемчеглер ам-даа чамдык чурттакчылыг черлерде бар болгай. Маңаа хамыктың мурнунда доктаамал комиссияларның ролю негеттинер, олар чоннуң хостуг үезин чөп эрттирери, культурлуг дыштаныылгазы дээш харыысалгалыглар.

Ниитиниң корум-чурум камгалалынга Советтерниң харыысалгазы улам улгаткан. Олар корум-чурум камгалаар органнарның ажыл-чорудулгазынга эң идепкейлиг дузалажып, сессияларга, доктаамал комиссия хуралдарынга, күш-ажылчы коллективтерге болгаш чоннуң чурттап турар черлеринге ол талазы-биле удуртукчуларының отчёттарын алырын организастаар хүлээлгелиг.

Советтерге берттинген улуг эргелер оларның күженишкиннери, хөделиишкиннери чок болур болза, чогумчалыг ажыл-херекти хандырып шыдавас. Хүн бүрүнүң организакчы ажылын, ооң ужур-утказын, стилин, арга-хевирлерин үндезини-биле чаартыры эргежок чугула болуп турар. Ол негелде кадрлар-биле ажылды күштелдирерин чедирер. Бүгү ишчилерниң чогаадыкчы дилээшкиннери, даанган ижинге харыысалгазы, шимченгир чорук чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, ажылдакчының шын туружу негеттинип турар. Советтерде эде тургустунуушкуннуң утка-шынары ында.

Бо бүгү салдынган сорулгаларны боттандырарынга кадрларның харыысалгазын улам бедидери чугула дээрзин СЭКП ТК-ның январь Пленумунга база онзалап демдеглээн. Ынчангаш совет органнарының кадрларындан каш дакпыр күженишкинниң ажыл негеттинип турар. Анаа депутаттар-даа, өске актив-даа эде тургустунар, шугдунер. М. С. Горбачевтуң чугаалааны ышкаш, ажылдаар, ажылдаар база катап ажылдаар херек. Үениң негелдези ындыг.

ХОЙДАН-НА — ХУРАГАН

Василий Куулар Кызыл районда «Тиилелге» совхозтуң аныяк хойжузу. Мурнунда чылдарда ол малчыннарга дузалакчы кадарчылап турган.

Ажыл-агыйда хоочун малчыннарның арга-дуржулгазын чылдан чылче өөренип алгаш, ол эрткен чылын кадайы Галина Моңгуш-биле 400 баш төрүүр хойларны хүлээп алган.

Аныяктарның кадарган хойлары хураганнап турар. Бо хүннерге чедир ийи чүс ажыг хой төрээн. Оларның кадарган малының толу онча-менди алдынып турар. Чаш хураганнарны ажаап, чемгерип, өстүреринге кыштагда кажаалар таарымчалыг. Совхоз төвүнден силосту база чүдүрүн эккеп берип турар. Хураганнарга бээр көк сиген база бар. Кызылдың кодээ ажыл-агый техникумундан практикалап келген сургуулдар оларга дузалажып, кызымак ажылдап турарлар.

Бо хойжулар чүс баш төрүүр хойга онаажтыр чүс хураганны менди алырын хүлээнгеннер. Бедиткен хүлээлгезин күүседир дээш, бо аныяктар кызымак ажылдап турар.

ЧУРУКТА: «Тиилелге» совхозтуң хойжузу Василий Куулар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

АНЫЯКТАРНЫҢ ДУЗАЗЫ

Сүт-Хөл районда Карл Маркс аттыг совхозтуң № 1 хойжу бригадазында хой оолдаашкыны түлүктээн. Кадарчы Адаш Сундуевна Моңгуштуң кодаанында төрүүр 370 хойнуң 260-ы оолдаан болгаш хураганнары онча-менди доруктуруп турар.

Пенсионер малчын Адаш Сундуевна хой оолдаашкынының үезинде дузалакчы кадарчы Алексей Моңгушка кодаанны дагзып каап, бодун чаш хураганнарны доруктуруп турар. Ооң коданында пенсионер Долума Лопсановна Моңгуш 40 хураганнарны, совхозтуң комсомол организациязының путёвказы-биле келген Л. Моңгуш 80 хураганны тус-тузунда доруктуруп турар. Дуржулгалыг кадарчы А. С. Моңгуш аныяк комсомолчулар Алексей, Лышка Моңгуштарга арга-мергежилин дамчыдып бербишаан, боду 130 хураганны бо хүннерде доруктуруп турар.

О. ОНДАР.

ХУРАГАННАР КӨВҮДЭЭН

«Ак-Туруг» совхозтуң ажылчылары он ийиги беш чылдың баштайгы чылында чамдык эки көргүзүглерни чедип алган. Мал чемин четчири-биле белеткээн болгаш ону малчын коданнарда сөөртүп чедирген.

Бо чылын совхозтуң 44 коданында 23533 хой бар. Ооң иштинде төрүүр 11200 хой Кызыл-Даг салбырда кыштаглап турар.

Мурнакчы малчын Алдын-оол Байлак-оолдуң коданында бо хүннерде 270 хой оолдаан, хураганнары менди. Сакманчылар Н. Маннай-оол, Т. Очур-оол болгаш оон-даа өскелер кызымак ажылдап турарлар.

К. КОМБУ.

МАЛЧЫНГА ДУЗАЛААН

Кызыл районда «Х Улуг хурал» совхозтуң ажыл-ишчилери база Баян-Кол суурнуң школачылары аныяк малчын Владимир Мекпер-оолдуң хойнуң кажаазын шалыпкын коптарган, коданның девискээрин база кажаа кырының харын аштап бергеннер.

Тудугжу Хүнa Түлүш, механизатор Сергей Аргамчы, чолаачы Сергей Балган, школачы Мерген Багай-оол олар эки ажылдааннар.

К. САГАН-ООЛ.

СЕПТЕЛГЕ АДАКТАЛГАН

Бай-Тайга районнуң ажыл-агыйларында техника септелгезиниң темпизи багай эвес. Ылаңгыя «Бай-Тал» совхозта техника септелгезиниң байдалы өске ажыл-агыйлардан эки. Совхоз бо чылын 8 автомашинаны, 6 тракторну, 7 андазынны, 7 сеялканы, 10 культиваторну септээр планныг.

Бо хүннерде совхозта техника септелгезинде үш звенода он ажыг механизатор хаара туттунган ажылдап турар. Звенолар боттары аразында социалистиг чарыштыг. Чарыштың түңнелин неделя санында үндүрүп, тиилекчилерни шаңнап-мактап турар. Тиилекчилерни илередирде кылган ажылының шынарынче чугула кичээнгейни салыры чурумчуткан. Кылдынган ажылдың саны хөй-даа болза, шынары багай кылган звенону азы септекчини тиилекчи деп санавас. Социалистиг чарыштың түңнелин үндүрер тускай комиссия ол бүгүнү өөренип көрүп турар.

Социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда Түдүг-оол Казак-оолдуң удурткан кодээ ажыл-агый машиналары септээр звенозу чорып турар. Ук звено бо хүннерде 7 сеялканың 5-ин септеп доозкан.

Автомашиналар болгаш тракторлар септээр звеноларның ажылы база шуудаан.

Септелгеде ажылдап турар механизаторларның ажылын совхозта машина-техника хайгааралының талазы-биле инженер Петр Кудай-Мерген эки удуртуп, башкарып турар. Механизаторларда бодунуң онзашкан ажылынга кызымак, техниказының шынары эки болуп турар мурнакчылар бар. Оларга Борис Содунам, Павел Бадыргы, Кызыл-оол Ламажык, Очур-оол Дөрбет, Юрий Сарыг-Леге болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Совхозтуң механизаторлары техника септелгезин февраль эгезинде бүрүн септеп доозар.

Н. СЕДИП-ООЛ.

КҮШ-АЖЫЛЧЫ МЕДЭЭЛЕР

ШЕФТЭЭН

Бай-Тайгада бистиң Кызыл-Даг суурнуң организациялары, агитквартталдар коллективтер айы-биле бызыгдаан кадарчыларга хостуг үезинде дузалажып турарлар.

Эрткен неделяда школа коллективи кадарчы Михаил Оолжавыктың кыштаазынга шефтээннер. Шефчилер кажааның көржени коптарып берген. Шефке Мөңге Кыргыс, Адыгбай Калдар-оол, Мерген Хертек олар идепкейлиг ажылдааннар.

С. ХОМУШКУ.

ПЛАНЫН — ЮБИЛЕЙГЕ

Каа-Хем районнуң беш чыл бурунгаар газировка кылыр цехти ажыткан.

Оон бээр цехтиң ажылчыннары районнуң чурттакчыларынга ижер суксунну бүдүрүп үндүрбүшаан, ону чонга садыглап, чыл планын үргүлчү ажыр күүседип, 1986 чылдың планын хуусаадан эрте күүседипкен.

Он ийиги беш чылдың ийи чылынын планын Улуг Октябрьның 70 чыл оюнга уткуштур ноябрь 1-де күүсеткеш, пландан ажыр чыл төнчүзүнге чедир 2250 декалитр газировканы бүдүрүп үндүрерин цехтиң ажылчыннары хүлээнген.

Д. САЛЧАК.

ЭКИ АЖЫЛДААННАР

Кызыл районда «Х Улуг хурал» совхозтуң тудугжулары эрткен чылын Оттук-Даш сүт-бараан фермазынга чаа тудугларны кылып, ону ажыглаалга киирген.

Тудугжулар анаа инек, бызаа база төрүүр инек кажааларын туткаш, дөрт аал ниити чурттаар бажыңны ажыглаалга киирген.

Тудугжулар Бүрүнаа Опапас, Май-оол Ондар, Хүнa Түлүш болгаш оон-даа өскелер бо хүннерде чаа объектиниң тудуун шалыпкын чорудуп турарлар.

БИСТИҢ КОРР.

КИЧЭЭНГЕЙ ТУРДА

Барыын-Хемчик районнуң «Шекпээр» совхозунуң Сүт-Кажаа сүт-бараан фермазының инек, бызаа кажаалары чаартып дерээн, ажылдары механизастаан.

Фермада кызыл-булуң, ясли-сад, магазин, столовая, медпункт доктаамал ажылдап турар. Партиялыг ажылдыышке, амыдырал-чуртталгага бо хире сагыш салып турда, коллективтиң ажылының бүдүрүктүлүү бедик болур.

Ферма эрткен чылын күрүнеге 360 тонна сүт дужаар планын ажыр күүсеткен. Коллективте эки ажылдыг саанчылар хөй. Оларның чижээнге Б. Сааяны, М. Куулары, А. Сарыглары, З. Ооржакты, В. Моңгушту адап болур.

Б. БАГЫТ-ООЛ.

СОВЕТ-БОЛГАР УЖУРАЖЫЫШКЫН

БКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, БҮР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Г. Атанасовтуң ССРЭ-же албанның найыралдыг ажы-чорудунуң программазы ёзугаар совет-болгар ажылчын ужуражыышкын февраль 3-те Москвага эгелээн.

Ында совет таладан — СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы, ССРЭ-ниң Курлавырының даргазы Н. В. Талызин, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы А. К. Антонов, болгар таладан — БКП ТК-ның кежигүнү, БҮР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы Кирил Зарев болгаш албанныг өске-даа кижилер киржип турар.

2000 чылга чедир ЭДЧ кежигүннери чурттарының эртем-техниктиг депшилгезиниң Комплекстиг программазын боттандырарынче угланган боттарының аразында совет-болгар бүдүрүлге болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылганың чаа хевирлерин сайзырадыр талазы-биле хуурумчулгаларны боттандырарының айтырыгларын, ол ышкаш экономиктиг кады ажылдажылганың ССРЭ болгаш БҮР-нуң аразында бараан саарылгазын улам нитай калбартыр талазы-биле чамдык айтырыгларны чугаалажып көрүп турар.

Ужуражыышкын найыралдыг, ажыл-херекчи байдалда эртип турар.

* * *

Ол-ла хүн болгар аалчылар Москваның станок кылыр «Красный пролетарий» бүдүрүлге каттыжышкынынга чораан. Оларны бүдүрүлгениң төөгүзү-биле таныштырган болгаш олар ооң цехтерин, ооң бүдүрүп турар продукциязының үлегер хевирлери-биле таныышканнар.

(СЭТА).

Революстуг чаартылганың программазын — амыдыралга!

ХАЖЫЫЗЫНГА АРТПАС ДЭЭШ

СЭКП ТК-ның Пленумунуң шиитпирлеринде ажыл-херектиң бүдүрүлге талаларын база ханыызы-биле өөренип көрген. Анаа М. С. Горбачевтуң кылган илеткели сагыш-сеткилди хайныктырып кээр, чаа бодалдарже ажылчы чоннарны кыйгырып турар.

Сөөлгү чылдарда мээң ажылдап турарым пассажир АТБ-ның ажыктыг кадрлар талазы-биле хөй-нийти салбыры элээн хөй ажыктыг үүле-херектерни кылган. Чолаачыларны, септекчилерни быжыглаар дээш боттуг хемчеглерни ап чорутхан.

Бистиңде бүдүрүлгеге чаа кирген кижилерге таарымчалыг байдалдарны тургузуп, доктаамал ижиксин дээш кичээнгейни күштелдирип турар. Ажылдан үнер-кирер чоруктуң чыдаганын тодарадып турар. Бо бүгү кылдынып турар чүүлдер-биле чергелештир үениң негези турарын ёзугаар кадрлар политиказын улам сайзыраңгайжыдар ажылдар ам-даа кылдынар дээрзинге бүзүрээн турар бис.

База ол ышкаш Пленумга бүдүрүлге, цех, участок удуртукчуларын, бригадирлерни, мастерлерни шилип алырының дугайында чептиг чугаа болган. Ону ажылчын кижи бүрүзү деткиир, чүүлдүгзүнер.

Тодаргай чижек. В. Евдокимовтуң чолаачылар бригадазының кежигүннери ону шала төлеп чок боорга, таарзынмаанының уржуундан ол хүлээлгезинден хостаан. Оон орнунга А. Пугачевту чаа бригадирге депшидип саналдаарга, администрация ол саналды деткээн.

Амгы хүннерде бистиң коллективте Пленум материалдарын чугаалажып, сеткилиниң хайыызындан деткип турар. Шынап-ла, чуртта болуп турар улуг болуушкуннарның, тодаргай чаа ажыл-херектерниң хажыызынга артпас дээш эде тургустунуп ажылдаарын хүлээнип турар бис.

П. ОЧУР-ООЛ,
автобус чолаачызы.

УЖУРАЖЫЫШКЫН БОЛГАН

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. Б. Ондар республиканың солуннар редакцияларының, Радио болгаш телевидение күрээминүң совет органнар-биле ажылдап турар журналистери-биле ужуражыышкын эрттирген. Анаа СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринде М. С. Горбачевтуң илеткелинде Советтерниң мурнунда салдынган сорулгаларны боттандырар дээш улус депутаттарының чер-чер Советтери ажылын канчаар чорудуп турарын пропагандалаар, четпестерин илередир талазы-биле ажык чугаа болган. Ол ышкаш совет активтиң ажылын чырыдарынга журналистерниң ролюнуң, оларның сорулгаларының дугайында айтырыгга база доктааган.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң организастыг килдизиниң эргелекчизи А. И. Барков, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң оргинструктор килдизиниң эргелекчизи З. Е. Шин болгаш өске-даа ажылдакчылар Пленумнуң шиитпирлерин күүседир талазы-биле чер-черге кылып чорудар хемчеглерниң дугайында чугаалааннар.

Совет органнарының бодунуң ажылынга массалыг информация четкилеринге даянырын ам-даа эскиндеринин, анаа журналистерге тодаргай дузаны көргүзериниң чугулазын демдеглээн. Ылаңгыя эки ажылдыг черлерни чырыдар талазы-биле кады дугуржулгаларны улам эскиндери чугула. А үениң негелдезин ёзугаар ажылдавайн турар Советтерни парлалга объективтиг шүгүмчүлээр апаар, Дээди Советтиң ажылдакчылары кичээнгейни олче моон соңгаар угландырар.

СЭКП ТК-ның январь Пленуму кадрларның харыысалгазының дугайында тодаргай ажыл-херекчи чугааны кылган. Ынчангаш, республиканың чер-чер Советтеринде 400 ажыг депутаттың ролюн бедидери, шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларга оларның күжүнге даяныры чугула. Ынчангаш, мурнакчы, идепкейлиг депутаттарның дугайында солуннарга болгаш радиотелевидениеге чырыдарын ам-даа идепкейжидер.

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН: мурнакчы дуржулга

ЭЭЛЧЕГЛИГ СААЛДА

Улуг Октябрьның 70 чыл оюнга уткуштур он ийиги беш чылдың баштайгы ийи чылының планныг даалгаларын күүседир дээш республиканың мурнакчы күш-ажылчы коллективтериниң идип үндүрген социалистиг чарыжынга Таңды районда Тока аттыг совхозтуң Кулузун сүт-бараан фермазы база киржип турар. Баштайгы чылды күш-ажылчы чедиишкиннер-биле дооскаш, ук ферма бо чылды база эки эгелээн.

Кулузун сүт-бараан фермазы эрткен чылын бир баш инекке онаажтыр 1850 кг сүттү бүдүрер турган, ону чыл төнчүзүнге чедир 2220 кг кылдыр боттандырган. Малдың баш санын өстүрер, немелде дензи алыр, сүт саалдазын көвүдедир талазы-биле чыл планын кулузунчулар күүсеткеннер. Ажылдың ажыктыг чоруун бедидеринге ферманың ажылчыннарының коллективтиг кереэже шилчиткени улуг идигни берген.

Бот-орулга-чарылгаже ферма ажылдап турар кижи бүрүзүн хаирген. Ынчангаш кадарчы-даа, саанчы-даа, бызаа ажаакчызы-даа бүдүрер продукциязының хемчээли хөй, шынары эки болзун дээш ажылдап турар. Бот-боттарынга дузалажып, деткижери база шуудаан.

Технологтуг болгаш күш-ажылчы сагылга-чурум көскүзү-биле экижээн. Чылдагаан чок ажыл шагы үзер, ажыл үезинде ышай-бээр чардыгар чоруктар читкен.

Ферма ийи ээлчеглиг ажылче кирген-даа болза, ажылчыннарның ниити саны өскерилге чок, хевээр арткан. Инектерниң саалдазын хүнде үш удаа чорудар кылдыр организастаан. Ажыл-агыйжы ол хемчег сүттүң ниити хемчээлин бедидеринге аажок дөгүм болган. Сүткүр, чаа төрээн инектен 10—12 литр хире сүттү саап ап турар. Судуу сөглүг бар чыдар инектен безин 7—8 литр сүттү саап турар комсомолчу саанчы Надежда Кара-оол чугаалап турар.

Үш удаа саадырып турар инектерни эки шынарлыг, хоозулуг чемнер-биле чемгерип келгенинден оларның кужу суларавайн, продуктулуг чоруу кышкы үеде безин кудулавайн турар. Ээлчежип ажылдаары ферманың ажылчыннарынга, оларның ажылының бүдүрүкчүлүг болурунга эки дээрзин ажыл-ишчи дуржулга көргүзе берген.

Бирги ээлчег бодунуң ажылын эртенгиниң 5 шак чартыктан эгелээр. Эртенги саалда дооступ ээлчегниң кижилери хүнаалдалыг ажылын кылыр. Дүъштекиниң 12 шактан эгелеп ийиги саалданы олар чорудкаш, тус-тус ажылчын туруштарын содуп келген ээлчегжиринге хүлээлгени бергеш, чанып чорунтарлар. Хүннүң арткан үезин олар бажыңынга эрттирип, ол үени боттарының сонуургалының аайы-биле чарыгдаар.

Ийиги ээлчегниң ажылчыннары даанган ажылын кылбышаан, кежээки саалданы 18 шактан эгелей бээрлер. Ажылды бүдүрериниң үе-шагы ыяк кылдыр хуваалтынган болгаш, да, үе чылзыр дугайында чугаа турбас. Ээлчежип ажылдаарынга ылаңгыя аныяктар дыка сонуургалдыг. Чүге дээрге фермага бүдүн хүн дургузунда турбас, кыска үениң иштинде кылыр ишти шалыпкын бүдүргеш, ажынге хүлээлгени хостуг үе хөй артар. Ону боттуң ажылынга ажыглаар. Аныяк кижилер ол үеде ойнап-хөглээр, номчуттунар, спорт болгаш культура-массалыг ажылдарга күзелдии-биле киржир. Бот-орулга-чарылга болгаш коллективтиг кереэ-биле ажылдап турар фермага аныяктар эки туразы-биле кээп, анаа турумчуур дээрзи билдингир.

— Айда алыр төлевир бүдүрген продукциядан, тодаргайлаарга, сааган сүттүң хемчээлинден, ооң шынарындан, немелде дензиден, улуг малдың болгаш чаш төлдүң баш санының онча-менди болурундан, оларның өзүлдезинден хамааржыр. Төлевирни кижи бүрүзүнүң күш-ажылга киржилгезин бөрүмдаалап бээр болганындан кадарчы-даа, саанчы-даа, бызаа ажаакчызы-даа, өске-даа ажылчыннарывыс улуг күженишкин-биле ажылдаар апарган. Чогум-на оон уржуундан продукция бүдүрериниң планныг даалгаларын эрткен чылын-даа, бо чылдың эге хүннеринде-даа чедиишкинниг күүседип келдивис — деп, хоочун саанчы Зоя Алдын-Хереловна Сарыглар чугаалап турар.

Кулузун сүт-бараан фермазының кодан девискээринге чедип кээрге, арыг-силиг кажаа дораан-на эскертине бээр. Төлевилел ёзугаар туттунган кажаалар делгем, тырык, чылыг. Инек бүрүзү турар туруштуг, ында чем каап бээр оңгачалар белен. Чылыг суг-биле суггарып турар. Немелде чемни инектер чип бээрге, саалда эгелеп, сагдынган сүт шорга дамчыштыр чорупкаар. Сүт бүдүрүлгезиниң база бир эдээ ынчаар эгелээр.

Төрүүзү азыралче кирген инектерниң адаан чымчактаан. Оларның чыдарынга, турарынга эптиг, чымчак болгаш кургаг болзун дээш хирээнди төп каан. Ону солуп турар.

Чаш бызааларны назы аайы-биле тус-тус үзүктээштерде ангылаан. Оларның адаанда база хирээнди төккен. Чылгаар дузун болгаш чиир чемнерин чанында белеткеп каан. Төрүттүнген бызаалар сагыш човангыр хайгааралдың ачызында хорамчыга таварышпайн доругуп турар. Ферманың ол-ла бүгү ажылдарын ажыл-ишчи кижилер кылып турар. Ферма коллективиниң ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургусканда, оларның ажыл-үүлези ыяап-ла эки боттаныр дээрзинге бүзүрел бар.

Н. ОНДАР,

Чагаа парлаттынмаза-даа

ЧӨВҮЛЕЛДЕРГЕ ЧУГААЛАШКАН

Амгы үеде школаларда өөредилге-кижизидилгеге ажылын эде тургузуп турар, кабинет системазынче шилчилгениң эки талазын көргүскен. Эрзинде беш ортумак школаларда кол эртемнерни өөредири кабинет системазынче шилчээн. Эрзин, Бай-Даг школаларында кабинеттерниң дериглээзи эки.

Ынчалза-даа районнуң чамдык школаларында орус дыл, математика, физика башкылаашкынында четпестер бар, орус, тыва дылдарга, математикага өөреникчилерниң билии дыка куду болуп турар. Бо дугайын бижээн чагааны Эрзинден кедээ бижикчи редакцияже чоруткан.

Аңаа хамаарыштыр Эрзин районоозунуң эргелекчизи Д. Х. Баазаның редакцияже чоруткан харыызында бижип турары болза: «Мөрен, Кызыл-Сылдыс, Нарын школаларында орус дыл, математика, физика башкылаашкынында четпестерни, ылаңгыя Нарын ортумак школазында кабинет системазын багай тургусканын чагаада шын шүгүмчүлээн болуп турар.

Ол бүгү фактыларны школаларның башкылар чөвүлелдеринге болгаш районо чөвүлелинге чугаалажып көрген. Амгы үеде ук четпестер чайлаттынып, башкылар доктаатынган шактар ёзугаар ажылдап турар. Нарын ортумак школазында орус дыл болгаш математика кабинеттерин чедир дерээн».

«САДИКЧЕ БИЖИК БЕРБЕДИ»

Ындыг эгелиг чагааны Ак-Довуракта чурттап турар эмчи сестразы А. Түлүш редакцияже бижээш, бичии уруун садикче тургузары-биле 1.5 чыл хире оочурлааш, кажан садикче бижикти алыр дээш чеде бээрге «Тыва даг-дүгү» комбинаттың профэвилел комитеди ону бербээн. Чылдагааны чүдел? Автор ындыг айтырыг салып турар.

Аңаа харыызы «Тыва даг-дүгү туду» эргелелиниң партком секретары С. Күжүгет редакцияже чоруткан. Ында бижээни:

«...Чагаада бижиттинген чүүлдерни тодаргай сайгарганының түңнелинде илерээни болза, хамааты А. Түлүш комбинаттың профэвилел комитединде уруглар албан черлериниң оочурунга баштайгы үеде турганы шын.

1985 чылдың күзүнүнде комбинаттың администрациязы, профэвилел комитеди боттарының ажылдакчыларының нетелделерин өөренип көрген, школа назы четпээн уруглар албан черлеринче уругларын тургузары-биле оочурга турган хоорайның өске албан черлериниң организацияларының ажылдакчыларының аттарын оон ужурааш, хоорай Советиниң күүсекчи комитединге школа назы четпээн уруглар албан чериниң оочурунга туруп алырын сүмелээн. Бо хүннерде комбинаттың профэвилел комитединде ук коллективке хамааржыкан 300 ада-иеге уругларын тургузарының оочурунда туруп турар.

А. Түлүш болу район эмнелгезинде, ооң өөнүң ээзи «Сибтехмонтажтың» тудуг черинде ажылдап турар болганда хоорүүскомунуң чагыргазында школа назы четпээн уруглар албан черлериниң оочурунга кирер ужурлуг турган. «Тыва даг-дүгү» комбинат чылдың-на хоорүүскомга школа назы четпээн уруглар албан черлеринге уруглар тургузар олуттарын берип турар. А хоорүүском ада-иелерниң оочурун барымдаалап турган садиктерже уругларны тургузарының бижиктерин берип турар.

А. Түлүштүң өг-бүлезиниң байдалын өөренип көргеш, комбинаттың профэвилел комитеди 1987 чылдың бирги чартыында ооң ийи харлыг уруун школа назы четпээн уруглар албан черинге тургузарының хемчеглерин алырын парткомга аазаан».

- ⊙ Январьда редакцияның почтазынга 800 чагаа келген.
- ⊙ Оларның иштинде шүгүмчүлелдиг чагаа — 100.
- ⊙ Солуңга парлаттынмаан шүгүмчүлелдиг 46 чагааны хемчег алыры-биле чер-черже чоруткан.
- ⊙ Хемчег алыры-биле чоруткан чагааларга 20 харыы келген.

Кызыл хоорайның садыг ажылдакчылары Улуг Октябрьның 70 чылын күш-ажылчы чедиишкиннерлиг уткуурунуң социалистиг чарыжын калбартып турарлар. Хоорайда он үш дугаарлыг аъш-чем магазининиң ажылдакчылары ол чарышка идепкейлиг киржип, эрткен чылды бедик көргүзүглер-биле доосканнар. Олар планда ажыр чээрби үш муң рубльдиң барааның садканнар.

Магазинниң килдистериниң аразының чарыжынга бакалея килдизинде Полина Ивановна Ковалёваның бригадазы мурнуу одуругда болуп турар. Ол килдистиң барааннары кезээде элбек. Чаа киирген барааннарны чон улуг сонуургал-биле садып ап турар.

ЧУРУКТА: аныяк садыгжылар Руслана Дывааажык, Аюма Маңдык.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

КЫМ БУРУУЛУГУЛ?

1950 чылдан бээр совхозумга чолаачылап, механизаторлап ажылдап келдим. Кедээ ажыл-агый техникумун 1968 чылда бот-өөредилге-биле доостум. Үшкү болуктуң инвалиди мен. Кадыым баксыраанын-биле черлеэштир, эмчилер кадыг ажыл кылбазын сүмелээн. Оон совхоз директорунга чиик ажыл бээр кылдыр билдиришкин кирдим. «Трактористээр сен» деп харыы берген. Кадыым багай болгаш үрелик машина кылып алгаш чорун турумда, ачылап алган аккумуляторумну ээзи алгаш барган. Оон ажыл чок арткан мен.

Каш хонгаш гаражка кээримге, машинамның фараларын, катушкаларын болгаш распределителин уштуп аппарган болган. Кым алганын таныыылдан айтырарымга, «Моңгуш Кайгал-оол алган» диген. Эртенинде ол кезектерни уштуп алган мен. Оон совхоз директору Д. Ш. Сарыглар мени аппаргаш, «Кайгал-оол ажыл кылып турар кижи-дир. Ол кезектериң бер» —деп айтышкын берген. Ам канчаар, дедир бээр ужурга таварыштым. Каш хонганда ол машинамның кузовун база уштуп алган. Ажыл чок курут орар эвес, хөй кыргып ажылдай берген мен. Кыргылда соонда машина кылып алыр дээш баарымга, чүгле кабиназы-биле арткан болган. Шуут доңгурээртир тоймаглаттынган болду.

— Бо машинаны кым тоймаглап кааптары ол?—деп таныыылдан айтырарымга, гараж эргелекчизи Александр Сат «Тыва» совхозтуң чолаачыларынга берип турду дидир. Машина бо хүннерге чедир кылдынар арга чок. Маңаа чогум кым буруулугул? Амгы эде тургустунуушкун үезинде камналга айтырыынче онза сагыш салып турарын доктаал-шиитпирлерде чигези-биле айытканын билир бис. Камналга айтырыын бистиң ажыл-агыйывыска эрезиңгейлеп турарының бир кескү херечизи — машина-техниканы чорупп бегелдезинге дүүштүр эдилеп келгеннинсте. Маңаа чаңгыс чижекти көрээлиңер. Кандыг-даа организацияларга машина техниканы акт ёзугаар хүлээдир дүрүм бар болгай. А бистиң совхозта машина-даа, трактор-даа үрелип каарга, ооң ээлери өске машина ап алыр ийикпе азы каапкаш, өскээр чоруй баар чаңчылдыг. Кедерезе ай эрткенде ол-ла кижи чаа машина азы трактор ап алган болур. Күрүнениң өнчүзүн шак мынчаар эдилээрге болбас. Черле ынчаш мындыг камналга чок чорукту шуут үзе шавар үези келген.

Мээң машинам төтчетээзи гараж эргелекчизи амгы хүннерде херек үүлгеткеш, хоругдалда чыдар. Ол машинаны меңээ акт ёзугаар хүлээтпээн. Хөй ажы-төлдүг кижи аңаа орар эвес. Амгы үеде ортумак школада кочегарлап ажылдап тур мен. Күрүнениң ол улуг өртектиг машиназын мынчаар тоймаглап каанынга кым буруулугул? Нингиниң өнчү-хереңгизин камнаар, ээ ёзу-биле көөр айтырыгны механизаторлар, чолаачылар ортузунга шыңгыырадса деп бодап бар. Бо айтырыгны совхоз директору, партком база профэвилел комитеди холга ап, ол талазы-биле ажылды чорударын күзедим.

Х. ООРЖАК.
Чөөн-Хемчикте «Хөндергей» совхозтуң механизатору.

КИЧЭЭНГЕЙ ХЕРЕК

Районда 16 малчын кодан электри чырыы-биле доктаамал хандыртынган. Малчыннарда электри шимчедикчилериниң барык шуптузу бо хүннерде ажыглаттынып турар. Дыка хөй коданнарда электри чырыы киирттинмээн, ол малчыннарга таарымча чок болуп турар. Олар керосинниг лампочкаларны ажыглап турарлар. Ол ышкаш малчыннарны болгаш сакманчыларны ажылчын тускай хептер-биле хандырар айтырыг база чедир шиитпирлеттинмейн келген. Ажыл-агыйларга 371 ажылчын халат херек, а амгы үеде чүгле 259 халат совхозтарда бар. Ынчангаш малчыннарның болгаш сакманчыларның хандырылгазынче, ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарынче кичээнгейни улгаттырар болза эки.

И. СЕДИП-ООЛ.
Бай-Тайга район.

Солуңга парлаан соонда чүү кылдынганыл?

«ШАҢЧЫЖЕ ЧОРУП ЭГЕЛЭЭР»

Улуг-Хемниң ырак суурларының бирээзи — Шанчыга эрткен чылдың ноябрьдан декабрь эгезинге чедир автобус келбээнин, кыш дүжер-ле автобус маннавастаан, кадарчыларга таарымча чок болуп турарын бижээн шүгүмчүлелдиг чагаа эрткен чылдың декабрьда № 299 «Шынга» парлаттынган.

«Автобус кажан келирил?» деп материалда автобус шимчээшкининиң заажыдер дугайын да айтырыгны чоптуг-биле тургузуп турар-дыр»—деп Улуг-Хем райкүүскомунуң даргазының оралакчызы В. Конев редакцияга дыңнаткан.

Автобус үрелгенинден декабрьда Шагаан-Арыг АТБ-зының автобузу ол суурже 10 катап чорбайн барган. Амгы үеде ол маршрутка чорупп турар автобус септеттинген болгаш график ёзугаар неделяда ийи удаа Шанчы суурга чедер.

БИСКЕ ДЫҢНАТКАНЫ

Мындыг эгелиг материалды эрткен чылдың декабрьда № 297 «Шынның» «Улусчу контроль» арынынга парлаан.

«Х Улуг хурал» совхозтуң Берт-Даг, Дарган-Хаа ол ынчаар кыштагларда хойжуларны автомагазин багай хандырып турарын ында бижээн. Эрткен чылдың сентябрь, октябрь, ноябрьдан бээр автомагазин келбээн, малчыннар 30—40 км черге чадаг кылаштажып, херегледиин садып ап турар.

«Совхозтуң Дарган-Хаа деп черде чурттап турар хойжу Б. Севээнте оруу чок болганындан автомагазин четпээн шын»—деп, Кызыл райпозунуң баштаар чериниң даргазы А. С. Хертек редакцияга дыңнаткан.

Оон аңгыда Оттук-Даш сүт-бараан фермазында магазин ажылдап турар. болгаш график ёзугаар ай санында ферманың бүгү ажылчыннарын хандырып турар дээрзин ук дыңнадыгда айыткан.

ЧҮГЕ ЭККЕП САТПАЗЫЛ?

Экии, эргим редакция!

Силерже бир дугаар чагаа бижип ор мен. Мээң сонуургаан айтырыым бар. Бистиң районга өске чамдык районнарда дег, инкубатор дагааларының оолдарын чүге эккеп сатпайн турарыл? Оларны эккеп садып турар болза, чон азырап өстүрүп, оларның эъдин, чуургазын база чүүн ап ажыглаар.

Садыгга өвээш санныг чуурга кээр. Чон ону баскылажып чыгып алыр, ээлчег манап алырлар. Оон бир кижиге 15—20 хире борбак чуурга онаажыр. Чоңга чедиштирериниң аргазы ол. Ону алган хөй ажы-төлдүг өг-бүлелер чаңгыс кайындырып чиптер. Күш эъди аарыг кижилерге кончуг эки дузалаар дээрзин эмчилер сүмелеп турар. Бир эвес ол садыгга келбес болза, ону кижи кайыын тывар.

Шагда колхоз үези турда, өг-бүлелерге дагааны дыка хөй өстүрүп турду. Амгы эде тургустунуушкунуң үезинде чоннуң амыдырал-чуртталгазын бир янзы өскертсе деп санаалдыг мен. Ажы-биле чугаалаарга, эки амыдыралды чедип алыры бистерден, өг-бүле кежигүннериниң боттарындан хамааржыры чугаажок. Мону агиткварталар активин дамчыштыр канчап шиитпирлеп ап болбас деп. Аңаа дагаа азыраарының айтырыын көдүрүп, херээженнер чөвүлелдеринге шиитпирледип болур. Бо дээрге чаш ажы-төлдүг өг-бүлелерге дыка дузалыг болгай. Ынчалгаш мээн бо айтырыымны совхозтуң дирекциязы, партком база профэвилел комитеди кичээнгейге ап, кемчээ алыр боор дээрзинге идегедим.

Галина ООРЖАК.
Сүт-Хөл район.

КАЖАН КИИРЕРИЛ?

Бо чылын биске ээзэн эде көрүүшкүннер болгулап турарынга өөрүүр-дүр бис. Алдан-Маадыр салбырның Оргу-Шөл хойжу бригадазының кыштагларынче чоокшуладыр электри адагаштарын тургускаш, сывырган демирлерни шөйгүлеп кааң. 12 малчынның кыштаанда ынчаар кылган. Ам чүгле чурттаарга бажыңнарынга, кажааларга кожары арткан. Малчыннар электри чырыын ажыглаарга кажан киирерин манааш турупкан бис.

Эрткен чылын хойжулар Куртугбей Ондар, Маадыр-оол Ооржак оларның кыштагларынга сайгылгаан чайнай берген. Амгы үеде кайда-даа малчыннар харымсалгазын улам шыңгырадып, чаа чүүлдер тып ажылдаарынче оралдажып турар болгай. Ол бүгүнү радиодан дыңнап, телевизордан үргүлчү көрүп орар-дыр бис. «Алдан-Маадыр» совхозтуң директору электри чырыын дүрген кожуп бээриниң хемчээн алыры күзенчиг. Чүге дээрге, амгы хөй олдаашкынның үезинде бистиң амыдыралывыска чырык эргежок чугула болуп турар.

Н. ООРЖАК.
Сүт-Хөл район.

СУРААН ДЫҢНААР

Силерге Тываның эң-не ырак булуңунда — Кара-Хөлден бижип ор бис. Бис ыраккы коданнарда чай, кыш дивес малчыннап чоруур бис. Маңаа бир четпес чүүлдү чугаалаксадым.

«Кара-Хөл» совхозтуң Туралыгда садыг бар. Ол садыг малчыннарга дыка эптиг. Бо садыгта чамдыкта бараан үстү бээр-дир. Ассортиментизи база кызыы болур. Даспы-Аксынга келген бараан Туралыгның садыынга келбейн баар. Чай чок ажылдыг малчыннар кезээде Даспы-Аксының садыынче чоруп турар эвес.

Бай-Тайга райпозунуң совхозтуң малчыннарынга бижыгаан автомагазини чылдың ужунда-бажында келзе-ле келир. Ында-хаан келгенде чүгле сураан дыңнаар бис. Чамдык коданнарга бо чоокта шуут келбээн. Чайгы үеде автомагазин Хөл-Өөжү, Даштыг-Хөл дээн ышкаш бажыктыг черлерге баргаш, боттарының хууда херээн кылып алгаш, чоруй баргылаар. Район даргазы мону та канчаар көрүп турар чүве? База бир эдеп чүве бар. Бо автомагазин район төвүнден бараанны алгаш, малчыннарга-даа четпейн, Даспы-Аксы суурга төнүүр саткылашкан болгулаар.

Ырак-узак чурттап чоруур малчыннарга эң-не күзенчиг аалчы —автомагазин. Ынчангаш район даргазы малчыннарны утпазын сагындырып ор бис.

С. САМААН.

ӨӨРЕТПЕЙН ТУРАР

«Х Улуг хурал совхозтуң № 3 хойжу бригадазының үш кодан ирти, төрүүр бир кодан хою Оттук-Даш талазында кыштап турар. Бо малчыннарга суг сөөртүр машинадан өске кээр чүве-даа чок. А зоовет өөредилге, өске-даа лекция, беседа сураг-даа чок. Малчыннарның хөй кезии совхоз деписсэзиниң чоогунда болгаш, зоовет өөредилге-даа үргүлчү эртип, малчын бүрүзү мергежилин бедидип турар.

Бо талазында малчыннар шуут уттундурган. Машина чедип шыдавас ырак черлер эвес. Суг сөөртүр машинаның чолаачызындан «ол хүн өөредилге болур» деп сөгледиптер болза, канчап барбас боор. Малчыннар боттары-ла чеде бээр болгай. Оон аңгыда ажыл-агыйывыста хоочун малчыннар эвээш эвес. Аныяк малчыннарны чыып алгаш, оларның-биле канчап ужуражылга эрттирип болбас деп? Чүү-даа болурга чүгле сураан дыңнаар-дыр бис. Амгы эде тургустунуушкун үезинде мынчаар чурттаарга болур бе?

В. МЕКПЕР-ООЛ.
Кызыл район.

Иелер эң эки чылдарын сөңнээр

ӨӨРҮШКҮМ ОЛ

Чажындан эгелеп азыраан, бүт кырынга тургузуп, кижизидип келген уругларының бот-тускайлаң эки чурттап, ажылдап чорууруп көөрү дег ындыг өөрүшкү не кижиде чок. Иениң өөрүшкүзү — ажы-төлүнде, оларның уругларында. Ие кижи төлүм-не дээр, ооң чүрээ, сундазы уруглары-биле тудуш. Бодунуң-даа, өскениң-даа төлү аңаа эргим, чараш, чаптанчыг.

Делегейде кижи бүрүзү чурттаганың, чериниң, дээриниң, бүгү бойдустуң чараш-каазызы кезиинден белекке алган. Ынчангаш ие кижи бодунуң амыдыралының эң эки чылдарын социал чорааны ажы-төлүнге идегээр, олардан детчинчени манаар. А ооң ындыг болуру дег эки шаңнал не кижиге чок. Аңаа хамаарыштыр бодумнуң уругларымның дугайында маңаа кыска-биле бижикседим.

Ийис кыстарым — Роза биле Рая Красноярскиниң эмчи институдун доосааш, бирээзи Кызылда, өскези Ак-Довуракта ажылдап чоруурлар. Улуг уруум Лариса — Кызыл районнуң «Тииилелге» совхозунда нефтебаза эргелекчизи. Оглум Сергей республиканың Культура министерствозунуң улуг инспектору. Хеймер уруум Светлана Ленинградтың садыг институдун доосааш, ол хоорайда мергежилиниң айы-биле ажылдап, чурттап чоруур. Уругларымның уруглары амгы үеде 12 кижи, ажы-төлүм аразында чурттап, бичии чаштарны азыражып чоруур мен. Мен дег не кижиге ол дег өөрүшкү чок.

С. МОНГУШ-ООЛ.
Кызыл хоорай.

АЖЫЛ-ИШЧИ ӨГ-БҮЛЕ

Чырык чер кырында ие кижи дег эргим баарлыг, элчейбүнниг кижи чок. Авыралдыг ава дугайында чоннуң ындыг үлегер чугаазы-даа бар — «Булут аразында хүн караа чырык, улус аразында ава караа чымчак». Ылап-ла мерген чугаалаан. Ооң кол утказын Улуг-Хем районнуң Арыг-Бажы суурунда ажылдаан, чурттаан чоруур Маадыр-ие Хандыжаа Кара-оолга дорт хамааржыыр болур.

Назы-хары алзээ улгаткан-даа болза, арыы-бажы чазык-чаагай күлүмзүрүг-биле чырын чоруур болгаш холчок аныксыг. Ол уругну төлептиг ажыл-ишчи мөнт-шынарлыг кижилер кылдыр ол азырап өстүрген. Ас-кежиктиг иениң улуг уруу — Надежда эмчи училищезин доосааш, Улуг-Хемниң район эмнелгезинде ажылдап турар. Любовь — Арыг-Бажы ортумак школазында физика, математика башкызы, а Чечек ында орус дыл башкылап турар. Айлаң — суурда садыгжы, Ия — тудуг прорабы. Школа назылыг уруглары бышыг сагылга-чуруминуг, эки өөредилгелиг. школаның хөй-нитти амыдыралынга идепкейлиг киржип чоруурлар.

Хөй уругларын адазы Кыргыс Балданович Кара-оол — бичие сеткилдиг, бодуун ажыл-ишчи. Ооң күш-ажылчы намдары эгезинден бөгүнге чедир чер-биле, тараа-биле холбашкан. Аныяанда тракторларга прицепщиктеп, часкы ажылдар үезинде сеялкаларга ажылдап келген. Сөөлгү он ажыг чыл дургузунда «Улуг-Хая» совхозтуң хову-трактор бригадазында учётчиктеп турар.

Ажыл-ишчи өг-бүле чаңгыс чер-чурттугларының хүндүткелин чаалап алган, кандыг-даа хөй-нитти ажылдарындан чыда калбазын кызыхарлар.

И. МОНГУШ.
Чаа Шагаан-Арыг хоорай.

КАМНАЛГАЛЫГ МЕХАНИЗАТОР

Дүктүг Байкараевич Допуй Кызыл районда «Х Улуг хурал» совхозтуң хоочун механизаторларының бирээзи. Ол мында чээрби беш чыл дургузунда ажылдаан, ажыл-агыйның чоүн сайзыраарынга, планнар онаалдаларны күүседиринге үлүүн киирип келген.

Он ийиги беш чылдың бирги чылында түңнели-биле Д. Б. Допуй ийи муң гектар черни андаргаш, 2 тонна кызар-чаар материалдарын камнап ап, социалистиг чарыштың кубогу одурууп ээлээн.

Бирги класстың трактористи Д. Б. Допуй бо хүннерде малчыннарже мал чеми сөөртүр хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип турар.

К. САГАН-ООЛ.

БҮЛҮРТҮҢ ЧЫРЫК

«Торгалыг» совхозка улуг чырыкты киргениинден бээр ийи чыл ажып турар. А кожазында бистиң Чаа-Суур салбырга ук чырыкты эрткен декабрь айның эгезинде киирген. Чаа-сууржулар ол дээш дыка өөрээн. Ол өөрүшкү үр-даа болбаан, өшкен. Чүге дээрге чамдык бажыңнарда чырык багай. Чижээ, Ленин кудумчузунда шупту бажыңнарның чырыы аваа-ла кызып турар. Улуг-даа, бичии-даа кижилер кежээлерде номчуттунар дээр барымдаа чок. Харын-даа бо чырык шак мындыг хевээр турар болза, та чеже бичии уруглар карак шилдиг болур ийнаан. Бо талазы-биле айтырыгны тургузуп, совхозта улуг электрик Базыр-оол Даш-оолдан иегээрге-даа, бай-даа өскерилбээн, хевээр арткан.

Суурда телевизорнуң антеназын Кызылдан улус келгеш өскертип, алды дугаар каналга ажылдаар, көргүзер чүве дээш чоруй барганнар. Ооң соонда телевизор дамчыдылгазы шуут будулган. Чуруу чок, чүгле үнү бар.

Суурда чурттап турар чоннуң амыдырал-биле дорт холбашкан бо ийи айтырыгны дарый шиитпирлээри кедээ Советтен болгаш өске-даа хамаарышкан черлерден негеттинип турар.

А. СААЯ.
Өвүр районнуң Чаа-Суур.

СЭКП-ниң аграр политиказы — боттанылышкында

АЪШ-ЧЕМНИҢ ҮНДЕЗИНИ

«Көдээ ажыл-агыйның кол культураларын, чүнүң-даа мурнунда тарааны, ылангыя күштүг болгаш кадыг сорттарның кызыл-тазын күрүнеге садып алыры көвүдээн» (ССРЭ-ниң ТСЭ-ниң дыңнадыындан).

Бистиң хлебивис болуушу чаагай амданы-биле делегейде сурагжаан. Оон-биле кады эңне чиик өртектиг хлеб боор турар. Кижи бүрүзү хлебти хопукта-ла бир килограммын чип турган үе база турган. Амгы үеде хлебти ол үеден ийи-үш катап эвээшти чип турар апарган, ону аъш-чемниң структуразын экижидип тургаш чедип алган.

Маңаа хамаарыштыр чоокта чаа парлаан ССРЭ-ниң ТСЭ-ниң түңнел дыңнадыында барымдааны чижекке көргүзүп болур. Чурттуң чону 1986 чылда үш миллион кижиге немешкен, а хлеб продуктуларын ажыглаары эрги деңнелге хевээр арткан. Оон чылдагааны чүдел дизе, көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрерин көвүдеткени болгаш оларны чүнүң-даа мурнунда тарааны садып алырын таарыштыр шиитпирлээни болур. Ооң ачызында аъш-чем айтырыглары болур-чогуурун-биле шиитпирлеттинип турар. Чонну ногаалар болгаш кат-чимистер-биле хандырары элээн экижээн. Мал ажылынга бурунгаарлаашкын чедип алдынган: эрткен чылын ниитиниң ажыл-агыйларынга эът бүдүрери 8 хуу, сүт —5, чуурга—6 хуу өскен. Бо көргүзүглерни колдуунда-ла малдың болгаш куштуң продуктулуг чоруун бедидериниң күсели-биле чедип алган.

Аъш-чем аймаанда бурунгаарлаашкынның кол үндезини тараа болган. «Хлеб —бүгү чемнерниң дээжизи». 1986 чылда чуртка 210.1 миллион тонна тарааны — сөөлгү беш чылдың чылда ортумак деңнелинден 30 миллион тонна хөйнү чыып алган. Гектар шөлден 18 центнер тарааны азы эрткен беш чылдың чылда ортумак деңнелинден 21 хуу хөйнү алган.

Тараа ажыл-агыйында шынар талазы-биле чаартылга болган. Адырның кол курлавыры —интенсивтиг технологияның ажыглаарын калбартып эгелээн. Эрткен чылын 31 миллион гектарга ол арганы ажыглаан. Интенсивтиг технология ажыглаан шөлдерниң элбек дүжүдү дуржулгалыг тараажыларны безин кайгаткан, шаанда чаңгыс мажак үнүп турган сыптарга ийи мажак үнүп турган.

Украинаның ажыл-агыйлары күзүн чашкан, интенсивтиг технология ажыглаан шөлдерниң бир гектарындан-на 38,4 центнер дүжүттү алган. Бо дүгүн технологияга бодаарга интенсивтиг шөлден алган немелде дүжүт 14 центнер болган, а Кубань болгаш Ставрополье — 10-10 центнерни алган. Хөрзүнү үнүш-дүжүткүр эвес, кара хөрзүннүг эвес зонаның ажыл-агыйлары безин эрткен чылын көстүп көрбээн дүжүттү — гектардан-на 30—40 центнер болгаш оон-даа хөй дүжүттү алган.

Ынчангаш амгы кол сорулга—тарааже сагыш човаашкынны улам-на немээри, дүжүттүң интенсивтиг курлавырларын мобилизастаары болур. Специалистерниң санааны ёзугаар алырга, бистиң чурттувус интенсивтиг технологияларны шиигээзин алырының күсели-биле эрткен чылын 24 миллион тонна ажыг тарааны алган, бо дээрге Казахстаннын чижектиг тараалан чериниң чыып алыр дүжүдүнге дең боор турар-дыр.

Шөлдерниң кол продукциязының шынарын дыка экижиткен. Күрүне курлавырында 30 миллион тонна ажыг күштүг, кадыг болгаш үнелиг кызыл-тасты —эң онза хөөдүп быжырган калачыларның, амданныг, чемишкир хлеб-булочка болгаш макарон кылыгларының үндезинин тургузуп, эң баштай урган. Бо дугайында статистиканың херечилеп турары мындыг: 1985 чылга деңнээрге чуртка күштүг кызыл-тасты бүдүн чартык катап хөйнү, макарон кылыр кадыг кызыл-тасты —ийи катап хөйнү белеткеп алган. Моон түңнелинде экижиткен шынарлыг чаа сорттарның хлевин чер болганда быжырып турар.

Бистер хлебтиң күсели-биле организмниң белокка херегледииниң үштүн бир кезиин, а углеводтарга херегледииниң чартык кезиин хандырып турар бис. Хүн бүрүде чип турарывыс бо продуктуда кижилерге амыдыралчы чугула боор турар 50 хире бүдүмелдер бар. Маңаа бойдус эртеминиң улуг бодалчызы К. А. Тимирязевтиң: «...эки быжырган хлебтиң чаңгыс кесиндизи безин кижиниң угаан-медерелиниң кайгамчык чогаадылгазының бирээзи болур» дээн состерин сактып болур.

Амгы үеде эртем сүмезинге дүүштүр кижи бүрүзү хүнде 300—400 грамм хлебти, а семис-чаагай кижилер — 200 грамм болгаш оон-даа эвээш хлебти чиир ужурлуг, ынчалза-даа хлеб чиириндан кымнаа ойталавас ужурлуг. Үнүш болгаш мал продуктуларындан кирер аминокислоталарны таарыштырары өске херек. Организмге эргежок чугула лизин, метионин болгаш триптофан дээр аминокислоталар хлебтиң белок бүдүмелдеринге дуваалаар сорулгалыг. Оон башка хоржок. Тарааның хемчээли болгаш шынары бистиң хүн-бүрү өзүп турар херегледиивиске четпейн баар. Тараа дүжүдүн улгаттырары, оларның турушттуг чоруун бедидери —ССРЭ-ниң Аъш-чем программазының кол сорулгазы боор турар. 1990 чылда 250—255 миллион тонна тарааны чыып алырын көрүп турар.

Бөгүн шиитпирлеп турар айтырыгларга агаар-бойдустуң таарымча чок байдалдары салдар база чедирип турар. Эрткен күзүн колхозтар болгаш совхозтар интенсивтиг шөлдериниң санын көвүдеткен. Ынчалза-даа шык чедишпээниниң ужурундан күзүн чажар кызыл-тасты көрдүнген бүгү шөлдерге тарып шыдаваан. Күзүн үнер тарааларының чамдызы турушттуу-биле үнүп шыдаваан, узун болгаш соок кыш багай салдарны чедирип база болур.

Моон ужурунда часкы хову ажылдарынга белеткелди улам күштелдирери болгаш ол ажылдарны шынарлыг чорударынга эргежок чугула боор турар. Сөңгаарладып болбас бирги сорулга болза, ажыл-агыйны чорударының экономиктиг чаа аргаларынче шиитпирлиг-биле чер болганга шилчиири болур, ооң кол үндезиннери —интенсификация, бот-орулга-чарыгга болгаш коллективтиг керээ күш-ажыл төлевирин төнчү түңнелдер-биле чорудары болур. Бо аргалар — аъш-чем комплекзин турушттуг хөгжүдерниң идегелиг үндезини, аъш-чем продуктуларынга совет кижилерниң херегледиин улам долу хандырарының бирээзы боор турар.

Д. СМИРНОВ.
СЭТА-ның тайылбырлакчызы.

«Хүндүлээчел болуру деп чүл?»
деп чүүлге хамаарыштыр

КАТТЫЖАР МЕН

Бо чылдың январь 16-да үнген № 13 «Шын» солунда парлаттынган Бай-Тайгада С. Куңгааның «Хүндүлээчел болуру деп чүл?» деп эгелиг чүүлүн номчааш, мону бижиксеп олур мен. Автобуска чаш урут туткан ие кижини көре тура-ла тургузу ойладыпкаш, ол иешкилерниң орнунга олуруп алган аныяк уругнуң дугайын номчааш, кижи чүнү-даа бодап келир-дир.

Чаш уруун тудуп холу шылап чоруур ие кижини-даа бодавас, мындыр арным оскунушкан улуг, биче кижилерни хүндүлеп билбес, хая, даш дег, кадыг сеткилдиг ол аныяк уругнуң-даа номчуун аа?

Харым улгаткан. Ам бир чыл болгаш чедениээр мен. Бо назынымның иштинде көрбээним-даа, көдүрбээн хоннээн-даа чок деп чугаалап болур мен. Мээң үемниң аныяктары бот-боттарын хүндүлежир, безин адын безин адашпас чораан. Улуг кижилерниң мурну-биле безин эртерниден коргар боор чүве. Ол дээрге, улуг кижилерни хүндүлээн чорук-тур. Ам бо шагның хөй аныяктарын көрүп чорууруга, шуут-ла сыр-дедир барган-дыр. Автобуска-даа, садыг-магазинге-даа ээлчег сагывас, күжүн доңгеп турган, автобус биледи, бараан-даа аймаан садып алгаш баар таварылгалар ээвээш эвес-ле болгай. Бичии оолдар, кыстар автобуска олуттарын ээлеп алган, улуг кижилер кирип кээрге, оларга олудун безин чайлап бербес.

Кижи бүрүзү бот-боттарын хүндүлежип, аразында найыралдыг болуру чугула. Ынчангаш С. Куңгааның саналынга каттыжар мен.

Б. КЫРГЫС,
пенсионер.

ЭЛДЕП ЧАҢНЫГ КИЖИЛЕР

Кижилер элдептиг чаңныг боор чүве чорду. Улуг-Хем районда Кара-Суггa аржааннап чораш, Чадаанаже чанар дээш орукка машина дозуп турумда автобус халдып келди. Дозарымга тура дүштү. Таварылга боп мени таныыр бир аныяк оол олурган сандайындан тура халааш, маңаа олуруп алыңар акый, диди.

Кижини хүндүлеп, олудун чайлап берип турда, канчаар боор барып олуруп-ла алдым. Демги оолдуң чанынга олурган танывазым кижи: «Кандаай кижи сен, ашак! Ол аныяк кижиниң орнунда чоп олуруп алдың? Тур! Ол кижи олурзун! Ол дээди эртемниг аныяк башкы кижи-дир»—дээш, чугаазы улгады берди. Мени олудун чайлап берген оол ол кижиниң каржы чугаазын дыңнап кааш, ол аный олурзун дээрге-даа, номчуттунары дам барды. Чаңы каш-даа катап өскерлир, элдептиг кижиле болду.

Солунда С. Куңгааның бижип турары болган таварылгада чаш уруглуг ие кижини хүндүлевейн, орнун чайлап бербээн аныяк уруг арын-нүүр чок, багай чаңчылдыг кижи-дир деп чүвени эскердим. Кижи канчаар-даа бодаарга, ол аныяк уруг хүндүлээчел, эптиг-эвилең эвес кижи-дир дер чүве билдингир-дир.

Черле мынчаш көрүп чорууруга бо үениң чамдык аныктары улуг кижилерни хүндүлээр хамаанчок, харын-даа бастып, дорамчылаар чоруктар бар боп турары хараадаанчыг. Чадааның № 3 столовазынга чоокта чаа чемненип олур мен. Хирт-харт дээн соонда, мээң чанымда сандайга шериг хептиг оол олура каапты. Стол шимчээш, чип олурган чемим бичии-ле төгүлбейн барды. Элээри-даа, ээзрин-даа билдинмес. Топтап көрүп орарымга элээр кижи болду. Ол оол алды чаңын чанып олурда, ийи оол келгеш, демгизинге «могейим» шериг ёзу-биле мендиледілер ийин ол. Демги өөдежок кижиниң өөрлери-ле хевирлиг. Хөй-ниити черинге өөдежок чаңын көргүзүп чоруур ол аныяк кижини көргеш, дыка-ла эпчоксундум.

Шак мындыг арын-нүүр чок, хүндүлээчел эвес чоруктар-биле кам-хайыра чок демиселди чорудары бистиң хүлээлгевис деп саваар мен.

Ш. ДҮВЕНДЕЙ.

КАЯА-ДАА КӨРҮП БОЛУР

С. Куңгааның чүүлүнге хамаарыштыр редакция номчукчуларны чугаалажыышкынче чалап турар-дыр. Ынчангаш аңаа киржири чугула айтырыг деп хүлээп көөр-дүр мен. С. Куңгаа чугула айтырыгны көдүрген деп деткиир мен. Арын-нүүр чок аныяк оолдар, кыстар бистиң аравыста ам-даа барын каяа-даа чораш кижи көрүп болур. Ындыг арын-нүүр чок кижилер бистиң ниитилеливисче турбазын дээш дээштиг ажылдарны кылып чорудар ужурлуг бис.

Бо ажылды чорударынга деткимче херек. Аныктар ортузунга кижизидилге ажылын күштелдирип, оларның ажылдап, дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны тургузары эргежок чугула деп бодаар мен.

Ш. ХОВАЛЫТ.

АЖЫЛДЫҢ ШЫНАРЫ БАГАЙ

•Кым буруулугул?•

Эйлиг-Хем суур — Саян-Шушенск ГЭС-тиң суг хөөлбээниң хөме алыр зоназынга хамааржыр. Сугнуң деңнели 532 метр бедик деңнекке келирге, аңаа чурттаар арга чок болу бээр. Орта чедир үе дыка ээвээш арткан. Ынчангаш суурну көжүрер ажылды дүргедедири тудугжуларның чугула сорулгазы.

Чаа Эйлиг-Хем суурнуң тудуун «Красноярскгэсстройнун» Хайыраканда № 3 КМК-зының бызаңчыларының болгаш шеверлекчилериниң сес бригадазы тудуг материалдары бар-ла болза, шалыпкын чорудуп турар. Январьның үшкү неделязында мында эрги суурнуң чамдык чурттакчылары көжүп келген. Эрги суур дөртен чылдар төнчүзүнде туттунган бичии бажыңнарлыг. Амгы үениң төлевилели-биле кылган чырык, делгем өрээлдерлиг бажыңнарже чурттакчылар улуг өөрүшкү-биле көжүп кирген. Ынчалза-даа мында шыяар арга чок четпестерни бодум барган көрдүм. Чаа бажыңнарның барык шуптузунга кирдим. Чылыг бажыңнар ийи, чаңгыс-ла таваржыр.

Эргеен чылын ажыглалга кирген бажыңнар — Чындаа Кызыл-оол, Эренчин Кертик-оол, Лилия Дырыш-оол, Мария Маадыр-оол оларның бажыңнары амдыгаа дээр соок. Э. Кертик-оол эрткен чылын чаа бажыңынга көжүп келирге, подвалда картошказы доңган. Ынчангаш өске чурттакчылар бо чылын картошказын эрги суурда шыгжап турарлар. Ч. Кызыл-оол өг-бүлези-биле кухнязынга чурттаар ужурга таваржып турган. Ук хамаатылар бажыңнарын чылыдып алыр дээш, чүнү кылбады дээр. Печкаларны эде салдырып-даа турганнар. Ынчалза-даа батареялар долу чылытпас.

Ол-даа мындыг-дыр. Ук чурттакчыларның соолунде бажың алган хамаатыларының квартиралары кандыгыл? Олег Оспакай чаш уруглуг. Ийи өрээлинде электри-биле чылыдар херекселдерни дүн-хүн чок салып турар. Оон башка печканы чеже-даа одаарга, чылыдылга батареялары орта ажылдавас. Кыргыс Сүрүңмааның бажыңы база мындыг. Печканы канчаарда одаарга, суг системазының чүгле дамчыдылга хоолайлары изиир. А батареялар бичии-даа чылывас. Валентина Шагбааның бажыңын одап каарга, ийи шак эрте бээрге, бажың иштиниң медээжок соой бээр. Чылыг температураны тудар дээш даңны атсы одап тура хонарын бажыңның ээлери дүвүрээзиниг чугааладылар.

Анатолий Күдер-оол, Галина Дагба база Ирина Күдер-оол олар мырыңай чоокта чаа бажың алганнар. Чаа орансаваже көшкен хамаатылар өөрүшкү көрбээннер. Печкалар мшталгаш турун берген. Делир бустуруп, эде салыр ужурга таварышкан. Бажыңнарның соогу демей-ле читпээн.

Ажыглалга чаа кирген бажыңнарның соок чоруу сантехниктиг ажылдарны шын эвес чорутканындан болуп түрары маргыш чок. Печканы хөмүр-даш-биле чаа одаптарга, дамчыдылга хоолайларынга хол дегзир арга чок кыжыр изий бээр. А изиг суг батареяларже дамчывас. Буухаа, ажылдың шынарынче көрбейн, чүгле акша-төгерик сүрер чорук ол-дур дээрзин бо чажыртпаар арга чок барымдаалар херечилеп турар. А печниктерниң ажылы база мындыг-дыр. Суг-биле чылыдар системаның печказы мшап-ла чогуур технологияның негелдези ёзугаар туттунар ужурлуг. Чүгле ийи шак болгаш соой бээр ийикпе, азы мшталып турар печканы тудкан кижилер карак ажыттааным оларның кылган ажылының түңнелдери көргүзүп турар-дыр.

Эйлиг-Хем суурнуң чурттакчылары суг-биле изидер системалыг бажыңнарга чурттавайн турганы шын. Ынчангаш оларның дуржулгазы ээвээш. Системаны суг-биле үезинде долдуруп, хөмүр-даш-биле одап турарлар. Чүнү-даа канчап турган чурттакчылар бар. Демей-ле системаның суг эргилдези кончуг багай.

Ажылда брак ам-даа уламчылавышаан. Чаа тудугларны хүлээп ап турар күрүне комиссиязы (комиссияның даргазы — райкүүском даргазының оралакчызы В. С. Конев) ук четпестерни эскербейн турар бе? Олар ону билир ужурлуг. Чаа суурда библиотеканы олар канчап билбес деп. Ук квартираны алган чурттакчы эрги суурже хедир көжер ужурга таварышкан, оон ону библиотека кылып каан. Системаның кухня талазы канчаар-даа одаарга чылывас. Библиотекарь системада дона бээриниң сезинген, дүне кыш-даа катап одаар.

Эйлиг-Хем суур район төвүнден мындыг-ла ырак эвес черде турар-даа болза, төп-биле харылзаа дыка берге. Чайын паром турар-турбас. Чазын, күзүн чүгле телефон-биле чугаалажыр. Шак мындыг нарын байдалда чоннуң моон соңгаарты чурттаалгазынче көрүп болза эки. Чүгле бараны чаагай, кыштың чымыглама соогунда бажыңнарның одалга системалары доңгулаан каар суурну дүрген-не хүлээн алырынче далашкан херээ чүл? Ажыглалга кирген тудугларны хүлээп ап турар күрүне комиссиязының кежигүннери суурга кээп, бажыңнарга кирип, байдалды ийи карааа-биле көөрүн чурттакчылар дилээн чүве. Чүс катап дыңнаарының орнунга, чаңгыс катап көргени дээре деп үлегер чугаа бар. Чурттакчыларның хомудалын тоол, комиссия кежигүннери ак сеткилдиг болуру күзенчиг.

Дүвүренчиг медээ

Э. ДОНГАК,
«Шынның» тускай корр.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

КАЛБАА-БИЛЕ ЧУГААЛАЖЫП ТУРАР

Социализмниң улуг аргаларын илергейлеп совет ниитилелдиң экономиктиг, социал болгаш угаан-бодал талаларынга чаартымышкыннар улам өзер болгаш ханылаарының демдээ кылдыр СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң түңнелдерин делегейниң хөй-ниитизи болгаш парлалгазы калбаа-биле чугаалажып, тайылбырлаары үргүлчүлеп турар.

СОФИЯ. СЭКП ТК-ның Пленуму — совет чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дүргедээшкин оруунда бурунгаар кылган чугула базым болуп турар деп, Болгар Коммунистиг партияның ТК-ның секретары С. Михайлов медеглээн. Болгар коммунистер, шупту ажылчы чон совет чурттуң хөгжүлдезинде болуп турар чаартымышкыннарны медээжок улуг сонуургал-биле хайгаарап, сеткилиниң ханызындан ол төөгүлүг өскерлиишкинге улуг чединишкинни күзеп турарлар.

ГАВАНА. СЭКП ТК-ның Пленумунуң шиитпирлери социалистиг демократияның бүгү талалыг калбарарынче болгаш ханылаарынче, чоннуң бот-эргелелин калбартырынче угланган деп, «Гранма» тодарадып турар. Социалистиг демократияның ханылаарының кол фактору — ажык чорукту калбартыры, шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди, мыйгыы адаандан шүгүмчүлелди сайзырадыры болур. Амгы үеде делегейниң нарын байдалы, АКШ-тың империалистиг дайынзырак бөлүктериниң шериг-стратегтиг дең чорукту үрээринче, ядролуг тергиидээшкинни чедип алырынче чүткүүшкүнү экономиктиг күчү-шыдалды эң дүрген өстүрерин, ССРЭ-ниң камгаланыр аргаларын бар-ла турган шыдалы-биле быжыглаарын негеп турар деп, солун демдеглеп турар. Чурттуң камгаланыр аргазы бедик деңнелге тударының эргежок чугулазын Пленум онзалаан демдеглээн.

НЬЮ-ЙОРК. ССРЭ-де болуп турар амгы өскерлиишкиннерниң чугула боттуг кезээ—харысалгалыг ажылдарны күүседиринге шыырак билиглиг, эки белеткелдиг специалистерниң калбаа-биле киржип эгелей бергени деп, Кеннединиң администрациязының үезинде саң-хөө министриниң оралакчызы турган, сураглыг америк кончаачы Р. Руза медеглээн. Ындыг хамаарылга эки келир үелиг деп чүве чугаажок, Совет Эвилелиниң мурнунда ооң экономиказын чаартырынга чаа делгемнер ажыттынган.

РИМ. Италияның Коммунистиг партиязының чиңгине секретары А. Натта ССРЭ-ниң амыдыралынга Пленумнуң ужур-дузазы улуг болган деп айыткан. «Чуртту удуртур талазы-биле чаа совет удуртукчунуң шудургуу эң кол чогумчалыг сигнал болган. СЭКП ТК-ның Пленумунуң шиитпирлери, совет ниитилелде болуп турар өскерлиишкиннер Европаның чоок үезиниң күштеринге чаа таарымчалыг келир үени ажыдып турар» деп. Римге чүве чугаалап тура, ол медеглээн.

М. С. Горбачевтуң илеткели, Пленумга хүлээп алган шиитпирлер чамдык буржуаз партияларның төлээлекчилерин кайгаткан деп чугаалап болур деп, депутаттар палатазында компартияның бөлүүнүң даргазының оралакчызы, ИКП-ның удуртулгазының кежигүнү А. Минуччи демдеглээн. Оларның чамдызы-биле мен ужуражып чугаалашкан мен. «Ирангейт-биле холбашкан бужар-бак чоруктуң соонда багай байдалга арткан американнар кандыг хемчеглер алыр арга, ол меңээ дыка сонуургаанчыг-дыр. Москваның шапкын, дүрген шимченгир хөгжүлдезинге бодаарга, АКШ-тың кризиске таваржып турар администрациязы чедимче чок боп турары көскү» деп, христиан-демократтыг партияның бир сураглыг ажылдакчызы чугаалаан.

МАДРИД. Испанияның улустарының коммунистиг партиязының удуртулгазының кежигүнү Л. Кабо мынча деп медеглээн: СЭКП ТК-ның Пленуму —партияның бүгү кежигүннери-биле, чон-биле ооң ленинчи дидим, шынчы болгаш принципиалдыг чугаазы болган. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының илеткелинде партияда болгаш чуртта болуушкуннарга берген объективтиг анализ, партияның иштики амыдыралын улам ынай демократчыларынче саналды Пленумга деткээни, соңгулда системазынга чугула өскерилгелерни кирерин улуг сонуургалды бодуруп турар. Ындыг политикага удурланып турарлар-биле шиитпирлиг демиселди чорудуп турар амгы совет удуртулганың чаныш-сыныш чок шугумунга байыр чедирип тур мен.

НИКОСИЯ. Пленум —СЭКП-ның төөгүлүг XXVII съездизиниң деткээни болгаш апрель (1985 ч.) Пленумунуң эгелээни өскерлиишкиннерниң оруунда чугула үе-чада деп, АКЭЛ-ниң чиңгине секретары Э. Папаиоанну медеглээн. Бис ССРЭ-ниң чедиишкиннеринге өөрүп турар бис. Өске капиталистиг делегейниң чоннарының амыдыралының деңнели ораичок куңулап турар үеде, ССРЭ-ниң национал оругазы эрткен чылын 4,1 хуу өскен болгай. Съездиниң салганы революсчу сорулгаларны чедип алыры дээш СЭКП-ның кызымнаан, тодаргай сорулгаже чүткүлдүүн, социализмниң оон-даа ынай бүгү талалыг хөгжүлдезиниң эрге-ажымынга бистиң планетавыска тайбыңны камгалап алырынга эргежок чугула ленинчи принциптерге чайгылыш чокка бердингенин бис сеткилимис ханызындан деткип турар бис.

ДЕЛИ. ССРЭ-ниң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринче СЭКП-ның угланыышкыны, совет ниитилелдиң амыдыралының бүгү талаларын шинээр талазы-биле чаартыры — дидим, хынамчалыг-биле бодап кылдынган стратегия-дыр деп, сураглыг индий парламентарий Г. Г. Свелл чугаалаан. Социалистиг демократияны оон-даа ынай сайзырадыышкыны, чоннуң бот-башкарылгазын ханыладыры чаа-чаа чединишкиннерже болгаш бедиктерже оруку ажыдып турар.

БУЭНОС-АЙРЕС. Аргентинаның Коммунистиг партиязының ТК секретариадының болгаш политкомиссиязының кежигүнү Хорхе Норман Перейра М. С. Горбачевтуң илеткели меңээжок улуг салдарлыг илеглер болгаш саналдар-биле долган деп онзалап демдеглээн. Бис социалистиг демократияның канчаар чаартынып, эрткен үеде болган четпестерни болгаш частырыгларны эдип болгаш чок кылып турарының херечилери боор турар бис. Совет Эвилелинде болуп турар өскерлиишкиннер социализмниң херек кырында ажыттап болур кончуг улуг аргаларын херечилеп турар. Планетаның улустарының тайбың болгаш бурунгаар демдиилге дээш демиселинге чугула салымышкынны январь Пленумунуң шиитпирлери киирер деп чүвеге чигзениг турбас.

(СЭТА).

Беш чылдың чугула айтырыглары

ЧУРТТАЛГА БАЖЫҢНАРЫНЫҢ ТУДУУ

1986 чыл совет кижилерниң амыдыралында массалыг чаа бажыңнарже көжүп кириишкиннер-биле демдеглеттинген. Боттарының чурттаалга бажыңнарының байдалын экижиткен 10 миллион хамаатылардан 7 миллион кижи чаа бажыңнарже болгаш квартираларже көжүп кирген.

Ынчалза-даа чурттаалга бажыңнарының тудуунуң хемчээлиниң талазы-биле эрткен чыл онзагай чыл болбаан. Бистиң чурттаалга бажыңнары тудар конвейеривис чылда-ла 2—2,2 миллион квартираларны болгаш чаңгыс аал чурттаар бажыңнарны ам 30 чыл дургузунда тудуп келген. Ол үениң иштинде чурттуң бүгү чурттакчы чону хеликенниң доюн өөрүшкү-биле эрттиргеннер. Амгы үеге чедир чурттаалга бажыңының айтырыы чедир шиитпирлеттинмээни чогумчалыг деп санап болур мындыг деңнелдиң чедип алдынмааны-биле болуп турар. Бо таварылгада өг-бүле бүрүзүн амгы квартира азы бажың-биле хандырарының дугайында чугаа боп турар. Амгы үеде мынчаар хоорайларның 80 хуу чурттакчылары болгаш кодээниң 90 хуу чурттакчылары чурттап турар. Бүгү улустуң чурттаалга бажыңнары ындыг болуру чугула сорулга болур турар. Бистиң чуртувуста чурттаалга бажыңнарының айтырыының кол үткээн мында.

Ону шиитпирлээриниң перспективалары кандыгыл?

ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң чаа программазында 2000 чылга чедир херегле турар кижи бүрүзүн тускай квартираларга чурттадырын доозары болур деп чугаалаан. Ол сорулга-биле күрүнениң планнарында чурттуң чурттаалга бажыңнарының фондузун көвүдедириниң темпилерин дүргедедири баш удур көрдүнген. Амгы беш чылда (1986—1990 чч.) ол сес хуу өзер, ол дээрге ниитизи-биле санап көөрге 43 миллион дөрбелчин метр чурттаалга шөлүн немээри болур. Амгы үеде квартираларның ортумак хемчээли-биле алырга (56 дөрбелчин метр) ол барык-ла 800 муң немелде чурттаалга бажыңнарын деңнежир. Ниитизи-биле 1986 чылдан 2000 чылга чедир үеде 2 миллиард дөрбелчин метр чурттаалга бажыңнарын тудары, биргээр чугаалаарга, амгы үеде чуртта бар бажыңнарның барык чартыын тудары төлевилеттинген.

Төлевилеттинген ол үлүг күүседир дээш тудугжулар тудуг индустриязының күчүзүн улгаттырар, ооң-биле кады ажылдап турар тудуг бүдүрүлгелериниң чаартыр болгаш техника талазы-биле эде чепсеглээр, ниитизи-биле бүдүрүлгени организастаарының экономиктиг аргаларынга чагыртакаш, тудуг конвейериниң ажылын экижидер. Ону Москва хоорайнуң тудуг трезинде кылганы мышкаш кылыр. Оон дуржулгазын СЭКП ТК чүүлдүгзүнүп көрген болгаш ону калбаа-биле нептередирин сүмелээн. Долу бот-орулга-чарылгага ажылдап турган, чүгле чаңгыс чыл иштинде ол карылгалыг турганындан бедик орулгалыг бүдүрүлге болу берген. Ындыг өскерлиишкин ажылчын бүрүзүнүң трестиң ажылының сээлгү түңнелдеринге хууда сонуургалдыы, а ол ышкаш бүдүрүлгени эргелеп башкарарынга, ажыл төлевириниң болгаш орулга фондузун хуваарынга демократтыг принциптерни херек кырынга ажыглааны-биле болган.

Мында ным чеженн ажылдап алганын ажылчыннар боттары шиитпирлээр. Ону трестиң удуртукчу составының күш-ажылын төлээринге база хамаарыштырып турар. Ажыл төлевирип хуваап турар үеде тудуг бүдүрүлгезиниң бүгү факторларын, ооң иштинде шынарын, хуусааларын материалдар камналгазын каттыштырып турар болганда, күш-ажылды организастаарының болгаш төлевириниң чаа хевириниң кайы хире дээштиин билип алыры берге эвес.

Бо бүгү организастыг, технологтуг болгаш ажыл-агыйжы чаа чүүлдер — чурттаалга бажыңнарының айтырыын дүрген шиитпирлээринге дээштиг арга болур. Олче Горькийниң автозаводунуң эң дээди деңнелге деткиткен эгелекчи саналы угланган. Ол заводтуң ажылчыннарының коллективи 1995 чылда-ла, биргээр чугаалаарга, оон чуртка болурундан беш чыл бурунгаар өг-бүле бүрүзүн (ол бүдүрүлгеде ажылдап турарларга) аңгы квартира-биле хандырарын бүдүрүлге черниң акша болгаш материалдыг курлавырларын немей киириштирип турган хандырар деп шиитпирлээннер. Ындыг хүлээлгелерни чурттуң хөй санныг күш-ажылчы өске коллективтери база алганнар.

Кооператив аргазы-биле тудар чурттаалга бажыңнарының үлүү база көвүдээр. Ол айтырыгны шиитпирлээринге бодунуң үлүүн аныяктарның чурттаалга комплекстери база киирер, олар тудугда киржип турар аныяк өг-бүлелерге бир чыл иштинде бодунга чаагайжыттынган квартираны тудуп алыр арганы алырлар. Кодээниң чурттаалга тудуун индустриализастаары база үлүүн киирер, ол чорук келир үеде тараачынны хары угда чер ажылдакчызы — тараачын болгаш тудугжу болурундан хостаар.

Александр ДЕДУЛ.
(ПМА).

ФКП ТК-НЫҢ ПЛЕНУМУ

ПАРИЖ. Француз Компартияның Төп Комитединиң Пленуму бодунуң ажылын дооскан. Аңаа ФКП-ның Чиңгине секретары Жорж Маршениң партияның XXVI съездизинге болгаш национал партия конференциязынга белеткел дугайында илеткелин сайгарып чугаалашкан. Национал партия конференциязынга 1988 чылда болур президент соңгулдаазынга ФКП бодунуң кандидадын ядип үндүрер.

Партия организацияларының съездиге белеткел ажылын чорудуп турарын сайгарып тура, ол ажыл ФКП-ның соңгулда мурнунда кампаниязын идепкейлиг чорударынга дузалаар деп, Ж. Марше онзалап демдеглээн. Ооң-биле кады президент соңгулдазынга белеткел үезинде француз коммунистерниң ажылдап кылып турары саналдарны чоннуң калбак кезектеринге тайылбырлаары-биле партия организацияларының ажылынче ол кичээнгейин салган. Компартияның саналдары социал чөптүг чорукту хандырарынче, экономиканы кодурерииче, демократияны калбартырынче болгаш ажылдаар чаа черлерни тургузарынче угланган, олар тайбыңны камгалап алырынга болгаш боо-чепсекти дужурерииге дуаалаар ужурлуг деп, ФКП-ның удуртукчузу чугаалаан.

ФКП-ның Политбюро кежигүнү Ролан Леруа иштики политиктиг болгаш делегей айтырыгларынга тураскааткан илеткелди кылган. Чижээлээрге, Рейкьявикке бедик деңнелге эрткен совет-америк ужуражышкынның түңнелдериниң дугайында чугаалап тура, ядролуг дайынны чайладырының айтырыглары шиитпирлээринден болгаш тайбыңны камгалап алырындан бүгү кижи төрелгетенниң келир үези хамааржыр деп, Я. Леруа айыткан. Амгы үеде ядролуг боо-чепсекти дужурерин чедип алыр арга бар деп, ол онзалап демдеглээн. Ылангыя СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Рейкьявикке болган ужуражышкынынга ядип үндүргени төөгүлүг ужур-дузалыг саналдары ол сорулгаларже угланган деп, Р. Леруа айыткан.

Политбюро кежигүнү, ФКП ТК-ның секретары Шарль Фитерманның француз ажылчыннарының хамааты болгаш социал-экономиктиг эргелерни хандырары дээш демиселиниң айтырыгларынга хамааржып турар хосталгалар дугайында санаалдаан декларациязын Пленумнуң киржикчилери хүлээп алган.

ФКП-ның XXVI съездизин декабрьда, а национал конференцияны келир чылдың июньда эрттирер деп шиитпирин Пленум хүлээп алган.

(СЭТА).

Өрт камгалалының Токионуң хоорай эргелелиниң специалистериниң чогаадып кылганы сээлгү хевириниң өрт автомобилин «Рэйнбоу-5» («Радуга») деп адаан. Робот-машинаны радио дамчыштыр башкарар. Телекамера, нарын компьютер болгаш шимчедикчи дериг-херексел-биле «Рэйнбоу» дериттинген. Тускай насос болгаш суг пушказы бир минутада 5 тонна сугну база 2,5 тонна отту өжүр базар ковуктелир чүүлдерни чаштырын болур.

АП—СЭТА-ның фотозу.

Таныжыңар, силерниң мурнуңарда Майами хоорайның (Флорида штат) чурттакчызы Джон Диметер-дир. Сөөлгү үеде ооң алы дыка хөй кол америк солуннарының арынназынга эргээн, улуг телеграф агентилеллери аңаа репортажтарны тураскааткан. Бир дугаар көөрге хевиринде каракка илдиге бээр хире онза чүве-даа чок бо бодуун кижи бодун долгандыр шуугаазынны канчап болдурупканыл?

Хамык ужур Диметер «чаа салгалдың» кончаачыларының төлээлекчизи болганында болуп турар. Каш чыл иштинде ол америк рыноктуң конъюктуразын өөрениp келген, санаашкыннар кылып турган, АКШ-та эң херегледиг бараан— коргуушкун болуп турар деп түңнелге келген. Кем-херек үүлгедиишкиннериниң өзүп турары, күчүлээшкинниң болгаш чүнү-даа үүлгедип болурунуң пропагандазы, ядролуг халаптың болурунуң чайлаш чогунуң дугайында неоглобалистерниң улуушкуннары америк чурттакчыны кезээде коргуушкуннуң куспаанда тудуп турар. «Хууда айыыл чок чоруктуң айтырыглары, а сөөлгү үеде террористерниң халдаашкынының айыылы кижилерни сагышсырадып турар» — деп, Диметер чугаалап, халас үе эрттирбейн болуунуң коргуп-сүртээн чаңгыс чер чурттуг хамаатыларынга «дуза» көргүзүп чедип келген. Күзээн кижи бүрүзү бодун камгаланырынга херек эң чаа хевириниң боо-чепсээн садып ап болур садыгны ол Майамиге ажыткан. Ол садыгда шынап-ла чүү-даа бар: оң өтпес портфельден эгелээш дүне көрүп болур херекселдерге чедир бар. Диметерниң «Понтиак» компаниязынга чагыдып алганы автомобили (ээзи-биле чуруктар) мында тускай черни ээлээн. Автомобильдиң кузовун куяк-биле камгалап каан, чажыт хайгаарал камеразы долгандыр турар чүүлдү доозазын көөр арганы берип турар, кожегеледир мштаар, шоолуг эскертингир эвес моондактарны орукка то-быдаралыр октаптар болгаш карак чажы төгүлдүрер газты чаштырыптар тускай херекселдер машинада бар. Ооң өртээ база-ла бодунга таарыжыр — 48 муң доллар.

Коргуушкуннуң орнунга доллардар — бо кончаачының девизи шак мындыг.

АФП—СЭТА-ның фотозу.

ААС-КЕЖИКТИГ ОРУКЧЕ, ДИРЕКТОР

ШЯУЛЯЙ (Литва ССР). Дугуй септеп чаартып кылыр заводтуң чаа директору Р. Армалис албан-хүлээлгезин күүседип кирипкен. Бүдүрүлгениң коллективи ону удуртур эрге-дужаалга боттары шилип алган. Армалис заводка чоокта чаа ажылдап кирзе-даа чүгле ажыл-херекчи мөзү-шынары-биле эвес, харын кижилерниң арга-сүмелерин дыңнаар болгаш оларга хамаарылгазы-биле оларның хүндүткелин, бүзүрелин чаалап алган. Оон удуртукчу болур кандидатуразын заводтуң бүдүрүлгелериниң хөй-ниити организацияларының каттышкан хуралынга сайгарып көрген, коллективтиң ниити хуралынга ажык бадылаашкын-биле бадылаан.

ҮРЕЗИН БЕЛЕН

БАКУ. Республиканың хевең болбаазырадып ажылдап кылыр үлетпүрү келир часка үрезин материалдарының белеткел ажылдарын доозупкан. Үрезинниң үштүп ыйлзыилде хөй кезии —элита, бирги болгаш ийиги класстыы. Ажыл-агыйлар боттарының херегледииден хөвениниң үрезинин элээн каш муң тонналы ажыр белеткеп алган болгаш агаар-бойдустуң таарымча чок янзы-бүрү болуушкуннарындан катап тарылга чорудар болу берзе, ооң үлёдүнгэ дүүштүр чорударынга белеткеп алган.

КООПЕРАТОРЛАР СҮМЕЛЕП ТУР

ПСКОВ. Пушкиногорск районнуң магазиннеринче бажың чаңының шөлчүгештеринге тудуп алыры-биле тускай хевирниң бажыңнарын кооператорлар чорудуп берген. Садыгның залында янзы-бүрү тудугга херегләэр материалдарны калбаа-биле делгеп салган. Чүгле районнуң чурттакчылары эвес, кожазы Новоржевтиң улузу база ону садып ап турар.

(СЭТА-ның корреспондентилериниң дыңнатканы-биле).

Ном болгаш номчукчу

ЧЕДИШПЕСТЕП БАР ЧЫДАР

Тес-Хемдев Комбуның болгаш өске-даа номчукчуларның «Шын» солунга ном эвээш дугайында бижип турганын сактыр-дыр мен. Пенсионер кижи колдуунда өгде орар болгаш ном менээ ынаныштыг эш болур-дур. Тываның ном үндүрер чериниң үндүргени тыва номнарны эрттирбейн номчуп турар мен. «Барлык» совхозтуң библиотеказының номчукчуларының бирээзи мен.

Чоокта чаа Ю. Арапчының «Алдан-маадырларның тура халышкыны», Ф. Үгловтуң «Чон аразында кижи» деп номнарынга болган конференцияларга база киржиптим. Бо номнар кижизидилге ажылынга улуг салдарлыг дээрзи чугаажок. К.-Э. Кудажының «Уйгу чок Улуг-Хем» деп романының уламчызын манап турар мен. Орус дыл кырынга бар-даа болза, ону кижи четче билир эвес. Бис ышкаш кырганнарга тыва дыл кырынга очулдурган-даа номнар кончуг херек. Моол чогаалчының «Арыг суглуг Тамыр» деп ному база чиде берген. Өске-даа номнарны катап парлаза кандыгыл?

Чаа номнар үнерге, көдээ черлерге чүгле үш, беш кээр-дир. Ол канчап-даа четпес. Очурлап номчуурга-даа, чедишпес. С. Сүрүң-оолдуң «Ногаан ортулук» деп номну уидуг. Ол ном Барлыкка чүгле үш келген. Номнар чүге ындыг эвээш санныг болуп турарыл? Номчукчунуң негелдезин чүге өөренип көрбейн турарыл? Мээң бо айтырыгларымга Тыва АССР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чери, ном үндүрер чер, ном садыы харыы бээр ирги бе?»

М. БОЙДУ.

Бо чергелиг чагаалар редакцияга хөй-биле кээп турар. Ном — билиглерниң үнер дөзү, сагыш-сеткилдиң чаартыкчызы, улуг күш. Кандыг-даа мергежилдиң, назы-харның кижизи, ол кадарчы-даа, эмчи-даа дээш, хостуг шагында номчуттунарынга ынак. Амыдыралдың нарын айтырыгларын сайгарып билип алырынга, ылангыя аныяк кижиге, эки маадырның салдары улуг.

Угаан-бодалды хөлзедиптер ол хире шынарлыг чогаал бижиири аңгы айтырыг. А үнүп турар номнарның тиражының эвээш болуп турары, чонунуң литератураже сонуургалы өскен бо үеде хөлзээзинин болдурбайн барбас ужурлуг.

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң доктаалында «ниитилел чаартылгазының чаа үе-чадазы уран чүүл интеллигенциязының, культура ажылдарының бүгү ажылдакчыларының мурнунга харысалгалыг соруглаларны салып турар» деп айыткан. «Оларның хүлээлгези — ниитилелдиң угаан-бодал амыдыралының байлакшыдары, күш-ажыл кижизиниң идейлиг болгаш мөзү-шынар өзүлдезинге идиг бээри, бистиң боттуг амыдыралывыстың бүгү хөй талаларын болгаш чаагайын чырыдып турар талантылыг, шынныг чогаалдарны тургузары, гуманизмге таарышпас мете чүүлдерни бистиң чонувуска, хамыктың мурнунда аныяктарга сыгаарып оралдажып турар империализмниң идей-культура агрессиязынга шиитпирлиг-биле удур тургузары болур» деп демдеглээн.

Номну бижип турар чогаалчылар, ону пропагандалап турар библиотекарьлар ном садыгларының болгаш ном үндүрер чериниң ажылдакчылары чонуң номга херегцелин долузу-биле хандырар хөөш кандыг хемчеглер алыр деп турарыл?

Сүт-Хөл районга барып, бо талазы-биле улустуң санал-бодалын сонуургап көргеш, оларның чамдыктарының чугаазын мооң адаанда парлаывыс.

Бодал солуушкунунга киржиринче номчукчуларны чалап тур бис.

А. Б. Монгуш, «Сүт-Хөл» совхозтуң Шеле бригадазында өшку кадарчызы:

— Мал ажылында улус суур баар чай-даа албас боор-дур. Шоолуг чорушпас улуска номнарны эккеп берип турар болза эки. Шаанда болза көжээ тоолдаар чүве болгай, ам тоолчулар эвээжээн, ном номчуур апарган. Мен ийи-чаңгыс ышкээр садыглап киргенимде, ном садыынга баар кижи мен. Тыва ном черле турбас боор-дур.

Тоо уругнуң адазы мен. Оларга тоол номчуп бээр дээрге, «Тыва тоолдар» шуут тывылбас. Бичии уругларга таарышкан номнар база чок. Чайны өттүр-даа уруглар ном ашпайн баарга, өзүлде, сайзыралынга багай эвеспе? Чогум чаа ном эрттирбес улус бис. Ю. Арапчының ному аажок сонуурган номчудувус. Өске ындыг чогаалдарны аажок манап турар бис.

А. Ш. Монгуш, Суг-Аксы ортумак школазының тыва литература башкызы, улус өөредилгезиниң тергиини.

— Үстүкү класстарда тыва литература кичээлдери эрттирип турар мен. Эгээн үр чылдарда башкылап ажылдап келгеш, чамдык ындыг чүүлдерни эскерип чоруур-дур мен. Өөреникчилерге тыва номнар чедишпес. Чүгле өөредилге номунда киирген чогаал-биле кызыгаарланмайн, чаа үнген номнарны номчуп турарга, уругларның сонуургалы өзер.

Мээң сактырым, алдан чылдар үезинде үнүп турган Э. Войничиниң «Шаашкак», Ю. Фучиктиң «Шаажылал мурнунда сөс», Е. Кошеваяның «Оглумнуң дугайында тоожу» дээн чергелиг номнар ам ховартаан. Маадырлыг комсомолчулар дугайында, найырал, ынакшыл дугайында очулдурган-даа номнар аныяктарга чугула херек. Уруглар ындыг номнарның чижээнге кижизиттинер ужурлуг. Өттүнүкчү дег, маадыр номнарда бар бе? Бо айтырыгга харыылаары берге. Ындыг номнарның эвээш болуп турары ковчут хомудантыг. Аныяк кижиниң психологиязын, кузел-бодалын көргүскен номнар чок-тур.

Оон ангыда аныяктар төөгүнү эки билип алыр кылдыр Тывага чаа амыдыралдың тургустунганының дугайында номнарны чогаалчылар бижиир болза эки деп бодаар мен. Дайын өөлүнде чылдарда канчаар амыдырап чораанывыс чаа салгал кайын билип алырыл?

Тыва дыл кырында номнар суурга ийи, үш кээр, өөренип бүрүзү ону номчуптар деп чугаалап шыдавас мен. К.-Э. Кудажының номнары библиотекада чок болганындан орус эзиндан удур очулдуруп, хөй үе чидирип турар бис. Чамдыкта немелде номчулгага «Улуг-Хем» альманахка, «Шын» солунга үнген чогаалдарны ап турар бис. С. Молдурганың, В. Серен-оолдуң, М. Өлчей-оолдуң, өске-даа аныяк херээжен шүлүкчүлерниң чогаалдары уругларны сонуургалып турар. Чоннуң саналын барымдаалап, шак ындыг талантылыг авторларның номнарын хөй-биле парлаарын дилеп турар бис.

Жанрлар аайы-биле шүлүктер, юмор, сатира кончуг эвээш боор-дур. Аяныг номчулгага база өскээртен чыгдынып алыр ужурга таваржыр-дыр бис. Ынчангаш программага аныяк авторларның дээре дээн чогаалдарын киирериниң чугулазын амыдырал баштыкап турар. Конкурстарга база-ла ынакшыл, найырал дугайында шүлүктер херегжеттинер. Школада шии болгуму ойнаптар хире уругларга бижиттинген шии тывылбас-тыр.

Бичии чаштарга өңнүг чуруктарлыг номнарны чүге үндүрүп болбазыл? Дириг амытаннар дугайында, бойдус камгалалынга хамаарышкан уругларга чогаал ховар. Үнген номнарны катап-даа парлаарын өөренип көргү дег...

Сүт-Хөл суурда ном садыгының эргелекчизи Ч. Д. Доржу:

— Чаа ном кээрге, садып алыкчылар эндерлип-ле кээр. Бежен-алдан ном дүъш-даа четпейн төнүп каар. Номга сонуургал улуг. Келген улустуң херегләэн номнарын бижип ап турар мен. Тоолдар айтырган, уруглар ному дилээн кижилер хөй боор. Медицина болгаш юридиктиг литератураже херегләл улуг. Орус-тыва словарь чээрби хире келген. Ону алыксаар улус хөй. Ол хамаанчок календарь, открытка эвээш кээр. Эрткен чылдың эгезинде каш тыва ном алган бис. В. Монгуштуң «Кадай-кыстың чаңы чараш», С. Сүрүң-оолдуң «Ногаан ортулук» деп номнарын ол дораан арыдырыпкан. Бир ай болгаш каш ном кээр-дир. Район деннели-биле ном үлевейн, бисче шагдагы турустунганы оңар берип турар. Амгы үеде тыва дылда чаңгыс-даа ном чок.

Тыва чогаалчыларның орус дылче очулгалары албас боор-дур. Делгиирлерде С. Сарыг-оолдуң, С. Пюрбюнуң, О. Сагаан-оолдуң, М. Кенин-Лопсаның, С. Сүрүң-оолдуң, К.-Э. Кудажының проза, шүлүк очулгалары чыдып-ла турар. Оларны ийи-чаңгыс специалистер алыр. Ол ышкаш орус литератураның классиктериниң номнарын дедир чорудуп-даа турар бис. Ном үлелгезин чурттакчы чонуң национал составын болгаш херегцелин барымдаалаарын чедип албайн турар.

«Сүт-Хөл» совхозтуң механизатору Ч. Ш. Ондар:

— Кедээ библиотекага баарга, тыва ном чок дээр. Каш борбак ном номчукчунуң холунда болур. Ном чокта, амыдырал долу эвес ышкаш сагындырар. Мен бодаарымга, кижи ынчан угаан-бодал талазы-биле ядыы апаар. Бир-ле дугаарында аныяк-өскенге ооң кижизидикчи ролю улуг болгай. А чүге ном ховартап турарыл? Ону бижиир кижилер чок болганы ол бе? Төрээн черин, незин алган-бөргээн шүлүктер кижиниң кайы хире чылдыштар ийик. Аныяк-даа чогаалчыларда чүректе дээн турар кыадыр бижиптерлер бар, оларның номнары биске четпейн турар. Чамдыктарының чогаалдары көзүлбестээн. Ном үндүрерде, кымның чогаалын чок сонуургап турарын база барымдаалап көрзе кандыгыл?

Орус дылга арай чегей болгаш нарын техниктиг состерни билбейн баар-дыр мен. Кодээ ажыл-агыйның техниктиг номнарын тыва дылче очулдургаш, парлаар болза эки. Малчыннарга база ындыг номнар чугула херек. Огород тарып өстүрериинге сүмелерин бажың ээлери манап турар. Өг-бүле кижизидилгезиниң дуржулгазын ном кылдыр парлаар болза эки.

Оксана Саая, уруглар библиотеказының эргелекчизи, комсомол организациязының секретары:

— Эки номдан «аштап» турар бис. Тоолга кым ынак эвес боор. Келген ада-иелерде, уруглар-даа ону айтырар. Өске улустарның-даа тоолдарын тыва дылче очулдурарын чок саналдап турар. Бичии уругларга таарышкан чогаалдар эвээш. Чараш чурук каастаглыг тыва номнар чок болуп турар.

Ном үш-дөрт санныг кээр. Библиотека тар өрээлде, номчулга залы кызыр аргажок. Уругларны номче хаара тударының өске аргаларын ажыглап турза-даа, ону боду номчуваанда, маадырларның чуртталгазын чүрээн дамчыштыр эрттирбээнде, дээштиг салдар чок болуру чугаажок. Төлептиг аажы-чаңга кижизидери чажындан эгелээр. Борта ном үнелеп четпес ужур-дузалыг. Тыва чогаалчылар өзүп орар салгалга өрелиг артып турарлар. Бар номнарның тиражын өстүрерин кичээнгейге алырын номчукчулар негеп турар.

КОНКУРСТУҢ ТИИЛЕКЧИЛЕРИ

Эрткен чылын чарлаан «Бойдусту ленинчи ёзу-биле көөр» деп конкурстуң түңнелин үндүрген. Республика конкурузунуң жюриизинге кирип келген материалдар конкурстуң сорулгаларынга дүгжүп, бойдусту камгалаарының ленинчи идеяларын пропагандалаарының бүгүнүг этис-сорулгаларынга бараан боор, чоннуң төрээн черинге ынак болурунга кижизидеринге, Төрээн чуртунуң болгаш боттуң республиказының дугайында билиин калбартырынга идиглиг боор турарын жюри демдеглээн.

Солуннарга парлаттынган материалдарның чугулазын, оларның идейлиг болгаш уран-чечен уткасын, жанрларының янзы-бүрүзүн, бойдуска ынак болгаш аңаа хумагалыг болурунга чонну кижизидеринге оларның салдарлыг болуп турарын өөренип көргеш, республика конкурузунуң шаңналдарын дараазында коллективтерге болгаш авторларга тывысырын жюри шиитпирлээн:

чогаадыкчы коллективтерден:

бирги шаңналды — 200 рубль түңнүг акша шаңналын болгаш бирги чергениң дипломун-биле **«Тувинская правда» солунунуң редакциязынга** 1986 чылда парлаан «Кижи болгаш бойдус» деп темалыг бөлүк тээм үндүрүлгелере болгаш бойдус камгалалының талазы-биле материалдары дээш;

ийиги шаңналды — 150 рубль түңнүг акша шаңналын болгаш ийиги чергениң дипломун-биле **Тываның Телевидение болгаш радио дамчыдылгазының талазы-биле күрүне комитединиң радио дамчыдылгазының талазы-биле чогаадыкчы коллективинге** бойдус камгалалының идеяларын идейкейлиг пропагандалааны дээш;

үшкү шаңналды — 100 рубль түңнүг акша шаңналын болгаш хүндүлел бижик-биле **«Тываның аныяктары» солунунуң редакциязын** бойдус камгалалының айтырыгларынга тураскаадан материалдары дээш;

Авторлардан:

бирги шаңналды — 150 рубль түңнүг акша шаңналын болгаш бирги чергениң дипломун-биле «Тувинская правда» солунунуң информация килдизиниң эргелекчизи **В. С. Кривдикти;**

ийиги шаңналды — кайызы-даа 100 рубль түңнүг акша шаңналын болгаш ийиги чергениң дипломун-биле:

Ф. О. Сегленмейни — ыяш ажыл-агыйының штаттан дашкаар инспекторун;

В. А. Тарашенкону — «Тувинская правда» солунунуң штаттан дашкаар корреспондентизин;

үшкү шаңналды — кайызы-даа 75 рубль түңнүг акша шаңналын болгаш хүндүлел бижиктер-биле:

Т. Х. Бараанны — Тыва АССР-ниң арга-ыяш ажыл-агыйының министриниң оралакчызын;

Т. О. Сиринге — Тыва радионуң редакторун;

О. И. Гавриловка — «Тувинская правда» солунунуң редакторунуң оралакчызын;

мактал шаңналдарны — кайызы-даа 25 рубль акша шаңналын болгаш хүндүлел бижиктерни:

Н. Е. Ваньковка — Тыва радионуң редакторунга;

Н. Б. Ооржакка — «Тываның аныяктары» солунунуң штаттан дашкаар корреспондентизинге;

А. Т. Черняковка — балык камгалалының Тывада күрүне инспекциязының район инспекторунга;

О. С. Прилановага — бойдус камгалалының Бүгү-российжа ниитилелиниң республика чөвүлелиниң харысалгалыг секретарынга;

А. С. Санчатка — Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Аңныыр-тывыш ажыл-агыйының эргелелиниң охотовединге.

• • •

Партияның болгаш чазактың шиитпирлеринде тодараттынган бойдус камгалалының сорулгаларының эргежок чугулазын барымдаалап көргеш, Улуг Октябрьның 70 чылынга тураскаадып долгандыр турар бойдусту камгалаар дугайында эң эки материалдар дээш чыл бүрүде чаңгыс болу берген «Бойдусту ленинчи ёзу-биле көөр» деп кыйгырыглыг конкурсту Тыва АССР-ниң Журналистер эвилели, республиканың Арга-ыяш ажыл-агый министерствозу, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Аңныыр-тывыш ажыл-агый эргелели, Аңчылар болгаш балыкчыларның республика ниитилели, бойдус камгалалының Бүгү-россия ниитилелиниң республика чөвүлели, Тыва Респотребсоюзтуң белеткелдер эргелели чарлап тур.

Бойдус камгалалының ленинчи идеялары, совет эргелигииниң чылдарында бо чугула херекке чедип алдынган чедиишкиннер, бойдус курлавырларын камгалаар болгаш чөп ажыглаар, бистиң арга-арыывысты, хөөлбектеривисти, черивисти, дириг амытаннарывысты, байлааывысты, хөрзүнүвүстү, агаарывысты камгалаар талазы-биле дениссел, бойдус камгалаар организацияларның, оларның активчилериниң, бойдуска ынакторның ажыл-чорудулгазы, бистиң хоорайларывыстың болгаш суурларывыстың чаагайжыдылгазы конкурска киирген материалдарга чырыттынган турар ужурлуг. Бүгүнүг этис-сорулга — бойдусту болгаш ооң байлаан хумагалаар чорудун ёзузунга, чоннуң байлааи төттелээр чорукка эптеш чок болурунга республиканың чурттакчы чонун кижизидеринге бүгү материалдар бараан болгаш турар ужурлуг.

Чогаадыкчы коллективтер, профессионал литераторлар, чурукчулар, журналистер, фоторепортерлар, ажылчын болгаш кодээ корреспондентилер, чурук тырттырарынга сонуургалдыглар, бойдус камгалаар организацияларының активчилери конкурска киржип болур.

Эң эки материалдар дээш дараазында шаңналдарны доктааткан:

чогаадыкчы коллективтерге:
200 рубль түңнүг чаңгыс бирги шаңнал;
150 рубль түңнүг чаңгыс ийиги шаңнал;
100 рубль түңнүг чаңгыс үшкү шаңнал;

авторларга:
150 рубль түңнүг чаңгыс бирги шаңнал;
кайызы-даа 100 рубль түңнүг ийи ийиги шаңнал;
кайызы-даа 75 рубль түңнүг үш үшкү шаңнал;
кайызы-даа 25 рубль түңнүг беш мактал шаңнал.

Авторлар бижээн чүүлдерин, фотоларын болгаш чуруктарын республика болгаш районнар солуннарының редакцияларынче, телевидение болгаш радио дамчыдылгазының редакциязынче чорудар. Чогаадыкчы коллективтер 1987 чылда парлаттынган шаңналга киирер дээн материалдарын 1987 чылдың декабрь 15-ке чедир Тыва АССР-ниң Журналистер эвилелинче чорудар.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

НОМЧУКЧУЛАРНЫҢ ЧАГЫЫ, НЕГЕЛДЕЗИ

Сөөлгү чылдарда Хайыракан суурнуң чурттакчылары библиотекага хөй-биле кээр апарган. Номчукчуларның негелдезин долузу-биле хандырып шыдавайн турар бис. Бистерге тыва дылда номнар кончуг эвээш. Номчукчуларывыстың ынак номнары «Ангыр-оолдуң тоожузу», «Уйгу чок Улуг-Хем» чырыкче үнге-ле дыка үр апарды. Бистерге чүгле беш ном келир, ол номнар доктаамал номчукчулар холунга турар. Садыгга база эвээш кээр.

Бистиң библиотеказывыс ном фондузу-биле алыр болза, районда эң улуг. А тыва дылда номнар кончуг ховар деп чугааладывыс. Тываның ном үндүрер чериниң бежен чылдарда үндүргүлээни очулга номнарын безин номчукчулар айтырып келир-дир. Байдал ындыг берге-ле дээш, ийи холду кодурушкеш олурар арга чок. Ажылывысты бир янзы эде тургузарывының аргаларын база бодап турар бис. Библиотека чөвүлелинге даянып, оларның алды кежигүннерин биске улуг дузаны чедирип турар. Сөөлгү үеде ырак-узак черлерде чурттап турар чонуң культурлуг хандырылгазын база бирги чергениң кылдыр көөр ужурлуг бис. Суурда КМК-ның бир улуг бригадазы Элиг-Хемде ажылдап турар. Бригадир библиотекадан номнарны ап, тудугжуларга үлеп, номчаан номунга хамаарыштыр сайгарылганы кылып турар. Ыраккы одарларда малчыннарга база ындыг янзылыг хандырылганы практикалап турар бис.

Бистиң-биле доктаамал харылзаалыг номга ынактар сөөлгү үеде көвүдеп олурар. Башкы Станислав Серенот чүгле чечен чогаал номнарын номчуп турар эвес, башкылаашкынга херек литератураны моон ап турар. Тудугжу Валерий Маады база янзы-бүрү номнар херегләэр кижи. Ынчаарга бистиң идеткейлиг номчукчуларывыстың аразында Аркадий Тамбаевич Базыр-Тарааны демдеглексээр ийик мен.

Тыва номнарга номчукчуларның негелдези дыка улуг. Мооң мурнунда библиотека коллектору бисти ном-биле хандырып турган. Ынчан чаа номнар чырыкче үнерге-ле, дораан келир турган. Төптүткен библиотека системазын тургускан соонда, чүге-ле ийик, номнар озалдап кээп турар апарган. Ында тускай килдис-даа бар-дыр. Бистерге, библиотекарьларга, тыва номнар херек. Ол дээрге номчукчуларның чагыы, негелдези. Кажан черле ном-биле хандырылганы экижидип болурул? Бо айтырыг кодээ чурттакчыларны хүвүредип турар.

Т. КЫЗЫЛ-ООЛ,
библиотекарь.

РЕДАКЦИЯДАН: Номчукчуларның ындыг янзылыг айтырыгларын мооң мурнунда база солунга чырыдып турган. Ынчаарга ук негелделер амдыгаа чедир күүсеттинмейн турар. Тываның ном үндүрер чериниң номнарны улуг дээрге-ле 5 муң экземплярга парлап турар. Бежен чылдарда-ла очулдурган совет классиктериниң чогаалдарын катап үндүрерин номчукчулар негеп турар. Чүгле бистиң чуртта эвес, делегейде безин сурагжаан чогаалдар бо үениң дургузунда көстүп келген болгай. Оларны тыва дылче очулдуруп, чоокку үеде чырыкче үндүрерин негеттинип келген-дир. Ол ышкаш барык үжен чыл бурунгаар парлаттынган, номчукчуларның сонуургалын чаалап алган чогаалдарны чүге катап үндүрүп болбазыл?

Номчукчулар колдуунда проза чогаалдары эвээш деп шын негелдени тургускан. Ынчангаш оларның тиражын көвүделип, библиотекаже баар номнарның саның көвүдедирин Тываның ном үндүрер чери, ном садыының республика конторазы номчукчуларның негелдезин хандырарының айтырыгларын шиитпирлээр үе келген.

ТВ

ФЕВРАЛЬ 5-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — С. Михалковтуң маадырлары экранда. «Кызыл галстук». 9.25 — Белгородтуң витамин комбинадының «Юбилейный» Культура бажыңының улустуң ниити ыр коллективиниң концерти. 9.35 — «Кызыгаарны ажа базары». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы — «Ужар саазын». 11.05 — Москваның күрүне филармониязының үлегерлиг симфония оркестриниң концерти. Дирижёру — ССРЭ-ниң улустуң артизи Э. Клас (Эстония). 12.10—12.25 — Бөгүн делегейде. 16.00 — Медээлер. 16.15 — «Ырның этелекчизи». «Песнохорки» аас чогаал ансамблиниң дугайында телеочерк. 16.45 — Мультфильмнерниң баштайгы көргүзүү: «Чечектиг ыржыгаш», «Үш оңнук бодунуң бажыңын камгалап тур», «Чассыгбайым». 17.30 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 18.15 — «Алкоголдуң мегелээшкиннери». Эртем-тайылбырлыг фильм. 18.20 — Бүгү-эвилелдиң болгаш делегей конкурстарының лауреады А. Севидов ойнаар (фортепиано). 18.45 — «Мен ынчаар билип турар мен». Телеочерк. 19.15 — Медээлер. 19.25 — «Кызыгаарны ажа базары». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 2-ги сериязы — «Маэстро». 21.00 — «Үе». 21.35 — Фигурлуг чуңгулаашкын. Европаның маргылдаалары. Ийи кижиниң чуңгулаашкыны. Хостуг программа. Югославиядан дамчыдылга. 22.50 — Бөгүн делегейде. 23.05—23.45 — «Пушкинниң Москвазында». Док. фильм.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. телефильм. 8.35; 9.35 — Бойдус эртеми. 4 класс. Сугну ажыглаары, ону камгалаары. 8.55 — «Москваның зоопарыгында». Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05; 14.10 — Испан дыл. 9.55 — «Сээң херимнериниң шой үгулзалары». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Варшава керээзи. 10.35; 11.40 — Ф. М. Достоевский. «Кем-херек үглелгезинин болгаш кеземче». 9 класс. 11.05 — Шыдыраа школазы. 12.10 — «Целлулоид оолчугаштар». Үш сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги, 2-ги сериялары. 14.40 — Медээлер. 14.45—15.30 — «Төөгүнүң кичээндиргилери». Тележурнал.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — А. С. Пушкин — «Даш аалчы». Тываның «Хүндүлел Демдээ» орденниг хөгжүмнүг театрының шиизи. 19.10 — Телемедээлер. 19.20 — «Азия тову». Программада: Медээлер. «Кодээ тудугларда». Республиканың агроүлетигр каттыжышкынының улуг инженери С. Х. Делгер-биле мал фермаларының тудуунуң дугайында интервью. Февраль 8 — Аэрофлот хүнү. 19.50 — Чарлалдар, реклама.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. 20.50 — «Тураскаал». Док. телефильм. 21.00 — «Үе». 21.35—22.35 — «Целлулоид оолчугаштар». Үш сериялыг уран-чечен фильмниң баштайгы көргүзүү. 2-ги сериязы.

Айтырыңар, харыылап берээл

ОЛ ШЫН БЕ?

1968 чылдан эгелеп үр чылдарда башкылааным дээш пенсияже үндүм. Пенсияже үнгүжемге чедир школадан одаар чүүл дээш өске-даа чиңгелделерни ап келдим. Бо чылдың январьдан бээр үстүнде айыткан чиңгелделерни бербейн барган. Ону бербейн барганы шын бе? Бо талазы-биле солун дамчыштыр харыылап бээрин дилеедим.

О. МОНГУШ,
Чөөн-Хемчикте Чыраа-Бажы суурнуң чурттакчызы.

Чырдыышкын, дээди школа болгаш эртем албан черлериниң ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң даргазы М. Ч. Ооржактан «Шын» солунуң корреспондентизи ук айтырыгга харыылап бээрин дилээн. Ам ооң харыызын моон адаанда парлаывыс.

ССРЭ-ниң Күш-ажыл болгаш социал айтырыглар талазы-биле күрүне комитединиң база ВЦСПС-тиң секретариадының 1979 чылдың август 13-те хүлээп алганы 336/17-76 дугаарлыг доктаалында база ССРЭ-ниң Чырдыышкын министерствозунуң 1979 чылдың сентябрь 20-де үстүнде доктаалга үндезилээш, хүлээп алганы бижиинде, ол ышкаш 1980 чылдың сентябрь 8-те хүлээп алганы 67 дугаарлыг «Кодээ школаларының башкы кадрларынга чиңгеткен коммунал хандырылганы арттырарының чурумунуң дугайында» инструкцияда ол дугайын тодаргай чугаалаан.

Ында айытканын ёзугаар кодээ черлерге он чыл ажыр башкы ажылынга ажылдааш, пенсияже үнген башкы кадрлар кодээ черлерге чурттап артканда, чиңгеткен коммунал хандырылганы оларга хевээр арттырары көрдүнген. Коммунал хандырылганың чиңгелделерин школага үр чылда ажылдааны база назылап кыраан дээш пенсияже үнген башкыларга арттырар. Пенсиялааш, хоорай черлерже көже берген башкыларга ол чиңгелделер арттпас. Коммунал хандырылгага чиңгелделерин ажыглап турган башкы кодээге турган черинден өске кодээ черлерге чурттаарга, ооң чиңгелделиг коммунал хандырылга алыр эргези хевээр артар.

О. Монгушка коммунал хандырылга чиңгелделерин январь 1-ден эгелеп хандырбайн барганын бодаарга, пенсияже үнериниң мурнунда кодээ школага ажылдаан үзүктел чок стажы 10 чыл ашпайн турар магат чок. Ол таварылгада чиңгелделиг хандырылга аңаа көрдүнмес.

Пенсияже үнген башкы кодээ школага 10 чыл ажыр ажылдаанда дараазында коммунал хандырылга чиңгелделери-биле хандыртынар: 32 дөрбелчин метр чурттаалга шолу-биле, 12 кубометр ыяш азы 3 тонна хөмүр-даш-биле халас хандыртынар. 240 киловатт-шак электроэнергияны (чаңгыс лампага санаан) чылда халас ажыглаар азы акшаже шилчидерге 9 рубль 60 копеек. Башкының одаар ыяжын азы хөмүр-дажын школа, районо халас сөөртүп бээр.

ЧУРУКТА: ССРЭ-ниң улустар танцыларының күрүнениң ансамблиниң артистериниң күүселдезинде «Хонача бажыңында кежээ» деп хореографтың чүүлдери үзүндү. Күүседикчилери: РСФСР-ниң алдарлыг артизи Ольга Котовская болгаш Александр Матус-Марчук.
Н. МАЛЫШЕВТИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

ЧАРЛАЛДАР

Тыва АССР-ниң Күш-ажыл талазы-биле күрүне комители болгаш Кызыл хоорайның күүсекчи комитединиң күш-ажыл талазы-биле килдизи «Тыва тудуг», «Шагаан-Арыг тудуг» трестериниң болгаш «Тыва агроүлетиур тудуг» каттыжышкынының салбырларынга ажылдаары-биле ажылчыннарның организастыг чыылдазын чорудуп турар.

Аңаа барган ажылчыннарны ажылчын хеп-биле хандырар. Бүдүрүлгеге ажылдавышаан өөренгеш, ажылчын мергежил чедип алырын оларга организастаар. Бот ажылчыннарны общежитиеге чурттадыр. Организастыг чыылда ёзугаар хүлээп алдынган ажылчыннарга үстүнде организациялар 200 рубль түңнүг дузаламчыны төлеп бээр.

Организастыг чыылда ёзугаар ажылдаарын күзээн кижилер бодунга күш-ажыл дептерин, паспортун, шериг билеедин ап алгаш кээр.

Документилер бүрүткедип болгаш немелде айтырыгларны тодарадып алыры-биле Кызыл хоорайның күүскомунуң күш-ажыл талазы-биле килдизинде Л. В. Никифоровага (Кочетов кудумчузу, 34 дугаар бажың, 4 дугаар кабинет) болгаш Тыва АССР-ниң Күш-ажыл талазы-биле күрүне комитединге (Ленин кудумчузу, Советтер бажыңы, 113 дугаар кабинет) баар.

1987 чылдың январь 15-тен эгелеп одаар чүүл садар талазы-биле республика конторазының телефоннары солуттааткан. Тыва АССР-ниң чурттакчы чонунга болгаш организацияларынга дыңнадып тур.

Одаар чүүл хандырарының республика конторазының эргелекчизиниң 2-63-20, хоорайның одаар чүүл хандырылгазының конторазының директорунуң — 2-67-12, план килдизиниң 2-67-12, бухгалтериязиниң чериниң — 2-67-25.

агаар

Республиканы шокар булуттаар, чагбас. Соңгу-барыын чүктен хаттың хүргениң секундада 3—8 метр. Дүне агаарның температуразы 28—33, чамдык черлерге 20—25 градус соор. Хүндүс 20—25, чамдык черлерге 17—22 градус соор.

Кызылга чуга булуттаар, чагбас. Дүне агаарның температуразы 28—30, хүндүс 20—22 градус соок болур.

кино

ФЕВРАЛЬ 5-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Глория» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник № 148» 9.30, «Полёт в страну чудовищ» 11.10, 13.00, «Борис Годунов» (1, 2 сериязы) 15.00, 17.50, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Летающая мельница» 14.00, «Верую в любовь» 17.40, 19.30, «Лермонтов» 15.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Там, где нас нет» 15.00, 17.30, «Все против одного» 19.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Человек со звезды» 18.00, 20.00 шактарда.

ШЫН
Адресивис: 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3
ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.
Солунуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга амазы.
Тиражы 22108 экз.
Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.
Чагыг № 3444.
ТС—00227.

БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1987 чылдың февраль 6 пятница № 32 (13332)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 копеек

КОЛЛЕКТИВИЗМНИҢ МОБИЛИЗАКЧЫ КҮЖҮ

Он ийиги беш чылдың баштайгы чылында күрүнеге эът, сүт, дүк, тараа садар планын хууса бетинде күүседипкен Кызыл районнуң «Тиилелге» совхозунуң коллективи Улуг Октябрьның 70 чылында ийи чыл планынга немей 10 тонна эътти, 110 тонна сүттү, 0,7 тонна дүктү база 1700 тонна тарааны дужаарып, 1374 дөрбелчин метр чуртталга шөлүн ажыглалга киирерин, 1 млн. рубль түңнүг орулганы алырын шиитпирлээн.

Бригадалар, цехтер чөвүлелдериниң, хой-ниити организацияларының төлээлери, мурнакчы ажылчыннар, тускай эртемниглер совхозтуң бүгү ажыл-ишчилериниң бар арга-курлавырларын өөренип, оларның-биле сүмележип чугаалашкаш, ындыг түңнелди үндүрген. Коллективтиг эгелээшкиннер, диленээшкиннериниң салдары, күжү улуг. Бистиң амгы эде тургустунуушкунувустуң төзинде кижилерниң ажыл-херекке хамаарылгазы өскерлип, бүдүрүлгениң, коллективтиң ёзулуг ээзи болурун күзеп, тургустунуп келген кандыг-даа айтырыгны боттары демократтыг ёзу-биле шиитпирлээрин чедип ап турарлар. Ажыл-агыйның, фабриканың, заводтуң, бүдүрүлгениң, тудугнуң айтырыгларын ажыы-биле чугаалажып шиитпирлээри ажыл-ишчилерниң чогаадыкчы аргаларын ажыдып, бар курлавырларны дилеп тыварының аргаларын ажыдар.

«Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынның № 2 автобүдүрүлгезиниң чолаачылары бригадалар ортузунда социалистиг чарышты улам калбартып, чогаадыкчы аргаларны ажыглап тургаш, ажылдың дүргедээшкинин чедип ап, дыка хой чолаачылар үени мурнап ажылдап турар. Чижээ, чолаачы М. Махмутов бо хүннерде декабрь айның үлүүнде ажылдап турар. Дуржулгалыг чолаачы болуунуң аргаларын санап көргеш, Улуг Октябрьның 70 чылында үш чыл планын күүседирин коллектив кежигүннериниң мурнунга аазаан. Чолаачылар В. Куулар, В. Русанов, Я. Сапаров олар база-ла мурнакчының одуруунда чоруп орарлар.

Шуптузу — чаңгызы, чаңгызы — шуптузу дээш сагыш салыры —бистиң ниитилелдиң ёзулуг ындыг. Ол дүрүмге чагыртыры дээрге— партияның чон мурнунга салып турар сорулгазын ханы билип, бистиң бурунгаар депшилгевиске шаптыктап турар чүүлдерге удур шыңгыы демиселди чорудуп, күш-ажылчы, хой-ниитичи идепкейни бедидип ажылдаары-дыр. Ооң үндезини чүл, ол чүден эгелээрил? Бир дугаарында кижиниң бодундан, болун шүгдүнүп билиринден, шынчы, арыг арын-нүүрлүг болурундан хамаарыжыр. Кижи бүрүзүнүң чогаадыкчы эгелээшкинин коллективтиң норма-чижээ боллурары — партия организацияларының, удуртукчуларның чугула сорулгазы.

Совет ниитилелдиң чаагай чаңчылы —социал-экономиктиг чугула айтырыгларны бир дем-биле сүмележип шиитпирлээри. Чижээ, коллективизация, индустриализация азы дайын соолунуң катап тургустунуушкуну дээн дижик. Бо үеде чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң айтырыын база ол ышкаш бир дем-биле чорударын партия бистен негеп турар.

СЭКП ТК-ның Политиктиг илеткелинде: «Социализм ниитилелдиң чугула айтырыгларын бо үеге чедир туруп турганындан көңгүс өске, а тодаргайлаарга, —коллективтиг үндезинге шиитпирлеп болурунуң аргазын көргүскен, күш-ажылдың кижилеринге төлептиг, шынчы ажылдаарының аргазын берген, чуртту улам бурунгаар хөгжүүрүнүң оруунче киирген»—деп демдеглээн. Социалистиг коллективизм совет ниитилелдиң чаңгыс эптиинге, ажылчын ангының, колхозчу тараачыннарның, удусчу интеллигенцияның бузулбас найыралынга чагыртып турар.

Угаан-боданың энергиязын практиктиг ажыл-херектерниң энергиязынче шилчидер — бо хүннерде социалистиг коллективизмниң бүгү талалары олче угланган турар ужурлуг. Кижи бүрүзү ангы-ангы база бистер шупту кады бүгү чуртта эгелээн эде тургустунуушкун дээш харысалгалыг бис. Кижи бүрүзү бодунуң ажылчын, хамааты, партийжи арын-нүүрүнден үргүлчү айтырар, дүргедээшкинниң херээнге чүнү кылган мен деп шугдүнер ужурлуг.

Тываның автоорук септелге-тудуг участогунуң В. Галкинге удурткан бригадазы эрткен чылдың 1-ги кварталының түңнели-биле чарыштың тиилекчизи болган. А бригада кежигүннери шаңнал алырындан ойталааннар. Чылдагааны—аныяк ажылчыннар С. Морозов, А. Сергеев ажыл шагы үскеннер. Ындыг саналды бригада чөвүлели үндүргеш, коллектив кежигүннеринге таныштырган. Шупту кежигүннер шаңналдан ойталаар деп шиитпирлээн.

Коллективтиң кижизидикчи күжү улуг. Экономикада болгаш кижизидилге ажылында чаа айтырыгларны шиитпирлээрин, экономиктиг байдалды боттандырарын күш-ажылчы коллективтерниң ролюн бүгү талазы-биле күштелдирерин негеп турар. Заводка, фабрикага, цехтерге, бригадаларга айтырыгларны шиитпирлээринге киришпейн тургаш, чурттуң ёзулуг ээзи мен деп чугаалаары берге. Бүдүрүлге айтырыгларын, күш-ажылдың түңнелин хуваарын болгаш ажыглаарын шиитпирлээринге коллективтиң харысалгазын улгаттырар. Күш-ажылчы коллективтер дугайында хоойлуда көрдүнген демократтыг принциптерни болгаш норма-чижектерни улам калбартыр, хүн бүрүнүң практиктиг амыдыралынга ажыглаар херек.

Бистиң ниитилеливистиң коллективтиг эгелерин улам быжыглаарынга күш-ажылды кереэлиг болгаш бот-орулга-чарылгалыг арга-биле организастаары улуг рольду ойнаар. Бригадада таарымчалыг байдал тургустунган, кижи бүрүзү боттарының эштериниң канчаар ажылдап, чурттап турарын эки билир, бот-боттары аразында дузалажып турар болза, ынчан кижилерниң күш-ажылчы арга-шинээзи каш катап улгадыр, ынчан олар мораль, культура, мөзү-шынар болгаш социал айтырыгларны бир демниг деңге шиитпирлеп турар. Кижилер хей-аъттыг, коңурлуушкунуг болур ужурлуг. Партия, профэвилел, комсомол организацияларының кудуку звеноларын ханы өөренип көөр, кижилер-биле ажылдаар, оларның сеткил-хөөнүн өөренир ужурлуг. СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң бир кол негелдези-даа ол.

Совет ниитилелге кижи бүрүзү шынчы ажылдаар, социалистиг ниити чуртталганың норма-чижектерин хажык чок сагыыр ужурлуг. Бис күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээри, алыксак-чиксек чорукче суңдулаары, дужүметсиг чорук дээн ышкаш амыдыралда бар чамдык четпестерге удур чидиг демиселди чорудуп эгелээн бис. Коллектив бүрүзүнге коллективизмниң дээштиг салдары улам күштелгей турар ужурлуг.

БАЙКОНУР КОСМОДРОМДА

«Союз ТМ-2» космос кораблиниң Байконур космодромдан салып үндүреринге белеткел доозулган. Корабльди кожуп каан чедирикчи ракетаны ужудуп үндүрер черинде тургуска салган. Ракетада космос комплекизиниң сөөлгү хыналдазын чорудуп турар. «Союз ТМ-2» башкартынар корабльди февраль 6-да Москваның-биле 0 шак 38 минутада салып үндүрер.

(СЭТА).

ТИИЛЕКЧИ КОЛЛЕКТИВТЕ

Кызыл-Мажалыктың сүт заводу — республикада аныяк бүдүрүлгелерниң бирээзи. Ажыглаага кирип, баштайгы продукциязын бергенинден бээр бо чылдың март айда 2 чыл болур. Кыска хуусааның иштинде завод эки ажылдыг коллективтерниң одуруунче кирген.

Он ийиги беш чылдың баштайгы чылының түңнели-биле бараанныг продукция бүдүрерин 110,4 хуу, ону садып сайгарарының планын 115,2 хуу күүседип, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 14,5 хуу бедиткеш, районнуң үлетпүр бүдүрүлгелериниң аразында калбарган социалистиг чарыштың тиилекчизи болуп, СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң, агроүлетпүр каттыжыышкынының ажылдакчыларының профэвилел болгаш ВЛКСМ райкомнарның шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнаткан.

— Ийи районнуң, Ак-Довурактың садыгларынче, ниитиниң чемненилге, урутлар албан черлеринче сүттен ангыда, оон кылган 5 ангы продукцияны берип келдивис — деп, аныяк мастер Руфина Николаевна Григорьева чугаалады.

Баштайгы айда сүт дужаалдазы канчаар чоруп турарының дугайын бухгалтер-экономист Людмила Борисовна Михеевич демдеглел дептерин ажып, саналга машиназынга хынап ора, тайылбырлады. Январь айда 8 фермалардан 158 тонна сүт дужааттынган. Эң-не хой сүттү «Барлык», «Тээли», «Чыраа-Бажы», «Большевик» совхозтар эккеп турар. «Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хая, «Тээли» совхозтуң Ээр-Хавак фермаларының сүдүнүң шынары бедик, артык орулганы ап турар. Айның баштайгы чээрби хонуктарының иштинде хүнде ортумаа-биле 6791 литр сүт хүлээп ап келген болза, инектер төрүп, немежип турарындан сөөлгү хүннерде 7 муң литр ажа берген.

Дужаап турар сүттүң январь айда хемчээли эрткен чылдың бо үезинден хой болганда, квартал планын күүседип болурунуң бүгү аргалары бар.

Заводтуң коллективи бодунуң бүгү арга-курлавырларын санап көргеш, бо юбилейлиг чылдың планныг даалгаларын хуусаадан эрте күүседир бедиткен хүлээлгелерни алган. Планнан ажыр 51 тонна сүттү болбаазырадыр, 15 тонна продукцияны, 36 тонна саржагны немей бүдүрерин, бүдүрүп үндүрген продукциязының бот-үнезин чиигеткениниден 6 муң рубльди камнап алырын, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 10 хуу бедидерин, девискээрин бүрүн чаагайжыдарын хүлээнген.

Дүргедээшкинниң, эде тургустунуушкунуң, эртем-техниктиг депшилгениң амгы үе-чадазында аныяк бүдүрүлгеге мергежилиг эки билир кижилер херек. Ынчангаш бо чылын 5 ажылчынны, инженер-техниктиг ийи ажылдакчыны түр курстарга, 6 кижини холушкак мергежилге өөредири база көрдүнген. Кижи бүрүзү экономиктиг өөредилгеде хаара туттунган, ону директор боду эрттирип турар. Заводтуң иштинде, дашты кижилерни ажыл-херекче кыйгырып турар лозун, плакат, көргүзүг самбыралары-биле эки дериттинген.

Коллективте ажылдап турар 27 кижиниң иштинде чаңгыс коммунист бар, артканнары — аныяктар. Ажылды организастап, башкарарынга комсомолдуң область конференциязының делегаты Ольга Конгага баштаткан комсомол организациязы кол рольду ойнап турар.

Эвээш үениң иштинде ажылдап келзе-даа, онаашкан ажылдынга кызымаа, идепкейлиг, инициативачы чоруу-биле коллективинде макталдыг кижилер база бар. Оларга чүдүрүкчү Анатолий Серен-Чимит, лаборант Мария Ванеева, ажылчыннар Светлана Донгак, Елизавета Моңгуш, Римма Моңгуш болгаш өскелер-даа хамааржыр.

— Эрткен чылдың түңнели-биле бирги черни алзывысса-даа, продукцияның шынарының талазы-биле четпестер хыналдалар үезинде база илерээн. Бо чылын ону болдурбазы-биле тускай комиссияны тургузуп, хүлээлгевисти айтып, хемчеглерни боттандырып эгелээн бис —деп, директор Х. М. Ногеров чугаалап орар.

Коллектив СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң материалдары-биле таныжып, ооң шиитпирлерин бир демниг деткип, күш-ажылчы улам сорунзуг ажылдап турар.

ЧУРУКТА: заводтуң мурнакчы ажылчыны Е. Моңгуш.

Ч. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

АЖЫЛЧЫН УЖУРАЖЫЫШКЫННАР

БКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, БУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Г. Атанасовтуң даргазы-биле хол башчылар ооң ССРЭ-же албан ёзу найырал ажыл-чоруун соңгаарлаткан.

• • •

Янзы-бүрү талаларга ССРЭ биле БУР-нуң аразында кады ажылдажылганың айтырыгларының дугайында совет-болгар ажылчын ужуражыышкыннар февраль 4-те үргүлчүлээн. 2000 чылга чедир ССРЭ биле БУР-нуң аразында экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылганың хөгжүдериниң үр хуусаалыг программазын күүседир талазы-биле хемчеглерни, ССРЭ биле БУР-нуң аразында быжыг туруштуг бүдүрүлгеге болгаш эртем-техниктиг кооперацияны тургузар сорулга-биле совет болгаш болгар бүдүрүлгелер, каттыжыышкыннар, төлевилел-конструктор база эртем-шинчилел организацияларының аразында дорт харылзааларны оон-даа калбартырының айтырыгларын чугаалашкан.

Ужуражыышкыннарның түңнелинде чугаалашкан айтырыгларга хамаарылыг документилерни белеткээн.

• • •

Ол-ла хүн БУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы-ның оралакчызы К. Заров, албанныг өске-даа кижилер Москвадан чуртунче чанып чорупкан.

(СЭТА).

Эде тургустунуушкун

ӨТТҮР КӨРГЕН

Эде тургустунуушкунуң болгаш партияның кадр политиказының дугайында айтырыгны чугаалашкан СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң материалдарын, аңаа СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң илеткелин болгаш түңнел чугаазын номчуп, таныжып-шаан, партияның, чонуң, кадрларның мурнунда чаа, эң чугула сорулгалар салдынып турарын медереп билип турар мен.

«Бистиң амыдыралывысты демократтаждарының принципиалдыг угланыышкыны болза, совет соңгулда системазын сайзыраңгайжыдары болур...» деп, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң илеткелинде айыттынган бо состерни чүүлдүгзүнүп, деткип, ол талазы-биле бодумнуң бодалдарымны база илередикседим.

Шынап-ла, улус депутаттарының кандидаттарын депшидериниң болгаш оларны чугаалажып көөрүнүң практиказын чаа ёзу-биле көөр ужурлуг бис дээрзин илеткелде айытканы кончуг таарымчалыг.

Чамыргаш канчаар чамдыкта бистиң эрге-чагыргага төлээлекчивис кылдыр депутаттарның кандидаттарын депшидерде ёзу барымдаалаар чоруктар тургулаар болгай. Депшидип турар черниң, деткип турар коллективтерниң ажыл-ишчилериниң ооң дугайында үнелелиң, сеткил-хөөнүн удуртур черлер барык-ла барымдаалавас болгулаар. Чижээ, каш чыл бурунгаар Кызыл районнуң Баян-Колдан улгады берген бир малчынны республиканың Дээди Совединиң депутадынга кандидат кылдыр депшиткен. Ажыл-ишчи көргүзүглери, бодунуң топтуг-томаанныг мөзү-шынары-биле түс чериниң чурттакчыларының хүндүткелин чаалап алганы-даа чоп кижи чүве. А депутат дээрге күрүнениң эргелеп башкарарынга киржир ужурлуг чонунуң төлээлекчизи ышкажыл. Ындыг болганда харысалга улуг. А бистиң депшиткен кандидадывыс депутат-даа апарган, ынчалзажок бодунуң сагыш-сеткилин ажыдып шыдавас, чон мурнунга каш сос кожуп чүве чугаалай албас, пөрүк кижи-ле болгай дээрзин баянкөлчүлер билир турдувус. Бир-тээ «үстүүртээ» дүгдеп экелгеп, барык чаңгыс ол-ла кандидат дээш бадылаңар деп сүмелеп турар чүве болганда соңгуп-даа алдывыс. Чоннуң ол төлээлекчизи ынчаар-ла ол бодунуң бүрүн эргезиниң хуусаазын ыыт-дааш чокка эрттирген. Соңгукчуларга, ук ажыл-агыйга ажыктыг даалга күүседип, кандыг-бир черниң мурнунга чугула айтырыг-даа тургузуп көрбээн. А Баян-Колга ынчан шиитпирлеттинип чадашкан айтырыгларның бирээзи — автобус аргыжылгазы турду. Ону экижидериниң талазы-биле хемчег алырының удуу депутадывыс бистер-биле кады-ла соокка доңуп, изигге шөндүрүп, Кызыл аалынга орукка машиналар «бадылап» тургулаар чүве. Ындыг эреңгей ажылдыг депутаттың ажы биче деп бодаар мен.

Шынап-ла, чоннуң херээ дээш шыдаар шаа-биле кызып ажылдап болгу дег кижилер бистиң депутаттарывыстың аразында хөйүн билир мен. Хөй чылдар бурунгаар ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутадынга тудугжу М. П. Сафоновага күзелдиниве-биле соңгааныывысты утпаан мен. Тудуг ажылы дээрге берге, марын адыр деп билип чоруур мен. Мария Петровнаның ажылы ынчан холдуунда кылып хол-биле, күш-биле кылыр берге иш турган. Хүнзедир ажылынга моган турупса-даа, соңгукчуларын кежээ дыштаныр хүннеринде чогуур шагында ол хүлээп ап, оларның негелде-хомудалдарын, дилег-саналдарын энизинге чедир шиитпирлээрин оралдажыр турган.

Амгы үеде Кара-Хаак суурда ажылдап, чурттап турар мен. Бистиң бо суурда чонунуң хандырылгазының талазы-биле сагышка кирр шиитпирлеттинмээн айтырыглар эвээш эвес. Чижээ, телефон харылзаазы. Радио, телефон кажан орта ажылдаарыл деп айтырыгны чурттакчылар та чеже удаа тургускан чүве. Солуннарга-даа бижип-ле турду. Кызыл район тургустунганының баштайгы чылдарынга чедир хоорай-биле дөрт харылзажыр телефон түвек чок турган. Кажан район төвү Каа-Хем суурга коммутаторлуг кылып каарга, шуут дедир барган. Ам кандыг-даа бачым таварылгаларда телефоннаар орнунга чадаг маңнаптар болза, оон чорук бүдүнгүр. Ол коммутаторнуң харыызы чаңгыс — «хоорай-биле харылзаа читкен». Ындыг чүве болза ол харылзаа звенозунда акшалыын ап олурар кижилерниң херээ чок ышкажыл.

Ындыг чидиг айтырыг — орук харылзаазы. Чазын, күзүн далалыг-ла. Самолёт келир-келбес, суурдан хоорук черде кижилер хүнзедир ону манап, доңуп, аъш-чем чок черге манап олурар. Автобус аргыжылгазы база оон дээрезевес.

Ындыг ужурлуг айтырыгларны шиитпирлеп бээр кижи депутат деп бодаар мен. Бо талазы-биле хомудалдарны кодээ Совет күүскому, ажыл-агыйның удуртукчулары чогуур черлерге барып тургузуп-даа турар, а депутаттарывыс ынаар сагыш салбас кылдыр боттарывыс амдажыдын алган олурар бис. Амгы үеде бистиң бо черде республиканың Дээди Совединиң болгаш район, кодээ Советтериниң-даа депутаттары бар. Чогум олар кайы хире энергиялыг, ажыл-херекчи, тывынгырыл, амыдыралды дуржулгазы кайы хирел деп чүвени депутаттарның кандидаттарын депшидип тура, бүгү талалыг өөренип көөрү шынап-ла чугула. Ону ынчаар өөренип көрбестиң хараазы-биле чамдык депутаттарның кошуулдур-ле кылып-кан чүвези барык чок болгулаар. Ниити системада моон мурнунда турган эреңгей шилиышкынны партияның амгы үеде чөптүг-биле айтып турары дыка таарымчалыг-дыр. Ынчангаш соңгулда кампаниязының үезинде соңгукчулар депутаттың кандидадын ёзу эдерип эвес, а ылап шилип алырын хандырар деп бодалды соңгукчу-даа, коммунист-даа кижи болганымда деткип, бодумнуң бодалдарымны ажыы-биле чугаалап турар ындыг мен.

О. НАМЧЫЛАК.

Кызыл районнуң Кара-Хаак ортумак школазының башкызы.

КҮШ-АЖЫЛЧЫ МЕДЭЭЛЕР

ТУКТУ ТЫВЫСКАН

Өвүр район 1986 чылда мал ажылын хөгжүдер талазы-биле районнарның социалистиг чарыжынга мурнуу зонадан тиилекчи болуп, СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң, ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл тугун акша шаңналы-биле кады чаалап алган. Тукту районнуң партия, совет ажылдакчыларының, ажыл-агыйларының мурнакчыларының төлээлеринге профоблчөвүлелдиң даргазы Ш. П. Куулар байырлыг байдалга тывыскан.

ЮБИЛЕЙГЕ УТКУШТУР

Каа-Хем районнуң «Кызыл тук» совхозтуң төп сүт-бараан фермазының коллективи сүт бүдүрериниң болгаш күрүнеге садарының талазы-биле ийи чыл планын Улуг Октябрьның юбилейинге уткуштур күүседир деп социалистиг хүлээлгени алгап ажылдап турар.

Эрткен чылын ферма күрүнеге 170 тонна сүт садар планын ноябрь айда-ла 252 тонна кылдыр күүсеткен. Ында саапчылар Елизавета Багай-оол, Наталья Чүргүй, Анастасия Кол болгаш оон-даа өскелер ажыл-ишке кызымаа-биле үлегер-чижекти көргүзүп турар.

Д. САЛЧАК.

ХӨЙГЕ ЧАРЛЫГ БОЛУРГА

Социалистиг чарыштың кижизидикчи утка-шынары улуг. Совхозтуң партия организациязы, администрациязы, профэвилели участоктар, фермалар, бригадалар ортузунга социалистиг чарышты шын организастаарынче кичээнгейни салып, чарыштың чаа хевирлерин бодап тып, эгелээшкиннерни, чаартылгаларны бүгү талазы-биле деткип турар. Социалистиг чарышка киржип тура, ажылчын бүрүзү бодунуң болгаш кады ажылдап турар эштериниң күш-ажылының үнезин эки билип, чарышты чорудары анаа-ла чаржыр дээш эвес, улам эки көргүзүглерни чедип алыры, мурнакчыларның дуржулгазын өскелерге нептередири, аңгы-аңгы бригадаларның, кижилерниң ажылын деңнеп көөрү чүве-дир деп чүвени утаадып турар апаар.

Чарыштың бир кол принципи — хөйге чарлыг болуру. Бис чарыштың түңнелин күш-ажылчы коллективтерниң хуралдарынга чугаалажып, мурнакчыларны хөйге чарлап, солуннарга, хана солуннарга бижип, көргүзүг болгаш хүндүлел самбыраларынга мактап чарлап турар бис. Совхоз он ийиги беш чылдың баштайгы чылында планныг онаалдаларын чединишкинниг күүседип, багай эвес көргүзүглерни чедип алган. Эрткен чылын күш-ажылчы коллектив бүрүзүнүң канчаар ажылдааның анализтеп көрүп, мурнакчыларны тодарадып, ажыл-агыйның аңгы-аңгы адырларының ааййы-биле чемпионнарны илередип, оларны хөйге чарлап, шаңнал-макталдарны тывыскылаан бис.

Малчыннар ортузунга чарышка Улаатай хойжу бригада (бригадири С. Шойдак) эрткен чылын малдан продукция алыр талазы-биле багай эвес көргүзүглерни чедип алгаш, бригадалар аразынга шилчиир кызыл тукту акша шаңналы-биле кады чаалап алган. Александр Чыпсыңның бригадирлээни мыйыстыг бода мал бригадазы база эки көргүзүглерлиг болган. Бригада 100 инекке опаштыр 94 бызааны камгалап ап, сүт бүдүрериниң болгаш күрүнеге сүт садарының планын ажыр күүсеткен. Трактор-хову бригадаларының аразындан Чкалов Кууларның бригадазы сиген кезилдезиниң планын 106, норгаан масса белеткээриниң планын 100 хуу күүсеткеш, тиилекчилерниң одуруунче үнген.

Совхозтуң мурнакчыларының ортузунда хууда эки көргүзүглерни чедип алган малчыннар, саанчылар, кадарчылар, сарлыкчылар, чылгычылар база бар. Оларның чамдыызын солун арынынга адаары чугула. Оларга Сесер-оол Базыр-оол, Күнзенмаа Намбар-оол, Төмүр Кызыл-оол, Бичии-Уруг Моңгуш, Даңдар-оол Ховалыг, Дыртык-оол Моңгуш, Александр Кара-Сал, Начын Моңгуш, Чкалов Куулар, Эржип Ооржак, Моңгуш-оол Гаратай болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Акша шаңналдарын албышаан, чемпионнуң кожаалаарынга төлептиг болганнар база бар. Хүндүлел самбыраларында болгаш коммунистиг күш-ажылдың шалыңчыларының одуруунда-даа оларны киирген. Москвада Улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң делгелгезин халас путёвка-биле барып көөр аас-кежиктиглер база бар.

Х. КЫЗЫЛ-ООЛ,

«Коммунизмче орук» совхозта партком секретары.

БАЗА КАТАП ТИИЛЭЭН

Он ийиги беш чылдың баштайгы чылының түңнелдери-биле «УТКА 25 чылы» совхозтуң ажылчын кооперациязының коллективи районнуң садыг организацияларының аразында калбарган социалистиг чарышка тиилекчи боон үнген. Ук коллектив 3 миллион 323 муң рубльдиң бараанны саарар тургаш, 3 миллион 362 муң рубль кылдыр күүсеткен.

Чурттакчы чонну эът продуктулары-биле хандырарын 88 муң рубль түңге планназан. Херек кырында 94,2 муң рубльге боттандырган.

Эрткен чылын Арыг-Үзүү суурда коммунист Л. Д. Моңгуштуң удурткан аъш-чем магазининиң комсомолчу-аныяктар коллективи 324,5 муң рубльдиң бараанын саарар тургаш, 337,5 муң рубльге чедирип, социалистиг чарыштың тиилекчизи болган. Ол ышкаш Л. Т. Саңчай-оол (Арыскан), К. М. Күдер (Ак-Туруг), Л. Сеңди (Арыг-Үзүү) оларның эргелекчилээни аъш-чем магазиннери багай эвес ажылдаан.

Мурнакчы коллектив ийиги чылды бедик темпилер-биле эгелээн. Улуг Октябрьның 70 чыл оюн төлептиг уткуур дээш социалистиг чарышка киржип, бедиткен хүлээлгелерни алган.

К. ЧӨРЕВЕ.

Бот-орулга-чарылга болгаш өг-бүле керээзи

ЭВЭЭШ ЧАРЫГДАЛ ҮНДҮРҮП ТУРГАШ...

Аягуз районда «Тарбагатай» совхозтуң ингизи Дуйсен Турлыбаевич Ормановтан айтырган.

— Ол өг-бүле звенозун тургусканы — деп, совхоз директору Б. Түсепков дыңнатты. — Звено мал чемин база боду өстүрер, белеткээр.

Коллективте он ийи кижи бар. Чайгы оларга олар чеди чүс шарыжыктарны семиртип турар. Мал бүрүзү хүнүң-не 800—900 грамм немелде деңзизин ап турган. Звено оон аңгыда үш чүс гектарга мал чемин өстүрүп турар.

— Орманов чээрби чыл малга ажылдааш, совхозка бүдүн-ларык миллион рубльдиң ажык орулгазын берген — деп, директор демдегледи.

— Өг-бүле шынап-ла эң эки ажылдап турар— деп, ооң чугаазын совхозтуң кол бухгалтери Б. Мукаметкалиев деткиди.— Органиктиг чемнишчилгени база белеткээш, ону учётка алырын, өске бригадаларның, звеноларның алган өзээ даан төлевирин оларга бээрин негээн. Чүге ооң күсели-биле бээни звенонуң орулгазы элээн каш муң рубльге көвүдээр.

Арыг орулганың өске бир дозу болза звенога быжыглаан техника болуп турар. Ону дыка эки ажыглап турар. Боттарынга тракторлар кезек үеде херек чок апаарга, звено оларны өскелерге бээр. Ооң хөлезизин бухгалтерия звенонуң сандынче шилчидер.

Ормановтуң үлегерин Т. Жумабаевтиң, К. Садуакасовтуң өг-бүле звенолары эдерген. Кижилер ам чарыгдалдарның оон, ажыктыг болурун болааш турар апарган. Чижээ, мурнунга болза хойжулар кажааларның иштинде коржен үндүрерде трактор негээр турган. Ам боттары коптарып, үндүрүп турар.

— Тодаргай байдалдарны барымдаалап, коллективтиг база өг-бүле керээзин дүштүрүп ажыглап турар бис — деп, кол бухгалтер чугаалады. — Ол эки түңнелди берип турар. Эрткен чылдың түңнели-биле дөрт чарыгдалдар мурнуузундан чүс муң рубль эзээжээн.

Е. АНАКИН,

«Сельская жизнь» солуннуң штаттан дашкаар корр.

РОССИЯ: ЧЫЛДЫҢ ТҮҢНЕЛДЕРИ

Ниитилелге эде тургустунуушкуну чорудар, социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедир талазы-биле СЭКП-ниң XXVII съездизиниң тодарадкан угланыышкынны эрткен чылын Россия Федерациязының Улус ажыл-агыйынга боттуг өскерилгелерин болдурган, оон ажыктыы бедээн деп 1986 чылда РСФСР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының күүселдезиниң дугайында РСФСР-ниң ТСЭ-ниң дыңнадыында ол дугайын айтып турар. Материалдыг бүдүрүлге адырларында өзүлде темпизи улгаткан. Чамдык көргүзүглер талазы-биле беш чыл планында көрдүнген чылда ортумак деңнелди чедип алган. Социал политиканы улам идепкейлиг боттандырарынга, социал-культура талазы материалдыг баазазын быжыгдарынга эргелделиг үе-чада тургустунган.

РСФСР-ге үлетпүр болгаш кедээ ажыл-агый продукциязының бүгү өзүлдезин күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиктери-биле хандырган.

Керээлер талазы-биле үлетпүр продукциязы бүдүрер планы 98,6 хуу күүсеткен, а бо көргүзүг 1985 чылда 97,9 хуу күүсеттинген турган. Үлетпүр продукциязының сайгарарының ниити хемчээлиниң планын база күүсеткен.

Кедээ ажыл-агый продукциязын ниитизи-биле 102,6 миллиард рубльге бүдүрген азы он ийиги беш чылдың бир чылда ортумак деңнелинден 11 хуу хөй боор турар.

Кол фондуларны ажыглалга киирери 9,1 миллиард рубльге ковудаан.

Ооң-биле кады эде тургустунуушкун, улус ажыл-агыйын эргелеп-башкарарының аргаларын сайзыраңгайжылары оожум боттаныр турарын чылдың түңнелдери көргүзүп турар. Бүдүрүлгелерниң үлүктелиишкиннерлиг ажылдаар чоруунга, продукцияларының номенклатура болгаш шынар талазы-биле план күүселдезинге четпестер уламчылап турган. Материалдыг курлавырларны чиңгыр болгаш артыкка чарыгдаар чоруктарны болдуруп турган. Чонның бараанннарга болгаш ачы-дуза чедирилгезинге хандырылгазын доңу боттандырбаан.

Эртем-техниктиг депшилгеге, дүргедээшкин машина тудуушкунун мурнады хөгжүдеринге, ону шынар талазы-биле чаартырынга үндезилеттинген. Бүдүрүп турар продукцияны чаартырының темпизи бедээн. Чамдык бедик бүдүрүкчүлүг чаа машиналарны болгаш дериг-херекселдерни бүдүрүп эгелээн. Үлетпүр бүдүрүлгелерин амгы үениң комплекстиг механизация болгаш автоматчылыгла херекселдери-биле дериири калбарган. Улус ажыл-агыйынга депшилгелиг технологияларны ажыглаары ковудаан. Үлетпүр бүдүрүлгезиниң техниктиг деңнели өскениниң түңнелинде арыг орулга алырының чылда өзүлдези 2,7 миллиард рубль болган, чижек-биле 400 муң ажылдакчыларны өске ажылдарже шилчидер аргалыг болган. Ооң-биле кады эртемни болгаш техниканы хөгжүдер талазы-биле чыдын калыышкынны чайладын шыдаваан. Үлетпүр продукциязын чаартырының хемчээли четпээн. Дыка хөй кылыгларның техниктиг деңнели болгаш шынары куду боор артпышаан. Шынар дээш ниитиирлиг демиселче күш-ажылчы коллективтерни мобилизастаар соруйгалыг күрүне хүлээн алыышкынны барык 800 бүдүрүлгелер тургускан, ол бүдүрүлгелер улус ажыл-агыйының чугула продукцияларын бүдүрүп турар черлер болур.

Эртем деңнелгүүрү өзүп турар. Шинчилээшкиннерни болгаш дуржулга-конструктор ажылдарын акшаландырары өскен. Эртемниң бүдүрүлге-биле харылзаазы быжыгып турар. Техниканың, технологияның болгаш материалдарның чаа салгалдарын ажылдап кылыгынче угланган адырлар аразының эртем-техниктиг комплекстерин тургускан.

Капитал салыышкыннарының структуразында тодаргай өскерилгелер болган. Оларның барык 40 хуузун ам ажылдап турар бүдүрүлгелерни техниктиг чаартырынга болгаш эде дерииринге чарыгдап турар. 1986 чылда чаа бүдүрүлгелерни тударынга болгаш ам ажылдап турарларын калбартырынга капитал салыышкыны 3 хуу өскен, ынчаарга бүдүрүлгелерни чаартырынга болгаш эде дерииринге акша-хөреңгини эрткен чылдаазында 19 хуу хөйнү берген.

Күш-ажылчы коллективтерниң инициативалары бедии, сагылга-чурум быжыгып турар. Ажылдаар черлерни аттестастаар, чаарттыр ажылдарны чорудкан.

РСФСР-ниң улус ажыл-агыйында ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның чылда ортумак саны 67,9 миллион, колхозчуларны — 4,4 миллион кижи болган.

Материалдыг курлавырларны ажыглаарының ажыктыг чоруу бедээн. Одалга-энергетика курлавырларын камнап алыр талазы-биле доктааткан онаалданы күүсеткен. Бүдүрүлгениң кол фондуларын, бедик бүдүрүкчүлүг машиналарны болгаш дериг-херекселдерни ажыглаарын экижидериниң чугула фактору — бүдүрүлгелерни ийи-үш ээлчеглиг ажылдаарынче шилчидип турары болур. Ынчалза-даа бо ажылды чер болганда калбартпаан.

Каган ажыглалга киирген күчүлерни шиңгээдип алырында улуг четпестер бар. Продукция чорудуп бээр талазы-биле керээ чурумун үлетпүрде үш бүдүрүлгениң бирээзи күүсетпейн турар, бүдүрүлге каттыжыышкыннарының база бүдүрүлге черлериниң дөрттүң бир кезии сан-хоо түңнелдериниң талазы-биле планы күүсетпээн.

Ажыл-агыйны чорударының чаа байдалдарынга республиканың үлетпүрүнүң бүдүрүлге каттыжыышкыннарының болгаш бүдүрүлгелериниң үштүң бир кезиинден хөйү ажылдап турган. Элээн каш министерстволарда керээлиг хүлээлгелер күүселдези экижээн, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезиниң темпилери бедээн, бүдүрүлгени хөгжүдериниң акша-хөреңгизиниң күсели-биле техниктиг эде дериишкинниң аргаларын долузу-биле ажыглап турар апарган.

Улус ажыл-агыйының кол адырларында эргелеп башкарылганың тургузуун сайзыраңгайжытканы эргелеп башкарылга органнарының ажылдакчыларының санының элээн кызырлырынга чедирген.

Үлетпүр продукциязын садып саарарының чыл планы 101 хуу күүсеттинген. Ону Бурят АССР, Хабаровск край, Астрахань, Воронеж, Омск болгаш Смоленск областардан аңгыда РСФСР-ниң бүгү үлетпүр министерстволары, автономнут республикалар крайлар болгаш областар күүсеткен. Кылыгларның эң чугула хевирлерин бүдүрер талазы-биле онаалдаларны ажыр күүсеткен. Үлетпүрде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү планда 3,5 хуу көрдүнгенинден 4,9 хуу чедир өскен. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдези ортумак ажыл төлевириниң бедииринден мурнай берген. Продукцияның бот-үнезин чиигедир талазы-биле план күүсеттинген, алырның орулгазы улгаткан.

Одалга-энергетика комплекизиниң адырларында газ болгаш хөмүр-даш үлетпүрү доктаамал ажылдап турган. Нефть үлетпүрүнде байдал экижээн, ынчалза-даа адырның үр үеде хожудап турганын долузу-биле ажып эртип шыдаваан.

Металлургия комплекизиниң бүдүрүлгелеринде металл продукцияларының кол хевирлериниң талазы-биле план күүсеттинген. Ынчаммыже металл продукциязының чамдык бедик ажыктыг хевирлерин планда көрдүнгенинден эвээжи бүдүрген. Машина тудуушкун комплексиниң бүдүрүлгелеринде 1986 чылда продукция бүдүрериниң немелде өзүлдези 6,1 хуу болган, ол болза ниити үлетпүрнүүнден 1,3 катап хөй. Ооң-биле кады продукцияның эң чугула чамдык хевирлерин бүдүрериниң планы күүсеттинмээн.

Чонуң хереглел бараанннарын 169 миллиард рубльге бүдүрген, 1985 чылга деңнээрге, оларны бүдүрериниң хемчээли 6 хуу өскен. Чурттакчы чоңга бараанннар талазы-биле онаалдаларны ажыр күүсеткен. Ооң-биле кады идик, даштыкы трикотаж, радио херекселдери, соодукчулар болгаш доңурукчулар, телевизорлар, хеп чуур машиналар, спортка херек чамдык бараанннар, чаш уруглар болгаш аныяктар ассортиментизиниң кылыгларын бүдүрериниң планы күүсеттинмээн. Чонуң хереглел бараанннарының, ылангыя телевизорларының, радио херекселдериниң магнитофоннарның шынары куду болуп артпышаан.

1985 чыл-биле деңнээрге, РСФСР-ниң кедээ ажыл-агыйының ниити продукциязы 7 хуу, оон иштинде үнүш өстүрер ажыл-агыйының продукциязы — 11, мал ажылының — 5 хуу өскен. Агроүлетпүр комплекизиниң аъш-чем адырларының барааныг продукциязы 5 хуу өскен. Ниитиниң кедээ ажыл-агыйында күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 10 хуу, аъш-чем адырларында — 6 хуу бедээн.

1986 чылда бүгү ажыл-чорудулгазының талазы-биле колхозтарның болгаш совхозтарның орулгазы 10 миллиард ажыг рубль болган. Ооң-биле кады 4,3 муң колхозтар болгаш совхозтар чылды карыыгалыг кылдыр дооскаңнар.

Кедээ ажыл-агый культураларын, ылангыя күштүг болгаш кадыг сорттуг кызыл-тасты күрүнениң садып алыры ковудаан. Тараа садарының планын автономнут 54 республика, край болгаш область күүседипкен.

Мал ажылының продуктуларын бүдүрерин ковудадыры колдуунда малдың болгаш куштуң продуктулуун бедиткениниң күсели-биле чедип алдынган. Бир инектен сүттү ортумак саап алыры 159 килограмм, азы 7 хуу өскен. Малдың чаш төлүн хөйнү алган.

Агроүлетпүр комплекизиниң экономиказында таарымчы чок чүүлдер эвээш эвес.

Ливер-водка болгаш арага бүдүрери 35 хуу кызырылган.

Кедээ ажыл-агый аалын хөй санныг техниканы болгаш минералдыг чемиштиргелерни алган. Аъш-чем программазының күүселдезин хандырар адырларда капитал салыышкыннар 32 миллиард хире рубль болган.

1986 чылда 114 миллиард рубльге кол фондуларны ажыглалга киирген. Акшаландырыышкынның бүгү үнер дестеринден 121,5 миллиард рубльдың капитал салыышкынын шиңгээдип алган. Машина тудуун хөгжүдеринге 1985 чылдыңга деңнээрге, 21 хууну хөйнү салган.

Күрүнениң 100 хире чаа үлетпүр бүдүрүлгелери ажыглалга кирген.

Эрткен чылын тудуугу үндезин өскерлиишкиннер болбаан. Капитал салыышкыннарын тотчеглээри үргүлчүлеп турган, тудугнуң хуусаалары болур-чогууру-биле сагыттынмайн келген. Кол фондуларны ажыглалга киирериниң планы күүсеттинмейн турган. Тудугнуң ажыл-агый аргазы оожум калбарып турар.

РСФСР-ниң девискээринде ажылдап турар тудуг-монтаж организацияларының күүсеткени керээлиг ажылдарның хемчээли 8 хуу, тудугга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү — 4,9 хуу өскен. Темпилер талазы-биле күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдези ажыл төлевириниң ортумак өзүлдезин ажа берген.

1985 чыл-биле деңнээрге, транспорттуң бүгү хевирлериниң чүък саарылгазы 3,6 хуу улгаткан.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң хүлээп алганы социал хөгжүлдениң болгаш чонуң чаагай чоруун бедиктериниң программазы экономиканың өзүлдезиниң үндезининге боттаныр турар. Чоннуң боттуг орулгалары өскен.

Ажыл төлевириниң чаа негелделеринче шилчиишкин колдуунда доозулган.

Республиканың чурттакчы чону херегледиир ниитилел фондузундан 89,5 миллиард рубль түңнүг төлевирлерни болгаш чиигелделерни алган, ол 1985 чыл-биле деңнээрге, оон 4,3 миллиард рубль хөй болуп турар.

Күрүне болгаш кооператив садыының үүрмектеп садар бараан саарылгазы 187,8 миллиард рубль болган болгаш 1985 чыл-биле деңнээрге, 11,4 миллиард рубльге улгаткан. Ниитизи-биле республикага эзиртир суксуннарның саарылгазын санаваска безин үүрмектеп садар бараан саарылгазының планы күүсеттинген. Чоннуң хереглел бараанннарының садыгалаашкыны 7,4 хуу улгаткан. Ооң-биле кады эзиртир суксуннар саарылгазы барык үштүң бири хире эвээжээн. Чурттакчы чону картофель, ногаа болгаш кат-чимис-биле хандырары элээн экижээн.

Ниитиниң чемненилгези хожудаашкын-биле хөгжүп орар. Чурттакчы чону продукция болгаш ниитиниң чемненилге бүдүрүлгелериниң хандырып турар шынарының деңнели четпес хевээр.

Ачы-дуза чедирилгезиниң хемчээли планда 5,7 хуу көрдүнгенинден 7,4 хуу өскен.

Акшаландырыышкынның бүгү-ле үнер дестериниң күсели-биле ниитизи-биле 66,4 миллион дөрбелчин метр шөлдүг чурттаарынга таарымчалыг 1,2 миллион чаа квартираларны туткан. 5,9 миллион кижи чурттаалга амыдыралының байдалдарын экижидип алган. РСФСР ниитизи-биле чурттаалга бажыңнарын ажыглалга киирериниң планын күүседип алган.

Демографтыг көргүзүглер элээн экижээн. Чаш уругларның төрүттүнери ковудаан, өлүм-чидим болуру, ылангыя арага-ижиишкин болгаш алкоголизм-биле демиседип күштелдиргени-биле дөрт холбаалыг озал-ондак, хоранналыышкыннар болгаш кемдээшкиннерден амы-тынындан чарлыр чоруктар көскүзү биле эвээжээн. Республиканың чурттакчы чону эрткен чылын барык 1,2 миллион хире кижиге өскен. Бо немей өзүлде эрткен чээрби чыл дургузунда эң бедик болган. РСФСР-ниң чурттакчы чонунуң саны 1987 чылдың январь 1-де 145,3 миллион кижи четкен.

Суг, чер, арга-арыг болгаш минералдыг курлавырларны камгалаар болгаш чөптүг ажыглаар талазы-биле, агаар бассейнин хирлениишкинден камгалаар, чер-чурт хирлиг амытаннарны болгаш куштарны катап өстүрер талазы-биле хемчеглер алдынгылаан.

ЮБИЛЕЙГЕ—ИЙИ ЧЫЛДЫЫН

«Каа-Хем» хөмүр-даш разрезиниң административтиг бажыңының баарында «Ийи чылдың планын Улуг Октябрьның 70 чылынга күүседиликер!» деп бижип каан лозуң дораан-на кижиниң сагыжын ынаар хаара туда бээр. Разрезтиң ажылчыннары болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылары он ийиги беш чылдың ийиги чылының планныг онаалдаларын күүседир дээш ажылдап турар. Ылангыя № 11 өрүмнээр станокта бригада баштайгы айдан-на планын ажыр күүседип эгелээн.

Күш-ажылдың хоочуну, Кызыл хоорай Советтиниң депутаты Юрий Васильевич Прокопенкога удурткан бригада эрткен чылдың планын декабрь 5-те, а бо чылдың январьның база куусаазын эрте дооскан. Ооң бригадазы бир чылда 9 муң метр черни өрүмнээр хүлээлгелиг.

Кыштың соогунда хөмүрдашчылар боттарының ажылының ээлчээн эрттирген соонда, техниканың септелгезин дораан-на чорудуп турар. Ол хүн бригаданың кежигүннери септелгени кылырда, артык кезектерни четчелээн. Сальниктер, подшипниктер, манжеттер, шариктер, янзы-бүрү бичии ээриндер дээш элээн-не хөйнү көрген. Оларның аразындан кол-кол кезектер элезинге четкенинден солуур ужурга таварышкан. Ылангыя өрүмнүң эң чугула кезээ —бистерни беш хирени белеткеп алган турганнар.

— Силерниң ажылынарга черле чүү шаптыктап, кандыг берге айтырыглаар тургустунуп турарыл? — деп, айтырыгга машинистиң дузалакчызы Анатолий Иванович Чирков мынчаар харыылаар:

— Бистиң ажылывысты көрүп тур силер. Эрткен хүннерде ажылдап кааш, ам богүн септеттиниң турарывыс бо. Артык кезектер чедишпес болур-дур. Эң ылангыя өрүм бистери кончуг чугула. Бир бисти ап алырга, 20 хире хонза хонар. Ол чокта ажыл бүтпес. Оон аңгыда аап-саап кезектер база херек апаар. Ылангыя резина аймактыг кезектер база тывылбастай бээр. Бо чылын бистиң разрезистиң удуртукчулары 450 өрүм бистери чагыткан. Оон чүгле 150-ни бээр бис дээн-дир. Ол бисте чүү-даа болбас. Бистиң бо участокта безин 14 экипаж ажылдап турар болгай. Оон кадында Чалаанада участокту база хандырар апаар. Мынчап кээрде чыл четпес чуве-дир. Эдилээр эдиниг камныг болуру машинакчыларның боттарындан база хамааржыр. Бо экипажта алды кижи бригада болуп ажыл ажылдап турар. Олар эп-найыралдыг. Херек апарза бот-боттарын солужуптар. Чылдагаан чок черге ажыл шагы үзер кижи оларның аразында чок. «Шуптузу чаңгызы дээш, чаңгызы шуптузу дээш» деп девизти удуртулга болдуруп, ажылдап турарлар.

Ниитизи-биле бригада он ийиги беш чылды багай эвес эгелээн. Эрткен чылын 9 муң метр черни өрүмнээр турган, 10 муң 500 метрин азы планы 116 хуу күүсеткен.

Бригада кежигүннери Александр Николаевич Артемьев, Виктор Петрович Попов, Владимир Алексеевич Девлинов олар ажылынга бердинген, хүн нормазын үргүлчү 120 хуу күүседип, мурнакчыларның одуруунда чорып турары өске эш-өөрүнге үлегер-чижек. Январь айда план ёзугаар 2505 метрин өрүмнээр турган болза, 3040 метр чедирген.

Ю. В. Прокопенконуң бригадазы Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чыл оюн тележтиг уткуур дээш ийи чылдың планы юбилейге чедир дооза? деп сорулганы салган. Бир айның түңнели-биле беш бригада аразында социалистиг чарышта бирги черде чорып турар.

Социалистиг чарышты ай, квартал санында үндүрүп турары чаңчыл болу берген. Профком кежигүннери чүгле эки ажылдааның эвес, сагылга-чурумун, хөй-ниитичи чоруун, өскелерге үлегер-чижээн, мөзү-шынарын болгаш өскедээ талаларын көрүп тургаш, чарыштың түңнелин үндүрүп турар. Социалистиг чарышка шылгараан, азы квартал, чыл түңнели-биле тиилекчи болган кижилерни туристээр халас путёвкалар-биле болгаш өскелээ шаңналдарны берип турарынга ажылчыннар өөрүп турар.

Бо бригада бот-орулга-чарылгаже кирер талазы-биле тускай планны тургускан. Ам дээрезинде экономиктиг өөредилгеде «Ажыл-агый механизмнге эде тургустунуушкун, акшаландырыышкын, бот-орулга-чарылга деп чүл?» деп чижектиг темаларны өөренип турар.

Бригада кежигүннери боттарының политиктиг болгаш экономиктиг билиин бедидип, ажылынга ёзулуг ээ болуруп шиитпирлээн. Ол бригадада экономиктиг өөредилгени өрүмнеп-чазылдырар участоктуң начальниги Владимир Федорович Комогоров чорудуп келген.

М. ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

ЧУРУКТА: машинистер А. И. Чирков биле (адаанда) В. Ю. Верник олар ажыл үезинде.

О. ОХЕМЧИКТИН фотозу.

Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединде

СПОРТ-МАССАЛЫГ АЖЫЛДЫ УЛАМ ЭКИЖИДЕР

Республиканың Улусчу контроль комитединиң болгаш комсомол обкомунуң «Комсомолчу прожектор» штавының Кызыл хоорайга кады чорудкан хыналдазы чоң ортузунга спорт-массалыг ажылды экижидер талазы-биле партия болгаш чазактың айтыышкыннарын амыдыралга боттандырар талазы-биле Тыва АССР-ниң Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитединиң (даргазы Н. А. Авдеев) база хоорайгускомунуң спорт комитединиң (даргазы В. С. Хоюров) кошкак ажылдап турарын илереткен.

Хоорайның 29 спорт залдыг, 3 хаак баазалыг, 2 стадионнуг, бир эштир бассейнниг, 7 боодалга черлериниг, ээзи эвес саныг хоккей, баскетбол болгаш волейбол шөлдериниг спорт баазазы колдуунда кошкак ажыглаттынып, спорт тудугларны болгаш залдар чурттакчы чонну күш-культураже база спортче хаара тударының ам-даа ёзулуг төптери болбаан. Хеп үштүр черлериниң болгаш өске-даа дузалал өрээлдериниң ваажок ээзи боор турарындан стадионнар чүгле 50 хире хуу ажыглаттынып турар. Ынчалза-даа оларның дыка хөй өрээлдерин хоорайгускомунуң спорт комитединиң албан черлери, Спорткурункомунуң болгаш эки тура спорт ниитилелдериниң складтары ээлеп турар. Хоорайда хаак баазаларының бирээзи бо чылын шуут ажылдаваан, чүге дээрге, ооң үр үеде хайтаарал чок турганындан соңгалары бузулган, үрелген эзикалары септеттинмээн. Дээди база ортумак өөредилге черлериниң, профтехучилищелерниң болгаш ниити билиг школаларының хөй кезиниң спорт залдары чүгле 10—30 хуу ажыглаттынып турза-даа, оларның чоогунда кварталдарның чурттакчыларының аңаа барып, кичээлдеп болуруунуң айтырыы шагдан бээр шиитпирлеттинни чадап келген. Спортчу тудуглар, дериглер ажыглалының талазы-биле оон-даа өске чедир кылдынмаан чүүлдер хоорайда эвээш эвес.

Ооң-биле кады хоорайның № 1, 4, 11 профтехучилищелеринде (Профессионал-техниктиг өөредилге талазы-биле күрүне комитединиң даргазының оралакчызы С. Ы. Ооржак) чиик болгаш аар атлетиканың, футболдуң, коньки спортунуң кичээлдери эки организастаттынмаан. 1986 чылда аңаа ГТО-нуң хорек демдээниң 670 эдилекчилерин белеткээр хугайында ХПТУ-4-түң отчёттуг медээзи херек кырында чүнүн-биле-даа бадыткаттынмаан. Профтехучилищелерниң башкылар коллективтери күш-культура болгаш спорт ажылын экижидериниң талазы-биле боттарының ажылын ам-даа эде тургуспаан, спорт баазаларын быжыглаар, хемчеглер алдынмайн турар, күш-даамыр кижизидилгезиниң өөредилге программазының база спортчу секцияларның кичээлдери куду деңнелдерде эртип турар.

Хоорайның 10 ниити билиг школаларының чедазинде күш-даамыр кижизидилгезиниң талазы-биле күрүне программазы күүсеттинмейн турар. Республиканың Чырыдыышкын министерствозу (министрниң оралакчызы П. А. Морозов), хоорайгускомунуң улус өөредилге килдизи (эргелекчизи В. К. Воскобоева) школаларны спорт дериг-херекселдери-биле долу хандырарының айтырыгларын чугулалап көрбейн, күш-культура кичээлдерин төлевилеттинген план ёзугаар эрттирерин турарын контрольга албааннар. Күш-культура болгаш спорттуң кичээлдер дашкаар хевирлеринде өөреникчилериниң чүгле 30 хуузу хаара туттунган. ГТО комплексиниң талазы-биле ажылда ужур эдерткен чүүлдер хөй. 1986 чылда ГТО-нуң, БРТО-нуң нормаларын өөреникчилериниң чүгле 10,2 хуузу дужааган. Кадыкшылының аайы-биле тускай бөлүктерде киир бижиттинген 176 уругларның чүгле 88-и мыдыг бөлүктерде хаара туттунган.

Школаларда күш-культура ажылын организастаарынче Спорткурком чогуур кичээнгей салбайн турар. Школаларда күш-культура ажылының дугайында комитеттиң хуралынга соолгу катап 1984 чылдың май айда-ла чугаалажып көргенин ону тодазы-биле херечилеп турар. Эки тура спорт ниитилелдериниң ылангыя бүдүрүлге черлеринге болгаш организацияларга күш-культура коллективтерни тургузарының талазы-биле ажылынга комитеттиң талазында удуртулга кошкак, деткимче эвээш. Эрткен чылын республика болгаш хоорай комитеттериниң ажылдакчылары хоорайның 159 бүдүрүлге черлериниң чүгле чээрбизинге чораан, дуза чедирген ышкаш болган, ынчалза-даа ол черлерде байдал бичии-даа экиживаан.

Республиканың Улусчу контроль комитеди республикада болгаш хоорайда күш-культура база спорт ажылының куду деңнелде туруп турарын айтып, ону харыылаар ужурлуг Н. А. Авдеев, В. С. Хоюров болгаш П. А. Морозов, С. Ы. Ооржак, В. К. Воскобоева олардан байдалды дарый экижидерин шыңгыызы-биле негээн. Айыттынган удуртукчулар күш-культура болгаш спорт ажылында тургустунуп келген байдалды экижидериниң талазы-биле хемчеглерни дарый алырын комитетке бүзүреткен.

МУРНАКЧЫЛАРНЫ ШАҢНААН

Тожуда Тоора-Хем мал ажыл-агыйының Сыстыг-Хем салбырында дузалал ажыл-агыйын тургусканда бээр үр болбаан. 1984 чылда аңаа 10 инекти садып алган болза, бо хүннерде мында ниитизи-биле 49 баш бода мал бар. Мал бажын улам өстүрер, база оон хөй продукцияны алыр дээш бо чылын 100 инек кирер кажааны, кадарчы кижи чурттаар бир бажыңны мында туткан. Бо ажылдарны чорударынга лесничий С. Ендовицкий кызымак чорууп көргүскен.

Ук дузалал ажыл-агыйының ажылчыннарының социалистиг чарыжының түңнелдерин үндүрген. Инек кадарчызы Вера Ыйма-Серен эки ажылдааш, хүндүлел бижик болгаш 50 рубль-биле шаңнаткан. Слесарь Владимир Зыков акша шаңналын ап, коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы деп бедик атты чедип алган.

М. ЫЯМА-СЕРЕН.

БИОТЕХНОЛОГИЯ: үнүш ажылында чаа үе-чада

• ЭДЧ: интеграция— боттаныышкында •

ЭДЧ кежигүннери-чурттарның 2000 чылга чедир эртем-техниктиг депшилге талазы-биле комплекстиг программазында үнүштерниң генетика инженериязының айтырыы онзагай черни ээлеп турар. Ол дээрге каш-ла чыл бурунгаар хөгжүп эгелээн эртем адыры болур. Ынчалза-даа үнүштерниң генетика инженериязы үнүштер өзүлдезинге чаа үе-чаданы ажыдар деп чүве ам безин билдине берген.

Биотехниктиг аргаларны ажыглааныиның түңнелинде үнүштерниң чаа хевирлери тыптып келир, олар аарыгларга болгаш хөөкчүлерге, кандаашкынга болгаш соокка, гербицидтерге болгаш кужурлуг хораңга шыдамык аргалыг болур. Үнүштер бо бүгү мыдыг шынарны оларның хромосомнарынга өске үнүштерден болгаш организмнерден алган геннерни киргениниң соонда алыр. Бистер ам безин мыдыг геннер тургузуунуң баштайгы салгалының честүн келгенинин херечилери боор турар бис. Чижээ, тааныы хромосомунга нейротоксинбиниллериниң бир хевириниң генин киирер болза, шергилерден болгаш доос-каралардан үнүштерни камгалап шыдаар арга тургустунар. Ынчангаш хромосомнарже геннерни киирип турган, гербицидтер хоралындан үнүштерни камгалап, кедээ ажыл-агый культураларын тарыырының технологиязын өскертип болур.

Үнүштер хромосомнарынче чүгле чаңгыс ген киирип, генетика инженериязының талазы-биле ажылдарның баштайгы үе-чадазы доозулган соонда ийиги салгалдың генетиктиг конструкция-тургузугларын тыптып келир.

Адактың соонда, үнүү үе-чадада чүгле үнүштерниң продуктулуг чорууну бедидип турар эвес, харын оларның черлик хевирлерин ажыглалга киирерин болдурар аргалар тургустунар.

Бо бодалдарны боттандырган соонда кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң ажыктыг чоруу бедиир, чер курлавырларын ажыглаары экижиир, кедээ ажыл-агый продукциязының единицазынга энергия чарыгдалы дыка кызырлыр, хораннар болгаш чемиштиргелелер биле бойдусту хирлендирери боттуу-биле эвээжээр.

Бо талазы-биле чорудар ажылдар ваажок улуг, чүге дизе үнүштер хөй янзы болгаш үнүш бүрүзүнге генетиктиг материалды ажылдап кылыры нарын болгаш берге. Үнүш бүрүзүнүң организми 10000-дан эвээш эвес геннерниң күсели-биле өзүп, ковудаар турар болгай.

Амгы үеде сайзыраңгай капиталистиг күрүнелер классиктиг генетиканың күчүлүг аргаларын болгаш ооң чаа угланыышкынны — генетика инженериязын ажыглап, бо ажылды идепкейжиде берген, ону чүгле университеттер лабораторияларында эвес, харын кол-кол транснацонал корпорацияларның лабораторияларында шинчилеп турар. Бо ажылга миллиард-миллиард долларны чарыгдап турар.

Социалистиг чурттар бо талазы-биле хожудап турар болганда ону ажып эртерин негеттине берген. ЭДЧ кежигүннери чурттар эртем-техниктиг депшилгениң 2000 чылга чедир программазын боттандырар үеде бо ажылды шулуудадыр. Амгы үеде генетиктиг инженерия талазы-биле ажылды бистиң чуртувуста 10 улуг эртем-шинчилел институттарында чорудуп турар. Ооң кол төвү ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының ниити генетика институду боор турар. Чогум-на ол институт бо ажылдың программазын ажылдап кылган. БУР-нуң, ВУР-нуң, Куба Республиканың, ВСР-ниң, РСР-ниң институттары-биле кады ажылдажылганың хуржулгазын кылган.

Бистиң институтта бөлүк лабораторияларны тургускан. Олар үнүштерниң генетика инженериязының айтырыгларын комплекстиг шиитпирлеп шыдаар. Селекция чорудуушкунунуң ажыктыын бедидер талазы-биле улуг дуржулга мында чыгдынган. Ол ажылды социалистиг чурттар база чорудуп турар.

ГДР-де тарымал үнүштер генетиказының талазы-биле Төп институт профессор К. Мюнтцерниң удуртулгазы-биле фасоль белоктарының геннерин илередир талазы-биле улуг ажылды бистиң-биле кады кылган. Венгрияның Сегеде хоорайда шинчилел төвү-биле, Мартонвашарда кедээ ажыл-агый институду-биле, БУР-нуң шинчилел институттары-биле харылзаавыс улам быжыккан. Комплекстиг программаны боттандырар талазы-биле ажылдарга киржири-биле Болгария Улус Республикадан келген аспирантылар бистиң институтта өөренип турар.

Социалистиг кады ажылдажылга чурттарының эртемнен-генетиктериниң кады ажылдажылгазының ужур-дузазы улуг, чүге дизе үнүштер бөмбүрзек биосферазының фундаментал, дириг организмнерниң бүгү хевирлериниң органиктиг бүдүмелдериниң кол үндезини боор турар.

Кижилерниң бүгү ажыл-чорудулгазынга үнүштер база кол черни ээлеп турар: үнүштер — кижилерниң аъш-чеминиң кол дөзү, үнүштер — үлетпүрнүң кол-кол адырларынга чиг эттин [illegible]. Ынчангаш бистер кылып чорутса чогуур ажылдарның кайы хире улуг хемчээлдиг боор турарын билип турар бис. Чогум-ла харын моон ужурунда социалистиг чурттарның эртемденнериниң кады ажылдажылгазы, оларның күженииишкиннериниң болгаш эртем депшигүүрлерин каттыштырары шенээшкиннерни чорудары боттуг түңнелдерни бээр ужурлуг.

ЭДЧ кежигүннери чурттарның 2000 чылга чедир эртем-техниктиг депшилге талазы-биле комплекстиг программазын боттандырарынга совет болгаш социалистиг өске-даа чурттарның эртемденнериниң киирер улуу чоокку чылдарда көстү бээр.

Юрий АЛТУХОВ,
профессор, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының ниити генетика институдунуң директорунуң оралакчызы.

(ПМА).

Лекция пропагандазын улам күштелдирер

НЕГЕЛДЕГЕ ДҮҮШПЕС

Бай-Тайга районнуң «Билиг» ниитилел организациязы чон ортузунга лекция пропагандазын эде тургузар талазы-биле чамдык ажылдарны кылып чоруткан, ооң ажыл чорудулгазын тодаргай план ёзугаар аңгы-аңгы темаларга калбартып келген. Лекторларга аттестацияны эрттирген.

Эрткен үениң иштинде районнуң «Билиг» ниитилелиниң эге организацияларынга чон ортузунга лекция пропагандазы ам-даа партийжи негелдеге дүүштүр кылдынмаан.

«Билиг» ниитилелиниң район организациязында 16 эге организацияларда 431 лекторлар хаара туттунган. Эге организацияларны сес секцияларда чарган.

Районнуң «Билиг» ниитилелиниң кежигүннери айның үшкү пятницазында районда эртип турар политхүннерниң киржикчилеринге районнуң партия, совет ажылдакчылары, улус ажыл-агыйының удуртукчулары, тускай эртемниглер аңгы-аңгы темаларга лекцияларны районнуң болгаш республиканың ажыл амыдыралы-биле холбашкан чижектерге көргүзүп турганш, солун утка-шынарлыг кылдыр номчуп турарлар.

Бедик билиг-мергежилдиг, үениң сорулгаларын чедиишкинниг шиитпирлеп, ону ажылчы чонга билдилиг тайылбырлап шыдаар арга-дуржулгалыг лекторлар районда хөй. Оларга Шуй, Кызыл-Даг ортумак школаларының директорлары А. Х. Доржу, К. Х. Адыгбай, «Бай-Тал» совхозта хой бригадири Ш. Х. Чыдым, СЭКП райкомунуң килдис эргелекчизи С. С. Хертек, СЭКП райкомунуң инструктору К. С. Салчак, райкүүскомунуң улус өөредилге килдизиниң методизи О. Х. Хомушку, башкылар Виктор Иргит, Марат Мортай-оол, Сырга Күдүрек, райплан даргазы И. Д. Самдан, эмчи Р. И. Хертек, экономист Ч. А. Хомушку, «Мурнакчы» совхозта хой бригадири М. Д. Хертек болгаш оон-даа өскелер хамааржыр.

«Мурнакчы» совхозта А. Х. Доржу, Тээли ортумак школазында Б. И. Кагай-оол, райпода Б-У. С. Хертек, «Тээли» совхозта Н. Б. Куулар олар партия организациязының даалгазы-биле «Билиг» ниитилелиниң эге организацияларының даалгаларында ам 10 чыл ажыг ажылдап турарлар. Ол эге организацияларда лекторлар партия болгаш чазактың доктаалдары, шиитпирлерин масса чонга таныштырылгазын, ону пропагандалаарының дээштиг аргаларын ажыглап, ында партия, профэвилел, комсомол организациялары-биле быжыг харылзажып, лекцияларны боттары чогаадып кылырын эки организастап турар.

Районнуң чурттакчылыг суурларында херээжен чонга өөредилгени агиткварталдар аайы-биле организастап турар, чонунуң чурттап турар черинин аайы-биле лекцияларны агиткварталдарда быжыглаттынган лекторлар номчуп турар.

Районнуң «Билиг» ниитилелиниң эге организацияларынга болуп эрткилээн отчёттар болгаш соңгулдалар чон ортузунга лекция пропагандазын улам сайзыраңгайжыдарының айтырыгларын партия хуралдарынга чугаалажып көөрү болгаш бар четпестерни эдер, ооң шынгыы анализин кылыры чедип алдынмайн турарын көргүскен. Ажылчы чонуң коммунистиг кижизидилгезин чедип алырынга, экономиктиг, политиктиг болгаш социал айтырыгларны шиитпирлээриниң, кижи факторун идепкейжидериниң херээнге лекция пропагандазы кол рольдуг. Хүннүң чугула айтырыы социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедири, бүдүрүлгени интенсификастаары, эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннерин шиңгээдип турганш, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге лекция пропагандазының салдары улуг. Бо талазы-биле ажыл районда чогуур негелдезинге четпес. «Билиг» ниитилелиниң кежигүннериниң экономика, эртем-техниктиг депшилге, мурнакчы дуржулга, камналга болгаш аныяктар кижизидилгезинге хамаарышкан лекцияларның саны коңчуг эвээш. Күш-ажылчы коллективтерге кереэ ёзугаар лекция номчуурунуң арга-методун долузу-биле ажыглавайн турар. Чер-черде партия организациялары лекция пропагандазының ажылын чүгле «Билиг» ниитилелиниң организацияларынче чүүй каар чоруктар ам-даа бар.

«Билиг» ниитилелиниң «Бай-Тал» совхозта, Бай-Тал ортумак, Тээлиниң № 2 сес чыл школаларында, милиция, суд болгаш прокуратурада эге организацияларында лекция пропагандазының ажылын кошкак тургускан. Ол черлерде лекция пропагандазының тодаргай угланыышкыны чок, квартал планнары тургустунмаан.

Районнуң «Билиг» ниитилели ДОСААФ, ВЛКСМ райкому, районнуң шериг комиссарияды-биле быжыг харылзаа чок ажылдап турар. Район төвүнде чаңгыс-даа кинолекторий чок. Дуржулгалыг лекторларны илередир, оларның байлак дуржулгазын өскелерге нептередир, эки ажылдыг лекторларны шаңнап-мактаар ажылдар чедир тургустунмайн турар.

Районнуң «Билиг» ниитилелиниң конференциязынга лекция пропагандазының ажылында бар четпестерни шынгыы чугаалашкан. Конференциядан районда лекция пропагандазын ажыл-агыйжы, экономиктиг айтырыглар-биле холбап турганш, идеология ажылының чугула участогу болдурарын айыткан.

Лектор кижи партийжи сөстүң күжү-биле масса чонга СЭКП-ниң XXVII съездизиниң идеязын чедирип, кижи факторун идепкейжидериниң, кижилериниң социал идепкейин көдүрериниң херээнге улуг үлүүн киирер ужурлуг. Үениң негелдезинге дүүштүр чаа арга-хевирлерин дилеп, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаары районнуң лекторларындан негеттинип турар.

И. СЕДИП-ООЛ.

ЭДЕ ТУРГУЗАРЫ НЕГЕТТИНИП КЕЛГЕН

«Бурган-шажынга хандыкшып, ооң чаңчыл-ёзулалдарын кылаа бээр, бо талазы-биле сонуургалдыг хөөннер Тываның чамдык районнарында бар»— деп, «Билиг» ниитилелиниң республика конференциязының делегаттары дүвүрээзин-биле чугаалап турган.

Лекция пропагандазының тематиктиг угланыышкыны ниитизи-биле элээн тодаргай, шынары экижип турза-жок, республиканың чурттакчы чонунуң чамдык бөлүктери бурган-шажынга чүдүүр чоруктар бар. Ооң салдарынга алзы берги дег кижилерниң аңгы-аңгы бөлүктеринге таарыштырган, тускайлаан атеистиг тематиктиг лекциялар эвээш номчуттунуп турарын делегаттарның конференцияга чугаалап турганы таварылга эвес. Тываның эртем-шинчилел институдунуң эртем ажылдакчызы, ында «Билиг» ниитилелиниң эге организация даргазы, тоогу эртемнериниң кандидады К. А. Бичелдей атеистиг пропаганданың бистиң республикада ам-даа дээштиг эвес, куду шынарлыг, чавыс деңнелдиин, бурган-шажынга чүдүүрлериниң тус-тус кезектеринге таарыштыр тургуспааның, сарыг шажынга удур тематиктиг чаңгыс-даа лекция отчёттуг үеде номчуттунмааның, ол темага лекторлар белеткеттинмээнин, аныяктар иштинде шажынны сонуурган, бир чурукчунуң чураан бурганның күзелдии-биле садып ап турары шынааш боттуг фактыларга үндезилеп, атеистиг пропаганданың эрецгей деңнелде тургустунганын коңчуг шын чугаалаан.

Чөөн-Хемчик районга хүрээ тургузар дугайында чамдык кижилерниң көдүрүп турар айтырыынга конференцияның делегаттары бир үн-биле «хоржок» деп чөптүг харыылааннар. Республиканың чамдык районнарында хамнар, ламалар мөчээн кижилерниң «дөртен тос хонуун», «чеди хонуун» эрттирип, ынча-дидир, мынча-дидир деп, «караң көрнүп» турар аңаргаңы, арттар кырында, оруктар белдирлеринде постен, аът кылындан кылган инзы-бүрү өңнүг чаламалар-биле «шиметтинген» даш ооваалар сөөлгү үеде көскүлең болуп, суг-аржаан дөстерин чүгле пөс чаламалар-биле эвес, а күрүнениң акша-көпее-биле каастап-шимеп турары херек кырында болуп турар боттуг факт деп билир мен, а ол боттуг фактыны республиканың «Билиг» ниитилелиниң ажылдакчылары болгаш лекторлары билип, көрүп-даа турарлар.

«Билиг» ниитилелиниң организациялары ол фактылардан болунга чогуур түңнелди үндүрүп, атеистиг пропаганданы лекция пропагандазының чугула кезээ деп санааш, шажын-чүдүлгелериниң, кайда, кандыг лекция негеттинип турарын барымдаалап, эртемниг атеизмниң пропагандазын эде тургузары негеттинип турар.

Даштан чыып туткан ооваларны Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Каа-Хем болгаш өске-даа чамдык районнарның девискээрлеринден көрүп болур. Ынчаарга бо «тудугларны» кымның-даа сагыш-сеткилин дүвүретпейн-даа турар чадавас. Чаңгыс чижек. Төрүттүнгеш, ойнап өскен черлеримни магадап, 1980 чылда Бай-Тайга районнуң Шуй тайгазының чурумалдыг булуңу Хараалдыг-Бажыыда артка үнүп келдим. Карак-ла бо! Бичии чорумда оваа-хаңгай чок турган, безин «ыт кагар» борбак даш тывылбас. Аңгүс тас-тазырда постен болгаш аът кылындан кылган оң-баазын эмдер-самдар чалама-маңнакка бүргеттен, эмгежок арага шилиниге оваалаңдыр базырткан даш оваа тур. Оованың дажын кайы-бир черден албан-биле машинага чүдүрүп эккелгени илдең чорду. Черле мээң аныямда көрбээним даш ооваалар ол ынчаар девискээрлерге дыка көвей «туттунган» болду.

Бо байдалды чогумчалыг эвес деп санааш, бижээн чүүлүм «Шын» солунуң 1982 чылдың декабрь 14-тегн 285 дугаарында парлаттынган, а байдалы эдил, бир хемчээн алгы дег хамаарышкан албан черлери канчаар көрген дугайын мынчага чедир «Шынга» харыылаваан.

Бо чаа «тудугларны» кымнар удуртуп, сагыш човангыр» актап-көктеп турарыл? Ол «ажылдың» идепкейлиг удуртукчулары кымнарыл? Олар кайы-бир мрактан «аалдап» келбээн, бистерниң аравыстала болгай. Черле ынчаш орайчурттуң боду бүткен чараш чаагай овур-хевирин шажын-чүдүлге ёзулалы-биле ынчаар боктаддырып болур бе?

Улус депутаттарының кодээ, суур, район болгаш хоорай Советтериниң күүскомнары Үндезин хоойлуда дүрүмчүткен эрге-хүлээлгелерин баштаар шажын-чүдүлге талазы-биле тайылбыр-массалыг ажылды доктаамал чорудар ужурлуг.

Атеистиг пропаганда мыңдыг байдалда турда, эртемниг атеизмниң пропагандалаар эртем-методиктиг секцияларын «Билиг» ниитилелиниң республика болгаш районнар организацияларының чанынга тускайлап тургускаш, бо бирги чергевиң чугула политиктиг ажылга эртем-билиглиг, арга-дуржулгалыг эштерин идепкейлиг киириштиргеш, чурттакчы чонуң, ылангыя аныяктарның иштинге атеистиг кижизидилгени партияның негелдезинге деңнештир, шажын-чүдүлгелиглериниң тус-тузунда байдалын барымдаалап эде тургузары негеттинип келген деп бодаар мен.

А. БОРБАК-ООЛ,
лекция пропагандазының хоочуну.

КАНДЫГ БОЛУР УЖУРЛУГУЛ?

Кызыл хоорайда чурттап орар күш-ажылдың инвалиди **Санчай-оол Чамзырынович Ховалыг** мындыг эгелиг чагааны бистиң редакцияже чоруткан. Ында бижип турары-биле, бажың эргелелдериниң ажылында билдинмес чүүлдер бар. Чурттап орар бажыңнарга края, душь, унитаз үрели бээрге, ону кылдыртып алыр дээш бажың эргелелинге баарга, «бисте ындыг чүве чок, боттарыңар магазинден садып алыңар» деп харыы бээр боор-дур.

Ол үрелген чүүлдерни садып алыр дээш магазинге чеде бээриңге, чамдыкта чок-даа болгулаар. Ай санында бажың хөлезинин төлеп турар болганда, ол үрелген черлерни бажың эргелели чүге кылып бербезил? Магазинге чамдыкта чок болур ол чүүлдерни чурттакчылар кайын тып алырыл?

Кызыл хоорайның Калинин кудумчузунда № 3 бажыңның 63-кү квартиразында чурттап турар кижи мен. Бо бажың ажыглалга киргенден бээр 12 чыл чеде берди. Кухнявыста раковина адаанда хоолай ийи черден сынган. Ону база-ла боттарыңар тыптыңар, садып алыңар дээн. Садыгда чок хоолайны кайын тып алыр мен.

Чамдык үрелген черлерни бажың эргелелиниң слесарьлары келгеш, кылып берип турары эки-ле-дир харын. Чамдык үрелген черлерни боттарыңар садып алыңар, оон магазинден таңмалыг шынзылгадан ап алыр силер. Ол төлеп каан акшаңарны бажың хөлезининге киириштир санап каар бис дээр-дир. Ол-даа харын шын боор деп бодаар чордум. Бирги каътта бажыңнарның эжиктерин шывар материалдарны бажың эргелели бээр ужурлуг эвес бе? Чогум черле кран, душ дээн чижектиг артык кезектер-биле хандырып болур бе? Азы боттары садып алыр ужурлуг бе? Үүрмек септелгени кылып берип болур бе? Каш чыл болгаш капитал септелгени чорудар ужурлугул?

Бижикчи С. Ховалыгның бо чагаазын алгаш, республиканың Чуртталга-коммунал ажыл-агый министерствозунга барган бис. Министрниң оралакчызы Мансур Ахиярович Усманов биске мындыг тайылбырны берген.

Бо талазы-биле РСФСР-ниң Чуртталга-коммунал ажыл-агый министерствозунуң «Чурттап орар оран-саваны ажыглаарының, РСФСР-ге чуртталга бажыңның болгаш бажың чанының девискээрин эдилээриниң дүрүмнериниң база РСФСР-де күрүнениң болгаш хөй-ниитиниң чуртталга фондузунуң бажыңнарынга чурттаар оран-саваны хөлезилээриниң чаңгыс аай керээзиниң дугайында» 1985 чылдың октябрь 11-деги № 492 дужаалы бар. РСФСР-ниң Дээди Совединиң чедиги сессиязынга хүлээп алган РСФСР-ниң Чуртталга кодекизинге үндезилеп ол дүрүмнерни ажылдап кылган.

Ол дүрүмнерде айыткаңы болза, изиг болгаш соок суг дамчыдар база канализация хоолайларын ажыглаар хуусаазы 15 чыл. Төп одалга системазының сантехниктиг дериг-херекселдери радиаторлар, чылыг дамчыдар хоолайларның хуусаазы 30 чыл. Суг дамчыдар крааннарны, смесительдерни (изиг, соок суг аксыр херекселдер), краанны ажыдып, хаар туданы 15 чыл хуусаалыг.

Туүйбу бажыңнарның ажыглаар хуусаазы 150 чыл. Туүйбу бажыңнарның капитал септелгезин 30 чыл болгаш чорудары көрдүнген.

Бажыңның үүрмек септелгезин ында чурттап орар кижи бодунуң күсели-биле беш чыл болгаш-ла бир катап чорудар ужурлуг. Бажыңны чугайлаары, шалазын, иштики эжиктерин, соңгаларын, радиаторларын будууру, эжик тудаларын, шоочаларны солууру, иштики электри удазыннарын септээри база-ла үүрмек септелгеге хамааржыр. Бир эвес бажыңда чурттап турар кижилерниң боттарының буруузу-биле кандыг-бир чүве үрелип каар болза, ол үрелген кезектерни бодунуң акшазы-биле садып алгаш, кылдыртып алыр ужурлуг.

Унитаз, раковина, кран дээн чижектиг чүүлдериниң ажыглаар хуусаазы (15 чыл) четпээнде үрелип каар болза, ону бажыңның ээлери боттары садып алыр ужурлуг. Бир эвес ол кезектер кандыг-бир чылдагаан-биле үрелген, бажың ээлериниң буруузу чок болган таварылгада бажың эргелелиниң комиссиязы ооң үрелген чылдагаанын тодараткаш, акт тургузар ужурлуг. Ол белдирлер бажың эргелелинде чок болур болза, магазинден садып алгаш, оон таңма баскан бяжик кылдыртып алыр. Ол таварылгада үрелген чүүлдүң өртээн бажың ээзинге бажың эргелелиниң бухгалтериязы эгидип бээр.

Сантехниктиг херекселдер-биле (краннар, смесительдер, ванналар, раковиналар, унитазтар) республиканың Материал-техниктиг хандырылга талазы-биле күрүне комитеди бисти хандырып турар. Ону чуртталга фондуларын барымдаалап бээр. Чижээ, 1 миллион рубльдиң чуртталга фондузунга норма ёзугаар 2,5 ванна бээр. Чунар черде ванна адаанда суг аксыр хоолайны (цифонну) норма ёзугаар 9-ту бээр. Шак мынчаар санап каан норма ёзугаар көөрге, бо артык кезектерниң чедишпейн турар чылдагааны ында. Кызыл хоорайда чуртталга коммунал фондузун чижеглеп санаарга безин 86 миллион 282 муң рубль түңнүг боол турар. Болганчок-ла үрели бээр артык кезектерни көрүп каан нормадан ажыр чагыдар аргавыс чок боол турарындан чурттакчы чондан чөптүг негелде-хомудалдар-даа кээп турар боор-дур. Бо айтырыгны моон соңгаар өөренип көөрү чугула боол турар. Чурттакчы бүрүзү чурттап орар бажыңында салдынган сантехниктиг херекселдерин камныг эдилээри, хумагалыг болуру эргежок чугула боол турар. Чамдык бажыңнарның чурттакчылары крандан, хоолайлардан суг дамдылап-даа турар болза, ону херекке албас чоруктар кайы хөй. Ооң түңнелинде хөй суг анаа-ла агып чыдар. Сугну ажыглап турарывыста камналга чок чоруктарның база бир херечизи ол. Сугну камналгалыг чарыгдаары кижи бүрүзүнүң хүлээлгези.

Чаагайжыды туттунган бажыңнарда сантехниктиг херекселдер үрелип каарга, бажың эргелелдери магазинден садып алыңар, ооң соонда кылып бээр бис деп харыы бээрге, чурттакчы чон Кызыл хоорайда «Тудуг материалдары» магазинден садып алыр дээш баарга, чамдыкта чок болгулаар. Сантехниктиг херекселдерни чонга садары-биле чеже хирени чагыдып турарын республиканың садыг министриниң оралакчызы Л. И. Кремневага база салдывыс. Чуртталга-коммунал ажыл-агый министерствозу бистиң-биле харылзажыр эвес. Оода чадаарда ол артык кезектерни арбыдадыр чагыдып көрүңер деп дилег безин кылбас-тыр. Ынчалза-даа бистиң садыглаавыс чылда 100 муң рубльге ындыг артык кезектерни сайгарып турар деп, Л. И. Кремнева биске харыылаан.

Беседаны М. ОЮН кылган.

Делегей медээлери

ЧАГАА ЧОРУТКАН

ПХЕНЬЯН. КУДР-ның Административтиг чөвүлелиниң премьери Ли Гын Мо болгаш улусчу чепсектиг күштерниң министри О. Дин У Мурнуу Корейниң премьер-министри Ро Син Енге болгаш камгалал министри Ли Ги Бэкке база катап чагаа чоруткаңнар. Ону Корейде демилитаризастаан зонада Пханмунджом деп черге Мурнуу Корейниң төлээлекчизинге дамчыдып берген.

ЦТАК агентилелдиң дамчыдып турары-биле алырга, Корейге чугаалажыышкыннар чорударынга, боо-чепсекти дүжүрери болгаш тайбыңга дүүшпес чүүл болганы-биле хамаарыштыр «Тим спирит-87» дээр америк-мурнуу корей шериг өөредилгезин чорударынга планнарны күш чок болдурарын чагаада шиитпирлиг-биле удурланган.

Корейниң соңгу болгаш мурнуу чүктериниң аразында дээди деңнелге шериг-политиктиг чугаалажыышкыннарны чорудар дугайында КУДР-ның саналынга чогумчалыг харыы бээринче ол чагаа кыйгырган.

КУДР-ның саналы Корей чартык ортулуушга удур туржур чорукту чайладырынче болгаш ында байдалды чиигедиринче, чуртту каттыштырарынга дузалаар сорулга-биле чугаалажыышкыннарны чорударынче углангаң деп, документиде айыткан. Мурнуу Корей тала КУДР-ның саналынга шыңгыызы-биле хамааржыр болгаш баштайгы ужуражыышкынны кылыр хүннү боду сапалдаар дээрзинге идегелди чагаада илереткен.

(СЭТА).

Мехико — Мексиканың Каттышкан Штаттарының найыслалы. Ол Мексиканың калбак дагларының мурнуу талазында далай деңнелинден 2240 метр бедик черде туруп турар. Мехико шаанда испан эжелекчилерниң үреп каапкан Теночтитлан хоорайның орнунга 1521 чылда үндезилеттингей.

Мехико — Латин Американың эң чараш хоорайларының бирээзи. Онзагай, тускай архитектураларлыг болгаш дорт булуң хевирлиг туттунганы-биле хоорай сонуургаңчыг болуп турар. XVI—XVII чүс чылдарның архитектуралыг тураскаалдары-биле кожа шил болгаш бетондан туттунган амгы үениң кудумчулары шөйлүп баткан.

ЧУРУКТА: Мексиканың национал маадыры Гуаутемокка тураскаал.

В. ФЕСЕНКОНУҢ фотозу. (СЭТА).

ФКП ТК-НЫҢ ПЛЕНУМУ

ПАРИЖ. ФКП Төп Комитединиң ында ажыттынган пленумунга француз компартияның Политбюро кежигүнү Ролан Леруа Францияда политиктиг болгаш социал байдал база партияның ажыл-чорудулгазы деп илеткелди кылган. Пленум ийи хүн уламчылаар. Ооң киржикчилери өске ийи чугула айтырыгны база чугаалажып көөрлер.

(СЭТА).

ПАРЛАП ҮНДҮРГЕН

ВАШИНГТОН. 1986 чылдың октябрь 14-те болгаш 22-де совет телевидение дамчыштыр СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң чугааларын «Рейкьявикте чугаалажыышкыннар: ынаныштыг перспективалар» деп документилер чыындызынга парлап үндүрген. Ында Исландияның найысылалынга дээди деңнелге болган совет-америк чугаалажыышкыннарга хамаарышкан документилер кирген. Ону конгрессиң Төлээлекчилер палатазының боо-чепсекке контроль талазы-биле комитет, делегейниң айыыл чок чоруунуң болгаш эртем комитедин белеткеп үндүрген. Документилерде боо-чепсекке контроль айтырыгларының талазы-биле, ооң иштинде ядролуг шепеделер айтырыының талазы-биле ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың туруштарын тайылбырлаан. Чыындының эге сөзүнде «Рейкьявикте ужуражыышкынга чүү болганын конгресс кежигүннеринге болгаш хөй-ниитиниң билип алырынга дузалаар ужурлуг» деп айыткан.

(СЭТА).

КЫЗАМДААШКЫН

ГАВАНА. Кубага экономиктиг бүзээлээшкинни Каттышкан Штаттарның эгелээнинден бээр чээрби беш чыл эрткен. 1961 чылдың апрельде Вашингтонунуң хөлезиленикчилериниң организастап чоруткан боо-чепсектиг халдаашкынының болгаш Кубаның революстуг чазаан Ак бажыңның дүжүр октаар дээн өске-даа оралдажыышкыннарының буурап дүшкениниң соонда, америк империализм куба экономиканы суларадыр, революцияны аш-биле базар деп оралдажыышкынны кылган.

Бөгүн-даа, 25 чыл эрткен соонда-даа, Ак бажың Хосталга ортулуунга удур чимзенишкиннерин соксатпайн турар. Ынчалза-даа ол куба улусту оон шилип алган оруундан өскээр чорудуп. Латин Америкага болгаш ниитизи-биле делегейге ол чуртту чааскаанзырадып шыдаваан.

Амгы үеде социалистиг Кубага Латин Американың болгаш өске диптерде күрүнелерниң хөй кезии-биле дипломаттыг, экономиктиг, политиктиг, культура болгаш спорт талазы-биле харылзаалары тудуп турар. Делегей ареназынга чурттуң ат-алдары элээн бедээн. Каяа-даа каттышпазының шинчээшкининге Куба идепкейлиг рольду ойнап. Интеграцияның Латин Америк ассоциациязының кежигүнү болуп, Латин Америк парламентиде болгаш Латин Америк экономиктиг системада улуг салдарлыг болуп турар.

Социализм чурттары-биле идепкейлиг кады ажылдажылганы куба улус чурттуң депшилгезиниң магадылалы кылдыр көрүп турар. Кубаның Компартиязының III съездизинге бадылааны 1986—1990 чылдарда чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң планы Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң аайы-биле чуртка машина тудуунуң, электрониканың, чиик болгаш үлетпүрнүң өске адырларының хөгжүлдезин колдадып социалистиг интеграцияны хөгжүдерниң угланыышкынның чорударын баш удур көрүп турар. Экономиктиг кызамдаашкын болгаш политиктиг хоралакчы халдаашкыннар турбуже, куба улус ниитилел амыдыралының бүгү талаларынга улуг чедиишкиннерни чедип алган. Бо хүннерде бүгү делегейге ат-алдарны чаалап алган. Хосталга ортулуу эвес, төөгүге болгаш үгээн-сарыылдыг чорукка удурланыштыр Кубага удур буурап баткан угланыышкынын эдербишаан турар Каттышкан Штаттар чааскаанзыраан байдалда арткан.

(СЭТА).

КОСМОСКА КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА

НЬЮ-ЙОРК. Космосту шиңгээдип алырының айтырыгларын ажылдап кылып турар америк эртемденнерниң аразында ССРЭ-биле бо талазы-биле кады ажылдажылганы хөгжүдери эргежок чугула деп бүзүрел өзүп турар.

Годдард аттыг космос ужудуушкуннарының төвүнүң директору Ноуэл Хиннерстиң сапап турары-биле алырга, Марсче башкарылгалыг ужудуушкунну боттандырып кылыры дээш АКШ биле ССРЭ-ниң демниг күжениишкиннери ындыг төлевилелдиң боттандырыышкынының чүгле «кончуг улуу, харыы болгаш улуг чарыгдалдыы» дээш күзенчиг эвес. Шак ындыг кады ажылдажылга бүгү делегейде тайбыңны быжыглап камгалаарынга улуг ужур-дузалыг болур деп, эртемденниң онзалап демдеглээн сөстерин неделя санында үнер «Авиэйшн уик энд спейс текнолоджи» парлаан.

Космостуң делгемнерин шинчилээриниң болгаш аэронавтика талазы-биле национал удуртулга чанында реактивтиг шимчээшкиниң директору Лью Алениң ооң-биле дөмей бодалдарын журнал база парлаан. Европа чурттарын кадып, шак ындыг кады ажылдажылганың хемчээлдерин калбартырын ол база саналдап турар. Лью Алениң чугаазы-биле алырга, бо бүгү хемчеглер планеталар шинчилээриниң талазы-биле чыдып калган америк программаның бурунгаар хөгжүүрүнге чаа идигни бээр.

Ниитизи-биле алырга, «келир үеде Марсче ужудуушкунуң болгаш ол талазынга Совет Эвилели-биле кады ажылдажылганың идеязы» космоста дилээшкиннер ажылы чорудуп турар америк эртемденнерниң кичээнгейин хаара туткан. Космосту милитаризастаарының планын ажылдап кылып, боттандырып турар Рейганның администрациязының чүткүүшкүнү-биле америк экспертерниң бодалдары ниити дүүшпейн турар деп, тайылбырлакчылар онзалап демдеглеп турар.

(СЭТА).

ЫЯШ ОРНУНГА РАКЕТА

МЕХИКО. Каттышкан Штаттар-биле кызыгаарлашкан Чиуауа штатта чурттап турар мексикан фермер Педро Салас АКШ-тан оттулар ыяш орнунга ракеталар алган.

Чок, Салас дайынчы ракеталар салып үндүрер азы оон-биле өөр бора хөкпештерден камгаланыр деп бодавайн чораан. Ооң чагыы-биле мурнунда ажыглап каапкан ыяш хааржактарны АКШ-тан ооң фермазынга сөөртүп эккелген. Фермер ону оттулар ыяш кылып алыр деп турган. Чүъкту дүжүрүп турганш, Салас так хаап каан, кырында «АКШ-тың шериг» деп бижиктиг хааржактарга таваржы бергеш, кайгай-ла берген.. хааржактар иштинге «Агаар —чер» класстың 23 дайынчы ракеталары бар болган. Ындыг ракеталарны дайынчы вертолёттар чепсеглээринге ажыглап турган.

Удаваанда Саластың фермазынга чедип келген америк шериглер оларны дедир эгидерин негээн-даа болза, ол черниң эрге-чагыргалары оларны хураап алган.

Пентагонун дужүметтери ол болган таварылганы «АКШ-тың шериг-агаар күштериниң баазаларының бирээзинде ажылдакчыларның частырыы» деп тайылбырлаан. Частырыг болбайн аан, ынчалза-даа ракеталарны Саласче чорудупканы частырыг болган. Шериг баазаавыдаан дашкаар ол айыылдыг чүъктүң тыпты бергени... таварылга эвес, ону алыр кижиниң адрези өске. Америк арминың солдаттарынга болгаш офицерлеринге боо-чепсек садары шагда-ла улуг орулгалыг чүүл болу берген. А эрге-чагыргалар ону тооп көрбейн турар, чүге дээрге оон садып алыкчылары, дүрүм болу бергени-биле, хөлезилекчилер болгаш террористер боол турар. Олар өске күрүнелерде хөделип турар болгаш АКШ-тың тускай албан черлериниң деткимчезин ап турарлар.

(СЭТА).

КНО-НУҢ ЧИҢГИНЕ СЕКРЕТАРЫНЫҢ ИНТЕРВЬЮЗУ

АЛЖИР. КНО-нуң чиңгине секретары Х. Перес де Куэльяр сонуургалдыг талаларының шуптузунуң киржилгези-биле Чоокку Чөөн чүк айтырыгларынга тураскааткан делегей конференциязын чыырын деткип, чүве чугаалаан. «Аш-Шааб» деп алжир солунга интервью берип турган. Каттышкан Национарның Организациязы ындыг ужуражыышкынны эрттирери дээш турлуп турар, а АКШ биле Израиль аңаа удур деп, ол айыткан.

Конференцияны эрттирери-биле белеткел комитедин тургузар дугайында шиитпирни Х. Перес де Куэльяр чугула болгаш эргежок чугула деп санаан. Айыыл чок Чөрүк чөвүлелиниң доктаамал кежигүннериниң шуптузунуң кичээнгейин болгаш деткимчезин ол шиитпир неген турар деп ол онзалап демдеглээн.

(СЭТА).

ХОСТУГ ҮЕЛЕРДЕ

Чаа поликлиниканың фойезинде үлегер-домактарны, мерген сөстерни чараштыр бижээш аскылаан. Ак пөс-биле шыпкаш, кырында дириг чечектер салып каан столда сандайларны Сүт-Хөл район эмнелгезиниң хоочун фельшерлери биле училищени чаа дооскан аныяктар ээлепкен.

Алдан-Маадыр суурнуң эмнелге пунктузунуң эргелекчизи К. Д. Ооржак баштайгы күш-ажылчы базымын чылганнарга чугаалаан.—Ажылдап турган үелеримде, амгы ышкаш дүрген дуза чедирерде, мына квартар машина кайда боор. Чылдың дөрт эргилдезинде ырак-чоок дивес, аъттыг чоруп кээр. Ам шынап-ла магалыг-дыр. Эмнелгениң материалдыг баазазы-даа каракка көзүлдүр немежип келди. Чоннуң кадыын экижидип эмнээр кандыг-даа нарын херекселдер бар. Бистен чүгле негелде — эки ажылдаарывыс болур—деп, ол чугаазынга демдеглээн.

— Бөгүн бисте эмчи сестразының тускай эртемиин дипломун холда алгаш, ажылдап келген аныяктар-биле ужуражып турар-дыр бис. Амыдыралдың чаа базымынче кирип турар аныяктарга чонунуң мурнунга харыысалгалыг, дыңнангыр, ажылынга бердингеп болгаш ак сеткилдиг болурун күзээр-дир мен. Кады олуруп турарыңар хоочуннар эмнелгеге 20—30 чылдар дургузунда ажылдап келген кижилер-дир. Чижээлээрге, «Күш-ажылдың хоочуну» медальдың эдилекчизи З. Л. Сарыглар үр үеде эмнелгеге ажылдап келген. Ол аарыг улустуң хевин хол-биле чуп, кудуктан кочалдарга суг дажытлап алыр турду. Чолаачыны бажыңындан сүрүп алыр турган. Ам безин ажылыштн оон-даа чаартып, эде тургузуп, кижи бүрүзү үениң негелдезинге дүүштүр ажылдаар дээш күжүн, билиин харам чокка бараалгадырын партия, чазак кыйгырып турар — деп, Сүт-Хөл суурда ясли-сад эргелекчизи К. К. Ооржак саналынга чугаалаан.

Хоочуннар аныяктарга чылыг-чымчак чагыг-сүмелерин бергеи соонда, аныяк специалистерге тус-тус белектерни тывыспышаап, ак халаттарны болгаш бөрттерин бергилээн.

В. МОНГУШ,
эмчи сестразы.

50 чыл иштинде туруп келген үезинде ССРЭ-ниң Кургүнениң үлегерлиг улусчу танцылыг ансамбли чурттуң, делегейниң танцы культуразының национал чоргааралы болу берген.

Улуг чедиишкиннерин ол бодунуң үндезилекчизи болгаш уран чүүл удуртукчузу Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, ССРЭ-ниң улустуң артизи балетмейстер И. А. Моисеевтиң адында чедип алган.

Могаг-шылаг чок ажылдың болгаш дилээшкиннериниң түңнелинде ансамбльдиң репертуарынга 300 ажыг чогаалдарны ол киирген. Балетмейстерниң уран чүүл бодалдарының үндезинин чүгле бистиң чурттуң улус хореографиязы эвес, харын делегейниң дыка хөй чурттарының аас чогаалы база тургузуп турар.

Моисеевчилер уран чүүлде чаарттыкчыларының, бирги ажылдыкчыларының шылтаранчай болууңге хамааржырлар. Олар улус танцызының театрын тургускаиннар. Ол дээрге, тоңгеп утказы кыска чогаалдар, онзагай тодаргай илереттинген балет көргүзүглери болур.

Орус танцы азы украин гопак, итали тарантелла азы польша краковяк-даа болза оларның кайызы-даа боттарының чаңчылганы ритмика, пластика, катаптаттынмас национал хевири-биле бодунуң дылын илередип турарлар.

ЧУРУКТА: концерт соонда. Ансамбльдиң артистери болгаш ооң удуртукчузу ССРЭ-ниң улустуң артизи балетмейстер И. А. Моисеев.

Н. МАЛЫШЕВТИҢ фотозу. **СЭТА-ның** фотохрониказ.

(Төнчүзү. Эгези № 26, 28, 29, 30 «Шында»).

Коргуп четтикпээн, коргар шаа чок болган. Ол ажынган аайы-биле бурунгаар ушта халааш, холдарын чада тудуп алган, аңаа дээш дидиимес хире кел чыдар кара Ниагараже уткуштур маңнапкан. Бодунуң тура-соруунуң күжү-биле ону ол доктаадыр дөп бодаан. Суг халыы диңмирээп, чоокшулап, оруунуң аксында чувени чуура шаап чорупкан. Гайдамака тейлер кырында кижилерниң алгы-кышкызын, уе-човуурун дыңнап четтиккен, халашкан офицер ук эвес ук үндүрүп, будуктар аразы-биле сарбээшкин мушкап, мыш кырынче үнүп бар чытканын караиның ужу-биле көрген...

Ол боду албаарай берген, коргарын уттупкаш, чаңгыс чүве күзеп турган: хеп-демерден киржи каапкаш, ол кара күштү доктаадыптар хуулгаазын чүве болза дең. «Бодуң туттун, күзеп чораан чүвең ол... Сеңээ кеземче ол-дур, кеземче...». Ол мышкаш чазыңчамдык бодалдар ооң бажынга кирип турган, кажан ооң чаңынга частышкан болганының соонда, дөрже чалбыыш дүндүүштели бээрге, ам ол корга берген: газтыг дузалал станциязын үерлээн суг чуүй шаптарга, газ чаңылгап, кыва бергенин ол-дур. Коргүзээн даашт, кызаңнаашкын, дазылы-биле турулгаш, барып душкен мыштар ооң кырынче ужугуп кел чыткан...

— Маңна! Ширбиптер! — дээш кижи укү чаңында тей кырындан дыңналган.

КАРА ЧООГА

Олесь ГОНЧАР.

Ол ажылап, ындып, ийи куду маңнапкан.

Аза-шулбус диңмирээшкини чоокшулап, Чооганың дүвүнде кызыл-маңгы суг агымы чээрген ыштарны, аарсаар даарыжактарны, демир доскааларны чуүй шаап бар чыдар: доштуг суг агымы Гайдамаканың арнынга каккаш, турган черин дазылы-биле кады тура шаап алгаш баарга, ооң дүктүг бөргү салдап бар чыткан. Күзүрүмнүг агымга алыскан Гайдамака ийи холу-биле сыын мыйызы мушкаш дазылдан сегирип алырга, ол ооң-биле кады аңдарылганш, боралгаже шимдиже берген. Гайдамака бо чырык черин база катап көрүп алзын дээш, суг кырынче ону үндүр идипкен.

Дазылды эргиништээрге, ол бо талазынче, өрү-куду октагылаарга, ол суга дүшкен кижи мыштаарга, дазылдан салдымайн, чүү болганын, кандыг күш ону бо доктаадыр аргажок суг божазының аразында сиңгип турар чүвел дээрзин туюлунга чедир медереп билбейн чораан. А карак чивеш дээр аразында, суг кырынга үнүп келир үезинде, даашшимээн өттүр тей кырында кижилерниң кырсыныг алгы-кышкызын дыңнааш, амы-тын алыр салым ында кылдыр бодаан. Алгы-кышкы, уе-човуур-биле катай үер суу ону аппар чыдар, божаланчак кара суг Гайдамаканы күзүрүм мушкаш октагылап, бүрүк херимнер, казанчылар, чоокшулаарындан аажок коргуп чорааны сывыраңнак баглап каан адагаштар-биле кады чуүй шаап алгаш, бадып чыткан. Демир доскаар ооң бир эктинче, бүрүк херим оске эктинче, оон база бир чүве мага-ботка үттүптерге, бажы дескинип, карак шокаранайны берген, мээ-медерели шыкмыдырган, чырык өртемчей аңаа агылбестээн...

Бо черге тооллчургу чугаалары үр-ле сактырлар, саясая тонна божаланчак кара малгаш холушкан суг бузулган плотина дамчыштыр үстүүндең куду. Боо огу дег, дүргеп ужугуп баткаш, оруунга таварышкан чүве бүрүзүн шөрбүй шаап алгаш барганының дугайында коргунчуг чугааларны херек кырында болбаан чүве мыкаш кылдыр амгы бичии чаштар болгаш амдаа торгуттуңмээн ажы-төл дыңнаар... Озал-ондакка таварышкан кижилерниң амы-тынын шериг кезектери канчаар камгалап алганын, вертолеттар-биле бажыңнар дээвиреринин кырынга орган кижилерни дүжүрүп турганын, чеже-даа кыскаш, чадыргыдан чайлып шыдавайн барганын чугаалаарлар... Эмигге чыткан аарыг кижилер безин тейлер кырындан Кара Чоогаже түгүржүп чеде бергеш, боттары аажок коргуп-иргип, сугга душкен кижилерниң амы-тынын алыр дээш, уругулар са дааланып аажок корткан чаш оолдарны херээнге ышкынг куспактапкаш, тей кырынга аппарып турганнының дугайында тоолчургу чугаа эвес, а херек кырында туруп көрбээнзиг коргунчуг чүвениң дугайын чугаалап турганнар...

...Петро Демьянович тей кырынга ойталап чыткаш минниң көрге, бир дугаарында мыңдыг чүве сагыжынга кирген: «Чүге дирлип келгеним ол? Чүге мээң амы-тынын алганы ол?..».

Ооң тынын алган хирлиг, ол халаттарлыг кижилер аажок хавыей бергилээн, үерден ужулган танывас кижезилдек карак албайн, ооң оңгарлын кел чыдарын кайгап көрүп, ламдыктары ооң дирлип кээрин шоолуг бүзүревейн, эгин алгаш, топтап көрүп тургулааннар. Оларның бирээзи мугаргай карактарлыг кижи айтырган:

— Судтан коргуп тур сен бе?

— Чок, ол судтан корткас. Эң коргунчуг чүве эрте бергени ол. Бо бүгү шынап-ла болган болгаш ол малгаштыг борал, таңка шыммый, бир-ле эжиниже олуп бадып чыткаанынга ам-даа бүзүревес... Ачам кайдал? Дириг артчык ирги бе? Адаанда бир черден, боралгак суг ындындан төлезилелдиң техника талазы-биле чедимче чогунга хорадаан үнер, аңдарып берген трамвай вагонуунуң дугайында медээлер дыңналып турган... Дембээрел бе? О, ол ам дембээрел оранынче ышыш дээр аргалыг турган болза!

Кайы хире үе эртени ол? Берак чиңеш дээр ораны бе ийи мөңге үе бе? Ынчалза-даа эртен хевээр, часкы дээр аккок кылдыр көзүлген, а адаанда... Ужуру билдинмес, куруг бодал бажынга кирген. Сесерликтер чок, кудумчу арлы берген. Чоогада бажыңчыгаштарны үер каш секунда иштинде ыжкай каапкан. Чаш назынында чурттап өскен черин, мржым-шыштыгы Поляна ышкаш, чаа чаттынган клезин доврак ааамда куурара берген чыдыр.

Шимченир дээш оралдажырга, сылба шаап каан магатыттуң аарышкылыы ооң дириг артканын сагындырган.

— Судтан коргуп тур сен бе? — деп, хилинчектенгени кой, чүт, сарыг салдыг бир эр өзүлүг көзүрел-биле Гайдамакаже ээлвеш айтырган. Дирип келген кижи үстүкү хоорайже, ооң ансамбльдеринче көрген. Чүгле Гайдамаканың тудуундан оске мыда бүгү чүве туружунда хевээр: Чоога бажынга суг мооңдаавыны ханазы турган черден дээр кылайып келген. Чирли берген черинден чаш чораан үезиле олчаан ныазы база катап шаңнаан чүве дег, ак-көк дээр болуп көстүп келген.

М. ХОМУШКУ очулдурган.

Редактор **В. С. ШАРАВИИ.**

ЧАА ЭРТЕМ АЛБАН ЧЕРИ

ССРЭ-ниң Эртемнер Академиязының Сибирь салбырының Тывада комплекстиг килдизи ажыттынга-ла бисте элээн болу берген. Ол эртем албан черин бот-тускайлаң эртем-шинчилел институду эргелиг кылдыр ажыткан. Комплекстиг килдистиң дугайын солунуң номчукчуларынга кысказы-биле таныштырып чугаалап бээрин химия эртемнериниң кандидады, ол килдисте эртемден-секретарь Кара-кыс Донгаковна Аракчаадан «Шынның» корреспондентизи Б. Дирчин дилээн. Ооң харызын моон адаанда парлаадывыс.

— Тываның бүдүрүкчү күштерин хөгжүдерин сайзыраңгайжыдар, ооң-биле чергелештир социал-экономиктиг сорулгаларны шиитпирлээрин дүргедедеринче онза кичээңгей салып турарын билир болгай бис. Черле ынчаш бойдус-эртем профильдиг эртем албан черин тургузары чугула болуп тургустунуп келген. Оон аңгыда, бисте бойдус эртемнериниң талазы-биле тодаргай эртем потенциалы база бар апарган. Ынчангаш эрткен чылдың сентябрь эгезинде комплекстиг килдис организастаттынып тургустунган.

ССРЭ-ниң Эртемнер Академиязының Сибирь салбырының Тывада комплекстиг килдизи дараазында сорулгаларны шиитпирлээрин кол чүүл кылдыр санап турар. Тываның бойдус байланыыарын шинчилээри болгаш оларны ажыглаарының аргалары; республиканың улус ажыл-агыйының бүгү адырларының социал-экономиктиг шинчилээшкинин чорудары; хөмүр-дашты болбаазырадып кылырының аргаларын шинчилээри; хоорайның агаарын арыглаар угланыышкыныг ажылды чорудары; минералдыг чиг эттиң аң чугла хевирлериниң химиктиг болбаазыралылгазының аргалары. Чаңгыс сос-биле чугаалаарга, республиканың мурнунда салдынып турар чугула айтырыгларны шиитпирлежиринге улуг хемчээлдиг эртем албан чери херек болганы-биле комплекстиг килдис тургустунган болуп турар.

«Тыва даг-дүгү», «Тыва кобальт» комбинаттар ышкаш улуг бүдүрүлге черлериниң чамдык айтырыгларын шиитпирлээринге база киржир апаар. Аңаа экономистер, геологтар, химиктер улуг киирерлер. Эртем-конструктор бюрозу, сапалга төөгү база турар, дүржулга кылыр бүдүрүлге база херек. Бо беш чылдың төнчүзүнге чедир эртем ажылдакчыларының саны 250 кижи чедер. Эртем-техниктиг библиотека тургустунган. Номнарны республика библиотекаларындан, Новосибирскиден четчелеп ап турар бис. Эртем угланыышкынның чагыдылганы хой түңнүг акшага кылдывыс.

Амгы үеде комплекстиг килдисте чеден хире кижи, эртем ажылдакчызы 36 кижи, ооң иштинде бир доктор, он алды эртем кандидады ажылдап турар. Республиканың бодунуң специалистери, оон аңгыда Москва, Ленинград, Красноярск, Новосибирск хоорайлардан база эртемденнер чедип келгилээн, а директору — техниктиг эртемнерниң кандидады И. А. Ажищев моон мурнунда-ла турган геология база экономика лабораторияларының эртем ажылдакчылары ажылдап арткан, колдуунда тус черниң кадрлары-биле хандыртынган болуп турар.

Сөөлүнде барып он хире лаборатория комплекстиг килдисте иштизи-биле хамааржып кирер, ам ында чеди лаборатория ажылдап турар. Математиканың, руда тургузулгазының, ол ышкаш социал-экономиктиг шинчилелдерниң, химиктиг технологиязының теоретиктиг үндезиннериниң, физика-химиктиг методтарның аналызының лабораториязы база эксперименталдыг техниканың лабораториязы бар. Ол лабораторияларны шыырак кадрлар — эртем кандидаттары удуртуп турар.

Кайы-даа адырга мышкаш бистиң комплекстиг килдис партияның XXVII съездизиниң шиитпирлерин, партия ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң чурттуң мурнунга салган сорулгаларын амыдыралга боттандырар дээш, эртемниң амыдырал-биле харылзаазын быжыглаары дээш ажылдап турар. Амгы үеде кол специалистер, лаборатория эргелекчилери дээш оске-даа кадрлар четчелеттинген. Инженер-техниктиг база биче эртем ажылдакчыларын ам четчелеп турар бис. Амгы үениң эртемшинчилел дериглелери-биле сапалга техниказы-биле хандыртынганы бүрүн чедип алыр апаар. Бүдүрүлгелер-биле харылзааны тургузуп, эртем шинчилелдериниң темаларын тодарадыр ажылы чорул турар.

Күш-культура болгаш спорт

КАРПОВ БЕ АЗЫ СОКОЛОВ БЕ?

Делегейниң шыдыраага овазадайы дээш Гарри Каспаров биле Анатолий Карповтуң аразынга маргылдаа доостурга-ла, база солун маргылдаа чоокшулап орар аварган. Февральдың ийиги чартыында-ла кордакчылар Карпов биле Андрей Соколовтуң аразынга маргылдаа эгелээр болгай. Ол маргылдаа испан хоорай Линереске болуп эртер болгаш 16 оюндан тургустунар. Аңаа тиилээн кижи бо чылдың күзүнүнде делегей чемпиону Каспаров-биле шыдыраа овазадайы дээш маргылдаага ойнаар эргени алыр.

Ол маргылдааның мурнуу чарыында ийи удурланыкчыларның байдалдарын деңнеп көрзээлинер. Карпов-даа, Соколов-даа чүгле чаңгыс чер чурттуглар (кайызы-даа Москвада чурттап турарлар) эвес, а харын чаңгыс клубтуң кежигүннери: олар кайызы-даа Совет Армияның Төп спортчу клувунуң ойнакчылары. Соколов — делегейниң амгы чемпионунуң чажыды, ол ам 23 харлыг, а бодунуң улуг дуржулгалыг удурланыкчызындан 12 хар аныяк.

Карповтуң шыдыраа талазы-биле оруу дыка билдингир. 12 чыл мурнунда, 1974 чылда, кордакчылар маргылдаазынга баштай Лев Полугаевскийни, ооң соонда Борис Спасскийни, а финалга Виктор Корчнойну тиилээн соонда ол улуг чедиишкиннерин чедип ап, делегейге бирги чер дээш маргылдаага киржип эгелээн. Чыл эрткенде 24 харлыг Карпов делегей чемпиону апарган болгаш он чыл дургузунда ол атты алыспаан. Ол үеде Анатолий делегейниң улуг-улуг маргылдааларынга бо-ла киришкилеп, маргылдааларның колдуунда-ла тиилекчизи болуп келген. Карпов бүгүдениң хүндүткелин чаалап алган. Бодунуң ол хире бедик алдары-биле ол бүгү делегейге шыдыраа уран чүүлүнүң хөгжүлдезинге улуг салдарны чедирген.

Карповтуң кол ылгалыр чүвези болза, шыдыраа оюнунуң техниказын хоптуг эки билирин, камгаланып билирин, оюн үезинде халдакчы мөзү-шынарлары.

Үр үе дургузунда Карповтуң оруу шынап-ла каалама турган. Эң берге шылгалдалар ооң хып дээн назынының үезинге — 33 харлыында келген. Чоокку үеге чедир шыдыраачылар ол назынны «чемпионнар үе» деп адап турган. Шынап-ла, 33—37 хар аразында делегей чемпиону атты Хосе Рауль Капабланка, Александр Алехин, Макс Эйве, Михаил Ботвинник, Василий Смыслов. Тигран Петросян, Борис Спасский олар чедип алганнар болгай.

А Карпов 34 харлыында-ла ол атты алзыпкан. Каспаров-биле чадиг демисэлдиң түңнелинде 1985 чылда ол уттурган, а 1986 чылда удуг негээрниң маргылдаазынга база уттурган.

Каспаров-биле маргылдаага Карповтуң оруунда ам Соколов турувкан. Ооң алдаржаан удурланыкчызынга деңнээр болза, ол ат ындыт-ла делгерентей эвес-даа болза, дыка солун болуп турар. Соколовтуң шыдыраа талазы-биле өзүлдези бо одуругларның авторунга дыка көскү болган. Андрейни мен баштай-ла ССРЭ-ниң команда аайы-биле бирги чери дээш Орджоникидзе хоорайга 1978 чылда болуп эрткен маргылдаага көрдүм. Ынчан ол чаа-ла 15-тээн турган. Бис ийилээ «Труд» клубтуң ойнакчылары турдувус. Мен эр улустуң командазында, а Андрей — элээдя оолдарнында.

Соколовтуң бүгү-эвилел оюнунга киржилгези белен эвес болган. Ооң удурланыкчыларының колдуунда-ла хөй кезии оон улуг-даа, арга-дуржулгалыг-даа болган. Баштай ол хаймыкарже «үне маңнап» турза-даа, түңнелинде ону чер алыспайн-на удуп хааптар турганнар. Шыдыраага чуткулдуг болгаш бердингеп аныяк оол соон үндараваан. 1981 чылдың чазынында ол «Москваның биче чемпионадын» ойнап алган. А вайысылалдың «Улуг чемпионадын» ажык болган болгаш аңаа хоорайдан аңгы черлерден элээн каш гроссмейстерлер киришкен. Андрей маргылдаа таблицазының ийиги чартынга барзадаа, ол берге шылгалдадан эрестиг үнген. Чүге дээрге, Рафаэль Ваганян болгаш Александр Панченко ышкаш сураглыг гроссмейстерлер ооң соонда калганнар болгай.

Андрей 1982 чылда делегей аренизынче бир дугаарында үнген. Элээдилер аразынга эрткен делегей маргылдаазынга ол тиилекчи болуп, «Делегей мастери» атты чаалап алган. А ийи чыл четпээнде-ле Соколов оон-даа улуг тиилелгени чедип ап, улуг улус аразынга ССРЭ чемпиону апарган.

Совет Эвилелиниң чемпиону болган кижи делегей чемпиону ат дээш демисежип болур дээрзи шагдан бээр-ле билдингир болгай. Ол бодалды Андрей база катап бадыткаан. 1985 чылда Бильге болган зоналар аразының маргылдаазынга чедиишкиниг ойнаан. Ооң соонда түңнел оюннарга чедиишкинниг киришкеш, эң шыырак кордакчы дөрт шыдыраачының бирээзи болган.

Ол бүгүнү ындыт-ла белени-биле чедип алган бе? Чок болбайн канчаар. Андрейге чамдыкта уттуруушкуннардаа таварышкылаан. Москваның шыдыраа талазы-биле кол тренеринде алды чыл ажылдап турар мен. Шыдыраа талазы-биле бистиң амыдыралывыска кол болгаш харысалгалыг черин команда аайы-биле маргылдаалар эжеп турары билдингир. 1982 чылдан 1986 чылга чедир үеде Андрей мецээ ол талазы-биле өөрүшкүнү бербээнин чугаалаар апаар мен. Чүгле команда аайы-биле маргылдааларга ол чедиишкиниг ойнап шыдавайн турган.

1986 чыл Соколовка дыка улуг чедиишкиннерниң чылы болган. Дүржулгалыг ойнакчы Ваганян-биле ойнаарынга чедир Андрей шоолуг дуржулга чок турган болза, ону шуут элдептиг — 6:2 санга удуп алган. Артур Юсупов-биле маргылдаа аңаа дыка берге болган. Аңаа ол колдуунда-ла сүрүп чедерин кызыткан ойнакчы хевирлиг болуп турган. Оюн төнчүзүнге чедир дөрт салыг артып, сан 6:4 болуп, Юсуповтуң тиилелгезибиле доостур чыгап турда, Соколов бодунга бүгү күштү мооңнеп ап, үш улаштыр уткаш, ол берге маргылдаага тиилеп үнген.

Соколовтуң оюну кончуг солун, аңаа ол солун байдалдарны тургузуп, халдаашкын кылыры-биле бодаларын-даа алзыптар байдалды бо-ла тургуза бээр. Шыдыраачыларның хөй кезииниң шагзырап туруптары — оюнуң түңнел кезээнде Андрейниң ойнаары улам дендээр.

Ынчангаш бистиң мурнувуста ам удурланышкак хевирниң ийи кижизи. Шыдыраа талазы-биле тускай эртемниглерниң хөй кезииниң бодалы-биле алырга, Карповтуң байдалы дыка шыырак. Ооң шыдыраа талазы-биле байлак дуржулгазы, хөй-хөй оюннарга, маргылдааларга киржилгези база дузалаар болгай. Черле чүве чугаалааныныңдаа хереэ бар деп бе? Карпов дээрге, Карпов-ла болгай. Ооң мурнунда берге маргылдаа туруп турар дээрзин делегейниң экс-чемпиону эки билир.

А бодунуң туружунуң дугайында Соколов чүнү бодап турарыл? Кажан маргылдаа чоруп турда, оон айтырган: «Силерге кым-биле ойнаары берге ирги — Каспаров-биле бе азы Карпов-биле бе?». Ол дораан-на мынча деп харыылаан: «Бир эвес оюнуң бедиинге чедер деп бодазымза, оларның кайызы-биле-даа ойнаар болгай мен. Ынчангаш ооң дугайын бодаваан-даа мен ийин».

Ам болур маргылдааның түңнели менээ безин тывызыксыг болдур ийин.

Алексей СУЭТИН,
делегей гроссмейстери,
ПМА-ның шыдыраа талазы-биле тайылбырлакчызы.

ӨГ-БҮЛЕ МАРГЫЛДААЛАРЫ

«Авам, ачам, мен — спортчу өг-бүле бис» деп маргылдаа Шамбалыг школазының спорт залынга эрткен. Школаның директору С. С. Седенбад маргылдааны судьялап, арга-сүмезин берип тургаш эрттиришкен. Маргылдаага суурда агитквартиралардан 10 өг-бүле идепкейлиг киришкен. Владимир, Клара Ооржактарның, Доржуй-оол, Зинаида Шүүчелерниң, Михаил, Валентина Сыраттарның өг-бүлезиниң ажыл-ишке-даа, спортка-даа идепкейлиг болганын жюри демдеглээн. Кочетов кудумчузунуң чурттакчылары Евгения, Александр Селиктерниң өг-бүлези бирги черни ээлээш, өртектиг бараан, хүндүлел бижик-биле шаңнаткашнар. Ийиги черни Виктор, Байлак Конгааларның, үшкүзүн Кестиг-оол, Хорлуу Ооржактарның өг-бүлези алган.

Мындыг хевирниг маргылдааларны эрттирерин уламчылаар.

С. МОНГУШ.

ТВ

ФЕВРАЛЬ 6-ДА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — «Алдын тараа баштары». Мультфильм. 8.35 — Делегей болгаш аныяктар. 9.10 — В. Лобанов ойнаар. (фортепиано). 9.30 — «Кыштаарны ажа базары». Уран-чечен телефильм. 2-ги серия. — «Маэстро». 11.00 — «Михаил Сомов. Амы-тын алыр экспедицияның хроникасы». Док. фильм. 11.30—11.45 — Бөгүн делегейде. 16.00 — Медээлер. 16.15 — Орус чугаа. 16.45 — С. Михалковтуң маадырлары экранда. «Оларның Төрээн чурту бар». 18.15 — Бистиң садывыс. 18.50 — «Күзевес мен, кылбас-даа мен». Мультфильм. 19.00 — Чуруктулар дугайында чугаалар. «Витберг Витказа». 19.25 — Медээлер. 19.35 — «Машиналар дугайында монолог». Эртем-тайылбырлыг фильм. 19.55 — Фигурлуг чүгүрүлгээшкин. Европаның маргылдаазы. Эр кижилер. Хостуг программа. Югославиядан дамчыдылга. 21.00 — «Үе». 21.30 — «Дилээшкин». Баштайгы совет самолеттарның төөгүзүнүң дугайында. 21.50 — Мячиктиг хоккей. Делегей маргылдаазы. Швеция биле ССРЭ-ниң шилиилдек командалары ойнаар. Швециядан дамчыдылга. 22.35 — Бөгүн делегейде. 22.50 — 00.25 — ТТ-ның экранында бир дугаар. «Хованн Мурыстаның сылдызы болгаш олуму». Уран-чечен фильм.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Далай ааблина». Док. телефильм. 8.35; 9.35 — Төөгү. 8 класс. Европаның муруу чугу. 9.05; 14.25 — Англи дыл. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Ийиги биология. Эволюцияның кол угланыышкыннары. 10.35; 11.40 — Төөгү. 7 класс. Степан Разинниң удурталгазы-биле тараачын дайызы. 11.05 — АБВГД-жигем. 12.10 — «Целлулоид солутташтар». Үш сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 2-ги, 3-кү серияларны. 14.55 — Медээлер. 15.00—15.25 — Улуг пропаганданың лениннер азы. 18.00 — Медээлер. 18.15 — «Вавиловтуң сыдымы». Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү.

КЫЗЫЛДАН

19.00 — Уругларга фильм. 19.15 — Теле-идээлер. 19.25 — «Азия төөгү». Программада: Медээлер. «Дургедээшкинниң угланыышкыны-биле». «Коммунист болгаш үе». «Силерни канчаар хандырып турарыл?». Кызыл хоорайның аъш-чем садыгларының ажылының дугайында. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамыктыг уунар, чаштарга». 20.20 — «Делегейниң музыка культуразының эртинезиниден». Ф. Мендельсон-Бартольди. Скрипкага, фортепианога, оркестрге концерт. 21.00 — «Үе». 21.30—22.55 — «Целлулоид солутташтар». Үш сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 3-кү сериязы.

агаар

Республикага шокар булуттаар, чамдык черлерге бичии хар чаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 4—10 метр. Дүне агаарның температуразы 27—32, чамдык черлерге 18—23 градус соок. Хүндүс 15—20, чамдык черлерге 6—11 градус соок болур.

Кызылга чуга булуттаар, чагбас. Дүне агаарның температуразы 29—31, хүндүс 16—18 градус соок.

Автоорукларга кестүрү 2—4 км.

КИНО

ФЕВРАЛЬ 6-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Весёленькое волшебство» 9.30, «Глория» 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Детство Бемби» 9.30, 13.00, «Полёт в страну чудовищ» 11.10, 15.00, «Борис Годунов» (1, 2 сериязы) 20.00, «Не забудьте выключить телевизор» 16.40, 18.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Тайна жителей Луны» 14.30, «Человек со звезды» 15.50, 17.40, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Лермонтов» 15.00, 16.50, 20.30, «Верую в любовь» 18.40 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Там, где нас нет» 18.00, 20.00 шактарда.

КУЛЬТУРА-СПОРТ КОМПЛЕКИЗИ ЧАЛАП ТУР

(Эгезинде саннарда болур хүннери).

Хөгжүм-шии театры

8. С. Михалков. «Мактаныкчы койгун». Эгелээри 12 шакта.
8. Аныяктарның дыштанылга кежээзи.

«Енисей» Культура бажыңы

7. Клубтарның болгаш бөлгүмнерниң кичээлдери. Эгелээри 10 шакта.

Дискотека. Амгы танцылар бөлүүнүң көргүзүглери. Эгелээри 19 шакта.

8. Авыяк техниктер станциязы Культура бажыңынга школачыларның техниктиг чогаадылгазының делгелге-ужуражылгазын эрттирер. Эгелээри 12 шакта.

«Хозяюшка» клубтуң кичээли. Эгелээри 14 шакта.

«Аэрофлот хүнүнге» деп темалыг программа. Дискотека. Эгелээри 19.30 шакта.

«Колос» Культура бажыңы

7. «Совет эстрадада чаа чүүлдер» деп дыштанылга кежээзи. Эгелээри 19 шакта.

8. «Винни-Пухтуң аалчылары» киноклуб. «Ужуксап тур мен». Эгелээри 12 шакта.

Дискотека. Итали ырлар-биле чаа ужуражылгазы. Эгелээри 19 шакта.

Пионерлер бажыңы

8. Политиктиг ыры болгаш политиктиг плакат конкуруз. Эгелээри 11 шакта.

Культураның болгаш дыштанылганың Гастелло аттыг паркызы

7, 8. «Амгы ритмнер» деп дыштанылганың танцы кежээзи. Эгелээри 19 шакта.

Эртенгиниң 10 шактан эгелеп бильярд, теннис, залдары, шыдыраа клуву, хаак баазазы ажылдаар.

№ 1 школа

7. Дыштанылга кежээзи. Эгелээри 18 шакта.

№ 7 школа

7. «Ийи делегей — ийи аңгы чаш назын» деп кежээ. Эгелээри 17 шакта.

Политиктиг ырлар конкуруз. Эгелээри 10 шакта.

№ 8 школа

7. Доозукчулар кежээзи. Эгелээри 18 шакта.

СПОРТЧУ МАРГЫЛДААЛАР

«Херел» спортзал

7—8. «Спартак» эки тура ниитилелиниң хоорайның бирги чери дээш ча адарынга маргылдаазы. Эгелээри 10 шакта.

«Тайга» стадиону

7—8. «Трудовые резервы» ниитилелдиң республика чоокулелиниң бирги чери дээш хаак маргылдаазы. Эгелээри 11 шакта.

Политехниктиг институттуң залы

7. Хоорайның бирги чери дээш баскетболга маргылдаа. Эгелээри 14 шакта.

8. Хоорайның бирги чери дээш баскетболга маргылдаа. Эгелээри 10 шакта.

Шыдыраа клуву

8. Хой кижи-биле харыгда ойнаары. Эгелээри 10 шакта. Парктың дош кырынга «Буранга» агаарлаашкын. Эгелээри 11 шакта.

Билеттерни «Совет Тываның 5 чылы» стадионда садып турар.

ПАТБ-ниң, АТБ-1-ниң клубтары

7—8. Ажылчын аныяктарның дыштанылга кежээзи.

«Тыва тудуг» трестиң (Чехова 8) общежитиези

7. Дагдыныкчы, 48 дугаар тудуг эргелелиниң шеверлекчилер бригадири Л. Т. Мязина-биле ужуражылга кежээзи. Эгелээри 19 шакта.

ХПТУ-4

7. «Математика — эртемнерниң хааны» деп неделяның түңнелинге хамаарышкан кежээ. Эгелээри 19 шакта.
8. Дыштанылга кежээзи.

КПТУ-1

7. Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери-биле ужуражылга кежээзи. Эгелээри 19.30 шакта.
8. Фурмановтуң «Чапаев» деп номунга номчулга конференциязы. Эгелээри 19.30 шакта.

КПТУ-11

7. «Кызыл хоорайның перспективтиг хөгжүлдезиниң дугайында» деп темалыг кежээ. Эгелээри 19 шакта.
8. Дискотека.

Кодээ ажыл-агый техникумунуң, Кызылдың автоорук техникумунуң, педучилищениң залдары

7. Аныяктарның дыштанылга кежээлери.

Адресивис: 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ШЫН — ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтериязының 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241. Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3445. ТС—00230.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 33 (1333) | 1987 чылдың февраль 7, суббота | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 копеек.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

Чоннуң херетлел бараанналарын бүдүрер, амыдырал хандырылга, ниитиниң чемнениилге адырларынга кооперативтер тургузар талазы-биле партияның XXVII съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр чазактың ажылдап кылган хемчеглерин СЭКП ТК-ның Политбюрозу февраль 5-те болган хуралынга чугаалашкаш, туңнелдиг деп көрген.

Чурттакчы чоннуң ниитиниң чемнениилге продукциязынга, амыдыралга ачы-дуза чедирериинге болгаш бараанналарга херегтелиин хандырарынга күрүне бүдүрүлгелеринге болгаш организацияларынга немелде болуп, кооперативтер-ону улам-на долузу-биле хандырар аргазы бээр ужурлуг деп хуралга демдеглээн. Чижек уставтарга дүүштүр кооперативтер чарылгазын ортулгазы-биле дугааларының база бот-акшаландырылгазының үндезининге ажылдаар болгаш бодунуң ажыл-агыйжы чорудулгазының түңнелдери дээш долу харыысалгалыг болур.

Ниитилел бүдүрүлгезинде киришпейн турар пенсионерлерни болгаш өске-даа хамаатыларны, ол ышкаш студенттерни, өөреникчилерни кооперативтерге киириштирерин тодевилээн. Кооперативтерни тургузарынга болгаш оларның чедиишкиннинг ажылдаарынга бүгү хемчеглер-биле дуза чедирерин чер-чериниң партия болгаш совет органнарынга сагындырган.

Чогаадыкчы эвилелдерниң ажыл-чорудулгазының байдалын экижидериниң дугайында айтырыгны Политбюронуң хуралынга чугаалажып көрген. Совет литератураның болгаш уран чүүлдүң улам ыңай хөгжүлдези, ниитилелдиң угаан-бодал амыдыралынга оларның ролюнуң бедээни чогаадыкчы эвилелдерниң мурнунга идейлиг-уран арга талазы-биле улуг ужур-дузалыг бүгү хевирниң болгаш жанрларының чогаалдарын тургузарының харыысалгалыг сорулгаларын салып турар. Ону барымдаалап көргеш, чогаалчылар, кинематографистер, композиторлар, театр ажылдакчылары болгаш чурукчулар эвилелдериниң ажылын улам ыңай идепкейжидер, ол эвилелдерниң материал-техниктиг баазазын быжыглаар, чуртталга бажыңнарын, чогаадылга бажыңнарын тудар, ол ышкаш ном үндүрер ажылдың, литератураны болгаш уран чүүлдү пропагандалаарын сайзыраңгайжыдар талазы-биле хемчеглерни телевилээн доктаалды СЭКП ТК болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели хүлээп алган.

Бот-тывынгыр техниктиг чогаадылганы улам ыңай хөгжүдер дугайында доктаалды СЭКП ТК, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели, ВЦСПС болгаш ВЛКСМ ТК хүлээп алган. Бүдүрүлгелерге, организацияларга, культура ордуларынга болгаш бажыңнарынга, улус депутаттарының хоорай болгаш район Советтериниң күүседикчи комитеттериниң өске-даа албан черлеринге техниктиг чогаадылга клубтарын тургузары, оларны чепсек-херекселдер, дериглер болгаш материалдар-биле хандырары ында көрдүнген. Чогуур министерстволарга болгаш ведомстволарга клубтарны акшаландырарының болгаш материал-техниктиг хандырылганың, ол ышкаш эң дээре ажылдап кылган чүүлдерниң тургузукчуларын шаңнап-мактаарының чурумун тургузарын дааскан. Бот-тывынгыр чогаадылганы пропагандалаарын күштелдирер, техниканың үлегерлериниң көрүлдезин, конкурстарын болгаш делгелгелерин доктаамал чорудар талазы-биле хемчеглерни телевилээн. Техниканың кол хевирлериниң талазы-биле ындыг чогаадылганы хөгжүдерин дээш харыысалгалыг машина тудуунуң кол министерстволарын тодаргайлаан. Ол ажылдарны дүүштүрүп чорударын ССРЭ-ниң Чогаадылгалар болгаш ажыдыышкыннар талазы-биле күрүне комитединге хүлээндирген.

1986 чылда СЭКП ТК-ның чанында Партийжи контроль комитединиң ажылының түңнелдерин чугаалажып көрген. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, Төп Комитеттиң социал-экономиктиг хөгжүлдениң кол айтырыгларының, партия болгаш күрүне сагылга-чурумун быжыглаар, партийжи амыдыралдың ленинчи нормаларын бадыткап тургузар, чогумчалыг эвес болуушкуннар-биле демиселдиң талазы-биле шиитпирлерин боттандырып чорудуп турарынга контрольду ПКК күштелдирген деп демдеглээн. ПКК-ның ажыл-чорудулгазын чүүлдүгзүчүн көргеш, партийжи контроль органнарының эң чугула сорулгазы партияның шиитпирлериниң күүселдезиниң дээштиг контролюн хандырары, оларның контроль ажылын экижидери болур деп, Политбюро онзалап демдеглээн. Партия, күрүне, ажыл-агый болгаш хой-нитти амыдыралының бүгү участоктарынга кадрларның ажылынга шыңгыы контрольду тургузары эргежок чугула. Хожудангай, дужуметтиг чорук болгаш социализмге таарышпас өске-даа болуушкуннар-биле демиселди күштелдирери, СЭКП Программазының болгаш Уставының негелделерин, коммунистиг моральдың нормаларын сагыыры дээш кандыг-даа удуртукчуга, коммунист бүрүзүнге шыңгыы негелдени тургузары принципиалдыг чугула.

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин күүседир талазы-биле организакчы ажылдың, партия болгаш күрүне тургузуушкунунуң айтырыгларын, ол ышкаш тайбыңның болгаш улустарның айыыл чок чоруун хандырарынче углаан даштыкы политиктиг чамдык өске-даа айтырыгларны СЭКП ТК-ның Политбюрозу чугаалажып көрген.

СЭТА-ның дыңнадыы

УЖУДУУШКУНДА—«СОЮЗ ТМ-2»

Космос делгемин шиңчилээриниң программазын ёзугаар 1987 чылдың февраль 6-да, Москваның-биле 0 шак 38 минутада, Совет Эвилелинге «Союз ТМ-2» космос корабльн салып үндүрген. Ону корабльдың командири — Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры, ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы, полковник Юрий Викторович Романенко болгаш бортинженер Александр Иванович Лавейкин составтыг экипаж башкарып чоруур.

Ужудуушкунунуң программазында «Союз ТМ-2» корабльдың «Мир» — «Прогресс-27» орбита комплекизи-биле тудуштурары болгаш ооң иштинге экипажтың планнаттынган эртем-техниктиг шинчилелдерин болгаш шенелделерин чорудары баш удур көрдүнген. Ужудуушкун үезинде «Союз ТМ» бөлүктүң сайзыраңгайжыткан транспорт корабльн башкартының чоруур бадылалга шенелделерин үргүлчүлээр.

Телеметриктиг информацияның сан-түңү-биле алырга, «Союз ТМ-2» корабльдың иштики системалары болур-когурүру-биле ажылдап чоруур.

Космонавтылар Романенко болгаш Лавейкин оларның кадыкшылы эки.

«Союз ТМ-2» корабльдың «Мир»—«Прогресс-27» орбита комплекизи-биле февраль 8-те тудуштурар.

«Союз ТМ-2» космос корабльниң экипажы — космос корабльниң командири, ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы, Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры полковник Юрий Викторович Романенко (солагай талазында) болгаш бортинженер Александр Иванович Лавейкин.

СЭТА-ның фотохрониказы.

В. ЗАВЬЯЛОВТУҢ фотозу.

КОРАБЛЬДЫҢ КОМАНДИРИ ЮРИЙ ВИКТОРОВИЧ РОМАНЕНКО

Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры, ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы Юрий Викторович Романенко 1944 чылдың август 1-де Оренбург облазтың Бузулук районда Колтубановский суурга төрүттүнген.

1966 чылда Черниговтуң Ленинчи комсомол аттыг ужудукчуларның дээди шериг ужар-чүүл училищезин дооскаңының соонда Шериг-агаар күштеринге ужудукчу-инструктор болуп, албан эрттирип чораан.

Ю. В. Романенко — 1965 чылдан бээр Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының кежигүнү.

1970 чылда Юрий Викторовичиниң космонавтылар отрядынга кирген.

Ю. В. Романенко космосче ийи ужудуушкунну кылган: баштайгызын 1977 — 1978 чылдарда «Союз-26» корабльге болгаш «Салют-6» орбита станциязынга, ийи дугаарын — 1980 чылдың сентябрьда «Салют-6» станцияга шинчилелдерни болгаш шенелделерни чорудуп турган «Союз-6» корабльдың совет-куба каттышкан экипажының командири болуп чораан.

1981 чылда Юрий Викторович кол ажылын кылбышаан, Ю. А. Гагарин аттыг шериг-агаар академиязын дооскан.

БОРТИНЖЕНЕР АЛЕКСАНДР ИВАНОВИЧ ЛАВЕЙКИН

Александр Иванович Лавейкин 1951 чылдың апрель 21-де Москвага төрүттүнген.

1974 чылда Москваның Н. Э. Бауман аттыг Дээди техниктиг училищезин дооскан соонда конструктор бюрозунга ажылдап, космос техниказының чаа хевирлерин тургузарынга болгаш шенелделер чорударынга киржип турган. Техника талазы-биле шыырак билиглиг болгаш бот-идепкейлиг специалист кылдыр ол бодун көргүскен.

А. И. Лавейкин — 1980 чылдан бээр Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының кежигүнү.

Александр Иванович 1978 чылда космонавтылар отрядынга кирген. Ол «Союз ТМ» корабльге болгаш «Мир» орбита станциязынга космос ужудуушкунунга белеткелдиң долу курузун эрткен.

Бөгүн—комсомолдуң XXII область конференциязы ажыттынар

• • •

Бай-Тайга районнуң комсомолчулары СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырарынга шалыпчы үлүүн киирер дээш, районнуң улус ажыл-агыйының бүгү адырларында кызымак ажылдап турарлар. Оларның хой кезии мал ажылында, тудугжу бригадаларда болгаш амыдырал хандырылгазының адырларында.

Бо хүннерде районнуң чамдык комсомолчулары болгаш аныяктары кышкы хүннерде малдың чаш төлүн менди камгалап алырынга күш-ажылчы үлүүн киирип, сакманчылап турарлар. Бай-Тайгада аныяк мурнакчылар Улуг Октябрьның 70 чыл болур юбилейин чедиишкиннинг уткуур дээш, Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжынга идепкейлиг киржип, быжыг сагылга-чурумнуг болуп, күжениишкиннинг ажылдап турар.

ЧУРУКТА: ВЛКСМ-ниң XXII область конференциязының Бай-Тайга районндан келген делегаттары.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

• • •

КОМСОМОЛГА ПАРТИЙЖИ УДУРТУЛГА

Бөгүн Кызылга комсомолдуң XXII область конференциязы ажыттынар. Республиканың бүгү булуңнарындан аныяктарның төлээлекчилери эрткен ийи чыл дургузунда кылган ажылын үүннеп, партияның XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар талазы-биле комсомолдуң область организациязының ажыл-чорудулгазын бүгү талалыг ханы анализтеп, келир үедеги сорулгаларны тодарадырлар.

Ам-даа чаңгыс эвес удаа чедир кылыр, эде кылыр, катап эгелээр апаар бис—бо ленинчи бодал-биле амгы үеде бистиң чуртта болуп турар дүргедээшкинче шиитпирлиг эргилде долузу-биле аянналашкан. Эде тургустуушкунну амыдыралга шиитпирлиг-биле боттандырары чугула. СЭКП Төп Комитединиң январь Пленуму хүннүн айтырыын ынчаар тургузуп турар. «Эде тургустуушкун — ак сеткилдиг кижи бүрүзүнүң, патриот бүрүзүнүң демиселиниң мурнуку одуруу-дур. Ажыл-херек кижи бүрүзүнге четчир, мурнувуста оруувус узун»—деп, М. С. Горбачев Пленумга түңнел чугаазынга демдеглээн.

ТК-ның Пленуму партияның болгаш совет ниитилелдиң мурнунга улуг сорулгаларны салган. Ону амыдыралга боттандырары — комсомол комитеттериниң база харыысалгалыг, ыяап-ла күүседир ужурлуг программазы-дыр. «Амгы үеде, демократтыг өскерилгелерниң, эде тургустуушкунунуң сорулгаларын боттандырарынга чоннуң боттуг киржилгезин калбартырының эргежок чугулазының дугайында чугаалап турувуста, аныяк салгалдың туружунуң дугайында айтырыг аажок улуг политиктиг ужур-уткалыг боop турар» деп Пленумга демдеглеттинген. Ол дээрге, партияның бодунуң дайынчы курлавыры — Ленинчи комсомолга, совет аныяктарга быжыг бүзүрелиниң база бир көску херечизи-дир.

Коммунистиг партия комсомолду, Советтер чуртунуң аныяктарын ёзулуг-ла ада сагыш салыышкын болгаш кичээнгей-биле көрүп турар. Аныяктар шиммээшкиннинге партийжи удуртулга — социалистиг ниитилелге революсчу үзел-бодалдарны салгал дамчыдарының эң чугула негелдези болгаш быжыг магадылалы болур деп ленинчи чагыгны партия бодунуң бо талазы-биле ажылынга удуртулга болдурган.

Республиканың комсомол организациязы бодунуң хүрээлелинде барык дөртен муң оолдар болгаш кыстарны каттыштырып, улуг салгалдарның чаагай чаңчылдарын аныяктарның уламчылаарынга, кандыг-даа берге база харыысалгалыг ажыл-херектерни күүседиринге төлептиг үлүг-хуузун киириштирип турар. Кайда-ла партия организациязы комсомолга боттуг дузазын көргүзүп, ону бүгү талалыг деткип турар болдур, чедиишкиннер ында улуг дээрзин В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглаа фабриказының № 4 ээлчээнде, Кызылдың «Детский мир» садынында, Чөөн-Хемчик районнуң «Искра» совхозунуң Арыг-Бажы сүт-бараан фермазында комсомолчу-аныяктарның мурнакчы коллективтериниң дуржулгазы херечилеп турар.

Оон-биле кады аныяктар аразында күш-ажылчы болгаш хөй-ниитичи бот-идепкейниң чавыс болуруунуң, ниитиниң корум-чурумун үрей бээрниң фактыларын болгаш өске-даа четпес чүүлдерин көрүп болур. Оларның үнүп кээриниң чылдагааннары ангы-ангы. Ынчалза-даа оларның эң колу — комсомол организацияларының аныяктар ортузунга кижизидилге ажылын чогуур деңнелге чорудуп шыдавааныңда деп дорт айтыр апаар. Ындыг болганда ук организацияларга партийжи удуртулганың кошкак болганы ол-дур. Өзүп орар салгалдарның коммунистиг кижизидилгезин экижидери —партияның, бүгү-ниитиниң эң чугула херээ. Ону бистиң чуртувустуң келир үедеги идегелдиг туружунуң, күчү-шыдалының херээ деп билип аары чугула.

Республиканың комсомол организацияларынга бо конференция-биле дооступ турар отчёт-соңгулдалыг кампанияның чамдык түңнелдеринден бо ажылда ужур эвертир чүүлдерниң, үре-түңнел чок хоозун чугааларының ам-даа хөй бооп турарын көрүп болур. Чижээлээрге, комсомолдуң Бии-Хем, Кызыл район конференцияларынга комсомолчу-аныяктар коллективтериниң, Барыын-Хемчикке аныяктарның хоойлу-дүрүм кижизидилгезиниң. Тожуга аныяктар ортузунга социалистиг чарышты организастаарының дугайында чугаа хөй болган-даа болза, оон кандыг түңнелдер үндүртүнгенин, кандыг тодаргай сорулгалар салдынганы эки-ле билдинмээн. А республиканың ам улуг комсомол организациязы —Кызыл хоорай организациязының конференциязынга делегаттар хоорай комитеди мурнуңдагы конференциядан бээр үеде тодаргай чүнү кылганын, чүү өскерилгениң деп айтырыгга чиге харыы албааннар. Мындыг чижектерни ам-даа киирип болур. Ол дээрге, комсомолчуларның боттарының бот-идепкейиниң кудуу болганы-биле чергелештир оларга партия организацияларының талазындан удуртуганың, боттуг дузаның кошкак болганының херечилери-дир.

Коммунист кижиниң комсомолга ажылы — ол дээрге, харыысалгалыг партийжи ажыл, ындыг болганда ону ак сеткилдиг күүседир херек. Партия организациялары, оларның комитеттери, комсомол чалыы салгалдың мурнунга келир үени ажыдып, аныяк өскенни чаартылганың ёзулуг эрестиг киржикчилери болдурарын чедип алыр чүүлдерни кылыр ужурлуг.

БҮЗҮРЕДИВИС

Каа-Хем районнуң «Совет Тыва» совхозунуң таражажылары часкы хову ажылдарынга эки белеткенип турар. Тракторларның болгаш кадыг ажыл-агыйның өске-даа машина-техниказының септелгези график ёзугаар чорып келген болгаш ам коллууңда дооступ турар.

Бистиң Чеди-Пашт хову трактор бригадазында септелге база-ла эки шынарлыг чорүп турар. Бригада кежигүннери күскү хову ажылдарын доостуру билек, септелгеже дедиг кирген бис. Бот-орулга-чарылгачының негелдези-биле ажылдап турар бистиң бригадавыска улуг күштүг 7 тракторну быжыглаан. Оларның септелгези дооступ турар, чүгле малы тракторунуң моторун септеп доосканы, ону тракторга эптээри арткан.

Кышкы үеле экономиктиг өөредилгениң кичээлдерин эрттирип, тускай мергежилдиг бедидип эп турар бис. Кичээлдеривис суббота санында эртер. Ам СЭКП ТК-ның чоокта чаа болуп эрткен Пленумунуң материалдарын таныжып, өөренип эгеледивис. Кандыг-даа ажылдың эки кылдыңары, бүгү-ле чүве кижи бүрүзүнүң харыысалгазындан, бодунуң мергежилин бедидип, чаа аргаларны, мурнакчы дуржулганы шиңгээдип алырындан хамааржыр деп СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң илеткелинде айытканы кончуг шын деп деткиир мен. Бистиң бригадавыс эртен чылда тараа культураларын интенсивтиг технология-биле өстүрерин шенеп эгелээн бис. 100 гектар черге кызыл-тасты ындыг арга-биле тарып өстүрериивиске, планда хордутеннинден 6 центнер дүжүттү гектар саныңдан хөйнү алдывыс. Ол арганы улам нептередип турган, чыл санында хөй дүжүттү ап болурунга шуут бүзүредивис.

В. КОЙГУНАЙ.
Каа-Хемде «Совет Тыва» совхозтуң механизатору.

Бот-орулга-чарылга болгаш өг-бүле керээзи

БАШТАЙГЫ БАЗЫМ КЫЛДЫНГАН

Өвүр районнуң «Торгалыг» совхозу — бригада, өг-бүле керээзи-биле ажылдаарының районда эгелекчилериниң бирээзи. 1965 чылда совхозтуң чер ажылынга Сүгежик Мергенниң өг-бүлези керээ-биле ажылдаарын шиитпирлээш, совхозтуң дирекциязы-биле дугуржулганы кылган. Баштайгы удаада 50 гектар черге люцернаны Чаа-Суурнуң Хараганга сугаттыг черге өстүрген. Өг-бүле коллективи дөрт кижи составтыг. Звенонуң удуртукчузу Сүгежик Түлүшович Мерген, кежигүннери — ооң кадайы Сүрүг, оглу Валерий Мерген, Өнер-оол Түлүш. Звенога бир тракторну быжыглаан. Аңаа кожуг машиналарын септеп кылып алганнар.

Баштайгы дээрде керээлиг звенога бергедээшкиннер тургулааны Мерген сактып чугаалап олурар. Кара-Тал бугазының суу орай баткан, оон кадында сугарылгага херегләэр бодуун херекселдер чок болган. Ыланңыя арык тыртар андазын болгаш буга кулактаар тускай щиттер чок. Ону угундан даргаа шевер Сүгежик Мерген боду кылган. Тускай хепти, хүүректерин совхоз берген. Черни чемишчидери, ылаңгыя бистиң мурнуу зонаның курагаг ховулуг шөлдерин чемишчидери, черле чугула дээрзин хоочун тракторист кайын эндээр. Ынчалза-даа совхозта минералдыг чемишчидилгэ чажар чаңгыс-даа тускай техника чок, ону өскээртен диленирге үе негеттинер. Ынчангаш Мергеннер чемишчидилгени хол-биле чашкан. Трактор тергезиниң кырындан хүүрек-биле чажып, 50 га черни чемишчиткен. Хүлээлге күштүг, күзээнин чедер апаар. Мергеннер бо берге ажылдарны ажып эртип, тарылганы үезинде дооскан.

Чай чаъс-чайыктыг болган. Тараан люцерна эки үнүп, сагыш-сеткилди өөртүп турган. Хостуг үелерде ол оглу Валера-биле дүжүттү ажаар техниканың септелгезин кылып, четпес чүүлдерни сураглап, тып ап турган. Бир эртен хоочун механизаторну совхоз директору келдирткен. Мерген келде бээрге, директор ажылдың байдалын айтырып, чедер, четпезин, ол ышкаш кандыг дуза херегтеттинип турарын, кожуг машиналарының ниити байдалын айтырган. Сүгежик Мерген бирден-бирээ чокке тайылбырлап берген. Ол директордан бир айтырыг салып бодап органн. Директор оон айтырыын баш удур билген ышкаш айтырыгны удур салган:

— Силерниң звенонар күске чедир чайгаар үнген сигенни белеткеп болур бе?

Сүгежик Мергенниң харыызы ойтур орган айтырыы ол-ла болгай. Баштай директорнуң арнынче удур көргеш, хүлүмзүрүп ора, чугаалаан:

— Чаа-ла силерден айтырар дээш белеткенип ордум. Өг-бүле звенозунуң кежигүннери бо айтырыгны кодурерин дилээн чүве! Керээлиг-ле мен дээш бичии шөлге корүп алгаш орар эвес, мал чемииниң белеткелинге дузалажыксырын, дарга.

Ол аразында директор кол экономистни келдирткен. Мергеннер бо удаада чайгаар үнген сигенни 150 тоннаны эки шынарлыг, үезинде белеткээш, хүлээдир хүлээлгениң алгаш, чаңчыкан. Келгеш, звенозунга директорнуң даалгазын чугаалашкаш, ажылдап кирипкеннер. Олар 150 тонна эвес, 200 тонна эки шынарлыг сигенни белеткээн, совхозка хүлээткеннер.

Кылган ажылдың түңнелин четтикпейн манап турда, күс дүшкен. Баштайгы чылында хөй чылдыг сигенни чаңгыс чылдыг сиген-биле катай чажарга, дүжүт канчаар-даа аажок эки болур дээрзин өзүмнер баш удур херечилеп турган. Ол чылын гектардан на 20,4 центнер дүжүттү алганнар. Эртен 1986 чылда Мергеннерниң звенозу тарылгага шөлүн улгаттырган: 100 гектар черге люцерна, 15 га чаңгыс чылдыг сигенни тараан. Түңнел чүнү көргүскенил? Бир гадан 33,2 центнер люцернаны белеткээн. Планга удур 207 хуу болган. Азы чыл тончузунде санажылга мындыг: ниити кылган ажыл дээш 6111 рубль, дорт чарыгдалдарның камналгазы дээш 2103 рубль, планда ажыр продукция дээш 1992 рубль, ниитизи-биле 10206 рубльди 1986 чылда алганнар.

1987 чылда бо звено люцернаның кезилдезин 2—3 удаа чорударын планнап турар.

Совхоз 1986 чылда база бир бот-орулга-чарылгалыг звенону тургускан. Ооң удуртукчузу аныяк механизатор Анатолий Маны-Дары. Беш кижи составтыг звено 100 га чаңгыс чылдыг суланы тарып белеткээрин хүлээнгеш, эртен чылын орулгалыг ажылдаан.

Совхозтуң чер ажылдыг адыры бо чылын шууту бот-орулга-чарылгаже шилчээн. Мал чемииниң культураларын 830 гектар черге тараан, бир гадан 18 центнерден эвээш эвес дүжүттү алырын хүлээнген. Чайгаар үнген болгаш чаңгыс чылдыг сигеннерин совхоз ниитизи-биле 3050 тонна белеткээр хүлээнгенин. Бо ажылды кылырынга бот-орулга-чарылгалыг үш звенону тургускаш, техниканың хуваалдаазын, технологтуг карталарны кылып белеткээн.

Т. ДОНГАК.

ПАРТИЯНЫҢ ХЕРЭЭНГЕ КЕЗЭЭДЕ ШЫНЧЫ

Комсомолдуң XXI область конференциязы болганындан бээр ийи чыл эрткен. Республиканың комсомол организациязы бодунуң ээлчеглиг кол хуралынга идейлиг болгаш организачы чорук талазы-биле быжыккан, ажылдың чаа-чаа арга-дуржулгазы-биле байлакшаан келген. Бо үеде аныяктарның коммунистиг кижизидилгезиниң, күш-ажылчы, идей-политиктиг, мөзү-шынар даадыгышкынының арга-хевирлери сайзырангайжаан.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXVII съездизиниң ленинчи турушта берген чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринче, совет кижилерниң чаагай чоруун улам бедидеринче, ниитилелди улам шиңгээн демократчыдарынче, чонунуң социалистиг бот-башкарылгазын хамыладырынче болгаш бүгү делегейге быжыг тайбыңны догуннаалдырарынче стратегтиг угланыышкынны, бүгү совет кижилер-биле бир демей, республиканың аныяктары чаа-чаа күш-ажылчы чедиишкиннерже, бедиктерже сорук кирген болгаш ону олар боттарының төлээргей ажыл-херектери-биле бадыткап турарлар. Партияның айтырышкыннарын амыдыралга боттандырары дээрге-ле, боттарывыстың комсомолчу хей-аъдывысты, чогаадыкчы чоруувусту, бүгү-ле чаа чүүлдерже сундулуувусту көргүзүп, дүргедээшкинче шиитпирлиг эргилдеге бар-ла күжүвүстү бээри болур деп билип турар бис.

Бөгүн республиканың улус ажыл-агыйында 37,5 муң ажыг оолдар болгаш кыстар, оларның иштинде 18 муң ажыг комсомолчулар ажылдап турар. Отчёттуг үеде комсомолдуң область организациязынга аныяктарның социалистиг чарыжы, профессионалдыг мергежил конкурстары улам шыңгаа хөгжүлдени алган. Улуг Октябрьның 69 чыл оюн төлептиг уткуур талазы-биле социалистиг чарышка киришпишаан, 3 муң ажыг аныяк ажыл-ишчи, комсомолчу-аныяктарның 68 коллективи оң бирги беш чылдың бүдүрүлге онаалдаларын хуусаа бетинде күүсеткен. Күш-ажылчы чаагай чаңчылдар уламчылавышаан. Дыка хөй комсомол организациялары, оолдар болгаш кыстар улуг салгалдың ажыл-ишчилери-биле бир демей, чаа эгелээшкиннерни үндүрүп, шылырчы күш-ажылчы ээлчеглерде туржуп турарлар. Чижээлээрге, В. И. Ленин аттыг «Тыва дат-дүгү» комбинаттың бедүүн рудадан дат-дүгү арыглаар № 4 ээлчээниң, Бай-Тайга районнуң амыдырал хандырылга эргелелиниң даараныкга цегиниң, Чөөн-Хемчик районнуң «Искра» совхозунуң Арыг-Бажы сүт-бараан фермазының комсомолчу-аныяктар коллективтери бо чылдың бирги чартының планныг онаалдаларын Ленинчи комсомолдуң XX съездизиниң ажыттынар хүнүнге чедир, а чылдың —Улуг Октябрьның 70 чыл оюнуң байырлалынга чедир күүседир бедиткен социалистиг хүлээлгелерин алган. Ол эгелээшкиннер аныяктар ортузунга социалистиг чарыштың улам калбарып турарын, чаңны салгалдың дайынчы арга-шинээзин, партияга болгаш чонга чайгылыш чок шынчызын база катап херечилеп турар.

Чарыш — ол дээрге боттуг, чогаадыкчы ажыл-херек. Маңаа ужур эдертир, ёзу барымдаалаар чүүлдер турбас ужурлуг. Ынчалза-даа оларның-биле бо-ла таваржып турар бис. Кызыл, Таңды, Барыын-Хемчик, Бии-Хем районнарының комсомол комитеттеринде саазын шокарлаар чоруктар-биле ёзулуг боттуг ажыл-херектерниң солуттунуп турарының фактыларының барын маңаа чугаалаар апаар. Үстүнде айыттынган болгаш өске-даа чамдык районнарга чорааш, чарыштың негелделерин кым-даа эки билбес, кымның кым-биле чаржып турары-даа, кымның ол чарышка мурнап турары-даа, кымның хожудап турары-даа билдинмес боор таварылгаларны көрүп болур.

Күш-ажылды организастаарының коллективтиг арга-хевирлериниң ужур-дузазын чүнүң-биле-даа деңнээр арга чок улуг. Комсомолдуң XIX съездизинге комсомолчу-аныяктар коллективтериниң ажыктыг чоруу онзалап демдеглеттинип, бүдүрүлгениң бүгү-ле участоктарынга оларны тургузарының эргежок чугулазы айыттынган. Бо талазы-биле ээвэш-биче-даа бол дуржулга бисте чыгдынган. Республикада улус ажыл-агыйының бүгү-ле адырларында аныяктарның 234 коллективтери ажылдап турар. Аныяк ажылчыннарның хевирлеттинип тургустунарынга, оон күш-ажылчы дадыгышкынынга аныяктар коллективтериниң ролю улуг дээрзин мурнакчы бригадаларның, звенноларның арга-дуржулгазы херечилеп турар. Ынчалза-даа бо талазы-биле кончуг четпес ажылдап турарывысты миннир апаар. Республикада аныяктар коллективтеринде сапаттынып турарларының саны чүгле 3400 хире кижи, азы аныяк ишчилерниң ниити санының чүгле тос хуузу боор турарын чугаалаарга-ла четчир. Ылангыя комсомолдуң Кызыл хоорконунуң, Сүт-Хөл, Бии-Хем районнарының, «Тыва кобальт» комбинаттың комсомол комитединиң аажок сула ажылдап турарын демдеглээр апаар. Оон-биле кады комсомолчу-аныяктар коллективтерин ажылды организастаарының дециилгелиг хевири — бригада керээзинче шилчидерин дыка оожум чорудуп турарывысты миннири чугула. Оон дугайында чугаа хөй боор турза-даа, боттуг үре-түңнелдер ээээш боор артыышаан. Ынчангаш бо талазы-биле быжыг турушту, чогаадыкчы ажылдаары бистен негеттинип турар.

Бистиң аныяктарывысты совет патриотизмге, социалистиг интернационализмге кижизидери, аңаа социалистиг Төрээн чуртунга чоргааралды, социализмниң херээ дээш демиселге кажан-даа белен болурун хевирлээри комсомолдуң бир кол сорулгазы. Совет чоннуң революсчу, дайынчы болгаш күш-ажылчы алдарының черлери-биле аныяктарның Бүгү-эвилел походу республикада чылдан чылче улам-на калбарып, нептерээп турар. Республиканың комсомол организацияларында дайынчы болгаш күш-ажылчы алдарның 78 музейи болгаш кызыл-булуңу ажылдап турар. Ынчалза-даа мында база чедир кылдынмайн турар чүүлдер ам-даа хөй. Аныяктар болгаш элээдилер аразынга хой-ниитиниң корум-чурумун үрей бээр таварылгаларының харын-даа ниитилелге удур үүлгедиглерниң үе-үелеп болгулай бээрин чүгле оон-биле тайылбырлаар апаар. Улуг салгалдарның алдарлыг чаңчылдарынга, ССРЭ-ниң улустарының бузулбас найыралының, партияның херээнге шынчы болурунуң чижектеринге аныяктары кижизидеринге Улуг Октябрьның 70 чыл оюнга уткуштур белеткелдериниң кижизидикчи салдарын долузу-биле ажыглаар ужурлуг бис.

Бистиң кадрларывыстың политиктиг, ажыл-ишчи болгаш мөзү-шынар талаларындан, оларның боттарының херээн угаап-билиринден, аңаа хамаарылгазындан эде тургустуушкунуң чедиишкиннг болуру биче эвес хамаарылгалыг. Партия бо талазы-биле улуг бүзүрелди биске көргүзүп турар. Партия Төп Комитединиң январь Пленумунга ол дорт айыттынган. «Комсомол-биле ажылга күш-ажылчы, идей-политиктиг болгаш мөзү-шынар дадыгышкынынче кичээнгейни күштелдирип, аныяктар-биле ажылда ажы чок бүгү чүүлдерден, хамыктың мурнунда сургаашкыннардан болгаш чагырып дужаар чоруктардан шиитпирлиг-биле адырлыр ужурлуг бис» — деп, М. С. Горбачев бодунуң чугаазынга онзалап демдеглээн. Ол партия ажылдакчыларынга чугаалаттынган-даа болза, биске база дорт хамааржыр.

Ажылдаар, ажылдаар база катап шенхейлиг, шиимн, чогаадыкчы, билдилиг ажылдаар деп М. С. Горбачевтуң ол айтырышкынын долузу-биле хүлээп ап, ону боттандырар дээш комсомолчу хей-аъттыг-биле туржур ужурлуг бис.

Г. КУУЛАР.
ВЛКСМ Тыва обкомунуң ийиги секретары.

Саннар болгаш фактылар

КОНФЕРЕНЦИЯДАН КОНФЕРЕНЦИЯ ЧЕДИР

⊙ Эрткен конференцияның үезинде республиканың комсомолчуларының саны 36510 кижи турган болза, ам 37418 кижи четкен. Оларның иштинде ажылчыннар 12952, албан-хаакчылар — 7168, студентилер, сургуулдар болгаш өөреникчилер — 18107 кижи.

⊙ Комсомолдуң область организациязының составында СЭКП кежигүннери болгаш партия кежигүнүнге кандидаттар 806 кижи боор турар.

⊙ Тываның комсомолчулары болгаш аныяктары күрүне эргелел башкарылгазында идепкейлиг киржип турарлар. Моңгүн-Тайга районнуң ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозунуң хойжузу Борис Тейиниң, В. И. Ленин аттыг «Тыва дат-дүгү» комбинаттың слесары Анатолий Хертек, Чөөн-Хемчик районнуң «Большевик» совхозунуң саанчызы Маргарита Моңгуш олар амгы үеде тыва аныяктарны ССРЭ-ниң Дээди Совединде төлээлеп турарлар. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттарының аразында 23 комсомолчу бар. 853 комсомолчу, үжен хар чедир 1329 аныяк ажыл-ишчи — черлер Советтериниң депутаттары.

⊙ Бо чылын В. И. Ленин аттыг «Тыва дат-дүгү» комбинаттың № 4 ээлчээ, Кодээ ажыл-агыйының дуржулга станциязының механизатору Михаил Отлезнев, Украин ССР-ниң Ровно облазындан аныяк шулукчу Микола Пшеничный болгаш Бай-Тайга райондан даш чонукчузу Сергей Кочаа олар Тываның комсомол шаңналының лауреаттары болганнар. Ниитизи-биле республикада 23 кижи, комсомолчу-аныяктарның 3 коллективи — ол бедик аттың эдилекчилери.

⊙ 1985—1986 чылдарның түңнелдери-биле Кызылда күрүнениң педагогика институдунуң студентилериниң «Аяс» болгаш «Азас», Кызылдың автоорук техникумунуң сургуулдарының «Челээш» тудугжу отрядтары оң эки деп санаткан.

⊙ Республиканың 20 муң ажыг комсомолчулары күш культура болгаш спорт-биле доктаамал харылзаалыг. Отчёттуг үе дургузунда даразында спортчулар бедик спортчу көргүзүглерни чедип алган: Александр Доржу — 1985 чылдың Европа чемпиону, делегей чергелиг спорт мастери (хостуг хүреш), Елена Тутатчикова — 1985 чылдың Европа чемпиону, делегей чергелиг спорт мастери (ча спорту).

⊙ 1986 чылда ВЛКСМ Тыва обкомунуң аныяктар туризминиң «Спутник» бюрозунуң шугуму-биле даштыкы чурттарже — 362, эвилелдешкен республикаларның найысылалдарынче, маадыр-хоорайларже 1800 кижи аян-чорукту кылгаш келген.

⊙ Эрткен чылын республиканың 20 пионер лагеринге 1672 өөреникчи дыштанып, кадыкшылын быжыглаткан. Үстүкү классчыларның 68 бүдүрүлге бригадазынга 4500 кижи ажылдаан.

⊙ Республиканың комсомол организацияларында политиктиг өөредилге системазында — 11273, экономиктиг өөредилге системазында 9735 кижи хаара туттунган. Комсомолдуң политиктиг өөредилге системазында 269 пропагандист ажылдап турар.

⊙ 1985 чылда республиканың аныяк чогаадыкчылары болгаш чартыкчылары 287,2 муң рубль түңнүг экономиктиг ажыктыг саналдарны киирген болза, эрткен чылын ол түң 301,6 муң рубль чедир өскен.

Тыва АССР-ниң Чурт үлетпүр министерствозунда чоннуң ус-тывыш кылыгларының болгаш суй белек бүдүрүлгезиниң үндүрүп турар чүүлдерин кым-даа садып алыксаар. Ылангыя бистиң республиканың малчылары оларны аажок сонуургаарлар. Сөөлгү үеде оларның шынары-даа көскүзү-биле экижээн. Бүдүрүлге черниң удуртулгазы, чогаадыкчы ажылдакчылары чоннуң аңгы-аңгы кезектериниң херегледгерин чогуур ёзузу-биле хандырар дээш кылыгларының ассортиментизин калбартыры-биле боттуг хемчеглерни ап чорудуп турар. Амгы үеде малчыннарга таарымчалыг безерек ог деригдерин бүдүрүп эгелээр талазы-биле ажылдар кидин түлүк чорудуп турар.

Бүдүрүлге черниң комсомолчулары улуг эш-өөрүнден чыдып калбазы-биле боттарының ажылынга чаа-чаа дизайннерин кылып, кылыгларының аңгы-аңгы солун хевирлерин чогаадырынга үлүг-хуузун киирип турарлар. Оларның комсомолчу удуртукчузу Людмила Норбу бодунуң ажылдаары дугайында ынчаар чугаалаар.

— Ленинград хоорайга амгы мергежилим ааймы-биле профтехучилище доосканым келиримге, бо бүдүрүлге черинче чурукчулап чоруткан. Баштайгы үеде дыка-ла берге болган, ынчалза-даа дуржулгалыг эш-өөрүмнүң дузазы-биле ажылымга ижигип, шуудай берген мен. Оон соонда удатпаанда мени комсомол организациязының секретарынга соңгуп каарга, база-ла бергелер ээвэш эвес болган. Бичии эвес ниити күжениишкиннериниң ачызында организациывыс ажылын элээн экижидип алдывыс. Комсомолчуларның ажылга хамаарылгазы-даа, бот идепкейи-даа бедиди.

Бөгүн болуп эртер комсомолдуң область конференциязының ээвэш эвес делегаттары Людмиланың болгаш оон эш-өөрүнүң кылыгларын, суй белектерин садып алгаш чанары чугаажок.

ЧУРУКТА: комсомолчу Людмила НОРБУ.
А. ШАҢНААНЫҢ фотозу.

Конференцияның делегады

МЕРГЕЖИЛИН ЭКИ БИЛИР

Аясмаа маңа салган айтырыгларымга бирде бодавып, бирде чазык-чаагай каттыргылааш, билдилиг-биле алдык чокка харылап орду. Бодунуң шилип алган мергежилин, коллективинде харысалгалыг ажылын эки билир болганда, ынчанмайн канчаар.

1984 чылда онгу классты ол дооскаш, авазының ижин салгап, саанчы күш-ажылчы базымны эгелээн. Ынчан аныяк кыска эң-не берге чүве — эртен турары турган. «Чоп кончуг удуур кижи сен, уруум. Амдыгааштан эрте туруп өөрен. Хамык эштериң инектерин саап эгелээр дей бердир» — деп, авазы уруун бо-ла оттурар.

Кижиниң өөренинчели аайлыг эвес. Эртенги даң хаазы адып олурда-ла, ооң уйгузу ала-чайгаар чаштай бээр. Атымыңдан эрес кыс ажылче чорупп олура, ол хүн чүнү кылырын баш удур планнап, бодап алыр.

— Школага өөренип турган-ла, авамга дузалажып, дыштанылгаларда инектерни саржып турдум. Чогум-на инектер хүлээп алгаш, саап бээрге, бергелер бо-ла таваржыр чораан —деп, ол сактып чугаалаар. — Ынчан меңээ 23 инек хүлээдип берген. Баштайгы чылын саап турган инектерим оолдаар үези чоокшулап келирге, бо инек кажан оолдаарыл, а дуу инек кажаныл деп улуг улустан ыяап-ла айтырар турдум. Ол ышкаш оларны чемгерерде кайы хире сиген, силос болгаш өске-даа холуксаалыг чемнер бээрин база-ла айтырар. Ам хоочун саанчылардан нудак чок чаңчыга бердим.

Арыг-Бажы сүт-бараан фермазында 19 комсомолчу бар. Олар он ийиги беш чылдың баштайгы чылында күрүнеге сүт садар планын 119 хуу күүсеткеш, бо хүннерде апрель айның үлүүнде ажылдап турар. Коллективтиң чартык чыл планын ВЛКСМ-ниң XX съездизиниң бүдүүзүнде күүседиптер аргазы бар. Комсомолчулардан ай, квартал планын күүсетпейн баар чаңгыс-даа кижи чок. Ол чедиишкиннерниң чылдагаанын комсомол бөлүүнүң организакчызы Аясмаа Хүргүл-оолдан шылавылап айтырдым.

— Ферманың ажылдакчыларынга таарымчалыг байдалды тургусканында — деп, кыс казы-биле харыылады.

Ону канчаар тургусканын сонуургап, ферманы эргий кезидим-даа. Кажаалар чылыг, санитарлыг байдалы арыг-силиг, маң чемниниң курлавыры четчир. Чайын кышка мөн белеткенгени илден.

Ферманың ажылдакчыларының хостуг үезинде чыглып, хурал-суглаа эрттирер, ажылдыгы, амыдырал-чурттаалга дугайында чугаа кылыр кызыл-булуң эки дериттинген. Кампанияга, сагыжга-чурум, хүлээлге күүселдезиниң дугайында самчурагайлары хаанда аскан.

Кызыл-булуңдан ырак эвесте садыг доктаамал ажылдап турар. Бажың бүрүзү теледамчыдылганы көрүп олурар. Солун, журнал хүн бүрүде келир. А эмчи хандырылгазы? Ону айтырган-даа херээ чок. Бистиң-биле кады бир аныяк эмчи ажылдап кезин, фермага чедип, малчыннарны шинчип, оларның херээлери эмнерин садып чораан-на болгай. Бо талазы-биле хомудал саанчыларда чок.

— Аныяктарның хостуг үезин чөп ажыглаары-биле бо чоокта кызыл-булуңга кандыг ажылдар организастадыңар? — деп, Аясмаадан чугаа аразында айтырдым.

Ол мөнче оожум көргеш, хүлүмзүрүй аарак харыылаайдыр.

— Чоокта чаа «Күш-ажылдың хостуу» совхозта Дөргүн сүт-бараан фермазы биске аалдап чорду. Сончарыштыг фермавыс ол-ла болгай. Аравыста арга-дуржулга солчулгазы-даа кылыр-ла-дыр бис. Олар бисче бо удаа солун концерт үндүрүп бергеш бардылар. Бистер шала часкаар оларга аалдап чедер бис. Эрткен субботада боттарывыстың белеткээн концертивисти суурнуң чурттакчыларынга көргүстүвүс. Дыштанылга кежээлерин, диспуттарны кызыл-булуңувуста үргүлчү эрттирип турар бис. Ол ышкаш шыдыраа, шашкиии кежээлерде ойнаар турар.

Аясмаа Хүргүл-оол, шынапла, заангаг ажылынга болгаш хөй-ниити ажылдарынга идепкейлиг дээрзи кылып чорудуп турар ажылдары бадыткады.

Комсомолдуң XXII область конференциязының делегады Аясмаага кандыг-даа дээлганы бээрге, чажам дивейн күүседир дээрзин ферманың өске-даа ажылдакчылары меңээ чугаалады. Хурал-суглаага бодунуң ажыктыг саңал-оналын бо-ла бээр, ажылда бар четпестерин илередип, ону эдип алырының аргазы, ажыглаттынмайн турар курлавырларын айтып, оларны чедир ажыглаарын эш-өөрүнге бо-ла сүмелээр.

И. ХЕРЛИИ.
Улуг-Хем район, «Улуг-Хая» совхоз.

ЧАҢГЫС ЧЕРГЕ ТАПТАВАС БИС

Вячеслав Маады — Бии-Хем районнуң «Кызыл тараачын» совхозунуң механизатору, комсомолдуң XXII область конференциязының делегады. Партия кежигүнү, район Совединиң депутады аныяк ажыл-ишчи-биле бистиң штаттан дашкаар корреспондентивис Н. Эргел ужуражып, интервьюну алган:

— Механизатор кижиниң ажыл-ижи белен эвес дээрзин шуптувус эки билир бис. Аңаа хамаарыштыр чүнү чугаалаар болур сен, Слава?

— Трактористиң мергежилин школага өөренип тургаш-ла шиңгээдип алдым. Ажылым сеткилимге таарыжыр. Кижиге бодунуң кылып каан ажылының түңнелин көөрү, ооң ажыктыын медерел билиринден өөрүнчүг чүве чок боор. А бистиң ажылывыс, шынап-ла, дыка ажыктыг. Ону каас сөстер деп бодай бербецер, шынап-ла, ынчаар бодап чоруур мен. Часкы, күскү хову ажылдары, малга чем белеткели, кышкы үеде малчын кодаңнарга чем чедирилгези дээш оон-даа өске механизатор кижиниң кылышпазы, киришпези ажыл-ла чок. Тракторга ажылдап эгелээш-ле, беш чыл чедип чор мен, ажылымга шору мергежил бергенимни-даа бодум билип чоруур апардым. Тракторумнуң чүгле даажыдан безин оон кандыг байдалдыын эскерип каар-ладыр мен.

— Бүгү чуртувуста шиитпирлиг эде тургустуушкун чоруп турар болгай. Амгы үеде аныяк кижиниң туружу кайызыл, оон чүү негеттинип турарыл, бо талазы-биле бодаларың кандыгыл?

— Кандыг-даа ажыл-ишти үре-түңнелдиг, эки шынарлыг ону кылып турар кижиниң аңаа хамаарылгазындан, бедик харысалгалыг болурундан деп бодаар мен. Кижи бүрүзү бодунуң ажылын ак сеткилдиг кылыр болза, чүгле ынчан эки түңнелдер чедип алдынар. Мооң мурнунда амыдыралывыста, ажыл-иживисте дыка-ла хөй таарымча чок чүүлдер турган-дыр. Олар ам-даа ажып эртинмээн, улуг үлениң эгезинде бис деп билип турар мен. Чижээлээрге, бистерни чер ажылдыгларыны ап кээрээн. Акша-шалыңны чүгле кылган ол-бо чүүлдеривис дээш азы дугуй хөй-ле дескингенилден ап турдувус. А ажылдың шынары сензэ барын-ла кандыг-даа хамаарылга чок, болбазыралдын каан черлдлерн дужут алыр, азы албас — демей-ле, ажылдаан деп санадып турган болзуңза, алыр ужурлуг акша-кепеезини ап-ла чыдар сен. Ам ажыл төлевирин чүгле төнчү түңнелдер дээш берип турар аларганы ажылга хамаарылганы дыка-ла өскерткен. Ынчалза-даа оон-биле шупту-ла чүве эпижээн дээрзиниң кандыг-даа барымдаазы чок. Ам-даа эки билдинмес чүүлдер хөй.

Маңаа бистер, аныяктар, ону улуг улус, даргалар билир, олар кылыр ыйнаан деп маңаа олурар болзувусса, комсомолдуң аныяктар амыдыралынга ролюнуң дугайында чугаалаан-даа херээ чок болгу дег. Ол дугайын ВЛКСМ Уставының чаа эдилгезиниң төлевилелинде айыттынган. Үе бистен хөйнү негеп келген. Чаартылган келир үеге аныяктар боттары чурттаар болганда, олар идепкейлиг холедир ужурлуг деп, партия Төп Комитединиң январь Пленумунга-даа демдеглээн болгай. Ниитизи-биле дыка-ла ажыктыг, аажок улуг политиктиг ужур-уткалыг Пленум болган. Аныяктарның турушун мында кончуг эки айыткан.

— Пленум дугайында чугаа эгелээн болганда, ону ам-даа уламчылап көрээли. Комсомол ажылдакчызы кижи кандыг болурул? «Бо ёзулуг аныяктар баштыңчызы-дыр»—деп, чугаалаптыг дег кижиге таваржып көрген сен бе?

— Биске Сергей Струков дээр оол түңду, мен ышкаш механизатор. Кайгамчык-ла кижи. Кандыг-даа ажылды тудуп алырга, ол ооң холдарынга, чүү дээр ийик мон, шуут-ла кывар дизе эки боор. Хөглүг, баштак, ынчалза-даа аажок быжыг туруштуг, мегелээр, аныястаар дээр чүве шуут чок. Чүнү-даа кыла бергенде, аныктар ооң чанында чайгаар-ла чеде берген турар. Комсомол ажылдакчылары шупту-ла ындыг болза, дыка-ла хөй чүве чогуммалыг, дүргени шиитпирлеттинип турар ийик. Шак ындыг бот-идепкей, хей-аът, харысалга, ажыл-биле чугаалаар апаар, дыка хөй амгы аныяк удуртукчуларда чок болдур ийин.

Чүгле бистиң совхозта-даа эвес, ниитизи-биле черле комсомолдуң шиитпирлиг ролю чавызаан турган ышкаш. Дүргедээшкинче шиитпирлиг эргилдениң үезинде чүү-даа чүве туружундан шимчеп, экижип эгелээн. Ол комсомолга база дорт хамааржыр.

Комсомолдуң эки чаңчылдары туруп келген болгаш артар-даа. Ленинчи комсомолдуң ужур-утказының хайызын, ролюнуң күштүүн, ат-алдарының бедиин 1985 чылдың чайынында Аныяктарның болгаш студентилерниң XII Бүгү-делегей фестивалынга чорааш, оң-не хандыр медерел, билген, көрген мен. Ынчалза-даа чаңгыс черге таптаашкынның херээ чок, чаа-чаа чүүлдерни дилеп тывар, бурунгаар шимчээшкинни хандырар апаар. Партия-даа бистен ону негеп турар болгай. А партияның айтырышкыннары биске хоойлу дээрзин чугаалаары-даа артык ышкаш.

БАЙДАЛ ЧҮГЕ ИЙИ АҢГЫЛ?

Эрзин суурда күш-ажылчы коллектив бүрүзү кызыл-булуңнарлыг, хана солуннарлыг. Олар көскү агитация-биле шаанче дериттинген. Хана солун коллективтиң хүн бүрүдеги ажыл-амыдыралын, күш-ажылдың сагылга-чурумун коллектив кежигүннериниң канчаар сагып турарын, ай, квартал планының күүселдезин, коллективтиң ажыл-херээнде чедер, четпес айтырыгларны чырыдар. Ол көскү агитацияның эң чугула, дээштиг хевирлериниң бирээзи деп билир бис. Көскү агитацияның үениң негелдезинге дүүштүр доктаамал чаартылган, солуттунган турары чугула.

Эрзин райкомунуң кызыл-булуңунуң эки дериттинген демдеглээр бодадым. Политбюро кежигүннериниң портрет-чуруктарын түс-түс хоолдааш аскан. ВЛКСМ-ниң алды орденниниң чуруун шилдиг хоолдарга чыскаан, чүү дээш шаңнатканын тайылбыр билиг-биле чылдар аайынче шевергин аскан. Районнуң хоочун ажылдакчыларының болгаш мурнакчыларының фото-чуруктарын тускай кылган самбыраларда кылганы көрүштүг. «Кооператор» болгаш шугумчулелдиг «Крокодил» хана солуннарының үнер хүннери доктаамал.

Кызыл-булуңда база бир сонуургамчыг чүүл «Дайынчы алдар» деп булуң. Ында комсомолчу Артур Норбунуң улуг хемчээлдиг портрет-чуруун азып каан. Ооң баарында делгирде дайынчының комсомол биледи, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Артурну Кызыл Сылдыс орден-биле шаңнаар дугайында Чарлыы дээш, оон-даа өске документилер бар.

Артур Норбу биле Валерий Серээдар олар Эрзин ортумак школазынга чаңгыс класска өөренип, шеригже база кады келдирткеннер. Афганистан Демократтыг Республикага интернационалчы хүлээлгезин күүседип, шериг албаны эрттирип турган, 1984 чылдың июнь 11-де маадырлыы-биле өлгеннер. Ол-ла чылдың август 17-де ВЛКСМ Эрзин райкомунуң бюрозунуң шиитпири ёзугаар А. Норбуну районнуң комсомол эге организациязында комсомолчуларның дацзызында кезээ мөңгеде киир бижээн. В. Серээдарны харылзаа бедирнинде комсомол организациязының дацзызынче киир бижээн. Ол хүнден эгелээш А. Норбу, В. Серээдар ол комсомол организацияларының хүндүлүг комсомолчулары боор арткан. Районнуң комсомолчулары А. Норбунуң адын коллективте 68 комсомолчунуң дацзызының бир дугаарында бижип алган. Үежаанниң дугайында тускай бөлүүну дериг, ону ээнзиретпейн турарлар.

Районнуң харылзаа бедиринге районда база бир эки ажылдыг организация дижир. Ынчалза-даа комсомол организациязының секретары Лада Демир-оол аныяктар ортузунга политмассалыг ажылдарны чогуур деңнелге чедир организастап шыдавайн турар. Харылзаа бедириниң комсомолчулары амга чедир хүндүлүг комсомолчузунга тураскаадып кандыг-даа ажыл кылбааның чугаалаары ээчок, ынчалза-даа шынап-ла ындыт. Бо талазы-биле ВЛКСМ райкому үндүрген шиитпирниң күүселдезин хынаар турган. Комсомолчулар боттарының эжинге тураскаал кылдыр кандыг-бир ажылды кылыр дугайында иницативазын көдүрүп, ону боттандырар турган. Мындыг шүшпен чорукту көре тура, мында партия эге организациязының секретары М. С. Куулар, профком даргазы О. А. Комбу оларның билбээченнег эрттирип турары канчап-даа таарышпас.

Районнуң комсомолчуларының үлегерин эдерип, харылзаа бедириниң комсомолчулары В. Серээдарга ындыг бөлүүну чүге организастап ап шыдавазыл? Ук коллективте эдип, дерип аар болза, багай эвес кызыл-булуң бар. Бо хүннерде ооң иштиги шимелдези холун эрттир бөдүүн, эде тургустунуушкунуң негелдезинге көңгүс-ле дүүшпес, чаа, чараш, кижи сеткили чырыдып кээр чүве чок.

Ие кижи ажы-төлүн бүгү назында бодап, сактып чоруур. В. Серээдарның иези Алевтина Чамыяновна Доң ол организацияга кире бергеш, оглунуң дугайында тураскаалдыг бөлүүну көргеш, кезээде меттап, саргып чоруур сеткил-көңнүн кезек када-даа бол оожуктуруп ап чораан болза көрем!

Коллективтиң комсомолчулары чоокку хүннерде түңнелдеп үндүрүп, сагынгыр, тывынгыр, чогаадыкчы болгаш чиңг аак ажылдап тургаш, кылза чогуур ажылын амыдыралга боттандырар боор дээрзинге бүзүреним.

А. ТАВА.
Эрзин суур.

Бөгүн Кызылда, хөгжүм-шии театрында комсомолдуң XXII область конференциязы ажылын эгелээн. Республиканың аныяктарының бо улуг чыышкында кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң мурнакчы аныяк малчыннары, саанчылар, механизаторлар, башкылар, эмчилер, үлетпүр бүдүрүлгелериниң төлээлери, тудугжулар, чолаачылар болгаш оон-даа өске массалыг мергежилдиң аныяктары, комсомолчулар хөй-биле келгилээн. Оларның аразында ыракы Моңгүн-Тайганың эрес-кежээ сарлыкчылары, Тожунуң аңчыларлыг кежиилери болгаш аңчылары, Эрзин, Тестиң хойжулары база бар.

Аныяктар бо улуг чыышка СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар эгелээшкинин база ВЛКСМ-ниң XX съездизинге уткуштур республиканың аныяктарының кылып бүдүрген ажылдарының, амыдырал-чурттаалгазының дугайында калбаа-биле чугаалажырлар.

Комсомолдуң XXII область конференциязының ажылы республиканың ажыл-агыйының кол адыры — хой оолдаашкынының массалыг үезинде эртип турар. Бо харысалгалыг ажыл-ишке чүс-чүс комсомолчу оолдар, кыстар хаара туттунган болгаш олар күрүнеге хөй малды өстүрер, планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседир дээш кызымак ажылдап турарлар.

В. КАРА-САЛ.

ЧУРУКТА: Улуг-Хемде «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң аныяк саакчызы комсомолчу Кара-оол Шаравии бо чылын 80 хураганны өнча-менди доруктурар хүлээлгени алгаш, шалыпкын ажылдап турар.

Авторнуң фотозу.

Шынчы ажылдаары деп чүл?

БЕДИК ТУРА-СОРУК ТИИЛЭЭР

Эргим номчукчу! Тываның автосептелге заводунуң ажылчыны В. Хунай-оол эрткен чылын солун арынынга (№ 257) шынчы ажылдаары деп чүл деп айтырыгны көдүрүп, ажык чугааны эгелээш болгай. Анаа номчукчулар киржип, боттарының санал-оналдарын бисче бижип турарлар. Бөгүн ол ажык чугааны Барыын-Хемчиктен хоочун башкы Саая Конзаёлович Эрес-оол уламчылап турар. Ажык чугаага киржип, санал-оналдарны бисче бижиириңерни дилеедивис.

Алдан хар ажып, чеден хар чедип чоруур, назы-харым улгаткан. 1985 чылда бир талакы караам, дараазында чылында өске талакы караамның көөрү баксыраан. Мырыңай улуска четтирип турар апарган мен. Эрткен чылын караамның бирээзин Кызыл эмчизинге кестирдим. Ам калар 18 дугаарлыг костук кедип алгаш, номчуп, бижип турар апардым. Мээң караамны кезип эмнээн эмчим Галина Петровна Ооржакка өөрүп четтиргенимни бүгү сеткилимниң ханызындан мөгейип илередип мен. Галина Петровнаның кижилерниң кадыын эгидип, кижи дээш сагыш салып чоруур ажылын үнелеп, эвилең-ээлдек аажы-чаңын, хоюг чымчак холдарын мактап чугаалаарынга эш сөстер тып шыдавас болганымга хомудаар-дыр мен.

Үжен ажыг чылдар иштинде школа директорлап келген болгаш дыка хөй аныяктарны өөредип, кижизидеринге киришкен мен. Ам оларның шуптузунуң кайда, канчаар ажылдап, чурттап чорууруун билбес мен. Олар республиканың янзы-бүрү булуңнарында. Ындыг-даа болза мен оларымга амдаа ада кижиниң чагыг-сөзүн чугаалаксап чоруур мен.

Ак-Довурак хоорайның тудуг эргелелинде партком секретары Спар-оол Күжүгет, ол-ла хоорайда фабриканың улуг эмчизи Серен Сагаан-оол, Кызыл хоорайда хирург эмчи Клим Сайын-Херел, «Барлык» совхозта партком секретары Хевек Кертина силерниң кижилерниң хүндүткелин чаалап ап, чонга ак сеткилдиг, шынчы ажылдап берип, медерелдиг сагылга-чурумнуң үлегерин өскелерге көргүзүп, ажылдап чорууруңарны дыңнааш, кижи аажок өөрүп, чоргаарланып боор-дур. Кажан-даа бодап алган сорулгаларыңның, эгелеп алган херээңерниң эчизинге чедип чоруңар, чонуңарның ажыл-ижи, партияның салып турар улуг сорулгазын күүседиринге дээп кажан-даа ажыктыг иштериңерни хараганнамаңар, бергелерге дужуп бербеңер. Шынчы ажылдаары дээрге ол-дур.

«Шынчы ажылдаары деп чүл?» деп эгениң адаанга материалдар каш-даа удаа үнду. Мен ону номчуп турдум, мында бижип турарынга чөпсүнер, деткиксээр-дир мен. Шынчы ажылдаары дээрге, совет чурттуң хамаатызы хүлээлгезин хандыр билири, кижиниң сөзү-биле ажыл-херээниң карышпазы, долу күжүн үндүрери болбайн канчаар. Кижиниң чурттаалгазының үнези чүгле шынчы ажылдап, чурттаарында. Хомудал чок чурттаалга ол-дур.

Ажылдап чораан чылдарымның каксы чугаалап көрейн. 40 чылдар үезинде кады ажылдап турган эштерим-биле каа Барыын-Хемчик районнуң Аксы-Барлыкка 45 өөреникчилиг школа хүлээп алдым. Ол школага немелде класстар туттургаш, 130 хире өөреникчилиг 7 чыл школазын ажыттывыс. Оон дараазында чылында ол школа 230 өөреникчилиг 8 чыл школазы болган. Ол кыжын школаның одаар ыяжы чок, чайын белеткеп алган ыяжывысты үер алгаш барган, кончуг бергедээн бис. Ада-иелерин болгаш үстүкү класстарның улуг өөреникчилерин эвилелдеп тургаш, аргадан хоң дыттан токпак ыяш удур белеткеп, оттулуп кыштадывыс.

Ол чылдың чайынында колхозчулар-биле аргадан ыяш кезип, ону чонуп, дилдирип тургаш, аажок кызып ажылдааш, сентябрь 1-де школаны ажыглалга киргеш, бирги 9 классты ажыттывыс. Оон дараазында бирги 10 классчыларымны безин доостуруп четтикпээнимде, мени Красноярскиже өөредип чорудупкан. Школаны Красс Байыр-оолович Салчакка хүлээдип бериркеш, өөренип чоруй бардым.

Институтту дооскаш, облоного келиримге, мени база бодумнуң районумче чоруткан. Школамга чедип көөримге, коллектив улгаткан, аныяк башкылар-даа немешкен болду. Чаа күш, чаа план-биле ажылдап кирипте изиг күзелдиг турган мен. Эртенинде районого келиримге, Барлык школазынга барып директорлаар сен деп мындыг. Кызып туттуруп алган школам, өөреникчилерим, башкыларым бар деп чөрчүп чалап кагдым.

Ынчан районо эргелекчизи турган Биче-оол Самбыевич-биле кады Барлыкче чорупту вус. Барлыкка чедип келиривиске, школаның оруу-соргаа-даа чок мындыг. Совхоз конторазынга келдивис. Совхоз директору бисти бир-ле чавыт бажынга эккелди. 30 хире өреге чурттап турар барак бажың болду. Бо бажыңны школа кылдыр эле тудар дээш чүве деп, даргавыс мындыг.

Дааргазында чедип келиримге, чамдык өрээлдерин хостаткан болду. Кезек бызаңчылар чыып алгаш, чайладыр ол школаның тудуунга ажылдап чайладым. Сентябрь 1 чоокшулап орган, үйгү-даа келбес. Соңга, рама, шил, будук, кадаг безин тывылбас берге-ле үе турган чүве. Ынчап тургаш, муң-не школавыс тудуун доозуп алдывыс. Ам уруглар өөренип эгелээн, класстарга Ильичиниң лампочкалары чырый берген. Бир өөредилге чылының өөрүшкү-мээнайлыг, дүвүрээзинниг хүннери каржыы-солчуп эрте берди. Чайгы үеде суурнуң чурттакчы чонун эвилелдеп тургаш, школавысты улам эки септеп, аян-шинчи киирип, кыжын одаар ыяжывысты база ыяк кылдыр белеткеп алдывыс. Ам-на таптыг ажылче шымнып кирипте-дир деп бодал мындыг.

Бир-ле катап, августуң баштайгы хүннеринде райкүскомдаргазы кел дээн болду. Чеде бээримге: «Дөң-Терезин школазы баксыраан, директору аараан, школаның чайгы септелгези кылдынмаан, одаар ыяжы чок. Школаны бо чылгы өөредилгеге белеткээри бергедээн. Ону чүгле сенээ дагзыр деп дугуруштувус. Муңдурлаап, ойталап черле болбас, эш Эрес-оол. Коммунист кижи-дир сен»—деп мындыг. Кайгап каан, мыт чок олур мен. Даргам шыңгызы кончуг:

— Берге участок боорга, силерге бүзүрээш, дагзып турар чүве-дир. Ажылды барып хүлээп алыңар — дээш, олурган черинден туруп келди. Бажынга чедип келиримге, «Дөң-Терезин» совхозтуң директору бажың иштиде чүдүрер машина чорудупкан болду. Ол школага баргаш, база-ла кижилерни эвилелдеп тургаш, школаны бут кырынга тургускан бис. Берге байдалды кижилерге чугаалап, шын тайылбыр ажылын чорударга, черле бидир боор чүве чораан.

Берге ажылдан кажан-даа корткайн чоруңар, кандыг-даа берге ажылды күштүг күзел, бедик тура-сорук тиилээр боор чүве. Ажылда четпестерни оюп эртпейн, оларны дидими-биле сегирип алыр херек. Партия ам шынчы ажылдаарының бүгү оруктарын ажыткан-дыр. Төрээн чуртуңарга ак сеткилдиг ажылдап бериңер, эргим аныяктар!

С. ЭРЕС-ООЛ,
башкы ажылының хоочуну.
Барыын-Хемчик район.

МАССАЛАРНЫҢ ИДЕПКЕЙИН, ИНИЦИАТИВАЗЫН ХӨГЖҮДЕР

СЭКП-ның XXVII съездизиниң документилерин ёзугаар ССРЭ-ниң профэвилелдериниң Уставының төлевилелин өскерилгелери болгаш немелделери-биле калы калбаа-биле чугаалажып көөрү-биле үндүрер дугайында ВЦСПС-тиң саналын СЭКП ТК-ның Политбюрозу деткээн. ВЦСПС-тиң секретары В. П. Провоторов төлевилелде кирген өскерилгелер дугайын мынчаар чугаалап турар.

— Бистиң чуртувустуң амыдыралынга чугула болуушкун — февраль 24-те ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизи ажыттынар. ССРЭ-ниң профэвилелдериниң Уставын аңаа өскерилгелер-биле болгаш немелделер-биле кады хүлээп алыр. Оларны киирери чүге эргежок чугула болу бергенил?

— Социалистиг тургузуушкунуң үе-чада бүрүзүнде профессионал эвилелдериниң хүлээлгелери чаа утка-биле долдунуп, оларның ажыл-чорудулгазының хевирлери болгаш аргалары өскерлип келген. Ол чорук профэвилелдериниң Уставынга илереттинип турган.

Амгы үеде күштүг болуп турар Уставты 1963 чылда профэвилелдериниң XIII съездизинге хүлээп алган. Оон соонда болгулаан съездилерге ажылчы чоннарның саналы-биле өскерилгелерни киирип турган.

Сөөлгү чылдарда бистиң ниитилеливисти сайзырангайжыдарының утланыышкыннарын болгаш оруктарын тодараткан эң улуг болуушкун болган. СЭКП-ның XXVII съездизи чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң стратегиязын ажылдап кылган, оон-биле дүүштүр ниитилелдиң амыдыралының бүгү талаларынга эде тургустунуушкунун чорудуп, социалистиг демократияны хаңылап, улустуң бот-эргелелин хөгжүп турар.

Ол болуушкуннар 140 муллион хире кижини каттыштырып турар чуртта эң-не массалыг организация болур профэвилелдериниң бүгү ажыл-чорудулгазынга долузу-биле хамаарылгалыг болуру чайлаш чок. Профэвилелдериниң эге организацияларынга болгаш отчёт-соңгулдалыг хуралдарга, адырларның болгаш эвилелдер аразының конференцияларынга, ол ышкаш ВЦСПС-че, профэвилелдиң төп парлалгазынче чоруткан чагааларда Устав айтырыгларының талазы-биле коңчут хөй санныг саналдарны киирген.

— Уставтың төлевилелинде принципиалдыг чаа чүнү киирген ил?

— Ында совет ниитилелдиң политиктиг системазында, улустуң социалистиг бот-эргелелинде профэвилелдериниң ээлеп турар чериниң болгаш ролюнуң дугайында чүүлдерни чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дүргедээшкининиң байдалдарында оларның кол сорулгаларын киирген.

Үениң негелдезинге дүүштүр профэвилелдериниң янзы-бүрү звеноларының хүлээлгелерин улам-на тодаргайлаан. Чижээлээрге, профэвилелдиң эге организациязы улустуң байлаан тургузарынга болгаш көвүдедиринге, күш-ажылчы коллективтиң социал хөгжүлдезинге, социал чөптүг чоруктуң принцибин сагыырынга идепкейлиг киржир ужурлуг. Профэвилел комитеди күш-ажылчы коллективтиң чөвүлели, администрация болгаш хөй-ниитиниң өске-даа соңгулдалыг органнары-биле кады азы боду тускай күш-ажылчы коллективтиң бүрүн эргезин боттандырып чорудар, бүдүрүлгениң эргелерин боттандырарынга киржир хүлээлгелиг. Чижээлээрге, Белоруссияда профкомнарның бүдүрүлге, цех болгаш өске-даа кезектерниң чөвүлелдери-биле демниг хөделиишкиннериниң дуржулгазы ам чыгдынган. Оларның күжениишкини-биле, инициативазы-биле күш-ажылчы коллективтерниң чугула экономиктиг болгаш социал хөй айтырыгларын шиитпирлеп турар апарган.

Уставтың төлевилелинде профэвилел тургузуунда оларның турар черин болгаш ролюн барымдаалап, профэвилелдериниң Төп Комитеттериниң болгаш чөвүлелдериниң хүлээлгелерин тодаргайы-биле айтыкан, оларның ажыл-чорудулгазының кол утланыышкыннарын тодараткан. Төп Комитеттер адырга, бүдүрүлге иштинге чарышты организастаар, мурнакчы дуржулганы нептередир, күш-ажылдың төлевирин, нормаларын болгаш камгалаарын чорудар, чурттаалга болгаш культура-амыдырал тудуунга акша-хереңгини үндүрер болгаш шиңгээдип алырын боттандырар. Бодунуң ээлчээнде профэвилелдер чөвүлелдери девискээрлер аайы-биле социалистиг чарышка, күш-ажыл дугайында хоойлуларны сагып турарын контрольдаарын, социал страхованиени, ажылчы чоннарның медицина, чурттаалга болгаш культура-амыдырал хандырылгазынга, оларның хостуг үезин организастаарынга кичээнгейни мооңнаар ужурлуг. Оон-биле кады профэвилелдериниң Төп Комитеттеринден болгаш чөвүлелдеринден профэвилелдиң эге организацияларынга дуза көргүзер талазы-биле демниг хөделиишкинни болгаш каттышкан ажылды амыдырал негеп турар.

— Профэвилел кадрларын бүдүрүлгениң болгаш социал тодаргай айтырыгларын шиитпирлээринге улам-на идепкейлиг турушту ээлээр ужурлуг деп СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунга онзалап демдеглээн болгай. Профэвилел кежигүннериниң күш-ажылчы болгаш хөй-ниити-политиктиг идепкейин бедидеринче, оларның инициативазын хөгжүдеринче угланган кандыг өскерлиишкиннерни болгаш немелделерни Уставка киирерин саналдап турарыл?

— Хамыктың мурнунда профэвилел ажылының ажыкчарлыг болуруун күштелдиреринче, удуртулганың коллективтиг принцибин чайгылыш чокка сагыырынче, шугумчулелди, ылаңгыя аламдан шугумчулелди хөгжүдеринче, профэвилел кежигүннеринге соңгулдалыг органнарының болгаш профэвилел кадрларының үргүлчү отчёттуг болуруңга хамаарышкан. Кадрлар-биле ажылды сайзырангайжыдары, чижээ, профэвилел ажылдакчыларының аттестациязын үргүлчү чорудары көрдүнген.

Профэвилелдиң иштики демократиязын боттандырып чорударының кол хевири болур профэвилел хуралдарының ролюн бедидер талазы-биле хемчеглерни төлевилээн, янзы-бүрү деңнелдерге оларны чорударының үезин тургускан. Ындыг чүүл амгы Уставта чок.

Ажылчы чоннарның хөй санныг саналдарын барымдаалап, 150 болгаш оон хөй кижини каттыштырып турар профкомнарның болгаш цехкомнарның бүрүн эргелериниң хуусаазын 2—3 чыл чедир узадырын төлевилээн.

Девискээр талазы-биле ырак черлерде ажылдап турар бүдүрүлгелерниң, эртем-бүдүрүлге каттыжыышкыннарының профэвилел организацияларының тургузуунга чамдык өскерилгелерни киирер деп турар. Областың, крайның, республиканың девискээрлеринден дашкаар турар каттыжыышкыннарга, кезектерге профэвилелдериниң Төп комитеттериниң шиитпири-биле, тускай чүүл-биле тодараттынган бүрүн эргелерлиг профкомнар даргаларының чөвүлелдерин тургузуп болур.

Устав төлевилелинде «Профэвилелдер болгаш кооперация, хөй-ниитиниң организациялары» деп тускай бөлүктү киирген. Ында улус депутаттарының Советтери, ВЛКСМ, улусчу контроль органнары, өй тура ниитилелдер, чогаадыкчы эвилелдер-биле эде тургустунуушкунну боттандырып чорударынга, экономиканы болгаш социал-культура талазын комплекстиг хөгжүдерин хандырарынга профэвилел органнарының сорулгаларын тодараткан.

Уставта чамдык чүүлдерни СЭКП-ның Программазының чаа эдилгезинге, партияның XXVII съездизиниң, төп кургуе органнарының болгаш ВЦСПС-тиң шиитпирлеринге дүүштүр чамдык тодарадылганнарын, өске-даа немелделерни киирген.

(СЭТА).

Делегей медээлери

25-КИ ЧАЗЫЛДЫРЫЫШКЫН

ВАШИНГТОН. Каттышкан Штаттар «Хэйсбрук» деп чажыт аттыг чер адаанының ядролуг чазылдырыышкынын чорутканнар. Бо дээрге, ядролуг шенелделерге Совет Эвилелиниң киирген чаңгыс талалыг мораторийниң соонда 25-ки чазылдырыышкын болур. АП агентилелиниң дыңнадыын ёзугаар алырга, чазылдырар тургузугнуң күчүзү 20 килотонна хире болган. Шенелде Невада штатта ядролуг полигонга, Лас-Вегастан соңгу-барыын талаже 138 километр черге, 213 метр ханы чер адаанга эрткен.

Каттышкан Штаттарның ядролуг чазылдырыышкыннарының үргүлчүлеп турарынга удурланмышаан, полигоннуң чоогунга чүс-чүс чыскаалчылар чыгып келгеннер. Ядролуг чепсекке удур хөй-ниити организацияларының кыйгызын ёзугаар удурланыышкынның массалыг чыскаалдарын Вашингтоннуң чарлааны «Хэйсбрук» шенелдезин эртирер ужурлуг хүнүнде, февраль 5-те, чорударын база планнап каан турган. Ону вторникте чылзып алгаш, Рейганның администрациязы удурланыышкынның ол чыскаалдарын үзер бодалдыг турганын хайгааракчылар демдеглеп турар.

(СЭТА).

АФГАН ЭПТЕЖИЛГЕ

КАБУЛ. Ниити национал тайбыңны тургузарынче болгаш дайынны соксадырынче угланган АДР-ниң революстуг чазааның политиказынга деткиишкинни афган ажылчы чон илергейлеп турар. Чурттуң амгы-амгы провинцияларының кыштактарынга болгаш уездилеринге болуп эртип турар хуралдарынга болгаш массалыг митингилеринге, аймактарның джиргаларынга ажылчын аңгыным, тараачыннарның болгаш хүрээ-хииттиң төлээлекчилери национал эптежилгениң чорудулгазынга бүгү талалыг салдар чедиреринге белеңин айтып турар.

Оон кээп турар дыңнадыгларда алырга, афган эрге-чагырга черлериниң дайын чорудулгаларын соксадырынче кыйгырыы революцияга удур пропагандага алыскаш, бодунуң Төрээн чуртун каар ужурга таварышкан афганнарның аразынга-даа, а ол ышкаш чурттуң иштинге боо-чепсектиг хөделип чоруп турган бөлүктерниң-даа аразынга чогумчалыг деткиишкинни ап турар. Бамиан провинциязында дөрбечин дөрт бөлүктүң баштыңнары дайынчы хөделиишкиннерин соксадырынга чөпшээрешкеннер деп Бахтар агентилели дыңнаткан. Провинцияның эрге-чагырга черлери боо-чепсектиг бөлүктерниң 30 кежигүнүнге Бамиан хоорайга кээп, төрелдери-биле ужуражырын чөпшээрээн. Оон ыңай 240 афган өг-бүлениң ниити саны 856 кижизи Кандагар, Герат, Нангархар, Джаузджан, Баглан болгаш Кунар провинцияларда төрээн черлеринче ээп чанып келгилээн. Түс черниң чурттакчылары чаңгыс чер-чурттугларын чылыг-биле уткуп алганнар. Эрге-чагырга черлери эргежок чугула материалдыг дузаны чедиргеннер.

Ындыг-даа болза, контрреволюстулар национал эптежилгениң чорудулгазын үзеринче угланган оралдажыышкыннарын соксатпайн турарлар. Бахтар агентилелиниң дыңнатканы ёзугаар алырга, бо чылдың январь 28-те Нангархар провинциязынга Афганистанга национал эптежилге талазы-биле дээди онза комиссияның кежигүнү. Рудат уездиге (Нангархар провинциязы) эптежилге талазы-биле комиссияның болгаш национал фронт чөвүлелиниң даргазы Инаятулланы, оон оглун өлүргени аңаа ээлчеглиг хереги болган. Провинцияның сураглыг хөй-ниити ажылдакчызын хөөржүдериниң кажыдалдыг ёзулалынга уездиниң партия болгаш күрүне органнарының удуртукчулары, Рудаттың чүс-чүс чурттакчылары киришкеннер.

(СЭТА).

СӨӨЛГҮ МЕДЭЭЛЕР

НЬЮ-ЙОРК. Боо-чепсек садар талазы-биле, а оон хемчээли доктаамал өзүп турар, делегейде бир дугаар черни АКШ ээлеп турар. «Форчун» журналдың дыңнадыы турары-биле алырга, бир эвес 1980 чылда боо-чепсекти үндүр сатканы 15,3 миллиард доллар болган болза, а 1985 чылда ол 30 миллиард доллар ашкан. Бир эвес мурнунда боо-чепсекти Латин Америкада, Африкада, Азияда диктатуржу болгаш хелезилекчи ёзу-чурумнар-биле чарып алган керээзин ёзугаар садып турган болза, а ам бүгү боо-чепсектиң 30 хуузун «тускай реестрлер» ёзугаар хоралаачы ажыл-чорудулгаларга ааы АКШ-тың агрессиви угланыышкынының аайын эдерериндн ойталап турар хоойлу ёзугаар чазактарга удур, коммунизмге удур шимчээшкиннеринге дуза кылдыр садып турар.

САН-ФРАНЦИСКО. Дайынга удур шимчээшкинниң киржикчилеринге удур Американың эрге-чагыргазы янзы-бүрү кеземче хемчеглерни ажыглап турар. Эрткен чылын «Локхид мисайлз энд спейс компани» компанияның заводунуң чанынга «сылдыстар дайыны» программаны боттандырарынга оон киржилтезинге удурланыышкын демдээ кылдыр тайбыңның талалакчыларының организастан чоруткан чыскаалдарының бөлүк киржикчилеринге Саннивейл (Калифорния штат) хоорайның суду буруудадыр шиитпирлеп чарлаан. «Хуу өмчүнүң кызыгаарын үрээни дээш» болгаш «кудумчу шимчээшкинниң чуруму үрээни дээш» деп чаңгыс аай буруудаашкынны чыскаалчыларга онааган. Судтуң ниүчүлээшкини-биле дайынга белеткелге удур шынчы америк кижилерниң демиселин доктаадып шыдавас деп, хоругдатканнарның бирээзи Марианн Гейбл медеглээн.

ЛОНДОН. Лондоннуң «Барбикан» деп культура төвүнге хаан өг-бүлезиниң кежигүннериниң келген үезинде «Орус хептиң төөгүзү: 1700—1920 чылдар» деп совет делгелгениң байырлыг ажыдыышкыны болган. Оон организакчыларының Ленинградтың уран чүүл эртемденнери-биле кады күрүне Эрмитажындан шилип алганы 300 ажыг экспонаттар Россияга моданың 200 чыл иштинде хөгжүлдезин көргүзүп турар. Организакчыларының демдеглеп турары-биле алырга, амгы делгелге англи улустуң таваржып көрбээни орус уран чүүлдүң арыннарының бирээзи-биле таныжып алыр ховар арганы оларга берип турар.

БОНН. Ядролуг шенелделериниң чаа сериязын чорударындан ойталаарындан Вашингтоннуң карак кызыы хөөн чогу ГФР-ниң чонунуң киленин хүн бүрү улгаттырып орар. Бундестагче соңгулдалар болган соонда тургустунган «ногааннар» партиязының чаа фракциязы бодунуң бир дугаар эрттирген хуралынга ядролуг чепсектиң оон ыңай шенелделеринден ойталаарынче АКШ-ты кыйгырган. Ында парлаан резолюциязында ядролуг чазылдырыышкыннарга Совет Эвилелиниң чаңгыс талалыг мораторийинге каттыжыы, оон үлегерин эдерерин америк администрациядан ол негээн. Каттышкан Штаттарның айыылдыг үзелдери шериг талазы-биле тергиидээшкинче, боо-чепсекти эңдере бүдүрерин ам-даа улгаттырарынче болгаш ону космос девискээринге тарадырынче АКШ-тың чүткүлүн бадыткап турар деп, ГФР-ниң сураглыг хөй-ниити ажылдакчызы Лоренц Кнорр медеглээн.

(СЭТА).

ЭДЧ-БИЛЕ ХАРЫЛЗАА

БРЮССЕЛЬ. СЭТА-ның корреспондентизи Альберт Балебановтуң дамчытканы болза: Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлели-биле харылзааларның дүрген экижидериниң дугайында Европаның Экономиктиг Ниитилежилгезиниң (ЕЭН) чурттарының удуртукчуларынче Европарламентиниң политиктиг комиссиязының кыйгырыын Европарламентиниң депутаттары деткээн.

Мында үнүп турар «Юрополитик» дээр экономиктиг бюллетеньниң дыңнатканы-биле алырга, парламентарийлерниң хөй кезии бо комиссияның төлээлекчизи Ганс-Иоахим Зеелериниң (ГСДП, ГФР) делегейниң ийи экономиктиг организацияларының аразында кайызынга-даа ажыктыг, бижик харылзааларны соңгаарлатпайн тургузарының эргежок чугулазын онзалап демдеглээн илеткелин чаңгыс үн-биле деткээннер.

Европарламентиниң чүүлдүгзүнүн көрген шиитпиринде «ЭДЧ биле ЕЭН-ниң бот-боттарын делегейде хүлээн көөрү ийи организацияның, ол ышкаш оларның кежигүн чурттарының аразында ийи талалыг болгаш хөй талалыг харылзааларның дүрген хөгжүдүрүнге шиитпирлиг салдарны чедирер» деп онзалап айыткан.

(СЭТА).

ОПЕРАЦИЯНЫ ЧОРУТКАН

ЛУАНДА. Мурнуу Африканың эжелекчилеринге удур элээн каш чедиишкиннинг операцияларны Намибияның улусчу-хосталга армиязы чоруткан. Мурнуу-барыын Африканың Улусчу организациязының мында нептереткен медеглелинде дыңнадып турары-биле алырга, Ошикалго хоорайның чоогунга Намибияның патриоттары Мурнуу Африка Республиканың шериг-агаар күштериниң бир вертолёдун дүжүр аткан. Оон иштинде чораан шериглер шуптузу өлген. Беш хонук эрткен соонда хосталга армиязының дайынчылары ол-ла районга удурланыкчызының шериг колониязынче халдаан, оон түңнелинде 16 солдатты узуткаан болгаш элээн хөй санныг дайынчы техниканы чок кылган.

(СЭТА).

АКШ: КҮРҮНЕ ТЕРРОРИЗМИ

Рейганның администрациязының эрге-чагыргага бодунуң келген үезиниң дургузунда амгы-амгы күрүнелерге болгаш национал-хосталгалыг шимчээшкиннерге удур 50 хире чажыт үрегдекчи операцияларны деткээн. Ол дугайын «АКШ-тың администрациязында болгаш конгрезинде үнделзин достерге» даныып, «Филадельфия инкуайрер» солун дыңнаткан.

Төп Америка америк тускай албан черлериниң онза объектизи турган болгаш артар-даа. Сандиножу революцияны канчап-даа турган, узуткап чок кылырынче чүткүүшаан, Вашингтон бот-догуннаан Никарагуаны долгандыр дүшкүүрлүг чорукту улам күштелдирип турар. АКШ-тың шериг-далай күштериниң корабльдери никарагуа эриктерин дургаар тегерип чоруп, кайы-даа үеде агрессияны өскүдүп болур хире турарлар. Рейганның администрациязы Гондураске, Коста-Рикаже болгаш Сальвадорже мыйыышкын кылып, бодунуң агрессиви бодалдарынга оларны долузу-биле чагыртып алырын оралдажып турар. «Контрастарның» хөлезиленикчи дээрбечилери АКШ-тың шериг-саң-хөө дузазын албышаан, хөй качыгдалдыг никарагуа черде өлүмнүг болгаш үрегдээшкиннерни үргүлчүлеп турар. Олар школаларны, эмнелгелерни, уруглар төптерин үрегдеп, эмчилерни, эмчи сестраларын, башкыларны өлүрүп турарлар.

Вашингтоннуң амгы администрациязының терроржу политиказының коскү чижээниң бирээзи — Гренада болур. АКШ-тың хамаатыларын «камгалаар» деп сылдан алгаш, Кариб далайда улуг эвес ортулукта ол күрүнени америк шериг машина-биле таптай бастырып алган.

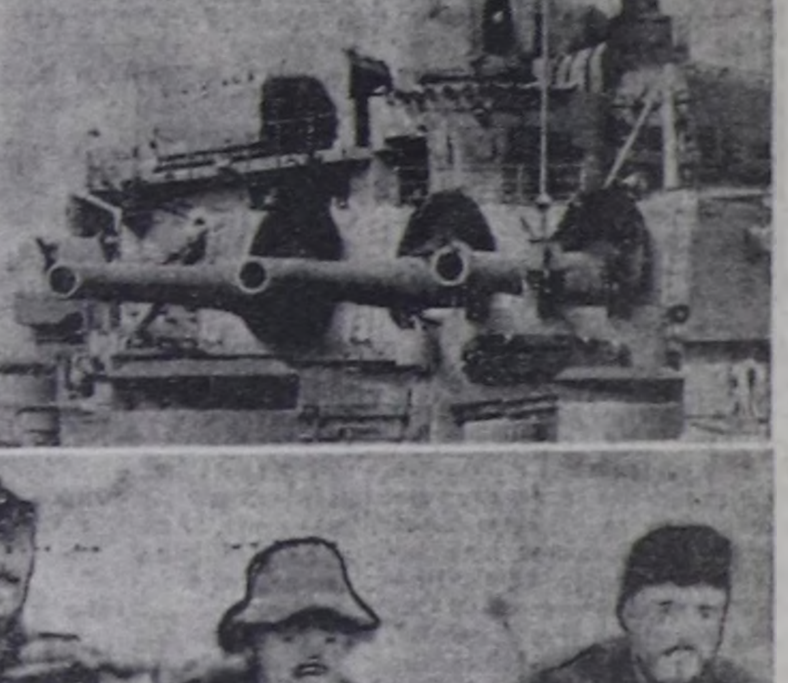

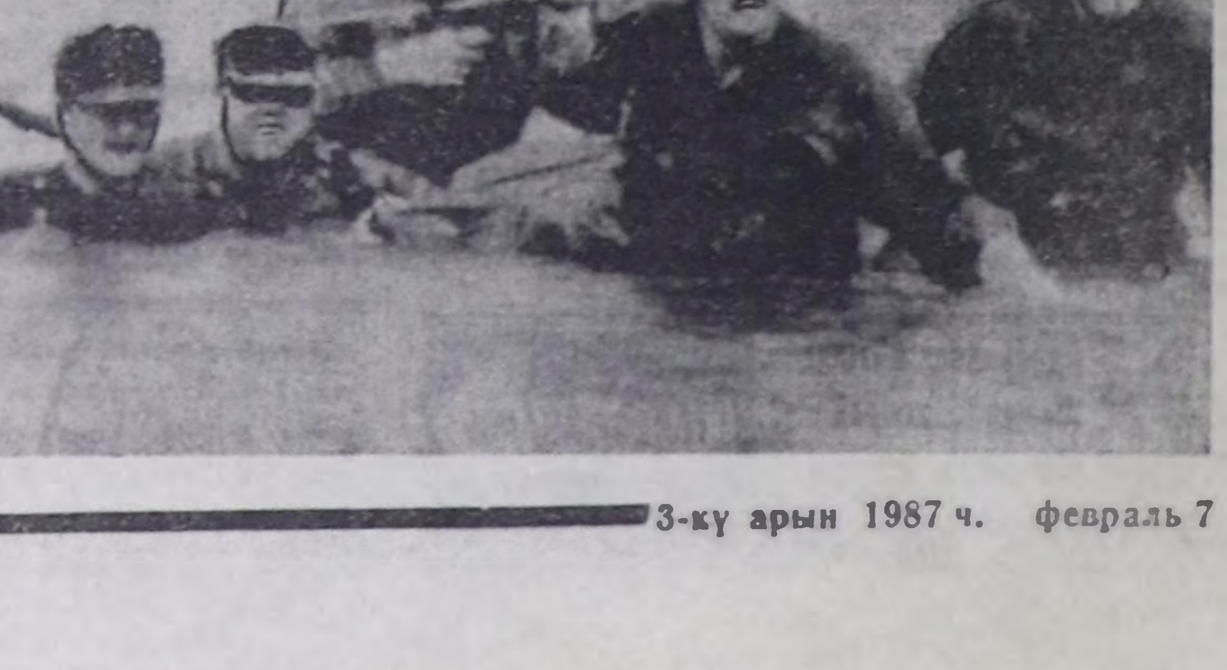

ЧУРУКТАРДА: америк чөвүлекчилер «контрас»-биле Никарагуаже халдап кирериниң варнантызын ажылдап кылып турлар; «Нью-Джерси» авианосецтиң үгер-боолары — кандыг-даа агрессияга күчүлүг деткимче болур.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ЧАРЫШ ТҮҢНЕЛИН ҮНДҮРГЕН

Республиканың иштики херектер органнарының 1986 чылда социалистиг чарыжының түңнелин үндүрген.

Оператив-албан ажыл-чорудулгазынга эң эки көргүзүглерни эрткен чылын Барыын-Хемчик болгаш Кызыл райкүүскомнарының иштики херектер килдистери чедип алган. Олар Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозунуң шилчиир Кызыл туктары-биле шаңнаткан.

Иштики херектер органнарының 11 салбырынга «Эң тергиин коллектив» деп атты тывыскан болгаш шилчиир вымпелдер-биле шаңнаан. Ол ышкаш «Мергежилдиң тергиинниери» атты мурнакчыларга тывыскан. Ол хүндүлүг атты иштики херектерниң 17 ажылдакчызы чаалап алган. Оларның фото-чуруктары министерствонуң Хүндүлел самбыразында аскан. Мурнакчыларның аразында Кызыл районда ИХК-ның участок инспектору И. Х. Монгуш, Улуг-Хемде кеземче херээ истээр салбырда Я. Д. Сандык, Хову-Аксының милиция салбырында паспорт столунуң начальниги Л. И. Козеонова оларның аттары бар.

Иштики херектер органнарының ажылдакчылары бо чылын бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алган. Ону Улуг Октябрьның 70 чылынга болгаш совет милицияның 70 чылынга тураскааткан.

Г. КУУЛАР.
Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң политкилдизиниң инструктору.

ХОСТАЛГА ДУГАЙЫНДА ДЕКЛАРАЦИЯ

ПАРИЖ. Амгы үениң Францияда хосталга дээш демисел мурнукузу ышкаш хүн айтырыгы болуп турар деп, «Юманите» солунга парлаан хосталгалар декларациязында демдеглээн. Ол документини Францияның Компартиязының эрткен неделяда болган пленумунга чаңгыс үн-биле чүүлдүүлүп, хүлээп алган.

Франциянуң улустуң чаалап алган хосталгалары болгаш эргелери чагырыкчы бөлүктериниң болгаш капиталдың күштериниң талазындан доктаамал халдаашкыннарга таварышып турар деп, декларацияда онзалап демдеглээн. Француз коммунистер эрге-чагыргаларының албан черлериниң демократияга удур утка-шынарын бүрүү шаап, эргелер, хосталгалар чөптүг чорукту камгалаар дээш демиселдиң төвүнге турарынга болуунун шиитпирлиг дугайын медеглээннер. Кижиниң кол эргелери болгаш демократтыг хосталгаларын камгалаар дээш демиселге ажылчы чоннарның чаңгыс эви болгаш сырый каттыжыышкыны кажангызындан артык эргежок чугула деп документиде айыткан.

Кижиниң хөгжүлдезиниң кол үндезини национал тускай догуннааш чорук, эп-сеткил каттыштырылгазы, кады ажылдажылга болгаш тайбың болур. Бүгү кижилер хостуг болгаш эрге талазы-биле деңболур ужурлуг. Сөөк-язы ылгай көрүүшкүнүнүң бүгү хевирлерин чок кылыры эргежок чугула. Эр болгаш херээжен кижилерниң аразында деңэргениң чайгылыш чокка сагыыры, херээженнерниң эргезин үреп турарларга кеземче көргүзерин декларацияда негээн. Францияга расизмни долузу-биле чок кылырын, расисчи үзел-бодалдарның пропагандазын болдурбазын ФКП база негеп турар.

Францияда эрге-чагыргаларының болгаш бүдүрүлге ээлериниң каржызы-биле үреп турары ажылчы чоннарның эргелерин сагыырының айтырыгларынга ФКП онза кичээнгейни үндүрген. Ажылчы чоннарның төлээлекчилери бүдүрүлгелерин эргелеп башкарарынга идепкейлиг-биле киржир, бодунуң бодалын хостуг илередир, чыскаалдар, ажыл соксадыышкыны кылыр эргени ажыглаар эргелиг болур ужурлуг. Профэвилел организацияларының ажыл-чорудулгазынга идепкейлиг киржип турар ажылчыннарга болгаш албан хаакчыларга хамаарыштыр кандыг-даа истеп сүрүүшкүннер турбас ужурлуг.

Францияның далай ындыыда департаментилеринде болгаш девискээрлеринде чурттакчы чонга бодунуң салым-чолун боду тодарадыр арганы бээриниң эргежок чугулазын декларацияда онзалап демдеглээн.

(СЭТА).

СЕНИ САКТЫП

Авай, хураганы кодаа долгаа
Аалыңарны бо-ла сактып
кээр мен—
Орук дозуп, ээрген ыттар
келир,
Огланыпкаш, сенче маңнаар
ийик.
Ала аъттыг, кызыл тоннуг
кыстын
Аян ыры сагыжымда хевээр—
Адыр-Тейни оъттаан хойлар
шывар.
Алгый-Хөлге кымнар дужар
ийик.
Эртер үе хойнуг алгаш
баар-дыр,
Эштиң-өөрнүң чамдыктары
ыраан—
Шагжаң херек дакпыжадыр
сактып,
Чанымда дег, сени бодап кээр
мен.

А. АРАПЧОР.

КОНСЕРВАЛААН ИНЕК ЭЪДИ

● Шоодуглуг шүлүк ●

Консервалаан инек эъди садыгларга,
Көзүлбээни үр-ле болган, шыны херек.
Уттундурган шак ол сөстү дыңнап кааштың,
Удуп чораан күжүр бодум, сырбаш кындым.
Автобуска чоруурга чер ындыг болгай —
Аажок солун чүүлдерге таваржы бээр,
Мурнумта орган ийи кижи чугаазын маа
Мулдурлап каар ужурга кээп таварыштым:
— Өршээп көрем, күжүр кудам, чажырбаңар,
Өске-башка улус эвес сезингеш чоор,
Кажандан бээр көзүлбээни «инек эъдин»
Кайда мынчаар садып турар, магалыг чоор?
— Караңарның көскүзү чер кончуг-дур аа?
Кайгаттынып, бир-ле чүве топтаан орар.
Кудамайлап, ылчыңайнып органш чоор сен.
Кулааң бээр суп, өске улус дыңнап каaптар:
«Даштыг-Хавак кырында ол аңмаарларның
Таңныылынга чеде бергеш, мынча дээр сен:
«Кырган инээм аштап турар, кандаай чоор» —дээш.
Кызыл-кызыл акшалардан суңуптар сен.
«Пароль» база айтып бердим көрбес сен бе,
Машинаңны меңээ бир хүн чөпшээрээр сен.
Бии-Хемде аңчы акый дарга кижи,
Пиво-паво тып каар болган, ынаар баайн дээш!».
Ажыл соонда, аштаныраан күжүр бодум
Ажыртынып, сыыртынып пат-ла болдум.
Консервалаан инек эъттиг шоодай ээзи
Хоорайывыс төвүнге кээп дүжүп калды.
«Ындыг чүве кайа турар, таан-даа» диживп,
«Эмин эртир чула сөглеп, шүгүмчүлээш,
Эриин ажыр сөйгалап каан тол-дур»— дизе,
Ылап шыны черле тыптыр, бүзүренер.

Х. ШИРИИН-ООЛ, артист.

БАШТАЙГЫ ЫНАКШЫЛ

◆Новелла◆

Күс. Тайгалар алдын-сарыг. Чалым назынымның от-көс үези.

Меңээ шериг албаны эрттирер келдирипкиин келген. Даарта аъттаныптар мен. Чогум-на бо өйде мээң күзелимге бир чараш кыс чуруттуна берген. Канчап дужарыл? Ол кыстың соңгазының дужунга хаш катап четтим, көзүлбейн-дир.

Кежээ сериин салгын сырынап турган. Сылдыстар карак баскан. Шиитпирлиг минута келген: Анайның бажыңынга кирип, байырлажып алыр. Дидимненип алгаш, уругнуң бажыңының эжиин аяар соктадым. Чүрээмниң согары чүгле тиккилээр. Балдырымның сирилээрин оожургадып чадап тур мен. Эжик ажыттынган. Анайның угбазы бозаганы артап үнүп келди. Арным изиш дээн. Шыгырт туруптум.

— Па-а! Шорбак сен бе? Кир-кир, кок-солдат. Ол-ла болгай, эр-хейни!

Анайның ада-иезиниң алдын бозагазын улуг күженишкин-биле артап кирип келген мен. Улуг арт ашканым-биле дөмей болган. Сүрээдээним вамдавааң. Анайның угбазы мени байысаап эгелээн.

— Шорбак, чүге чор сен?
— Чок. Анаа-ла.
— Па-а! Меңээ келген деп бодадым ышкажыл. Кижи ымзандырып чүңүл?

Дер-бузум шаагайны берген. Анайның угбазы мээң-биле чажыт. Кады чаңгыс класска өөренип чораан бис. Он чыл кады өөренип келгеш, ооң ындыг дидимин, сессүрээн сактып чадаштым. Хоглуг, баштак аза боол-тур ийин моң. Үнер дээримге эжик ырак апарган. Артыш шай кудуп келген. База-ла баштак чугаазын тө каай берген.

— Сени үдеп каар мен, Шорбак. Солдат үдээр аскежиктиг болган-дыр мен. Байырлыг кежээниң демдеглээр бис бе? Агаарлап баскан болзумза але, Шорбак. Солдатчыгаштың чүрээн сергеткен болзумза аа?!

Артыш сыстып-сыстып каттыргылаан-даа. А мен ыяткаамдан чер адаа кире бер чазып олурган мен. Он чыл иштинде кайа чаштынып чыткан аажы-чаң боор. Баштак-даа болза, арай дузу ажыг ышкаш меңээ сагындырган.

Артыш сыйтылады каттырыпкаш, хенертен боданы берди. Менче сезиктиг көрүнүп келди. Кады өөренип чораан оол эжиинден ам-на эпчоксуна берди ышкаш. Мээң чанымга кожа олуруп алгаш, аяар айтыра-дыр:

— Ынакшаан кызың бар ийик бе? Эр болган болзумза көрем. Сээң-биле кады солдат шинель кедер ийик мен. Херээжен кижи канчаар мен. Чуртум ээлеп артар апаар мен. Планым чаңгыс. Хойжулаар! Чагаадан шелип тур.

Чаңгыс-даа харыы тыппаан мен. Ол аразында Анай кире халып келген. Чаш кызыжак.

Чажында лентаалар чечектээн. Анайның дүнелик дег кара карактары хем чок каттыраңнап тургулаан. Ол карактарга ынакшый берген мен. Анай тоску класска өөренип артып калган. Ынакшылым ажыттынмаан.

Чылдар ушкан күш ышкаш ужуп эрте берген. База катап күс. Шеригден халажып чанып келдим. Тайга-сыннар алдын-сарыг. Хоор-сарыг. Анайга ужуражы берген мен. Мени таныже чалады. Сеткилимде сөглеттинмээн ынакшыл катап кыва берген.

Күстүң арыг агаары. Күзээ эжим кыс. Каттырбаан кагымны суглук чокка салыпкан мен. Сакпак дужунда буккуп чораан бодалдар часты берген. Анай даарта өөренип чоруурун чугаалады. Беш чыл. Институт. Эртем херек. Манаар болган мен. Ынакшыл хорлээлээн. Анай кыс күстүң хүнүнде өөренип аъттаныпкан. Үдеп кагдым. Артыш база чедип келген.

— Чүге чагаа биживейн турдуң, күдээ. Сени манап турган бис, Шорбак.

Кызылдың профтехучилищезин доозуп алдым. База бир күс аалдап келген. Далай кырында хош доңган, таңды кырында хар чааптан. Электрик мергежил чедип алгаш, Кызыл хоорайның электри четкизинге ажылдай берген мен. Ниити чурттаглга бажыңынга чурттап турдум.

Почтальон чагаа эккелген. Таныырым хол ужуу. Анайның чагаазы. Өөрээнимден орү шурай берген мен. Чазып номчупкаш, олура дүштүм. Аарышкылыг одуруглар баарымны ажыш кылган. Чагаада мынчаар бижээн: «Хүндүлүг Шорбак! Түдүг отрядынга ажылдап чайладым. Шорбак, сеңээ бурууннуг болдум. Бичии кижи манап олурунтум. Мени карга! Сөөлгү катап ошкадым. Анай». Сагыжымның караңгы хөлеге бүргей берген. Ыглапкан мен. Карак чажы дуза болбаан. Чуртталгавыс салымы ийи башка болган. Чаасадан арткан мен.

* * *

Каш чыл эрте берген. Өскен суурумга Анайга ужуражы берген мен. Көзүлбес сөгүнчар мага-болумче калалы берген. Кожуй берген мен. Чаңның оду бажым кыры-биле чүгүржү берген ышкаш болган. Анай ийис уругларын-биле кылаштап чор ийин. Чаштының четтикпейн барган мен.

— Шорбак! — дээш, Анай мыглапкан. Ийиспейлер элик оолдары ышкаш, дээриглеп тургулааннар. Анай карактарының чажын чода туткаш, сымыранган:

— Ачавыс-тыр, уругларым!?
— Ачай!
— Ачай!

Кижиниң баштайгы ынакшылы арыг, чараш. Тываның мөңге ногаан шивилери ышкаш, онмас. Хем ышкаш терең. Баштайгы ынакшылды камнап артканым халас барбаан. Уругларын хүлээп алган мен...

М. ТИРЧИН.

Эртеи дыштаныр хүннерниң бирээзинде Тываның «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг хөгжүм-шии театрынга тыва улустуң эки чаңчылдарының кежээзи болган. Аңаа хөй улус чыглып, сонуурган, солун тыва оюннарны ойнаан.

ЧУРУКТА: театрга кежээ үезинде.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

СОНУУРГАКТАРГА

ИСЧИ ИНЕК

Дагылг черде аалдың чурттакчызы Магомед Рамажанов инээн бызаазы-биле кады садар дээш кожазында районнуң базаарынга оларны эккелген. Инекти садып шыдаваан. А бызааны Усиши суурдан келген кижи садып алган. Инекти ээзи сүрүп алгаш, чанып келген.

Эртенинде инээн одарже чаңчыл ёзугаар үндүрүпкеш, боду ажылдап чорупкан. Кежээ инек одардан келбээн. Дилээрге-даа тывылбаан. Олу черлик араатан аңнар даялап каан боор деп бодал колхозчунуң бажынга кирген, ынчалза-даа ындыг чүвениң изи база тывылбаан.

Магомед ээн боданып олуруп-олуруп Усиши сууруже чорупкан. Бызаа садып алган кижиниң хериминиң иштинге кире бээрге бызаалыг инээ бо турганын көрүп каапкайгайла берген. Дагларга он-он километрлерни эртипшаан, саар инек бодунуң бызаазын ынчаар тып ап-тыр.

Г. ШАМОВ.

Махачкала.

ДӨРТЕН ЧЫЛ УДУВААН

ГАВАНА. («Известияның» тускай корр). Амгы үениң медициназынга туруп көрбээн таварылга: куба кижи Томас Нуньес ам таптыг-ла ...дөртен бир чыл ажыр удувайн чоруур.

Гаванадан ырак эвесте чурттап турар Томас Нуньес ам 53 харлыг. Аарыгның баштайгы демдектерин ол 12 харлыында таалай бестерянге шын эвес кезиишкинни кылдыртканының соонда эскерип чоруур апарган. Ынчан кезиишкин үезинде хөй хан төктүп эгелээни чүгле аарыг бичии оолду эвес, харын дуржулга чок аныяк кезер эмчини хоргуткан. Баштайгы дүне-ле, кажан Томас удуй бээрин оралдажырга ооң мурнунда кезиишкин үезиндеги коргунчуг таварылга караанга көстүп келгэдээр болган. Бирги, ийиги, үшкү-даа хонуктарда ол байдал катаптаан. Бичии оол бодунуң коргуушкунун чоок кижилеринге кымга-даа чугаалавайн, дүн дүжер чоокшулай бээрге чайгаар коргуп эгелээр турган. Элээн каш неделя эрткен, уйгу чогунга чаңчыккан дег бодунуң байдалы анаа, школага өөренирин уламчылап, могап турупканының кандыг-даа демдектерин көргүспейн турган.

Чыл хире үе эрткен соонда сагышсыраашкынның баштайгы демдектери көстүп эгелээн. Организм мурнуку хевээр анаа ажылдап турган. Ынчалвжок ол «өске бүгү уруглар ышкаш эвес апарган-дыр мен» деп хилинчектенип эгелээн. Оон аңгыда, уйгу чок төнмес-батпас дүнелерниң уржуундан паасканзыргай, муңгаргай чорук диргелип келген. Бичии оолду психиатр эмчиге чедире бергеннер.

Бо 40 чылдар иштинде Т. Нуньес бодунуң аарыг-човалаңының дугайын журналистерге чугаалап берген.

Ооң аарыгынга хамаарыштыр куба эмчилерниң бодалдары кандыгыл?

Бо айтырыгны Амейхейрас алышкылар аттыг Гаванаңың эң улуг клиника-хирургия төвүнде ажылдап турар көску психиатр Педро Гарсия Флейтеске салдым. Ол мынчаар чугаалап турар:

— Бо эң ховар таварылганы баштай-ла 1970 чылда шинчилеп эгелээн мен. Эрткен чылдарның иштинде бистер хөй санныг психометриктиг, энцелографтыг, неврологтуг шинчилелдерни кылдывыс. Томас Нуньестиң херек кырында удувайн чоруурун херекселдер көргүзүп турар. Ооң бажының мээзи дүне-даа, хүндүсте чаңгыс арга кезиишкин дунаа «ажылдап турар». Бир эвес кижи бир неделя хире үе иштинде шуут удувас болза өлүмге ол таваржыр деп эртемниң бадыткалындан бо таварылга ала-чайгаар каржып турар.

— Аарыгның чылдагааны чүде деп бодаар силер?

— Чүнүң-лаа мурнунда Томастың бичии чораан үезинде таварышканы кемдээшкинде болуп турар деп бодаар мен, ол менингоэнцефалиттиң аар хевирин аарып эрткен, ол чорук баш мээзиниң картыгга кемдээшкинни болдурган.

— Амгы үениң медицина херекселдериниң дузазы-биле ук аарыгны эмнеп болуруңга идегел бар ирги бе?

— Ооң уйгузун эгидип шыдаар эмнер амгы үеде чок. Казалап болур чадавас, ынчалза-даа бо таварылгала ооң херээ бар бе.

Евг. БАЙ.

ХЫРБАЛААШ-ДАА...

Бразилияның чурттакчызы Валдемар Аугусту Алгану душтук оолдардан душтук кыстарның деспейн баарының бир хөктүг аргазын шенээн.

Сорокаб деп бичии хоорайжыгаштың хлеб быжырыкчызы болунуң душтуун чанындан ыратпазы-биле хелюк быжыт хырбаны шенеп көрген. Холдарын хырба-биле эндере чаап алгаш, салып ыңай болуп чыткан кыстың будунуң кажык чоогундан сегирип алган. Ынчангаш ийи кижи тудуштур шуут хырбалашкан. Холчок корткан херээжен кижиниң алгыжынга полицейжилер маңнажып келбээн болза, чүү болуру билдинмес.

Хай-бачыттыг душтук эрниң холундан кысты арай боорда адырган, оларның аразы бо таварылганың соолунде талыйтыр ыраан, кыс дезе берген.

В. КУЧЕРОВ.

(«Труд»—СЭТА).

КРОССВОРД

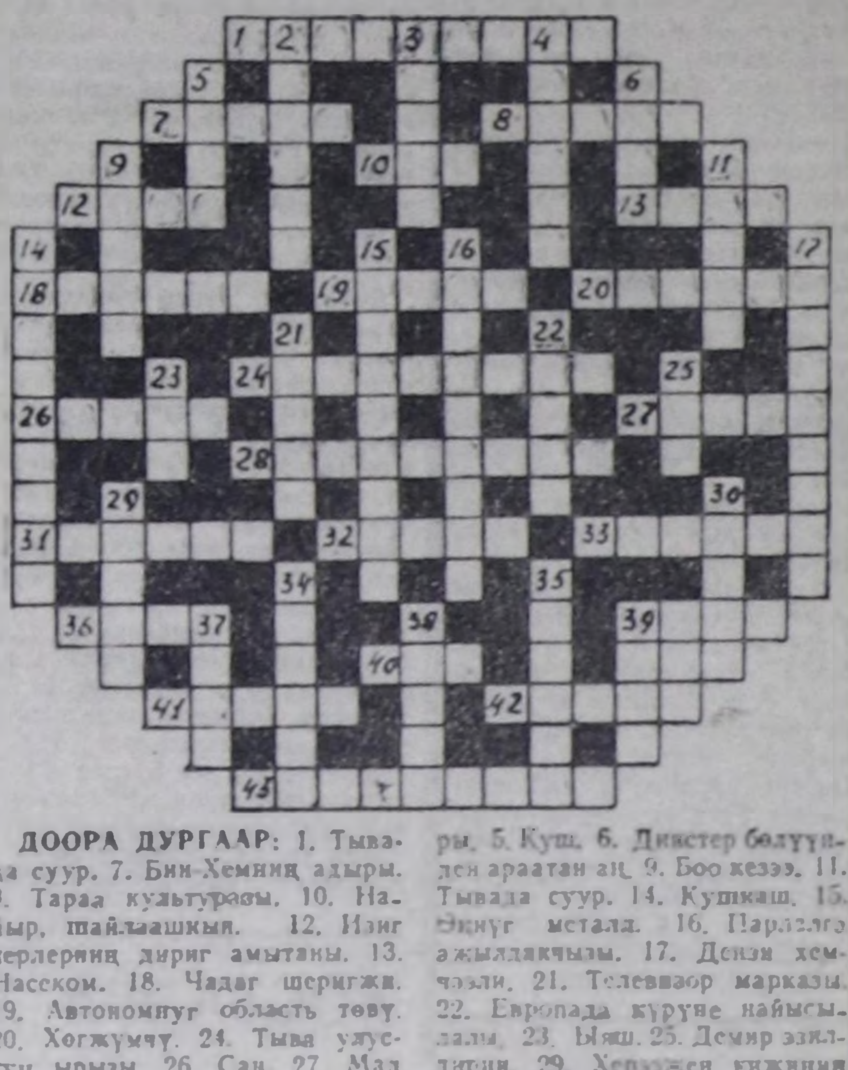

ДООРА ДУРГААР: 1. Тывада суур. 7. Бии-Хемниң адыры. 8. Тараа культуразы. 10. Найыр, шайлаашкын. 12. Изиг черлерниң дириг амытаны. 13. Насеком. 18. Чадаг шеригжи. 19. Автономнуг область төвү. 20. Хогжумчу. 24. Тыва улустуң ырызы. 26. Сан. 27. Мал чүзүнү. 28 Чаңгыс үзеллиг кижилер бөлүү. 31. Аңчы кижиниң эдилели. 32. Совет Эвилелиниң маршалы. 33. Тожула суурлуташ. 36. Дарган кижиниң эдилели. 39. Бок сиген. 40. Балык. 41. Тулаа кужу. 42. Шээр мал. 43. Тыва улустуң ырызы.

УЗУН ДУРГААР: 2. Амурнуң бир адыры. 3. Совет хирург, академик. 4. Үүже опгары. 5. Куш. 6. Днестер бөлүүнден араатан аң. 9. Боо кезээ. 11. Тывада суур. 14. Кушкаш. 15. Эңнүг метала. 16. Парлалга ажылдакчызы. 17. Дензи хемчээли. 21. Телевизор марказы. 22. Европада күрүне найысылалы. 23. Ыяш. 25. Демир эзилдирин. 29. Херээжен кижиниң кааставалгазы. 30. Сочи хоорайның бир районү. 34. Соок чеп сек. 35. Ижин-хырындан кылган тыва чем. 37. Улуг куш. 38. Сурагдыг тыва лаш чонукчузу, РСФСР-ниң Репин аттыг күрүне шаңналының лауреады. 39. Хээчилер отрядындан амытан.

Кроссвордту С. САЛЧАК тургускан.

Январь 24-те үнген кроссвордтуң харыызы

ДООРА ДУРГААР: 5. Салчак. 6. Дерзиг. 9. «Эрик». 10. Барабан. 11. Таан. 12. Хыльба. 14. Экран. 16. Кулак. 18. Рашида. 19. Өлүген. 22. Терек. 24. Чайык. 25. Чекпе. 28. Алаш. 30. Колонна. 31. Ужар. 32. Коралл. 33. Багана.

УЗУН ДУРГААР: 1. Элик. 2. Тамба. 3. Шекне. 4. Үзүт. 5. Сарыык. 7. Гранат. 8. Сарала. 13. Былаңчы. 15. «Кеземче». 16. Кыдат. 17. Кадак. 20. Мрамор. 21. Сайлык. 23. Алтара. 26. Акула. 27. Кадар. 29. Шары. 31. Уран.

ХЕЙЛИГ-СУГ ИШКЕШ...

●Чечен чугаа●

Ол күзүн суурдан хайыы черде Моңгуш Чылбак өөн ийи өг төрелдериниң кодаанынга кээп тип алган. Чылбак, Бичекей Моңгуштар алдан хар ажа дүжүп чоруур. Чонунга хүндүткелдиг улус-тур. Уруглары өскеш, кушкаш оолдары ышкаш, төрээн уязындан калбак-делгем Ада-чуртунун ырак-чоок булуңнарынче ужуп тыргылээш, өөренири өөренип, ниитиниң херээнге төлептиг улуг-хуузун кирип, ие баштангылай бергилээн. Ирей-кадай ааска өй каш малыя азырап, өремелиг шайын үепейн, өрегелиг өөн буспайн, үнген кирген чонунуг, каң-кадык чурттап чорааннар. Тус черниң чону ирейни ойзу адаар — Чортар дээр. Боду база черле херт-бурт эвес, далаш чок, маажым. Кашпагай-даа аът мунганда чортарла чортар. Ынчангаш оңу билир кижилер ол атты аңаа кезээ мөңгеде шаңнап каан. Бир эвес Чортар орукка элейтип чораан болза, доспес оолдар ооң чаны-биле сидиредип эрте бээр. А демгизи дүш-даа чок, аъдын-даа албадап кымчылавас, чүгле «шу» дээш, ында-хаая тепегнил далдыразыр тепсегилээр, ол-ла. Шылатпаш. Өзерниге ол-бо талаже ийлендир олургулааш, даңза таакпызын хайылдыр соргулап каап чоруур. Долгандыр турар каас-чараш бойдусту иштинде топтап магадап көргүлээр. Кады кырааны-биле ийи аъттыг ырак черже чорупканда, мырыай хөктүг. Кадай өде-чара аажылыг болгаш Чортарның элейтиринге пат кылыы хайныр:

— Аъдын камнап алгаа, сээң-биле ынчап элейтип чорбас мен! Аъттың шаап мунар, эътти кезип чиир чоор —дээш, холгезин дырс кылдыр кымчылааш, сидирт дээр.

Ашак:

— Эйт, Бичекей, аъдың камна, аза албадаан эвес, кады хөөрежип, таваар чортуп чеде берээлиден!— деп алгырып чыдып каар.

Эрес кадай аалдап баар өөнге четкеш, хойну өлүртүп, хойтпакты тиктирип алгаш олурда, Чортар бо элейтип кээр.

Кады кыраазы:

— Чалгаа, кажар, шупту чүве белен апаарга, элейтип кээр ындыг-ла болгай сен! — деп чемелээр...

Бир-ле күскү эртен ижер, тыртар — шай, таакпы салып алыр дээш кужур Чортар Оялазын мунгаш, суурже элейтип кирген. Суур биле оларның күзээниң аразы чээрби хире километр, шынаа кежер.

Чортар бир хонганының даартазында дүъшке чедирдаа сураг. Аалда арткан кады кыраанының хай-халагыдаа аажок:

— Кончуг элегерин! Хой карарар үлүү база келди. Мыя бо аргамчы дурту хире, барааны көстүп чыдар суурга хонуп чыдар, чүзү бар ооң ында, кончуг шүшпециинн! А-аа, биез бир дулгуяк арткан Чапчывазазын эргий берген эвеспе он, кыраан назынында. О-ой, шынап ол-дур, ол-дур! Кээрге-ле шиве, канчаптар эвес мен!... Мен болза, хүннеш-ле халдып кээр мен — деп, өөнге эжикче көрүп алган химирениа олурган.

Кужур Чортар чылар эвес. Шай, таакпызын кел-салы мүн-не садып алган. Даартазында дүъш соонда чанар дээш садыгта чортуп келген. Богда сүлде, чиик өртектиг кызыл арагалар дээрге козургай болган. Ындыг чиик өртектиг «арага» ол тайга, сыи ажылдыр ырак суурга бир-ле дугаар келгени ол. Чортар аңаа эң-не баштай таварышканы ол. Ынчангаш хары угда дөртеп шилди саткаш, таалыңының ийи талазынга чээрби-чээрби кылдыр чаш уругтулаштыр пөс-биле чөргегилээш, так шарып, суккулап алган. Сеткил-сагыш чырык чаагай, ам элейтип эвес, Оялавы шокшудуп, чыраалаплп каап аллые далажыпкан.

Таалыкын кампыг дужурдеш, эктинге арта каап алгаш, өгже чортаар базыпкан. Кадайы:

— Че, чүге читтиң, чүңүү коргеш алырылбастай бердиң? — деп, са кончуп эгелеп чорда, Чортар:

— Чиик өртектиг арагалар садып алдым. Кадай, суурда ол чаа келген, улуг-бичедаа хамаанчок аажок-ла садып ап тур. Мен чоонгая мен дээш, дөртен шилди аптым. Кадай. Кады өглерни шайлаадыр-дыр. Чоокта шайлаткан эвес бис — деп дыңнаткан.

Кадай хыйланырып соксатхаш, эриг чымчак кылдыр көрнүп келгеш, аксын шала ажыпкаш, кезек кайтап тура, чээзик чаагай чугаалаан:

— Чүү кончуг хөйнү алган сен? Ынчап инек өдээ сыртанырывыс ол-дур аа? Мал-маганы саап, кажаалап алгаш, чем-аъштан кылып алгаш, чалаар бис шиве.

Кужур Чортар ол кежээ мал-маган бажы дозуп, кады кыраанынга дузалажып маңнап турда, аңа хат-казыргыла! Кадай өөнге кээп амданныг чаагай чемин кылып эгелей берген. Чортар ыя аразында сактып кээп:

— Ойт, лөө шатта чаңгыс өг Балаң ашак сугну канчаар бис?— деп айтырган.

— Ойт, көңгүс уткан-дыр мен. Ырак эвес хоокүйлерни база чалап эккээр-ле — дээн.

Чортар оон үне халааш, Оялазын чавыдактапкаш, ол аалче чарыш аъды мунган оолдаргылаштыр сидирт дээн.

Чалаанын ёзугаар кады-кожа өглер ишти дашка уунтар шупту тос хире кижи Чылбактың өөнге чыглып келгеннер. Шай ижип чемненген соонда демги «кылаң-караны» аксын ажыдып, шимчедип эгелээн. Ийн-бир дугураанны ишкилепкен соонда, кегирердаа кижи бар, «кыжыраң чиктинн»-даа дээр, «иштим изип балы барды ышкаш»-лаа дээр кижи бар, элдеп! Үнүп-кирип дыштанып, ижип-ле тургаңнар. Улуг эзирээн, алгы-кышкы үндүрүп шуугаан-даа кижи чок. Анаа, ижип-не хеверип турар ындыг болган. Чеже ижер, чиик өртектиг «арага» төнген. Улус караңгылаай бергенде өглеринче тарап чаңгылаан.

Улуг-хүн таварыштыр эртенинде Чылбак сугнуң суурда уруунуң уруглары —ийи өөреникчи чедип келген. Кырганнар даштын мал-маганының аразында чоруп турган. Демги ийи уруг өгге кирип келгеш көөрге, орун адаанда болгаш үлгүүр баарында газировка шилдери козургай болган. Уруглар ынча шилдиң аразындан аксы ажыттынмаан чаңгыс-ла шил тып алгаш, аяктарга кудуп ижип орда, кырган-авазы кирип келгеш:

— Ой-ой, ажы-төл, ол араганы кайыын тып алдыңар, бичии улус ишпес чоор! — дээш, шилди уйта согар деп дап берген.

— Мынча хөй газировканы кымнар ижип турду, кырган-авай?— деп, уругларның бирээзи айтырган.

— Па, ол араганың ады казыропка чүве бе, уруглар?

— Арага эвес, суксунга ижер чүве ышкажыл. Бо хейниниң үнүп турганын көрдаан. — дээш, шилче айыткаңнар.

Топтап көөрге, шынап-ла борбак-борбак хейлер аттыгып үнүп турган.

— А-аа, анаа хейлиг суг ышкажыл мооңар, черле хөйнү ижерге-даа эзирбес чүве болду ийин харын. Кырган-ачаңар ышкажыл, кончуг сээдең чүве! Суур киргеш, чиик өртектиг арага садып алдым— дөртен хирени дээш, кожа оглер ишпин чалаан. Анаа-ла бичии уруглар суксуңга ижер хейлиг-суг ышкажыл моонар. Ам-на билдим, уругларым. Даштын кырган-ачаңарга чугаалаайн — дээш, үне халаан.

К. ЭКЕР-ООЛ.

ТВ

ФЕВРАЛЬ 7-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе» 8.15 — «Чүүден болгаш чүге». Уругларга дамчыдылга. 8.45 — «Эртем болгаш техника». Киножурнал. 8.55 — Чалыылардың ногаадынчы ажылы. 9.25 — Айтырыглар—дилээшкиннер — шиитпирлер. Совет профэвилелдиң XVIII съездизинге уткуштур. 10.55 — Азербайджан ССР-ниң күрүнениң танцы ансамбльның концерти. 11.25 — «Кады ажылдажылга». Тележурнал. 11.55 — Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. 12.25 — «Алдын ас-кыр дагаажыгаш». Н. А. Римский-Корсаковтуң операзы. Ереванның күрүнениң үлегерлиг А. Спендиаров аттыг опера болгаш балет театрының шиизи. Чапсарда (13.20) — Бөгүн делегейде. 15.00 — Суббота — ада-иелер хүнү. 16.30 — «Бузуречиг-даа бол — элдептиг». 17.30 — Фигурлуг чунгулаашкын. Европаның чемпионады. Хостуг танцы. Югославиядан дамчыдылга. 18.45 — А. Князев ойнаар. (виолончель). 19.10 — Улуг Октябрьның оюнга. «Төөгүнүң ишпес одуруглары». Уран-чечен фильм. — «Москва—Генуя». 21.00 — «Үе». 21.35 — «Суббота кежээзинде». Артиске алдар болдурган концерт. ССРЭ-ниң улустуң артизи А. И. Райкинниң Күрүнениң эстрада театрынга юбилейлиг кежээзинден үзүндүлер. 23.20—23.30 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — «100 чыл болган соонда». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 8.30 — Ритмниг гимнастика. 9.00 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 9.30 — Авампың школазы. 10.00 — «Кадайлалыышкын». Уран-чечен фильм. Н. В. Гогольдуң шиизинге. 11.35 — «Театрда, кинода болгаш телевидениеде музыка». Композитор Андрей Петров. 13.35 — «Целлулоид ооллугаштар». Үш сериялыг уран-чечен телефильм. 3-кү сериязы. 14.55 — «Капитаннар ортулуу». Мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 15.25 — «Онза-дыр, эки-дир оо!». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. Л. болгаш В. Шевченко дрессировщиктер дугайында. 16.00 — Стол теннизинге ССРЭ-ниң маргылдаазының түңнелдеринге. 16.40 — «Георгий Свиридовтуң белеткели». 18.00 — Үнүштер дугайында. 18.45 — «Бунинниң төрээн черинде». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 18.55 — Баскетбол. ССРЭ-ниң маргылдаазы. Эр кижилер. ЦСКА — «Жальгирис». Чапсарда (19.40) — «Тамчыктыг улуңар, чаштар!». 20.40 — «Р. Шуманның ыр бөлүү». РСФСР-ниң алдарлыг артизи О. Соловьева ырлаар. 21.00 — «Үе». 21.35—23.55 — «Ужудуушкун үезинде болуушкун». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги, 2-ги сериязы.

Редакторнуң оралакчызы К. К. САТ.

АГААР

Бөгүн республикага бүргеп, аязыр. Агаарның температуразы дүне 26—31 градус, чамдык черлерге 17—22 градус, хүндүс 15—20 градус, чамдык черлерге 5—10 градус соок болур.

Кызылга чагбас. Дүне 27—29 градус, хүндүс 16—18 градус соор.

КИНО

ФЕВРАЛЬ 7-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Веселенькое волшебство» 11.20 «Глория» 9.30, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Детство Бемби» 9.30, 13.00 «Полет в страну чудовищ» 11.10, 15.00 «Борис Годунов» (1, 2 сериязы) 17.50 «Не забудьте выключить телевизор» 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Человек со звезды» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 «Тайна жителей Луны» 12.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Верую в любовь» 14.00, 17.40, «Прости» 15.50, 19.30 шактарда.

ЧАРЛАЛ.

Профэвилелдериниң область чөвүлелинге (Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 30 дугаар бажың), суббота санында, эртенгиниң 9 шактан 17 шакка чедир күш-ажылдың болгаш ажыл төлевириниң, социал страхованиениң, чуртталга-амыдыралдың, күш-ажыл хоойлузунуң болгаш күш-ажыл камгалалының талазы-биле айтырыгларга хамаарышкан халас консультацияларны профэвилел кежигүннеринден ап болурун чарлап тур.

Адресивис: 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харысаалгалыг секретарьның 2-23-35, секретарьяттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлегпур килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн баргаңда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241. Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3446. ТС—00233.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1987 чылдың февраль 8 воскресенье № 34 (13334)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек

«...Демократчыдылганың бүгү хевирлериниң ажыктыг ажыглаарының сорулгалары Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында ССРЭ Хоойлузунга шиитпирлеттинер, ооң төлевилелин бүгү улуска чугаалажып көөрү-биле киирер».

(СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң материалдарындан).

ТӨЛЕВИЛЕЛ

КҮРҮНЕ БҮДҮРҮЛГЕЗИНИҢ (КАТТЫЖЫЫШКЫНЫНЫҢ) ДУГАЙЫНДА Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң ХООЙЛУЗУ

Бо Хоойлу ССРЭ Конституциязынга дүүштүр күрүне бүдүрүлгелериниң (каттыжыышкыннарының) ажыл-агый чорудулгазынга экономиктиг болгаш эрге-хоойлу талазы-биле үндезиннерин тургузуп, үлетпүрде, тудугда, агроүлетпүр комплекизинде болгаш өске-даа адырларда бүдүрүлгениң чепсек-херекселдеринге күрүнениң (бүгү улустуң) өнчүзүн быжыглап, бүдүрүлгени эргелеп башкарарынга, күрүнениң болгаш ниитиниң ажыл-херектерин шиитпирлээринге күш-ажылчы коллективтерниң киржир аргазын калбартыр. Хоойлу чаңгыс аай бүдүн чүүл болур улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң эң чугула сорулгаларын шиитпирлээринге төпчүттүнген үндезиннерин ханыладыр, эргелеп башкарылганың экономиктиг аргаларын күштелдирерин, долу бот-орулга-чарылганы, бодун боду акшаландырарын калбаа-биле ажыглаарын, демократтыг үндезиннерин калбартырын болгаш бот-эргелелди хөгжүдерин баш удур көрүп, бүдүрүлгелериниң (каттыжыышкыннарының) болгаш күрүне эрге-чагырга база эргелеп башкарылга органнарының аразында харылзааларны тодарадыр.

I. БҮДҮРҮЛГЕ (КАТТЫЖЫЫШКЫН)—УЛУС АЖЫЛ-АГЫЙЫНЫҢ КОЛ ЗВЕНОЗУ

1 чүүл. Күрүне бүдүрүлгези (каттыжыышкыны) болгаш ооң сорулгалары

1. Күрүне бүдүрүлгелери (каттыжыышкыннары) кооперативтер-биле кады улус ажыл-агыйының чаңгыс аай комплекизиниң **кол звенозу** болур. Чурттуң экономиктиг күчүзүн хөгжүдеринге болгаш социализм үезинде ниитилел бүдүрүлгезиниң эң дээди сорулгазын — чоннуң өзүп турар материалдыг болгаш угаан-бодал херегцелин улам долузу-биле чедип алырынга бүдүрүлгелер (каттыжыышкыннар) кол рольду ойнаар.

Бо Хоойлу (моон ыңай каттыжыышкыннарның онзагай чүүлдерниң дугайында чугаа болур таварылгалардан аңгыда, бүдүрүлгелер деп адаар) күрүне бүдүрүлгелерин болгаш каттыжыышкыннарын органзастаарының болгаш оларның ажыл-чорудулгазының үндезиннерин тодаргайлаар.

2. Күрүнениң бүдүрүлгезинге күш-ажылчы коллектив бүгү улустуң өнчүзүн ээ болуп ажыглап турган, чоннуң байлаан тургузар болгаш көвүдедир, ниитилелдиң, коллективтиң болгаш ажылдакчы бүрүзүнүң эрге-ажыктарын дүүштүрерин хандырар. Бүдүрүлге болза социалистиг бараан бүдүрүкчүзү болур, продукцияны бүдүрер болгаш садар, долу бот-орулга-чарылганың, бодун боду акшаландырарының болгаш бот-эргелелдиң байдалдарынга план болгаш керээлерге дүүштүр ажылды күүседир база ачы-дуза чедирер.

Бүдүрүлге бодунуң ажыл-чорудулгазын үлетпүрге, көдээ ажыл-агыйга, тудугга, транспортка, харылзаага, эртемге болгаш эртем хандырылгазынга, ачы-дуза чедиреринге болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа адырларынга боттандырып чорудар. Ол хары угда ажыл-чорудулганың янзы нарын хевирлерин (агроүлетпүр, садыг-үлетпүр, үлетпүр-тудуг, эртем-бүдүрүлге болгаш өске-даа) чорудуп болур.

Бүдүрүлге дээрге юридиктиг албан чери болур, ол ниитиниң өнчү-хөреңгизинде аңгы үлезектиг болгаш тускайлаң балансылыг.

3. Бүдүрүлгениң кол сорулгазы болза улус ажыл-агыйының болгаш хамаатыларның ооң продукциязынга, ажылдаарынга болгаш ээзеш чарыгдалдыг бедик херегжечи талаларлыг болгаш шынарлыг ачы-дузазынга нииги негелделерин бүгү талалыг хандырары, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге салышкынын көвүдедири болгаш аңаа үндезилеп бодунуң коллективиниң база ооң кежигүннериниң чаагай чоруун бедидерин хандырары.

Херегленчиниң негелделери бүдүрүлгеге албан күүседир хүлээлге болур, а оларны бүрүнү-биле болгаш чогуур үезинде хандырары — күш-ажылчы коллектив бүрүзүнүң ажыл-чорудулгазының дээди утказы болгаш нормазы.

Бодунуң кол сорулгазын боттандырары-биле бүдүрүлге дараазында чүүлдерни хандырар:

Эртем-техниктиг чедиишкиннерин ажыглаарын дүргедедиринге, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн болгаш курлавыр камналгазын өстүреринге үндезилээш, бүдүрүлгениң ажыктыын, ооң интенсификастаашкынын хөгжүдери болгаш бедидери, арыг орулганы (орулганы) көвүдедири;

коллективтиң социал хөгжүлдези, бедик бүдүрүкчүлүг күш-ажылга таарымчалыг аргаларны тургузары, күш-ажыл талазы-биле хуваалданың, социал шынныг чоруктуң принциптерин чайгылыш чок боттандырары, кижиниң долгандыр турар бойдус хүрээлелин камгалаары болгаш экижидери;

ниитиниң өнчү-хөреңгизин ажыл-агыйжы ээ-биле ажыглаарынга ажылдакчы бүрүзүнүң хууда ханы сонуургалын, коллективтиң болгаш күрүнениң херектеринге ооң дорт киржилгезин тургузуп турар күш-ажылчы коллективтиң бот-эргелели.

2 чүүл. Бүдүрүлгениң ажыл-чорудулгазының принциптери

1. Бүдүрүлгениң ажыл-чорудулгазын Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң экономиктиг политиказын боттандырарынга эң чугула чепсек болур экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң **Күрүне планынга үндезилеп** тургузар. Контроль чурагайларга, үр хуусаалыг экономиктиг нормативтерге, күрүне чагыгларынга, а ол ышкаш херегленчилерниң чагыгларынга дүүштүр бүдүрүлге пландарны ажылдап кылыр болгаш керээлерни чарар.

2. Бүдүрүлге **долу бот-орулга-чарылганың болгаш бодун боду акшаландырарының принциптерин** барымдаалап ажылдаар. Бүдүрүлгениң бүдүрүкчү, социал ажыл-чорудулгазын болгаш күш-ажыл төлевирин күш-ажылчы коллективтиң ажылдап алган акша-хөреңгизиниң күселди-биле боттандырар. Продукция сайгарганындан (кылган ажылындан, чедирген ачы-дузазындан) киирип алган акшазындан бүдүрүлге бодунуң материалдыг чарыгдалдарын дуглаар. Бүдүрүлгениң ажыл-агыйжы чорудулгазының кол көргүзүү ооң арыг орулгазы азы киирип турар орулгазы болур. Арыг орулганың (орулганың) чамдык кезиин бүдүрүлге бюджет, банк болгаш үстүкү албан черниң мурнунга хүлээлгелерин күүседиринге ажыглаар ужурлуг. Ооң өске кезиин боду чарыгдаар болгаш күш-ажыл төлээр өске акша-хөреңгизи-биле кады **коллективтиң бот-орулга-чарылгазының орулгазын тургузар**, ол дээрге бүдүрүлгениң амылырап чурттаарының үндезини болур.

3. Долу бот-орулга-чарылганың болгаш бодун акшаландырарының байдалдарынга бүдүрүлгениң ажыл-чорудулгазын **социалистиг бот-эргелелдиң принциви** барымдаалап чорудар. Бүдүрүлгеге бүрүн эргелиг болур күш-ажылчы коллектив бүдүрүлге болгаш социал хөгжүлдениң бүгү айтырыгларын тускайлаң шиитпирлээр. Бүдүрүлгениң ажылында чедиишкиннер болгаш чидириглер коллективтиң бот-орулга-чарылга орулгазының дейнелинге, ажылдап турар кижи бүрүзүнүң чаагай чоруунга дорт салдарлыг болур.

4. Эң-не эвээш чарыгдалдыг-биле бүдүрген, ажыктыг, бедик шынарлыг болгаш маргылдаага ажып үнер аргалыг продукцияга (ажылга, ачы-дуза чедирилгезинге) херегленчилерниң негелдезин эң-не долузу-биле хандырар дээш, **социалистиг чарыштың** чугула хевири болур бүдүрүлгелер аразының **экономиктиг чарыжының ролю** бүдүрүлгелерниң ажыл-чорудулгазынга өзүп турар. Эң эвээш чарыгдалды үндүрүп турган, эки продукцияны (ажылдарны, ачы-дуза чедирерин) бүдүрерин база сайгарарын хандырган бүдүрүлге бот-орулга-чарылганың улуг орулгазын база бодунуң бүдүрүлге болгаш социал хөгжүлдезинге база ажылдакчыларның күш-ажылын төлээринге артык болдунар арганы алыр.

Продукцияның (ажылдарның, ачы-дуза чедиреринниң) тодаргай хевириниң бүдүрүкчүлери болур бүдүрүлгелерниң онза эргелиг болур байдалын кызыгаарлавышаан, оларның аразынга экономиктиг чарышты бүгү хемчег-биле хөгжүдеринге күрүне планнаашкынны ажыглап, конкурстуг төлевилээшкиннерин база бүдүрүүшкүннерин, сан-чээлиг бырааларын база өртектиг калбаа-биле хереглеп турар.

5. Бүдүрүлге **социалистиг хоойлу-дүрүмге** үндезилеп ажылдап турар. Ажыл-агыйның бүрүн бот-орулга-чарылгазының болгаш бодун боду акшаландырарының байдалдарынга бүдүрүлге бодунуң ажыл-чорудулгазы боттандырарынга **калбак эргелерлиг болуп турар** болгаш бүгү-ле бүдүрүлге база социал айтырыгларының талазы-биле хоойлужудулгага удурланышпас шиитпирлерни хүлээп ап болур.

Күрүнениң эрге-ажыктарын база хамаатыларның эргелерин сагыыры, социалистиг өнчүнү кадагалаары, алган хүлээлгелерин күүседири болгаш карыяга чок ажылдаары дээш **бүрүн харысаалганы** бүдүрүлге бодунга ап, бүдүрүлгениң база күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаар.

6. Күрүне бүдүрүлгениң хүлээлгелериниң талазы-биле харыылавас. Бүдүрүлге база күрүнениң, а ол ышкаш өске бүдүрүлгелерниң, организацияларның болгаш албан черлерниң хүлээлгелериниң талазы-биле харыылавас.

3 чүүл. Коллективтиң бот-орулга-чарылгалыг орулгазы, ону хуваары

1. **Коллективтиң бот-орулга-чарылгалыг орулгазы** болза, бүдүрүлгениң бүдүрүлге база социал хөгжүлдезиниң, күш-ажылдың төлевириниң үнер дөзү болур, ол бүдүрүлгениң эргезинде турар болгаш ону **бот-тускайлаң ажыглаар, кымдаа хураап ап болбас.**

Бот-орулга-чарылгалыг орулганың күселди-биле нормативтер ёзугаар **ажыл төлевириниң фондузу болгаш экономиктиг идиг бээриниң фондулары:** бүдүрүлгени, эртемни болгаш техниканы хөгжүдериниң; социал хөгжүлдениң; материалдыг шаңнап-мактаарының база саң-хөө курлавырының азы өске-даа ол черге-лиг ажыглалдың фондулары тургустунар. Бүдүрүлгениң ол ышкаш валюта шилчидилгезиниң фондузу база тургустунар.

2. **Ажыл төлевириниң фондузун** бүдүрүлге тариф ставкаларының, эрге-дужаал шаңнарының талазы-биле күш-ажыл төлевиринге, а ол ышкаш чедир төлээринге база немелделерге ажыглаар.

Материалдыг шаңнап-мактаарының фондузун янзы-бүрү шаңналдарга, материалдыг дузаламчыга болгаш күш-ажылчы коллективтиң өске-даа хереглелдеринге чарыгдаар.

Бүдүрүлгеге ажыл төлевириниң фондузунуң болгаш материалдыг шаңнап-мактаарының фондузунуң орнунга **күш-ажыл төлевириниң фондузун** тургускан үеде, ук фонд күш-ажылдың түңнелдери дээш ажылдакчыларга бээр бүгү-ле төлелгелерниң чаңгыс аай үнер дөзү болур.

3. **Бүдүрүлгени, эртемни болгаш техниканы хөгжүдериниң фондузун** бүдүрүлге эртем-шинчилел болгаш дуржулга-конструктор ажылдарын, аңгы үениң техниктиг үндезининге кол фондуларны чаартырын база калбартырын акшаландырарынга, бодунуң хуусаада эргилде хөреңгилерин өстүреринге, а ол ышкаш бүдүрүлгениң хөгжүлдериниң өске-даа эчис сорулгаларынга ажыглаар.

Элээшкин дээш кылып турар шилчидилгелерни бүдүрүлгени, эртемни база техниканы хөгжүдериниң фондузунче азы мыдыг ажыглалдың өске-даа фондузунче киирбишаан, ооң бүгү түңүн бүдүрүлге бот-тускайлаң ажыглаар. Ажылдап алган акша-хөреңгилериниң күселди-биле бүдүрүлге септелгениң бүгү-ле хевирлерин боттандырар.

4. **Социал хөгжүлдениң фондузун** күш-ажылчы коллектив социал-культура талазының материал-техниктиг баазазын бүгү хемчег-биле быжыглаарынга, ооң объектилерин ажаап-тежээринге, кадыкшылдыга, культура-массалыг хемчеглерни чорударынга база өске-даа социал хереглелдерни хандырарынга ажыглаар. Бүдүрүлге чери күш-ажылчы коллективтиң чөпшээрели ёзугаар, ол ышкаш материалдыг шаңнал-мактал фондузунуң хөреңгилериниң чамдыызын база ол сорулгаларга ажыглап болур эргелиг.

4 чүүл. Бүдүрүлгениң материал-техниктиг баазазы болгаш хөреңгилери

1. Бүдүрүлгениң материал-техниктиг баазазы болгаш хөреңгилери, азы ооң эргелелинде турар өнчү болза кол фондулар болгаш саарылга хөреңгилери, ол ышкаш өске-даа саң-хөө курлавырлары болур.

Бүдүрүлге дешпаалгелиг үндезинге материал-техниктиг баазазын хагын бүдүрүлгезин доктаамал хандырар, бүдүрүлге күчүлерин болгаш кол фондуларны эң ажыктыг ажыглаар хүлээлгелиг.

2. Бүдүрүлге күчүзүнүң долу бериинмезин чедип алыр сорулга-биле бүдүрүлге ажылдаарының ийи ээлчеглиг, а эң онзагай болгаш аар өртектиг дериглерге база бүдүрүлге байдалдары эргежок чугула негеп турар черлерге үш азы дөрт ээлчеглиг чурумну тургузар. Бүдүрүлгеге ажылдаарының өске чурумун ажыглаарын үстүнде турар органның улус депутаттарының ук чер Соведи-биле дугурушкан чөпшээрели ёзугаар кылып болур.

3. Бүдүрүлгениң саарылга хөреңгилери ооң долу эргезинде турар болгаш оларны оон ап болбас. Хууда саарылга хөреңгилери чедишпес болза, ону коллективтиң бот-орулга-чарылга орулгазының күселди-биле дуглаар, а оларны долдурарын бодунуң курлавырларындан боттандырар. Бүдүрүлге саарылга хөреңгилериниң чон ажыглалын база оларның эргилдезин дүргедедирин хандырар хүлээлгелиг.

4. Бүдүрүлгениң эргелери:

ажыглаттынмайн турар бажыңнарны, тудугларны, дериглерни, транспорт аймаан, инвентарьны, чиг эт-те болгаш өске-даа материалдыг үнелиг чүүлдерни өске бүдүрүлгелерге болгаш организацияларга дамчыдып бээр, садар, арендага хөлезилээр, түр ажыглаары-биле халас азы чээлдинге бээр, ол ышкаш олар элээн болгаш моральдыг эргижирээн болза балансыдан уштур бижиир;

материалдыг болгаш акша курлавырларын, ооң иштинде күш-ажылчы коллективтиң чөпшээрелиниң ёзугаар экономиктиг идиг бериишкиниң хөреңгилерин ук бүдүрүлгеге ажылдап кылып берип азы ачы-дуза чедирип турар өске бүдүрүлгелерге болгаш организацияларга дамчыдып бээр.

Айыттынган таварылгаларда ажыглаттынмайн турар өнчүнү сайгарткандан алган акшаны база аренда төлевирин бүдүрүлге хөгжүдериниң, эртем болгаш техниканың фондузунче киирер, а өнчүнү өске бүдүрүлгелерге болгаш организацияларга дамчыдып, садып база үнүр бижип турда тыптып келген карыгланы бүдүрүлге бодунуң экономиктиг идиг бериишкин кылыр чогуур фондуларының күселди-биле дуглаар.

II. БҮДҮРҮЛГЕНИ (КАТТЫЖЫЫШКЫННЫ) ЭРГЕЛЕП БАШКАРАРЫ БОЛГАШ КҮШ-АЖЫЛЧЫ КОЛЛЕКТИВТИҢ БОТ-ЭРГЕЛЕЛИ

5 чүүл. Каттыжыышкынның болгаш бүдүрүлгениң структуразы

1. Улус ажыл-агыйының адырларында ажыл-агый чорудулгазының алыс сорулгаларынга болгаш негелделеринге дүүштүр эргелеп башкарылганың структуразының база ону органзастаарының онзагай чүүлдерин барымдаалап каттыжыышкыннарның янзы-бүрү хевирлери болгаш бот-тускайлаң бүдүрүлгелер тургустунган. Каттыжыышкыннарның кол хевирлери болза бүдүрүлге болгаш эртем-бүдүрүлге каттыжыышкыннары болур. Каттыжыышкын структуралыг кезектиң болгаш ооң составында кирип турар тускайлаң бүдүрүлгелерниң девискээр талазы-биле кайда-даа турарынга хамаарылга чокка чаңгыс аай бүдүрүлге ажыл-агый комплекизи боон ажылдаар, адырларның болгаш девискээрлерниң эрге-ажыктарының сырый холбаалыын хандырар. Ол бодунуң ажыл-чорудулгазын чаңгыс аай планга болгаш балансыга үндезилеп боттандырар.

Бүдүрүлге болгаш каттыжыышкын бодунуң продукциязының фирма хандырылгазын болгаш фирма садыын органзастаар, ону боттандырары-биле эргежок чугула апарганда чогуур салбырларны тургузар.

2. **Бүдүрүлге каттыжыышкыны** эртем-техниктиг шыдалын тускай адырлар аайы-биле сайзырадып специализастаарынга, кооперастаарынга болгаш таарыштырарынга үндезилээш, продукцияның (ажылдарның, ачы-дуза чедирилгезиниң) чамдык хевирлерин бүдүрери-биле тургузар. Бүдүрүлге каттыжыышкыны үлетпүр, тудуг, транспорт, садыг болгаш өске-даа ажыл-чорудулганы боттандырар структуралыг кезектерден тургустунар. Каттыжыышкынның составынга эртем-шинчилел, төлевилел-конструктор, технологтуг организациялар болгаш структуралыг өске-даа кезектер кирип болур.

3. **Эртем-бүдүрүлге каттыжыышкыны** улус ажыл-агыйынга чугула ужур-дузалыг боор турар эртем-техниктиг дешпилгени чогуур үргаашкынныг кыныарга тодарадып турар машиналарның, дериг-херекселдерниң, приборларның, технологтуг чорудуушкуннарының болгаш материалдарның бедик бүдүрүкчүлүг комплекизин кыска хуусаада ажылдап кылыры база бүдүрери-биле тургузар. Ону конструктор, болгаш дуржулга-шенелде баазазы сайзыраан эртем-шинчилел (төлевилел-конструктор, технологтуг) организацияларның азы бүдүрүлгелерниң (бүдүрүлге каттыжыышкыннарының) баазазынга тургузар.

4. **Бүдүрүлге** бот-орулга-чарылга эгелээшкининде ажылдап турар адырлардан: бүдүрүлгелерден, цехтерден, салбырлардан, участоктардан, фермалардан, бригадалардан, звенолардан, бюролардан, лабораторияларадан, өскелерден-даа тургустунар.

Бот-орулга-чарылга азы коллективтиг керээ эгелээшкининде ажылдап турар бүдүрүлгениң салбырларынга бүдүрүлгеде тургустунган материалдыг шаңнал-мактал болгаш социал хөгжүлде фондуларының чамдык кезиин үзүп берип болур, ооң хемчээлин ол салбырларның ажыл-чорудулгазының түңнелдеринден хамаарыжыр.

5. Каттыжыышкынның ооң **структуралыг кезектери** бот-орулга-чарылга эгелээшкининге болгаш каттыжыышкынның бадылааны оларның дугайында дүрүмге дүүштүр ажылдаар, салбырлардан тургустунар. Структуралыг кезектер банк албан черлеринге эки балансыг болгаш агар саныг боор болур.

Каттыжыышкын структуралыг кезекке эргежок чугула кол фондуларны болгаш саарылга хөреңгилерин быжыглаар, ажыл-агыйының иштики харылзааларын болгаш структуралыг кезектерниң аразында маргылдааларны шиитпирлээрин, а ол ышкаш оларның боттарының хүлээлгелерин күүседиишкини дээш чурумну боттандырарын тодарадыр.

Структуралыг кезек хоойлужудулганың болгаш каттыжыышкынның аңаа берген эргелеринге дүүштүр аңаа быжыглаан өнчү-хөреңгини баш бодунуң шиитпирлээр, каттыжыышкынның өмүнээзиннен өске организациялар-биле ажыл-агый керээлерин чарар эргелиг.

Структуралыг кезектиң өмүнээзиннен ажыл-агый керээлерин чарар болгаш аңаа быжыглаан өнчү-хөреңги дээш харысаалгалыг болур эргени каттыжыышкын берип болур. Ол четпес болза структуралыг кезектиң хүлээлге талазы-биле харысаалгазын каттыжыышкын хүлээр апаар.

Структуралыг кезек материалдыг шаңнал-макталдың болгаш социал хөгжүлдениң фондузун тургузар. Ону ооң ажыл-чорудулгазының түңнелдерин барымдаалап, каттыжыышкын тодарадыр. Структуралыг кезектиң ол фондуларының акша-хөреңгилерин ооң күш-ажылчы коллективиниң чөпшээрели чокка өске кирип ап болбас. Каттыжыышкын структуралыг кезээнге бүдүрүлгени, эртемни болгаш техниканы хөгжүдериниң фондузун, а ол ышкаш өске-даа фондуларның кезээн тускайлап берип болур эргелиг.

6. **Каттыжыышкынның составында үстүнде турар орган,** каттыжыышкынның составынга кирип турар **структуралыг кезектерниң тургузуун — каттыжыышкын, бүдүрүлгениң структуразын болгаш ооң кезектериниң — бүдүрүлге бадылаар.**

Каттыжыышкынга бо Хоойлу ёзугаар эргелерлиг боор турар бот-тускайлаң бүдүрүлгелер кирип болур. Каттыжыышкын ындыг бүдүрүлгелерге хамаарыштыр үстүнде турар органның ажыл-хүлээлгезин боттандырар, оларның бүдүрүлге-ажыл-агый чорудулгазының чамдык кезиин долузу-биле азы кезик-чамдыызы-биле күүседирин төптүгер эргелиг.

6 чүүл. Бүдүрүлгени эргелеп башкарары

1. Бүдүрүлгени эргелеп башкарары демократтыг централизмниң принцивиниң үндезинге, төптүткен удурттулганы база күш-ажылчы коллективтиң социалистиг бот-эргелелин холбаа ажылгазының үндезининге боттанып.

Социалистиг бот-эргелел бүгү коллективтиң болгаш ооң хөй-нийти организацияларының эң чугула шиитпирлерни ажылдап кылырынга база оларны күүседири дээш контрольга киржири-биле, удурткучуларның соңгулдалыы-биле болгаш бүдүрүлгени эргелеп башкарарын чаңгыс кижиниң удуртуру-биле боттанып. Бот-эргелелдиң үндезининге ажылдың бедик түңнелдерин чедип алыры, ажылдакчыларның органзастыг чоруун болгаш сагылга-чурумун кижизидери, оларның политиктиг медерелин бедидери дээш ажылчы чоннуң кижениишкиннерин каттыштырары база инициативазын хөгжүдерин хандыртынар.

Бүдүрүлгеге партия организациязы коллективтиң политиктиг ээзи болбушаан, ССРЭ Конституциязынга дүүштүр ажылдаар, бүгү коллективтиң, ооң бот-эргелел органнарының, профэвилел, комсомол, өске-даа хөй-нийти организацияларының ажылын углап баштаар болгаш администрацияның ажыл-чорудулгазынга контрольду боттандырар.

2. Бүдүрүлгеге удуртукчу кадрларның шынар составын экижидерин болгаш ажыл-чорудулгазының түңнели дээш оларның харысаалгазының күштелирин хандырып турар **удуртукчуларның соңгулдалыг чоруун** боттандырар. Соңгулдалыг болурунуң принцивин бүдүрүлгелерниң, структуралыг кезектерниң, каттыжыышкыннарның, бүдүрүлге кезээниң, цехтерниң, салбырларының, участоктарының, фермаларының болгаш звеноларының удуртукчуларынга, а ол ышкаш мастерлерге база бригадирлерге хамаарыштыр ажыглаттынар.

Бүдүрүлгениң ажыл-чорудулгазынга хамаарыжып турар социал-экономиктиг шиитпирлерин удуртукчу күш-ажылчы коллективтиң мында ажылдап турар хөй-нийти организацияларының киржилгези-биле оларның уставынга болгаш хоойлужудулгага дүүштүр ажылдап кылыр болгаш хүлээп алыр.

3. Бүдүрүлгениң, каттыжыышкынның структуралыг кезээниң удуртукчузун күш-ажылчы коллективтиң ниити хуралынга (конференциязынга) чажыт азы ажык бадылааш-кын-биле (хуралдың азы конференцияның хүлээп көргени ёзугаар) 5 чыл хуусаалыг соңгуур болгаш үстүкү орган ону бадылаар. Бүдүрүлгениң, каттыжыышкынның структуралыг кезээниң удуртукчузун эрге-дужаалындан күш-ажылчы коллективтиң ниити хуралының азы ооң төлээлеткениниң ёзугаар — күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелиниң шиитпиринге үндезилеп үстүнде турар орган хостаар.

Кол структуралыг кезектиң (кол бүдүрүлгениң) күш-ажылчы коллективинден соңгуттурган удуртукчуну үстүнде турар орган каттыжыышкынның удуртукчузу эрге-дужаалга бадылаар. Ону эрге-дужаалындан ол-ла чурум ёзугаар хостаар.

Бүдүрүлге кезектерниң, цехтерниң, салбырларының, участоктарының, фермаларының болгаш звеноларының удуртукчуларын, а ол ышкаш мастерлерни болгаш бригадирлерни ол-ла чурум ёзугаар чогуур коллективтер 2—3 чыл хуусаада соңгуур болгаш оларны бүдүрүлгениң удуртукчузу бадылаар. Бо айыттынган удуртукчуларны бүдүрүлгениң чогуур кезээниң коллективиниң шиитпиринге үндезилээш, бүдүрүлгениң удуртукчузу ээлеп турар албан-дужаалындан хостаар.

4. Бүдүрүлгеде бот-эргелел системазынга **чаңгыс кижиниң удуртуру** күш-ажылчы коллективтиң тура-соруун болгаш күрүнениң эрге-ажыктарын илередир. Ол удуртулганы удуртукчу — чиңгине директор, директор, начальник, эргелекчи хандырар. Удуртукчу бүдүрүлге черниң ажыл-чорудулгазын органзастаарынга херек тодаргай эргелерлиг болур. ооң түңнелдери дээш күш-ажылчы коллективтиң болгаш күрүнениң мурнунга харысаалга хүлээр, хоойлу-дүрүмнер сагыырын хандырар. Ол администрацияның ажылын удуртур болгаш эргежок чугула ажыл-агый чорудулгаларын кылыр.

Каттыжыышкынны эргелеп башкарарын удуртукчу биле каттыжыышкынның кол структуралыг эге кезээниң (кол бүдүрүлге черниң) администрациязы боттандырар болгаш колдуунда министерствога, күрүне комитединге, ведомствога шуут чагыртынышаан, ийи звенолуг система ёзугаар органзастаар.

5. **Күш-ажылчы коллективиниң бүрүн эргелерин боттандырарының кол хевири ниити хурал (конференция) болур.**

Күш-ажылчы коллективтиң ниити хуралы (конференциязы):

бүдүрүлге черниң удуртукчузун, күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелин соңгуур, күш-ажылчы коллективтиң бүрүн эргелерин боттандырарының талазы-биле оларның ажыл-чорудулгазының дугайында отчёттарны дыңнаар;

бүдүрүлгениң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң пландарының төлевилелдерин чугаалажып көөр, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн болгаш арыг орулганы (орулганы) улгаттырарының, бүдүрүлгениң ажыктыын болгаш продукцияның шынарын бедидериниң, нийти чоннуң өнчүзүн камгалаарының болгаш көвүдедириниң, коллективтиң ажыл-чорудулгазының үндезини болур бүдүрүлгениң материал-техниктиг баазазын быжыглаарының аргаларын тодарадыр;

коллективтиг керээни чуула-дуузунуп көргеш, аңаа администрация-биле кады күш-ажылчы коллективтиң мурнундан ат салыры-биле профэвилел комитедин төлээледир; социалистиг хүлээлгелер хүлээп алыр; администрацияның болгаш профэвилел комитединиң кирип келгени ёзугаар иштики күш-ажылчы корум-чурумнуң дүрүмнерин бадылаар;

бүдүрүлгениң ажыл-чорудулгазының оон-даа өске эң чугула айтырыгларын чугаалажып көөр.

6. Бүдүрүлгениң күш-ажылчы коллективиниң хуралын (конференциязын) күш-ажылчы коллективтиң чөвүлели эргежок чугула апарганын барымдаалап, ындаза-даа чылда ийиден эвээш эвес катап чыылдырар. Хуралдарның (конференцияларның) чугаалажып көөр айтырыгларын күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелиниң, администрацияның, партия, профэвилел, комсомол болгаш оон-даа өске хөй-нийти организацияларының, улусчу контроль органнарының, коллективтиң чамдык кежигүннериниң эгелелгизин саналын ёзугаар киирер.

(Уламчызы 2-ги арында).

КҮРҮНЕ БҮДҮРҮЛГЕЗИНИҢ (КАТТЫЖЫЫШКЫНЫНЫҢ) ДУГАЙЫНДА

Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң

ХООЙЛУЗУ

7 чүүл. Бүдүрүлгениң күш-ажылчы коллективиниң чөвүлели

(Уламчызы. Эгээ 1-ги арында).

1. Хуралдарының (конференцияларының) аразында үеде күш-ажылчы коллективтиң бүгү эргелерин бүдүрүлгениң чериниң күш-ажылчы коллективиниң чөвүлели күүседир. Чөвүлел ажылчы чонның эгелекчи саналын хөгжүдеринче, ниити ажыл-херекке ажылдакчы бүрүзүнүң салышкынын улгаттырарынче ол ынчаар-гейин мооңнаар, бүдүрүлгениң ажыл-чорудулгазының кедизинде бедик түңнелдерни чедип алырының база коллективтиң бот-орулга-чарылгадан орулга алырының талазы-биле хемчеглерни боттандырар.

Күш-ажылчы коллективтиң чөвүлели:

күш-ажылчы коллективтиң ниити хуралдарының (конференцияларының) шиитпирлериниң күүселдезин, ажылчыннарның, албан-хаакчыларның шүгүмчүлелдиг санал-оналдаларының боттанышкынын дээш контрольду боттандырар, оларның күүселдезиниң дугайын күш-ажылчы коллективке дыңнадыр;

планнарның болгаш керээлиг хүлээлгелерниң күүселдезиниң чорун турарының, бүдүрүлгениң ажыл-агыйжы чорудулгазының түңнелдериниң дугайында администрацияның дыңнадыр, бүдүрүлгениң улам ажыктыг ажылдаарынга аргазы берип турар хемчеглерни төлевилээр, үткүштүр планнарны хүлээп алыр;

партия, профэвилел болгаш комсомол организацияларының соңгулдалыг органнары-биле кады социалистиг чарыштың негелделерин бадылаар болгаш ооң түңнелдерин үндүрер;

эргелеп башкарылганы болгаш бүдүрүлгениң организастыг структуразын сайзыраңгайжыдарының, ажылдакчыларның хууда салышкынынга дүүштүр оларның күш-ажыл төлевирин болгаш социал кежиктерниң чөптүг хуваалдазын хандырар;

бүдүрүлгени, эртемни болгаш техниканы хөгжүдеринге материалдыг шаңнал-мактал бээринге, социал хөгжүлдеге, чурттаалга бажыңнарын, уруглар албан черлерин тударынга, күш-ажылдың байдалын болгаш камгалалын экижидеринге, ажылчыннарның, албан-хаакчыларның, медицина, амыдырал болгаш культура хандырылгазын экижидеринге, коллективтиң социал хөгжүлдезиниң өске-даа айтырыгларынга фондуларны ажыглаарының дугайында шиитпирлерни хүлээп алыр;

кадрларны белеткээриниң, мергежилин бедидериниң болгаш оларны таарыштыр тургузарының, бүдүрүлгеге ниитилик корум-чурум дүрүмнерин сагыырының, күш-ажылчы болгаш бүдүрүлге сагылга-чурумунуң байдалының айтырыгларын чугаалажып көөр, ону быжыглаар талазы-биле хемчеглерни төлевилеп тургузар;

материалдыг шаңнал-мактал бээриниң болгаш социал хөгжүлдениң фондузунуң акша-хөреңгизиниң күсели-биле бүдүрүлгениң чаартыкчыларынга, мурнакчыларынга, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарынга чиңгелделерни болгаш артык эргелерни бээри дээш контрольду боттандырып чорудар.

Күш-ажылчы коллективтиң чөвүлели администрация, партия, профэвилел болгаш хөй-нити өске-даа организациялары-биле сырый харылзаалыг ажылдаар.

2. Ооң бүрүн эргелериниң иштинге болгаш хоойлулар-биле дүүштүр хүлээп алган күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелиниң шиитпирлери коллективтиң бүгү кежигүннеринге албан болур.

Күш-ажылчы коллективтиң чөвүлели-биле бүдүрүлгениң администрациязы чөпшээрешпээнде айтырыгны күш-ажылчы коллективтиң ниити хуралынга (конференцияга) шиитпирлээр.

3. Күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелин бүдүрүлгениң коллективиниң ниити хуралынга (конференциязынга) ажык бадылаашкын-биле 2—3 чыл хуусаалыг кылдыр соңгуур. Чөвүлелге ажылчыннарны, бригадирлерни, мастерлерни, специалистерни, администрацияның, партия, профэвилел, комсомол болгаш хөй-нити өске-даа организацияларының төлээлекчилерин соңгуур. Чөвүлелдиң санын күш-ажылчы коллективтиң ниити хуралы (конференциязы) тодаргайлаар. Чөвүлелдиң составының ээлчеглиг соңгулдаларынга ооң үштүң бир кезиин дүрүм ёзугаар чаартыр.

Күш-ажылчы коллективтиң чөвүлели бодунуң составындан чөвүлелдиң даргазын, дарганың оралакчыларын болгаш секретарын соңгуур. Чөвүлелдиң хуралдарын эргежок чугула болганы-биле, ынчалза-даа кварталда бирден эвээш эвес катап чорудар. Күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелиниң кежигүннери боттарының хүлээлгелерин хөй-нити эгелээшкин ёзугаар күүседир.

Күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелиниң дээштиг ажыл-чорудулга кылырынга эргежок чугула байдалдарны бүдүрүлгениң администрациязы тургузар.

4. Социал хөгжүлдениң, күш-ажылды организастаарының болгаш ажыл төлевириниң айтырыгларының талазы-биле шиитпирни күш-ажылчы коллективтиң чөвүлели болгаш бүдүрүлгениң администрациязы, профэвилел комитеди болгаш комсомол организациязы-биле кады хоойлужудулгада көрдүнген хемчээлдерге хүлээп алыр.

8 чүүл. Бүдүрүлгениң кадрлары

1. Бүдүрүлгеге кадрларны шилип алыр, ажылга таарыштыр тургузар база кижизидер талазы-биле ажылды күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелиниң, профэвилел, комсомол болгаш өске-даа хөй-нити организацияларының идепкейлиг киржилгези-биле администрация болгаш партия организациязы чорудар.

Долу бот-орулга-чарылганың, бодун акшаландырарының байдалдарында, бот-эргелелдиң шугуму-биле бедик төнчү түңнелдерни чедип ап шыдаар быжыккан күш-ажылчы коллективти бүдүрүлге херекдеп тургузар. Ол амгы үениң бүдүрүлгезиниң өзүп орар негелделеринге кадрларны дүүштүрерин хандырып, бүдүрүлгениң сорулгаларын шиитпирлээр дээш ажылдакчыларның ажыл-херекчизин болгаш харысаалгазын хөгжүдүп, бодунуң коллективин дээш чоргааралдың ёзузунга күш-ажылчы эки чаңчылдарга кадрларны кижизидер болгаш күш-ажылдың эң бүдүрүкчүлүг болурунга оларның сонуургалдыг болурун бедидип, ажылдакчы бүрүзү бодунуң ажылдап турар черин үнелеп билирин чедип алыр.

2. Кадрларның профессионал мергежилин, политиктиг, ниити билиг болгаш культура деңнелин чайгылыш чок өстүрер, мергежилин болгаш бүдүрүлгениң эрге-ажыын барымдаалап ажылдакчыларны шай-бээр шилчидер дугайында бүдүрүлге доктаамал сагыш салыр. Ол сорулга-биле бүдүрүлге кадрларны белеткээри болгаш билиин бедидери чорудуп, ажылдакчыларның мергежилин бүдүрүлгениң шуут бодунга, өөредилге черлеринге бедидерин хандырар, өөредилге-материалдыг баазаны сайзырадып, күш-ажылдың мурнакчы аргаларын өөренир өөредилге комбинаттарын, курстарны болгаш төптерни, школаларны организастап, дагдынышкынын хөгжүдер.

Өөредилгени ажыл-биле холбаарынга эргежок чугула байдалдарны бүдүрүлге тургузар болгаш хоойлужудулгада көрдүнген чиңгелделерни бээр. Ажылдакчыларның боттарының чөпшээрешкени ёзугаар бүдүрүлге оларны ортумак тускай болгаш дээди өөредилге черлеринче, а ол ышкаш оларга стипендия төлээр кылдыр аспирантурада өөредип чорудуп болур.

Бүдүрүлге аныяктарны күш-ажылга белеткээринге, профессионал сонуургалдарын хевирлээринге өөредилге черлеринге деткимчени көргүзер.

3. Бүдүрүлгениң удуртукчу кадрлары бедик ажыл-херекчи, политиктиг болгаш моральдыг мөзү-шынарлыг, социалистиг арга-тывыштыг болгаш принциптиг болуп, сырый каттышкан коллективти тургузуп база күш-ажылчы коллективтиң эрге-ажыктарын бүгү улустуң эрге-ажыктары-биле холбаштырарын хандырып шыдаар ужурлуг. Амгы үениң удуртукчузу бедик профессионал мергежилдиг, эргелеп башкарылганың эртемниң үндезиннерин билири база перспективаны баш удур көөр болгаш ажыл-агыйны ажыктыг кылдыр чорудар экономиктиг угаазыналдыг болуру эргежок чугула.

4. Өзүп орар негелделерге кадрларның таарыжырын хандырар сорулга-биле удуртукчу ажылдакчыларның, специалистерниң болгаш албан-хаакчыларның аттестациязын бүдүрүлгеге чорудар. Аттестацияның түңнелдери ёзугаар бүдүрүлгениң удуртукчузу ажылдакчыларның эрге-дужаалын, тывыскан клазын болгаш мергежилиниң категориязын бедидер азы бадырар, ап турар шалыын өстүрер азы бичеледир, ап турар шалыңынга немелде төлевирни тургузар, өскертир, азы солуур ийикпе, ажылдап турар эрге-дужаалындан хостаар дугайында шиитпирни хүлээп алыр.

9 чүүл. Үстүнде турар орган болгаш улус депутаттарының тус чер Соведи-биле бүдүрүлгениң харылзаазы

1. Бүдүрүлгениң болгаш үстүнде турар органның (министерствонуң, күрүне комитединиң, ведомствонуң ийикпе үстүнде турар өске-даа органның) харылзаазы планныг эргелеп башкарылгага бүдүрүлгеге долу бот-орулга-чарылганың, бодун акшаландырарының болгаш бот-эргелелдиң принциптерин сагыырынга үндезилеп тургустунар.

Бүдүрүлгени удуртурун хамыктың мурнунда контроль чурагайларга, күрүне чагыгларынга болгаш үр хуусаалыг экономиктиг нормативтерге үндезилеттинген экономиктиг аргаларга боттандырып чорудар.

Үстүнде турар орган бодунуң бүгү ажыл-чорудулгазы-биле бүдүрүлгениң эң ажыктыг ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны хандырар, бүдүрүлгениң эргелерин шыңгыы сагыыр, оларның долу боттанган турарынга дузалаар, ооң оперативтиг ажыл-агый чорудулгазынче холгаарлавас хүлээлгелиг.

Экономиктиг нормативтерни эде көөрү, ол ышкаш хоойлужудулгада көрдүнмээн көргүзүглерни бүдүрүлгелерге бээри хоругдуг. Доктааттынган көргүзүглер аразында ынак дүүштүрүлгени турар ужурлуг.

2. Бүдүрүлге үстүнде турар органче төнчүткен фондуларны болгаш курлавырларны тургузары-биле доктааттынган норматив ёзугаар бодунуң арыг орулгазындан (орулгазындан) кезиин шилчидер. Үстүнде турар орган ук фондулардан болгаш курлавырлардан адырны хөгжүдеринге эргежок чугула хемчеглерни боттандырарынга хөреңгилерни бүдүрүлгеге үндүрүп берип болур.

3. Адырга министерствонуң, ведомствонуң чорудуп турары чаңгыс ай техниктиг политиканың негелделерин удурттулга болдурар, кадрларны белеткээринге болгаш оларның билиин бедидеринге, дашты экономиктиг харылзааларны боттандырарынга оон дузаны алыр.

Үстүнде турар орган бүдүрүлгениң ажыл-чорудулгазын, хоойлужудулга күүселдезин, социалистиг өнчүнүң камгалалын контрольдаар хүлээлгелиг. Бүдүрүлгениң бүдүрүлге болгаш саң-хөө ажыл-агый чорудулгазынга ревизияны үстүнде турар орган сонуургалдыг организацияларны киириштирип тургаш, чылда чаңгыстан хөй эвес удаа комплекстиг чорудар. Министерство, ведомство, өске-даа үстүнде турар орган бүдүрүлгеге айтышкынны чүгле хоойлужудулгада доктааттынган бодунуң компетенциязынга дүүштүр берип болур.

Үстүнде турар органның ук бүдүрүлгениң эргезин үреп берген айтышкынның күүсеткениниң түңнелинде бүдүрүлгеге чедирген каражаны ындыг айтышкынны берген орган дуглаар ужурлуг. Карылганы дуглаар айтырыг талазы-биле маргылдааны күрүне арбитражы шиитпирлээр.

4. Девискээрниң социал болгаш экономика талазы-биле комплекстиг хөгжүлдезин, чонунуң херегледии эки хандырар талазы-биле, ол ышкаш ук чер бюджединиң тургузар талазы-биле улус депутаттарының Совединиң хоойлужудулга ёзугаар чорудуп турар ажылынга бүдүрүлге идепкейлиг киржир.

Бүдүрүлгениң хөгжүдерин дүргедедириниң база ооң ажыктының бедидериниң курлавырларын дилеп тывар база ажыглап киирер талазы-биле бодунуң ажылынга бүдүрүлге улус депутаттарының Соведи-биле холбаалыг ажылдаар. Бүдүрүүшкүн өөрүлдезиниң болгаш курлавырлар камгалгазының аргаларын ажыглаар талазы-биле Советтерниң организастаан хемчеглериниң боттандырганының күсели-биле бүдүрүлгелерниң камнап алган хөреңгилериниң кезиин чогуур девискээрлерниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезинге ажыглаары-биле эвилелдешкен (область хуваалдазы чокта) болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүсекчи комитеттериниң эргезинге дамчыдып бээр.

Бүдүрүлге эвилелдешкен (область хуваалдазы чокта), автономнуг республиканың чогуур Министрлер Чөвүлели-биле, улус депутаттарының ук чер Совединиң күүсекчи комитеди-биле объектилер тударының техника-экономиктиг үндезилелин база техника-экономиктиг саналгаларын, тудуглаарының титул дансызын доктааттынган көргүзүглер ёзугаар дүүштүрүлгезин кылыр.

Улус депутаттарының чер-чер Советтери боттарының девискээринде турар бүдүрүлгелерниң эң ажыктыг ажылдаарынга дузалаар, бүдүрүлгелерниң 2—3 ээлчег-биле ажылдарының байдалын барымдаалап тургаш, оларның ажылдакчыларын садыгның, ниитиниң чемненилгезиниң болгаш амыдырал хандырылгазының, кадык камгалалының, культураның, хоорай транспортунуң организацияларының хандырарынга чурумну, ол ышкаш уруглар албан черлериниң ажылының чурумун таарыштыр тургузар талазы-биле хемчеглерни алыр.

5. Үстүкү органның даалгаларын ёзугаар болгаш улус депутаттарының Совединиң шиитпирлери-биле планда көрдүнмээн ажылдар хемчээлин азы ачы-дуза чедиришкинин бүдүрүлге чери ажыл-агый керээлеринге үндезилеп боттандырып чорудар болгаш чарыгдалдарны ажыл кылдырткан ол-ла бүдүрүлгелер болгаш организациялар эгидер.

Планда кииртинмээн болгаш банкыларның акша-хөреңги бербээн объектилеринге керээлиг организацияларның үндүрген чарыгдалдары дедир эгиттинмес. Чагыкчыларның айыттынган объектилер талазы-биле чарыгдалдарны саң-хөөжүдеринге көрдүнгени чарыгдалдарны тыртар болгаш үстүнде турар органнызациялар оларны чурттаалга бажыңнарын болгаш уруглар албан черлерин тударынга ажыглап болур.

III. БҮДҮРҮЛГЕ ЧЕРИНИҢ БҮДҮРҮЛГЕЧИ БОЛГАШ СОЦИАЛ АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГАЗЫ

10 чүүл. Планнаары

1. Бүдүрүлге чериниң ажыл-чорудулгазын күш-ажылчы коллективтериниң планнарны ажылдап кылырынга болгаш чугаалажып көөрүнге калбаа-биле киржиринге үндезилээш, демократтыг централизмниң принцивин ёзугаар планнаар. Планнаашкын эң эвээш чарыгдалдар-биле кылдынган бедик шынарлыг продукцияларга (ажылдарга, ачы-дуза чедирилгелеринге) хереглекчилерниң улам улгадып турар хереглелин болгаш негелделерин хандырарының база коллективтиң бүдүрүлге болгаш социал хөгжүлдезин боду акшаландырарының кол үнер дөзү болур ооң бот-орулга-чарылгадан орулгазының, күш-ажыл төлевириниң немелде өзүлдезин хандырарының эргежок чугулазынга үндезилеттинер.

2. Бүдүрүлге чери ССРЭ-ниң беш чылда болгаш үр хуусаалыг келир үеге экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң кол утланышкыннарының төлевилелинде тодарадып айыткан түңнел көргүзүглерге үндезилээш, бодунуң хөгжүлдезиниң талазы-биле саналдарны ажылдап кылыр. Аңаа бүдүрүлгени калбартыр болгаш ооң техниктиг деңнелин бедидер, иштики база делегей-даа рыноктарының негелделеринге дүүштүр продукцияны чаартыр болгаш кылып үндүрерин көвүдедир, эртем-техниктиг чедиишкиннерни улам доңдур ажыглаар, ниити-күрүне, адырлар, эртем-техниктиг программаларга болгаш ЭДЧ кежигүнү чурттар-биле каттышкан программаларга идепкейлиг киржир талазы-биле хемчеглерни баш удур көөр.

3. Бүдүрүлгелериниң ажыл-чорудулгазын планнаарының болгаш организастаарының кол хевири экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң (даалгалары чылдар аайы-биле хуваан) беш чыл планы болур. Бүдүрүлге чери беш чыл планын контроль чурагайларга, үр хуусаалыг экономиктиг нормативтерге, күрүне чагыгларынга, а ол ышкаш хереглекчилериниң продукцияга (ажылдарга, ачы-дуза чедирилгелеринге) чагыгларынга болгаш төнчүткен хуваалдалыг материалдыг курлавырларының лимиттеринге үндезилээш, боду ажылдап кылыр. Бүдүрүлге чери беш чыл планын ажылдап кылыр үеде бүдүрүлге күчү-шыдалдарын долузу-биле ажыглаарын баш удур көөр, күш-ажыл чарыгдалының, чиг эттиң болгаш материалдарының, энергияның болгаш оттулар чүүлдүң чарыгдалының эртемге үндезилеттинген таарымчалыг нормачижектерин ажыглаар, ховар материалдарны болгаш кылыгларны солуур, дагын ажыглаар курлавырларны ажыл-агый эргилдезинге калбаа-биле хаара тудар, бүдүрүлге карылгаларын эвээжедирин болгаш арыг орулганың немей өзерин чедип алыр.

Бүдүрүлге чери контроль чурагайларда айыттынган көргүзүглерни чедип алырын хандырар төлээде, бүдүрүлге планын тургузар болгаш күрүне чагыгларын ёзугаар, а ол ышкаш хереглекчилерниң дорт чагыгларынга үндезилеп, боду планнаар продукцияның номенклатуразын ёзугаар продукцияны (ажылдарны, ачы-дуза чедирилгелерин) кылып бээриниң ажыл-агыйжы керээлерин чарар. Бүдүрүлге чери күрүне чагыгларын ыяап-ла күүседир чурум ёзугаар хүлээп алыр.

4. Чыл планнарын бүдүрүлге ооң беш чыл планын, бадылаттынган экономиктиг нормативтерни, күрүне чагыгларын, чарган ажыл-агый керээлерин болгаш продукцияга (ажылга, ачы-дуза чедирилгезинге) херегледи барымдаалап тургаш ажылдап кылыр. Бүдүрүлге оларның планга, күрүне чагыгларынга болгаш хереглекчилерниң дорт чагыгларынга долу дүүштүрүлгезин хандырып, дужаалда керээлерин чарар.

Барааннарның ассортиментизин планнаарынга, бүдүрүлгениң бүдүрүлге болгаш социал хөгжүлдезин тодарадып турар барааннарның шынарын болгаш көргүзүглерин бедидеринге база болур мооңнуг садар ярмаркаларга кылыгларның хостуг сатканының түңнелинде чонның херегле барааннарын бүдүреринге болгаш дужаарынга керээлерни чарар.

Херегле бар турда база бүдүрүлгениң немелде курлавырларын болгаш кур күштерин илередип алганда күш-ажылчы коллективтиң инициативазы-биле коллектив беш чыл планында көрдүнген көргүзүглерден ажып турар үткүштүр планны бүдүрүлге хүлээп алыр.

5. Бүдүрүлгеге беш чыл болгаш чыл планнарында тургузуп турар көргүзүглерниң, экономиктиг нормативтерниң болгаш лимиттерниң дансызын ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели тодарадыр. Ол дансыга дүүшпейн турар планныг көргүзүглерни, нормативтерни болгаш лимиттерни үстүнде турар орган бүдүрүлгеге бээр эргези чок. Бүдүрүлгеге тургузуп турар нормативтер доктаамал болур болгаш ону эде көрбес.

Бүдүрүлге план сагылга-чурумун шыңгыы сагыыр болгаш планнарның болгаш хүлээлгелерниң чугаа чокка күүселдезин чедип алыр.

6. Эвилел (республика) чагырылгалыг бүдүрүлге беш чыл болгаш чыл планнарының төлевилелдерин чогуур эвилелдиң (областарга чарылбаан), автономнуг республиканың Министрлер Чөвүлелдери-биле улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүсекчи комитеттери-биле социал талазы хөгжүдериниң, чурттакчы чонну хандырарының, чонунуң херегле барааннарын бүдүрериниң, тудугнуң, ажылдакчыларның санының, күш-ажылчы курлавырларның болгаш материалдарының, чиг эттиң ол черде хевирлери, дагын ажыглаар курлавырларны ажыглаарының, бойдус камгалаарының, чер, суг, арга-арыг ажыглаарының болгаш хоойлунуң тургусканы өске-даа көргүзүглер талазы-биле айтырыгларны дүүштүрер хүлээлгелиг. Бүдүрүлгениң планнарының төлевилелдеринге күүседир дээш хүлээп алган соңгукчуларның чагыгларын боттандырып чорудары-биле хемчеглерни барымдаалап көөр.

11 чүүл. Эртем-техниктиг депшилге болгаш шынарны бедидери

1. Эртем-техниктиг депшилге талазы-биле бүдүрүлгениң ажыл-чорудулгазы бүдүрүлгениң техниктиг деңнелин болгаш организастап чорударын доктаамал бедидеринге, технологтуг чорудулгаларны сайзыраңгайжыдарынга, эң дээди шынарлыг, делегей рыногунга маргылдаага ажып үнер продукцияны бүдүреринге, ону чогуур үезинде чаартырынга, хереглекчилерниң хереглелдерин болгаш негелделерин эң-не долузу-биле хандырарынга чагырткан турар. Эртем-техниктиг ажылдап кылышкыннарны бүдүрүлге бодунуң күжү-биле болгаш киириштирип турар эртем болгаш төлевилел организациялары-биле боттандырып чорудар.

Күш-ажылчы коллектив бүрүзүнүң ажыл-чорудулгазының түңнелдериниң ниитилел үнелээшкининге продукцияның, ажылдарның болгаш ачы-дуза чедирилгезиниң шынары тодарадыкчы чүүл болур. Бодунуң бүдүрүлгезиниң марказының ат-алдары дээш сагыш човаашкын ажылчыннарның, инженерлерниң, конструкторларның болгаш удуртукчуларның профессионалдыг болгаш патриотчу чоргааралының чүүлү болур.

2. Эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннерин улуг хемчээлдиг, комплекстиг болгаш чогуур үезинде ажыглаары, ажыктыг болгаш бедик шынарлыг продукцияны бүдүрери бүдүрүлгениң арыг орулгазын (орулгазын) өстүреринге болгаш бот акшаландырышкынның, ооң бүдүрүлге болгаш социал хөгжүлдезиниң эң чугула оруу болур. Бүдүрүлге көргүзүглерни делегейниң дээди чедиишкиннеринге дүгжүп азы ажып турар, продукциязын улам улуг өртектер-биле сайгарар. Эргижирээн кылыгларны база эки эвес шынарлыг продукцияны бүдүргени дээш бүдүрүлге мооңнээн өртектерниң чингээниниң карылгазын төлээр, материалдыг харысаалгалыг болур болгаш коллективтиң бот-орулга-чарылгалыг орулгазынга, шалын төлевиринге болгаш социал кежиктерге чайлаш чок чидиригзерлиг апаар.

3. Бүдүрүлге технологтуг сагылга-чурумнуң, стандарттарның, техниктиг негелделерниң шыңгыы сагылдазын, бодунуң бүдүрүп үндүрүп турар техниказының ажыглалга идегелдиин болгаш туруушкун чок болурун хандырар хүлээлгелиг. Ол продукцияның шынары дээш контрольду боттандырар, бодунуң шынар контролюнуң албаннарын быжыглаар болгаш күрүне хүлээп алышкынының албанынга дуза чедирер, магадылалдыг болгаш магадылал соонуң септелгезин организастаар.

4. Бүдүрүлге каттыжышкыны болгаш бүдүрүлге эртем-техниктиг ажылдап кылышкыннарны дүргедедир, эртемниң бүдүрүлге-биле интеграциязын деңнелин бедидер сорулга-биле:

бодунуң эртем-шинчилел, дуржулга-шенелде баазазының бирги ээлчеглиг хөгжүлдезин хандырар; эртем-техниктиг болгаш төлевилел-конструктор кезектерин тургузуп болур, оларны эртем ажылдакчылары болгаш специалист кадрлар-биле быжыглаар;

эртем-шинчилел, төлевилел-конструктор болгаш технология организациялары-биле дорт туруш харылзааларын тургузар;

оларның кайы ведомствога хамааржырындан хамаан чокка эртем албан черлери-биле, дээди өөредилге черлери-биле, эртем-техниктиг ниитилелдерниң организациялары-биле, өске-даа бүдүрүлгелер-биле шинчилелдер болгаш ажылдап кылышкыннар күүседириниң талазы-биле ажыл-агый керээлерни чарар.

5. Эртем-бүдүрүлге каттыжышкыны бүдүрүлгеге бедик ажыктыг техниканы, чаа салгалдың технологтуг чорудулгаларын база материалдарын тургузарынга болгаш калбаа-биле ажыглаарынга мурнап турар кол черни ээлээр хүлээлгелиг. Ол бодунуң утланышкынының талазы-биле улус ажыл-агыйында бүдүрүп турар продукцияның (ажылдарның, ачы-дузаның) эртем-техниктиг деңнели дээш харысаалгалыг.

Эртем-шинчилел, төлевилел-конструктор болгаш технология организациялары шинчилелдериниң болгаш ажылдап кылышкыннарының бедик деңнелдиин, оларга продукцияның, ажылдарның болгаш ачы-дузаның шынарының моон соңгаар тургустунуп кээр негелделерин хандырар, делегейде дээди деңнелдиг продукцияны, баазa болур депшилгелиг база шуут чаа технологияларны ажылдап кылыр, оларның улус ажыл-агыйынга калбаа-биле ажыглаарынга идепкейлиг дузалаар хүлээлгелиг. Кол көргүзүглерниң талазы-биле делегейниң дээди деңнелинге дүүшпес ажылдап кылышкыннарны бүдүрүлгеге хүлээлип бергени дээш айыттынган организациялар материалдыг харысаалгалыг, а оларның удуртукчуларынга болгаш ажылдап кылыкчыларга чурум ёзугаар хемчег онаар. Олар шалыңынга база материалдыг шаңнал-макталга чидириглиг болур.

6. Бүдүрүлгелер, бүдүрүлге болгаш эртем-бүдүрүлге каттыжышкыннары, эртем организациялары боттарының ажыл-чорудулгазынга эртем-техниктиг маргылдаалыг болуруның янзы-бүрү хевирлерин калбаа-биле ажыглаар, күш-ажылчы коллективтерге чогаадыкчы байдалды тургузар. Эртем-техниктиг айтырыгның эң ажыктыг шиитпирлерин шилип алыр, эртемденнерниң, специалистерниң болгаш ажылчыннарның инициативазын хөгжүдер сорулга-биле конкурстарны, лакпырлашкак конструктор болгаш төлевилел ажылдап кылышкыннарын чорудар, түр эртем коллективтерин тургузар. Улус ажыл-агыйының эң чугула продукциязын ажылдап кылырын, чурумчутканын ёзугаар конкурстуг үндезинге боттандырар. Эртем-техниктиг маргылдаалыг чорукгуң түңнелинде чедиишкиннерни чедип алган, конкурска тиилээн бүдүрүлгелер, каттыжышкыннар болгаш организациялар материалдыг болгаш моральдыг идиг бериишкиннерге артык эргени чедип алыр, арыг орулгазын (орулгазын) улгаттырар.

Адырлар аразының эртем-техниктиг комплекстери болза, бүдүрүлгелериниң күженишкиннерин каттыштырып, эртем-техниктиг депшилгениң кол утланышкыннарының талазы-биле оларның күүседип турар шинчилелдерин, дуржулга-конструктор болгаш технологтуг ажылдарын, а ол ышкаш дуржулга үлегер-хевирлериниң белеткээриниң база оларны массалыг-биле бүдүрүп үндүреринге чедирер талазы-биле ажылдарын аайлап таарыштырарын боттандырып турар.

7. Бүдүрүлге болза эртем-техниктиг депшилгени дүргедедириниң, продукцияның шынарын, бүдүрүлгени организастаарының база культуразының деңнелин бедидериниң сорулгаларын шиитпирлээринге күш-ажылчы коллективтиң бүгү кежигүннерин хаара тударын чедип алыр, ажылчы чонунуң эртем-техниктиг чогаадылгазын бүгү хемчег-биле деткип мактаар. Бүдүрүлге чери бүдүрүлгеге чогаадылга болгаш чаартылга талазы-биле ажылды, дуржулга солчулгазын организастаар, көрүлделерни эрттирер, шынарның бөлүктерин тургузар, шынарны бедидеринге ажылчы чонунуң чогаадыкчы киржилгезиниң өске-даа хевирлерин ажыглаар; технологтуг, патент болгаш лицензия информациязын кадагалаарын хандырар.

12 чүүл. Техниктиг эде дериишкин болгаш чаарты тургузуушкун

1. Бүдүрүлге чери бүдүрүлгениң күчүзүн ажыктыг кылдыр ажыглаар, дериишкиннериниң ажылының ээлчээшкинниин бедидер, ону мурнакчы техниканың болгаш технологияның үндезининге доктаамал чаартырын боттандырар, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бүгү хемчег-биле өстүрерин чедип алыр хүлээлгелиг. Ол бодунуң материал-техниктиг баазазын үзүктелиишкин чок сайзыраңгайжыдарының программазын тургузар, депшилгелиг төлевилелдериниң үндезининге бүдүрүлгениң техниктиг эде дериирин база чаарты тургузарынга күженишкиннерни болгаш курлавырларны мооңнаар.

2. Техниктиг эде дериишкинни, чаарты тургузуушкунну болгаш калбартышкынны бүдүрүлге чери бүдүрүлгени, эртемни болгаш техниканы хөгжүдериниң фондузунуң (ол ышкаш өске-даа фондуларның) а ол ышкаш банк чээлилериниң күсели-биле боттандырар болгаш ону эргежок чугула курлавырлар-биле база керээлиг ажылдакчылар-биле бирги ээлчегниң чуруму-биле хандырар.

Ажылдап турар бүдүрүлгениң чаарты тургузар база калбартыр талазы-биле улуг хемчээлдиг ажылдарны чорударынга, а ол ышкаш социал хереглелиниң объектилерин тудуп тургузарынга онза таварылгаларда бүдүрүлгеге төнчүткен саң-хөө хөреңгилерин тускайлап бээр. Бүдүрүлге болгаш социал хереглелиниң ындыг объектилериниң дансызын күрүне планынга бадылаар.

3. Бүдүрүлгениң эргези болза:

ажылдап турар бүдүрүлгени техниктиг эде дериириниң, чаарты тургузарының база калбартырының талазы-биле ажылдарны боттандырарынга, а ол ышкаш бүдүрүлгениң эвес объектилерин тударынга херек төлевилел-смета документациязын бодунуң күштери-биле болгаш керээлиг этелерге ажылдап кылыр;

тудуушкунуң бүдүрүлге коллективиниң бот-орулга-чарылгалыг орулгазының база күрүне чээлилериниң күсели-биле боттандырар бүдүрүлге болгаш бүдүрүлгениң эвес хереглелдиң объектилеринге ажыглаар төлевилел-смета документациязын база ат дансызын (смета өртек-үнезиниң доктааттынган хемчээлдеринге) бадылаар;

керээлиг кижилер-биле дугурушканы ёзугаар тудуг-монтаж ажылдарының кылырының графигин бадылаар;

эргижирээн төлевилелдериниң төлевилел документациязын ажылдап кылганнардан хүлээп албас.

4. Ажылдап турар бүдүрүлгени техниктиг эде дериирин, чаарты тургузарын болгаш калбартырын бүдүрүлге чери тудугнуң боду кылыр болгаш керээлиг чорудар аргаларын чогумчалыг дүүштүр ажыглап боттандырар. Ол тудугнуң нормативтиг хуусаалырың, бүдүрүлге күчүлерин шиңгээдип алырының нормаларын, салышкыннарының эгиттинерин сагыырын хандырар.

Тудуг-монтаж ажылдарын керээлиг арга-биле күүседирде, бүдүрүлге чери тудугнуң бүгү үезинде кылырының керээзин чарып алыр.

Керээлиг бүдүрүлге чери чагыкчы болгаш керээлиг дуралал организациялар-биле кады тудуг объектилерин айыткан хуусааларында ажыглалга киирер болгаш оларның шынары дээш харысаалгалыг болур.

13 чүүл. Күш-ажылчы коллективтиң социал хөгжүлдези

1. Бүдүрүлгениң ажыл-чорудулгазының чугула утланышкыны болза бүдүрүлгениң ажыктының бедидериниң күчүлүг чепсээ бооп турар идепкейлиг социал-политиканы чорудары, ооң ажылдакчыларының күш-ажылчы болгаш ниитилел-политиктиг идепкейин көдүрери, оларга коллективизмни кижизидери, амыдыралдың социалистиг овур-хевирин бадыткаары болур. Бүдүрүлге чери бодунуң ажылдакчыларының, оларның өг-бүлелериниң, күш-ажылдың болгаш дайынның хоочуннарының күш-ажыл болгаш амыдырал байдалдарын экижидериниң, сонуургалдарын болгаш хереглелдерин хандырарының дугайында сагыш салыр хүлээлгелиг.

Бүдүрүлгениң күш-ажылчы коллективи, ооң ажылдакчы бүрүзү боттарының бедик бүдүрүкчүлүг күш-ажылы-биле социал хөгжүлдеге хөреңгини ажылдап алыр. Социал чаагай

(Уламчызы 3-кү арында).

КҮРҮНЕ БҮДҮРҮЛГЕЗИНИҢ (КАТТЫЖЫЫШКЫНЫНЫҢ) ДУГАЙЫНДА
Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң
ХООЙЛУЗУ

(Уламчызы. Эгези 1-ги, 2-ги арыннарда).

чоруктарга херегледди хандырарының аргаларын бүдүрүлгениң ажылының төнчү түңнелдери, коллективтиң бот-орулга-чарылга орулгалары тодарадыр. Социал хөгжүлдениң айтырыгларын күш-ажылчы коллективтиң бүгү кежигүннериниң дорт киржилгези-биле шиитпирлээр.

Бүдүрүлге чери бодунуң социал ажыл-чорудулгазын улус депутаттарының чер-чер Советтери-биле ханы холбаалыг чорудар.

2. Бүдүрүлге чери бирги черге кичээнгейни кижи факторун идепкейжидеринче, **күш-ажылдың байдалдарын экижидеринче, ооң чогаадыкчы ужур-утказын күштелдиреринче, күш-ажылды бирги амыдыралчы** херегцел кылдыр чоорту хуулдурарынче угландырар хүлээлгелиг. Бүдүрүлге чери бо сорулгаларга дүүштүр:

хол-биле кылыр, чаңгыс аай болгаш чавыс мергежилдиг күш-ажылын дыка эвээжедирин, а келдзинде барып шуут узуткаарын чедип алыр;

санитарлыг норма-чижектерниң болгаш техниканың озал-ондак чок болуруның негелделеринге дүгжүп турар технологтуг чорудуушкуннарны ажыглаар, бүдүрүлге травматизмин чайладырын хандырар;

автоматизацияны болгаш механизацияны калбаа-биле нептередир, ажылдаар черлерниң организастаарын экижидер, күш-ажылды эртемге үндезилеп организастаарын сайзыраңгайжыдар;

херээженнерниң күш-ажылынга эң таарымчалыг байдалдарны тургузар;

ажыяктарының профессионал белеткелин болгаш культура деңнелин бедидеринге бүгү талазын дузазын чедирер.

3. Ажылдакчыларга социал таарымчалыг байдалдарны тургузары-биле **бүдүрүлгениң бодунга:**

ниитиниң чемненилгезин организастаар, бүгү ажылдакчыларны дүштеки изиг чем-биле хандырар, эргежок чугула апарган таварылгада бодунуң столоваяларында болгаш буфеттеринде чемнериниң өртээн чиигедири-биле социал хөгжүлде фондузунда хөреңгиниң ажыглаар, хуузунда дузалал көдээ ажыл-агыйны идепкейлиг хөгжүдер;

ажылдакчыларның медицина хандырылгазын экижидер, профилактика болгаш эмнээр ажыл-чорудулганы комплекстиг көөрүн хандырбышаан, аарыыр чорукту эвээжедирин чедип алыр, кадык камгалал албан черлеринге бажыңнарны халаска бээр, эмнелге-профилактиктиг баазаны калбартыр болгаш быжыглаар:

ажылдакчыларның херегледдерин улам долу хандырарын чедип албышаан, төлевирлиг янзы-бүрү ачы-дуза чедирилгезин идепкейлиг хөгжүдер, оларның хостуг үе-шактарны чептүг ажыглаарынга дузалаар.

4. **Социал адырның материалдыг баазазын дүрген хөгжүдер болгаш ажылдакчыларның база оларның өг-бүлелериниң эки чурттаарынга байдалдарны тургузары-биле бүдүрүлге чери:**

социал хөгжүлде фондузунда акша-хөреңгиниң кол кезиин чурттаглга бажыңнарын, уруглар албан черлерин болгаш социал ужур-дузалыг өске-даа объектилерни тударынче чорудар;

ажылдакчы бүрүзүнүң өг-бүлезин тускай квартира-биле азы хуу бажың-биле эң дүрген хандырарын чедип алыр болгаш аңаа хамаарышкан чурттаглга бажыңнарының тудуун, чогуур үезинде септелгезин база ажыглаазын социал хөгжүлдениң бодунуң фондузунуң база банк чээлилериниң күсели-биле боттандырар, кооперативтиг тудугну организастаар, хуу чурттаглга тудуг талазы-биле ажылдакчыларынга бүгү хемчег-биле дуза чедирер, ол сорулгаларга чээлилерни бээр;

уруглар садтарының, яслилериниң, пионер лагерьлериниң болгаш оон-даа өске уруглар албан черлериниң четкизин хөгжүдер;

санаторий-профилакторийлерниң, пансионаттарының, культура бажыңнарының, турист болгаш спорт баазаларының, оон-даа өске дыштаныылга объектилериниң тудуун, септелгезин болгаш ажыглалын боттандырар;

күш-культураны болгаш спортту, ажылдакчыларның болгаш оларның өг-бүлелериниң кежигүннериниң чогаадыкчы бот-тывынгыр чоруун бүгү хемчег-биле хөгжүдер;

коллективтиг сад болгаш огород ажылдарын хөгжүдеринге дузалаар;

чурттаглга бажыңнарын хуваарын, дыштаныылга бажыңнарынче болгаш санаторийлерже путёвкаларының, сад болгаш огород участоктарының база оон-даа өске социал кежиктериниң болгаш чиигелделериниң хуваалдазын боттандырар. Чаңдык бедик мергежилдиг специалистерге болгаш оон-даа өске ажылдакчыларга оларның күш-ажылчы салыышкынын барымдаалап чурттаглга бажыңнарын ээлчег чокка бээрин, күш-ажылчы коллективти хандырып турар болгаш ооң составынче кирбейн турар медицина, уруглар, культура-чырыдыышкын болгаш спорт албан черлериниң база организацияларының ажылдакчыларын материалдыг шаңнап-мактаарын бүдүрүлгеге чөпшээрээр.

5. Бүдүрүлге чериниң күш-ажылчы коллективи өг-бүлени быжыглаарынга дузалаар, күш-ажылчы болгаш хөй-ниитичи ажыл-чорудулгага киржилгезин-биле ие болуруң чедиишкинниг холбаштырып турар херээженнерге таарымчалыг байдалдарны тургузар. Херээженнерниң күш-ажылынга болгаш амыдыралынга хамаарышкан айтырыглар херээженнер чөвүлелиниң идепкейлиг киржилгези-биле шиитпирлеттинген турар ужурлуг.

6. **Күш-ажылчы коллективтер күш-ажыл хоочуннарының, дайын киржикчилериниң, пенсионерлериниң, инвалидтериниң болгаш уругларының дугайында доктаамал сагыш салыр,** оларны кичээнгейге алыр, оларга эргежок чугула дуза чедирер, күш-ажыл кылып шыдаар пенсионерлерин болгаш инвалидтерин кылып шыдаары ажылга ажыглаарынга байдалдарны тургузар, оларны коллективтиң хөй-нинти амыдыралынче хаара тудар, оларга медицина болгаш оон-даа өске хандырылганың, дыштаныылганың болгаш хостуг үе эрттирериниң бүдүрүлге черинде бар аргаларын бээр. Бүдүрүлге чери лазылап кырааннарга болгаш инвалидтерге бажыңнар тударынга киржир, уруглар бажыңнарын, интернаттарын болгаш чаш уруглар бажыңнарын шефке алырын боттандырар база ол бажыңнарга болгаш интернаттарга материалдыг болгаш саң-хөө дузаламчызын бээр.

7. **Бүдүрүлге школаларының** болгаш оон-даа өске өөредилге черлериниң **ажыктыг ажылынга,** өөреникчилерин ниитиге ажыктыг күш-ажылга хандыкшыдарынга **идепкейлиг дузалаар.** Бүдүрүлге нинти билиг школаларының, профессионал-техниктиг училищелериниң болгаш оон-даа өске өөредилге черлериниң септелгезин, дериин, а ол ышкаш тудуун бодунуң акша-хөреңгилери-биле акшаландырып, школаларның болгаш школалар аразының мастерскаяларын, өөредилге-бүдүрүлге комбинаттарын, цехтерин тургузуп, специалистерин өөреникчилер өөредир мастерлер кылдыр чорудуп болур. Бажың-балгаттарын, дериглерин, приборларын, херекселдерин болгаш материалдарын бүдүрүлге чери школаларга, оон-даа өске өөредилге черлеринге болгаш уруглар албан черлеринге халас берип азы дамчыдып берип болур.

Нинти билиг школазынга азы профессионал-техниктиг училищеге бааза кылдыр быжыглаан бүдүрүлге чери оларның өөреникчилериниң күш-ажылга белеткелин организастаар болгаш аңаа эргежок чугула байдалдарны тургузар.

14 чүүл. Күш-ажыл болгаш ажыл төлевири

1. ССРЭ хамаатылары боттарының Конституция ёзугаар ажылдаар эргезин болгаш кылган ажылының түңнелдерин, ооң хемчээлин болгаш шынарын ёзугаар төлевир алырын бүдүрүлгеге боттандырып чорудар.

Ажылдакчы кижи бүрүзүнүң хүлээлгези болза, ак сеткилдиг болгаш эки ажылдаары, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидери, продукцияның шынарын экижидери, улустуң эртине-байлаан камнаары болгаш байлакшыдары, күш-ажылдың сагылга-чурумун сагыыры болур.

Бүдүрүлге чери ажылдакчыларның күш-ажылын улуг ажыктыг кылдыр ажыглаар болгаш аңаа үндезилээш, коллективтиң чаагай чоруун бедидерин, ооң бүдүрүлгечи болгаш социал хөгжүлдезиниң сорулгаларын чедиишкинниг шиитпирлээрин чедип алыр ужурлуг. Ол материалдыг идиг бээри-биле чергелештир, күш-ажылга бедик чедиишкиннерни дээш ажылдакчыларга моральдыг деткимчениң янзы-бүрү хевирлерин калбаа-биле ажыглаар ужурлуг.

2. **Күш-ажылдың күчү-шыдалын эң долузу-биле ажыглаар** болгаш ажылдакчы бүрүзүнүң бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарын тургузар дээш бүдүрүлге чериниң кылыр чүүлдери болза:

күш-ажылдың эртемге үндезилеттинген норма-чижектерин доктаадыр болгаш бүдүрүлгениң организас-техниктиг байдалдарының экижээниниң хире-чергезин ёзугаар оларны эде көөр;

эвээш санныг ажылдакчылар-биле улам хөй хемчээлдиг ажылдарны күүседирин чедип алыр;

ажылдаар черлерге аттестацияны болгаш чаартылганы чорудар, оларның эргежок чугула санын тодарадыр болгаш артык ажылдаар черлерин кызырар;

ажылдакчыларның ажылын организастаарының хевирлерин болгаш ажылдарның разрядтарын доктаадыр, ажылчыннарга разрядтарны тыпсыр, күш-ажылдың мурнакчы методтарын болгаш аргаларын ажыглаарын организастаар;

улус депутаттарының тус чер Соведи-биле дугуржуп тургаш, ажылдың корум-чурумун доктаадыр, таарымчалыг графиктерни тургузар, долу эвес ажыл хүнүг ажыл кылырын чөпшээрээр, кижилерниң бажыңга ажылдаарын организастаар, а ол ышкаш хоойлужудулга ёзугаар бээр немелде шөлээлериниң хуусааларын тодарадыр.

Бүдүрүлге ак сеткилдиг күш-ажылды шаңнап-мактаар, сагылга-чурум үрекчилери болгаш чүвени үрей кылыр кижилерге эптеш чок байдалды тургузар, оларга материалдыг, сагылга-чурум болгаш хөй-нинти салдарының шыңгыы хемчеглерин онаар ужурлуг.

3. Күш-ажылдың ажыктыын улгаттырар, ажылдың түңнелдери дээш коллективтиг сонуургалды болгаш харыысалганы күштелдирер, ажылдакчыларны бүдүрүлгениң чепсек-херекселдерин ажыглаарда оларны ээ ёзу-биле көөр чорукту чедип алыры-биле бүдүрүлге чери:

күш-ажылды организастаарының болгаш төлээриниң кол коллективтиг хевирлери кылдыр бригаданың бот-орулга-чарылгазын болгаш керээзин ажыглаар;

участоктарны, цехтерни болгаш өске-даа бөлүктерни керээзи-биле ажылдаар хевиринче шилчидер ужурлуг. Ындыг кезектерниң ажылын чогуур бөлүкке эргежок чугула эт-херекселдерин быжыглап база үр үениң нормативтерин ёзугаар күш-ажыл төлевирин бербишаан, коллектив биле администрацияның аразынга керээ ёзугаар организастаар;

эргежок чугула таварылгаларда өг-бүле керээзин хүлээп алыр.

4. Бүдүрүлге чери ажыл төлевириниң фондузун (күш-ажыл дээш төлевир фондузун) ажылдың сөөлгү түңнелдериндең хамаарыштыр доктааткан нормативти ёзугаар доктаадып тургузар. Ол ортумак ажыл төлевириниң немелде өзүлдезин-биле деңнээрге, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң немелде өзүлдезин мурнаарын доктааткан нормативтерни ёзугаар хандырар хүлээлгелиг.

Бүдүрүлге чери ажылдакчыларның нинти санын, оларның профессионал болгаш мергежил-билиг составтарын тодарадыр, штаттарны бадылаар.

Бүдүрүлгениң удуртукчу, инженер-техниктиг ажылдакчыларының болгаш албан-хаакчыларының шалың фондузунуң нормативин үстүнде турар албан чери бадылаар. Бо норматив ёзугаар тодараттынган шалың фондузунуң кызыгаарынга дүүштүр бүдүрүлгениң кылып турар ажылын болгаш мурнунда салдынган сорулгаларын барымдаалавышаан, эртем ажылдакчыларының, конструкторларның болгаш технологтарның шалың фондузунуң нормативин, а ол ышкаш техниктиг контроль албанының ажылдакчыларының шалың фондузунуң нормативин болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларның база албан-хаакчыларның шалың фондузунуң нормативин бүдүрүлге боду доктаадыр. Эргелеп башкарылга ажылдакчыларының шалыңынга төлээр акша-хөреңгиниң үлүүн таарыштыр кызыгаарын бүдүрүлге хандырар хүлээлгелиг.

5. Күш-ажыл төлевирин бүдүрүлге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезинге, эртем-техниктиг депшилгени дүргедедиринге, продукцияның шынарын экижидеринге болгаш бүдүрүлгениң ажыктыын бедидеринге идиг бээр эң чугула бира кылдыр ажыглаар ужурлуг. Күш-ажылчы коллективтиң ажылдап алганы акша-хөреңгизиниң күсели-биле чаа тариф төлевирлерин болгаш эрге-дужаал шалыңнарын доктаадырын ол хандырар.

Бүдүрүлгеге берген эрге болза: ажылдакчыларның күш-ажыл төлевириниң чаа хевирлерин болгаш системаларын деңнештирилге болдурбайн, тодарадыр;

төлевирни бедиткен тариф төлевирин ёзугаар кылыр, ажылдаар черлерни тодарадыр, а ол ышкаш күш-ажылдың тодаргай байдалдарын барымдаалавышаан, ажылчыннарга болгаш албан-хаакчыларга немелде чиигелделерни тыпсыр;

мергежилдерни (албан-дужаалдарны) дакпырлааны, хандырылга зоназын калбартканы азы дакпырлаан мергежилдерниң (албан-дужаалдарның) даңзызынга кызыгаарлаашкын чокка ылдынган ажылдарның хемчээлин улгаттырганы дээш немелде төлевирлерни киирер, хостаттынган ажылдакчыларның тариф төлевириндең (албан-дужаал шалыңнарындан) тывылган шалыңның камнаттынган фондузунуң күсели-биле база ооң кызыгаары-биле немелде төлевирлерни доктаадыр;

салбырлар удуртукчуларының, специалистерниң болгаш албан-хаакчыларның албан-дужаал шалыңнарын штат распианиезин ёзугаар ортумак шалыңны барымдаалавайн база кижилер санынга оларның хамаарылгазын барымдаалавайн доктаадыр;

материалдыг шаңнал фондузун ажыглаарының тодаргай угланыышкыннарын тодарадыр;

структурлуг кезектерниң болгаш салбырларның ажылчыннарын, удуртукчу ажылдакчыларын, конструкторларын, технологтарын болгаш албан-хаакчыларын шаңнаарының чурумун ажылдап кылыр болгаш бадылаар;

эң чаа техниканы база технологияны ажылдап кылыры болгаш бүдүрүлгеге шиңгээдип алыры-биле дорт холбашкан конструкторларның, технологтарның болгаш өске-даа специалистерниң күш-ажылынга идиг бээриниң артык аргаларын хандырар.

6. Күш-ажылды организастаарын болгаш төлээрин сайзыраңгайжыдарын күш-ажылчы коллективтиң социал хөгжүлдезиниң талазы-биле хемчеглерни болгаш социал чаагай кежиктерин хуваарын бүдүрүлге профэвилел комитединиң киржилгези-биле боттандырып чорудар.

15 чүүл. Материал-техниктиг хандырылга

1. Бүдүрүлгениң ажыктыг болгаш деңн-дески ажылынга эргежок чугула чүүлдерин, бадылаттынган норматив ёзугаар эргежок чугула курлавырларының эң биче деңнелиниң үезинде материалдыг курлавырларны камналгалыг ажыглаанын барымдаалап тургаш, материал-техниктиг хандырылгазын чорудар.

Экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң планнарынга дүүштүр бүдүрүлге курлавырларга негелдезин тодарадыр болгаш оларны лимит (фонд) ёзугаар азы мөөңнеп садарының чурумун ёзугаар садып алыр. Бүдүрүлгениң калбартырынга база бүдүрүлге-техниктиг херегледдиң продукциязынга негелдези хандырарынга, а ол ышкаш бүдүрүлгениң материалдыг чарыгдалын кызыраарынга ажыл-агыйның долу бот-орулга-чарылгазының база бодуң боду акшаландырарының салдарын күштелдиреринге мөөңнеп садар садыгны калбарткан болгаш бүдүрүлгелерни материал-техниктиг хандырарының кол хевири болдурган турар ужурлуг.

2. Материал-техниктиг хандырылганың органнары бүдүрүлгелерниң материалдыг курлавырларга үндезилеттинген херегледин чогуур үезинде хандырар хүлээлгелиг. Материал-техниктиг хандырылганың девискээр айыы-биле органнары бүдүрүлгелерниң чагыгларын бүрүнү-биле хандырары дээш экономиктиг харыысалганы хүлээр.

Комплекстиг хандырылганы организастаарының, чорудуп берип турар материалдарны бүдүрүлгеге херегленээринге баш удур белеткээриниң, техниктиг херекселдерни ап бээриниң, информация-биле хандырарының, өске-даа ачы-дуза чедирилгелериниң күүседириниң керээлерин бүдүрүлге чери материал-техниктиг хандырылганың органнары-биле чарар эргелиг.

3. Хереглекчи-бүдүрүлге белеткекчилер-биле тургустунган болгаш үр үениң дорт ажыл-агый харылзааларын хевээр арттырарынга артык эргелиг болур болгаш сөөртүп чедиреринин кайы-бир хевирин: шуут-ла белеткекчиниң азы хандырылга-саарылга бүдүрүлгезин дамчыштыр чедирериниң хевирин шилип алыр.

Бүдүрүлгелер-биле тургустунуп келген үр үениң дорт харылзааларын материал-техниктиг хандырылга органнарының турамызда өскерти көөр чоруун хоруп турар.

4. Шынарының талазы-биле күрүнениң күштүг болуп турар стандарттарындан, техниктиг негелделерден азы чардынган керээлерден хажып турар продукцияны бүдүрүлгеже доктаамал чорудар, а ол ышкаш шынар чок төлевилел база техниктиг документацияны бүдүрүлгеге дамчыдып берген таварылгада, бүдүрүлге чери чорудуп берикчи-биле азы ажылдап кылыкчы-биле керээни чаңгыс талалыг чурум-биле күш чок болдурар болгаш керээни дүжүргениниң түңнелинде таварышкан когаралдарны катап эгилдерин негээр эргелиг.

5. Чорудуп бээр бүдүрүлге чүъкту коргузуп бээри, дажыыр херекселдериниң аңаа турары база чедир чүдүртүнмээни дээш, а транспорт бүдүрүлгелери — планда болгаш керээде көрдүнген, продукцияны чедирип бээринге азы чүдүрүү чорударынга херегцээр транспорт херекселдерин бээрин үскени дээш, чүъктерни чогуур үезинде чедирери база оларның чедиртинген когаралдың хемчээлинге четче-бүрүн болуру дээш харыысалганы хүлээр.

16 чүүл. Продукцияны сайгарары, ажылдар болгаш ачы-дуза чедирилгези

1. Бүдүрүлге чери хереглекчилер-биле, садыгның база материал-техниктиг хандырылганың бүдүрүлгелери-биле чарган ажыл-агый керээлерин ёзугаар азы продукцияны садар талазы-биле бодунуң хууда четкизин дамчыштыр бодунуң продукциязын сайгарар, ажылдарны күүседир болгаш ачы-дузаны чедирер. Ол керээлерде айыттынган, санының, номенклатуразының (ассортиментизиниң), хуусааларының, продукцияның (ажылдарның, ачы-дуза чедирилгезиниң) шынарының база өске-даа негелделерниң талазы-биле **хүлээлгелерин бүрүнү-биле күүседир ужурлуг.** Бүдүрүлге чери херегледди өөренип көөр болгаш чарлаар, тайылбырлаар талазы-биле хемчеглерин боттандырар хүлээлгелиг. Бүдүрүлге чериниң бүдүрүлгечи-саарылгачы ажыл-чорудулгазының түңнел үе-чадазы, ажыл-агыйның долу бот-орулга-чарылгазын база бодун боду акшаландырарын боттандырарының ылап-ла албан негелдези болза, керээниң негелделерин ёзугаар чорудуп берген продукцияны (ажылдарны, ачы-дуза чедирилгезин) хереглекчиниң төлеп бергени болур.

2. Бүдүрүлге чери керээлиг хүлээлгелерин күүсеткенде, пландан артыкка бүдүрген продукциязын, а ол ышкаш керээ чарган хереглекчи болгаш материал-техниктиг хандырылганың органнары алырындан ойталаан продукцияны бодунуң хуузунда херегледдеринге ажыглап, өске бүдүрүлгелерге, организацияларга болгаш чонга сайгарып азы өске бүдүрүлгелер-биле орнажып болур эргелиг.

3. Керээлиг хүлээлгелерин сагывайн барганда, бүдүрүлге чери эт-хөреңгиниң харыысалгазын хүлээр, хереглекчиге чедирген когаралын доктааттынган чурум ёзугаар төлеп бээр. Керээлерниң негелделерин хажытканы дээш торгаал база хуу төлээр, а ол ышкаш чедирген когаралдарын эгидип бээр чорук бүдүрүлгениң продукция чорудуп бээриниң, ажылдар кылырының азы ачы-дуза чедирериниң талазы-биле хүлээлгелерин күүседириндең хоставас.

4. **Садып алыкчы-бүдүрүлге** керээге дүүштүр бодунга чорудуп берген продукцияны (ажылдарны, ачы-дуза чедирилгелерин) бодунуң хуузунда акша-хөреңгилериниң, а чаңдык таварылгаларда банк чээлизиниң күсели-биле чогуур үезинде төлеп бээр хүлээлгелиг. Ол доктааттынган хуусааларда төлээрин дээш харыысалгалыг болур, а чогуур үезинде санажылга кылбааны дээш торгаал төлээр.

Бүдүрүлге черинде продукция (ажылдар, ачы-дуза чедиришкиннери) дээш санажылга кылыр бодунуң хууда акша-хөреңгизи болгаш чээли алыр эргези чок болган таварылгада, катап эгидип бээриниң байдалдарынга төнчүттүнген фондуларның база курлавырларының хөреңгилериниң күсели-биле **үстүнде турар орган ону төлээрин боттандырар.** Хөреңгилери чедишпес болза, үстүнде турар орган банк чээлизин ажыглаар.

17 чүүл. Саң-хөө болгаш өртектер

1. Бүдүрүлге чериниң саң-хөө ажыл-чорудулгазы ук бүдүрүлге чериниң бүдүрүлге база социал хөгжүлдезинге, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң, продукцияның (ажылдарның, ачы-дуза чедирилгелериниң) бот-үнезин чиигедириниң, шынарын бедидериниң, бүдүрүлге фондуларын ажыглаарын экижидериниң күсели-биле **арыг орулганың (орулганың) өзүлдезин хандырарынга** чугула саң-хөө курлавырларын тургузарынче угланган турар ужурлуг.

2. Бүдүрүлге чери саң-хөө ажыл-чорудулгазын саң-хөөнүң беш чыл болгаш чыл планнарынга дүүштүр боттандырар. Ол бюджеттиң, банкыларның, база үстүнде турар органның, чорудуп берикчилериниң, керээлиглериниң болгаш өске-даа организацияларның мурнунга бодунуң хүлээлгелерин чогуур үезинде күүседири дээш харыысалгалыг болур. Бүдүрүлге чери бодунуң эргезинде арткан саң-хөө хөреңгилерин бедик ажыктыг кылдыр ажыглаарын чедип алыр хүлээлгелиг.

3. Бүдүрүлгениң бюджет-биле **саң-хөө харылзааларын үр хуусаалыг экономиктиг нормативтерге үндезилеп** тургузар. Бүдүрүлге бодунуң эргезинде турар курлавырлар дээш төлевирин, норматив ёзугаар арыг орулгазының (орулгазының) кезиин, а ол ышкаш хоойлу ёзугаар көрдүнген төлевирлерин болгаш санаашкыннарны бюджетче, ооң-биле кады тус чер бюджединче киирер.

Арыг орулганы (орулганы) бүдүрүлгениң болгаш күрүне бюджединиң аразынга хуваарының нормативтери бүдүрүлге болгаш күш-ажыл курлавырларын бүдүрүлгениң ажыглаарынга күрүнениң дең негелделерин хандырар болгаш саналгаларның үндүрүг ставкаларының, өске-даа нормативтериниң аңгылаан шкалазының хевирин ёзугаар тургустунуп болур.

Арыг орулганы (орулганы) болгаш бүдүрүлгениң өске-даа саң-хөө курлавырларын, доктааттынган нормативтерге, нормалардан болгаш ставкалардан арттыр, а ол ышкаш хоойлу ёзугаар көрдүнмээн таварылгада хавырары болгаш эде хуваары хоруглуг.

4. **Бүдүрүлге карыыга чок ажылдаар хүлээлгелиг.** Бүдүрүлгениң план ёзугаар кыска хуусаада карылгалыг ажылының үезинде үстүнде турар албан чери беш чыл планында улам-на кызырлып орар кылдыр доктааттынган лимитте көрдүнген дотация ёзугаар акшаландырар. Саң-хөө байдалын быжыглаар, продукция бүдүреринин (ажылдың, ачы-дуза чедирилгезиниң) карылгалыг чоруун доктааттынган хуусаазында чайладыр болгаш орулгалыг ажылды хандырар талазы-биле хемчеглерни бүдүрүлге ажылдап кылыр хүлээлгелиг.

5. Бүдүрүлге курлавырларны чөп эвес ажыглаанындан өске организацияларга чедирген когаралдарын эгидип бээрин, керээ күүсетпээниниң шииткелин, торгаалдарны болгаш хоойлуда көрдүнген өске-даа экономиктиг санкцияларны коллективтиң бот-орулга-чарылгадан алган орулгазының күсели-биле төлээр. Когаралдын эгиткенинден база экономиктиг санкциялардан бүдүрүлгениң алган түңүн коллективтиң бот-орулга-чарылга орулгазын көвүдедиринче шилчидер.

6. **Өртек доктаадыр** талазы-биле бүдүрүлгениң эргелерин болгаш хүлээлгелерин өртектерни күрүнениң эргелеп башкарарының болгаш таарыштырарының кол-кол принциптеринге дүүштүр чорудар. Өртектерни бүдүрүлгениң ажыктыын бедидеринге, продукцияның (ажылдың, ачы-дузаның) шынарын экижидеринге болгаш бот-үнезин чиигедиринге идепкейлиг салдар чедирер чүүл кылдыр ажыглаар. Өртектерниң төлевилелдериниң болгаш оларның санаашкыннарының экономиктиг үндезилелин чарыгдалдар-биле деңнээрге улус ажыл-агыйының ажыктыын мурнады өстүрерин, хереглекчиге хамаарыштыр продукцияның өртээ чиигедирин, лимит өртектерни сагыырын бүдүрүлге хандырар хүлээлгелиг.

7. Бүдүрүлге бодунуң продукциязын (ажылын, ачы-дузазын) **төнчүлээ тургускан өртектер (тариф) ёзугаар,** а ол ышкаш хереглекчи-биле **дугуржулга ёзугаар азы бот-тускайлаң** сайгарып болур.

8. **Өртектер чурумун шыңгыы сагыыры дээш бүдүрүлге харыысалгалыг болур** болгаш ону улгаттырарын болдурбас хүлээлгелиг. Күрүнениң өртектер чурумун хажытканындан, стандарттарны болгаш техниктиг негелделерни сагывааныңдан бүдүрүлгениң үндезин чок киирип алган орулгазын (коллективтиң бот-орулга-чарылга орулгазының күсели-биле) бюджетче хавырар болгаш план күүсеткени дугайында отчёт медээзинден казыыр.

Өртек улгаттырар чорукту болгаш үндезин чок орулга киирер чорукту болдурган бүдүрүлге коллективтиң бот-орулга-чарылга орулгазының күсели-биле немелде торгаалды мегелеп киирип алган орулгазының түңү-биле бюджетче төлээр. Бүдүрүлге продукцияның (ажылдың, ачы-дузаның) өртээн улгаттырар болза, ооң-биле хандырылга керээзин хереглекчи үзүп болур эргелиг.

9. **Ажыл-агыйжы ажыл-чорудулгага бот-тускайлаң чорукту калбартыр,** хереглекчилерниң хууда херегледдерин улам-на долузу-биле барымдаалап көөр, бедик шынарлыг продукцияны болгаш чаа техниканы бүдүрүп үндүреринге идиг бээр сорулга-биле бүдүрүлге-техника хереглединиң продукциязынга, чоннуң хереглел бараанынарынга, эртем-техниктиг ажылдап кылыышкыннарга, хереглекчилер кооперациязының организацияларга садып турар болгаш совхозтарның база күрүнениң көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң чурттакчы чондан садып ап турар көдээ ажыл-агый продукциязын, хоойлуда көрдүнген продукцияның өске хевирлеринге бүдүрүлге хереглекчи-биле өртектер талазы-биле (керээлиг өртектер) дугуржулгаларны ажыглаар эргелиг.

Күрүнениң өртектер доктаадын тургузар органнары керээлиг өртектерни тургузарының чурумун тодарадыр болгаш оларны ажыглап турарын контрольдаар.

10. Совхоз, күрүнениң өске-даа көдээ ажыл-агый бүдүрүлгези бодунуң садыг четкизин дамчыштыр, колхоз рынокунга садып турар бодунуң бүдүрүп үндүрген үлетпүр продукциязынга, көдээ ажыл-агыйның планныг болгаш пландан дашкаар продукциязынга боду тускай өртектер тургузар, а ол ышкаш агро-үлетпүр комбинадының ниитинге садып турар продукцияга өртектерин, ачы-дуза чедиреринге тарифтерин болгаш өртектерин тургузар эргелиг.

18 чүүл. Чээли болгаш санажылгалар

1. Долу бот-орулга-чарылга болгаш бот акшаландырыышкынның байдалдарында бүдүрүлге болгаш социал хөгжүлдениң сорулгаларынга банк чээлизин чээли алырының принциптерин хандырып бээриниң, тускай сорулгалыг, хуусаалыг, дедир эгидериниң болгаш чээлиниң төлээриниң принциптерин шыңгыы сагыырының байдалдарында идепкейлии-биле ажыглаар.

Банк чээлилерин бүдүрүлгеге кыска болгаш үр хуусаалыг берип болур. Кыска хуусаалыг чээлиниң чээли алырының улгаттырган объектилериниң талазы-биле агар ажыл-чорудулганың сорулгаларынга бээр. Узун хуусаалыг чээлиниң чарылгаларын орулгазы-биле дуглаарының байдалдарынга бүдүрүлгеге, а ол ышкаш чурттаглга бажыңнарын болгаш социал херегледдиң өске объектилерин тударының сорулгаларынга, чээлиниң бүдүрүлгени, эртемниң болгаш техниканың хөгжүдериниң фондузунуң болгаш социал хөгжүлдениң фондузунуң акша-хөреңгизиниң (ындыг херегледдиң өске-даа фондуларының) күсели-биле чээлини төлээриниң байдалдарынга бээр.

Чээли-биле холбашкан бүгү айтырыгларны санажылга саныы азы капитал салыышкыннарны акшаландырар талазы-биле санны ажыткан чээли албан черлеринге бээрин бүдүрүлге шиитпирлээр.

Чээлиниң дээштиг ажыглаары дээш бүдүрүлге чери харыысалгалыг болур. Чээли бээриниң байдалдарын үреп турар бүдүрүлгелерге тускай хемчеглерни ажыглаар. Чээли төлээриниң хуусааларын доктаамал үреп турар бүдүрүлгелер чаа чээли алыр эргезин чидирер, чамдык таварылгаларда ону үстүкү органның магадылалы турда ол ажыглап болур.

2. Бодунуң хүлээлгелериниң талазы-биле бүдүрүлге чогуур үезинде санажыр хүлээлгелиг. Чогуур үезинде санажылга чорутпааны дээш бүдүрүлге торгаал болгаш хуу төлээр. **Бүдүрүлге бюджетче киир санаашкынны болгаш ажыл төлевирин төлээри-биле катай бүгү санажылгаларны санажылга документилериниң (төлээр хуусаазының келгениниң) календарылыг ээлчээн ёзугаар** чорудар.

Банкының бүдүрүлгени, эртемни болгаш техниканы хөгжүдер фондузундан, а ол ышкаш социал хөгжүлдениң фондузундан түр хостуг акша-хөреңгини ажыглааны дээш бүдүрүлгелерге банк хуу төлээр.

3. Төлевир сагылга-чурумун доктаамал үреп турар бүдүрүлгени банкылар акша төлеп шыдавас кылдыр чарлап болур болгаш ону бараан-материалдыг үнелиг чүүлдерниң кол дужаакчыларынга болгаш үстүкү органнарга дыңнадып болур. Ындыг бүдүрүлгениң хүлээлгелер талазы-биле төлевириниң ээлчээн банк доктаадып тургузар. Бүдүрүлге болгаш үстүкү орган ажыл-агыйжы эвес чорукту чайладырынче болгаш санажылга сагылга-чурумун быжыглаары-биле хемчеглерни ап чорудар хүлээлгелиг.

Маргылдаа чок торгаалдарны болгаш керээ күүсетпээни дээш шииткелдерни бүдүрүлгениң санажылга санындан банк үнта бижиир. Бүдүрүлгениң санындан шын эвес, хоойлуга дүүшпес арга-биле алган торгаалды болгаш керээ күүсетпээни дээш шииткелди буруулуг тала бедиткен хемчээлге эгидер. Акша-хөреңгилерниң шак ындыг эгидиишкининиң дугайында чаргыны арбитраж органнарынга болгаш судка көөр.

19 чүүл. Даштыкы экономиктиг ажыл-чорудулга

1. Бүдүрүлгениң **даштыкы экономиктиг ажыл-чорудулгазы** бүдүрүлгениң бүгү ажылының тургустунган чугула кезээ болур. Ону чурумчуткаының ёзугаар, валюта талазы-биле чарыгдалдарын боду дуглаттынарының, бодун боду акшаландырарының үндезининге боттандырар, **ооң түңнели бүдүрүлгениң ажыл-агыйжы чорудулгазының чарылбас кезээ болур** болгаш ол экономиктиг идиг бериишкиннериниң база валюта шилчилгелериниң фондуларының тургустунарынга дорт салдар чедирип турар.

2. Бүдүрүлгениң даштыкы экономиктиг ажыл-чорудулгазынга социалистиг чурттарның бүдүрүлгелери-биле кады ажылдажылга, социалистиг экономиктиг интеграцияны калбартыры болгаш ханыладыры база дээштиг кооперацияны хөгжүдери кол ужур-дузалыг.

Бүдүрүлге ЭДЧ кежигүннери чурттарның бүдүрүлгелеринге хамаарыштыр:

дорт харылзааларны тургузар, бүдүрүлге болгаш эртем-техниктиг кооперацияның, кады ажылдажылганың экономиктиг байдалдарын, ооң иштинде керээлиг өртектерни тодарадырын киириштир айтырыгларын шиитпирлээр, ажыл-агый керээлерин болгаш контрактыларын чарар;

кооперация ёзугаар керээлерге дүүштүр үндүр-киир сөөртүр продукцияларның номенклатуразын болгаш хемчээлин база ачы-дуза чедирериң дүүштүрүп дугуржур, материалдыг курлавырларны болгаш чогуур техниктиг документацияларны дамчыдып бээрин боттандырар;

эртем-шинчилел, төлевилел-конструктор болгаш шевелде ажылдарын чорудар, ол сорулга-биле эртемденнерниң болгаш специалистерниң каттышкан коллективтерин тургузар, бот-боттарының аразынга дугурушкан негелделер ёзугаар эртем-техниктиг документацияларны солчур болгаш кадрлар өөредиринге салдар-дуза чедирер;

(Уламчызы 4-кү арында).

ТӨЛЕВИЛЕЛ

КҮРҮНЕ БҮДҮРҮЛГЕЗИНИҢ (КАТТЫЖЫЫШКЫНЫНЫҢ) ДУГАЙЫНДА Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң ХООЙЛУЗУ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги, 2-ги, 3-кү арыннарда).

ССРЭ-ниң Делегей керээлериниң үндезининге кады тургускан бүдүрүлгелерниң, чурттар аразының каттыжыышкыннарының болгаш организацияларының ажыл-чорудулгазынга киржир.

3. Бүдүрүлге **капиталистиг болгаш хөгжүп орар чурттарның фирмалары-биле экономиктиг харылзааларны** боттарынга ажыктыының болгаш дең эргениң принцивин баримдаалап боттандырар. Ындыг харылзааларның хөгжүлдезиниң кол-кол хевирлери болза үр хуусаалыг болгаш балансылашкан үндезиниге бүдүрүлге болгаш эртем-техниктиг кооперация, а ол ышкаш кады тургускан бүдүрүлгелерни болгаш бүдүрүлге кезектерин тургузары болур. ССРЭ-ниң девискээринге кады тургускан бүдүрүлгелерни болгаш бүдүрүлге кезектерин тургузарының база ажыл-чорудулгазының чурумун совет хоойлужудулгага дүүштүр тодарадыр.

4. Даштыкы чурттарга дыка хөй продукцияны (ажылдарны, ачы-дузаны) бээрин хандырып турар бүдүрүлгелерге үндүр-киир сөөртүр операцияларны (капиталистиг болгаш хөгжүп орар чурттарның рыноктарын киириштир) дорт боттандырар болгаш ол сорулга-биле **бот-орулга-чарылгалыг даштыкы садыг фирмазын** тургузар эргени берип болур.

Даштыкы рынокче бот-тускайлан үнер эргези чок бүдүрүлгелер болуп азы өске-даа министерстволарның болгаш ведомстволарның даштыкы садыг каттыжыышкыннарын дамчыштыр бодунуң продукциязының даштыкы садыгже үнериниң эң-не таарымчалыг байдалдарын тодарадырынга киржир.

5. Үндүр-киир сөөртүр операцияларны боттандырарынга **бот-орулга-чарылганы быжыглаар**, экономиктиг сонуургалдыг чорукту болгаш харысалганы бедидер. **бот-тускайлап чорукту калбартыр** сорулга-биле бүдүрүлге:

даштыкы кады ажылдажыкчылары-биле, садыглажыкчылары-биле ажыл-агый керээзиниң үндезининге кады ажылдажылганы чорудар;

белен продукцияны сайгарганындан база экспортка ачы-дуза чедирилгезинден, кирер акша-хөреңгиден, а ол ышкаш кооперастаан садыг болгаш чепшээрелдер садар операциялардан кирер бүгү валюта акшадан доктаамал үр хуусаалыг норма ёзугаар акша шилчидиишкиннериниң фондузун тургузуп турар;

экспорт бүдүрүлгезин тургузар болгаш хөгжүдер сорулга-биле банкыдан даштыкы акшаны ап болур, ооң негелдези болза экспортка продукцияны саткаш, оон алган акшаның күсели-биле чээлиин төлээри болур;

бүдүрүлгени хөгжүдериниң эрге-ажыынга база ооң техниктиг деңнелин бедидеринге даштыкы экономиктиг ажыктыг болгаш **валюта акша-хөреңгиниң чөптүг ажыглаары дээш экономиктиг харысалгалыг болур:**

барааннарны үндүр садар азы керээлиг хүлээлгелер талазы-биле онаалдаларны күүсеттээнинден болган харажаны ооң болунда бар боор турар валюта акшаның күсели-биле төлээр;

бир эвес хүлээлге хажыдыышкыны ооң буруузу-биле болган болза акша шилчидиишкиннериниң фондузунуң күсели-биле бүгү штрафтарны болгаш өске-даа хемчеглерни даштыкы садып алыкчыга төлээр.

6. Бүдүрүлгениң техниктиг эде дерир болгаш чаартыр, эртем-шинчилел, дуржулга-конструктор болгаш өске-даа ажылдарны чорудар сорулга-биле бүдүрүлге чери валюта шилчидиишкиннериниң күсели-биле база ол хемчээлге азы чээли хөреңгизиниң күсели-биле продукцияны үндүр садарын боттандырар. А ол ышкаш бүдүрүлге чери боттарының күш-ажылчы коллективтеринге херектиг күрүне хуваалдазының планынга киирбээн медицина техниказын, культура-амыдырал, спорт болгаш өске-даа барааннарны ЭДЧ кежигүннери чурттардан садып алыр эргелиг.

Бүдүрүлгениң валюта шилчидиишкининде фонд акшазын хавырып болбас, ону дараазында чылдарда ажыглаары-биле чыып болур.

7. Бүдүрүлге чери эртем-техниктиг ажылдарны чорудары-биле база кооперацияга холбашкан ажыктыг бүдүрүлгени хөгжүдери-биле шилчиткен рубльди болгаш социалистиг дем каттыжылга чурттарының национал акшаларын чээли ёзугаар ССРЭ-ниң даштыкы садыг банкызындан ап болур.

20 чүүл. Бойдусту ажыглаары болгаш ону камгалаары

1. Бүдүрүлге чери совет кижилериниң амгы болгаш келир үелерги салгалдарының эрге-ажыынга дүүштүр **бойдус курлавырларын чөп ажыглаар болгаш катап тургузарын** хандырар, бүдүрүлгелерге ажыглаары-биле көрдүнген сорулгаларга дүүштүр оларны камныг ажыглаар, бойдусту хирлениишкинден болгаш өске-даа хоралыг салдарлардан камгалаар, бойдусту камгалаарын хандырарының кол утланмышкыны болур артынчы чок технологияларның базазынга бүдүрүлгени ортакизастаар хүлээлгелиг.

Бүдүрүлге чери казар байлактарны болгаш өске-даа бойдус курлавырларын комплекстиг ажыглаарын хандырар: кадээ ажыл-агыйның ажыглал черлерин чөптүг ажыглаар, черлерни рекультивастаар болгаш бойдусту камгалаар талазы-биле өске-даа хемчеглерни чорудар ужурлуг.

Бойдус камгалалының талазы-биле бүдүрүлге чериниң боттандырып турар ажылдары бойдус камгалалынга бүдүрүлгениң чедирип турары бүгү багай салдарларны долузу-биле дуглаар ужурлуг.

Бүдүрүлге чери бүдүрүлгениң калбартыр, чаартыр болгаш техниктиг эде дерир төлевилелдерге бойдусту камгалаар тудугларны болгаш тургузугларны тударын көөр, оларны тудар, ажыктыг база үзүктел чок ажыглалын хандырар.

2. **Национал байлактың кезии болур бойдус курлавырын** ажыглааны дээш бүдүрүлге чери доктааткан төлевирин киирер болгаш **хуузунда акша-хөреңгилериниң болгаш чээлилериниң күсели-биле** бойдусту камгалаар хемчеглерни боттандырар. Чамдык таварылгаларда ындыг хемчеглерге төптүттүнген үнер дөстерден акшаландырышкынны чорудуп болур.

3. Бойдус камгалаар болгаш **бойдус курлавырларын ажыглаар** талазы-биле бодунуң ажылынга бүдүрүлге улус депутаттарының чер-чер Советтеринге болгаш **бойдус камгалаар база бойдус курлавырларын ажыглаар талазы-биле күрүне контролюн боттандырып чорудуп турар органнарга контрольдут болур.**

Бойдусту хирлендирген-биле болгаш бойдус курлавырларын чогумчалыг эвес ажыглааны-биле чедирген **когаралының оруун бүдүрүлге дуглаар** болгаш Бойдус камгалалының дугайында хоойлуну сагываан дээш материалдыг харысалгалыг болур. Бойдусту ажыглаарының доктааткан чурумун каржызы-биле **үрээн бүдүрүлгениң ажыл-чорудулгазын болдурган үрээшкиннерни чайладырынга чедир соксаткан туруп болур.**

21 чүүл. Бүдүрүлгениң каттышкан бүдүрүлгечи болгаш социал ажыл-чорудулгазы

1. **Бүдүрүлге күчүзүн улам-на ажыктыы-биле** ажыглаарынга, барааннар бүдүрерин болгаш ачы-дуза чедирерин калбартырынга, эртем-техниктиг айтырыгларны кады шиитпирлээри-биле, бүдүрүлгениң инфраструктуразын хөгжүдери-биле, бүдүрүлге бодунуң инициативазы-биле азы улус депутаттарының чер-чер Советтериниң азы өске организацияларның саналы-биле ол девискээрде турун турар бүдүрүлгелер-биле кооперацияны хөгжүдер. **Олар адырлар аразының, адырның болгаш регионнуң сорулгаларын шиитпирлээри-биле боттарының күженишкиннерин каттыштырып болур.** Ол сорулгалар-биле **бүдүрүлге мындыг** эргелерлиг болур:

бүдүрүлгениң чаартылгазы болгаш эртем-техниктиг эде чепсегленишкини-биле, эртем-техниктиг дептилгени дүргедедири-биле, продукцияның шынарын бедидери, чонуң херегленл барааннарын бүдүрери болгаш чурттакчы чонга ачы-дуза чедирери-биле холбашкан ажылдарны кады күүседир;

доктааткан чурум ёзугаар адырлар аразының бүдүрүлгезин, коллективтиг ажыглаар саналга төптерин, эртем, төлевилел, конструктор, септелге, тудуг, садыг болгаш өске-даа каттышкан бүдүрүлгелерни болгаш каттыжыышкыннарны тургузар;

бүдүрүлге инфраструктуразының объектилерин, кадээ ажыл-агыйның дузалал черлерин, бойдус камгалаар тудугларны, чурттакчы бажыңнарын болгаш бүдүрүлгениң социал-культура болгаш коммунал-амыдырал херегленлиниң өске-даа объектилерин тударын болгаш ажыглаарын боттандырып чорудар;

специалистерниң белеткелин организастаар, өөредилге-бүдүрүлге (өөредилге черлери-биле кады бүдүрүлгелерни тургузар.

Айыткан болгаш өске-даа каттышкан ажыл-чорудулганы боттандырып чорудары-биле үлүг-хуу киирер эгелерге сан-хөө, күш-ажыл болгаш материалдыг курлавырларны каттыштырарын, а ол ышкаш каттышкан бүдүрүлгелерни болгаш каттыжыышкыннарны организастаары болгаш оларның ажыл-чорудулгазы-биле холбашкан айтырыгларны шиитпирлээри баш удур көрдүнген керээлерин бүдүрүлгелер чарар.

2. Эвилелдешкен (областарга чардынмаан) болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүседикчи комитеттериниң тургузуп турары адырлар аразының болгаш ажыл-агыйлар аразының девискээр-бүдүрүлге каттыжыышкыннарының ажыл-чорудулгазынга бүдүрүлге киржип болур.

22 чүүл. Учёт, отчёт болгаш контроль

1. Бүгү-ле ажыл-агый чорудулгазынга илеткейлиг салдар чедирер, бүдүрүлгениң хөгжүдериниң аргаларын, хевирлерин болгаш методтарын анализтээр болгаш ажыктыг эргелеп башкарылганы хандырар, планнаттынган даалгаларны күүседиринге чамдык карышкак чоруктарнып тургустунуп келир аргаларын баш удур болдурбас сорулга-биле бүдүрүлге чери ажылдың түңнелдерин санаар, бүдүрүлгениң чоруп турарынга контрольду боттандырар, шалыпкын бухгалтер болгаш статистиг санаашкынны кылыр.

Бүдүрүлге чериниң кылыр чүүлдери болза:

амгы үениң саналга техниказын калбаа-биле ажыглаарынга үндезилээш, информацияның учёдунуң болгаш сайгарылгазының мурнакчы хевирлерин болгаш аргаларын ажыглаар;

отчётту тургузар болгаш ону чогуур органнарга доктааттынган хуусааларында чедирер, отчёттарның болгаш балансыларның шын болурун хандырар;

материалдыг, күш-ажыл болгаш сан-хөө курлавырларын таарымчалыг болгаш камналгалыг кылдыр ажыглаарынга шыңгыы контрольду кылыр, ажыл-агыйжы эвес болгаш төктеглекчи чоруктар-биле шиитпирлиг демиселди чорудар, ындыг болуушкуннарны баш удур болдурбазының хемчеглерин алыр, самчыгдакчы болгаш хоойлу-дүрүмну каржызы-биле үрээр чоруктар дугайын прокуратура азы иштики херектер органнарынга дыңнадыр;

юридиктиг болгаш бухгалтер албаннарының хоойлу-дүрүмнү, керээ, сан-хөө чурумун сагыыры болгаш продукцияның шынары дээш ролюн болгаш харысалгазын бедидер.

Бүдүрүлгелерниң болгаш структурлуг бөлүктериниң удуртукчулары мөге-бөмей бижилгелерниң, карак чаар чоруктарның фактыларын болгаш күрүне отчёдунуң өске-даа хажыдыышкыннары дээш хууда харысалганы хүлээр болгаш сагылга-чурум, материалдыг азы кеземче харысалгазын онаар.

Бүдүрүлге чериниң отчётунуң хевирлери, адрестери болгаш оларны чедирериниң хуусаалары доктааткан чурум ёзугаар тодараттынар. Оон өске кандыг-даа отчётту негээри болгаш киирери хоруглуг.

2. Бүдүрүлге чериниң ажыл-чорудулгазынга ревизияны болгаш хыналданы үстүнде турар органнар-биле чергелештир сан-хөө-банк болгаш эргелеп башкарылганың өске-даа органнары бүдүрүлге чериниң ажыл-чорудулгазынга контроль талазы-биле оларга хоойлужудулга ёзугаар хааскан хүлээлгелерге дүүштүр кылып чорудуп болур. Ревизияны азы хыналданы хоойлу-дүрүм камгалаар органнарның болгаш улусчу контрольдуң комитеттериниң негээнии ёзугаар кылып болур.

Ревизияларның болгаш хыналдааларының бүгү-ле хевирлери ажыл-агыйны башкарып чорударының ажыктыг чоруун улгаттырарынга идигни кылыр, бүдүрүлге чериниң ажылының чогуур деңнел-хемчээлин үревес болур ужурлуг.

3. Бүдүрүлге чериниң улусчу контрольдуң комитеди (бөлүүн, постузун) соңгуур болгаш ооң ажылдаарынга бүдүрүлге чериниң администрациязы бүгү талазы-биле дузалаар, ооң саналдарын болгаш сүмелерин чугаалажып көөр, илереттинген четпестерни чайладырының эргежок чугула хемчеглерин алыр хүлээлгелиг.

23 чүүл. Бүдүрүлгени тургузары болгаш ажылдаарын соксадыры

1. Бүдүрүлге чери ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаатканы чурум ёзугаар тургузар.

Бүдүрүлгелерни эде организастаарын (каттыштырарын, аңгылаарын, тускайлаарын, эде тургузарын) ындыг чогуур бүдүрүлгелерни тургузар эргелиг органнын шиитпири ёзугаар доктааткан чурум-биле чорудар.

Бүдүрүлге чериниң ажыл-чорудулгазын соксадып болур таварылгалар:

бир эвес ооң моон соңгаар ажылдааары чугула эвес апарган болгаш ону эде организастаары болдунмаста азы хоойлужудулгада көрдүнген өске-даа үндезиннер бар болза;

бүдүрүлге чери үргүлчүлелиг үеде карыштыгалыг боол, төлээр аргазы чокта, ооң продукциязынга херегле чок апарганда болгаш долу бот-орулга-чарылганың болгаш бодун акшаландырарының байдалдарында ажылдың рентабельдиин хандырар талазы-биле алган хемчеглер, түңнелдер бербээн таварылгада.

2. **Бүдүрүлге чери эде организастаарының болгаш дүжүрериниң үезинде үстүнде турар орган ажылдан үнүп турар ажылдакчыларга ССРЭ Конституциязында болгаш хоойлужудулгада айыткан эргелерни магадылап бээр.** Бүдүрүлге чериниң эде организастаарының азы дүжүрериниң үезинге чедир ийи айдан орай эвес турда, ажылдан үндүрериниң хуусаазының дугайын ажылдакчыларга түс-түзүнде сагындырар. Оларның ортумак ажыл төлевири болгаш күш-ажылдың үзүлбес стажы ажылга кирип алырының үезиниң иштинде, ынчалза-даа үш айдан эртпес үеде хевээр артар.

Бүдүрүлге чериниң эде организастаар азы дүжүрер дугайында шиитпир хүлээп алган орган болгаш улус депутаттарының чер-чер Соведи хостаттынган ажылдакчыларының ажылга киреринге бүгү талазы-биле дуза көргүзер. Дүжүрүп турар бүдүрүлге черинге хамаарылгаларның негелделерин болгаш хомудалдарын үстүнде турар органче киирген туруп болур.

Боттарының профессиязын, специальнозун болгаш мергежилиин ёзугаар ажылга кирип шыдаваан ажылдакчыларны күш-ажыл керээзин чарарының үезинде чугаалашкан хуусаанын иштинде катап белеткелди эртер негелде-биле чаа черге ажылга хүлээп алыр.

3. Бүдүрүлге чери үстүнде турар органның бадылааны уставтыг болур. Уставты бадылаан хүнүнден эгелээш, бүдүрүлге чери юридиктиг эргелиг боол, эргелерин ажыглаар болгаш бодунуң ажыл-чорудулгазы-биле холбашкан хүлээлгелерин күүседир.

Бүдүрүлге чери бодунуң адын айыткан болгаш ССРЭ-ниң азы эвилелдешкен республиканың (бүдүрүлге чериниң чагыртып турарынга хамаарыштыр) күрүне сүлдезин чураан таңмалыг болур.

24 чүүл. Бо Хоойлунуң ажыглаарының онзагай чүүлдери

Бо Хоойлунуң улус ажыл-агыйының түс-түс адырларынга болгаш бүдүрүлге черлериниң аңгы-аңгы хевирлеринге ажыглаарының онзагай чүүлдерин ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели тодарадыр.

ВЛКСМ-НИҢ XXII ТЫВА ОБЛАСТЬ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

Дүүн Кызылга хөгжүм-шии театрынга комсомолдуң отчёт-соңгулдалыг XXII область конференциязы болуп эрткен.

«ВЛКСМ обкомунуң отчёду болгаш СЭКП-ның XXVII съездиниң айтышкыннарынга дүүштүр аныяктарның коммунистиг кижизидилгезин улам ыңай күштелдирер талазы-биле республиканың комсомол организациязының сорулгаларының дугайында» болгаш ВЛКСМ Уставының чаа эдилгезиниң төлевилелинге хамаарыштыр хирген саналдар дугайында илеткелди ВЛКСМ Тыва обкомунуң бирги секретары **В. А. Кочергин** кылган.

Комсомолдуң область организациязының ревизия комиссиязының ажылының дугайында отчет илеткелди ооң даргазы **З. Е. Кудрявцева** кылган.

Конференцияның делегаттары СЭКП-ның XXVII съездизиниң болгаш СЭКП Төп Комитединиң январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр аныяктарның идейполитиктиг, күш-ажыл, мөзү-шыдар кижизидилгезиниң болгаш комсомолдуң организакчы ажылының стилин болгаш арга-хевирлерин сайзырангайжыдарының талазы-биле тодаргай ажыл-иштиг чугааны чорутканнар.

СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, СЭКП обкомунуң бирги секретары **Г. Ч. Ширшин** конференцияның ажылынга киржип, чүве чугаалаан.

Партияның айтышкыннарынга дүүштүр комсомол организацияларынга эде тургустунуушкунну боттандырып, ВЛКСМ-ниң XX съездизин, Улуг Октябрьның 70 чыл оюн төлептиг уткуур болгаш он ийиги беш чылдың планныг онаалдаларын, социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг күүседир талазы-биле республиканың комсомол организациязының сорулгаларын тодаратан доктаалды конференция хүлээп алган.

Конференция комсомол обкомунуң, область организациязының ревизия комиссиязының чаа составтарын соңгаан.

ВЛКСМ-ниң XX съездизиниң делегаттарынга Бии-Хем районнуң «Кызыл тараачын» совхозтуң саанчызы **В. Б. Ензак**, Кызылдың «Тудуг кезектери» комбинадының слесары **Е. Н. Плетнёв**, Өвүр районнуң Солчур ортумак школазының өөреникчизи **Айнмаа Доңгак** болгаш ВЛКСМ обкомунуң бирги секретары **В. А. Кочергин** олар соңгуткан.

Конференцияның ажылынга Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы **Ч.-Д. Б. Ондар**, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы **В. Е. Серяков**, СЭКП обкомунуң бюро кежигүннери, ВЛКСМ ТК-ның аныяктар туризминиң «Спутник» бюрозунуң киидис эргелекчизи **И. Л. Черняк**, ВЛКСМ ТК-ның Студент тудуг отрядтарының Төп штавының сектор эргелекчизи **А. С. Леонов**, партияның, комсомолдуң хоочуннары база киришкен.

• • •

Комсомолдуң чаа соңгуткан область комитединиң бирги организастыг пленуму болуп эрткен.

ВЛКСМ обкомунуң бирги секретарынга **В. А. Кочергинни**, ийиги секретарынга **Г. Д. Куулар**, секретарьларынга **С. Х. Кашпык-оол** болгаш **Л. А. Мочаловская** оларны пленум соңгаан.

Комсомолдуң область организациязының ревизия комиссиязының даргазынга **Р. К. Ховалыг** соңгуткан.

УЖУРАШКАН

Ада-чурттуң Улуг дайынының диңмирээзиниг чылдарында төрүттүнгеш, улам быжыгып орар тыва болгаш украин улустарның найыралы чагай чаңчылдарлыг, ханы дазылдарлыг болу берген. Ам Тарас Шевченко, Иван Франко, Леся Украинка, Павел Тычина, Максим Рыльский оларның чалбыыштыг шүлүктериниң одуруглары тыва дылда хостуг үнүп, тываларның уран чүүлү украин дылда чаңгыланып турар. Ийи чонуң аразында культура харылзаалары чылдан чылче сайзырап, янзы-бүрү талаларлыг болуп бар чыдар. Ол дээрге чечен чогаалдарның очулгалары, литература болгаш уран чүүл ажылдакчыларының аразында дуржулга солчулгалары болгаш өске-даа чүүлдер-дир.

Ыңаргыя Тыва АССР болгаш Ровно областың ажылчы чоннарының аразында акы-дуңмалышкы харылзаалар быжыккан.

Чоокта чаа Ровно хоорайга тыва композиторларның бирээзи, Тываның комсомол шагналының лауреады Дамба Хүреш-оол чораан. Ол бодунуң автор концертин Ровнонуң музыка училищезиниң концерт залынга көргүскен.

Композитор 200 хире хөгжүм чогаалдарын бижээн. Оларның 30 хирези ниити ырга хереглээр кылдыр чогааттынган. «Ленинге», «Мөңге тураскаал» деп ырларны, фортепианога бижээн үш таңцыларны болгаш өске-даа ажылдарны көрүкчүлер чылыы-биле хүлээп алган.

Ол концертти белеткээринге, тыва композиторнуң ырларын пропагандалаарынга Ровно хоорайның төлээлери идепкейлиг киришкен. Ацаа Украин ССР-ниң алдарлыг артизи Ярослав Кульчинский, уран чүүлдүң алдарлыг ажылдакчызы Богдан Депонуң удурткан оркестри, Юрий Чернобай, Михаил Иванив, Петр Шатный, Татьяна Болтенко составтыг хылдыг хөгжүм квартеди болгаш өске-даа коллективтер, артистер киришкен.

Авторнуң чогаадыкчы концертинге музыковед Зоя Кыргыс киржип, чаңгыс чер чурттуу композиторнуң амыдыралы, ажыл-чорудулгазының дугайында чыылганнарга чедиргир чугаалап берген. Областың «Червоний прапор» («Кызыл сылдыс») солуну Д. Хүреш-оол-биле тускай корреспонденциязының интервьюзун парлаан. Бо чылдың күзүнүнде тыва композитор Киевке концерт көргүзер.

А. КОНДРАТЮК.

СПОРТ

СОВЕТ ФИГУРИСТЕРНИҢ ТИИЛЕЛГЕЗИ

⊙ **БЕЛГРАД.** Югославияның Сараево хоорайынга эрткен Европа чемпионадынга Ленинградтың фигуристери Лариса Селезнева, Олег Макаров олар эжеш чуңгулаашкынга тиилекчи боол, алдын медаль-биле шаңнатканнар.

Оларның чаңгыс чер чурттуглары Елена Валова биле Олег Васильев олар мөңгүн медальдарны чаалап алганнар. ГДР-ниң спортчулары Катрин Каннтц биле Тобиаш Шретер олар үшкү черни ээлээннер.

ЧАА РЕКОРД

⊙ Аэрофлоттуң шаңнаалдары дээш чадаг-тергеге, Ганттиде эртип турар делегей маргылдаазының сөөлгү хүнүнде ССРЭ-ниң чемпиону, Киев чурттуг Наталья Крушельницкая хаалгыг трекке 500 метр дистанцияны 30,834 секундада эрткеш, делегейниң чаа рекордун тургускан. Делегейниң алды дакпыр чемпиону ленинградчы Галина Царева ийиги черни ээлээн. Францууз спортчу Изабель Готтерон үшкү шаңналды чаалап алган.

ХОСТУГ ХҮРЕШ

⊙ **ЕРЕВАН.** Совет Эвилели-биле АКШ-тың мөгелериниң аразында ийи дугаар ужуражылгазы база-ла 8:2 санныг болуп, совет спортчуларының тиилелгези-биле доозулган.

Үшкү ужуражылга дүүн Ленинградка эрткен.

ХААК

⊙ Хаак спортунга Италияда эртип турар аныяктар чемпионадынга совет спортчулар дөрт медальдарны чаалап алганнар. Оларның ийизи алдын.

(СЭТА).

Редакторнуң оралакчызы К. К. САТ.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ФЕВРАЛЬ 9-ТА

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — Азербайджан ССР-ниң Күрүнениң танцы ансамблиниң концерти. 8.45 — С. Михалковтуң маадырлары экранда. «Оларның Төрээн чурту бар». 10.10 — 10.40 — «Өнүкүктериниң концерттери». ВУР, ПУР, БУР, ГДР, РСР, ЧССР-ниң уран чүүл коллективтериниң концерттери. 16.00 — Медээлер. 16.15 — Авамның школазы. 16.45 — «Бойдус-биле эптиг». Док. фильмнер: «Ужуражыр черни айтып болбас», «Дазылдарның кыйгызы», «Коргуп көрбээн куштарның оран». 17.40 — «Сактыышкыннарымда силерже ужуктум». А. С. Пушкинниң чуруктарынга мультфильм. 18.10 — «Дүргедээшкин». «Диссертация камгалап алырынга комбайн». Чаа техниканы чогаадып кылырынга эртемниң ролю. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Эртем болгаш техника». Киножурнал. 19.15 — Фигуралыг чуңгулаашкын. Европаның чемпионады. Көргүзүглүг чуңгулаашкыннар. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Экран мастерлери». «Любовь Орлова». Уран-чечен фильм. 23.00 — ССРЭ-ниң улустуң артизи В. Атлантовтуң киржилгези-биле концерт. 23.45 — 00.05 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. телефильм. 8.35; 9.35 — Физика. 6 класс. «Эврика». Архимедтиң күжү. 9.05 — «Беш хүн болгаш чаңгыс кежээ». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Информатиканың болгаш саналга техниказының үндезиннери. ЭСМ канчаар ажылдаарыл. 10.35; 11.50 — Астрономия. 10 класс. Хүн. 11.05 — Кедээ ажыл-агый билигдерниң университеди. 12.20 — «Мээң магадалым, мээң хилинчээм сен». Уран-чечен фильм. 13.45 — Төөгүнүң кичээндириглери. В. И. Чапаевтың төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болганынга. 14.30 — Медээлер. 14.35—15.20 — Вс. Вишневский. «Оптимистиг трагедия». 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20 — «Үе болгаш үе чергем», «ВЛКСМ-ниң XXII область конференциязы». Делегаттар-биле ужуражылга. «Амыдыралдың арыннары». Өг-бүле керээзинде аныяктар. «Музыкалыг арын». Чагаалар ёзугаар. 19.20 — Телемедээлер. 19.30 — «Азия товуу». Программада: Медээлер. «Улуг Октябрьның 70 чылынга уткуштур». «Тыва кобальт» комбинаттан репортаж. «Социал программа — боттаныышкынында». «Амыдыралдың арага иштес хевирин бадыткап тургузар».

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг улуг, чаштар». 20.15 — Делегей панорамазы. 21.00 — «Үе». 21.35 — 23.30 — «Ойна, гармонь».

КИНО

ФЕВРАЛЬ 8-те

«НАЙЫРАЛ»: «Веселенькое волшебство» 11.20, «Глория» 9.30, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Детство Бемби» 9.30, 12.50, «Полёт в страну чудовищ» 11.10, 14.30, «Борис Годунов» (1, 2 сериязы) 16.00, «Не забудьте выключить телевизор» 18.50, 20.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Человек со звезды» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Киносборник № 155» 10.00, «Верую в любовь» 11.20, 18.40, «Прости» 13.10, 15.00, 16.50, 20.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Мальчик с пальчик» 14.00 «Лермонтов» 15.40, 17.40 шактарда.

ФЕВРАЛЬ 9-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Бродяга» 9.30, 12.40, 15.50, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник» 9.40, 13.00, «На площади Гарибальди» 11.00, «Киноклуб: «В мире приключений» 15.00, «Глория» 16.40, 18.20, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Не забудьте выключить телевизор» 14.00, 19.30, «Борис Годунов» 15.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Киноклуб: «Светофор» 12.00, «Человек со звезды» 15.00, 17.40, 19.40 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Верую в любовь» 18.00, 20.00 шактарда.

ШЫН. Адрезивис: 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-25-24, 2-23-34, харысалгалыг секретарьның 2-23-33, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кадээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтериниң 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241. Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3447. ТС—00237.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1987 чылдың февраль 10 вторник № 35 (13335)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек

САКМАН АРГАЗЫ-БИЛЕ

Улуг-Хем районнуң «Улуг-Хая» совхозу хой оолдаашкынын сакман аргазы-биле чорудуп турар. Эрткен чылын ук арга эки көргүзүглерин берген. Он хонук дүргүзүнда иези-биле чангыс клеткага турган хураган дүрген мандычаа. Оон ынай бо үе дүргүзүнда иези база азыралга турганындан судү әлбээр. Бир эвес төрээн хураган шала сула болза, хонукту оон-даа узадып болур.

Хой оолдаашкынын сакман аргазы-биле чорудары бүгү тала-биле ажыктыг дээрзин ук ажыл-агыйның чамдык хойжу коданнарынга чораaш көрдүм. Бир дугаарында, ол арга сакманчыларның ажылынга элээн чиигелдени бээр. Төрээн хойну ангы клеткага тургузуп, оглун, бодун тускай будук-биле дугаарлап каар. Моон мурнунда ышкаш, сакманчылар хураган колдуктап алгаш, хой хой аразындан оон иезин дилеп кылаштавас.

Шак бо дешпилгелиг арганы мурнакчы ажыл-агыйлар ажыглаа-ла элээн үе эрткен. Хайыракан суурда көдээ Совет күүскомунуң даргазы В. Дондувай-биле Эъжимниң малчыннарынга чоруп турувуста, ол мынча диген:

— Сакман аргазын ажыглаарынга чамдык малчыннар баштай хөөн чок турду. Хөй мал чеми чарыгдаттынар деп тайылбырлаар. Малга быжыг чем-суурну четчири-биле магадылаар орулгалыг болгай бис. Кышкы үеде шээр мал чеже-даа чер оъттаар болза, ону доктаамал рацион ёзугаар чемгерер ужурлуг. Оон ынай манаа улуг, делгем кажаалар херек диржирлер-даа бар. А бистиң бо бригадада кажаалар кандыг эвес, көрээли.

Шынап-ла, хем ол чарыннда турар коданнарда ниттинче трактор кылаштап кире бээр хире кажаалар чок. Ол хирезинде төрүүр хойларны тургузар клеткаларны кылып алган.

Салбырда база бир мурнакчы хойжу Аракчаа Биче-оол. Мында хой ам-даа оолдаалак. Чаш хураган тургузар кажаа ээн. Маңаа баштай төрээн хойларны экеп, чангыс катап чылыды одап каар. Клеткаларны, шагжаларны, бичежек оңгачаларны база четчелээн. Малчын «дүжүдүн» ажаап кириптеринге белен. Оон чанында Сарыг-Сиген деп черде Түлүш Каспыл-оолдуң кыштаа база ындыг янзылыг.

Ажыл-агыйның Ийи-Тал салбырының аныяк малчыннары Анна, Юрий Көгелчиктер малчынның чымыштыг ижин шүкү кадарчызындан эгелээннер. Олар эрткен чылын чүс баштан 112 анайны камгалап алганнар. Бо аныяктар малчынның үш-дөрт чылдың дүргүзүнда чүстен кудү түнелди ап көрбээннер. Бо чылдан эгелеп олар кодан хой хүлээп алганнар. Мурнакчы аныяктарның Пөрдүг-Чоогада кыштаанга база чордувус. Юрий боду мыштап чоруй барган. Анна чаа төлевилелдиң кажаазын биске көргүсту. Малчыннарның кышка белеткели эки. Бүгү чүве эңме-секселиг. Олар чоокта чаа Кызыл районнуң «Тиилелге» совхозунга барып, сураглыг хойжу Татьяна Баавылдың дуржулгазы-биле таныжып чорааннар. Ында сакман аргазы моон-даа ыракта сайзыравайн турарын Анна чугаалады.

Бо малчыннарның хою январь төнчүзүнде азы февраль эгезинде массалыг оолдап эгелээн. Хүнде-ле үжен-дөртен чаш хураган коданга немежир ужурлуг. Ынчангаш сакманчылар айтырыынче олар бо хүннерде кол кичээнгейни углаштырган. Крышазы безин салдынып четтикпээн бажыңы амдан эгелеп чылыды одап турар. Дөрт сакманчының чурттаар чери ол.

Районда малчыннар аразынга калбарган социалистиг чарыштың тиилекчилериниң бо чылын социалистиг хүлээлгези бедик. Чүстен 98 хураганны, баш санындан 3,1 килограмм дүктү алыр. Оларның мал ажылынга нитти стажы чүгле үш чыл. Хойга бир дугаар чыл ажылдаан. Көгелчиктер боттарының мурнунда салган сорулгазын күүседип шыдаар дээрзинге илеген боор. Оларның коданда хоюнуң күштелгени күскү хевээр.

Шээр малдың кыштаглаашкыны «Улуг-Хаяда» багай эвес дээрзин бистиң чораан кыштагларывыста байдал херечилеп турар.

— Бүгү чүве амыр-тайбың ышкажыл але, Валерий Тулушевич? — деп, көдээ Совет күүскомунуң даргазындан ылавыладым.

— Чок-ок. Кыштаглаашкын — мал ажылының эң харыысалгалыг үези. Четпестер кайда-даа бар. Ону ам-даа чедир илередип шыдавайн турар бис. Ол бистиң бир четпес ажылывыс. Ылангыя мал чеминиң чарыгдалын барык хүннүң чыгы контрольга алыр. Ынчап хынавас болза, чаш хураганга бээр көк сигенни аътка каап бере бээр таварылгалар бар. Малчыннарның амыдыралынга таарымчалыг байдалдарны долузу-биле тургузуп шыдаваан бис. Чымыштыг кампания үезинде кичээнгейни олче күштелдирген бис — деп харылады.

Бөгүнгү чедиишкиннерге оожурган болбас деп чүве ол-ла болгай. Оларның бо чылын база бедик көргүзүглерни чедип алыр аргазы бар.

Э. ДОНГАК, бистиң корр.

Арын-шырайында күш-ажылдың болгаш сеткил-хамыышкынның өөрүшкүзү чайнаан бо аныяк кижи Улуг-Хемде «Ак-Туруг» совхозтуң Чаш-Тал сүт-бараан фермазының ажылчыны, комсомолчу Борис Шойдаа-дыр. Ол он ийиги беш чылдың баштайгы чылында 134 молдурганы кадарар кылдыр хүлээп алгаш, чыл төнчүзүнде ооң баш санын долузу-биле камгалап ап, малдың хонукта немелде депшилгезин улгаттырар талазы-биле планныг онаалдазын ажыр күүсеткен.

Хой-ниити ажылынга идепкейлиг, даалган ажылынга харыысалгалыг оолду эш-өөрү фермада комсомол эге организациязының секретарынга соңгуп алган. Фермада комсомолчу-аныяктар коллективи эрткен чылдың түңнели-биле районга ийиги черни ээлээш, ВЛКСМ райкомунуң хүндүлел бижиин-биле шаңнаткан.

В. КАРА-САЛДЫН сеэт. фотозу.

МАЛЧЫН КОДАННАРДА

Кыштаглаашкын малчыннарга эң харыысалгалыг үе. Мал бажын өстүрери, планныг онаалданың күүселдези чылдың эге айларында канчаар ажылдаанындан дорт хамааржыр. Ынчангаш бо хүннерде кыштаг бүрүзүнде, ылаңгыя малдың чаш төлүн өстүрүп турар коданнарда түлүктүг күш-ажыл дүн-даа, хүн-даа барымдаалаттынмайн чоруп турары билдингир.

«Шекпээр» совхозтуң Биче-Тей салбырында он чедя кодан хой бар. Нитти төрүүр хойнуң саны үш муң ажып турар. Массалыг оолдаашкын февральда эгелээн. Бөгүнге чедир алырга, 1086 хой оолдаан. Малдың чаш төлүн камгалап алыр ажыл аныяк хойжу Л. Серен-Доржунуң коданында багай эвес тургустунган. Ооң кыштаанда 308 хой оолдаан. Хураганнарга таарымчалыг байдалды малчын тургузуп алган. Ынчангаш чаш малдың бажы хоравайн, эки доругуп турар. Хойжулар Зоя Монгуш, Чыртак-оол Ондар болгаш өске-даа хой кадарчылары төрүттүнген хураганнарны оңча-менди камгалап өстүрериниң хемчеглерин ап турар.

Малдың чемгерилгезин шын организастаарынче кичээнгейни салып турар. Суланы болбаазырадып, чарбалап берип келген. Сиген, өске-даа чемнерни камныг, хумагалыг чарыгдаарын кижи бүрүзү чугаалап турар.

Мооң мурнунда чылдарда малчыннарга дузалакчылар тывары, оларны белеткээри чогумчалыг эвес турганы билдингир. Сакманчыларны кыштагларга четчелевейн келгениинден малдың төлү хорап турганының барымдаалары бар болгай. Ол байдалды эде тургузарын боттандырып эгелээн. Чижээ, Шекпээр ортумак школаның үстүкү класстарының өөреникчилери күш-ажылчы практиказын эрттирери-биле кыштагларда келген. Олар багай эвес дузалакчылар, сакманчылар болуп турарын малчыннар кара-биле көрген.

Ол-ла ажыл-агыйда сарлыкчылар база бар. Оларның аразынга эрткен чылын сарлык бызаазы камгалап алырының болгаш мал бажын өстүрериниң социалистиг чарыжынга сарлык кадарчызы Кан-оол Ооржак бирги черни ээлээн. Ол чүс баш сарлыктан-на чүс бызааны камгалап ап турар. Чарыштың тиилекчизи амгы кыштаглаашкынында база эки ажылдап турар. База ол ышкаш Домбуу Дадар-оол, Кашпак Хертек, Херел Кошкендей, Сергей Монгуш сарлык өстүреринге мергежээн берген. Сарлыкты өстүрерге кедилиг, ажыктыг болганын олар бадыткаан.

Бистиң районда база бир ажыл-агыйның — «Хемчиктиң» хойжулары төрүүр хой бүрүзүндең-не бир хураганы албан камгалап алыр дээш социалистиг чарышты калбартып турар. Ол чоруктуң херек кырында бадыткаттынып болурунуң үлегер-чижээн Базыр Хомушкунуң, Өпеш Сааяның, Дожай Хомушкунуң хойжу коданнарындан көрүп болур. «Хемчик» совхозтуң сакманчылары Ирина Донгак, Зоя Хомушку, Уран Хомушку, Валентина Донгак мал бажын камгалап алыр ажылга үүрүн төлептии-биле кадып, кызымак ажылдап турар.

Х. МОНГУШ.

ИЙИ ЧЫЛДЫН—ЮБИЛЕЙГЕ

Тес-Хем районнуң мяш-ажыл-агыйы эрткен чылда эки күш-ажылчы бедик көргүзүглерни чедип алган.

Коллективтиң ажыл-ишчилери продукция бүдүрерин болгаш ону сайгарарын ажыр боттандырган. Дилиг материалдарын кылып үндүрери болгаш мяш сөөртүрүнүң планныг онаалдалары күүсеттинген, ооң-биле чергелештир күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 5,5 хуу өскен.

Участоктар, цехтер, бригадалар аразында социалистиг чарыштың тиилекчилерин илередип, мурнакчыларны шаңнап мактаан.

Коллектив бо чылдың социалистиг хүлээлгелери-биле танышкаш, Улуг Октябрьның юбилейинге уткуштур ийи чылдың планныг онаалдаларын күүседир сорулганы салгаш, бо хүннерде шалыпкын ажылдап турар.

Е. ЧАМЫЯН, бүдүрүлгеде экономист.

Күш-ажылчы медээлер

ЛАУРЕАТТАР

ВЛКСМ обкомунуң бюрозу бүдүрүлге, литература болгаш уран чүүл талазы-биле лауреаттарын илереткен.

Тываның комсомол шаңналының лауреады аттын В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың № 4 рудниктиң комсомолчу аныяктарының бригадири С. Куулар баштаан коллектив, Дуржулта станциязында № 2 бригаданың механизатору Михаил Оголев, аныяк украин шүлүкчү Микола Пшеничный, үстевер Сергей Кочаа оларга тывыскан.

А. ХОВАЛЫГ.

МАРТТЫҢ ҮЛҮҮНДЕ

Эрзинде ажыл-агыйлар аразында кожуп чоруур механизастаттынган коданнайын тудугжулары Улуг Октябрьның 70 чылын төлептиг ажыл-иши-биле уткуур дээш социалистиг чарышты улам калбарткан.

Чарышты дээштиг организастаарының ачызында янзарлда тудуг-монтаж ажылдарын шиитгэдип алыр планныг онаалда ажыр күүседиишкен.

Владимир Хумбуннуң удуртуп турары тудугжу бригаданың ишчилери бригадалар аразында калбарган күш-ажылчы маргылдааның мурнуку одуруунда чоруп турар.

Бистиң корр.

ЫРАК-УЗАК ОРУКТА

«Тываагроүлетпүргранстың» № 2 АТБ-ниниң Мугур-Аксында салбырының коллективи он ийиги беш чылдың ийиги чылын күш-ажылчы бедик көргүзүглерниг эгелээн.

Салбырның чолаачылары районнуң совхозтарынга эргежок чугула чүъктерни сөөртүп, ырак-узак оруктарга чоруп турар. Ишкээр районнардан сиген, сайгарылга бызазындан — комбикорм, Дус-Дагдан — дус, Чадаанадан — хөмүр-даш дээш чүнү сөөртпес боор. Чолаачылардан Сергей Кула, Одаг-оол Сүрүңмаа болгаш өскелер-даа эки ажылдап турар.

Х. ЧҮЛДҮМ. Моңгун-Тайга район.

СЭТА-ның дыңнадыы

ОРБИТАДА—БАШКАРЫЛГАЛЫГ «МИР» КОМПЛЕКС

1987 чылдың февраль 8-те Москваның-биле 2 шак 28 минута турда, «Союз ТМ-2» космос корабльдиң орбитаның «Мир» — «Прогресс-27» комплекизи-биле тудуштурган. Тудуштурулга белдириниң агаар эрттирбес байдалы хыналтанынга сонгда космонавтылар Юрий Романенко биле Александр Лавейкин станцияның өрээлинче кирген.

Орбитаның «Мир» эртем станциязы космос делгемиңде 1986 чылдың февраль 20-ден бээр ажылдап турар. Баштайгы экспедицияның экипажы — Леонид Кизим биле Владимир Соловьёв ол станцияның элементилерин бүгү талалыг шылгап, аппаратураларын эдип таарыштырган болгаш приборларны база дериглелерни немей тургускан.

«Мир» станцияның амгы ажыглалдының үезинде эртемге болгаш улус ажыл-агыйынга херектиг шиңчилел ажылдары боттандырар тускай дериглелиг доктаамал ажылдаар, башкарылгалыг орбита комплексин тургузары көрдүнүп турар. Космонавтылар эштер Романенко биле Лавейкин астрофизиктиг, геофизиктиг, технологтуг, техниктиг болгаш медицина-биологтуг хөй талалыг программаны бо станцияда боттандырарлар.

Телеметриктиг информациядан алырга, бадалыг блокту болгаш «Союз ТМ-2» база «Прогресс-27» корабльдерин каттыштырган башкарылгалыг «Мир» комплекс эки ажылдап турар.

Космонавтылар Романенко, Лавейкин оларның кадыкшылы байдалы эки.

Кыштаглаашкын-хүннүң айтырыы

ХОРАМЧА ЧОК

Бай-Тайга районда «Мурнакчы» совхозтуң нитти хою 6929 баш, ооң иштинде төрүүрү 4314. Совхозтуң малчыннары бо чылгы кыштаглаашкынче багай эвес белеткелдиг кирген. Кыштагларда мал кажааларын, чурттаар бажыңнарын чогуур үезинде септеп кылган.

Амгы үеде совхозтуң төрүүр кодан бүрүзүнде сакманчылар четчир. Совхоз бо чылын малчыннарга дузалажыр 49 сакманчыны аъттарган. Малдың чаш төлүн бүрүн камгалап алыр талазы-биле социалистиг чарыштың негелдези ажылдап кылдынган. Хойжу өг-бүле, сакманчы бүрүзү малдың чаш төлүн чидирип чокка, бүрүн камгалап алыр дээш чымыштыг ажыл-иште хаара туттунган, эрес-соруктуг ажылдап турар.

Бо хүннерде совхозтуң төрүүр 4314 хоюнуң хөй нуруузу төрээн, оон ынча хураган онча-менди алдынган.

Хойжулардан Чагыр Кара-Доңгактың коданында 257 хойнуң 205-и, Агы-оол Куударның 283 хоюнуң, Александр Даржааның 205 хоюнуң барык шупту оолдаан, чаш мал төлүнде хорамча чок.

Малчыннарда мал чеми четчир. Төрүүр коданнарже чарба, суланы немей чедирип турар. Дус-биле кодан бүрүзү хандыртынган. Чаш хураганнарга херек брикеттер, концентраттыг чемнер коданнарда чедирттинген. Совхозта сүт сөөртүр 4 автомашина ажылдап турар. Сүт сөөртүлгезинде тудуктелиишкин чок. Малчыннарда экономиктиг болгаш зооветеринарлыг өөредилге айда ийи удаа эртип турар. Төрүүр коданнарда аптечкалар бар.

Бо хүннерде сакманчы бүрүзү 80-ден 120 чедир хураганнарны доруктуруп турар. Ындыг мурнакчы сакманчыларга эрткен чылгы район чемпиону Анарат Судаа, Елизавета Хертек, Людмила Чүскүк болгаш өскелер-даа хамааржыр. Олар чылдың-на төрээн совхозунга хөй анай, хураганны ажаап, өстүрүп келгеннер.

Совхозтуң дирекциязы болгаш тускай эртемниглери хой оолдаашкынының үезинде малчыннарның амыдырал хандырылгазын экижидер хемчеглерни ап турар. Малчыннарны болгаш сакманчыларны тускай хептер-биле хандырган. Автомагазин малчын турлагларга чедип, аъш-чем аймаан болгаш чугула херегледдиң өске-даа бараалгаларын садып турар.

Район төвүнден комплекстиг үнүүшкүннерни график ёзугаар эрттирип турар. Малчыннар лекция, беседаларны дыңнап, эмчи шинчилгезин эртип, көжер кинону, район төвүнүң Культура бажыңының чанында «Аялга» агиткультбригаданың солун концерттерин көрүп турарлар.

Совхоз бо чылын мал бажын өстүрериниче чугула кичээнгейни салган. 1987 чылда совхоз чүс хойдан 85 хураганы камгалап, бир хойдан ортумаа-биле 2 кг дүктү кыргып алыр хүлээлгелиг.

И. СЕДИП-ООЛ.

А. С. ПУШКИНГЕ ТУРАСКААТКАН КЕЖЭЭ

Дүүн Кызылга «Хүндүлелдиң Демдээ» ордениниг хөгжүм-шии театрынга Александр Сергеевич Пушкинниң мөчээнинден бээр 150 чыл болганы-биле холбаштыр кежээни республиканың Культура министерствозу, Чогаалчылар эвилели организастаан.

Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы, Тыва АССР-ниң алдарлыг чогаалчызы К.-Э. К. Кудажы «Пушкин болгаш Тыва» деп илеткелди кылган. Улуг шүлүкчүнүң чогаалдарының салдарының дугайында хоочун чогаалчы Л. Б. Чадамба, библиотекарь Л. В. Яхненко чугаалааннар.

А. С. Пушкинниң чогаалдарынга үндезилээн концерт база болган.

БИСТИҢ КОРР.

КОМСОМОЛЧУ ОТЧУГАШ-БИЛЕ

• Комсомолдуң XXII Тыва область конференциязындан •

Кызылга ВЛКСМ-ниң отчёт-соңгулдалыг XXII область конференциязы болуп эрткен.

Конференцияның делегаттары комсомол обкомунуң бирги секретары В. Кочергинниң «ВЛКСМ обкомунуң отчёду болгаш СЭКП-ниң XXVII съездизиниң айтышкыннарынга дүүштүр аныяктарның коммунистиг кижизидилгезин улам ыңай күштелдирер талазы-биле республиканың комсомол организациязының сорулгаларының дугайында база ВЛКСМ-ниң Уставының чаа эдилгезиниң төлевилелинге хамаарыштыр кирген саналдар дугайында» илеткелин дыңнап, чугаалашкан.

Илеткелдиң төлевилели январь айның төнчүзүнде республиканың аныяктар солуннарынга парлаттынган, ВЛКСМ Уставынга өскерилгелерниң талазы-биле резолюцияның төлевилелин конференция мурнунда делегаттарга үлеп берген. Эде тургустунуушкунче, дүргедээшкинче шиитпирлиг эргилдениң амгы үезинде конференцияга чугаа мооң мурнундагы ындыг чыыштарга бодаарга, дыка солун болгаш шүгүмчүлелдиг, ажык-чарлыг чоруктуң байдалынга эрткен.

Конференцияга санал бергеннерниң хөй кезии комсомол ажылынга хамаарыштыр сеткил-сагышын дүвүредип чоруур айтырыгларны чугаалап, оларны шиитпирлээр талазы-биле бодалдарын чыылганнар-биле үлешкен. Шак ынчаар ВЛКСМ Кызыл хооркомунуң бирги секретары Ю. Лопатченко бодунуң саналынга хоорайның комсомол организациязының ажылында кол четпестерин айтып, оларны анализтээрин оралдашкан. Организацияның ажылында сөөлгү үеде өскерлиишкиннер барлаа болза, олар колдуунда херектиң чүгле даштыы талаларынга хамааржыр. Бир эвес олче бичии-ле ханылап кирер болза, байдал барык эрги хевээр дээрзин дораан эскерип болур. Ылаңгыя комсомол эге организацияларының аажок шушпеп, бот-идепкей чок. Ооң кол чылдагааны — комсомолда анаа-ла ат чалап, комсомол билеттерин эдилеп чоруурларның хөй боор турарында. Ындыгларга чүү-даа хамаан чок. Ону ындыг сан-биле безин көргүзүп болур. Амгы үеде комсомол хооркомунуң учёдунда үндүр бижилге чок чорутканнарның саны 1700 кижи чедип турар. Комсомолга ындыг хамаарылгазы-биле боттарын ооң кежигүннери эвес кылдыр көргүзүп чоруурларны дилээринге дыка хөй үе-шак, күш негеттинип турар. Ынчангаш бо талазы-биле ВЛКСМ-ниң Уставының негелделерин шыңгыырадыр саналды хооркомунуң бирги секретары конференцияга киирген.

Комсомол хооркому эге организациялар-биле харылзаазы быжыглаар, оларга боттуг дузаны көргүзер сорулга-биле, бодунуң ажылының стилин болгаш арга-хевирлерин чаартырын кызыдып турар. Хооркомунуң ажылдакчылары эге организацияларже мурнукузундан хөй үнүп, неделяда бүдүн ийи хүнну комсомолчулар аразынга эрттирерин чурумчуткан. Ынчалза-даа ол үнүүшкүннерниң үре-түңнели ындыг-ла эки эвес, комсомолчулар аразында чүнү-даа кылырда, үстүүртен дуза манаар, ону кандыг-бир «акый» чедип келгеш, кылып бээринге идегээр азырадыкчы хөөннер ам-даа хөй боор артпышаан.

Хооркомунуң ажылынга обкомунуң талазындан дуза база кончуг эвээш. Каш чыл бурунгаар хоорайның тус-тус комсомол организациялары обкомунуң ангы-аңгы килдистеринге тускай шиитпир ёзугаар быжыглаттынган, ынчалза-даа ол саазын кырында хевээр арткан. Ону чаа эрткен отчёт-соңгулдалыг кампания безин көргүскен. Хоорайның комсомол организацияларының чүгле сезинниң хуралынга обкомунуң ажылдакчылары кирипшкенин чугаалаарга-ла четчир.

Сүт-Хөл районнуң «Алдан-Маадыр» совхозунуң хойжузу В. Монгуш мал ажылынче аныяктарны хаара тударының, оларның чурттаарынга болгаш ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарының эргежок чугулазын айыткан. Ам дээрезинде бо талазы-биле байдал совхозта болгаш ниитизи-биле районда дүвүренчиг. Малчын турлагларны электрижидер, радиожудар хамаанчок, бо чылын районда он дөрт малчын өг-бүле өглерде кыштап орар. Салыг-ла кыштагларда электри, радио шугуму кирген. Кыштагларда, фермаларда мал кажаалары колдуунда тар, эрги, чамдыктары буступ дүжер четкен, малчыннарның ажылын механизастаар талазы-биле ажыл оожум. «Алдан-Маадыр» совхозта каш чыл бурунгаар-ла ажыглалга кирер ужурлуг 2 инек кажаазы ам-даа доозулбаан. Мындыг байдал турда, мал ажылынга ажылдаксаар аныяктар эвээш болбайн канчаар, кандыг-даа кижи эки чурттаксаар, республикада, чуртта, делегейде болуп турар чүүлдерден чыдып калыксавас-ла болгай.

Ооң-биле кады мал ажылында күш-ажылды организастаарының, ажылдың бот-орулга-чарылга, коллективтиг керээ дээн ышкаш, депшилгелиг арга-хевирлериниң аажок оожум шиңгээттинип, нептереп турарын малчын чугаалаан.

Студентилерниң тудуг отрядтарының область штавының командири А. Боев бодунуң харылап турар ажылында четпестерге доктаап, ооң кол-кол чылдагааннарын айыткан. Отрядтарның кежигүннериниң саны колдуунда хевээр артып турза-даа, оларның бүдүрүп турар ажылдарының хемчээли чылдан чылче кудулап орар. Социалистиг хүлээлгелер хамаанчок, керээлиг онаалдалар безин күүсеттинместээн. Чүге? Хамыктың мурнунда, область штавының болгаш мээң бодумнуң чедир ажылдавайн турарымда. Ол штаб командири мининип чугаалаар Четпестериниң оон аңгыда бир кол чылдагааны — республиканың тудуг организацияларының удуртукчуларының студентилерниң тудуг отрядтарын кандыг-бир дузаламчы күш кылдыр көрүп турарында. Керээлер баш бурунгаар чардынган, дугуржулгалар турда безин эрткен чылын «Тыва тудуг» трест студентилерниң 11 тудуг отрядының чүгле ийизин, «Шагаан-Арыг тудуг» трест тос отрядтың чүгле үжүн ажылдың долу хемчээли-биле хандырган. Студентилерни тудугжуларга дузалаар ажылчыннар кылдыр ажыглаар, оларга харын-даа довурак-доозун, бок эштадыр таварылгалар кайы хөй. Бир эвес ындыг тудуг организацияларының удуртукчулары боттарының ол четпес ажылын цемент чедишпези-биле тайылбырлап турар болза, база-ла ындыг байдалдыг «Тыва сүт-тудуг» трест студентилерни ажылдың долу хемчээли-биле канчап хандырып шыдааныл?

Чер-черде комсомол организацияларының болгаш оларның составынга түр организациялар боор кирер студентилерниң тудуг отрядтарының комсомол организацияларының аразында харылзаа — эки шиитпирлеттинип шыдавайн турар айтырыг. Ол харылзаа колдуунда-ла студентилерден кандыг-бир концерт азы кежээ организастап бээрин дилээри-биле кызыгаарлаттынып турар дээр болза ажырбас. Дээниг, сырый харылзаалыг ажыл оларның кайызынга-даа дыка ажыктыг боор дээрзи чугаажок.

Конференцияның эң бичии делегаттары — өөреникчилерниң ооң ажылынга идепкейлиг киржип, эш-өөрүндең-даа дудак чок чидиг айтырыгларны тургузуп, боттуг саналдарны киирген демдеглээри чугула. Чижээлээрге, Чадаананың № 1 ортумак школазының өөреникчизи Д. Чүлдүм бодунуң саналынга мынча дээн:

— Бистиң хоорайывыста 6 дугаарлыг профтехучилище бар. Ооң сургуулдары тудугжунуң чеди мергежилин шиңгээдип ап турар. Хоорайывысты амгы үениң чаа чараш хоорайы болдурары дыка-ла күзенчиг. А ону боттандырарынга училищениң доозукчулары дыка хойну кылып болурлар. Бис база аңаа өөреникс ээр ийик бис, ынчалза-даа, ажы-биле чугаалаарга, амгы ышкаш училищеге өөренири ындыг-ла күзенчиг эвес. Чүге дээрге ооң материалдыг базазы дыка кошкак. Училищениң чаа бажыңының тудуу ам сес чыл үргүлчүлеп келген, а кажан доостуру ам-даа билдинмес. Ону харылаар ужурлуг партия, совет, ажыл-агый органнарның удуртукчуларынга чаңгыс эвес удаа бо талазы-биле дилегни киирген. Харыы чаңгыс — аазаашкын.

Республиканың экономиканың бир кол алыры — мал ажылы. Чоокта чаа школага тоску класстыларга «Мен он чыл эрткенде» деп чогаадыг бижиткен. Аңаа дыка хөй өөреникчилер эмчилер, башкылар, юристер болурун бижээн, а кедээ ажыл-агый талазы-биле специалист, малчын болуксаан чангыс-даа кижи чок болган. Чүге ындыг байдал тургустунуп келгенил деп айтырыгны конференцияның делегаттарының мурнунга өөреникчи салган. ВЛКСМ Уставының чаа эдилгезиниң төлевилелинге хамаарыштыр комсомолга хүлээп алывышкын талазы-биле планны чок кылырын ол саналдаан. Ол планны күүседир дээш комсомолга таварышкан-на аныяк кижини хүлээп алыр чоруктар дыка хөвүдээн.

Кызылдың № 1 ортумак школазында өөреникчилерниң комсомол организациязының секретары Л. Марюхина эжиниң ол саналын деткип, ону харын-даа улам чидиткен. Комсомолга хүлээп алывышкында ужур эдертир, ёзу барымдаалаар чоруктарның түңнелинде комсомолда артык кижилер ковудаан — ооң бозалы ол. Бир эвес комсомолдуң ат-алдарын бедидер, ону совет аныяктарының ёзулуг-ла мурнакчы отрады болдурар дээр болза, олче хүлээп алывышкыны шыңгыыратыры чугула.

ВЛКСМ Уставынга өскерилгелерге хамаарыштыр оон-даа өске саналдар эвээш эвес болган. Чижээлээрге, Хову-Аксының «Тыва кобальт» комбинаттың геологу Е. Осьмин комсомол комитеттериниң ажылынга бот-орулга-чарылганың принциптерин ажыглап болурунуң дугайында саналдаан.

Ниитизи-биле конференцияга чээрби ажыг кижи санал берип, боттарының бодалдарын чыылганнар-биле үлешкен.

СЭКП Төп Комитединиң кежигүнүнге кандидат, СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин конференцияга чүве чугаалаан.

— Амгы үеде бистерде, коммунистерде болгаш комсомолчуларда, чаңгыс-ла сагыш човаашкын, чаңгыс-ла күзел, бодал бар — деп, ол чугаалаан. — Партияның XXVII съездизиниң шиитпирлерин канчаар күүседирил, СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң айтышкыннарын амыдыралга канчаар боттандырарыл? Пленум бистиң партиявыстың, совет чонунуң амыдыралынга улуг ужур-дузалыг болуушкун болган. М. С. Горбачевтуң Пленумга илеткелинде эде тургустунуушкунуң эң чугула сорулгалары, ооң чиигине утланыышкыннары, бистиң партиявыстың кадр политиказының кол ужур-утказы бүгү талалыг болгаш ханызы-биле тодараттынган. Ол төөгүлүг документини катап-катап номчуп, өөренип, ында салдынган сорулгаларны боттарыңар сорулгаңар кылдыр хүлээп алыр ужурлуг силер. Илеткелде комсомолдуң ролюн бедидеринче улуг кичээнгей салдынган болгаш эде тургустунуушкунга аныяктарны идепкейлиг киириштирериниң эргежок чу-

(Уламчызы 2-ги арында).

КОМСОМОЛЧУ ОТЧУГАШ-БИЛЕ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

гулазы айыттынган.

Богүн эртип турар конференция комсомол обкомунуӊ отчёдун нийтизи-биле идепкейжиг болгаш шүгүмчүлеңдиг чугаалажып турар-дыр силер — деп, Г. Ч. Ширшин уламчылаан. — Республиканыӊ комсомол организациязы партияның шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш ажыл-чорудулгазын элээн идепкейжиткен. Он-он муӊ оолдар, кыстар өөредилгеге, күш-ажылга боттарының үлегер-чижээн эш-өөрүнге көргүзүп турар. Богүн мында республиканыӊ комсомол организациязының эӊ төлептиг төлээлекчилери чыглып келген. Ынчангаш республиканың партия организациязының сорулгаларын, шиитпирлээр ужурлуг айтырыгларын силер-биле үлежип, ажылыӊарга партийжи үнелелди бээр апаар бис.

Комсомол организацияларында эде тургустунуушкун эгелээн-даа болза, ол аажок оожум чоруп турар. Дыка хөй комсомол организациялары эрги ёзу-биле ажылдавышаан. Ажылда ужур эдертир, тодаргай эвес чүүлдер ам-даа хөй. Ол бүгүнү дүрген-не чок болдурар талазы-биле кандыг сорулгалар силерниӊ мурнуӊарда туруп турарыл?

Хамыктың мурнунда, ажылдың эрги арга-хевирлеринден шиитпирлиг-биле адырлып, ооӊ чаа ажыктыг арга-хевирлерин шиӊгээдип алыр херек. Ынчангаш бирги ээлчегде Пленумга М. С. Горбачевтуӊ илеткелиниӊ утказын хапызы-биле билип ап, ону боттарыңарның ажылыӊарга кол удуртулга болдурар ужурлуг силер. Эде тургустунуушкунга идепкейлиг киржилге дугайында чугааның чоруп турары ол. Бир дугаарында боттары эде тургустунар, өске талазында, аныяктарны эде тургустунуушкунга идепкейлиг-биле киириштирер апаар. Ол дээрге — силерге дайынчы даалга, силерниң бирги черге-ниӊ сорулгаӊар-дыр.

Амгы үеде анаа-ла шүгүмчүлээр-ле дээш шүгүмчүлээн шүгүмчүлелдиң херээ чок. Кижи бүрүзүнге бодунуӊ быжыг туружу, хууда ажыл-херээ эртежок чугула. Шүгүмчүлээриниден аңгыда боттарыңарның бот-идепкейжиңер көргүзүңер, мурнуӊарга тургустунуп келген айтырыгларны боттарыңар шиитпирлээриниӊ кызыдыӊар. Чүү-даа чүвеге бодунуң туружун тывары, ол дээш быжыг тура-соруктуг бооруам-даа силерде четпейн турар-дыр. Эде тургустунуушкунну кижи бүрүзү бодундан эгелээр ужурлуг.

Маӊаа багай кижилерден комсомолду арыглаар, олардан адырлыр дугайында бодалдар илереттинди. А оларның-биле кымнар ажылдаарыл? Бистиӊ республикада чурттакчы чонуӊ 63 хуузу үжен хар чедир аныяк кижилер, кижи бүрүзү дээш демисежир апаар. Айтырыгны ынчаар тургузары чугула. Ынчангаш амгы үеде комсомолдуӊ эӊ чугула сорулгазы — партияның шиитпирлерин амыдыралга боттандырарынга бүгү аныяктарны киириштирери деп база катап чугаалаайн.

Партия болгаш чазактыӊ шиитпирин ёзугаар бистиӊ республикага он дөрт республика, край болгаш область, дузалажып турар болгай. Олар ажылдап эгелээн. Ындыг болганда дузалажып келгеннер ажылдаан турда, оларның чанынга бистиӊ чартык күш-биле ажылдаар кандыг-даа барымдаавыс. кандыг-даа эргевис чок. А херек кырында байдал ындыгла эки эвес. Хоорайда спорт комплекизиниӊ тудуун аныяктарның тудуу кылдыр чарлаан болгай. Ында ажыл амгы үеде аажок оожум чоруп турар. Социал-культура объектилеринге чылда дөрт хонук ажылдаар деп ВАЗ-тыӊ аныяктарының эгелээшкинин бисте чүге кандыг-даа деткимче албайн турарыл? Район бүрүзүнге мындыг хевирлиг айтырыгларны тып болур. Ындыг болганда силерниӊ мурнуӊарда дыка хөй, улуг ажылдар туруп турар, олурган хереэ чок, айтыышкын маӊаан херээ эк.

Г. Ч. Ширшин көдээ ажыл-агыйны сайзырангайжыдарынга аныяктарның интернационалчы, шериг-патриоттуг кижизидилгезин экижидеринге, арагалаашкын болгаш алкоголизм, наркомания-биле демиселди күштелдирериинге хамаарышкан болгаш өске-даа айтырыгларга доктаап, аңаа хамаарыштыр сорулгаларны конференцияның киржикчилериниң мурнунга салган.

Конференция чугаалашкан айтырыглар талазы-биле доктаалды хүлээп алган.

Н. БАЗЫР.

СЭКП КЫЗЫЛ ХООРКОМУНДА

СЭКП ТК-ныӊ январь (1987 ч.) Пленуму партия организацияларының мурнунга арагалаашкынны чок кылырының сорулгазын бирги черге-лиг кылдыр база катап тургускан. Пленумнуӊ доктаалында дыка хөй партия организациялары принципиалдыг туруштарга туруп шыдаваан, партия амыдыралының ленинчи принциптерин болгаш нормаларын шыӊгыы сагыырынче чогуур кичээнгейни угландырбаан, таарымча чок чүүлдер-биле, ооӊ иштинде арагалаашкын-биле шиитпирлиг демиселди чорутпайн келген деп демдеглээн.

Ону Кызыл хоорайның чамдык эге организацияларының ажыл-чорудулгазындан фактылар база бадыткап турар.

Дээди өөредилге черинин башкызының, аныяктарның кижизидикчизиниӊ моральдыг мөзү-шынары кандыг болурунуң дугайын тайылбырлап чугаалаан хереэ чок. Ынчалзажок ол кандыг болур ужурлугун деп чүвени педагогика институдунуң күш-культура кижизидилгезиниӊ кафедра-зының улуг башкызы Х. Л.-Ч. Баранов уттупкан. Эрткен чылдың июнь айда ол курааторинспекцияның ажылдакчыларынга, автомашинаны ээрик башкарып чораан, туттурган. Барановтуӊ хуу херээн көрүп турган хуралга ол дээш ону кым-даа улуг буруудатпаан болгаш учёт карточказынга киир биживаан, шыӊгыы доңгуда онаар деп шиитпирни чүгле ном кээргип базылап каапкан. Эш-өөрүнүӊ шак ындыг негелде чок чорууу Барановтуң бажын эттендиргеп, сагылга-чурум нормаларының хажыдыышкыннарынга чедирген: ажыл шагы үскен болгаш моральга таарышпас үүлгедигни кылган. Партия организациязы ооӊ хуу херээн үш удаа көөр ужурга таварышкан, чүге дээрге чамдык коммунистер боттарының принципиалдыг чоруун маңаа көргүспээн.

СЭКП хооркомунуң бюрозу партия организациязынга ол четтикпестерин айыттынгаан. Барановту СЭКП кежигүнүнден үндүрген.

Көдээ ажыл-агый эртемнериниң кандидады, Красноярскиниң көдээ ажыл-агый институдунуӊ Тыва филиалының кафедра эргелекчизи В. Г. Шагнаев коммунистиң башкының бедик адын база сагываан келген. Эрткен чылдың декабрь ортан үезинде ол кичээлге ээзирик келген болгаш ол дээш ажылындан чорууруп ону дилээн. Ынчалзажок ол хүнүң айыгы чартыында институтка ол-ла байдалдыг база катап чедип келген. Партия организациязы Шагнаевке учёт карточказынга киир биживаан, шыңгыы доңгуда онаараан. СЭКП хооркомунуң бюрозу ону партиядан үндүрген.

Профэвилелдерниӊ область чөвүлелиниӊ партия организациязы коммунист Э. Б. Чоксумнуң хуу херээн көрүп тура база принцип чок болганын СЭКП хооркому айтыр ужурга таварышкан. Эрткен чылын ийи удаа — июль 21-де болгаш ноябрь 17-де — ону дыка ээзирик чорда ээзириктер сергедир черге чедирген. Ынчалзажок ооӊ чайгы үүлгедиин партия организациязы «эскербейн барган» болган. Чоксум ооң мурнунда-даа арагалап турар-даа, чүгле профобчөвүлелдиӊ организастыг килдисиниӊ эргелекчизи хүлээлгезинден хостаткан турган. 1984 чылдың ноябрьда аңаа улуг буурулай көргүзүп, күрүне албан черлериниң ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң даргазынга соңгуурга, ол оортан бодунга кандыг-даа түңнелдер үндүрбээн. Ындыг турзажок, партия организациязының Чоксумнуң хуу херээн көрүп турган хуралынга ооң «камгалакчылары» тыптып келген болгаш ооң түӊнелинде Чоксумну партиядан үндүрер дугайында партбюронуӊ шиитпирин хурал солаан, ону учёт карточказынга киир биживаан, шыңгыы доңгудар деп шиитпир хүлээп алган. СЭКП хооркомунуң бюрозу Чоксумну партиядан үндүрген (профобчөвүлелдиӊ президиуму ооң мурнунда ону күрүне албан черлериниң ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң даргазы хүлээлгезинден хостаан).

АЖЫК-ЧАРЛЫГ ЧОРУКТУӉ БЫРАЗЫ

СЭКП ТК-ның январь Пленумунга ажык-чарлыг чорукту моон-даа ыңай хөгжүдериниң эргежок чугулазын демдеглээн. Тудугга ажылчын, кыштагда хойжу, фермада саанчы бүрүзү ажылдап турары бүдүрүлгеде чүү болуп турарын эки билир болза, күш-ажылчы коллективке чөрүлдээлер, бот-боттарын билишпес чорук эвээжээр, үстүкү организацияларже хомудалдар болгаш билдириишкиннер бижииринин хөй чылдагааннары чидер, кодурлуп турар айтырыгларның чер-черге шиитпирлеттинери чугаажок. Продукция бүдүрериниӊ көвүдээринге, ооң шынарының экижидеринге байдал улам чогумчуур, бүдүрүлгеге, даа, хөй-нийтиниң-даа амыдыралынга бүгү-улусчу контрольдуӊ арга-хевирлери калбарар.

Партия, совет, профэвилел, комсомол, хөй-нийти организацияларының ажыл-чорудулгазынга эӊ ажык чорукту хандырар, нийтилел амыдыралының кандыг-даа айтырыынга хамаарыштыр боттарының саналдарын илередир, боттуг арганы тургувар дээнин кайда-даа таарзынышкын-биле хүлээп ап турар. Ажык-чарлыг чорукту магадылаарының хоойлу-дүрүм актыларын ажылдап кылырын эгелээр үе келгенин СЭКП ТК-ның Пленумунга онзалап демдеглээн. Ол дээрге ажылчы чоннарның чагаалары-биле ажыл, чагаа-бижиктерде көдүрүп турар айтырыгларны кичээнгейге ап чугулалаары, ону барымдаалап, ажык чагаа хүннерин эрттирери, удуртукчуларнын күш-ажылчы коллектив кежигүннери-биле ужуражыышкыннары ажыл-чорудулгага ажык-чарлыг чорукту хандырары, бүдүрүлгениң, хөй-нийтиниң ажыл-херектерин демократчыдары, эргелеп башкарылгага калбак массаны киириштирери болур.

Ооң бир чижээ болза, ажык чагаа хүнүн Эрзин районнуң төвүнге эрткен чылдың ноябрь 21-де эрттиргени. Ооң ажылынга республиканың чамдык министерстволарының, ведомстволарының удуртукчулары болгаш төлээлери, СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң ажылдакчылары, район төвүнүң бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң, организацияларының удуртукчулары, көдээ Советтериниң күүскомнарының даргалары база совхозтар директорлары, партия, профэвилел активи киришкен. Оларның кичээнгейинде — дөрт чүс ажык чагаа-бижик. Чүге дээрге ажык чагааның чарлалын «Шын» солунга парлап үндүрген. Эрзин суурга, чамдык бүдүрүлгелериниң контораларынга, хөй-нийти черлеринге, совхозтар төптеринге аскаан. База ооң-биле чергелештир ажык чагаа хүнүнүң чагаа-бижиктер болгаш айтырыглар хааржактарын черлерге тургускан.

Чаңгыс кежээ дургузунда айтырыгларның шуптузунга долу болгаш бүгү талазы-биле чедингир харыы бээр арга кайыын турар ийик. Ол-даа канчаар, кол чүве болза, шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларны, чагаа-бижиктерде негелде-хомудалдарны удуртукчулар демдеглей бижип ап, оларны чогумчалыг кылдыр шиитпирлээрин аазаан. Ынчангы ажык чагаа хүнүнге тураскааткан бир бүдүн арын «Шын» солунга үнген.

Болуушкун эрткенден бээр 1,5 ай болган. Ол үениң дургузунда кодурген айтырыгларга хамаарыштыр чүү кылдынганын чоокта сонуурган көрген бис. Бирээде, районнуң садыг хандырылгазының дугайында. Ажык чагаа хүнүнде дараазында чүүлдерже кичээнгей салып турганын сагындыраалы. Бирээде, райпонуң материал-техниктиг баазазы хөгжүвейн турар. Немей туттунган садыг шөлдери, соодукчуларлыг, таарымчалыг дериглелерлиг аъш-чем шыгжаглары, складтары туттунмайн турар. Колбаса, газсуг цехтерин ажыдарын, аңаа ажылдаар кижилер белеткээрин райпо далашпайн турар.

Районнуң төвүнде-даа, совхозтар төптеринде-даа магазиннерде макарон кылыглары, пряник, печенье, ногаа аймаа ховар. Малчыннарның херекселдерин хандырып турарының байдалы чогумчалыг эвес. Идик-хеп, ылаңгыя бичии уругларнын хептери эвээш боол турар.

Ол бүгүнү барымдаалааш, ажык чагаа хүнүнүң эрткениниң соон дарый, райпо коллективиниң бүдүрүлге хуралын чоруткан. Күш-ажылдын сагылга-чурумун быжыглаар, райпонуң ажылын эде тургузар талазы-биле боттуг ажылды кылырын аңаа чугулалап демдеглээн. СЭКП райкомунуң секретары С. К. Орус-оол садыгжыларның хуралынга киришкен. Ооң түңнелинде чамдык ажылдарны кылып чорут кан. Ынчангаш аъш-чем-биле хандырылгаже чүгээртеп ораг. Пряник, печенье, ногаа консерваларны садыгда ам үзүктелбейн турар. Совхозтарның сүт бараан фермаларында дөрт буфетти ажыткан.

Малчыннарның хандырылгазын экижидеринче кичээнгейни углап турар. Оларның дилээн барымдаалааш, электри чырыы четпээн кыштаглар амдаа элээн, дөрт тонна керосинни эккеп саткан. Бо чылын тос муң тонна брезентини хойжуларга садарын көрген. Ол дээрге, нийтизи-биле алырга, кылып чорудар ужурлуг ажылдарның хензиг кезии. Улуг үүле-херек — райпо коллективиниң ам-даа мурнунда.

Чуртталга-коммунал ажыл-агыйын алырга, шиитпирлээр ужурлуг айтырыглар хөй. Районнуң төвүнде чамдык бажыңнарның капитал септелгезин чорудар. Септээр ужурлуг албан черлериниң объектилери база бар. Ол ажылдарны чорударын акшаландырарын амдаа чедип албаан.

Чамдык бажыңнарны дугаарлавайн барган. Электри чырыының шугуму чогумчалыг эвес, чамдык кудумчулар караңгы, кежээ кылаштаарга, берге. Агар септелгени чорутпаан, электри шугумунуң районда байдалын хайгаарап турар электрикти быжыглап тургуспаан. Чуртталга-коммунал ажыл-агыйының ажылын экижидер, коммунал хандырылганың дециелин бедидер дугайында айтырыгны ажык чагаа хүнүнде тургузуп турган. Богүнде байдал кандыгыл, чүү чүве кылдынганыл? Эрзин суурнуң чунар-бажыңының капитал септелгезин дооскан, чунар-бажың ам ажылдап турар. КМК-ның турар кварталында кудукту ажыглап эгелээн. Иргит Шагдыржап, Гагарин кудумчуларының бажыңнарын дугаарлаарын дооскан, суурнуң бүгү кудумчуларының эде дугаарлаашкынын июль айда доозары көрдүнген. Эрги школаның тудууп септеп, аңаа 50 кижи турар уруглар садын кылдыр эде септеп турар. Ол тудуг ажыглалга чоокку хүннерде кирер.

Районнуң харылзаа белдириниң ажылында эде тургузар ужурлуг чүүлдерниң хөйүн ажык чагаа хүнүнде демдеглээн. Радио дамчыдылгазын дыңнавайн турар бажыңнар бар. Теледамчыдылганың көргүзеринниң шынары багай, шокараңнаар, чамдыкта үстү-даа бээр. Богүнде кылдынган чүүлдер болза, радиозу ажылдавайн турар бажыңнарны тодараткаш, 722 радио точкаларын септээн. Мөрен болгаш Нарын суурларының чурттакчыларының дилээн ёзугаар, ол черлерге теледамчыдылганың шынарын экижидериниң хемчеглерин алган. Харылзаа-ның бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң районче чоруткан тускай бөлүү үе-үе аайы-биле кээп, Эрзинниң суурларында ажылдап турар.

Амыдырал хандырылгазы, кадык камгалалы болгаш өске-даа айтырыглар ажык чагаа хүнүнде тургустунган. Нийтизи-биле алырга, ол бүгү шиитпирлээр ажылды эде тургузар талазы-биле күженишкиннерни ам-даа эвээш үндүрүп турар. Бо талазы-биле тускай хемчеглерни СЭКП райкомунда, райкүүскомда ажылдап кылбаан, байдал алачайгаарлаашкынының агымында чоруп турар. Эки эгелээн херек ара туруп алган, көдүрткен айтырыгларны шиитпирлээриниң хуусаалары, оларны кылып чорудар харысаалгалыг кижилер тодараттынмаан.

Бо таварылгада аазаашкын биле ажыл-херекти чаңгыс аай болуруп боттуг болдурары, күүселдениң контролю тодаргай эвес. Ону эде көөрү, СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң негелделеринге дүүштүрери чугула. Чүге дээрге аңаа онзалап демдеглээни болза, эде тургустунуушкун — социал адырны, колдады хөгжүдери, совет кижилериниң күш-ажылының, амыдыралының, дыштанылгазының, өөредилгезиниң болгаш медицина хандырылгазының эки байдалдарынга негелдезин улам-на долузу-биле хандырары; кижи бүрүзүнүң болгаш нийтизи-биле нийтилелдиң угаан-бодал байлаан, культуразының дугайында доктаамал сагыш салышкыны; ол болза, амыдыралдың улуг хемчээлдиг, үндезин айтырыгларын улусту сагышсырадып турар агар айтырыгларны катай шиитпирлеп шыдаар аргалыг болуру-дур.

А. ОКСУР.

Ак-көк дээр — агаар оруу

БЕДИК НЕГЕЛДЕЛИГ БОЛУР

Чыл бүрүде эрттирер профессионал байырлалдар — чүгле ажылдың түңнелдерин үндүрүп турар эвес, эрткен үезинче хая көрнүп, кылган ажылынга шүгүмчүлекчи анализти кылырының хүнү боол турар.

Аэрофлот канчаар хөгжүп, ооң ажыл-ишчилери кандыг айтырыгларны шиитпирлеп турарыл, ол дугайын СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазынга хамааты ужар чүүл министриниң бирги оралакчызы Б. Е. Панюков мынчаар чугаалаан:

— Авиасөөртүгелер ниити хемчээлиниң талазы-биле эрткен чылдың күрүне планын адырның күүсеткенин ССРЭ-ниң ТСЭ-нин дыңнадыында айыткан болгай, ону тодарадып көрүңерем?

— 1985 чылга деңнээрге дөрт хуу бедик өзүлдени күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң күсели-биле чедип алган. Чоргаарланыр чүве бар харын, ынчалза-даа сан сүрер үе эрткен болгай, шынар талазы-биле көргүзүгүү барымдаалаары чугула апарган.

Ам канчаар, чамдык кол көргүзүглерни база-ла сан-биле тайылбырлаар апаар-дыр мен: Кыдыкы Соңгу чүктүң, Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң районнарында эрткен чылын 17 чаа авиашугумнарны ажыткан. Ол дээрге чаңгыс хүнүң, айның эвес, харын чылдарның дургузунда специалистерниң кылганы ажылының түңнели-дир.

Амгы үеде эң сайзырангай ИЛ-86, ЯК-42 самолёттар оңаа агаар оруктарында ужуп турар. Оларның ужудуушкуннары Симферополь, Сочи, Тюмень, Алма-Ата, Ташкент, Тбилиси хоорайларже эгелезе-даа айтырыг долузу-биле шиитпирлеттинмес. «Сиреназының» орнунга кээр «Комеданың» дузазы-биле пассажирлер билетти чыл бүрүңгаар чагыдып ап болур. Кол-кол ажылдарны электрон-санаалга машиналары башкарар апаар. «Сиреназы» үндүр бижиирин база врай алек: ооң дузазы-биле амгы үеде мышкаш ужарынга чедир 15 хонук эвес, а 30 хонук бүрүңгаар билет садарын организастаар.

— Билет чокта канчап ужарыл, билеттиг турган безин саадаар болгай, агаар байдалындан чайлаар арга бар ирги бе?

— Самолёттарның ужарынга агаарның саадары улуг харыы. Рейстерниң бол саадаар чылдагааны пассажирлерниң озал-ондак чок ужары-биле холбашкан. Хар чааш, туманнап, хонар ызы ужуп үнер шөлдер доштап, хадып турда далажыр болза тамчыктыг болгай-ла. Оон-биле кады аэропорттарны амгы үениң дериг-херекселдери-биле улам экижидир дериир болза доктаамал ужудуушкуннар көвүдээр.

— **Чаш уругларлыг кижилер ынчок диваннарга, а бот кижилер олурар сандай чокка безин рейстер манаан турар-дыр...**

— Шын чугааладыңар. Аэровокзалдарның шөлү негеттинип турарындан ийи катап эвээш болгай. А пассажирлерниң саны каш катап өскен. Чаа самолёттарны хүлээп алыр, ужуп үнер, хонар черлерин кылып, нарын электросаналга машиналарын тургузуп турар, а пассажирлер дугайын уттуп каап тарывыс хевээр. Оларга чүгле база паавильоннары эвес, а бирги ээлчегде гостиницалар, четчир чемнерлиг буфеттер, чоогунда чурттакчылыг черлер-биле дүн-хүн дивес аргыштырар транспорт херек. Мындыг «үүрмек» айтырыглар Аэрофлот ажылдакчыларының кичээнгейиниден үнүп турган. Бо беш чылда Хамаатың ужар чүүл министерствозу олче онза кичээнгейни угландырар.

— **Чоокку үеде Аэрофлотка кандыг чаа техника немежир ирги?**

— Каш-ла машинаны чугаалаайн. С. В. Илюшин аттыг конструктор бюрозунуң тургусканы ИЛ-96 кээр, 300 пассажирни, почтаны, багажты 9 муң км черге чедирер аргалыг машина. Даштын көөрге ИЛ-86-га дөмей-даа болза планерниң конструкциязы, мында ажыглаан материалдар, аэродинамиказы, системаалары шуут чаа болгай.

Самолёттар база-ла, кижилер ышкаш, «кырыыр». ТУ-154-түг чоокку үеде ТУ-204 деп машина солуур. 3,5 муң км чедир магистраль оруктарга ужар ол самолёт дыка камналгалыг. Кыска оруктарга ТУ-114 ужуп эгелээр. Бетон чок, хөрзүн аэродромнарга ол хонуптар болгаш ужуп үнер.

— Статистика — статистика-ла болгай. Силерниң адырыңар күрүне планын доктаамал ажыр күүседип турар-даа. Улус ажыл-агыйының өске адырларында ышкаш «учётка кирбейн баар» талалар база бар боор аа?

— Силерниң айтырыыңарны баш удур билип кагдым, ындыг чүүлдер чүге чок боор. Чижээ, пассажирлерге ээвилей-ээлдек, чиигай сеткилдиг, харын-даа шыдамык дыңнангыр болуру хуу санаашкынында кирбейн турар. Ажыл-чорудулганың чугула талазы — каар айтырыы база санга кирбейн турар. Ындыг-даа болза бо ажылдарда бурунгаарлаашкын бар апарганын демдеглээр ужурлуг мен. Ажылдакчы кижи бүрүзү бодунуң күш-ажылының түңнелдерин бедик харысалга хемчээли-биле көрген турарын СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринде тодаргай айыткан болгай.

Ажылыңны долу күш-биле кылган сен бе, курлавырларны бүрүн ажыглаан бе, самолёт экипажының ажылын сайзырангайжыдарынга чүнү санаалдап киирдиң, коллективтиң, аэропорттуң, септелге заводунуң ажылынга киржилгең чүл? Бо бүгү болгаш өске-даа айтырыглар Аэрофлоттуң ажылдакчыларының кичээнгейиниң төвүнде. Хамааты ужар чүүлдүң ажылдакчылары боттарының мурнунда сорулгаларны чедиишкинниг шиитпирлээринге шиитпирлиг.

Ол хүн Кызыл аэропортунга өске хүннерде дег, ажыл-иш хайнып турган. Республиканың район төптеринче, суурларынче рейстерниң Ан-2, Л-410 самолёттары ушкулаан. Кызыл-Красноярск аразының Як-40-тери ийи-үш рейске олбо барып каапкан, пассажирлер манаар улуг өрээлде байдал мааҗымнаан. Редакцияга келген хомудалдыг чагааны сайгарары-биле авиабүдүрүлгениң сөөртүгге килдизиниң начальнингы Ю. М. Владимиров-биле ужуражыр сорулгалыг бис. Хомудалдыг чагааның утказы мындыг: Улан-Удэ хоорайның хореография училищезиниң 5-ки клазында уруум өөренип турар. Дыштанылгазында чаныл кээр, а дедир чоруур билет тывылбастааш бергедээр чүве. Чүге мындыгыл дээрге, Улан-Удэ хоорайда янзы-бүрү өөредилге черлеринде бистиң республикадан өөренип турар уруглар, оолдар эвээш эвес...

Чагааның сайгарылгазының дугайында чугаа аңгы. А мону чүге киирдим дизе, бо дээрге, бистиң Аэрофлотка, авиабүдүрүлгениң ачы-дузазынга негелдевис, херегелигвис, кайы хире улгатканып көргүзүп турар чаңгыс чижектир. Каш чыл мурнунда Кызыл—Иркутск—Улан-Удэ рей-

СОРУЛГА НЕМЕШПИШААН

сти ажыдып турда, пассажирлер четчир ирги бе деп айтырыг тургустунуп турган болза, ам мырыңай хүн бүрүде рейстерге кижилер сыңмышпастап турар. Ол ышкаш Новосибирск, Кемерово, Красноярск дээш республикадан дашкаар хоорайларже рейстерге билеттерни чоң садар хүнүнде эртеп өрте-ле садып аптар, бистетче четпээн кижилер хомудап артып каар чылдагааны бо.

Кызылдың авиабүдүрүлгези, хамааты ужар чүүлдүң Красноярск эргелели чоннуң негелде-херегледерин хандырар дээш эвээш өөести кылып турар. Республика иштинге болгаш оон дашкаар черлерже чаа рейстерни ажыдып, немеп, эң хөй аргыжылгалыг үелерде немелде рейстерни киирип, ужар чүүл баазазын калбартыр талазы-биле хемчеглерни чыл бүрүде ап турар. Эрткен чылын Кызылдың авиабүдүрүлгези пассажир сайгарылгазының планын 106,2 хуу күүсеткен болгаш бо көргүзүг талазы-биле ооң мурнунда чылдыындан 5,7 хуу немей өзүлдени чедип алган. Пассажир чорударының чыл планы 109,5 хуу күүсеттинген болгаш 22,3 муң пассажирге ачы-дузаны немей көргүскен. Планнаттынганы авиаотрядтың материал-техниктиг баазазының хемчээлинге, ужудар составтың аргаларынга санаттынган болгаш улус ажыл-агыйының болгаш чоннуң негелде-херегледерин бодур-чогуур-биле өөренип көргенинге үндезилеттинген деп чүве билдингир.

Авиабүдүрүлгэ амгы үениң четчир саныг техниказы-биле хандыртынган, тудуг-суур, септелге-ажаалда албаннары улам немежип, сайзырап турар хөй кижилиг улуг коллектив. Ында бүдүрүлгениң хоочуннары: вертолёт инженери Анатолий Гаврилович Назимов, техниктиг хынаалда килдизиниң улуг инженери, чоокта чаа ол бүдүрүлгеге 40 чыл болганын демдеглээн. Виктор Константинович Кравцов, Ан-2-лерде ээлчег инженери Николай Васильевич Илюшин, баштайгы тыва ужудукчуларның бирээзи, пенсиялай берзе-даа бүдүрүлгезинде ажылдавышаан Алексей Хунаевич Чимий-оол, ортумак салгалдың ужудукчулары Вячеслав Сат, Евгений Соколов болгаш өскедаа хөй-хөй ужудукчулар, инженер-техниктиг ажылдакчылар-биле кады чаа-ла школаны, училищени дооскан аныяктар бир демниг ажылдап, ак-көк дээрлеп далаштыг кижилерни куштан дүрген, утаандан мерген чедирип чоруп турар.

1986 чылда ужудукчулардан Як-40-ниң С. Давиденко, Л-410-нуң В. Колупаев, Ан-2-ниң М. Г. Дьяченко, Ми-8-тиң В. Белекпен командирлээн экипажтары социалистиг чарыштың тиилекчилери болуп, күш-ажылга, сагылга-чурумга үлегерин көргүзүп, эң эки ажылдааннар. Ужудуушкунну хандырар өске албаннардан Виталий Яковлевич Дорофеевтиң удуртканы авиатехниктиг баазазы шылгарап, эки шынарлыг ажылды хандырган.

Нийтизи-биле авиабүдүрүлгенин планныг даалгаларны күүседир, чаа техниканы, аргаларны шиңгээдир, курлавырлар камналгазын күштелдирер талазы-биле бо беш чылдың эгезинден багай эвес ажылдап турар. Чижээ, эрткен чылын 106 тонна керосин, 50 тонна авиабензин камнаттынган. Бо дээрге бистиң даглыг, соок девискээривиске хамаарыштыр алырга, экипаж бүрүзүнүң кывар-чаар чүүлдерге хамаарылгалыг бүгү албаннарның кижилериниң хүн бүрүдеги шудургу ажылының, камналга дээш демиселиниң түңнели болур.

Эрткен чылгы хүлээлгелер чедиишкинниг күүсеттинген. Авиаторлар ам чаа сорулгаларны салып, хүлээлгелерин алган. Улуг Октябрьның 70 чылдыынга хүлээлгелерден мынзыг чүүлдерни демдеглээри солун: Як-40-нерниң экипажтары Кызыл—Красноярск, Ми-8-териниң —Ак-Суг чедер, Л-410-нарның — Кызыл-Мажалык чедер, Ан-2-лериниң экипажтары — Тоора-Хем чедер рейстериниң өртээн Тайбың фондузунче шилчидерин хүлээнген. База камнап алган кывар чүүлү-биле Як-40-нерге 1—1, Ан-2-лерге 8—8, Ми-8-терге 2—2, Л-410-нарга 5—5 рейстерни кылырын көрүп турар.

Ынчалзажок Аэрофлоттуң ачы-дузазынга республиканың улус ажыл-агыйының негелде-херегледи улам улгадып, пассажирлерниң көвүдеп турары чаа сорулгаларны салып, эде тургустунуушкунну оларны күүседиринче угландырарын негеп турар. Бо талазы-биле чүгле Красноярск эргелелинден чаа, немелде рейстерни бадылап бээрин манап орбайн, идепкейлиг шудургу хөделиирин үе негеп турар.

М. СААЯ.

ЧУРУКТАРДА: Тожуга чүък чедиргеш келген Як-40-ниң командири Анатолий Шишков биле авиабүдүрүлгениң хоочуну Алексей Чимий-оол чугаалажып тур; ырак рейстерге пассажирлерниң хайгааралгезин хандырып турар инструктор Альбина Боргоякова, үдекчилер Ольга Кузнецова, Нина Лыскова.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

САННАР БОЛГАШ ФАКТЫЛАР

⊙ Совет Эвилелиниң 3600 хоорайлары болгаш чурттакчылыг черлери харылзаштырып турар хосталмал авиашугумнарның узун дургу 1 млн. километр ажыг (ол дээрге чер бөмбүрзээн 25 ажыг катап долганыр).

⊙ Чылда 100 млн. ажыг пассажирлерни аргыштырары болгаш 3 млн. ажыг тонна чүъктерни база почтаны чедирери — соолгу чылдарда Аэрофлоттуң ажылының хемчээли мындыг.

⊙ Чурттуң чурттакчы чону самолёттарны болгаш вертолёттарны ажыглааш, чыл бүрүде ортумаа-биле 100 млн. кижи-хүнүү камнап турар.

⊙ Бо беш чылда агаар транспортунуң пассажир аргыштырылгазын 17—19 хуу улгаттырары көрдүнген; 580 млн. пассажирни аргыштырар болгаш 16 млн. хире тонна чүъкту база почтаны чедирери планнаттынган.

А. С. ПУШКИННИҢ МӨЧЭЭНИНДЕН БЭЭР 150 ЧЫЛЫ

«Амым уступ, эстип-хайлы берзимзе-даа,
Алыс шынчы чогаалымда өлүм чок мен»
А. С. Пушкин

АДЫ БОЛГАШ АЛДАРЫ МӨҢГЕ

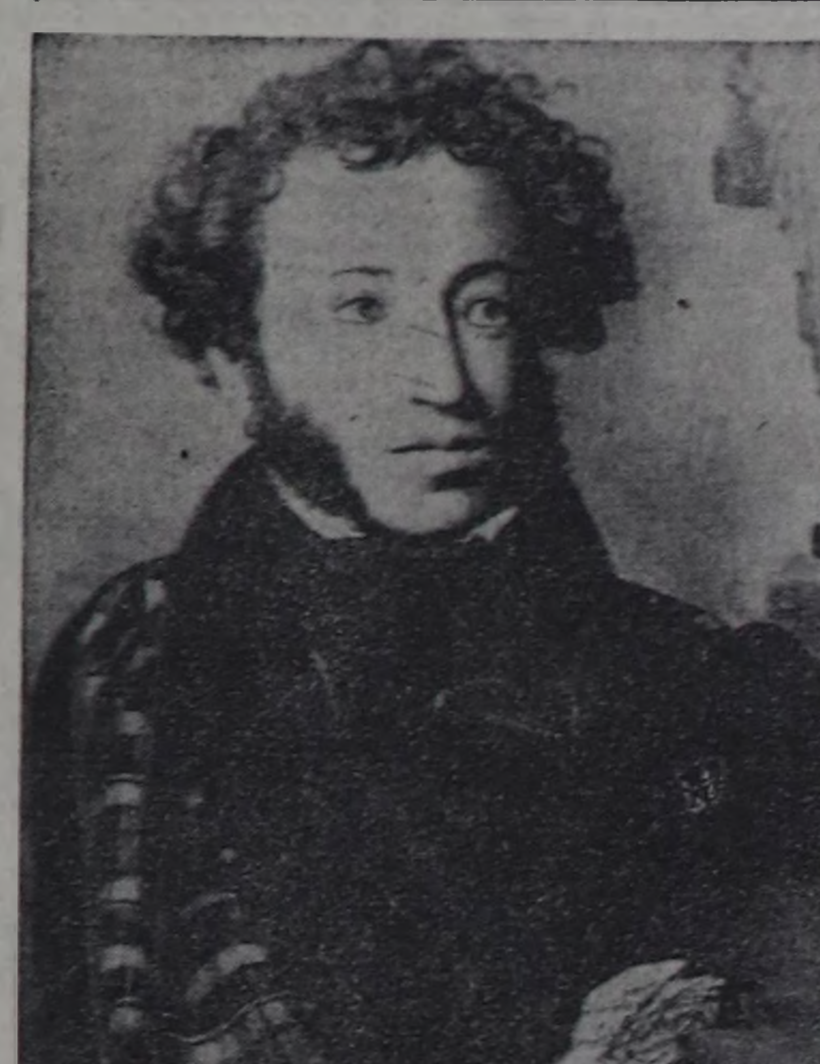

ЧУРУКТА: Д. Кипренскийниң чурааны А. С. Пушкинниң портреди.

Совет кижилерниң ажыл-ижинде, хүн бүрүде амыдыралында, оларның делегейде хөй миллион өңнүктериниң чүректеринде Пушкин хүннери кезээде үргүлчүлеп турар. Ол хүннер ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң планын ёзугаар 1987 чылдың бүгү дургузунда үргүлчүлээр.

Орус чогаалдың хүнү, делегей литературазының генийи Александр Сергеевич Пушкинниң чогаадыкчы ажылы хөй талалыг болгаш кызыгаар чок делгем утказыг дээрзин эртемден шинчээчилер болгаш аңаа номчукчулар-даа үргүлчү демдеглеп келген. Ооң өлүм чок ады болгаш алдары чүгле бистиң чуртувуста эвес, харын бөмбүрзектиң чүк бүрүзүнде хүннүң улам делгерээп, нептереп турар.

«Евгений Онегинни» англи дылга, онегин строфазын бүрүн-биле сагып, эң баштай очулдурган англи шүлүкчү, лорд Чарльз Джонстоннуң үнелелин бистиң бо бодалывыска бадыткал кылдыр киирип болур.

Калмыктың улустуң шүлүкчүзү Давид Кугультинов-биле чугаалажып ора, Ч. Джонстон мынча дээн: «Ол (Пушкин) бодунуң чогаал ажылы-биле Англияның төп дора дээрге дөрт азы беш эң улуг чогаалчыларының бүгү чогаадып тургусканы чогаалдарын төлээлеп турар деп шуут дорт чугаалаар эргелиг бис. Амгы англи дылдың үндезилекчилериниң бирээзи Чосерни чижеглеп адаайн. Литературлуг орус дылга хамаарыштыр аңаа рольду Пушкин күүсеткен. Оон ынай Шекспирни адаалы, ол дээрге, кижиниң чүрээн эң-не ханы билир, янзы-бүрү талалыг генний болгай. Төөгү демдеглелдериниң чогаалчызы болур Шекспирниң ужур-дузазы бүгүдеге билдингир. Пушкин бодунуң «Борис Годунов» деп төөгү драмазынга Шекспирниң бедик дециелинге чедир көдүрүлген. Маңаа хамаарыштыр дараазында чайлаш чок сагындырып келир ат — Байрон. Пушкин бодунуң чогаалдарының хөй-хөй шынарларын алырга, Байронга чоок, ынчалза-даа ол Байрондан ырак артык чогаалчы боор турар. Пушкин бистиң Вальтер Скотту база-да бодунга хаара тудкан. Ол бодунуң «Капитан уруунга» орус төөгү прозазының эгелекчизи болган. Адак сөөлүнде, Пушкин, мен бодаарымга, — бүгү делегей литературазында эң дээре чечен чугааларны билээзи... Тергиин кайгамчыктыг чүүл болза, ол бүгү шүлүүзү чаңгыс кижиге, узун эвес назылаан чаңгыс кижиниң амыдыралынга хамааржыры болур»...

А. С. Пушкинниң чогаадыкчы генийиниң бүгү кижи төрелгетенниң культуразынга салдар-хамаарылгазының ниити утказын бо сөстерде доптуг болгаш тодаргай тайылбырлаан. Улуг шүлүкчү өлүртке-ле 150 чыл эртсе-даа, Пушкинниң чогаалдары амгы үеде безин кижилерниң сагыш-сеткилин хайныктырар, оларның хевир-тургузуунуң кайгамчык ураны, сөстерниң чечени, домактарының ханы утказы, бодалдарының чайыннанчак болгаш эгээртинмес байлаа номчукчуну магададып, хөй-аът киирер күштүг хевээр — оцуп читпээн.

Ооң чылдагааны Пушкин боду («Евгений Онегинге» эге сөске») мынчаар тайылбырлаан:

«Бистиң журналдарывыстың бирээзинде VII эге кандыг-даа чедишкин чедип аң шыдавас, чүге дээрге, век болгаш Россия бурунгаарлап бар чыдырда, а шүлүкчү биеэги-ле черинде таптап турар-дыр деп чугаалаан болган. Шиитпел чөптүг эвес-тир (тодаргайлаарга, ылангыя ооң түңнели). Бир эвес век боду бурунгаарлап бар чыдар аргалыг, эртемнер, философия болгаш хамааты негелделер улам сайзырап база өскерлип болур аргалыг чүве болганда, поэзия туружунга хевээр артып каар, кырывас болгаш өскерилбес. Ооң сорулгазы чаңгыс, аргалары биеэги хевээр болур. Ынчангаш бо аразында бурунгу шагның астрономиязының, физиказының болгаш философиязының улуг төлээлекчилериниң билиишкиннери, ажылдары, ажыдышкыннары кырып калгылап база хүн бүрүде өске чүүлдер-биле солуттунуп турар ындыг турда, ёзулуг шүлүкчүлерниң чогаалдары чаа хевээр артпан болгаш мөңге чалыы олчаап.

Шүлүктээн чогаалдар ношкак, чедимче чок, аллагдалдыг боол болур — маңаа, шынап-ла вектиң шүлүкчүден бурунгаарлай бергени эвес, а шүлүкчүнүң садымчаланнының хире-чергези буруулуг-дур».

Пушкинниң бо бодалы амгы үеге база хамааржыр бээр. Харын кенен утказыг, чечен бижиттинген доскут бодалдан халбактанган чогаалдар бо хүннерде костүп келгилеп турар, олар бистиң тыва чогаалчыларының ажылдарында база чок эвес. Ынчалза-даа олар чонунуң-даа, литература критиказының-даа үнелелин албас болу берген.

Пушкинниң үлегери кезээде хүн дег чырыткылаан тыва чогаалдың эртен оруу кыска-даа болза, ооң тургусканы овур-дүрзүлери төрээн чонунга нептереп, улусчу культураның чарылбас кезээ апарган. Чижек кылдыр А. С. Пушкинниң «Капитан уруу», «Евгений Онегин» болгаш өске-даа чогаалдарының тыва дылга очулгаларын адаарга-да четчир. Черле ынчаш, тыва чогаалга Пушкинниң салдары улуг дээрзин, ылангыя 1937 чылда Пушкин хүннерин ТАР-га демдеглеп эрттиргенин бистиң аныяк литературавыстың улам сайзыраарынга чугула идиг болганын эртемденнер база айтып турар.

Ындыг үнелелдиң чаагай сөстерин боттарының чогаалынга хамаарыштыр бистиң чуртувустуң өске-даа улустары — молдаваннар, украиннер, грузиннер, калмыктар, татарлар, якуттар... база чүректиң ханызындан чугаалап турарын «Шынның» номчукчулары Пушкинниң өлүртке-ле 150 чыл болганын калбаа-биле демдеглеп эрттирген бо хүннерде парлалгадан, радио, телевидение дамчыдылгаларындан номчуп, дыңнап, көрүп турар.

Улуг Русьта адым-сураам
хадып үнер,
Улус болганга, чоргаар
славян, фин,
Амгы черлиг хиртген, сып
чурттуг тунгуска,
Аң хову өңнүү калмыкка
ададыр мен —

деп, Пушкинниң өттүр көрүп бижээн сөстери Октябрьның социалистиг Улуг революциязының тиилелгезиниң ачызында. СЭКП-ниң удуртуурунуң пайыралын быжыглаар, интернационалчы харылзааларны күштелдирер, күрүнелер аразында культураның эртинелерин солчур талазы-биле политиказының тайылбы-биле бүгү делегейге боттанган. Хамааты дайынның чалбыышынга, баштайгы беш чылдарның чымыыжынга, Ада-чурттуң Улуг дайынының дошкун тулчуушкуннарынга, атомнуң чажыдын ажыдып, космосту шүүргедеп турувуста, шинчилел амыдыралының революстуг чаартылгазының болгаш шапкынчыдылгазының хүннеринде Пушкин бистен чарылбаан болгаш кезээде чарылбас.

Ю. КЮНЗЕГЕШ,
шүлүкчү.

ШҮЛҮКЧҮГЕ ТУРАСКААТКАН ФЕСТИВАЛЬ

Эрткен чылдың төнчүзүнде Горькийге болган опера болгаш балет урал түүлүнүң бирги Пушкин фестивалын «Болдино күзү» деп адаан. Ооң программазында Пушкинниң сюжеттеринге хөгжүм театрынга бижиттинген классиктиг болгаш чаа чогаалдар кирген.

Фестивальга Пушкинниң хей-аът киирикчизи «Болдино күзүнүң» адын бээр дээни — кончуг эки бодал. Шүлүкчүнүң чурттап чораан үезинде тургустунган орус опералары болгаш баштайгы романтиктиг балеттерни Пушкин эки билир турган. 1821 чылда тургускан Пушкинниң «Руслан болгаш Людмила» деп баштайгы балетиниң үезинден эгелеп санаар болза, орус хөгжүм театры Пушкинниң музыказы-биле 165 чыл дургузунда чарылбаан. Глинканың, Даргомыжскийниң, Мусоргскийниң, Чайковскийниң, Римский-Корсаковтуң, Рахманиновтуң улуг чогаалдарын ол сценага тургузуп келген. Бо хүннерде улуг шүлүкчүнүң шүлүк, проза болгаш шии чогаалының сагыш-сеткилди доюдуруптар хуулгаазыны читпээн, чаа хөгжүм пушкиниазының тургузукчуларының фантазиязы долган арыг чараштың дөзү төнүп болбас.

Ол дугайын «Болдино күзү» фестиваль бадыткаан. А. С. Пушкинниң адын эдилээн Горькийниң опера болгаш балет театры сөөлгү чылдарда хөгжүм сценазынга хөй талалыг пушкин темазының ажылакчызы болган. Борта «Хамык үезинде дой» болгаш «Граф Нулин» деп чаңгыс кожегелиг шиилерни Алексей Николаев тургускан. Валерий Кикта «Дубровский» деп балетти база тургускан.

Пушкинниң Нижегород чери (ам Горький) Болдинонга 1830 чылдың күзүнүнде бижээни чүрекке дээп турар Белкинниң тоожуларының сюжединге үндезилеп «Шуурган» деп балет баштайгы белеткеттинген балеттерниң бирээзи. Георгий Свиридовтуң билдингир оркестр сюитазынга салдынган авторларның «Хореографтыг фантазия» деп адааны «Шуурган» деп балети фестивальга эки үнелелди алган.

Фестивальдың уттундурбас болуушкуну балет кежээзинде Чайковскийниң аялгазынга «Евгений Онегин» балеттен Онегин биле Татьянаның түңнел көргүзүүн Джон Крэнконуң ойнааны болган. Көрүкчүлерниң кичээнгейинге Пушкинниң өске-даа сюжеттеринден солун композиторлар: Борис Астафьевтиң «Бахчисарай фонтаны», Андрей Петровтуң «Пушкин» деп балеттери, «Куу куш-дангына», «Дүктүг ары сүрүүшкүнү» деп концерт номерлери кирген.

Фестиваль үезинде опера жанрының бодунуң сылдыс минуталары турган. Даргомыжскийниң «Русалказын» ССРЭ-ниң Улуг театрының солизи Александр Ведерников ойнааш, Мельниктиң сценажыткан ыры-хөгжүмнүг овур-хевирин уран-чечен шыны-биле болгаш онзагайы-биле кайгамчык күштүг кылдыр тургускан. Москвачы дирижёр Фуат Мансуровтуң баштааны «Евгений Онегин» деп шииде талантылыг Ленинград чурттуг ыраажы Лариса Шевченко (Татьяна) болгаш Саратов театрының солизи Леонид Сметанников (Онегин) оларның дуэди солун болган. Ынчалза-даа Горький театрының кол режиссёру Отар Дадишкилиани чаа тургусканы (сценага беш дугаар) Чайковскийниң «Калбак-кара кадыны» өске шиилерден онзаланып турган. Мында ийи солун Германнар — Бакудан Люфтияр Иманов болгаш Москвадан Владимир Щербаков. Ол ышкаш көңгүс ийи аңгы Графинялар: улуг театрның солизи Галина Борисова бодунуң ыр-оюну-биле 18 вектиң классиказынга чоок болган, Горький театрының солизи Анна Бородаева онзагай болгаш турасоруктуг күүседилгези-биле 20 вектиң эксцентриказынга чоокшулашкак болган. Чайковскийниң шылгарангай партитуразы эң эки күүседикчи болгаш тургузукчу чаңчылдарга номчуттунган турарын чедип алыр дээш, шииниң тургузукчулары хөйнү кылганнар. Ынчангаш шии сеткил-сагышка чоок, делгем болган.

Горький труппазының чогаадылгазының быжыы болгаш тускай аяның Алексей Николаевтиң «Граф Нулин» деп операзынга шии база көргүскен. Чидиг утказыг, херекселдер-биле шевергин дериттинген партитурада классиктерниң цитаталары (Шуберттен Римский-Корсаковка чедир, Хренниковтуң безин) хөй болгаш. бирде гусар, хөглүг стиль, бирде провинциал — билиндиртиг стиль («харжы романс» чергелиг) өттүнчүп турар. Пушкинниң шүлүктериниң оңчок аянынга чоокшулашкак, шоодугаг аян аялгага көдүрлүүшкүнү берип, бүгү киржикчилер «ырлап турар» хандыкшылдыг шииниң күүседикчи болгаш тургузукчу стилиниң үндезини болган. Амыдыралды өөрүшкү-биле хүлээп алыр Пушкинниң аяның шииде камныы-биле камгалап артыштан.

Опера, балет урал түүлүнүң Пушкин фестивалы чаа-ла эгезин салып турар төнчү чок Пушкин темазынга боттарының чогаадылгазын бараалгаткан талантылыг композиторларны, ыраажыларны, режиссёрларны, хореографтарны, бүдүн театр коллективтерин хаара тудуушаан, фестиваль эрттирери чаңчыл апаар чугаажок.

Тамара ГРУМ-ГРЖИМАЙЛО,
музыка критиги.

(ПМА).

ГЕНИЙ—ТӨРЭЭН ДЫЛЫВЫСТА

«Улуг-Хемниң унун дургаар шүлүктериң
Улус чонунуң ыры болган дыңналып тур.
Чаа бажың тудуп турар бызанчы-даа,
Чадаанада школачы уруглар-даа,
«Капитанның уруу» номну тыва дылда
Хандыгыпкан, холдан салбайн номчуп
турар».

Тываның хоочун чогаалчыларының бирээзи Б. Д. Хөвеңмейниң бо одуруглары орус улустуң өндүр улуг шүлүкчүзү А. С. Пушкинниң кайгамчыктыг чогаалдарынга тыва улустуң ынакшылын, сеткил хандыган бодалын илереткен.

Тыва номчукчулар А. С. Пушкинниң янзы-бүрү чогаалдарын төрээн дылынга номчуур бүгү аргаларны алганнар.

1937 чылдан эгелеп бо хүннерге чедир А. С. Пушкинниң он аңгы аттарныг ному тыва дылда 48 муң кезек кылдыр үнген боол турар. Оларның аразында «Капитан уруунуң» маадырлары — Емельян Пугачёв, Андрей Гринёв, Маша Миронова тыва номчукчулар-биле ийи удаа, 1938 болгаш 1949 чылдардан эгелеп ужуражып, чугаалажыр аргалыг боол турар.

«Капитан уруунуң» соон дарый Азия диптиң төвүнде улуг, биче номчукчулар 1950 чылда С. Самба-Люндуптуң очулгазы-биле «Тоолдарны», 1952 чылда О. Сагаан-оолдуу-биле «Дубровскийни», ол-ла чылда Д. Монгуштуу-биле «Белкинниң тоожуларын» төрээн дылынга номчуп эгелээннер. Ол чогаалдар тыва литератураның тыптып, сайзыраарынга болгаш бурунгаар хөгжүүрүнге улуг үлүг киирген маргыш чок. А. С. Пушкинниң тыва дылда үнген номнарын ажып, көрүп олургаш, мында парлаттынган хөй чогаалдар-биле таныжып, солун ажыдышкыннарга таваржыр бис. Ол болза С. Токаның, А. Чымбаның, С. Сарыг-оолдуң, С. Пюрбюнуң, Б. Ховенмейниң, С. Самба-Люндуптуң, С. Сүрүң-оолдуң, М. Кенин-Лопсанның, Ю. Кюнзегештиң, М. Хомушкунуң очулгазы-биле парлаттынган 150 хире шүлүктер, шүлүглелдер, тоожулар, тоолдар, чечен чугаалар болур. «Евгений Онегин», «Калбак-кара кадыны», «Балыкчы болгаш балык дугайында тоол», «Хүлер аъттыг», «Полтава», «Лама болгаш ооң ажылчыны Балда», «Цыганнар», «Кавказта туттурукчу». Оларның маадырлары — чалыы, чараш цыган кыс Земфира болгаш ооң ынакшааны оол Алеко, кайгал чалча Балда, кем чок, чөпшүл балыкчы ашак, кайгамчык кыс Татьяна Ларина сутлар-биле хөй-ле хөлзээзиниг сагыш-сеткилге алзыр бис.

Бистер, тыва номчукчулар, А. С. Пушкинниң чогаалдарын төрээн дылывыска-даа, орус-даа дылга номчуп тургаш, Тываның улустуң чогаалчызы С. Б. Пюрбюнуң мындыг одуруглары болганчок-ла сактып кээр бис: «Пушкинниң чогаалдарында көргүстүнген орус черниң кайгамчыктыг чуруктары, магалыг, чаагай овур-хевирлер мээң бодалымга төрээн черимниң чуруктарын, чонумнуң овур-хевирин сагындырар».

«Амым уступ, эстип-хайлы
берзимзе-даа,
Алыс шынчы чогаалымда
өлүм чок мен».—

деп, Александр Сергеевич бодунуң чогаалдарының чонга чоогун, оларның амыдыралы-биле кандыг-даа үеде кады чурттап артарын баш бурунгаар, шыны-биле сөглеп, «урал холдар чазап-синбин кагбаан» турас... — бистерниң номчукчуларның эгээртинмес эртинези болуп чоруур.

З. МОНГУШ,
республиканың А. С. Пушкин аттыг библиотеказында килдис эргелекчизи.

ПУШКИН ДУГАЙЫНДА ТЫВА ЧОГААЛЧЫЛАР

«Бистер, тыва чогаалчылар, Пушкинден болгаш улустуң тоолдарындан тептигип үнген бис. Пушкин биске университет болган, ол чокка бистер бодувустуң чечен чогаалывысты кайын мындыг дүрген тургуза аар бис...».

С. ТОКА.

«Пушкин хүннери бистерни сорук киирип, чүтгендирген».

С. САРЫГ-ООЛ.

«А. С. Пушкинниң чогаалдары-биле эң баштай 1930 чылда Ленинградка таныжкан мен. Олар мээң сеткил-сагыжымны хаара тудуп, кандыг бодалдар тывылдырбаан дээр. Пушкин ышкаш ынчаар шүлүг бижип, чогаадып көрзүмзе деп бодаарымга, ынчан бистиң национал үжүк-бижиивис чок турган...

Пушкинниң чогаалдарын номчаан санымда-ла, хөй-хөй чүүлдерни бодаар турган мен. Ооң кайгамчык шүлүктерин тыва дылга очулдуруп, тыва номчукчуга чедирип көрзе деп бодап чораан мен».

С. ПЮРБЮ.

ШЫНЫН-НА СӨГЛЭЭН

Кижи үр чурттаан тудумаа, эрткен узун оруунче хая көрүксээр боор-дур. Эң ылангыя ооң иштинде сагыш-сеткилдиң ханызында артып калган сактыышкыннар кайы көвей. Ындыг сактыышкыннарым бирээзинге орус улустуң улуг шүлүк чогаадыкчызы Александр Сергеевич Пушкинниң адының эң баштай дыңнааным болур.

1930 чылдарның төнчүзүнде бо Шивилигге бир аалга аныяктар хуралы болган чүве. Ол хуралга кожууннуң төвүнден келген сургакчы ук чогаалчының дугайында суртаал номчааш: «Хамык чоннар хайнып үнер, хаан чазаа буступ дүжер»— деп бак төрениң дөзү чок, бодүүн чон ону тиилээр дээрзин баш удур чарлаан кижилерниң бирээзи ол. Ооң чогаалдарын бистиң тыва дылывысче очулдуруп турар. Оларны номчуур дээш, бижикке кызып өөрениңер»—деп, турганын утпас мен. Оон бээр улуг чогаалчының элээн каш номнарын, тоолдарын номчаан мен.

Бир ядыы балыкчы ашактың байбаң кадайының дугайын шын-на тоолдаан чораан. Бистиң аймак, төрел чонувус бо чылын Улуг Октябрьның тиилээнинден бээр 70 чыл оюн демдеглээр болгай. Ооң тиилелгезиниң чайлаш чогун хөй-ле чылдар бурунгаар өттүр, шын сөглээн чогаалчының мөчээнинден бээр 150 чылын демдеглеп турда, бо сактыышкынным дүүн чаа болганзыг, дирлип келди.

Б. МОНГУШ,
Хандагайты суурнуң хоочун чурттакчызы.

АРТИСТИҢ ЧОГААДЫКЧЫ ЧЕДИИШКИНИ

Улуг шүлүкчү А. С. Пушкинниң мөчээнинден бээр 150 чылынга тураскаатган Москвага эрткен урал номчулгазының Бүгү-россия конкурузунга чүс дөртен кижи киришкен. Михаил Царёв даргалаан комиссия Тываның «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг хөгжүм-шии театрының аныяк артизи Надежда Наксылга үнелелди берген — ол конкурстуң дипломантызы болган. Аныяк шүлүкчү Николай Кууларның очулдурганы «Бахчисарай фонтаны» деп шүлүглелден үзүндүнү ол чедиишкинниг номчаан. Улуг генийниң чогаалдары калмык, башкир дылдарга база чаңгыланып турган.

* * *

Дангына ынаа чараш кыс сээң
Шала-була кире дүшкеш,
Тааладып каан магалыг хүнүң
Сагыжымда олчаан хевээр.
Муңгагдаага алзып, бачынмаан,
Бужургапып чоруур шаанда,
Дүлгээзинниг сээң үнүң, арның
Дүшке бо-ла кирер чорду.
Чылдар эрти. Шуурганның күжү
Күзелимни буза шаапты.
Чымчак, хоюг үнүңнү уттуп,
Хүлүмзүрүүң чиде берген.
Чүдүп тейлээр бурган-даа чок,
Чүрек өлүг, ынакшыл чок
Дүмбей оранда дүн, хүн чарып,
Дүпчүткен дег чурттап чор мен.
Дангына ынаа чараш кыс сен
Шала-була көзүлген дег,
Дагын катап чедип кээриңге
Сагыш-сеткил өөрүй берди.
Чүрээм ырлап, оожургай берди,
Чүдүүр бурган эрес-омаам,
Карак чажы, ынакшылым-даа
Катап дирлип келгени ол-дур.

М. ХОМУШКУ очулдурган.

ЧАРЛЫЫШКЫН

Шыны-биле совлгу катап
Шырай-арның чассыдып
каайн.
Чүлдү-чүрээм саарыгладып,
Чүгле мону дилеп каайн.

Сарыннадып, кударакcaп,
Саннак алдын ажыдадыр.
Ыржым өйде күжүр бодум
Ынакшылың сактыр-дыр
мен.

Харыыс-даа немежип тур,
Хамык чүүлдер өскерлип
тур.

Сен-даа ынак шүлүкчүге
Чевегде имир сагындырдың.

Эргим өңнүүм сенээ база
Эргиде дег чалбыыштаабас,
Өйү келген чула ышкаш,
Өжүп калган чадавас боор.
Даады-ла кады чораан
Талыгырда уруг өңнүүм,
Чүрээмейниң
чарлыышкынын
Чүмү-биле хүлээн ап көр.
Шаажыладыр ынак өңнүүн
Ыыт чокка куспактаптар
Шаа төнгеп дуңгук дег,
Ындыг маажым хүлээн ап
көр.

М. ДОРЖУ очулдурган.

40 ЧЫЛ ЭРТКЕНДЕ

1899 чылда депшилгелиг Россия Александр Сергеевич Пушкинниң төрүттүнгенинден бээр чүс чылын байырлыг демдеглеп эрттирген. Делгелгелер, хуралдар, кежээлер болгулаан. Россияның хоорай бүрүзү улуг шүлүкчүнүң тураскаалынга хүндүткел кылдыр бир-ле чүүлдү кылырын кызыткан турган. Бо талазы-биле Москва биле Петербургтуң чоогунда Ярославль хоорай ылгалган. Борта Пушкинниң чурттап турган үезинде үнген номнарны, чыдындыларны, журналдарны, альманахтарны, байлак пушкин иконографиязын делгээн 224 экспонатты Пушкин дугайында ховар коллекцияны чыып алган. Мологадан чер ажылдыг Семён Александрович Мусин-Пушкин берген. Шүлүкчүнүң төрелдерин, өңнүктерин, чогаалчыларны, композиторларны, чурукчуларны, ол үениң күрүне болгаш хөй-ниити ажылдакчыларын Пушкинниң чорааны хоорайлар болгаш черлер хевирлерин көргүскен гравюралар, эстамплар, литографиялар, фото-чуруктар көрүкчүлерниң сонуургалын болдурган.

Мусин-Пушкинниң 1910 чылда хенертен мөчээнинниң соонда, ол коллекциялар читкен. Аукционга ону садыпкан бе? Бир-ле кижи ону ээлеп алган бе? Бо айтырыгга үр-ле харыы чок болган. Үр дилээшкиннерниң соонда, чоокта чаа А. С. Мусин-Пушкинниң кайгамчык портреттер коллекциязын билдингир эртемден Николай Александрович Морозовтуң архива-биле кады 1947 чылдан эгелеп ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының архивинде камгалаттынып турары билдинген.

Пушкинниң бурунгуларының, төрелдериниң, таныштарының, ооң чурттап турган черлериниң чүс ажыг портреттери, ооң чогаалдарынга чуруктар бар болган. Мусин-Пушкинниң холу-биле бижээни тайылбыр бижиктиг. Тозан чыл болган эң дээре репродукциялар коллекцияда төөгү болгаш урал-чечен талазы-биле солун, мурнунда билдинмес ховар ажылдар коллекцияда хөй.

ХӨГЛЕЛ ЫРЫ

Хөглел, йөрээл чүге кезек үзүктелди?
Хөглээшкинниң кожаңнары чаңгыланзын!
Бистиң чассыг, эргелелдиг эштерниң —
Биске ынак душтук кыстар делгерезин!
Бир дем-биле дашкаларны долдуруңар!

Билзектерни кыңгырады олче суккаш,
Амыдырал-чуртталга дээш,
Арыг-шынчы ынакшыл дээш,
Ам бир удаа кундагадан көдүрүңер!
Чүглүг сорук, угаан-сарыыл делгерезин!

Чүүден артык хаалыг хүн улам кыпсын!
Даңның башкы херелинге чырыткының
Дам-дум костүп ниистели бээри дег,
Өлүм билбес угаан-бодал хүннүң орта,
Өжүүчеңнеп меге бодал чивеңней бээр.
Хаалыг хүн — делгерезин!
Кара дүмбей — арлы берзин!

Вл. СЕРЕН-ООЛ очулдурган.

АЛДЫН БИЛЕ БОЛАТ КАҢ

«Дөгерези—мээнии» — деп,
алдын сөглээн,
«Дөгерези—мээнии» — деп,
каң-даа сөглээн.
«Дөгерезин садып аайн» —
деп, алдын сөглээн.
«Дөгерезин ал аар мен» —
деп, каң-даа сөглээн.

«БАХЧИСАРАЙ ФОНТАНЫ»

Шүлүглелден үзүндү

Гарем удаан. Чаңгыс-ла кыс,
Карак шиммейн туруп келген.
Караңгыда шимээн чокка
Хаалгаларны далаш ажып,
Хана суйбап базып орган...
Дыгыжы дүннүң
тайнывылчызы —
Буурул баштыг каржы евнух,
Букка дөмей, удуп чыткан.
Тынар-тыныс, сүнези дег
Мурну-биле эрте халаан.

Элдепчиниң сирилээн холу
Эжикке үскеш, шооча
суйбаан...
Эргин артаан, кайтап-харап,
Эргиң көрген... Чиктиг коргуш
Девидеп, кыймыннаткан.
Кедээр муңгак чыраан
дең-даа.

Дээрде бурган кезинниң
Кем чок, арыг шырайы-даа,
Ынакшылдың сүлде демдээ
Ыдык крест-даа — дөгерези
Грузин кыс сеткилинге
Хуу-салым төрээн үнүн

Оттурупкан. Эрткен хүннер
Ону кый деп, шулуннашкан.
Эргелелдиг ам-даа билбес
Этече бо удуп чыткан.
Изиг-изиг караж чажы
Ийи чаакта баткан истиг.
Ийлээн хеңиү чазылганзыг,
Ишкээр тынып, хүлүмзүрээн.

Чечектерниң шалың-бөргүн
Чедишкен ай чырыткан дег.
Авыралдыг дываажандан
Ангел боду черже дүжүп,
Хоругдалда кысты кээргээш,
Хоилур ыглап чытканзыг-даа...
Зарема, ойт, канчап бардың?
Сакпааң адаа ажыш кыннып,
Чаннып-тейлеп, ора дүштүң:
«Дээр-ле бо, мени кээрге,
Тейлеп-чаннып, ойталаваа!...».
Уё-човуур, шимээн-даашта
Удаан уруг оттуп келген,
Таныбазы, чалыы кысты
Дадайзыныл эскергештиң.
Аайын тыппайн, тургузе сол,
Аяар оорган айтырып-тыр:

«Кайзы боор сен?... Дуже,
чааскаан,—
Канчап мында келгениң ол?».
«Камгалап көр, тынымн ап
көр.
Ынаныжым чаңгыс сен деп,
Ылап билгеш, келгеним бо».
Келир өйде чүү боорун,
Хензиг безин херексевейн,
Кежик-чолга таалап чордум...

Өөрүшкүм ам чайлай берди.
Өлүр четтим. Мени дыңна.
Төрүттүнгем ырак чуртум
Төлү эргим чурумалы,
Эрткен хүннер демдектери
Эгиредо сагыжымда.
Дээрде шашкан харлыг
сүүрлер,

Девин баткан дажыг хемнер,
Арга-эзим шырыштары,
Ангы хооплу, аажы-чаңнар;
Салым-чолум мени чүге
Өскен черден чарганын ам
Сагынмас мен. Чүгле далай,
Салгын хеме дыныы туткан
Өске кижи шал-бул костүр...

Ажыг-шүжүг, коргуш-ыргыш
Амдыгаа дээр билбес чордум.
Ыржым гарем хөрзүнүнге
Шөлээн частып, өзүп ордум.
Ынакшылдың башкы чазын
Чорчувейн манап алдым.

Бүдүү, чажыт күзелдерим
Бүткен чүве. Дошкун Гирей
Дайын-чааның ырын үзүп,
Тайбың чыргап, хөлестээр
дээш,

Кадайлары шагда манаан
Гаремниң эжиин ашкан.
Шилээн ышкаш кайгап тура,
Хаанның оттуг карактары
Чиге көргеш, мени кый дээн.
Оон бээр-ле кежик, чыргал
Олбук-ширтээм дүрбедикпейн:
Аткан даң дег ышкасти
Алаарганың кугуя-ховуу,
Каржыланган хүннээшкин-даа
Карартыр дээш чадап
келдиң!

Ооң сен, Мария, костүп
каалдап.
Олчаан эжим шынчы хөңнү
Өскерлир деп бодап сүрүп,
Өске кижээ дужаатырды.
Гирей мени шуут тоовас,
Хиннек көрген чүрээм билбес,
Биеэги чаң, чугаазы чок —
Билчишпес-даа апардывыс.
Кемниң чогун билип тур мен;
Хей-ле сени буруудатпаайн...
Чугаам дыңна: чараш-каас
мен,

Шүүту гарем кыстарындан
Чаңгыс-ла сен озалдыг боор,
Чаржалажыр харыктыг сен.
Ынчалза-даа мен дег изиг
Ынакшып боор харыың
кайдал;
Хар дег серииң каазың чүге
Хаанның чүрээн хөлзедирил?
Ону меңден хунаавайн көр.
Ошкаашкыннар чалбыраажың,
Даңгырыглап чыгаан киргеш,
Даады бодал, күзелдерин
Меңээ сөглеп, үлежирин
Белен уттур харыым чогул,
Мегелеске — өлүп каар мен...
Буруулалын дилимейн,
Мурнуңда бо күдүк базып,
Муңгаралдан ыглап ор мен.
Сени көргеш, согураргаш,
Сээдениизэ эргинимин,
Амыр-чыргал, өөрүшкүмнү
Адеаннашпайн, эгидип бер.
Чаннып-чашпып, тоовайн
тургаш,
Арга-хорга дилеп тыпкаш,
Чарлыырынче албадавыт:
Даңгыраргла... (маңаа келгеш,
Даглыг чуртум чүдүгезин
Шагда уттуп, бодум билбейн,
Сатсымза-даа—нем-биле
Шажынныңар дөмей болгай).
Хилинчээмниң доюун чежип,
Гирейни мээ эгидерин
Бурганынга даңгырагла.
Муңчулзунза ооң дора,
Буруудаарын бодавас мен...
Килеңнээчел, кавказ чурттуг
Кинжал эмин билир кыс мен.

Н. КУУЛАР очулдурган.

А. С. Пушкинниң мөчээнинден бээр 150 чылынга

СӨӨЛГҮ ОРУУ

Улуг шүлүкчүнүң мөчээн Мойка эриинде дугаары 12 бажыңда Александр Сергеевич Пушкинниң мемориал-бажыңның катап тургузуп турар реставраторлар «Сөөлгү оруу» деп кино-чурук белеткеп турар «Ленфильмниң» кинематографистеринге үзүлдү тырттырарын чөпшээрээн. Орус литератураның генийиниң мөчээнинден бээр 150 чылында ол киноңу баштай көргүзер.

Александр Сергеевичиниң чурттаалгазының сөөлгү үш хүнүн, ол кайгамчык кижиниң өлүр улуун долузу-биле чырыдып турар ол мугаранчыг болуушкунну киного көргүзер кылдыр алган бис — деп, литератор болгаш төөгүзү Я. Гордин-биле кады фильмниң сценарийин бижээн тургузукчу режиссёру Л. Менакер чугаалаан. — Экранга Пушкинниң боду ийи-чаңгыс шывыраш көстүр, а ооң портреди гениниң өлгениниң соонда келген хомудалдардан, чагаа-сүмелерден тургускан. Бистиң төөгүвүсте шүлүкчүнүң өлүмү бир дугаар национал ажыг-шүжүг болган болгай.

«Сөөлгү оруу» деп фильм калбак, документалдыг материалдарга үндезилеттинген, ону киржикчилер — төөгүден алган боттуг кижилер. Бир талазында, ол дээрге Дубельт, чырыдыышкын министри Уваров, Геккерн болгаш Дантес, өске талазында — Пушкинниң чоок эштери болгаш өнүүктери — Жуковский, Вяземский, Гончарова угбашкылар. Кол рольдарда — И. Смоктуновский, А. Калягин, А. Мягков, Р. Лебедев, М. Глузкий, Наталья Николаевнаның ролюн күүседири-биле Москвадан актриса Е. Карадкова чалаткан.

Сөөлгү чартык чүс чылда уран-чечен кинематографтың Пушкинниң намдарын бир-ле дугаар тырттырганы болур. Тайылбыры бедуун: ол тема чурукчуга эң нарын болгаш сүрээденчиг. Кижи бүрүзү боду Пушкинниң, шүлүкчүнүң сөөлгү оруу-биле чораш, фильмниң авторлары оон өлүм чок чоруктуг оруун көрүкчүлерге чугаалап бергеннер.

О. СЕРДОБОЛЬСКИЙ,
СЭТА-ның корр.

БАХЧИСАРАЙ ОРДУЗУНУҢ ФОНТАНЫНГА

Ынакшылдың амы-тынныг
Ындыы сиңген фонтаны сут!
Эриг состүг чажын көөрген,
Эжеш роза чечээн салдым.
Чайыр-мөңгүн — доозунуң
Шалың суунуң соогу дег-дир.

Ах, арыг аржаан, ам-даа ырла!
Аттыкпышаан хөөлүк ажыт...
Кударгай хөөн, ынакшылдың
Куюмнанчыг фонтаны — сут.
Маны дажыш ырладым-даа,
Марияның соглезедин...
Кадыныр дег кыстар турдаа!
Канчап бөгүн эзэнирединг?

Мария азы Зарема-даа
Маңаа турбаан чүве бе кай?
Чок-ла болза сеткилдерниң
Чогаадыглыг бодалдары
Ындыг турган чадавас дээш,
Ылавы чок чурумал бе?

Вл. СЕРЕН-ООЛ очулдурган.

ЧУРУКТАРДА: Пушкинниң кадайы — Н. И. Гончарова (ооң уруу А. П. Арапованың хуу архивинден), чурукчу Д. Н. Лобановтуң арткан чүс чылдың ийиги чартыы хиреде чураан «Кара хемде Пушкинниң дуэльдешкен чери» деп моон мурнунда билдинмес турган чуруун хүжүрүп тырттырганы.

СЭТА-ның фотохрониказы.

СРЕДА САНЫНДА-ЛА

Бистиң О. Шынаа колхозунуң клувунга среда хүннеринде организациялар аразында беседалар болгаш хөглүг оюннар эрттирериниче кирдивис. Эрткенде бир средада «Дыштаныылга болгаш кадыкшыл» деп аас журналын, хөглүг оюннарны чон сонуургаан.

Ясли-сад коллективи «Уруглар сады болгаш ог-бүле» деп беседаны, контора коллективи «Күш-ажылдың үнези, ооң төлевирин билир бис бе?» деп темалыг кежээни, кодээ Совет коллективи «Бүгү-ле чүвени кижиге, кижиниң чаагай чоруунга» деп кежээни, оон тоглаажы организастап эрттирген.

Кежээлерге совхозтуң удуртукчулары боттары идепкейлиг киржип турарлар. Хөглүг, солун дыштаныышка кежээни — среданың келирин четтикпейн манап турар бис.

Т. ШИНЧИК,
библиотекарь.
Тес-Хем району.

«НАЙЫРАЛДЫ ЫРЛААР МЕН»

Бистиңге Казах ССР-ниң улустуң артизи, «Совет ырның эң эки күүседикчизи» деп конкурстуң лауреады Сара Тыныштыгулова аалдап чораан. Оон-биле бистиң корреспондентивис ужурашкаш, интервью алган.

— Силерни көрүкчүлер эки хүлээп алганын эскердим.

— Четтирдим.

— Ыры чоннуң салым-сеткилиниң илередикчизи болгай. Силер делегей улустарының ырларының күүседикчизи-дир силер. Ырыга канчап хандыкшааныңарны чугаалап бериңерем.

— Ырааңы болуп төрүттүнер дээр! Бодум филолог кижи мен. Аңгы-аңгы дылдарда ыры ыңып алырынга ол дузалыг болган. Улуг сценаже үнүүшкүнүм аас-кежиим болган. Москваның эстрада студиязынга өөренип турагш, делегей улустарының ырларының күүседикчизи, РСФСР-ниң улустуң артизи, башкым Ирма Петровна Яунземниң салдары-биле бо орукче киргеним ол. Октябрь революциязының тиилелгезиниң соонда, Соңгу чүк улустарының ырларын ол күүседип турган. Ирма Петровна бодунуң үезинде тыва ырларны сонуурган, оларның баштайгы күүседикчизи болганын силерге сеткил ханыышкын-биле чугаалаар-дыр мен. Ыр онулга чокка-ла, чүрекке хээптер эң челдигир жаар. Башкым ышкаш, найыралды ам-даа ырлаар сорулгалыг мен.

— Программада орус, украин, башкир, вьетнам ырларны киирген-дир. Ниитизи-биле репертуарыңарда өске улустарның каш ырлары барыл?

— Барган-на черимге чаа ыр өөренип аар чаңчылдыг мен. Он сес хире чурттарга гастрольдап чордум. Болгария, Венгрия, Польша, ГДР, Монгол, Афганистан, Вьетнам, Финляндия, Бельгия, Сирия, Бирма, Малайзия, Пакистан, Сингапур, Шри-Ланка дээш оон-даа өске... Чон бүрүзү мени, кызылчылар дег, эки хүлээп ап турган. Улустар аразында билчиишкинни, найыралды быжыглаар херекке хензиг-даа болза, үлүүм киирип чорууруумга өөрүүр-дүр мен. Борта келгеш, тыва улустуң «Теве-Хая» деп ырызын өөренип алгаш күүседтим. Моолдуң, ГДР-ниң медальдары-биле, Вьетнам күрүнениң бедик шаңналы-биле — «Улустарның найыралы» медаль-биле шаңнаткан мен. Ак сеткилдиг кижилериниң чүрээниң чаштанчызы — ырларны пропагандалаарын уламчылап... Октябрь революциязының 70 чыл оюнга уткуштур «Төрээн чуртумну алгап, ырлап тур мен» деп программага киириштир чаа номерлерниң белеткээрин планнап турар бис. «Теве-Хая» база орта кирер.

— Бо чылгы маршрудуңар кандыгыл?

— Казахстанны кезээн мен. Украинага, Прибалтика республикаларынга чордум. Тывадан Хакасияже аъттанып тар бис. Красноярск крайның, Чита областың, Иркутск, Улан-Удэ хоорайларының чонунга «Жалын» ансамбль-биле бараан болур бис.

КАЛМЫК КЫСКА

Сеткилимниң човаачалын
Черже дажок кайгаар-дыр мен.
Чарлырымның бүдүүзүнде
Чалбарын каайн, байырлыг
дээйн!

Сорулгамны ара каггаш,
Солун чүвээ сыядап алгаш,
Хову чурттут сээп-биле
Копитунчуукаш, баар частым,
Карактарың сыныгырын,
Хаайымның шала чыпшыын,
Калбак чараш чаас хаваан
Кайгамчык-ла чантаар-дыр мен.
Францтан шулуннавас,
Быйлың торгу сүүн орбас,
Англичан бачат ышкаш,
Аъшка-чемге ёзуургавас,
Сен-Мар деп чогаалчыга
Сеткилинден тейлеп орбас,
Шекспирже чүү боор деп,
Серте-даа чок турааргавас,
Билбес чүвем ховар, ийи деп
Билиргексен, эжизимес,
Ма //ос'е-ни* ырлагылан,
Бажын чайып, самнай бербес.
Маажым, тонтуг урут-дур сен...
Ам канчаар. — Оруум узун,
Аъттар-холдер белен турлар.
Девиржидер холгелерин
Дерин турар аразында,
Бойдус төрээн чаражынга,
Болгаамчалыг көрүжүнге
Бүгү бодум, чүлдү-чүрээм
Бүрүн алзын, эстин турду.
Өңнүктерим, дыңнаарам,
Өөрүшкүлүг болур дизе,
Чайынпанчак залда-даа,
Сагыш ышкаш олутта-даа,
Чайлыңгайныр шанакта-даа
Чамбы-тыргал хөмей боор ийн?

А. ДЕЛГЕР-ООЛ очулдурган.

* Италиен кайдал дээн.

Улусчу чогаадылга фестивалы

ТАЛАНТЫЛАРНЫ ИЛЕРЕТКЕН

Улуг Октябрьның 70 чыл оюнга тураскааткан II Бүгү-эвилел фестивалының бирги эдчээзиниң түңнелдерин Кызыл-Мажалык суур Совединиң күускомунуң тускай жюризи үндүрген. Бо көрүлдеге суурнуң он ажылчын коллективтери, беш чүс ажыг бот-тывынгыр артистер киришкен. Оларның аразында янзы-бүрү мергежилдиң кижилери — башкылар, эмчилер, партия совет комсомол ажылдакчылары, кодээ ажыл-агыйның специалистери, ажылчыннар, чолаачылар... Назы-хар база аңгы-аңгы. Пенсионерлер, школачылар, комсомолчулар дээш школа назыны четпээннерге чедир киришкен.

Ниитизи-биле көрүлде бот-тывынгыр коллективтериниң, оларның киржикчилериниң өзүп, күш-ажылчы, идей-политиктиг идепкейиниң бедип турарын көргүскен. Көрүлдеге кирипшен коллективтерниң концерт программазы, оларның киржикчилериниң талантызы, күүседикчи салым-чаяаны, сцена культуразын сагып билири үениң негелдезинге дүгжүп турар. Эң ылангыя «Суггат» каттыжышкынының № 1 КМК-биле каттышкан концерти, суур Совединиң № 1 школазының, партия, ВЛКСМ райкомнарының, райкүүскомнуң каттышкан концерти шынар, утка талазы-биле көрүкчүлерниң сонуургалын чаалап алган. Хөйнүң ырлары, ыры-хөгжүм ансамбльдери, хылдыг хөгжүм оркестрлери хөй болуп, көргүүлгери шынарлыг болган. № 1 школаның, «Суггат» биле № 1 КМК-ның ниити ыр коллективи ийи-үш үнерге ырлажып, совет композиторларының ырларын эки күүсеткен. Борта ол коллективтерниң удуртуп турган культура ажылдакчыларының киирген үлүг-хуузу база улуг болган. Оон аңгыда эр, херээжен улустуң ансамбльдери, коммунал ажыл-агыйының, септелге-техниктиг бүдүрүлгениң, суур Совединиң хылдыг хөгжүм оркестрлери эки ойнаан.

Бо бүгү чүнү көргүзүп турарыл дээрге, түс-түс коллективтерниң удуртукчулары, партия, совет, комсомол ажылдакчылары уран чүүл хөгжүлдезинче, чоннуң хостуг үезин шын организастаарынче кичээнгей салып турарының түңнели болуп турар. Оон аңгыда, олар уран чүүлдүң баазазын быжыглаан, концертке херектээр дериг-херекселдерин, кедер идик-хептерин садып, даарадып алганы-биле үстүнде адааныбыс коллективтер база онзаланып турар.

Чамдык коллективтер боттарының концерт программазы-биле районнуң суурларынга, ажылчын коллективтерге база аалдап чораан. Бо көрүлде эрткен чылын дыштаныр хүн санында тускай график ёзугаар эртип турган. Ол кежээ чүгле концерт көргүзүп каар эвес, а олар өске солун чүүлдерни база организастап турганнар.

Көрүлдениң түңнелин чаа чыл таварыштыр шилиттинген концерт программазы-биле кады үндүрген. Фестивальга суурнуң чамдык улуг бүдүрүлге коллективтериниң киришпейн барганы хомуданчыг. Моон мурнунда концерт көргүзүглеринге киржип, шаңналдып, мактадып турган райпо, № 741 КМК, Кызыл-Мажалыктың септелге-түдүг участогу (даргалары Ооржак, Хомушку, Кудашова) бо ажылче сагыш салбайн барганнар.

Көрүлдеге уран номчулгалар, национал хөгжүм херекселдеринге күүселделер, ыры ансамбльдери эвээш болган. Ол ышкаш танцы коллективтери өспейн, чаа танцыларны чогаатпайн, хөй кезиинде эргиде-ле танцыларны ойнап турган. Бо бүгүнү моон соңгаар өөренип көөрү чугула.

Ниитизи-биле коллективтер аразынга болган көрүлдеге бирги черни партия, ВЛКСМ райкомнарының, райкүүскомнуң каттышкан коллективи, ийиги черни суур Совединиң үшкүзүн № 1 КМК биле «Суггат» каттыжышкынының коллективтери алган. Ол ышкаш түс-түс жанрлар аайы-биле бот-тывынгыр артистерге дипломнарны тывыскан болгаш оларны ортектиг белектер-биле шаңнаан.

С. ООРЖАК,
жюриниң даргазы.

Кызыл-Хая суурнуң чонунга республиканың «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг хөгжүмнүг театрының артистери «Ядамыкта ала чок», «Аржаан» деп шиилерин бараалгаткан.

РСФСР-ниң улустуң артистери Б. Балды-Сагааның, Х. Конгарның болгаш РСФСР-ниң алдарлыг артистери Е. Кенденбильдиң, Л. Солун-оолдуң, база аныяк артистер О. Дамба-Хуурак, А. Хомушку болгаш өскелериниң-даа эки ойнаанын чон магадап көрген.

И. УСПУН-ДОРЖУ.

ЧУРУКТА: «Ядамыкта ала чок» деп шииден көргүзүг.

Авторнуң фотозу.

ФЕВРАЛЬДЫҢ ЭКРАНЫ

«Борис Годунов» — А. С. Пушкинниң трагедиязы «Мосфильм», «Баррандов» (ЧССР) киностудиялар кады ындыг аттыг чаа, өңнүг киноңу үндүрген. «Борис Годуновту» 1825 чылда бижээн. Ооң сюжедин орус төөгүден алган. Ол үеде социал-политиктиг чидиг демиселдер чидиглеп турганы билдингир.

Кижи болгаш чон, Кижиниң салым-чолу, чоннуң салым-чолу, Пушкинниң эң кол темазы ол. Сергей Бондарчуктуң «Борис Годунов» деп бо чаа кинозунда ол тема эң кол апарган. Киноңуң режиссёру болгаш кол рольдуң күүседикчизи, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, Ленинчи болгаш Күрүне шаңналдарының лауреады, ССРЭ-ниң улустуң артизи С. Ф. Бондарчук орус литератураның тергиин дээн чогаалдарын чаңгыс удаа эвес экранчыдып турар. «Дайын болгаш тайбың», «Ваня даай», «Ховү» дээш өске-даа кинолары база билдир бис.

«Дириг артарын кызыт» деп киноңу Горькийниң аттыг киностудияга үндүрген. Немец тылда турар ковуругнуң канчап-чоон-даа турган ээлеп алыр даалганы десант аңгыт дайынчыларга берген турган. Аңгы-аңгы националарның төлээлери, мергежилдиглер база тайбың аныяк оолдар десант операцияларда чорудуп чаңгыкканнар, ынчалза-даа бо удаада немец тылда ол даалга онза берге болган. Олар даалганы боттарының амы-тынының үнези-биле күүседип каапнар. Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң тиилелгезинге олар ышкаш маадырларның эрес-дидими, уттундурбас маадырлыг чоруктары онза рольдуг болган.

«Атака» деп кинода бөгүнгү армия амыдыралын көргүзүп турар. Кол маадыры — лейтенант, ол чоорту командир чедир өскен. Лейтенантының ролюнга ВГИК-тиң доозукчузу аныяк актёр Сергей Чекан ойнап турар. Сценарийниң автору билдингир кинодраматург Василий Соловьев, режиссёру — Игорь Николаев. Киноңу М. Горький аттыг киностудия үндүрген.

«Беларусьфильм» киностудияга үндүрген «Телевизорну өжүрерин утпаңар...» деп киноңуң маадырлары — аңды хартлыг фантазёр Гоша болгаш ооң ажаактыын аныяк кыс.

Телевидение дээрге кижи төрелгетениниң мерген тывынныг чогаадылгазы болбайн аан, ынчалза-даа... Чамдыкта бистер ооң эки турачы мөгейикчилери апарып турар эвес бис бе? Ылангыя уруглар аныш көргүскен бүгү-ле чүүлдерин, бирден бирээ чокка, хыстаалдыр көрүп турар болгай. Улуг улус бистер боттарывыс, кезээде чай-кызыг чок болуп алгаш, ажы-төлүвүстү телевизор мурнунга каапкаш, оларже бичии-даа сагыш салбайн чоруп турар болгай бис. Амыдыралда бо ээзи шыңгыы айтырыгны чаа комедияның авторлары хүн айтырыынга тургузуп турарлар.

«Аэропортче артыкы ажыктеп» деп киноңу «Мосфильмге» үндүрген. Көрүкчүлер улуг аэропорттуң ажылдакчылары-биле кады өске кижи кирип болбас деп билиир кадын ораалдерже барып, мында амыдырал-биле таныжар. Ында амыдырал дугайы көрүкчүлерге солун, кижи бодунуң ажыл-херээнге, чоок кижилерге, кады ажылдаан турар чоруунге кандыг кызылыг хамаарылгалыг болза эки дээр деп кинода төөгүзү.

«Шунтузу чаңгызынга удур» деп литва кинематографистериниң чаа киноңу удурадылыг жанрга тургускан. Бо кинода алыргучу херекги истеп турар. Кол рольду Юозас Будрайтис ойнап турар, моон мурнунда-ла солун рольдарга ооң ойнап турганын билир бис.

Моон мурнунда чылдарда-ла болуп турган «Хамаарышпас суглар» деп киноңу февральда катап база көрүп болур. Шериг корабльның экипажының онзагай берге таварылгага туружуп, эрес-маадырлыг чоруун мында көргүскен. Кинода кол рольда Кирилл Лавров ойнап турар.

Даштыкы экран-биле көрүкчүлер база таныжар. Америк «Глория» деп кинода ак сеткилдиг херээжен кижи пуэрториканың бичии оолду истеп сүрүүшкүннерден камгалап ап турарын көргүскен. Көрүкчүлерге онза билдингир индий кино «Танчы»-биле көрүкчүлер база катап таныжар. Мексика ужурадыларлыг даа киноңу база көөр силер.

Л. ВЕДЕРНИКОВА,
кинопрокаттың улуг редактору.

«БУРДА» ОРУС ДЫЛДА

Бистиң херээженнеривисти чээ дужуп келир мурнуу чарыында эки медээ манап турар. Делегейде сураглыг «Бурда» деп мода журналы эң баштай орус дыл кырында бо хүннерде үнүп эгелээр.

Журналдың баштайгы номери 100 муң экземпляр тиражтыг үнер, бо чылын ону дөрт катап үндүрер. 1988 чылда ол журнал ай санында үнер апаар болгаш ооң чаңгыс удаа тиражы 2 миллион экземпляр чеде бээр. Ук журналга эң эки совет модельерлериниң кылыглары база киирерин болгаш орус хептиң аки-шинчизин идепкейлиг азыглаарын шиитпирлээн. «Бурда» концерни орус чоннуң хевинде чагаай чаңчылдары модельерлериниң чогаадылгазынга төттүнмес байлак материал болур деп санап турар.

Москвага, Ленинградка, эвилелдешкен республикаларның найысылалдарынга «Бурда» журналдың шыйыгларын ёзугаар быжыглаар кылыр салоннар ажыттынар.

«Советская торговля» солундан.

Редакторнуң оралакчызы К. К. САТ.

ТВ

ФЕВРАЛЬ 10-ДА
БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — «Бузуренчиг-даа болза элдептиг». 9.15 — Литературлуг чогаалдарны экранчыткан. «Боолаашкын». А. С. Пушкинниң тоожузунга уран-чечен фильм. 10.30 — «Москваага аян-чорук». «Ленинград проспектизи». Док. телефильм. 10.50 — 10.55 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — «Катап силерниң-биле кады мен...» А. С. Пушкинниң чуруктарынга мультфильм. 16.45 — «Төрээн чериниң ырлары». 17.15 — «Харыылаңар, горнистер!». 17.45 Ю. Сидоров ойнаар (баян). 18.05 — «Күс». А. С. Пушкинниң чуруктарынга мультфильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Кодээ ажыл-агый баазаларының университеди. Ажыл-агый чорудулгазының чаа байдалдарынга болбаазырадыр бүдүрүлгелерге бүдүрүлгениң болгаш күш-ажылдың организастаарының дэмнилгелиг хевирлери. 19.45 — «Үш кожээ». А. С. Пушкинниң «Калбак кара кадыны» деп тоожузунга фильм-балет. 21.00 — «Үе». 21.30 — «Кара хемчигешке боолаашкын». А. С. Пушкинниң сөөлгү хүннери. 22.30 — Бөгүн делегейде. 22.40 — 23.30 — ССРЭ-ниң Күрүнениң үлегерлиг симфония оркестриниң концерти.

ИИИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Чер биле бактаашпас». Док. телефильм. 8.35; 9.35 — Төөгү. 10 класс. Капитализмниң ниити кризизиниң хамылааны. 9.05; 13.00 — Француз дыл. 10.05 — «Кым болур?». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.35; 11.40 — Ботаника. 5 класс. Үнүштерниң үре чокка өзүп көвүдээри. 10.55 — «Аэропорттуң технологтуг чорудулгаларының башкарылга системазы. «Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.05 — Орус чугаа. 12.00 — Экран-башкыга. Төөгү. 5 класс. Бурунгу Грецияның театры. 12.30; 13.30 — Физика. 10 класс. Чырыктың чалгыг болгаш квантылыг шынарлары. 14.00 — Медээлер. 14.05 — 15.30 — «Экранның мастерлери». «Любовь Орлова». Уран-чечен фильм. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 18.20 — «Мөңге чула». Улуг орус шүлүкчү А. С. Пушкинниң мөчээнинден бээр 150 чыл болган оюнга тураскааткан дамчыдылга. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия тову». Программада: Медээлер. «СЭКП Төп Комитединиң январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин — амыдыралга». 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» 20.15 — «Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 21.00 — «Үе». 21.30 — 22.45 — «Он кижиниң бирээзи-ле». Уран-чечен фильм.

агаар

Республикага бичии хар чаар. Дүне агаарның температуразы 22—27, чамдык черлерге 12—17 градус соор. Хүндүс 11—16, чамдык черлерге 2—7 градус соок болур.

Кызылга бускан хар чаар. Дүне агаарның температуразы 22—24, хүндүс 11—13 градус соор.

кино

ФЕВРАЛЬ 10-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Человек с Кап-Аркона» 19.00, «Бродяга» 9.30, 12.40, 15.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник» 9.40, 13.00, «Киноклуб: «Теремок» 10.50, 15.00, «Глория» 16.40, 18.20, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Капитанская дочка» 14.20, «Не забудьте выключить телевизор» 15.50, 17.40, «Борис Годунов» 19.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Человек со звезды» 15.00, 17.40 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Киноклуб: «Светофор» 12.00, «Иди и смотри» 19.30 шактарда.

ТЕАТР

ФЕВРАЛЬ 10.
А. С. Пушкинниң мөчээнинден бээр 150 чылынга.
ТООЛДАР
«Балыкчы болгаш Балык дугайында тоол», «Лама болгаш ооң ажылчыны Балда дугайында тоол».
Эгелээри 10 шакта.
БИЧИИ ТРАГЕДИЯЛАР
«Бужар хуула үезинде дой».
Эгелээри 19 шакта.

ҮЛЕГЕР ЧОГУН

Эргим, Мергелдей! Силерге чагаа бижип, чаргы кылып чорбаан мен. Болган херекти болган дээр, мөгө деп бодаваңар. Аңгы үеде ажыл-агыйдаа удуртукчулары, бедүүн ажылчыннар эде туругустунуп, бурунгаар депшилгеже дүргедээшинин ёзузу-биле бар чоруур боор чүве-дир.

Бистер, күш-культура болгаш спорт ажылдакчылары спортту массалыг болдурарынче бар-ла арга-дуржулгавысты, эртем-билиивисти мөөңнеп, турар болгай бис. Ол ышкаш район, республика чергелиг маргылдааларга спортчуларны киириштирип, районнуң адын камгалаары-биле шыырак спортчуларны ажылындан хостадып, оларга орук өртээн үндүрүп берип турар бис. Чамдык шыырак спортчуларны удуртукчулар ажылындан хоставайн баар таварылгалар база бар. Бир эвес спортка ынак удуртукчу болза, харын спортчуну деткип, командазының адын бодаары-биле ажылындан хостай шаап бээр. Бисте ындыг удуртукчулар ийи-чаңгыс. Маргылдаага киржир спортчуларны ажылындан хостадыры бистерниң, спорт ажылдакчыларының, дорт хүлээлгезн. Ол дугайында ажылды бистиң районда чүгээр чоруп турар дизе частырыг чок. Ооң түңнелинде Улуг-Хем району республикага спорттуң янзы-бүрү хевирлеринге идепкейлиг киржип, шаңналдыг черлерни ап келген.

Ам болган таварылганы силерге бирээден бирээ чокка таныштырайн, Мерген Мергенович!

1987 чылдың баштайгы почтазы биске келген. Чагааны ажыдыптарывыска, Тыва АССР-ниң стол теннизиниң федерациязының шаңналы дээш республика маргылдаазы январьның 17-18 хүннеринде Кызылга болур деп каап болду. Өөрүүрүвүс-даа кончуг. Чүге дизе, бистиң районда стол теннизинге сундулуг кижилер-даа хөй. Моон мурнунда үргүлчү ол спорттуң хевиринге хөй удаа маргылдааларда эрттирип турган бис. Ынчангаш суурларывыстың болгаш районнуң шыырак спортчуларын билир бис.

Чер-черлерже телефоннажып харылзашкаш, Жданов аттыг совхозтан Далай-оол Калбакты, Чаа Шагаан-Арыг хоорайдан Арина Деңгур-оолду, Тамара Баз-оолду ап алгаш, республика маргылдаазынга киржири-биле Кызылче чорупкуувус.

Кызылга келгеш, бирле дугаарында Тыва АССР-ниң Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитединге келдивис. Чүге дизе, маргылдааның дүрүмүн бадылаан кижи, ол комитеттиң даргазы Н. Авдеев чүве.

Комитетке баарывыска, удуур черни харылзавас бис дээн. Бистен аңгыда, өске районнарның спортчулары база бар. Ам канчаар, паркта «Спартак» болгаш «Урожай» эки тура спорт ниитилелдеринге бардывыс. Чемпионат талонну «Спартак» ниитилели харылзаар турган. Ол ниитилелдиң ажылдакчылары, талонну спорт комитеттиң инструктору К. Ч. Чадамбага берипкен болган. Ам канчаар, ийи-үш-даа катап парк биле комитет аразынга маннашкаш, чүгел төткеш, «Мөңгүлек» гостиницазынга чеде бердивис. Дилеп турган кижививс ында олур. Аалчылар бажыңынга хонар чөпшээрел бижикти-даа алдывыс, ийи хүн чемненир талонну-даа берди.

Бистер, кажан талон-биле, чөпшээрел бижикти ап турувуста, К. Ч. Чадамбаның дылы долгай дивес силер бе, Мерген Мергенович. Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур доктаал-шиитпирлер-даа бар болгай, хөй-ниити черинге ээрик чорааны дээш торган-даа турар. Күш-культура болгаш спорт чериниң ажылдакчызы кижи хөй-ниити черинге, артында районнардан келген спортчулар көрүп турда, ындыг кескүлең болурга эки бе?

Мен бодаарымга, Спорткомитеттиң ажылдакчылары ам-даа эде турустунмаан-дыр. Эрткен чайын Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүк улустарының спартакиадазынга Тываның командазын Спорткомитеттиң организажиниң эргелекчизи Н. Коротаева удуртуп чораш, боду баштадыр арагалаан турда, оон херээн чажырган, өске улустуң хемчээн алган болгай.

Ынчангаш Спорткомитеттиң ажылдакчылары оон кандыг-даа түңнел үндүрбээнин херечилеп турар ышкажыл, Мерген Мергенович. Бистер олардан үлегер алыр болгай бис. Ындыг удуртукчулар мында ажылдап турда, канчап спорт ажылы республикага сегиир боор. Кайгамчык аа!

Стол теннизинге маргылдаа ийи хүн үргүлчүлээн. Түңнелинде бистиң Улуг-Хем районнуң командазы бирги черни алган.

Шаңналын албадывыс. Ойнакчыларның хөөну баткан. Түңнел соонарда Спорткомитеттен болгаш «Спартак», «Урожай» эки тура спорт ниитилелдеринден чаңгыс-даа удуртукчу, төлээ кижи турбаан. Ында ажылдап турар даргаларның эде турустунуп алганы элдеп.

Бистер үш хүннүң чемненир талонун алыр турувуста, чүгле ийи хүннүүн берген. Бир болза келген хүнде кежээ чемненир, азы чоруур хүнде эртен чемненир талонну база бээр турган.

Моон соңгаар республика чергелиг маргылдаалар үргүлчү эртер, ол талазы-биле үстүнде айыткан ышкаш ындыг четпес чүүлдерни болдурбазын дээш бижип олур мен, Мерген Мергенович!

М. ЗЕЙРУЧО.

Адресивис: 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3.

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетиур килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индексизи 54241. Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арныы. Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3448. ТС—00721.

... республ... БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1987 чылдың февраль 11 среда № 36 (13336)

1925 чылдан үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек

Эде тургустунуушкун: бот-орулга-чарылга

ЭРЕҢГЕЙЛЕП БОЛБАС

СЭКП ТК-ның чап-чаа болуп эрткен Пленумун бистиң чуртувустуң экономиктиг болгаш социал-политиктиг хөгжүлдезинге улуг чаартылганы ажыткан төөгүлүг болуушкун кылдыр санаар мен. Ооң материалдарын номчуп, таныжып көргеш, партия болгаш чазактың чүгле бүгү чуртта ниити байдалды эвес, харын-даа бир чамдыкта бодаарга, удуртукчу, күш-ажылчы болгаш өске-даа коллектив бүрүзүнүң ажыл-амыдыралында байдалды ленинчи ёзу-биле анализтеп, четпестериниң үнүп кээп турган чылдагааннарын ажыт-чажыт чок, дидим илеретенинге, хөгжүлдениң келир үелеги оруктарын тодаргайлап айытканынга кижиниң сеткили ханар, хей-ады көдүрлүр-дүр.

Партияның боттандырып эгелээн кадр политиказын бүрүнү-биле деткиир мен. Чүге дээрге, эде тургустунуушкун кадр бүрүзүнден эгелээр болгаш дүргедээшкин кижи бүрүзүнүң ажылындан хамааржыр. «Эде тургустунуушкунга кадрларның хамаарылгазы, ону боттандырар талазы-биле боттуг ажыл-херектери оларның үнелеп көөрүнүң шиитпирлиг чүүлү болур. Ажылдакчыларның моральдыг мөзү-шынары болгаш билиг-мергежили, оларның бедик профессионал мергежили, мурнакчы, депшилгелиг бүгү чүүлдерге бердингени, чүткүлдүү амгы үениң байдалдарында кончуг улуг ужур-дузалыг болуп турар» деп, Пленумнуң хүлээп алган доктаалында демдеглээни үениң негелдезинге кончугла таарржыр. Кандыг-даа ажылдың үре-түңнелдиг ында ажылдап турар кижилерниң билиг-мергежилинден, арга-дуржулгазындан болгаш бедик харысалгалыындан хамааржыр.

Сөөлгү чылдарда республиканың совхозтарында чаңгыс аай бот-орулга-чарылга хүнүн бүгү специалистерниң, адырлар удуртукчуларының киржилгези-биле айның ийиги пятницазында эрттирери чаңчыл апарган. Ол хүнну районнуң партия, совет органнарының удуртукчулары, сан-хөө килдизиниң, курбанкының ажылдакчылары, РАҮК-түң специалистери ажыл-агыйларга барып, оларның специалистери, бухгалтерия аппарадының ажылдакчылары-биле кады эрттирип турар.

Бо ажыл бистиң районда база-ла доктаамал чоруп турар. Амгы үеде районнуң сес совхозунда чер ажылында 30 бригаданың 26-зы, мал ажылында 42 бригаданың 16-зы, автопаркта болгаш септелге мастерскаяларында 8-8 коллективтер бригада кержээзи ёзугаар ажылдап турарлар.

Чаңгыс аай хүнде ажыл-агыйның, оон адырларының эрткен айда, кварталда кандыг ажылдааның, план-экономиктиг көргүзүглериниң кандыг янзылыг боол турарын, моон сонгаар ап чорудар хемчеглерниң дугайын, экономиктиг салдаашкыннарга үндезилеп, сайгарып чугаалажып турар. Ниитизи-биле чугаалаарга, орулга-чарылганы дениеп шүүштүрери, эвээш чарыгдалдарны үндүрүп тургаш, чиик бот-үнелиг хөй продукцияны бүдүрериниң дугайында чугаа ол хүн боон турар.

«Ленинчи орук», «Совет Тыва» совхозтарның директорлары Ю. А. Клепиков, С. Д. Седен-оол олар ол хүннерин ындыг янзылыг негелде-биле эрттирерин чедип алганнар. Олар бот-орулга-чарылга хүнүнге белеткелди баш удур кылып эгелээрлер. Адырлар удуртукчуларын экономиктиг анализтээшкинче хаара тудуп, чек хевирин ажыглап тургаш, үнген чарыгдалдарны бухгалтерия-биле дүүштүр шүүрүн негеп турарлар. Бот-орулга-чарылга хүнүн эрттирип турар үеде боттары шиитпирлеп аптар айтырыгларже специалистерниң, ортумак звенонуң удуртукчуларының кичээнгейин угландырып, бот-орулга-чарылганың негелделерин чедир күүсетпейн, ол дугайында ажылчыннарның ортузунга пропаганданы чорутпайн турары дээш шыңгыы негелдени кылыр.

Ынчангаш бо ажыл-агыйларда бот-орулга-чарылга элээн нептерээн болгаш экономиктиг ажыктыг чорууң көргүзе берген. Чижээлээрге, «Совет Тыва» совхозта А. Эникпенге удурткан сүт-бараан фермазы, «Улуг Октябрьда» Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны И. Көрген-оолга удурткан хойжу бригада, «Ленинчи орук», «Совет Тыва» совхозтарның хову бригадалары (бригадирлери В. Чаш-оол, Н. Моңгуш) бригада кержээзинче шилчээн соонда планныг көргүзүглерин доктаамал ажыр күүседиринден аңгыда, продукцияның бот-үнезин чиигедип, камналганы чедип ап турар апарганнар. Мерген фермазында бот-орулга-чарылга база нептереп орар.

Совхозтарның бот-орулга-чарылга база бригада кержээзинче шилчээн бригада, фермаларынга ажыл-агыйның план килдизи чыл эгезинде-ле бот-орулга-чарылганың бүгү-ле план-даалгаларын кылып берип турар. Чамдык удуртукчулар, специалистер үнүүшкүн үезинде ол чугула документиже кичээнгей салбас, ында көрдүнген чарыгдалдарның канчаар ажыглаттынып, бүдүртүнген продукцияның үне хемчээли-биле ону дүүштүр санап анализтевес — чек хевири-биле ажыглап үндүрген чарыгдалдарны планнаттынган чарыгдалдар-биле түңнештирбейн, бот-орулга-чарылга хүнүн эреңгейлеп эрттирип, харын-даа ону «бичче хуралдарже» шилчиде бээр таварылгалар, өске черлерде та кандыг чүве, бисте үргүлчүлеп турар. Чамдык эштер бригада кержээлиг коллективтериниң ажылынга ханы анализ кылбайн, аңаа-ла план күүселдезиниң хуулар, өлген-читкен мал азы үрелген, септеттинмээн машина-техника дугайында медээлер тывып алган келгилээр.

Ындыг үнүүшкүннериниң кымга-даа ажыы чок. Бот-орулга-чарылганың ужур-утказын, негелделерин шиңгээдип албаан, бүдүрүлге коллективтериниң ажыл-чорудулгазынга тодаргай анализ кылып билбес кижилерниң бот-орулга-чарылга хүнүнге киришкени, ону түңнээн хуралга олурушкан ажыы чок деп бодалдыг мен.

Бот-орулга-чарылга хүннеринге чамдык совхозтарның удуртукчуларының, партком секретарьларының, профком даргаларының киржилгези база-ла чогуур негелдеге четпес. Олар ол хүннүң түңнел хуралдарынга чүгле олуржурундан аңгыда, кержээлиг бригадаларның, фермаларның удуртукчуларындан ол хүнге белеткелдиң, ажыл-агыйның канчаар чоруп турарының дугайында доңчу болгаш анализтиг дыңнадыгларын боттарының хуралдарынга дыңнап, оларга боттуг дузаны чедирер болза эки.

Ындыг болганда бот-орулга-чарылга, бригада кержээзиниң база чек хевириң канчаар ажыглаар дугайында экономиктиг өөредилгени кажангызындан артык тодаргай чорудары кончуг чугула. Депшилгелиг аргаларның негелделерин, ужур-утказын хандыр өөренип, шиңгээдип албайн, чаа ёзу-биле канчап ажылдаарыл, дүргедээшкинниң канчап боттандырарыл? Бо бүгүнү чүгле удуртукчу кадрларның өөредилгези-биле кызыгаарлавайн, а чоннуң ажылдап, чурттап турар чериниң аайы-биле чорудары совхозтар специалистери чедип алза чогуур.

Бот-орулга-чарылга хүннерин эрттирип турарында бир четпес чүүлүвүс ооң ажыктыг чарлыг чорууң хандырбайн турарывыста. Бригада кержээзи-биле ажылдап турар коллективтериниң ажылын ай санында түңнеп турар-дыр бис. А чогум ол түңнел чүнү көргүскенил, кандыг чылдагааннардан кымның ажылы экижип азы баксырап турарын, четпестерни канчап чайладып алырының дугайын чоңга, кержээлиг бригада, фермаларда болгаш өске-даа адырларда ажылдап турар кижилерге чарлап, дыңнадып чедирбеске, эрттирип турар хүннеривистиң ажыктыг, дээштиг кудулаар.

Ынчангаш бот-орулга-чарылга хүнүнүң түңнелин совхоз директорунуң тускай дужаалы-биле түңнеп, үндүрүп турза кандыгыл деп бодалдыг мен. Ол дужаал ёзугаар кайы адырларда артык чарыгдалдар үнүп, кайда чек хевирин шын эвес ажыглап турарын, ажылды экижидип алырының кандыг курлавырлары барын чоңга тайылбырлап чедирерин чурумчудары ажыктыг. Экини, багайны чажырбайн, чонга чугаалап чедери, чон-биле сүмележири черле артык эвес.

А. КААДЫР-ООЛ.
Каа-Хем РАҮК-түң улуг экономизи.

Специалистке сөс

Кызылдың дааранылга фабриказының ажыл-ишчилери Улуг Октябрьның 70 чылын төлептиг уткуурунуң социалистиг чарыжын калбартпаш, бо чылдың январьның планныг даалгазын чедишкинниг боттандырарынга шалыпчы үлүүн кииргеннер.

Ында комсомолчу-аныяктар бригадаларындан чарышка бирги черде № 1 бригада болган. Ийи дугаарлыг бригада база эки ажылдаан. Ол бүдүрүлгеде аныяк мурнакчыларның саны база немежип турар. Шалыпчы ажылдаан комсомолчуларның саны тозан ашкан. Галина Гурьеваның удуртказы комсомолчулар болгаш аныяктар фабрикада бедик бүдүрүкчүлүг ажылдап, продукцияның шынарын улам экижидеринче кичээнгейин угландырып турар.

ЧУРУКТА: фабрикада комсомол комитединиң секретары Галина Гурьева комсомолчу дааранықчы Марта Балан-биле.

О. ОХЕМЧИКТИН фотозу.

МОСКВАДА ЧЕДИП КЕЛГЕНИ

СЭКП ТК-ның болгаш Совет чазактың чалалазы-биле Йемен социалистиг партиязының ТК-ның Чиңгиве секретары А. С. Аль-Бейдиге баштаткан Йемен Улус Демократтыг Республиканың партия, чазак делегациязы албаныың аян-чорууң кылып, февраль 9-та Москвада чедип келген.

Делегацияның кежигүннерин СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Е. К. Лигачев, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның секретары А. Ф. Добрынин болгаш албаның өске-даа кижилери уткуп алган.

Аэродромга А. С. Аль-Бейди. (СЭТА).

ОРБИТАДА АЖЫЛ

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП. (СЭТА). Башкарылгалыг «Мир» комплексте Юрий Романенко биле Александр Лавейкин ажылын үргүлчүлеп турар.

Космонавтылар станцияны башкарылгалыг ажылдаарынче шилчидер ажылды кылып турарлар. Аңаа кижилерниң ажылдаарынга таарымчалыг байдалды хандырар, агаарның температуразын таарыштырар, радио болгаш телевидение харылзаазының системаларын база өске-даа дериг-херекселдерин часкаш, тургузуп турарлар.

Февраль 9-тан эгелеп экипажтың ажылдаар хүнүн Москваның-биле 8 шактан 23 шакка чедир эде тургускан.

Космонавтыларның дыңнатканындан база телеметриктиг информацияның чорутканы медээлеринден алырга, башкарылгалыг «Мир» комплекс эки ажылдап турар. Ооң орбитазының хемчээлдери:

— Чер кырындан эң ыраа-ры — 369 км.

— Чер кырынга чоокшулаан кээри — 328 км.

— Черни долгандыр дескинип эргиири — 91,4 минута.

Космонавтылар Юрий Романенко биле Александр Лавейкинниң кадыкшылы байдалы эки.

АЛДАР БОЛДУРГАН

Ленинчи партияның идип үндүргени болгаш кижизиткени кайгамчык кызыл командирлериниң, хамааты дайынның маадырларының аразында Василий Иванович Чапаевтиң ады алдар болгаш бүгү улустуң ынакшылы-биле бүргеттинген. Дивизияның алдарлыг командылакчызының төрүттүнгенинден бээр 100 чылынга тураскаатхан Москваның хөй-ниитизиниң болгаш найысылалдың шериг гарнизонунуң төлээлекчилериниң аңаа болган байырлыг хуралынга ол дугайын чугаалаан.

Дайынчы хөлелдишкиннериниң үезинде В. И. Чапаев шылгараңгай организакчы болуп, дайынчы аргаларын илередип, күштүг тура-соруу-биле, шиитпирлиг болгаш эрес-дидими-биле ылгалып чораан деп, илеткелге болгаш саналдарга онзалап демдеглээн. Ооң ак сеткилдиин, дааскан херек дээш харысалгалыын, большевиктиг принципиалдыын база айыткан. Хамааты дайынның маадырының маадырлыг чоруун улус ам-даа утпаан. Аңаа тураскаалдарны туткан, ооң ады-биле хоорайларны, колхозтарны болгаш совхозтарны, школаларны болгаш кулумчуларны, шериг каттыжышкыннарын адаан.

(СЭТА).

ЧЫМЫШТЫГ ИШ ТҮЛҮКТЭЭН

«Сүт-Хөл» совхозтуң хойжу бригадаларының малчыннары бо хүннерде СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң материалдары-биле таныжып, боттарының ажылажын үениң негелделеринге дүүштүр шүүдүнүп, ниитиниң малын хүр-чаагай кыш ажыларынче бүгү күштү мөөңнеп, чаш хураганнарны ажаап алырынга белеткелди организастыг чорудкан.

Ажыл-агыйның Чес-Булун, Өлен, Саар-Шеле хойжу бригадаларында төрүүр хой коданнарында малчыннарның ажыл-ижи бо хүннерде чымыштыг. Чамдык коданнарда хой массалыы-биле оолдап, хойжу өг-бүле бүрүзү бо харысалгалыг кампанияга үлүүн киириштирип турар. Коданнарда баштай төрүттүнген чаш хураганнар менди доругуп, малчыннарның олчазы хүн бүрүде ковудеп турар. Чес-Булуң бригадазының малчыннары боттарының коданнарын Кызыл-Тайганың бел одарларынга одарладып, ажаалда-хайгааралды күштелдиргеннер.

Төрүүр коданнарның хойжулары чоокта чаа эрткен СЭКП ТК-ның Пленумунуң материалдарын изин-биле деткип база Улуг Октябрьның 70 чыл болур оюнга уткуштур бедиктеп социалистиг хүлээлгелерни алганнар. Хойжу өг-бүле бүрүзү төрүүр чүс хойдан-на 90-даа 100 чедир, чамдык хойжулар 100-тен-даа ажыр хураган алыр дээш социалистиг чарышка киржип, берген сөзүн ээлээрин оралдажып турарлар.

Бригадада ниитизи-биле төрүүр 1443 хоюнуң деңгилде, кужу эки. Кодан бүрүзүнде сиген болгаш өске-даа мал чемнери бар. Чаш малга тускайлаан көк сиген дужурттунген. Самбуу Моңгуштуң коданында 170, Ангыр Моңгуштуң — 110, Делгер-оол Моңгуштуң — 120, Дажы Ондарның — 125, Сертен-оол Моңгуштуң — 100 ажыт хою хураганнаан, чаш төлү менди доругуп турар.

Сүт-Хөл районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының, «Сүт-Хөл» совхозтуң удуртукчулары болгаш тускай эртемниглери база малчыннар ниитиниң малын хүр-чаагай кыш ажырар, ооң чаш төлүн чидириг чокка ажаап ап, доруктурар дээш социалистиг чарышты хайныктырып, ооң дээштиниң бедидериниң чогуур хемчеглерин ап турар.

О. БОРАШ.

Кыштаглаашкын—хүннүң чугула айтырыы

ЧЫЛДАГААНЫ ЧҮДЕЛ?

1. Сакманчылар чок

Хар кылын душкеш, хат хадааны-биле даг баары хөртүктелип калган. Чоруп орган машина ынай-бээр ээп, шаг-ла болган. Келзе-ле партия райкомунуң бирги секретары Владимир Сергеевич Неделин болган. Ол малчынның канчаар чурттап орары-биле таныжып, ажыл-агыйда четпес чүүлдерин көрүп, билип ап чораан. Малчынга чүү херегин демдеглеп алгаш, чорудуп бээрин аазаан. Ооң соонда бар чүүлдерни чоруткан. Аңаа «Найырал» совхозтуң малчыны Очур-оол Шаравин аажок өөрээн.

Кыштагларда байдал-биле таныжарда, чамдык улус айтыртынып, контора кирип, даргалар-биле чугаалажып, хөй үе чидирер. Бистер бо удаада кымга-даа ужурашпайн, душкан-на малчынның кыштаглап орарын көөр дээш, хапкан бис. Бир-ле дугаарында үстүнде адаанывыс малчынның өөнге четтивис.

Доруг аъттыг, додарлыг тоннуг, ичкеэн чүъктээш, кашак хой сүрүп алган кижи аъдындан дүшкеш, бисти манагзаан хевирлиг, орук кыдыы черде тур. Меңдилежип, таныжкаш, элээн чугаалажып чоруй, чугааны уламчылаары-биле аалче хаптывыс.

Коданда кажаа даштыңда, каш хой тур. Кижи барааны көзүлбес. Улуг кадарчы Очур-оол Оксурович Шаравин даг адаанда хой кадарып арткан, а дузалакчы кадарчы чаш хураганнарны эмзирери-биле кажаа иштинде бир херээжен кижи-биле хөй-ле хураганнарны чемгерип, суггарып, эмискиктеп тур.

Чат авай, хураганнарның ыыт-даажы, алгы-кышкызы кулак уюк. Баштай төрээн хураганнар сигенче баштарын суккулап, ону чиген турлар. Оон биччилери чаңгыс черде удаан чыдырлар. Төрүттүнген соонда он хире хонган хураганнар чаавыладыр аскаш, кыдыын долгандыр херимчеп хаая сайгылгаан чырында деггелениң удаан турлар.

Он хире хойларны сакман аргазы-биле клеткаларда оолдары-биле кады аңгылап каан. Чамдыктары чаа төрүттүнген хураганнарның шаразын кургадыр чылгаан, өскелери эмзирген тур.

Дузалакчы кадарчы Мария Норбуевна Шаравин чаш хураганнарны бир клеткадан өске клеткаларже аңгылап, шала эрес, кашпагайларын улгады берген хураганнар аразынче үзе салып, бистерни көрүп каап, оожумнай берди.

— Бо чылын хураганнар арбын-на-дыр ва? —деп, магададывыс.

— Хойларывыс колдуунда оолдапкан. Ийи чүс алдан ажыг хой төрээн. Оолдары шупту онча-менди. Баштайгылары мырыңай улгады берген, дөө ол сиген чиип турарлары ол-дур.

— Сакманчылар хөй бе?

— Чо-ок. Үш кижи. Ам харын ажылывыс шуудай берди. Бир ай эгезинде бергедеп турдувус. Сакманчылар чок чорган. Совхозтан улус-даа келбеди. Сакманчылар херек деп айтырыгны тургузуп келдивис. Алёша дээр бичии оол келген. Чорудупкан сакманчызы болган.

Хой оолдаашкынының түлүк үезинде школачы уругларны тоску классчы Алефтина, алдыгы классчы Алёша олар келгеш, улуг дузаны чедирген. Хойнуң ёзулут массалыг оолдаашкыны школачыларның кышкы дыштанылга үезинде болган болгаш уругларның дузазы-биле малчын берге үени ынчаар эрттирген. Ам безин Кызылдың башкы институдунда өөренип турар уруу дыштанылга үезинде дузалажып турар болду.

Кыштаглаашкын үезинде малчынның аалынга суг сөөртүлгезин үзүктелбээн. Солуун, сеткүүл доктаамал кээп турар. Автолавка кээп турар. Ол талазы-биле эки деп демдеглээри артык эвес.

Малчыннарның коданында малга чиртир сиген, дус, сула четчир. Кажаага төгер өдек бар. Мал болгаш кижи эмчилери доктаамал аалчылар болган. Малды рацион ёзугаар чемгерерин, мал аарый бергенде кандыг эмни ижиртирин тускай кыдыраашта аскан.

Малчын кыштаглаашкынга ынак белеткенген. Ол боду 15 тонна сигенни белеткээш, кыштазында дүжүрүп алган, 15 тонна өдек бөлдүнген. Очур-оол биле Мария Шаравиннер боттарынга онзашкан ажыл-херекти ак сеткилдиг күүседип турар. Олар боттарындан эгелеп эде тургустунуп, ажылга улуг дилээшкиннер кылып турар. Олар боттары кажааны ийи каът кылдыр ээгилээш, одек-биле тырып алган. Ол дээрге, малчын кижиниң эде тургустунуп турарының база бир херечизи-дир.

Малчынның кыштаглаашкынында четпес чүүлдер база бар. Чунар-бажыңны тудуп-даа каан болза, ооң чүгле хеп уштунар черинде, эжик аксында сайгылгаан киирген. Чунар өрээл караңгы, чунуп алыры берге. Чүгле сүйбаттыңар апаар. Оон аңгыда, хой кажааларынче киирген электри удазыннарын даг-дүгү-биле кады чыпшыр кадаваан. Удазыннары ток какпас кылдыр долгаар хырбалыг лентаалар-биле тудуштурбаан, тудуштуруп-даа каан болза, оларны курган калган. Ажыы-биле чугаалаарга, өртке удур камгалалдыг кылдыр кылбаан. Кадарчының чурттап турар бажыңының байдалы база ындыг.

Эрткен кыжын сакманчылар хой кажаазының иштинге хураганнар үзүп, оларны чемгерип турда, кажаазының кырынга электри удазыннары кыва берген. Кажаа иштинде улус билбээн. Кадарчының улуг оглу, харын-даа дүш боол, ол үеде аңаа турган. Ол көре тыртып кааш, трансформаторну ожүргеш, өрттен чайладыпкан. Бир эвес ол оол аңаа турбаан болза, кыштагга өрт-халап болуру чайлаш чок турган. Оон совхозтуң электриктери кандыг-даа түңнел үндүрбээн. Электри удазыннары дээвиирде болгаш ханаларда чыпшыр кактыпмаан, халаңайнып турар. Бо талазы-биле совхозтуң дирекциязы хемчег алыр үези келген.

Хой оолдаашкынының мурнунда ажыл-агый удуртукчулары, ында партия, совет, комсомол болгаш өске-даа хөй-нитти организациялар суурда түр ажылдавайн турар ажылчыннарның, комсомолчуларының болгаш аныяктарының даңзызын тургузуп, малчыннарга сакманчылап ажылдадыры-биле тускай пропаганда ажылын чорудар турбуже, ындыг янзылыг ажылдарны холга албаан. Ооң түңнелинде малчын Очур-оол Шаравинниң кыштаанга доктаамал бижиглээн сакманчылар чок болган.

Малчынның кыштаанда сакманчылар хураганнарны ажаап турар. Оларның аразында, моон мурнунда хөй чыл иштинде малчынап чораан, ам пенсионер Александра Хопуевна Сүүр-оол арга-дуржулгазын аныяктар Галина Лопсаңга, Марка Бүрбүге дамчыдып берип турар. Олар төрүттүнген хураганнарны чидириг чокка доруктуруп алыр дээш кызып турар-даа болза, алдырбайн баар дел хомудалын чугаалап орарлар.

Ол коданны база электрижиткен. Ында чунар-бажыңны кадарчылар боттары кылып алган. Ынчалза-даа ында сайгылгаан киирттинмээн. База бир четпес чүүл коданга өрт болу бээр болза, айыылдыг. Трансформатор бир километр хире черде турар. Малчынның өөнде-даа, кажаазында-даа электри удазыннарын даг-дүгү чокка-ла чыпшыр кадап каапкан. Удазыннар ындамында халаңайнып турар. Бо бүгү совхозтуң электриктериниң четпес ажылын херечилеп турар.

2. Хураганнар өлүп турар

Ам «Ак-Туруг» совхозтуң бир малчынының байдалын көрээлиңер. Малчын Ким-оол Айыжыевич Байыр Улуг-Арт деп черде 368 дуңгуш хой кадарып турар. Ооң байдалы шала дүвүренчиг. Малчынның коданында ортумак күштүг болгаш мырыңай арган-даа хойлар бар. Чамдыктары туртузу азыралче кирген.

Ол коданда массалыг хой оолдаашкыны эгелевээн. Ынчалза-даа 60 ажыг хой төрээн. Ооң он ажыг хураганы өлген. Чылдагааны чүдел деп айтырыг дораан тургустунуп келир. Ол дугайында айтырыг ам-даа тодараттынмаан, мал эмчилери келгеш, шуптузун ниичип көрген. Чылдагаанын лабораторияга тодарадыр бис дээш район төвүнче чоктады берген. Харызы ам-даа сураг.

Малчынның өөнде от кыдыында безин өл-чаш ийи хураган чыдыр. Оларның дендерлип кээри билдинмес. Аксын ажыда тырткаш, эм-даа берип турду. Кижи караанга көзүлдүр-ле, чаш малдың өлүрү хараадаанчыг. Бо талазы-биле «Ак-Туруг» совхозтуң дирекциязы, ында тускай эртемниг мал эмчилери чүү деп билип турарыл?

Чогум кыштагның ниити байдалы эки. Кажаа ишти арыг-силиг. Хураганнарны аңгылаар клеткалар белен. Чүгле чамдыктары куруг. Өдекти кыдыннадыр чадып кээн. Кургаг, чылыг. Хураганнар дона бээр хире эвес. Кыштаг ыжык черде турар.

3. Түңнел

Чаңгыс районнуң ийи совхозунуң ийи малчынының байдалы ындыг. Ийи совхозта ниити четпес чүүлдер чүл дээрге, малчын кыштагларже чырыкты киирип тургаш, ооң айыылдыг болуруп тооп көрбээнинде. Кыштагларда өртке удур дериг-херекселдерни кылып кагбаанында.

«Найырал» совхозтуң дирекциязы сакманчыларны кажан четчелеп, ой-шаанда кадарчыларга хуваап бээрил?

«Ак-Туруг» совхозунуң мал эмчилери өлген хураганнарның чылдагаанын тодарадырынга кайы хире үе эртерил? Ону тодарадып чадап турда, хөлү эрте бербес бе?

«Кыштагга даргалар хөй-биле чедип турза-даа, малчыннарга лекция, беседа чоруттас, аңаа-ла байысаап алгаш чоруптар» — деп, оларның хомудалын биживес аргажок.

Рейдиниң кежигүннери:
В. КАШУРА,
А. ДАРЖАА,
Тыва радионуу,
М. ӨЛЗЕЙ-ООЛ,
«Шынның» корреспондентилери.

КОМПЛЕКСТИГ ҮНҮҮШКҮН

СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң, райкүүскомунуң аппарадының, культура килдизиниң, районнуң административтиг органнарының ажылдакчылары шупту он беш кижи составтыг комиссия «Большевик» совхозка барып, практиктиг дуза чедирериниң комплекстиг үнүүшкүнүн кылган. Ону райкомнуң парткомиссиязының даргазы И. И. Балдыр удуртуп чораан.

Парткомнуң, партия эге организацияларының, профэвилел, комсомол комитеттериниң болгаш хөй-нитти организацияларының ажылын хынап көөр, практиктиг дузаны чедирер сорулганы комиссия бодунуң мурнунга салган. Бирги ээлчегде комиссияның кежигүннери эрткен чылдың төнчүзүнде эрткен совхозтуң бүгү коммунистериниң отчёттуг хуралының материалдары-биле танышкаш, коммунистерниң шүгүмчүлелдерин, саналдарын ушта бижип алгаш, оларның күүселдезин партком, партия организациялары организастап, хынап турарын кичээнгейге алган.

Комиссияның кежигүннери бөлүктер аайы-биле үстүп алгаш, күш-ажылчы коллективтерге, организацияларга баргаш, ийи хүн дургузунда элээн практиктиг дузаны чедирип, чедир кылдынмаан чүүлдерни илереткен.

Совхозтуң парткому, дирекциязы планныг опаалдаларны күүседиринче, ажылчы чоннарның коммунистиг кижизидилгезин экижидеринче угланган хемчеглерни ап турарын комиссия демдеглээн. Ооң-биле чергелештир партийжи организастыг, идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылда четпестерни илереткен. Партком, кодээ Советтиң күүскому совхозта хөй-нитти организацияларының ажылын кошкак удуртуп келген. Агитаторлар негелдеге чедир ажылдаваан, көскү агитация дээштиг эвес, лекция, беседа ховар болуп турар. Улусчу дружина, аш хуу суду, профилактика чөвүлели эреңгей ажылдап келген. Үстүнде айыткан болгаш өске-даа четпестерни чайладыр дээш чүнү кылырының талазы-биле практиктиг дузаны чедирип, сүмелерин берген, планны тургузарынга дузалашкан.

Комиссия кылып чорудкан ажылының түңнелдерин суурнуң ажылчы чоннарының хуралынга чугаалап берген. Олар ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң айтырыгларын чедимпкиниг шиитпирлээринче угланган саналдарын берген.

Д. ООРЖАК.
СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң инструктору.

ЧАА АРГАЖЕ

Улуг-Хемде «Ак-Туруг» совхозтуң мурнакчы малчыны Алдын-оол Байлак-оолдуң коданында хой оолдаашкыны дооступ чоокшулаан. Төрүүр 356 хойнуң 300-ү оолдапкан, хураганнары менди.

Сакманчылар Ясла Сүрүн, Марина Бүрүн-оол болгаш малчынның өөнүң ээзи Ирина Данзырын олар түс-түзүнда 100-100 хураганнарны доруктуруп турарлар.

Хойжунуң ажылажыңга оон күдээзи Михаил Бүрүн-оол улуг дузаны чедирип, айыгы кадарчының хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип турар.

Малчын өг-бүлениң кежигүннери ажыл-агыйның ажыктыг чаа хевири — бот-орулга-чарылгалыг өг-бүле кержээзинче шилчип киргеш, хөй хураганны, бедик шынарлыг дүктү күрүнеге дужаар деп шиитпирлээн.

Бистиң корр.

Бөгүн Бии-Хем районда чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң ажылы-биле номчукчуларны таныштырдывыс. Ында ужур бар. Чүге дээрге, көдээниң чурттакчы чонунга ачы-дуза чедирер талазы-биле бо бүдүрүлге элээн көскү чедиишкинниг болган. Ооң кол бырызы—чаңгыс аай наряд системазы-биле ажылдаар арганы чогумчалыг шиңгээдип алганында. Экономиктиг идиг бериишкинниң ол чаа аргазы — ажылдакчыларның харысалгазын бедиткен, камналга болгаш хумагалал дээш демиселди күштелдирген.

Улуг Октябрьның 70 чылынга уткуштур социалистиг чарышта киржип турар бо коллектив 1986-2000 чылдарда чоннуң хереглел бараанынарын бүдүрерин болгаш ачы-дуза чедирилгезин хөгжүдериниң Комплекстиг программазын ёзугаар хандырылганың янзы-бүрү хевирлеринге чоннуң херегделдерин улам долу хандырар, чурттакчыларның үе-шагын камнаар, оларның хостуг үе-шагын көвүдедир сорулганы салган ажылдап турар.

Бо эргелелдиң ажылында өске бүдүрүлгелерниң үлегерлеп алыр чүүлдери черле бар. Ылаңгыя төлевирлиг ачы-дузаны көвүдедири дээш сагыш салышкын улуг.

ЧАА АРГАНЫҢ АЖЫКТЫЫ

№ 2 бригаданың бригадири Татьяна СЕМЕНОВА:

АЖЫЛ-АГЫЙНЫ чорударының чаа байдалдары. Бо сөстерни бистиң улус ажыл-агыйның бүгү-ле адырларынга чаңчыл апарган дизе хөөрем чок. Чүге дээрге, СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң соонда бүгү чуртка эде тургустунуушкун чорууп эгелээн, ынчангаш бүгү черлерде ажыл-агыйны чорударының чаа-чаа аргаларын шиңгээдип ап турар.

Бии-Хем районда чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинде даараныылга ательезиниң № 2 бригадазында бригадирлеп турар мен. Бистиң бригадавыс база чаңгыс аай наряд системазы-биле ажылдап турар. Кижи бүрүзүнүң күш-ажылчы киржилгезиниң коэффициентизин барымдаалаар бо ажылга ам чаңчыга берген, мурнунда канчап ындыг аргаже шилчивейн ажылдап турган улус боор бис деп-даа бодап турар бис.

Күш-ажылды организастаарының бригада керээзинче шилчээн соонда, айда алыр шалын база өзе бээр-дир. Ону бистиң коллектививис канчап чедип алганыл?

Мурнунда бир ажылдакчы айда 180—200 рубльдиң продукциязын дөңгүп бүдүрер турган, ынчан ооң шалыңы 90—120 рубль чедер. Оон аңгыда прогул кылыр, брак болдурар болза, шалың оон-даа эвээжээр, ону өстүрүп алырының өске аргалары-даа чок. Разряд-даа барымдаалавас.

Чаа аргаже шилчээн соонда, кижи бүрүзү айда 280—300 рубльдиң продукциязын бүдүрер апарган, а мен чамдыкта 400-даа рубльдиң чедирип тер мен. Ынчан шалың 180—200 рубль чедип турар.

Оон аңгыда бригада ажылдакчыларының саны кызырып турганш, харын-даа оон хөй хемчээлдиг ажылды бүдүрүп болур арга тургустунган. Ооң уламындан бригадага янзы-бүрү операция кылыр тускай машинакчы кижиниң штадын база кылдывыс. Ооң хүлээлгезин бригада кежигүннери бодунга алган.

Мээң бригадамга алды кижи ажылдап турган. Планныг онаалдаларывысты доктаамал күүседип, тиилекчилерниң одуруунга кирип келген бис. Оон эрткен чылын ийи кижи барык хары угда божуур шөлээже үне берген. Оларның орнунга түр ажылчыннар ап аар деп бодап турган бис. Ынчалза-даа санап, бодап, бар аргаларывысты хынамчалыг көргеш, алды кижиниң хүлээлгезин дөртелээ күүседип шыдаптар бис деп түңнел кылдывыс. Ам ол ёзугаар ажылдап тур бис, четтигип чур бис. А алыр акша-шалың база хөй болур-дур.

Чаа аргаже шилчээн соолунде бригадада сагылга-чурум быжыккан, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедээн, камналга дээш демисел күштелген. Чаңгыс аай нарядтың бир артык күжү ында. Прогул, брак дугаайында чугаа коллективте колдуунда болбастаан. А мурнуңда, шыны чажырганш канчаар, бо талазы-биле аскан турган бис. Прогул кылган кижиге хемчег хүлээдир дээрге, «Ол хүнну ажылдаваан деп табельге киирип кааңар, ол-ла-дыр, силерниң акшаңар кызырлы бээр эвес» дээр турган. Ам ындыг эвес, бригададан чаңгыс кижи прогул кылырга, коллективтиң айда алыр шаңнал акшазын кавып каалтар. Ындыг таварылгада кым-даа өөрүнүң акшазын казыдарын күзевес апаар.

Ажылдан шөлээ дилээр улустуң хөйү база аажок турган. Шынап-ла, бригада кежигүннери херээженнер болгай, оларның хөй кезии чамдык хуу ажылын ажыл шагында кылырын оралдажып турган. Эмчилээр, хөмүр-даш дужуртур... дээш чорутканы соонда сураг баар, оруг ара магазинче-даа кире дужунтер, таныштары-биле-даа хөөрежип туруп бээр. Күш-ажылчы киржилгениң коэффициентизин барымдаалаар болганда, ам кым-даа ажыл шагын аңаа черге үспес апарган.

Чогум шөлээ дилээр чорукларга, черле кым-даа таваржы бээр. Ынчалза-даа каш минута, шак дилеп алган болдур, ол-ла үезинде эп кээр апарган. Ындыг турбуже «Ажыл шагының чидириишкин табелин» база кылып алган бис. Аңаа шөлээ айтырган кижиниң чидирген үезин демдеглээр. Бригаданың чамдык кежигүннери аңаа база баштай удурланып, «Биске бүзүревезиңер ол бе?» дижип турган. Оон түңнел үндүрерде табельдиң ажыктыын чоорту биле бергеннер. Ону көскү черде аскан, хым кайы хире шөлээ айтырып ап турары экранда дег көстүп турар.

Ажыл шагының чидирилин кызырар талазы-биле хемчег ооң-биле база кызыгаарлаттынмаан. Эрткен чылдың бир айын анализтээн бис. Каттыштырарга беш ажыл хүнүн шөлээге берген болган бис. Ол дээрге барык бүдүн бригаданың бир хүн ажылдаваны ол-дур. Бир муң хире рубльдиң продукциязы бүдүртүнмээн. Ол чорук бисти шыңгыы боданырынче албадаан. Ынчангаш, сөөлгү үеде шөлээни эң-не эргежок чугула апарган таварылгада айтырар апарган.

Ийет, чарыш түңнелин он хонуктап үндүрүп турар бис. Тиилекчи болганнарга моральдыг идиг бериишкинниң бээри чаңчылчаан. Бүдүрүлгениң чөвүлел хуралынга тиилекчи болган кижиге байыр чедирер бис, ол дыка улуг шаңнал. Бо чылдың январының түңнели-биле бистиң бригадавыс бүдүрүлгеге тиилекчи болуп үнгеш, бригадалар аразында шилчиир чорууур вымпелди чаалап алган.

Бригаданың мурнакчылары кымнарыл деп айтырыгга ам харыылаары берге. Шуптувус бир деңги ажылдап турар бис. Даараныкчылар Л. Н. Микеенкова, Г. С. Чамбал, күш-ажылдың хоочуну Е. М. Губанова олар ниити бүдүрүлгеде мурнакчыларның аразында кирип турар.

Бригада кежигүннери СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң материалдарын өөренип, боттарының мурнунга улуг сорулганы салып турарлар. Бис бо чылдың планныг даалгазын Улуг Октябрьның 70 чылы оюнга чедир күүседир деп бедиткен хүлээлгени алдывыс. Ол чарыш сорулга, ынчалза-даа күүсеттинип болур.

ХӨЛЕЗИ — ХӨЙГЕ АЖЫКТЫГ ХЕВИР

Пункт эргелекчизи Зинаида КОНЯЕВА:

Кижиниң чугула херегдээри чамдык эт-сеп турар. Ону садып алыр дээрге, магазиннерге турбас, ийикпе, а аныяк өг-бүлелерге акша-даа чедишпес апаар. Ол дээрге, холодильник, телевизор, майгын дээш янзы-бүрү херекселдер-дир.

Ону хереглээн кижилерге ачы-дуза чедирер черлер база бараан болуп турар. Бии-Хемде амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң хөлезилел пунктузунга кижилер үзүктелбес. Олар үстүнде адаан чүүлдеримден аңгыда магнитофоннарны, спорт дериг-херекселдерин, хаак, коньки, бомбук аймаан, хөгжүм херекселдерин, аяк-саваны ап турар. Ылаңгыя куда-дой болганда аяк-саваны чурттакчылар дыка алыр.

Бистиң пунктувус эргелелде социалистиг чарышка база киржип турар. Эрткен чылдың үшкү кварталында шилчиир Кызыл туктуу-даа алдывыс. Бир айда эт-сеп аймаан 1100 рубльге хөлезиге бээр планывысты 1200 чедир күүседип турар бис.

Ынчалза-даа планны оон-даа ажыр күүседип болурунуң аргалары, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаар болза, тургустунуп кээп болур. Чүгле Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозундан дуза херек. Чүл дээрге чурттакчыларның эң хөй хереглээри сүт тыртар машина, суг сордурар «Кама» деп насос, даараныр болгаш хеп чуур машиналар, телевизор стабилизаторлары ховар болуп турар. Бо дугайында айтырыгны каш-даа көдүрген бис, мынчага шиитпирлеп чадап каан.

Партияның болгаш чазактың документилеринде төлевирлиг ачы-дузаны көвүдедир дугайында тодаргай айтып турар. Ол биске дорту-биле хамааржыр. Ынчангаш эде тургустунуп, ажылдың бо хевиринче кол кичээнгейни база угландырар ужурлуг бис.

ЭКИ ХЕРЕКТИҢ ЭГЕЛЭЭНИ

Кол инженер Алла ЧЕБРОВА:

АМЫДЫРАЛ ХАНДЫРЫЛГА адыры. Чурттакчы чоннуң эң кол херегдээрин ачы-дузазынче үргүлчү көрүптүр бо бүдүрүлге дугайында партияның болгаш чазактың сагыш салып, ылаңгыя сөөлгү чылдарда чоннуң хандырылгазынга хамааржыр элээн эвес документилерни-даа хүлээп алганы таварылга эвес. Хамыктың мурнунда СЭКП-ның XXVII съездизиниң шиитпирлери, «1986—2000 чылдарда чоннуң хереглел барааннарын бүдүрерин болгаш ачы-дуза чедирилгезин хөгжүдериниң Комплекстиг программазын» онзалап демдеглээр апаар. Бо документилер амыдырал хандырылга ажылдакчыларының мурнунга улуг сорулгаларны салган, оларның харысалгазын бедиткен.

Улус ажыл-агыйының бо адырында четпестер хөй, бергелер элээн эвес. Ол четпестерни чайладырынга, бергелерни ажып эртеринге амыдырал хандырылга ажылдакчыларынга эде тургустунуушкунну үндезинни-биле чорудары база эргежок чугула болуп турар. Чаа адаалар болгаш тургуштар херек, перспективалыг тодаргай көөр болгаш оң карын айтырыгларны дарый шиитпирлээр чүткүл херек.

Бии-Хем районда чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлгеге эргелели шак ындыг хөөн-биле чаа беш чылдың ийиги чылынче кирген. А эрткен чылын техниктиг депшилгени дүргедедир, технологияның деңнелдиг хевирин шиңгээдип алыр талазы-биле элээн ажылдарны кылган бис. Ол чорук даараныкта кылыгларының, хеп сентелгениниң кызырын экижидер арганы берген. А оон уламындан чурттакчы чондан кирип турар хомудалдар шоскуру-биле кызырылган. Ачы-дуза чедирилгениниң бедик шынарлыг болур чоруу—күш-ажылды организастаарындан, материалдыг шаңналдың системазын сайзыраңгайжытканындан хамааржыр дээрзин бистиң дуржулгавыс бадыткаан.

Үениң негелдезин ёзугаар чазы-биле канчаар ажылдап эгелээн бис? Ону ам сактырга каттырынчыг-даа, а чогум ол үезинде дыка берге турган болдур ийин. Чаа чүүлдүг кижилер дыка ооаарымчалыг хүлээн алыр. 1983 чылдың апрельде эр улустуң чүвүрүн даараар бригаданы күш-ажылчы киржилгениң коэффициентизин барымдаалап турган, чаңгыс аай наряд системазынче шенелде кылдыр киирген бис. Чажырганш канчаар, чамдык кижилер ынчан ажылдан үне берген. Чылдагаанын айтырарывыска «Өске кижи орнунга кым ажылдаар чүвел» деп харыылаарлар. Ынчан олар чүгле кижи бүрүзүнүң харысалгазын бедидер дугайында чугаа чорун турарын билбейн барганнар.

Ук бригаданың ажылы экижээн, прогул кылыр чорук кызырылган, ажылдың шынары дээш демисел күштелген. Ооң дуржулгазын ёзугаар даразында чылын чиик платье даараар болгаш хеп сентээр бригадаларны олче шилчиткен бис. Дуржулга барда бээни ол коллективтерден чүведен сестир кижилер үнгүлээн келген. Харын чамдык коочуннар безин деңнештирилгеден сестир чорду. База-ла каш кижи билдириишкин бижээн. (Ынчалза-даа оларның чамдыызы сөөлүнде катап моя келген дээрзин чугаалаар апаар).

Чаңгыс аай наряд системазынче шилчээн соолунде ажыл төлевиринге улуг өскерилгелер болган. Мурнунда шалыңны разряд-даа барымдаалавас, колдуунда кылганы барымдаалап санаар турган болза, ам разряд эргежок чугула апарган. Чүге дээрге, бедик мергежилдиг кижиниң ажылының шынары черле эки, кылып турар продукциязы хөй, ооң күш-ажылчы киржилгезиниң коэффициентизи бедик болур. Ынчангаш, ажылчыннарда разрядын бедидер күзел тыптып кээп, холушкак мергежилди шиңгээдип алырынче сундулай берген.

Чаа аргаже колдуунда бистиң бүдүрүлгевистен даараныылга ательези кирген. Ук ательени ийиги разрядтың деп санаан турар. Оон коллективи Бии-Хемниң чурттакчылыг бүгү суурларының ишчилеринге бараан болуп турар. Ательениң ажылчыннары 8 хевирниң ачы-дузазын чонга чедирип турар. Эр, херээжен улустуң, уругларның даштыкы хевиң, платье, чүвүр даараар, хеп сентээр, тон болгаш курткан аймаан холардаар дээш шыкы ажылдарны кылып турар. Оон аңгыда боттары даараныы турар кижилерге ажыктыг сүмени ательениң ажылчыннары күзелдии-биле бээр. Туранчылар-даа, өске суурларның чурттакчылары-даа биске кээп турар, аңаа өөрүүр бис.

Ательеде 48 кижи ажылдап турар. Оларның аразында чеди коммунист, 20 комсомолчу бар. Экономиктиг өөредилгениң кичээлдерин доктаамал эрттирип, бригада арганың дугайында айтырыгны чугаалажып турар. Ол айтырыгны коммунистиг күш-ажылдың школазынга өөренип турар бис.

Коллектив бүрүзүнде мастерлер, боттарының ижинге бердинген ишчилер хөй. Олар социалистиг чарышка удаа-дараа тиилекчи болуп турар. Аңаа ательеде бижикчи Л. Н. Микиенкованы, телевизор септээр мастер А. Г. Кечкинни, баш таарыкчызы Н. А. Аслановааны, даараныкчы Г. С. Чамбалды, Аржаанда комплекстиг хүлээп алышкын пунктузунуң эргелекчизи И. Ф. Вышегородцеваны, Хадында комплекстиг хүлээп алышкын пунктузунуң эргелекчизи С. О. Бече-оолду, Сесерлигде З. Селбее-оолду болгаш өскелерни-даа адап болур. Эрткен чылдың түңнелдери-биле социалистиг чарыштың мурнуу одуруун ээлээннер бо. Олар бо чылдың январының планныг онаалдаларын база чедиишкиннер күүсеткеннер.

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунга илеткелинге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев бүдүрүлгелерниң бот-оруулга-чарыгалыг эргелеринниң дугайында дыка-ла шын бодалды илереткен. Ол «Бүдүрүлге адырларынга күш-ажылдың төлевирин бедилериниң чаа принциптерин ажылдап кылган болгаш амыдыралга боттандырып чорудуп турар — деп демдеглээн. — Бис «деңнештирилгеден» шуут ойталаарывыс, күш-ажылдың санынга болгаш шынарынга хүүштүр хуваалданың социалистиг принцивин чайгылыш чок сагыырынче угланышкыны чорудуп турар бис».

Шын сөстер. Бистиң бүдүрүлгевисте база ону дыка барымдаалап турар. Маңаа чижек кылдыр бистиң чолаачыларывыстың шалың төлевирин көрээлиңер. Мурнунда болза, аңаа класы барымдаалап шалың төлээр турган. Оон бир хүнде азы айда хөй-даа, эвээш-даа рейс кылыры хамаанчок, доктаатаган шалыңын алыр. Ол «деңнештирилге» кымга-даа ажык бербейн турган: бүдүрүлгеге-даа, чолаачыга-даа. Ынчан «машина үрелик» деп чылдагааннар хөй турган. Ам ындыг эвес. Ол хүлээп алыкчы кижиниң олуртуп алгаш чагыглар чыып ап чораан соонда, чыгдынган болгаш чедирген чагыглардан орулганың 1 хуузун чемелде төлевир кылдыр алыр, а бир эвес ол боду чагыгларны чыып азы үлеп чоруур болза, хүлээп алыкчының шалыңынга хамааржыр төлевир ёзугаар аңаа төлээри көрдүнген. А даараныылга ательезиниң болгаш чурук тырттырар чериниң кассирлеринге төлевирниң чаа хевири тургускан. Олар чонга сайгарган продукцияның түстүгтэ 3 болгаш 2 хууларын алырлар.

Ажыл-агыйны чорударының чаа ол аргалары ниити эргелелге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 1,5 хуу бедидер арганы берген. Эрткен чылын чонга ачы-дуза чедирериниң планын 108 хуу күүсеткен бис. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң планы 163,4 хуу күүсеттинген. Районнуң чурттакчы чонунга хамааржыр ачы-дузаны бир кижиге онаалтыр алырга 17 рубль 37 көпеек болган, а ында суурларның чурттакчыларынче малчыннарже доктаамал кичээнгей салып турарывыстың бадыткалы — бир кижиге онаалтыр 20 рубль 29 көпеектиң ачы-дузазын чедирген болур.

Бригада керээзиниң ындыг хевирлери кадрлар-биле ажылды экижидеринге улуг идиглиг-дир. Ол айтырыгже партия ТК-ның чоокта чаа болуп эрткен Пленумунга кичээнгей салганы база анаа эвес. Бисте ажылдан үнер-кирер чорук барык читкен. Аңаа хамааржыштыр сайгарылганы кылып турдувус. 1982 чылда эргелелден 12 кижи ажылдан үнүп чоруткан болза, эрткен чылын чүгле ийи кижи үнген. Олар безин өг-бүле амыдыралының айы-биле өске черже көшкен кижилер болур.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге, планныг онаалдаларны чедиишкинниг күүседиринге чугула күш — социалистиг чарыш. Бистиң эргелелдиң администрациязы, профэвилел комитеди социалистиг чарыштың түңнелин бригадалар аразынга он хонуктап үндүрүп турар. Ооң түңнелин «Социалистиг чарыш экранынга» азып, Күш-ажылчы алдарның чугун көдүрүп турар. Аңаа мурнакчыларның аттары база кирер, планын күүсетпээн, күш-ажылдың сагылга-чурумун хажыткан кижилерниң дугайында база бижиир. Ол ышкаш хана парлалгазының өске-даа хевирлерин база ажыглап турар бис. Бо ажылдар дээштиг болуй, чарыш киржикчилериниң боттарын бүгү тала-биле өрү тыртынарынга өскелерден хожудавас дээш ажылдаарынга идиг болуп турар.

Бистиң моон-даа чедиишкиннер ажылдаарывыска шаптыктап турар чүүлдер база бар. Бүдүрүлгениң дыка хөй ажылчыннары ам-даа үениң негелдезин ёзугаар эде тургустунмайн, кылган ижинге харысалга чок чорууп болдуруп турар. Ооң уламындан чамдыкта брак-даа болу бээр, хомудал-даа үнүп кээр. Оон аңгыда Кызылда каттыжышкыннар-биле харылзаавыстың ам-даа мошкаандан чамдык даараныылга продукциязын чедир албайн баардыр бис. Чижээ, эрткен чылын алгы-беш аймаа элээш келген. Маңаа боттарывыстың чылыш чогувус база салдарлыг болган деп миннир апаар.

Бии-Хем районда чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң коллективи СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң материалдары-биле таныжып, ооң шиитпирлерин ниити-биле деткип турар. Ынчангаш администрация, партия, профэвилел организациялары беш чылдың планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүседир, Улуг Октябрьның 70 чылын төлептиг уткуур талазы-биле кадрларның харысалгазын моон соңгаар-даа бедидер.

Саннар, фактылар

● Бии-Хем районда чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң коллективлери 1985 чылда-ла күш-ажылчы киржилгениң коэффициентизин барымдаалап, чаңгыс аай наряд системазынче бүрүн шилчээн.

● Бүдүрүлгеде чарышта мурнуу одуругну даараныылга ательези ээлеп турар. Ачы-дузаның сес хевирин чонга көргүзүп турар.

● Бүдүрүлге эргелели 1986 чылды чедиишкинниг дооскан, январьда чонга ачы-дуза чедирериниң планын 101,9 хуу күүсеткен.

● Ында чонга ачы-дуза чедирериниң бир хевири — улустуң хуу малын чайгы үеже кадарып турары. Эрткен чылын Туранның чурттакчыларының 600 баш малын ийи кодаңга үзүп кадарган.

● Январь айның социалистиг чарыжынга көдээде комплекстиг хүлээп алышкын пунктуларындан Аржаан биле Сесерлиг суурларда пунктулар тиилекчи болуп үнген.

КОЛЛЕКТИВТИҢ ДАГДЫНЫКЧЫЛАРЫ

Бо бүдүрүлге эргелелинде ажыл-агыйның чедиишкиннерге дагдыныкчыларының ролю улуг турар дээрзин демдеглээр апаар. Хөй эвес кижилиг коллективте олар он-он. Эргелелдиң кайы-даа участогунга чораш, кол инженер А. В. Чеброваның, чолаачы И. А. Додыченковуң, даараныкчы Г. С. Чамбалдың, даараныылга ательезиниң эргелекчизи Е. Е. Колесникованың, баш таарыкчызы Н. Г. Аслановаының, Сесерлигде хүлээп алышкын пунктузунуң эргелекчизи З. Н. Селбес-оолдуң болгаш өскелерниң-даа аттарын чоргаарал-биле адаар.

Олар боттарының күжүн болгаш билиин чонга ачы-дуза чедирер херекке төлептиг киирип турар. Ынчангаш кижи бүрүзүнүң кызымак ажылдап турарының бир бырызы ында.

Д. ИРГИТ.

ЧОГААДЫКЧЫ ЁЗУ-БИЛЕ АЖЫЛДААРГА

Январьда чарыш тиилекчизи Ирина ВЫШЕГОРОДЦЕВА:

КӨДЭЭДЕ комплекстиг хүлээп алышкын пунктузунга ажылдаа-ла ындыг үр-даа болбаан, 1983 чылдан эгелээн мен. Ынчан бистиң Аржаан суурга хүлээп алышкын пунктузунуң ажылынга хомудалдар хөй турган: чогуур үе-шаанда ажытпас, чамдыкта хаагдыт хүнээр, ырак-узак черден келген малчыннар сут келгеш, ооң ажыттыларын хонук-хонуу-биле манааш, чадап кааш дедир чоруй баргылаар-даа таварылгалар турган.

Бир-ле катап Туран кирип чораан, чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинге кире бээримге, ооң удуртукчулары Аржаанда комплекстиг хүлээп алышкын пунктузун хүлээп алырын саналдаан чүве. Олар мензэ «алдын-мөңгүн» дазавааннар, харын-даа акша-шалыңы безин чер албас, чүгле план күүседирге шаңнал акша-биле бичии чүгээртей бээрин сагындырганнар.

«Шенеп көөр» дээн бодал-биле ону хүлээп алган мен. Бир-тээ хүлээп алышкын пунктузу чоннуң амыдырал хандырылгазының бүдүрүлгезинге болганда ону көрүштүг болдурар херек деп бодап берген мен. Ынчангаш, ооң иштин-даштын арыглап, чугайлап, дозулап, ооң иштиниң ханаларынга чурук-көрүк аймаан аскылап, эмээн аяк-чүнчүн чырыдып алган мен.

— Ирина чаа ажылдап келгеш черин элээн дерип алганныр, ам черле бо пункт эки ажылдаар боор — деп, баштайгы өргүн өртап кирген чагыкчылар чугаалаан. Ол сөстер мээң сагыжымга бир янзы кирген. Кижилер мензэ бүзүрээн көргүзүп турар ышкажыл. Ынчангаш ол бүзүрелди шынгыдырап, төлептиг бараан болур херек.

Көдээниң комплекстиг хүлээп алышкын пунктузунуң ажылдакчызының ажылы хөй янзы талалыг. Чондан даараар, аштап арыглаар, селип-септээр болгаш өске-даа чагыгларны хүлээп алыр, ону хуусаазында дедир эгидер дээш бүдүрүлге эргелелинче чорудар, а бир эвес саадай бээр хире болза, аңаа барып «дайылдажыр». Чагыкчы кижи айыткан үезинде кээрге, чагыгы белен эвес болза, бо кижиге дыка эпчок. Ол кижи даразында сээң эргиниңии артавайн барып болур.

Оон дугайында ажылдаарым баштайгы үезинде-ле биле бердим. Ынчангаш, ажылды бодамчалыг чорутканымдан баштайгы айның планы чүгээр болган. Мээң пунктумну хожудааннар аразынга адавайн барган. Ол чорук мээң хей-аъдым көдүрген. Мурнакчылар ортузунче черле кирер деп сорулганы «бүдүү» салып алган мен.

Үе-даа билдирбейн эртип-ле турган. Шынап-ла, Аржааның комплекстиг хүлээп алышкын пунктузу бирде мурнакчы-даа апаар, бирде «ортумактар» ортузунче-даа кире бээр турду.

Бир-ле хүн ырак черден бир малчын келген. Ол септедир дээн идик-хевин дужаавышаан, «Эрткен чылын кээримге хаалгыг турган чүве, ам каңныг ирги деп сестип чоруп ордум, ажык ышкажыл. Чорууум чогууру ол-дур» диди. «Кажан чанар силер?» деп айтырдым. «Магазинге кире дужер мен, ол-ла, харын ам чагым кажан ап келир мен?» дээн, ол ынур айтырды. Аңаа харын бээр бетинде дыка үр боданцым. Чүге-ле бо малчын ниитиниң малын ээн черге кайы-кайы бээр чоруп орар чүвел, а бис аңаа боттарывыс чедирип бербесесе канчыг чүвел? Ооң турар черин айтырып алдым.

— Чедирип бээр мен, маңаар — деп харыыладым. Малчын четтиргенин баш удур илереткеш, үне берди.

Оон бээр неделяда бир катап малчын турлаглар кезип чоруктуң эгези салдынган. Ол ам мээң ажылымда хажыттынмас хооблу апарган. Неделяның вторниги санында пункт хаалгыг, ынчан малчыннар кезип чорупканым ол. Ону аржаанчылар база эки билир апарган. А ырак-узак малчыннарның өөрүшкүзүн чүге деңнээр.

Чүгле малчыннарга эвес, чоорту Чкаловка, Тарлаг суурларга чедип турарым база чурумчуттум. Ону чедип алырда машина-балгат айтырыы дээш баштайгы үеде берге турган. Чоорту эргелелден-даа чорудуптар, совхоз-даа амыдырал хандырылгазының ажылын биле берген болгаш доктаамал бээр апарган. Ынчангаш бо талазы-биле айтырыг турбастаан.

Чарышка тиилекчи болурунуң кол бырызы — чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаарында чорду. Амыдырал хандырылгага алырының ажылдакчызы кижи чагыгны кым киирип кээр ирги деп манавып орбас, а чагыгны хүлээп алыры-биле боду шимчээр, боду чон ортузунче кирер болза, ынчан чедиишкинниг болур. Шак ынчаар ажылдап турарымдан бо чылдың баштайгы айының планын 103 хуу күүсеткеш база хүлээп алышкын пунктуларындан тиилекчи болуп үндүм. Ол дээш эргелелдиң удуртулгазы көрдүнген шаңналды мензэ берген, а кол шаңнал — чаңгыс чер-чурттугларымның өөрүп четтириишкини.

Бо арынның материалдарын «Шынның» корреспондентилери Д. ЧЫЛЫМ биле О. ОХЕМЧИК (фото) олар белеткээн.

КАДРЛАР — ЧУГУЛА АЙТЫРЫГ

Эргелелде партия эге организациязының секретары Алла ТРУШКОВА:

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунга кадр айтырыгын чугаалашканын амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң коллективи ниити-биле деткээн. Каңгыг-даа ажылдың чедиишкиннии шынап-ла кадрлардан хамааржыр болгай. Ынчангаш ук Пленумнуң шиитпирлеринде кадрлар-биле ажылдың экижидер талазы-биле улуг-улуг сорулгаларны партия эге организацияларының мурнунга салган. Бисте боданыр, кылыр ажылдыг болгаш сайгарар чүүлдер элээн эвес.

Амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинде 10 коммунист, СЭКП кежигүнүнге бир кандидат, 20 аныг комсомолчу бар. Ажылдап турарлардан 15 кижи дээди болгаш тускай ортумак эртемниг, артканнары шупту ортумак эртемниг кижилер. Ынчангаш долу күш-биле ажылдап болурунуң барымдаазы бисте бар.

Кадрларны шилиириниң, оларны өөредириниң дугайында айтырыг кайы-даа бүдүрүлгеге кол черни ээлээри билдингир. Бистиң эргелел кадрларны боттары белеткеп ап турар. Харын чамдык даараныкчылар Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозунуң өөредилге-бүдүрүлге комбинадындан кээп турар. Колдуунда Туранның № 1 школазы-биле харылзаа тудуп турар бис. Ооң дыка хөй доозукчулары бисте ажылдап турар. Ук школаның тоску класстарның бүдүрүлге практиказын бистиң эргелелде эрттирип турар. Оларның дыка хөйү маңаа ажылдаар күзээнин.

Ол ышкаш бригадирлерниң шилип алырын база дыка кичээнгейлиг чорудуп турар бис. Бригадир — бүдүрүлгеде кол кижи болгай. Ооң чогаадыкчы ажылындан, бүдүн коллективтиң чедиишкини хамааржыр. Ону мурнакчы ажылчыннарның ишти алыр дугайында эш М. С. Горбачёв дыка шын чугаалаан. 1979 чылда Туран школазын доосааш аныяк кыс Таня Семёнованы даараныкчының өөреникчизинге хүлээп алган бис. Ол удаваанда нарын мергежилди шиңгээдип алгаш, харын-даа чамдык дагдыныкчыларындан безин эки көргүзүгну чедип ап турар апарган. Ону 1984 чылда бригадир кылдыр депшиттинген. Бистиң бүзүрелививисти Т. Семёнова шынзыктырып турар, ооң коллективи ам эки ажылдыг бригадаларының санынга кирип турар. Ол бодунуң мергежилин улам бедидип, каастан даараарының аргазын база шиңгээдип алган. Ындыглар бисте хөй.

Быжыкчыларның профессионал белеткелинче база кичээнгейни салып турар бис. Ону бүдүрүлгениң болушка чевин алырындан аңгыда, мергежилин бедидери-биле чурттуң өске хоорайларынче база чорудуп турар бис. Дыка хөй быжыкчы Куйбышевке билиин бедиткен келген. А мурнакчы ажылчын Любовь Ильинична Евдокимова деттыкы деп быжар мергежилди Донда Ростов хоорайга, бир чыл өөренгеш чедип алган. Ол база-ла даараныкчының өөреникчизи болуп, 1974 чылда ажылдап эгелээн болгай. Ол ам эр-даа, херээжен-даа улустуң хевин саат чок быжар апарган.

Кадрларның ниити билиин бедидери — партия организациязының сорулгазы. Бисте экономиктиг өөредилге доктаамал чорун турар. Ооң пропагандизи кол инженер А. В. Чеброва, Кичээлдерин үе-шаанда бодамчалыг эрттирип турар. Чаңгыс аай наряд системазы-биле ажылдаар арганы ук өөредилгениң дыңнакчылары хамыкты мурнай шиңгээдип алган.

Амгы үеде СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң материалдарын өөренип турар бис. Кадрлар айтырыын чугулалап көрбүшаан, боттарывыстың алган социалистиг хүлээлгелеривисти база катап ыдавылап, Пленумнуң негелделерин ёзугаар кижизидилге ажылын күштелдиргенниң чедип алыр чүүлдерививисти, тывар аргаларывысты санап турар бис. Улуг Октябрьның 70 чылынга уткуштур көдээниң чурттакчыларынга ачы-дузаны пландан ажыр 1,5 муң рубльге көргүзер сорулганы салган бис. Мону агаардан эвес, бүгү аргаларны, курлавырларны санап турааш, хүлээндивис. Ынчаарга январь айда чарыштың тиилекчилери болган телевизор септээр мастер А. Кечкин, даараныкчы В. Коровина болгаш Аржаанда хүлээп алышкын пунктузунуң эргелекчизи И. Вышегородцева олар ийи чылдың планын ноябрь 7-ге чедир күүседирин ниити хуралга хүлээтеннер.

Кадрлар-биле ажылда ам-даа кылыр ужурлуг чүүлдерлис бар. Коммунистерниң, комсомолчуларның идепкейин бедидер, камналгалыг болгаш хумагалыг чорукту чедип алыр дээш оларның харысалгазын күштелдирер таланы-биле хөй-ле чүүлдерни ам-даа кылыр бис. Маңаа бүдүрүлгеде партия кежигүннери улуг рольду ойнаарлар.

КАЖАН-ДАА БҮЛҮРЕРБЕС

БАШКИР АССР. Уфадан ырак эвесте бурунгу казак суур Красный Яр чоогу-биле агып чыдар Белая хем эриинде улуг эвес ыяш бажың турар. Ооң чанында дески үнген хадыңнарга болгаш мөңге ногаан шивилерге курээлеткен база бир ийи ыяш бажың, парк бар. Ол бүгү 25-ки Чапаев дивизиязының музейиниң мемориалдыг зоназы. Хамааты дайынның чылдарында ол бажыңнарның бирээзинге штаб турган. Ам мнда документилер, фото-чуруктар чапаевчилерниң хууда эт-херексели, ок-чемзээ, ынчангы тулчуушкуннар шөлүнден тывылган чүүлдер делгеттинген. Музейни болгаш мемориалдыг зонаны сонуурган, муң-муң туристер болгаш Уфаның аалчылары чыл санында кээп турар. Музей документилери Чапаев дивизиязының тургустунган төөгүзүн, оон дайынчы оруун, хамааты дайынның маадырлары М. В. Фрунзениң, В. И. Чапаевтиң болгаш оларның сурукчуларының дайынчы ажыл-чорудулгазының дугайын төөгүп турар.

1919 чылдың чазынга чедир Совет республиканың байдалы кончуг берге турган. Аныяк республиканы бүгү таладан дайзын ыйып келген. Колшиитпирлиг фронт, контрреволюцияның чугула күжүн мөөңнээн турганы Чоон фронт болуп турган. В. И. Ленинниң айтышкынын ёзугаар кызыл армейжилер үениң берге байдалдары турзажок, Мурнуу Уралче эртеринге мооңдактай тургускан колчакчыларның быжыглалы апар чыткан Уфаны хостаарының шаап халдаашкын операциязын кылганнар. Уфа операциязының нарының өөренип көргеш, Уфаже шаап халдаашкын бүдүүзүнде, июнь 7-де М. В. Фрунзе 25-ки дивизияның командылал болгаш политиктиг составының хуралын чыылдырган. Аңаа начдив В. И. Чапаев Белая хемни дайылдашпышаан кежериниң база Уфа дээш тулчуушкуннарның планын илеткээн. Красный Ярга турган 25-ки адыгжы дивизия июнь 8-че дүне Белаяны дайылдашпышаан кешкен, колчакчыларның туружун атакалаан. Кадыг-дошкун тулчуушкуннар бүдүн хүн үргүлчүлээн. Кежээликтей июнь 9-та Уфа ак гвардейжилерден бүрүн хосталган. Уфаның хосталганы Кызыл Армияның моон соңгаар шаап халдаарынга улуг ужур-дузалыг болган: Колчакка эң күштүг согугну берген. 1919 чылдың төнчүзүнде бүгү Урал хосталган.

(СЭТА).

ЧАПАЕВКЕ ТУРАСКААТКАН

Хамааты дайынның маадыры Василий Иванович Чапаевтиң төрүттүнгенинден хүнүнден бээр чүс чыл болганынга ССРЭ-ниң Харылзаа министерствозу оон портредин чураан почта марказын үндүрген. Полководчунуң юбилейин Москвага болгаш В. И. Чапаевтиң төрүттүнген чери Чебоксары хоорайга демдеглеп турар үеде ол маркаларынга тускай таңма базар.

(СЭТА).

В. И. Чапаевтиң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болганынга

СУРАГЖААН НАЧДИВ

Ленинниң партизаннары кижизиткен болгаш депшидип тургускан кайгамчык кызыл командирлериниң, хамааты дайынның маадырларының бирээзи, тоолчургу 25-ки дивизияның начальниги Василий Иванович Чапаевтиң ады [illegible] улуустуң ынакшылы-биле бүргээн. Төрүттүнгенинден салым-чаяныг сурагжаан командирниң амыдыралының база дайынчы ажыл-чорудулгазының дугайында армия генералы А. А. Лучинский СЭТА-ның корреспондентинге мынчаар чугаалаан.

Чапаев 1887 чылдың февраль 9-та ядыы тараачын өг-бүлезинге, Будайка деп суурга төрүттүнген. Ам ону Чуваш АССР-ниң Чапаево суурy дээр. Ол бичиизинден-не кадыг-берге ажылды [illegible] көрген.

Чоп аразында үнген кижи — Василий Иванович Октябрь революциязының баштайгы хүннеринден-не [illegible] оруунга бүзүрээн турупкан. 1918 чылда оон командылааны Кызыл гвардия отряды [illegible] кулак-эсерлерниң [illegible] базып турган.

1919 чылдың чазынында Чоон фронт республиканың кол фронту турган. Барыын Сибирьде «Ээзи чагырыкчы» деп бодун чарлаттынган адмирал Колчак 160 муң кижилиг армиязы [illegible] Пермь, Уфа, Самараже халдап эгелээн. Байдал дыка дүвүрээзинниг апарган. Ол берге үеде Василий Ивановичиниң кайгамчык шериг уран талантызы айтыннаалып илерээн. Ону бис ынакшыл-биле «Бистиң Чапай» дээр турупкус.

Мен Чапаевтиң дивизиязынга [illegible] взвод командири, оон соонда эскадрон командири болуп [illegible]

Чапаев кезээде эң берге черге [illegible] Тулчуушкундан тулчуушкунче ол тергиин эалантылыг, боду чааттынган шериг начальнигиниң тактиктиг болгаш оперативтиг мергежилин өзүп орган. Дайынчы шылтарал дээш Чапаев Кызыл Тук орден-биле шаңнаткан. Республиканың Революстуг Шериг Чөвүлелиниң дужаалында мынча дээн: «25-ки адыгжы дивизияның начальниги Василий Иванович Чапаев Кызыл Тук орден-биле [illegible] шаңнаткан.

[illegible]

Начдивтиң шериглери артык күштүг дайзынны үргүлчү тиилеп келген. «Бис дайзынны оон күзээн черинге эвес, а бистиң күзээн черивисте согар бис. Бисти малазын [illegible] дайзынны согар дерек» — деп, ол катап-катап чугаалаар турган.

25-ки дивизияның штабы турган Лбищенск суурже 1919 чылдың сентябрь 4-тен 5-че дүне ак гвардейжилер халдап [illegible] Оон Уралдың соок суунче эштип кирипкен.

Туркестан фронтунуң РШЧ-ниң доктаалын ёзугаар 25-ки дивизияга Чапаевтиң ады тывылган [illegible] Гвардейжи мотоадыгжы Свиньинско-Будапешттиң В. И. Чапаев аттыг дивизиязы [illegible] дайынчы техниканы [illegible] Октябрьның [illegible] база эрес-дидим болуп [illegible] турар.

Советтер чуртунуң улуг [illegible] хоэтар, школалар, кудумчулар, корабльдер аттарында хамааты дайынның улусчу маадыры Василий Иванович Чапаевтиң маадырлыг чоруу чурттап чоруур.

(СЭТА).

ПОЛКОВОДЧУ БОЛГАШ ООҢ СУРУКЧУЗУ

ЧУРУКТА: В. И. Чапаев (оң талазында) биле оон дайынчы сурукчузу И. К. Бубенец. Бүдүн чартык чыл дургузунда И. Бубенец рота командиринден полк командиринге чедир дайынчы оруктү эрткен. 1919 чылдың төнчүзүнде ол кавалерийлиг бригаданы командылай берген. Бубенец Кызыл Тук орден-биле ийи удаа шаңнаткан. 1926 чылда ол ужар чүүл талазынче тавартышкан, ангы-тынындан чарылган.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ЧУРУКТА: М. А. Попова — 25-ки Чапаев дивизиязының маадырлыг херээженнериниң бирээзи. Ол хамааты дайынның киржикчизи, 1923 чылда ону рабфакче өөредип чоруткан. Оон соонда ол МКУ-нуң юридиктиг факультедин дооскан. М. А. Попова Кызыл Тук болгаш Кызыл Сылдыс орден-нер-биле шаңнаткан. Попова — Д. Фурмановтуң «Чапаев» деп романында пулемётчик Анканың үлегери.

В. ВОНОГАНЫҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

АЛДАРЖААН САЛЫМ-ЧАЯАН

...Кара чажындан кадыг-берге ажыл, амыдыралды, аштуг-чуттуг көрген бичии Вася эртем-билиг чедип алыр арга чок болган. Ол он ийи хар чеде бээрге, түс черниң бир бай садыгжызынга холечик кылдыр берип каан. Бодунга кескинди хлеб тып чиириниң аргазы-биле оолчуташ садыгжының бүгү-ле аар айбызынга ийи чыл болган. Ооңуң ындазында дидим, кашпагайы холчок боорга, садыгжы ындазаан ону баартык артынга тургуза бээр апарган. Чаңгысла чүведен аңгыда оол кандыг-даа даалганы шыдажып эртип, күүседип каар турган: садып алыкчылар-биле савалажырынга, пес метрлээринге ол тула бээр. Садыгжы ону сес-биле болгаш чүдүрук-биле өөредир бодаан — чүү-даа дуза болбаан. Вася Чапаев дезе берген.

Аштакчының, паштанчының тыныштыг ижиниң амданын база ол амзаан, аңаа чыл-даа чедир ызырынмаан: чемненикчилерниң, стол, сандайның сан-түңүнге аза бээр болган. Ооң-биле Василий Ивановичиниң «саналжылга ажылынче депшилгези» доозулган. Чанар ужурга таварышкан. Алазының болгаш улуг акыларының бызаннаар ажылынга дузалажып, оларның-биле кады бүгү Самара губерниязын болгаш кожазы Уралдың казактар оруугун бир кылдыр чадаг эргип кезээн, Соолунде барып, хамааты дайынның чылдарында ынчангы «стенес-батпас» походтар Василий Ивановичиге дыка дузалаан. «Бо черлерни тергиин эки билир мен — деп, ол деерзэр. — Карта ажыгаваайн казактар-биле чалыт чок тулчуп боор мен...»

...1908 чылда, өгленип алган соонда үр болбаанда, Василийни шериг албанынче келдирткен. Кадыг, шыңгыы шериг өөредилге хүннери шөйүлгеш турупкан: «Оң тала — солагай тала! Сиген, саван!» Ынчан Чапаевтен эки солдат үнмээн: келдирткештиң ийи ай боон чораан, кадыы баксыраан, аалынче чандыртыпкан.

Шериг албанының караан доллур долу куттунган аван ол ооң соонда чеди чыл эрткенде катап база аартап эгелээн. 1915 чылдың январьда Василий Иванович герман дайынынче келдирткен, дайынчы сагыл четтирикшкиниң Неманга хүлээп алган.

...Фронтуга Чапаев бодун коргуш чок хайгыылчы кылдыр көргүскен. Амы-тынын артынга каттаан, ол чаңгыс эвес удаа хайгыылче үнүп, удурланыкчының туружунче шургуп кирген, туттурганнарны экеп турган.

Үш удаа балыглаткан, хей катап бертиниш кемдээн. Дайынчы ачы-хавыяазы дээш, ол үеде дээди солдат шаңнал болур дөрт георгиев ордени-биле (крест) болгаш георгиев медалының дөрткү чергези-биле шаңнаткан.

...Тулчуушкундан тулчуушкунче Чапаевтиң мергежили шаңкыш өзүп орган. Болуннуу-биле командылаар тускай салым-чаяанныг турган. Мынча үе эртсе-даа, ооң ол аргалары ам-даа шериг амыдыралда ажыглаттынып турар. Мага ханмас могат чок энергиялыг командылакчы штабка черле олурбас. «Бижиир дээш эвес, а командылаар дээш келген мен — деп, ол чугаалаар чораан.—«Бижээчилерим» (штаб ажылдакчыларын ол ынчаар адаар турган) бижип каар-лар...».

...Василий Иванович Чапаевтиң дайынчы амыдыралы — тулчуушкуннарга дөрт киржилгеден аңгыда, ол дээрге, полктарны үзүктелиишкин чок эргип кезиири. Ол дайынчыларның бүгү байдалын херек кырында боду карак-биле көрүп турганы хынаар, хайгаараар чораан. Ооң чүве сактып аары, уттуучал эвези кайгамчык кижи болган: угаанынга бүгү-ле «түрмек чүүлдерин» доктаамал шыгжап алган чоруур. Кайы полкта, кымның аъдының дагазы чогун безин ол билип, көрүп алган боор...

Н. ОСИПОВ

«Сурагжаан кижилерниң амыдыралы» деп чыындыгың «Хамааты дайынның маадырлары» деп номундан кызырып алган.

ЭРЕС-ДИДИМ ПАРТИЗАН

Риганың № 23 ортумак школазының өөреникчилериниң органзастап тургусканы дайынчы алдарның музейиниң стендизин чаа-чаа чүүлдер-биле долдуртунуп турар. 45 чыл бурунгаар өлүрткен Латвияның эрес-дидим маадыры Александра Дрейманның дугайында материалдар-биле ону ажыткан.

Дайын үезинде ону Москва чоогундан тып алган. Ол бичии чашты божуурун манап турза-даа, Дрейман Можайскийниң партизан отрядынга кирип алыр деп шинтирлеп алган. Тайбың үеде ол орук эргелелинге ажылдап турган, чазылдырыкчы тускай мергежилди чедип алган. Отрядка ындыг эртемниг кижи херек турган.

Кажан чырык чер кырынга чаш кижи төрүттүнүп келирн чоокшулап келирге, Александраны ынаныштыг кижилерлиг суурже кежирипкен. Ону гитлержилер оон тудуп алганнар. Дузалажыптар чери чок херээжен кижиниң олар үш хонук иштинде хилинчектеп келгеннер. Партизаннарның өг-бүлелери кайда чурттап турарын айтып бээрин негеп, кыштың соок дүнелеринде кудумчуларга чонагаш сүрүп алгаш чоруп турган. Патриотчу турушутуг чоруун көргүзүп, чүнү-даа ыттаваан. Соок сарай иштинге, саваң кырынга оолду ол божуп алган. Суурнуң комендантызы обер-лейтенант Хаазе чаш оолду хунаап алган. Партизаннарның лагерьже бээр оруктү айтып бээрин оон ол офицер негээн. Оон чүнү-даа билип ап чадаан кезиң, фашист чаш оолду чыда-биле өттүр шанчыпкан.

Гитлержилер эртенинде А. Дрейманны өлүрүп каан. Эрес-дидим партизан өлүртүрүнүң мурнунда сүрүп аппарган шөлүүнден суурнуң чурттакчыларынга мынча деп алгырып четтигипкен: «Дайзыннар мээң оглумну өлүрүп кааннар, ам мени өлүрерлери олур. Дайзыннар совет кижилерниң сагыш-сеткилин кажан-даа үзе шаап шыдавастар дээрзинге бүзүрээр мен. Тиилелге бистиң болур».

Латвияның школачыларынга чаңгыс чер-чурттуунуң маадырлыг чоруунуң дугайында материалдарны чыырынга Можайск районнуң Уваров школазының А. М. Дрейман аттыг пионер дружиназының пионерлери оларга дузалашкан.

В. ДАВЫДОВ,
СЭТА-ның корр.

Рига.

ЯНВАРЬ ЧҮНҮ КӨРГҮСКЕНИЛ?

Бо чылдың январь айда бистиң республикага орук-транспорт озал-ондаа 12 катап болган, аңаа 2 кижи амызындан чарылган, 12 кижи кемдээшкинге таварышкан. Ол озал-ондак кылганнарның аразында 4 кижи эзирик болган. Бо сан-түңнү эрткен чылдың январыдаазы-биле деңнээрге, мындыг: автоаварилар 2 катап, амы-тынындан чарылганнар 3 катап, балыгланыр чорук 2,6 катап кызырылган.

КАИ ажылдакчыларының сорулгазы — орук-транспорт озал-ондаан шуут болдурбазының дугайында болганда бо чылдагы көргүзүг оожургаар эрге бербейн турар. Демиселди ам-даа күштелдирер ужурлуг бис. Ындыг-даа болза, мадаа совхозтарның, бүдүрүлгелерниң, организацияларның удуртукчулары база идепкейлиг киржир ужурлуг. Чүге дээрге, оларның чүве тоовас чоруундан айыыл-халап болуп турар.

Чижектерден көргүзелиңер. Январь 29-та «Мурнанчы» совхозтуң чолаачызы В. Салчак дээрзи «Кубань» деп автобусту эзирик башкарып чораан, чадаг чораан ийи кижиниң кырынче хөме халыда берген. Ооң түңнелинде, ол ийи кижиниң бирээзи ол-ла черинге, өскези эмнелгеже бар чыда, оруңка мөчээн.

Бо факт дээрге, ук совхозтуң автогаражында сагылгачурумнуң кошкааны, совхозтуң удуртукчуларының негелде чогун бадыткап турар. Мындыг чүүлдерден шыңгыы түңнелди кайы-даа ажыл-агый үндүрер ужурлуг.

Агроүлетпүрүкүрмомуң Каа-Хем суурда көжүп чоруур мехколонналарының бирээзиниң чолаачызы Е. Колодкин январь 20-де Кара-Хаак —Черби аразынга ГАЗ-63 маркалыг машинаны эзирик башкарып чораш, эмин эрттир дүрген чоруп органындан ГАЗ-53 маркалыг машинага үстүрген. Оон түңнелинде, бир пассажир кемдээн.

Бо факт Агроүлетпүрүкүрмомуң удуртукчуларынга шыңгыы боданырын, совхозтар болгаш өске-даа бүдүрүлгелер удуртукчуларының харысалгазын бедидер талазы-биле хемчег алырын кичээндирип турар.

Кызыл хоорайга эрткен айда эзирик чораан 32 чолаачыны туткан. Оларның 17-зи хуу машина башкарган. Кадык камгалал министерствозунуң автобазазының чолаачызы С. Шериг, күрүнениң тараа инспекциязының ажылдакчызы Ш.-Х. Доктугу олар албан черлериниң машиналарын эзирик мунуп чорааннар.

Республика КАИ-зиниң ажылдакчылары январьда орук дүрүмү хажыткан 48 чолаачының херээн көрген. 25 кижиниң машина башкарар эргезин казаан, 18 кижини торгаан, 5 чолаачыга хамаарыштыр херекти истелге органнарынче шилчиткен.

КАШ-ЛА ХОНУК ДУРГУЗУНДА

Бистиң республиканың чүък сөөртүрүнге база пассажир аргыштырылгазынга чугула транспорт — машина аймаа. Ынчангаш ону кайыдаа бүдүрүлге, албан черизы ажыл-агый камныг ажыглаар, кывар-чаар материалдарны хумагалыг чарыгдаар ужурлуг. Бо эң бедүүн негелдени сагыры ындыг-ла берге эвес, чүгле ээ ёзу-биле ажылдаар, бүгү чүвеге камналгалыг болур херек. Ындыг-даа болза, бо талазы-биле ажыл черле негелдеге дүүшпейн турарын чугаалаар апаар. Эптиг-ле районнардан келген машиналарның чолаачылары Кызылга чурум үрээр, чамдыкта эзирик чоргулаар, азы хуу чорууш кылыр таварылгалаар тургулаан. А чогум районнарда байдал кандыг эвес деп сонуургал чоорту тыптып келир. Ынчангаш КАИ-ниң бөлүк ажылдакчылары январьда 7 хонук дургузунда Тес-Хем болгаш Эрзин районнарга чедип, ында машина-балгат ажыглалын сонуурган бис. Ооң түңнели кандыг болганын дараазында фактылар бадыткаар.

«Нарын» совхозка кежээ гаражче ээп келген үш машинаны баштай хынадывыс. Оларның ужээлдирээн оруқче үндүрер хире эвес, шуптту үрелик болган. «Нарын» совхозтуң механиги Д. Сүктүрге ол дугайын чугаалап, үрелик машина орукче үндүрген дээш харысалганы база катап тайылбырлаан бис. Чүгле ол эвес, ук совхозтуң чолаачылары-биле беседаны кылган бис.

Район төвүнге келгеш кылган хыналдавыста база эки чүве барык чок болган. Аңгы-аңгы организацияларга хамаарыжыр дыка хөй машиналар база-ла үрелик-даа болза, орукче үнүп турган болган. Ол дээш Эрзин райпозунуң механиги В. Уржукка, Ленин аттыг совхозтуң механиги Б. Намдакка, Таңдыда «Россия» совхозтуң механиги М. Фефеловка хемчег хүлээдири-биле протоколдарны тургускан бис.

Автотранспорт аймаан хуу сорулгаларга ажыглаар чорук база ук районнарда ког у үзүлбейн турарын хыналдадан илереттивис. Эрзинде КМК чолаачызы Ш-Б. Кешин Нарында чурттап турар кижиге одаар ыяш эккеп берген. Машина хөлезиниң төлээн квитанция ында чок болган. А райпо чолаачызы А. Моң база хуу кижиге ыяш сөөртүп эккеп берген, ыяш өртээн-даа, автотранспорт хөлезинин-даа төлээн квитанция ында чок. Оон туржук Самагалдайда транспорт бүдүрүлгезиниң чолаачызы О. Конга-Хоо дээрзи машинаны гараждан бодунуң туразы-биле путёвка чок үндүргеш, бажынынга бөк чедирип чораан. Тес-Хемде көжүп чоруур мехколонналарының бирээзиниң кол механиги С. Бижикте база путёвка-даа чок, техпаспорт-даа чок машина-биле бодунуң хуу херээн кылып чораан. База-ла Тес-Хемниң саң килдизиниң чолаачызы В. Төмүр хуу херек кылып, Эрзинге чедип келген, машина хөлезинин ол төлевээн болган.

Транспортту эзирик башкарып чораан 15 кижини чеди хонук дургузунда туткан бис. Оларның аразында Эрзинде чолаачы Д. Чамдал, «Чолуңа» совхозтуң К. Данзурун, Таңдының «Россияда» Н. Гришунин, оон чаңгыс чер-чурттуу Н. Маадыр-оол болгаш өскелер-даа бар.

Чурум хажыдышкынының дугайында моон-даа хөйнү чугаалап болур. А ооң ажыы эвээш. Ындыг хажыдышкыннарны болдурбас талазы-биле хемчеглер алыры чугула болуп турар. Аңаа ажыл-агыйларның, бүдүрүлгелерниң, организацияларның удуртукчулары, инженер-техниктиг ажылдакчылары харысалгалыг болур ужурлуг. Үрелик машинаны орукче үндүрерге ол кандыг-даа уржукка таваржып болур дээрзин билбес кижи чок болгай, ол хиреэнде ону чамдык специалистерниң чөпшээреп турары дыка элдеп. А машина-балгатты хуу сорулгаларга ажыглаарын хораан дугайында чолаачылар билир хирезинде, катаптап турар. «Ажырбас боор» дээн хөөн-биле хуу ажыл кылып турар. А кывар-чаар материалдарны олар канчаар үндүр бижип турарыл? Бо айтырыг чайгаар-ла салдынып, аңаа меге немей бижидилгелер кылып турары чугаажок деп харыыга чедирер.

В. БОГАТЫРЕВ,
КАИ инспектору.

ЧЕДИИШКИННИГ ЭГЕЛЭЭН

ПЕКИН. Бо чыл — кыдат чедиги беш чылдың (1986—1990 чылдар) ийиги чылы чурттуң экономиказының моон ыцайгы доктаамал өзүлдезиниң чылы апарып болур деп, «Жэньминь жибао» солун бижээн. Баш удур даап бодааш-кыннар кылырынга ындыг үндезиннер бар деп ол айтып турар. Оларның эң кол чүүлдериниң бирээзи болза, эрткен чылын чурттуң хөгжүдеринге таарымчалыг байдалдарны тургусканы болур. Химиктиг чемишчидилгелер бүдүрүлгезиниң өзүлдезин болгаш бүдүрүлгениң чепсек-херекселдериниң өзүлдези кодээ ажыл-агый продукциязын, бирги ээлчегде, тараа ковүделиринге эки болза болу берген. Хөмүр-дашты болгаш чиг-эттиң тодаргай курлавырлары тургустунган. Ол чыл эгезинде, тодаргайлаарга, кажан кыдат үлетпүрнүң хөгжүлдезинге хожудаашкын бо-да болу бээр үеде, үлетпүр бүдүрүлгезин доктаамалчыдар арганы берип турар. Чугула ролюду эде деран кылган болгаш ажыглаалга кирген үлетпүр объектилери, хөмүр-даш, нефть, электри энергиязы бүдүрер талазы-биле күчүлерни өстүргени, электрижиткен демир-оруктарның узун дургун ковудеткени ойнап болур.

Ооң-биле кады Кыдаттың экономиктиг хөгжүлдезинге бар болуп турган доктаамал эвес чоруктуң факторларының шын эвес салдар чедиргенин чедир үнелевейн барып болбас деп, «Жэньминь жибао» демдеглээн. Хамыктың мурнунда, тараа бүдүрүлгезиниң өзүлдезин хандырары, үлетпүр продукциязының структуразы болгаш тудугга капитал салыышкыннарының өзүлдезиниң хыналдазын сайзыраңгайжыдарын, материалдыг болгаш саң-хөө херекселдерниң артык чарыгдалдарын баш удур болдурбазы эргежок чугула.

(СЭТА).

Кенияда даштыкы чурттарже садып үндүрер шай болгаш кофе бүдүрерин ковүдедириниче улуг кичээнгейни салып турар. Шай бүдүрериниң талазы-биле Индия болгаш Шри Ланканың соонда Кения делегейде үшкү черде. Кодээ ажыл-агыйының бо өртектиг культураларының бүдүрүлгезин чыл санында ковудедип турар.

1963 чылга чедир шайның бүгү бүдүрүлгези даштыкы эжелекчилерниң холунга, ылаңгыя Англияга хамаарылыг турган болза, амгы үеде шай тарылгазының бүгү шөлүнүң үштүң ийизи американнарның эргезинде хамааржып турар.

ЧУРУКТА: шай бүрүзүнүң чыыкчызы.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Улусчу чогаадылга фестивалы чорул тур

КИРЖИЛГЕНИ УЛАМ ИДЕПКЕЙЖИДЕР

Улусчу чогаадылга фестивалының бирги эдилгээ чер-черге канчаар эрттекенинин дугайында чүнү чугаалап болурул? Районнар санында база республика оргкомитеттери тургустунгулаан ажылдап турар. Ажылды план ёзугаар чорудуп турар, ынчалза-даа чедир көрдүнмейн турар айтырыглар, четпестер база бар болуп келген. Графиктер база бердинген турбуже, оларны барымдаалавас азы шуут үзүп тер таварылгаларны база чок деп болбас.

Улусчу чогаадылга фестивалының кол-ла сорулгазы—чоннуң хостуг үе-шагын чеп органзастаарын чедип алыры, кижилерниң талантызын сайзырадыры, сонуургалдар аайы-биле каттыжылгаларны хевүредирп деп чүве билдинир. Улусчу чогаадылга фестивалын бо удаада жанрлар аайы-биле эрттирер деп шиитпирлээнинин ужуру-даа ында.

Фестивальдың бирги эдилгээн Мөңгүн-Тайга район элээн организастыг эрттирген. Районнуң оргкомитединиң планнаанын ёзугаар танцы уран чүүлүнүң, аас чогаалының, патриоттуг ырларының, хөөмей-сыгыттың көрүлдези, аныяктарның техниктиг чогаадылгазының кылыгларының делгелгези эрткен. Бирги эдилгээр Барыын-Хемчик, Бай-Тайга, Чөөн-Хемчик районнарга театр уран чүүлүнге, ыры-хөгжүм ансамбльдериниң конкурузунга, хөйнүң ырыга, танцы уран чүүлүнге, ыраажылар аразынга көрүлде, аас чогаал, ыры байырлалдары эртиндээн.

Кызыл хоорайга болгаш өске районнарга фестивальды жанр аайы-биле чорутпайн, коллектив аразынга концерт көрүлдези кылгаш, ук концерттерге кирген номерлерни жанрлар ёзугаар түңнеп үндүрген. Өскээр чугаалаарга, мындыг янзы эң эки танцылар, хөйнүң ыры, ыраажылар, шүлүкчүлер, ыры-хөгжүм ансамбльдери, хөгжүм херекселдеринге күүселдер, хөөмей, сыгытчылар илереттинген. Бо дээрге, Бүгү-эвилел фестивалының негелдезин хажытканы ышкажыл. Шак мындыг эреңгей концерттерни Эрзин, Тес-Хем, Сүт-Хөл, Тожу районнарга база эрттирген. Чиик арга сурун, бот-тывынгыр уран чүүлдүң жанрларын сайзырадырын бодавайн, эреңгейлээрге таарышпас.

Цирк уран чүүл биле кино тырттырыкчыларының республикада кончуг эвээш болганындан, бо хевирлерни эрттирбейн барган бис. Ол ышкаш өг-бүле ансамбльдериниң, чаңчылдарның көрүлделерин эрттирбээнивис харысалгалыг чорук деп санаар апаар. Школачылар аразынга концерт көрүлделери биле агитбригадалар конкурузу чоруткаш, фестивальды эрттирер дээрге таарышпазы билдингир. Фестивальды удуртуп башкарып турар улус бистиң талавыстан ажыл кошкак дээрзин база тодаргай-дыр, ону билип турар бис. Фестивальдың кол организакчылары болур профэвилелдер, комсомол обкомунуң киржилгези көзүлбээн.

Бирги эдилгээниң көрүлделеринге 22 муң ажыг кижи киришкен. Ол республиканың чурттакчыларының чүгле тос хуузу. А ийги эдилгеге киржир кижилерниң саны ооң ийи катап элээдээрэ билдингир. Чүге дээрге, аңаа шилиттинген коллективтер маргылдаар болгай. Белгүмнер саны бичии немешкен, чогум киржикчилерниң саны алды муң ажыг кижиге өскен. Ниитизи-биле бирги эдилгээ республикага багай эртпеен деп демдеглээр апаар.

Бирги эдилгээниң четпестерин катаптавас төлээде, оргкомитеттерниң ажылын идепкейжидери чугула. Республиканың оргкомитеди бо талазы-биле ажылдарны чорудуп турар.

Бот-тывынгыр артистерниң оюн-көргүзүглерин пропагандалаар сорулга-биле районнарның төлээлериниң хөгжүмнүг театрынга концерттерин база организастаар. Ийиги эдилгеге аас чогаалының, өг-бүле ансамбльдериниң көрүлделери ам эртип турар, хөйнүң ырының, танцының, уран чогаадылганың, цирк уран чүүлүнүң көрүлделери март, апрель айларда, кино, чурук тырттырыкчыларының коллекционерлериниң, ол ышкаш школачыларның, аныяктарның, профтехучилище сургуулдарының, сад болгаш бойдус камгалалының, аныяк натуралистерниң ажылдарының делгелгелери майда, уран-шеверлерниң, чурукчуларның делгелгелери, совет чаңчылдарның көрүлделери июньда эртер.

Фестивальдың үшкү эдилгээ Кызылга май айда хөйнүң ырының, оркестрлерниң, ыры-хөгжүм ансамбльдериниң көрүлдези-биле эгелээр. Танцы уран чүүлүнүң көрүлдези июньда «Найырал» деп театржыткан көргүзүг-биле доостур. Шии уран чүүлүнүң көрүлдези база-ла театржыткан көргүзүг-биле июньда доостур. Хөөмей, сыгыттың болгаш өг-бүле ансамбльдериниң көрүлделери августа, бо-ла бүгү көрүлделерниң түңнели театржыткан улуг байырлал-биле октябрьда доозулган соонда лауреаттарның концерттерин театрга организастаар.

Ажылчы чоннуң улусчу чогаадылгазының ийиги бүгү-эвилел фестивалын бедик организастыг, ёзулуг-ла өөрүшкүлүг байырлал кылдыр эрттирери культура ажылдакчыларының хүндүлүг хүлээлгези.

Фестивальдың ийиги болгаш үшкү эдилгээ организастыг, бедик деңнелге эрттиреринге республикада организастаттынган жанрлар аайы-биле комиссиялар улуг рольду ойнаар ужурлуг. Репертуар талазы-биле комиссия (А. С. Серен) бот-тывынгыр композиторларның ыры чыындызын, ол ышкаш шии жанрының комиссиязы (К. К. Кудажы) шиилер чыындызын үндүреринге белеткээн. Чурулга уран чүүл болгаш уран-шеверлерниң ажылдарының комиссиязы (С. Ш. Саая) делгелгелерни организастаар, семинарны эрттирер, фестивальдың кааста шимелдезин удуртуп баштаарын планнаан. Фольклор комиссиязы (Ч. Ч. Куулар) база кылын чорудар ажылдарын планнаан, аңаа белеткенип турар. Театр уран чүүл, музыка талазы-биле комиссиялар планын тургускан ажылдап турар, хөйнүң ырының болгаш ыраажыларның комиссиязы (А. А. Панов) боттуг ажыл-херектерже кирип, эки ажылдаары күзенчиг.

Фестивальды эки организастап эрттиреринге партия, комсомол органнары, чогаадыкчы эвилелдер, кол специалистер улуг-хуузун идепкейлиг киириштирери негеттинип турар.

Д. МОНГУШ,
республиканың эртем-методиктиг төвүнүң кыдыс өргелекчизи.

СПОРТ

ДЕВИСКЭЭР ААЙЫ-БИЛЕ

Эрзин районнуң Нарыңга кол бөмбүкчүлерниң зона маргылдаазы болуп эрткен. Аңаа районнар иштинге чемпионнаан коллективтерниң командалары киришкен.

Эр улустуң ооңнарынга Тоңа аттыг совхозтуң «Элегес» командазы бирги черже үнген. Ийигизи —«Нарын» совхозтуң, үшкүзү — Тес-Хемниң РАУК командалары эдээн.

Херээженнер аразынга район бүрүзүнден келген командалардан Тес-Хем районнуң улус өөредилге килдизиниң «Башкы» командазы тиилээн.

Эң эки мергежилдиг ойнакчыларга «Элегестен» Седип Куулар, «Башкыдан» Б. Алдын-кыс салаткаш, тускай шаңналдарның эдлери болтулаан.

Бо маргылдаага чалаттырган Хову-Аксының «Металлург» командазы киришпээн.

Т. КУУЛАР.

ЭШ ХУУ УЖУРАЖЫЛГАЗЫ

Алдан-Маадыр, Хорум-Даг, Чыраа-Бажы суурларының хоккейжилерниниң эш хуу ужуражылгазын Сүт-Хөл районнуң спорт комитеди биле «Урожай» эки тура спорт ниитилели Алдан-Маадыр суурга организастап эрттирген.

Мячилиг хоккей маргылдаазынга үш команда киришкен. Хемчиктиң кылама доңунга спортчулар болгаш көрүкчүлер чыглып келген. Баштайгы эдилгеде Алдан-Маадыр биле Хорум-Дагның командалары шолде туруштарын эдлепкен. Хоккейжилерниң аваангыр, кашпагай хөделиишкиниинден аргыглыг мячик кайы-даа талаже халгазынче чоокшулап турда, аарыкчылар чир-шоң кылдыр алгыржып турган. Күш, арга талазы-биле алдан-маадыржылар чайын турган. Түңнелинде, шолдуң эдлери 5:2 санга тиилээн.

Ооң дараазында Чыраа-Бажы биле Алдан-Маадырның командалары шолду эдлепкен. Командаларның шиитпирлиг ойнаашкының түңнелинде 12:8 санныг боор, база алдан-маадыржылар тиилекчиниң чедип алган.

Дараазында Хорум-Даг биле Чыраа-Бажының командалары күштерин, аргаларын шенешкеш, 5:5 санга хайымнашкан.

Тиилекчи командага болгаш шилгараан спортчуларга шаңналдарны тывыскан. Моон соңгаар-даа ындыг хизаалыг маргылдааларны удаа-дараа организастаарын планнаан.

О. БОРАШ.

Чаа Шагаан-Арыгның поликлиниказында хоочун ажылдакчыларның бирээзи Валентина Петровна Бочегурова эрткен чылдың түңнели-биле «Мергежилдиң тергиини» деп атты чаалап алган. Ол аңаа 27 чыл ажылдаан, а ооң 25-ин —херээженнер эмнээр салбырга ажылдап эрттирген. Ооң чаңгыс коллективте кады ажылдап турар эжи Галина Ивановна Иванова дыш эмнээр салбырның сестразы. Ол Москва чурттуг, Тывага 35 чыл иштинде ажылдаан. Ам бо хүннерде хүндүлүг дыштаныгаже үнүп турар.

Хоочун ажылдакчыларның кижилерниң кадыы дээш киирген үлүү улуг дээрзин чугаажок. Чон оларны хүндүлээр.

ЧУРУКТА: (солагай таладан) хоочун эмчи ажылдакчылары Г. И. Иванова биле В. П. Бочегурова.

В. КАРА-САЛДЫН фотозу.

Редакторнуң оралакчызы К. К. САТ.

КӨРҮЛДЕ СӨӨЛҮНДЕ БОДАЛ

Улуг Октябрьның чеден чыл оюнга тураскаатткан ийиги Бүгү-эвилел фестивалының ийиги эдилгээ Улуг-Хем районнуң агиткультбригадаларының аразынга болуп эрткен. Районнуң он ийи уран чүүл коллективтериниден алды суурнуң уран талантылыглары аңаа киришкен. Октябрьның идеяларын сцена дамчыштыр көргүзери — фестивальдың кол негелдези. Хайыракан суурнуң Культура бажыңының бот-тывынгыр артистериниң тематиканы шын шилип ап, нарын сюжеттиг программаны тургузуп, кодээге уран чүүлдүң сайзыралынче үе базымнарны кылган дээрзин жюри кежигүннери демдеглеп, шаңналдыг черлерже киирген. Ынчалза-даа ук коллектив кежигүннериниң күүселде, мергежилин негелдеге ам-даа күүшпейн барганын айыткавы база шын.

Улуг, биче-даа уран чүүл национал хевирлиг болур чорук, ооң ажылының шынарының көрүкчүү болур ужурлуг. Шала-була өттүнүүшкүн, эстрада жанрларын холуп, көрүкчүлерге шагда-ла билдингир апарган чүүлдерни чаа чогаадыкчы чорук кылдыр көргүзери оралдашкан неттүүшкиннер мацаа илереттинген. Көрүлдениң эгелээри ийи шак ажыр озалдаза-даа, Шагаан-Арыгның Культура бажыңы шыгырт долу. Торгалыг, Чааты суурларының бот-тывынгыр артистерниң көргүзүглери көрүкчүлерге эстетиктиг тааланды берип шыдаваан. Чүгле Ийи-Талдың «Бэрык» агиткультбригадазының коллективи национал хептиг үнүп кээп, Октябрьның күштүг чалгыы Сагли артын ажып, чаа амыдыралдың эжиин ажыткаты сценага көстүп келирге, алыш часкаашкыннары залда чаңгыланган. Кыска болгаш тода литература-хөгжүмнүг композиция соон дарый ыры, танцы улажылган. Ук суурда уран чүүлдүң удуртукчулары Анай-оол Түлүш, Василий Монгуш олар боттарының хүлээлгезин багай эвес күүседип турары көзүлген. Уткаышлар, чурук каасталга, идик-хеп талазы-биле өскелерден ылгалдыы дээш ийи-талдыларга бирги шаңналды тывысканы черле чоптуг.

Арыг-Бажының «Хамнаарак» агитбригадазының концерт көргүзүү база онзагай талаларлыг. Артистерниң идик-хеви дыка көрүштүг. Чүгле эр улус (киржикчилер) тыва бөрттер чок үнүп келгени-биле ийи-талдыларга четпейн барган. Чартык шак иштинде концерт жанрының хөй янзы номерлерин олар көрүкчүлерге бараалгаткан. Ылангыя национал хептиг уругларның танцы-самны күүседип турары аянныг. Ол ышкаш Д. Ондарның В. Маяковскийниң «Совет паспорт дугайында» шүлүүн, кодээ Совет күүскомунуң даргазы Т. Монгуштуң «Россия — мээң нем» деп ырыны болгаш өске-даа киржикчилерниң шүгүмчүлелдиг сценажыгаштарны күүседиишкин көрүкчүлер чылыы-биле хүлээп алган. Олар ийиги черге ниң шаңналынга төлептиг болганнар.

Болуп эрткен ук көрүлдеден кандыг түңнел үндүрүп болур? Районда культура ажылдакчылары эде тургустунуушкунуң бо чугула үе-чадазында ажылын чогуур негелдеге тургузуп албаан деп дорту-биле чугаалаар апаар. Ак-Туругнуң, Кызыл-Дагның, Арыг-Үзүүнүң, Арысканның, Иштии-Хемниң, Шагаан-Арыгның, Ак-Талдың культура бажыңнарының чанында агитбригадалар мацаа киришпээн. Олар чүге мацаа киришпээнниң чылдагааны тодараттынмаан. Шаңналдарны тиилекчилерге тывыскаш, арткан коллективтер боттарының концерттерин дараазында көргүзер деп чарлааны эдеп. Район черге-лиг бо фестивальды ийи аңгы бөлүкке чарганы ол чүве бе? Чок. Чүгле организас чок чоруктан мындыг четпестер көзүлген. Көрүлде даарта эгелээр деп турда, эрги Шагаан-Арыгга чаңгыс чарлалчыгаш көзүлген. Чаа Шагаан-Арыгда тудугжуларның ниити чурттанга бажыңнарының чанынга болгаш өске-даа черлерге чарлалдарны бан бурунгаар тарадыр турган. Ол ышкаш политиктиг ужур-утказы улуг бо культура кампаниязынга район удуртулгазындан чаңгыс-даа кижи маңай көзүлбээнин база айтыр апаар.

Районнуң Культура бажыңы кодээ суурларның уран чүүл коллективтериниң методиктиг төвү болур ужурлуг. Чаа хоорайда культура одаа чок деп сылдап алгаш, топтуг культура ажылдакчылары ажылын уттуп алганнар. Чамдык черлериниң концерт көргүзүглериниң күүселдези кедергей шынар чок. Бир эвес топте хөй методистер чер-черлерге үнүүшкүннерин кылып, бот-тывынгыр артистерге боттуг дузаны чедирген болза, байдал көңгүс өске турар ийик. Культура ажылдакчыларының четпес ажылының дугайында моон мурнунда-ла айыткан. Шүгүмчүлелден түңнел үндүрер оруунга, харын-даа шугулдаар таварылгалар турган.

Фестивальга сыгыт, хөөмей чер бүрүзүнден келген. Мында база чаа дылээшкиннер көзүлбээн. Биезин-ле «кулаанайда сырга…», «сылын, мыйгак турлаа…» — деп, сыгытчылар ырлажыр. Республика черге-лиг фестивальдарның киржикчизи Кара-оол Тумат безин сыгыт, каргыраазын эрги хевээр эккелген. Сыгыт, хөөмей сөзү катаптаттынып турарын айытпайн туру мен. Кол-ла чүве күүселдени сайзыраңгайжыдар, чаартыр ужурлуг. Төрүмелинден талантылыг аныяктар бар-даа болза, оларга арга-сүме чок-тур.

Бодунуң ажылын шүгүмчүлелдиг ёзу-биле көөр чорук кажан-даа ажыктыг болгай. Ынчангаш бодум караам-биле көргенни четпестерни маңаа айыттым.

Э. ДОНГАК,
«Шынның» тускай корр.

Ном болгаш номчукчу

КИЖИЗИДИЛГЕЖЕ УГЛАНГАН

Бичии уругларга чогаал бижиири — харысалгалыг ажыл. Чүге дээрге, автор бирле дугаарында ажы-төлдүң психологтуг будужун, аажы-чаңын, сонуургалын, чүү чүвеге сундулуун, хайгаараачалын мак билгеш турар ужурлуг. Ынчангаш чогаалчы азы шүлүкчү кижи педагогика билиглери-биле база-ла чепсегленир апаар. Үстүнде негелделерни аныяк автор Кан-оол Ондар эки билир, ол — башкы эртемниг кижи-дир.

Кан-оол Ирикпеевич бичии номчукчуларын чаа чыл эгезинде дагын өөртээн. Ооң эге классчыларга таарыштыр бижээн чаа солуң угаадыглыг номунуң ады — «Күске чылдың уруглары». Шүлүктер номунуң ады-ла аас чогаалының үрезинин амзапканы илден. Бо ниити ажыктыг, угаан-медерелге дээштиг, ылангыя долгандыр турар бойдусту, мында хайнып турар бүгү амыдыралды, кижилерниң күш-ажылын бичии кижилер эскерип, хайгаарап, харын-даа аңаа киржип өөренирлер, чаңчыгарлар. Кыска-кыска-даа бол, сөс каасталгазы-биле байлак, дириг жиилге, метафора, деңнелгелер, уран тодарадылгалар арбын кирген бо ном шүлүкчүнүң мергежилиниң өзүлдезин херечилеп турар. Чижек кылдыр «Сулагай дыт» деп үш-ле строфалыг шүлүктү көрээлинер. «Хүрең дытка…» кужун доген келген шуурган чүге «ыглапканыл?». Чүге дээрге, аңаа күш четпээн-дир, а дыттың кужу — чер иезинде.

«…Катай кагар мөге ышкаш,
Казыргылай бөдүленген.
Даглыг оран чаяаган дыт
Дазылындан селеш дивээн…»
(Арын 28).

Оон ыңай күске чылдың он ийи айларынга дугжуп турар шүлүктерни бичии номчукчулар номчааш, бисти долгандыр турар амыдыралды, бойдусту, ажыл-ишти угаап көөрлер, чүге дээрге, амыдырал — демисел-дир дээрзин эскерерлер. Школачыларның ожаачал болурунга төлептиг белек болур чаа номнуң кол идеязы шак ла мында-дыр дээрзин билип алыр бис. Чамдык чогаалдарда философту утка база сиңген, ол авторнуң келир үезин перспективазын оштаар.

Амыдыралчы ай бүрүзүн утказынга дугжуп турар кылдыр шүлүктээнин «Февраль» деп дөрт строфадан тургустунган шүлүктен көөр бис:

«Күске чылдың улуг кызы—
Февральдың чаазы үнду.
Хүннүң караа чоорту
чымчап
Кужугеннер күдүрүнешкен.
Чуңма, телер бышкыржы
каан,
Чалым тиинде дегеленген.
Чуңгуларда ойнаан чаштар
Шанактарның сыылап
хүнзээр…»,
(Арын 36).

Мындыг бот-боттары аразында харылзаалыг үеге чагыртканы, ооң аайын эдерген амыдыралды шывзыды чуруурy белен эвес, а К. И. Ондар бо бедик хүлээлгени күүседип шыдаанынга өөрдүм. Чаа шүлүктер ному чедир ховуглатынмаан одуругларда шуут хостуг эвезин база эскерер бис, ылангыя сөстер, домактар катаптаашкыннары тыва чугаага бокталы бээрин утпаза чогуур, чижээлээрге, «оярарган» деп сөс 40-41 арынында үш удаа кирген артык апарган, ооң орнунга «маңган», «өле», дээш ышкаш сөстерни-даа киирип болгай.

Бир-тээ автор өөреникчилерге кижизидилге темазын шилип алган төлээде, башкылар дугайын база бижиирин күзедим.

С. САНДЮ.

АМЫДЫРАЛ ХӨГЖҮМҮНДЕ

Хандагайтының Культура бажыңының сценазындан ыры-хөгжүм чаңгыланып, композиторлар Альберт Таовтуң, Бадый Кенештиң аялгалары куттулуп турган. Бистиң хүндүлүг композиторларывыс чон-биле сырый харылзажып, чогаадыкчы мергежилиниң үре-түңнелин хөйге бараалгадып, кижилер-биле таныжып, харылзажып чоруурлары ол. Шыцав-ла, чоннуң сеткилин ыры көдүрер дээн ышкаш, көрүкчүлер айтырыгларны салып, ынак ырларын дыңнап, композиторларның хөглүг-баштак харыыларын алганнар. Үениң агымын алгап, 60 чылдардан бо хүннерге чедир кылып келген ажылының дугайында чонга таныштырып, ырга ырлап, көрүкчүлерниң сеткилин хандырган. Оларның ырларында уран чүүл репертуарындан хөй чылдарда дүшпейн келген «Халдып ор, чолаачы», «Чүге черле харын читти?», «Хадынчыгаш» дээш ышкаш, эки чогааттынган ырлар бар.

Бот-тывынгыр композитор Бадый Кенеш бодунуң чаңгыс чер-чурттугларынга сөөлгү үеде бижээн чаа ырызын бараалгатхан.

«Хүреш» агитбригаданың тургузукчуларының бирээзи, республиканың «Урожай» эки тура спорт ниитилелиниң даргазы Владимир Биче-оол агитбригаданың төөгүзүн чугаалап, тываға хостуг хүреш, самбо, тыва хүрештиң хөгжүлдезиниң дугайында таныштырып, бодунуң ырлаар мергежили-биле көрүкчүлерниң хүндүткелин чаалап алган. Ооң киржилгези-биле композиторлар ийи, үш үнерге ырлажыптарга, көрүкчүлер адыш часкаашкыны-биле уткуп, ам-даа ырлаан бээрин дилеп турганнар. Уран чүүл-биле спорттуң харылзаазын олар херек кырында көргүзүп, бадыткаан. Чер-черде культура спорт комплекстери моон хөйнү өөрениг ап боор-дур.

Спорада чаткан хевис кырынга Өвүрнүң мөгелери үнүп кээп, хүрештиң хевирлеринге янзы-бүрү аргаларны ажыглап, көргүзүглерни кылганнар. Сураглыг «Хүреш» агитбригаданың хоочуннары ам районнуң суурларын эргип аъттаныптарлар.

Н. ООРЖАК.

ӨӨРҮП ЧЕТТИРДИМ

Өөрээн сеткил-хөңнүмнү илередиксээш, редакцияже бир дугаар чагаа бижип олур мен. Бичии оглум ойнап тура, изиг сугга өрттенгеш, Чадааната район эмнелгезиниң кезип эмнээр салбырынга дыка берге байдалга турда келдивис. Ында кезер эмчилер В. С. Ховалыг, А. Б. Геворкян олар болгаш эмчи сестраларының, санитаркаларының кижи дээш сагыш човангырының, мергежилдиг эмнээшкининиң ачызында оглумнуң байдалы экижээн. Ылангыя эмчилер В. С. Ховалыгга, А. Б. Геворкянга оглум Шойнуң кадыы дээш хүн-хүн дивейн, эмчи дузазын көргүзүп, кыска үениң иштинде эмнеп каанынга өөрүп четтиргенимни илередикседим.

Т. ООРЖАК.
Сүт-Хөл суур.

ТВ

ФЕВРАЛЬ 11

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — «Холевязенкиге чадаг-терге». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 8.45 —«Хармыылар, горнистер!». 9.15 — «Лаутензак алышкылар». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. Л. Фейхтвангерниң чогаалындан. 10.35—«Внуково» аэропорттуң «Ак-кок чалгыннар» деп Культура бажыңының улустуң эстрада-симфониялыг оркестриниң концерти. 11.05 — 11.10 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — «Алдын хаалгалар». ЧССР-ден дамчыдылга. 17.05 — «Композиция». Док. телефильм. 17.15 — ССРЭ-ниң Улуг театрында Александр Сергеевич Пушкинге тураскаатткан кежээ. Чаңсарда — Бөгүн делегейде. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Лаутензак алышкылар». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 22.55 — «Делегей болгаш аныяктар». 23.30—23.50 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Бистиң өңнүүвүс — спорт». Док. телефильм. 8.35; 9.35 — Обществоведение. 10 класс. СЭКП-ниң XXVII съездизи аңгы үеде СЭКП-ниң экономиктиг политиказының дугайында. 9.05; 14.40 — Немец дыл. 10.05 — «Ужуп үнерн». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.35; 11.40 — А. П. Гайдар. «Школа». 6 класс. 11.05 — ССРЭ-ниң өңнүр чаагай уран чүүлү. 12.10 — «Бодунуң хөлегезинден дүрген». Уран-чечен фильм. 13.40 — Өг-бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. 9 класс. Бот-боттарывыска херээжок чүл. 14.10— Ниити биология. 10 класс. Генетиктиг инженерия. 15.10— Медээлер. 15.15—15.45 —Сөөң ленинчи библиотеканы, «Бистиң хүннеривистиң» кол сорулгазы. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20 — Док. фильмнерниң программазы. 18.50 — Делегей байдалының дугайында беседа. 19.00 — Уругларга фильм. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Аян тову». Программада: Медээлер. «СЭКП Төп Комитединиң январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлери — амыдыралга». «Коммунист болгаш үе». «Пропагандистиң киддиро». 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — Тамыктыг удувар, чаштар!. 20.15 — «Бистиң бажыңывыс». Тележурнал. 21.00 — «Үе». 21.35 — 23.35— «Хере туруштаалыңар». Эстрадалыг программа.

КИНО

ФЕВРАЛЬ 11-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Бродяга» (2 сериялыг, Индия) 9.30, 12.40, 15.50, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «На площади Гарибальди» 9.40, 13.00, Киносборник» № 157 11.00, «Белый снег России» 15.00 «Глория» 17.10, 19.10 21.00 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Поезд в Индию» (2 сериялыг) 13.40, 16.30, 19.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Борис Годунов» (2 сериялыг) 14.10, 17.00, 19.50 шактарда.

АГААР

Республикага шокар булуттаар, чагбас. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени өскүнде 5—10 метр. Дүне агаарның температуразы 25—30, чамдык черлерге 15—20 градус соок. Хүндүс 12—17, чамдык черлерге 20—25 градус соок болур.

Кызылга чүгле булуттаар, чагбас. Дүне агаарның температуразы 27—29, хүндүс 15—27 градус соок.

Автоорууктарга костуру эки.

ЧАРЛАЛДАР

Тыва Респотребсоюз 1987 чылда чурттакчы чонга бүдүн комплектилиг мотоблокту (өртээ 1270 рубль) садып алырын сүмелеп тур. Мотоблокту чер андарарынга, сиген кезеринге болгаш чүък сөөртүрүнге ажыглаар.

Мотоблоктуң комплектизинде — чаңгыс цилиндрлиг шимчедикчилиг, цилиндриниң иштиги 245 куб. сантиметр, 4—5 аът күштүг, 660 рубль өртектиг мотоблок, андазынының өртээ — 100 рубль, сиген кезикчизиниң — 200, тергезиниң (хемчээлдери — 2650 —1330 — 1240 мм, 350 кг чүък сөөртүр) — 310 рубль.

Мотоблокту садып алырын күзээн кижилер мындыг адреске чагыгларны киирер: Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, 31 дугаар бажың. Телефоннар: 2-21-50, 2-42-26. Чагыгларны 1986 чылдың декабрь 1-ге чедир хүлээп алыр.

• • •

Кызылдың аъш-чем садыынга садыгжылар, кассирлер, экспедиторлар, ажылчыннар, фасовщиктер, чүдүрүкчүлер, контролёр-кассирлерниң өөреникчилери негеттинип турар. Ол ышкаш кышкы үеле бажыңынга шил савалар хүлээп алыр кижилерни база хереглеп турар.

Аъш-чем садыының адрези: Кызыл хоорай, Октябрьская кудумчузу, 29 дугаар бажың, 7 дугаар кабинет, 2-54-36 дугаарлыг телефон.

Профэвилелдерниң область чөвүлелинге (Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 30 дугаар бажыңы) суббота санында, эртенгиниң 9 шактан 17 шакка чедир күш-ажылдың болгаш ажыл төлевириниң, социал страхованиениң, чурттал-гамыдыралдың, күш-ажыл хоойлузунуң болгаш күш-ажыл камгалалының талазы-биле айтырыгларга хамаарышкан халас консультацияларны профэвилел кежигүннери ап болуруң чарлап тур.

КҮЗЕНЧИГ ААЛЧЫЛАР

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чыл оюнга уткуштур районнуң Культура бажыңының «Аялга» агиткультбригадазы бодунуң ажылының угланыышкынын эде тургузуп, чоннуң негелдезинге дүүштүр ажылдап турар.

Агиткультбригаданың улуг методизи Марий-оол Саттың удуртулгазы-биле агиткультбригаданың бот-тывынгыр артистери районнуң ажыл-агыйларынче үнүүшкүннерин кылып, кодээниң ажыл-ишчилеринге лекция, беседаларны номчуп солун программалыг концерттерни көргүзүп, күзенчиг аалчылар болуп турар. Олар хойжу бригада төптеринге, фермаларга хурал суглаа, өөредилге болур хүннерде солун программалыг концерт-биле аалдап чеде бээр чаңчылдыглар. Олар чүгле концерт көргүзери-биле кызыгаарланмас, малчыннарның чымышыг ажыл-ижи-биле, амыдырал-чурттталгазы-биле хандыр таныжып, оларның чедиишкиннеринге өөрүп, четпестерин дарый чайладырынга боттуг дузаны чедирип турарлар. Херек апарган таварылгала оларга шеф дузазын безин көргүзе каатарлар.

Малчыннарның ажыл-ижинге үлегер-чижек болур кире мунакчы дуржулганы пропагандалаарынга бот-тывынгыр артистер боттарының улуг-хуузун киирип келген.

Боттарының концерт программазынга малчыннарның ажыл-ижинге хамаарышкан сценарийлерни чогаадып, малчыннарга көргүзүп турары солун. Ында кодээниң ажыл-ишчилериниң күш-ажылчы чедиишкиннерин мактаан, четпестерин сойгалап илереткен көргүзүглер кирип турар.

Агиткультбригаданың бот-тывынгыр артистери сөөлгү хүннерде «Мурнаачы» совхозтуң Базарак, Чаңгыс-Терек хойжу бригадаларынга, «Тээли» совхозтуң Кудук хойжу, Сарыг-Хая ошку бригадаларының малчыннарынга аалдап чедип, солун программалыг концертти көргүзүп, лекцияларны номчааннар.

Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы, бот-тывынгыр композитор Базыр-оол Чульдум-Сүрүңнүң бодунуң чогааткан ырларын баянга боду үдеваашан ырлааны, агиткультбригаданың методизи Андрей Өпейниң хөөмей-сыгыдын, Марий-оол Саттың каттырынчыг номерлерин көрүкчүлер онза сонуургап, катап күүседирин дилеп турар. Солун концерттиг, лекция-беседалыг аалдап келгенин дээш, оларга өөрүп четтиргенин малчыннар сеткилиниң ханызындан илередип, оларның чогаадыкчы ажыл-ижинге чедиишкиннерни күзээннер.

И. СЕДИП-ООЛ.

ШЫН
Адресивис 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистерниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-43, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241. Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга аалы. Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3448. ТС—00728.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 37 (13337) | 1987 чылдың февраль 12, четверг | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көпеек.

Улуг Октябрьга уткуштур

МАГАДЫЛАЛДЫ ТУРГУЗАР

«Күш-ажылчы коллективтерге бирги шиитгы шылгалда болгаш партияның XXVII съездизиниң шиитпирлеринге оларның тодаргай харыызы болза 1986 чылдың план күүселдези болур» — деп, М. С. Горбачев айыткан.

Тес-Хем районда Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхоз эрткен он бирги беш чылды бүгү көргүзүглер талазы-биле чединишкининиг доосказ, он ийиги беш чылче курлавырларлыг кирген. Партияның айтыышкыннарын амыдыралга боттандырар, он ийиги беш чылдың баштайгы чылының планның онаалдаларының күүселдезин хандырар дээш совхозтуң ажыл-ишчилери эде тургустунуушкун угланышкыны-биле бот-харысалганы бедидип, негелде, күжениишкининиг болгаш бүдүрүкчүлүг ажылдаан. Ооң түңнелинде дараазында көргүзүгнү чедип алган: көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрериниң болгаш күрүнеге садарының талазы-биле эът планын 105, сүт болгаш дүк планнарын 103 болгаш 107 хуу күүсеткен.

Төрүүр хой, өшкүден ниитизи-биле 8160 баш анай-хураганны камгалап алыр планын 9364 баш кылдыр күүсепип алганнар. Малдың хораар болгаш янзы-бүрү чылдагааннар-биле өлүр чоруу, моон мурнунда чылдарга деңнээрге, көскүзү-биле кызырлып турар. 1987 чылда малдың нити бээн санын өстүрериниң планын ажыр күүседириниң арга-курлавырлары совхозта бар. Совхоз сүткүр угланышкынның 213 хунажыннарны садып алгаш, коданнарда тургускан. Ол дээрге сүт бүдүрерин ковуделириниң база бир магадылалы-дыр.

Эът бүдүрерин ковудедириниң херээнге аныяк, мыйыстыг бода малдың интенсивтиг чемгериглезин ам-даа калбартырын болгаш хой малды тускайлаан черлерге семиртип азыраарын өөренип көрген. Чоокку ийи чылда ол алырларга продукция бүдүрерин, моон мурнунда чылдарга деңнээрге, ийи катап көвүдедириниң тодаргай хемчеглерин дарый алыры негеттиниип турар.

Совхозтуң чемгерилге шолдеринде чылдың-на 600—700 чедир саипыг аныяк бода малдарны семиртип азырап турар. Кандыг-даа малдың продуктулуг чоруунуң бедик болуру, оон чыл дургузунда күш-деңгелиндеп улуу-биле хамааржыр дээрзин мал ажылдакчылары кончуг эки билир. Ынчангаш олче бүгү талалыг кичээнгейниң угаатканындан, алыр продукция өскен. Мал ажылының кандыг-лаа адырынга көргүзүгнү бедидип алыр деп бодаар болза, мурнакчы арга-дуржулганы өөренир, чаа чүүлдерже бүгү талалыг чогаадыкчы эзу-биле хоор, магадылалды тургузар апаар.

Совхоз он ийиги беш чылдың баштайгы чылында хову ажылдарының талазы-биле алдынган хүлээлгелерин үре-түңнелдиг күүсеткен. Хову ажылында бригадирлер С.-М. Н. Кенден биле В. И. Чоткан оларга удурткан ийи бригада 37 тонна кывар-чаар материалдарны камнап алыр аргалыг болган. Совхозтуң дирекциязы, тускай эртемниглери социалистиг чарыштың негелделерин таарымчалыг кылдыр ажылдап, ооң дээштиин чедип алыр сорулга-биле чогуур хемчеглерин ап турар. Ажыл-ишчилериниң хей-адын көдүрүп, сонуургалын хайныктырыптар кылдыр материалдыг шаңнал-макталдың хевирлерин совхозта тургускан. Бүдүрүлгениң он-он мурнакчылары илерээн. Оларга малчыннар — Эрес-оол Соңдал, Борис Карма, Николай Даваа, Куңгаа Бүлчүң, Чкалов Доңмит, саанчылар — Александра Бадарчы, Чайсуу Чооду, Клавдия Кыстай-оол, механизаторлар — Седен-оол Седип-оол, Самбуу Чооду, Борис Чооду, чолаачылар — Михаил Уванлия, Арбын-оол Тас, Тараа Дойнур, бригадирлер болгаш тускай специалистер — Е. Порогов, Е. Болат, Б. Мөнге, В. Оюн болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхоз республиканың мурнуу зоназының талазы-биле СЭКП Тыва обкомунуң, Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң, ВЛКСМ Тыва обкомунуң совхозтар аразынга шилчиир Кызыл тугун бирги кварталдан эгелээш быжыы-биле тудуп келген. База ол ышкаш СЭКП Тес-Хем райкомунуң болгаш райкүүскомунуң совхозтар аразынга шилчиир кызыл тугун доктаамал ап, кадагалап турар.

Үстүнде адаапывыс чединишкиннерин совхозтуң ажыл-ишчилери, тускай эртемниглери ажыл-агыйны чорударының чаа-чаа аргаларын быжырымчалыг шиңгээдип ап, эргижирээн чүүлдерден чогуур үезинде адырлып, четпестер, ажыл-агыйжы ээс чоруктар болгаш чылзып соңгаарладыр, маажым хөоннер-биле демиселдн күштелдиргениндеп, сагылга-чурумну, органзастыг чорукту экижиткениндеп чедип алганы билдингир. Үнелиг саналдар, негелделиг айтырыгга харыы болгаш социалистиг чарыштың түңнелдерин үе-шаанда үндүрери, ооң дээштиин, сорук кирикчи шынарлыып чедип алыры — үениң негелдези.

Амгы үеде совхозтуң бүгү ажыл-ишчилери мал кыштаглаашкынын организастыг эртирерин-че, малдың чаш төлүн меңди камгалап алырынче, бирги кварталдың планныг онаалдаларын долдур болгаш ажыр күүседиринче бүгү күштү угландырган.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чыл болур оюнга уткуштур совхозтуң ажыл-ишчилери бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алгаш, чыл планын ноябрь 1-де күүседирин хүлээнгеш, күжениишкинниг ажылдап турар.

Б. ДОЮНДУП.

ЧОНУНГА БАРААЛГАТКАН ЧОГААЛ

Пушкинниң чогаалдары ханы, чырык болгаш арыг. Аянныышкак болгаш кайгамчык чаражы-биле күүсеттинген, кижини долгандыр болгаш аңаа хамаарыштыр тургускан амыдырал ышкаш, ол байлак тончу чок болгаш хөй янзы. Мөңге эчис сорулганы—ылап шынны болгаш хосталганы, чаагай мөзүнү, арын-нүүрнү, ат алдарны бистиң чүс чылывыска Пушкин эккелген. Чаа салгалдарга чаагай сеткилди оттуруп, кезээ-мөңгеде оларның угаан-бодал талазы-биле дагдыныкчызы болгаш үежизи болуп артпышаан, ол ындыг үнелиг чүүлдери-биле келир үеже хере базар.

150 чыл бурунгаар Кара хемчигешке боолаашкын шүлүкчүнүң амы-тынын үскен. Ынчалза-даа ооң мөзү шынар талазы-биле чагыы — ооң чогаадыкчы ажылы артып калган. Бодунуң алыс утказы-биле национал болзажок, ол бүгү кижи төрелгетенниң болур.

Ада-чурттуң улуг оглунуң тураскаалын демдеглээри-биле Москвага, ССР Эвилелиниң Улуг театрынга, партия, совет болгаш хөй-нити организацияларының, күш-ажылчы коллективтерниң төлээлекчилери, литератураның болгаш уран чүүлдүң ажылдакчылары чыглып келген.

Эштер **М. С. Горбачев, Г. А. Алиев, В. И. Воротников, А. А. Громыко, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, Н. И. Рыжков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Н. Н. Слюньков, Н. В. Талызин, А. Н. Яковлев, А. П. Бирюкова, А. Ф. Добрынин, А. И. Лукьянов, В. А. Медведев, В. П. Никонов, Г. П. Разумовский** оларны кежээниң киржикчилери адыш часкаашкыны-биле уткаан.

Кежээни А. С. Пушкинниң тураскаал хүннерин эртирер талазы-биле Бүгү эвилел комитединиң даргазы, ССРЭ-ниң культура министри **В. Г. Захаров** ажыткан. 150 чыл бурунгаар орус культураның шылгараңгай геннйи Александр Сергеевич Пушкинниң чүрээ сокпастай берген деп, ол чугаалаан. Ол дугайын Россияга дыңнатпышаан, шүлүкчүнүң өннүктери аар чидиригден бүгү улустуң качыгдаашкынын: «Бистиң поэзиявыстың хүнү ажа берди. Шынап-ла, бисте Пушкинниң ам чогу ол бе? Ол бодалга чаңчыгары берге-дир!» деп илереткеннер.

Ынчалза-даа Пушкинниң ады болгаш ажыл-херээ уттундурбаан. Бөгүн бистер улуг шүлүкчүнүң өлүм чок чоруунуң бүдүн чартык чүс чылын демдеглеп турар-дыр бис.

Бис бөгүн Пушкинни орус шылгараңгай угаанның илерээшкини, бистиң эң улуг национал шүлүкчүвүс, чонга тураскааткан ооң чогаалы-тааны ада-чурттуң чечен сөзүн делегей культуразының бедиктеринге чедир көдүрген кижи кылдыр үнелеп көрүп турар бис. Эткир үнүг, аян хөөнүг, хостуг шүлүктүң тулган мастери болуп, биске ол деңнээр чок үнелиг.

Пушкинниң шылгараңгай угааны ооң прозазында. Ол бистиң реалистиг драматургиявыска орукту ажыткан, дидим болгаш чечен дылдыг публицист болгаш критик болуп чораан.

Орус литературлуг дылды тургускаш, И. С. Тургеневтиң чугаазы-биле алырга, Пушкин сөзүлүг-ла төөгүлүг, маадырлыг орукту кылган. Алыс шын-биле, арыг болгаш мининишкиннериниң ак сеткилдии-биле күүсеттинген, «бодуун кижилериниң бодуун өндүр чаагайын» алдаржыдып ырлаан чаа литератураны ол тургускан. Пушкин-хамааты, Пушкин-ыраажы болуп, орус боттуг амыдыралдың эң-не төөгүнге туруп, төрээн улузунуң төөгүзү, демиселп, эң-не хайыралыг күзелдери-биле чурттап чораан.

Пушкинниң тураскаал хүннери совет ниитилелде бодуткаттынып турар хамааты идепкейлиг ажыл-херектерниң, калбак демократияның, шынчы чоруктуң болгаш ажыт-чажыт чок чоруктун байдалынга ханы чоокшулашкак.

А. С. Пушкинниң чогаалдарын катап-катап шиңгээдип ап, ооң мерген угаанныг, кыйгырыглиарлыг одуругларын номчуп тура, улуг шүлүкчүнү угаан-бодал талазы-биле бистиң үеживис-тир деп билип ап турар бис, деп, оратор түңнелинде чугаалаан.

Пушкин — онзагай доктаамал хемчээл болур деп, шүлүкчү **Е. А. Исаев** чугаалаан. Океанның сыгаавазы ышкаш, ол кажан-даа сыгаавас деп чугаалап болур.

Пушкинниң сөзү бистиң бодувустуң, бисти долгандыр турар бойдустуң кезээ болур. Чер кырынга ол чалгып, Пушкинниң улуг сөзү чүректен чүрекче, салгалдан салгалче, бир улустан өскезинче дамчып турар. Ол сөсте, шынап-ла, кайы хире хөй чүүл орус чүректе каттышканыл, кайы хире хөй чүве ында илереттингенил!

Ол бүгү дылдарда болгаш бистиң хөй национал дыг социалистиг культуравыстың бүгү талаларында илереттинген, ол музыкада, балетте, уран чурулгада, театрда илереттинген. Кол түңү чүректе илереттинген болбайн аан. Ол, бистиң Пушкинивис, бистиң кол сөзүвүс.

Пушкинден бис чүгле бистиң ада литературавыстың хөгжүлдезин эвес, харын-даа чаа литературлуг дылывыстың сайзыралын санап үндүрер бис. Пушкинниң бодалдарының бодун ап чоруурунуң, кижиниң өөрүшкүзү, сөстүң, адактың сөөлүнде, амыдыралдың нити хевири сонуургалып чораан.

Пушкинниң чогаадыкчы угаан-бодалының кызыгаарларын тодараткан, ооң хаан чазактыг Россияга хамаарылгазын илереткен ооң чогаалдарынга доктаагаш, ол үениң Россиязынга шүлүкчүнүң тура-соруун сы базарынче чүткүп турган Пушкинниң бодунга удурланган сүлчээ турган деп, ол чугаалаан. Ол «ызыгуурта ниитилелдиң бодалынга улур» тура халаан болгаш Кара хемчигештин кызыгаарынга — бодунуң Бородинозунуң болгаш оон-биле кады Сенат шөлүнүң кызыгаарынга чоргаары-биле үнүп келген.

Кара сагыштыг боолаашкынның шүлүкчүнүң чүрээн сокпастадынкан минутадан бээр 150 чыл эрткен. Ынчалза-даа ол боолаашкын ооң хандыкшылдыг шүлүк чогаалының, шүлүктерде болгаш прозада кайгамчык пейзажтарының катаптаттынмас хөй салым-чолдарының, ооң чайынналчак болгаш философия талазы-биле мерген чогаалдарының кижилериниң делегейин доктаадып шыдаваан.

Бис боттарывысты болгаш долгандыр турар боттуг чүүлдерни онза харысалгалыг билип алырының үезинде чурттап турар бис. Техниктиг бодал бүгү чүүлдерже ханылап кирип турар. Медерел—ол дээрге бодал, арын-нүүр, чүткүл, эрге-дир. Угаан бодалдың кылган чүүлү — космосче улам-на бедип үнүп турар чүүмнүг ядролуг от ол бе? Массокультураның өлүмнүг агрессиязының аргазы-биле мөзү-шынар талазы-биле хоозураашкын чорууп турар. Маңаа Пушкинниң уран сөзү—угаан-бодалдың өшпес сөзү, эң улуг каттыштырыкчы күш, сандараашкынга ыдыктыы-биле удур туруп турар сес болуп турар.

Пушкинниң «Угаан-бодал делгерезин!» дээни амыдырал делгерезин! дээни ол-дур.

(Уланчызы 3-кү арында).

КӨДҮРЛҮҮШКҮН-БИЛЕ

Улуг Октябрьның 70 чыл юбилейин төлептиг уткуур дээш күш-ажылчы ээлчегге кирипшишаан, Кызылдың туйбу заводунуң коллективи бо чылдың январь айның планныг даалгазын хуусаадан эрте дооскан. Республиканың тудугжуларынга 901 муң туйбуну чүдүрүп чоруткан. Ол дээрге ай планындан 101 муң, а эрткен чылдың январьның дениелинден 200 муң туйбу хөй. Сай бүдүрериниң планы 2600 муң кубометрге ажыр күүсеттинген, тудугга чугай бөөри планындан 50 тонна хөй болган. Ол бүтүнүң түңнелинде 16 муң рубльдиң продукциязын пландан ажыр бүдүрген болгаш 9 муң рубльдиң пландан ажыр сайгарган. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 10,4 хуу бедээн.

Ажылдың эки түңнелдеринге бүдүрүлгениң бүгү кезектеринге күш-ажылды органнзастаарын улам ыңай сайзыраңгайжытканы, технологтуг болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун күштелдиргени, материалдыг болгаш моральдыг идиг бернишкиннерин эң чоп ажыглааны, ажылчыннарның болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларының инициативазын көдүргени, заводтуң ажылдакчы бүрүзүнүң болунуң күш-ажылының түңнелдери дээш хууда харысалгазын бедиткени салдарын чедирген. Ажылдың түңнел көргүзүглерин барымдаалап комплекстиг бригада кезээзин ажыглап турары улуг салдарны чедирип келген.

Январь айда эң эки түңнелдерни Александр Сарыгларның болгаш Орлан Куулар-ның удурткан хептекчилер, Анис Нуриллиниң, Маадыр-оол Оюнуң комплекстиг бригадалары чедип алган. Сай-элезин карьериниң хөөчүн ажылчыннары Евгений Бородин, Юрий Шолохов, Владимир Абанкин, Геннадий Гришин, Александр Чебодаев олар күш-ажылга үлегерни көргүзүп турар.

Чыл эгезинден чедип алдынган күш-ажылчы бедик көдүрлүүшкүн февраль айда улам деткимчени алган. Февральдың баштайгы неделязында планныг даалгаларын 30 хуу ажырган, хептекчилер бригадалары эки түңнелдерни көргүскен. Орлан Куулар-ның бригадазы февраль 2-де 30 муң туйбуну хептээн, а ооң даргазында Александр Сарыгларның бригадазы рекорд тургузуп, 31,6 муң туйбуну хептээн. Февраль 4-те мастер Маадыр-оол Оюнуң ээлчээ 18,8 муң туйбуну суугуга чыггаш, бо талазы-биле база бир рекордту көргүскен, ээлчег үлүү 157 хуу күүсеттинген.

Бо болгаш өске-даа күш-ажылчы чединишкиннерни хөйге коскү, чарлыг болдурарыбиле «Чаңныктарны» доктаамал үндүрүп, бригадаларның, ээлчеглериниң түңнелдерин хүн бүрүде самбырага демдеглеп турар.

Заводтуң коллективи СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң материалдары-биле таныжып, ооң негелделерин болгаш шиитпирлерин чүлдүгзүнүп, деткип хүлээп ап турар.

С. КРАСНОПЕРОВ,
Кызылдың туйбу заводунуң директору.

КОМСОМОЛЧУ ҮЛҮГ

ЧУРУКТА: аныяк садыгжы Оксана Анчымаа Кызыл хоорайда «Детский мир» садыгның урутлар тонпары садыглаар килдизинде ажылдап турар. Ооң бригадазында аныяктар Улуг Октябрьның чедер чыл болур юбилейин күш-ажылчы бедик көргүзүглерлиг уткуурунуң социалистиг чарыжында киржип, бараан саарылгазының планын ажыр күүседип келгеннер. Оксана бодунуң алган хүлээлгезин күүседир дээш кызымак ажылдавышаан, садыгның культуразын бедидеринге комсомолчу үлүүн киирип турар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ТИИЛЕКЧИЛЕР КЫМНАРЫЛ?

СЭКП Бай-Тайга райкомунуң бюрозунга эрткен чылдың түңнелин үндүрген. Он ийиги беш чылдың баштайгы чылының планныг онаалдаларын, социалистиг хүлээлгелерин күүседир дээш районнуң ажыл-ишчилери тодаргай ажылдарны кылып чоруткан. 1986 чылда күрүнеге эът садарын 100,3 хуу, сүттү 101 хуу күүсеткен.

Ажыл-агыйлардан «Кара-Хөл», «Бай-Тал» совхозтар күрүнеге эът, сүт садарының чыл планнарын ажыр күүсеткеннер. Районда 21 малчыннар 100 баш төрүүр хой, өшкүден 80-ден 113 чедир анай, хураганнарны камгалап алганнар. «Кара-Хөл» совхозтуң Туралыг хойжу бригадазы (бригадири Мандак Ооржак) бир хойдан 1,3 кг дүктү кыргааш, нити мал бажын 97 хуу камгалап алгаш, районнуң хойжу бригадаларының аразындан эки көргүзүглүг болган. Аңаа СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң, агроүлетпүр ажылдакчыларының профэвилел болгаш ВЛКСМ райкомнарының шилчип чоруур вымпелин, 100 акшаның шаңналын тывыскан.

Тудуг, бүдүрүлге, албан организация черлеринден районнуң АКМК-зын (начальниги В. М. Сегбе, партия организациязының секретары Д. С. Кагай-оол, профэвилел комитединиң даргазы З. Л.-С. Комбу) тиилекчи деп санааш, СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң, агроүлетпүр ажылдакчыларының, профэвилел, ВЛКСМ райкомнарының шилчиир Кызыл тугун тывыскан.

Көдээ Советтерден Тээли көдээ Соведи (даргазы Т. С. Намчыл) социалистиг чарыштың тиилекчизи болган. Ийиги черде Шуй көдээ Соведи.

Херээженнер чөвүлелдериниң аразында шилчип чоруур кызыл тукту Тээли суурда (даргазы С. У. Байдос) херээженнер чөвүлели чаалап алган.

Социалистиг чарыштың тиилекчизи болган күш-ажылчы коллективтерни СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң дипломнары-биле шаңнаан. Оларга районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелели (начальниги Б. Д. Хемер-оол), райпо (даргазы К. С. Чамбый-оол), районнуң кино четкизи (директору К. Б. Саая) хамааржыр.

Күш-ажылчы чединишкиннери дээш «Тээли» совхозтан саанчы Севилбаа Салчакты, хойжу Карим Чүдүктү, ногаа өстүрүкчүлериниң бригадири Сержи Хертекти, механизатор Сарыг-оол Иргитти, «Мурнакчы» совхозтуң хойжузу Мандараа Чүгдүрну, «Бай-Тал» совхозтуң хойжузу Өргүтмаа Бачыылайны, АКМК-да тудуг бригадири Байыр Хертекти, райпода повар Анна Салчакты, даараныкчы мастер Оржумаа Шыырапты районнуң хүндүлел дептеринче киир бижээн.

Ол ышкаш «Тээли» совхозтуң Кызыл-Даг салбырында өшкү кадарчызы Сандуу Салчак, «Мурнакчы» совхозтуң хойжузу Чагыр Кара-Донгак, «Бай-Тал» совхозтуң хойжузу Энеш Маннай, «Кара-Хөл» совхозтуң хойжузу Дажы Хертек, Тээлиде уругларның чурулга школазының директору Олег Барба, Тээлиде аэропорт начальниги Николай Улуг-Хаай оларны СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң хүндүлел бижиктери-биле шаңнаалаан.

И. СЕДИП-ООЛ.

ЭКИ БЕЛЕТКЕНГЕН

«Найырал» совхозтуң малчыны Очур-оол Оксурович Шаравин Кошкар-Баштыг деп черде кыштап орар. Бо хүннерде ооң коданында 250 ажыг хой оолдаан. Олардан алдынган хураганнар онча-менди. Сакманчылар Ульяна Шаравин, Часкал Коңгар олар боттарынга онааткан чаш хураганнарны доруктур өстүрер талазы-биле бар хемчеглерни ап турар.

Малчын кыштаглаашкынга эки белеткенген. Ол бодунуң кужу-биле 15 тонна сигенни, 15 тонна одекти белеткеп алган. Хой кажаазын ийи катт кылдыр чылыглаан. Кыштаг электрижиттинген. Малчынның кыштаанда бүгү байдал таарыштыр тургустунган.

Улуг Октябрьның 70 чыл оюн күш-ажылчы чединишкиннер-биле уткуур дээш шалыпкын эзу-биле ажылдап турар.

Ө. МОНГУШ.

Күш-ажылчы медээлер

● Моңгун-Тайга районнуң ажыл-агыйларында хой оолдаашкыны массалыы-биле чоруп турар.

ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң № 1 бригадазында төрүүр 3750 хойнуң чартык кезии оолдапкан, хураганнары менди.

Хойжулар М. Биче-оол, В. Даржаа, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутаты Б. Тейнин, аныяк малчын К. Одай-оолдуң болгаш оон-даа өскелериниң коданнарында тус-тузунда 250—350 чедир хойлар төрээн.

Хой оолдаашкынын органнзастыг чорударынга бүгү байдалдар малчыннарда бар.

Х. ЧҮЛДҮМ.

● «Чыраа-Бажы» совхозтуң Ак-Хая хойжу бригадазының дуржулгалыг малчыннарының бирээзи Калдар Сарыгларның коданында төрүүр 330 хойнуң оолдаашкыны дооступ турар. Хураганнары онча-менди.

Үк малчын эрткен чылда 100 хойга онаалтыр 95 хураганны, хой санындан 2,4 килограмм дүктү алган. Улуг Октябрьның юбилейинге уткуштур хойжу 100 баштан ынча хураганы, хой санындан 2,5 кг дүктү алырын шиитпирлээн.

К. БОРБАК-ООЛ.

* * *

Ол-ла совхозтуң мурнакчы механизаторларының бирээзи Александр Дембирел эрткен чылда дүжүт ажаалдазынга кызымак ажылдааш, район чемпиону атты чаалап алган. Ол 546 га черниң тараазын кестиргеш, 760 тонна дүжүттү алган.

А. Дембирел юбилейлиг чылда оон-даа эки көргүзүглүг ажылдаарын хүлээнген.

К. МОНГУШ.

МОСКВАДА ЧОРУП ТУРАРЫ

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев Пемен социалистиг партиязының ТК-ның Чиңгине секретары А. С. аль-Бейд-биле февраль 10-да Кремльге ужурашкан.

Принципиалдыг болгаш чугула политиктиг хөй айтырыглар талазы-биле эш хуузунуң ажык чугаазы болган.

Боттарының партияларының эрткен чылда ажылының түңнелдериниң дугайын беседаның киржикчилери солушканнар. Бистиң революциявыстың хөгжүлдезинче эгелей берген чаа үе-чаданың Совет Эвилелиниң бодунга болгаш социализмге-даа, ниитизи-биле делегейниң хөгжүлдезинге-даа ужур-дузазын М. С. Горбачев үнелеп чугаалаан. 1986 чылдың январьда болуушкуннарның уржуктарын ажып эртер талазы-биле демократтыг Пемендe кылган чүүлдерге үнелээшкинин А. С. аль-Бейд берген.

ПУДР-ның ооң кожаларыбиле харылзааларының байдалының болгаш Чоокку Чөөн чүкте байдалдың дугайында, кризисти таарыштыр шиитпирлээриниң аргаларының болгаш перспективаларының дугайында, чаңгыс эптиң чогу, харын-даа янзы-бүрү мезилдежишкиннерге арабтарның киржилгези Чоокку Чөөн чүк айтырыының чаңгыс черге таптаашкынының болгаш ниитизибиле ооң чидиглеңгениниң чылдагааны болуп турарының дугайында, араб чаңгыс эптиң ужур-дузазының дугайында ийи тала сапал-онал солушкан.

ПУДР болгаш ССРЭ-ниң делегацияларының аразында бүгү талалыг болгаш делгереңгей-биле чугаалажып көрүп турар ийи таланың харылзааларының кол айтырыгларын чугаалажып көрген.

Беседа найыралдыг, бот-боттарын билчиришиң байдалынга эрткен болгаш бүгү чугаалашкан айтырыгларга бодалдарының дөмейлешкээн бадыткаан.

• • •

Ол-ла хүн Кремльге ССРЭ-ниң болгаш Пемен Улус Демократтыг Республиканың партия-чазак делегацияларының аразынга чугаалажышкыннар болган.

Чугаалажышкыннарны чоруткаңнар болза:

совет таладан — СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Е. К. Лигачев, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның секретары А. Ф. Добрынин;

мурнуу-йемен таладан — А. С. аль-Бейд, ПСП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ПСП ТК-ның делегей айтырыгларының талазы-биле секретары М. С. Абдалла, ПСП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ПУДР-ның даштыкы херектер министри А. А. ад-Дали.

Чугаалажышкыннар чылыг, эш хуунуң байдалынга эрткен.

Аян-чоруктуң түңнелинде кады кылган коммюникени дугурушкан, ону парлалгага үндүрер.

• • •

Ийи чурттуң даштыкы херектер министерстволарының кады ажылдажылгазының 1987-1988 чылдарда ССРЭ болгаш ПУДР-ның аразында культура болгаш эртем талазы-биле кады ажылдажылганың планының дугайында протоколга Э. А. Шеварднадзе болгаш А. А. ад-Дали ат салганнар.

• • •

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң чазааның өмүнээзиндеп Кремльдиң Улуг ордузунга ПУДР-ның А. С. аль-Бейдка баштаткан партия-чазак делегациязынга аалдар болдуруп, дүштеки шайлалга чоруткан.

Совет таладан дүштеки шайлалгага эштер М. С. Горбачев, Е. К. Лигачев, Г. А. Алиев, Э. А. Шеварднадзе, Н. В. Талызин, А. Ф. Добрынин, албанның өске-даа кижилери чораан.

• • •

Чылыг, найыралдыг байдалга эрткен дүштеки шайлалгага эштер М. С. Горбачев болгаш А. С. аль-Бейд чүве чугаалааннар, ону улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш адыш часкаашкыннары-биле уткаан.

• • •

ПУДР-ден келген аалчылар В. И. Ленинниң Мавзолейинге чораан болгаш чечектер салган. Кремль хаазының чанында Билдинмес солдаттың хөөрүнге чечектерни база салган.

• • •

Пемен социалистиг партиязының ТК-ның Чиңгине секретары А. С. аль-Бейдке баштатkan Пемен Улус Демократтыг Республиканың партия-чазак делегациязы төрээн чуртунче февраль 11-де Москвадан чорупкан. СЭКП ТК-ның болгаш Совет чазактың чалааны биле бистиң чуртувуска албанның найыралдыг аян-чоруун кылып ол чораан.

Аэродромга А. С. аль-Бейд болгаш делегацияның кежигүннерин СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Е. К. Лигачев, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның секретары А. Ф. Добрынин, албанның өске-даа кижилери үдеп каан.

(СЭТА).

ЖУРНАЛДЫҢ ЭЭЛЧЕГЛИГ НОМЕРИ

«Коммунист» журналдың ээлчеглиг дугаарын парлап үндүрген. 1987 чылдың январь 27-28-те болуп эрткен СЭКП ТК-ның Пленумунуң материалдары — информастыг дыңнадыг, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң «Эде тургустунуушкун болгаш партияның кадр политиказының дугайында» илеткели, ооң түңнел чугаазы болгаш Пленумнуң доктаалы ында парлаан.

Коммунистиг болгаш ажылчын партияларның журналдарының кол редакторларының ужуражыышкынының материалдары. «Тайбың дээш делегейниң хөй-нити шимчээшкини» деп редакция чүүлү ында парлаттынган.

«Улуг Октябрьның 70 чылынга» деп рубрикада «Октябрь болгаш революцияны камгалаарының дугайында ленинчи өөредиг» деп чүүлдү кирген.

1986 чылдың 13 дугаар «Коммунист» журналга парлаттынган академик Т. И. Заславскаяның чүүлүнге хамаарыштыр чартык чыл дургузунда үргүлчүлеп келген дискуссияның чамдык түңнелдерин «Кижи фактору болгаш социал шынчы чорук дугайында» деп редакция допчулалында үндүрүп турар. Дискуссия үргүлчүлеп турар.

«Бистиң сагыш-сеткиливис байлаа» деп рубрикада А. С. Пушкинниң мөчээнинден бээр 150 чылынга тураскааткан «Улусчу гений» деп чүүлдү парлаан.

ГСЧП-ның ТК-ның «Айнхайт» деп теоретиктиг журналының редакциязы «ГСЧП-ниң экономиктиг стратегиязы» деп чүүлдү «Коммунист» журналга тускай белеткеп берген. Ону «Социализм чурттарында: дуржулга, чедиишкиннер, айтырыглар» деп рубрикада киирген.

Критика-библиографтыг чүүлдерни, өске-даа материалдарны номерде парлаан.

(СЭТА).

ДҮРГЕДЭЭШКИН:

ИНТЕНСИВТИГ ТЕХНОЛОГИЯНЫ ШИҢГЭЭДИР

ҮНҮШ КАМГАЛАЛЫН КҮШТЕЛДИРЕР

Эрткен чылын республиканың совхозтарының ажыл-ишчилери кедээ ажыл-агый культураларының дүжүттүг чорууп бедидер талазы-биле чүгээр көргүзүглерни чедип алганнар. Тараа культураларының бир гектарындан-на 13 центнер дүжүт алдынган. Ногаа болгаш картофельдиң дүжүдү база багай эвес. Ынчангаш республика күрүнеге чер ажылының продуктуларын садарының талазы-биле планныг онаалдаларын ийи хире катап ажыр күүсеткен.

Маңаа үнүш камгалалының специалистери боттарының үлүүн база киириштиргеннер. Үнүш камгалалынче доктаамал кичээнгейни салып турган черлерниң эки дүжүттү өстүрүп алганын дараазында чижектерден көрүп болур. Улуг-Хем районнуң тараажылары тараа культураларының бир гектарындан-на 20,3 центнер, Бии-Хемниң — 14,1, Таңдының 12,2, а Сүт-Хөлдүң тараажылары 20,6 центнер дүжүттү алганнар. Ынчаарга Таңды районнуң ажыл-агыйлары тарааның ниити чылдазының талазы-биле эки түңнелдерни чедип ап, ниитизи-биле 52 муң ажыг тонна тарааны ажаап алганнар. Бии-Хем, Улуг-Хем, Таңды болгаш Чөөн-Хемчик база Каа-Хем районнарга ногаа болгаш картофель дүжүдү багай эвес болган.

Эки дүжүттү чедип алырынга үнүштерни хоралакчылардан, бок үнүштерден база янзы-бүрү аарыглардан камгалаар хемчеглерни ап турганы эки салдарны чедирген. Тараа культураларының база картофельдиң үрезиннерин баш удур хораннап, ажылдап кылган турган. Ооң ачызында кедээ ажыл-агый культуралары эрткен чайын өзүп, быжып турар үезинде аарыгларга таваржыпаан. Тарааның чайгы ажаалдазы база-ла эки чорутунган. 90 муң гектар тараа шөлүнге бок үнүштерге удур гербицидтерни ажыглаан, а планда көрдүнгени 65 муң гектар турган.

Картофель өстүрер бригадаларның кежигүннери план ёзугаар 700 га черниң үнүжүн янзы-бүрү аарыгларга болгаш бок үнүштерге удур ажылдап кылыр турган, ол ажылды 800 га черге боттандырганнар.

Бо бүгү ажылдарны кедээ ажыл-агый продуктуларын өстүрериниң интенсивтиг технологиязының негелделери ёзугаар боттандырып турган. Ол дешпилгелиг арга республиканың ажыл-агыйларында нептерей эгелээн болгаш эки үретүннерди берип турарын эрткен чылын алдынган дүжүт бадыткан турар.

Бистиң республикавыска чамдык чылдарның күскү үезинде бораннааш, тараа быжып бастап, чиглеп туруп бээр болгай. Эрткен чылын күзүн база ындыг болган. Ынчалза-жок интенсивтиг технология ёзугаар ажылдап турган бригадаларның өстүрген тарааны ажаап алырынга чедир четче быжып, чидириге таварышпаан. Чүге дээрге ук технологияда көрдүнгени ёзугаар 18 муң гектар шөлдүң (пландан 2 катап хөй) тарааны эрте быжырып алыры-биле аңаа сеникацияны чорутказ. Сеникация дээрге, тараа культураларының дүжүдүн эрте быжырарынга дузалаар тускай бүдүмелди үнүштүң өзүп орар байдалын өөренип көрүп тургаш, айыткан хуусаазында ажыглаары-дыр.

Оон аңгыда үнүш хээкчилери, шерги-шартылаа болгаш хову ховаганнарының гүзениндэлеринге удур химиктиг ажылдап кылышкынарны чогуур үезинде чорутканы ажыктыг болган.

Хоралакчыларга болгаш бок үнүштерге удур сөөлгү чылдарда диален, триаллат, биометид дээн ышкаш, дээштиг бүдүмелдерни ажыглап эгелээни дүжүттүң чидирини болдурбазынга кескүзү-биле дузалап турар. Бир эвес республикага кээп турар янзы-бүрү химиктиг бүдүмелдерни сүмелээн норма-чижээн барымдаалап, чогуур үезинде шын ажыглаар болза тараа, ногаа культураларын бүдүрерин көвүдедириниң бүгү аргалары бисте бар.

Ындыг болзажок үнүш камгалалының талазы-биле чедир кылдынмайн турар чүүлдер ам-даа бар. Районнарда үнүш камгалаар станцияларның ажылдакчылары ажыл-агыйларның специалистери-биле кады тараа культураларын өстүрериниң интенсивтиг технологиязын нептередиринче кошкак кичээнгей салып турар. Үнүштүң хоралакчыларынга, аарыгларынга база бок үнүштерге удур хемчеглерни кажан чорударының айтырыгларын тараажыларга четпес пропагандалап, практиктиг дузазын көргүспейн турар.

Республиканың кайы-даа районунуң тараа шөлдеринде черлик конопля (хендир үнүжү) сөөлгү чылдарда хөй апарган. Ол бок үнүш хөй шөлдерни шыва ап, дүжүттүң чидирини болдуруп эгелээн. Ону барымдаалааш, республиканың Министрлер Чөвүлели эрткен чылдың апрель айда черлик хендир-биле демисел чорудар хемчеглерни айыткан сүмени хүлээп алган. 1986—1990 чылдарда бо бок үнүштү бүрүн узуткаарының талазы-биле түс-түс райоинарга чеже хире хемчээлдиг ажылдарны чорударын ында айыткан. Ындыг болзажок эрткен чылын бо талазы-биле планда көрдүнген ажылдарны чаңгыс-даа район күүсетпээн. Чижээлээрге, Бии-Хем районнуң ажыл-агыйлары 6 муң гектар тараа шөлүнүң черлик хендирин химиктиг болгаш механиктиг арга-биле узуткаар планын 69 хуу, Улуг-Хем районнуң совхозтары 5 муң гектар планын 60 хуу күүсеткен. Тараа шөлдеринде культурлуг-даа, черлик-даа бок үнүштерни узуткавайн турган, интенсивтиг технология байтык, аңаа технология-биле безин эки дүжүттү өстүрүп алыры берге.

Үнүш камгалалынга, тодаргайлаарга, тараа, ногаа болгаш картофельдиң бедик дүжүдүн алырынга химиктиг бүдүмелдерни ажыглаары интенсивтиг технологияның негелделеринде чугула чүүлдерниң бирээзи бооп турар. Ынчаарга ол бүдүмелдерни, препараттарны долгандыр турар бойдуска, кижилерниң кадыынга хора чедирбес кылдыр ажыглаарынче кичээнгей салыр херек.

М. ХАЗБУЛАТОВ,
республиканың үнүш камгалаар станциязының директору.

Республиканың кедээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилериниң часкы хову ажылдарынга чогуур үезинде белеткенип алырынга Кызылдың септелге-техниктиг бүдүрүлгези дузалажып турар. Бо бүдүрүлгеге бүгү совхозтар улуг күштүг К-700, К-701А, Т-150 маркалыг тракторларын септедип ап турарлар.

Септелге-техниктиг бүдүрүлгеде ай, квартал планнарын доктаамал ажыр күүседип турар бедик мергежилдиг ажылчыннар хөй. Бо чурукта алдыгы разрядтың слесары Станислав Иосифович Луцевич 1963 чылда бүдүрүлгеге тургустунганындан эгелеп ында ажылдап келген. Ол эрткен беш чылдың планын 4 чылдарның дургузунда күүседипкен. Бо беш чылды база-ла 4 чылдар дургузунда күүседир деп мурнакчы ажылчын бедиткен хүлээлгезинде бижээн.

ЧУРУКТА: С. И. Луцевич.
О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Тараажыга

БО ҮЕДЕ ЧҮНҮ КЫЛЫРЫЛ?

Чазын чажар кызыл-тасты өстүрериниң интенсивтиг технологиязының кол утказы чүл дээрге үнүштүң өзүп үнериниге болгаш оон ыңай четчип быжарынга чедир эң-не таарымчалыг байдалдарны тургузары болур.

Интенсивтиг технология — тарылга ээлчештирилгезиниң системазынга тарааны ооң мурнунда аңаа таарымчалыг үнүш өстүрген шөлге чажары, бедик дүжүттүг сорттарны ажыглаары, хөрзүнде бар чемиш бүдүмелдерниң курлавырын өөренип көрүп тургаш, үнүштү минералдыг чемишчидилгелерниң элементилери-биле чедимчелиг кылдыр хандырары, үнүштүң болгаш хөрзүннүң диагностиказының көргүскенин ёзугаар өзүмнүң үезинде үнүшке азоттуг чемишчидилгени үе-үелеп бээри, үнүштү бок үнүштерден, хоралакчылардан, аарыглардан камгалаарының тускай системаларын ажыглаары, үнүштүң өзүп четчирин ретардант бүдүмел-биле таарыштырары, бүгү технологтуг ажылдарны чогуур үезинде шынарлыг чорудары, хөрзүннү үрелиишкинден камгалаарынче, аңаа шыкты мөөңнээринче база кедээ ажыл-агый культураларының өзүлдезинге таарымчалыг байдалдарны тургузарынче угланган технологтуг ажылдарны чогуур үезинде эки шынарлыг чорударын хаара тудуп турар.

Интенсивтиг технологияның онзагай чүүлү чүгле үнүш камгалаар чүүлдерни болгаш чемишчидилгелерни хөйнү ажыглаарында эвес, а оларны ажыглаарының үези, норма-чижээн сагыыры болур. Ону көрдүнген технологияны сагып, сайзыраңгай машина-техниканы ажыглап, оларның ажылдаар органнарын эки хынап, таарыштырып ап турганда чедип алыр.

Чазын чажар кызыл-тасты өстүрериниң интенсивтиг аргазы чүгле часкы-күскү ажылдар-биле кызыгаарлаттынмас. Ында бүдүн чыл дургузунда кылыр ажылдар көрдүнүп турар. Интенсивтиг технологияның негелделерин организастыг, ажыл-агыйжы болгаш эртемге үндезилеттинген хемчеглерни бистиң республикавыстың байдалдарынга хамарыштыр чорударын ажылдап кылган. Ук хемчеглерни чыл эгезинден бээр айлар айы-биле кандыг янзылыг чорудары база-ла хуваатгынган.

Январь — Февральда. Тараа шөлдериниң дептеринде бижиттингенин ёзугаар бо чылын өстүрер кызыл-тастың техника-экономиктиг анализин кылыр. Анализке кирер чүүлдер: кадрлар болгаш материал-техника-биле хандыртынганы, ажылдың экономиктиг ажыктыг чоруу, алыр продукцияның шынары, үнүштүң өзүп үнериинден эгелээш четчип быжарынга чедир оон үелерин барымдаалап чорудар технологтуг операцияларны күүседириниң хуусаалары, хөрзүн болгаш бүрү диагностиказы, технологтуг оруктарны ажыглап болур болбазын тодарадыры, пестицидтерни ажыглаарының ажыктыы, күш-ажылды организастаары.

Ол-ла үеде чеже машина-трактор, кедээ ажыл-агый херекселдери, пестицидтер негеттинерин чагыын кылыр.

Специалистер, тараажылар өөредилгезин чорударының планын тургускаш, ону эгелээр. Консультация алыры азы дуржулга солчуру-биле өске районнарга, областарга баар.

Үрезинниң шынарын хынаар, херек апарза катап ажылдап кылыр.

ХООЙЛУ ШЫҢГЫЫ, ОЛ—ЧӨПТҮГ

● республиканың юстиция болгаш судтар ажылдакчыларының чөвүлел хуралындан ●

Тыва АССР-ниң юстиция болгаш улус судтарының ажылдакчыларының чөвүлел хуралы болган. Аңаа республиканың Юстиция болгаш Иштики херектер министерстволарының, Прокуратураның ажылдакчылары, улус судтарының даргалары, судьялары болгаш күүсекчилери киришкен. «Социалистиг хоойлу-дүрүмнү болгаш корум-чурумну улам ыңай быжыглаар, хамаатыларның эргелерин болгаш хоойлу ёзугаар эрге-ажыктарын камгалаарын күштелдирер дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалын күүседир талазы-биле 1983 чылда ажылдарның түңнелдериниң болгаш сорулгалар дугайында» айтырыг талазы-биле илеткелдерни Тыва АССР-ниң юстиция министри Ю. П. Слободчиков, Тыва АССР-ниң Дээди судунуң даргазы А. Д. Ховалыг олар кылган.

Чөвүлел хуралдың ажылынга Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. Б. Ондар киришкен болгаш чүве чугаалаан.

Партия Төп Комитединиң үстүнде адаттынган доктаалын амыдыралга боттандырар талазы-биле республиканың административтиг органнары эрткен чылын чамдык ажылдарны кылган дээрзин хуралга демдеглээн. Чурттакчы чон ортузунга кижизидилге ажылын күштелдиргенниниң, кем-херек үүлгедир чоруктарның профилактиказын доктаамал чорудуп келгенниниң түңнелинде аар кем-херек үүлгедир чорук, өлүржүп, чидиржир чорук, аар кемдээшкин чедирер чорук кызырылган. Ниитилелге удур үүлгедиишкиннер барык бүгү районнарда болгаш Кызыл хоорайда эвээжээн. Ниитизи-биле республикада ниитиниң корум-чуруму база организастыг чорук экижээн деп хуралга демдеглээн.

Ындыг-даа болза Юстиция министерствозунуң болгаш улус судтарының адрестеринге шыңгыы шүгүмчүлел чөвүлел хуралга болган. Ылангыя херектерни шалыпкын болгаш хынамчалыг көөр талазы-биле четпестер эвээш эвес. Ол ышкаш хуусаазын эрттирер чоруктар база бар.

Тыва АССР-ниң Юстиция министерствозу улус судтарының материалдыг баазазын быжыглаар талазы-биле кошкак ажылдап келген. Ооң түңнелинде улус судтарының хөй кезиниң бажыңнары эргижирээн, тар. Министерствонуң ажылдакчыларының талазындан улус судтарынче үнүүшкүннери ховар, оларга көргүзүп турар дузазы эвээш. Ынчангаш чамдык улус судтарында эки дуржулгаларын-даа, кошкак четпестерин-даа эскербейн турар.

СЭКП ТК-ның доктаалында күрүнениң болгаш хамаатыларның эргелерин база эрге-ажыктарын камгалаар улуг сорулга улус судтарынга онаажып турар дээрзин айыткан. Ынчангаш кеземче херээн көрүп турар үеде ук херектиң болган чылдагаанын ханы сайгарар, үүлгеткен кижиге хемчегни хоойлу ёзугаар хүлээдир ужурлуг.

Ындыг турбуже эрткен чылын чамдык районнарның улус судтары хамаатыларның буруузун чедир бадыткавайн шиитпел үндүрүп турган чоруктар тургулаан дээрзин чижектер-биле адап шүгүмчүлээн, оон аңгыда аар үүлгедиге кеземче хуусаазын доктаадып тура, эмин эртир чиик болдурар таварылгалар база тургулаан. Бо четпестерни Тыва АССР-ниң Дээди суду эскерип, үе-шаанда чайлаткан.

Кеземче херээн көрүп турар үеде чамдык судьялар суд чорудулгазын эреңгейлеп тургулаан. Ынчангаш шиитпел шын эвес апаар таварылгалар үнүп кээр. Чүге дээрге судья херек-биле ылап танышпайн, чүгле кыры-биле көргеш, суд чорудулгазын эрттирип турар. Бо талазы-биле шүгүмчүлел Бай-Тайга, Бии-Хем районнарның, Кызыл хоорайның улус судтарынга онаашкан. Улус судьялары Н. Бесякова, Б. Ондар, Н. Кужугет, Б. Соксар, Л. Прокопьева олар ам-даа үениң негелдезин ёзугаар эде тургустунар, ажылынга харысалгазын бедидер ужурлуг.

Хамааты болгаш кеземче херектерни чогуур үезинде сайгарып көөрү — улус судтарының чугула сорулгазы, ол сорулга социалистиг хоойлу-дүрүмнү быжыглаарынга идиг болур. Ынчангаш суд ажылдакчылары хуусааны сагыырының дугайында хоойлуну хажытпас ужурлуг.

Ындыг турбуже бо талазы-биле чамдык четпестер база бар. Ылангыя Бай-Тайга, Чөөн-Хемчик районнарның, Кызыл хоорайның улус судтарында хуусаа сагывас чоруктар бар деп шүгүмчүлээн.

Херекти чогуур үезинде көрбейн баарының кол чылдагааны — судтарның ажылын организастаанында улуг-улуг четпестер болуп турар. Суд сайгарылгазынга херек белеткээрде чуду-каралаар, ооң уламындан чугула барымдаалар чогундан судту соңгаарладыр ужурга таваржыр. Чамдык таварылгаларда судка келдирткен кижилерниң чүге келбейн барганын сайгарбас, аңаа эрттирип турар. Херектерни көөрүнүң хуусаазын уадыр чоруктар хамаатыларның чөптүг хомудалын болдуруп турар.

Бо талазы-биле кошкак ажылдыг черге Бии-Хем районнуң улус судун адаан. Ук судче (даргазы Н. А. Бесякова) 1984 чылдың сентябрьда хамааты Багошкина дээрзи кадыкшылынга чедирген когаралды эгидеринге дузалаарын дилеп билдириишкин киирген. Ону таптыг-ла бир чыл эрткенде, 1985 чылдың сентябрьда көрген. Бүдүн он ийи ай дургузунда хамаатының билдириишкинин шыгжаан хиреминде Н. Бесякова шын эвес шиитпир үндүрген. Ону Дээди суд солуур ужурга таварышкан. Ону катап чүгле 10 ай эрткенде көрген. Кызыл хоорайның улус судьязы В. Макарова бир хамаатының эт-сеп үлеп бээр дугайында дилеглиг билдириишкинин 1986 чылдың марттан бээр чыдып турар.

Улус судтарының ажылында бир кол чүүл — ажылагыйжы эвес болгаш төтчеглекчи база өске-даа чоруктарның уржуундан күрүнеге чедирген когаралды буруулуг кижилерге төледири. Бо талазы-биле эрткен чылда кылдынган ажылды хуралга негелдеге четпес деп санаан. Буруулуг кижилерден тыртар ужурлуг түңнүң чүгле 31 хуузун тыртып алган. Бо талазы-биле Эрзин, Сүт-Хөл, Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Кызыл районнарның улус судтары дыка кошкак ажылдаан. Кошкак чоруктуң чылдагааны чүдел дээрге дыка хөй судтарда суд күүсекчилериниң ажылын планнавас чоруктан болуп турар. Олар өрелиг кижилерге доктаамал барбас, оларның эт-севин хынаавас боор турар. Ол ышкаш совхозтар болгаш өске-даа бүдүрүлгелерниң удуртукчулары-биле демниг ажылы чок. Дыка хөй районнарда улус судтарының күүсекчилери канцелярия ажылдакчылары апарган, олар чер-черже үнместээн. Мооң кол чылдагааны — улус судьяларының, судтар даргаларының талазындан контрольдуң кошкаанда.

Хамаатыларның чагаалары болгаш билдириишкиннери-биле ажылды база ук хуралга сайгарган. Эрткен чылын республиканың Юстиция министерствозунче 257 хомудал кирген, олар шупту улус судтарының кошкак ажылын шүгүмчүлээн болган. Оларның 75 хуузу алимент тыртар дугайында шиитпирин суд черлериниң чедир күүсетпейн турарының дугайында болган, а 19 билдириишкин — херек көөрүнде болдуруп турар хожудаашкынга хамаарышкан. Ол бүгүнү анализтеп көөрге, хамаатыларның хөй кезин суд ажылдакчыларының чүве тоовас, ажылынга харысалга чок чоруун шын бижип турар. Улус судтарында хомудалдар бүрүткелин чурум ёзугаар кылбайн турар, оларны чогуур хуусаазында көөр талазы-биле улус судьялары кошкак ажылдап келген. Ындыг чорук хамаатыларның дагын хомудалын болдуруп турар. Чижээ, Л. Соян деп хамаатының хомудалындан илерээни суд күүсекчизи В. Давааүстүнде кижиниң хомудалын чедир сайгарбайн, ёзу барымдаалап көрген. «Чодураа» совхозтуң бухгалтериязы алиментини тыртып-даа алза, ону алыр кижиже шилчитпейн турган болган. Ол бодүүн айтырыг чүгле министерствонуң киржилгези-биле шиитпирлеттинген.

Хамаатыларның хомудалдарын сайгарар ажылда четпестер болдурган Улуг-Хем, Барыын-Хемчик районнарның болгаш Кызыл хоорайның улус судтарының даргаларын Юстиция министерствозунуң коллегиязынга сайгарып чугаалашкан, четпестерин дарый чайладырын олардан шыңгыызы-биле негээн. Хамаатыларның чагаалары болгаш хомудалдары-биле ажылды эки илдер сорулга-биле чүгле улус судтарының даргалары эвес, суд күүсекчилериниң харысалгазын бедидери чугула. Көрүлде-конкурстарның түңнелин үндүрүп турар үеде хомудалдар-биле ажылдың байдалын база барымдаалаарын чугула деп санаан.

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди күштелдирер талазы-биле доктаалдарын күүседиринге улус судтарының киржилгезинге хурал доктааган. Бо талазы-биле республиканың суд практиказында эки чүүлдер бар. Арагалаашкын болгаш наркомания дугайында айтырыгны кичээнгейге алган, үнүүшкүннүг хуралдарны база эрттирип турар.

Ындыг-даа болза бо үүлгедиглерге удур судтуң салдар чедиришкини ам-даа чогуур негелдеге четпес деп хуралга шүгүмчүлээн. Суд чорудулгазының үезинде бүдүрүлгеге арагалаашкын, ээзиртир суксуннарны садарының чурумун хажыткан, назы четпээн кижилерге арага ижирткен дээн ышкаш фактыларже кичээнгей салбайн баар чоруктар хөй. Ол ышкаш улус судтарының ажылдакчылары арагалаашкынга болгаш алкоголизмге, наркоманияга удур демиселге коллуунда кайгааракчы болуп эртип турарын шын эвес деп шүгүмчүлээн. Олар ук демиселге боттары база идепкейлиг киржир ужурлуг.

Күш-ажылчы эвес орулга алыр чоруктар-биле демиселди күштелдирер дугайында партияның болгаш чазактың доктаалдарын амыдыралга боттандырар талазы-биле ажылда база четпестер бар. Ооң колу — олча-ажык үндүрүп алыры-биле кем-херек үүлгеткеннерниң хөреңгизин хавырарынче кошкак кичээнгейни салып турары. Эрткен чылын Улуг-Хем, Бии-Хем, Тожу, Эрзин районнарда улус судтары хөреңги хавырар талазы-биле чаңгыс-даа ажыл чорутпаан.

Хуралга эрге-хоойлу пропагандазынга хамаарыштыр база чугаа болган. Амгы үеде республикада эрге-хоойлу билиглерниң 4 университеди, 5 школазы ажылдап турар, оларда 700 хире дыңнакчы хаара туттунган. Ындыг-даа болза, бо ам-даа четпес. Ону ам-даа күштелдирер херек. Чүге дээрге эрге-хоойлу билбес чоруктан хажыдышкыннар болуп турар. Ылаңгыя удуртукчу эштерниң юридиктиг билииниң чавыс чоруу дыка уржуктуг. Ажылдан үндүрткен хамаатыларның 60 хуузун улус судтары катап ажылга киирген. Оларга күрүнеден төлээн акша — 10 муң рубль.

Улус судтарының ажылдакчылары СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлери-биле таныжып, кадрларның харысалгазының дугайында чүүлдерге доктаап турар. Ук Пленумнуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырары-биле эрге-хоойлу камгалалында кижи бүрүзүн бүгү талалыг шыгдынып ажылдаар, четпестерни чайладыр ужурлуг дээрзин илеткелчи-даа, санал бергеннер — Кызыл хоорайда улус судунуң даргазы Р. Цуканова, Чөөн-Хемчик районда улус судунуң даргазы Н. Кужугет, Кызыл районда улус судунуң даргазы А. Абрамова болгаш өскелер-даа чугаалааннар.

Д. ИРГИТ.

УЛУГ-ХЕМДЕН МЕДЭЭЛЕР

Он ийиги беш чылдың ийиги чылының планныг онаалдаларын күүседир дээш «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң № 18 КМК-зының Иннокентий Маркелович Карповка удурткан тудугжулар бригадазы багай эвес ажылдап турар. Ол бригада 120 аал чурттаар бажыңның тудуун доозар четкен.

Тудугнуң ханалары салдынган. Шалаларын болгаш соңга, хаалгаларны база кылып турар. Бир айның планын бригада ажыр күүсеткен. Тудугжуларның арызында Виктор Егоров, Кызыл-оол Арага, Владимир Моляков, Иннокентий Хойлацкий олар хүн нормазын ажыр күүседип, өске эш-өөрүнге үлегерни көргүзүп турар.

Чаа туттунуп турар тудугну Эрги Шагаан-Арыгның чурттакчылары четтикпейн манап турар. Чаа хоорайже ам-даа беш чүс хире өг-бүле көжер ужурлуг. Ынчангаш чурттаар тудуун дүргедедири тудугжу бүрүзүнүң хүлээлгези. И. М. Карповтуң бригадазы ийи айның планын Совет Армия хүнүнде доозар деп сорулганы салган ажылдап турар.

* * *

Шагаан-Арыгның автотранспорт бүдүрүлгези он ийиги беш чылдың бирги чылының чүък сөөртүр талазы-биле планныг онаалдаларын чедиишкинниг дооскан. Он ажыг чолаачылар, слесарьлар чыл планын хуусаадан эрте күүсеткен. Оларга В. Д. Райс, А. И. Полетаев, А. К. Эркенов болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Шагаан-Арыг АТБ-зи пассажирлер аргыштырар талазы-биле база багай эвес ажылдаан. Автобус чолаачылары В. Ф. Беленогов, С. И. Пужичкин олар чыл программазын 150—200 хуу чедир күүсеткен.

Ө. МОНГУШ.

Хүннүң чугула айтырыглары:
специалистиң бодалы

СУМЫГА БОЛГАШ ТОЛЬЯТТИГЕ ШЕНЕЛДЕ ЧҮНҮ КӨРГҮСКЕНИЛ?

Он ийиги беш чылда бистиң чедиишкиннерниң эргелел башкарылганы, бүгү ажыл-агый механизмин сайзыраңгайжыдар талазы-биле ажылдың моон соңгаар канчаар чорударывыстан улуу-биле хамааржыр. Бо угланыышкынга чугула базым чуртка чорудуп турган экономиктиг шенелде болган: ону 1984 чылда — 5, 1985 чылда 20 министерствого чорудкан. Эрткен чылын үлетпүр продукциязының чартык кезиин үндүрүп турар бүдүрүлгелериниң үштүң бир кезии чаа байдалдарга ажылдаан. Оларга харылзаа, амыдырал хандырылга бүдүрүлгелери, транспорттуң чамдык кезии база немешкен. Бо чылын чаа система үлетпүрнүң өске адырларынче шилчип турар болгаш беш чылдың төнчүзүнде чурттуң бүгү улус ажыл-агыйын хаара тудар.

Шенелде аңаа киришкеннерниң ажыл-агый чорудулгазының түңнелдеринге ниитизи-биле эки салдарлыг болганын эрткен чылдар көргүскен. Төпчүткен удуртулганы бүдүрүлгелериниң эргелерин калбартыры-биле, оларның боттуксайлаң чоруун ажылдың түңнелдери дээш харысалга-биле чогумчалыг дүүштүрериче алдынган угланыышкын шын болганын ол чүүл база катап бадыткаан.

Ынчалза-даа шенелде шенелде-ле болгай. Чамдык талалары таарымчалыг болур, чамдыызын немей сайзыраңгайжыдар апаар. Чижээ, Сумының машина тудуушкунунуң М. В. Фрунзе аттыг каттыжышкынынга база АвтоВАЗ-ка 1985 чылдан бээр чорудкан шенелде дижик. Ооң сорулгазы үндүрүп турар продукцияның техниктиг бедик деңнелин база эки шынарлыг болуруун чедип алыры, техниканы болгаш бүдүрүлге технологиязын үргүлчү сайзыраңгайжыдары, ол ышкаш бодунуң хөреңгилерин болгаш банк чээлилерин эң ажыктыг ажыглаарының күсели-биле капитал салышкыннарын акшаландырары болур.

Шалың фондузунуң болгаш экономиктиг идиг бериишкинниң фондуларының өзүлдези арыг орулганың, арыг продукцияның болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң немей өзүлдезинден хамааржыр болгай. Ынчангаш хөй бүдүрүлгелер ол «немей өзүлде» көргүзүглерни бедидери-биле боттары-ла бедиткен планнарын ап, ажыктыг чорукту өстүрериниң курлавырларын ажылдадып киирип турар.

Ынчалзажок ындыг «немей өзүлде» көөр чорук ажыглаттынмаан аргаларны ам-даа хөй бүдүрүлгелерин эки байдалга тургузуп, оларга ажыктыг болуп турар.

Сумыга болгаш Тольяттиге шенелде чүнү көргүскенил? Ында каттыжышкыннар идиг бериишкин фондуларының немей өзүлделиг кезиин эвес, а рубль бүрүзүн «ажылдап ап» турар. Ону кылыры-биле беш чыл иштинде күштүг болур нормативти киирген: арыг орулганың рубль бүрүзүнден 70 хире копеек сумыжыларның боттарының эргезинге артып турар, АвтоВАЗ-та — оон арай эвээш. Мурнуунда чылдарнымдан ажылдерек эки база немей өзүлдениң көргүзүглери бедик-даа болза, бир эвес арыг орулга эвээш болур болза, идиг бээриниң фондулары база эвээш болур. Оон эрткеш, харын-даа арыг орулга талазы-биле план күүсеттинмес болза, бюджетче төлевир домей-ле бичелевес.

Каттыжышкын бюджеттен азы министерстводан чаңгыс копеек-даа албас, бүдүрүлгени чүгле бодунуң чыылдазының күсели-биле, чамдыкта эргежок чугула апарганда банкыдан чээли алгаш, бүдүрүлгени калбартып турар. Мурнунда турбаан база бир чаа чүүл болза, бүдүрүлге хөгжүдериниң фондузунче киирип турар амортизациядан (элендиден) киир санаашкын болур.

Продукцияга чарыгдалдарны эвээжедип, техника талазы-биле эде чепсегленип турган, күрүне өртектери доктаамал турда, арыг орулганы ковудедип болур. Чогум-на харын ынчангаш коллективтер хумагалалды, механизацияның болгаш автоматизацияның ии-не дээштиг кеврилерин шилип алырын, чогумчалыг технологияларны нептередирин, чиг эттиң, материалдарның артык курлавырларын кызырарын ёзулуг-ла экономиктиг сонуургал-биле көрүп турар апарган.

Сумының ЭБК-зы арыг орулгазын — эрткен чылын ажылдап алганы 62,4 млн. рубльни канчаар чарааныл? Ол акша коллуунда үш угланыышкынга барган. Эртем-техниктиг дешпилгеге, азы бөлүүнү-биле чугаалаарга, каттыжышкынның оон ыңай хөгжүлдезинге 21 млн. рубльди тускайлаан. Төс миллионну материалдыг идиг бериишкиннинге база барык-ла ол хиреби чурттаар бажыңнарын тударынче болгаш социал-культура хемчеглеринче берген.

Эртемге болгаш техникага Сумыда хүндүткелдиг хамаарылга, ЭТД-же үндүрүп турар он-он миллионнар таварылга эвес. Чогум-на харын калбак шинчилелдер, эртем организацияларын хаара тудканы АКШ-тың администрациязының ССРЭ-ге газ сордурар станцияларны бээрин хораанын ажып эртер арганы берген болгай. Оларны маңаа үндүрүп эгелээрин ыска хуусаада шиңгээдип алган, а америк парлалга ол дээрге болдунмас чүүл-дүр деп туржук. «Демирни ажылдап алыр херек» деп, «Бистее үик» бижээн. Демирнивис ажылдап турар, тергини эки ажылдап турар!

Социал адырга хамаарыштыр алырга, 1985 чылда ажыктар общежитиезин, 280 олуттуг уруглар садын, уруглар консультациязын, аныяк өг-бүлелер чурттаар бажыңны туткан. Бо беш чылда чурттаар бажыңнарын тударынга, социал-культура хемчеглерин боттандырарынга чылдын-на 12 млн. рубльден эвээш эвести үндүрерин планнап турар.

А ындыг бот-акшаландырылгашкын болгаш чарыгдалдарын боду дуглаары каттыжышкынга ажыктыг бе? Ам боду ажылдап алыр ужурлуг хөреңгини күрүне бюджеди берип-ле турган болгай. Ажыктыг. Мурнунда коллективке турум, бөзүрелдиг чорук чок турган. Заводчулар кажан, кайы хире, кандыг херегледерге хөреңги үндүрүп бээрин баш бурунгаар билбес турган. Ам ындыг эвес. Күрүнеге база ажыктыг: каттыжышкын арыг орулганы өстүрериниге шуут-ла дорт сонуургалдыг, ындыг болганда, бюджетче тырттырар түң чайгаар улгадып турар.

АвтоВАЗ-та ажыл база-ла ындыг угланыышкынның чорудуп турар. Ынчалзажок байдал арай өске. Ында бот-акшаландырылга болгаш чарыгдалдарын боду дуглаары чүгле техниктиг эде чепсегленишкинге база чаарты дериишкинге хамааржыр. А бүдүрүлге калбартырынга болгаш чаа тудуг кылырынга хөреңгини күрүне бюджединден ап турар. Ынчангаш Тольяттиде арыг орулганың рубль бүрүзүнден бюджетче 50 хире копеекти киирип турар.

Сумыжылар он бирги беш чыл планын дөрт чыл, чеди ай иштинде күүсеткен. А 1985 чыл оон-даа онзагай болган. Чарыгдалын боду дуглаар байдалда коллектив чаа курлавырларны тып алган: күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 13, арыг орулга 32 хуу өскен. АвтоВАЗ-тың түңнелдери база оон дудавас.

Бо чылын үлетпүрнүң 200 улуг бүдүрүлгези чаа принциптерже шилчиир. Ооң соонда ол бүгү үлетпүрнү хоме алыр.

Павел БУНИЧ,
ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының корреспондент-кежигүнү.

ЧОНУНГА БАРААЛГАТКАН ЧОГААЛ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Украинага Пушкинниң кым болу бергенин тайылбырлаары артык, мында бажың бүрүзүнде ону Шевченко-биле кады национал ыдыктыг чүүл кылдыр санап турар деп, украин шүлүкчү **Б. И. Олейник** чугаалаан. «Украин дүн шыпшың Дээр кылагар, сылдыстар чайынналып турар...» деп мөңгүннелчек суук одуругларын чугаалаарга-ла четчир.

Эрткен чүс чылдың 20—30 чылдарында-ла бижик билир украин кижи бүрүзү-ле ооң шүлүктерин альбомнарынга бижип ап чораан. Чүгле черин эвес, харын-даа дээрин алыпкан эн-не бүдүүлүк кижилер Пушкинниң планетазының чырык бээр күчүзүн тып ап база тодарадып ап шыдааннар.

Улуг угаакчы болгаш хамааты Пушкин чогаалчы кижиниң ат-алдарының уттундурбазы чондан хамааржыр деп санап чораан. Ол бүзүрел чүгле Арина Родионовнаның тоолдарындан тыптып үнген эвес. Улуг чогаалчы ындыг бодалга декабристерниң радикалдыг талазын, оларның чалбыыштыг кыйгырыгларын, бодунуң хөй үелери дилээшкиннерин, чылдар демдеглелдерин болгаш төөгү материалдарын дамчыштыр келген.

Пушкинниң чон-биле шуут тудуш харылзаалыг болуруунуң дугайында күзел-чүткүлү боттаныышының кыры турган үеде халаптыг боолзашкын дыңналган. Ол хире улуг салдарлыг чогаалчы-биле боон келген маргылдаазының ок-боонуң кужу-биле шиитпирлеттингенин ук маргылдааны чонунуң боду-биле маргылдааже шилчиткен болгаш төөгү талазы-биле ооң ужур-утка чогун бадыткаан. Ындыг түннел таптыг-ла сес он чыл эрткен соонда, улустар бот-боттарының аразында өнзээ-өштү каапкаш, бузулбас чаңгыс аай өг-бүле кылдыр каттышканы-биле бадыткаттынган.

Боду чон-биле деңге базып ора, Пушкин келир чүс чылдарда чонунуң базымы кандыг апаарын — чонунуң чырык келир үезин эскерип чораан.

Чыл санында-ла февральдың бо хүнүнде Кара хемчигештиң ак хары хан-биле кыза бээр, баштарывыс халайтыпкан, аар балыглаткан кижинни холдарывыска база катап кодуруп ап турган ышкаш сагындырар-дыр деп, Киргизияның улустуң чогаалчызы **Ч. Айтматов** бодунуң саналын эгелээн.

Пушкин хааның эрге-чагыргага чүгле базынчылыг чорбаан, ол чонунуң алыс шынчы медээчизи, улуг Россияның тургузукчузу чораан. Орус нацияның бодун утаазылап көргүзеринге, ооң аас чогаалын, литературазын болгаш уран чүүлүн, ооң угаан-бодалын чаарты көргүзеринче шынар талазы-биле чаа, характерниң талазы-биле революсчу базымны кылыр салым-чол аңаа таварышкан. Россия-биле чоокшулажып каттышкан улустарның национал уран чүүлүн болгаш культуразын сайзыраңгайжыдарынга Пушкинден артык салдар чедирген кижи делегейде чок деп бодаар мен деп, оратор чугаалаан.

Пушкинниң сөстери салгалдар дамчып өзүп нептерел, амыдыралдың бүгү талаларынга делгем оруктуп тып делгерел турар. Руська эстетиктиг шынарларының салгалдар дамчыыр чаагай чаңчылы шаг-үеден бээр камгалаттынып келген болгаш камгалаттынып турары. Төөгүде бижиттинип артканы Пушкинниң болгаш ону төрээн улуг орус улустуң ачызы. Ол дугайын чугаалавышаан, оратор Пушкин үезинден бээр салгаттынып келген номга ынак чорук бистиң национал онзагай байдалывыс, бистиң культуравыстың онза ачы-хавыязы кылдыр көрдүнер ужурлуг деп демдеглээн.

«Грузияның тейлери карангы дун-биле шуглаттынган». Улуг шүлүкчү ол хире бодуун болгаш чараш, уран сөстерин бижээн. Пушкинниң чогаадып бижээн шүлүктериниң одуруг бүрүзүнүң кайы хире уран-чечекин, сагышка кезээде артып каарын база сүр күштүүн шүлүкчү-академик **И. В. Абашидзе** (Грузия) онзалап демдеглээн. Пушкинниң сөстеринден магалыг чурумалдар төрүттүнген. Олар кижиниң идегелдиг өңнүк ышкаш, чаш назынындан эгелээш, хүнүң ашкыже чедир кагбас. Уран салымының ёзулуг күжү, күчүлүг аргалыы ол хире магаданчыг!

Ёзулуг литература, ёзулуг уран чүүл кезээде демократчы. Олар ындыг болбас аргажок. Орус классиканың демократчы чаңчылдарының чонунуң бедик идеалдары, күзел-соруу-биле тудуп харылзаалыы, шынны болгаш чөптүг чорукту дилеп тывары ооң эрес-диилиг, маадырлыы онзагай чүүл болур. Ынчангаш Пушкинниң хүннерин, бистиң амгы революсчу-демократтыг чаартылгаларывыс-биле бир дөмей, демдеглеп эрттирип турарывыс таварылга эвес деп, ол чугаалаан.

Бо хүннерде Пушкинниң «Кайгамчык чараш Грузиязы», Руставелиниң чуртту чамдык бергедээшкиннерге таваржып турар. Кеступ көрбээн күштүг хат-чаъс, хар көшкелер Грузияда бо хүннерде үргүлчүлеп турар. Бойдустуң ол халавы-биле демиселге Совет Грузияның ажылчы чону эрес-маадырлыг чоруун көргүзүп турар. Бүгү чурт, аңаа дузаламчыны көргүзүп турар деп, ол улаштыр чугаалаан. Чаагай сеткилди, ачы-дуржа найыралды, бот-боттарынга дузаламчыны, кээргээчел кижизиг сеткилди өттүрген Пушкинниң уран чогаалының амыдыралчызының база бир херечизи ол деп, оратор түңнээн.

Пушкин бистиң бүгү уран чүүл, ооң иштинде музыка культуравыска улуг салдарны чедирген деп, ССРЭ-ниң улустуң артизи, композитор **Г. В. Свиридов** саналынга чугаалаан. Бистиң музыка театрывыстың хөй-хөй үнелиг ажылдары Пушкинниң чогаалдарынга үндезилеттинип тургустунган. Глинканың «Руслан биле Людмилазы», Даргомыжскийниң «Русалказы» база «Даш аалчызы», Мусоргскийниң «Борис Годунову», Чайковскийниң «Евгений Онегини», «Калбак-кара кадыны», Римский-Корсаковтуң «Салтан хаан дугайында тоолу», «Алдын аскыр-дагаазы», Стравинскийниң «Маврызы», Рахманиновтуң «Алекозу» — бо бүгү Пушкинниң чогаалдары-биле хөй-аът киирткиин тургустунган ажылдар-дыр.

Пушкинниң шүлүк чогаалы орус романстарның болгаш уран ырның байлак культуразынга дөмелге чок салдарны чедирген. Глинканың «Даңгына ышкаш чараш кызым», Бородинниң «Талыгырда ада-чурттуң эриктерин», Рахманиновтуң «Чаным орта ырлайберве, чараш уруум» кым билбезил. Бо музыка орус интеллигенцияның каш-каш салгалдарының, а революция соонда бистиң хөй националдыг чуртувустуң улустарының эң калбак кезектериниң уран чүүлге сонуургалын хевирлеп тургузуп келген болгаш моон соңгаар-даа үргүлчүлээр.

Пушкин амыдыралының бүгү дургузунда улустуң ырларын болгаш тоолдарын харамдыгып дыңнап ап, олардан сөстүң чүгле ааннык дыңналырын болгаш чараш хевирин ап алыры кызыдып чораан эвес, херин-даа оларның ханы уран-чечен утказын билип ап чораан. Өске национал талаларга, бүрүнгү культураларга хамаарылгазы Пушкинниң бодунун-даа ооң поэзиязынга хөй-аъг киирген музыкантыларның-даа ханы орус чогаадыкчы чоруунуң онзагай байдалын чүгле онза күш-биле демдеглеп турган. Пушкинниң делегейи — эгээртинмес. Ооң сөстеринге бистиң бүгү республикаларывыстың композиторларының музыкалары тургустунган болгаш тургустунуп-даа турар.

«Моцарт болгаш Сальери» деп бичии трагедияда сиилирген бодалдарның кайгамчык ханызы мени кезээде-ле хаара туда бээр деп, ол чугаалаан. Чүге дээрге, Пушкин чүгле маңаа музыканың бодунуң алыс утказын кайгамчыктыы-биле чиге болгаш ханы билирин илереткени дээш эвес болдур ийин. «Гений болгаш өжээтен чорук — чүүлдешпес ийи чүүл-дүр» дээн шүлүкчүнүң мерген сөстери чүс-чүс чылдарда амыдыралдың хоойлузу болгаш уран-чечен чогаадыкчы чоруктуң өскерилбес негелдези болуп артып каар. Пушкин кандыг-даа уран-чечен бижилгени эки чүүлге чаагай, күштүг бараан болуру ышкаш кылдыр, аңаа кижилерниң эң калбак бөлүктерин киириштирерин аас-кежик ышкаш кылдыр көрүп чораан.

Пушкин дептерге-ле, сагыш-сеткилге чырык апаар деп, ССРЭ-ниң улустуң артизи **К. Ю. Лавров** чугаалаан. Ленинградка ооң мөчээниниң хүнү онза дыңналыр апарган. Чылдың-на ол хүнде, бүдүн чартык чүс чыл мурнундаазы ышкаш, кижилер Мойкада ооң сөөлгү квартиразынче болгаш Кара хемчигеште ол черже шуужуп-ла, шуужуп-ла турар. Пушкин ам улуг хоорайның сагыш-сеткилиниң чарты апарган. Пушкин бодунуң салым-чолу-биле бодунуң чогаадыкчы ажылынга мээң хоорайымның ханы утказының талазы-биле аштырып көрбээн төөгүзүн бижип каан болгаш кайгамчык өттүр болзашкын-биле ооң келир үезинче көрген дээрзин Ленинград чурттуг кижи болгаш, мен ынчаар бодап тур мен.

Хоорай бүрүзү хире-чергези-биле хоорай чурттуг кижилерниң аажы-чаңы болгаш салым-чолун хевирлеп каар. Ынчалза-даа хол-биле туттунган Петербург болгаш оон-биле кады символ апарган хоорай ону онза активчи кылып турар. «Петриниң хоорайы чараш бол, Россия дег сынмыш чок бол»... Россия дег сынмыш чок бол — Ада-чурттуң Улуг дайынында бүзээлээшкинниң дыңналып көрбээн ажыг-човулаңның үезинде Ленинниң хоорайын, Пушкинниң хоорайын камгалап алган ленинградчылар болгаш бистиң армиявыстың дайынчылары ооң ол сөстерин адап турган чадавас эвес ирги?

Ооң соонда оратор ооң бодунга чоок темага — Пушкин болгаш театр темазынга доктааган. Чаңгыс-ла классиктиң чогаалдарын Пушкинниң ышкаш кылдыр ынчаар хөй сценага тургуспаан ышкаш-тыр. Ооң барык бүгү шүлүглелдерин болгаш тоожуларын сценажыдып тургускан. Ынчалза-даа ол элдептиг ышкаш болзажок, шүлүкчүнүң шии чогаалдарын шии сценазынга тургузары чүүден берге боор турар. Бүдүн чартык чүс чыл эрте берди, ынчалза-даа сценага «Борис Годуновту», «Бичии трагедияларны», «Русалканы» идеалдыг кылдыр боттандырып тургузары ам-даа мурнувуста ышкаш-тыр. Чээрбиги чүс чылда сценага — кино, а бистиң үевисте — телевидениени каттыжа берзе-даа, ол ындыг боор турар. Пушкин философчу театры, бүгү үелерде турар театры саналдаан.

Пушкинниң гениалдыг театрынга тургустунмайн барган хире шак ындыг мөңге тема чок, амыдыралдың шак ындыг үндезин айтырыы чок! Ооң сцена чүүлдери бодунун боттанылгазынга чаа философчу театрны негеп турар. Бистиң чурттап эртип турарывыс революсчу өскерлишкиннер үезинде шак ындыг философчу театр бөгүнгү хүнге онза чүүлдешкен турар ужурлуг кылдыр бодап тур мен деп, ол демдеглээн. Пушкинниң шии чогаалы чогаадыкчы кижиден бодалдарның бедик ак сеткилдиин, шынныг чорукка хандыкшылдыын, кижиге ынакшылдыы, ооң үнезин медерел билирин негеп турар.

Пушкинниң өлүм чок сөзү, ооң соонда байырлыг концерт болган черге, Улуг театрның сценазынга, ол кежээ бүрүн эргелиг-биле чаңгыланып турган. Пушкинниң сюжеттери ёзугаар тургускан опералардан болгаш балеттерден көргүзүглер, ооң шүлүктериниң сөзүнге чогааткан романстар болгаш ырлар ооң каасталгазы апарган. Улуг шүлүкчүнүң тургусканы хол-биле туттпааны ол тураскаалды ылгаан чырыткыланчак одуруглары бөле чаңгыланып турган. Ада-чурт болгаш делегей культуразының хаячызынга тураскааткан болгаш ооң шүлүк чогаалынга хөй-аът кирген бистиң амгы үежилеривистиң шүлүктээн тураскаадыглары, база-ла ун алчыс тургулаан.

Ада-чурттуң гениалдыг оглунуң тураскаалынга ёзулал ол хүн чуртка ынчаар эрткен.

Найысылалдың Пушкин шөлү эртенден эгелээш москвачыларны соруна дег хаара тудупкан. Сураглыг тураскаалдың мурнунга диригчечектерин салган. Литераторлар, сцена мастерлери, ажылчыннар, студентилер бөрттерин уштугулаан алгаш, Пушкинниң мөңгезе хүрээден чоруур шүлүктерин номчуп база дыңнап тургаңнар. Шак 14 шак 45 минута турда шыпшың апарган: ынчаар таптыг-ла бүдүн чартык чүс чыл бурунгаар, Пушкин чок апарган.

* * *

Улуг ада-чурттуңунуң тураскаалын демдеглээр хааш Мойкада 12 дугаарлыг эргибажыңның чанынга муң-муң ленинградчылар чыглып келген. Байырлыг-тураскаал хурал М. И. Глинка аттыг үлегерлиг капелланың залынга үргүлчүлээн. Шүлүкчүнүң адын эдилеп турар кудумчуда монумент мөжээнге, Уран-чүүл шөлүнде Пушкинге тураскаалга чечектерин салгылаан. «Пушкин болгаш амгы культура» — ССРЭ-ниң ЭА-ның Орус литература институдунга болган эртем конференциязының темазы ындыг болган.

Бодунуң шүлүкчүзүнге — Пушкинге чонунуң кызыгаар чок ынакшылының дугайын көргүскүшкээн, литература-музыка кежээлери, митингилер чурттуң хөй-хөй хоорайларынга болгаш суурларынга, эвилелдешкен республикаларның найысылалдарынга болуп эрткилээн.

(СЭТА).

ДАШТЫКЫ ЮРИДИКТИГ КОЛЛЕГИЯНЫҢ АЖЫЛЫНДАН

«Ызыгуур салгакчызын дилеп...» дээн утказыг чарлалдарны «Известия» солунга парлап турар. Инюрколлегияның (даштыкы юридиктиг коллегияның (ДЮК) бо дыңнадыглары кижилерниң салым-хуузу-биле ханы холбашкан.

ДЮК-ту 1937 чылда үндезилеп тургускан. ДЮК совет хамаатыларның даштыкыда, даштыкы хамаатыларның совет девискээрде херектерин үзе шиитпирлээринге киржип, ызыгуур салгакчыларынга, эт-херекселге, банк төлевиринге, пенсияга, чарылган өг-бүлелерге, алиментилерге хамаарышкан айтырыгларны үзе шиитпирлеп турар.

— Кол-ла көрүп турар айтырыывыс ызыгуур салгакчыларының херээ боор турар — деп, ДЮК-туң даргазының оралакчызы Б. В. Кузнецов чугаалаан. — Ызыгуур салгакчыларының айтырыы кончуг кызыы, билдинмес боор чүве. Чижээ, «мээң төрелдеримни Белоруссияда төрелдеримни дамчыдып берип көрүңер» деп чагаа АКШ-тан келген. Өске чүү-даа билдинмес. Ол чагаага бир чурук хоолгазы суп каан болган, мында 30 чылдарның платьезин кеткен ийи уругну көргүскен, артында «Красная зорька» кинотеатр деп каан, ол-ла. Ындыг кинотеатр Витебск хоорайга турганын, чурукта ийи уругну тыпкаш, чогуур херекгени дамчыдып берген.

Киев чурттуг чурукчу Таисья Павловна Филипповичи Жискарның херээн сактып тур мен. 20 чылдар үезинде хуусалымының аайы-биле ол Шанхайга чеде бергеш, Андрэ-Стефан Жискар-биле өг-бүле туткан. Ооң соонда Таисья Павловна Төрээн чуртунче чанып келген, а Жискар Францияга артып калган. Оларның аразында чылыг харылзаа уламчылап турган. Андрэ-Стефан өлүрүнүн мурнунда бодунуң хөреңгизиниң эвээш эвес кезиин калдайынга бээрин аазаан. Ынчалза-даа Жискарның Францияда төрелдери ону бээриндне ойталаан. Бо херекти үш чыл сүржүп тургаш, бүдүрдүвүс. Чөөн чүк мастерлериниң 150 ажыг чуруктарын дамчыдып берген, а Таисья Павловна ол чуруктарын Киевте Барыын болгаш Чөөн чүк уран чүүлүнүң музейинге берген.

— Улуг хемчээлдиг, солун болгаш көрүп доспаан херектер бар ирги бе?

— Эндерик. Хөктүг херектер безин бар. Чижээ, армян Бабаджан дээрзи 1794 чылда Индияга өлүрүнүң мурнуу чарымында Донда Ростов чоогунда өскүстер бажыңынче болгаш армян хүрээже мөңге «пенсияны» шилчидип турарын аазаан чүве-дир. Ол пенсияны Россияже доктаамал болгаш үзүктелиишкин чокка, чүс бежен чыл ажыг үеде, барык бистиң үевиске чедир шилчидип келген-даа. Бабаджанның Калькутта хоорайда шимчеттинмес хөреңгизи бо хүннерге чедир орулганы киирип келген, а ооң аазаашкыны ам-даа күштүг боор артпышаан. Ынчангаш ДЮК Бабаджанның «пенсиязын» уруглар бажыңынга, эмнелгеге болгаш армян хүрээге төлээрин уламчылаар дугайында чугаалажышкынны Бенгалия штаттың чиңгине администраторубиле кылып турар.

Оон-даа элдептиг херек база бар. Петр I-ге оппозиция баштыңы чораан, гетман Полуботканың ызыгуур салгакчыларындан ДЮК-ка чагаа келген. Бо бай помещик туттурарының мурнунда Лондонда ост-инд дээр компанияның конторазынче сес доскаар алдынны болгаш өске-даа эдилелдерин чорудупкан чүве-дир. Ол херек ам-даа бүтпээн, чогуур документилер чок болган. Ону негеп турар кижилерде илдиглики дег барымдаалар база чок боор турар.

— ДЮК-туң өске ажылдарының дугайын чугаалап көрүнерем?

— Холушкак өг-бүлелер болгаш оларның уругларының салым-чолунуң дугайында херектер дыка берге боор турар чүве. Т. дээр совет уруг француз оолга барып алган. Эки амыдырал кайда боор, ону кухня ажылчыны кылдыр көре бээрге, ол чуртунче чанып келген. Ашаа оглун негей бээрге, совет суд чаш кижини иезинге арттырып каан. Француз ашаа кажар арга болап алгаш, каникул үезинде оглун Францияга чедирерин, школа эгелээрге ону катап эккеп каарын аазап, хол үжүүн безин бижип берген. Ам кайда боор, ол француз ээремче ине октапканы дег-ле чок чиде берген. Ол оолду дилеп эгелээн бис.

1984 чылда Нина дээр совет уруг шотланд ашакка барып алган. Олар эки чурттап-даа турган. Бир катап олар машиналыг агаарлап чорааш, чүък машиназы-биле үскүлешкен. Түңнелинде бичии Катяның адазы-даа, авазы-даа өлген. Өлүг-дириг аразынга арткан бичии Катя ам Совет Эвилелинде төрелдеринде. Азырадыкчызын чидиргени дээш бо уругга англи эрге-чагыргаларының пенсия төлээн турарын ДЮК чедип алган.

ССРЭ-де чурттап турар даштыкы хамаатыларның эргелерин база камгалап турар бис. Каш чыл бурунгаар бистиң бир гостиницавыска өрт болган. ГФР-ниң хамаатылары чурттап турган өрээл бүрүн өрттенген. Олар хөй түңнүг акшаны төлээрин негээн. ДЮК ону хынап көргеш, оларның негелдези чөптүг деп көрген. База бир чижек. Даштыкы чурттан келген автобус бистиң чүък машинавыс-биле үскүлешкен. Маңаа бистиң чолаачывыс буруулуг болган, ынчангаш чедирген когаралды төлеттирген.

— Ызыгуур салгаан херектерни совет кижилер канчаар көрүп турарыл?

— Улуг-ла дүвүрел чокка. Херек хөй чылдарда уламчылап кээр болганда олар аңаа чаңчыга бээр хире. Хомудай бээр байдал база турар чүве. Чүге дизе аазаан чүвениң хемчээл-түңү аргажок бичии-даа болгулаар.

— Аазаан акшаны кижилер шуптузун ап турар бе?

— Ийе. Херекке киришкен ДЮК ажылдакчылары болгаш даштыкы болчукчулар гонорар тырттырып алыр. Бис чүгле 15 хуузун күрүне орулгазынче тырттырар бис, а даштыкы болчукчуларның ачы-дузазы дээш төлевир талыгыр боор чүве.

— Совет хамаатылар алган акшазын, өске-даа хөреңгизин канчаар чарыгдап турар ирги?

— Кончуг-ла төлептиг. Оларның хөй кезии улуг түңнүг акшазын тайбыңның совет фондузунче, уруглар садтары, эмнелгелер, школалар тударынче шилчидип турар. Эрткен чылын Чернобыльдың чурттакчыларынга дузаламчы фондузунче шилчидип турду.

— Бис бо чүүлдү солун чарлалындан эгеледивис. Ону үргүлчү ажыглап турар силер бе?

— Чүгле эң бергедей берген таварылгаларда чарлаар бис. Биске архивтер, иштики херектер органнары, район, хоорайларның улус депутаттарының Советтери, аңгы-аңгы хамаатылар улуг дузаны чедирип турар. Чарлал бээрге чедер-четпес ийи талалыг боор чүве. Эки талазы — чарлал соонда херектиг кижилер дораан кээр. Четпес талазы — сан-түң чок хөй чагаалар кээри. Хөй саазынга «дужуп өлбес» дээш чарлалдарны эвээштп берип турар бис.

ДЮК хөй муң херектерни чедиишкинниг дооскан, даштыкының страхование фирмалары болгаш кооскү юристер-биле ханы харылзаалыг, ынчангаш чонунуң хууда эргелериниң талазы-биле кооскү организация апарган. Хельсинкиге түңнел актының принциптеринге дуушттур кижилер эргелери дээш моон соңгаар-даа чайгылыш чок туржур.

В. КУЛИКОВ,
СЭТА-ның корр.

Москва.

Делегей медээлери

ҮНЕЛЕП КӨРҮҮШКҮН

СЭКП Төп Комитединиң январь (1987 чыл) Пленумунуң шиитпирлерин даштыкы чурттарның хөй-нийтизи болгаш парлалгазы улуг сонуургал-биле чугаалажып көрүп турар.

◆ **МОНТЕВИДЕС.** Уругвайның Компартиязының ТК-зының Чиңгине секретары Родней Арисменди Уругвайның телевидениезинге кылган интервьюзунга Совет Эвилелинде боор турар улуг чаартылгаларның сорулгазы болза, чурттуң политиктиг үзел-бодалын сайзыраңгайжыдары, демократияның хөгжүдери болгаш совет ниитилелдиң политиктиг база экономиктиг амыдыралынга чонну калбаа-биле киириштирери болур деп чугаалаан. СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң түңнелдерин чамдык барыын парлалгада шын эвес тайылбырлап бижип турарын Уругвайның коммунистерниң удуртукчузу чидин-биле шүгүмчүлээн. Пленумга хамаарыштыр реаксылыг парлалганың «социализм буураашкынга таварышкан» деп бижип турары кандыг-даа үндезин чок нүгүлдээшкин-дир деп, ол медеглээн. Совет улус мөлчүкчүлер чок ниитилелди тургузуп быжыктырган болган оларның чуртту ажыл чок база акша үнези кудулаар деп чүвени шуут билбес. Ындыг чуртту канчап буураашкынга таварышкан деп чугаалап болурул? Совет коммунистер чедиишкиннерге доктаавайн, улам бурунгаар базымны кылыр дээш боттарының ажыл-амыдыралынга саат ужураштырып турар четпестерниң дугайын ажы-биле чугаалажып көрүп турар. Кайы-даа буржуаз күрүне бодунуң иштики четпестериниң дугайын ындыг диди чугаалап шыдаар бе?

А совет коммунистер боттарының келир үезинге бүзүрелдиг болгаш улуг планнарны чон-биле чугаалажып, хүлээп ап турар. Ол дээрге социализмниң амыдыралчы улуг күжүнүң херечизи-дир, деп Родней Арисменди чугаалаан.

◆ **МАДРИД.** «Паис» дээр испан солун редакция чүүлүнге СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң чурт иштинге улуг сонуургалы болдурганы бижээн. М. С. Горбачевтуң илеткелинде кирген чаартыкчы саналдар Советтер чуртун даштыкыда моон мурнунда көрүп турган байдалды эде көөр ужурга таварыштырган. Совет Эвилелиниң туруштарын, ылаңгыя чепсегленишкинниң дужурериниң дугайында туружун делегейниң хөй-ниитизи боттуг ёзу-биле көөр апаар деп, ук солун бижээн.

◆ **БОГОТА.** Колумбияның кооскү эртемдени, ол чурттуң найысылалында «Инка» университеттиң ректору, «Знание» деп колумбий ниитилелдиң даргазы Хайме Кихано СЭКП ТК-ның январь Пленуму социализмниң теориязынга болгаш практиктиг тургузуушкунга улуг салышкынны киирген деп медеглээн. Чурттуң амыдыралында илереп келген четпестерин совет удуртулганың ажы-биле диди билингени болгаш бүгүдеге чарлап дыңнатканы социализм идеязының база делегейде эң баштайгы ындыг күрүнени тургускан чурттуң амыдыралчызының болгаш күчү-шыдалдының херечизи болур деп, СЭТА-ның корреспондентизи-биле интервьюзунга ол чугаалаан.

Капиталистиг ниитилелден ындыг чижекти дыңнап, билип алыры берге болгаш болдунмас. Аңгыларның аразында чөрүлдээлерин чажырары, ниитилелде аар уржуктарны болгаш четпестерин мегелеп, чаап чажырары капитализмниң политиказының кол чепсээ болур. ССРЭ-де боттанып эгелээн эде тургустунуушкун социализм чуртунун күчү-шыдалын улам өстүрерин шуут бүзүрээр мен деп, Хайме Кихано чугаалаан.

(СЭТА).

КАНДААШКЫН УРЖУКТАРЫ

АДДИС-АБЕБА. Каңдаашкындан когаралга таварышкан районнарның чурттакчы чонунга дуза көргүзери —Эфиопияның чазаавның кол сорулгазы деп, катап тургузулга болгаш дуза көргүзер талазы-биле күрүне комиссиязының комиссары Берхану Джембере аңаа болган парлалга конференциязынга медеглээн. Бистер ында байдалды шиитпирлиг контрольдап турар бис. Ынчангаш бүгү-ле өскерлип турар байдалды хүреен чогумчударынче чүткүлдүг бис.

Комиссияның санап, үнелеп көргени-биле алырга, бо чылын күрүнениң онза дузазын 2,5 миллион эфиоп хамаатыларга көргүзер деп турарын Берхану Джембере чугаалаан.

Чоокку бүдүн чартык айда кижилерни эки хөрзүнүг областарже көжүрерин катап эгелээрин планнап турарын ол дыңнаткан. Ында ам 600 муң кижи доктаамал чурттай берген. Олар боттарын аъш-чем-биле бүрүн хандыртынып тар апарган. Бо чылдың сентябрьга чедир каңдаашкынга таварышкан крайларны 180 муң кижи каапкаш чоруур. Агаар-бойдустуң таарымча чок байдалдарын кошкадырынга салдар чедирери-биле арга-арыг дилиндертерин кылыр, черлерни мелиорзастаар болгаш өске-даа хемчеглерин чорудар программаны чазак боттандырып турар.

(СЭТА).

УЖУРАЖЫЫШКЫН

БЕРЛИН. Делегей харылзааларынга боо-чепсекти дужурериче болгаш чаъбыдылышкынче шиитпирлиг эргилдени болдурары-биле, АКШ-тың болгаш НАТО-нуң агрессчи бөлүктеринден үнүп турар ядролуг дайынның айыылын чайладыры-биле планетаның тайбыңга ынакшылдыг бүгү күштериниң кужениишкинин идепкейжидери эргежок чугула. ГСЧП ТК-ның Политбюро кежигүну, ТК-ның секретары Г. Аксен болгаш Швейцарияның Күш-ажыл партиязының ТК-ның Чиңгине секретары А. Маньекиин Берлинге болган ужуражышкынга ону онзалап демдеглээн.

Швейцар коммунистерниң удуртукчузу Рейкьявикке Совет Эвилелиниң иди үнүрген тайбың саналдарын, а ол ышкаш Варшава Керээзиниң киржикчилеон күрүнелерниң Будапешт Кыйгырыында социалистиг дем каттыштырылга чурттарының калы кылган эгелекчи саналдарын долузу-биле деткип турарын швейцар коммунистерниң удуртукчузу илереткен. Ол тайбың саналдар Швейцарияда тайбың талалакчыларының шимчээшкининге чаа идигни берген деп, А. Маньен чугаалаан. Делегей харылзааларын эки жилдеринге ГСЧП-ниң болгаш ГДР-ниң киирген салышкынынга улуг үнелелди ол берген. Төп Европага ядролуг чепсектен хостуг девискээрин, а ол ышкаш химиктиг чепсектен хостуг зонаны тургузар талазы-биле авторларының бирээзи ГДР болуп турар эгелекчи саналдарны Швейцарияда деткип турар.

Интернационалдыг эп-сеткил каттыштырылгазының болгаш бот-боттарынга бүзүрежилгениң ёзузу-биле ГСЧП биле ШКП-ниң аразында харылзааларның эки хөгжүп турарын ийи тала сеткил ханышкыны-биле демдеглээн. Ийи партияның аразында ачы-дуңмалышкы кады ажылдажылганы улам ынай хайыладыр талазы-биле кады кылыр базымнарны чугаалажып көрген.

(СЭТА).

МУЗЕЙ

БОНН. Барыын Германияда Трир хоорайда Карл Маркстың бажың-музейи улуг угаанның бодалчының философия талазы-биле номчалын өөренип көөр улуг төп болу берген. Музей ГФР-ден даштыкаар турар эртем албан черлери-биле, ооң иштинде Москваның, Лондонуң, Пекиниң библиотекалары-биле идепкейлиг-биле кады ажылдап турар.

Музейниң көрүкчүлериниң саны өзүп турар. Январьда эртемниг коммунизмниң үндезилекчизиниң төрүттүнген бажыңынга 1172 кижи чораан. Сөөлгү чээрби чыл иштинде ниитизи-биле аңаа янзы-бүрү чурттардан, ооң иштинде Совет Эвилелинден чартык миллион кижи чораан.

(СЭТА).

ЧУГААЛАЖЫЫШКЫН

ДЕЛИ. Ийи чурттуң аразында кызыгаарда дүшкүүрлүг чорукту кошкадыр айтырыглар талазы-биле Индия биле Пакистанның делегацияларының аразында беш хүн үргүлчүлээн чугаалажышкыннар индий найысылалга доозулган. Индия биле Пакистан кайы-кайызынче-даа халдашпазының дугайында дугуржулгаларны чедип алган болгаш кызыгаарга дүшкүүрлүг чорукту чидиглендиреринче угланган кандыг-даа хөделиишкиннерни болдурбас хүлээлгелерни боттарынга алган деп, талаларның ат салганы түңнел документизинде айыткан. Ийи күрүне секторлар аайы-биле кызыгаар чоогунда турар районнардан чоокку он беш хүн дургузунда шериглерин ырадыр дугайында шиитпирин база хүлээп алган деп, «Таймс оф Индиа» солун демдеглээн.

Чугаалажышкыннарга делегацияларның удуртукчулары — Индияның даштыкы херектер министерствозунуң секретары А. Гонсалвес болгаш Пакистанның ДХМ-ниң даштыкы херектер талазы-биле секретары А. Саттар Делиге индий-пакистан ужуражышкынының чедиишкинниг доозулганы ийи чурттуң аразында бүзүрелдиг быжыглаарынга болгаш ийи таланың харылзааларын чогумчударынга байдалдарны тургузуп бээринге салдар чедирер дээрзинге идегелин илергейлээшкен.

Журналистер-биле болган ужуражышкынга чүве чугаалап тургаш, Индияның премьер-министри Р. Ганди индий-пакистан чугаалажышкыннарының түңнелдеринге сеткил ханганын медеглээн. Пакистан-биле кошка-хелбээ харылзааларны тургузары дээш Индияның чазаа өскерлиш чок туржук турар деп, ол демдеглээн.

(СЭТА).

ХУРАЛ

ПРАГА. Варшавага болуп эрткен делегей болгаш идеологтуг айтырыглар талазы-биле социалистиг чурттарның акы-дуңмалышкы партияларының ТК секретарьларының чөвүлел хуралының түңнелдерин ЧКП ТК-ның Президиумунуң хуралынга чугаалажып көрген. Чөвүлел хуралдың түңнелдеринге бедик үнелелди ол берген, ажылдың делегей болгаш идеологтуг участоктарынга акы-дуңмалышкы чурттарның бот-боттарының аразында кады ажылдажылгазын ханыладырынче угланган чаа хамаарылганы дилеп тывары угланган кужениишкиннерге долу деткимчени илереткен. Чөвүлел хуралга хүлээн алган шиитпирлерни боттандырып чорударын идепкейлиг-биле хандырарын партия болгаш күрүне органнарынга, албан черлеринге саналдаан.

Алкоголизм-биле демисел дугайында хоойлуну ЧССР-де боттандырып чорудуп турары-биле холбашкан айтырыгларны хуралга база чугаалажып көрген. Арагалаашкын болгаш алкоголизм социал, мораль болгаш экономиктиг талаларга шыңгы таарымчалыг эвес уржуктарга чедирип, улустуң кадыкшылынга хораны болдуруп, кем-херек үүлгедиринин, күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээриниң чылдагааннары болуп турар. Социал ол бак чүүлдүг оршээлдиг көрүп турар чорук хөй-ниитиниң чөптүг шүгүмчүлелин болдуруп турар деп хуралга айыткан. Арагалаашкын-биле демиселди күштелдирери-биле эргежок чугула хемчеглерин ап чорударын коммунистерге ЧКП ТК хүлээндирген. Алкоголизм-биле демисел дугайында чаа хоойлуну ажылдап кылып эгелээрин саналдаан.

(СЭТА).

КАМПУЧИЯ. Пол-потчу дерзии ёзу-чурумнуң көргүскүр үүлгедииниң түңнели.
СЭТА-ның фотохрониказы.

ОРУС ФАМИЛИЯ

Узбек ССР. Улуг эвес Сох суурда чурттап турар Халил Кашамов 45 чыл ажыг үе иштинде узбектерге анаа эвес Мельников деп фамилияны эдилеп келген. Ол ындыг фамилияны ырак 41 чылда бодунуң эжи рота командири капитан Мельниковтуң өлгениниң соонда аңаа тураскаал болдуруп ап алган.

Ядыы тараачын өг-бүлеге Чумакчи кишлакка Халил төрүттүнген. Аңаа өскен, школага өөренип чораан. 1939 чылда бодунуң чаңгыс суур чурттугулары-биле кады Ферганаың Улуг каналын тудары-биле чоруткан. 1940 чылда ону шеригге келдирткен.

Дайынның ол 725-ки артиллерия полугунуң шыгаакчызы болуп урткаан. Узбек.сержантыны рота командири капитан Иван Тимофеевич Мельников ада ёзузу-биле көрүп чораан. Олар улуг өнүктер болу бергеннер. Тулчуушкун үезинде капитан Мельников аары-биле балыгланган. Санбатка чедир сес километр черге Халил ону кодуруп чедирип келген. Ынчалза-даа балыглаашкын өлүмнүг болган.

— Мээң ук-уксаам төне бергени ол-дур — деп, өлүп чыда Мельников чугаалаан.

— Чок, мен сээң фамилияң ап алыр мен — деп, аңаа Халил чугаалаан.

Удаваанда Халилге Мельниковтуң фамилиязын тывыскан.

Ол дугайын адазынга чагаазынга бижээн, үр манаан чагаазын алгаш, «Сен шын кылган-дыр сен, оглум...» деп, ол номчаан.

Сержант Халил Мельников Смоленск, Бобрович, Буц, Старая Русса дээш маадырлыы-биле тулчуп чораан. Брест чоогунга аары-биле балыгланган. Госпитальга сес ай эмнеткениниң соонда Сохче ээп келгеш, милицияга ажылдай берген, 1945 чылда СЭКП кежигүнүнге кирип алган. 27 чыл — милиция органнарынга капитан. Мельниковтуң стажы ындыг.

Оңза айыылдыг кем-херек үүлгедикчизин тудуп хоруглааны дээш ооң адын бижээн шак-биле шаңнаткан.

Амгы үеде Мельниковтуң өг-бүлезин — олар шупту чээрби кижи — Сохта кижи бүрүзү билир.

ЧУРУКТАРДА: Халил Мельников; Мельниковтарның паспорттары.

Р. ШАГАЕВТИҢ фотолары. СЭТА-ның фотохрониказы.

Культура амыдыралы

ИС ЧОК ЧИТПЕЗИН ДЭЭШ

Бай-Тайга районнуң культура ажылдакчылары бүгү талалыг эде тургустунуушкунну, дүргедээшкинниң боттандырары дээш улуг-хуузун киирип турар. Материалдыг баазаа чыл санында экижип орар. «Тээли» совхозтуң «Найырал» салбырында кодээ Культура бажыңынга капитал септелгени болгаш өске-даа культура албан черлериниң агар септелгезин чогуур үезинде кылган. Бай-Талда болгаш «Найырал» салбырында библиотекаларның оран-савазын алгыткан. Шуй суурда уруглар библиотеказын 1986 чылда ажыдып, ажыглалга киирген. Районда чоннуң культурлуг хандырылгазын 9 культура бажыңнары, 9 библиотекалар, 2 эстетиктиг кижизидилгениң школалары боттандырып турар.

1986 чылда культура-албан черлериниң ажылын СЭКП ТК-ның «Культура албан черлерин болгаш спорт тудугларын ажыглаарын улам экижидер хемчеглер дугайында» доктаалын күүседирипче угландырып, ону күүседир сорулга-биле культура-спорт комплекизиниң дүүштүрүлге чөвүлели район товунуң албан-организациялары-биле кады чаңгыс аай план ёзугаар ажылдап турар. Сөөлгү үеде чоннуң киржилгези кончуг идепкейжээн. Чүге дээрге борта хөй-ниити организацияларының, партия, комсомол, профэвилел комитеттериниң болгаш херээженнер чөвүлелдериниң талазындан чоннуң бот-идепкейин көдүрериңге боттуг дузаны доктаамал чедирип турганы улуг рольду ойнаан.

Культура-массалыг кижизидилге ажылының ёзулуг топтери апар чыдар албан черлери районда бар. Районнуң төп библиотеказы (эргелекчизи Т. Хертек), уруглар библиотеказы (Н. Хүрең), Бай-Талдың кодээ Культура бажыңы, районнуң Культура бажыңы (директорлары А. Чульдум, Б. Дилак) эде тургустунуушкуннуң айтырыгларынче ханыдап, чогаадыкчы диилээшкиннерни кылып турар.

Чоннуң дыштанылгазын организастаарының болгаш чаа совет чаңчылдарны пропагандалаарының эки дуржулгазын «Бай-Тал» совхозта тургускан. Хөй-ниити организациялары-биле быжыг харылзааны тудуп, арага ишпес кудаларны солун эрттирип, чурум үрээр, арагалаар, хулиганнаар чоруктарга удур кижизидилге ажылын экижидип, күш-ажылдың хоочуннарынга тураскааткан кежээлерни Шуйнуң болгаш Кызыл-Дагның культура бажыңнарында эрттирип турар. Ниитизи-биле районнуң культура албан черлери эрткен чылдарга деңнээрге ажылын бүгү талазы-биле экижиткен.

Районда сөөлгү үеде сонуургал айы-биле каттыжыышкыннарның болгаш бөлгүмнерниң саны немежип турар. Маңаа хамаарыштыр «Меңгүлек» деп чечен чогаалга болгаш музыка чогаадылгазынга хандыкшылдыг бот-тывынгыр авторларның каттыжыышкыны. Кызыл-Даг суурда улусчу уран-шеверлерниң каттыжыышкыны үениң негелдези-биле дүүштүр эде тургустунуп, ажылдап турары демдеглексенчиг.

«Меңгүлек» чечен чогаал болгаш музыка каттыжыышкынын партия райкомунуң ажылдакчызы К. С. Чүлдүм билдилиг удуртуп, ооң дыңнакчылары-биле доктаамал харылзаалыг ажылдап, чаа бижиттинген чогаалдарның сайгарылгазын кылып турар. Каттыжыышкын янзы-бүрү мергежилдиң болгаш назы-хар талазы-биле аңгы-аңгы кижилерни: пенсионерлерни, аныяктарны, школачыларны хаара тудкан. Ук каттыжыышкынның кежигүннери-биле чогаадыкчы ужуражылгаларны чон мурнунга организастап турар. Ындыг ужуражылгалар «Бай-Тал», «Кара-Хөл» совхозтарның ажыл-ишчилериниң мурнунга болгулаан.

Кызыл-Даг суурда чурукчуларның болгаш үе шеверлерниң каттыжыышкыны тургустунганындан бээр чаа-ла ийи ай хире үе эрткен. Ынчалза-даа каттыжыышкынның киржикчилериниң кылган ажылдарының делгелгезин Кызыл-Даг суурнуң бодунга, Бай-Тал, Шуй суурга организастаан. Ооң ажылын хоочун даш чонукчузу, улусчу уран-шевер мастер, ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң кежигүнү Саая Көгел удуртуп турар. Ындыг хевирлиг чаа солун бөлгүмнерни, каттыжыышкыннарны ам-даа организастаарын планнап турар.

Бистиң районда культура ажылынга эле тургустунуушкун ам-даа эки шуудавайн турарын демдеглээр апаар. «Тээли» совхозтуң Культура бажыңында ажылдаарынга таарымчалыг байдалдар тургустунмаан. Төп Культура бажыңы соок, дүрги түрүлге чөвүлели ажылдавайн турар. Ээр-Хавак сүт-бараан фермазында кодээ клубка чыл санында ийи-ийи эргелекчилер солчуп турарындан ооң ажылы шуут экиживейн келген. Харын-даа чайгы үеде клуб ээ чок артар болгаш ээн калып, үрелип турар.

Оон ыңай чогаалчыдылга, чаагайжыдылга ажылы, кескү агитация талазы-биле байдал районнуң культура-албан черлеринде ам-даа арай чедимче чок хевээр. Районнуң Культура бажыңының талазындан өске черлерге методиктиг дуза чедирер ажыл кошкак, ажылы-биле чугаалаарга, чорувайн турар.

Районнуң культура бажыңнарынга эртип турар эки шынарлыг темалыг кежээлерни, оюн-концерт көргүзүглерни болгаш өске-даа онзагай чаа хевирлиг дыштанылга кежээлерни бодунуң суурундан өске суурларга, совхозтарга барып эрттирип, дуржулга солчулгазын кылыры чогаадыкчы ёзулуг ажылдаарынга дузалаар. Чүге дээрге кончуг эки белеткелдиг солун кежээни эрттирип алыр. Ооң соонда ол кежээ оон-биле доостур, кайнаар-даа таравайн, ол-ла хевээр соксаар. Шак ол эки чүве ис чок читпези-биле ооң сценарийн тарадыр, дуржулга солчуушкунунуг үнүүшкүннерин моон соңгаар экижидерниң чутулазының дугайында айтырыгны кодуруп, ону амыдыралга боттандырары эде тургустунуунуң бир хевири болур.

Культура ажылында чедир кылдынмаан чүүлдер ам-даа эвээш эвес. Ону экижидер сорулга-биле культура албан черлери хөй-ниити организациялары-биле харылзааны улам күштелдирип, культура-массалыг ажылдарны калбартып, чон ортузунга организакчы ажылдың дээштиин чедип алыры негеттинип турар. Ам бо хүннерде культура ажылдакчыларындан негелде тодаргай: юбилейлиг чылда бүгү планныг даалгаларның болгаш социалистиг хүлээлгелериниң күүселтинген турары дээш долу күжүн берип, ажылды үндезини-биле чаартып экижидери болур.

Б. ХОМУШКУ.

КОНКУРС-КЕЖЭЭ

Бай-Тайга районнуң «Меңгүлек» чечен чогаал каттыжыышкыны райкүүскомунуң культура килдизи-биле кады Улуг Октябрьның 70 чылынга уткуштур улусчу чогаадылганың ийиги Бүгү-эвилел фестивалының район товунуң коллективтериниң чечен чогаадылга конкурс кежээзин организастап эрттирген.

Конкурстуң негелделеринге дүүштүр «Меңгүлек» чечен чогаал каттыжыышкыны хана солуннуң болгаш тускай альбомнарны белеткеп үндүрген. Аңаа авторларның бижээн чогаал ажылдары, ылангыя бот-тарының бижээн шүлүктери хөй болган. Тээли ортумак школазы аас чогаалынга тураскааткан хана солунну үндүрген. Аас чогаалын чыып, ону пропагандалаар талазы-биле ажылды бот-тывынгыр уран чүүлдүң хоочуннары А. С. Хертек, К. С. Ооржак идепкейлиг чорудуп, боттарының мергежилин аныяк башкыларга дамчыдып берип турар.

Конкурс-кежээге ырылар, шүлүктерден ангыда шоодуглуг чечен чугаалар элээн хөй болган. Бо жанрга чечен чугааларны бот-тывынгыр уран чүүлдүң хоочуну М. Сат, башкылар Т. Осур, М. Кужугет олар номчааш, бедик үнелээшкинниң алганнар.

Чаа тургустунган ырлардан Ч. Чюдюктуң «Хемчик Бажы — Бай-ла Талым» деп шүлүүнге Б. Чамбыттың бижээни чырык хөөнүг, сергек болгаш чоргааралдыг аялгазы көрүкчүлерни сонуургаткан. Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы бот-тывынгыр композитор Б. Чүлдүм-Сүрүңнуң ырларындан аңгыда, К. Чульдумнуң бодунуң сөстеринге бижээни «Чалыы Тывам — ынак черим», «Мала, сарыым» деп ырлары мактаттырган.

Бо кежээге Тээли ортумак школазының башкылары бүгү тала-биле эки киржип, бирги черни ээлээн.

Н. СЕДИП.

ЧААГАЙ САКТЫЫШКЫН-БИЛЕ

ПМА-ның ном үндүрер чери Саманта Смиттиң «Совет Эвилелинче аян-чорук» деп номун 50 муң кезек кылдыр парлап үндүрген. Чаагай сактыышкын-биле ол бистиң чуртувуска чораанын бижип турар.

Мэн штаттың чурттакчылары ону «хүн херели» деп адап алган турган. Оларга ол үзел-бодалы аңгы-даа кижилер тайбың кады-кожа чурттап болур деп бүзүрелин шаңнаан.

Өбери хоорайның хөй-ниитизиниң күзели-биле ында ооң хүлер тураскаалын тургузуп турар.

Г. ХОБОТЬЕВ.

СОЛУН БОЛГАН

Аксы-Барлыктың кодээ Культура бажыңынга «Авам, ачам база мен» деп дыштаныылга кежээзи солун, хөглүг эрткен. Бо кежээни районнуң Культура бажыңының ажылдакчызы Валентина Моңгуш удуртуп эрттирген. Аңаа «Мажалык» агиткультбригаданың кежигүннери база киришкен.

Агиткварталра бүрүзүнден сес өг-бүле командалары маргылышкан. Бирги черни Олег, Мария Монгуштарның өг-бүле командазы алган. Ийиги, үшкү черлерни Сергей, Галина Биче-оолдарның болгаш Эрес-оол, Валентина Сарыгларның өг-бүле командалары тус-тузунда ээлээн. Кежээни чон сонуургаан.

Б. БАГЫТ-ООЛ.

КОНКУРС ЭРТКЕН

Бистиң Саглы Культура бажыңынга аныяктарның дыштаныылга кежээлери доктаамал эртип турар. Чоокта чаа бир дыштаныр хүн кежээзинде тыва улустуң ырларынга, кожамыктарынга, сыгыт, хөөмейге күүселделерге конкурс эрткен.

Конкурстуң түңнелинде бирги черни эмнелге, ийигизин — автопарк, үшкүзүн — кодээ Совет коллективтери тус-туста алгылаан. Эмнелге коллективиниң белеткели черле эки болган. Школа коллективи база идепкейлиин көргүскен. Сыгытчылар Степан Монгуш, Омак Кара-Сал оларның сыгыдын чон сонуургаан. Тиилекчилерге хүндүлел бижиктерни, өртектиг белектерни тывыскан.

К. САТ.
Өвүр район.

СПОРТ МЕДЭЭЛЕРИ

✦ **ЧИИК АТЛЕТИКА.** ССРЭ-ниң Пензада эрткен кышкы чемпионадынга Бүгү-эвилелдиң чаа үш рекордун тургускан. Ол рекордтарны шуптузун херээжен спортчулар тургусканнар. Подмосковье чурттуг Марина Жирова 60 метр дистанцияны 7,16 секундада маңнап эрткен. Киевтиң спортчузу Мария Пинигина 400 метр дистанцияны 52.03 секундада эрткен, а москвачы Наталья Лисовская ядрону 22,14 метр октаан.

Эр улус рекордтар тургуспаан-даа болза, база-ла эки түңнелдерни көргүскен. Ворошиловградтан келген спортчу Виктор Брюзгин 60 метр дистанцияны 6,60 секундада маңнап эрткен. Бо сезонда ол эң эки көргүзүг болган. Чаагай күзел-сорукутуң оюннарының тиилекчизи Сергей Смирнов ядрону 21, 40 метр окташ, бо сезонда делегейде эң шыырак түңнелдиг болган, а Одессаның толээзи Геннадий Авдеенко 235 сантиметр бедикти ашкаш, чуртуң чемпиону атты баштайгы удаа чаалап алган.

Кросска делегейниң бирги чери дээш Женевага эрткен маргылдаага Москвадан Марина Родченкова биле Свердловск областың Серов хоорайындан Андрей Останин олар тиилээннер. Ол чаңчыл болган маргылдааны Швейцарияның ажылчыннарының спорт ниитилели организастап турар.

✦ **СУГГА ЭШТИРИ.** Боннда эртип турар делегей маргылдаазынга канада спортчу Виктор Дэвис 25 метр хемчээлдиг бассейнге эштириинге бодунуң рекордун чаарткан. Ол 200 метр дистанцияны 2 минута 08,82 секундада эштип эрткен. 16 харлыг румын спортчу кыс Тамара Костаке база чаа рекордту тургускан. Ол 50 метр дистанцияны 24,94 секунда үеде эштип эрткеш, Францияга чоокта тургускан рекордун чаарткан.

✦ **ФИГУРЛУГ ЧУНГУЛААШКЫН.** Сараевода олимпийжи «Зетра» деп чуңгунуң дожунга болган маргылдааларга ГДР-ниң спортчузу Катарина Витт Европа чемпиону атты беш удаа чаалап алган. Москвачы Кира Иванова моңгүн медальды, ооң чаңгыс чер чурттуу Анна Кондрашова хүлер медальды чаалап алганнар.

✦ **ФЕХТОВАНИЕ.** «Таллин хылыжы» деп чаңчыл болган делегей маргылдаазында ССРЭ-ниң шилиндек командазы ам беш удаа тиилелгени чедип алган. Команданың составынга москвачылар Александр Можаев, Игорь Тихомиров, Андрей Шувалов, Киевтен Сергей Кравчук база Харьковтан Михаиль Тишко олар киргеннер. Олар Францияның шилиндек командазын 9:3 санга утканнар. Эстонияның спортчулары үшкү черде.

✦ **МЯЧИЛИГ ХОККЕЙ.** ССРЭ-ниң шилиндек командазы Стокгольмга эрткен делегей маргылдаазынга Норвегияның хоккейжилерин 11:3 санга уткаш, ук чемпионаттың хүлер медалын чаалап алганнар. А шведтер фин спортчуларны 7:2 санга уткаш, бирги черни ээлээн.

✦ **БАСКЕТБОЛ.** ССРЭ чемпионадында ЦСКА-ның спортчулары мурнап турар. Тбилиси маргылдааларынга киришкеш эң дээре алды командаларның оюнунга ЦСКА-ның баскетболистери беш команданы уткаш, маргылдааның таблицазын баштап турар. Ийиги черде Каунастың «Жальгирис» командазы.

(СЭТА).

✦ Районнуң спорт комитединиң коллективтер аразында шилчинир кубогу дээш волейбол маргылдаазынга эр улустуң 11, херээженнерниң 6 командалары боттарының спортчу мергежилин шенешкеннер.

Эр улустан Тээли ортумак школазының башкылар командазы бирги черни алган. Ийиги, үшкү черлерни Тээлиде ажыл-агыйлар аразында КМК-ның, «Бай-Тал» совхозтуң командалары үлешкен.

Херээжен ойнакчылардан «Мурнакчы» совхозтуң командазы эваангыр ойнап турраш тиилээн. Ийиги черни районнуң кижи эмнелгезиниң, үшкүзүн «Кара-Хөл» совхозтуң волейболистери тус-тузунда ээлээн.

Бирги черлерни алган тиилекчи командаларга шилчинир кубоктарны тывыскан.

И. СЕДИП-ООЛ.
Бай-Тайга район.

✦ Кызыл-Мажалыкка районнуң бирги чери дээш волейболга маргылдаа эрткен. Аңаа эр улустуң тос, херээженнерниң алды командалары киришкен.

Б. БАГЫТ-ООЛ.

✦ Волейболга Бии-Хем районнуң бирги чери дээш маргылдаа Туранда «Колос» Культура бажыңының спорт залынга эрткен.

Он командаларның аразындан Туран хоорайның командазы тиилээн.

С. КОШКАК.

✦ Волейболга районнуң бирги чери дээш маргылдаа Тес-Хемде Белдир-Арыг ортумак школазының спорт залынга эрткен. Эр, херээжен улустуң он беш командалары аңаа идепкейлиг киришкен.

Т. ДАШ-ООЛ.

✦ Тес-Хем районнуң күш-ажылчы коллективтериниң база школачыларының бирги чери дээш хаак маргылдаазы Самагалдайга эрткен.

Албан организациялар бүрүзүнден бир удуртукчу, ийи эр, бир херээжен спортчулар дистанцияларже үнген. Түңнелинде районнуң мал эмнелгезиниң коллективи мурнаан.

Д. ТАНОВ.

✦ Хову-Аксы суурда күш-ажылдың хоочуну Арага Амырланович Сат пенсияже үнсе-даа, суурнуң ажыл-ижинге бодунуң үлүүн киирип, чурттакчыларның хууда малын кадарып, ол хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип турар.

Ол хостуг шагында шыдыраалаарынга, бөг кагарынга, кажык адарынга ынак. Ынчангаш аныяктары спорттуң ол хевирлеринге өөредирипче сагыш салып, идепкейлиг чоруун көргүзүп турар.

В. БАДЫЖЫК.

✦ Бокска «Трудовые резервы» спорт ниитилелиниң бирги чери дээш аныяктар болгаш улуг улус аразынга маргылдаа Кызылда № 4 ортумак профессионал-техниктиг училищениң спорт залынга эрткен. Аңгы-аңгы разрядтыг 100 хире спортчулар шаңналдыг черлер дээш туруушкан.

Маргылдааның түңнелинде № 4 училищениң командазы бирги черни ээлээш, шилчинир кубокту чаалап алган. Тиилекчилер республиканың бирги чери дээш удавас болур маргылдаага киржир.

А. БОРХОНОВ.

ТВ

ФЕВРАЛЬ 12-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — «Киржикчилер болгаш күүседикчилер». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35 — «Лаутензак алышкылар». Уран-чечен телефильм. 1-ги, 2-ги сериялары. 11.25 — 11.30 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — «Циркке шупту ынак». 16.45 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 17.30 — «Оожум. Бижилге чорупт тур». Тбилиси хоорайның «Чиора» болгаш «Алиони» деп уругларының ыр ансамбльдериниң концерти. 17.45 — «Хоорай, ачам болгаш мен». Арагалаашкынның хоразының дугайында док. телефильм. 18.00 — «Чер-черлерде шиитпирлеттинип турар». «Үениң мурнунга харысалга». СЭКП-ның XXVII съездизиниң шиитпирлерин күүседири-биле Пенза областың партия болгаш совет организацияларының ажылының дуржулгазының дугайында. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Хоккей. Делегей маргылдаазы. НХЛ-дың болгаш ССРЭ-ниң шилиндек командалары. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Лаутензак алышкылар». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 23.05 — Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. (А. С. Пушкин-шүлүкчү - публицист-шүлүкчү). 00.00 — 00.20 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «...Чаңгыс-ла амыдырал». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Л. Н. Толстой. «Бал соонда». 7 класс. 9.05 12.00— Испан дыл. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Москвага декабрьда болган боо-чепсектиг тура халыышкын. 10.35; 11.35 — Зоология, 7 класс. Күш-ажыл-агыйы 11.00— Шыдыраа школазы. 12.30 — Бойдус-биле таныжылга. 1 класс. Хлеб-бүгүдениң кол чүүлү. 12.50 — «Он кижиниң бирээзи-ле». Уран-чечен фильм. 14.00 — Медээлер. 14.55 — 16.05 — «М. И. Глинка. Романстар». Фильм-концерт. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Сылдысчыгаш». Пионерлер—комсомолдуң съездизинге. Бии-Хем районнуң дамчыдылга. 18.40 — Уруглар фильм. 18.45 — «Кызылдың телестудиязының почтазы». 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия тову». Программада: Медээлер. «Дүргедээшкин — үениң негелдези». Бии-Хем районнуң мал ажылында бригада болгаш өг-бүле кережээн боттандырып турарының дугайында. «КАИ экраны». Улуг-Хем районнуң КАИ килдизиниң начальниги С. В. Ондарның чугаазы. 19.55 — Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Альтернатива». Телекөвүрүг Гамбург-Вашингтон. 21.00 — «Үе». 21.35 — 00.25— Хаак спорту. Делегей маргылдаазы. 30 км. Эр кижилер. ГФР-ден дамчыдылга.

Редакторнуң оралакчызы
К. К. САТ.

АГААР

Республиканга бүргеп, аязып каап турар булуттарлыг, чамдык черлерге быскан хар чаар. Соңгу-барыын чүк угланыышкынныг хаттың секундада дүргени 5—10 метр. Агаарның температуразы дүне 32—37, чамдык черлерге 23—28, хүндүс 20—25 градус соор.

Кызылга бүргеп, аязыр, хар чагбас. Соңгу-барыын чүк угланыышкынныг хаттың секундада дүргени 5—10 метр. Агаарның температуразы дүне 32—34, хүндүс 20—22 градус соор.

КИНО

ФЕВРАЛЬ 12-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Все против одного» (2 сериялыг) 9.30, 12.40, 15.50, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник № 157» 9.40, 13.00, «Тимур и его команда» 11.00, 15.00, «Бродяга» (2 сериялыг) 16.50, 19.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Глория» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 (уаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Два билета на дневной сеанс» 15.00, «Борис Годунов» (2 сериялыг) 17.00, 19.50 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Поездка в Индию» (2 сериялыг) 17.00, 19.40 шактарда.

БЕЛЭЭ—СООДУКЧУ

«Кара-Хаак» совхозтуң аныяктары Сергей биле Алимаа Ондарларның өг-бүле тутканынга тураскааткан комсомолчу куда суурда Культура бажыңынга солун эрткен. Сергей — совхозтуң аныяк механизатору, а Алимаа ногаа өстүрер бригаданың ажылчыны.

Кодээ Советтиң ажылдакчылары, совхозтуң профэвилел болгаш комсомол организациялары арага чок кудаңы оюн-тоглаа, спортчу маргылдаалар, ыр, шүлүк-биле организастааннар. 16 мөгениң хүрежин, шыдыраачылар маргылдаазын чалаткан чон сонуургаан.

Совхоз чаа өгленген аныяктарга белек кылдыр «Бирюса» деп соодукчуну садып берген.

С. УДУМБАРА.

БАШКЫЛАРГА СЕМИНАР

Сүт-Хөлдүң Кара-Чыраа школазынга тыва дыл башкыларының семинарын эрттирген. Ол школаның тыва дыл башкызы З. Д. Донгак «ССРЭ-де дылдарның хөгжүлдези», «Тыва бижик дугайында» деп темага кичээл-конференцияны чоруткан.

А. МОНГУШ,
Сүт-Хөл школазының методика каттыжыышкынының удуртукчузу.

БАЛЕТТИҢ ЧАА ХЕВИРИН БАРААЛГАТКАН

Уран чүүлдүң кандыг-даа жанрларынга көстүп келген чаа эгелээшкиннер кижилерниң, ылаңгыя аныяктарның угаан-бодалын, эстетиктиг сонуургалын улам сайзырадыр.

Белорус өнүктерниң «Синтез» балет бөлүүнүң талантылыг аныяк артистериниң көргүскен балет номерлерин кызылчылар 4—5 кежээ улаштыр көрүп, сеткил ханып, ол номерлер чараш, үениң оккур сайзыралы-биле ёзулуг чаржып турар-дыр деп үнелеп бергеннер.

Бодум хуумда ук балетти сөөлгү хүнүнде барып көрүп четтиктим. Республиканың хөгжүм-шии театрының олуттары бо удаада долу, чаңгыс-даа хос чер чок болган.

Бо үениң эстрада танцыларынга төрелдешкек, мимика, шимчээшкин бүрүзү чалыы назынның ажыл-херээн, аас-кежиин тодаргай көргүзүп турар. Бирги номерден-не ук коллектив чаа, чогаадыкчы эгелээшкинче дидими-биле кирген-дир деп бодал башка кирер болду.

«Синтез» улуг эвес коллектив. Ында тос балет артизи, ийи, үш, дөрт, оон-даа хөй киржикчилерлиг, утка талазы-биле аңгы-аңгы элээн каш сюжеттерлиг чаа танцыларны көрүкчүлерге ол кежээ бараалгатты. Номер бүрүзү тонген уткалыг, бо үениң чаа ритимнеринге үндезилеттинген танцыларны көрүкчүлерге бараалгаткан. Чараш дурт-сынныг аныяк кижилер сценага база бир-ле дугаар көстүп келгеш, чиик, чараш, янзы-бүрү хевирниң костюмнерин кеткилеп алгаш, ойнай бээрлер.

Чарльстонунуң стили-биле үш кижиниң баштак танцызын Олег, Светлана Гречивтер, Марьям Хыдырова тергиин эки күүсеткен. «Хатыныңның коңгалары», «Дайын мурнунда вальсты» шимчээшкиннери классиктиг балетке чоокшулажып турары солун.

«Бистиң биографиявыс» деп композициядан хамааты дайынның маадырларынга тураскааткан «Чаш назынның сөөлгү чайы», «Дайын мурнунуң вальсы», «Хатыньның коңгалары», «Үн» деп сөөлгү номер бистиң Төрээн чуртувустуң аңгы-аңгы үе-чадаларында болуушкуннарны көргүзер. Ылаңгыя «Хатыньның коңгалары» деп трагедиялыг номерни, «Аргентин тангону» Жмитрий Квитковский-биле Марина Биляк бедик профессионал деңнелге күүсеткенин көрүкчүлер үнелээннер. Артистер классиктиг шимчээшкиннерниң, танцының дылы-биле Хатыньга болган халапты тодаргай көргүзүп турар. Ол танцыга музыка ында коңгаларның дүвүренчиг хап турары чеданшкиниг бижиттинген.

Эң сөөлгү номер «Үн». Ангола, Чили ышкаш хамаарышпас чорук дээш чаныш-сыныш чок демисежип турар өске-даа чурттарның патриоттарынга база тайбынга тураскааткан, танцының чидиг дылы-биле дайынызырактарга согуг берип турар ёзулуг күштүг политиктиг сатира-дыр.

Музыка болгаш янзы-бүрү өңнер каасталгазы бо үениң чаа балединиң номерлериниң көрүштүг, солун болурунга кескү рольду ойнааны чугаажок.

Коллективтиң уран чүүл удуртукчузу Виктор Викторович Чястюнин-биле артистер Кызылдан чорупттар деп турда ужураштывыс.

— Беш чыл бурунгаар бистиң бо чаа эгелээшкинивистиң деткип, хөгжүм, декорация, чырык дээш өске-даа айтырыглар талазы-биле найыралдыг, чогаадыкчы уран чүүл чөвүлели тургустунган. Ук чөвүлелде чогаалчы Петрусь Бровканың оглу, оглунуң оглу дээш өске-даа сураглыг композиторлар, чурукчулар, уран чүүл ажылдакчылары киржип турар — деп чугаалады.

Тывада көрүкчүнүң сагыш-сеткилинге, эстетиктиг бодалдарынга чаа-чаа чүүлдерни бараалгаткан «Синтезтиң» балет номерлериниң хөгжүм каасталгазынга Белоруссияның композиторлары В. Будник, К. Глебов, В. Даничик, И. Лучепко ол ышкаш А. Пахмутова, В. Духманов олар болгаш өскелер-даа идепкейлиг киришкен.

А көрүкчүлерге «Дайын мурнунуң вальсы» аажок солун болган. Ооң музыказын сураглыг «Песняры» ансамбльдың удуртукчузу Владимир Мулявин бижээн. Ук ансамбль тургустунга-ла беш чыл болган. БАМ-га «Магистральдың оттары» деп фестивальга, Москвага «Бистиң-биле танцылаңар» деп улуг программалыг концертке, А. Пугачеваның концертинге, 1984 чылда «Музыка гуманизм дээш демиселде» деп фестивальга киришкеш, бирги черге диплому-биле ол шаңнаткан.

Кызылдан аттаныып тура, коллективтиң удуртукчузу В. В. Читюнин: «Тыва филармонияның чалааны ёзугаар сентябрь айда база катап аалдап келир бис» деп чугаалады.

Өңнүктеривис бо хүннерде Абаканга, Минусинскиге болгаш өске-даа хоорайларга чедишкиниг ойнааш, Красноярск болгаш чурттуң өске-даа хоорайларынче чоруптарлар.

Чырыкче үнген кандыг-даа чаа чогаалды, эгелээшкинни бир эвес ол көрүкчүнүң, дыңнакчының сонуургалын чаалап апкан болза, көрүкчү ону деткиир, ооң улам сайзыралынга дузалажыр ужурлуг. А бистиң Тывада көрүкчүлер «Синтезтиң» моон соңгаар улам күш кирип, хөнүп ажылдаарынга ындыг деткимчени боттарының идепкейлиг киржилгези-биле көргүскеннер.

Н. ТЫРТЫК-КАРА.

Адрезивис 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-73, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлаалга амазы.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажыы № 1.

Чагыг № 2449.
ТС—00731.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 38 (13338) | 1987 чылдың февраль 13, пятница | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көпеек.

СЭКП ОБКОМУНУҢ БЮРОЗУНДА

СЭКП обкомунуң бюрозунуң ээлчеглиг хуралынга чаш уругларның кадыкшылын камгалаарын күштелдирериниң дугайында айтырыгны чугаалажып көрген. Кадык камгалал министерствозу, эмнелге-профилактика албан черлери, чер-черниң партия болгаш совет органнары СЭКП ТК-ның «Божуурунга дузалаар албан черлериниң ажылында болгаш чаа төрүттүнген уругларга медицина дузаламчызында улуг четпестерниң дугайында» доктаалын күүседир талазы-биле дээштиг хемчеглерни албайн турарын демдеглээн.

Эң ылаңгыя Улуг-Хем, Бай-Тайга, Чөөн-Хемчик болгаш өске-даа чамдык районнарда медицина албан черлеринде уругларның кадыкшылын камгалаар талазы-биле дыка куду көргүзүглерлиг болуп турар. Кылган хыналдалардан алырга, уругларга эмнелге-профилактика дузаламчызында шыңгыы четпестер илереттинген. Ада-иелериниң эмчилерден озалдап дуза дилээриниң, эмчиге чыттырар мурнунда аарыг кижилерге чогуур үезинде эвес дузалаарының, оларны салбырлардан интенсивтиг терапияның палаталарынче саададып шилчидериниң уржуундан уругларның аарыыр чоруу хөй болуп артпышаан. Бо бүгү чылдагааннарны таварылга бүрүзүнде ханызы-биле анализтевейн база буруулуттарга ол дээш харысалганы долузу-биле онаавайн келген.

Педиатрия участоктарын калбартып база участоктарның педиатрларының үе-шагын хостуг болдуруп турза-даа, олар аарыгларны баш удур болдурбазының хемчеглеринче кошкак кичээнгей салып турарлар. Медицина ажылдакчылары база-ла мурнундагызы ышкаш, бир хар иштинде уругларны, эң ылаңгыя чаа төрүттүнген чаштарны шынар чок хайгаарап, уругларны шын чемгерер, дадыктырар болгаш оларның аарыыр чоруун баш удур болдурбас талазы-биле аныяк иелерге дузаны четпес көргүзүп турар.

Чаш уругларның кадыын камгалаар талазы-биле мурнакчы дуржулганың баазазы болур албан черлерин болгаш школаларын республикада амдыгаа чедир организаставаан, медицина ажылдакчыларының мергежилин бедидер талазы-биле хемчеглерниң дээштиа эвээш болуп турар.

Хандырылга - дузалалдың болгаш эмнээриниң ажыктыг чаа хевирлерин база аргаларын уруглар эмнелгелериниң болгаш поликлиникаларының ажылының практиказында сула ажыглап турар. Аарыгларны лабораторияларга баш удур илередириниң аргаларын болгаш тыныш четпестеп, дакпыжаар аарыгларны эмнээриниң амгы үелеги дээштиг аргаларын ажыглавайн турар. Эмнелгелерде болгаш салбырларда кислородтуң болгаш кислород-биле эмнээриниң аппаратуралары чедишпес болуп турар. Уруглар поликлиникаларында эмчиниң хүлээп алыышкынынга баш удур бижидерин организаставайн турар.

Кадык камгалал министерствозу, хоорайкүүскомнар уругларның эмнелге албан черлериниң материал-техниктиг баазазын үндезини-биле быжыглаар, оларны эде тургузуп чаартыр, калбартыр болгаш тускайлап берген акша-хөреңгини шиңгээдир талазы-биле чогуур хемчеглерни ап чорутпайн турар.

Районнарның төп эмнелгелериниң уруглар салбырларының хөй кезии санитария-гигиена негелделеринге дүүшпес, таарымча чок бажыңнарда тургустунган, изиг суу болгаш канализациязы-даа, бир хар чедир назылыг аарыг уругларны чыттырып эмнээр чаңгыс аай хевириниң тускайлаан палаталары-даа чок болуп турар. Фельдшер-акушер пунктуларының хөй кезииниң материал-техниктиг баазаларының четпези, оларны аппаратуралар, дериг-херекселдер-биле сула хандырганы, идегелдиг телефон харылзаазының чогу уругларга эмчи дузаламчызын чедирериниң шынарынга багай салдарны чедирип турар.

Социал байдалдың факторлары — чоннуң санитария культуразының куду деңнелдии, өг-бүле тутпаан кижилерден төрүттүнген уругларның хөйү уругларның аарыыр чоруунуң деңнелинге чамдык салдарны чедирип турар. Аныяк өг-бүлелерниң амыдырал байдалын экижидер, аныяктарны өг-бүле амыдыралынга белеткээр талазы-биле хемчеглерни чедир боттандырып чорутпайн турар.

Чаш уругларның кадыкшылын камгалаарында шыңгыы четпестерни чайладыр талазы-биле немелде хемчеглерни хүлээп алырын, ол херекке кадык камгалалының бар бүгү курлавырларын болгаш звеноларын мөөңнээрин Кадык камгалал министерствозунуң коллегиязындан (эш Н. В. Сизых) СЭКП обкомунуң бюрозу негээн. Чаш уругларның хандырылгазының шынарын бедидери-биле айыттынган кезектерниң кайызының-даа ажылының түңнелдерин уругларның эмнелге-профилактиктиг хандырылгазын дүргедедири-биле уруглар поликлиникаларының, районнуң төп болгаш участок эмнелгелериниң, фельдшер-акушер пунктуларының удуртукчулары бүгү-ле чүүлдерни кылыр. Уругларның эмнелге албан черлерин мергежилдиг кадрлар-биле бүрүн хандырар, оларның мергежилин бедидер талазы-биле хемчеглерни боттандырып чорудар, Кызыл хоорайның өөредилге-бүдүрүлге комбинадының чанында медицина сестраларын белеткээр бөлүктү ажыдар.

Иениң болгаш чаш уругнуң кадыкшылын камгалаар талазы-биле ажылды ханы сайгарып көөрүн, уругларга эмчи дузаламчызын көргүзер байдалдарны экижидер болгаш шынарын бедидер талазы-биле соңгааргададып болбас хемчеглерни ап чорударын СЭКП Кызыл хоорукомунга, райкомнарга, «Тыва даг-дүгү» тудуг эргелелиниң, «Тыва кобальт» комбинаттың парткомнарынга, хоорайкүүскомнарга дааскан. Чаш уругларның кадыкшылын камгалаар айтырыгларны СЭКП хоорукомунга, райкомнарынга, парткомнарга, хоорайкүүскомнарга, республиканың Министрлер Чөвүлелинге доктаамал чугаалажып көөр. Божудуушкунга дузалаар болгаш уруглар албан черлериниң тудуун база септелге чорударын, оларны эргежок чугула дериг-херекселдер-биле хандырарын СЭКП хоорукомунуң, райкомнарының бирги секретарьлары, хоорайкүүскомнарының даргалары боттарының хууда контролюнга алыр.

Кадрларны шилип алырынга болгаш таарыштыр тургузарынга, эмчи ажылдакчыларын дааскан ажыл-херек дээш бедик харысалгага кижизидер, албан-хүлээлгелеринге тоомча чок, сагыга хамаарылгалар-биле эптеш чок демиселди чорударынче онза кичээнгейни угландырар.

Чурттакчы чоннуң, уругларның арыглаттынган сүт холуксааларынга, ногааларга, фрукт, эът болгаш балык продуктуларынга хереглелин хандырарын Агроүлетпүркүркомга, Садыг министерствозунга, республиканың хереглекчилер ниитилелинге, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнарынга дааскан. 1987 — 1989 чылдарда совхозтарның бүгү төптеринге сүт кухняларын ажыдар.

«Лекция пропагандазын сайзыраңгайжыдар талазы-биле хемчеглер болгаш чаңгыс аай политхүннү эрттирер дугайында» доктаалды СЭКП обкомунуң бюрозу хүлээп алган. Лекция пропагандазын экижидер, ооң шынарын болгаш дээштиин бедидер талазы-биле чамдык ажылды республикада чорудуп турар. Ооң-биле кады лекция пропагандазын тургусканы, ооң идей-теоретиктиг, организастыг болгаш методиктиг деңнели үениң негелдезинден хожудап, ажылчы чоннуң өзүп турар хереглелдеринге болгаш негелделеринге дүүшпейн турарын обкомнуң бюрозу демдеглээн. Лекция пропагандазында кол четпес чорук ооң амыдыралдан хоорулгуназа, кижи факторун идепкейжидеринче, күш-ажылды болгаш хөй-нийти хүлээлгезин меделдиг бау-биле көөрүнге ажылчы чонну кижизидеринче четпес угланганы болур.

СЭКП Кызыл хоорукому, Тес-Хем, Тожу болгаш өске-даа чамдык райкомнар лекция пропагандазынга партийжа удуртулганы четпес боттандырып, ооң ужур-утказын, хевирлерин болгаш аргаларын эвээш сайгарып турар. Чамдык партия комитеттери болгаш партия организациялары лекторлар активи-биле ажылды кошкак чорудуп, оларның өөредилгезин болгаш оларны сан-фактылар-биле хандырарын четпес чорудуп, лекция ажылынга өөредилге черлериниң башкыларын, эртем ажылдакчыларын, улус ажыл-агыйының специалистерин кадаг-биле киириштирбейн турар.

Чаңгыс аай политхүннү эрттирип турарында шыңгыы четпестерниң барын СЭКП обкомунуң бюрозу демдеглээн. Республиканың чамдык районнарында ону янзы-бүрү хүннерде эрттирип турар. Ол хүнде өске хемчеглер эрттире бээр чүүлдер база бар. Чамдык черлерге ол хүннү лекциялар болгаш илеткелдер эрттирери-биле солуп турар. Ынчангаш ооң партия, совет болгаш ажыл-агый органнарының удуртукчу кадрларының ажылчы чон база күш-ажылчы коллективтер-биле ужуражып чугаалажырының политиктиг хевири болур ооң ажык-чарлыг чоруу кудулап турар.

Обкомнуң бюрозу лекция пропагандазын болгаш чаңгыс аай политхүннү эрттирер талазы-биле тодаргай хемчеглерни ажылдап кылган. Чаңгыс аай политхүннү республиканың бүгү девискээринге, бүгү коллективтерге ай санының дөрткү четвергте эрттирерин доктаатаан. Ол хүн кандыг-даа өске хемчеглер чорутпас.

«Партия, совет болгаш өске-даа организацияларга хамаатыларны хүлээп алырын экижидер дугайында» доктаалды хүлээп алган.

Чонну хүлээп алырының республикага чаңгыс аай хүнүн —понедельник санында кылдыр доктааткан. Ол хүн партия, совет, профэвилел, комсомол органнарының удуртукчу ажылдакчылары, министерстволарның болгаш ведомстволарның, бүдүрүлгелерниң, организацияларның болгаш совхозтарның удуртукчулары хамаатыларны хүлээп алыр.

Хамаатыларны шуут бүдүрүлгелерге, тудугларга, совхозтарга болгаш чурттап турар черниң аайы-биле хүлээп алырын партия хоорукомунга, райкомнарынга, улус депутаттарының чер-чер Советтеринге сүмелээн. Ажылчы чоннуң чоптуг дилеглерин болгаш хомудалдарын хандырар талазы-биле бүгү хемчеглерни алыр, оларның чогуур үезинде сайгартынган болгаш тургустунган айтырыгларның үзе шиитпирлеттинген турарынга дээштиг контрольду боттандырар. Бүгү организацияларга, албан черлеринге хамаатыларны оларга эптиг шактарда, колдуунда ажыл шагындан дашкаар үеде, хүлээп алырын доктаадыр.

СЭКП обкомунуң бюрозу Тыва АССР-ниң ажылчы чонунуң 1987 чылда социалистиг хүлээлгелерин бадылаан. Тыва АССР-ниң ажылчы чонунуң Хакас автономнуг областың ажылчыннары-биле социалистиг чарыжының дээштиин бедидер дугайында саналдарны бюро чүгүлдүг деп көрген.

СЭКП обкомунуң бюрозунга өске-даа айтырыгларны чугаалажып көрген болгаш оларның талазы-биле чогуур шиитпирлерни хүлээп алган.

ОРБИТАДАН МЕДЭЭЛЕР

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП. (СЭТА). «Мир» орбита комплекизинде Юрий Романенко биле Александр Лавейкин оларның ужудуушкуну үргүлчүлеп турар.

Космонавтылар база блогун чазар талазы-биле кылыр ужуруг операцияларны дооскан болгаш «Прогресс-27» корабльдиң чүъгүн дүжүрүп эгелээннер. Олар станцияның өрээлинге продуктуларлыг контейнерлерни, дериглелерни, приборларны болгаш эртем аппаратуразын экеп ап, оларны чыдар черлеринге салып турар.

Чүък корабльниң шимчедикчи дериглезиниң дузазы-биле комплекстиң орбитазын таарыштыр тургузар ажылды чоруткан.

Радио дамчыштыр экипаж-биле чугаалажыышкыннарының түңнелдери-биле болгаш медицина хыналдазының сан-медээлери-биле алырга, Юрий Романенконуң болгаш Александр Лавейкинниң деңзи чок байдалга чаңчыгышкыны чогумчалыг эртип турар.

Башкарылгалыг «Мир» комплекстиң чурттаар өрээлдеринде микроклиматтың параметрлери — температуразы 22 градус чылыг, агаарның базыышкыны 830 миллиметр.

БИСТИҢ ЧУРТУВУСТА

РИГА. Чонну ажылга киирер талазы-биле республика бюрозунда удуртур ажылга ажылдаарын күзээн кижилерниң картотеказын тургускан. Боттарының коллективинге ажылдап тургаш, кандыг-бир чылдагаандан оон ыңай депшири болдунмас апарган деп санап турар баштайгы 40 ажыг кандидатура ында бүрүткеткен. Ол кандидатуралар толептиг болгаш ажыл-агыйжы кижилер боор турар. Бюропуң бо эгелээшкинин республиканың улус ажыл-агыйының бүдүрүлгелери болгаш организациялары сонуурган эгелээн.

Кижилерге ажыл шилип бээриниң, өске ажыл тып алырының чаңгыс аай системазын Латвияда тургускан соонда кадр айтырыы республикада таарымчалыг шиитпирлеттинип эгелээн. Республиканың улус ажыл-агыйында кадрларның шимчээшкини кайы адырларда кандыг мергежилдиг кижилери чедишпестеп азы артыкталып турары, чоокку чылдарда кандыг янзылыг апаар дээш оон-даа өске айтырыглар баш удур тодарадтынып турар.

Электроннуг компьютер консультант ажыл айтырыг солуур дугайында айтырыг тургузуп келген кижиге 3—4 хонук иштинде-ле долу харыызы берип тер. Чаа ажылдап баар дээн черинде бүгү байдалды — чурттаар бажың, ясли-сад-биле хандырылгазы кандыг болурунуң дугайында бүгү информацияны электроннуг консультант берип турар. Оон туржук дифтер, архивариус, печник, метролог дээн ышкаш ховар мергежилдиг кижилерниң кайда негеттинип турарын билип ап болур.

Бо чаа арганы шиңгээткениниң соонда эрткен чылын кижилерниң ажыл дилеп хөй үе эрттирер чоруу ийи катап кызырылган, 65 муң кижи хүнүн республиканың бүдүрүлгелери камнап алган.

ХАБАРОВСК. Крайның Хабаровск районунда мурнакчы саанчыларның клуву ажылдап турар. Чоокта чаа аңаа болган байырлыг хуралга беш-муңчуларны онзалап демдеглээн, кызыл аржыылчыгаштарны болгаш тускай демдектерни элээн хөй саанчыга тывыскан. Бир инектен-не 5 муң литр сүттү саап алган саанчыга беш муңчу деп хүндүлүг атты тывысып турар. Бүгү малчыннарга мурнакчы дуржулганы нептередири-биле ындыг клуб тургустунган. Оон хуралынга саанчылар мал ажылының мурнакчы дуржулгазын солчуп, боттарының мергежилинге аныяктарны өөредип турарлар.

Чоокта ийи саанчыга чеди муңчу деп атты тывыскан. Саанчылар М. Самадурова биле З. Карапетян бир инектен-не 7 муң литр сүттү саап ап, крайның рекордун тургускан.

МАГНИТОГОРСК. Бо хоорайда В. И. Ленин аттыг металлургия комбинадының чүс ажыг аныяк ажылчыннары боттарының тудуп алган бажыңынче кожуп кирген. Олар ол бажыңын тударының мурнунда Свердловск хоорайга баргаш, ында аныяктарның боттарынга чурттаар бажыңнарын боттарының күжү-биле кандыг аңзылыг тудуп ап турарының дуржулгазын өөренип алган.

Улуг бүдүрүлге черлеринде ажылдап турар аныяк өг-бүлелерниң боттарынга чурттаар бажыңнарын тудуп алыр талазы-биле свердловчуларның эгелээшкинин Челябинск областа калбарып эгелээн.

ЙОШКАР-ОЛА. Чонга транспорт ачы-дузазы чедирериниң чаңгыс аай системазы баш удур дугурушкан график ёзугаар ажылдап турар. Марий АССР-ниң автомобиль болгаш демир-орук транспорунуң, садыг болгаш амыдырал хандырылгазының база хандырылга черлериниң ажылдакчылары хереглекчилерниң чагыгларын ол кижилерге эптиг үелерде күүседип берип турар. Чижээлээрге, дыштаныр хүннерде амыдырал хандырылга черлериниң транспорту-биле кады хоорайның заводтарының, бүдүрүлге болгаш албан, организация черлериниң автомашиналарын чоннуң чагыгларын күүседир кылдыр чурумчуткан. Республиканың улуг хоорайларында бүгү магазиннер дүъштеки чапсар чок орайта чедир ажылдап турар. Чурттакчы чоннуң хууда малынга сиген, саваң сөөртүп алыр, тудуг материалдары чедирер, септелге мастерскаалдарынче улуг хемчээлдиг эт-херекселдерин сөөртүп чедирер дугайында чагыглары дүрген күүседип турар. (СЭТА).

ЧУРУКТА: Галина Кенденовна Монгуш Кызыл районда «Тиилелге» совхозта дуржулгалыг малчыннарның үлегери-биле хойну кадарып, ажаап, шалыпчы ажылдаар сорулга салган.

Ол дөрт чүс ажыг баш хойну өөнүң ээзи Василий Куулар-биле кадарып турар. Декабрь болгаш январьда оларның ийи чүс ажыг хойлары хураганнаан. Ажылынга кызымак малчыннар бедиткен хүлээлгени алгаш, малдың чаш төлүн шеди өстүрүп турарлар.

ЧУРУКТА: аныяк хойжу Галина Монгуш сагманчы Чоодуу Мерген-биле кады.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

БАР-ЛА АРГАЛАРНЫ АЖЫГЛАП

Каа-Хем районнуң «Совет Тыва» совхозунуң Шеңнелиг аттыг сүт-бараан фермазының коллективи — районда эң кежүү ажылдыг, мурнакчы коллективтерниң бирээзи. Коллектив эрткен чылдың түңнелдери-биле социалистиг хүлээлгезин ажыр күүсеткеш, ол-ла темпизин сулаатпайн, оон ийиги беш чылдың ийиги чылынче бедик түңнелдер-биле кирген.

Фермада коллектив кежигүннеринге столовая, чунар-бажың хандырылгазын тургускан. Саанчылар шилчип турар график ёзугаар беш хүннүг ажыл неделязынче шилчээн. Коллектив бүрүнү-биле бот-орулга-чарылгалыг. Бо бүгү эде тургустунуушкунуң эге базымнары өскү салдарны коллективтиң ажыл-ижинде көргүзе берген. Январь айның түңнели-биле 15 тонна сүттү күрүнеге дужаар турда, ону 19,1 тоннага күүседип, эрткен чылдың бо үезиниң деңнелинден 10 ажыг тонна сүттү сайгарып, сүт бүдүрериниң күүселдезин база улгаттырганнар.

Коллективте саанчылар Анай Монгуш, Кара-Уруг Кувезин, Кок-Уруг Мижит-оол, Борбак-Кара Дочун-оол, Борис Хуналдай, кадарчылар Өнер-оол Монгуш, Көк-оол Мижит-оол эки ажылы-биле мактаттырып турарлар.

— Бистиң коллектививис бир айның түңнели-биле квартал планын күрүнеге сүт садар талазы-биле 43 хуу күүседип алдывыс. Ол биске планы күүседир арганы быжыглап даа турза, сүттү немей бүдүрери дээш демиселди ам-даа күштелдирер бис. Ферма амгы үеде үш катап инек саалдазын организастаарынче шилчээн. Ол чорук биске ам-даа бедиткен хүлээлге алырынга курлавыр болуп турар — деп ферманың учётчиги Ирина Сендажи чугаалап турар.

А. Эникпенге удурткан коммунистиг күш-ажыл коллективи ажылдың түңнелин бедидер дээш бар аргаларны ажыглап, Улуг Октябрьның 70 чыл оюн бедик чедиишкиннерлиг уткуур дээш кызымаккай ажылдап турар.

К. НАТПИЙ-ООЛ.

ЧАГЫГЛАР ХӨЙ

Районда чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинде дааранылга цеги эрткен чылдың ортап үезинде ажыттынган. Ол цехте тускай курс дооскаш келгеп, беш кыс ажылдап турар. Оларга чурттакчылар чагыгны хөй кирип турар.

Чондан кирген чагыгларны чогуур үезинде шынарлыг даарап доозар дээш, олар багай эвес ажылдап келген. Ус-шеверлерниң ажылын көрүп, чоокта чаа аңаа чораан быжыкчы-мастер Х. Ондар-биле ужуражып чугаалаштывыс:

«Бистер колдуунда чиик хеп аймаан даарап тур бис. Дааранықчыларның кол сорулгазы — чоннуң чагыгларын үезинде шынарлыг даарап доозары. Салган сорулгазын олар күүседип турар. Кыжын кежер чылыг хөректээштер база даарап турдулар. Улуг, бичии кижилерниң чагыглары янзы-бүрү боор. Чагыкчыларның күзелин барымдаалап хептерни быжып, көрүштүг даараарынче кичээнгейни салып турар бис».

Быжыкчы мастерниң ынча дээри чоптуг. Чагыгны көрүштүг, шынарлыг кылырга, чон даараан ус-шеверлерге үнелелди-даа бере бээр. Амгы дүргедээшкин болгаш эде тургустунуушкун үезинде ажылга эң кол чүве — шынар. Дааранықчылар Раиса Кошкендей, Нина Ондар, Саара Ондар оларның бүдүрген хеви шынарлыг.

Б. ОНДАР.
Сүт-Хөл район.

ИНТЕНСИВТИГ АРГАЖЕ КИРЕРИ,

азы бригада керээзиниң ажыктыының дугайында

Сүт-Хөл районнуң совхозтары он ийиги беш чылдың баштайгы чылында багай эвес түңнелдерни чедип алган. Район күрүнеге эът, сүт, дүк садар планын ажыр күүсеткен.

Совхозтар аразынга Карл Маркс аттыг совхоз мурнакчы болуп үнген. Күрүнеге эът дужаар планын ол совхоз 106,8, дүктү — 100,7, сүттү — 102,3 хуу дужааган.

Район ниитизи-биле планныг онаалдаларын чедир болгаш ажыр күүседир дээш эвээш эвес ажылдарны кылып чоруткан. Оон түңнелинде чер ажылының культуралын экижидеринче чугула базымнар кылдынган. Мелиоративтиг ажылдарны калбартып, суггаттыг черлерни чөп ажыглап, органиктиг болгаш минералдыг чемишчидилгелерни доктаамал ажыглап, эвээш чарыгдалдарны үндүргеш, хөй орулганы алыры хүнүнүң чугула сорулгазы апарган. Маңаа кол рольду бот-орулга-чарылгалыг бригадалар, звенолар ойнаар ужурлуг. 1986 чылда районнуң чер ажылынга коллективтиг керээ-биле 23 бригада болгаш звено ажылдап турган. Оларга 239 кижи хаара туттунган.

Тараа культураларының дүжүткүр чоруун бедидериниң хемчеглерин ап тургаш, район нииті тараа чыылдазын 7225 тонна чедирип, бир гектардан 15,2 центнер тараа алырын планнаан турган, а херек кырында район тараа дужаар алыр планын 10294 тонна кылдыр күүседип, гектардан 21,2 центнерни алган. 1985 чылдың түңнелинге деңнээрге 3069 тонна тарааны хөйнү алганын бо саннар бадыткап турар.

Мал чеминиң быжыг баазазын тургузарынче улуг кичээнгейни салып турганының түңнелинде мал чеми белеткээриниң планныг онаалдазын район ажыр күүсеткен.

Картофель ажаап алырының планын район күүседип шыдаваан.

Районда бригада керээзи-биле ажылдап турар бригадаларның, звеноларның ажылы багай эвес болган. Чижээ, Алдан-Маадыр совхозта дуржулгалыг тараажы Алдын-оол Кызыл-оолдуң удурткан звенозу хүлээлгезинде көрдүнгенинден продукция бүдүрерин ажырган болгаш бүдүрүлге планын 137 хуу боттандырган. Оон түңнелинде чыл дургузунда пландан ажыр продукция бүдүргени дээш 21423 рубль акшаны звенонуң кежигүннеринге үлээн. Звено кежигүнүнге ортумаа-биле 1369 рубль акша шаңнал онаажыр болган.

Ол-ла совхозта Сергей Базытпааның звенозу керээлиг арга-биле ажылдааш, тарааны гектар бүрүзүнден 24,4 центнерни алыр тургаш 28 центнерни алыр аргалыг боол, 48 муң рубльдиң продукциязын бүдүрер тургаш, херек кырында 66 муң рубль акшага боттандырган. Олар продукция бүдүрерин көвүдеткен болгаш планын ажырган дээш 18157 рубль акшаны шаңнал кылдыр алган. Звено кежигүнүнге-ле ортумаа-биле 1006 рубль акша онаашкан.

«Октябрь 30 чылы» совхозта бригадир Караң-оол Монгуштуң бригадазы тараа культураларын ажаар планын ийи катап ажыр күүсеткен. Чыл түңнели-биле пландан ажыр продукция бүдүргени дээш 135 муң рубль түңнүг акшаны шаңналга алган. Бригада кежигүнүнге-ле олар ортумаа-биле 1750 рубль акшаны онааган. Социалистиг чарышка бригаданың кежигүннери тракторист Кайгал-оол Монгуш, комбайнер Хурал Куулар олар шылгарааннар.

Оон өске бедик көргүзүглүг бот-орулга-чарылгалыг звенолар, бригадалар ажыл-агыйларда бар. Оларга «Сүт-Хөл» совхозта Жуков Саттың, Окиров Ондарның, «Алдан-Маадыр» совхозта Кошкар-оол Ховалыгның, Карл Маркс аттыг совхозтуң Сесегеде

Специалиске сөс

Б. Ондарның удурткан бригадалары база хамааржыр.

Керээлиг ажылдаар арганың ужур-дузазын херек кырында бистиң районнуң амыдыралынга бадыткап турда, чамдык ажыл-агыйларның удуртукчулары болгаш тускай эртемниг специалистер бот-орулга-чарылгалыг ажылдаар аргаже шилчээң бригадалар, звеноларже кичээнгей салбайн турар.

Оон ужурунда чамдык таварылгаларда бригада керээзин чарган соонда, ооң организастааны багай болуп, дүрүм хажыдыышкыннарынга таваржы бээр чоруктарны чок деп болбас. Оон чылдагааны чүлел дээрге совхоз дирекциязының талазындан учёт-отчётту болгаш хыналданы чедир кылбайн турарындан болуп турар. Совхоз бүрүзүнде коллективтиг бригада керээзи-биле ажылдап турар бригадаларның, звеноларның үлдүн эки тургузары-биле бухгалтер бүрүзүнге хуваап каан болза-даа, бо талазы-биле ажыл ам-даа чогуур деңнелде эвес болуп турар.

«Сүт-Хөл», Октябрьның 30 чылы, Карл Маркс аттыг совхозтарда ногаажылар звенолары боттуг түңнел чок ажылдааннар. Ол совхозтарда ногаажылар болгаш тараажыларның чаа арга-биле ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургуспаан. Эрткен чылын дүжүт ажаап алыышкынынга болгулаан четпестерни тодаргайлап, ону чайладып, чер ажылын интенсивтиг аргаже шилчидип, керээлиг ажылдаарынче шилчилгени нептередир ажылдар районда ам-даа четпес болуп турар.

Ажыл-агыйларда кол хөреңгилерниң түңү улгадып-даа турза, ооң бир рубльге хамаарыштыр беримчези 1985 чылда 0,33 көпеек турган болза, эрткен чылдың түңнели-биле 0,11 көпеек чедир кызырылган. Районнуң совхозтарында фонд эгилдези болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү куду, продукция бүдүреринге чарыгдалдар хөй болуп турар. Четпестерни чок кылырда хамыктың мурнунда эрги ёзу-биле ажылдаар чоруктан уштунуп, эде тургустунуушкунну чорудуп, дүргедээшкинче кирери — кол айтырыгларның бирээзи.

Чер-даа, мал-даа ажылдарынга продукция бүдүрериниң эчис түңнелдерин чедип алырда, бот-орулга-чарылгалыг бригада керээзин шиңгээдип алыры чугула. Мал ажылының адырынга эрткен чылын 7 бригада коллективтиг керээ-биле ажылдааш. Олар боттарының мурнунга салган сорулгаларын багай эвес күүсеткен.

«Алдан-Маадыр» совхозта бригадир Мочак-оол Хертектиң хойжу бригадазы чаш малдың төлүн камгалап алыр талазы-биле эки көргүзүглүг болган. 36 кадарчылыг хойжу бригада чыл түңнели-биле 163,8 муң рубль акшага чарыгдал үндүрер тургаш, 122,4 муң рубль акшаны чарааш, 41,3 муң рубль акшаны бар аргаларны ажыглап тургаш, камнап алганнар. «Сүт-Хөл» совхозта «Сайыр» бригадазы чаш мал төлүн камгалап алыр талазы-биле база-ла багай эвес түңнелдерлиг болган. Чедиишкиннерни чедип алырынга бригадир Виктор Монгуштуң үлүү база эвээш эвес.

Үстүнде чижектерден алырга, бригада керээзинде көрдүнген бот-орулга-чарылга планныг онаалдаларны күүседириңге, орулгалыг ажылдаарынга идигни берген.

Мал ажыл-агыйында малдың уксаазын экижидер, эъткир, сүткүр, дүккүр чоруун бедидер ажылдарже тускай мергежилдиг специалистерниң кичээнгей салбайн турары багай. Олар коданнарда хөй, ошкуну класстап аңгылаарынче кичээнгей шоолуг салбайн турар. Кижи бодаарга, малдың өң-чүзүнүнүң, деңгелиниң аайы-биле ылгап үскен болза эки ышкаш. База ол ышкаш малчыннарның хуу малын аңгылаар болза эки, чүге дээрге хуу малдың бүгү-ле чарыгдалы совхоз малынга кирип турары билдингир болгай. Бо айтырыгларны хүннүң айтырыы кылдыр дарый шиитпирлевес болзувусса, бригадаларның бот-орулга-чарылга-биле ажылдаары берге болур.

Бүдүрүлгениң орулгалыг болурунуң бир кол барымдаазы — бүдүрген продукцияның бот-үнези. Совхозтарда ону кудуладыр талазы-биле ажылдар чедир чоруттунмайн турар. Районда сүттүң бот-үнези план ёзугаар 56 рубль 63 көпеек турда, ооң херек кырында бот-үнези 78 рубль 96 көпеек болуп, 22 рубль 33 көпеек хөй болуп турар. Дүктүң бот-үнези план ёзугаар 947 рубль 15 көпеек, а херек кырында чарыгдап турарывыс 2000 рубль болуп турар. Херек кырында 1052 рубль 82 көпеекти арттыр чарыгдап турар-дыр бис.

Кедээ ажыл-агыйда дыка хөй четпестерниң чылдагааны удуртукчуларның болгаш специалистерниң экономика талазы-биле билиин доктаамал бедидеринче кичээнгей салбазында болгаш ажыл-агыйны чорударының депшилгелиг арга-хевирлерин херекке албас, чүгле күрүнеге дужаар планын канчап, чоок күүседирин бодаар, үнүп турар чарыгдалдарже, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнче кичээнгей салбазындан болуп турар.

Ынчангаш удуртукчу кадрларның, специалистерниң аттестациязын организастап, шылгап, экономиктиг билииниң деңнелин бедидерин чедип алыр ужурлуг.

Бо чылдан эгелээш районнуң совхозтарында 32 мал бригадаларын, 4 сүт-бараан фермаларын бот-орулга-чарылгаже шилчиткен.

Эртем-техниктиг депшилгени кедээ ажыл-агыйга шиңгээдип, хөгжүдериниң база бир депшилгелиг аргазы бригада керээзи. Ону нептередири районнуң экономиказын хөгжүдүп, быжыглаарынга улуг рольдуг болуп турар.

Ынчангаш кижи бүрүзү бодунуң ажылы, ооң эчис түңнелдери дээш ажылдаар болганда бот-харысалганы улгаттырып, эде шугумга тургустунар ужурлуг бис.

Д. ТЮЛЮШ,
районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының кол экономизи.

Партийжи амыдырал

КӨРГҮЗҮГЛЕРНИ УЛАМ ЭКИЖИДЕРИ-БИЛЕ

Бистиң «Улуг-Хая» совхозтуң коммунистери болгаш ажыл-ишчилери партияның XXVII съездиниң болгаш ооң соонда болуп эрткилээн СЭКП ТК-ның Пленумнарының шиитпирлеринге дүүштүр эде тургустунуушкунуң болгаш дүргедээшкинниң негелделерин ёзугаар ажыл-агыйга ону боттандырар дээш ажылдап турар. 1986 чылдың планнарын онаалдалары бүрүнү-биле күүсеттинген. Мал болгаш ховү ажыл-агыйының ажылдакчылары боттарының пландарын боттандырган. Эң мыйгыя ховү ажылдакчылары тараа өстүрер талазы-биле багай эвес ажылдааннар.

Съездиниң шиитпирлеринде кижи факторун идепкейжидери эң-не чугула чери хээлен турарын айыткан. Ынчангаш «Улуг-Хая» совхозтуң ховү ажылдакчылары бөгүн база улуг кичээнгейни углапдырган. Ховү бригадирлеринге дуржулгалыг, ажыл-агыйны эки билир кижилерни томуйлап турар. Ындыгларга Баян-Кол ховү бригадазының бригадиры, Тыва АССР-ниң алдарлыг дагдыныкчызы Михаил Седийбенович Маабык-оолдуң болгаш Арыг-Бажы ховү-трактор бригадазының бригадиры Болат-оол Доңгаковиче Тыртык-Караны, мал чеми белеткээр, аныяктар бригадазының бригадири Чыртак Далаар-оолду хамаарыштырып болур.

Чер ажылының дешшилгелиг аргазы интенсивтиг технологияны бистиң совхозка бир дугаар 1986 чылда эгелээн. Ол арга-биле 500 гектар черге тараа культураларын тараан, бастырып кестирген. Ооң ортумаа-биле 26 центнер дүжүттү алган. Арыг-Бажы бригадазы гадан 34, Баян-Кол бригадазы 24 центнер дүжүттү өстүрген.

Интенсивтиг технологияның дешшилгелиг болганы моон көөрге-ле илдең-дир. Ынчангаш совхозта партия комитеди, дирекциязы бо чылын интенсивтиг технологияны 1500 га черге ажыглаар деп планнаан.

Совхозтуң шупту ховү бригадалары бригада кереэзи-биле ажылдап турар. Эң мыйгыя мал чеми белеткээр ховү бригадазы эрткен чылын бодунуң планын ийи катап ажыр күүсеткен. Ниити бригада бот-орулга-чарылгалыг болгаш, камналга, корум-чурум айтырыын бригаданың чөвүлели долузу-биле хармылаар. Ынчангаш корум-чурум үрээр таварылгалар чок болган.

Бригаданың иштинде эки ажылдыг трактористерге Виктор Чыртакты, Сергей Демир-оолду болгаш ооң-даа өске эштерин хамаарыштырып болур.

Партия комитеди болгаш совхозтуң дирекциязы эде тургустунуп, дүргедээшкин ёзу-биле эрткен чылдың күскү дүжүт ажаалдазының үезинде планнаашкынның болгаш ажыл хуваалдазын ховү-шөлдерге эрттирип турган. Кол болгаш ортумак звенонуң специалистери дүн-хүн чок ховуга ажылдап, социалистиг чарыштың түңнелдерин бригадалар төптеринге шалыпкын ёзу-биле чорудуп келген. Дүжүт ажаалдазы-биле катай саваң ажаалдазы, күскү чер андарылгазын хары утда чорудуп келдивис.

Дүжүт ажаалдазының үезинде амыдырал хандырылга айтырыгларынче кичээнгейни салып, механизаторларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш совхозта партия комитеди даргызында ажылдарны кылып чоруткан.

Аъш-чем-биле хандырылга эки, чунар-бажың, чурттаар чер болгаш кино-концерт корулдазын доктаамал органиизастап келген. Техниканың турууш куң чок ажылдаары-биле эдикчи мастерлерни, техниканы эки билир, ак сеткилдиг кижилер-биле хандырган. Аңаа хоочун механизаторлар Василий Таваакай, Чорба Оюн, Биче-оол Ховалыг оларны быжыглаан.

Кижи факторун идепкейжидери-биле дүжүт ажаалдазының үезинде комбайнерлерни тускай звеноларга чарган, звено удуртукчуларынга харылзалгалыг, хөй чыл ажылдаан, мурнакчы комбайнерлерни томуйлаан. Ындыгларга Дойду Чаш-оол, Дыртык-оол Саймай-оол, Виктор Доспан дээш өскелер-даа хамааржыр. Оларның иштинден эң-не идепкейлиг, кижилерни шын удуртуп билир, кижизиг талазы-биле бодун көргүскен Дойду Чаш-оолду демдеглеп каары артык эвес.

Бистиң «Улуг-Хая» совхоз мал, ховү ажылындан өске, ногаа өстүрер талазы-биле багай эвес көргүзүглерлиг болган. Ногаа бригадазы Тыва АССР-ниң алдарлыг агроному Зинаида Толмачеваның удуртулгазы-биле ногааның эки дүжүдүн өстүрген. Эң мыйгыя капуста, огурец, согуна, морковь, свекла бо аңаттынган культураларны эң-не кейиңү ажаап алган.

Ногаа өстүрериниге идепкейлиг киржип турар күш-ажылдың хоочуннары Уйнук Билжей-оол, Анна Куп. Мильда Аний багай эвес үлүг-хуузун киириштирген. Чыл түңнели-биле социалистиг чарыштың тиилекчилери Мильда Аний, Анна Куп, Биче-кыс Кызыл-оол сугаар бистиң чуртувустуң Улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң Москвада делгелгезинге чорааш келгеннер.

Амгы үеде механизаторларның кол сорулгазы 1987 чылда техниканың септелгези болгаш малчыннарже мал чеми сөөртүр ажыл болуп турар. Техника септелгезиниң талазы-биле шожут машиналарының септелгезин колдуунда дооскан, бо хүннерде тракторлар болгаш комбайннар септелгезинде механизаторларның ажылы шуудаан.

Бо талазы-биле ажылды Михаил Маабык-оол болгаш машина-трактор мастерскааның эргелекчизи Даш-оол Будуп база көдээ ажыл-агый техниказының инженери Найдан-оол Доспан сугаар удуртуп, организастап турарлар.

Сөөлгү үеде кандыг-даа ажылды кылырда, ооң шынарынче улуг кичээнгейни салыры кижи бүрүзүнүң хүлээлгези. Ынчангаш совхозта септеттинген техниканы хүлээп алыр болгаш ооң шынарын хынаар тускай комиссияны кол агроном баштадыр тургускан. Ол-ла комиссия социалистиг чарышты организастап, ону үе-шаанда түңнээр талазы-биле ажылдарны база чорудуп турар.

Бистиң «Улуг-Хая» совхоз бо чылын бир-ле дугаарында Сенек суггарылга системазын долузу-биле ажыглап эгелээр. Ол дээрге 1100 га тарылга шөлү-дүр. Ооң иштинден эрткен чылын 360 га черни ажыглалга киирген турган, ооң ортумаа-биле бир гадан 25 центнер суланы өстүрүп алган бис. Бо система амгы үениң техниказы «Брегат» деп суггарылга машиналары-биле ажылдаар. Ол машиналарга ажылдаар тускай машинистерни эрткен чылын 6 кижини Саратов областка өөредип алган бис. Ол-ла кижилер бо чылын база аңаа ажылдаарлар.

Амгы үеде совхозтуң ажыл-ишчилери бо чылдың январь 27-28-те болуп эрткен СЭКП Төп Комитединиң Пленумунуң материалдарын болгаш аңаа СЭКП Төп Комитединиң Чиңгине секретары Михаил Сергеевич Горбачевтуң «Эде тургустунуушкун болгаш партияның кадр политиказының дугайында» илеткелин өөренип турарлар.

«Кадрлар кайы хире белеткеттингенил, оларның билиг-медерелинден амгы үениң эде тургустунуушкунунуң түңнелдери дыка хамааржыр» — деп, Михаил Сергеевич Горбачев демдеглээн болгай. Совхозта кадрларның билиин бедидер талазы-биле ажылдар кылдынып эгелей берген. Совхоз директорундан эгелээш, ховү-трактор бригадаларының бригадирлери, оларның оралакчылары шупту 7 кижи январь айда көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының Кызылда билиг бедидер школазынга интенсивтиг технология болгаш дүрген хөгжүлде талазы-биле тускай белеткелди эрткеш келгеннер.

Амгы үеде совхозтуң кол инженери болгаш ногаа бригадазының звено удуртукчулары өөренип турар.

Бо ажылды моон-даа соңгаар тускай план ёзугаар уламчылаары көрдүнген.

Ниити совхозта ажылчыннарның зооветоредилгези бригадалар төптеринге суббота санында эртип турар. Өөредилге эрткен чылдарга бодаарга, багай эвес тургустунган. Бо талазы-биле түңнелди май айда үндүрүп, малчыннарга, саанчыларга билииниң аайы-биле аттестацияны болгаш тускай класстарны тыпсыры планнаттынган.

Совхозтуң ажыл-ишчилери Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чыл оюн телептиг уткуур база он ийиги беш чылдың ийиги чылының планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүседир дээш бедик кедулуушкун-биле ажылдап турарлар.

Э. СЕРЕП.
«Улуг-Хая» совхозтуң партком секретары.

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизиниң делегаттары

ШИЛИП АЛГАН ОРУКТАРЫВЫС

Бир эвес Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры А. Ф. Символоковтуң эрткен ажылчын оруун картага дужуруп алыр болза, оларны барымдаалап, чурттуң географиязын өөренип болур. Анатолий Филиппович «Дружба», «Альметьевск-Горький», «Сургут-Полоцк», «Ортаакы Азия-Төп», «Уренгой-Помары - Ужгород», «Ямбург-Елец», «Прогресс» — Ямбург — ССРЭ-ниң барым кызыгаары» болгаш өске-даа хөй-хөй нефть дамчыдылгазының тудуунга киришкен. Ында бир онзагай ылгал — ооң бүгү ажылы хемнер-биле харылзаалыг болуп келгенинде. Состуң алыс утказын ёзугаар ол Волганы, Каманы, Чусованы, Суралы, Сылваны, Иргизти болгаш хөй-хөй өске-даа хемнерни кешкен. А Символоков — водолаз кижи. Ол суг иштинге 8 муң хире шакты эрттирген. Чээрби беш ажыг чыл дургузунда ол ССРЭ-ниң Нефть болгаш газ үлетпүрүнүң бүдүрүлгелериниң тудуг министерствозунуң системазында ажылдап турар. Бо чылдар дургузунда ол бүгү холушкак мергежилдерни шиңгээдип алган.

А. Символоков 1984 чылдан бээр «Востокподводтрубопроводстрой» трестиң суг-техниктиг ажылдарының № 4 эргелелиниң специализастаан комплекстиг бригадазын удуртуп турар. Бригада экономиктиг шенелдеге киришкен. Ажылдың бүгү комплекизин — хоолайларны сөөртүп эккээриниден эгелээш белен участокту дужаап бээриге чедир коллективке бүзүрээн турган. А. Символоковтуң инициативазы ёзугаар ийи чыл бурунгаар бригада бот-орулга-чарылгаже шилчээн. Ол чорук бригадада ажылдап турар кижилерниң саны үш катап кызырар, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бүдүн чартык катап бедидер арганы берген. Суг адааның траншеяларын чазыдырыышкыннар-биле ажылдап кылырының чаа аргаларын шиңгээдип алыр талазы-биле бригадир идепкейлиг киришкен. Ол ажылы дээш аңаа ССРЭ-ниң УАЧД-ниң хүлер медалын тывыскан.

Символоковтуң бригадазы быжыг сагылга-чурумнуу-биле өскелерден ылгалдыг. Коллективте кадрларның ажылдан үнер, кирер чоруу чок. Бригадир, эргелелдиң профэвилел комитединиң кежигүнү кижи болгаш, Анатолий Федорович хөй үени болгаш кичээнгейни күш-ажылдың болгаш амыдыралдың байдалдарын экижидериниң айтырыгларынга үндүрүп турар. Ээлчежин кээп чурттаар суурнуң байдалынга бүгү-ле чүве чугула — продуктулар-биле-даа, эптиг ажылчын хеп-биле-даа, чурттаар өрээлдерге чылыг-биле-даа чогуур үезинде хандырылга ындыг болуп турар. Чоокта чаа А. Символоковтуң күш-ажылчы намдарынга база бир одуруг кошти келген: Татарияның профэвилел конференциязынга ону ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизинге баар делегат кылдыр соңгаан.

ЧУРУКТА: 40 градус соокта-даа ону ол үеде чугула херектей бээр участокка турары бригадирге чаңчыл апарган.

М. МЕДВЕДЕВТИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

КЫЛЫР ЧҮҮЛДЕР ТОДАРГАЙ

Тес-Хем лесничествозу бот-орулга-чарылга-биле ажылдаар бир бригаданы организастаан. Бригада он кижиден тургустунган. Олар ай, квартал пландарын күүседип турар.

Бо чылдың бирги кварталында ол бригада Самагалдайның уруглар албан черлеринге болгаш ортумак школаның башкыларынга 1000 кубометр оттулар тохпанты белеткеп бээр. Кол ажыл-биле черглештир бо чылын мал ажыл-агый чериниң ажылдакчыларының мурнунда арга-арыгны өрттен камгалаар, төтчеглекчилерниң мыш-даштыг ооң кат-чимизин кайы хамаанчок аажылаарын болдурбас дээш хемчеглерни алыры көрдүнген. Ооң аңгыда 300 килограмм ажыг кат айлаан чыыр, чайгаар үнген сигенни 160 тонна белеткээрин база 50 га черге мыш өзүмнерин болгаш чыжыргананы 5 га черге тарыырын планнаан.

Ук планның күүселдезин чедип алырда, чон ортузунга арга-арыг камгалалының талазы-биле агитмассалыг ажылдарны деңге чорудар, коллектив кежигүннерни машина-техниканың, кывар-чаар чүүлдүң камналгазын база күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринче, продукцияның шынарын экижидеринче угландырарын шиитпирлээн. Ынчангаш коллектив социалистиг чарышче Эрзиниң мыш ажыл-агый чериниң ажылдакчыларын кыйгырган.

Т. КУНГА.

Каа-Хем районда «Улуг Октябрь» совхозтуң төвүнде эки ажылдыг пекарня бар. Ооң ажылдакчылары хлебти бедик шынарлыг кылдыр быжырарынче сагыш салып турар.

Ында ажылчыннардан Зоя Ылаан мурнакчыларның одуруунда. База бир ажылчын Валентина Калганова от салыр черде ажылдап, пекарняның ажылын шуудадырынга кызымак үлүүн киирип келген. Бо эки ажылдыг пекарняның быжырган хлебин суурнуң чону эки деп үнелээр.

ЧУРУКТА: пекарня ажылчыннары Зоя Ылаан, Валентина Калганова.

ЧЫЛДЫҢ «КЕЛИР ЧЫЛЫН» ДЭЭР

Ачам Калдар-оол Куулар болгаш авам Бүрүткен Куулар — он уруглуг адаавыс. Олар — Дуржулга станциязының дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының малчыннары. Хой ажылынга ажылдаа-ла 12 чыл четкен. Ол үе дургузунда планнарын чедиишкинниг күүседип, шаңнадып, мактадып келгеннер.

Чаңгыс багай чүве — оларның кыштаанда электри четкизи ам-даа четпээн. Бо магалыг чаагай үеде электри чырыын кым ажыглаксавас боор. Ачам бо дугайында чыл санында билдириишкиннер бижип, даргалар кыштагга келирге, айтырып-даа шаг болган. Харыызы «Бичии манапар, келир чылын киирип бээр бис» дээр, ол-ла. Чылдың-на «келир чылдап» турда, дыка хөй чылдар эрткен ийин. **К. КУУЛАР.** Таңды район.

СОВЕТ АЖЫЛЧЫН АҢГЫНЫҢ ҮЛҮҮ

Бөгүн совет ажылчын аңгы кандыгыл? ССРЭ-де чорук тураар социалистиг шиитпирлелдиң нарын болгаш улуг хемчээлдиг чаартыгга ажылчында ооң ролю кайы хирел? Делегейниң 70 ажыг чурттарындан 100 ажыг эвилел-бүрү организацияларының төлээлери Москвага болган делегейниң «Ажылчын аңгы болгаш амгы үе» деп эртем конференциязынга өске айтырыглар-биле бир демей бо айтырыгларны тодаргайлап көрген.

Бистиң чуртувуста болуушкуннары делегейниң ажылчын шиичээшкининде сонуурган турары билдингир. Совет ажылчын аңгының дуржулгазы, ооң тодаргай түңнелдери делегейниң ажылчы чонунуң социал хөгжүлде дээш демиселинге кол угланыглары боор болур деп конференцияның киржикчилери онзалап демдеглээн. Ажылчын аңгының амыдыралының болгаш күш-ажылының байдалын, ооң хөгжүлдезиниң перспективаларын боттуу-биле өскертиг турар эртем-техниктиг революцияның салдары мыкаш делегейде бөгүн тургустунуп турар шак ындыг чидиг айтырыгны чижек кылдыр ап көрээлинер.

Капитализмниң холунда амгы техника үлетпүрден миллион-миллион ажылчын чонну үндүр октап, хөрөнгитеннерниң эрге-чагыргазын быжыглаарынга дузалап, кижиниң сагыш-сеткилин ададырып турар.

Аңаа удур социализм чүнү тургузуп болуруул? Ол бүгү нарын айтырыгларга социализм сагыш дег белен харыыларны берип турар дээр болза, шенеп болур. Теория-даа талазы-биле, практика-даа талазы-биле бергелер бар болгаш ам-даа болур. Чоокку 15 чылда бүдүрүлге үнелээшкини-биле сайзыраңгай-хытканының түңнелинде 15—18 млн. кижи хостал бээр, ол дээрге, ажылдап турар улустуң 13 хуузу, моон-биле катай принципиалдыг чаа айтырыглар тургустунуп кээри албан. Совет чурт бодунуң төөгүзүнде бир-ле дугаар күш-ажылдың курлавырларын калбаа-биле эде хуваар байдалга таварышкан.

Ынчалза-даа бо нарын айтырыг Конституция ёзугаар күш-ажылга эрге-лиг ажылчыннарга эвес, а планнаашкын, ажыл-агый органнарынга тургустунар. Социализмниң артык күштүг моон-на алдан. Кадрларны план аайы-биле хостаары, эде хуваары, профессионалдыг белеткээри болгаш билиин бедидери. Бүгү улус ажыл-агыйын хаара тудуп турар чаңгыс аай механизм бистиң чуртувустуң хемчээлинде ажылдап, кылдынып турар. Өөредилге системазынче тускай чазалгаларны киирер, ажылдакчыларны экономиктиг быраларының ачызы-биле бүдүрүлге черлеринден бүдүрүлгеже эвес адырларже, өскээр чугаалаарга, чыры, дыышкын, кадык камгалалы, садыг, хандырылга черлеринче хаара тудар деп шиитпирлеттинип турар.

Социализм үезинде эртем-техниктиг революцияның онзагай талазы ооң социал угланыышкыны болур. Чижээлээрге, күш-ажылдың шиичизинде болгаш утказында, ажылчын аңгының профессионал база мергежил тургузуунга деп шилгелиг өскерлиишкиннер болур. Бо чүс чылдың төнчүзүнге чедир бүдүрүлге черлеринде хол-биле кылыр ажылдар ССРЭ-ге 15—20 хуу эвээжээр.

Бистиң чуртувустуң ажылчын аңгызы эртем-техниктиг дешшилгениң салдарынга таваржып турар эвес, харын-даа калбак шынарлыг чаартылгаларын идепкейлиг боттандырыкчызы болуп ужурлуг. Эде тургустунуушкунга калбаа массаларын киириштирери-биле бүгү эде тургузуушкун ажылчын аңгының, бүгү ажылчы чонуң идепкейинге даянып ужурлуг деп айтырыгны ССРЭ-де чидиг-биле тургузуп турар.

Совет ажылчын аңгының медерели, угаан болгаш чогаадыкчы ажылының деңнели бедик. Мындыг көргүзүглерни ап көрээлинер: СЭКП кежигүннери болгаш кежигүнүнге кандидаттар 8,6 миллион ажылчын боор турар (партияның сан талазы-биле составының 45 хуузу). Ажылчын массалар, коммунистер болгаш партия кежигүннери эвестер хой-ниитиниң эргелелинде кандыг-бир хире-чергези-биле үлүүн киириштирип турар: бир миллион кижи Советтер депутаттары боор, 5 миллион хире кижи улусчу контроль органнарында, 8.4 миллион кижи профэвилелдиң соңгулдалыг органнарында, 4.4 миллион кижи — доктаамал ажылдап турар бүдүрүлге хуралдарының кежигүннери боор турар.

Ажылчын инициатива удуртукчуларны соңгуурун болгаш бригаданың ажыл-чорудулгазында бот башкартынарын калбартырып хандырып турар күш-ажылды организастаарының чаа бригада хевирлерин тургусканы кайгамчыктыг эвес. Сөөлгү үеде совет үлетпүр черлеринде тыптып турар ажылчын коллективтерниң советтери, социалистиг үлетпүр дугайында хоойлуну ажылдап кылып турары, ажылчын коллективтерниң ажылынга үезинде турар органнарның шаптыктап, аан-саан айтыышкыннар берип болгаарлдарын соксадыры — бо бүгү ажылчын массаларның дорт идепкейлиг киржилгезиниң түңнелинде дүргедээшкинниң стратегиязын чедиишкинниг боттандырарының херек кырында ажыглап турар теоретиктиг формулазы болур.

Конференцияга ооң-даа өске чугула хөй айтырыгларны чугаалажып көрген.

(ПМА).

МУРНУКУ ЧЫЛДАРГА ДЕҢНЭЭРГЕ

Районда чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң конторазы. Аңаа чеде бергеш, кол бухгалтер, коллективте партия эге организациязының секретары Валентина Сат-биле ужуражып, ажылыжын чугаалашкан бис.

— Он ийиги беш чылдың баштайгы чылында багай эвес ажылдадывыс. 630 муң рубльдиң продукциязын бүдүрүп, чонга саарар планывысты 675 рубльге күүсеттивис. Бо дээрге, он бирги беш чылдың сөөлгү чылының көргүзүүнден 125 муң рубльдиң продукциязын ажыр бүдүргенивис болур. Район чурттакчызының бирээзинге-ле 7 рубль 80 копеектиң ачы-дузазын чедирер планныг турган, 8 рубль 35 копеекке чедирген бис —деп, ол тайылбырлады.

Бо бүдүрүлге эргелели эрткен чылдың түңнели-биле ачы-дуза чедиреринин планын 107 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн планда көрдүнгениниден 8 хуу өстүргеш, районнуң бүдүрүлге организацияларының аразынга калбарган социалистиг чарышка тиилээн. Олар СЭКП райкомунуң болгаш улус депутаттарының район Совединиң күскомунуң шилчиир Кызыл тугун чаалап алган. Коллективке ол-ла чедиишкиннери дээш СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профобпчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң Кызыл тугун база тывыскан.

Бүдүрүлге эргелелиниң чамдык мурнакчыларының ажылы-биле база таныжып бис. Чижээлээрге, Оюу Ооржак коллективте хоочун дааранықчы. Ол эрткен чылын 3600 рубльдиң продукциязын бүдүрер планын 4000 рубльге күүсеткен. Баш таарыкчызы, комсомолчу кыс Марта Доңгак доктаамал багай эвес ажылдап келген. Чурук тырттырып ажылдап турар Людмила Моңгуш 29 муң рубльдиң ажылын кылыр турган, планын 30 муң рубльге күүсеткен. Быжыкчы Александр Моңгуш мергежил аайы-биле район чемпиону кожааның эдилекчизи болган. Ону СЭКП райкому болгаш райкүускому хүндүлел бижии-биле шаңнаан. Чоңдан чагыглар хүлээп алыр пунктунуң эргелекчизи Федосия Моңгуш эрткен чылдың түңнели-биле районнуң хүндүлел самбыразынче кирген.

Коллективтиң эки ажылдаарынга чүү дузалааныл? Бо айтырыгга харыыны бүдүрүлге эргелелиниң начальниги В. Б. Моңгуш берген.

— Кижи бүрүзү күш-ажылды чаа ёзу-биле эде көрген. Ажылга хамаарылга экижээн. Планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгезин күүсетпейн турар кижи чок. Коллектив кежигүннери чаңгызы хөйү, а хөйү чаңгызы дээш ажылдап турар. Эрткен чылдың түңнелиндее күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 11 хуу өскен. Продукция бүдүрериниң бот-үнези планда көрдүнгениниден 07 копеекке, а эрткен чылдың көргүзүүнден 12 копеекке чиигээн. Ол-ла хире продукцияны бүдүрериге фонд эгидилгези 1 рубль 08 копеек болган. Бистиң байдалывыска бо багай эвес көргүзүг-дүр.

Эргелелдиң чоңдан чагыглар хүлээп алыр үш пунктузу бар. Ол пунктулар база эрткен чылын чыл планын багай эвес күүсеткеш, чаа чылче тура-соруктуг кирген. Ылаңгыя Торгалыг суурда Екатерина Моңгуш эргелекчилээн пункт чонга ачы-дуза чедирилгезиниң аргаларын хөй янзы ажыглап турган, чыл планын 116 хуу күүсеткен. Коллектив кежигүннери он ийиги беш чылдың ийиги чылында арга-курлавырларын улам магадылалдыг ажыглаар сорулгалыг, Улуг Октябрьның 70 чыл болур оюн күш-ажылчы чедиишкиннерлиг уткуурун хүлээнгеп ажылдап турар.

М. ДАНЗЫН.
Өвүр район.

Партийжи амыдырал: дуржулганың адрестери

УДУРТУКЧУ КАДРЛАРНЫ БЕЛЕТКЭЭРИ

Азовта оптика-механика заводунуң коллектив ортумак звенонуң удуртукчуларын кижизидеринче кичээнгейни угландырган. Ында партия организациязының инициативазы-биле кадрларны шилип алырының болгаш таарыштыр тургузарының системазын шиңгээдип алган. Мастерниң, участок удуртукчузунуң, цех начальнигиниң болгаш ооң оралакчызының албан-дужаалынга ажылдаар кижилерни чүгле хөй-ниитиниң чогаадыкчы конкурузунуң түңнелин барымдаалап база турар.

Ол конкурска дээди болгаш тускай ортумак эртемниг коллектив кежигүнү кижи бүрүзү киржип болур. Албан дужаалын бедидери-биле бир низыныы экзамени тудар специалист кижи заводка планнаашкынны чорудар болгаш бүдүрүлгениң эргелел бар карар, материал-техниктиг хандырылга, кадрлар-биле ажыл, а ол ышкаш күш-ажыл хоойлузунуң талазы-биле билиин шыгдадыр.

— Конкурстуң ооң даразындагы үе-чадазында экспертерниң эң эки үнелээшкинин алган кижилер киржир болгаш ажылдаар дээн албан-дужаалынга стажировканы эртер —деп, заводта партком секретары В. Черкасов чугаалаан. Экспертерниң ролюн удуртукчулар, экзамен дужаар кижиниң өөрү болгаш ажылчыннар күүседир. Комиссияга партия комитединиң болгаш комсомол организациязының төлээлекчилери база киржир. Удуртукчу боор ажылдаары биле дешпиткен кижиниң моральдыг, ажыл-агыйжы болгаш политиктиг шынарларынга түңнел шиитпирни күш-ажылчы коллектив үндүрер. Удуртукчу болур кижиниң мергежили чеже-даа бедик боол, өске мөзү-шынары четпес болза, оларны конкурска киириштирбес. Кижиге үнелээшкин бээрде коллектив барык часпас дээр чүвеге бүзүрээн бис. Конкурс эрткен болгаш цехтер начальниктеринде, улуг мастер болгаш мастер албан-дужаалдарда томуйлаткан кижилер боттарының хүлээлгелерин эки күүседип турар деп, партком секретары уламчылаан. Ынчангаш ажылга дешшидер кандидаттарны шилип алыр үеде база оларны ажылдадыр дээш албан-дужаалга белеткеп турар үеде частырыг болбайн турар. Организакчы болгаш кижизидикчи ажылды бодунга бедик негелделиг бодуру-биле холбаштырып шыдавас, улуг албан-дужаалдарга ажылдаксаар кижилерни оруун дуглаан.

— Конкурстуң киржикчизи кижи стажировка үезинде хөйнү билип алыр—деп, цех начальнигиниң оралакчызы В. Фролов чугаалаан. Фроловту бо албан-дужаалга конкурс комиссиязының, цехтиң партия болгаш профэвилел организацияларының сүмелээшкин ёзугаар чоокта чаа томуйлаан. Владимир Алексеевич экзаменин чедиишкинниг дужааган болгаш эксперт комиссиязының бедик үнелээшкинин алган болгаш эки чаартыкчы деп бодун көргүскен. Ол партия, комсомол, профэвилел организацияларынга соңгулдалыг ажылдарга база үр ажылдаан кижи. Цехтиң практикант-начальнигинге алды ай ажылдаан. Ол завод директорунуң оралакчызының бүдүрүлге талазы-биле бадылааны тускай план ёзугаар дагдыныкчының удуртулгазы-биле ажылдап турган. Хүн бүрүде цех начальнигиниң кабинединге кирип, янзы-бүрү айтырыгларны чугаалажып көөрүнге болгаш шиитпирлээринге киржип турган, бодунуң удуртукчузу-биле кады кандыг-даа дефиелдиң хуралдарынга олуржуп, цехтиң ажылын анализтеп, кадр талазы-биле айтырыгларны шиитпирлээринге киржип турган. Ооң соонда цехтиң ажылының дугайында рефератты бижээш, ону парткомга чугаалажып көрген. Ук хуралды Фролов ам-даа утпаан. Хурал чыыжак байдалга эртпээн. Стажировканы чедиишкинниг эрткен специалиске харын чоптуг негелделерни болгаш күзээшкиннерни кылган. Цех начальнигиниң оралакчызы ам эки ажылдап турза-даа, аңаа берген чагыгларны ооң кончаар күүседип турарын партком доктаамал контрольдап турар.

— Цехтер болгаш килдистер удуртукчулары партия организациязынга калбаа-биле даяныр, ажылчыннарның болдарынга дыңнангыр, оларның херегледдерин кичээнгейлиг көөр апарганнар — деп, партком секретары В. Черкасов уламчылаан. — Ынчалза-даа удуртукчу кадрлар болгаш инженер-техниктиг специалистер талазы-биле бүгү-ле чүүлдерни кылып шыдаптан бис дээр болза, частырыг болур ийик. СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунга айтып, анализтээн четпестер бисте ам-даа бар. Удуртукчуларның күш-ажылчы коллективтерге отчёттарын ховар организастап турар бис. Шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди калбартыр, социал чамдык айтырыгларны шиитпирлээр ужурлуг бис. Бо хүннерде биске эң-не чугула чүве — эң ажыктыг шиитпирлерни дилеп тывары болдур. Болдарны ажык солчурунга чедирер болгаш амгы үениң негелделериниң демнелинге чедиишкинниг ажылдаарын хандырар шак ындыг моральдыг климатты күш-ажылчы коллективке тургузары болур.

В. БОНДАРЕНКО,
СЭТА-ның корр.

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы.

Улус ажыл-агыйынга хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылын үнелеп көргенинин демдээ кылдыр ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң омунээзинден «Күш-ажылдың хоочуну» медаль-биле шаңнаары болза:

КЫЗЫЛ ХООРАЙДАН

Валентина Петровна **Абрамова** — республика эмнелгезиниң килдизиниң медстатистиги.

Нина Фёдоровна **Аир** — Тыва АССР-ниң Телевидение болгаш радиодамчыдылга талазы-биле күркомитединиң радиотелетөвүнүң ажылдакчызы.

Фаина Николаевна **Барахтаева** — республиканың радиотеледамчыдылга төвүнүң килдизиниң экономизи.

Валентина Алексеевна **Бартан** — Тыва АССР-ниң Чырыдыышкын министерствозунуң инспектору.

Виктор Александрович **Бархатов** — Кызылдың автоорук техникумунуң гаражының механиги.

Владимир Петрович **Бачин** — Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң инспектору.

Мирон Георгиевич **Валев** — пассажирлер аргыштырар АТБ-ниң слесары.

Полина Самойловна **Высочинская** — № 3 ортумак школаның башкызы.

Лидия Александровна **Гавриченко** — улус депутаттарының хоорай Совединиң күскомунуң улус өөредилге килдизиниң ясли-садтар талазы-биле экспедитору.

Алина Дмитриевна **Жебрепова** — республика эмнелгезиниң салбыр эргелекчизи.

Василий Васильевич **Журавлёв** — Тыва АССР-ниң Телевидение болгаш радиодамчыдылга талазы-биле күркомунуң даргазының оралакчызы.

Николай Андриянович **Золотухин** — «Кызылагроүлетпүртранс-2» транспорт бүдүрүлгезиниң слесарь-сантехниги.

Семён Петрович **Зубков** — Кызылдың харылзааның ажыглал-техниктиг участогунуң начальниги.

Галина Афанасьевна **Иванова** — «Тыва септелге-тудуг» трестиң септелге-тудуг участогунуң шеверлекчилер бригадири.

Антонина Ивановна **Инаева** — «Тыва септелге-тудуг» трестиң септелге-тудуг участогунуң шеверлекчилер бригадири.

Фотей Иванович **Килин** — Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң даргазының оралакчызы.

Нина Степановна **Колодкина** — «Довурзак» ательезиниң мастери.

Иван Толаевич **Комбу** — Кызылдың уран чүүл училищезиниң башкызы.

Александра Георгиевна **Кривоус** — Тыва АССР-ниң Чырыдыышкын министерствозунуң инспектору.

Александр Антонович **Кузьмин** — «Кызылагроүлетпүртранс-1» автобүдүрүлгениң чолаачызы.

Алевтина Ивановна **Лепёшкина** — республика эмнелгезиниң эмчизи.

Фёдор Нифонович **Макаров** — Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозунуң албан черинин нормировщиги.

Серед Даваевич **Монгуш** — Тыва АССР-ниң Телевидение болгаш радиодамчыдылга талазы-биле күркомитединиң радиотелетөвүнүң чолаачызы.

Вера Сергеевна **Назарова** — № 6 дузалал школазының башкызы.

Валентина Романовна **Остапец** — Кызылдың күрүнениң педагогика институдунуң улуг библиографы.

Николай Борисович **Павлючек** — пассажирлер аргыштырар АТБ-ниң начальнигиниң оралакчызы.

Ангелина Леонидовна **Пахорукова** — № 6 дузалал школазының башкызы.

Федосья Петровна **Плажутина** — хоорайның ИХК-ниң таңныыл черинин контролёру.

Нина Григорьевна **Попова** — Кызылдың күрүнениң педагогика институдунуң улуг башкызы.

Валентина Константиновна **Ростовцева** — «Чечек» ательезиниң бижикчизи.

Эдуард Яковлевич **Рупмальцев** — «Кызылагроүлетпүртранс-2» автотранспорт бүдүрүлгезиниң чолаачызы.

Бичен Оюргуевна **Салчак** — № 2 ортумак школаның башкызы.

Пётр Михайлович **Самороков** — СЭКП Тыва обкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизиниң оралакчызы.

Сенденмаа Алексеевна **Сат** — № 2 ортумак школаның башкызы.

Валентина Егоровна **Соколова** — уруглар бажыңының логопеди.

Александр Григорьевич **Солодов** — «АвтоВАЗтехобслуживание» республика төвүнүң слесарь-моторизи.

Мария Дмитриевна **Тонких** — чунар-бажың болгаш хеп чуур черлер комбинадының ажылчыны.

Валентина Михайловна **Тупова** — Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозунуң албан черинин экономизи.

Петр Фёдорович **Холтобин** — Тыва АССР-ниң Харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң автобаазазының чолаачызы.

Мария Ивановна **Чараш-оол** — № 3 ортумак школаның башкызы.

Дмитрий Георгиевич **Черкашин** — «Туваобувьбыт» бүдүрүлге каттыжыышкынының мастери.

Николай Фёдорович **Чистюхин** — Тываның автосептелге заводунуң чурукчузу.

Ооржак Самбаевич **Чылбеней** — Тываның хөгжүм-шии театрының артизи.

Мария Зиновьевна **Шарина** — Кызылдың уран чүүл училищезиниң ажылчыны.

Алевтина Петровна **Шмакова** — улус депутаттарының хоорай Совединиң күскомунуң улус өөредилге килдизиниң кол бухгалтериниң оралакчызы.

БАЙ-ТАЙГА РАЙОНДАН

Ынмаган Анзатовна **Анзат** — «Бай-Тал» совхозтуң малчыны.

Иван Донгакович **Бойдас** — СЭКП райкомунуң чолаачызы.

Чылбак Хомушкуевна **Далай** — «Бай-Тал» совхозтуң малчыны.

Дадар Эки-Ламаевна **Дарыг Хөө** — Шуй ортумак школазының чанында интернаттың техажылчыны.

Дак Дилгижекович **Донгак** — «Тээли» совхозтуң партком секретары.

Шожут Салчаковна **Донгак** — «Бай-Тал» совхозтуң инекчизи.

(Уланчылыг)

БЕЛЕТКЕЛДИИН КӨРГҮССЕ-ДАА...

Моңгун-Тайга районнуң ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозунуң малчыннары кыштаглаашкынның шимчээ ыдылгалдазын ам эрттирип турар. Оларда байдал кандыгыл дээрзин сонуургаары-биле ук ажыл-агыйның № 1 бригадазынга чеде берген мен. Хой оолдаашкыны мында түлүктээн. 20 кодануда 7989 хой кыштап турар, 5600 ажыг баш хой бо чылын төрүүр ужурлуг. Амгы үеде барык 4000 хире хой оолдаан, хураганы менди.

Ук бригаданың удуртукчузу Назын-оол Аракчаевич Саая анза бригадирлеп беш чыл ажылдаан, дуржулгалыг эштерниң бирээзи. Ук бригада эрткен чылдың планныг онаалдалар болгаш социалистиг хүлээлгелер күүселдезин чедип алыр талазы-биле мурнакчыларының одуруунда кирген. Ынчангаш чүгле совхозта эвес, районда эки көргүзүглүг коллективтерниң санынга база катай кирген.

Улуг Октябрьның 70 чылынга уткуштур Н. Саая удурткан бригада бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алган. Төрүүр чүс баш хойдан 86 хураганы кудулатпас, бир тыва хойдан 1.2 кг дүктү кыргыыр, мал бажының камгалалын 98 хуудан эвээжетпес — бригаданың сөзү ол.

Кыштаглаашкынның байдалы Белде нарын болду. Бо чылын хар улуг дүшкен, соок дыңзыг. Сөөлгү үеде когурум хат база хадаан. Ынчалза-даа оруктарны, оларларны хардан аштаар сорулга-биле совхоз директору тракторну чоруткан. Ниитиниң малын кыштаар хүр-менди ажырар дээш бригада кежигүннери шудургу ажылдап турар. Ылангыя ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады Б. Д. Тейлининиң, Мочак-оол Биче-оолдуң, Николай Ирголтуң, Көк-Урут Хертектиң, комсомолчулар Владимир Даржааның, Сынын-оол Самбыр-оолдуң болгаш өскелерниң-даа коданнарында байдал эки. Хоочун хойжулар кыштаглаашкынның шынгалдазынга эки белеткелдиин көргүзүп, кодан бүрүзүнде төрүттүнген 300-300 хире хураганы менди деруктуруп турар. Кыштаг бүрүзүнде чарбаны, суланы хүлүргеп, движоктар дузазы-биле чырыкты малчыннар ажыглап турар.

Ындыг-даа болза бригаданың ажылында ам-даа чедир шиитпирлээр чүүлдер бар. Ол чүл дээрге, сакманчыларны четчелевээни. Ооң уламындан чамдык малчыннар четтикпейн турар. Суг-биле хандырылганы база чогумчалыг ээзи берге. Быжыглаан ийи машинаның бирээзи үрелген.

Чамдык малчыннарның кажааларының иштин сугланып турар. Ооң уламындан малдың чаш төлү соокка алзып хорап турары чажыт эвес. Совхозтуң специалистери мындыг коданнарже кичээтей салыр ужурлуг.

Бо четпестерниң уйгу турар чылдагааны — совхозта-даа, бригадада-даа коллективтиг нерээни шиңгээтпейн турары деп бодаар мен. Чогум мону эрткен чылдың эгезинде-ле шиңгээдир деп шиитпир үнген, бүгү бригадаларга даалгаларын-даа берген турган. Ажыл-херек ооң-биле ара соксаан. Тускай эртемниглер, бригадирлер ол ажылды эки чедирбээн.

Партия чаа [illegible]-биле ажылдаарынче кыйгырып, ажылды эде тургузарының чугулазын демдеглеп турар бо хайныышкынныг үеде ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң удуртукчулары база ам-даа шугдунер ужурлуг.

С. ОЧУР,
райкүскомнуң даргазының оралакчызы, райплан даргазы.

МАЛЧЫННАРГА ДУЗАЛАШКАН

Өвүр районда Хандагайты суурнуң албан черлериниң, организацияларының күш-ажылчы коллективтери районнуң совхозтарынга дуза чедирери-биле тускай түңнүүшкүннерни график ёзугаар кылып, кыштаглаашкынны хүр эрттирерингге шеф дузазын чедирип турар.

Николай Моңгуш удурткан шефчилер хойжулар Дүмей-оол Кара-Салдың болгаш Дыртык Ооржактың коданнарынга боттуг дузаны чедирген. Шефчилер коданнарның девискээрин аштап арыглааш, кажааларының көржениин коптаргаш, келир чылын ажыглаарынга белен кылдыр чугаладыр чаргаш, малчыннарга чыып бергеннер. Кажаа иштинин хоюг өөзи эккеш, тускайлаан өдек кажааларынга урганнар.

Шефчилер хүндүскү ажылын доосаш, кежээ кожа-хелбээ малчыннарны чыгташ, район иштинде мурнакчы коллективтерниң ажыл-ижиниң болгаш оларның канчаар эде тургустунуп, ажылдап турарының дугайында лекцияны кылган.

Даартазында Дыртык Ооржактың коданында кажаа-хораанның контарылгазын дооскаш, малчыннарга чурт иштинде болуушкуннар болгаш делегей байдалының дугайында солун лекцияны эрттиргеннер. Малчыннар шефчилерге өөрүп четтиргенин илереткеннер.

Н. ТЮЛЮШ.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА

СОФИЯ. Эрткен чылын Совет Эвилели биле Болгарияны харылзаштырып турар найыралдың агаар, демир-орук болгаш далай оруу-биле 32 миллион тонна чүъкту сөөртүп дажыглаан. Бо бедик түңнел транспортчуларының бот-боттарынга дузазының, далай болгаш хем, чүъгүнүң адырынга кады ажылдажылганың ачызында чедип алдынган.

Ак-нок оруктарда кады ажылга эвээш эвес дуржулга мөөңнеп алдынган деп, БУР-нуң транспорт министриниң оралакчызы Эмил Захариев СЭТА-ның корреспондентизинге интервьюзунга чугаалаан. Совет-болгар ниитилелдиг «Дунайтранс» коллективи он чыл хире чединишкинниг ажылдап келген. Баржаларның коштары, «Ро-ро» хевириниң суднолары чылдың-на Дунайны кежир кодээ ажыл-агый техниказын, ногааны болгаш кат-чимисти, руданы, даалдарны каан ыяшты, автомобильдерни, өске-даа чүъктерни чедирип эккеп турар.

ССРЭ биле БУР-нуң аразынга транспорт чедирилгезинге кол рольду Варна-Ильичевск аразының далай паромунуң комплекизиниң коллективи онаажып турар. Ооң таварты чылдың-на 4,5 миллион тонна хире чүък чедиртинип турар. Комплекстиң ажылдап келген чылдарының дургузунда порт ажылдакчыларының суднолары баар, кээр рейстериниң үезин дөрттүң бирин хирезинге кызырган, оларның хөй чүък сөөртүр аргазын улгаттырган. Ындыгда болза, эвээш эвес «кызыы черлер», оларның иштинде демир-орукчуларның болгаш далайжыларның аразында дугуржуп албаан чүүлдери тыптып кээп турар. Бо айтырыгны шиитпирлээри-биле транспорт адырынга 1990 чылга чедир ССРЭ-биле кады ажылдажылганың болгаш интеграцияның адырлар программазы Болгарияда хүлээп алдынган. Кады чорудуп турар ажылдың ам бар апарган дуржулгазын калбаа-биле ажыглаарын, бүгү транспорт звеноларын таарыштыр тургузарынге харылзаашкын чаа чепсек-херекселдерин шиңгээдип алырын ол баш удур көрүп турар. Демир-орукчуларның, чүдүрүкчүлериниң болгаш далайжыларның ажыл-херектериниң дугуржулгалыг болуруна шаптыктап турар ведомстволарның болгаш өске-даа черлерниң моонлактарын чайладыр талазы-биле дидим болгаш шиитпирлиг базымнар ам херек дээрзин Э. Захариев демдеглээн.

(СЭТА).

ҮЛЕТПҮРНҮҢ ХӨГЖҮЛДЕЗИ

АДДИС-АБЕБА. Эфиопияның чаза ниитиниң чиг-эт курлавырларының ажыглалынга үлетпүрнү эде тургузарының калбак программазын чорудуп турар деп, улуг бүдүрүлгелерниң болгаш бүдүрүлгениң чепсек-херекселдерин национализастааннының ээлчеглиг чылы-биле холбаштыр парлаан үлетпүр министерствозунуң медеглелинде чугаалап турар. Ооң-биле кады бүдүрүлгеге эртемниң чединишкиннерин шиңгээдип алырынга улуг кичээнгей салдынар хөй документиде демдеглээн.

Амгы үеде Эфиопияда 140 завод болгаш фабрика ажылдап турар. 1976 чылда оларның национализастааның үезинде чүгле 87 бүдүрүлге турган. 1984-1993 чылдарда чурттуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң он чыл планы үлетпүр бүдүрүлгезиниң хемчээлин үш катап улгаттырарын баш удур көрүп турар. Индустриалдыг хөгжүлдениң айтырыгларының талазы-биле чоокта чаа болган бирги национал симпозиумга чаа заводтарны болгаш фабрикаларны тудуп тургусканының күсели-биле үлетпүр бүдүрүлгезиниң немей өзүлдезиниң дөрттүң үжү көвээзи, а оон ыңай дөрттүң бирин — ам ажылдап турар бүдүрүлгелерниң чаарты кылганының болгаш калбартканының күселдези-биле чедип алырын планнап турарын демдеглээн.

Эфиопияның индустриалдыг күчүзүн быжыглаарынга улуг салдарны социалистиг чурттар көргүзүп турар. Энергетика, машина тудуу, нестааны бүдүрүлгези — чурттуң кады ажылдажылгазының социалистиг хем каттыжылгазының күрүнелери-биле чединишкинниг хөгжүп турар үлетпүрүнүң чүгле чамдык адырлары ол-дур.

(СЭТА).

ФЕСТИВАЛЬГА УТКУШТУР

ГАВАНА. СЭТА-ның корреспондентизи Сергей Кутиковтуң дамчытканы болза: Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чыл оюнга турасканткан куба болгаш совет аныяктарының ам болур 4-кү фестивалының киржикчизи болур эрге дээш чарыш Хосталга ортулуунуң аныяк оолдар болгаш кыстарының аразында эгелээн. Бо чылдың октябрь-ноябрьда Пинар-дель-Рио можуга болур ол фестивальга ССРЭ-ниң болгаш Кубаның аныяктарының 200 ажыг төлээлекчилери киржир.

Аныяктарның ужуражыышкынының кол темаларының бирээзи 1987 чылдың апрельде ВЛКСМ-ниң болгаш Аныяк коммунистер эвилелиниң (АКЭ) болур съездилериниң шиитпирлери чугаалажыры болур деп, Пинар-дель-Рио можуунуң АКЭ-ниң бирги секретары Модесто Маури журналистер-биле беседа үезинде чугаалаан. Ол дискуссиялар үезинде шуулганның киржикчилери амгы үениң чугула айтырыгларының талазы-биле санал-оналын солчурлар. Фестиваль үезинде ийи чурттуң аныяк салгалының амыдыралын көргүзүп турар фото-делгелгени, ССРЭ-ниң болгаш Кубаның бот-тывынгыр болгаш профессионалдыг коллективтериниң концерттерин организастап чорудар.

КҮЧҮЛЭЭШКИННЕР

ХАРАРЕ. Йоханнесбургтан дыңнатканы-биле алырга, Мурнуу Африка Республиканың улуг үлетпүр төвүнге аъш-чем үлетпүрүнүң болгаш төрелдешкек профессияларның ажылчыннарының африка эвилелиниң конференциязының чапсар үезинде кудумчуже үнүп келген болук киржикчилерни ак расист боолаан. Активчи Йохан Тшабалала өлүртген, каш кижи балыглаткан. Мурнуу Африка профэвилелдериниң конгрезиниң төлээлекчизи чоокта чаа ооң-биле дөмей байдалда каргыс шагдаа агентилери үш кежигүннү база өлүрүп кааны дыңнаткан. Бо өлүрүүшкүннер — профэвилелдер бистиң шерын узуткаарының талазы-биле тургускан планның кезии боор турар деп, ол чугаалаан.

Велкомдан дамчыдып турары болза, 2200 хира кештиг дагжылар «Англо-Американ корпорейшн оф саут Африка» деп компания-биле керээни күш чок болдурган. Трансвааль можуда «Президент Стейн» деп алдын уургайын каггаш чорупканнар. Шак мындыг хемчег каргыс шагдаа агентилериниң террорунга удур харыы болган.

(СЭТА).

АДР. Афган ажыл-ишчилер солуннарының номер бүрүзүнүң чырыкче үнерин четтикпейн манап турарлар. Оларның бодунуң сөстери, чурттуң удуртулгазының тайбың инициативазының дугайында шын кымны-даа сагыш амыр арттырып кагбас.

ЧУРУКТА: национал эптежилге дугайында солуннарның материалдары-биле Балх провинциязындан келген тараачыннарның танышкып турары. Г. НАДЕЖДИННИҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ОТЧЁТТУГ ХУРАЛДАР

БУДАПЕШТ. СЭТА-ның корреспондентизи Александр Кузьминниң дамчытканы болза: Венгр Социалистиг ажылчын партияның эге организацияларында харысалгалыг политиктиг кампания эгелээн. Бүгү чуртта партияның отчёттуг хуралдары боор турар. Ында коммунистер эрткен чылда боттарының ажылының түңнелдерин үндүрүп, бо чылдың сорулгаларын тодаргайлап турарлар.

ВСАП-тың XIII съездизиниң чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринче угланган шиитпирлерин херек кырында чайгылыш чокка боттандырып чорударынга партия организацияларының иделкейлиг чоруун бедидери хуралдарының киржикчилериниң кичээнгейиниң төвүнде турар. Күш-ажылдың бедик бүдүрүкчүлүү болгаш продукцияның шынары дээш чарыштың мурнуку одуругларынга турары коммунистерниң сорулгазы деп, партия неген турар.

Амгы отчёттуг кампанияның үезинде камналга курлавырларын тыварының, бо чылда улус ажыл-агыйының хөгжүлдезиниң планын чединишкинниг күүседириниң айтырыглары онза черни ээлеп турар. ВСАП ТК-ның ноябрь (1986 ч.) Пленумунуң доктаалы Венгрияның ажылчы чоннарын өлче угландырып турар. Күш-ажылчы коллективтер үлетпүр бүдүрүлгезиниң кылыгларын бүдүрүп үндүрерин 2—2,5, кодээ ажыл-агый продукциязын бүдүрерин 4,5—5,5 хуу өстүрер, чиг эттин болгаш энергияны чогумчалыг ажыглаар талазы-биле ажылдарны калбартыр ужурлуг.

Эгелээн политиктиг кампания-биле холбаштыр отчёттуг хуралдар — партийжи демократияның чугула шуулганы болур деп, ВСАП ТК-ның органы «Партэлет» журнал онзалап демдеглээн. Оларны шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел ёзузу, венгр ниитилелге сонуургалдыг болуп турар айтырыгларны шиитпирлээринге ажыл-херекчи хамаарылга онзалап ылгаар ужурлуг. Ол чорук социалистиг тургузуушкунуң оруу-биле Венгрияның бурунгаар чайгылыш чокка хөгжүүрүнге арганы бээр.

МЕДЕГЛЕЛ

БУЭНОС-АЙРЕС. Оппозиция хөделиишкиннериниң чаңгыс эптиг болуру — Пиночеттиң диктатуразын дүжүр октаарынга болгаш Чилиге демократияны катап тургузарынга шиитпирлиг негелде болуп турар. Чурттуң чөөн үзелдиг оппозиция партияларының чили найысылалда тараткан медеглелинде ол дугайын айыткан. Чуртка эрге-чагырганы хевээр арттырар сорулга-биле сөөлгү үеде шериг-фашист ёзу-чурумнуң баш удур күлээп көргени политиктиг кажарлаашкыннарын документиде ат салган он партияның төлээлекчилери, ооң иштинде коммунистер, социалистер болгаш чөөн үзелдиг христианнар сойгалап, илередип турар.

Диктатураның чоокта чаа хүлээп алганы «политиктиг инициативаларынга», чижээ, «политиктиг партиялар дугайында хоойлу» деп адап турары чүүлге удур чаңгыс ааш фронт-биле туржурунун оппозиция болгаш бүгү чили улуска кыйгырыы медеглелде кирген. Диктаторга удур бүгү улусчу демиселдиң авангардында хөделип чоруп турар дешпилгелиг партиялар болгаш организациялар мурнуку хевээр-ле хоойлудан дашкаар туруп турар болгаш каржы-дошкунун истеп сүрүүшкүннерге таваржып турар үеде Пиночетке дыңнангыр бараан болган барыын үзелдиг политиктиг бөлүглежиишкиннерни ажык болдурарын ол көрүп турар.

(СЭТА).

УДУРЛАНЫЫШКЫН

ДЕЛИ. Каттышкан Штаттарның ээлчеглиг ядролуг шенелдени эрттиргени боо-чепсекти эндере бүдүрериниң чаа өскүдүлгезин көргүзүп турар деп, тайбының болгаш эп-сеткил каттыжылгазының бүгү-индий организациязының ында тараткан медеглелинде демдеглээн.

КАНБЕРРА. Каттышкан Штаттарның ээлчеглиг ядролуг чазылдырыышкынының чоруткаын Австралияның даштыкы херектер министри Уильям Хэйден сойгалаан. «Оларны кым-даа чорудуп турар болза, ядролуг боо-чепсектиң кандыг-даа шенелдезинге удур австрали чазак туржуп турар» деп, ол СЭТА-ның корреспондентизинге медеглээн. Ядролуг шенелделерге бүгүнү хаара туткан хоруглуун дугайында керээни чарып алыры эргежок чугула деп, У. Хэйден демдеглээн. Чүгле ындыг арга-биле кижи төрелгетенни ядролуг айыылдан чайладып ап болур.

(СЭТА).

ПРЕЗИДЕНТИНИҢ ЧУГААЗЫ

МАНИЛА. Филиппинниң президентизи Корасон Акино медеглел кылган. Ында ол чурттуң чаа конституциязының төлевилелин ёзугаар болган бүгү чоннуң бадылаашкынының түңнелдеринге ханы сеткил ханышкынын илерегейлээн. Эрткен бадылаашкын филиппин улустуң политиктиг доктаамал чорукче изиг чүткүлүн көргүскен деп, К. Акино медеглээн. Бүгү чоннуң бадылаашкынының баш удур үндүрген түңнелдери оларның хөй кезииниң үнү-биле чаа кол хоойлунуң төлевилелин хүлээп алганының дугайын херечилеп турар. Бадылаашкын ниитизи-биле чуртка оожум, тайбың байдалга эрткенин, а киржикчилерниң саны бүрүткеттирген бүгү соңгукчуларның барык 76 хуузу болуп, баш удур даап бодаашкыннарны дыка ажа бергенин президент демдеглээн.

Түңнелинде үндүрген медээлер ёзугаар алырга, чижээ, филиппин улустуң бежинниң дөрү конституцияның төлевилелин деткээн болуп турар. Филиппинге политиктиг байдалды болгаш дүжүкүүрлүг чорукту улам хаңылдырыкче идегеп салып турган барыын үзелдиг буржуаз оппозицияның пландарынга бадылаашкынның түңнелдери шыңгыы согугну таварыштырган.

(СЭТА).

ЧЫМЫШТЫГ ИШ ТҮЛҮКТЭЭН

«Сүт-Хөл» совхозтуң хойжу бригадаларының малчыннары бо хүннерде СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң материалдары-биле танышкаш, боттарының ажыл-ижин үениң негелделеринге дүүштүр шугдуңуп, ниитиниң малын хүр-чаагай кыш ажырарынче бүгү күштү мөөңнеп, чаш хураганнарны ажаап алырынга белеткелдин организастыг чорутканнар.

Ажыл-агыйның Чес-Булуң, Өлең, Саар, Шеле хойжу бригадаларында төрүүр хой коданнарында малчыннарның ажылдыг бо хүннерде чымыштыг. Чамдык коданнарда хой массалыны-биле оолдаан, хойжу өгбүле бүрүзү бо харысалгалыг кампанияга үлүүн киириштирип турар. Коданнарда баштай төрүттүнген чаш хураганнар менди дорутуп, малчыннарның олчазы хүн бүрүде көвүдеп турар. Чес-Булуң бригадазының малчыннары боттарының коданнарын Кызыл-Тайганың бел одарларынга одарладып, ажаалда хайгааралды күштелдиргеннер.

Төрүүр коданнарның хойжулары чоокта чаа эрткен СЭКП ТК-ның Пленумунуң материалдары изин-биле деткип база Улуг Октябрьның 70 чылы болур оюнга уткуштур бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алганнар. Хойжу өгбүле бүрүзү төрүүр чүс хойдан-на 90-дан 100 чедир, чамдык хойжулар 100-тен-даа ажыр хураган алыр дээш социалистиг чарышка киржип, берген сөзүн ээлээрин оралдажып турарлар.

Бригадада ниитизи-биле төрүүр 1443 хойнуң деңгилде, кужу эки. Кодан бүрүзүнде сиген болгаш өске-даа мал чемнери бар. Чаш малга тускайлаан көк сиген дужүрүпкен. Самбуу Моңгуштуң коданында 170, Ангыр Моңгуштуң —110, Делгер-оол Моңгуштуң —120, Дажы Ондарның —125, Сергей-оол Моңгуштуң — 100 ажыг хоюң хураганнаан, чаш төлү менди дорууп турар.

«Сүт-Хөл» совхозтуң удуртукчулары болгаш тускай эртемниглери база малчыннар ниитиниң малын хүр-чаагай кыш ажырар, ооң чаш төлүн чидирбес чокка ажаап ап, доруктурар дээш социалистиг чарышты хайныктырып, ооң дээштиниң бедиделериниң чогуур хемчеглерин ап турар.

О. БОРАШ.

Кадыкшыл — ниитилелдиң байлаа

АМ КАҢДЫГ БОЛУРУЛ?

Район эмнелгезиниң бухгалтериязындан мындыг сан-чурагайны билип алган бис. Эрзинде каът эмнелгениң септелгезинге чыл санында-ла кижи күжүн мөөңнеп, эвээш эвес акша-хөреңгини үндүрүп турар. Ынаа ыяш, тууйбу болгаш өске-даа тудуг материалдарын киирип-ле турар. 1985 чылда 15 муң рубльди, эрткен чылын 14 муң рубльди үндүрген.

Түңнел кандыг болганыл? Эмнелгениң иштин ам-даа таарымчалыг эвес. Даштындан безин илдең. Бажыңның соңгаларын хыраа туда берген. Ооң кылыны чамдык черлерде бир сантиметрже чооккулаар чыгыы, өрээлдерниң иштинче хүн чырыы бүрүңү-биле чедип шыдавас, коридорлар, өске-даа черлер караңгыланчак, хүндүс-даа болза, электри чырыын ажыглап болгу дег.

Өл-шык болганындан, дээвиирден дамдылаар чыгыы. Агар-даа, капитал-даа септелге херек болуп турарын бухгалтерия-даа ажылдакчылары, кол эмчи-даа, эмнедип турар кижилер-даа чугаалап турар. Бир эвес бо дугайын хандыр көөр чүве болза, айтырыг чүгле септелге дугайында эвес. Объектиниң төлевилелдин кол негелделерин-даа барымдаалавайн, шынар дугайын-даа херекке албайн буу-даа ёзу-биле дужаагаш, ажыглаанче киирипкен хире.

Бажың иштин кежилдир агаар тыртар вентиляцияны кылыры төлевилелдиң тудуунда көрдүнген турган, ынчалза-даа ону тудуп кылбаан. Ол чокта стационарда эмнедип турар аарыг кижилерниң кадыының байдалынга чогумчалыг эвес. Өрээл иштиниң агаары туркугуп, хирленип турар. Вентиляцияны кылып чорударынга сес муң рубльдиң ажылы кылыры негеттинер. База ол ышкаш эмнелгениң шалазын чаа линолеум-биле шывары негеттинип келген, ооң сметада көрдүнгени өртээ 7379 рубль.

Эмнелге комплекизи изиг суг-биле хандыртынмаан. Изиг суг оруктарын өрээлдерде киирген, оларның уштары котельная-биле тудуш эвес, изиг сугнуң котёлу болгаш цистерназы чок. Изиг суг киирерииге 20 муң рубльдиң ажылын кылып чорудар.

Бир эвес объектиниң төлевилелин, тудуп кылырын түс черниң агаар-бойдузунуң байдалынга, медицина албан чериниң негелдезинге дүүштүрген болза, чыл санында-ла он муң ажыг рубльге септелгени кагыыны чорудар турган. Көрдүнгениниң ёзугаар алыр болза, хөй-хөй он чылдар эртерге, капитал септелгени чорудар ужурлуг.

Бо чылгы септелгеге он муң рубльди чарыгдаарын көрүп турар. Ол акша-хөреңги объектиниң таарымчалыг кылдыр тургузуп алырынга база дөмей-ле чедишпес. Тыва АССР-ниң Чуртталга-коммунал ажыл-агый министерствозунуң төлевилел-смета бюрозу эмнелге бажыңның чамдык черлериниң септелгезинге 168,70 муң рубль херек болуп турарын санап тургускан.

Сан-түң бо хире улуг болганда, чугаа септелге дугайында эвес, катап эде кылыр, таарымчалыг кылдыр чаартырының дугайында. Бо байдал-биле бир мөзүлеш, дөмей таварылгалар өске-даа черлерде бар. Медицина албан черлериниң тударын болгаш чаартып кылырын ынчангаш СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленуму чугулалап демдеглээн. Бо ажылды дүргедедир талазы-биле район эмнелгези, улус депутаттарының район Совединиң күүсекчи комитеди, районнуң кадык камгалалының доктаамал комиссиязы болгаш Кадык камгалал министерствозу хемчеглерни чорудары албан негеттинип турар. Районда кадык камгалалының шиитпирлээр ужурлуг бир дугаар айтырыы ол болуп турарын мааңа база катап демдеглээр черле артык эвес. Даарта ооң шиитпирлеттинери кандыг янзылыг болурул? Аңаа харыы бөгүнде ам-даа ажык болуп арткан.

Черле ынчаш, ниитизи-биле алырга, Эрзин районнуң төп эмнелгезинде таарымчалыг чамдык өскерилге, эде тургустунуушкуннуң эвээш-бичии-даа болза демдектери көстүп, орар. Ону бадыткаары-биле дараазында чижектерни киирип болур. Хэрээжеңнерниң күш-ажылын камгалаар болгаш кадыкшылын быжыглаар талазы-биле хемчеглер боттуг болуп турар. Саатчыг кижилерниң, чаш уруглар кижилерин эмнелге албан черлеринде доктаамал хайгааралда алган. Ол ажылдың ажыктыын бедилери-биле күш-ажылчы коллективтерже, кодээ ажыл-агый продукциязын бүдүрүп турар сүт-бараан фермаларынче, хойжу кыштаглар медицина ажылдакчылары чедип турар.

Аар болгаш мага-ботка бужуп хоочурай бээр аарыглардан хэрээжеңнерни камгалаар, рак аарыын баш удур болдурбазының хемчеглерин чорудары-биле көрүлде кабинедин район төвүнүң эмнелгезинде ажыткан. Ооң лаборантызы республика эмнелгези-биле харылзажып, Кызылче үе-үелеп чоруп турар.

Салыг, амыдырал хандырылгага албан черлери хэрээженнерниң күш-ажылын камгалаарынче база кадыкшылын быжыглаарынга хөйнү кылыр болур. Олче угландыр чорудуп болур аргаларның бирээзи болза, саатчыг кижилерниң аъш-чем рационунга албан херек болуп турар чемнерге эмнелге албан черниң талоннарын ажыглаарын көрген. Райпо баштаар чери медицина ажылдакчыларының ол дилээн хандырып турар.

Медицина албан черлериниң болгаш медицина ажылдакчыларының күш-ажылын организастаарынга чогумчалыг байдалды тургузарынга кодээ Советтиң депутады улуг чолаачы Валентин Тарнакчы төлептиг үлүүн кадып келген. Ол мактал медицина транспортунуң өске-даа чолаачыларынга хамааржыр.

— Бисте УАЗ-469 беш, УАЗ-452 үш. Оларның шуптузу чоруп турар. Үрелиишкинге таваржыр чоруктар ховар — деп, төп эмнелгениң кол эмчизи А. Д. Ооржак бисче чугаалады.

Хоорай черлер-биле деңнээрге, кодээниң оруктары кадыр-берт, хая-даш, оңгул-чиңгил. Бо байдалдарда безин туруушкунга, черге үрелиишкинге таварышпайн турары — күш-ажылга харысалгалыг чорукту, албан-хүлээлгеге төлептиг болуп турарының тодаргай херечизи.

Кижилерниң кадыын быжыглаарынга база бир таарымчалыг чүүл болза, Нарында эмнелге участогунда физиокабинетти, клиниктиг лабораторияны тургусканы. Амбулаторияны автотранспорт-биле хандырган. Мөренде эмнелге участогу ажыттынган. Район төвүнде карак аарыгларын эмнээр кабинет ажылдап эгелээн.

Эде тургустунуушкун — социал адырны колдады хөгжүдери, совет кижилерниң күш-ажылының, амыдыралының, ыштаныылгазының, өөредилгезиниң болгаш медицина хандырылгазының эки байдалдарынга негелдезин улам-на долузу-биле хандырары; кижи бүрүзүнүң болгаш ниитизи-биле ниитилелдиң угаан-бодал байлаан, культуразының дугайында доктаамал сагыш салыышкыны; ол болза, амыдыралдың улуг хемчээлдиг, үндезин айтырыгларын улусту сагыш-сыралып турар агар айтырыгларны катай шиитпирлеп шыдаар аргалыг болуру-дур. Эде тургустунуушкунуң бир бо тодарадылгазын СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунга берген.

Кыскасы-биле чугаалаарга, чыглы берген чугула айтырыглар районда хөй, оларның эвээш эвес кезии медицина хандырылгазы-биле тудуш холбашкан.

А. ОКСУР.

Өг-бүле болгаш кижизидилге

ҮЛЕГЕРНИҢ КҮЖҮ

Ажы-төл кижизидилгези дээш өг-бүлениң нииттиг мурнунга харысалгазы мөөңүг улуг, ооң дугайын ССРЭ Конституциязында хоойлужудуп бижип каан. Бистиң даартагы хүнүвүс — уруглар. Оларның кандыг кижилер болурундан чурттуң келир үези онза хамааржып турар. Мөзүлүг бүдүштүг, төлептиг ажы-чаңныг, күш-ажылга ынак, Төрээн чурттунга ханы бердинген кылдыр школа, өг-бүле уругларны кижизидип турар. Өг-бүледен бүгү-ле чүүлдер эгелээр. Кижизидилгениң эң кол үндезини ында салдынган. Ону бис бирден бирээ чокка билир болбайн аан бис.

Ол-ол, чүс-чүс ада-иелер, өг-бүлелер ажы-төлүнүң кижизидилгези дээш сагыш салып турар. Кандыг ада-ие уруг-дарынга бакты күзээр боор. Экиин-ле күзеп чоруур. Харын кижизидилгеге частырыглар, таарымча чок чүүлдер болганындан бо айтырыгга шаптараазыннар таваржып, чамдыкта уруглар ада-иениң холундан уштуна бергилээр. Ону болдурбас дизе, ада-иелер, бистер боттарывысты шыгдунуп, уруглар мурнунга багай үлегер, шынчы эвес чорук, карак чаашкын көргүспес ужурлуг бис.

Мен мынаа хөй уругларлыг бир өг-бүлениң дугайын чугаалаксаан иик мен. Ада-ие Бай-Тайганың Тээли суурда чурттап, ажылдап турар. Черле онзагай өг-бүле, уруглары шупту-ла мөзүлүг кижилер кылдыр өзүп орар, улуглары шагда школа дооскулапкан, тус-туста өөредилге черлерин безин доозар дей бергилээннер. Үш оол, үш кыстыг. Бо өг-бүлениң уруглары ада-иезиниң ёзулуг-ла чоргааралы, ол-бо диртип, сеткил човаадып көрбээннер. Школага-даа эки-ле өөренир, бажың ажылы, хөй-ниитиниң херээ дээнде сагыш-биле дөмей-ле.

Ооң чылдагааны чүде деп бодаар силер? Чүнүң-даа мурнунда, ада-иениң кижизидилгеге эки үлегеринде. Уругларның аваазы Тээли ортумак школазында башкы, ону Көк Саалевна дээр. Адазы — Хүргүл-оол Максимович Каң-оол, Иркутскиге техникум дооскан соонда-ла мында ажылдап келген, белеткел конторазын удуртуп турар. Кайызы-даа төлептиг мөзүлүг, бүдүштүг улус. Ажы-чаңы-даа чаңгыс аай, бот-боттарынга дөмейлешкек. Оожум, томааныг, эш-өөрүнге эптиг-ээлдек, дузааргак. Даалдырган ажыл-херээ дээш кезээде сагыш аарып чоруур, чоп мурнуга арны кызып чорле көрбээн. Мындыг ада-иениң уруглары бүдүштүг болбайн канчаар. Олар бичезинден-не ада-иезиниң эки үлегерин көрүп келген. Өг-бүлениң эки кижизидилгезин школага башкылары улам быжыглап, сайзыраткан.

— Уругларыңарның эки кижизидилгезиниң үндезинин чүде деп бодаар силер?—деп өг-бүлениң херээжен ээзинден айтырган мен.

— Кол-ла чүүл — күш-ажыл, бичеэзинден-не таарышкан ажыл-хүлээлгелиг кылдыр чаңчыктырып келген бис...

Черле төлептиг ада-ие дээрзин ол суурда каш-даа кижиден дыңнаан мен. Уруглары сагыш-биле дөмей-ле. Өөренириңге салым-чаянныг. Чүгле ковчут эки, ударник өөренип келгеннер. Номчуурунга онза сонуургалдыг, ол бичезинден-не чаңчыл болган. Өг-бүле кежигүннери дөгерези номчуп турар. Уругларның сонуургалдарын сайзырадыры-биле янзы-бүрү литература аймаан — солуннарны, журналдарны доктаамал хөйнү чагыдып ап келген. Ынчан оларның өг-бүлези топ солуннар, республика солуннары, уругларга чагыдылгалар, «Юный техник», «Шахматы», «Вокруг света», «Огонек», «За рулем», «Крокодил» журналдар дээш өске-даа чагыдылгалыг болду. Сонуургалдар хандырарынга ажыктыг хөй-ле чүүлдер бар-дыр. Дөрткү классчы Байлак безин шыырак номчуп турар. Ооң акылары — Орлан сески класста. Оюн-оол онгу классты доозупкан, бот-өөредилге-биле өөренип-баан, ажылдап турар.

Кайызы-даа спортка хандыкшылдыг. Музыканы база сонуургаар.

Уругларның сонуургалы сайзырадыр, ону улам ханылатдыр дээш ада-иези сагыш салып келген. Фортепиано, «Романтика» деп музыка ойнадыр херексел оларда база бар. Үш кызының ийизи аваа школа-биле чергелештир музыка школазын база дооскаыннар, фортепианога ойнап билирлер. Музыка уругларның ийиги сонуургалы, а боттары — бирээзи Сайзана — Иркутскиде учет-кредит техникумун бо чылын доозар, Айлаң Кызылдың эмчи училищезин бо чазын доозуп үнер.

Ол ийи кыстан улуу Чечек, Кемеровонуң медицина институдунда өөренип турар, боду өг-бүлелиг апарган, бичии кыстыг-даа болган, ам Кызылда практика эрттирип турар. Ам алдыгы курста. Доозарының кырында келген.

— Уругларны хостут салып, кара туразында болдурарга — эки түңнелге чедирбес — деп, Көк Саалевна башкы шынын-на чугаалап орар. Школага өөренир, бөлгүмнерге киржир, хөй-нииити ажылдарын кылыр, а бажыңынга оолалгалардан аңгыда, бажың ажылы кылыр, мал-маган хайгаараажыр, тарымал чечектерни, ногаа аймаан ажаажыр...

Хостуг шактарында музыка дыңнаар, аңаа ойнаар, номчуттунар. Хоккей ойнаары база бар. Адазы Хүргүл-оол Максимович шыдыраага улуг сонуургалдыг, оолдары база ону эдерип, шыдыраалаарынга бичиизинден-не өөренген. Район библиотеказында тургустунгулаан клубтарның бирээзи — «Ак терге» клубтуң чөвүлелинде Х. М. Каң-оол база кирип турар, ол чүгле бодунуң оолдарын эвес, харын өске уругларны шыдыраалаарынга чаңчыктырып, өөретчип турар.

Ада-иезиниң арага-дары ижип, артык сөстер сөглежип, кым-бир кижиниң сеткилин човадып турганын уруглары черле көрбейн келгеннер.

Д. ХЕРТЕК.

КУЛЬТУРЛУГ, ЭПТИГ-ЭЭЛДЕК БОЛУҢАР

Төрээн хоорайывыстың төвүнде магалыг чаагай костюр, куу кыш дег театрывыс кайы ырактан-на көскү, кижилерни бодунче кыйгырып, чалап тургаалыг. Күш-ажылчы хүн соонда шии, концерт көрүп, ажыктыг, солун дыштанырын шупту-ла кижилер күзээрлер. Дыштанылга, шынап-ла, культурлуг, ол-бо шаптараазыы чок болзун дээш театр коллективи, администрациядан эгелээш хандырылга албанының ажылдакчылары, бистер, шуптувус кызыдып турар бис.

Театр дээрге-ле, культураның боду-дур, аңаа келгеннер бодун оваартынып, кичээнип, чайгаар-ла эде-хере тыртынар, театрның бодундан, артистерниң оюнундан боттарынга чугула угаан-бодал культуразынга херектиг онзагай чүүлдерни билип алыксаарлар. Хөй-ниитиниң черинде келген болганда, долгандыр турар кижилерге шаптык кадып, оларның кичээнгейин херек чок черге чардыктырбазын, эпчок чүве кылбазын-на бодаар.

«Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг театрывыстың 51-ги сезону ажыттынгандан бээр ам дөрт ай чедип турар. Бо айлар иштинде театрның чогаадыкчы бөлүүнүң тургусканы элээн хөй шиилерни, аңгы-аңгы артистерниң, ансамбльдерниң концертин кызылчылар, хоорайның аалчылары көргүлээннер. Театрга чаңгыс-даа хостуг кежээ турбас, кандыг-бир кежээлер албан болур. Көрүкчүлер аңаа хөйү-биле кээп турарлар. Кандыг-даа концерт, шии, хурал болурга, администраторлар, контролёрлар аңаа албан ажылдап, келген кижилерге бараан болуп турары билдингир болгай.

Кезээде көрүкчүлер аразында турар болгаш корум-чурум, эптиг-ээлдек ажы-чаң, культурлуг чорук дугайында сагыш-сеткилимни дүвүреди берген чамдык чүүлдерни чугаалаксадым.

Шии, концерттен озалдаар чорук черле чараш эвес. Кежээки шиилерниң эгелээри 19 шакта деп черле чурумчаан. Ынчалза-даа озалдаарлар амдаа бар. 30—40 минута-даа озалдааш, эжикти чыккыладыр соктап туруп бээр. 5—10 минута озалдааннарны чаңчык та кирипшир-дир бис. Автобус үр манаан азы кандыг-бир чылдагааннар-даа чугаалагылаарлар. Кирбес дээш ажынып, хорадаарлар-даа. Шии, концерт эгелээнде залче кирип болбас деп чурум бүгүдеге билдингир болгай. Ону чүге сагывас бис ынчаш? Озалдап келгеш, улус мурнунга көскүлейнеп, шааралнаарга эпчок-даа болбас бе? Залды одурту, олут дилээш чорук каарга, мырыңай човаачыг.

Кинотеатрларның кежээки сеансыларынче бичии уруглар кирбес чурумнуг ышкажыл. Театрның кежээки шиилер, концерттеринче бичии уруглар кирбес деп сагындырып чарлаан турбуже, чамдык ада-иелер амга чедир уругларын эдерткен кээр, хоржок дээрге, чөрчүжүп, маргыжар боор-дур. Чурум дээрге, чурум-на болгай, ону ийи-чаңгыс кижиниң күзели-биле үндүрүп кагбаан, доктааттынган чурум-дур. Бичии кижилерни кайы хамаанчок чурум сагывас чүүлдерге чамдык ада-иелер чайгаар-ла өөредип турарлары ол болур-дур. Бичии уруглар кежээки хемчеглерге олура туруп шылаар, үр олура албас, хейде-ле маңнаксаарлар. Дыштанып келген улуг улуска ооң ажыы чүү боор, харын шаптыктыг ышкажыл. «Хоржок», «ынчанмас» деп чүвеге уругларны чаңчыктырып өөретпеске, өзүп келгеш, бичии-даа чүве тоовас, турамык кижилер болур дээрзин ол ада-ие чүге бодавазыл? Буфеттен пирожное садып бээрлер, ону залче кирре бергеш, кресло-

Театр болгаш көрүкчү

ларга чаап каапкан болур. Ону кандыг чурум, культура дээрил?

Көрүкчүлерниң хөй кезии аныяктар болуп турар, ол өөрүнчүг, эки-дир. Чамдык оолдар, кыстар залдың артыкы олуругларынче чүткүүр. Аңаа олуруп алгаш, артистерниң сөс-домаан-даа орта дыңнавас, уткажын-даа шоолуг угаавас, доора чугаалажыр, болур-болбас черге анаа-ла каттыржыр. Харын-даа кижи муңгараар, сеткил дүвүрээр черлерге безин ужур-утка чок каттырышкылаар. Чамдыкта сандайларны чай чок кадыыда-ла ора кезип каан болгулаар.

Шии төнмээнде-ле тон алырынче далажып, кизиредир үне маңнажыр чоруктар амдаа уламчылавышаан. Кажан черле корум-чурумга өөренир аныяк-өскенил, кижи кайгаар. Ооң дугайын чеже-даа бижип келген. Тус-тус өөредилге черлеринде ВЛКСМ комитеттери, комсомолдуң Кызыл хоорайы чер-черте аныяктар ортузунга ажык чугааны кылып, культурлуг аажы-чаңның оода-ла бодууң чүүлдерни барымдаалап көрүп угаадып көрзе чүл?

Тон алырда тус-туста аскан стойка аайы-биле дужунга чыскаал туруп, оочурлаарын бичии-даа бодавас, аңа кара туразында, барган-на черинден үзе чүткүп, мында турган кижилерни эки-бак сөглеп, шаанга-ла кирер. Концертти азы шиини төндүр көргеш, артистерге байыр чедирерин кандыг-бир артык чүве кылдыр бодап турар. Өске хоорайлардан келген артистер бистиң көрүкчүлеривистиң хөй кезииниң шак мындыг корум-чурумун мырыңай кайгаар, шынап-ла, човаачыг-даа чорду. Чамдыкта мырыңай бээрткты ажа халчып кире бээрлер. Колдуунда аныяктар ынчап турар, улуг улус оларның оожургаарын манап, соонда турар.

Тон алырда улус чеже үе-шак чидирип турар эвес дээш хайгааралды база кылдывыс. 600—700 кижи келгенде безин 15—20 минутада-ла тоннар шупту бердине бертен болур чораан. Ол хире үеде тон оочурлап манаарындан бергезиннерге черле кайын таар-жыр. «Тон азар черге хөй кижи тургузуңар» деп-даа шугуадаарлар бар. Штатта көрдүнгениин ёзугаар дөрт кижи турар, харын тон-хепти дүрген ап бериптери-биле бистер контролёрлар база кады дузалажып кирипцер бис. Ынчап турувуста-ла чамдык турамык аныктар: «Дүрген кылашта, кандаай аамай кодай боор» сүт дишкилээрлер. «Аамай, мень» деп сөглей бергилээрин бо чоокта безин каш-даа удаа дыңнадым.

Чамдык херээжен көрүкчүлер залга бөрттүг олуруп болур деп санап турар хире. Уруглар шиилеринде безин каш янзы салбагар дуктуг бөрттери-биле бедий бергеш олургулаарлар. Оларның артында кижилерге чүү-даа көзүлбес, черле ынчаш театрга бөрттүг канчап олурар боор. Бөрттерни кадагалап шыгжаар чер таарымча чогу, аңаа база чылдак болуп турар. Ону экижидер, таарыштыр кылыр хемчеглерни дирекция ап эгелеп турар.

Шии, концерт эрттирбес, доктаамал көөрлер кайы хөй. Оларның ат, фамилиязын билбес-даа болзувусса, арын-шырайын таныыр апарган бис. Чамдык хоочуннар кежээни-даа, уруглар-даа шиилеринге бо-ла келирлер. Моламдайлар, Болаттар, Даржаалар, Ковенскийлер, Шойгулар, Доржулар дээш өске-даа аныяк, ортумак назылыг көрүкчүлер театрга доктаамал кээрлер. Чамдык организациялар коллективтии-биле кээп турары эки. Кара-Хаак, Ээрбек, Кур-Чер суурлардан көрүкчүлер безин бөлүү-биле чедип кээп турар.

Театрга кээп турар көрүкчүлерден дилээр чүүл дээрге, боттарын хүндүлежип, канаддаа эптиг-ээлдек, культурлуг болуп, корум-чурумну сагыырын күзеп турар бис. Ол ылаңгыя аныяктарга кол хамааржыр.

Г. БАДЫ-САГААН,
театр ажылдакчызы.

ЧАА ЫРЛАР БОЛЗА

Назы-харым дөгүй-даа берген болза, ырны сонуургаар, бот-тывынгыр уран чүүл концерттеринге бо-ла киржи бээр кижи мен. Эки ырны кым сонуургавас боор. «Шын» солуңда ноталыг чаа ырларны парлап турарын черле эки деп санаар мен. Нота билир кижилер ону дораан өөренип аптар. А билбес улус чүгле көөр-дүр, бодум нотаны билбес-даа болзумза, солундан ескеш, шыгжап ап чоруур мен. Бир удаада өөредиптер кижи-даа тыпты бээри чадавас.

Чаа ырларны ону өөредип ыдаар кижилер (музыкантылар, башкылар дээш өске-даа) чок ортузунга нептередип өөредир болза, эки-ле-дир ийин. Күзээр болза, ону айтып берип, өөредиптер кижилер тыпты бээр. Кежээлерде хостуг шактарда клубтарга чаа ырыдан өөренип ап-даа турар болза, ында багай чүү боор.

С. ТАВА-САМБУ,
Барыын-Хемчик район.

Улусчу чогаадылга фестивалы

СЦЕНАДА—СҮТ-ХӨЛЧҮЛЕР

Район төвү Сүт-Хөл суурнуң төс коллективи Улуг Октябрьның 70 чылынга тураскаатан бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдезин эрттирген. Аңаа 300 хире бот-тывынгыр артист киришкен. Коллектив бүрүзү тематика, утка-шынарже сагыш салган. Октябрьга тураскаатан сценажыткан көргүзүглер, композициялар элбек болган. Ортумак школаның, садыг ажылдакчыларының көргүскен концерттери ылгалдыг, солун болган. Башкыларда «Боолут кижи» деп шииден үзүндү, «Тайбың» деп композиция онзагай. Башкыларның концерт программазында Төрээн чурт, революция, улуг Ленин, партия, күш-ажыл дугайында ырлар, шүлүктер, ол ышкаш таныылар; шоодуглуг, шүгүмчүлелдиг көргүзүглер бар болган. Олар бирги черни ынчанган ээлээннер.

Райпо коллективи ийиги черни ээлээн. Оон аңгыда Сүт-Хөл кодээ Советиниң, амыдырал хандырылга, чурттал-га коммунал ажыл-агыы коллективтериниң кады тургускан концертин көрүлдениң четелдезинге дүүшкен деп санааш, оларга үшкү черни тывыскан. Тиилекчилерге дипломнарны, өртектиг белектерни берген.

Бо көрүлдеге ниитизи-биле эки ыраажылар, танцычылар, уран номчулга күүседикчилери, сыгыртылар, хөгжүмчүлер хөй болган. Шоодуглар база бар. Шилиттинген 30 хире бот-тывынгыр артистерни шаңнаан мактаан.

Көрүлдеге кошкак белеткелдиглер база бары илерээн. Чиг номерлер-биле сценага үнүп, ырының сөзүн билбес, идик-хевин таарыштырбаан чүүлдер тургулаан. Чарлакчылары база чедимче чок коллективтер бар. Сцена культуразы чавыс. Четпестерден чайлаары чугула.

О. БОРАШ.
Сүт-Хөл район.

ТВ

ФЕВРАЛЬ 13-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — «Лаутензак алышкылар». Уран-чечен телефильм. 2-ги, 3-кү сериялары. 11.25 — «Делегей болгаш аныяктар». 12.00 — 12.05 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.10 — Орус чугаа. 16.40 — С. Михалковтуң маадырлары экранда. «Ытты паровозка орнап тур мен». 17.45 — Агроүлетпүр бөгүн болгаш эртен. Колхоз рыногунга садыглаашкынга колхозтарның болгаш совхозтарның киржилгезиниң дугайында. Ростов областының Сальск хоорайының үлегери. 18.15 — Орус музей. Илья Репин. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Даглар ырлажып тур». Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. 19.20 — «Тиилекчилер». Москва чоогунга тулчуушкунуң 45 чылынга. 20.30 —«Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». «Приморьеже дыштанылры-биле». 21.00 — «Үе». 21.35 — «Лаутензак алышкылар». Уран-чечен телефильм. 3-кү сериязы. 23.15—Бөгүн делегейде. 23.25 —00.10 — «Болгарияны кезип ырлай аарак». Эстрадалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Мурманск-биле ужуражылышкын» Док. телефильм. 8.35; 9.35 — Төөгү. 4 класс. Баштайгы беш чылдарның тудуглары. 9.05 — Англи дыл. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Физика. Чартык дамчыдыкчыларны ажыглаары. 10.35; 11.40 — Төөгү. 7 класс. XVII чүс чылдың орус культуразы. 11.08 — Бистиң садывыс. 12.10 —Революцияның чурукчулары. 12.50 — И. Губач. «Бышпаан малина». ССРЭ-ниң Күрүнениң үлегерлиг Бичии театрының фильм-шиизи. 14.50 — Медээлер. 14.55—15.40 — Мячалиг хоккей. ССРЭ-ниң маргылдаазы. «Динамо» (Москва) —«Старт» «Динамо». Төп стадиондан дамчыдылга. 18.00 — Медээлер. 18.20 —«Наташага тоол». Мультфильмниң баштайгы көргүзүү.

КЫЗЫЛДАН

18.30—«Октябрь бисте орук чырыткан». Улуг Октябрьның 70 чыл оюнга тураскаатаан телефестиваль. Таңды районнуң «Коңгургай» ансамбли дамчыдылгага киржир. 19.05—Киножурнал. 19.15 — Теле-медээлер. 19.25 — «Азия төвү». Программада: Медээлер. «Улуг Октябрьның 70 чылын — төлептиг уткуур». «Ажылчын ээлчег соонда». 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Совет ырлар концерти. 21.00 — «Үе». 21.35 — Хаак спорту. Делегей маргылдаазы, 10 км. Херээженнер. ГФР-ден дамчыдылга. 23.30 — Хаак спорту. Делегей маргылдаазы. Трамплинден шураашкыннар. ГФР-ден дамчыдылга. 00.00 —3. Кодаи. Виолончель биле фортепианога сонатина. 00.15—01.00 — Бокс. ССРЭ-ниң чемпионады.

СПЕЦИАЛИСТЕР СЕМИНАРЫ

Эрткен неделяда Кызыл хоорайга республиканың бүгү совхозтарының инженерлериниң болгаш ногаа өстүрер бригадалар бригадирлериниң билиг-мергежилин бедидер өөредилге доозулган.

Интенсивтиг технология-биле мал ажылының база үнүш-дүжүттүң бериимчезин бедидериниң болгаш экономиктиг механизмин сайзыраңгайжыдарының дугайында айтырыгларны аңаа чугаалашкан. Семинарның түңнелинде аңаа ук специалистерниң чедип алган билиин теория кырынга хынааш, аттестацияны эрттирген.

С. ДОПЧУТ-ООЛ.

ШКОЛАЧЫЛАРГА СОНУУРГАТКАН

Шыдыраага Эрзинде Нарын суурнуң бирги чери дээш эрткен маргылдаага Ч. Допчун бирги черни ээлээн.

Дуржулгалыг шыдыраачы спорттуң ол хевирин аныяктар аразынга нептередип, сайзырадыр талазы-биле болунун улуун кирип, хары үгда хөй холге ойнаарынга сонуургалдыг. Чоокта чаа ол Эрзин ортумак школазынга чораан чараш, солун салыгларын школачыларга сонуургаткан.

Л. ДОРЖУ.

ТАНЦЫ КИЧЭЭЛДЕРИ

Тыва АССР-ниң Культура министерствозунда культура болгаш уран чүүл ажылдакчыларынга билиг бедидер курстар чыл сапында план ёзугаар эртип турар. Ол курстар бо хүннерде республиканың клуб ажылдакчыларының танцы бөлүктериниң удуртукчуларының өөредилгезин организастаан.

Ында келген дыңнакчылар чурттуң янзы-бүрү национальностарының танцыларының шимчээшкиннерин чартык ай дургузунда өөренип алгаш, боттарының удуртуп турар коллективтеринге өөредирлер.

Болуп эрткен ээлчеглиг курстарга уран чүүл башкылары улуг дузаны көргүзүп, солун лекцияларны номчаан. Оларга башкылар Л. Түгер, А. Кожура, С. Монгуш хамааржыр. Хөгжүм-шии театрының кол балетмейстери В. Донгак, хоорайның танцы школазының башкызы Г. Тока, уран чүүл училищезиниң башкы-хореографы С. Монгуш оларның удуртулгазы-биле улустарның болгаш классиктиг танцыларны улуг сонуургал-биле өөренип алган.

Курска келген дыңнакчылар бүгү практиктиг кичээлдерни уран чүүл училищезинге болгаш хоорайның «Енисей» Культура бажыңынга эрттирбишаан, оларның чорудуп турар ажыл-херектери-биле таныжкан. Училищениң танцы бөлүүнүң ийиги курузунда өөренип турар сургуулдарның танцы кичээлинге олуржуп, дуржулга солчулгазын кылган. Ооң-биле кады олар янзы-бүрү танцылар өөрениринден аңгыда, хөгжүм-шии театрынга болгулаан шиилерни болгаш концерттерни көргүлээн. Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейинге, Чурукчулар бажыңынга база чораан.

М. АРАНДОЛ.

ЧУРУКТА: танцы кичээлиниң үези.
О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ТҮҢНЕП ЧУГААЛАШКАН

Республиканың Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейиниң коллективи эрткен 1986 чылда кылган ажылының түңнелин профэвилел хуралынга түңнеп чугаалашкан.

Он бирги беш чылда музей болгаш ооң филиалдары чон ортузунга агитмассалыг ажылдарны, лекция, беседаларны, темалыг экскурсияларны, дайынның, күш-ажылдың хоочуннары-биле ужуражылгаларны организастаан.

Ниитизи-биле музей социалистиг чарыштың планныг даалгаларын күүседипкен. Чижээ, 70 муң көрүкчүлерни хүлээп алыр турган, ол көргүзүгнү 110 муң чедирген. Музейниң районнарда филиалдары — Кочетово суурда (эргелекчизи В. Оюн), Хову-Аксыда — (эргелекчизи Е. Верещагина), Ак-Довуракта — (А. Скобелин) филиалдар планын 105—110 хуу чедир күүседип, багай эвес ажылдаан.

Музейниң эртем-чырыдыышкын килдизиниң ажылдакчылары экскурсияларны-даа янзы-бүрү темаларга допчулалдыг кылдыр эрттирип турары багай эвес. Килдистер аразында чарыштыг ажылдап турар. Улуг Октябрьның 70 чыл оюнга уткуштур музейниң ажылдакчылары лекция, беседаларны, ужуражылгаларны эки шынарлыг эрттирип, экспонаттарын залдар аайы-биле чаартып чугаалашкан.

Он ийиги беш чылда музейниң эртем ажылдакчыларынга килдистер аайы-биле аттестацияны эрттирерин, чаа ёзу-биле ажылдаарын көрген.

Түңнелинде, он ийиги беш чылдың бирги чылының социалистиг чарыжының түңнелдери-биле тиилекчилерни, мактап шаңнаан. Тываның төөгүзүнден экспонаттарны көргүскен залдарның эргелекчилери Е. Ш. Бай-Кара бирги черни ээлээн. М. Б. Кенин-Лопсан, эртем чырыдыышкын килдизиниң эргелекчизи Л. С. Норбу олар эки ажылдааны дээш шаңнаткылаан.

Музейниң эртем ажылдакчылары, ылаңгыя эртем-чырыдыышкын килдизиниң ажылдакчылары хоорайның бүдүрүлге, албан черлеринге, Кырганнар бажыңынга болгаш чамдык өөредилге черлеринге Ада-чурттуң Улуг дайынының болгаш күш-ажылдың хоочуннары, чогаалчылар-биле ужуражылгаларны организастап, көжер делгелге-биле лекция, беседаны, экскурсияларны база эрттирип турар.

Садыг училищезиниң сургуулдарынга шүлүкчү Зоя Намзырай-биле ужуражылгазы, а Кырганнар бажыңынга С. К. Токаның төрүттүнгенинден бээр 85 чыл оюнда «Чонга бердинген амыдырал» деп темага лекцияны номчуп, С. К. Токаның ажыл амыдыралы-биле холбашкан өске-даа чүүлдерни чурттакчыларга көргүзүп чораан.

Р. ШОЙГУ.

Редакторнуң оралакчызы
К. К. САТ.

АГААР

Бөгүн республикага кожуп турар булуттаар, чамдык черлерге быскан хар чаар. Соңгу барыын чүкче угланышкынныг хаттың дүргени секундада 5—10 метр чедер, агаарның температуразы 18—23, чамдык районнарга 9—14 градус соок.

Кызылга онзагай өскерилге болбас, хат кошкак. Агаар дүне 28—30, хүндүс 18—20 градус соок болур.

КИНО

ФЕВРАЛЬ 13-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «На площади Гарибальди» 9.30, «Все против одного» (2 сериялыг) 11.00, 14.00, 17.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Золушка» 9.00, 12.10, «Киносборник № 157» 10.50, 14.00, «Бродяга» 15.10, 18.10, 21.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Полёт в страну чудовищ» 14.30, «Глория» 15.50, 17.40, 19.30 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Поездка в Индию» (2 сериялыг) 14.30, 17.20, 20.00 шактарда.

КАЯА, ЧҮҮ БОЛУРУЛ?

Республиканың хөгжүм-шии театрынга

Февраль 15-те Г. Лорконуң «Ханныг куда» деп үш кежегелиг трагедияны 19 шакта эгелээр.

«Енисей» кт-ның дискотеказы даарта, февраль 15-те 19 шакта болур.

«Колос» Культура бажыңынга

Даарта 19.30 шакта «Хөглүг чалгыгда» деп дыштанылга кежээзи болур.

Воскресеньеде 12.00 болгаш 19.30 шактарда «Музыкалыг марафон» деп дискотека.

«Енисей» Культура бажыңынга

Клубтар болгаш бөлгүмнер кичээлдери даарта 10.00 шакта, дискотека 19.00 шакта эгелээр. Соңгузу хүн 14.00 болгаш 17.00 шактарда автомотога хандыкшылдыг элээдилерниң, «Хозяюшка», «Собеседник», «Ла» чырыында кежээ» клубтарның кичээлдери эгелээр.

Уран чүүл училищезинге

Хову-Аксыда уругларның уран чүүл школазының нийти ыр салбырының чогаадыкчы отчёду воскресеньеде 12.30 шакта болур.

Республиканың Алдан-маадыр аттыг чурт-шинчилел музейинге

Чониуң уран чогаадылгазының II фестивалынга киришкен РСФСР-ниң фотога хандыкшылдыгларының фото-чурук делгелгелери дыштаныр хүннерде 11 шактан 18.00 шакка чедир ажылдаар.

Пионерлер бажыңынга

Февраль 15-те ыры-хөгжүм ансамблиниң бөлгүмүнүң доозукчулары-биле ужуражылга болур.

Кооперация училищезинге

Комсомолдуң XXII область конференциязының делегаттары-биле ужуражылгазы даарта 19.00 шакта болур. А воскресеньеде «Өг-бүлениң аныяк ээзи» клубтуң хуралы база ол үеде эгелээр.

№ 1 профтехучилищеге

Даарта кызыгааржы дайынчылар-биле ужуражылга кежээзи 19.30 шакта эгелээр. А соңгузу хүн ол-ла үеде дыштанылга кежээзи болур.

№ 4 профтехучилищеге

Автокран болгаш экскаватор башкарыкчыларының ажылын түңнээн кежээ даарта 19.30 шакта болур. Воскресеньеде дыштанылга кежээзинче чалап тур.

№ 11 профтехучилищеге

«Хөгжүм дугайында чугаалажыыл» деп темалыг кежээ, субботада 19.00 шакта эгелээр.

№ 1 школага

«Кайгамчык кижилерниң амыдыралында ынакшыл болгаш найырал» деп темалыг кежээ. Эгелээри субботада 18.30 шакта.

№ 2 школага

Февраль 14-те 18.00 шакта «Элээди антифашист неделязының түңнел кежээзи».

№ 3 школага

Даарта «Элээдилер империализмни сойгалап тур» деп кежээ болур. Эгелээри 18.30 шакта.

№ 6 школага

«Окка үзе кирдирген одуруглар» деп аас журналы даарта 18.00 шакта эгелээр.

№ 11 школага

Дайын хоочуннары-биле ужуражылгазының кежээзинче чалап тур. Эгелээри февраль 14-те 18.00 шакта.

№ 15 школага

Даарта даштыкы дылдар кежээзи 18.00 шакта эгелээр.

СПОРТЧУ ОЮННАР

«Тайга» станциязынга

Чырыдыышкын ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң хаак маргылдаазы субботада 11.00 шакта эгелээр.

«Херел» спорт залынга

Баскетболга хоорайның бирги чери дээш маргылдаа даарта 14.00 шакта, соңгузу хүн 10.00 шакта эгелээр. Воскресеньеде атлетиктиг гимнастикага хоорайның бирги чери дээш маргылдаа 13.00 шакта эгелээр.

Шыдыраа клувунга

«Спартак» эки тура спорт ниитилелиниң хоорай чөвүлелиниң бирги чери дээш маргылдаа даарта 15.00 шакта, воскресеньеде 10.00 шакта чаңгыс удаагы оюн болур. 15 шактан бирги чер дээш маргылдаа уламчылаар.

Теннис залынга

Стол теннизинге хоорайның өөредилге черлериниң аразында маргылдаа даарта 15.00 шакта, соңгузу хүн 10.00 шакта эгелээр.

Адресивис 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241. Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга аммызы. Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыынның херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3449. ТС—00734.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1987 чылдың февраль 14 суббота № 39 (13339)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозу февраль 12-де болган бодунуң ээлчеглиг хуралынга 1987 чылдың январьда чурттуң улус ажыл-агыйының ажылының түңнелдерин чугаалажып көрген. Планныг онаалдаларга дүүштүр одалга-энергетика комплекизи, ооң-даа чамдык адырлар болгаш үлетпүр бүдүрүлгелери чедиишкинниг хөгжүүрүн уламчылап турганын демдеглээн. Көдээ ажыл-агыйында эрткен чылдың январьга деңнээрге сүт болгаш эътти хөйнү садып алган. Ынчалзада үлетпүр ниитизи-биле январьның планын күүсетпээн. Үлетпүр продукциязының хөй хевирлерин бүдүрер талазы-биле планнаттынган деңнелди чедип албаан. Капитал тудуттуң хемчээли кудулаан.

Планның күүсеттинмээни хамыктың мурнунда организакчы болгаш ажыл-агыйжы ажылда четпестер-биле, каттыжыышкыннарның болгаш бүдүрүлгелерниң ажыл-агый чорудулгазынга бедиткен негелделерге чурттуң чамдык адырларының болгаш регионнарының четпес белеткеттингени-биле, а ол ышкаш кыштың берге байдалдарынга демир-оруук транспортунда, тудуда болгаш экономиканың өске-даа адырларында бергелер-биле тайылбырлаттынар.

Чедир кылдынмаан чүүлдерни элип алыры-биле болгаш чыл планының деңнелин кыска хуусаа иштинде чедип алыры-биле долу хемчеглерни ап чорударын партия, совет болгаш ажыл-агый органнарындан Политбюро негээн. Ол сорулга-биле январьда ажылдың ханы сайгарылгазын кылып тургаш, ооң үндезининге материалдыг бүдүрүлгелерге-даа, социал адырга-даа бүгү-ле эргежок чугула чүүлдерни кылыр. Хожудаашкыннарны ажып эртери-биле планныг онаалдаларны ылап-ла күүседири-биле күш-ажылчы коллектив бүрүзүнге тодаргай базымнарны кылыр.

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр бүдүрүлгелерниң, адырларның, республикаларның, областарның болгаш крайларның экономиктиг база социал хөгжүлдезиниң пландарының күүселдези дээш, бүдүрүлгени, күш-ажылды болгаш чоннуң хандырылгазын тодаргай организастап чорударын хандырар дээш кадрлардан негелдени шиитпирлиг-биле бедидерин негээрин Политбюро онзалап демдеглээн. 1987 чылдың планының деңнелинче кыска хуусаа иштинде үнер дээш коммунистер, бүгү совет улус боттарының күзел-соруун болгаш энергиязын мобилизастаар, бар курлавырларны чеп ажыглаар дээрзинге бүзүрелин Политбюро илереткен.

Каттыжыышкыннарның, бүдүрүлгелерниң болгаш үлетпүр организацияларының база улус ажыл-агыйының өске-даа адырларының ажылдың хөй ээлчеглиг чурумунче шилчиир дугайында СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң доктаалы хүлээп алдынган. Ону 1987-1988 чылдарда боттандырып чорудар. Хостадыр берген бүдүрүлге шөлдерин, цехтерниң болгаш участоктарның техниктиг эде чепсеглээшкининче, продукцияның эң чугула хевирлерин, хамыктың мурнунда чоннуң хереглел бараанмарын бүдүрерин көвүдедиринче, күш-ажылчы коллективтерниң социал айтырыгларын шиитпирлээринче, а камнаттынган акша-хөреңгини чаа үлетпүр объектилерин, чуртталга бажыңнарын тударынга, ажылдакчыларның күш-ажылының болгаш амыдыралының байдалдарын экижидеринче углаар. Ажылдың хөй ээлчеглиг чурумунче шилчээни-биле холбаштыр организацияларның болгаш хандырылга албан черлериниң база социал-культура адырларының ажылының эде тургустунуушкунуң дүргедедирин көрдүнген. Ук шилчилге социал ол айтырыгларны шиитпирлээри-биле кады хары угда чоруттунган турар ужурлуг деп, Политбюро онзалап демдеглээн.

Кежээки болгаш дүнеки ээлчеглерде ажылдап турар ажылчыннарның, мастерлерниң болгаш өске-даа специалистерниң сонуургалын бедидер сорулга-биле оларга моральдыг болгаш материалдыг немелде чамдык идиг беришкиннерин, чиигелделерин болгаш артык эки деткимчени көргүзер. Айыттынган хемчеглерни боттандырары-биле партия, совет, ажыл-агый, профэвилел болгаш комсомол органнарының кичээнгейин хөй ээлчеглиг ажылче шилчиири-биле холбашкан бүгү айтырыгларны ханы ажылдап кылырынче, күш-ажылчы коллективтерге организакчы болгаш масса-политиктиг ажылды күштелдиринче, кадрларны шилип алырын база таарыштыр тургузарынга нетелдени улам күштелдиринче угландырган.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң 1986 чылда ажыл-чорудулгазының түңнелдериниң дугайында эш А. А. Громыконуң дыңнадып чугаалажып көргеш, эрге-чагырганың дээди төлээлекчи органнарының ажыл-чорудулгазын улам ынай сайзырангайжыд ы р ы н ы н. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң палаталарының комиссияларының болгаш депутаттарының ажылын идепкейжидерининг, ниитилел амыдыралын демократчыдарынче, ажык-чарлыг чорукту калбартырынче, социалистиг хоойлу-дүрүмнү быжыглаарынче, күрүне болгаш ниитилелдиң бүгү айтырыгларын шиитпирлээринге ажылчы чоннуң идепкейлиг киржилгезин хандырарынче угланган хоойлужудулга актыларын белеткээриниң болгаш хүлээп алырының чугулазын Политбюро демдеглээн.

Бойдус халавының уржуктарын ажып эртер талазы-биле Грузин ССР-ге дузаламчы хемчеглер дугайында СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын хүлээп алган.

Улус депутаттарының чер-чер Советтеринге, районнарның (хоорайларның) улус судтарының улус судьяларының болгаш улус төлээлекчилериниң ээлчеглиг соңгулдаларын эрттиреринге белеткел-биле холбашкан айтырыгларны чугаалажып көргеш, Политбюро чер-черде совет болгаш хоойлу-дүрүм хамгалаар органнарның ажылын экижидеринге, социалистиг демократияны улам ынай хөгжүдеринге, социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедири, 1987 чылдың база беш чылдың ниити планнарын чедиишкиннииг күүседири дээш демиселге совет кижилерниң күш-ажылчы болгаш политиктиг идепкейин бедидеринге болур соңгулда кампаниязы чугула рольду ойнаар ужурлуг деп демдеглээн. СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр соңгулда практиказынга чамдык өскерилгелерни кииреринин чугулазы айыттынган.

Политбюро эш М. С. Горбачевтуң Йемен социалистиг партияның Чиигине секретары А. С. аль-Бейд-биле ужуражыышкынының база совет удуртукчуларның Йемен Улус Демократтыг Республиканың партия, чазак делегациязы-биле чугаалажыышкыннарының түңнелдерин чүүлдүг деп санаан. Ийи таланың харылзааларының, Чоокку Чөөн чүк болгаш делегей байдалдарының талазы-биле айтырыгларга хамаарыштыр туруштарның чаңгыс аай боор турары сеткил ханыышкыны-биле демдеглээн. Йемен Улус Демократтыг Республиканың демниглериг ёзу-чурумун болгап ооң делегейге туруштарын быжыглаар талазы-биле мурнуу Йемен удуртулганың ажыл-чорудулгазы-биле СЭКП-ниң эп-сеткил каттыштырылгазын демдеглээн. Партия болгаш күрүне айтырыгларының талазы-биле демократтыг Йемен-биле кады ажылдажылганы улам хөгжүдеринге көрдүнген дээлгаларны чогуур министерстволарга болгаш ведомстволарга берген.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң хуралынга эш Э. А. Шеварднадзениң ГДР-ге болгаш ЧССР-ге чоралдының түңнелдериниң дугайында информацияны дыңнаан, а ол ышкаш ниитиге база даштыкы политиканың чамдык өске-даа айтырыгларын чугаалашкан.

ШУУЛГАННЫҢ БҮДҮҮЗҮНДЕ

«Ядролуг чепсек чок делегей дээш, кижи төрелгетенниң дириг арттары дээш» деп делегейниң Москвага болур шуулганының парлалга төвүнүң февраль 12-де совет болгаш даштыкы журналистерге баштайгы чөвүлел хуралы болган.

Парлалга төвүнүң медээлери-биле алырга, шуулганга 900 даштыкы тывызыкчылар кирер. Понедельникте Кремльде СЭКП ТК-ның Чиигине секретары М. С. Горбачев-биле шуулганның киржикчилериниң ужуражыышкыны болур деп, парлалга төвүнүң удуртукчузу К. А. Хачатуров дыңнаткан.

Февраль 14-16-да болур шуулганга белеткел кылдыр Москвага хөй-ниитиниң санал-оналын алган. Ооң түңнелдериниң дугайын ССРЭ-ниң ДХМ-ниң Парлалга төвүнге ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының социологтуг шинчилелдер институдунуң директору В. Н. Иванов февраль 12-де дыңнаткан.

Айтырыгга харыылап турганнарга ядролуг дайынның, ядролуг чепсекти дүжүрериниң болгаш ядролуг чепсек чок делегейниң эң чугула айтырыглары салдап турган деп, ол чугаалаан. Анкетаның 15 айтырыын совет кижилерге эң баштай салган. Оларның иштинден 6 айтырыгны «Найыралдың хүн айтырыы» деп фондунуң 80 чылдарның ортаа үезинде американнарга салып турган айтырыгларындан алган.

Найысылалдың үш районнарында 25 объектилерге 1066 кижини айтырган. Анкетаның айтырыгларынга харыыларның хуваалдазын чөвүлел хуралга тараткан.

Ол шинчилелде ук тематикага баштайгы шенелде кылдыр көөр ужурлуг деп, В. Н. Иванов чугаалаан. Даштыкы политиктиг тематика талазы-биле делегейниң деңнештирилгелиг ындыг санал-онал айтырыгларынга социологтуг шинчилелдер чорудары социологтуг шинчилелдер институдунуң чорударын уламчылаарының чугулазын ол демдеглээн.

(СЭТА).

БИСТИҢ ЧУРТУВУСТА

◆ **КИРОВАБАД (Азербайджан ССР).** Кировабадтың алюминий заводунда артыкчы чок ажылдаар технологияның баштайгы базымын кылган. Алунит рудазындан — мөңгүнелчек металл бүдүрүлгезинге херегләэр чиг этти — ылаа ванадий холуксаазын ап турар апарган. Бо бүдүмел улуг үлетпүр хемчээлдеринге сугну арыглаарынга калбак ажыглалдыг болу бээр. Чаа бүдүрүлгени долу күчүзү-биле ажыглалга киирген-биле холбаштыр продукция бүдүрүлгези беш катап улгадыр.

◆ **ДОНДА РОСТОВ.** Донуң механизаторлары хөрзүн болбаазырадып кылыр болгаш чаштырылга агрегаттарын белениң шугумунда тургускан. Белдирлерин болгаш агрегаттарны септээриниң шуушту-рулга-бөлүкчүдүлге аргазын шиңгээдип алганы — техниканы часка шынарлыг белеткел алыр арганы берген. А машина-трактор мастерскаяларынга бот-орулга-чарылганы шиңгээдип алганы, экономиктиг көргүзүглерден септекчилерниң ажыл төлевириниң дорт хамаарылгазы техниканы кадагалаарының байдалдарын экижидеринге, артык көзектерниң чарыгдалын кудулаарынга болгаш ниитизи-биле областа эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге кышкы септелгеге чарыгдалдарны 2 миллион рубльге кызырарынга дузалаан.

◆ **ШЯУЛЯЯ (Литва ССР).** Хөй-нити саналын шинчилээриниң бөлүү Литваның Шяуляй хоорукүүскомунуң чанында ажылдап эгелээн. Ам хоорайның чурттакчы бүрүзү телефон дамчыштыр-даа, бодуу-даа чедип келгеш, бодунуң дилээн чугаалап, санал киирип, ону сонуургадып турар айтырыг-даа талазы-биле чүве чугаалап болур. Ажылдың бо чаа хевири хоорай чурттакчыларының сагыш-сеткилинге дыка таарышкан. Хөй-хөй айтырыгларга харыыны олар дораан ап болурлар. А элээн нарыннарынга харыы — күскомунуң ол айтырыгны харыылаар турар кижизи оларны өөрениишкин көргениниң соонда алдынар.

◆ **НОВОСИБИРСК.** Куш азыраар «Ночнеевский» совхоз бодунуң ажылын солуп алган. Чуурсалар бүдүрериниң ол бройлерлер өстүреринче шилчээн. Аңаа чаартылганы бүдүрүлгени доктаатпайн тургаш боттандырган. Куш эъдиниң бүдүрүлгезин дүрген өстүрериниң областың программазының чугула кезээ боттанган. Эрткен чылын ажыглалда Новосибирск областың бир дугаар киирген бройлер фабриказы ол куучулерни база шиңгээдип ап эгелээн. Бо бүгү хемчеглер беш чыл дургузунда куш азырап, өстүрер адырга куш эъдин магазиннерже чорударын барык ийи катап улгаттырар арганы бээр. Ынчан чуургалар үндүрүлгезин черле кызырылбас: бүдүрүлгелерниң бо продукцияга тускайжыткан куш ажаакчылары бүдүрүлгелерин оол-даа ажылдыг ажылдаарлар.

ЛЬВОВ. Львов хоорайның улуг бүдүрүлгелери чудүрер-дүжүрер ажылдарны механиказыиарның күжү-биле боттандырар арганы калбаа-биле нептередип эгелээн. В. И. Ленин аттыг бүдүрүлге каттыжыышкынында продукция бүдүреринге херектиг бүгү-ле материалдарны, көзектерни чыып четчелээр ажылды электронниг саналга машиназының дузазы-биле боттандырып турар. Моон мурнунда ындыг складка он-он кладовщик, чудүрүкчү ажылдап турган болза, ам ону чаңгыс оператор күүседип турар.

Складта бар бүгү-ле чүүлдерниң кайда чыдарын, чеже хире артканын электронниг машина «угаанында» шиңгээдип алган болур. Кандыг-ле көзек азы чиг эт херек апарганын кладовщик дилеп кылаштап турбас. Херек дээн материалдың дугаарын айыткан кнопканы базыптарга, боду шимчеп чорууп турар кран ону чыткан черинден ап алгаш, контейнерге азы транспортёрга чүдүрүптер, ол материалдың ай чеже хире артканының дугайында медээни база дыңнадып бээр.

Бо чогаадыкчы саналдың түңнелинде чүдүрер-дүжүрер ажылга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү каш катап бедээн.

(СЭТА).

70 УЛУГ ОКТЯБРЬНЫҢ ЮБИЛЕЙИНГЕ УТКУШТУР

ДЕТКИП ТУРАР

Районда чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелели он ийиги беш чылдың баштайгы чылында 63 муң рубльдиң продукциязын бүдүрген, ол дээрге ачы-дуза чедирериниң планын 107,1 хуу күүсеткени болур. Планныг онаалдаларны күүседиринге шалыпчы ажылдакчыларның үлүү улуг. Чижээлээрге, чурук тырттырыкчызы Людмила Монгуш 2,9 муң рубльдиң планын күүседир турган, ону 3 муң рубльге боттандырган.

Өөрде чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң коллективи СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң материалдары-биле таныжып, ооң шиитпирлерин кижи бүрүзү изин-биле деткип турар. Эргелелдиң администрациязы, партия, профэвилел организациялары коллективти бо чылдың планныг онаалдаларын күүседиринче, Улуг Октябрьның 70 чылын күш-ажылчы белектиг уткууруңче моон соңгаар-даа тура-соруктуг мобилизастаар.

М. МОНГУШ.

ОРУКЧУЛАРНЫҢ ЧЕДИИШКИНИ

Кыш — оруук ажылдакчыларынга шыңгыы шылгалда. Ак-Довурактың оруук септелге-тудуг эргелели бодунуң мурнунда салдынган сорулгаларны чедиишкинниг күүседип турар. Бо хүннерде орукчулар капитал болгаш ортумак септелгелерни чорудуп, оруктарның кышкы ажыглалын хайгаарап турар.

Эрткен чылдың декабрьда эргелел 21 муң рубльдиң капитал септелгезин кылган. Ортумак септелге кылыр онаалдазын 100 хуу күүсеткен. Чыл дургузунда 785 муң рубльдиң капитал септелгезин чорудар планын база чедиишкинниг күүсеткеннер. Тудуг-монтаж ажылдарынга 1226 муң рубль шиңгээттинген. Оруктарның агар септелгезин чорудар талазы-биле чыл планы база күүсеттинген.

Коллективтиң ол чедиишкиннерин чедип алырынга социалистиг чарыш улуг идиги берип турар. Тус-тус ажылчыннар аразында чарыштың түңнели-биле долаачы В. Н. Сумкин тиилекчи болган. Аңаа «Мергежилдиң тергиини» деп атты тывыскан.

С. САЛЧАК.
Ак-Довурак хоорай.

Малдан-на—чаш төл

Каа-Хем районнуң «Совет Тыва» совхозунуң хойжулары он ийиги беш чылдың ийиги чылында малдың чаш төлүн менди камгалап алыр дээш шудургу ажылдап турарлар. Совхозтуң хойжулары юбилейлиг чылда төрүүр 4400 хоюндан 3520 баш хураганны камгалап алыр планныг. Олар «малдан-на—чаш төл» деп кыйгырыг-биле ажылдап турарлар. Бо хүннерде хойжулар муң ажыг хураганнарны камгалап ааган, чымыштыг ажылдың түлүктээшкиннинче киргеннер. Малчыннар Амырдан Монгуш, Өткек-оол Монгуш, Иван Дандар, Караоол Самбуу оларның коданнарында 120—200 хураганнар немешкен.

Совхозтуң дирекциязы хойлуг коданнарже сакманчылардан аңгыда совхозтуң тускай эртемниг специалистеринден болгаш активчилеринден тургустунган ийи-ийи кижи составтыг дежурный-дузалакчыларны неделя хуусаалыг доктаамал үндүрген. Ол ышкаш совхозтуң парткомунуң тускай планын ёзугаар малчыннарже лекция-беседалыг эмчи, садыг хандырылгалыг тускай бригадалар чедип турар.

— Эрткен чылын чүс хойдан-на 104 хураганны камгалап алган мен. Бо чылын Улуг Октябрьның 70 чылынга уткуштур чүс хойдан-на 105 хураган алыр сорулганы салган мен. Баштайгы хой оолдаашкыны социалистиг хүлээлгени күүседип болурун херечилеп тур — деп, совхозтуң чемпиону Өткек-оол Куулар бүзүрелдиг чугаалап олурар.

Малдан-на чаш төл дээш демисел хүн бүрү күштелип турар.

К. НАТПИЯ-ООЛ.

Кыштагда чымыш

«Сүт-Хөл» совхозтуң Чес-Булуң хойжу бригадазының коданнары ырактан-на тодазы-биле көстүп келир.

Совхозтуң мурнакчы малчыннарының бирээзи, Күш-ажылдың Кызыл Туг орденниң эдилекчизи коммунист Дажы Ондар Көк-Чарык деп черде кыштаглап турар. Ажылышке кызымак, кежээ кижиниң хонаш-турлаа безин арыг-силиг дээри-ле шыы. Малчынның белеткеп алганы 18 тонна сигенниң сарааады хой кажаазындан элээн озалааш кажаада. Өртке удур айыыл чок болуруң сагааны ол. Суг кадагалаар доскаарның девискээри бала-ла чогуур негелде ёзугаар дериттинген. Малдың суг ижер оңгачаларының доңган доштарын хоора шапкылааш, мал туружундан ырады эжип каан. Мал чылгаар дустары өдек девискээринден элээн ырадыр төккүлээн. Малчынның кыштаглаашкынга хынамчалыг белеткенгени илдең. Ооң коданында 280 төрүүр хой оолдап эгелээн. Бо хүннерге чедир 170 хой оолдапкан болгаш оларның хураганнары онча-менди доруугуп турар.

Малдың чаш төлүн ажаар-тежээринге малчынның кадайы, дуржулгалыг сакманчы Оюмаа Ондар шудургузун көргүзүп турар. Дуржулгалыг малчын өг-бүле Улуг Октябрьның 70 чыл оюн төлептиг уткуур.

О. БОРАШ.

Ийи литр көвүдээн

Эрткен ажыл-агый чылында районнуң совхозтарының беш сүт-бараан фермаларының шуптузу деңг-дески ажылдап, сүттү бүдүрериниң, күрүнеге садарының планнарын күүсеткен. Бедик сорттуг эң хөй сүттү сагган «Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хая сүт-бараан фермазы чарышка тиилекчи болуп, СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң болгаш ВЛКСМ райкомунуң шилчиир Кызыл тугун чаалап алган. «Хемчик» совхозтуң Ыйгылан сүт-бараан фермазы база эки түңнелдерни көргүскен.

Эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге, инек бүрүзүнден сүт саалдавы 2 литр хөй азы, хүнде ортумаа-биле 8,5 литрни саап ап турар. Ооң хемчээли «Хемчик» совхозта 9,5, «Шекпээр» совхозта 10,6, «Барлык» совхозта 8,5 литрден кудулавайн келген.

Саар инектерниң баш саны моон соңгаар хүннүң немежир, январьда төрээн 71 инектерниң бызаалары менди. Бо темпини кошкатпас болза, бирги кварталдың планнарын күүседип болуруңуң бүгү аргалары бар.

Инектиң сүдү дылында дижир болгай. Ажаалда-тежээлдеже, чемгерилгеже кичээнгейни кошкадыр болза, инектер арып баксыраар, сүдү чоорту эвээжээр дээрзин уттпас херек. Районнуң кайы-даа фермазында чем белеткеп болбаазырадыр кормоцех чок. Ынчангаш сигенни, саваңны хээндектеп, ылбырадып бээринче, чем рационун шын тургузарынче, чарба, сула, сөөк далганы ышкаш хоолулуг чемнерни көвүдедиринче кичээнгейни салза чогуур. «Хемчик», «Шекпээр» совхозтарның фермаларының кажааларының ишти ол-шык, сооп, чаш бызаалар турар черлер чедир одаттынмайн келген.

Кыш ам-даа орту кирбээн. Кайы-даа совхозта мал чеми четчир. Таарымчалыг байдалдарны тургузуп, саалдаңы кудулатпас дээш шудургу ажылдаары боттарындан хамааржыр.

Мактаалдыг хойжу

«Барлык» совхозтуң Аксы-Барлык салбырының хойжузу Эрес-оол Шойгуевич Хертек элээн каш чыл улаштыр эки ажылдап, планнарын болгаш социалистиг хүлээлгелерин үргүлчү ажыр күүседип келген. Он ийиги беш чылдың баштайгы чылында төрүүр чүс хойга онаашпыр 122 хураганны, хой бүрүзүнден 2,3 кг дүктү ап, районнуң бүгү хойжуларының аразында калбарган социалистиг чарыштың тиилекчизи болган. Дуржулгалыг хойжу Октябрь революциязының 70 чыл оюн байырлаар бо төлгүлүг чылда бедиткен хүлээлгелерин ап, кыштаглаашкынга хынамчалыг белеткенген. Бодунуң кужу-биле кезип алган 15 тонна сигенни кыштаанда чедирип алган. Четчир курган өдекти курлавырлап, кажааларын чогуур өйүнде септеп, сыскып, чылыглап алганын көөрге, кыштың соогу, улуг хар, хат-шуурганныг час-даа аңаа коргунчуг эвес.

Негелделиг хойжу Кужур-Бажы деп черде кыштаанда чурттаар бажыңны, тунар-бажыңны туттуруп алган.

Ооң коданында төрүүр 307 хойнуң барык шуптузу бо хүннерде оолдапкан, хураганнары онча-менди, өг-бүлезиниң эрес-кежээ херээжен ээзи Анастасия Ывый-ооловна биле сакманчызы Кара-кыс Маадыр-оол төрүттүнген хураганнарны аңгы-аңгы клеткаларда тургузуп, азыраар, чемгерер ниите амыр-дыш чок ажылдап турарлар.

Ажылды организастаарының дерширелиг аргазы бот-орулга-чарылгалыг өг-бүле кезээзин бо чылдан эгелеп бригадата организастап эгелээр деп турар. Ынчан кижилерниң ажылга хамаарылгазы, харыысалгазы бедиир, малчынның бодунга-даа, күрүнеге-даа ажыктыг болур.

Бо хойжу ам ийи чыл улаштыр районда бирги черни алган. Дуржулгалыг хойжуну районнуң хойжулары эки билир. Эки ажылы дээш үргүлчү мактадып, шаңнадып келген.

А. ХЕРТЕК.

Ажылчыннарга общежитие

Кызылда септелге-техниктиг бүдүрүлгениң 200 орунуг чаа общежитиезинде механизаторлар чурттай берген.

4 каъттыг чаа бажыңны ук бүдүрүлге ажыл-агый аргазы-биле тудуп кылган. Аңаа бүдүрүлгениң ажылчыннары, албан-хаакчылары чурттаар, оран бүрүзү 2 кижи чурттаарынга көрдүнген. Совхозтардан техника септелгезиниң болгаш мергежилге өөрениириниң үезинде келген механизаторлар чурттаар — 35 орунуг гостиница база мында бар.

Общежитиеде культурлуг дыштанылгага таарымчалыг байдал тургустунган. Каът бүрүзүнде кызыл-булуң бар. Аңаа шыдыраа, шашки ойнап, солун-сеткүүл номчуп, теле дамчыдылга көрүп, лекция, беседа дыңнап-даа болур.

Бистиң корр.

КҮҮСЕТКЕН

«Хадын» совхозтуң сүт-бараан фермазының коллективи эрткен чылдың планныг онаалдаларын хуусаазындан эрте күүседикеш, декабрьда 1987 чылдың үлүүнче кирген. Коллектив күрүнеге сүт дужаар планын 108 хуу, 17 саанчы хууда алган планнарын 114—121 хуу күүсеткен. Мурнакчы саанчы Л. Д. Байкара бир инектен-не 2600 килограмм сүт саар турган, 3069 килограмм сүттү сагган.

Үр чылдарда ажылдаан саанчылар Ч. Монгуш, Б. Өпежик, Ш. Санчат, М. Суратпай, инек кадарчылары В. Дагба, Д. Чанзан, Ч. Манчын-оол олар мурнакчылар деп мактадып турар. Саанчыларның сагган сүдүнүң шыкары эки. Арыг-шевериг бүгү талазы-биле сагып, соодукчу механизмнерни эде тургускан.

Он ийиги беш чылдың ийиги чылында ферма коллективи социалистиг чарыштың негелделерин чаарткан. Мурнакчыларны ай санында илередип, шаңнап келген. Коллектив кежигүннери дыштаныр кызыл-булуң ажылдап турар.

С. ДАҢГАА.

ССРЭ-ниң Профэвилелдериниң XVIII съездизиниң делегады

МОСКВАЖЕ АЪТТАНЫР БҮДҮҮЗҮНДЕ

Бистиң Төрээн чуртувустуң найысылалы Москвага ССРЭ-ниң Профэвилелдериниң XVIII съездизи февраль 24-те болуруң ажылын эгелээр. Улус ажыл-агыйының бүгү адырларының ажылдакчыларының төлээлери—оларның аразында Чаа Шагаан-Арыгның тудугжузу Иннокентий Карпов, Сүт-Хөлдүң хойжузу Надежда Монгуш, профэвилелдериниң область чөвүлелиниң даргазы Шаңгыр Биче-оолович Куулар — аңаа СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлериниң күүсеттинип турарын болгаш өске-даа чугула айтырыгларны чугаалажыр.

Ук съездиниң делегады Надежда Александровна Монгуштуң дугайында чугаа ийиги арында парлаттынган.

Тыва АССР-ниң ажылчы чонунуң 1987 чылда
СОЦИАЛИСТИГ ХҮЛЭЭЛГЕЛЕРИ

Тыва АССР-ниң ажылчы чоннары партияның XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырбышаан, он ийиги беш чылдың планнарын күүседир база Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылын төлептиг уткуур дээш социалистиг чарышты калбартпышаан, 1987 чылга дараазында социалистиг хүлээлгелерни алган.

Үлетпүр талазы-биле

Эртем-техниктиг депшилгени дүргедедирииниң, бүдүрүлгени интенсификастаарының, бүдүрүлгелерни 2-3 өөлчег-биле ажылдаарынче шилчидеринин, сагылга-чурумну болгаш корум-чурумну быжыглаарының, бот-орулга-чарылганы болгаш бригада кержээзин улам ыңай хөгжүдериниң күзели-биле күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн пландан ажыр 1,5 хуудан эвээш эвес бедидерин, продукцияның бот-үнезин планга удур 0,8 хуу кызырарын база 800 муң рубльдиң арыг орулгазын немей алырын хандырар.

Бүдүрүлге хемчээлиниң болгаш продукция сайгарарының, кызыгларының хөй нуруузунуң хевирлерин бүдүреринин хемчээлиниң талазы-биле 1987 чылдың Күрүне планын декабрь 28-те, күүседир. Пландан ажыр 1,8 млн. рубльдиң үлетпүр продукциязын бүдүрер болгаш сайгарар. Бүдүрүлгелерниң ам ажылдап турар күчүлериниң ажыглалын экижидер болгаш планга немей 100 муң тонна хөмүр-дашты казар, 3 муң тонна даг-дүгүн, 1,9 млн. квт-шак электри энергиязын, 3 муң кубометр дилиг материалдарын, 700 тонна далганы ажылдап кылыр, культура-амыдырал болгаш ажыл-агый ужур-дузалыг барааннарны 30 муң рубльге хөйнү садар. Продукция бүдүреринин өзүлдезиниң 90-дан эвээш эвес хуузун күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң күзели-биле чедип алыр.

Кежээ өзугаар продукция бээриниң планын долу хемчээлге болгаш чогуур хуусаазында күүседир. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылынга он айларның планындан ажыр 1,5 млн. рубльдиң үлетпүр продукциязын бүдүрер болгаш сайгарар, хөмүр-даш болгаш аъш-чем дузу казарының, дилиг материалдары бүдүрериниң талазы-биле беш чылдың ийи чылының планын күүседир.

Бүдүрүлгелерге 200-тен эвээш эвес санныг бедик бүдүрүкчүлүг дериг-херекселдерин, машиналарны тургузар болгаш шиңгээдип алыр. Депшилгелиг технологтуг 20 чорудуушкуннарны нептередир. Ажылдаар черлерни аттестастаар болгаш чаартыр ажылдарны уламчылаар. Хол-биле күүседир ажылдарның хемчээлин 5 хуу кызырар. Чаа техниканы болгаш чаартыкчы саналдарны нептередип тургаш, чылда 550 муң рубль түңнүг экономиктиг ажыкты алыр болгаш ажылчын 80 кижиниң ажылындан хостаарын чедип алыр.

Продукцияның шынарын улам ыңай бедидер талазы-биле комплекстиг хемчеглерни боттандырар. Экижиткен шынарлыг кылыгларны болгаш «Н» демдектиг кылыгларны бүдүрерин 20 хуу ковудедир. Продукцияның болгаш кылыгларның 100 чаа хевирлерин бүдүрерин шиңгээдип алыр.

Курлавырларны камнап турар болгаш артыкчы чок технологияларны нептередириниң, дагын ажыглаар курлавырларны хаара тударының, нормадан дашкаар курлавырларны кызырарының, камналга чурумун быжыглаарының күзели-биле одалга-энергетика болгаш материалдыг чиг ат курлавырларын камнап алыр талазы-биле доктааткан онаалдаларны күүседирин хандырар. 1,8 млн. квт-шак электри энергиязын, чижеглей алгап 600 тонна одаар үүлдү, кара металлдарның 40 тонна прокадын, 900 кубометр дилиг материалдарын немей камнап алыр.

Күш-ажылды организастаарының болгаш идиг бериишкинниң коллективтиг бот-орулга-чарылга хевирлерин улам ыңай хөгжүдерин хандырар. Бригада кержээзиниң аргазы-биле ажылдап турарларның санын 20 хуу өстүрер. Күш-ажылчы болгаш бүдүрүлгечи сагылга-чурумну улам ыңай быжыглаарының, күш-ажылды оки организастаарының күзели-биле 1986 чылга дециээрге бир ажылчынга онаалтыр ажыл шагының чидирин 15 ажыг хуу кызырар. Массалыг мергежилдерниң 1900 ажылчынын белеткээр, 6 муң кижиниң мергежилин бедидер болгаш холушкак мергежилдерге өөредир.

Геология-шинчилел ажылдарының ажыктыын бедидер талазы-биле хемчеглерни боттандырар. Тудуг материалдарыбиле байлак үш черни база Чаңгыс-Хадыңның хөмүр-даштыг черин үлетпүрге шиңгээдип алыры-биле дамчыдып бээр. Улуг-Хемниң хөмүр-даш бассейниниң барым талазын шинчилээр талазы-биле ажылдарны дуусаа бетинде доозар болгаш ону шиңгээдип алырының техника-экономиктиг үндезиннерин ажылдап кылыры-биле геология материалдарын ССРЭ-ниң Хөмүр-даш үлетпүр министерствозунга дамчыдып бээр. 1987 чылдың ноябрь 7-де оңнуг металлдар болгаш кокстаар хөмүр-даш курлавырларының өзүлдезиниң планын болгаш өрүмнээр болгаш даг ажылдарының ийи чыл планын күүседир.

Үлетпүр бүдүрүлгелериниң болгаш геология-шинчилел организацияларының дузалал ажыл-агыйларынга 330 тонна коң үътти бүдүрер. Ажылчы чоннарның кижи бүрүзү социал-хандырылга объектилериниң тудуунга 4-тен эвээш эвес хүнүү халаска ажылдаар.

Капитал тудуг талазы-биле

Капитал салымышкыннарның ажыктыын бедидер, төлевилээшкиниң болгаш тудугнуң шынарын бедидер, депшилгелиг технологияларны, конструкцияларны болгаш материалдарны нептередир. Чуртталга бажыңнарын, социал-хандырылга объектилерин болгаш бүдүрүлге күчүлерин нормалыг хуусааларында ажыглалга кииририн хандырар. Ажыглалга кирер объектилерге материал-техниктиг болгаш күш-ажыл курлавырларын мөөңнээриниң күзели-биле күш-ажылды организастаарын сайзырангайжыдып база күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглап турган доозулбаан тудугларның санын 1988 чылдың дециелинге бодаарга 10 хуудан эвээш эвес кызырар.

Эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннерин калбаа-биле нептередиринге, тудуг бүдүрүлгезин улам ыңай интенсификастаарынга үндезилээш, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрер талазы-биле планны 0,5 хуу ажыр күүседир. Чурттал-га-хамааты тудуунга өттээр ажылдарның дециелин 25 хуу улгаттырар.

Күш-ажылды организастаарының коллективтиг аргаларын хөгжүдер, бот-орулга-чарылгада болгаш кержээлиг бригадалар-да ажылдап турар ажылчыннарның нийти санын 60 хуу чедирер. «Москва областың көдээ тудуг-18» трестиниң коллективтиг кержээ ажылының дуржулгазын нептередир болгаш шиңгээдип алыр хемчеглерин алыр. Чылдың бирги чартымында ажылдың бо аргазынче тудуг эргелелин, «Тыва сүт-тудуг» тресте КМК-ны болгаш «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынында ийи КМК-ны шилчидер.

Тудуг индустриязының болгаш тудуг материалдарының үлетпүрүнүң объектилерин тударының база чаартырының темпилерин мурнады чорудар. Ноябрь 7-де, хуусаа бетинде, ажыглалга «Тыва тудуг» трестиң бүдүрүлге баазазын, «Тудуг кезектери» комбинаттың котельнаязын ажыглалга киирер, пландан ажыр малчыннарның 15 турлагларын электрижидер, Саян-Шушенск ГЭС-тиң суг адаанга баар зоназынга чуртталга бажыңнарын ажыглалга кирериниң чыл программазын күүседир.

Тудуг кезектеринге машина парыгын болгаш биче механизация чепсек-херекселдерин 2—3 өөлчег-биле ажылдаарын организастаар, хол-биле кылыр ажылдарның хемчээлин 5 хуу кызырар, 1986 чылга дециээрге ажыл шагы чидирерин 10 хуу, кадрларның ажылдан үнүп-кирер чоруун — ийи хуу кызырар.

Планга немей тудуг-монтаж ажылдарының бот-үнезин 0,5 хуу кызырар. Доктааткан даалгадан ажыр 80 тонналдан эвээш эвес металл прокадын, 450 тонна цементини, 500 кубометр дилиг материалдарын, 90 муң кезек тууйбуну, 250 муң квт-шак электри энергиязын камнап алыр.

Ажылчыннарның, ИТА-ның болгаш албан-хаакчыларының профессионал мергежилдерин бедидер талазы-биле ажылдарны уламчылаар. Күш-ажылчы коллективтерге профессионал-техниктиг училищелериниң доозукчуларын болгаш аныяк ажылчыннарны быжыглаарын экижидер.

Агроүлетпүр комплекизиниң талазы-биле

Бүдүрүлгени интенсификастаарынга, чер болгаш мал ажылының культуразын бедидер талазы-биле комплексти боттандырарынга, материалдыг, күш-ажыл болгаш саң-хөө курлавырларын ажыктыг ажыглаарынга, бот-орулга-чарылганы болгаш бригада кержээзин, күш-ажылды организастаарының болгаш идиг бериишкиниң өске-даа депшилгелиг аргаларын нептередиринге үндезилээш, агроүлетпүр комплекизиниң динамиктиг хөгжүлдезин хандырар.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң күзели-биле көдээ ажыл-агый продукциязын ниитизи-биле бүдүрерин 1,6 млн. рубль чедирер. Продукцияның планныг бот-үнезин 0,5 хуу кызырар.

Күрүнеге 31 муң тонна тарааны, 9,1 муң тонна картофельди, 6,8 муң тонна ногааларны садар. Интенсивтиг технология-биле тарыыр тараа культураларының шөлүн 40 муң гектар чедирер. Специализастаан бүгү совхозтарга ногааларны өстүрериниң индустриалдыг технологиязын нептередир. Тарылга шөлдериниң гектар бүрүзүнден-не 12,2 центнер тарааны, 105 центнер картофельди, 183 центнер ногааларны алыр.

Суггаттыг шөлдерниң ажыктыын бедидерин чедип алыр. Гектардан-на мал чемнери белеткээрин 20 центнер чемнериалге единицазы чедирер.

Ниитиниң малынга 205 муң тонна сигенни, 110 муң тонна сенажты, 320 муң тонна силосту, 10,5 муң тонна витаминниг сиген далганын белеткээр.

Инек бүрүзүнден-не 1720 кг сүттү саар, хойдан-на 2,23 кг дүктү, кыс дагаадан-на 216 борбак чуурганы алыр. 1986 чылдың дециелинге бодаарга, мыйыстыг бода малдың баш санын 1,5 хуу, ооң иштинде инектерин — 5,8, хой, өшкүнү — 4,5, хаваннарны — 1,7 хуу өстүрер.

Күрүнеге 29,0 муң тонна эътти, 33,5 муң тонна сүттү, 1325 тонна дүктү (арыг волокнолуг), 42 млн. борбак чурганы, мал болгаш куштуң 85-тен эвээш эвес хуузун садар болгаш сүттүң 95 хуузун дээди шынарлыг садар.

Совхозтарга болгаш агроүлетпүр комплекизиниң өске-даа бүдүрүлгелеринге 500 тонна бензинни, 110 тонна дизель одалгазын, 1 млн. квт-шак электри энергиязын камнап алыр.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылынга күрүнеге тараа, сүт, картофель болгаш ногаалар садарының ийи чыл планын күүседир.

Хлеб продуктулар эргелелиниң бүдүрүлгелеринге 32.5 муң тонна комбикормнарны ажылдап кылыр, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн планга удур 2 хуу бедидер.

Арга-ыяш ажыл-агый министерствозунуң бүдүрүлгелериниң күжү-биле 2100 гектарга ыяштарны олуртур, шөлдер камгалалының ыяш тараан дилиндектерин 170 гектарга тургузар, хоорайлар болгаш районнар төптерин ногаанчыдарынга 30 муң дөс үнүштерни өстүрер.

Аңнылыр-тывыш ажыл-агый эргелелиниң коллективтери күрүнеге аң-өлүк дужаарының планын 101 хуу күүседир, пландан ажыр 25 муң рубльдиң барааннығ продукциязын сайгарар.

Транспорт болгаш харылзаа талазы-биле

Транспорт аймагының ажыглалын экижиткениниң, ажы эвээш сөөртүлгелерин болдурбазының, хандырылганың культуразын бедиткениниң, ажыл-агыйны чорударының болгаш мурнакчы дуржулганың чаа методтарын идепкейлиг шиңгээткениниң күзели-биле транспорттуң болгаш харылзааның бүгү хевирлеринге улус ажыл-агыйының болгаш чурттакчы чоннуң негелделерин улам долу хандырарын чедип алыр.

Нийти ажыглалдың автомобиль транспортунуң бүдүрүлгелери чүък сөөртүлгезиниң хемчээлиниң талазы-биле планын декабрь 29-та күүседир. пландан ажыр улус ажыл-агыйының чүъгүн 51 муң тоннаны сөөртүр.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрер талазы-биле даалганы 1,6 хуу ажыр күүседир болгаш чүък сөөртүлгезиниң болгаш пассажир аргыштырылгазының бот-үнезин планнаттынганындан 0,3 хуу кызырар. Чүък автомобильдерин орукче үндүрериниң коэффициентизин планнаттынганындан 1,9 хуу, автобустарның — 1 хуу бедидер. Автомобильдерни чүдүрериниң болгаш дужурериниң анаа турар чоруун 5-тен эвээш эвес хуу кызырар. Бүгү маршруттарга автобустар шимчээшкининиң доктаамал чоруун 100 чедирер, пассажирлерни хандырарының культуразын бедидер.

Контейнерлерге чүък сөөртүлгезиниң хемчээлин 25 хуу, палеттерге — 8 хуу, прицептерге — 6 хуу өстүрер.

Чаартыкчы 185 саналдарны шиңгээдип алыр, чаа дериглериниң 82 единицазын тургузар, ооң күзели-биле чылда 210 муң рубльдиң экономиктиг ажыын алыр. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылынга нийти ажыглалдың транспорту-биле 30 муң тонна чүъкту пландан ажыр сөөртүр, чолаачыларының болгаш септелге ажылчыннарының 25 бригадазы беш чылдың ийи чылының планын күүседир.

Автомобиль оруктарының тудуунуң, септелгезиниң болгаш ажыглалының шынарын экижидер. Кадыг шывыглыг 72 километр автооруукту тудар болгаш ажыглалга киирер. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн планнаттынганындан 1 хуу бедидер. Ажылдарның бот-үнезин 0,5 хуу немей чиигедир. Улуг Октябрьның 70 чылынга уткуштур ниити шөлү 4,2 муң дөрбелчин метр чуртталга бажыңнарын ажыл-агый аргазы-биле тударының болгаш ажыглалга кииреринин чыл планын күүседир.

Хем транспорту-биле сөөртүлге планын сентябрь 28-те күүседир, улус ажыл-агыйының 5 муң тонна чүъгүн пландан ажыр сөөртүр. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн планнаттынгандан 2 хуу бедидер болгаш сөөртүлгениң бот-үнезин 1 хуу немей чиигедир. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылынга уткуштур чүък сөөртүр, пассажир аргыштырар, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер болгаш чурттакчы чонга ачы-дуза көргүзер талазы-биле ийи чылдың планын күүседир.

Агаар транспорту-биле пассажир аргыштырарының чыл планын декабрь 25-те күүседир. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн планнаттынганындан 0,5 хуу бедидер, агаар-биле сөөртүлгениң бот-үнезин 0,5 хуу немей чиигедир.

Харылзааның продукция хемчээлиниң талазы-биле планын декабрь 29-та күүседир, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн планнаттынганындан 1 хуу бедидер, харылзааның продукция единицазының бот-үнезин 0,5 хуу немей чиигедир.

Харылзааның тропосферлиг ийи шугумун, бирээзи-ле 300 номерлиг ийи АТС-ти ажыглалга киирер, хоорайлар аразының 9 телефон-автоматын тургузар, ооң иштинде 4-үн районнар төптеринге тургузар. Улуг Октябрьның 70 чылынга уткуштур Кызыл хоорайга телевизорнуң үшкү программазын көргүзер, Сүт-Хол сууруга 300 номерлиг АТС-ти ажыглалга киирер.

Транспорттуң болгаш харылзааның бүдүрүлгелеринге, орук ажыл-агыйынга технологияны сайзыраңгайжытканының, бригада кержээзин болгаш бот-орулга-чарылганы хөгжүткениниң, одалга-энергетика курлавырларын чоп ажыглааның күзели-биле 100 тонналдан эвээш эвес бензинни, 240 тонна дизель одаар үүлүн, 780 автомобиль дугуюн, өске-даа 70 муң рубльге материалдарны болгаш артык кезектерин камнап алыр. Бүдүрүлгеге экономиктиг ажыы 130 муң рубль 270 чаартыкчы саналды шиңгээдип алыр. Ажыл шагының чидирин 1986 чылдаазынга дециээрге 10 хуу эвээжедир. Массалыг мергежилдиң 1100 ажылдакчызын белеткээр, 600 кижиниң мергежилин бедидер. Ажылдакчы кижи бүрүзү социал-культура объектизиниң тудуунга 4-тен эвээш эвес хүн ажылдаар.

Садыг болгаш ниитиниң чемненилгезиниң талазы-биле

Садыгны организастаарын, бүдүрүлгелериниң техниктиг эде дериишкинин болгаш чаартып кылырын улам ыңай экижидерин, барааннарны садарының, хандырылганың культуразын бедидериниң депшилгелиг аргаларын идепкейлиг шиңгээдип алырын хандырар.

Үүрмектеп садар барааң саарылгазының күрүне планын декабрь 29-та күүседир, чурттакчы чонга пландан ажыр 2 миллион рубльдиң барааның, ооң иштинде Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылынга уткуштур 1,6 млн. рубльдиң барааның садар. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезиниң күзели-биле садыгга барааң саарылгазының хемчээлиниң бүгү өзүлдезин, ниитиниң чемненилгезиниң — 90 хуу өзүлдезин хандырар.

18,3 миллион рубльдиң бараан курлавырларын немей дилеп тывар. Бүдүрүкчүлүг эвес чарыгдалдарның кызырылышкынын чедип алыр болгаш пландан ажыр 33 муң рубльдиң арыг орулгазын алыр. Бодунуң бүдүрген продукциязының дензигүүрүн ниитиниң чемненилгезиниң ниити саарылгазының 80 хуузу чедирер, чартык фабрикаттарны, кулинар болгаш кондитер кылыгларын, чулуктарны, ээзиртпес суксуннарны садарын калбартыр.

5,5 муң дөрбелчин метр садыг болгаш склад шөлдерин, хонукта 18 тонна хлеб-булка кылыглары бүдүрер күчүлүг хлеб быжырар пекарняны, колбаса кылыглары бүдүрер 5 пехти, чылда 12 павильонну, 10 киоскини ажыглалга киирер. Садыг-технологтуг дериг-херекселдерниң 1000 единицазын тургузар болгаш шиңгээдип алыр. Чурттакчы чонну аъш-чем продуктулары-биле хандырарын экижидер. Көдээ ажыл-агый продуктуларын болгаш мал ажылының чиг эдин пландан ажыр 300 муң рубльге садып алыр. 150 тонна колбаса кылыгларын, 80 муң дал. ээзиртпес суксунну, 400 туб ногаачынмс консерваларын, 30 тонна баранка кылыгларын кооператив бүдүрүлгелеринге бүдүрер. Садыг болгаш ниитиниң чемненилге бүдүрүлгелериниң дузалал ажыл-агыйынга көң дензи-биле 215 тонна үътти бүдүрер.

Садыг болгаш ниитиниң чемненилге черлериниң ажылдакчыларының, оларның өг-бүлелериниң ажылдаарынга, чурттаарынга болгаш дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны улам ыңай экижидерин чедип алыр. Ажыл-агый аргазы-биле ниити шөлү 970 дөрбелчин метр чуртталга бажыңнарын, 102 орунныг общежитиени тудар, дыштанылганың 7 өрээлин дериир.

Массалыг мергежилдиң 370 ажылдакчызын белеткээр, 300 кижиниң мергежилин бедидер. 1986 чылдаазынга дециээрге ажыл шагының чидирин 15 хуудан эвээш эвести кызырар.

Чоннуң амыдырал хандырылга болгаш чуртталга-коммунал ажыл-агыйының талазы-биле

Бүдүрүлге-техниктиг баазаларны ажыктыг ажыглаарынга, ажыл-агыйны чорударының чаа методтарын шиңгээткениинге, чагыглар күүселдезиниң хуусаазын кызырганынга, сагылга-чурумну болгаш корум-чурумну быжыглааныңга үндезилеп коммунал болгаш амыдырал хандырылга ачы-дузазының чыл планын декабрь 29-та күүседир. Чурттакчы чонга 130 муң рубльдиң, ооң иштинде Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылынга уткуштур 100 муң рубльдиң ачы-дузазын немей чедирер. Чурттакчы чоннуң кижи санынга хамаарыштыр ооң хемчээлин 1986 чылдаазынга дециээрге 9,5 хуу, ооң иштинде көдээге 8 хуу өстүрер. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн планнаттынганындан 1 хуу бедидер, амыдыралдың ачы-дузазының бот-үнезин 0,5 хуу немей чиигедир. Коммунал ажыл-агыйынга пландан ажыр 30 муң рубльдиң арыг орулгазын алыр, амыдырал хандырылгазынга планнаттынган карылганы 10 муң рубльге кызырар.

Ачы-дузаның шынарын экижидер, ачы-дузаның дүрген болгаш «экспресс» күүселдезиниң хемчээлин, а ол ышкаш чагыкчының бажыңынга, ажылчы чоннуң ажылдап турар черинге чагыгны боттандырарын калбартырын чедип алыр.

Амыдырал хандырылганың болгаш чуртталга-коммунал ажыл-агыйның бүдүрүлгелеринге депшилгелиг технологтуг чорудугларны 7-ден хөйнү шиңгээдип алыр, 58 дериг-херекселдерни тургузар, амыдыралдың ачы-дузазының 21 чаа хевирин ажыглап эгелээр. Күш-ажылды организастаарының бригада хевиринче 150 кижини шилчидер.

Чуртталга фондузунуң ажыглалын болгаш кадагалалын экижидер, капитал болгаш агар септелгениң планындан ажыр 30 муң рубльдиң септелгезин чорудар.

Хоорайларның болгаш чурттакчылыг черлерниң чаагайжыдылгазының болгаш ногаанчыдылгазының талазы-биле хемчеглерни боттандырар. Ниити шөлү 2 гектар черге скверлерни болгаш садтарны тарыыр, 6 муңдан эвээш эвес дөс ыяшты болгаш чадаң үнүштү олуртур.

Амыдырал хандырылганың болгаш чуртталга-коммунал ажыл-агыйның бүдүрүлгелеринге болгаш организацияларынга массалыг мергежилдиң 400 ажылчынын белеткээр, 300 ажылдакчының мергежилин бедидер. 1986 чылдаазынга дециээрге ажыл шагының чидирин 8 хуудан эвээш эвести кызырар. Ажылдакчы бүрүзү чурттаалга болгаш социал-культура объектилеринге 4 хүнден эвээш эвес халас ажылдаар.

Улус өөредилгезиниң, культураның, чоннуң медицина хандырылгазының болгаш ажылчы чоннуң кижизидилгезиниң талазы-биле

Ниити билиг болгаш профессионал школаның реформазының база дээди болгаш тускай ортумак өөредилгениң эде тургустунуушкунунуң Кол угааныышкыннарынга дүүштүр өөредилге-кижизидилге ажылының, күш-ажылчы өөредилгениң, школачыларының болгаш специалистерниң профессионал белеткелиниң ажыктыын бедидерин чедип алыр. Школаларга, профтехучилищелерге, техникумнарга болгаш дээди өөредилге черлеринге өөредилге-кижизидилге ажылын экижидер талазы-биле хемчеглерни боттандырар. өөредилгениң бүдүрүкчүлүг күш-ажыл-биле, республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң сорулгалары-биле сырый харылзаазын хандырар.

Ажылчы чоннуң, аныяктарның идей-политиктиг, күш-ажыл болгаш мөзү-шынар кижизидилгезиниң аргаларын болгаш методтарын сайзыраңгайжыдар. Социал-экономиктиг болгаш кижизидилге сорулгаларын шиитпирлээрде кижи факторун идепкейжидери-биле холбаштырар. Сагылга-чурумну, корум-чурумну болгаш организастыг чорукту бир демниг быжыглаар. Кем-херек үүлгедир, арагалаар чоруктарга, наркоманияга, күш-ажылчы эвес орулга алыр болгаш өске-даа таарымча чок чүүлдерге удур шиитпирлиг демиселди чорудар. Кадык амыдыралды быжыглаар, кижилерниң хостуг үезин болгаш дыштанылгазын чоп ажыглаар дээш ажылды күштелдирер. Маңаа культура-чырыдылышкын албан черлериниң, чогаадыкчы эвилелдериниң, спорт, камгалал болгаш экскурсия-турист организацияларының ролюн болгаш харыысалгазын бедидер. Бот-тывынгыр уран чүүлдүң массалыг чоруун хөгжүдер. Ажылчы чоннуң, аныяктарның эстетиктиг кижизидилгезинге хөгжүм-шии театрының, филармонияның, музейниң, уругларның музыка болгаш уран чүүл школаларының аргаларын долу ажыглаар.

Чурттакчы чонга эмнелге-профилактика дузазының шынарын улам экижидеринче кадык камгалалдың ажылдакчыларының күжениишкиннерин угландырар. Республиканың чурттакчы чонунуң үштүн ийи кезиин диспансеризацияже хаара тудар. Улус ажыл-агыйының алырларынга аараан уржуундан ажыл шагының чидирин бир кижиге хамаарыштыр 0,5 хүнге кызырар. Пенсионерлерге бараан болурунун организастаашкынын сайзыраңгайжыдар, социал хандырылга органнарының ажылдакчыларын пенсия тывсыры-биле күш-ажылчы коллективтерже үнүүшкүннерин хандырар.

Көдээге шеф дузазы

Үлетпүрнүң, тудугнуң, транспорттуң болгаш харылзааның, чоннуң амыдырал болгаш садыг хандырылгазының, коммунал ажыл-агыйының, улус ажыл-агыйының өске-даа адырларының бүдүрүлгелер болгаш организациялар коллективтери ниитиниң малынга чем белеткээринге, тараа культураларын, картофельди болгаш ногааларны ажаарынга, агроүлетпүр комплекизиниң объектилерин тударынга, өске-даа сорулгаларны шиитпирлээринге идепкейлиг киржир.

Хакас автономнуг областың ажылчы чону-биле социалистиг чарышты уламчылаар.

Социалистиг хүлээлгени республиканың күш-ажылчы коллективтеринге чугаалашкан болгаш хүлээп алган.

ССРЭ-ниң Профэвилелдериниң XVIII съездизиниң делегады

МОСКВАЖЕ АЪТТАНЫР БҮДҮҮЗҮНДЕ

Кыжын Сүт-Хөл районнуң бараанын көөрге, үргүлчү ындыг: ала чыдар — ховузу ак, даглары кара. «Кадыр болганыкдан хар шырыммас даглар-дыр ийин» деп тайылбырны ол чер чурттуг өөрүмден дыңназан мен. Ынчан менээ «Дагга ызыртыммаан хар ооң баарын дургаар овааланы берген чыдар-дыр аа» деп бодал тынтып келген.

Ук районга чоокта чаа чордум, база-ла алара берген чыдыр. Ол ала өңнүң, ак биле караның ийи чарлы берген шугумунга четтим. Коннут кадырның баары ол. Ынчалзада мында, мээң бодап чорааным ышкаш, хар овааланыпвайн болду, хат ырадыр аппарган магатчок. Чогум даг кара-даа болза, ооң белиниң болгаш ылангыя оргу черлериниң харының кылыны ажок. Оозун бодаарга, хар чок болурунга дагның кадыры черле ужурлуг хире.

Надежда Монгуштуң кыштаа — Кадыр-Арга — харлыг болгаш кара черниң тулуушкан белдиринде. Кажаа чанындан эгелээш дагның бажында, оккур кодлуг кижи чедир хаптар хире черде, өөштер карара берген кестүп турар. Тоорууң дужур кагарга, орук ара чуурлуп калбас болза, ооданда кажаага кээп доктаар хире. Черле чоок кавы даглар ышкаш — чүгле пөш. Кезек-кезек хорумнар, узун-узун көшкелер кестүр. А белдедир — хола-караган болгаш хой дег даштар. Чогум ооң таймас, шывыы, чоннуу-биле алыргалы — изиг оът. Кадырберт, караганныг болгаш хорум-даштыг-даа болза, бо черни кыштаг кылган ужуру ында. Чогум кыштаг район төвүнден ырак эвес, суурдан көстүп турар. «Сүт-Хөл» совхозтуң чоок кодалыкарының бирээзи ол.

Надя ортумак школаны доосқан дораан-на ада-иезинге дузалакчылап, хой кадарып эгелээн. Бичиизинден-не мал аразынга хоругун келген-даа болза, мал өстүрериниң чаыттарын ол ынчан ханызы-биле шиңгээткен. Ынчангаш 1982 чылда, ачазы чок апаарга, совхозтуң дирекциязы болгаш комсомол организациязы аныяк кыска улуг кадарычы болуруп бүзүрээн. Ооң соонда Надя Улуг-Хемниң Шанчы чурттуг комсомолчу Володя-биле өг-бүле тудуп, хойжу мергежилин уламчылап берген.

Аныяк кыстың хары ам комсомол назынындан ашпаан-даа болза, хой малдаан үези он чыл чедип, арга-дуржулгалыг малчын апарган. Эрткен беш чылдың кайызында-даа төрүүр чүс хойга онаалтыр чүстен эвээш хураган ап көрбээн. Ынчангаш ол хүндүлел бижиктер, шак, хевис, телевизор чижектиг чүүлдер-биле шаңнадып келген. Совет чазак ооң бедүүв ижин Күш-ажылчы Алдар орденниң үшкү чергези-биле үнелээн. А ам бо — ССРЭ-ниң Профэвилелдериниң XVIII съездизиниң делегады. Ол хире улуг чыышка Тываның ажыл-ишчилерин төлээлээри — улуг хүндүткел, идегел болгаш үнелел. Чалыы хоорай — Чаа Шагаан-Арыгдан тудугжу Иннокентий Карпов, профэвилелдериниң областы чөвүлелиниң даргазы Ш. Б. Куулар, хойжу Надя Монгуш үжелээн бо хүннерде Төрээн чурттувустуң найысылалы Москваже аъттаныштар.

Профэвилелдер — коммунизмниң школазы. Ону Надя школага-ла биле берген. Хойжулай бергеш, кижиниң эрге-шөлээзин, амыдырал-чурттал-газы дээш баараан болуп турар ол организацияның ажылынга киржип эгелээн. Хойжуларның ажылдаарынга, чурттаарынга болгаш дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны тургузар талазы-биле айтырыгларны хурал-сугла-ларга-даа тургузуп турган. Ылангыя район Советиниң депутады болу бергеш, чамдык айтырыгларны сессияларга көөрү-биле киирип турар. Чижээлээрге, малчыннар кыштагларын электрижидер дугаайында айтырыг чедиишкиниг шиитпирлеттинип турар. Ам сөөлгү кыштагже электри удазыны шөвер чагыларны дужурүп, онгарларны каскылап каан. Чес-Булуңга көвүрүг тудар талазы-биле айтырыг база боттанырының кырында келген.

Малчыннарда мынчага чедир шиитпирлеттинмейн турар ийтырыглар ам-даа хөй. Чижээлээрге, хойжу бригадаларның кайызында-даа кызыл-булуң чок. Чаңгыс-даа кыштагда чунар-бажың туттунмаан. Чамдык кажаалар эргижирээн. Малчыннарның дыштанылгазынче, ылангыя шөлээзинче кичээнгей кошкак. Сүт-бараан фермазында, өске-даа черлерде, хол-биле кылыр ажылдар эвээжевейн турар. Ындыг айтырыгларны шиитпирлээринге СЭКП Төп Комитединиң январь (1987 ч.) Пленумунуң салган сорулгалары дузалаар дээрзинге ол бүзүреп турар.

Надя — Александр Мартанболович биле Аңгыр Шываанович Монгуштарның урутларының улуу ол. Ачазының хоюн хүлээп ап, ооң мергежилин болгаш ажыл-хереээн уламчылай берген ужуру-даа мында. Ооң бичези — Орланы — шеригде. Угбазының Москваже, профэвилелдер съездизинче баар делегатка соңгуттурганын дыңнааш, өөрүшкүлүг чагаа чорудуп, изиг байырны чедирген. А кыс дуңмазы, тоску классчы Анна, бажыңче кире халаан дораан-на, угбазының мойнундан куспактанып кааш: Угбазының Москва баар дээрин билип кааш, бирги классчы Адыг-оол безин өөрүп турган: «жвачкадан эккээр сен, угбай!». А авазы уруунуң бажын чыттап, суйбай туткулааш, сымыраны аарак чугаалаан: «Чедиишкинге мензэргенип болбас, уруум, бергелер ам-даа мурнуңда деп бил».

— Аваң, ачаң-биле деңге хой малдап келдим, уруум. Сени кара чажыңдан билир мен. Сээң малчын болуп, идегелди күүседип шыдаарыңны билгеш, СЭКП кежигүнүнге кирериниң рекомендациязын берген мен. Коммунистиң бедик адын төлептиг ап чорууруңга четтирдим, уруум — деп, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, совхозтуң хоочун хойжузу Сертен-оол Делгер-оол өөрүшкүзүн илереткен.

Чоннуң улуг идегелин өөрүшкениңге Надя бодун база өөрүп турган. Ол чорук күштү немеп, хей-аътты көдүрүп, сагыш-сеткилди сергедип кээр. Он ийиги беш чылдың ийиги чылының кыжылаң чылыы дажок, хойларның чамдызы кегженип, чамдызы оъттап, мээсти хургаар чапты берген чораан. Калбак-Даг, Чаңгыс-Дыт, Шаңгыр-Чүрек дээш, аал чанында хой оъттаар даглар шупту кара. Хар дагнын баарындан эгелээш, белче кылынның чоруп каан. Ынаар Сүг-Аксы, Тере-Хая, Шеми суурлар болгаш Чадаана хоорай көстүр. Ында-мында малчыннар кыштагларының ыжы, оруктар карарар. Надя ол бүгүну көрүп, идиминиң дагазын дыңзыдыр шарып орда, Москва карааңга дыка тода көстүп келген. Бодуң анаа чаңгыс-даа катап чорбаан-даа болза, сагыжынга Кызыл Шөл, Мавзолей, бүрүңгү Кремль болгаш Съездилер ордузу ол олчаан чуруттунгулаан. Надя ам Казахстанның хойжуларынга, Якутияның ивижилеринге, Молдавияның чимисчилеринге туржук, даштыкыдан келген хөй малчыларга ужуражып болур. Бүгү көрген болгаш билген чүүлүн, ылангыя съездиниң шиитпирлерин эш-өөрүнге, чаңгыс чер чурттугларынга чугаалап бээр.

К. ЧООДУ.

Тываның ажылчы чону СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң материалдарын деткип, боттандырып база өөренип турар

КИЖИЛЕРГЕ БҮЗҮРЕЛ-ДИР

СЭКП ТК-ның январь 1987 ч.) Пленумунга «Бисте дүргедээшкин чаа-ла эгелеп, ону бүгү чон кайда-даа деткип турар, ёзулуг эде тургустунуушкун мурнувуста, дүргедээшкинниң, эде тургустунуушкунуң салым-чолу коллективтерге шиитпирлеттинер» деп угаадып турары кончуг шын-дыр деп бодаар мен. Шынап-ла, маңаа, күш-ажылчы коллективке, партияның политиказы, оон салып турар сорулгазы хүн бүрүнүң практиктиг амыдыралынга, кижилерниң ажыл-ижинге тода көстүр болгай.

Бүдүрүлгеге кадрларны шилип таарыштыр тургузарының айтырыы дыжык. Бистер, коллектив кежигүннери анаяк ажылчыннардан эгелээш директорга чедир оларның кошкак-даа, күштүг-даа талаларын кончуг эки билип турар бис. Ынчангаш эң шалаңгыя ортаакы звенонуң удуртукчуларын идип үндүрерде ону ажылчыннар боттары шилип алыр кылдыр тургузар деп санал кончуг таарымчалыг. Эң шалаңгыя анынктар ортузундан перспективтиг, бодун көргүзүп турар кижилерни идип үндүрериниден, чүге-ле ийик, «коргар», дидинмес болур-дур бис. Аныяк ажылчын биске келирге, аңаа дагдыныкчыны быжыглап турар бис. Ол бүгү шупту сөс кырында чоруп, саазын кырында боол турар. Дагдыныкчыларның кылган ажылын түңнеп, чаңгыс-даа партия хуралынга отчёдун дыңнап турганын көрбедим.

Партияның кижи бүрүзү коллективтиң, чурттуң ээзи болур ужурлуг деп айытканы биске, ажылчыннарга кончуг-ла тааржыр. Мен өөрүм К. Семис-оол, О. Монгуш, А. Кольщина, У. Веренева олар-биле кады бо фабрикада ам 30 чыл чыгыы ажылдап турар бис. Кандыг-даа үе турган болдур ийин. Планны «үстүнден» доктаадып-даа турган, арагалаар, чурум үрээрдаа үелер турган. Сөөлгү үеде чурум үрээшкинни мырыңай чок чыгыы кылдыр кызырылган деп дидим чугаалап болур мен. Ону бистер боттарывыс, коллектив кежигүннери демисежип турганда чедип алдывыс. Ол база-ла партияның бүгү чүвени коллектив шиитпирлээр ужурлуг деп салып турар сорулгазының ачызы-дыр.

Бистиң бригада эрткен чылдың бүдүрүлгеге планын долузу-биле күүсеткен. Ынчалзадаа ол ырак эвээш. Бистиң бүдүрүлгеге хамааржыр ам кол сорулга болза, продукцияның шынарын үндезинни-биле экижидери. Мооң мурнунда чылдарда ышкаш, складтарга чыдар, магазиннерге чыгып чыдып турар бараанның ам херээ чок. Бо айтырыгны бистер, мастерлер дорт холга алыр, продукцияның шынары дээш долузу-биле харыылаар, багай кылган продукция дээш мораль-даа, материал-даа талазы-биле буруузу экти-биле чүктээр ужурлуг бис. Партияның бо хүнде социалистиг демократияны күштелдирер болгаш бүдүрүлгени башкарарынга ажылчыннарны калбаа-биле киириштирер дугайында чоруп турар шугуму ёзулуг-ла чоннуң политика-дыр деп бодаар мен. Ол — бир талазында улуг харыысалга, өске талазында — кижилерге бүзүрел-дир. Ынчангаш бис аңаа чоргаарланыр, ажылга дүргедээшкинни чедип алыр, продукцияның шынарын экижидер дээш кужувусту харам чокка берип, бүгү сагыш-сеткиливисти бердинип ажылдаар ужурлуг бис.

В. ШЕВЧЕНКО,
Кызылдың даараныга фабриказында мастер.

ҮЕГЕ ДҮҮШТҮР ЧААРТЫР

«Ажылчын аңгы — совет ниитилелдиң кол күжү» деп улуг хемчээлдиг лозуң ортузун куржалган, эжик бажында улуг плакаттың ийи талазында республиканың шаңналы — орденнери улуг хемчээлдиг кылдыр чураан азып каан. Административтиг бажыңның баарында херимде плакаттар, аллеялай тараан ногаан хадылар. Тываның автосептелге заводунуң даштыкы байдалы ындыг. Баарындан эрте дужуп чыткан кижиниң кылажын оожумнадып, кичээнгейин хаара туда бээр хире чаа чүве чок, биеэги хевээр, эрткен чылгы турганындан дээредээн чүве чок.

Ам бажыңның иштин. Бирги каът. Стендилер, көргүзүг самбыралары-ла хөй. Чамдыктарын чаартыры-биле дужурүп каапкан. «Сээң маадырларың, комсомол» деп стенд, медпункт чанында санбюллетень.

Ийиги каът. «СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин күүседиили!» деп лозуң адаанда улуг хемчээлдиг стенд. «Коммунистиг күш-ажылдың тииелгезинге чеде бээр бис» дээн В. И. Ленинниң состериниң дужунда заводтуң төөгүзүндөн кыска, ынчалза-даа солун медээни көскү кылдыр бижээн: завод үжен бир чыл бурунгаар ажыглалга кирген. Ынчан үлетпүр бүдүрүлгезинге ажылдап турган 57 кижи чылда 102,0 муң рубльдиң бараанныг продукциязын бүдүрүп, айда ортумаа-биле 91 рубль шалыңныг турган.

Амгы бо хүннерде заводта чүс чеден ажыг кижи ажылдап, чылда 1433 муң рубльдиң бараанныг продукциязын бүдүрүп, айда ажылчын бүрүзү ортумаа-биле 208,3 рубльдн ажылдап ап турар апарган. Интернационалчы бо коллективте чээрби тос кижи коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы, дөртен кижи ол ат дээш демисежип турар. 171 ажылчынның 35-и херээженнер... Мындыг солун сан, фактыларны оон-даа хөйнү самбырадан билип ап болур. Мурнунда ол бүдүрүлгениң директору турган А. М. Самойленко, ажылчыннар В. И. Сомов, К. Т. Кукарин, Д. Т. Кукарин, С. Ф. Грехов болгаш оон-даа өске хоочуннарның үлегерин аныяктар эдерип, оларның күш-ажылчы, эки мөзү-бүдүжүн дөзеп салгаан.

Ортузунда кызыл сыдлыс биле кадыыр, маска чурун сиилбээн, чидиг-кызыл өңнүг дээрбекти хүн хереля ышкаш чайынналп турар кылдыр чураан. Ында бүдүрүлгениң мурнакчылары — фрезеровщик С. Г. Гаврилов, слесарь-моторист С. В. Паутов, чондурукчу Г. Я. Кострицев, газоэлектроканнакчы В. Р. Хунай-оол болгаш оон-даа өскелериниң чуруктарын өңнүг кылдыр улгаттыр кылгаш азып каан. Хүндүлел самбыразы ол. Самбырада киргеннер заводтуң амгы төөгүзү, оон келир үези болгаш чоргааралы деп чүве билдингир.

Партияның сөөлгү съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.), январь (1987 ч.) Пленумнарының шиитпирлеринге үндезилеп тургускан заводтуң бо чылда алган социалистиг хүлээлгезинде солун чүүлдер бар. Бараанныг продукция бүдүрүлгезиниң чыл планын декабрь 27-де бүрүн күүседир болгаш пландан ажыр 8,0 муң рубльдиң продукциязын сайгарар. Материалдыг чиг эттиң камныг, чоп ажыглап, шарыгдан турган, 1,0 тонна кара металлды, 29,0 муң квт-шак электри энергиязын, 2,0 кубометр дилиг материалын, 35 тонна хөмүрдашты автосептекчилер бо чылын камнап аар хүлээлгелиг. Ногааннчыдылга талазы-биле социалистиг хүлээлгеде эки чүүлдер база бар.

Социалистиг күш-ажылдың сагылга-чуруму, сөс биле ажыл-херектиң каршыпазы, СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунга чугаалашкан революстуг чаартылгаларның программазын амыдыралга боттандырар дээш демиселге заводтуң парткомунуң, хөйнити организациязының күженишкини, кичээнгейни кижи факторун улам идепкейжидериниң айтырыынче угланган. Планнар, социалистиг хүлээлгелер күүседдезиниң салым-чолу ажылчын туруштан, ажылчынның бүгү талалыг хандырылгазындан шиитпирлеттинер. Арагалаар, оон уламындан прогулдаар, күш-ажылдың социалистиг сагылга-чурумун хажыдар чоруктар эвээжээн. Арага-биле холбаштыр ийи, чаңгыс болу бээр таварылгалар-биле шыңгыы демисел коллективтиң кежигүннеринге сагындырыг бооп, оларны кичээндирип турар. Чижээлээрге, «Олар бистиң аталдарывысты бужартадып турар» дээн чижектиг «кара» стендилерин, шоодуглуг «Чаңныктарны» үндүрүп турар. Заводтуң цехтеринче кирер нииити эжиктен ырак эвесте көргүзүг самбыраларының аразында, көскү черде «Чаңныкты» бо удаада Гнусков биле Винокуров оларның арага ишкени дээш буруудадып үндүрген: дүрзү-хевири мыныңдырган, баштарын хазгайтыпкан ийи кижи курут шилдер, бок аразында хир-чамга туттурган олурар.

Көскү агитация

Заводта арага ишпес чорук дээш демиселдиң эки тура ниитилели аңгы-аңгы кижилерни каттыштырган. Ында арага-дарыга хөңнүг чок, ижип көрбээннер-даа, ижиптер турган-даа болза, ам оон шуут адырылган-даа кижилер бар. Ниитилелдиң активчилери арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур пропаганданы чүгле ажылдаар черге эвес, ажылчыннарның чурттап турар чериниң хоорайы-биле база чорудуп турар.

Арагалаашкынга удур лозуңнар цехтерде муңнүе бар. Доктааткан шактыг медпункт ажылдап турар. Оон эргелекчизи Л. М. Емельянова санбюллетеньнерни цехтерге үндүрүп турганын, ам оларны чаартыры-биле дужуруп каапканын, «Кадыкшыл» дээр чаа стендини белеткеп турарын тайылбырлап турар.

Цехтерде-даа, кайда-даа хана солун көзүлбеди. «Авторемонтник» деп хаҗа солун чүгле байырлалдарда үнүп турар. «А план күүсеттинген, пенсияже кижи үдээн, төрүттүнген хүн, шеф дээн ышкаш чүгүла болуушкуннар болганда тускай хуудустарны үндүрүп турар бис» — деп партком секретары Е. Н. Балабанова чугаалап турар.

Ниитизи-биле заводта көскү агитацияның байдалы шоолут эвес. Көскү агитация чөвүлели тургустунмаан, кызыл-булуң ажылдавас. Чылдагааны — мында библиотека ажылдаан турар, 300 олуттуг кызыл-булуң тудуу чаа эгелээн...

Көскү агитация — кыдыра көрүп болбас чугула айтырыг. Ынчалза-даа бо хире улуг айтырыгны заводта ийи кижи харыылап турар: партком секретары биле чурукчу. Цехтерде камналга дугайында сагындырыглар-даа көзүлбес. Эрги чылдың чамдык көргүзүг самбыралары ам-даа турбушаан.

Көскү агитацияның планнаттынган бодамчалыг системазы бо коллективте чок. Дайынчы, шүгүмчүлелдиг көскү материалдар доктаамал эвес. «Комсомолчу прожектор», «Улусчу контрольдуң» үндүрүлгелери чугулага алдынмайн турар. «Улусчу контроль» деп стендиде бо удаада чаңгыс-даа саазын астынмаан. Элээн каш кижиден тургустунган көскү агитация чөвүлелин тургузуп, оон кежигүннерин тус-тус участоктарга хуваагаш турган болза, бүдүрүлгеде көскү агитацияның шынары амгы байдалдан каң-чап-даа дээре турар ийик.

Көскү агитация — коллективтиң ат-алдары, арын-нүүрү деп чүвени ук бүдүрүлгениң удуртукчулары херекке ап, планнап, чогаадып турган чаартып, эде тургузуп, системажыдарын үе негеп турар.

В. САТ.
«Шынның» корр.

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң түңнелдериниң талазы-биле лекцияларның, илеткелдерниң, беседаларның ЧИЖЕК ТЕМАТИКАЗЫ

СЭКП ТК-ның январь Пленуму — партия болгаш совет ниитилелдиң амыдыралынга эде тургустунуушкун талазы-биле ажылдың чаа үе-чадазын ажыткан политиктиг улуг болуушкун.

СЭКП ТК-ның январь Пленуму — 70—80 чылдарның үезинде совет ниитилелдиң амыдыралынга болгулаан таптаашкын болгаш социализмге дүүшпес чүүлдерниң чылдагааннарының болгаш алыс утказының база оларны ажып эртериниң оруктарының дугайында.

Чурттуң келир үезинге, социализмниң салым-чолунга СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң болгаш СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлериниң ужур-дузазы.

Социализмни ниитилел организациязының амгы үедеги эң чаа хевирлерлиг болдурары, бистиң ниитилеливистиң гуманистиг характерин долу ажыдары — эде тургустунуушкунуң чугула сорулгазы.

Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге XII беш чылдың тодарадыкчы ужур-дузазы.

Эде тургустунуушкун — ак сеткилдиг кижи бүрүзүнге, патриотчу бүрүзүнге мурнуку одурут.

Социалистиг демократизмни, улустуң бот-эргелелин бүгү талалыг хөгжүдээли! Демократизмни калбартыры — эде тургустунуушкунуң алыс утказы.

Совет ниитилелдиң демократчыдылгазын ханыладыры — эде тургустунуушкунуң шиитпирлекчи күжү — улусту аңаа киириштирериниң бырызы.

Калбарып орар демократияның байдалдарынга дүүштүр ажылдап өөренир!

Бүдүрүлгелерге удуртукчу кадрларны соңгууру — бүдүрүлгени эргелеп башкарарынга ажылчы чоннуң киржилгезиниң шынар талазы-биле чаа үе-чадазы.

Соңгулда системазын сайзыраңгайжыдары — совет амыдыралды демократчыдарының принципиалдыг угланышкыны.

Партияның иштики демократиязы — партияның стратегтиг угланышкынын боттандырарының кол магадылалы.

Партийжи амыдыралдың ленинчи принциптерин болгаш нормаларын чайгылыш чок боттандырар.

Кадрларның эргелел органнарының ажыл-чорудулгазынга «үстүнден» болгаш ыландгыя «адаандан» контрольду күштеддиреря — ниитилелди демократчыдарының чугула негелдези.

Соңгуттурган болгаш томуйлаткан бүгү эрге-дужаалдыг кижилерниң, күш-ажылчы коллективтерниң болгаш чон мурнунга доктаамал отчёду — социализмниң демократтыг принциви.

Демократияның болгаш сагылга-чурумнуң, бот-тускай чоруктуң болгаш харысалганың, эргелер болгаш хүлээлгелерниң тудуш хамаарылгалы — социалистиг демократияның кол болгаш тодарадыкчы чүүлү.

Ажык-чаңгыс чорук, шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел база массаларның контролю — совет ниитилелдиң чаагай хөгжүлдезиниң магадылалы.

Коммунистерни болгаш кежигүн эвестерни депшидеринге ажык шилип алышкын — демократчыдылганың болгаш калбак массаларны эргелеп башкарылгага киириштирериниң чугула чепсээ.

Аныяктарның энтузиазмын, идепкейин болгаш энергиязын — эде тургустунуушкунуң ниитилелдиң чаартылгазының херээнге.

Удуртур ажылдарже херээженнерни улам калбаа-биле депшидери — чугула сорулга.

ССРЭ-ниң улустарының найыралын улам ыңай быжыглаарынче, интернационалдыг кижизиидилгени күштелдиреринче кошкаш дивес кичээнгейни.

Национализмниң болгаш шовинизмниң кандыг-даа илергейлээшкининге удур демисел — принципиалдыг, ленинчи туруш.

СЭКП ТК-ның январь Пленуму эде тургустунуушкунуң сорулгаларынга дүгжүп турар амгы үениң кадр политиказының дугайында.

Өйү келген кадр айтырыгларын чогуур үезинде шиитпирлээри, уламчылалдыын хандырары, чаа күштерниң доктаамал кээп турарын хандырары — кадр политиказының үреттиимес негелдези.

Ажыл-агый чорудулгазын дужаап чагырарындан экономиктиг методтарже шилчиири — үениң негелдези.

Социал айтырыгларны билдилиг шиитпирлээри — кадрларның ажыл-херекчи болгаш политиктиг бышкан чоруунуң көргүзүү.

Эде тургустунуушкунга хамаарылга, аңаа чогаадыкчы киржилге, боттут ажыл-херек — кадрларны үнелеп көөрүнүң шиитпирлиг көргүзүү.

Коммунист - удуртукчунуң арыг болгаш шынчы арын-нүүрү дээш демисел—СЭКП-ниң кадр политиказының бирги черлериниң сорулгазы.

Улус депутаттарының Советтериниң ролюн бедидери, социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедери, чоннуң хандырылгазын экижидери дээш оларның харысалгазын бедидери.

Бүдүрүлге болгаш социал айтырыгларны шиитпирлээриниге профэвилел кадрларының идепкейлиг туружу — хүннүң негелдези.

Миллион-миллион ажылчы чоннуң медерелин эде тургустунуушкунуң негелдезинге дүүштүр тургузары — партияның идеологтуг ажыл-чорудулгазының чугула угланышкыны.

Идеология ажылы — партияның бүгү активиниң, бүгү коммунистерниң херээ.

Массалыг информацияның чепсектери — эде тургустунуушкунуң идепкейлиг киржикчилери.

Совет культура, литература болгаш уран чүүл массаларның психологтуг эде тургустунуушкуну, улустуң эки чаагай ажы-чаңы дээш демиселде.

Социализм — кижиниң чаагай чоруунга, оон эргежылынга, оон угаан-бодал сайзыралынга барзан болган тургузуг.

Эде тургустунуушкун — Октябрьның эгелээни улуг чаартылгаларның уламчылалы.

Эде тургустунуушкунуң, ниитилелдиң революстуг чаартылгазының, чурттуң салым-чолунуң херээ — улустуң холунда.

Чогаадыкчы күженишкиннери, бердинген ажылды — эде тургустунуушкунуң улуг херээнге.

Улуг Октябрьның 70 чыл оюн тоялептиг уткуулуңар!

СЕМИНАР ЭРТКЕН

Бай-Тайга районнуң «Бай-Тал» совхозунга болуп эрткен районнуң пропагандистериниң семинарынга районнуң совхозтарының директорлары, партком секретарьлары, профэвилел комитеттериниң даргалары база киришкен.

Өөредилге-семинарга ажыл-агыйның Хемчик-Бажы өшкү бригадазының малчыннарындан, совхозтуң механизаторларындан, тудугжуларындан дыңнакчыларны киириштиргени ажыл-агыйның тус-тус адырларында ажылчыннарның боттарының эскерип, көрүп, билип турар айтырыгларының чедер, четпес талаларын илередип, четпестерин дарый чайладырының аргаларын демниг дилеп тывары база дузалыг болган.

Семинарның киржикчилери чаа школа тудуунуң, совхозта политэкономиктиг өөредилге кабинединиң ажылы-биле танышкан.

Совхозта чазанылга цегиниң ажылы-биле таныжып чорааш, чазаныкчы И. Кызыл-оолдуң ажылдарын пропагандистер сонуургап көрген.

Семинарның бирги кезээнге совхозта экономист Ч. Успун-оол, кол инженер К.-М. Чоолу олар чүве чугаалааш, СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр мал, чер ажылын сайзыраңгайжыдарда, бир хүтаарында кижилер-биле ажылдың стиль-методун өскертирин, ажыл-агыйның бүгү адырларын эде тургустунуушкунуң болгаш кадраар политиказының айтырыынга үндезилеп эде тургузарын чугула деп саналнар. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш М. С. Горбачев Пленумга илеткелинге эде тургустунуушкун деп чүл, ону чүден, канчаар эгелээрил деп айтырыгга тодаргай харыыны берген болгай. Совхозувус ажыл-херээн ол ёзугаар чаартып, эде тургустунуушкун, демократия болгаш кадрлар политиказы деп үш айтырыгны ажыл-амыдыралывыстың өзек айтырыглары кылып, ак сеткилдиг ажылдаар ужурлуг бис дээрзин онзалап демдеглээн сарлык фермазының эргелекчизи, пропагандист М. Ооржак, совхозта мал эмчизи О.-Д. Каң-оол, өшкү кадарчызы И. Маңнай оларның саналын семинарның эрткени түңнеп, чүве чугаалап тура, СЭКП райкомунуң секретары М. Кара-Сал деткээн, районнуң пропагандистериниң мурнунда салдынган сорулгалар дугайын чугаалаан.

М. Ооржак, Ч. Бавыа, Ч. Шаңгыр-оол болгаш оон-даа өске эки ажылдыг, дуржулгалыг пропагандистерниң пропагандачы арга-дуржулгазын дараазында болур семинарларга солчур деп шиитпирлээн.

Х. КАРА-ООЛ.

Бызаңчы Кыргысович Бора-Тараа «Улуг-Хая» совхозтуң Арыг-Бажы сүт-бараан фермазынга баштай политинформатордап турган. Ол ам мында Коммунистиг күш-ажылдың школазының пропагандизи. Мооң мурнунда чылдарда ол фермага бригада кереэзиниң аргалары болгаш бот-орулгачарыга талазы-биле өөредилгени саанчылар ортузунга чоруткан. Чүгле ажыл-агыйда эвес, районда мурнакчыларның аразында турар ук коллективтиң көргүзүглери чыл келген тудум улам бедип олурар. Ында 21 саанчының оп бежи ийи муңдан хөй килограмм сүттү сагган. Ийи муңчуларның саны улам көвүдедир дээш мында тайылбыр-массалыг ажылдар улам калбарган. Маңаа Арыг-Бажы ортумак школазының башкызы, пропагандист Б. Бора-Тарааның киирип турар үлүү улуг.

ЧУРУКТА: пропагандист Б. К. Бора-Тараа январь Пленумунуң материалдары-биле таныжып олурары.

Л. ОНДАРНЫҢ фотозу.

СЕРГЕК ХӨӨН-БИЛЕ

«Кызыл үэстүр тудуг» эргелелдиң коллективи, бүгү совет кижилер-биле бир демей, СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң материалдарын өөренип эгелээн бис. Бодум дашчы мен. Пленумга чугула айтырыгларны чугаалашканын кижи бүрүзү медереп билип, бо талазы-биле бүгү-ле мергежилдиң кижилери боттары шүгдүнүп, ажыл-амыдыралын эде тургузуп эгелээн.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң илеткелин болгаш түңнел чугаазын сеткил ханымышкын-биле номчуп, өөренишкаап чоп, эш-өөр-биле бир демей, бистиң амыдыралывыста ажыл-херээвисте чыдып каап турар чамдык хөлегелиг айтырыгларны чогуур үезинде кодуруп келген-дир деп чүүлдүгзүнүп, деткип турар мен. Кадр политиказының дугайында чугаалашканы, ону амыдыралга боттандырар дээни черле чоптүг, чугула айтырыг.

Бистиң чамдык ажыл-агыйларывыста болгаш бүдүрүлгелеривисте ажылдап турар кадрларывыска үстүкү органнарның дузазы, сүмези кошкак туруп турган болгай. Аныяк кадрларны дидими-биле депшидип, удуртур органнарның оларга боттут дузаны чедирип, арга-сүмени бээр дээнинге каттыжар мен. Январь Пленумунуң материалдарын ажыл-херээвиске удуртулга болдургаш, бистиң коллективте кижи бүрүзү ажыл-ижин эде тургузуп, чаа күш, сергек хөөн-биле ажылдаарын хүлээнип турар.

Б. ДАМБАШТАЙ,
дашчы.

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң материалдарын өөренир талазы-биле кичээлдерниң ЧИЖЕК ПЛАНЫ

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленуму партияның XXVII съездизиниң шиитпирлерин боттандырарының оруунга чугула үе-чада болган. Коммунистерниң, бүгү совет кижилерниң ону канчаар-даа аажок улуу-биле сонуургап турарын өөренип көрбүшаан, партия, комсомол, политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгениң системазынга ону ханызы-биле өөрениринге организастаарын сүмелеп турар.

Бо чылдың февраль-март айларда тускай ийи кичээлди эрттирери көрдүнген. Партия организациязының амыдыралы, күш-ажылчы коллективтиң ажыл-херектери-биле сырый холбап, ажык санал-онал солчулга хевирлиг кылдыр ону ынчаар эрттиреррин сүмелээн.

КИЧЭЭЛДЕРНИҢ ЧИЖЕК ӨӨРЕДИЛГЕ ПЛАНЫ

1. СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленуму — партияның болгаш чурттуң амыдыралында политиктиг канчаар-даа аажок улуг болуушкун. Совет ниитилелдиң хөгжүлдезиниң төөгү талазы-биле тодаргай анализтээни, эде тургузуушкун чорудулгазының теория талазы-биле бадыткалдыы. Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедериниче СЭКП-ниң стратегтиг угланышкыны. М. С. Горбачевтуң «Эде тургустунуушкун болгаш партияның кадр политиказының дугайында» илеткелинде негелделерни болгаш түңнелдерни, СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң шиитпирлерин коммунистерниң, ажылчы чоннуң чаңгыс эп-сеткилдиг-биле деткип турары. Пленумнуң материалдарын делегейниң хөй-ниитизиниң калбаа-биле сонуургап турары.

2. Эде тургустунуушкун — эргежок чугула боттуг чүүл. Совет улустуң социализм тургузуушкунунга чедишкиннери — партияның пландары, келир үеже бистиң күзелдеривистиң боттанышкынының быжыг үндезини. СЭКП ТК-ның январь Пленуму 70—80 чылдарда чуртка ажыл-херектерниң байдалының дугайында, таарымча чок чорудулгаларның болгаш болуушкуннарның чылдагааннарының дугайында. Партияның эде тургустунуушкунче болгаш дүргедедиишкинче угланышкынының революстуг байдалдыы. Эде тургустунуушкунуң алыс утказы, оон баштайгы базымнары, тыптып кээп турар айтырыглар болгаш ону шиитпирлээриниң оруктары. Бурунгаар чедишкиннерниң шимчээшкининиң, мурнунда болган частырыгларны катаптавазын болдурбазының магадылалдары. 1986 чылдың планының күүселдезиниң түңнелдери (тус чериниң материалдарын ажыглаар).

Бүдүрүлгеде, совхозта, эртем болгаш өске-даа албан черлеринде эде тургустунуушкунуң канчаар чоруп турарын анализтеп көөр. Эде тургустунуушкун үезинде тыптып келген чаа чүүлдүң өзүмнерин херек кырынга ажыглаары. Бурунгаар шимчээшкинге чүү шаптыктап турар-дыр?

3. Социалистиг демократизмни ханыладыры, чоннуң бот-эргелелин хөгжүдери. В. И. Ленин социализмниң болгаш демократияның амыдыралы болгаш база иштики холбаазының дугайында. Ниитилел амыдыралының бүгү адырларын демократчыдарынче партияның угланышкыны. Бүдүрүлгеге демократияны хөгжүдери, бот-эргелелди чайгылыш чогу-биле нептередири. Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжышкынының) дугайында ССРЭ-ниң Хоойлузунуң төлевилели. Совет соңгулда системазын сайзыраңгайжыдары. Партияның иштики демократиязын калбартыры. «Үстүнден» болгаш «адаандан» контрольдуң деңнелин база дээштиин бедидери. Хөйге көскү-чарлыг болуру, шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел — демократияның шылгаттынган чепсектери. Демократия биле сагылга-чурумнуң, тускайлаң чорук биле харысалганың, албан-дужаалдыг кижилерниң, кижи бүгүдезиниң эргелери биле хүлээлгелериниң тудуш холбаалыы. Национал харылзааларны хөгжүдери, интернационалчы кижизидилгениң ролю болгаш ужур-дузазы.

4. Эде тургустунуушкунуң байдалдарында кадр политиказы. Эде тургустунуушкунуң негелделеринге дүүштүр амгы үеде кадр политиказының эргежок чугулазы. Эде тургустунуушкунга хамаарылга, ону боттандырар талазы-биле боттуг ажыл-херектер — кадрларны үнелеп көөрүнүң шиитпирлиг барымдаазы. Кадрларның марксистчи-ленинчи теоретиктиг белеткелин, идейлиг-мөзү-шынар талазы-биле дадыгышкыны. Даандырган ажыл-херек дээш экономиканың бүгү адырларының ажыл-агый удуртукчуларының болгаш специалистерниң өзүп турар харысалгазы. Министерстволарның болгаш ведомстволарның эргелеп башкарылганың бүгү аппаратының ажылын сайзыраңгайжыдары. Экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң айтырыгларын шиитпирлээринге улус депутаттарының Советтериниң ролюн бедидери. Профэвилелдерниң болгаш комсомолдуң ажыл-чорудулгазын идепкейжидери.

Партия эге организациялары — эде тургустунуушкун дээш, дүргедээшкин дээш демиселдиң кол звенозу. Бүгү совет кижилерниң ажыктыг, ак сеткилдиг күш-ажылы, он ийиги беш чылдың планнарын чедишкиннииг күүседири дээш, Улуг Октябрьның 70 чыл оон тоялептиг уткуур дээш патриотчу шимчээшкинге оларның киржилгези — боттандырып турар чаартылгаларның чайгылыш чогунуң чугула негелдези.

САКТЫЫШКЫН

Шыпшыж, оожум, аяс дүне дээрниң тииңде
Сылдыстарның карактары хып-ла туржук.
Чалгыгларда дээрбек айның сүт дег чырыы
Чайынналып, бырланнарга челээштелчик.

Өртеп алган аъттарывыс — таңныылывыс.
Суглуктары, көңнүлүүр дег, кыңгырашчык.
Сугнуң даажы, мыткан дег, чиде бергеш,
Өйлеп-өйлеп чалгыглары сымыраашчык.

Караңгыда сылдыстардан артык чидиг
Карактарым, чалбыраан дег, чырып туржук.
Чүрээмистиң баар ажыыр хүвүрели
Чүүден артык күштүг соп, хып тура хончук.

Чайсы дүнүнүң ээлдек, чымчак куспаандан бис
Чарлыр хоон чок таалай берген олуржук бис.
Агарган дан херел чажып чайнай бээрге,
Аъттарывыс чамывыска оъттап келчик.

Эртенгиниң ыры-шоору дыңнырээрге,
Эргим чериң куспаа бисти салывыткан —
Амыдырал эжиин ашкан хүнче уткуй
Аъттарывыс чарыштырып халдынчык бис.

С. МАЙНАК.

ХЛЕБ

Хүрең карттыг быжырып каан хлеб-биле
Хүннүң көржүр кожаларым хүндүлежир.
Аъш-чемниң дээжилит «согажазы»
Агаар, суг дег хлеб меңээ үнелиг чем.

Аржылымга кескен хлеб ораап алгаш,
Ажыл-ишче хоңнур безин чоруптар мен.
Аштамзырал, моган келгеш, хлевимниң
Азыын амзааш, күжүм кирип тода бээр мен.

Үрезинни тарып, ажаап соңнеп келген
Үүле-херек бүдүрүп каан күштүг кымыл?
Кижилерни тодут-догаа чурттазын дээш,
Хлеб чемин быжырып каар эрес кымыл?

Шырайының хүлүмзүрүг дола берген
Чырык, хөглүг чараш өзүп келген силер.
Хээрзиг чыттыг, хүрең карттыг хлевиңер
Кеснидизин октаваңар, урулгарым!

М. ТИРЧИН.

ЫНЧАН, 1937 ЧЫЛДЫҢ ФЕВРАЛЬДА

Улуг чогаалчы А. С. Пушкинниң юбилейин эң баштай Тывага 1937 чылда калбаа-биле демдеглеп эрттирген. Оон-биле холбаштыр ТАРН ТК-ның Политбюрозу С. К. Тока баштадыр комиссия тургускан. «Капитан уруу» деп өлүм чок чогаал-биле тывалар бир-ле дугаарында төрээн дылынга ол чылын таныышкан. Ол чогаалды үениң деңнели-биле алырга, бедик мергежилдиг очулдурган, ында чечен-мерген состер, чедимчелиг деңнелгелер кирген, ниитизи-биле чогаал дыка солун номчуттунар. А. С. Пушкинниң чогаалдарының очулгазын хамыкты мурнай С. Тока, Очурбанак, Сарыг-оол, Пюрбю, Лопсаң, Чымба, Кызыл-оол, Хөвеңмей олар бедик деңнелге кылган.

Ол үедеги «Шын», «Хостуг арат», «Арев шыны» солуннар Пушкинниң чогаалдарын калбаа-биле чырыдып турган. Тайтыг-ла 50 чыл мурнуңда, 1937 чылдың февраль 13-те үнген «Шын» солунга Пушкин дугайында чүүлдерин дөрт арын долдур парлаан. Ол-ла солунда «Орус улустуң уран чогаалчызының улуг адазы Пушкинниң тураскаалы» деп эге чүүлдү бижээн. Ында С. Токаның «Пушкин революстуг чогаалчыларның адазы», Очурбанактың «Пушкинниң ажылга ынаа», Лопсаң биле Дагбаның «Александр Сергеевич Пушкинниң доктуг намдары» деп делгереңгей чүүлдери парлаттынган. Ол ышкаш «Чаадаевке», «Сибирьже» деп шүлүктерин, «Декабристерниң Пушкинге харыы шүлүүн», «Хаалыг хүн делгерезин» деп чогаалын, ийи эпиграммазын С. Токаның, Сарыг-оолдуң, Лопсанның, Кызыл-оолдуң очулгалары-биле парлаан. Ол чогаалдарга төреледештир тыва шүлүктерни Хөвеңмей, Сүге, Сундуй олар ол солунда бижип турар.

А. С. Пушкинниң мөчээнинден бээр 100 чыл болганынга тураскааткан хуралга келир кижилерге чалалга билеттерин шүлүктеп бижээни солун. Ында мындыг одуруглар бар:

«...Уткуулганың болур чери
Улуг Ленин кудумчузу.
Утпайн-на моорлап кээрин
Улуг клуб манап-ла тур...»

Чалалганы шүлүктеп бижээн чорук безин А. С. Пушкинниң шүлүк чогаалынга ханы хүндүткелиниң демдээ дээрзин бадыткаттынып турар.

С. К. Токаның үстүнде адааныыс чүүлү мындыг одуруглар-биле доозулган: «...Пушкинниң назынындан чарылганындан бээр 100 чылында Тываның арат чоннары, ылаңгыя аныяк өскен, чогаалчылар, Пушкинниң улуг өртектиг чогаалдарын өөренир, тыва дыл кырынга бо чаа үнүп турар солуннарда эштер Лопсаң, Чымба, Пюрбю, Хөвеңмей болгаш өске-даа эштер ышкаш очулдурар ажылды калбаа-биле чорударын Пушкинниң назынындан чарылганындан бээр 100 чыл болган хүнүнде кыйгырып тур мен. Пушкинниң чогаалынга даянгаш, ол чогаалды чемзек кылып алгаш, Тываның национал революстуг уран чогаалын улам-на калбартырын болгаш ТАР-ның культура революциязын улам-на делгерединге эрес киржирин кыйгырып тур мен».

ŞЬN
TARN TK polgь Profes Ewlelinin Tөp Cөөvlelinin SOLUNU
1937 февраль 13
Aldarlьq cogaalcь Puşkinnьn turaskaaldьq xynynde Uluq SSRE-nin ulustarьnga pajьr!
Orus ulustun uran cogaalcьnьn uluq adazь Puşkinnьn turaskaalь
Aleksandr Sergejevic Puşkin

Бежен чыл мурнуңда парлаттынган «Шын» солунда ол очулгаларны номчукчуларга таныштырарга солун боор деп бодал-биле оларның чамдызын чара бижээн мен. Ынчангаш чамдык одуругларын көрүптээлиңер.

«Амыдыралдың айдың даңы
Адар-ла деп ыйнаң, эжим.
Ак-ла хааның орус чуртта
Албатылар оттуп-ла кээр.
Буруу каргыс хаан чазаан
Буза-ла шаап үрегдээли.
Бусту берген тогланчыга
Бодувусту чуруур-ла боор...»
(«ЧААДАЕВКЕ»).
С. ТОКАНЫҢ очулгазы).

«Ынакшыл болгаш
найыралыңар
Ырак эвес чоокшулап ор.
Ырма сынчыт човулаңыңар
Ылаптыг караамда көстүп тур.
Эдилеп келген
кинчилерниңер
Эктиңерден дужуп калыр.
Эчис чаагай шөлээлер-ле
Эжиңерге ужуражыр...»
(«СИБИРЬЖЕ»).
С. САРЫГ-ООЛДУҢ очулгазы).

Тыва чогаалчы Б. Д. Хөвеңмей бодунуң «Пушкин» деп шүлүүн анаа парлаткан. Ында мындыг одуруглар бар:

«...Пушкинниң чечен сөзү
Боду-биле кады өлбээн.
Бодунуң-на тураскаалы
Боттандырган чогаалында.
Акым Пушкин, сеңээ
Аазап каарывыс болза,
Сээң херээң улаарын
Сеңээ соглеп тур бис...»

А. С. Пушкинниң тураскаалын демдеглээн хурал февраль 13-те болганын үстүнде чугаалаан бис. 50 чыл бурунгаар Тывага болган бо болуушкун тыва литератураның хөгжүлдезинге үнелеп четпес чаагай оруктуу ажыткан. Улуг Совет улус-биле кады ТАР-ның ажылчы чону ол чылын Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 20 чыл оюн демдеглээринге белеткенип турган. Ол дугайында Шагдыр-Сүрүң аттыг клубка болган хуралга тыва дылда илеткел кылган А. А. Пальмбах баа демдеглеп турган.

Н. КҮНЧҮН,
Тыва АССР-ниң Күрүне архивиниң ажылдакчызы.

ЧУРУКТА: «Шын» солуннуң 1937 чылдың февраль 13-те үнген номериниң бирги арны.

Фото-чурукту күрүне архивинден алган.

НОВГОРОД. «Улусчу танцыларының үнер достерин ажыглаар болгаш оларны сценажыдып кылыр» деп кыйгырыг-биле ЮНЕСКО-нуң делегей симпозиуму этнографтыг танцының онзагай ярмарказы болуп ажыттынган. Оон киржикчилери, культураның ажылдакчылары болгаш специалистер — фольклористер Архангельск областың Каргополь районнуң Культура бажыңының фольклор ансамблиниң тургусканы Пинега кудазындан үзүндүнү, Таллинде «Лейгарид» танцы ансамблиниң күүселдези-биле «Иголочка» дээр бурунгу эстон оюнну, «Арагвелеби» ансамбльдың симпозиумга эккелгени бурунгу Грецияның хайнышкыныг танцызын көргеннер. Дагестандан, Украинадан, Саратовтан, Кемеровадан, Новгородтан фольклор коллективтери самны болгаш танцыны боттарының онзагай күүселдези-биле көрүкчүлерни өөрткеннер.

Концерт бистиң чуртувустуң эң байлак танцы чогаалының көрүлдези болу берген.

ЧУРУКТА: Таллин университединиң студентизи «Лейгарид» деп эстон ансамбльдиң ойнакчызы Силле Вилло.

А. ОВЧИННИКОВТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

ИЙИСТЕР

Иван биле Сергей Строителевтер Горькийниң автозаводунда мурнакчыларның одуруундан дүшпейн турар. Бо халышкылар — ийистер. Ийилээн чолаачы, ийилээн чаңгыс «Волгада» ээлчежип ажылдап турар. Кайызы-даа машина мунарынга мергежээн.

Халышкылар ийилээн заводтуң профтехучилищезин доосаан. Школага болгаш садикке база кады турганнар. Ийилээн спортка ынак, бокска бирги разрядты деңге дужааган. Шеригге база кады чораннар — ийилээн десантник. Афганистанга интернационалчы хүлээлгезин эки күүсеткеннер — ийилээн Кызыл Сылдыс орден биле болгаш «Эрес-дидим чорук дээш» медальдар-биле шаңнаткан. Ийилээн төрээн заводунга коммунистер болгаш чедип келгеннер.

(СЭТА).

АҢНАР ЧЫЫЖЫ

Проза-басня

Чылдың эргилдезиниң магалыг, чаагай үезиниң бирээзи күстүң ортаа айының сөөлгү хүннеринде хамык аңнар чыглып келгеш, хурал кылганнар. Орта аңнарның чурттап чоруурувуң аайы-биле тайга, арга, хову деп үш кезек девискээрлерге чаргаш, оларны чаңгыс аай ниити удуртулгага тургузуп, эде көөрүн сүмелешкеннер. Девискээрлерниң каттышкан ниити удуртулгазын башкарарынга Даг-Иргекти чаңгыс үн-биле соңгуп алганнар. Шак-ла ынчаар Даг-Иргектиң эрге-дужаал ээлээр деп бодап чораан бодалы алачайгаар-ла бүткени ол. Оон Даг-Иргек девискээрлерниң каттыжыышкынының чөвүлелин тургускаш, ооң кежигүннеринге Мыйгакты, Дилгини, Тарбаганны, Хүлбүстү томуйлап алган. Оон-биле чергелештир болуунуң бирги оралакчызынга Дилгини томуйлап алган, а девискээр бүрүзүнүң ажыл-агыйын башкарып чорударынга тайганы — Буланга, арганы — Хүлбүске, ховуну — Маныга дааскан. Олар боттарының хамаарышкан девискээрлеринге бүгү-ле ажылды кылып чорудуп турганнар. Оон бээр элээн үе-даа эрткен.

Ол үениң иштинде Даг-Иргек кайы-даа девискээрлерге чедип, ында байдал-биле танышпып көрбээн.

Даг-Иргек кайы-даа ажыл-агыйның байдалын киирген сан-медээден билип ап келген болгаш аңаа харыы кылдыр дужаал бижээш-ле чорудуп олурган. Болуунуң дайынчы оралакчызы Дилгини девискээр бүрүзүнүң байдалын хынаарынче каш-даа катап чорудуп келген болгаш ооң кажар, каас-коя чугаазынга бүзүреп олурган.

Бир-ле хүн Даг-Иргек Дилгиге айтышкын берген: сендээ кышка белеткелди хынап, удуртукчулар-биле ужурашкаш кел. Үстүкү черлерже бээр саннарывыс өспес-даа апарды, ылаңгыя хову девискээринде күске-кужүгеннеривистин, аргада койгун-тоолайларывыстың баш саны бадып турар-дыр.

Оон-кажар Дилги чүү боор, хынаазын дээн черлеринче албан ёзузунун ажыл-херээн кылып чорупкан. Ол болуунун хыналда ажылын ховудан эгелээрин шиитпирлеп алган. Орук дургаар чорун оргаш, озалааш черге чылбырты аарак кеденгиирлеп чедип келгеш, ында күскелерниң ажыл-амыдыралы-биле таныышкан болуп, оларже халдап, борбак хырнынга өйлежип хүнзээш, шала орайтай бергенде, Маныга барып ужурашкан.

— Мен-даа үстүкү черниң айтышкыным-биле келдим. Орук дургаар чорун олургаш, силерниң харылап турар девискээриңерниң кандыг байдалдыг турарын хынап, көрүп алдым — дээш, кажар Дилги кудуруун чая аарак, чылбыртып ыңай болган.

Дедир чанып чорун олургаш, арга кыдыы-биле келген. Шырыш ыяштар иштинде кокпаларда койгун-тоолайларга тарышкаш, алыксак-чиксээдам барып, хырнын улам тоттуруп алгаш, чанып келген. Удуртукчу Хүлбүске-даа ужурашпаан. Чүвү-даа хынавайн, ол дедир ээпкен.

— Даг-Иргек-биле чаңгыс чер чурттуг болганда, тайганы шала мактай аарак, таарыштыр илеткээй-ле мен — дээш, кажар Дилги удуп чыдып алган.

Оттуп келирге, дүн-даа эрткен, дан чырып келген болган. Дүүн эккелген аъш-чемин чий шаап алгаш, конторазынче базыплаткан. Даг-Иргек ыңайбээр телефон долгаан олурган. Харын-даа харылзаа багай болганындан ол девискээрлерден тодаргай медээ алдынмаан болган. Дилги көрген, билген, дыңнаан чүүлдерин дөгерезин хөөреди аарак, кемеп тургаш, тайылбырлап берген:

— Мен-даа Маныңың харылап турар хову девискээрин бир кылдыр хынааш, ол озалааш оңгарларында чаңгыс-даа күжүген көрбедим, а оларның кышка белеткеп алган хопээн-сигенин-даа эскербедим, эрге-чагыргазында хамаарышкан турар караганнар, шырыштар иштинде кокпаларда чүү-даа чок болду. Буланның харылап турары тайгада ниити байдалы өске черлеринден дээре-дир. Ында тооргунуң, хөөрүктериниң баш саны-даа мендн, кышка белеткели-даа багай эвес деп кордум.

— Ам чер-черлерде байдал тодаргайы-биле билдинген-дир. Чамдык черлерде ажыл кошкаан-дыр. Мону чөвүлелдиң хуралынга дыңнавас болза хоржок апарган-дыр. Кежигүннерни чыыптыңар — деп, Даг-Иргек Дилгиге дужаап-тыр.

Мыйгак, Дилги, Тарбаган, Хүлбүс, Даг-Иргек олар удавайн чыглып келгеннер. Ол аразында Маны, Булан база-ла чедип келгеннер. Даг-Иргек чөвүлелдиң хуралын ажыткаш, хуралды чүге чыылдырганын олурганнарга тайылбырлап берген:

— Девискээрлерниң ажыл-агыйын эде тургузарынга боттуг дузаны чедирери-биле Дилгини каш-даа чорудуп келдим. Оон-биле чергелештир айтышкыннар, дужаалдар база-ла чорудуп келдивис. Ынчангаш эштер Булан, Хүлбүс, Маны силер бүгүдеге бистиң талавыстан боттуг дуза чедер болгаш артар деп бодап тур мен...

Булан олургаш:

— Шын, шын дарга, чедер —деп, Даг-Иргектиң чугаазын үзе кирген.

— Ол, дыңнап тур силер бе? Боттары-ла чугаалап турлар — дээш, Даг-Иргек чугаазын уламчылаан. Мээң саналым чүл дээрге, үениң-даа негелдезин шыңгыыраан бо үеде эде тургустунары эргежок чугула-дыр эштер! Ылаңгыя Маны, Хүлбүс оларның харылап турар девискээрлери сандараан, ында аңнарның саны оспестээн. Ол талазы-биле Дилги дарга кончуг эки билир. Хей-ле шак-үе чидирип, оларны дыңнаан хэрээ бар бе, эштер, оларны ажылындан хостаар деп саналдыг мен — дээш, Даг-Иргек шала көргүредир чөдүргеш, олуруп алган.

Дилги аңаа ушкажыпкан:

— Оларны дыңнаар үе бисте чок, ол-ла саналга каттыжар мен. Билдингир херек-тир. Оларны дыңнаарга-даа ажыл экижий бээр эвес — дээш, ол кудуруун ыңай-бээр чайгылаан.

Мыйгак тура халааш, девидеп, ал сал-ла чугаалаан:

— Мен бо дарганың — дээш, Даг-Иргекче айыткаш, өске-даа даргаларның саналынга каттыжар мен. Оларны солуур үе черле келген. Маны, Хүлбүс оларның харылап турар девискээрнин азы тодаргайлаарга, ховуну Койгунга, арганы Дырбактыгга дагзыр деп саналдыг мен. Бис оларның ажылга бердингенин билир бис — дээш, номчуп турган саазынын чажыра туткаш олуруп алган.

А херек кырында Койгун, Дырбактыг, Даг-Иргек, Булан, Мыйгак чаңгыс чер чурттуг — тайгажылар болдур эвеспе. Таныш, көрүш деп чүве ындыг кончуг. Хүлбүстүн дооскан эртемин кым-даа херекке албастаан. Чөвүлелдиң кежигүннери чаңгыс үн-биле Мыйгактың саналдаан кижилерин дешшидип үндүрүпкеннер. Аң-мениң санал-оналын-даа тоовааннар.

Хурал дооступ турар үеде, Хүлбүс хомудаан, сеткилин илередип, чугааны эгелээн:

— Бистиңге каш удаа чоруп турза-даа, Дилги боттуг дуза-даа чедирбээн. Шырыштар иштинде-даа, кокпалар чанында-ла ооң изин көөр турдувус. Ол үеде тоолайлар бо-ла чиде бээр турган...—деп чорда-ла, ооң чугаазын үзе киргеш, Даг-Иргек хуралдың төңгенин чарлапкан. Чөвүлелдиң хуралының эде тургустунуушкун шиитпирлээн айтырыы ооң-биле доозулган.

* * *

Басняжыткан шоодуглуг чугаада ышкаш, чамдык албан черлеринде онаажкан ажылынга харыысалга чок, аннаала хүн эрттирип, эрең-гейлеп орарлар ам-даа бар-ла болдур ийин. «Дагыр эргек тала тыртар» деп үлегер домакта ышкаш чоок кижилерни чаңгыс черже чыыр чоруктарны чок деп болбас. Дилги ышкаш чазый, чилби, мегечи кижилерден ам-даа адырлып чадап турар бис...

Ч. СҮЛЬДҮМ.

ФОТО-ДЕЛГЕЛГЕ

Алдан-Маадыр аттыг чурттуннчылел музейиниң залында Россия Федерациязының Н. К. Крупская аттыг эртем-методиктиг төвүнүң база бистиң республиканың Культура министерствозунуң эртем-методиктиг төвү болгаш «Колос» Культура бажыңының фото-чурук тырттырарынга мергежилдиглерниң янзы-бүрү темалыг кылдыр кылып көргүскен фото-чурук делгелгези ажыттынган.

Ук фото-делгелгеде 44 портреттерни 33 автор маадыр хоорайлардан, чамдык национал республикалардан эккелген.

Чурук тырттырарының мергежилдиглери Москвага болган фестивальга уткаазы база темазы бедик композициялыг кылдыр демдеглеттинген ажылдарын киирген. В. Витовтуң тырттырганы спортчу темага «Сегиржин алышкылар», «Деңгемиссел», «Цыганнар», Москвадан ажылчын Владимир Костиннин тырттырганы «Үениң чаңгызы», «Ийилээн», «Олар паркка таныштан» болгаш оон-даа өске авторларның фото-чуруктары көрүкчүлер сонуурган турар. Ол фото-чуруктары Швецияга, АКШ-ка, Австралияга, Чехословакияга, Испанияга болгаш өске-даа чурттарның хоорайларынга эрткен делгелгелерге киирген.

Дыштаныр хүннерде музейге Кызыл хоорайның чурттакчыларындан аңгыда, Ленинград, Иваново, Абакан, Красноярск, Улан-Удэ хоорайларда өөренип турар студентилер база чамдык районнардан келген школачылар, аныяктар делгелгени сонуурган.

Р. ДОЛЗАТМАА.

СОНУУРГАКТАРГА

ЭҢ-НЕ БАШТАЙ

...Массалыг боодалга маргылдаазы Россияга эң-не баштай Хабаровск хоорайга 1897 чылда болуп эрткен. Аңаа 180 спортчу киришкен. Олар 200 аршин (142 метр) черге кара боолаан. Беш октуң бежээлдирзин караже хир боолаан тиилекчилерниң саны чүгле үш кижи болган.

...1912 чылда болуп эрткен делегейниң боодалга маргылдаазынга киришкен орус адыгжылар доораан-на алдын медальды чаалап алган. Бистиң командавыстың эң эки адыгжызы... конькилиг чүгүрүлгезинге олимпий чемпиону Н. А. Панин-Коломенкин болган. Ол алдарлыг спортчу Россияга револьверден боолаарынга 1906 чылдан 1917 чылга чедир чемпионнаан. Совет үеде ол ССРЭ-ниң алдарлыг спорт мастери атка четкен.

...Чыдып алгаш боолаарынга делегейниң эң баштайгы рекордун 1913 чылда орус спортчу А. А. Смирнинский тургускан. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының соонда, ол спортчу чепсек конструкторларының бирээзи апарган.

КУДУКТАН УЖУЛГАН БОМБА

Донецк областа Ленин суурнуң чурттакчызы Н. Крайнюченко бодунуң бажыңының чайгы кухнязынга кудук казып алыр деп шиитпирлээн. Кудукту беш метр казып чорда, хүүрекке кадыт чүве таварыжып келген. Крайнюченконуң мергежили дагжы болгаш, ол шаптыкты баштай магнит кииргеш, хынаарын шиитпирлээн. Олче бадырган магнит ында билдинмес чүвеге чыпшына берген. Ол дугайын кожазы-биле сүмележирге, «Дайын үезинде немецтерниң октаашкан бомбаларының бирээзи чадавас иргин бе?» диген. Майор В. Семёновтуң командазы-биле ол черге саперлар чедип келгеш, дораан казып кирипкен. Крайнюченконуң чаңгыс суур чурттуунун «бомба боор чадавас» диген сеткил бадыткаттынган. Оон бажының адаанга чартык тонна хире бомба эрткен дайын чылдарындан бээр чыдып келген болган. Шак ынчаар айыыл чайлаттынган.

ЭҢ-НЕ УЗУН КИЖИ КЫМЫЛ?

Делегейде эң-не узун кижи Роберт Першин Вадлоу АКШ-та Иллинойс штатка 1918 чылдың февраль 22-де төрүттүнген. Беш харлында ол — 163, онннуунда — 193, он бежиннде — 232 сантиметр узун турган. Өлүрүүнүң бетинде 1940 чылдың июнь 27-де ону хемчээрге, 272 сантиметр болган.

БОТТАРЫ БЕЗИН

Уйгу келбестээрге эм ижерге, организмге хоралыг шагда билдингир. Дыка хөй чурттарның специалистери оон чайлаары-биле кандыг-бир арга тывары кызыдып келгеннер. Мюнхен университединиң ажылдакчылары хөй век сопгаар тывылган, чаңчылдар: хавай ышкаш оруп-дожекти, өпей ырын ажыглаарын сүмелээннер. Үзүк чок аяар чайгаашкын, өпей ырлыг хөгжүм үнүнге уйгу дораан келир. Шак ындыг арга-биле шенелде чорудкан эмчилер боттары безин дораан удуп каарын чугаалаарлар.

ТВ

ФЕВРАЛЬ 14-ТЕ БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — «Александр варыгаа». Док. телефильм. 8.25 «Чүдек болгаш хүге» 8.55 — «Лаутенник алышкылар». Уран-чечен телефильм. 3-кү сериязы. 10.35 — «Айтырыглар — дипломниклер — шиитпирлер». Совет профэвилелдериниң XVIII дугаар съездизинге уткуштур. 12.05 — Ленинчи комсомолдуң лауреаттары — уран чүүл коллективтериниң концерти. 12.35 — Кадык болурун кузезинзе. 12.50 — Октябрьның оюнга. «Төөгүнүң өшпес одуруглары». Уран-чечен фильм. «Чуртталгаже орук». 14.40 — Бөгүн делегейде. 14.55 — Хоккей. Делегей маргылдаазы НХЛ биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары. Канададан дамчыдылга. 16.55 — «Кады ажылдажылга». Тележурнал. 17.25 — «Дириг амытаннар дугайында». 18.25 — Мультфильмнер: «Соолгу албыннар», «Чаа Алладин». 18.55 — Академик В. Г. Афанасьева телекорукчулерниң айтырыгларынга харылаар. 19.25 — ТТ-ниң курамында бир дугаар. «Поезд доктаай берген». Уран-чечен фильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — Суббота кежээзинде. «ХТК-87». Чартык финалче үнери дээш ужуражылгаларын. 23.35 — Медээлер. 23.40—00.25 — Делегейниң улустарының чогаадыкчы ажылы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — Винницы хоорайның «Кобзари» аас чогаал ансамблиниң концерти. 8.30 — Ритмиг гимнастика. 9.00 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 9.30 — Бистиң садывыс. 10.00 — Воронежтиң күрүнениң уран чүүл институдунуң улустуң хөгжүм херекселдериниң оркестриниң концерти. 10.25 — «Делегейниң уран чүүл культуразы». «Мээң эргим Сашам». Александр Одоевскийге тураскааткан. 11.20 — «Мамино». Уран-чечен фильм. 12.55 — Аныяктарга музыкалыг дамчыдылга. 15.10 — «Кинопанорама». 16.55 — Хаак спорту. Делегей маргылдаазы. 15 километрге чарыш. ГФР-ден дамчыдылга. 18.45 — «М. И. Глинка. Романстар». Фильм-концерт. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Дзюдо. ССРЭ-ниң маргылдаазы. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Страхование агентизи». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 22.40—01.00 — Спорт программазы. Конькиге маңнаарының спорту. Делегей маргылдаазы. Эр улустуң. Бокс. ССРЭ-ниң маргылдаазы. Чартык финал. Мотоцарыш. ССРЭ-ниң кубогу.

Редакторнуң оралакчызы
К. К. САТ.

агаар

Республиканга бүрген, булуттаар, чамдык черлерге быскан хар чаар. Соңгу-барыын чүк угланыышкыныг хаттың секундада дүргени 5—10 метр. Агаарның температуразы дүне 29—34, хүндүс 15—20 градус соор.

Кызылга бүрген, булуттаар, дүне быскан хар чаар, хүндүс чагбас. Соңгу-барыын чүк угланыышкыныг хаттың секундада дүргени 5 — 10 метр. Агаарның температуразы дүне 29—31, хүндүс 15—17 градус соор.

кино

ФЕВРАЛЬ 14-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «На площади Гарибальди» 13.00, «Не забудьте выключить телевизор» 14.30, «Все против одного» (2 сериялыг) 10.00, 16.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Золушка» 9.00, 12.10, Киносборник № 157 10.50, 14.00, «Бродяга» 15.10, 18.10, 21.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Змеелов» 14.00, 15.50, 17.40 «Иди и смотри» (2 сериялыг) 19.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Глория» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 (уэаткан) шактарда.

ТЕАТР

Хөгжүм-шии театрының дирекциязының көрүкчүлерге дыңнадыры болза, февраль 14-те чарлаан Г. Лорканың «Ханныг куда» деп трагедиязы февраль 15-те С. Токаның «Деңгүр-оол» деп шиизиниң оруунга болур. Билеттер күштүг артар.

Эгелээри 19 шакта.

Адрезивис: 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга аазы.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектерниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3450.
ТС—00736.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1987 чылдың февраль 15 воскресенье
№ 40 (13340)
1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 копеек

ДЕЛЕГЕЙ ШУУЛГАНЫНЫҢ АЖЫТТЫНГАНЫ

«Ядролуг чепсек чок делегей дээш, кижи төрелгетенниң дириг арттырары дээш» делегей шуулганы Москвада февраль 14-те ажыттынган. Ында 80 хире чурттардан келген муң чыгам даштыкы төлээлекчилер киржип турар.

Делегей шуулганы ажылын бот-бодундан хамаарылга чок, тускайлаң «төгерик столдарга» чорудар. Аңаа олар хостуг чугаалажылгакынаар хевиринге делегей амыдыралының чугула айтырыгларының талазы-биле санал-оналын солчурлар. Хөй кезии бо шуулганы чыылдырарының эгелекчилери болган бойдус шинчилекчилери эртемденнер делегей хөгжүлдезиниң чугула айтырыгларын шиитпирлээринче делегей эртемниң ажок улуг күжүзүн канчаар углаарынга чугу кылза эки деп сагыжымралдыг болуп турар. Оларның ол-ору эмчи эртемденнер ядролуг айыылдың медицина-психологтуг талаларынче улуг кичээнгейни углаарлар. Кижи төрелгетенниң дириг арттырарының шериг-политиктиг, социологтуг болгаш экологтуг айтырыгларын политиктиг болгаш хөй-нити ажылдакчылар, шериг белүктерниң төлээлекчилери чугаалажып көөрлер.

(СЭТА).

БҮЗҮРЕЛДИГ ЧОРУК— ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ ЧӨЛЕНГИИЖИ

СЭКП ТК-га ужуражыышкын

СЭКП Төп Комитединге массалыг информация болгаш пропаганда чепсектериниң удуртукчулары-биле ужуражыышкын болуп эрткен. СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң негелделеринге дүүштүр парлалганың, телевидениениң болгаш радио дамчыдылгазының чугула сорулгаларының талазы-биле санал-онал солчуушкуну ажыл-херекчи байдалга эрткен.

Ужуражыышкынның киржикчилеринге СЭКП ТК-ның Чиигине секретары М. С. Горбачев чүве чугаалаан.

ТК-ның январь Пленуму болганындан бээр ийи неделя эрте берген, оон идеяларының болгаш шиитпирлериниң ужур-дузазының дугайын бодап, сайгарар үе силерге чедишкен. Бо Пленумну бистер кончуг үнелеп көрүп турар бис. Партияның XXVII съездизи бистиң ажылывыстың угланышкынын болгаш кол утказын тодараткан. Ынчалзажок кандыг-даа политиктиг угланышкын, бар эвес ол ажыл-херек кырынга шиитпирлээри-биле, политика болгаш экономика адырларынга шиитпирлээри-биле, идеология болгаш моральга, ниитизи-биле угаан-бодал талазынга шиитпирлээри-биле ниитилелге боттанмас болза, ол угланышкын аңаа эсти бээр, ол дээрге, боттуг эвес чаагай күзээшкин-дир. Ындыг чүүлдерни бистер көрүп эрткен бис.

Бир эвес эрткен үени сактып көөр болза, биске ээзи эвес эки шиитпирлер чарлаттынып турган. Бистиң бо хүннерде кылып эгелеп турар чүүлдеривис шуптузу оларга база турган. Биске эргелеп башкарылганың оон-даа негеттинип турар, эртем-техниктиг депшилге талазы-биле Пленумну чыылдырары чугула деп чугааның турганын сактып тур боор силер. Бо талазы-биле кончуг улуг ажылдар кылдынган, а Пленум болбайн барган. Ол 15—17 чылдар мурнунда боор турган. Ол чылдар дээрге, таптыг-ла бистиң чидиргенивис хире үе-дир.

Амгы үеде ону болдурбас херек. Пленум эде тургустуушкунга теорияны болгаш политиканы бээр. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң угланышкынын бүгү-ле талаларга ажыл-херек кырынга боттандырар сорулгаларны бодунуң мурнунга салган турган.

Пленумга белеткелдиң чиик эвес болганын билир силер. Эмин эрттире бербээн бис бе. Боттарывыстың бергедээшкиннеривисти ажыт-чажыт чокка чугаалап тура, эки чүүлдерин эскербейн турар эвес бис бе? Совет куруненниң күжүн амгы удуртуглага чүдел деп көрүп турарыл деп бодал-хөөннер ниитилелге элээн калбаа-биле нептерээн турган.

Хөй-хөй айтырыгларга харыыны бээри, чүвениң алыс утказынче, дөзүнче дедир ээп кордунери, чүү болганын, кайда барганывысты билип алыры негеттинип келген. Ону билип, тодарадып албайн, бурунгаарлаары берге.

Ынчаарга кол-ла чүүл, ол дугайын Пленумга демдеглээн бис, эрткен үедеги чүүлдерин коптарып, чаза-шаварында, кайы-бир кижиниң адаарында эвес турган. Болуушкуннарны, чорудугларны үнелээри, анализтеп көөрү, оларның бар чылдар уг-шиин тодарадыры херек турган. Бистер ону кылырыг кызыткан бис, чүге дээрге, анализ, шүгүмчүлел, бот-шүгүмчүлел болгаш эрткен үениң кичээндиригглерин биске бо хүннерде, даартагы хүнүвүске херек. Ол кол чүүл. Ажылче бүгү ниитилелдиң хайнышкынныг кирерин хандырыптар ындыг саналдарны идип үндүрери негеттинип берген.

Бир эвес бистер январь Пленумунга болуушкуннарны мурнуку ёзу-биле көрүп, чүгле шүгүмчүлел, анализ кылгаш, боттуг программаны саналдап кирбээн болзувусса, эң-не кол чүүл— чүнү, канчаар кылырын, кандыг чаа күштерни немей киирерин, оожумпаашкынның механизмин канчап ажып эртерин, дүргедээшкиниң ёзулуг чаа механизмин кандыг янзылыг тургузуп алырының дугайын чугаалаваан болзувусса, ол база-ла чаңгыс черге таптаашкын болуп артып каар турган. А бистер эрткен орукка доктаавааан бис. Бистер ол бүгүнү ажып эрткеш, уламчылап бурунгаарлаар ужурлуг турган бис.

Январь Пленуму бодунуң сорулгазын күүсеткен, болуунуң туружун эзээн.

Эде тургустунуушкунуң чаа чадазын берге, нарын, диалектиктиг чорудулга кылдыр парлалганың көргүзүп турары эки деп, М. С. Горбачев демдеглээн. Ону бөдүүнчүдүп черле болбас! Ол амыдыралда-даа ындыг. Бүгү чүве эки чорул турар эвес. Чаа чүүлдер демиселге төрүттүнер, быжыгып тургустунар, амыдыралдың, практиканың шылгалдаларын эртер. Эде тургустуушкун калбартыр, ханылаплыр нептереп орар, тодаргай политиканың хевиринче шилчип бар чыдар. Хөй-хөй кижилерниң эрге-ажыы оон-биле доннашкан. Эде тургустунуушкунну бергедеп шингээдип ап турар кижилер база бар, ынчалзажок олар оон өске арга чок деп чүвени билип турарлар. Кижи бүрүзү эде тургустунар херек. Улустуң, социализмниң үндезин эрге-ажыктары дээш эде тургустунар херек. Эде тургустунуушкунну солуптар чүве чок. Ол бистиң ниитилеливистиң берге оруктарындан тыптып төрүттүнген. Эде тургустунуушкунну деткиир херек, эде тургустунуушкунну камгалаар херек, эде тургустунуушкунну хөгжүдер херек, эде тургустунуушкунну бурунгаарладыр херек. Ак сеткилдиг-биле амыдырап, ажылдаары, чүвени эки кылыр, ажылды дүргедедир, немей кылыр дээш курлавырларны болгаш аргаларны дилеп тывары кончуг чугула. Немей деп сөс мөңгэ кончуг таарыжыр. Бо бүгүнү сеткил-сагыштың, угаан-бодалдың болгаш чүректиң ханызындан медереп билип алыры чугула, ынчап немеп болур сен.

Маңаа хамаарыштыр кижи факторунуң ролюнуң чугулазы улуг. [illegible] тургустунуп кээр. Кол чүүл: кижиниң, оон сагыш-сеткилиниң, оон бүзүрелин быжыглаар деп чүвеге келген бис. Сагыш-сеткили ийи янзы саарзыкталы берген кижиге чурттарыдаа, ажылдаарыдаа берге. Ындыг кижи үг-шиин чидириптер, ол эде тургустунуушкунну боттандырып шыдавас. Кижиниң угаан-бодал делегейин үреп болбас. Ону деткиир, быжыглаар херек. Бир эвес сеткил-сагыш, медерел эки турар болза, бүгү чүве эки кылдынар. Күзээн чүүлдерни боттандырар дээш хөделир херек, эң идепкейлиг ёзу-биле демисежир херек. Культураның бүгү потенциалын кижиниң чаагай чоруунга бараан болдурары чугула.

Пленумнуң материалдары — партияның хөй-хөй чылдарда ажылдаарының программазы болур. Ол парлалга ажылының база программазы. Бир эвес Пленумнуң материалдарын ханызы-биле угаап көөр болза, социализмниң хөгжүдериниң өзек сорулгазын —совет ниитилелдиң шынар талазы-биле чаа байдалын чедип алырының оруктарының тодаратырганы билдинип келир.

Бүгү айтырыгларны шиитпирлээриниң талазындан ап көөрге, январь Пленумунуң кол алыс утказы — демократияны хөгжүдери болур. Экономикага-даа, политикага-даа, партияның бодунга-даа демократияны хөгжүдери. Ынчалзажок ону чүгле социалистиг үндезинге хөгжүдер херек. Социализмден өске талаже эвес, а социализмни улам эки кылдыр, демократиядан өске талаже эвес, а демократияны улам эки кылдыр, социалистиг моральдан өске талаже эвес, а социалистиг мораль дээш хөгжүдер херек.

Эде тургустунуушкунуң алыс утказы чогум-на ында.

Пленумнуң идеялары доктаамал хүн бүрү, ханы, тургузукчу ажылды негеп турар. А эң кол чүүл — оларны боттуг болдурары, тодаргай утка-шынар-биле долдурары болур. Маңаа база парлалганың ролю дажок улуг.

Биске чон-биле чугаалажыры эргежок чугула, калбак сүмележиишкин херек. Партияның болгаш чоннуң сырый, чаңгыс аай хөделиишкинин чедип алыр херек. Бисте бүгү ниитилел чаңгыс талада туруп турар. Аңгы-аңгы кижилерниң эде тургустунуушкунну билип турарының деңнели болгаш аңаа бодунуң ролюн билип турары харын аңгы-аңгы. Эде тургустунуушкунуң дорт, ажык удурланыкчылары ындыг-ла хөй эвес. Чаа ёзу-биле канчаар ажылдаар аайын тыппас, эде тургустунуушкун үезинде ажылдап билбес чамдык кижилер бар. Оларны өөредир херек. Оларга дузалаар херек.

Пленумнуң шиитпирлери күш-ажылчы коллективтерде чугаалажып турар болгаш оларны деткип турар. А биске кол чугула чүве чүл дээрге, ажыл-херек-биле деткип турары. Ажылдың ындыг байдалынче кижи бүрүзү кирер херек. Ажыл-херекчи чорукту арбыдадыры, эде тургустунуушкунуң ажык-дузазының дугайында ниити чугааларны эзээжедири — массалыг информация чепсектериниң чыгыткан чүүлдериниң кол утказы бөгүн ындыг болур ужурлуг.

Ниитилелде ханы, ёзулуг үндезин өскерилгелер болуп турар. Олар дыка улуг күштү, энергияны, инициативаны үндүрерин, ажыл-херекке чогаадыкчы чорукту, шушпең болгаш дөгейленген чоруктарга удур шыңгыы демиселди, кадрларның сагыш-сеткил талазы-биле эде тургустунуушкунун, чаа бодаашкынны, ажылдың чаа стилин негеп турар.

Маңаа улуг аргаларлыг, чаа, мурнакчы чүүлдү дүрген эскериптер, шүгүмчүлел, ажык-чарлыг чорук, мурнакчы дуржулганың пропагандазы дээш ышкаш күчүлүг быралаарлыг парлалга хөй-ле чүүлдү кылып шыдаар болгаш кылыр-даа ужурлуг.

Эде тургустунуушкун үезинде ажылдың боттуг дуржулгазын пропагандалаары биске онза чугула херек боор турар. Чаа чүүлдүң өзүмнери дыка берге дазылдаңып турар. Оларны ниити-ле органнар чок, харыысалга чок, инициатива чок чоруктарның «богу» дуй тудуп турар. Ол өзүмнер дугайында пропаганда чепсектериниң талазындан сагыш салыышкын чер албайн турар деп дорту-биле чугаалаар херек.

Эде тургустунуушкун дээш кызымак демиселчилер бар дээрзин тодаргай көрүп турар бис. Ол дээрге, бистиң хүннеривистиң маадырлары-дыр. Боттарының үлегери-биле кижилерни өөредир, ниитилелге революстуг чаартылгалар дээш демиселче сорук киирер кылдыр оларны көргүзер херек. Социализмни быжыглап, кижиниң сагыш-сеткилин быжыглап турар чүүлдерни деткиир хүлээлгелиг-даа, деткиир ужурлуг-даа бис. Сеткил-хөөнүң баспас, саймааратпас чүүлдерни Партияның XI съездизинге Ленинниң чүве чугаалап турганын сактып тур силер бе? Кайы хире нарын байдал турган-дыр. Ынчалза-даа ол кайы хире оптимизм-биле чугаалап турган.

Бисте кайгамчык кижилер, коллективтер дыка хөй! Парлалганың арыннарында олар көстүп турар бе?

Чедиштир дазылдангызын дээш, улам бүрүлензин дээш, арганың кыдыындан чаш ыяштар үнүп келзин дээш чаа чүүлдүң өзүмнерин камнаар херек. Эде тургустунуушкунуң эң кол киржикчизи —чон. Ынчангаш чон, күш-ажылдың кижизи парлалганың, телеэкранның арнынга кол көстүр ужурлуг.

Мурнакчы дуржулга дугайында партийжи сагыш салыышкын ажык-чарлыг чорук, шүгүмчүлелдиң бүдүжүнүң дугайында айтырыг-биле сырый холбашкан. Ажык-чарлыг чорук — ол дээрге, бистиң ниитилеливистиң демократчыдылгазын чорударының эргежок чугула негелдези, эгелээн өскерилгелерниң чайгылыш чогунуң эң чугула магадылалдарының бирээзи деп, СЭКП ТК-ның январь Пленумунга демдеглээн болгай.

Бистиң парлалгавыс — солуннар, радио, телевидение, ниитилел-политиктиг болгаш чечен чогаал журналдары ажык-чарлыг чорукту бистиң ниитилел амыдыралывыстың нормазы кылдыр доктаадып тургузар дээш эки ажылдаан деп санап турар бис.

Ам шүгүмчүлел дугайында. Бо айтырыг маргылдааларны, дискуссияларны кезээде үндүрүп келген болгаш ам-даа үндүрүп турар. Шүгүмчүлел — дажок ажыг эм-дир. Ынчалза-даа аарыглар ол эмни ижерин негеп турар. Ажырганы-ажырганы ажырар апаар. Шүгүмчүлелди үе-үе аайы-биле эзээш-бичелеп кылыр деп санап турар эштер чазып турар.

Таптаашкын ам читкен, «эрги хевирже кирзе» ажырбас деп санап турар кижилер база чазып турар.

Шүгүмчүлелдиң маңын чавырылдырары — бурунгаар шимчээшкинниң доктаадыры, эде тургустунуушкунга хора чедирери-дир. Ындыг чүве турбас! Пленум база бо дугайын тодаргай айыткан. Бир эвес шүгүмчүлелди, шүгүмчүлелге киржилгени, ылаңгыя адаандан шүгүмчүлелди таварыштыр эртпес болзувусса, канчап бистиң политикавысты хынаар, таарымча чок чүүлдер-биле демисежир, ол чүүлдерни баш удур болдурбайн барып шыдаар бис. Ол чокка демократия дугайын бодаары безин берге. Моон ол эгелээр болгай. Ажык-чарлыг чорук, шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел— принциппалдыг политика, ол бистиң амыдыралывыстың хевириниң нормазы-дыр, эштер. Мону кижи бүрүзү билип алыр ужурлуг.

Шүгүмчүлелдиг чүүлдерниң ханызы, анализтии, шынныы болгаш боттуг тургузукчу чоруу — ол дээрге, харын өске херек-тир.

Бо талазы-биле бисте арай чогумчалыг эвес. Эде тургустунуушкунуң амыдыралдың бүгү талаларының демократчыдылгазының үезинде шүгүмчүлелдиң критерийлери болгаш бүдүжү база өскерлип турар. Ынчалза-даа чаңгыс чүүл өскерлиш чок — ол дээрге, шүгүмчүлелдиң кезээде партийжизи, шынга үндезилеттингени болур, а ол редакторнуң партийжи туружундан хамаарыжыр. Эде тургустунуушкун редакторларга-даа, бүгү парлалгага-даа хамааржыр.

Шүгүмчүлел — ол дээрге, харысалгалыг херек, ол чидиг болган тудум улам харысалгалыг болур, чүге дээрге, кайы-бир шүгүмчүлелдиг чүүл хуу чугаа, хуу бодалдарның болгаш амбицияларның илерели эвес, а хөй-ниити херек-тир. Парлалга болгаш телевидение шүгүмчүлелвишаан, удурланыышкын бижиириче эвес, шынгыы боданырынче, ажылдаарынче кыйгырар ужурлуг.

Демократизацияның чорудулгазы шүгүмчүлекчилериниң болгаш шүгүмчүлеткеннерниң, хынаанарының болгаш хынатканнарының аразында харылзааларга кезиг өскерилгелерни киргенни эскерген боор силер. Ол харылзаалар партийжи, ниити сонуургалга үндезилеттинген болур ужурлуг. Маңаа шоолуг-ла тоомчага албазыг айнар, сургаар, харын-даа прокурорижи хөөн таарышпас, ажык чугаа ажыктыг болур ужурлуг. А ындыг чүүлдер бедик мергежилдиг, хүндүткелдиг авторларда безин тургулаар-дыр. Сөөлгү инстанция болуп, алыс шынныг болур эрге кымда-даа чок. Парлалга чоннуң санал-оналын илередир ужурлуг. Өскээр бодаар болгаш кылыр болза демократтыг эвес болур ийик.

Парлалга ам-даа дээштиг болур ужурлуг, ажылдавас чалгааларга, алыксак-чиксектерге, чагдыныкчыларга, шүгүмчүлел кызыкчыларынга амыр-дыш бербес, эде тургустунуушкун дээш демисежип турарларга идепкейлиг дузалаар хүлээлгелиг. Маңаа хөй чүүл партия комитеттеринден хамааржыр. Район болгаш хоорай парлалгазын номчуп ора, райкомну, хооркомну, оон политиктиг арнын, эде тургустунуушкунга хамаарылгазын көрүп каар силер.

Дараазында чүүл дугайын онзагайлап чугаалаксадым. Эде тургустунуушкун кижилерни каттыштырар болгаш мобилизастаар ужурлуг, ол оларны адырыкталдырбас, хомудал, бодунга бүзүрел чок сеткилди тывылдырбас ужурлуг. Ниитилелди чаартыры дээрге, кижиниң төлептиг чоруу дээш, ону өрү тыртары дээш, оон эт-алдары дээш база демисел-дир. Кандыг-бир публицист шүгүмчүлел орнунга кижиниң дорамчылай бээри шуут эптежип болбас чүүл-дүр. А ындыг публицистер боттарын демократизм дээш, эрткен, эргижирээн чүүлдер-биле демиселдивер кылдыр санап турар, а боттары дорамчылалдыг сөстер ажыглап турар. Бистиң үевис кымга-даа ындыг эргени бербейн турар.

Кысказы-биле чугаалаарга, шүгүмчүлелдиң үндезинни эңне долу шын болуп турда, ол чүгле ынчан эде тургустунуушкунуң тергиин дээштиг чепсээ болуп болур. Шүгүмчүлелге объективтиг эвес, чаңгыс талалаар кандыг-даа чорук, кандыг-даа чиге эвес чорук эде тургустунуушкунга дуза болбас деп силерге ажыы-биле чугаалаайн. Ындыг шүгүмчүлел эде тургустунуушкунуң удурланыкчыларынга ажыктыг болур.

Партия органнары чамдыкта ажыл-агый, хүн-бүрүнүң үүрмек чүүлдери, хандырылга айтырыглары-биле ажылдап турган практиканы XXVII съездиге шыңгыы шүгүмчүлээн бис. Партия комитеттери дээрге, хамыктың мурнунда политиктиг удуртулга органнары-дыр деп база катап онзалап айыткан бис.

А силер съезд соонда, чыл эрткенде безин чамдыкта эрги ёзу-биле бижип турарынар хомуданчыг-дыр. Бир-ле черде кадаглар чедишпейн барган — партия хооркому буруулуг дээр. Орукта суг хоолбектели берген — обком буруулуг. Транспорт ажылы багай — республиканың Компартиязының ТК-зы кайнаар көрүп турар чүвел дээр. Бүгүле чүвени партия комитеттеринче чууй каттап херээ чок.

Бисте кайы-бир чүүл дээш харыылаар кижилер бар. Ажыл-агыйжыларның-даа, профэвилелдерниң-даа, Советтерниң-даа көөр чүүлдери бар. Кижи бүрүзүнден харылап турар ажылы дээш улам шыңгыы айтырар херек. Бүгүлени партийжи кежеге-биле шыпкан херээ чок. Ынчан хүргедээшкинниң херээ база дүргедээр.

Партияның XXVII съездизинге социал чөптүг чоруктуң айтырыын шуут эң тодаргай кылдыр тургускан. Ол шын-даа болган. А социализм үезинде оон үндезинниң күш-ажыл болгай, чүге дээрге, чүгле кижиниң күш-ажылы оон ниитилелге ёзулуг туружун, социал байдалын тодарадып турар, ындыг болганда ол чүүл кандыг-даа деңнештирилге тураарын болдурбайн турар.

Эвээш ажылдаксаар, хөйнү алыксаар кижилер бистиң ниитилеливисте ам-даа бар болуп турары хомуданчыг. Бир эвес ак сеткилдиг ажылдап турар кижи ажылдан дезиксээр чалгаа кижи-биле деңге ап турар чүве болза, ону кандыг социал чөптүг чорук дээр боор?

Ындыг хевирлиг хөөннер парлалгага база чамдыкта көстүп хонуп келгилээр-дир. Чамдык солуннар хожудангай бодал-хөөннерни эдере бээр хире чүүлдер бар. А бистер, эштер, чурттуң херектеринге кижиниң салыышкыны чүден-даа артык үнелээр ужурлуг эвес бис бе? Талантылыг чогаалчыны азы эртемденни, өске-даа ак сеткилдиг, ажылга ынак кижини деткиир ужурлуг эвес бис бе? Социал чөптүг чорукту мещанзыг ёзу-биле билип, улуг заводтарның пансионаттарын, санаторийлерин, дыштаныылга бажыңнарын хавыра бээр бис бе? Ол дээрге, деңнештирилгениң эңне бак хевири болгаш ёзулуг-ла социал чөптүг эвес чорук-тур. Маңаа бүгү чүве шуут тодаргай турар ужурлуг, эштер. Социализм дээрге, ужур эрерткен деңнештирилге эвес-тир.

Бир-ле катап телевизорга колхоз даргазын шүгүмчүлээн. Аңаа кол чүүлдү — ажыл-агыйда каражаларны, удуртулганың четпезин көргүзериниң орнунга камераны оон бажыңының крыжазынче угландырып көргүскен. Көрүнер даан, бажыңының крышазын септеп алган-дыр дээнзиг. Ынчаарга дарга кижи крыша чок чурттаар чүве бе, ынчаш?

Мындыг чүүлдү база чугаалаза чогуур деп бодаар мен. Төөгүге-даа, чечен чогаалга-даа уттундурган аттар болгаш айыттынмаан черлер турбас ужурлуг. Ындыг эвес болур болза, ол төөгү эвес-тир, чечен чогаал-даа эвес, а аңаа ла хилымал, конъюнктурлуг чүүл-дүр. Мен бодаарымга, хөй-ле чүүлдер парлаттынган, олар хөй-ниитиниң кичээнгейинге төлептиг-даа боор турар. Ол дээрге, болза чогуур чүүл-дүр.

Ынчалза-даа бүгү чүүлдерниң оларның боттарының турар ужурлуг черлеринге салып көрээлиңер. Чоннуң чугаалап турары кол чүүлдерден эгелээш, Бистиң Улуг революциявыстың 70 чылынга уткуштур революцияны боттандырып чоруткан кижилерни артынга арттырып каап болбас ужурлуг. Чогум-на революция болгаш социализм дээш демиселге боттарының амыдыралын тураскааткаңнарның үлегер-чижээнге кижилерни кижизидер херек.

Бистер боттарывыстың 70 чыл иштинде совет төөгүвүстүң чыл бүрүзүн үнелээр ужурлуг бис. Партия аар-берге ажыл-херектер дугайын чугаалаан. Бистер оларны бөгүн өске хевир-биле чугаалаарын күзевейн турар бис. Ынчалза-даа шынныг чоруктуң чайлап болбас, социалистиг хоойлузу маңаа база күштүг.

Ындыг болгаш өске-даа чүүлдер тургулаан, өөрүшкүлүг болгаш муңгаранчыг-даа үелер болгулаан.

Чүү-даа боор турган болза, бистер улам-на бурунгаарлап турган болгаш фашизмниң демир дуюунуң адаанга бастырбаан бис. Бистер фашизмни чүгле эрес-маадырлыг чорук болгаш боттарывыстың амы-тыныывысты берип турган эвес, харын база эң быжыг каң-биле, эң тергиин танкылар-биле, эң маадырлыг солдаттар-биле база чылча шапкан бис. Ол бүгүнү бистиң совет үевис каңнап-быжыктырган.

Дайын соолгунуң чылдарын ап көрээлиңер. Бажың бүрүзүнде — ажыг-шүжүг, хоорайларның орнунда — хулаава турган болгай. Экономиктиг кызамдаашкын. Соок дайын. А бистер чыттыр бастырып, сөгүрбээн бис. Бистер база катап шыдажып эрткеш, космоска чедир кодурулген бис.

Херектиң бо талазын бистер кажан-даа утпас ужурлуг бис.

Аттарны уттуп болбас, социализмниң эрге-ажыктары дээш партияның удуртулгазы-биле чурттап, аңаа бүзүрээн болгаш ажылдап турган улустуң амыдыралында бүдүн-бүдүн үе-чадалары уттунтарызы ол дугайын чугаалавазы дээрге, аморальдыг чорук болур.

Төөгү чогум кандыгыл, ону шак-ла ынчаар көөр херек. Кандыг-даа чүүлдер турган, алдагдалдар, аар-берге частырыглар-даа тургулаан, ынчалза-даа чурт бурунгаарлап турган. Индустриализация болгаш коллективизация чылдарын ап көрээлиңер. Ол дээрге, амыдырал, херек кырында чүүл-дүр. Ол дээрге, улустуң бүгү-ле чөрүүдешкектерлиг: чедишкиннерлиг болгаш частырыгларлыг-даа салым-хуузу-дур.

Партия частырыгларны болгаш чедир көрбээн чүүлдерни-даа, бистиң азымышкыннарывысты-даа тодарадып көрген болгай. Ынчаарда эң-не берге үеде партия ажылдап, демисежип турган. Бистерге орукту эң-не баштай эртериниң үлүү таварышкан. Бо талазы-биле диалектика ындыг нарын-дыр, ону көөр херек, эштер!

Национал айтырыы онза кичээнгейни негеп турарын М. С. Горбачев уламчылап чугаалаан. Бистер боттарывыстың бо талазы-биле принциптиг туружувусту XXVII съездиге тодаргай болгаш дорт илереткен бис. Бистер бүгү улустарның национал сагыш-сеткилин-даа, төөгүзүн-даа база культуразын болгаш дыл-чугаазын-даа хүндүлеп көөрү дээш, долу болгаш херек кырында деңторук дээш туржуп турар бис.

Бистер хөй националдыг чуртта чурттап турар болгай бис, ынчангаш ол айтырыгларже кичээнгей чок болур чорук айыылдыг. Бистерниң бо угланышкынында байдалды чамдыкта байыр-наадым хевири-биле көрүп турганывыс харааданчыг. А ол дээрге, эң-не хөй талаларлыг дириг амыдырал ышкажыл.

Бир талазында, бүгү улустарның болгаш биче улустарның эң-не эвээш улустарының безин культурлуг деңнели өзүп, бедип турар, оларның боттарының интеллигенциязы өзүп үнген. Ол интеллигенция бодунуң тыптып келгениниң үндезинин өөренип көрүп турар болгаш ол чорук чамдыкта чүгле бурунгаар депшилгелиг чүүлдерни эвес, харын база төөгүнүң болгаш оон-биле-ле холбашкан бүгү чүүлдерниң хөлүн эртир алгап-йөрээринче чедирип турар. Өске талазында — амыдыралче чаа-чаа салгалдың кижилери кирип турар, ынчангаш оларны кижизидер, олар чогум кайда чурттап турарын база 100 ажыг нацияларның болгаш биче улустарның төөгүнүң улуг хемчээлдиг-биле безин алырга эп-найыралдыг болгаш эки чурттап турарын, кижи төрелгетенниң төөгүзүнде ындыг эң ховар дээн болуушкун чогум канчап бактаан, тургустунганыл дээрзиниң дугайын бо үениң ёзузу-биле оларга тайылбырлаар херек. Ол дээрге, боттуг амыдырал, шимчээшкин, хөгжүлде-дир, чогум-на оон ужурундан үе-чаа бүрүзүнге боттарының чорудээлери туруп кээп болур. Ону эки көөр, өөренир, шиитпирлээр, кижизидер херек. Бо талазы-биле кара чаңгыс шын туруш — ленинчи национал политика, ленинчи ёзу боор турар.

Ынчангаш бистер национал айтырыын чүгле интернационалчы туруштар-биле көрүп келген, көрүп-даа турар болгаш ону чүгле ынчаар шиитпирлээр-даа апаар бис.

Бистер аныяктарга улам хөй идегээр ужурлуг бис деп, М. С. Горбачёв чугаалаан. Заводтарны болгаш фабрикаларны, эң берге черлерни, эртем болгаш техниканың чаа-чаа угланыышкыннарын, амдаа ээлеттинмээн районнарны — бүгү-ле чаа чүүлдерни олар шиңгээдип ап, ол бүгүнү шуптузун олар боттарынга ап, чүктеп турар. Бистиң аныяктарывыс идея-даа талазы-биле бышкан болгай.

Мен чоокта чаа «Современник» театрга «Большевиктер» деп шиини көрдүм. Залда олурганнарның 70 хуузу — аныяктар. Сценага дыка шыңгыы дискуссия чорул турган. Зал шыышпы-на чүве, кижи бүрүзү дыңнап олурар. Шии төнүп турда, оон маадырлары «Интернационалды» ырлап эгелээн. Залда кижилер шуптузу туруп келгеш, оларның-биле кады пролетарски гимнин ырлап турду.

Уран чүүлдүң публицистиг сорук кириишкинин, мөзү-шынар илередиишкиннерин ниитилелдиң кижилери кажандаа сагыш-сеткилдиң бүгү ханызы-биле хүлээп алыр. Бо талазы-биле кандыг-даа частырыг, фактыларны өскээр көргүзер чорук онза көскү болур. Өскээр чугаалаарга, кандыг-даа меге чорук кижиниң удурланыышкынын болдурар, социал сагыш-сеткилинге дээптер. Оон кайнаар-даа чайлавас сен.

Литература ниитилелди өскерлиишкиннерге баш удур белеткеп, хөй-ниитиниң арынныруун дүвүредип келген. Чамдык публицистер бөгүн экономика, культура, чырылыышкын талазы-биле партийжи болгаш кирүне шиитпирлеринде айыттынган идеялар дээш дидими-биле туржуп турганнар.

Ынчангаш амгы үеде, кажан байдалдар өскерлип бергенде, публицистиканың кожурлүрү чугаажок болгу дег сагындырар. Чамдык чедиишкиннер бар-ла харын. Ындыг турбуже, чамдыкта публицист-чогаалчылар чаа сөс чугаалаарының орнунга, моон мурнунда чугаалаваан чүүлдерни дегерезин чедир чугаалаарынче далажып туруп бергеннер.

XXVII съезд интеллигенцияның бүгү отрядтарының кичээнгейиниң төвүнге уран чогаалга көргүзер чүүлдерниң шынныг чоруунуң дугайында айтырыгны тургускан. Бистер ындыг эргилделиг үеде боттуг, херек кырында чүүлдерни объективтиг-биле, бүгү талалыг көөрү кажангызындан-даа артык чугула деп санап турар бис. Шын долу болур ужурлуг. Ол чогум-на ынчан тургузукчу боттуг шынарлыг апаар.

Бөгүнгү чугаага мен чамдык айтырыгларны чидигледирип-кениим чадап чок, ынчалза-даа ону чүгле чаңгыс сорулгалыг — бистиң шимчээшкинивистиң бүгү координаттарын ылавылап алыр дээш, бир демниг хөделир дээш ынча дээрим ол.

Журналистер, бистиң партийжи бүгү публицистикавыс партия болгаш чон-биле кады эде тургустунуушкунуң херээн чайгылыш чок болгаш мөгаг чок чорудар дээрзинге ТК бүзүрелдиг.

Айтырыгны чугаалажып көөрүнге «Правда» солуннуң кол редакторы В. Г. Афанасьев, «Октябрь» журналдың кол редакторы А. А. Ананьев, СЭТА-ның чиңгине директору С. А. Лосев, ССРЭ-ниң Кинотелерадиозунуң даргазы А. Н. Аксенов, «Известия» солуннуң кол редакторы И. Д. Лаптев, «Москва» журналдың кол редакторы М. Н. Алексеев, «Коммунист» журналдың кол редакторы И. Т. Фролов, «Огонёк» журналдың кол редакторы В. А. Коротич, ССРЭ-ниң Ном үндүрер чериниң куркомунуң даргазы М. Ф. Ненашев, «Знамя» журналдың кол редакторы Г. Я. Бакланов, Парлалганың «Медээлер» агентилелиниң баштаар чериниң даргазы В. М. Фалин, «Литературная газета» солуннуң кол редакторы А. Б. Чаковский, «Советский Союз» журналдың кол редакторы Н. М. Грибачев, ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң бирги секретары В. В. Карпов, «Новый мир» журналдың кол редакторы С. П. Залыгин олар киришкеннер.

СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң шиитпирлериниң чаңгыс эп-сеткилдиг деткиишкинин массалыг информацияның чепсектериниң удуртукчуларының чугааларынга илергейлеттинген. Партия бистиң ниитилеливисти хөгжүлдениң шынар талазы-биле чаа, революстуг үе-чадазынче үндүрүп турарын демдеглээн. 70—80 чылдарның аразында тургустунган бергелиг байдалды теоретиктиг ханы болгаш дидим анализтээн, шиитпирлээри негеттинип келген айтырыгларны шын тодараткан болгаш оларны шиитпирлээриниң оруктарын тодаргай айыткан. Төп Комитеттиң туружу ханы хүндүткелдиг болгаш патриотчу чоргаар чорукту болдуруп, бүгү журналистерни чаартылга дээш демиселче эвилелдеп турар.

Парлалга ажылдакчыларының, совет культураның ажылдакчыларының хүлээлгези — совет ниитилелдиң амыдыралының бүгү талаларын өскертириниң революстуг чорудулгазынга партияга идепкейлиг дузалажыры болур деп, ораторлар демдеглээннер. Журналистерге, публицистерге болгаш чогаалчыларга чугула чүве чүгле эде тургустунуушкунуң алыс утказын ханы болгаш бүгү талалыг чырыдары эвес, а харын боттары эде тургустунуп алыры, чогаадыкчы коллективтериниң ажылын эде тургузуп алыры болур.

Амыдыралче ханы көөрү, бедик билиглиг болуру журналистерден, бүгү публицистикадан негеттинип турар. Ниитилелде нарын чорудулгалар чорул турар, ындыг болганда кызымак, сонуургалдыг, херекти билип, бедик мергежилдиг бижиир херек.

Журналистерниң бөгүн чугула сорулгазы — эде тургустунуушкунуң идеяларын эки билип болгаш шиңгээдип алырынга кижилерге дузалажыры, партияның планнарын чедиишкинниг күүседирин дээш бүгү улустуң демиселинче массаларны көдүрери болур. Шынның кичээндириглеринге дааныышаан, шүгүмчүлелди калбартыр, бюрократизм болгаш консерватизм-биле демиселди күштелдирер херек. Оон-биле кады социалистиг идеаларны, социалистиг мөзү-шынар үнезин, социалистиг сеткил-сорукту идепкейлиг база биндивиг камгалаар бистиң стратегтиг принциптивисти шыңгыы сагыыр херек. Ол дээрге, кижилер-биле ажылга ол чокта чаартылгаларның сорулгаларын чедип алыры болдунмас үндезин-дир.

Эде тургустунуушкун боттуг чүүл апарганын, чөрүүлдешкек чүүлдерлиг, нарын боттуг чүүл болуп турарын санал берген хөй кижилер демдеглээннер. Бо байдалдарга журналистер эде тургустунуушкунну кандыг-бир кабинеттиң соңгазындан көстүп турары ышкаш, ынчаар эвес, а херек кырында кандыг-дыр, чогум-на ынчаар бижип, көргүзер сорулгалыг.

(Төнчүзү 2-ги арында).

БҮЗҮРЕЛДИГ ЧОРУК — ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ ЧӨЛЕНГИИЖИ

СЭКП ТК-га ужуражыышкын

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Журналист ам безин информацияны дыка бергеден тып ап турар деп хараалалдарны чугаалап турган. Боттарында чугула херек медээлер бар ажылдакчылар нарлалганың талаазынга дезе бергилээр чүүлдер турар. Бо талазы-биле бүгү талалыг хоруушкуннар чамдык ведомстволарда хевээр. Партия болгаш күрүне органнарының журналистерге хүндүткелдиг хамаарылгазы дүрүм болур ужурлуг, ол хөй-хөй частырыглардан чайлаар аргазы бээр.

Калбак демократияның болгаш чарлыг чоруктуң байдалдарынга солун, сеткүүлдерниң идейлиг болгаш уран-чечен деңнели дээш партийжи дидим чорук-даа, партийжи харысалга-даа параллганың, литератураның болгаш уран чүүлдүң ажылдакчыларындан негеттинип турар деп, ужуражылгакыжының киржикчилери чугаалааннар.

Четпестер болгаш шиитпирлээри негеттинип турар айтырыглар дугайында кандыг-бир хоорулгак сеткил-биле бижип, чорумал хайгааракчының туружун шилип алган публицистерниң болгаш литераторларның бодалдары шүгүмчүлелге таварышкан. Авторлары чыдыг болгаш шүгүмчүлекчи ёзу-биле нарын, боттуг чүүлдерни шинчилеп көрүп турар, ынчалза-даа оңу кылып тура, ниитилел бергедээшкиннерин эдип алырынга хамааты сонуургалдының көргүзүп, тургузукчу дилээшкиннерин чорудуп турар айтырыгларлыг чүүлдер деткиишкинни алган. Авторнуң идейлиг туружу кончуг чугула. Таарымча чок чүүлдерни шүгүмчүлевишаан, ол бодунуң бүгү-ле сеткил-хөөнү-биле шимчээшкинге болгаш амыдыралдың бурунгаарлаашкынынга күштүг идигни бээр ужурлуг.

Эде тургустунуушкунче сагыш-сеткили-биле углаткан бүгү чонның фронтузу ам бүгү чуртта хевирлеттинип турар. Партия улуг идеяларны долгандыр кижилерни каттыштырып турар. Бистиң социалистиг төөгүвүстүң эргилделиг үелеринде ындыг турган, ам база ындыг болуп турар. Ынча — бистиң төөгүлүг оруувустуң уламчылалдыг болгаш чайгылыш чок чоруу сиңниккен.

Эде тургустунуушкун чорудулгазының үезинде кижиниң өзүлдезин, хамыктың мурнунда, бүгүн чаа байдалдарда күш-ажыл кижизиниң, ажылчын кижиниң сайзырап келир чоруур өзүлдезин бүгү талалыг деткиир херек. Чуртту эде тургузуп турар кижилерниң амыдыралы аажок улуг ужур-утка-биле долдунган болуп турар. Ол эки, тодаргай чугаа кылырынга төлептиг болуп турар.

Ниитилел хөгжүлдезиниң онзагай чүүлдерин анализтээрниң, чуртта боор турар болуушкуннарны теория талазы-биле ханы угаап көрүүнүң чугулазынче кичээнгейни углаадырган. Теоретиктиг чүүлдерге социал негелде улгадып орар. Ындыг материалдарга бедик культура херек, а ол теорияны ниитилел медерелиниң өзүлдезинге, кижилерниң политиктиг культуразының бедиириге ёзулуг бараан болдурар дээш чаа ёзу-биле боданып, чаа ёзу-биле бижип өөренирин негээр. Бисте бар интеллектуалдыг потенциалды долу ажыглаары чугула.

Санал берген эштер солуннарда, журналдарда, телевидениеде болгаш радио дамчыдылгазында, информация агентиловлеринде, ном үндүрер черлерниң ажылында боол турар ханы чаартылгаларның дугайын чугаалааннар. Дамчыдылгалар, парлалгада бижиттинген чүүлдер ниитилел амыдыралының, экономиканың, политиканың улуг айтырыгларын көдүрүп турар. Оон-биле холбаштыр журналистикага чаа күштерни киирериниң, амыдыралдың эки дадыгымшкынын эртеен талантылыг аныяктарны хаара тударының дугайында, массалыг информация чепсектеринге кадрлар белеткээрниң системазын сайзырангайжыдарының дугайында айтырыглар тургустунган.

Ужуражышкынга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Е. К. Лигачев биле СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, СЭКП ТК-ның секретары А. Н. Яковлев киришкен.

БУРУНГААРЛААШКЫНЧЕ БАЗЫМ

Чурттуң амыдыралының бүгү талаларын ханызы-биле чаартырынга эде тургустунуушкунуң ужур-дузазын СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң материалдарында тодазы-биле айыткан. Чаартылганың болгаш эде тургустунуушкунуң баштайгы чылы улус ажыл-агыйының адырларының бурунгаар хөгжүлдезинге дээштиг салдарын чедирген. Оон тодаргай чижээн Кызылдың № 3 автотранспорт бүдүрүлгезиниң ол айгы беш чылдың баштайгы чылында күш-ажылчы базымнарындан көрүп болур.

Ук коллектив 1986 чылда чүък сөөртүрүүнүң планныг онаалдаларын 109,2 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 102,3 хуу күүсеткеш, автотранспорт бүдүрүлгелериниң аразында социалистиг чарышка тиилекчи болуп, СЭКП обкомунуң, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң, профэвлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчир Кызыл тугунуң эдилекчизи болганы хөйге билдингир.

— Бистиң № 1 автоколоннаның чолаачылары Улуг Октябрьның 70 чылынга уткуштур бир чылдың планныг онаалдаларын күүседир болгаш доллур күүседир талазы-биле эгелээшкинни бистиң бүдүрүлгеге бир дугаарында ында үндүрген. Ол эгелээшкинни өске цехтер, бригадалар деткээн. Бо чылдан бүдүрүлгениң күш-ажылчы көргүзүглери сөөртүген чүъктүң ниити темпизин, төнчү түңнелдери-биле сакаттынар апарган. Ол чорук улус ажыл-агыйынга херегленттиннер чүъктерин хөй хемчээлге сөөртүрүнче кижи бүрүзүнүң сонуургалын хайныктырар дээрзинге бүзүрээп турар бис. Ынча чолаачылар, септекчилер болгаш өске-даа участоктарынысынга ажылчыннар демин кадып, улуун киирерлер. Ынчангаш тус-тус ажылчын туруш бүрүзүнге кылган ажылды эчизинге чедирер, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү мурнуку чылдарга бодаарга, бо чылын бедик болур дээрзинге идегелдиг улуг — деп, № 1 автоколоннаның начальниги И. Ф. Бочаров чугаалап турар.

Улуг Октябрьның байырлалын төлептиг уткуур дээш эгелээшкинни кылган автоколоннаның чолаачылары социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда чорук, чүък сөөртүлгезиниң ээлчеглиг даалгаларын бо хүннерге чедир эки боттандырып келген. Бригадир чолаачылар Анатолий Шмаков, Алексей Сережкин, чолаачы Николай Югов олар хууда социалистиг хүлээлгелерин ажыл-херек кырынга күүседир талазы-биле өөрүнге үлегер-чижээ көргүзүп турар.

Бүдүрүлге чорудулгазында киржип турар цехтерин, бригадаларны коллективтиг керээ-биле ажылдаарынче киирер болза, ажылдың ажыктыг талалары көскүзү-биле экижидир дээрзин билгеш, найысылалдың № 3 автотранспорт бүдүрүлгезиниң удуртулгазы, инженер-техниктиг ажылдакчылары база ында хөй-ниити организациялары септекчилерни коллективтиг керээ-биле ажылдаарынче эрткен чылын шилчиткен. Амгы үеде септелге цегинде ажылдарның 85 хирезиниң коллективтиг керээ-биле кылдынып турар. Септелге ажылдарынга хаара туттунган кижилерни дешпаалгенг арга-биле ажылдатканы анаа бир таварылга эвес дээрзи билдингир. Чүге дээрге, чүъктер сөөртүр автомобильдерниң ажылга киржилгезиниң коэффициентизиниң бедик болуру септелге ажылдарының шалыкын болгаш идегелдиг кылдынганындан дорт хамаарылгалыг.

Күчүлүг автомашиналарның үрелген кезектерин септеп кылыр дорт звено бар. Оларның бирээзиниң а[...] бедик мергежилдиг агрегатчык, коммунист Виктор Севекпит удуртуп турар.

— Эде тургустунуушкун дээрге-ле, ажыл-амыдыралывыска улуг чаартылгаларны, эки чүүлдерни кылыры деп билир мен. Бир дугаарында кижи боду эде тургустунар, шугдувер апаар. Септекчилер звенозунуң ажылын удуртуп турар болганымда бот-харысалганы бедик-биле мелерен билип турар мен. Эгир чылдан эгелээш коллективтиг керээже кирген соонуста бот-боттарынга демнежип дузалажыр ажыл бүт кырынга быжыы-биле шиитпирлеттинген. Демниг үүле-херек бүдүнгүр болуп, кылыр ажылдар эрткен чылдарга бодаарга, кончуг дүрген кылдынып турар. Аравыста бедик мергежилдиглер хөй. Оларга Иван Холошин, Григорий Алтаев, Валерий Степанов оларның аттарын хөйге дыңнадып болур. Моон мурнунда кижи билбейн чораан чүве-дир, керээлиг ажыл бүдүрүкчүлүг ажылдарынга-даа, сагылга-чурумну быжыглаарынга-даа кончуг эки чүве-дир — деп, звено удуртукчузу Виктор Севекпит чугаалап турар.

Шынап-ла, септелге цегин коллективтиг керээже киргениниң түңнелинде чамдык бүдүрүлгечи көргүзүглер экижээн. Септелгеден үнген автомашиналарның чүък сөөртүлгезинге киржилгезиниң көргүзүү 1985 чылга деңнеп көөрге, эрткен чылдың түңнелдери-биле 5 хуу өзүлделиг болган. Улус ажыл-агыйының чүъктерин сөөртүрүнге автомашиналарның киирти ажыглалының көргүзүү планда кеэдүнгениниге деңнээрге, 2,6 хуу хөй апарган. Бо сан-чурагайлар септелге ажылдарының түңнелдери база бир бурунгаар базымны кылганын бадыткаан.

№ 3 АТБ-ның удуртукчулары, хөй-ниити организациялары бүдүрүлге чорудулгазында хаара туттунган кижилерниң ажылдаарынга байдалдарын таарымчалыг болдурарынче кичээнгейни углаадырып турар. Тус-тус цехтериң эде дериишкинин кылып, ылангыя автомашиналарны чуур цехти алгыдарының талазы-биле немелде тудуг доостурунуң кырында келген. 10 квартиралыг чурттаалга бажыңының тудуун бо чылын ажыглалга киирер. Ниити чурттаалга бажыңын чаартып, септеп эгелээн. Мотор цегиниң эде дериишкини адакталган.

Бо чылдың бирги кварталында ажылчыннар чемненир столоваяны ажыглалга киирер деп турар. Аңаа ук коллективтиң дузалал ажыл-агыйынга бүдүрүлгениң продукциязы-биле чемнери кылыр. Ол чемнериниң өртек-үнези чиигелделиг апаары билдингир. Бо бүгүден алгаш көөрге, бурунгаарлаашкынче базымнар кылдынып турары илдең.

Чамдык экижиишкиннер бардаа болза, камналга айтырыынче эрткен чылын сагыш салдынмайн барганын демдеглээр апаар. № 3 АТБ кыварчаар материалдарның, артык кезектерниң, ылангыя автомашиналарның дугуйларының камналгазын ажыл-херек кырынга боттандырары күзенчиг. Камналгалыг ажыл дээрге-ле, орулгалыг чорукче, дүргедээшкинче база бир чугула базым деп чүвени кичээнгейге алза эки.

М. ОНДАР.

БИОФИЗИКА ИНСТИТУДУ

КРАСНОЯРСК ССРЭ-ның Эртемнер академиязының Сибирь салбырының Биофизика институдунуң коллективи хөй янзы шинчилел ажылдарын кылып чорудуп турар. Бойдус курлавырларын рационалдыг ажыглаар болгаш камгалап арттырар сорулга-биле бойдустуң бүгү экосистемазын шинчилээр биофизиктиг методтарны болгаш аппаратураларны ажылдап кылыры, биосинтезти өөренип башкарары, тудушкак харылзаалыг экологтуг системаларын чогаадып тургузары болгаш оларны башкарарының методтарын тывары дээш өске-даа шинчилел ажылдарын боттандырып турар. Улус ажыл-агыйынга ажыглаарынга херектиг ажылдар шинчилел ажылдарының хөй кезиин ээлеп турар. Сөөлгү беш чылдарда институттуң 25 ажылы бүдүрүлгеде шиңгээттинген. Оон чылда экономиктиг ажы 7 млн. рубль болган.

ЧУРУКТА: (солагай талазындан) институттуң директору, ССРЭ-ниң ЭА-ның корреспондент-кежигүнү И. И. Гительзон биле биосинтез башкарар лабораторияның эргелекчизи профессор Г. М. Лисовский БИОЗ-3 аппаратының чанында чаа кылган шинчилелдиң түңнелдерин чугаалажып турары.

В. МЕДВЕДЕВТИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохроникасы.

КҮЗЕНЧИГ ААЛЧЫ

Бистиң малчыннарның хүннүң келир аалчызы, почтачывыс Олег Бараан. Солун, сеткүүлдү, чагааларны озалдатпайн хүнүң чыгыы эккээр. Кыштың соогунда-даа, чайның изиинде-даа бо-ла келир. Уруттарыг, дөргүл-төрелдерден өөрүшкүлүг медээлерни эккээр. Чер аразы ырак-даа дивес, ээрлиг аъттыг малчыннарга чедип келир. Чазын, күзүн бистиң мында малчыннар-биле аргыжары бергедей бээр. Суг ашкаш, дош эрип, орук харылзаа бергедей берген үеде безин почтазын бо-ла чедирип кээр. Ажылынга дыка кызымак, биче сеткилдиг почтачывысты бис шупту хүндүлээр бис. Кайы-бир малчын ынай-бээр чорук кылып чоруй барганда орнунга ажылдаар база чораан-на аалынга дузалажып, районнуң, совхозтуң, республиканың сөөлгү медээлерин малчыннарга таныштырып чоруур кижи.

Бо чылдың солун, сеткүүл чагылгазын малчын өг-бүле бүрүзүнге организастап чоруткан. Ынчангаш, малчыннар шупту солун, сеткүүлдүг бис. Ээн-Суг, Дарган-Даг, Толбуя, Даг-Баары, Үстүү-Булуң дээш ол ынчаар малчыннар почтаны хүнүң ап турар бис.

Суурдан келген чамдык улус безин солунну албаан турда, бис өй-шаанда ап четтигип турар бис.

А. САМБУУ.
Тожу району.

АНЫЯКТАРНЫҢ ДУЗАЗЫ

«Торгалыг» совхозтуң конторазының коллективи база суурнуң комсомолчулары, аныяктары субботник чарлааш, Көк-Хаакта 1800 ажыг хой кадарып турар комсомолчу аныяктар звенозун шефтээн. Эрткен чылын 10 классты дооскаш, ол аныяктар малчыннаар күзелин илереткеш, звено тургускаш, малчыннап ажылдай бергеннер.

Оларның дагдынычылары — хоочун коммунистер Мартына Куулар болгаш Мартына Сосдал аныяктарга мергежилин, арга-дуржулгазын дамчыдып берип, өөредип турарлар. Оон түңнелинде звенонуң кадарган малының күш-деңгели шымрак, кыштү кур-чаагай ажыл шыдаар [...] быжыг бүзүрелдиг. Кодаада сиген, комбикорм курлавыры четчир, суг-биле хандырылга эки.

Шефчилер ийи үстүп алгаш, 1000-1000 хой кирер кажааларның көржениң хооруп, контаргаш, келир чылын одаар кылдыр белеткеп бергеннер.

В. БЮРБЮ.
Өвүр району.

ЭРЕҢГЕЙЛЭЭШКИННИҢ АСПААНДА ХЕВЭЭР

«Шынга» парлаттынган соонда

Мөңгүн-Тайга райондан бижээн «Ажылдың стилин, аргаларын сайзырангайжыдар» деп чүүлдүң харыызынга хамаарыштыр

Мөңгүн-Тайга районнуң ажылчы чонундан редакцияга келген шүгүмчүлелдиг чагааларын изи-биле чорааш, СЭКП райкомунуң, райкүүскомнуң, соң агроүлетпүр каттыжылгазының чөвүлелиниң, кладистерниң ажылында четпестерин «Ажылдың стилин, аргаларын сайзырангайжыдар» деп чүүлде бижээн ол материал 1986 чылдың июль 6-да солунга үнген.

Солунга үнгеш шүгүмчүлелдиг материалда айыткан четпестерин эдер талазы-биле чүү кылдынганын база ажылынга ээ-харысалга чок, эрге-дужаалын соора ажыглап турар кижилерге кандыг хемчеглер хүлээткенин редакцияга дыңнадырын СЭКП райкомунга, райкүүскомга обком дааскан турган.

Районнуң чурттакчыларының негелделеринге, комуналдарынга, саналдарынга, шүгүмчүлелдеринге хүндээлеп бижээн чүүлдү СЭКП райкому (бирги секретары О. Н-С. Шагдыр-оол), райкүүском (даргазы К. С. Дилак) тоомчага албаан. Солунга үнген материалдың харыызын партия райкому редакцияга озалдап чоруткан, райкүүском шуут харыы бербээн ону бадыткап турар.

«Шын» солунга материал үнгенден бээр үш ай ажыг үе эрткенде, партия райкомунуң чанында парткомиссия солунга үнген шүгүмчүлелдиг материалга хамаарыштыр районда ап чорудуп турар хемчеглериниң дугайында харыызын 1986 чылдың октябрь 10-да берген, ооң адаанда кым-даа ат салбаан болгаш дыка эреңгей харыы болган. Ажыл-херекке ээ-харысалга чок, эрге-дужаалын соора ажыглап турар бүрүүлүг кижилерни чүгле «Партия талазы-биле шыңгыы хемчег алган» деп ниити бижээн, кымны кандыг хемчег алганын тодаргай айытпаан. Солунга үнген чүүлдүң кол-ла утказы эде тургустунуушкунче углаан болгай, бо дугайында чүңү-даа мыттаваан болган. Шак ындыг эреңгей, четпес харыыны солунга парлап, ажылчы чонга дыңнадыры таарымча чок болурга, база катап харыыны чорударын СЭКП райкомунга дыңнаткан.

Эрткен чылдың октябрь 20-де партияның Мөңгүн-Тайга райкомунуң бирги секретары О. Н-С. Шагдыр-оолдуң ат салганы «Ажылдың стилин болгаш аргаларын сайзырангайжыдар» деп шүгүмчүлелдиг материалга хамаарыштыр районда ап чоруткан хемчеглер дугайында харыызы редакцияга алган. Ында бижип турары болза:

«Шын» солунга үнген шүгүмчүлелди эдер талазы-биле немелде хемчеглер дугайында айтырыгны СЭКП райкомунуң 1986 чылдың август 9-та болган пленумунга, улус депутаттарының район Совединиң күүсекчи комитединге чугаалажып көрген.

Бо талазы-биле кылдынган ажылдарны СЭКП райкомунуң бюрозунга 1986 чылдың октябрь 9-та чугаалашкан.

Назы четпестер ортузунга ажыл чорудар комиссия (даргазы К. Д. Чындын-оол) комиссияның планын эде тургузуп, школа, күш-ажылчы коллективтер, ада-иелер, районо, ВЛКСМ райкому-биле харылзаалыг ажылдап эгелээн. 1986 чылдың апрельден бээр назы четпестер ортузунга кем-херек үүлгедиишкини болбаан.

Складтан арага садып алыры-биле чөпшээрел бижип берип турган район баштаар чериниң даргазы Б. Д. Салчакты, ындыг чөпшээрел-биле складтан арагазы садып турган склад эргелекчизи А. Т. Кара-Салды партия талазы-биле шыңгыы доңгуткан.

Административтиг органнарга кирген херектерден бо чылын ажыттынмаан херектер чок, судка кирген херектер шупту көрдүнген. Ынчалза-даа районга кем-херек үүлгедиишкиннерин боддурбас талазы-биле ажыл-чорудулгада четпестер ам-даа бар.

Райкүүскомнуң чурттаалга шолу хуваар комиссиязы хамааты К. Д. Содунуң амгы чурттап орар квартиразы ажырбас деп көргеш, чурттаалга шолун алгыдар ээлчегже тургускан. Хамааты Т. Д. Сайын-Маадырга ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхоз тудуу дооступ турар ийи квартиразының бирээзин бээр кылдыр шиитпирлээн.

Районнуң одаага чериниң склад эргелекчизи коммунист М. Ч. Куулар саң-хөө чурумун хажытканы дээш партия талазы-биле шыңгыы доңгуткаш, учёт карточказынга киир бижиткен.

Мурнунда сельхозтехникага келген «УАЗ-469» машинаның моторун ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң алганы шын. Фургон «Москвич» РАҮК-те ажылдап турар, мурнунда үрелген кезектерин Э. О. Саага төлеткен.

РАҮК чөвүлелиниң даргазы Э. О. Сааны чөвүлелдиң ажылын четпес удуртуп, ылангыя совхозтар директорларындан негелдени, контрольду кошкатканы база үстүнде частырыгларны дээш партия талазы-биле шыңгыы доңгуткаш, учёт карточказынга киир бижээн, ол четпестерин бир ай хуусаа иштинде эдерин аңаа хүлээткен.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр партия райкомунуң кладистеринден эгелээш партия организацияларынга чедир ажылдың стилин, аргаларын сайзырангайжыдар, ажылын эде тургузар талазы-биле ажыл оожум чорук турары шын. Бо талазы-биле практика кырынга тодаргай ажылдарны чорудары СЭКП райкомунуң бюро кежигүннеринге, кладистерниге, парткомнар, партия эге организациялар секретарьларынга бюродан дааскан харыында айыткан.

«Шын» солунга үнген шүгүмчүлелдиг материалдың харыызы үш ай эрткенде келгенинден, ооң эреңгей харылаттынганындан (ийи харыы келген) база катап районга барып, айыткан четпестерниң канчаар эттиниң турарын, кандыг хемчеглер алганын хынап, тодарадыр шиитпирин редколлегия үндүрген. Ынчангаш редакцияның даалгазы-биле хыналданы чоруткан мен.

СЭКП райкомунуң 1986 чылдың август 9-та болган пленумунга солунга үнген шүгүмчүлелдерни эдер талазы-биле негелде хемчеглер дугайында айтырыгны чугаалашканы харыында айыткан. СЭКП ТК-ның июнь (1986 ч.) Пленумунуң түңнелдери болгаш ооң шиитпирлерин күүседир талазы-биле партияның район организациязының сорулгаларының дугайында айтырыгны аңаа чугаалашкан. Илеткелди СЭКП райкомунуң бирги секретары О. Н-С. Шагдыр-оол кылган. Партия ТК-ның Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр районнуң улус ажыл-агыйының бүгү адырларының ажылын аңаа анализтеп чугаалашкаш, чогуур доктаалды хүлээп алган. Район пленумунуң материалдары-биле таныжып көөрге, солунга үнген шүгүмчүлелдиг материалга хамаарыштыр илеткелде, санал берген партия райкомунуң кежигүннери үнелелдаа бербээн, чангыс сөс-даа чугаалаваан, пленумнуң доктаалында чангыс хемчег-даа айытпаан. Моон алырга, редакцияга харыыда мегелеп бижээн.

СЭКП райкомунуң октябрь 9-та бюрозунга шүгүмчүлелерни эдер талазы-биле кылдынган ажылдарны чугаалажып көргенин харыыда демдеглээн. Херек кырында бо бюрога материалда шүгүмчүлеткен РАҮК чөвүлелиниң даргазы Э. О. Сааның хуу херээн сайгарган болган. Бо айтырыгны кончуг орайтады чугаалашкан. Бир эвес редакция каш удаа харыы негеваан болза, ону та чугаалажыр, та чугаалашпас турган. Бо болза солунга үнген шүгүмчүлелди тоомчага албаанының бир илерели ышкажыл.

Шүгүмчүлелдиг материал солунга үнгенден, Э. О. Сааның ажыл-ижиниң дугайында бюрога чугаалашкандан бээр элээн үр үе эрткен. Эрес-оол Оканович партияның бөгүнгү негелделеринге дүүштүр ажылын канчаар эде тургузуп турарыл? Даандырган ажыл-херээн ол ам-даа негелдеге чедир күүсетпейн, оожум эде тургустунуп турар. Бодунуң коллективиниң кежигүннерин, ылангыя специалистер-биле ажылды ол ам-даа экижидип шыдаваан. Ажылдакчыларын салдынган сорулгаларны шиитпирлээринче сырый эвилелдеп, мобилизастаар, оларның ажылдарының чаа аргаларын, хевирлерин тыварының орнунга оларны кончуур, ажылдан үндүрер-киирер мен деп сөөлгү үеде шугулдап, хорадап чугаалаар болу бергенинге улус таарзынмастаан. Э. О. Сааның шак мынчаар аажы-чаңының өскерилгеэн солунга шүгүмчүлелдиг материал үнген соонда эгелээнин РАҮК-түң ажылдакчылары чугаалады. Ол чорук РАҮК чөвүлелиниң совхозтар удуртукчуларының, специалистерниң ажыл-чорудулгазын экижидеринге, бот-башкартының, ниишатывалыг ажылдаарынга шаптыктаар болу берген. Ол ышкаш совхозтарның специалистериниден негелде кошкак.

Оон уламындан ажылда чаартылгалар эвээш, планнаттынган хемчеглер күүсеттинмейн турар. ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхоз эрткен чылын мал бажы өстүрериниң планныг онаалдазын күүседип шыдаваан. Районнуң экономиказын болгаш культуразын хөгжүдер талазы-биле план-хемчеглерин 1990 чылга чедир ажылдап кылган. Мугур-Аксы суурнуң чурттакчыларын сүт болгаш сүт продуктулары-биле хандырар сорулга-биле 1985—1986 чылдарда ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң сүт-бараан фермазын эде кылырын ында айыткан турган, ол кылдынмаан. 1986 чылда районга 5 кызыл-булуң, малчыннарга 5 чунар-бажың кылыры планнаттынган турда, ону тудар ажылды чорутпаан. Зооветеринарлыг ажылды, малдарның уксаазын (селекционер-зоотехник С. Х. Дастан) экижидер хемчеглерин четпес организастаан. Бода малдың брактаашкынын ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхоз (кол зоотехник Э. Б. Хомушку) багай чорутканындан чамдык коданнарда сарлыктар өлүп турар. Малчыннарның харысалгазын бедитпейн турарындан «Мөген-Бүрен» совхозта сарлык кадарчызы К. Дарын-Базыр бир кодан сарлыкын чидирген. Бо бүгү чүнү чугаалап турарыл дээрге, РАҮК чөвүлели, ооң специалистери малдың баш санын өстүрериниче, уксаазын экижидериниче, продуктулуун бедидериниче, малчыннарга таарымчалыг байдалдарны тургузарынче кичээнгейин кошкатканының херечизи-дир.

Фургон «Москвичтиң» үрелген кезектерин Э. О. Саага төлеткенин харыыда айыткан, херек кырында ону төлээниниң дугайында документ тывылбаан, ынчангаш ол база мете болган. «УАЗ-469» машинаның моторун ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхоз алганы шын деп «бадыткап» чугаалажып турар-даа болза, ону херечилеп көргүзер кандыг-даа бижик чок.

РАҮК чөвүлелиниң даргазы Э. О. Саа солунга үнгеш шүгүмчүлелден шыңгыы түңнел үндүрбээн, ажылын эде тургузар, чаа ёзу-биле ажылдаарының дээштиг хемчеглерин албаган, ону үстүнде айыткан чүүлдер бадыткап турар.

Ол ажылын эде тургуспайн, ажылчы чонның шүгүмчүлелдерин, саналдарын эдер талазы-биле чогуур хемчеглерин албайн, харын-даа районнуң кодээ ажыл-агыйынга удуртулганы сулараткан турбуже, ону партия райкому, райкүүском шыңгыы хемчег албаан, чогуур партийжи негелдени кылбаан.

Солунга үнген шүгүмчүлелдиг материалды СЭКП райкомунда, РАҮК-те партия эге организацияларының хуралдарынга чугаалашпаан болгаш ында айыткан четпестерни эдерниң хемчеглерин мынчага чедир ажылдап кылбаан болган, ооң түңнелинде, ол четпестерни эдер ажылды колдуунда чорутпайн турар. Ынчангаш районда партийжи организастыг, идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажыл кошкак. Малчын бригадаларга лекция, беседа, концерт, кино кончуг эвээш болгулаар. Малчыннарның чунар-бажыннары ковар. 1986 чылдың апрельден бээр назы четпестер ортузунга кем-херек үүлгедиишкини болбааны харыыда бижээн болза, херек кырында 1985 чылга деңнээрге, өскен болган. Бо база мете болуп турар ышкажыл.

Кадрлар-биле ажылда четпестерни солунга үнген чүүлде айыткан. Кадрларны шилип алыр, ажылга таарыштыр тургузар, кижизидер талазы-биле ажылдарны СЭКП райкому, райкүүском, РАҮК чөвүлели сөөлгү үеде чорупкан, ынчалза-даа оларның-биле ажылында четпестер уламчылавышаан. Партия райкомунуң оргкилдизиниң эргелекчизинге Д. Д. Салчак эрткен чылдың апрельде ажылдап киргеш, чыл төнчүзүнге чедир безин ажылдавайн, өг-бүле талазы-биле будулуп, беш уругдуг кадайын каггаш, өске кижи-биле холбашкаш, районнадан дезип чорупкан. Д. Салчактың өг-бүле талазы-биле будулуп, чурум үреп турарын СЭКП райкому билзе-даа, дээштиг кижизидилге ажылын чорутпааны мындыг байдалга чедирген. Онаашкан ажылынга харысалга чоту, эрге-дужаалын соора ажыглааны, партийжи, күрүне сагылга-чурумун каржызы-биле үрээни дээш ажылындан үндүрткен К. И. Салчакты ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң директорунга депшиткени чүү деп көөрүл? Районнуң одаага чериниң склад эргелекчизи М. Ч. Куулар эрге-дужаалын соора ажыглап, мете документтер тургускаш, күрүнениң 702 рубль түңнүг акша-хереңгизин бодунга шиңгээдип алган. Мурнунда партия биледин чидиргеш, хемчег алзып чораан М. Ч. Куулары СЭКП райкомунуң бюрозу партия талазы-биле чүгле шыңгыы доңгуткаш, хуу херээнге киир бижээн, а эрге-дужаалында ол хевээр арткан.

Бо бүгүден алырга «Шын» солунга үнген шүгүмчүлелдиг материалда айыткан четпестерни чайладыр дээш СЭКП райкомунуң, райкүүскомнуң алган хемчеглерин районнуң ажылчы чону четпес деп санап турар.

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлериниң негелделеринге дүүштүр партия райкомунуң, райкүүскомнуң удуртукчуларын эреңгейлээшкиниң аспаандан уштунуп үнерин үе негеп келген.

Т. ХЕРТЕК,
«Шынның» тускай корр.

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

(Төнчүзү. Эгезин № 38 «Шында»).

БАЙ-ТАЙГА РАЙОНДАН

Даржаа Бөрзек-оолович **Иргит** — «Бай-Тал» совхозтуң инекчизи.

Тас-оол Чыкаевич **Иргит** — «Бай-Тал» совхозтуң бызаачызы.

Александра Кужугетовна **Кандан** — Шуй ортумак школазының лаборантызы.

Хомушку Сыргыт-оолович **Лама** — «Бай-Тал» совхозтуң малчыны.

Уру Салчаковна **Мунзук** — «Бай-Тал» совхозтуң инекчизи.

Хомустаар Хертековна **Навыты** — «Бай-Тал» совхозтуң ажылчыны.

Дыгдаа Оолаковна **Ооржак** — районнуң харылзаа белдириниң улуг оператору.

Аким Мокурашович **Очур** — район прокуратуразының бајйысаакчызы.

Көк Иргитовна **Салчак** — Кызыл-Даг суурда фельдшер-акушер пунктузунуң санитарказы.

Чурумат Калзанович **Салчак** —«Бай-Тал» совхозтуң ажылчыны.

Адыг-оол Хертекович **Сүрүң** —күрстрахтың район инспекциязының начальниги.

Даваа-Самбуу Хомушкуевна **Сүрүң** — Тээли ортумак школазының чанында интернаттың ияязы.

Күске Делгер-ооловна **Сүрүң** — Шуй ортумак школазының башкызы.

Бак-оол Салчакович **Тойбухаа** — мал аарыглары-биле демисел чорудар станциянын дезинфекция отрядының начальниги.

Байыс Сойбунович **Хертек**— «Бай-Тал» совхозтуң малчыны.

Хаадок Савындайевна **Хертек** — Шуй ортумак школазының техажылчыны.

Дамыран Хомушкуевич **Хомушку** — «Бай-Тал» совхозтуң инекчизи.

Кертик Байыскалановна **Хомушку** — «Бай-Тал» совхозтуң малчыны.

Бора Хертековна **Энеш** — «Бай-Тал» совхозтуң малчыны.

БАРЫЫН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Мария Манзыр-ооловна **Авроол** — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың фабриказының машинизи.

Бичелдей Мокрашовна **Агбаан** — ИХК-ның таңныыл черинин таңныылы.

Лидия Ивановна **Бельтикова** — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың энергоцегиниң машинизи.

Семён Гаврилович **Голубев** — ИХК-ның таңныыл черинин таңныылы.

Белек Байыр-оолович **Доңгак** — «Хемчик» совхозтуң сарлыкчызы.

Суу-Хаа Доңгумековна **Доңгак** — «Хемчик» совхозтуң малчыны.

Чээн-оол Чульдумович **Дугтуг-Бора** — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың транспорт цегиниң слесары.

Кары Канчыырович **Иргит** — улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң улус өөредилге килдизиниң инспектору.

Дондук-оол Чимитович **Кара-Сал** — ИХК-ның таңныыл черинин таңныылы.

Сыргымай Бүдүпович **Кара-Сал** — «Хемчик» совхозтуң механиги.

Анна Прокопьевна **Марченко** —«Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелдиң ясли-садында эмчиниң улуг сестразы.

Фёдор Емельянович **Натоций** — Ак-Довурактың АТБ-зиниң слесары.

Анна Чалзановна **Ондар** — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың фабриказының машинизи.

Нина Павловна **Погарцева** «Тыва даг-дүгү» комбинаттың фабриказының ажылчыны.

Елена Макаровна **Романова** — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың фабриказының ажылчыны.

Соскар Матпаевич **Сарыглар** — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың рудниктиң слесары.

Лидия Семеновна **Семёнова** — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың чуртталга-коммунал эргелелиниң ажылчыны.

Александр Петрович **Сорокин** — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың рудниктиң машинизи.

Өлчеймаа Матпаевна **Сүге**— «Барлык» совхозтуң ажылчыны.

Тамара Ивановна **Таралло** — Барыын-Хемчик районнуң «Союзпечать» салбырының начальниги.

Виктор Николаевич **Тимошков** — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың септелге-энергетика цегиниң слесарь-сантехниги.

Базыр Анайович **Хомушку**— «Хемчик» совхозтуң малчыны.

Дарыймаа Эргек-ооловна **Хомушку** — «Хемчик» совхозтуң ажылчыны.

КЫЗЫЛ РАЙОНДАН

Александра Борисовна **Захарова** — куш фабриказының ясли-садының кижизидикчи башкызы.

Людмила Александровна **Кулакова** — Тываның электри четкилериниң харылзаазының электромонтёру.

Чысымаа Доржуевна **Мижит** — Күнгүртүг ортумак школазының башкызы.

Чечек Чигеевна **Мунзук** — Күнгүртүг ортумак школазының башкызы.

Лидия Антоновна **Симакова** — Чербинин дузалал школа-интернадының башкызы.

Фаина Ильинична **Ткачёва**— Тываның электри четкилериниң улуг лаборантызы.

Алексей Оолакович **Эртине** — Чербинин дузалал школа-интернадының кижизидикчи башкызы.

ӨВҮР РАЙОНДАН

Диизенмаа Санчыевна **Дингилаа** — ажыл-агыйлар аразының «Өвүр» КМК-зының кол бухгалтери.

Бады Дамбаевич **Монгуш** — ажыл-агыйлар аразының «Өвүр» КМК-зының бызаачызы.

Биче-оол Кужугетович **Монгуш** — ажыл-агыйлар аразының «Өвүр» КМК-зының бызаачызы.

Өпей Кандан-ооловна **Монгуш** — мал аарыглары-биле демисел чорудар станциянын фельдшери.

Бичии-Уруг Чангыевна **Шагдыр** — Хандагайты суурда № 1 ясли-садтың кижизидикчи башкызы.

Моңгуш Хүргүл-оолович **Шериг-оол** — ажыл-агыйлар аразының «Өвүр» КМК-зының ажылчыны.

БИИ-ХЕМ РАЙОНДАН

Дыртык-кыс Оюновна **Балыназын** — улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң архив эргелекчизи.

Тамара Михайловна **Васечкина** — районнуң төп эмнелгезиниң салбыр эргелекчизи.

Зинаида Сергеевна **Земмухова** — районнуң төп эмнелгезиниң столовазының повары.

Анна Михайловна **Козлобродова**—районнуң төп эмнелгезиниң салбырының санитарказы.

Клавдия Григорьевна **Нагорных** — улус депутаттарының Аржаан кодээ Совединиң күүскомунуң бухгалтери.

Любовь Григорьевна **Попова** — Аржаанның участок эмнелгезиниң эмчи сестразы.

СҮТ-ХӨЛ РАЙОНДАН

Чудурукпай Аракчааевна **Доңгак** — «Алдан-Маадыр» совхозтуң бызаа ажаакчызы.

Дыгбаш Назын-оолович **Ондар** — улус депутаттарының Бора-Тайга кодээ Совединиң күүскомунуң даргазы.

Маспын Килчеповна **Ондар** — Алдан-Маадыр суурда ясли-садтың повары.

Сайын-оол Байлакович **Ондар** — районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының зоотехниги.

Сегбе Арындуевич **Ондар**— СЭКП райкомунуң килдис эргелекчизи.

Хеппер Илгиновна **Сарыглар** — Бора-Тайга суурда уруглар яслизиниң эргелекчизи.

Чайдан Качыгаевна **Сат** — Кызыл-Тайга суурда уруглар яслизиниң кижизидикчи башкызы.

Сарыг-оол Дөңгүр-Баштыгович **Ховалыг** — «Алдан-Маадыр» совхозтуң ажылчыны.

Бичел Дажыевна **Эрелчин**— Кара-Чыраа суурда уруглар яслизиниң ажыл-агый эргелекчизи.

ТАНДЫ РАЙОНДАН

Екатерина Спиридоновна **Абросимова** — районнуң төп эмнелгезиниң фельдшери.

Людмила Павловна **Баллина** — районнуң төп эмнелгезиниң эмчи сестразы.

Нина Александровна **Неудачина** — Хову-Аксы суурда күрстрахование инспекциязының агентизи.

Екатерина Васильевна **Романенко** — «Тыва кобальт» комбинаттың гидрометаллургия цегиниң аппаратчиги.

Харитина Васильевна **Рыбакова** — «Тыва кобальт» комбинаттың энергоцегиниң машинизи.

ТЕС-ХЕМ РАЙОНДАН

Сарыг-оол Аранчаевич **Артына** — улус депутаттарының О. Шыназ кодээ Совединиң күүскомунуң даргазы.

ТОЖУ РАЙОНДАН

Андрей Ширапаевич **Амбаржы** — улус депутаттарының Азас кодээ Совединиң күүскомунуң секретары.

Чыссынмаа Хээшпеновна **Баглат** — Ий ортумак школазының чанында интернаттың столовазының повары.

Серээдер Малчынович **Демчик** — улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң улус өөредилге килдизиниң инспектору.

Кирилл Семёнович **Зайцев**— улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң иштики херектер килдизиниң одакчызы.

Чажынай Кырганайовна **Таңайбан** — Ий ортумак школазының башкызы.

Василий Думендеевич **Шогжал** — улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң улус өөредилге килдизиниң эргелекчизи.

ЭРЗИН РАЙОНДАН

Дачий Чыпсымаевич **Сенди** — районнуң санэпидстанциязының чолаачызы.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай,
1987 чылдың январь 20.

Солун дуржулга

ӨГ-БҮЛЕ ШАЙЫ

Брестиң чурттакчызы В. Топаровский таныштазы кижилерни аяк шайны ижиптерин бо-ла чалай бээр. Бажыңның ээлеринге ол чорук бужургаанчыг эвес. Хоорайның төвүнде бир бажыңның үнер эжииниң аксында хос өрээлде өг-бүлениң кафезин олар ажыдып алган.

Маңаа чүгле турк кофе эвес, харын бутерброду чип, музыканы дыңнап болур. Кафе ээзи зал ортузунда магнитофон салып каан. Суксуннар дүрген хайныр кылдыр янзы-бүрү дериглерни чогаадып алган. «Погребок» дүрген сурагжаан.

— Бот-орулга-чарылгалыг өг-бүлениң бир дугаар арга-дуржулгазы шак ындыг үүрмек чүүлдер — кофе, бутербродтар, хуужуурлар садары садыглаашкын планын күүселдиринге чедиишкинниг талазын коргүскен — деп, хоорайның рестораннар болгаш столовая-лар трезиниң директорунуң оралакчызы Н. Ковалек чугаалап орар. —Чаңгыс деңнелге: В. Топаровскийниң кафезиниң хүндүс киирип турар акшазы 100 рубль ажып турар. Ооң чанында тургустунган изиг суксун хайындырар кафеде дөрт кижи ажылдап турар, олар база-ла ол хире акшаны киирип турар.

Областың ниити чемненилге черлериниң планын ёзугаар хоорайга амгы үеде бот-орулга-чарылгалыг өг-бүлелерни болгаш коллективтиг керзэлерни калбаа-биле нептередири көрдүнген. Бичии кафелерниң болгаш шак ындыг черлерниң ээлери, ажылдакчылары боттары хуузунда сонуургалдыг, кээп турар кижилерни хүлээп алырынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп турар.

П. СУСИКОВ,
СЭТА-ның корр.

Брест.

ТААРЫМЧАЛЫГ

Хандагайтыда хлеб болгаш далгандан өске-даа кылыглар белеткээш садар магазин чоокта чаа ажыглалга кирген. Ол чурттакчыларга дыка таарымчалыг. Маңаа улуг оочур-даа чок, үе-шак камналгазынга дыка салдарлыг. Мурнунда аъш-чем магазининге хлеб садар турду. Аңаа оочурлаан кижи хөй боор. Бо дээрге, райпо баштаар чериниң даргазы Э. Монгуштуң ажыл-ижин эде көрүп, чонунуң хандырылгазын моон-даа соңгаар экижидериниң аргазын кылып келгени болур.

Удавас ажыл-агый бараанналарының магазини туттуна бээр. Ол чоокку үеде ажыглалга кирер. Бо ажыттынар магазин делгем, улуг болур. Келген садып алыкчылар сыңмарлашпас. Бараанны күзелин ёзугаар шилип, садып алгаш, чоруй баар. Ында садыг-магазинни чаңгыс черде кылганы одакчыларның ажылынга база эптиг.

Кочегаркада чугар душту кылдырткан. Дыштаныр өрээлде оруп салдынган. Хостуг үезинде ойнаар шыдыраа бар. Телевизор оларның эргезинде. Душка чүгле одакчылар эвес, райпонуң чүдүрүкчүлери, столовая ажылчыннары база чуп турар. Райпо чурттакчыларның хандырылгазын экижидерилен аңгыда, коллективтиң кежигүннеринге база эки байдалды тургузар дээш сагыш салып турары моон илден.

Одалганы харылзаарын райпо Н. Ооржакка дааскан. Ол одаар чүүлду үзүктелдирбейн, кочегарларның дүн-хүн чок канчаар ажылдап турарын хынап турар. Дөрт одалга системазын доңурбас дээш ажылдап келгени кызымак. Олар ийи-ийи болуп алгаш, ээлчеглежип, дүн-хүн дивес дежурныйлап, ажылдап хонарлар. Бо болгаш өске-даа ажылдакчыларның ажылын мурнуку чылдардан эде көрген.

С. УСПУНДАЙ.

Өвүр район.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунга чугаалашкан

КУЛИБИННЕРГЕ КАНДЫГ ДУЗА ХЕРЕГИЛ?

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң хуралынга техниктиг бот-тывынгыр чогаадылганы улам ыңай хөгжүдериниң дугайында хемчеглерни чугаалажып көрген. Бо айтырыг талазы-биле СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның доктаалында техниктиг чогаадылганың клубтарын тургузарын, көрүлделерни, конкурстарны, үлегер болур техниканың делгелгелерин, өске-даа хемчеглерни доктаамал эрттирерин көрүп турар.

— Массалыг техниктиг чогаадылганы хөгжүдери —ниити күрүне ужур-дузалыг социал болгаш техниктиг политиканың чугула кезээ — деп, ССРЭ-ниң Чогаадылга болгаш ажыдыышкыннар херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң даргазының оралакчызы Ю. Пугачёв чугаалады. — Он үш миллион эртемденнер, специалистер, ажылчыннар болгаш кодээ ажыл-агыйының ажылдакчылары Бүгү-эвилелдиң чогаадыкчылар болгаш чаартыкчылар ниитилелиниң кежигүннери боор турар. Бо дээрге делегейде эң улуг чогаадыкчылар эвилели-дир. Ынчалзажок бис «албан айыы-биле эвес», а боттарының хостуг үезинде, колдуунда-ла чааскаан чогаадып база конструкторлап турар эвээш эвес кижилерже кичээнгей салбайн турганывыс четпес тала боор келген. Оларның колла идиг берикчи күжү — чогаадылгаже изиг чүткүл, эртем-техниктиг сорулгаларны шиитпирлээринге мурнакчы чүүлдерин тывары. Ховар эвес таварылгаларда олар бүдүн адырларның институттары болгаш конструктор бюролары-биле тержеи бээр.

Чижек кылдыр москвачыларның чамдык ажылдарын чугаалаайн. Станок тудуушкунунуң Орджоникидзе аттыг заводунуң слесары А. Кривошеня школачыларның ыяшка өрттедип турар «Силуэт» деп приборунга онзагай ажыглалды тыпкан. Аңаа үндезилээш ол ама полиэтилен болгаш өске-даа синтетиктиг материалдарны кезер болгаш чыпшырар тургузугну чогаадып кылган. Слесарьның чаа чогаадыы ооң мурнунда ажыглап турган изиг хей-биле кезер болгаш чыпшырар аргадан дыка эки талаларлыг. Энергия чарыгдалы барык он катап эвээжээн, ажылды кылыры беш-он катап дүргедээн. Оон өске бир чаартыкчы бодуунуң машиназынга тускай конструкциялыг бамперни чогаадып салган. Ол машинаны озал-ондак болган таварылгада дыка эки камгалаар. Ол бамперниң чогаадыкчызы Е. Чаплинскийге хууда кылган машиналарның бүгү-эвилел көрүлде - маңнаашкынын ы н гүнүелн-биле дээди шаңналды тывыскан, а ооң техниктиг шиитпирлээшкинин ажыдыышкын деп хүлээп көрген.

Дугуй бүрүзү боду аңгы шимчедикчилиг электриниг үрезин чаштырыкчызы чогааттынган. Ол-ла дугуйлар тараазы чаштырар аппарат боор чогуур, эглип бар чыда тодаргай санныг үрезиннерни черге хөмер. Ындыг чаштырыкчыны ырактан башкарар, ол баш бурунгаар берип каан программа ёзугаар база ажылдап болур.

Бот-тывынгыр авторларның хөй-хөй чедиишкиннерин адап болур. Олар техниканың аңгы-аңгы адырларынга хамааржыр. Чүгле чаңгыс автомобиль тудуушкунунга олар чыл бүрүде үжен муң хире ажылдап кылыышкыннарны киирип турар.

Чамдыкта чогаадыкчыларны бисте чиктиг кижилер деп көөр чүүлдер бар болгай. Олар боттарының бажыңнарында азы сарайда ажылдап, бодунун техника, дериг-херекселдер-биле чепсегленген, материалдарны бок аразындандаа чыып ап чоруурлар. А чамдык кижилер шыйыгларын, саналдааржыннарын-даа болурчогууру-биле кыла албас, чогаадылгазының бижимелиндаа тургузуп билбес болур. А оларга кым дузалап турарыл? Кым-даа дуза көргүспес. Ол дээрге профэвилелдериниң чогаадылга бажыңнарының, культура болгаш техника ордуларының херээ ышкажыл дээр кижилер база бар чадавас. Чуртта чүс ажыг ындыг албан черлери бар харын. Ынчалзажок оларда чүгле эртем-техниктиг пропаганда кылдыстери бар дээрден башка, олар заводтарның культура бажыңнарындан улут-ла ылгалбас. Оларда кол чүүл — техниктиг бааза чок. Ол чокта чогаадылга чок-ла болгай.

Бистиң улузувус талантылыг, салым-чаяанныг кижилер-биле байлак. Оларның техниктиг чогаадылгазынга байдалдарны тургузарынче, оларның аргаларын эртем-техниктиг депшилгени дүргедедиринге ээ ёзу-биле ажыглаарынче СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның доктаалы угландырып турар.

Ол сорулгаиы боттандырары-биле чонуң бот-тывынгыр техниктиг чогаадылгазын хөгжүдеринге салдар чедирер күрүне — хөй-ниити системазын тургузары көрдүнген. Ооң ажылын ССРЭ-ниң Чогаадылга болгаш ажыдыышкыннар херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң чанынга организастаар төп комиссия дүүштүрүп башкарар.

Чааскаан чогаадып кылып турар кижи ам кичээнгейниң төвүнге кирер, дузаны алыр. Бот-тывынгыр авторларның чогааткаиы чаа техниканың үлегер-хевирлерин бүдүрери болгаш ону түлей бүдүрери дээш машина тудуушкунуңда он чеди министерствону кол харыысалгалыг кылдыр дааскан. Бүдүрүлгелерге болгаш организацияларга техниктиг чогаадылганың клубтарының калбак четкизин тургузар болгаш оларның материал-техниктиг хандырылгазын ол-ла министерстволарга даасканс. Клубтарны удуртурун мергежилдиг инженерлерге дагзыр. Бот-тывынгыр авторларга консультация бөлүктери эртем болгаш техника талазы-биле чогуур дузаны чедирер. Бот-тывынгыр техниканың эң эки хевирлериниң авторларын шаңнап-мактаарының хемчеглери көрдүнген.

Массалыг бот-тывынгыр техниктиг чогаадылга техниктиг чогаадылганың бир тускай улуг хемчээлдиг кезээ апарган. Ажыктыг, эки идеяларның авторлары моон соңгаар хөй-хөй организациялар аразынга ол-бо куруг дилениp чорупбербес, дериг-херекселдер, приборлар, материалдар дээш хөй үе чарыгдан турбас болу бээр — деп, Ю. Пугачёв түңнелинде демдегледи.— Ам олар чогаадыкчы аргаларын улам долу ажыглаар. Оларның ажылын шапкынчыдар кол идиг болза, эртем-техниктиг депшилгениң энтузиастарының хөйнү берип болур чогаадылгаларын бүдүрүлгеге дүрген ажыглаары болур

СЭТА-ның корр.

Москва.

БҮДҮРҮЛГЕ ПРАКТИКАЗЫНДА

Бии-Хем районнуң «Сдвиг» совхозта Сесерлиг салбырының малчын коданнарында хөй оолдаашкыны изиг түлүк чоруп турар. Хөй оолдаашкынының үезинде малчын кодааннарга сакманчылап, практика эрттирер дээш Сесерлиг ортумак школазының тоску класс-чылары малчын кыштагларда четкилеп келгеннер. Өөреникчилер баштайгы ажыл хүнүнден эгелээш, боттарының школага шиңгээдип алган билиглерин практика кырынга ажыглап, кижи бүрүзү тус-тузунда 30-дан 50 чедир чаш хураганнарны технология ёзугаар азырап, хайгаарап турарлар. Өөреникчилер Марта Салчак, Елена Монге, Светлана Баазаң, Чечек Арган-оол, Виталий Кара-оол эки ажылын көргүскеннер.

Бүдүрүлге практиказын школада күш-ажыл башкызы Д. С. Бадарчы удуртуп, кодан бүрүзүнде бижыглаан өөреникчилерин доктаамал эргип, арга-сүмезин берип турар. Өөреникчилерниң практиказы бир ай дургузунда уламчылаар.

С. КУУЛАР.
Сесерлиг суур. башкы.

АДАКТАЛГАН

Улуг-Хемде «Ак-Туруг» совхозтуң мурнакчы малчыны Алдын-оол Байлак-ооллуң коданында хөй оолдаашкыны дооступунче чоокшулаан. Төрүүр 356 хойнуң 300-ү оолдаашкан, хураганнары менди.

Сакманчылар Ясла Сүрүң, Марина Бүрүн-оол болгаш малчынның өөнүң ээзи Ирина Данзырын олар тус-тузунда 100-100 хураганнарны доруктуруп турарлар.

Хойжунуң ажыл-ижинге ооң кудээзи Михаил Бүрүн-оол улуг дузаны чедирип турар.

Бистиң корр.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

БАЗА КАТАП ЧАЗЫЛДЫРГАН

ВАШИНГТОН. Ядролуг чазылдырыышкыннарны шуут соксадыр дугайында америк болгаш делегейниң хөй-ниитизиниң негелделерин тооп көрбейн, Каттышкан Штаттар эрткен средада ядролуг чепсектиң шенелдезин база катап чоруткан. Невадада полигонга чорутан "Торнеро" деп чажыт аттыг чазылдырыышкынның күчүзү 20 килотонн болганын АКШ-тың энергетика министерствозунуң тускай төлээлекчизи дыңнаткан.

Рейганның администрациязы Невадада полигон чанынга удурланыышкын чыскаалдарындан чайлаары-биле бо чылын ийи удаа ядролуг шенелделерин айыткан хуусаалардан эрте чорутканнар. Чижээ, моон мурнунда чазылдырыышкынны февраль 5-те эрттирер деп планнааш, ону 3-те чоруткан. Чүге дээрге, администрацияның албадааш-кын байдалы-биле чорудуп турары боо-чепсектиң эндере бүдүреринге удур шиитпирлиг медеглел кылыр дээш АКШ-тың бүгү-ле булуңнарындан хөй-ниитиниң төлээлекчилери Невадага, февраль 5-те, чыгып кээр ужурлуг турган. Байдал ындыг турза-даа олар чыскаалды эрттиргеннер. Оон 438 киржикчизин тудуп хоруттаан.

Амгы чазылдырыышкын база-ла планнаан хуусаазындан бир хүн эрте болган.

(СЭТА).

ДЕЛЕГЕЙ БУРУУ ШААП ТУРАР

Каттышкан Штаттарның ядролуг чепсектиң ээлчеглиг шенелдезин чорутканы-биле холбаштыр делегейниң хөй-ниитизиниң күштүг удурланыышкыны соксавайн турар.

✦ **СТОКГОЛЬМ.** Чурттуң рикcдагынга (парламентизинге) чуве чугаалааш, ядролуг бүгү чазылдырыышкыннарны соксадырын негеп турар делегейниң хөй-ниитизиниң саналоналын АКШ тооп көрбээн деп, Швецияның премьер-министри Ингвар Карлссон демдеглээн. Совет таланың берген аргазын АКШ-тың удуртукчуларының ажыглаар хөңнү чок болганын хараадал-биле чугаалаар апаар-дыр деп, премьер-министр медеглээн.

Америк чазылдырыышкын боо-чепсекти дужүреринче угланган чүткүлче шоглаашкын боор турар. Бистиң эрге-ажыктарывыс камгалаттынган турзун дээр дугайын негээр эрге бисте база бар. Ядролуг боо-чепсектиң шенелдезин бүгү чурттар доп-дораан соксаткан турарын негээр эрге бисте бар болуп турар.

✦ **АФИНЫ.** Чаа америк ядролуг шенелде тайбынга ынак бүгү кижи төрелгетенге кончуг каржы чөңгээ болган деп, Грецияның Компартиязының ТК-ның парлалга бюрозунуң медеглелинде чугаалап турар. АКШ-тың хөделиишкиннерин шиитпирлиг буруу шавар, ядролуг шенелделерни соксадырын болгаш оларны бүгү талалыг хоруур дугайында дугуржулгаларга ат салырын негээр дугайында кыйгырыгны коммунистер грек улуска үндүргеннер.

✦ **ВАШИНГТОН.** Чаңгыс талалыг совет мораторийге каттыжарындан ойталааныв база катап көргүскеш, Рейганның администрациязы чер кырынга тайбыныы быжыглаар тодаргай базымнарны бээш удур хүлээп алгар турган «төөгүлүг арганы» ышкынган деп, угаан-сарыылдыг ядролуг политика дээш комитет («СЭЙН») медеглээн. Ядролуг чепсекти кызыгаарлаар талазы-биле ССРЭ биле АКШ-тың аразынга чаа дугуржулгаларны чарып алыры дээш туржуп турар американнарга Невадага ээлчеглиг ядролуг шенелде «кайгаашкынны болгаш килеңнээшкинни» болдурган деп, «СЭЙН»-ниң удуртулгазының кежигүнү Роберт Мазил СЭТА-ның корреспондентизибиле беседазынга чугаалаан.

✦ **ЛОНДОН.** Ядролуг шенелделериниң программазын үргүлчүлеп турары национал айыыл чок чорукту магадылаарынга эргежок чугула апарган дээр дугайында америк администрацияның бадыткалдары кандыг-даа үндезин чок апарган-дыр деп, социал-демократтар болгаш либералдар каттыжыышкынының «хөлегелиг кабинединиң» камгалал министри Джон Картрайт адаан. «Невадага ядролуг чазылдырыышкыннар, хамыктың мурнунда, рейганчы «сылдыс дайыннарының» программазы-биле, ону космос делгемиинче шилчидер деп турары-биле харылзаалыг-дыр» деп, Дж. Картрайт демдеглээн.

✦ **ХЕЛЬСИНКИ.** Невада штатка ядролуг тургузугнуң чаа частыышкыкын ядролуг шенелделерин долузу-биле соксадыры дээш туржуп турар хөй-ниитиниң тура-соруунга удур чорутан. Шак ындыг байдалдарга кижи төрелгетенге кыжанып турар айыылга удур демисселди күштелдиреринин сорулгазы улам-на чугула апар чыдар деп, «Финляндия-Совет Эвилели» ниитилелдиң чиңгине секретары Эркки Кивимяки медеглээн.

✦ **БОНН.** Германияның социал-демократтыг партиязы, мурнундагызы ышкаш, бүгү ядролуг шенелделерни долузу-биле хоруурунуң дугайында дугуржулгаларны чарары дээш туржуп турар деп, даштыкы политиктиг айтырыглар талазы-биле ГСДП-ниң парламент фракциязының экспертизи Карстен Фойгт ППА агентилелинге берген интервьюзунга медеглээн.

(СЭТА).

СЕКРЕТАРЬНЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

ПАРИЖ. Чуртта байдалды коммунистерниң шын үнелээнин Францияда социал-экономиктиг байдалдың боксыраазы бадыткап турар. «Франс Энтер» радиостанциязының программазынга чуве чугаалап тургаш, ФКП-ның Чиңгине секретары Жорж Марше ооң дугайын медеглээн. Ам Францияда 3,3 миллион ажыл чок кижи бар, 10 миллион кижи кончуг аар-берге байдалда чурттап турар, ажыл төлевири кызырылган, а чазактың чорудуп турары «шыгчыы камбалга» политиказы кризисти улам чидиглендирип турар.

Эрге-чагырганың шыкып алган оруу чурттуң байдалынга өлүмнүг деп чүвени дыка хөй кижилер билип турар апарган. Чоокта чаа болган студентилерниң хөделиишкиннери болгаш ажылчыннарның массалыг ажыл соксадыышкыннары ону илереткен. Ол бодуушкуннарны ФКП-ның Чиңгине секретары «сөөлгү 20 чылдарда эң улуг социал хөделиишкиннер» деп адаан. ФКП-ның XXV съездизинге кылган анализин, аңаа ажылдап кылган политиктиг угламыышкынның шынын ол бодуушкуннар бадыткап турар.

Партияның байдалының дугайында айтырыгларга харыылап тура, Ж. Марше ооң салдарының чоорту өзүп орарын айыткан. Чижээлээрге, үе-үе болгаш чамдык черлерге эртип турар соңгуудаларның түңнелдеринде ол салдар көскү. Чоокта чаа болган социал чөрүлдээлерниң үезинде коммунистерниң ролю улуг болган. Тодаргай лозуңнарны долгандыр чонуң калбак кезектерин каттыштырарынче партия чүткүп турар деп, ФКП-ның Чиңгине секретары чугаалаан. — Социалистер-биле дугуржулгаларны чедип алырының аргалары бар, ынчалза-даа ол дугуржуушкуннар кыдыра болбас ужурлуг, ону чедип алырының мурнунда адаандан массалыг шимчээшкин болур ужурлуг деп, ол онзалап демдеглээн. ФКП-ның политиказы чонуң идегелдеринге болгаш күзелдеринге харылзап турар тодаргай саналдарга, улуг дуржулгазынга үндезилеттинген, француззарның бүзүрелин чаалап алырынче угланган деп, француз коммунистерниң удуртукчузу айыткан.

(СЭТА).

КАМАЧОНУҢ ЧУГААЗЫ

МАДРИД. Совет Эвилелиниң хөй санныг өңнүктери, испан ажылчы чон совет ниитилелди эде тургузарының СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң идип үндүргени чаартыкчы, кончуг чугула дээн программазынга чүрээниң ханызындан байыр чедирип, деткип үткуп алган деп, Ажылчын комиссияларының профэвилел конференциязының чиңгине секретары Марселино Камачо медеглээн.

СЭТА-ның корреспондентизи Роберт Серебренниковка интервью берип тургаш, СЭКП ТК-ның Пленуму СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң ооң мурнунда илеткелдеринге идип үндүрүп турганы идеяларның болгаш саналдарының оон-даа ыңай сайзырацгайжыдыышкыны болган деп чугаалаан. Социалистиг демократияның сайзырангайжыдарынче, бүгү деңнелге чонуң бот-эргелелин калбартырынче, ажык-чарлыг чорукче, амылыктарның ажыл-чорудулгазын идепкейжидеринче, удуртукчу ажылдарже херзэжеп кижилерни идип үндүреринче угланган хемчеглер онза сонуургалды болдуруп турар.

Социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедириниң чугула айтырыгларын СЭКП-ниң диләмн-биле шиитпирлеп турарын капиталистиг чурттарның ажылчы чону деткип турар. СЭКП ТК-ның Пленумунуң чүүлдүгзүнүн көргени Совет Эвилелинде болуп турар өскерлиишкиннер программазынга деңнеп көөрге амгы үеде саңдараашкынга, кризиске капитализмниң таваржып турары дыка илдең боор турар. СЭКП ТК-ның Пленумунуң шиитпирлери делегей ареназынга Совет Эвилелиниң хандыкчы күжүнүң болгаш салдарының оон-даа ыңай өзеринге дузалаар. ССРЭ-де шиитпирлеттинип турар нарын айтырыглар бүгү делегейниң салым-чолунга хамаарылгалыг деп, испан профэвилел удуртукчузу онзалап демдеглээн.

(СЭТА).

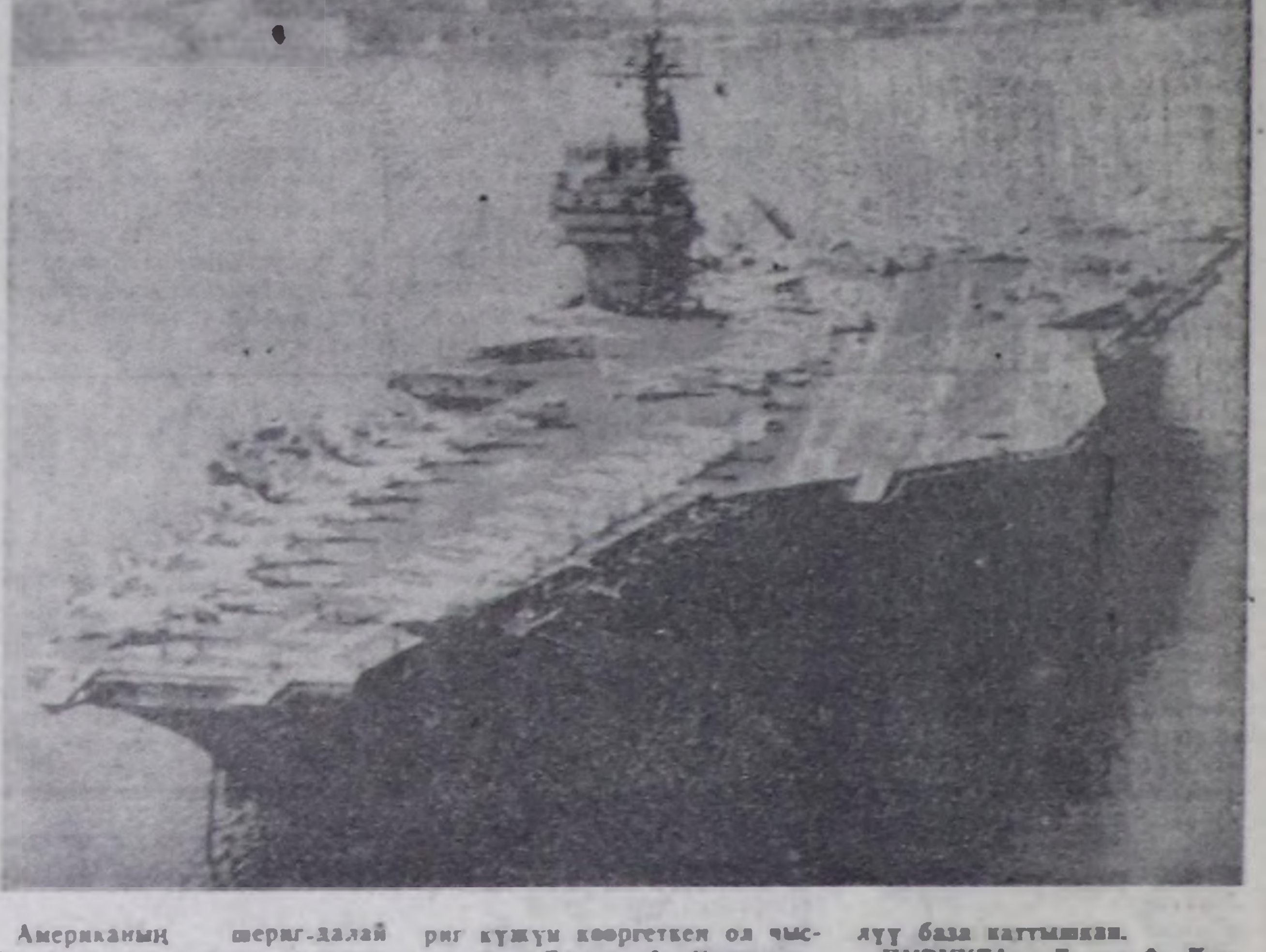

Американың шериг-далай болгаш шериг-агаар күштери Чер ортузу далайда Ливанның эриктериниң чоогунда хөйтү-биле мөөңнеттинип турар. Шериг күжүн көөргеткен ол чыскаалда «Джон Ф. Кеннеди», «Нимиц» авианосецтер киржип турар. Оларга 4 муң далай чадаг шериглиг десант бөлүү база каттышкан.

ЧУРУКТА: «Джон Ф. Кеннеди» авианосецу.

Рейтер — СЭТА-ның телефотозу.

НАЗЫ ЧҮС ЧЫЛ АШКАН

КАЗАХ ССР. Республиканың улуг назылыг кижилериниң эң улуу—Темиртау чурттуг Рахиш Байбусонова болур. Ол уламчы 124 харлаар.

Р. Байбусонова 1863 чылда көшкүн кадарчы кижиниң өг-бүлезинге төрүттүнген. Ол үеде оон ада-иези өске казахтар-биле бир дөмей, Каркаралиниң ховууларынга чурттап чораан. Рахиш кара чажындан эгелеп кадыг ажыл кылып чаныкан. Ол 13 харлыында кижиге барган —ынчангы казах кыстарның салым-чолу ындыг турган. Хүн үнериниден кара дүнеге чедир өг-бүле ажылы кылып, бай кижиниң хоюн кадарып чораан.

Октябрь революциязының соонда казах чер каракка көзүлдүр-ле чаартынган —көшкүн амыдыралдан коллективизация, баштайгы трактор, баштайгы херээжен бригадалар, алдарлыг Турксибтиң тудуу...

Аас-кежиктиг амыдыралды алантыг дайын үзе кирген. Хой-хой джигиттер дайын шөлүнден ээп келбээн. Ынчалза-жок чаа салгалдың кижилери өзүп доругуп келген. Бөгүнгү Байбусоновтарда тараажы, эртемден, башкы, шахтёр, металлург дээш өске-даа мергежилдиг кижилер бар.

ЧУРУКТА: Р. Байбусонованың эмчи сестразы Ольга Панова-биле сүмележип орары.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Кижилер болгаш чылдар

ЧАҢГЫДА СИҢНИККЕН АЯЛГА

Ижикиниериниң кадыр сынаарында кандыг чаңгы сиңниккээн дээр. Аныяк кыстың өткүт каткызы, аңчы иттиң ээргизи, айлаң куштуң ыры... Уран аялга шупту ында.

Тос харлыг оол ачазының утбазы Курзук-Кадайның кыдат хомузун хой кадарып чорурунда-ла, бүдүү хойлаптар турган. Ынчан час турган. Меңгилер хүнге моңгүннелген, ак-көк дээрже, куспактаанзыг, херегилен алган тургулааннар. Хомуска чаа ойнап өөренип чоруур оол аялганың талыгырда барып чаңгыланып турарын магадап, бир үн бергеш-ле, дыңнаалап турган, хоюн ырадып-даа аар турган. Ооң хомузунуң ыры аялга бежин ужугун чедип турган болган. Улуг улустуң кулаа эмаа өөренип-даа калган. Аялгага чежемейниң-даа таарзынза, дөргүл-терел дүвүрел үнген. «Чазып хомуставас, кижи алдыстай бээр» дээш, кыргайавазы хомузун хавырып алган.

Өөренип калган хомузун чоктааш, Маржымал дыка чаасказынзыраан, хол, бут чок-биле дөмей болган. Кыдат хомусту арай деп дилеп турган тып алгаш, арт ашкаш-ла, соң-биле дөмейлештир кулузундан хомус кыла шаап алган. Ийи удаа чадашкаш, үш дугаарында шыдап үнген. Улус дилей бээр дээш, демгизин алган черинге дедир суп каан.

Бир-ле хүн аалга арткан улус шайлап оргаш дыңнаарга, даг уундан уранчыг аялга кээп турар болган. Тура халышкаш, хомусту барып көрген — ол-ла чериде. «Дадайым, аал-оранче албыс-шулбус кирип эгелээн-дир, ээлеңгелен-дир — деп, шуваганчылар тайгаже сүт-даа чажып турган. Кылып алган хомузун даш адаанга чажырып кааш, аалынче ол чаныптар.

Хөгжүмге ынакшыл ынчаар төрүттүнген. Ооң ачазы согааш-бала чазаар шевер-даа болза, хөгжүм херекселдерин чаңгысты-даа кылбаан. Ийи кыс дуңмалары харын бо талазы-биле сонуургалдыг болганнар. Оларның бирээзи Кызыл-Тоннуг шөйүндүден кыжаны сывыра тырткаш, ону дески ыяшка кадыргаш хылдааш, кажыкты кулак кылган бызаанчы кылып алган. Оозун кырынга салып каарга, салгын суйбаарга, ырлай бээр болган. Ону көрүп алгаш, ол харлыг оол бызаанчыны чазап алган.

— Ачам дошпулуурга ойнаар кижи. Айтып берип өөреткени-даа, авам-ла «Межегейни» бодум тып ойнай берген мен. Бистиң өөвүстүң эң хүндүлүг эттери хомус, бызаанчы, дошпулуур турган. Оларны дөрде аптара кырынга чыскаай салып аар, байырлаар чүвевис ол — деп, Маржымал Очурович чугаалап орар.— Амгы аныяктар оларның адын-даа танывас, ойнап даа билбес боор-дур. Оларны өөредир чугула.

Шынап-ла, алдын, мөңгүн-даа, каас-байлак-даа кижиниң сагыш-сеткилин байлакшытпас. Хөөг аялга дыңнаан чаш уруг безин хүлүмзүрүй оярак удуур. Ырны чүрээн дамчыштыр эттирген кижи каржы болуп шыдавас. Ынчангаш дөрген чыл ажылдаан башкы уттундуруп бар тыдар тыва хөгжүм херекселдерин чазаарынга, орта ойнаарынга өөреникчилерин өөредип турар. Чамдык шеверлер чүгле игил, бызаанчы кылып турар болза, ол догерезин чазаан. Тос хевирниң хөгжүм херекселдериниң автору ам бүшкүүр, кеңгирге, ыяш хомус, шоор кылыр сорулгалыг. Чээрби бир бызаанчыны, он тос дошпулуурну, чээрби лимбини, он ийи игилди ол чазаан. Домбраны, дүңгүрнү бир-бирин кылган. Демир-хомусту үш чүс чедир. Бүшкүүрнү бо чоокку үеде кылып эгелээр бодап турар. Ам чүгле чамдык кезектерин белеткээри арткан. Ол орус болгаш өске-даа совет хөгжүмчүлериниң музыка херекселдери чазап турар шеверлериниң дугайында хөй номнарны номчаан.

Хөгжүм херексели чазаарынга бир-ле дугаарында ыяш херек. Арга киргеш ыяшты кезип алыры ындыг белен эвес. Ыяшты шилип алыры — бир ажыл. Ол турда-ла ону барып шинчилеп эгелээр. Үш чылдан эвээш эвес ону кургадыр. Чамдыкта харын он ийи чыл чедир-даа кадырып ап турар. Ынчаар кылган чадаган өткүт үнүг болур. Дыт, шиви, хадың ыяжын ол херегле турар. Бир талазын хомден-даа кылып аар. Алгыны ынчаар белеткээри база хөй күштүг негээр. Ангор өшкү дүгүн болгаш аът кудуруун хыл кылдыр ажыглаар. Чер-черде Маржымал Очурович ышкаш мастерлер эвээш эвес. Оларны материалдар-биле хандырарын Культура министерствозу чедип албаан. Чымчак ыяш, хырба, будук дээш, ээриилдер, быжыглаштар тывылбас. Чазанып нарын херекселдер база херек. Бо бүгүнү боду тывыптынар апаар.

Чымыштыг ажылга ооң бирги дузалакчызы он дөрт уругларының иези Хоор Дагбаевна. Ол нарын дүктерин ылгап, алтыны эттеп берип турар. «Сарадак» ансамбльниң уругларынга тыва хеппи ол даараан.

Маржымал Очуровичиниң улуг өг-бүлезинде хомус ойнавас кижи чок. Тускай ансамбль тургузар-даа болза ажырбас. Алдан харлаарын уткуштур бодунуң кылганы хөгжүм херекселдериниң үделгези-биле өг-бүле концертин белеткеп турарын ол чугаалады. Ачазының кылып кааны хөгжүм херекселдериниң хөөнүн оглу Юра киирер. Ол — Бора-Тайга кодээ Культура бажыңының директору. Аныяктарның национал хөгжүм херекселдериниң оркестрин тургузуп алган. Хөгжүмзүг өг-бүлениң суурнуң культурлуг амыдыралынга салдарын башкыларның хомусчулар ансамблиинден көрүп болур. Хомусчуларының саны өзүп турар. Кылган игил, бызаанчызы хөлдүүн башкы клубтарга берип турар. Клубка келген хөй чон уран-шевер мастерниң кылганы чадаганның таалаачыг аялгазын дыңнап турар. Ол бүгүнның херек болбас аргажок.

Хөгжүм херекселдерин чүгле чазап кылыры-биле ол кызыгаарланмайн турар. Ол үш кижиден тургустунган өөреникчилериниң «Сарадак» ансамбли «Орлёнокка» барып, бүгү чурттуң уругларының төлээлеринге ай тудкан. Ансамбльдың киржикчилериниң бирээзи—башкының оглу Буян Ондар. Орта хөөмейлеп турган оглу Алексей ам көдээ ажыл-агый институдунуң филиалында өөренип турар. Олимпиаданың культурлуг программазынга, Москвага эрткен улусчу чогаадыкчы фестивалынга база киришкеш келгеннер. Аныяк хөгжүмчүлерни удурткаңы дээш телевар-даа алгыбайн келген. Ол дээрге ооң амыдыралызың чарылбас вааежени болган.

Мастерниң ажылдары чүгле бистиң республикада эвес, өске-даа черлерде, дашттыы чурттарда билдингир. Оларны Ленинградтың этнография музейинден көрүп болур. Ростовчуларга белек кылдыр аът баштыг бызаанчыны берген. Новосибирск консерваториязынче, Бурятияже хомустарны чоруткан. «Крестьянка» журналга Маржымал Очурович дугайында материал үнген соонда, Магадан облазындан өөреникчи Алёна чагаа бижээн. Успискиден. Новгородтан. Марий АССР-ден хөгжүм херекселдериниң ооң-ла чуруун чорударын дилээн чагаалар кээп турар. Москваның № 846 школазының баштызы Ю. Высоцкий келиңер деп чагаа бижээн. «Сарадак» ансамбльни «Хөглүг которжуттарга» киржиринче база чалаан. Дыштаныылгада бээр дээш, ада-иелер-биле сүмележип белеткенип алган турда, улус өөредилге болгаш культура килдистери деткимче бербейн барган.

Хөй чылдарда күш-ажыл башкылап келген дүржүлгалыг башкы уругларны амыдыралга белеткээринче сагыштыг салып турар. Олар ам шай согаажы, эдирээ, хетпе, хек аскыыжы, далган өөр ыяш, бежерек стол, сандай чазаарынга мергежии бар чоруурлар. Чүгле чазаар эвес, тыва хээлерни, чурукчарны ыяшка, демирге дүжүрерин база билип алганнар. Шеверлерниң хөгжүм херексели кылырын ол бүзүреп турар. Оолдары хомустарны боттары кылып аарлар. Улусчу чогаадыкчы фестивалынга киириштир оларның ажылдарының делгелгезин-даа кылып болур.

Мастерская музей-биле дөмей. Ында национал хөгжүм херекселдериниң кандыызыдаа бар. Улуг назылыглар борта келгеш, «кончуг эки ажыл тывылдыр-дыр сен, Ондар» дээш, ооң холун-даа туткаш бээр. Ойнаарлары чараш аалгаларны тоглаадырыттыр. Ойнап билбестери Маржымал Очуровичиден дилээр. Таалаачыг хөгжүмнү караан шийип алгаш дыңнап орарлар...

Оолдар, кыстар чонунуң культуразын, төөгүзүн эки билир ужурлуг деп, башкы санап турар. Ынчангаш болгүмнерни тургузар, аныяктарны өөредир апаар. Тыва хөгжүм херекселдериниң чуруун открытка кылдыр парлаары, ус-шевер мастерлериң, башкы кадрларны белеткээри дээш өске-даа ону дүвүредип чоруур айтырыглар-ла хөй. Оларны шиитпирлээринге бичии-даа бол үлүүн киириштирер — ооң сорулгазы ол.

«Сарадак» ансамблиин оттүндүр ырлап турар садик назылыгларже сеткил ханыышкын-биле көрүп орган баштайгын аршыгаа аас-кежиктиг хүлүмзүрүүү чайнай берген. Хөгжүмнүү болуп төрүттүнген кижиге салган арттыраарыңдан артык шаңнал чок.

А. ХОВАЛЫГ.

Улусчу чогаадылга фестивалы

СЦЕНАДА — МАЛЧЫННАР

Сүт-Бажы суурнуң Культура бажыңынга дыштаныр хүн бүрүзү бир-ле коллективтиң күш-ажылчы рапорту-биле эгелээш, ук коллективтиң уран чүүл көрүлдези-биле доостуру чаңчыл болу берген.

Чон мурнунга коммунистиг күш-ажылдың «Шенелиг» сүт-бараан фермазы 160 тонна сүттү курунеге садар планын эрткен чылдың тос айларында күүсеткеш, ам беш чылдың 2-ги чылының бирги кварталының үлүүн оранчок күүседип бергенин рапорттааннар. Коллективтиң уран чүүл көрүлдезин чонну улам сорук киирген. Эң ылангыя саанчылар Каракыс Хуналдай, Людмила Дамбыы, Лариса Салчак, Борис Хуналдай, моторист Кадыр-оол Дамбаа, ферма эргелекчизи Антонина Эникпей оларның күүсеткен ыры, шүлүктери, танцылааны көрүкчүлерин магадаткан.

Ол ышкаш чон мурнунга рапортун № 1 хойжу бригаданың коллективи берип, малчыннар Кысылбай Александра, Хажики Чыштыыдай, Ондар Багай-оол, бригадир Раиса Ооржак олар уран чүүл көрүлдезинге эки киржилгезин көргүскеннер.

Ийи дугаар хойжу бригаданың малчыны Бухаров Чымбаның өг-бүлезиниң уран талантызын чон магадаан. Малчын боду сыгыртып, хөөмейлеп, ырлаан, өнүүш ишти Маадырие Сарыг Деге-Кара мындыналдыр ырлаан, оглу аныяк малчын Григорий Чымба гитаралыг аян туткан —күш-ажылчы-даа, уран талантылыг-даа өг-бүле диртин мактатканнар.

Бригаданың өске дежигуннери Амирди, Билимаа Монгуштар, хоочун хойжулар Долчанмаа Мөңге-Байыр, Көк Куулар, Соңгулда Монгуш болгаш өскелер-даа уран талантызын бэраалгаткан.

Малчын коллективтериниң соонда механизаторлар, чолаачылар, тудугжулар болгаш өске-даа коллективтер кылган ижиниң дугайында рапорттап, социалистиг хүлээлгелер алырынга, уран чүүл көрүлдезинге киржиринге мак белеткенип турарлар.

К. НАТПИЙ-ООЛ.

КӨРҮЛДЕ ЭГЕЛЭЭН

Улуг Октябрьның юбилейинге тураскааткан агитквартал-дар аразында уран чүүл көрүлдези Барыын-Хемчик районнуң Аксы-Барлык кодээ Культура бажыңында эгелээн.

Эрткен неделяда «Челээш» агитквартиралың концерти болган. Концерт мурнунда агитквартиралың чурттакчылары «Чаа чаңчылдар болгаш ёзулалдар» деп темага сайгарылга кылган. Чурттакчылар ортузунга эрткен оюн-тоглаа, концертке суурнуң хоочуннары К. Ооржак, О. Монгуш. Д. Сайын идепкейлиг киришкен.

Б. СААЯ.

Сүт-Хөл районнуң «Урожай» эки тура спорт ниитилели (даргазы А. Т. Монгуш) ажылын үениң негелдезинге дүүштүр эде тургузуп, дыштаныылга хүннеринде спорттуң аңгы-аңгы хевирлеринге маргылдааларны организастап турар.

Районнуң совхозтарының болгаш албан организациялар коллективтериниң аразынга волейбол маргылдаазын Карл Маркс аттыг совхозтуң төвү Ийме суурга эрттирген. Анаа чеда коллективтиң спортчулары кужун шенешкеннер.

Эр улустуң, херээженнерниң чеди-чеди командаларының аразынга чидиг демисел үргүлчүлээн. Ооң түңнелинде эр улус командаларындан «Сүт-Хөл» совхозтуң Кызыл-

КЫЗЫЛ-ТАЙГАЖЫЛАР ТИИЛЭЭН

Тайга салбырының командазы 6 санныг арыг ойнап алгаш (капитаны Владимир Ондар), бирги черге төлептиг болган. Район төвүнүң командазы (капитаны Вячеслав Ондар) 5 санны ойнааш, ийиги, «Алдан-Маадыр» совхозтуң командазы (капитаны Альберт Монгуш) үшкү черлерни алгылааннар.

Уруглар командаларының маргылдаазы солун болуп, херээженнер ортузунга спортту калбартырынга үлегер-чижек тиг болган. Шыңгыы демиселдиң түңнелинде Кызыл-Тайга командазы (капитаны Шолбана Монгуш) чедиишкинниг ойнааш, тиилекчи болуп үнген. Карл Маркс аттыг совхозтуң командазы (капитаны Роза Дандар) ийиги, район төвүнүң командазы (капитаны Савда Монгуш) үшкү черлерни ээлээннер.

Ол маргылдааның түңнелинде республика маргылдаазынга киржир командалар шилиттинген.

Эң эки хаалдакчы дээш Кызыл-Тайгадан Эрес Монгушту, Иймеден Чечек Монгушту, эки судьялааны дээш Валерий Хертек, Роман Ондар оларны хүндүлел бижик болгаш өртектиг белектер-биле шаңнаан. Тиилекчи командаларга хүндүлел бижиктер, өртектиг белектерни тывыскылаан.

Маргылдааның киржикчилериниң хандырарынга Карл Маркс аттыг совхозтуң удуртулгазы, ында профэвилел, комсомол комитеттери улуг дузаны чедирген болгаш Культура бажыңынга массалыг оюннарны организастааны солун болган.

Чамдык совхозтарның удуртукчулары спорт ажылынче кошкак кичээнгей салып, спортчу командаларын автотранспорт-биле хандырбайн турар. Чижээ, «Сүт-Хөл» совхоз маргылдаага киржир командаларын автобус-биле хандырбаан. Оон келген спортчулар ажык чүък машиназынга олуруп алгаш келген.

Б. ОНДАР.

БОЛЧАГ

Сөзү Вл. КАРА-САЛДЫНЫ. Аялгазы М. КУЖУГЕТТИНИ.

Хөглүг
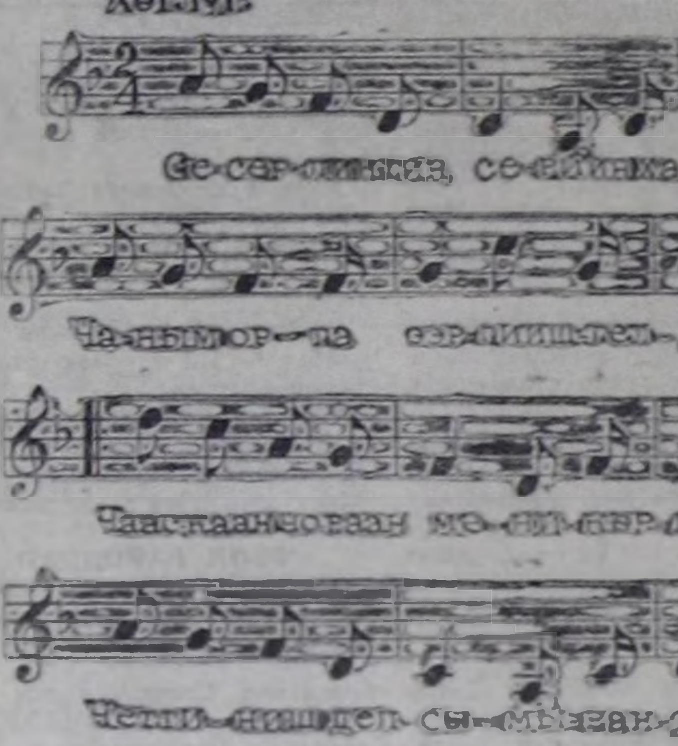
Сесерликтиң серини хады
Чаным орта ээргиништелди.
Чаасказын чораан мени
көргеш,
Четтиниш деп сымыранды.
Хөглүг салгын үдээ-биле
Холумде-ле базып чор мен.
Ырлавышаан менче шиглей
Ынаам урут уткуй келдин.

Эгенниичел хүлүмзүрүүн
Эъдим-сөөгүм чымырт
кылды.
Ээлгир хөөр салаазарың
Эктим ажыр кулбурады.
Чүрекейлер согладжипкеш,
Чалыы шаавыс олейлеп тур.
Чүткүл-сорук хөннап алгаш,
Чаа-Суурже чаным ор бис.

ХҮЛЭЭЛГЕ КҮШТҮГ

Бистиң шериг назылыг чүс-чүс оолдарывыс Төрээн чуртунуң аңгы-аңгы булуңнарында шериг хүлээлгезин эрттирип, хамааты дадыгышкынын ап турар. Шеригден оолдар мурнунда тургаанынга бодаарга, бодамчалыг, амыдыралчы туружун тодарадып апкан келирлер.

№ 5 «Шыңда» үнген «Даалгадан ээп келбээм» деп материалды номчааш, кезек када харлыгып, баарым ажып, пат болдум. Солунну номчуп эгелей бергеш, улаштыр дораан төндүрүптериңден дидинмейн, кезек боданып ордум. Кижиниң ызы келир чорду.

Чечен Сергеевна эзулуг-ла маадырны өстүрүп кижизиткен-не-дир. Шериг даалгазын күүседип чораан амы-тынындан чарылган солдат оолдуң незиинге кичээнгей кончуг чугула дээрзин айыткаан шындыр. Ие кижи оглун дук-хүн чок бодал чоруур болгай. Эр-зип суурнуң пионерлери, комсомолчулары ону чааскаандыратпас боор деп идегел артым.

Мээң улуг оглум амгы үеде Камчаткада шериг албаны эрттирип турар. Оглувустан үргүлчү чагаа кээп турар. «Кызыгаарның дүлгүүрүн холдап салбайн, Төрээн чуртумну карак огу дег камгалап тур мен, авай, ачай»—деп, ол бижип турар. Хүлээлге күштүг болгай. Уруг-дарывывыс эки кижилер болур болза-ла, сагыжывыс дыш болур болгай. Кажан олар бүзүрелди бадыткавайн баарга, бисте аажок аарышкылыг...

Аныяк оолдарны эрес-дидим, быжыг тура-соруктуг чорукка кижизилеринге солунда үнген материал база салдарлыгдыр. Чүгле аныяк-өскен эвес, улуг кижини безин бодандырар.

А. ЭНГЕ.
«Тыва даг-дүгү» комбинатта деригжер машинизи.

УТТУУЧАЛ ДАРГАЛАР

Эргим Мергелдей. Тес-Хемниң «Чолураа» совхозка ужуражыр аргавыс кандыгыл? Четпестерге кулааң дыыжы, караан кескү болурунга дуза дилексеп олурарым ол болбазыкне, төрээн. Суур төвүнде клувувус дорүнде кино үндүрер үтек-бижиң бар. Ол бар боор дооста, салымы бак, сугбайнраан бажың-дыр ийин. Чабын дамдылаан туруп бээр, ыжыыш чүдей дора — ажыттынмас, хагдынмас кылдыр шаа дөмүп каар. Чалтикыыныг хуннерде кижи анаа ажылдаар ужур-даа чок, кырынче суг куткан өрге, күскеден-даа дора чуртталга эгелээр. Идик-хептен кижи алыр чүү-даа чок ап аар, көк моон эуве болу берген оон үнүп кээр сен.

Соок дүжүп орда ооң иштинге кире бээрге, кижиниң чүгле дижи шаккылаар. Чагы-даа кедирип каар болза, анаа кижи кайып ажылдай аар, анай-ла агара көжүп каар ыйнаан.

Кинону үндүрбейн баар аргазы база чок. Ажылчы чонунуң негелдезин канчаарыл? Ай, кварталдың план күүселдезин чүнүң-биле дуглаарыл?

Эгир чылын чыл эгезинде эде тургустунар улус бис дижип, аажок-ла ажыл-ишти күгаа кылып, даартагы хүнче талыйтыр көөр план-хемчеглерни, чогумчалыг хүлээлгелерни-даа ап-ла турдувус. Ам херек кырында факт-барымдааларга даянгаш, шынның арынынче саң дорт көре каалтар болзувусса кино үндүрер черинсте бадал ыглаксанчыг хевээр, кандыг-даа өскерлиишкин болбаан.

Кино механиги-ле кончуг шыдамык тол-дур. Шыдыраага аът көжүн-ле кончуг билир тур боор, аргастанып, хоргастанып турган, кино үндүрерин черле уттпас чаңныг. Ол бо чылын кино көргүзер дериг-херекселдерин көрүкчүлер олурар зал иштинге киирип алгаш ажылдап кыштады. Шымылааш-шиилээн, шалыраан-шылдырээн даажы-ла дени! Кулак уюкталыр! Кинодан үнгеш, чаным бар чыдарыңга безин кулак иштии дүүлээр, дүлейлеп калган ышкаш сагындырар. Шугул суг кижи анаа кино көрген ажы чок, дораан сагыш зарын ат болур чыгыы.

Ооң кадында ийи-чаңгыс опчок-тенек дөвес холдуглар база бар. Кино үндүрер аппараттың хайы-бир эзриилин, артык кезээн ушта долган суг аппаргылаар.

Бо бүгүнү совхозтуң удуртулгазы-даа, кодээ Советтиң күүскому-даа билир хирезинде, чай боорга кыштче чылыскаш, кыш болурга чайже шилчиткеш, шуут-ла уттуп аарлар. Бистиң бо уттуучал даргаларывысты база катап сагындырып, ыт-шимээн чок ыржым залга кино көөр аргазын тыварын оралдажып көрүңер, мерген угааныг Мергелдей!

ХЕМЧЕГ АЛЫРЫН УТКАН БЕ, АЗЫ?...

1980 чылда хайысылал Кызылдың Кочетов кудумчузунуң бажыңда, дыштанылганың болгаш культураның Н. Гастелло аттыг паркының аксында, № 2 ортумак школаның чанында дөрт каът чурттаглы бажыңның адаккы каъдының бир ажынде калбаң ыяшта кескү. Чараш, кызыдыр парлап каан «Пончиковая» деп адрес көстүп келген. Иштинче кире бээрге, столдар салгылап каан оразлдың иштинда-даа арыг-силиг болгаш каастанга-дериилгезин-даа чараш. Дүрген чемнени тыртып алыр тырыхы далганнардан эгелээш, дигаа эъди, котлеталар, хааржан балык болгаш дагаа чүүргазы база суксунга ижер азы-бүрү соктар дээш амданныг чаагай, чиик чемнер-ле хой турган.

Бичии-даа бол, ол ниити чемнениилге чериниң ажыттынганы аажок таарымчалыг, эки турган, артында-ла улуг-биче кижилер хайныр — хөлдүг черде ышкажыл. Бичии уруглар-даа, улуг кижилер-даа аңаа аажок өөрээн. Четтиргенин илереткен чылыг, чымчак сөстер сөглеттинмээнде-ле, чылдың күзүнүнде ол хагдынган. Өөрүшкүүү улуг кара шоочо солуткан, «Пончиковая» деп адрес база хевээр турза-ла турар. Ам ол чер ажылдавастаан!

Ол бичии чемненир чер чүге хагдынганыл? Ниитиниң чемненилгезиниң треэн ооң ылдаазаның чүү деп харыылаар арги? Азы эскербейн турар бе, азы кандыг-бир хемчег алырын уткан бе, азы шуут хагдынары ол бе?

К. МОНГУШ,
Кызыл хоорайның чурттакчызы.

ФЕВРАЛЬ 16-ДА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.20 — Фильм-концерт. 9.00 —С. Михалковтуң маадырлары экранда. «Ыттың паровозка солуп ап тур мен». 10.05 — Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Алыс шыныың үени». 10.35 — 11.45— «ССРЭ-ниң улустуң артизи О. Н. Андровская». 16.00 — Медээлер. 16.15 — Көшкүн спорту. Делегей чемпионады. Эр улус. Голландиядан дамчыдылга. 17.00 — Уругларга аравтаннар дугайында. 17.30 — «Эрга песте чаа хээлер». 17.55 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. «Афганистан: энтежинлгеже оруу». 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00—«Дургедэзшкин». «Эрги үе-тывыштың айтырыглары». 19.30 — Дж. Вердиниң «Отелло» деп операзы. «Италияның Арена ди Верона» театрының шиизи. 21.00 —«Үе». 21.35 —Шиниң уланчызы. 23.00 — Плевдинниң «Мансудэ» уран чүүл ансамблиниң концерти. 23.35 — 23.50 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 —Док. фильмнер: «Чер», «Алыш часкаашкыннарының соонда». 8.35; 9.35—Төөгү. 8 класс. Декабристерниң тура халышкыны. 9.05 — «Тоску бедик чалгыг». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 —КПТУ сургуулдарынга. М. Е. Салтыков-Щедрин. Тоолдар. 10.35; 11.50 —Төөгү. 5 класс. Буруу Грецияның театры. 11.05— Көдээ ажыл-агый билиглериниң университеди. 12.25 — Эртем-тайылбырлыг фильмнер: «Орус кыш». «Кышкы хүндүс». 12.55—Медээлер. 13.00—14.35 — М. Ю. Лермонтов. «Маскарад». Шииден үзүндүлер. 16.55 — Хаак спорту. Делегей чемпионады. 5 км. Херээженнер. ГФР-ден дамчыдылга. 18.15 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.30 —«Күш-ажылдың болгаш уран чүүлдүң шилелиг». Ажылчы чоннарның бот-тывыгыр улусчу чогаадылгазының ийиги Бүгү-эвилел фестивалының чоруун турарының дугайында дамчыдылга. 19.10 — Уругларга — фильм. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия төрү». Программада: Медээлер. «ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизинге уткуштур». Тываның делегаттары-биле ужуражылга. «КАЙ экраны». Республиканың бүдүрүлгелеринде техника байдалының дугайында. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «Делегей панорамазы». 21.00 — «Үе». 21.35 «Ак-көк дагларның чажыдыы». Уран-чечен фильм. 22.50 — Док. фильм. 23.20 — 00.05 —Баскетбол. ССРЭ чемпионады. Эр улус. «Жальгирис» — «Шахтер». Каунастан дамчыдылга.

Редакторнуң оралакчызы К. К. САТ.

агаар

Республикага шокар булуттаар, бичии хар чаар. Дүне агаарның температуразы 25—30, хүндүс 15—20 градус соок болур.

Кызылга шокар булуттаар. Дүне хар чаар. Дүне агаарның температуразы 26—28, хүндүс 15—17 градус соок.

КИНО

ФЕВРАЛЬ 15-те

«НАЙЫРАЛ»: «Не забудьте выключить телевизор» 13.00 «На площади Гарибальди» 14.30 «Все против одного» (2 серияныг) 10.00, 16.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: Киносборник № 157 9.00, 12.00 «Потерпевшие с Лигурии» 10.20, 13.20 «Бродяга» (2 серияныг) 15.00, 18.00, 21.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Полет в страну чудовищ» 12.00 «Иди и смотри» (2 серияныг) 13.40, «Змеелов» 16.20, 17.50, 19.30 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Тайна жителей луны» 10.00 «Глория» 11.40, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 (узаткан) шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Маленькая волшебница» 14.00, «Невероятные приключения итальянцев в России» 15.30, 17.20 шактарда.

СЭКП Тес-Хем райкому, улус депутаттарының район Совединиң күүскому, 1943 чылдан бээр СЭКП кежигүнү, персоналдыг пенсионер

Сергей Амытаевич
НУРСАТТЫҢ

узак аарааш мөчээниниң дугайында дыңнатпышаан, ооң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыыдалын илергейлеп тур.

Адресивис 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63. редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47. корректорларның 2-27-41. бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн баргаңда 2-32-73 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга ажазы.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгының херектериниң талазы-биле курунге комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3451.
ТС—00739.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1987 чылдың февраль 17 вторник № 41 (13341)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек

СЭКП ТК-нын Чингине секретары М. С. Горбачевтун «Ядролуг чепсек чок делегей дээш, кижи төрелгетенни дириг арттырар дээш» делегей шуулганынын киржикчилери-биле ужуражылышкыны Кремльдин Улуг ордузунга февраль 16-да болган.

Ужуражылышкыннын киржикчилеринге М. С. Горбачев чүве чугаалаан.

ТАЙБЫҢ ЧУРТТАП ӨӨРЕНИР

«Ядролуг чепсек чок делегей дээш, кижи төрелгетенни дириг арттырар дээш» делегей шуулганының киржикчилери-биле М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ ужуражыышкыны

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң «Ядролуг чепсек чок делегей дээш, кижи төрелгетенни дириг арттырар дээш» делегей шуулганының киржикчилери-биле ужуражышкыны Кремльдиң Улуг ордузунга февраль 16-да болган.

Аңаа сезен ажыг чурттан политиктиг янзы-бүрү партияларның, хөй-нийти шимчээшкиннерниң, хөреңгитен бөлүктерниң төлээлекчилери, эртемниң болгаш культураның ажылдакчылары, шажынның ажылдакчылары чыглып келген.

Ужуражышкынны Тайбыңның камгалаарының, ядролуг айыылга удур совет эртемденнер комитединиң даргазы академик Е. П. Велихов ажыткан. Ооң соонда шуулганның профессионалдыг ужуражышкынының төлээлекчилери: эртемден-эмчилер болгаш эмчилерден — Гарвард университединиң профессору Б. Лаун (АКШ), бойдус эртемденнеринден — Пристон университединиң профессору Ф. фон Хиппель (АКШ), хөреңгитеннерден — итали-совет садыг палатазының президентизи Р. Оссола; политологтардан — Айыыл чок чорук айтырыглар институдунуң директору Э. Бар (ГФР), шажын ажылдакчыларындан — митрополит Павел Мар Григорий (Индия), культураның болгаш уран чүүлдүң ажылдакчыларындан — чогаалчы Г. Грин (Великобритания), «Генералдар тайбың дээш» шимчээшкининден — «Генералдар тайбың болгаш чепсегленииишкинниң дүжүрери дээш» бараның бөлүктүң администратору генерал М. Харботтл (Великобритания), «Экологтар тайбың дээш» ужуражышкындан — «Защита природы» журналдың кол редактору В. Нейков (Болгария) чүве чугаалааннар.

Ужуражышкынның киржикчилеринге М. С. Горбачев чүве чугаалаан. М. С. Горбачевтуң чугаазын улуг кичээңгей-биле дыңнаан болгаш азын часкаашкыннары-биле үдеп турган.

Ядролуг чепсек чок делегей, улустар аразынга кижизиг харылзаалар дээш

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чугаазы

Хүндүлүг агайлар, дээргилер, эштер!

Кижи амытанның даартагы хүн дугайында эң баштай болап эгелээн үезинден бээр аңгы-аңгы чурттарның болгаш улустарның эң угааннык кижилери тайбыңның салым-хуузунуң дугайында, кижи төрелгетенниң келир үезиниң дугайында айтырыгны салып турган боор чадавас.

Ол болгаш ооң-биле холбашкан темаларның талазы-биле бодалдар ындыг-ла ырак эвес үеге чедир угаан-бодалдың аңаа-ла ылгыы оюну кылдыр, философтарның, эртемденнерниң, шажын-чүдүлгелиг кижилерниң хүн бүрүде ажыл-херектеринге хамаарышпас чүүлдери кылдыр көрдүнүп турган болгай. Ол айтырыглар сөөлгү он чыл иштинде шуут-ла практиктиг чүүлдер апарган. Ооң чылдагааннары билдингир.

Ядролуг чепсекти, ону чедирерниң чепсек-херекселдерин кылып тургусканындан, а ооң соонда канчаар-даа дажок хөй кылдыр курлавырлап, мөөңнээн чорук кижиниң бодунуң-на амы-тынын боду техниктиг арга-биле узуткаар аргалыг болдурупкан. Ооң-биле кады делегейде частыышкынның социал материалын мөөңнээн чорук, үндезини-биле өскерилген делегейниң берге айтырыгларын күш-биле, даш вектен салгап алган аргалар-биле шиитпирлээрин үргүлчүлээриниң оралдажыышкыннары айыыл-халапты политика талазы-биле элээн боттуг ышкаш болдуруп турар. Угаан-бодалды, амыдыралдың хевирин милитаризастаар чорук ядролуг чепсек-биле бодун боду узуткап өлүрер чорукче орукта моральдыг доктаадыышкыннарны кошкадыр, а чамдыкта шуут чок болдурар.

Өлче баштайгы базым кажан-даа эң-не айыылдыг болгаш, ындыг базым кылдынган-даа деп чүвени уттур эргелиг черле чок. Ядролуг чепсекти кижилерге удур херек кырында ийи катап ажыглаан боор турар. Ону өске күрүнелерге удур ажыглап болурунуң аргаларын он-он катап — он-он! деп онзалап айтып тур мен!— шыңгыызы-биле чугаалажып көрүп турганын документилерден тодарадып көрген болгай. Ону мен шүгүмчүлээр дээш азы буруудадыр дээш чугаалаваайн тур мен, ынчалза-даа ындыг пленнарны оон-даа артык шыңгыызы-биле көөр ужурлуг. Кижи төрелгетен оортан катап дирлип, үнүп келир арга чок, ындыг кызыгаарда кайы хире чоокшулай бергенин база катап айтыр дээш ону чугаалап тур мен.

Делегейниң бирги дайыны ол үеде чурттап турган кижилерни качыгдалдарының болгаш узуткаашкыннарының аңаа чедир турбаан хемчээлдеринге, узуткаашкын аргазының эң-не кадыг-дошкун, араатанзыг болгаш техниктиг ылгал чок чоруунга таварыштырган. Ооң таварыштырган балыг-бышкыннары кандыг-даа коргунчуг болган болза, делегейниң ийиги дайыны оон бүгү-ле «рекордтарын» ашкан.

Бөгүн суг адаанга эштир чаңгыс-ла стратегтиг хеме делегейниң элээн каш ийиги дайыннарынга домей узуткаашкынныг күштүг боор турар. А ындыг хемелер дыка хөй, он-он болгаш ядролуг системалар оларнын-биле кызыгаарлаттынмайн турар. Амгы үеде бар ядролуг чепсектиң эң эвээш кезиин безин ажыглаар болза, оон болур айыыл-халапты, кижиниң идеязын дорамчылаан чорукту бодаары безин берге болур.

Делегейниң ийиги дайыны соонда (ол ышкаш бирги-даа дайынның соонда) улустарның узуткаарын катап болдурбас ындыг делегей чуруму организастаарының оралдажыышкыннарын кылып турган. Ындыг оралдажыышкыннар оларга онзагай идеглелдерни долу хемчээлдиг кылдыр бадыткап шыдаваан-даа болза, ис чок эртпээн. Ол ышкаш Каттышкан Нацийлар Организациязы база ажылдап турар. Күрүнелер аразының болгаш хөй-нийтиниң ооң мурнунда чок турган регионалдыг болгаш өске-даа структуралары тургуп турар. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, делегей нийтилежилгезин делегей дайынналарынга чедирип келген буруу «логиказын» уштуруунуң политиктиг дилээшкинни үргүлчүлеп турар-дыр.

Ядролуг дайын болур болза, ооң соонда кандыг-даа айтырыглар артпас болгаш чугаалажыышкыннар кылыры-биле чүгле стол эвес, харын-даа тош-даа артынга, даш-даа артынга олурар кижи чок болур. Ядролуг үрелээшкинден амылыг эштип үнер ийиги демир-сал черле турбас. Ону кижи бүрүзү угаажылап бодап билип турар болбайн аан. Херектиң ужуру: бүгү-ле чүүлдер «боду-ла бүде бээр боор» деп идеген болбас апарганын угаап билиринде боор турар-дыр. Ынчаар бодап турарлар делегейде ам-даа эвээш эвес. Ынчангаш моон соңгаарлатвайн, улустар аразының харылзаалары, чазактарның болгаш күрүнелерниң ажылын ядролуг чүс чылдың херек кырында байдалдарынга дүүштүр чорудары эргежок чугула боор турар.

Ийет, айтырыг чогум-на мынчаар салдынып турар: бир болза, политиктиг угаан-бодалды үениң негелдезинге дүүштүр чорудар, бир болза, Чер кырынга хөгжүлде болгаш амыдырал боду узуткаттынгаш турбу болур.

Кижи төрелгетенниң херектерин, ылаңгыя улустар аразының политиказынга дайын биле тайбыңның, кижи төрелгетенниң догуннап чурттаарының болгаш узуткаттынарының аразында амгы үеде колдап турар чөрүлдээлерниң дугайын чаңгыс-даа минута уттуп болбас ужурлуг. Ынчангаш ону чогуур үезинде болгаш тайбыңның талазынче чаа шиитпирлээринче чүткүүр херек.

А ону чедип алыр төлээде, төөгүнүң чедип алганы бүгү эң эки чүүлдерни тодарадыр, байлакшыдар, бот-боттарының аразынга үлежир, эргижирээн айтырыгларны чаа, чогаадыкчы ёзу-биле көөрүн оралдажыр ужурлуг.

Амгы делегейде тургустунган кыжаныышкыннарны узуткаарының күжүн болгаш дидим чоруун боттарывыстан тып алыр-албазывыстан чүгле кижи төрелгетенниң бурунгаар депшилгези эвес, харын база ооң бодунуң артар-артпазы хамааржып турар.

Аңаа идеген болурунуң үндезиннери бар деп бодаар мен. Ооң чүгле түс-түс төлээлекчилери эвес, харын бүгү кижи төрелгетен бодунуң төөгүзүнде бир-ле дугаарында бодун чаңгыс зай чарылбас кылдыр угаазылап, кижиниң ниитилелиниң болгаш бойдустуң делегейде бот-боттарындан хамааржырын көрүп, бодунуң материалдыг ажыл-чорудулгазының салдарын тодарадып эгелеп турарын эң сөөлгү он-он чылдар көргүскен.

Кижилер ядролуг кыжаныышкынны чүгле угаап-медереп билген эвес, харын база ону чайладыры дээш демисел калбарган. Ооң ам угаан-медерелдиң политиктиг улуг школазы апарганын хүлээп көрбес арга чок апарган болгаш аңаа кижилерниң массазы, бүдүн-бүдүн улустар боттарының аразынга тайбың чурттаарының берге-даа болза, эргежок чугула уран аргазынга өөренип ап турарлар. Нийти болгаш хууда-даа сорулгаларны деңге көөрүн чедип алырынга өөренип турарлар. Амгы болгаш келир-даа үени дидими-биле, ак сеткилдиг көөрүнге, ону ылак билип алырынга болгаш билип алгаш, практика кырынга түңнелдерин чогуур үезинде үндүреринге өөренип ап турарлар. Силерниң бо чыыжыңар — ооң бадыткаашкыннарының бирээзи-дир.

Хүндүлүг агайлар, дээргилер, эштер!

Бо бүгү айтырыгларның талазы-биле силерниң-биле тодаргай санал-оналды солчуруунуң мурнунда Совет Эвилелиниң улустарының болгаш чазааның өмүнээзинден силерниң шуптуларга — Москва чыыжының киржикчилери — политиктерге болгаш публицистерге, бизнесменнерге болгаш эртемденнерге, эмчилерге болгаш культураның база уран чүүлдүң ажылдакчыларынга, чогаалчыларга, аңгы-аңгы шажын-чүдүлгелерниң төлээлекчилеринге чүректиң хамызындан байыр чедирерин күзеп тур мен. (Адыш часкаашкыны). Бистер мындыг чыыштың эрттирериниң фактызын болгаш чер бөмбүрзээниң бүгү-ле булуңнарындан бо хире хөй санныг сураглыг болгаш ат-алдарлыг кижилерниң мында чедип келген чоруун дыка бедик-биле үнелеп көрүп турар бис. Бистер кижи бүрүзү түскай албан-хүлээлгелиг болгаш ажыл-херектиг деп чүвени билир бис. Ынчалза-даа силер оларны соңгаарлаткаш, боттарыңарның дүвүрел, сагыш салып турар чүүлдериңерниң дугайын чугаалаар, ол-ла айтырыгларны сонуургап турар кижилер-биле сагыш-сеткилиңерни үлежир дээш, муң-муң километрни эрткеш, мында келген болгай силер.

Чүгле чаңгыс бо байдал безин дыка улуг ужур-дузалыг-дыр, чүге дээрге, чыыштың киржикчилериниң составында — чоннуң аңгы-аңгы кезектериниң төлээлекчилери, бүгү диптерден, дыка хөй, он-он күрүнелерден келген кижилер кирип турар.

Бо чыыш — делегейниң хөй-ниитизиниң ёзулуг көргүзүүдүр.

Совет кижилерге чыыштың идеялары чоок болгаш билдингир, силерниң бээр эккелген сорулгаңар болгаш сагыш-сеткилиңер-даа биске чоок, билдингир. Чогум-на ооң ужурундан силерге байыр чедирген болгаш силерниң бо хүннерде кылып чорупкан ажылыңарны үнелээн сөстерни силерге база катап чугаалап тур мен, ооң дугайын бүгү «төгерик столдуң» төлээлекчилериниң чугаалаан ажылыңарны үнелээн сөстерин силерге база катап чугаалап тур мен, бо шуулганның үнүп, силерниң кижи бүрүзүнүң үнүп орай-даа болза, эрте-даа болза тынмаан кай дээ бодаар-дыр мен.

Шуулганның идеялары, ооң утка-шынары калбак хөй-ниитиге болгаш политиктиг ажылдакчыларга четкен турары, оон туржук күрүне башкарып турар кижилерниң ажыл-чорудулгазынга илергейлеттинери эргежок чугула. Ындыг чүүлдү манаа, Кремльдиң Улуг ордузунга, бистиң нийти ужуражылышкынывыска бүгү төлээлекчилер чугаалаан деп бодап-дыр мен. Москва шуулганынга чугаалаан бүгү чүүлдерни кандыг-даа болза Совет чазак бүгү-ле кичээңгей-биле көөр. Ол ындыг болур ужурлуг-даа, чүге дээрге, кижи төрелгетенниң келир үезин камгалап арттырары — эң эргежок чугула чүүлдерден ол илеңнер тыптып үнүп турар.

Шуулганга чугаалашкан айтырыг талазы-биле меңээ чугаалаар чүүлдер бар, ынчангаш бистиң чазаавыстың бодалын манаа чугаалаксап тур мен. Ынчалза-даа баштай силерниң кичээңгейиңерни дараазында чүүлдерже угландырып көрейн.

Бисте болуп турар шынарының талазы-биле революсчу чаартыгалар калбарып турар үеде Совет Эвилелинге чедип келген-дир силер. Олар болза, бистиң ниитилеливиске-даа, ниитизи-биле социализмге-даа, бүгү делегейге-даа дажок улуг ужур-дузалыг. Чүгле ооң утка-шынарын болгаш эчис сорулгазын хаңы билип алган соонда бистиң делегей политиказывыстың дугайында шын үнелеп болур. Бодувустуң чуртувусту болбаазыраңгайжыдар талазы-биле тургузукчу ажылывысче кичээңгейни мөөңнээр дээш бистиң сонуургалывыс, бистиң делегей политиказывыс кажангызындан-даа артык, иштики политикадан тодараттынып турар дээрзин бодувустуң чонувустуң мурнунга, силерниң мурнуңарга болгаш бүгү делегейге ажык-биле чугаалап тур мен. Чогум-на ынчангаш, биске бызыг тайбың, делегей харылзааларының кандыг болурунуң баш удур тодарадыышкыны болгаш боттуг угланыышкыны биске эргежок чугула болуп турар.

ССРЭ-ден үнүп турар айыыл дээр чүве дугайында, тайбыңга болгаш хосталганы «совет айыыл» дугайында үргүлчү чугаалап-даа турар, ону амдыгаа чедир дыңнап-даа келдивис.

Бистиң ынчаар калбартып эгелээнивис болгаш чүткүлдүг эде тургустунуушкунувус боттарывыстың курлавырларывысты кайнаар угландырып турарывысты, бистиң бодалдарывыстың кайнаар угланганын, бистиң ёзулуг программаларывыстың болгаш сорулгаларывыстың кандыг болурун, бистиң ниитилеливистиң улуг энергиязын кайнаар чарыгдаар деп турарывысты бүгүдеге көргүзүп турар.

Бистиң кол бодалывыс чүл дизе, чоннуң бүгү күжүн кииришгиргенивисти дамчыштыр социализмниң күчүзүн ажыдып көргүзери болур. Маңаа биске бүгү ниитилел болгаш күрүне организациялары, бүгү бүдүрүлге коллективтериниң болгаш чогаадыкчы коллективтериниң бүрүн болгаш хостуг ажылы, хамаатыларның ажыл-чорудулгазының чаа хевирлери болгаш чиңгүс эвес чылдагаандан үнүп турган ажыл-чорудулганы катап эгелээни биске херек болуп турар. Кысказы-биле чугаалаарга, ниитилелдиң бүгү амыдыралының калбак демократтыжыдылгазы херек. Эгелээн чорудулгаларның тургузуунуң эң кол магадылалы база ол болур. Бис социализмге хөй чүүлдерни күзеп турар бис, ынчангаш биске демократия база-ла улуу-биле херек боор турар.

Бистиң улуг революциявыстың херээн амгы үеде ынчаар уламчылап турар бис. Ону бистиң улузувус бедик көдүрлүүшкүн-биле хүлээп алган.

Янзы-бүрү хөй чугааларны болгаш шын эвес тайылбырларны (а оларны Барыын чүктен хөйнү дыңнап турар бис) болдурбазы-биле дараазында чүүлдү онзалап демдеглекседим: боттарывыстың чаартылгаларывысты боттарывыстың социалистиг шилип алышкынывыска дүүштүр, ниитиниң үнелиг чүүлдериниң дугайында боттарывыстың билиивиске үндезилээш, амыдыралдың совет хевириниң угланыышкынын удуртулга болдурган, боттандырып турар бис. Бистиң чедиишкиннеривисти болгаш бистиң аллагдалдарывысты өске кандыг-даа эвес, чүгле социалистиг хемчээл-биле хемчээп турар бис.

Ынчалзажок бистер билдингир болуруп күзээр бис. Бодувустуң чуртувусту эки болдурар дээн күзелинистен кымга-даа багай чүве болбас, түңнелинде харын-даа бүгү делегейге ол эки болур дээрзин делегей ниитилежилгези хүлээп көөр дээрзинге идегеп турар бис.

Эде тургустунуушкун — оон дөмей ужур-уткази демдеглээр болза, ол дээрге, кандыг-даа социал системаны тайбын чарышче социализмниң чалалгазы-дыр. Ындыг чарыш — бүгү-нийти депшилгеге болгаш делегейге тайбыңга ажыктыг. Дээрзин ажыл-херек-биле бадыткап шыдаар бис. Ынчалза-даа ындыг чарыш XXI чүс чылдың кижизинге төлептиг сайзыраңгай хевирге калбарзын дээр болза, чаа угаап бодаашкын херек, чедир ээлбес эрткен үеден дамчып келген эрги бодалдарны, стереотиптерин болгаш шын кылдыр билдинер чүүлдерни ажып эртер херек.

Чаа бодалдың айтырыы биле-тин ниитилеливиске, совет удуртулгага дүүн чаа тургустунуп келбээн. Ол дугайында дыка хөй болдинган бис. Амгы үедеги боттуг чүүлдерни көөрүнүң бөгүнгү боралгакка таварышкан нарын болгаш чөрүлдээлиг делегейинге делегей айтырыгларын шиитпирлээриниң чаа туруштары болгаш методтары эргежок чугула деп бүзүрелге чедер бетинде боттарывысты-даа, өскелерни-даа шүгүмчүлеп, боттарывыска дыка берге, баш ыскынылдыр айтырыгларны сагып келген бис.

Мурнунда маргыш чок шын чүүл ышкаш көстүп турган бүгү чүүлдерни эде көөрүнче албадаан түңнелге келген бис. Чүге дизе, Хиросима болгаш Нагасаки соонда делегей дайыны политиканы уламчылаарының ол-ла чепсээ боор келген. Ындыг политиканың өскүдүкчүлери боттары база ядролуг дайынга өрттенип болурлар.

Ядролуг чепсектиң мөөңнээшкини, оларның сайзыраңгайжылышкыны-биле кижи төрелгетенниң салгалының өлүм чок уламчылаар чоруу узуткаттынмаар дээрзин ханыы-биле бүзүрээринче болувусту албадаан. Чүгле ядролуг чепсекти дүжүрген соонда өлче эгелеп болур.

Кайы-даа чурттуң ССРЭ-даа, АКШ-тыва дийик, өске-даа туруштар удуртулгазының кижи төрелгетенге өлүмнүг шиитпир үндүрер эргезин бу-

(Уланчызы 2-ги арында).

ДЕЛЕГЕЙНИ КАМГАЛААРЫ ЧУГУЛА

Амыдырал-чурттаалгага тургустунган делегейни дайын оргүндеи камгалаары бөгүн кажангызындан-даа артык чугула. Кижи төрелгетенниң айыыл чок чоруун хандырарынче, ооң дириг артарынче орукту илеңкейлиг дилээри бистиң бо хүннеривисте онзагай эргежок чугула. Бо айтырыгны шиитпирлээринге салышкынны чүгле чазактар эвес, а харын ядролуг халапты узуткаарынче угланган күжениишкиннерге салышкынын киириксээр бүгү кижилер кирер хүлээлгелиг.

Чогум-на ол сорулга-биле сезен ажыг чурттарның төлээлекчилери Москвада чыылган. Мында февраль 14-те «Ядролуг чепсек чок делегей дээш, кижи төрелгетенни дириг арттырары дээш» деп делегей шуулганы ажыттынган. Мында Парлалга төвүнүң мөдээлерин ёзугаар муң хире даштыкы болгаш 350 совет кижилер киржип турар.

Шуулган болза, элээн каш түскайлаң болгаш хамаарылга чок «төгерик столдар» боор турар. Оларда санал-онал солчуушкуну чорул, делегей амыдыралының эң чидиг айтырыгларының талазы-биле дискуссиялар эртип турар. Ужуражылышкыннарның киржикчилери национал онзагай талалары-биле, мировоззрениези-биле, чөрүлдешкек политиктиг туруштары-биле аңгыланып турар чүве болганда, чугаалап турар бодалдар болгаш туруштар аңгы-аңгы болуп турары билдингир. Ынчалзажок чыглып келгеннер шуптузу бөмбүрзектиң салым-чолу дээш, депшилгениң салым-чолу дээш сагыжсырал салып турары маргыш чок.

«Космос» гостиницада бойдус эртемнериниң талазы-биле ажылдап турар эртемденнер чыылган.

Чурттар аразының инициативчи бөлүүнүң шиитпирин ёзугаар «төгерик столга» чугаалажып көөрү-биле дөрт айтырыгны киирген: ядролуг чепсекти бүрүн-биле узуткаарынга бирги базым — ону боттуг кызырары; ядролуг чепсекти дүжүрери болгаш Европаның айыыл чок чоруу; ядролуг чепсекти дүжүрери стратегтиг камгалал болгаш РУК (ракетага удур камгалал) керээзи; ядролуг чепсекти хоруурy. Амгы үениң бо эң-не чугула айтырыгларын бодалдарның ажык солчулгазының байдалында, чүгле боттарының аразында — инициативчи бөлүктүң шиитпирин ёзугаар залче парлалга төлээлекчилерин болгаш хайгааракчыларны киирбейн турар — чугаалажып турар деп түңнеп болур.

Дискуссияда тургустунган байдалды, көдүрүүнген айтырыглар талазы-биле киржикчилерниң бодалдарын «төгерик столдуң» бүдүн чартык шак ажылының соонда 15 минута хусаалыг чапсарлар үезинде база кыска брифингилер үезинде журналистер билип ап болур.

— Ужуражылышкынның ужур-дузазы чүдел дээрге, эртемденнерге кижи төрелгетенни бөгүнде дүвүредип турар эң-не чугула айтырыг талазы-биле бодал-онал солчур онзагай арганы бергенин боор турар— деп, Копенгаген университединиң профессору О. Натан демдеглээн.— Эң улуг күрүнелерниң бирээзиниң баштыңы СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев-биле ужуражыр арганы биске берген-дир. Бистиң ооң-биле чугаавысты бүгү делегей дыңнаар.

31 чурттан 250 хире эртемденнер Москвада чедип келген. Оларның аразында — АКШ-та Болдер хоорайдан профессор Ч. Арчембо болгаш ССРЭ-ниң ЭА-ның Черниц физика институдунуң директорунуң оралакчызы М. Б. Гольберг бар. Олар кайызы-даа сейсмиктиг болуушкуннарны баш удур чугаалап турарлар. Чер адаанга ядролуг чазылдырыышкыннарның күчүзүн контрольдаарының аргаларын деңнеп турар үеде чугаа боор турда, оларның бодалы онза үнелиг. Америк таланып саналдап турары «кортекс» методту чугаалажып көрүп тура, сейсмиктиг аргадан ылгалдыг тур, ол арга шеверлелерин чорудуп турар талага чүгле эки түңнелдерни берип турар деп түңнээн эртемденнер чыылган.

«Тайбыңны камгалаарынга Совет Эвилелиниң чарлаан шеверлелерни болдурбас дугайында ядролуг чаңгыс талалыг мораторийи чугула рольду ойнап турар. Ынчангыже Каттышкан Штаттар ССРЭ-ниң инициативазын деткивээн. Бодунуң ядролуг шеверлелерин Совет Эвилели катаптай бээр боор деп хараалап артып калган. Чүү-даа болур болза, силерниң чуртуңар мораторийни узатсын деп күзээшкинни чугаалаксадым»— деп, Токио университединиң профессору К. Фусима чугаалаан.

ССРЭ болгаш АКШ-тың аразынга политиктиг чугаалажыышкын эргежок чугула деп, Индиядан келген буддист Даджит Сен Адель бадыткап турар. Черге ядролуг чепсек калбарып иштерей бээриниң бүгү демдектери бар болгаш ол чорудулганы доктаадыры эргежок чугула деп бодалды Москвага бодунуң шуулганынга чыглып келген **шажынның ажылдакчылары** илереткеннер.

Бөө-чепсекти эндере бүдүрери-биле, ядролуг чепсекти мөөңнээри-биле болгаш сайзыраңгайжыдары-биле тургустунган шажын-мөзү-шынар айтырыгларын бүгү диптерден совет найысылалда чедип келген ийи чүс ажыг сураглыг шажын ажылдакчылары чугаалажып турар. Христиан, мусульман, буддист, иудаист, синтоист, индуист шажыннарның төлээлекчилери чаңгыс аай мындыг бодалдыг:

— Москвага мен кайгамчык үеде чедип келген мен, политиктиг удур туржуушкунуң байдалдарында кижи төрелгетенниң амылыг артары калырының эрге-ажыктары өске бүгүлерден артык бедик турар ужурлуг.

Атомнуг бомбаны ажыглаарын агартыр ындыг чылдагаан кижи төрелгетенде чок деп, АКШ-тың хүрээлериниң делегей херектериниң талазы-биле национал чөвүлелиниң чиңгине секретарының дузалакчызы Д. Эпис демдеглээн. Ядролуг чазылдырыышкыннарга совет мораторий ооң чуртунуң шажын чүдүлгелиглеринге ханы сонуургалды болдурган. ССРЭ-ниң ядролуг полигонунга үр үе иштинде шимээн чок турган. Ол болза, кижи төрелгетенниң көрүп келгени эң-не хандыкшылдыг шыпшың болган.

Ядролуг чепсекти чок кылыры ядролуг чепсек чок месилдежиишкиннерни болдуруптар деп айыылзынып турарлар Барыын чүкте шажын чүдүлгелиглерниң аразында бар. ГФР-ниң Евангелия хүрээзиниң сураглыг ажылдакчызы К. А. фон Хейл Барыын Европадан ядролуг камгалалды үндүрүп болбас, чүге дээрге, Совет Эвилели ону ажыглай бериp болур болгаш аңаа бөө-чепсек-биле согугну кылып болур деп санап турар.

Эң-не чугула айтырыглар талазы-биле боттарының бодалдарын солчурунуң аргазы, кижи төрелгетенниң ядролуг чепсек чок келир үезинче чүткүл **бүгү делегейге сураглаан чогаалчыларны, композиторларны, чурукчуларны, киноның болгаш театрның ажылдакчыларын** бо хүннерде Москвага чедирип келген.

— Мен элээн каш чылдааннар-биле ужуражылышкынга киржип турар мен. Ооң бирээзи шуулганы ССРЭ-де — амгы үеде бүгү-ле черлерде сонуургалды болдуруп турар чуртта эрттирип турары болур — деп, Америк публицист, Принстон университединиң профессору Стивен Коэн чугаалаан.

Шуулганда 70 чурттардан чогаалчы интеллигенцияның үш чүс хире төлээлекчилери киржип турар. Олар санал-оналын солчуп, амгы делегейге чогаалчының туружунуң болгаш ооң ролюнуң дугайында, салгалдарның болгаш амгы үеде чурттап турарларның мурнунга ооң харыысалгалының дугайында, бөө-чепсекти эндере бүдүрериниң соксадырының болгаш бойдус камгалалының дугайында маргыжып турарлар.

— Москвага мен кайгамчык үеде чедип келген мен. Мында экономикада, культурада, угаан-бодал амыдыралында үнелиг эки өскерлиишкиннер болуп турар. «Минишкин» ышкаш ындыг фильмнер көстүп келген. В. Распутинниң «Байырлажылгызы» деп төөгүзүн ёзугаар кино база улуг ужур-дузалыг. Бистиң бөгүнгү беседаларывыстың темазынга ол дорт хамаарылгалыг деп бодаар мен — деп, Барыын Берлинден келген М. Гансмайер чугаалаан.

— Бойдусту камгалаарының темазы бөгүн кажангызындан артык чугула. Ол чүгле экология талазы-биле чугула эвес, харын-даа ниитилел, хамааты утка-биле алырга, чугула. Өске чурттарда ындыг айтырыгны каяадаар шиитпирлеп турары меңээ сонуургаачыг — деп, шуулганның совет киржикчизи чогаалчы Д. Гранин онзалап демдеглээн.

Культураның болгаш уран чүүлдүң үш секцияларынга дискуссия шуулганның баштайгы хүнүнде орай кежээге чедир уламчылаан.

«Тайбыңның болгаш ажыл-херекчи кады ажылдажылганың айтырыглары» деп девизтиг «Төгерик стол» ам-даа чыылбаан. Ынчалза-даа аңаа киржир-биле келгеннер үени халас эрттирбейн турган. Оларның ажылының шагы уламчылап, министерстволарга болгаш ведомстволарга ужуражыышкыннар база чугаалажыышкыннар-биле долдуп турган.

Даштыкы экономиктиг харылзааларны сайзыраңгайжыдар, кады ажылдажылганың чаа, улам ажыктыг хевирлериниң талазы-биле хемчеглер даштыкы дыка хөй аалчыларның кичээңгейиниң төвүнге турган. Чижээ, барыын-герман «Функэлектроник — Лабор» деп фирманың ээлери Г. Фойгт болгаш Х. Бауди олар санал-оналын чүгле ол айтырыг талазы-биле солчур деп турарлар.

Бөмбүрзек кезээде-ле бөө-чепсек оваазының кырынга туруп шыдавас. Бот-боттарының хамаарылгалыг бистиң делегейивистиң моон соңгаар чурттаарының оруктарын чугаалашкан «Төгерик столдуң» хуралдарында ол чөптүг сагындырыг чаңгыланып турган. Аңаа **сураглыг эртемденнер, политиктиг болгаш хөй-нийти ажылдакчылар** чыылган. Кижи төрелгетенниң ядролуг тамыже чугланышкунун доктаадырының кандыг оруктарын олар көргени?

Совет таладан киржикчи, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилелдер Совединиң Даргазы, Европага Айыыл чок чорук болгаш кады ажылдажылга дээш совет комитединиң даргазы Л. Н. Толкуновтуң саналы мындыг:

— Бо чүс чылдың төнчүзүнге чедир массалыг узуткаашкынның чепсээн, хамыктың мурнунда ядролуг чепсекти дүжүрериниң аргазын М. С. Горбачевтуң 1986 чылдың январь 15-те кылган Медеглелинде саналдаан. Бодун камгалап арттырары-биле кижи төрелгетен демисежир ужурлуг. Дээди эчис сорулга дээш демиселдиң программазы — ядро чок делегейни тургузары СЭКП-ниң XXVII съездизинге делегейниң айыыл чок чоруунуң бүгүдени хаара тудуп турар системазының чаа концепциязын көдүрүп үндүрген Совет Эвилели саналдап турар болгай.

КНО-га ыдыг бээриниң-Бүгү-делегей федерациязының ассоциацияларының президентизи Д. Николь политиктиг чүткүлдү ооң кол негелдези деп санап турар.

— Барыын чүктүң политиктиг чүткүлүнүң дугайында чугаалап тур мен — деп, ол ылавылаан.— Бодунуң туружунуң дугайында Совет Эвилели эң-не тодаргайы-биле медеглээн болгай.

Делегей харылзааларының институдунуң директору Роберто Аливони (Италия) кысказы-биле мынча дээн:

— Ядролуг айыылды чайладырынга ССРЭ болгаш АКШ деп эң улуг күрүнелер боттарының ядролуг күчүзүнүң деңнежилгезин болгаш турум чоруун хандырар ужурлуг. Бот-боттарын бил-чин болурунга чедирер дээрзинге бүзүрээр мен.

Ынчангаш дискуссияларның баштайгы хүнү болуп, саналдарның солчуушкуну уламчылап, чугаалажыышкыннар үргүлчүлеп турар, а чугаалажыышкын бүрүзү — удур туржуушкундан артык эки.

25 чурттуң **эртемден-медиктериниң болгаш эмчилериниң** санал-онал солчуушкуну Медицина эртемнериниң академиязынга эгелээн.

(Уланчызы 3-кү арында).

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чугаазы

(Эгези 1-ги арында).

руу шапкан бис. Бистер шиитпекчилер эвес бис, а миллиард-миллиард кижилер шиитпелге онаажыр кем-херек үүлгедикчилери эвес-тир. (Адыш часкаашкыны). Ынчангаш ядролуг албыстаашкынны үзе шавар херек. Ядролуг күрүнелер боттарының ядролуг туружуундан ядро чок делегейже арта базар ужурлуг. Оон-биле политиканы бүгү кижи төрелгетенниң мөзү-шынар нормазындан ангылаар чорукту соксадыр херек.

Ядро чамдык социалистерни-даа, капиталистерни-даа, шажын-чүдүлгелиглерни-даа, бачыттыгларны-даа хөме ап болур. Мындыг байдалды мөзү-шынар дээр бе? Бистер, коммунистер, ону мөзү-шынар дивес бис.

Политиктиг практика биле кижиниң нииити мораль-этикалыг нормаларының аразында үзүктелиишкинни узуткаар ужурлуг чүвени чаа ёзу-биле угаан бодап көөр чорукту чедип алыр ужурга таварышкан бис деп чугаалап болур.

Делегейни канчаар көрүп турарывысты, ооң амгы болгаш келир үезинге хамаарыштыр бодувустуң философтуг концепциявысты совет ниитилелдиң дээди шуулганынга — партияның съездизинге чыл мурнунда тодаргай тайылбырлаан бис. Ынчалзажок бис бодувустуң теоретиктиг доктринавысты чарлап каары-биле кызыгаарлаттынмаан бис. Делегейниң айыыл чок чорууну бүгүдени хаара тудуп турар системазының тодаргай политиктиг платформазын анаа үндезиләаш, ажылдап кылган бис. Ол болза, бодунуң хууда айыыл чок чорууну өскелериниң айыыл чок чоруунга когарал кылдыр тургузуп болбас дээр принципке үндезилеттинип турар болгаш ооң кол-кол талалары: шериг, политика, экономика, гуманизм талаларын тудуштур каттыштырып турар чогум-на мындыг система болуп турар.

Бистер шериг-политика талазынга 2000 чылга чедир ядролуг чепсекти узуткаарының программазын идип үндүрген бис. Ук программаны совет улустуң «мүнээзиниден он үш айлар мурнунда, 1986 чылдың январының 15-те чарлаан. Ол хүн цивилизацияны өлүп дүжеринден чайладыры дээш демиселдиң төөгүзүнге кирер дээрзинге бүзүреп турар бис.

Бистер оон-даа мурнунда эгелекчи чорукту кылып —бүгү-ле ядролуг чазылдырыышкыннарны соксадырының чаңгыс талалыг мораторийин идип үндүрүп база ону чаңгыс удаа эвес уэадып келген бис. Рейкьявиктиң идеязы база бистиң болуп турар. Мынчаарга бир эвес өске тала база аңаа каттышкан турган чүве болза, боо-чепсекти эндере бүдүрерин соксадыры болгаш чепсегленишкинниң дужүрериниче база ядролуг айыылды чайладырынче үндезин эргиинде болган турар эгелекчи саналдарны аңаа чедире берген турган бис. Европага бүзүрежилге болгаш аңаа чепсегленишкиннерни база чепсектиг күштерни кызырарының хемчеглериниң дугайында айтырыгга бистер бодувустуң эвилелчилеривис-биле кады ндим, калбак хемчээлдиг базымнарны кылган бис. Химиктиг чепсекти бүрүнү-биле узуткаарынга белен чорукту база илергейлээн бис.

Делегейниң канчаар-даа аажок улуг болгаш кедурлүп турар девискээри болур Азияга база Оожум океанга айыыл чок чорукту кады дилеп тыварынче, бот-бодунга ажыктыг болгаш деңэргелиг кады ажылдажылгаже ук девискээрниң чурттарын бистер Владивостокка кыйгырган бис. Ядро чок, күчүлээшкин чок делегейни тургузарын бистиң философия база политика талазы-биле канчаар көрүп турарывыс ону улуг Индияның болгаш кала-даа каттышпазының шимчээшкинин таварылзэн миллиард-миллиард кижилерниң канчаар көрүп турары-биле дүгжүп турар Дели декларациязынга ат салган бис.

Делегейниң чаа экономиктиг чурумунуң шиитпирлиг талалакчылары болуп турар бистер делегейниң экономиктиг айыыл чок чоруунуң концепциязын тодаргайлаан болгаш бүгү-ниити чугаалажып көөрү-биле саналдап киирген бис.

Адактың соонунда, «Хельсинкиниң үшкү саваазында» туруп турар гуманитарлыг айтырыгларны бистиң чаа ёзу-биле көрүп турарывыс база бүгүдеге билдингир болгай. Ынчангаш, ол болза—Барымн таладан биске күткүүшкүн кылып турарының түңнели-дир, бистер болза, кандыг-бир чамыт сорулгалар чедип алырын бодааш, кым-бир кижиге өжегээр аайга киирерин бүдүү кылып, бистиң саналдарывыс, бистиң мындыг туружувус албадашкын түңнели ол бодап турар мындыг кижилерниң чосеналкер апаар-дыр мен. Чок Ол—база-ла чүвени чаа ёзу-биле угаап бодап көөр чорукту түңнели-дир.

Ынчангаш, делегейниң философия талазы-биле бистиң канчаар угаап көрүп турарывысты бүгү-ле угланмышкыннарга практиктиг политиканың талазынче, тодаргай хөделиишкиннерже шилчидеринче чүткүп турар бис.

Делегейниң айыыл чок чоруунуң чаа үндезинин чүгле бүзүрелге тургузуп болур болгаш оон-биле мык быжыглап болур. Ону чедип алырынче орук анаа-ла эвес дээрзин билип турар бис. Ынчаарга ол орукту чүгле бистер эртер эвес-ле болгай, бир эвес бистиң төөгүвүсту сактып көөр болзуңарза, бүзүревес чоруктуң чылдагааннары хары хөй.

Ол талазы-биле маргылдаа кылбас мен, чүвени чаа ёзу-биле бодап көөр чоруктуң четпейн турары-биле чергелештир бүзүрешпес чорук база бүгүдеде илергейлеттинип турар дээрзин чүгле ону айтып каар бодай-дыр мен. Маңаа ол талазы-биле хөй чүүлдү чугаалап болур турган болбайн аан, ынчалзажок мен мындыг чоруктуң чылдагааннынче ам ханылап кирер бодавайн тур мен. Ам бистер эрткен үеге туттуруп турбайн, бурунгаар көөр ужурлуг бис.

Бүзүрежилгени кады ажылдажылганың дуржулгазы-биле, бот-бодун билип алыры-биле, нииити айтырыгларны шиитпирлээри-биле тургузары эргежок чугула. Баштай бүзүрежилгени чедип алыр, а ооң соонда — арткан бүгү чүүлдерин, чепсекти дужүрерин, кады ажылдажылганы, кады кылыр төлевилелдерни чедип алыр деп айтырыгны мынчаар тургузар болза, принцип талазы-биле шын эвес апаар. Нииити ажыл-херекти кылып турган — бүзүрежилгени чедип алыр, ону тургузар, быжыглаар болгаш хөгжүдер. Херек кырында боттуг орук ол-дур.

Совет Эвилелинде болуп турар эде тургустунуушкунуң эң-не улуг түңнелдериниң бирээзи — бистиң ниитилеливиске бүзүрелди бүгү хемчег-биле болгаш чер болганга быжыглаары болуп турар. Ынчаарга ол чорук делегей харылзааларының талазынга-даа эргежок чугула бүзүрелди киирип болур дээрзинге бистиң бүзүрелививсти быжыглап турар.

Ынчаарга катаптап каайн— кижи бүрүзү бодундан эгелээр. Бүгү делегейге хамаарыштыр бодун дээди судья кылдыр көрүп көргеттинер чорук эвес, а бодунуң ниитилелин херек кырында боттуу-биле, бот-шүгүмчүлелчи үзел-бодал-биле көөрүн өскелерин хүндүлеп көөрү-биле дүүштүрери — ам делегей харылзааларында контуг четпейн турар чүве ол-дур.

Чүвени чаа ёзу-биле бодап көөр чорук делегей политиказынче болуңга орукту ам-даа бергедээшкин-биле салып турар. Бүзүрежилгени тургузары контуг улуг бергедээшкинниг-биле чорук турар. Чогум-на ынчангаш амгы үениң эң чугула сорулгазының салым-хуузун чүгле политиктерниң холуңга берип болбас деп бүзүрел быжыгын турар деп бодап тур мен. Ол дээрге, чүгле политиктерниң херээ эвес-тир. Ынчангаш бистер болза, делегейде чер-ле болганда эртемденнер, янзы-бүрү мергежилдиң интеллектуалдары, шажын-чүдүлгениң ажылдакчылары, херээженнер, анвтар, бичии уруглар— улам-на хөйү-биле бичии уруглар!, харын-даа мурнунда шериг, генерал чорааш, амгы үениң чепсээ деп чүл дээрзин чоок билир кижилер киржип турар. Олар мында олуржуп турар. бо шуулганда киржип турар хөй-ниитиниң канчаар-даа аажок улуг шимчээшкини калбарып база кедурлүп үнүп турарының дириг херечилери болуп турар-дыр бис. Ынчаарга ол бүгү болза, делегей кандыг байдалда келгенин, кандыг тамының кыдыында келгенин, ооң кырында диргелип келген айыыл-халап херек кырында кайы хире боттуг болуп турарын кижилер ханызы-биле медереп билгениниң ужурунда болуп турар-дыр.

Силерниң шуулганыңар — ядро чок делегей дээш, кижи төрелгетенниң амы-тынныг артары дээш ниитилел шимчээшкининиң хөгжүлдезинде контуг улуг базым-дыр деп бодап тур мен. Москва шуулганының салымышкынынга байыр чедирип тур мен.

Рейкьявик дугайын ам-даа онзалап чугаалаар бодай-дыр мен. Ол болза, бойлаашкын болбаан, а үзе чүткүүшкүн болган. Ол болза, эълчеглиг чугаалажыышкыннар эвес, а ядро чок делегейни оруунче үнериниң кайгамчык улуг перспективазын ажыткан алыс шынның илерээн үези болган.

Ядролуг чепсектерни кызырарының айтырыын мырынай чаа үзел-бодалдың ёзузу-биле —чүгле шериг-техниктиг эвес, а политиктиг болгаш психологтуг айтырыг кылдыр көөрүнге бистиң келгенививистиң ужурундан Рейкьявик делегейге чер-ле болганга канчаар-даа аажок күштүг үнелээшкинин болдурган. Шиитпир барык-ла тывылган турган. Ынчалзажок ол «барык»-биле чүнү канчаптар бис, оон уржуундан Рейкьявикке сорулгаан чүүлдүвүске четпээн бис. Ол болза эң чугула политиктиг тодарадымышкын-дыр.

Чүге мынчап барганывың дугайында маргылдааны катап чугаалавайн. Бистиң үнелеливис-биле таныш боор силер деп идегей-дир мен. Мындыг фактыже силерниң кичээнгейин угландырар бодадым: Рейкьявикке ийи тала боттарының ядролуг чепсээн дыка улуг кызырар, а ооң соонда оларны шуут узуткаар деп бир кезек үеде чопшээрежипкен турда, ядролуг чепсектер айыыл чок чорукту бо үеде идегелдиг хандырып шыдавас апарган дээрзин оларның херек кырында хүлээп көргени ол болган.

Рейкьявикке болган чүүл келир үедеги делегей дугайында санал-онал солчулгазының хевирин болгаш утка-шынарын дедир ээлбес кылдыр өскертипкен. Ындыг турбуже чамдыктарны тургустунуп келген арга сезиндирипкен, ынчангаш олар дедирленип турар. Эрткен үе чеже-даа халбактанза, ол ээлбес. Кижи төрелгетен бодуудан ядролуг кинчинин ап октап болур болгаш ап октап эгелээрин бүзүрээр мен, ол чоокку үеде болур дээрзинге идегел бар. Ынчалза-даа ол дээш демисежир, шыырак демисежир херек.

Чаа политиктиг бодаашкын цивилизацияны шынар талазы-биле чаа чадаже кедүрер ужурлуг. Чүгле ону безин алырга, ол— турушту чаңгыс удаа эде көөрү эвес, а делегей херектерин чорударының методологиязы-дыр.

Чүгле бо залда эвес, а оон дашкаар-даа ядролуг чепсекти кем чок чүве-дир деп санаар кижи чок боор. Ынчалза-даа ол бак чүүл оон улуг бак чүүлдү — дайынны болдурбазынга эргежок чугула херек деп шын-на сеткилинден бүзүреп турар кижилер эвээш эвес. Ядролуг доктаадышкын доктриназының үндезини чогум-на мындыг тезис болуп турар.

Маңаа холбаштыр чүнү чугаалап болуруул?

Бирээде. Бир эвес ол доктринаны барымдаалаар-даа чүве болза, «ядролуг камгалал бижик» кезээде дээштиг болгаш хуусаа чок эвезин билиимес арга чок. Ол кандыг-ла-бир үеде кижи төрелгетенге өлүмнүг шииткел болу берип болур. Ядролуг чепсек көвүдээн тудум, ооң «дыкпангыр, томаанныг» болур аргазы эвээжеп бар чыдар. Ол чепсектиң улам тарап нептерээри, оон-биле холбашкан техниктиг системаларның улам нарыыдаары, оларны сөөртүрүүнүн хемчээлиниң көвүдээри, техниктиг үрелишкиннерниң, кижиниң кошкаазының азы харын-даа кым-бир кижиниң өжээтен күзелиниң илерелиниң болганчок тыптып кээп болур аргалы — бо бүгү каттышкаш кижи төрелгетен диириг артар бе азы чок бе дээрзи хамааржыр таварылгаларның кедергей улуг мөөннежилгези-дир.

Ийиде. Доктаадышкын доктриназын өске таладан көрээл. Ол дээрге, колдуунда кыжанышкыннар политиказы шыкжыл. Хөделиишкиниң хевир бүрүзү иштики логикалыг болгай. Кыжанышкын — политиканы аргазы апаарга, мындыг таварылга саныында ук кыжанышкынны бүгүдө шынгыы көөр болза деп күзел чайгаар тыптыр. Ындыг таварылгада кыжанышкыннарны херек-биле ай-өйлеп быжыглаар апаар. Бо байдалда — шериг күжүн ажыглаары-биле. Моон түңнел чүгле чаңгыс боол болур: төөгүнүң перспективазын барымдаалап көөрге, доктаадышкын политиказы дайын чөрүлдээлериниң тыптып кээр аргазын чүгле эвээжедип турар эвес, харын улгаттырып турар. Ындыг турбуже Рейкьявик соонда безин ол доктринадан халбактанмышаан-нар.

Бис-биле удур туржуушкун үезинде моральдыг мурнунга тударлар чогум-на харын болганчок мынчаар кылып турар мышкаш. А олар боттары ол туруштан — амгы үениң чогуур моралының туружундан кандыг болуп турарлары мынчаш? Өскелер-биле чугааны, харылзаалар тударын чүгле кыжанышкыннар үндезиннинге, күшке база ук күшту ажыглап болурунуң доктаамал аргазынга кылып болур болгаш кылыр-даа ужурлуг дээрзинге олар бүзүрелдиг болгаш ону чажырбайн-даа турарлар болгай. Бир эвес мындыг кижиге кудумчуга таваржы берзивиссе, канчаар ужурлуг ийик бис? Амгы-амгы кижилер аразынга хамаарыштыр алырга, шагда-ла черлик чүве-дир деп кордүүген мындыг чүүлдерин угаан-сарыылдыг кылдыр сагындырар ажылдакчылар күрүнелер аразының харылзааларынга мырынай-ла аңаа чүве деп санап турар ужуру чүдел!?

Үште. Чепсегленишкиннерни дужүрер дугайында дискуссиялар үезинде мындыг тезисти бо-ла дыңнап болур: «күчүлээшкин инстинктизи», «дайын инстинктизи» кижиде бойдустан чаяаттынган, ынчангаш ол инстинкт кажан-даа читпес деп.

Чүл ол? Дайын дээрге, кижиниң адырылбас элериичизи бе? Ындыг болганда, кижиниң узуткаарының улам-на чаа-чаа чепсектериниң тыптыры-даа, сайзырангайжыыры-даа, моондеилири-даа чайлаш чок бе?

Ындыг үзелдер-биле эптежип болбас. Улам сайзыраңгай чепсекти өске улустарны чагырып алыр болгаш боттарынга ажылдадып алыр азы анаа-ла оларны үзтээр дээш чогаазын база ажыглап турган үелер сагындырып келир-дир. Ындыг эрткен үе — келир үеге таарышпас, харын-даа ол анаа үлегер-майык эвес. XXI чүс чылдың бүдүүзүнүң кижизи канчаар-даа аажок хөй чүүлдү билир болгаш кылып шыдаар. Чогум-на харын мынчангаш ол делегейни демилитаризастаарының эргежок чугулазын медереп билир хүлээлгелиг. Ындыг делегей туруп болурунга бүзүрээр бис. Амгы үениң эң-не улуг бо социал эгелээшкинниң алыс чединишкиниг болуруң хандырап дээш бүгү-ле чүүлдерни кылыр бис. (Адыш часкаашкыны).

Ядролуг доктаадышкын темазында база бир тала бар. Политикага рационал болгаш иррационал айтырыг дугайын уттуп болбас. Ылангыя амгы нарын үеде, ам ол билиишкиннерниң утказы улустарның төөгү дуржулгазының, дыка хөй янзы политиктиг культураларның, чаңчылдарның болгаш өске-даа хөй чүүлдерниң кедергей күштүг салдарынга таваржып турар. Бо бүгүнү шуут-ла бүгүдеге рационалдыг ниити хемчээкчилиг кылыры дыка нарын. Ынчангаш ядролуг чепсек хөй болган тудум, халаптыг чүүлдүң болу берип болуру улгадып турар деп чүүл удурланыр арга чок алыс шын болуп артар-дыр.

Ындыг турбуже чепсектиң улам-на күчүлүг болгаш сайзырангай, ыят чок адап турары ышкаш, онзагай солун хевирлерин чогаадыры уламчылап турар.

Байдалдың онзагайын, харын-даа халаптыын чепсекти эндере бүдүрериниң космосче шилчип болуру улам кедередип турар. Бир эвес мынчаар болу бээр чүве болза, чепсегленишкиниң контрольдаарының дугайында идея боду боттанмас.

Ол мээн бодап турарым-биле алырга, шериг херээн билбес кижиге илдеи боор. Бүзүрешпес чорук, бот-боттарынга каразыышкын, улам чаа системаларны тургузарынга мурнаптар дээр күзел улам дендээр. Оожургал чок, чорук херек кырында чүүл апаар болгаш кризистиг бүдүштүг апаар. Таварылга болуп, дайын эгелээриниң айыылы дораан-на каш-каш катап улгады бээр.

Американнарның шенелделерни уламчылап турары бистиң мораторийививисти соксадып турарынга хомудап турар бис. Ынчалза-даа ол хилис барбаан.

Шенелделерни чорутпазы — боттуг херек, чүгле ол дээш политиктиг күзел-сорук херек дээрзин мораторийивис-биле көргүскен бис.

Мындыг авторитеттиг аудитория мурнунга чүве чугаалап тура, мону медеглээр бодай-дыр мен.

Оон-биле бисти мораторийни узадырынче кыйгырган доктор Лаунга харылаайн. Совет Эвилели ядролуг шенелделерни чок кылыр, ядролуг чепсектиң чыгдынгаш курлавырларын дыка улуг хемчээлге кызырарын, а ооң соонда оларны узуткаарын чедип алыр дээн бодунуң сорулгазындан ойталавас.

Моон-биле холбаштыр СКИ-ниң баштайгы эшелонун тургузарынга хамаарыштыр сөөлгү хүннерде хорлээлеп турар халымдааашкын дугайын чугаалаксадым. Ол акцияның талалакчылары РУК талазы-биле керээни «делгереди көөрү» чугула деп кызыдып турар. Харын-даа Вашингтонуң бодунда-даа, НАТО талазы-биле эвилелчилериниң-даа аразында ол темага маргылдаалар чоруп турар аразында администрация Женевага мындыг көрүүшкүнү хоойлужудар деп албан ёзузу-биле шагда-ла саналдай каапкан. Ынчангаш бо таварылгада дискуссия —хөй-ниитиниң санал-оналын хынап көөрүнүң аргазы эвес. Бир эвес ол боттуг политика эвес болза, ол боттуг политикага чоокшулаш. как. Ол чорук бисти сагышсырадыр ужурлуг. Чугаа болза РУК дугайында керээни колдуунда бузарының дугайында чоруп турар. Ооң политиктиг болгаш философтуг-даа утказы болза, эгезинден турада ракетага удур камгалалдың чогунуң күсели-биле оожургалдыг чорукту хандырары база оон-биле ядролуг чүс чылда онзагай айыылдыг «камгалал»-биле «хылыштын» аразында шагдагы маргылдааны соксадыры турган болгай. Байдалды үнелеп шыдаар эң дээре угааннар киржип турган үр чылдыг дискуссияның түңнелинде РУК талазы-биле керээге чедип келген бис. Амгы үеде ук керээни калбаа-биле тайылбырлаары-биле боо-чепсекти эндере бүдүрериниң оруунда ол чугула чүүлдү чок кылып каарын күзеп турар. Херээни үрээр болза, ракета-ядролуг маргылдаа чаа хемчээлдерже кирер болгаш аңаа космоска маргылдажыышкын немежир, а ооң чайлаш чок уржуктарының дугайын дем чаа чугаалаадым.

1985 чылдың ноябрь айда Женевага президент Рейган ийилээ мындыг хүлээлге алдывыс: «Боо-чепсекти эндере бүдүрерин, космосче шилчидерин болдурбас, ону Черге чорударын соксадыр. ядролуг чепсекти кызыгаарлаар болгаш кызырар, стратегтиг оожургалдыг чорукту быжыглаар». Ону Женевага кады кылган медеглелде доктаадып тургускан. РУК талазы-биле керээни үреп тура, администрация ол хүлээлгени, хуусаа чок ол керээге он беш чыл бурунгаар Каттышкан Штаттарның ат салганын база кады таптай базып турар-дыр.

Байдал болза, делегейниң эрге-хоойлу чурумун божапнадырын, ооргтан кол-кол чүүлдерни уштуп октаарын эвес, а ооң деңнелин бедидерин болгаш быжыглаарын негеп турар. Бис ам, чижээ, мындыг айтырыг дугайын бодап турар бис. Чүге ол азы бо чурттар боо-чепсектерниң чаа системаларын, харын-даа өске улустарга болгаш күрүнелерге, олар ам-даа тургустунмаан-даа болгаш ажыглаттынмайн-даа турар болза, кыжаныглыг боор турар мындыг системаларын чогаадып тургузар болгаш ажылдап кылыр эргени боттарынга алган туруп турарыл? Силерде база мындыг айтырыг тургустунуп кээр боор. Мындыг айтырыг национал догунааашкын айтырыындан улуг чергелиг. Ол —бүгү делегей айтырыы-дыр.

Оон өске айтырыг. Национал девискээрниң кырында атмосфера каъдынга тус күрүнениң хамаарылгалыг эргези бар. Ынчангаш ол ону өскээртен шургуп кирииишкинден камгалаар маргыш чок эргелиг. Ынчалзажок ынаар боо-чепсекти чедирерин кызыдып турар космостан чүдеп артык улуг айыыл диргелип болур. Ындыг кордалдар — ол дээрге, хамаарышпас күрүнелерге хамаарыштыр күш дөгээриниң чаа чепсээн тургузарының семээшкини-дир. Ынчангаш өске чурттарның кижилериниң бажыының кырында космосче боо-чепсекти «октап» үндүрерин хоруурунуң дугайында айтырыгны делегейниң эрге-хоойлу чурумунуң талазы-биле көөр кылдыр тургузар үе келбээн бе? (Адыш часкаашкыны). Бо таварылгада мен элээн найыралдыг болгаш динмиттиг адыш часкаашкыны болур боор деп бодаан мен, ынчалза-даа бо база четчир. (Динмиттиг адыш часкаашкыны).

Ам бистиң хүннеривистиң өске бир эң улуг боттуг чүүлүнүң дугайында чугаалаарып чөпшээреп көрүңер. Ол база-да чаа угаазылалды негеп турар. Мен мында делегейниң коступ көрбээн хөй янзы таладын болгаш ооң-биле чергелештир бот-боттарындан улам өзүп турар хамаарылгалыын база ооң улам улуг чергелиг бүдүн-бүрүн боот турарының дугайын чугаалап тур мен. Делегейни чүгле экономиктиг амыдыралдың интернационалчызы, информацияның болгаш харылзаажылганың күчүлүг чепсек-херекселдери эвес, а харын ол ышкаш ядролуг өлүмнүң, экологтуг халаптың болгаш оон ангы-ангы кезектеринде ядыы-түреңги чорук биле бай-шыдалдың аразында чөрүлдээниң бүгү-ниити частыышкынышын айыылы каттыштырып турар.

Делегей ниитилежилгези ам бистиң мурнувуста дөмей эвес төөгүлүг, чаңчыл-сагылгалыг, амыдырал байдалдарлыг хөй-хөй күрүнелер боол коступ турар. Чурт бүрүзүнде, чон бүрүзүнде бодунуң бүзүрели, бодунуң национал эрге-ажыктары, бодунун чүткүлдери бар. Ол болза амгы үениң делегейниң эң-не чугула боттуг чүүлү болур. 30—40 чылдар бурунгаар мындыг турбаан. Улустарның бот-боттарының кылган шилилгезиниң түңнелинде, бодунуң хөгжүлдезиниң оруун, бодунуң национал шимчээшкиниинң оруун шилип алганының түңнелинде ол коступ келген. Ооң-биле кады бо делегей контуг улуг чалгыг боол болу бээр, ханы чөрүлдээлер-биле долдуунган. Бо дээрге—шынар талазы-биле чаа байдалды тургускан социал депшилгениң боттуг үре-түңнели-дир.

Ынчалзажок бо чорудугнуң хөгжүлдези чамдык политиктерниң эглиш чок өскерилгелерни бодап база медереп билир аргаларындан усчок мурнай берген. Ядролуг боо-чепсектерге хамаарыштыр бодалдарга дег, олар эрги хөөннери-биле чурттавышаан.

Моон канчап уштунуп болуруул? Аргазы чүдел дээрге, болуушкуннарның мурнап чоруп турары-биле боттуг чүүлдү бодап билириниң аразында көрышкакты кызырарында болгаш ажып эртеринде, чүү болуп турарын база ол чүге чедирип болуруп медереп билиринде боол турар-дыр. Ам дээрезинде, үези эртпээнде бодап билири чугула.

Делегейни бодунуң чагыргазында девискээр кылдыр көөр, бодунуң «амыдыралчы эрге-ажыктарының» девискээри кылдыр кара туразы-биле чарлаары бөгүн ам-даа хевээр артпышаан. А бо чорук боо-чепсектерни эндере бүдүрериңге база идиг боол турар, чүге дээрге, ол политиктиг болгаш экономиктиг базымча кызырынга аргапы хандырар чүүл болур күш дөгээриндеп үнүп турар. Бо дээрге—эрги шагның бодал-сарыылының чүүлдери-дир. Кажан өске улустарны дарлаары, оларның курлавырларын ажыглаары, оларның салым-чолун бодунуң хуузундан шиитпирлээри «хоойлу ёзугаар» деп санаттынып турар шагның бодал-сарыылының чүүлдери-дир.

Ындыг бодал-көрүшту хевээр арттырарын кайнаар аппар чыдарыл? Девискээрлер аайынче чөрүлдээлериниң өзериичче аппар чыдар. Өжээннежилгениң одагларын кыптыгып турар. Оларның кызыгаарлары айыылдыг кылдыр алгып, эрге-ажыктары оон-биле хорт азы доора холбашкан күрүнелерниң саны көвүдеп турар. Тус-тус девискээрлерде чөрүлдээлер делегей харылзааларының ниити байдалынга багай салдарын чедирип турар. Чарлаттынган болгаш чарлаттынмаан дайыннарның шөлдеринде, фронтуда болгаш тылда кижилер өлүп хорап турар. Боо-чепсектерниң хоозурадыкчы эндере бүдүрериниң ээремиинче эң-не ажыг түрегделге болгаш массалыг ап-чутка туттурган чурттар хаара туттунуп турар.

Девискээр чөрүлдээлерин таарыштыр шиитпирлээри — үениң эң күштүг негелдези. Бо айтырыгга бис кандыг хамаарылгалыг болуп турарывыс. ты оода чадаарда Чоокку Чөөн чүк талазы-биле бистиң инициативаларывыстың чижээнге көрүп болур. Ол дээрге — бөмбүрзектиң эң аарышкылыг беддир чери-дир. Ында чүгле арабтарның болгаш Израильдиң эвес, а дыка хөй күрүнелерниң эрге-ажыктары көржып эртип турар. Бо дээрге, төөгүнүң, шажын-чүдүлгелерниң болгаш культураларның белдири-дир. Ынчангаш маңаа эң-не харысаалгалыг, оваарымчалыг, мээң бодап турарым-биле, эң-не эптиг-ээлдек болуру чогумчалыг. А күш дөгээри, хоозурадыкчы халдаашкыннар кылыры болгаш чепсектиг күштерин ажыглаар дугайында доктаамал кыжаныглар канчап-даа таарышпас. (Адыш часкаашкыны).

Бис аргаларны дилээлиңер, кады хөделир херек деп чугаалап турар бис. Мону ирак-ирак дайынынга-даа, Төп Америка кризизинге-даа, афган айтырыынга-даа, Африканың мурнуу чүгүнге-даа, Индий-Кыдатта байдалга-даа хамаарыштырып болур. Кол чүүл болза — келир үеже орукту улустарның боттарының шилип алыр эргезин шыңгыы сагыыры, өске күрүнелерниң иштики херектеринге холгаарлавазы-дыр.

Төөгүден тургустунган харылзааларны албадал-биле үзе шаварынга бис удур бис. Ынчалзажок делегейге экономиктиг ажыл-чорудулганы таарыштыр чурумчудары, бай чурттарның ядыыларын үптээрип болдурбас шак ындыг ёзу-чурумну тургузарын чоптуг чорук негеп турар. Чурттарның дорттуң үш кезии төлеттинмес өрелиг, а к...-ла саннылг күрүнедер күчү-шыдалдыг мөлчүкчүдер боол турар делегейге сагыш амыр чурттап орар арга бар чүве бе? Мындыг байдалды хевээр арттырары амгы үениң депшилгезин чуура шаап шыдаар социал частыышкынга чедирип баве-ла болур.

Бот-боттарындан хамаарылгалыг болгаш бүдүн-бүрүн делегейни тургузарының ол-ла бодал-сарыылы девискээр чөрүлдээлерин политиктиг таарыштыр чоптуг шиитпирлээрин негеп турар. Ол-ла делегейге өске-даа бүгү-ниити айтырыгларны — аъш-чем, экология, энергетика айтырыгларын, бижик-билигни, эртем-билигни болгаш кадык камгалалын чер болганга нептерединиң айтырыгларын шиитпирлээрин негеттинип турар.

Амгы делегей база бир халаптан качыгдап турар. Ол дээрге — терроризм. Ол айыылдыг халап. Ынчалзажок, чоокта чаа мээң чугаалааным дег, ону күрүне терроризминиң дузазы-биле узуткаар дээр болза — ол база-ла кижизиг чорукка удур улам кем-херек үүлгедиин кылыры ол-дур. Ындыг «методтан» оон-даа хөй кижилер өлүр, мораль болгаш чоптуг чорукту чугаалаваска-ла, делегей эргезн, күрүнелерниң тускай догуннаашкыны каражага таваржып турар. Күчүлээшкинниң болгаш хан тогүүшкүнүнүң бужар бак болуу тургустунар, ниити байдал чидиглеиир.

Терроризмниң бүгү хевирлеринге удур ниити күжениишкиннер-биле демисежиринге бистиң белеививисти КНО-га, делегейниң өске-даа шуулганнарынга болгаш бөгүн ону база катап бадыткаарын күзедим. бистиң белениивистиң дугайын медеглеп келген болгай бис. (Адыш часкаашкыны).

Ол адаттынган айтырыглар чугула, олар шуптузу кижи төрелгетенниң депшилгезинге чаа делгемнерни ажыдып турар мындыг кызыгаарны коргүүп турар. Ынчалзажок оларның бот-боттарындан хамаарылгалыы чаңгыс аай эвес: боо-чепсекти эндере бүдүрерин соксатпас болза, өске кандыг-даа айтырыгларны болур-чогууру-биле шиитпирлеп шыдавас.

Совет Эвилели, совет кижилер боттарын делегей ниитилежилгезиниң кезээ кылдыр көрүп турарлар. Кижи төрелгетенниң дувүрээзини — бистиң дувүрээзиививис, ооң аарышкылыг чүүлү — бистиң, ооң мианнышкыны — бистиң мианнышкынывыс-тыр.

Бистиң эравыста бүгү ылгалдар турбуже кижи төрелгетенниң улуг өг-бүлезин каттыжып алгаш камгалап өөренир ужурлуг бис.

Бир эвес Черже өске планета чурттугларның халдаашкыны кыжанып келир болза, Каттышкан Штаттар болгаш Совет Эвилели ол халдаашкынны ойтур шавары-биле каттыжып алыр ужурлуг деп бодалды АКШ-тың президентизи Женевага ужуражышкын үезинде чугаалаан. Ол бодал-биле маргышпас мен, ол талазы-биле хуврээри ам-даа элек боор. (Залда шимээн, катым, адыш часкаашкыны). Бистиң ниити бажыдывыста кирип келген дувураазиннерни көөрүн, оон чугула ядролуг айыылды чайладырының эргежок чугулазын медереп билири, ядролуг чаңнык үнүп келзе. Черде болгаш космоста оон камгаланып алыр мындыг дээвиир чок дээрзин мининир ужурлуг.

Делегейниң айыыл чок чоруунуң бүгүдени хаара туткан системазын тургузарынга бистиң бодалывыс, бистиң өске-даа эгелекчи саналдарывыс — олар шуптузу Совет Эвилелиниң ядролуг улуг күрүне байдалындан ойталаарын күзеп турарын болгаш аңаа белениин, өске бүгү чепсектерни сарыылдыы-биле четчиринге чедир эвээжедип кызырарынга белениин олар шупту илередип турар. (Адыш часкаашкыны).

Өскелерниң ойталап каапталы хире мындыг чүүлдү ССРЭ бодунга күзевейн турар, чижээ, АКШ-тан арта бээр оон улуг айыыл чок чорукче ол чүткүвейн турар. Ынчалза-даа Совет Эвилели кошкак байдалга, ылгал көрүүшкүнге чөпшээрешпес.

Бистиң бүгү саналдарывысты көрүп көрүңерем. Чугаалажыышкыннардан дашкаар бодунун кандыг-бир чепсээн арттырып алыр дээн оралдажыышкын ында чок. Бистиң принцививис бодуун: бүгү чүүлдерни кызырар болгаш кызыгаарлаар, массалыг узуткаашкын чепсээнге хамаарыштыр бүгү чүүлдерни чок кылырынче кылып чорудар. Бистиң быжыг шугумувус ындыг. (Адыш часкаашкыны). Кандыг-бир чүүлдерге деп эвес чүүлдер бар болза, ол чүүлдү деңнээр. Хожудап калганы өстүрериниң аргазы-биле эвес, а мурнай бергенинден кызырарының күсели-биле кылыр ужурлуг. Төөгүлүг сорулганың оруктарынга — демилитаризастаан делегейже орукка чадалар турар болбайн аан. Оларның кайызынга-даа бот-боттарының эрге-ажыктарын кызырарынче доктаамал угланыышкынның сарыылдыы-биле чедер деңзигүүрге деп байдалды тургузар ужурлуг. Бот-боттарын хөй катап узуткаарынга деп байдал ол угаан-сарыыл чок чорук, ужур-утка чок чүүл-дүр. (Адыш часкаашкыны).

Бистиң бодап турарывыс-биле алырга, шериг талазы-биле удур туржуушкунуң деңнелин кудулатпышаан, хеп-хенертен халдаашкынның боол болурун ээзжедир, а харын ону кылырын шуут чок кылып турар ындыг хемчеглерни боттандырып чорудары чугула болуп турар. Кожа турар зоналардан боо-чепсектиң эң-не айыылдыг, шаап халдаашкын хевирлерин чайладыр херек. Ооң-биле кады шериг доктриналары чүгле камгалал шинчилиг болур ужурлуг. (Адыш часкаашкыны).

Эң-не тодаргай талазы — национал айыыл чок чорукка хамааржып турар боо-чепсекти боттуу-биле дужүрериниң улуг хемчеглери хүн айтырыында туруп турар үеде Совет Эвилелиниң контрольдуң болгаш хыналдаының, ооң иштинде делегейниң эң-не шыңгыы системазы чедип алырын күзеп турарын мен чугаалап турган мен. Хүлээлгелерни бүгүдениң күүседип турарының дугайында долу бүзүрел турар ужурлуг. Семипалатинскиде совет-америк шенелдени ындыг контрольдуң хевири кылдыр санап болбас бе?

Хынарда айтырыында мындыг тала база бар. Өске чурттарның девискээринде АКШ хөй санныг шериг баазаларлыг дээрзи билдингир. Болдунуп болур кандыг-бир дугуржулга талазы-биле хоругдаан ажыл-чорудулганы ол баазаларда боттандырып чорутпайн турарынга бүзүрелдиг болуру-биле бистер аңаа инспекция кылыр аргалыг болуруп күзээр бис. Ол баазаларның туруп турар черлериниң күрүнелериниң кады ажылдажылгазы маңаа база херегленттине бээр боор.

Даштыкыда баазаларны узуткаарының шагдакы идеязынче ээп келири оон-даа эки болур. (Адыш часкаашкыны). Шериглерни база чуртунче ээп келдирер (Адыш часкаашкыны). Ону бодувуска база хамаарыштырып турар бис. Баштайгы практиктиг базымнарны бис ам кылган бис. Моол өнүктер-биле дугурушкаш, Моол Арат Республикадан бодувустуң шериглеривистиң чамдыызын үндүрүп турарывысты билир болгай силер. Афганистандан алды полкту үндүрген болгаш оон бистиң бүгү шериглеривисти болдунар кыска хуусаа иштинде үндүрер бис. Ол айтырыгны шиитпирлээринге Каттышкан Штаттарның болгаш Афганистанның кожаларындан ону деткиири херек. (Адыш часкаашкыны).

Сөөлгү деннелге алыс шынны ээлээр дээн чүткүл бисте чок. Өске чурттарның, политиктиг партияларның, хөй-ниити шимчээшкининиң база ийи-чаңгыс кижилерниң илип үндүрүп турар саналдарынга бис белени-биле харылап турар бис. Европаның төвүнге ядролуг чепсек чок кудумчуну, Европаның соңгу чүгүнге, Балканнарга, Оожум океанның мурнуу талазынга, өске-даа девискээрлерге ядролуг чепсек чок зоналарны тургузарының идеяларын Совет Эвилели деткээн. Санал бүрүзүнге бүгүдеге таарымчалыг эң эки хевирин дилеп тывары-биле сүмележиишкиннер чорударынга белен бис.

Хүндүлүг аалчылар! Эштер! Силерниң шуулганыңарга перспективтиг болгаш ондур чаагай идеяны — «Кижи төрелгетенниң амылыг артарының фондузун» тургузарын саналдаан. Ооң кавызынга ядролуг дайынны чайладырының айтырыгларын ажыы-биле чугаалажып болур. Ук фонд делегей амыдыралының эң чугула айтырыгларының талазы-биле шинчилелдерни деткип, кижи төрелгетенниң бүгү-ниити айтырыгларының талазы-биле кады эң чаа өлүмнүг аарыглар-биле демиселди чорударын киириштир төлевилелдерни ажылдап кылырынга дузалап болур.

Ындыг фондунун ажыл-чорудулгазынга совет хөй-ниитиниң — материалдыг болгаш кижиниң-даа идепкейлиг киржилгезинге бодувустуң талавыстан байыр чедирип тур бис. (Адыш часкаашкыны).

Силерниң шуулганыңарның чаагай үрезиннери эки өзүмнү бээр дээрзинге чигзинмейн тур мен. Милитаризмниң күштери —олар кайда-даа кожа турар — олар бүдүүлүк болгаш угаан-бодал талазы-биле согур чоруктуң демдээ-дир— оларның алыс дөзү ирик.

Ядролуг айыылды чайладыры дээш эртемденнерниң шимчээшкининиң тургустунуп келгени, эмчилерниң, экологтарның, культураның болгаш уран чүүлдүң ажылдакчыларының чалбыыштыг болгаш ханы шиитпирлиг чугаалары, ядролуг чепсекке удур янзы-бүрү каттыжыышкыннарның болгаш ассоциацияларның төрүттүнүп келгени — угаан-сарыылдыг кижи төрелгетенниң Черге улуг үнелиг амыдыралды, октаргайда кара чаңгыс боол магат чок амыдыралды камгалап алырынга шиитпирлииниң частырыг чок херечизи-дир.

Бо аудиторияда политика болгаш политиктиг эртем төлээлеттинген. Бөгүнгү эртем-билиглерлиг, бөгүнгү дуржулгалыг турган делегейниң улам-на ден-дески болгаш чаңгыс аай харылзааларынче, делегейниң айыыл чок чоруунуң бүгүдени хаара туткан системазын бадыткап тургузарынче, ынанныштыг болгаш бүгүдеге деп системазынче базым бүрүзү-биле чоруп болур бис бе деп айтырыгны салып тур мен. Мен бодап көөрүмге, шыдаар болгаш кылыр-даа ужурлуг бис.

Ол айтырыгга чогуур эки харыыны тып алырынга ынаныш болгаш чүткүл силерни бо калбак шуулганга келдирген деп бодаар мен. (Адыш часкаашкыны).

Бистиң улуг эртемденивис Владимир Иванович Вернадский 1922 чылда-ла (чүгле 65 чыл бурунгаар, бодап көрүңер даан) мынча деп сагындырган: «бодунуң күзээни-биле чаа амыдыралды тургузуп алыр арганы бээр атомнуг энергияны, күштүң ындыг үнер дөзүн кижиниң бодунуң холунга алыр мындыг үе ырак эвес...» Кижи ол күшту бодун боду узуткаарынче эвес, а чаагай кежиктерге ажыглап шыдаар бе, ону ынаар углап шыдаар бе? Эртемниң кижиге чайлаш чок бээр күжүн ажыглап билиринге чедир ол өскен бе? Эртемденнер боттарының эртем ажылының, эртем депшилгезиниң болдуруп болгу дег уржуктарының мурнунга карактарын шиммес ужурлуг. Олар боттарының ажылдыышкыннарының уржуктары дээш харысаалгалыг болур ужурлуг. Олар боттарының ажылын бүгү кижи төрелгетенни эки организастаары-биле холбаар ужурлуг.

Бо сөстерни бодап көрүңер. Шаанда кижи төрелгетенниң угаан-бодалы бойдустуң күжүн чагырып алырынче угланган турган. Ам бүгү уржуктарны баш удур санап көрбейн чыткаш, бойдусче шаап халдаашкын кылыр болза, бойдусту кижи төрелгетенниң өлүмнүг дайзыны кылдыр хуулдуруп болур. Шак мындыг улуг эвес хемчээлдиг трагедияның дугайын Чернобыльга авария биске сагындырган. А ядролуг боо-чепсекти эндере бүдүрер чорук Октаргай трагедиязынга бисти чедирип болур.

Кижилер өлүп-читпес байдалды чедип алырының оруктарын чүс-чүс чылдарда дилеп келген. Бистерниң шуптуву өлүп-чидер деп чүве-биле эптежири база берге болбайн аан. Ынчалза-даа бүгү кижи төрелгетен, кижиниң угаан-сарыылы ис чок чиде бээр деп чүве-биле эптежири оон-даа берге.

Бистиң салгалывыстың хөй кижилери ядролуг боо-чепсекке чаңчыга бергени хараадан-чыг-дыр. Хөй кижилерге ол улам чаа өлүмнерни негеп турар угаан-медерел бурганы апарган. Ядролуг боо-чепсекти эндере бүдүрерин тайбыңны камгалаарының магадылалы-дыр деп чарлап турар кижилер безин бар.

Ядролуг боо-чепсек бистиң чурттап турар үевистиң байдалынга хөй чүүлдерни хевирлээн. Ону узуткап чок кылыры дээрге, аңаа чедир турган үеже катап эглир дээни ол эвес-ле болгай. Ядролуг чепсекти доктаадырындан ойталааш, дайын авантюралары кылырынга ынак кижилерниң холун чежип болбазы эргежок чугула.

(Уланчызы 3-кү арында).

(Төнчүзү. Эгези 1-ги, 2-ги арыннарда).

Бо айтырыг хоозун чугаа эвес болдур ийин. Шериг күчүзүнүң өске хевирлерин, анаа боо-чепсектерни сайзыраңгайжыдары аңаа харыы болур деп чамдык кижилер бодап турар. Бо дээрге таарышпас, шын эвес орук-тур.

Кижи төрелгетен ядролуг боо-чепсек чок үе-чадага бижыккан, ядролуг уржуктардан экиртир эмненген келир ужурлуг. Ол күчүлеп күш дегээр чорукка, бодунуң туразын өскелерге дегээр дээш оралдажышкыннарга удур туржур аргалыг апаар. Амгы үеде делегей харылзааларында күш дегээр, угаан-медерелге дайынзырак хөөн киирер чоруктар кедерээн. Ынчангаш делегей харылзааларын кижизиг байдалче киирер сорулга оон унуп келген. (Адыш часкаашкыны)

Бо чүүл болдунуп болур бе? Болдунуп болур деп чамдык кижилер санап турар. Өскелери — чок дижип турар. Ол дугайын ам маргыжып турган херээ чок. Эргежок чугула чептүг херегле бодунуучче чайлы бээр деп бодап тур мен. Улустар бо чүүлдү ниитизи-биле улам улуу-биле билип бар чорууp. Ядролуг дайынны чорудуп болбас дээрзин угаап билири быжыгып келген. Ынчангаш баштайгы дээреде бирги херин базымны кылыылы — ядролуг арсеналдарны кызыраалы, боо-чепсекти космосче ундурбээли. (Адыш часкаашкыны). Рейкьявикке чедип келгенивис туруштарны ажыглаалы, оон-даа ыңай бурунгаарлаалы. Ынчангаш ол чүүлдер делегей байдалынга кандыг салдарлыг боорун көрээли. Ындыг базым бүрүзүнден-не бүзүрежир чорук өзер болгаш кады ажылдажылганың чаа-чаа аргалары ажыттынар деп бодум хуумда бодап турар мен. Маңаа делегей демнелинге угаазылалды демократчыдары, база делегей ниитилежилгезиниң херектеринге бүгү күрүнелериниң — улуг-даа, бичии-даа, ортумак-даа күрүнелериниң дең эргелиг, тускайлаң болгаш идепкейлиг киржилгези дузалаар.

Делегей харылзааларын «кижизиг болдурарда» гуманистарлыг талага чогуур хөделиишкиннер, ылаңгыя информацияга, кижилер аразында харылзаалар, чогаадыкчы солчуушкуннар болгаш өске-даа чүүлдер херек. Бо чүүлдер тайбыңны камгалаарының угаан-бодал магадылалын тургузарынга дузалаар болгаш материалдыг магадылалдарны ажылдап кылырынга база дузалаар. Чамдык чурттарнын практикалап турары информация агрессиязы чүгле сагыш-сетки ядараашкынынга чедирип турар эвес, харын-даа янзы-бүрү чурттарның кижилерниң болур-чогуур харылзажылгазынга, культураларның бот-бодунга ажыктыг байлакшыырынга шаптыктап турар. Ол улустарның аразынга ылгай көөр болгаш өскелээр чоруктарны тывылдырып турар. Өске улустарның культуразын болгаш уран чүүлүн билир база үнелеп билир улус оону чайгаар-ла багай чүүл деп көре бээр.

Дээргилер! Эштер! Боо-чепсекти эндере бүдүрерниң чаа чадазының айылы өскен тудум-на, а ол мышкаш девискээр айы-биле болгаш улуг хемчээлдиг дээр айтырыгларының чидиглелдинин-биле холбаштыр шак-үе безин* чымртып турар мышкаш апарган. Ынчангаш оону бот-бодун метележиринге, чаңгыс талалыг артык күштү чедип алырынга оон ыңай чарыгдаан херээ чок. Ындыг оюнга ыяныштын үнези эмин эртир улуг—кижи төрелгетенни диириг арттырары болгай. Ынчангаш үе-шагнын берге байдалының учёдун кылыры амыдыралчы эргежок чугула чүүл боор турар.

Шуулганның идеялары Черниң бүгү булуңнарынга четсин, чүвени билип алыр чорукту чоокшулатсын, бот-бодун билчир чорукту калбартсын, силерниң күжениишкиннериңер ядролуг боо-чепсектен хостуг, күчүлел чок делегейже бурунгаарлаарынга — кижиниң бедик сайзыралының өлүм чок болурунга дузалазын! (Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).

• • •

Ол-ла хүн Кремльдиң Съездилер ордузунга шуулганның киржикчилеринге аалдар кылдыр хүлээп алышкан болган.

Хүлээп алышкан үезинде М. С. Горбачев доктор Т. Тейлор-биле (АКШ), «Ногааннар» партиязындан бундестагтың депутаты П. Келли-биле (ГФР), чогаалчы болгаш кино ажылдакчызы П. Устинов-биле (Великобритания), киноактёр М. Мастроянни-биле (Италия), халажылгада генерал-майор Г. Бастиан-биле (ГФР), «Пенсико, инк» директорлар чөвүлелиниң даргазы Д. Кендалл-биле (АКШ), ГФР-ниң үлетпүр-садыг палаталар каттыжылышкынның президентизи О. Вольф фон Амеронген-биле, эртемден О. Иотан-биле (Дания) болгаш шуулганның өске-даа киржикчилери-биле бодалдарын таарзышкынныг байдалга солушкан.

А. А. Громыко, Е. К. Лигачев, Н. И. Рыжков, Э. А. Шеварднадзе, А. Н. Яковлев, А. Ф. Добрынин, В. А. Медведев олар аалчылар-биле беседалашкан.

Хүлээп алышкан найыралчы, ажыт-чажыт чок, ажык байдалга эрткен.

(СЭТА).

ДЕЛЕГЕЙНИ КАМГАЛААРЫ ЧУГУЛА

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

«Делегейниң эмчилери ядролуг дайынны чайладыры дээш», делегей шимчээшкининиң япон комитединиң секретары Кенрихо Йокоро СЭТА-ның корреспондентизинге:

— Биске өске санал турбас ужурлуг: ядролуг меселдежиишкин эгелээн үеде ону чок кылып узуткаар дээш шуптувус демисежир ужурлуг бис— деп чугаалаан.

«Делегейниң эмчилери ядролуг дайынны чайладыры дээш» демиселдиң идепкейлиг киржикчизи С. Вонзер (АКШ):

— Бо шуулганның ужур-дузазы болза, кижилерниң бот-боттарының аразында сүмележип, чугаалажып турарында болгаш делегейниң хөй-ниитизинге салдар чедирип турарында — деп медеглээн. Дорт чугаалажыышкыннарга ужуражылгалар, ылаңгыя өөренип турар аныяктарның-даа, кончуг чугула. Ол чүнүң-даа мурнунда «халдап кээр дайзын» деп чугааны чок болдурарынга болгаш кижилерниң бүгү чүвени шын билип алган турарынга дузалаар.

Ындыг санал-биле К. Покоро база-ла каттыжып турар. Америк-совет амгы харылзаалар чүнүң-даа мурнунда бот-боттарынга бүзүрешпес болгаш даап бодаашкыннарның уламындан баксырап эгелээн деп, ол санап турар. А медицина ажылдакчыларының профэвилелиниң ТК-ның даргазы Л. И. Новак харылзааларның баксырап эгелээни совет боттут чүүлдериниң дугайында информацияны америк таланың кара өжегээр өскертип турарында деп санаан.

«Экология болгаш тайбың» деп темалыг «Төгерик столдуң» хуралынга ядролут халаптың айыылының дугайында чугаа болган. Ооң органзакчызы эрткен чылдың августа Болгарияга тургустунган «Экофорум тайбың дээш» делегей шимчээшкининиң баштаар чери болган. Амгы үениң ийи шимчээшкини — дайынга удур болгаш экологияны камгалаары дээш деп шимчээшкиннерни чаңгыс кылдыр каттыштырганының түңнелинге бо шимчээшкин тургустунган.

— Эколог-эртемденнерниң кады ажылдажылгазын улам хөгжүдеринге чугаалажып турар айтырыглар улуг ужур-дузалыг боор турар — деп, «Тайбың дээш экофорум» шимчээшкиниң идепкейлиг киржикчизи Рао Геквад (Индия) чугаалаан. М. С. Горбачевтуң чоокта чаа Индияга чорааны, прейьер-министр Р. Ганди-биле ооң чугаалажылышкыннары болгаш беседалары, ол чугаалажылышкыннарның үезинде ат салдынган документилер бистиң ийи чуртувустуң эртемденнериниң кады ажылдажылгазынга чаа талаларны ажыдып турар. Оларның бирээзинге долгандыр турар бойдусту камгалаары база хамааржып болур.

• • •

Делегейниң «Төгерик столдары-биле» кады Барыын Европаның чамдык чурттарының болгаш Совет Эвилелиниң дээди дужаалдыг чораан шериг начальниктериниң ужуражылгалары база Москвада эгелээн. «Халдажылгада совет генералдар болгаш адмиралдар тайбың болгаш чепсегленишкинни дужүрери дээш» хөй-нииити бөлүүнүң саналы-биле ону органзаттаан. Ол бөлүк тайбың камгалалының совет комитединиң чанында ажылдап турар.

Ужуражылышкынны ажыдып турар үеде ГФР-ниң, ГДР-ниң, Барыын Берлинниң, Великобританияның, Нидерландының, Грецияның кинематографистериниң болгаш хөй-нииити ажылдакчыларының тургусканы «Генералдар» деп фильмни көргенг. Барыын Европа чурттарының «Генералдар тайбың болгаш чепсегленишкинни дужүрери дээш» деп бөлүүнде каттышкан халажылгада генералдарның чурттап эрткен оруунуң болгаш ажыл-чорудулгазының дугайын ук фильм көргүзүп турар.

• • •

«Ядролуг чепсек чок делегей, кижи төрелгетенниң амылыг артары дээш» шуулган ажылын үргүлчүлеп турар.

• • •

Москвага февраль 15-те «Ядролуг чепсек чок делегей дээш, кижи төрелгетенни диириг арттырары дээш» делегей шуулганы ажылын үргүлчүлээн. Сезен ажыг чурттардан янзы-бүрү политиктиг партияларның, хөй-нииити шимчээшкиннерниң, ажыл-херекчи бөлүктерниң төлээлекчилери, эртемниң болгаш культураның ажылдакчылары, шажын ажылдакчылары делегей сайзыралын камгалап алыры-биле ядролуг чепсек чок делегейже оруктарны дилеп-тыварынга бот-боттарын эки билчирип, деткижерин оралдажып турарлар.

Литератураның болгаш уран чүүлдүң ажылдакчылары кижи төрелгетенни база кижи ниитилелиниң бүгү-ле үнелиг чүүлдерин камгалап алырынга культураның ролюнуң дугайында аңгы-аңгы туруштарга база бодалдарын илередип, ынчан-биле болгаш сонуургалдыы-биле чугаалашканнар.

Бисти долгандыр турар бүгү-ле чүүлдер —ол чүгле бойдус эвес, а салгалдарның чогаадып тургузуп келгени угаан-бодалдың үнелиг эртинелерин дир деп, СЭТА-ның корреспондентилеринге академик Д. Лихачев чугаалаан.

Делегей айыылда —ол боттуг чүүл, деп чиле хөй-нииити ажылдакчызы болгаш чогаалчы В. Тейтельбойм чугаалап турар. Кижилер-даа болгаш оларның номнары-даа —хөделиин эгелээрнии үези келгеп деп чүве бүгүдеге билдингир болур ужурлуг.

Сураглыг англи пианист Джон Огдан бо хүннерде Москвада аажок сорук кирген чорут турар. Шуптувус тайбыңны аажок күзеп турар бис деп, ол онзалап демдеглээн.

Эмчилерниң болгаш эртемден-эмчилерниң «төгерик столунга» уламчылаан чугаа хөй талалыг, делгем болган. Академик Е. И. Чазовтуң чугаазы-биле алырга, бо ат-алдарлыг сүмележилгениң кежигүннериниң, миллион-миллион кижилерниң амы-тынын камгалаар ужурлугларының үзел-бодалы чаңгыс аай кол бодал-биле дүгжүп турар: «Ядролут дайын бомбурзектиң бүгү чурттакчыларынга өлүмнүг айыылдыг. Ол «сөөлгү халдаавырлыг аарыгның» эң баштайгы халавын эмнээр кандыг-даа арга чок болур».

Совет мораторий «аразында удур-дедир ылакшылдың харыы чок уламчылап шыдаваан ышкаш, ынчаар төнчү чок чаңгыс талалыг болур арга чок» деп, совет эмчи-космонавт О. Ю. Атьков санап турар. Профессор К. Бонхофферни (ГФР), өске-даа чурттардан келген дыка хөй эш-өөрү ышкаш, ССРЭ-ниң үлегерин АКШ-тың эдерерин күзевейн турары дыка дүвүредип турар. Канададан Т. Перри ядролуг шенелделерни катап эгелээрин ССРЭ-ниң айыыл чок чорууп быжыглавас деп санап, чүү-даа болза, мораторийни ам-даа уламчылаарының ажыктыгының дугайында бодалдарын илередип турар.

Полномелитке удур тарылганың чогаадыкчыларының бирээзи профессор А. Сэйбин ооң ындыг эки чүүлге бүзүрелин деткивейн турар. Ооң бодалы-биле, боо-чепсекти кызырары эң чугула айтырыг болбайн турар. Батай чүүлдерниң үнуп кээп турарының кол дөзү—ийи улуг күрүнелерниң аразында бот-боттарынга бүзүрешпес, каразыжар болгаш өжээннежир хөөннерниң эм-даа бар боор турарында деп ооң бодалы ындыг.

Чернобыльдың кичээндирииглиг чүүлдерин, атом энергиязын тайбың сорулгаларга ажыглаарын чугаалажып турганының үезинде база маргылдаалыг чүүлдер илереттинген.

— Атомну ажыглаарының тайбың, болгаш дайын хевирлерин тодаргайы-биле ылгаштырып турар мен, — деп, ССРЭ-ниң Медицина эртемнериниң академиязының академиги Л. А. Ильин чугаалаан.

Воскресеньеде **шажын ажылдакчыларының чыыжынып** киржикчилери Москваның хүрээлеринге Черге мөнге тайбынны быжыглаарының дугайында тейлээшкиннерлиг мөргүлдерге киришкеннер. Оларны бүгү Русьтуң патриархы Пимен хүлээп алган. Ооң соонда ядролут амгы үеде тынтып келген шажын-мөзү-шынар айтырыгларының дугайында чугаалар уламчылаан.

Ладока Кушоктуң дээди ламазы Г. Бакула (Индия) Совет Эвилелин угаан-бодал хосталгазының чурту, делегейге кижизиг чорукту эккел чоруур чурт деп адаан. Чүдүлгелиг кижилерниң моон мурнунда кажан-даа туруп көрбээни мышкаш мындыг хөй-хөйү-биле Москвада кээп турары кижи төрелгетенниң ниити дүвүрели-биле тайылбырлаттынып турар: ядролут чүс чылда ол диириг артып каап болур бе? Ол Делиге алды күрүнелерниң тайбыңның херээ дээш кылып чорудкан аажок улуг ажылдарының дугайында сагындырып. Делиге бодунуң хөгжүлдезин алган идейлар калбак деткимчени алыр ужурлуг деп онзалап демдеглээн.

Делегей ам оруктарының белдиринде турар деп, ГФР-ниң евангелие шажынның ажылдакчызы К. А. фон Хейл чугаалаан.

Демократчылыгга ажык чарлыг болуру, чаа бодаашкыннар. Шуулганның хөй-хөй киржикчилеринге бо сөстер орустап дыңналып турар. Ында кижи эдепсиннер чүве чок: найысылалдың аалчылары — **бойдус эртемденнериниң «төгерик столунуң»** аалчылары совет ниитилелдиң амыдыралында чаартылгаларны ажыт-чажыт чок сонуургал-биле көрүп турарлар.

Ядролуг боо-чепсекти үндезини-биле кызырарының айтырыгларын чугаалажып көрүп тура, ону долузу-биле узуткаарының оруунга баштайгы базым кылдыр бодунун айыыл чок чоруунга когарал чедирбейн, боо-чепсекти чаңгыс талалыг чок кылып болур дугайында бодалдарны илергелээннер.

Стратегтиг камгалал иницативазының талалакчыларының туружунуң үндезини чогун академик А. Д. Сахаров демдеглээн.

Шуулганның «хаагдыг эжиктер» байдалында эртип турар чугааларны журналистер дыңнавайн турар. Ынчалзажок оон киржикчилери организастаан ужуражылгалар үезинде азы дыштаныр чугаалажыр өрээлдерге оларның аңаа-ла салган айтырыгларынга күзелдии-биле харылап турарлар.

«Төгерик столдуң» киржикчилериниң, чыылган сураглыг эртемденнерниң, политиктиг болгаш хөй-нииити ажылдакчыларының берген харыыларын конспектилеп бижигилээннидең чамдык одуруглар бо. Бистиң бот-боттарывыстан хамаарылгалыг делегейнизке диириг арттырарының оруктарын олар чугаалажып көрүп турарлар.

В. М. Фалин, ПЧА-ниң баштаар чериниң даргазы, ССРЭ:

Бир эвес үени талаларның туруштарын чоокшулаштырарынга болдунар-ла арга-биле ажыглавас болза, тайбыңның эрге-ажыктарынга ол удур болу берип болур.

Э. Бар, ГСДП-ниң баштаар чериниң болгаш президиумунуң кежигүну, Гамбургтуң тайбың болгаш айыыл чок чорук айтырыгларының институдунуң директору, ГФР:

Боо-чепсекти контрольдаар талазы-биле моон соңгаргы түңнелдерниң перспективаларынга Вашингтоннуң администрациязы удавас бодунуң бүрүн эргезин дужүрерин барымдаалап көргеш, ону чигзиниң көрүп турар.

М. Лесаж, Париж университединиң профессору, Франция:

Кол сорулга болза дужкуурлуг байдалдып тургустунуп келиринге кайы-бир кижиниң буруудадырында эвес, а тайбынга кыжанышкынга удур кады демисежири болуп турар. Мен ядролуг чепсекти космосче үндүрериниң талалакчызы эвес мен.

Журналистерге эрттирген чөвүлел хуралга ССРЭ-ниң ЭА-ның Делегей экономиказының болгаш улустар аразының харылзааларының институдунуң директору академик Е. М. Примаков дискуссияларның нииити байдалының боттуун, ону чорудуп тура Совет Эвилелиниң-даа, ол-мышкаш барыын талакы чурттарның-даа туруштарынга хамаарыштыр шүгүмчүлелдиг саналдар база болгулаанын демдеглээн.

«Бойдус болгаш тайбың» деп темага «төгерик столдуң» ажылынга киржип турар эртемденнер бирги черениң ужур-дузалыг: бойдус болгаш политиктиг чаа бодаашкыннар, бойдус талазы-биле медерелди болгаш культураны хевирлеп тургузары, диириг артарының стратегиязы, кижи төрелгетенниң тайбың хөгжүлдезиниң үезинде оон бүгү амыдыралын камгалаары чергелиг чугула айтырыгларны чугаалажып көрүп турар.

Ядролуг боо-чепсек чок делегей кижиниң амыдыралынга болгаш бойдуска аажок улуг чиигелде болур ийик деп, Болгарияның Эртемнер академиязының ядролут шинчилелдер институдунуң директору Х. Христов демдеглээн.

Совет академик Н. Н. Моисеев делегей аажок нарын болур турар деп түңнелди кылган.

Кажан үгер-боо огу дагжай бээрге чогаадыкчы сорук өже бээр деп, Чехословакияның садыг-үлетпүр палатазының даргазы Я. Якубец сагындырып чугаалааш, ындыг таварылгада садыг-ниймаа база-ла «шимээн чок баар» дээрзин демдеглээн.

«Брэн экспортасьониуэ» чиигине-президент директору, Француз-совет садыг палатазының администратиг чөвүлелиниң кежигүнү Ж. Клеи шуулганның эчис болгаш амгы сорулгаларын бүрүнү-биле деткип база чүүлдүгээнүп турар.

• • •

Совет Эвилели-биле садыглаашкынны хөгжүдеринге даштыкы экономиктиг харылзааларны эргелеп башкараарының, ылангыя ССРЭ-де тургустунган бюрократсыг хевирлери моондактап турар. Ол-ла саналды «Круппаның» хайгаарал чөвүлелиниң даргазы Б. Байц СЭТА-ның корреспондентизинге чугаалаан.

• • •

Барыын Европаның чамдык чурттарында болгаш Совет Эвилелинде бедик албан-дужаалдыг шериг начальниктери чораан кижилерниң Тайбың камгалалының совет комитединге ужуражылышкыны доозулган.

Ядролуг шеделдерниң уламчылаашкыны болгаш СКЧ-2 керээни хулээп көрбейн турары — делегей байдалының амгы үеде баксыраашкынының кол чылдагааны деп, 1975 чылда Хельсинкиниң Түңнел актызынга бодунуң адын салган, Португалияның президентизи чораан маршал Франсиску да Кошта Гомеш санап турар.

• • •

Февраль 16-да СЭКП ТК-ның Чиигине секретары М. С. Горбачев шуулганның киржикчилери-биле ужурашкан.

Эш Н. С. Бойдуну Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң секретары албан-хүлээлгезинден хостаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаалдары болза:

Эш Николай Сюрюкович Бойдуну пенсияже үнгени-биле холбаштыр Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң секретары албан-хүлээлгезинден хостаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретарының оринуга В. КОЧЕРГИН.

Кызыл хоорай, 1987 чылдың февраль 16.

НОМЧУКЧУЛАР-БИЛЕ УЖУРАШКАН

Солун ажылдакчыларының номчукчулар-биле ужуражылышкыны чаңчыл болуп бар чыдар. «Улуг-Хем» солунуң журналистери бо удаада «Найырал» совхозтуң ажыл-ишчилери-биле ужурашкан.

Чаа Чаа-Хөлдүң Культура бажыңынга, совхозтуң машина-трактор мастерскаязынга— ийи кезек черге олар чораан. Ында база ужур бар, чүге дээрге амдызында совхозтуң топ салбырының бүгү чурттакчыларын сыңырыптар делгем чер чок боор турар.

МТМ-ге механизаторлар, чолаачылар, совхозтуң өске-даа ажыл-ишчилери солуннуң бөгүнгү кылып турар ажылын сонуургап, айтырыглар салып, чамдык санал-оналдарын киирген. Бөлүкпарга база бөлүктеп үндүрген материалдарта көдээ ажыл-агыйның чугула айтырыгларын парлап үндүрерин, бот-орулга-чарылга болгаш бригада керээзи-биле ажылдап турар күш-ажылчы коллективтерниң арга-дуржулгазын хойну чырыдарын аңаа чугулалап демдеглээн.

Бүдүрүлгениң, хөй-ниити амыдыралының ажык-чарлыг болурунга солуннуң салдары улуг. Бо ажылга ажылчын болгаш көдээ корреспондентилер идепкейлии-биле киржип турар. Ынчалза-даа чамдык аныяк бижикчилерниң дуржулгазы эвээш. Оон уламындан солуннуң штаттан дашкаар активинге дузаламчы кылдыр арга-сүмени «Улуг-Хемге» парлаарын номчукчулар саналдаан.

Культура бажыңынга ужуражышкып элээн үргүлчүлелдиг болган. Район солунунуң редактору Ш. М. Даржай солуннуң ажылының, солун ажылдакчыларының эде тургустунуушкунга канчаар киржип турарының дугайында допчулап чугаалаан. Районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге хамаарышкан, күш-ажылчы коллективтериниң, чурттакчылыг черлериниң амыдыралының аңгы-аңгы талаларын көдүрүп турар хүннүң айтырыгларын арыннарга көдүрүп келген. Номчукчуларның саны өзүп турар. «Улуг-Хемниң» тиражы 2700 экземпляр ашкан.

Ынчалза-даа ужуражылышкынга киришкен журналистер-даа, номчукчулар-даа солун эде тургустунуушкунуче шынап-ла ёзулуу-биле кирбээн, айтырыгларны тургузарынга принципиалдыг болгаш дидим чорук, четпестерни улам шүгүмчүлелдиг көөрү четпейн турар.

Редактор Ш. М. Даржай, районда журналистер эге организациязының даргазы К. Т. Чөреве, солуннуң редакторунуң оралакчызы С. К. Моң, чагаа килдизиниң эргелекчизи Ч. С. Сотпа номчукчуларның айтырыгларынга харыыларын берген.

— Эде тургустунуушкун дээш демиселге солуннуң туружун быжыглаарынга бижикчилерниң, номчукчуларның санал-оналдары, бодалдары болгаш эскериглери чугула чүүл болуп турар —деп, Ш. М. Даржай чугаалап турар.

Ол бүгүнү барымдаалап, «Улуг-Хем» солуннуң чогаадыкчы коллективи күш-ажылын эде тургузарынче күжүн мооңнеп эгелээн.

А. МОНГУШ.

ССРЭ-ниң Профэвилелдериниң XVIII съездизиниң делегады

АДАЗЫ ДЕГ ХҮНДҮЛЭЭР

Чаа Шагаан-Арыг. Ол хоорайның турар черинден ырак эвесте шагаан-арыгжыларның ногаа тарыыр чери турган. Күс болурга-ла, оон ногаа сөөрткен машиналар үзүлбес. 50—60 чылдарда шагаан-арыгжыларның тарылга шолу Хайыракан белинге турганын улуг кижилер кончуг эки билир.

Далай болур дээн сөсту чурттакчылар дыңнап турза-даа, бүзүревээн. 1972 чылдан эгелеп орген-даа турбаан черге чүък сөөрткен машиналар, тракторлар, майгыннар көвүдеп келген. Оңгарларны казып, узун хоорзаларны улап, Улуг-Хемниң эриинче киир салып эгелээн.

Баштайгы кижилер — тудугжулар. Оларның бирээзи Иннокентий Маркелович Карпов.

Ортумак дурт-сынныг, тырың мага-боттуг, калбаксымаар кызыл арынныг, эвилең-ээлдек кижини Чаа Шагаан-Арыгда тудугжуларда таныыр кижи чок. Иннокентий Маркелович Карповка ужуражыр мурнунда «Шагаан-Арыг тудуг» тресте партком секретары Валентина Ивановна Шумихинадан ооң дугайында айтырарывыска, мынчаар чугаалаан:

— Боду бөдүүн, кижизиг кижилерниң бирээзи. Ол кажан-даа мыдын улгаттырбас. Болуннум бригада кежигүннериниң тус-туста аажы-чаңын билир. Ажылдаар херекселдерин чаңгыс черге эмнелеп алыр. Бүгү-ле чүвени ээ ёзу-биле көөр кижи. Бодум хуумда аңаа ындыг янзылыг үнелелди бээр-дир мен.

Ол үнелелге бис база каттыжар бис. А ажыл дугайында чугаалаар болза № 18 КМК-ның тудуп турар тудугларының 60 хире хуузун И. М. Карповтуң бригадазы кылган дизе частырыг чок. Салаа базып санап көөрге мындыг: Чаа Шагаан-Арыгда бир дугаар беш каъттыг 120 аал чурттаар бажыңны, 16 аал чурттаар дөрт бажыңнарны, милиция бажыңын, нефтебазаны, 6-гы микрорайонда ол хире чуртталга бажыңнарын тудушкан. Моон алгаш көөрге, хоорайның элээн кезиин И. М. Карповтуң бригадазы тудушкан.

Хоорайның мурнуу-чөөн талазында беш каът бажыңнар чергелешкен. Чоокта чаа тавааан салып эгелээн 120 аал чурттаар бажың ам шуут болур чыгаан. Ынаар кирер дээн чурттакчылар удавас дөрт ажыл хүнүн аңаа ажылдап эрттирер.

Бедик суурга-кран бүдүн-бүдүн хааларны черден алгаш, кандыг-бир шуугай азы оттуг-мыш хааржаа-даа ышкаш, чиигни кончуг сииледир көдүрүп, ынаар беш дугаар каъттың бир булуңунга чедире берди. Сарыг, хүрең пластмассе шлемнерлиг кезек эрлер ону ол бетон кырынган салгаш, тудуштур каңнап каапты. Ол бүгү ажылдар каш минута иштинде күүсеттинген «Куйит, куйит!» кылдыр кран медээледи. Ийиги хана бөөлдениp чорупт тур.

— Ам азытларны тудуштурарын онза кичээнгейге алыр херек. Сыскыг резиназын белеткенер — деп, бригадир чугаалаарга, тудугжу эштери дораан азыгда барды.

— Дыка далашпаңар. Доң бетонга тайгаш аңдарлып болур — деп, Иннокентий Маркелович Карпов өөрүнге катап-катап чугаалап турду.

Бешки каъттан черже көөрге, чүрек сиилээр. Тудугжуларның аңаа чаңчыга бергенизе ол боор, коргар деп чүве билбезин кайгадывыс.

— Ажылынар дугайында чугаалап көрүнерем, Иннокентий Маркелович — деп, чапсар аразында бригадирден сонуургап айтырдывыс.

— Онза маадырлыг чорук-даа кылбадывыс, Хүннүң-не панель эптээр — ажылывыс ол. Он ийиги беш чылдың ийиги чылының бирги кварталында бо бажыңның хаазын бүрүн доозар хүлээлгелиг бис — деп, бригадир каш сөс-биле тайылбырлады.

— Бергелер тургулаар бе?

— Таварышкылаар! 1980 чылда баштайгы панель бажыңны тудуп кирдивис. Хөктүг чүве боор. Баштай Александр Ягодиниң, ооң соонда бистиң бригадавыс 40 аал чурттаар бажыңны ийи чыл тудуп келгеш, эрай деп доосканбис. Панель бажың кылыр арга-дуржулга чок боорга ындыг-дыр — деп, Иннокентий Маркелович демдегледи.

— Ам чартык чыл безин четпес үеде 120 аал чурттаар бажыңны ажыглалга саат чокка киирип турар апарган бис — деп, аныяк тудугжу Владимир Молянов чугаага киришти.

Эрткен беш чылда бистиң бригадавыс сезен аал чурттаар — дөрт, чүс чээрби аал чурттаар — бир бажыңны хуусаазындан эрте кылган, ам ында 440 өг-бүле чурттап орар — деп, база бирээзи — Виктор Шактар эжиниң соондан «ушкашты».

— Тудуг мергежилин кайнаа чедип алган силер Иннокентий Маркелович? — деп айтырдым.

— Тывага келгеш. «Тыва кобальт» тудуун тутчуп турдаш, Кызылда № 2 ХПТУ-ну доостум. Аңаа газ электриниг каңнакчы мергежилин чедип алдым. Кран башкарарын база доостум. Тудугжунуң нарын мергежилдериниң алды-чеди хире хевирин билир мен. Тудугга хөй мергежилдиг болурга, кижиниң бодунга дыка ажыктыг. Кая, кандыг-даа ажылды кылып болур-дур.

Ооң намдарының дугайында каш сөс.

Иннокентий Маркеловичиниң алыс чурту Чита область. Чажындан ада-не көрбээн өскүс оол уруглар бажыңынга өзүп келген. Ооң кады өөренип чораан эш-өөрү ону кандыг кижи болурун-даа билбес чорааннар. Ол чеди класс дооскан соонда бир-ле ырак черже чоруткаш ажылдай бээрин бодаан. Бичии кижиниң бодал-сагыжы делегейни дескиннер, октаргайны олуртур.

1953 чылда аныяк оолду шериг хүлээлгези эрттирери-биле Приморьеже келдирткен. Сибирьниң соогунга дадыккан оол ол-шык бойдустуг черге чеде бергеш, улуг-ла берге дээштинге таварышпаан. Үш чыл иштинде шериг албаны эки эрттиргенин «Дайынчы болгаш политиктиг белеткелдиң тергиини» деп хөрек демдээ херелилеп турар.

Шериг соонда чурттуң чөөн чүгүнден мурнуу-барыын чүгүнче тудуг ажылынче комсомолчу путёвка-биле хапкан. Краснодар хоорайга келгеш, бодунуң үе-чергези аныяктар-биле кады чигир болгаш оон соонда консерва заводтарын тудушкан. Аңаа дашчы мергежилди чедип алган.

Төрээн чурт делгем. Ынчан Тыва черге чаа тудугларга ажылдаары-биле аныяктарны чалаан чарлал Краснодар крайга тарай берген. Аныяк чүрек доскундурбээн.

1960 чылда комсомолчу путёвка-биле Хову-Аксының кобальт комбинадын туткуп келгеш, ол-ла хевээр Тывага артып калган. Оон эгелээш ол хөй-ле тудугларга киришкен. «Тыва кобальт» комбинатка дааранылга фабриказын, гидрометаллургия цегин, дыка хөй чуртталга бажыңнарын тудушкан. Ооң соонда Таңды районнуң Чал-Кежиг суурга ийи аал чурттаар он ийи бажыңны база тудушкан. Чыл келген тудум-на тудугжунуң мергежили бедип, тудут ажылдарын пат билир апарган. Ооң кирген улуу Таңды-Ууланың эдээнден эгелээш, Улуг-Хемге кылымал далай туруптарынга чедир туттунуп турар тудугтар болур. Ам безин Чаа Шагаан-Арыгның сайгылгаандары Хайыракан артындан эгелээш Арыг-Бажы суурга чедир, Бай-Дагны ашкыже хову сыңмас чайнап турар.

Чаа Шагаан-Арыг хоорайга И. М. Карпов келге-ле, он беш чыл чедип турар. Ол үениң иштинде тус черге «көдүрбээн хөнээ чок, көрбээн чүвези чок» деп болур. Ооң удуртуп турар бригадазында 26 кижи бар. Олар эп-найыралдыг. Чурум үреп, прогулдаар кижи чок. 1986 чылда бригада кежигүннеринден ажылга озалдап келир чаңгыс-даа таварылга болбаан. Чурум үрээшкинниң дугайында айтырыг-даа туруп көрбээн. Ажыл үезинде бот-боттарын мергежил аайы-биле солчуптарыл, аразында быжыг эп-найыралдыг күш-ажылдың будуруккуу болгаш шынарын бедидер деп чүвени бригада кежигүннери кончуг эки билир. Харын-даа өске бригадаларның ажылчыннары И. М. Карповтуң бригадазынга ажылдаары-биле билдириишкиннерин бижип, эргелел черинге чедип-даа тургулаан чижектер бар.

Он ийиги беш чылдың бирги чылының планныг даалгаларын болгаш алган социалистиг хүлээлгелерин чединишкинниг күүсеткени дээш тудугжуларның бригадазы СЭКП Улуг-Хем райкомунуң, район Совединиң күүсекчи комитединиң, комсомол райкомунуң шилчиир вымпелин болгаш акша шаңналын чаалап алган. Шынап-ла, бирги чылда тудугжулар багай эвес ажылдаан. Найыралдыг коллектив чүгле план күүселдезинче эвес, а ооң шынарынче улуг кичээнгейни угландырган.

Панель бажыңнарны моон мурнунда чыл-чылы-биле тудуп турган болза, ам каш айлар иштинде хаазын салыр апарган. Кылырга дүрген-даа, шынарлыг-даа. Ынчалза-даа берге таварылгалар, шиитпирлеттинмес айтырыглар, шаптараазыннар база тургулаан. Мурнуку чылдарда чурум үрээр, прогулдаар чоруктар бригадага база турган. Ол бүгүнү эдип алыры-биле бригадада чөвүлели шыңгыы ажылдары чоруткан. Арагалаар болгаш ажыл шагы үзериинге четкилдүг кижилерге дагдыныкчыларны болгаш коммунистерни быжыглаан. Оларның-биле кижизидилге ажылының болгаш хостуг үени чоп ажыглаарының талазы-биле тускай планны чогаадып тургускан. Бригада кежигүннерин чыглып алгаш, чаңгыс черге хостуг үени эрттирип, ойнап-хөглеп, спортчу маргылдааларны чорудуп келгениниң түңнелинде найырал улам быжыгып, күш-ажылга кижи бүрүзүнүң хөөнү көдүрүлген.

Иннокентий Маркелович Карпов бригадазының кежигүннерин кончуг эки билир. Оларның бажыңнарынга кирип, кандыг чурттап орарын эскерип көөр. Өг-бүлезинде каш кижи барын беш салаазы дег билир. Акша-төгерик талазы-биле дузаламчы херек апарза, бригадир боду баргаш эргелелге чедип турган дузаламчыны дилеп бээр. Эртен ажыл шагы эгелээриниң мурнунда кижи бүрүзүнүң хөөнүн көрүп, билип алыр. Кандыг-бир ажылчынны шала багай хөөнүг болза, оон-биле чугааны чорудар. Аңаа адазы ышкаш сүмени кадар, бодунуң канчаар өзүп келгенин, кая ажылдап чорааның ижикара чокка чугаалап бээр. Ындыг беседалажыышкынны чоруткан түңнелинде чугаалажып турган кижиниң сагыжы ажып, бажы чаңгел келир. Ынчангаш ону бодунуң кады ажылдап турар эш-өөрү адазы дег хүндүлээр.

Бригаданың ажыл шагы эртен сес шакта он минута четпейн турда эгелээр. Ажылдың хуваалдазын кижи бүрүзүнүң байдалын барымдаалап чорудар. Хирээ тудуп, бажын ажыр балды көдүрүп билбес кижини бызаңнаар ажылче чорудары берге. Ынчангаш ол бүгүнү бригадир бодунуң дуржулгазындан өөренип көрген. Бригадада ажылдап эгелей бергенде хостуг кижи ында чок. Бир эвес кандыг-бир ажылга эжи бергедей берген болза, өске кижи келгеш дузалажыптар. Ынчангаш кижи бүрүзү—ле дора дизе 3—4 хире тудугжунуң мергежилин билир ужурлут.

Ажылды хуваап тургаш, ажылчыннарның аажы-чаңының аайы-биле чаңгыс черге ажылдадыр. Өске аажы-чаңныг кижилерни чаңгыс черге ажылдадырга кылган үүлезиниң шынары куду, бүдүрүкчүлүү эвээш болур дээрзин бригадир пат билир.

Чоннуң чылыг холунга бургедип алгаш, ооң чоон оруу-биле чорупт оргаш, өскүзүнге чалынмайн өзүп келген оол, өг-бүлелиг, ажы-төлдүг болуп, ат-алдарны чедип ап чорууру улуг аас-кежик болбайн аан. И. М. Карпов ийи уругнуң адазы. Улуг уруу Ира Улан-Үдэниң культура институдун дооскан. Хову-Аксы суурда өг-бүлезиниң аайы-биле амыдырап, чурттап чорууp. Хеймер уруу Людазы «Тыва кобальт» комбинатта харылзаа шугумунда ажылдап турар.

Үр чылдарда тудуг шугумунга үре-түңнелдиг ажылдааны дээш Иннокентий Маркелович Карповка Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу деп атты тывыскан. Ол атты И. М. Карпов төлептиг-биле эдилеп чорууp болгаш хөй-хөй кижилерни тудугжунуң мергежилинге ам-даа өөредип чорууp.

Он бирги беш чылда планныг онаалдаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседиринге чедип алган чединишкиннери дээш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму Иннокентий Маркелович Карповту Улустарның найыралы орден-биле шаңнаан.

Коммунист бригадирни Бүгү-эвилелдиң профессионалдар эвилелиниң съездизинге делегат кылдыр депшиткени — чаа хоорайның тудугжуларынга болгаш чурттакчыларынга чоргаарал.

К. ЧӨРЕВЕ.
М. ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

ТӨРЭЭН ЧЕРИНГЕ ЧУРТТААРЫ, АЖЫЛДААРЫ—ЧЫРГАЛ

АРМЯН ССР. Бо чүс чылдың эгезинде шажын-чүдүлгеге сыдап алгаш, кырдырып өлүртүп турган армяннар даштыкы чурттарже чүс-чүс муңу-биле дезип коже берген турган. Совет эрге-чагырганың чылдарында оларның дыка хөйү дедир ээп чанып келген. Төрээн чуртунче ээп чедип кээрин дилээн чагаалар амгы үеде-даа даштыкыдан республиканың Министрлер Чөвүлелинге кээп турар.

Даштыкыдан ээп келгеннерге Совет күрүне чурттаар черни шилип алырындан, мергежилинге таарзыр ажылды бээринден эгелээш бүгү-ле дузаламчыны көргүзүп турар. Республиканың чазаа оларга дузаламчыны көргүзеринден аңгыда олча-ажык үндүрүүнүң хемчээлин эвээжедир хемчеглерни көрген. Ылаңгыя азырадыкчызын чидирген өг-бүлелерге немелде акша дузаламчызын көргүзүп турар.

ЧУРУКТА: чогаалчы Степан Аладжаджянның кылган ажылы. Ол 1946 чылда даштыкыдан ээп чанып келгеш, Ереванның күрүне университединиң филология факультедин дооскан. СЭКП кежигүнүнге кирген. Армян ССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы С. Аладжаджян (ортузунда) чогаал ажылын кылбышаан, республиканың литература болгаш уран чүүл музейин удуртуп турар.

СЭТА-ның фотохрониказы.

КЕЖЭЭКИ ӨӨРЕДИЛГЕ-БИЛЕ

ДОСААФ-тың Ак-Довуракта автошколазының филиалы Сүт-Хөл ортумак школазының баазазынга ажыттынганындан бээр бир чыл четкен. Ук филиалды школаның техника талазы-биле башкылары А. К. Балчий-оол, Х. С. Ондар олар билдилиг-биле башкылап турарлар.

Курста техника башкарарынга сонуургалдыг, кандыг-даа мергежилдиң кижилери күзелдиг-биле өөренип турар. Эрткен чылын өөренип турган 25 кижи үшкү класстың чолаачызының шынзылгазын холга алган.

Амгы үеде үшкү класстың чолаачыларын белеткээр бөлүкте 35 кижи, хуу машиналар башкарарының бөлүүнде 20 кижи хаара туттунган.

Курсантылар ажыл шагының соонда, кежээки үелерде программа ёзугаар кичээлдеп турарлар. Кижи бүрүзү бышкыг билиг чедип албышаан, шылгалдаларны чедиишкинниг дужаар дээш чүткүлдүг өөренип турар.

Б. ОНДАР.

Дылывыс—байлаавыс

ЧУГАА КУЛЬТУРАЗЫНЫҢ ЧАМДЫК АЙТЫРЫГЛАРЫ

Чугаа культуразы дээрге дыл эртемнериниң бир чугула кезээ болур. Культуралыг чугаа литературлуг дылдың бүгү нормаларынга чагыртып, ону барымдаалаар чугаа болур. Кижи бүрүзүнге дылдың бар-ла байлактарын, нормаларын, дүрүмнерин бүрүнү-биле шиңгээдип алыры болдунмас-даа болза, дылдың ниити дүрүмнерин, оон эң-не нептереңгей нормаларын, аргаларын, состерин билген турары чугула. Дылдың чугаа культуразы дээрге-ле бүгү чоннуң ниити культуразының чарылбас кезээ-ле болгай.

Чугаа культуразы кижи бүрүзүнден болунуң төрээн дылын үнелеп, хүндүлеп көөрүн, литературлуг дылдың нормаларын ёзугаар шын, чиге, тода, билдингир, стиль болгаш утка талазы-биле таарыштыр чугаалажырын негеп турар.

Аас-даа, бижимел-даа чугааның чедер, четпезин кижилерниң боттарының ниити билиг-медерелинден, сайзыралындан, кайы хире культурлуундан, мөзүлүүнден, ылаңгыя ол кижиниң болдунуң төрээн дылын, оон лексиказын, грамматиказын кайы хире билиринден кончуг хамаарлыр.

Мен маңаа чугаа культуразының практиказындан хууда хайгааралдарымны болгаш школада төрээн дыл башкылаашкынында чугаа культуразынга холбаштыр чедир шиитпирлеттинмейн турар чамдык айтырыглар дугайында бижикседим.

Бирээде, өске дылдардан состерни үлегерлеп ажыглаары дээрге кандыг-бир аяп болаар азы чугаа каастаар дээни ол эвес, а үлегерлээн состер дылдың словарь курлавырын политика, экономика, эртем, техника, культура состерн-биле улам байыдып сайзырадыры ол болур. Ындыг турбуже, чугаага орус, тыва состерни кайы хамаанчок холуп чугаалаар чорук көвүдээн. Республиканың янзы-бүрү албан, организация черлеринге, автобустарга, магазиннерге, кудумчуларга-даа мындыг чугааларны бо-ла дыңнаар сен. Чижээ, мен силерниң-биле **важный разговор** кылыр дээш келдим. Мен бодумга **дублёнка** ыщу, эжим Кино көөр **настрым** чогул дээш оон-даа өске. Мындыг янзылыг чугаалар тыва литературлуг дылдың нормаларын каржызы-биле хажыдып, дылды боктаадырып, чугаа культуразының шынарын кудуладып турар.

Шак ынчаар орус, тыва состерни холуп чугаалаары башкыларның болгаш өөреникчилерниң чугаазында база элээн нептерeңгей апарганы хомудаачыг. Чижээлээрге, башкы өөреникчилерге: «Сээң акың **служитьтеп** турар ийик чоп?», **«Тетральтарыңарны** ажыдып алгаш, **доскаже** көрүңер». «Сенден долу **ответ** ап чадаштым», «Сеңээ чеже-даа катап **замечание** бердим».

Ийиде, доктааттынган терминнерни быжыглап дүрүмчүдеринче сагыш салбас, оларны орустап, тывалап холуй, хамаанчок ажыглаар чорук башкылаашкында нептерээн. Чижээлээрге, кичээл-урок, самбыра-доска, коңга-звонок, бөлүк-группа, бөлгүм-кружок, кежээ-вечер, сөзүглел-текст, бот-өөредилге-заочник, чурт-шинчилел ажылдары-краеведение, өөредиглиге пому-учебник, өөредилге эргелекчизи — завуч дээш оон-даа өске.

Үште, тыва литературлуг дылдың шын адаарының нормалары дүрүмчүп быжыккан. Ынчалза-даа чамдык диалектилерниң салдары-биле шын адаарының нормаларын бо-ла хажыда бээр таварылгалар уламчылавышаан. Чижээ, айтырыг дээр орнунга айтырыг дээр. Өөреникир өөреникир, дөгерезин-дөгээрезин, чиртипсе-чиртипсе, чуңгулаар-чуңгуулаар; демисежир-демисежир, долгаидыр-доглаидыр, оглум-оглум, белеткенир-белеткенир, чоокшулаар-чоокшулаар, пош-мөш, өшкүөшкү, акша-ашка, өдүрекэдирек, берге-мерге.

Нарын аттарны ийи аңгы состер кылдыр адаар таварылгалар бар. Чижээлээрге, Улуг-Хем (Улуг хем), Дус-Хөл (Дус хөл), Бай-Тайга (Бай тайга), Шагаан-Арыг (шагаан арыг), Сүт-Хөл (сүт хөл).

Дөртте, чугаага кандыг-даа ужур-утка киирбес, бок сөстер хереглээр чорук тыва литературлуг дылдың нормаларын хажыдып, чугаа культуразының шынарын кудуладып турар. Ындыг состерге «болза», «болган болза», «демги ол», «ыы» дээш өске. Бок состер ажыглаары радио болгаш теледамчыдылгалар үезинде янзы-бүрү мергежилдиг кижилерни-биле чугаалажылгазында үезинде, хуралдарга саналдарга болганчок-ла таваржыр. Сөөлгү үеде радио болгаш телеажылдакчыларның интервью үезинде чугаазында бок состер эмин эртир хөй таваржып турар. Ол-ла ажылдакчыларның айтырыглары чевен, ааи болгаш утка чок болгулаар. Ындыг болганда ол айтырыгларга харыылар база долу, тода, чиге эвес болу бээр. Бо чорук чугаа культуразының шынарларын экижидер ажыл үстүнде организацияларда кошкак чорун турарының тола херечизи болуп турар. Бок состерни хереглей бээри школачыларның харыызында, башкыларның тайылбырында база бар. Чижээлээрге, Боражык болган болза романда төлептиг маадыр болуп турар. Ол болган болза мурнакчы чүүлдерни деткип турар. Ол болза анчыктарыны сеткил-хөөнүн билип, чугаалажып турар.

Беште, кичээлдерге тода чиге эвес, болаал чок сагындырган айтырыглар база чугаа культуразының шынарын баксырадып турар. 8 дугаар класска С. Б. Пюрбюнүн «Күдерек дугайында чугаалар» деп чогаалын өөредип тургаш, бир башкы мындыг айтырыгларны өөреникчилерге салып турар: 1. Аштарының аъттарының чиле бергени. Аъттар кая оъттап турганыл? 2. Күдеректиң чүзүн көргүскенил? Чүге эптежип алганыл?

Мындыг айтырыглар чүгле чугаа культуразының кудуун көргүзүп турар эвес, а харын ол чогаалдың идей-тематиктиг сайгарылгазын чорударын нарыыдадып, башкының литературлуг билииниң чавызын бадыткап турар.

Алдыда, кайы-даа дылдарның чугаа культуразы аас болгаш бижимел хевирлиг болур. Культурлуг чугааның бижимел хевири шын адаарының нормаларын барымдаалавышаан, орфография болгаш пунктуацияның дүрүмнерин албан сагыыры болур. Ындыг турбуже, янзы-бүрү бижиктелерде (карталарда, чарлалдарда, лозунг-плакаттарда, орук айтыкчыларында) шын бижилгениң дүрүмнерин барымдаалавас чорук-биле эптежип турарывыс кайгамчык. Чижээлээрге, Арыг-Үзүү (Аргуаун), Чыраа-Бажы (Чира-Бажи), Мун-Хөл (Мюн-Холь), Суглак (Сук-Пак), Шагаан-Арыг (Шагонар).

Чыгаас тыва состерни адаарын барымдаалап бижиири чурумчутса чүл?

Тыва чугаа культуразының айтырыгларын хандыр өөренип шинчилээрин амыдырал негеп турар. Парлан үндүрүг турар номнарның, солуннарның шынарын экижидерн-биле редакторларның бот-харыысалгазын күштелдирери чугула.

Чугаа культуразын шыныаржыдар тодаргай ажылдарны чорудары улус өөредилге ажылдакчыларының мурнунда шиңгыы салдынып турар. Бир дугаарында, школаларга орфографияның ниити режимин албан сагыыр. Дыл башкылары программада бердинген чугаа сайзырадырының шактарын чоп ажыглап, өөреникчилерниң харылзаалыг чугаазын сайзырадырынга янзы-бүрү чогаадыкчы ажылдарны улам калбартыр.

Дыл кижилерниң харылзажырының эң-не чугула чепсээ болганда, ол чонга бүдүрүлге, эртем-техника болгаш культура сайзырап хөгжүвес, кижилер амыдырап шыдавас. Ынчангаш кижи бүрүзү бодунуң төрээн дылын хүндүлээр, өөренир, оон ужур-дузазын үнелеп билир, ону хумагалыг ажыглаар ужурлуг.

Чугаа культуразынче кичээнгей салып, ону сагыыр айтырыг, дылды бодамчалыг, камныг, арыг ажыглаары — национал культураның бир кезээ, оон чугула сорулгазы. Ону боттандырары — ийи чаңгыс кижиниң херээ эвес, бүгү чоннуң бааза чугула сорулгазы.

Л. ООРЖАК,
башкылар билии бедилдер институтунуң тыва дыл методизи.

Редакторнуң оралакчызы К. К. САТ.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ФЕВРАЛЬ

17. ВТОРНИК

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — Г. Свиридов. А. С. Пушкинниң «Харлыг шуурган» деп тоожузунга музыкалыг каастаглар. ТТ-ниң болгаш БЭ радиозунуң симфониктиг Улуг оркестри күүседир. Дирижеру —ССРЭ-ниң улустуң артизи В. Федосеев. 8.50 — «Ак-көк дагларның чажыды». Уран-чечен фильм. 10.05 — Док. фильмнер: «Ажып эрткени», «Тында — БАМ-ның найысылалы». 10.35 — 10.40 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — «Бис дег, бистиң-биле кады, бистен эки кыл» ГДР-ден дамчыдылга. 17.20— «Силдыс дайыннары — Америкнын мегелээшкиния болгаш тооредиишкини-дир». 17.50 — ТТ-ниң болгаш БЭ радиозунуң орус улусчу хөгжүм херекселдериниң үлегерлиг оркестриниң концерти. 18.15 —Арага ишпези — амыдыралдың негелдези. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Ковьки спорту. Делегей чемпионады. Эр улус. Голландиядан дамчыдылга. 19.40— Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. «Сагындырыг». Чернобыль АЭС-ке болуушкуннар болгаш авариязы чок кылырының талазы-биле хемчеглер дугайында. 21.00 — «Үе». 21.30 — «Силерниң дилээлер ёзугаар ужуражылгашкыннар». Кирилл Лавров. Бодалдар. 22.35 — «Шулуглелдер» Фильм-балет. 23.20—23.35 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Красноярск». Док. фильм. 8.35; 9.35 — Төөгү. 10 класс. Делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкини. 9.05 — Орус улустуң чаңгыл ырлары. 10.05 — Бурунгу Русьтуң уран чүүлү. 1-ги дамчыдылга. 10.35; 11.35 — Ботаника. 5 класс. Үнүштерниң четтип үнерниң үези. 10.55 — «Мыпда аялгалар болгаш спорт тергиидеп тур». — Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.05 — Орус чугаа. 11.55— Сээн ленинчи библиотекан. В. И. Ленин. «Совет эрге-чагырга деп чүл». 12.25— Медээлер. 12.30— 13.30 Шүгүглел хуну. Э. Межелайтис. 16.25— Хаак спорту. Делегей чемпионады. 4×10 километрге эстафета. Эр улус. ГФР-ден дамчыдылга. 18.45 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.55 — «Объективте —Совет Тыва». Телевидениеге кинофотоконкурстар эрттирер талазы-биле жюри даргазы, профэвилелдерниң область чөвүлелиниң культура-массалыг болгаш күш-культура ажылдар килдизиниң эргелекчизиниң оралакчызы А. А. Пановтуң чугаазы. 19.05 — Киножурнал. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия товү». Программада: Медээлер. «Ажыл-агыйжы чорукка өөренир». Пропагандист В. С. Орус-оол-биле интервью. «Техника септелгези — хүннүң чугула айтырыы». Бии-Хем районда техника септелгезиниң дугайында. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар»!. 20.15 — «Академик Л. И. Кошкинниң барымдаалары». Ротор техниказын шиңгээдип алырының айтырыгларының дугайында. 20.45 — М. Росебашвили (гитара) ойнаар. 21.00 — «Үе». 21.30 — «Хамааты Никанорова силерни манап тур». Уран-чечен фильм. 22.55 — 01.05 — Спорт программазы. Баскетбол. Кубок эдилекчилериниң кубогу. Чартык финал. Эр улус. ЦСКА — «Скаволини» (Италия) ойнаар. Хаак спорту. Делегей чемпионады. Трамплинден шураашкыннар. ГФР-ден дамчыдылга.

18. СРЕДА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 8.15 — Уругларга аргатан аңчыгаштар дугайында. 8.45 —«Хамааты Никанорова силерни манап тур». Уран-чечен фильм. 10.10 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. «Батра». «Ямбурггаздобыча» каттыжышкынынын экспедиторшиги В. А. Захарченконуң дугайында. 10.35— А. Борин. «Үткүштүр келген дилиндек». Фильм-шии. 12.15 — 12.20 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — «Дириг куруг хову». Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 16.35 — «Сөглээн сөс—кержек ышш». 17.15 — «Булактар». 17.45 — Көдээ ажыл-агый билиглериниң университеди. Депшилгелиг чаа чүүлдер дугайында. 18.30 — «Кадык болурун күзезиңзе». 1-ги дамчыдылга. «Стресс деп чүл?». 18.45—Бөгүн делегейде. 19.00 —«Тайбыңны—Чер бөмбүрээнге». Концерт. 21.00 — «Үе». 21.35 — Ажык чугаа. 22.50 — Чехословак эстрада артистериниң концерти. 23.20 — 23.35 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Джемма». Док. фильм. 8.35; 9.35—География. 7 класс. Ыракны Чоөп чүктүң бойдузу. 9.05 — Совет уран чуруглга уран чүүлү. А. Пластов. 10.05 — Бурунгу Русьтуң уран чүүлү. 2-ги дамчыдылга. 10.35; 11.40 — Бойдус-биле таныжылга. 1 класс. Хлеб — үнелиглериниң үнелии. 10.55 — Кино музыказы. 12.00 — А. Яшин. Чогаалдарының арыннары-биле. 12.50 — Медээлер. •12.55 — Төөгүнүң арыннары. 13.35 — 13.45—«Композиция». Эртем-тайылбырлыг фильм. 16.55 — Хаак спорту. Делегей чемпионады. 4×5 километрге эстафета. Херээженнер. ГФР-ден дамчыдылга.

КЫЗЫЛДАН

18.45— «Орус дылды өөренип тур бис». Национал школаларның белеткел класстарының өөреникчилеринге телешкола. 16-гы кичээл. 19.05 — Делегей байдалының дугайында беседа. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия товү». Программада: Медээлер. «СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң шиитпирлерин — амыдыралга». Ачыяк тускай эртемниглер чөвүлелиниң ажылының дугайында. Эртем-техниктиг ниитилелдиң область чөвүлелиниң даргазының оралакчызы Г. Н. Тутышинаның тайылбыры. «Улусчу контроль». 19.55 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Делегейниң музыка культуразының эртинезинден. Ф. Лист. Концерт. 20.50 — «Көк-тарав культуразы ажыктыг бе?». Эртем-тайылбырлыг фильм. 21.00 — «Үе». 21.35—23.15 —«Крепостной артист». Уран-чечен фильм.

19. ЧЕТВЕРГ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — Төрээн черниң ырлары. Концерт. 8.45 — Дириг амытаннар дугайында. 9.45 — Мультфильмнер. 10.25 — Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. «Бойдустуң чажыттары». 10.40 — «Крепостной артист». Уран-чечен фильм. 12.15—12.20 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.10 — «Хөмүр-даш — бистиң сагыш салыышкынывыс». Док. фильм. 16.40 — «Экии, музыка». Концерт. 17.10 — «Финляндия бөгүн». Орук демдеглелдери. 17.40 — «Михаил Иванович Калинин». «Олар баштайгылары болганнар». деп бөлүктен док. фильм. 18.40 —Бөгүн делегейде. 18.55 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. «Профэвилел айтырыгларының талазы-биле элээн каш интервью». 19.55 — Уран-чечен фильмниң баштайгы көргүзүү. «Эжиктер ажык турда». 1-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35—«Эжиктер ажык турда» деп фильмниң 2-ги сериязы. 22.40 —Бөгүн делегейде. 22.50—23.30 — Делегей болгаш аныктар.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 —«Салгалдарга камгалап арттырар». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — А. М. Горький. «Хартыга дугайында ыры», «Буревестник дугайында ыры». 7 класс. 9.05 — Музыкада тоол. П. И. Чайковский. «Уруглар альбому». 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Москвага декабрьда боо-чепсектиг тура халышкыны. 10.35; 11.35 — Өг-бүле амыдыралының психологиязы болгаш этиказы. 9 класс. Бот-боттарывыска херээвис чүл? 11.05 — Шыдыраа школазы. 12.05 —«Караңгының элдептиг чүүлдери». Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.30 — Физика. 8 класс. Реактивтиг шимчээшкин. 12.55 — Хаак спорту. Делегей чемпионады. Трамплинден шураашкыннар. ГФР-ден дамчыдылга. 13.40—13.45 — Медээлер. 16.55 — Хаак спорту. Делегей чемпионады. 3x10 километрге эстафета. ГФР-ден дамчыдылга.

КЫЗЫЛДАН

19.15 — «Аас-кежиктиг чаш назынывыс дээш, четтирдивис, Төрээн чуртувус!». Эстетиктиг эге кижизидилге школаларының өөреникчилериниң телефестивалы. Кызыл районнуң Каа-Хем суурда уругларның уран чүүл школазының программазы. 19.45 — «Чолдут кижи». Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Марк Оюннуң дугайында киноочерк.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.15 — Телемедээлер. 20.25 — «Азия товү». Программада: Медээлер. «Дүргедээшкин — үениң негелдези». «Дон-Терезин» совхозта планныг онаалдалар күүселдезинде ажылчорудулгазында четпестер дугайында журналист К. Д. Ооржактың тайылбыры. Республиканың агропромыштелеңниң комитединиң химижидилге килдизиниң агроному А. К. Ховалыгның хову ажылдарынга белеткел дугайында чугаазы. 20.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

21.00 — «Үе». 21.35 —«Карнавалче, карнавалче». Музыкалыг дамчыдылга. 22.55 — «Флот командылаар тур мен, Шмидт». Эртем-тайылбырлыг фильм. 23.20—00.00 — Баскетбол. Европа чемпионнарының кубогу. Эр улус. «Жальгирис» —«Задар» (Югославия). Каунастан дамчыдылга.

20. ПЯТНИЦА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — Делегей болгаш аныяктар. 8.50 — «Эжиктер ажык турда». Уран-чечен фильм. 1, 2 сериялары. 11.00 — Бистиң-биле кады, бис дег, бистен эки кыл». ГДР-ден дамчыдылга. 12.00—12.05 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — С. Михалковтуң маадырлары экранда. «Сомбреро». 17.25 — Орус чугаа. 17.55 — «...Он алды хар чедир болгаш оон өрү назын». 18.30 — Бир эвес кадык болурун күзезиңзе. 2-ги дамчыдылга — «Биоритмнер». 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Чааскаанзыраан муңгаргай халыма догаа». Мультфильм. 19.15 — «Резонанс». Азияга болгаш Оожум океанның бассейнинге айыыл чок чорук дээш. Төңгелде — Улусчу аңнгалар. 21.00—«Үе». 21.35 — Уран-чечен фильмниң баштайгы көргүзүү. «Олар болгаш уруглар». 22.50 — Бөгүн делегейде. 23.00— 23.55 —ГДР-ден эстрада дамчыдылгазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Эртенги хүнче базып олур мен». Док. фильм. 8.35; 9.35 — Төөгү. 4 класс. Өлүмнүг улуг дайынче өргүн чурт турукар. 9.05 — И. О. Дунаевскийниң музыказы. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Обществоведение. Социализмниң экономиктиг хоойлулары. 10.35; 11.40 — Төөгү. 7 класс. Петр I болгаш оон реформалары. 11.05 — Авазының школазы. 12.10 — «Тиилелгеге чүрээ-биле бүзүревишаан». 12.55 — XX чүс чылдың эгезинде орус уран чүүл. Ефим Честняковтуң делегейи. 13.50 —13.55 — Медээлер. 16.55 — — Хаак спорту. Делегей чемпионады. 20 км. Херээженнер. 18.45 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

19.00 — Док. фильм. 19.15 Телемедээлер. 19.25 — — «Азия товү». Программада: Медээлер. «Тываның комсомолу — ВЛКСМ-ниң XX съездизинге». ВЛКСМ Тыва обкомунуң бирги секретары В. А. Кочергин-биле интервью. «Силерни канчаар хандырып турар?». Рейд материалдарында кодургуйнген айтырыгларга Кызылдың аъш-чем садыының директору Н. М. Гуркина харыылаар. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.15 — «Улуг Октябрьның 70 чылынга». Казах ССР-ниң улустуң артизи Сара Тыныштыгулованың концерти.

МОСКВАДАН

21.00 — «Үе». 21.35—22.35 — Фестивальдар. Конкурстар. Концерттер.

21. СУББОТА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — Док. фильмнер. 9.00 — Чүүден база чүге. 9.30 — «Экологтуг хүн демдеглели». 10.00 — Чурукчулар дугайында чечен чугаалар. «Ренато Гуттузо». 10.30 —«Бистер канчаар дыштанып турар бис». 11.10 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». ССРЭ-ниң УАЧД-те ол программаның үнүүшкүннүг хүлээп алыышкыны. 11.45 — «Чаан болгаш төжекпигеш». Мультфильм. 11.55 — «Архангельск чурттуг эр». Док. фильм. 12.55 —«Дем каттыжылгазы». Тележурнал. 13.35—Бөгүн делегейде. 13.45 — Молдав ССР-ниң алдарлыг артизи С. Стрезева ырлаар. 14.15 —«Мээң ынак Төрээн чуртум». Фотоконкурс. 14.20— Мультфильмнер. 15.00 — Суббота — ада-ие хүнү. 16.15 — ТТ-ниң экранынга бир дугаар. «Москва дээш тулчуушкун». 1-ги фильм — «Агрессия». 1, 2 сериялары. 19.05 — «Кадык болурун күзезиңзе». 3-кү дамчыдылга — «Релаксация гимнастиказының кичээли». 19.20 — Эстрада көргүзүү. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эстрада көргүзүүнүң уламчызы. 23.05 — Хоккейге ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Москва) — ЦСКА. 00.50—01.00— Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — «Чалыы назын ырлап, танцылап тур». 8.35 — Ритмниг гимнастика. 9.05 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 9.35 — «Олар болгаш уруглар». Уран-чечен фильм. 10.50 — «Орус куда дугайында сактыышкын». «Русская песня» ансамбльдиң киржилгези-биле музыкалыг дамчыдылга. 11.35 — «Спорт болгаш кижи». «Кымга-даа домей эвес Расторгуев». 12.05 — «Авазы». Уран-чечен фильм. 13.30 — Делегейниң уран чурулга культуразы. «Денис Васильевич Давыдов». Телешии. 14.35 —Үнүштер дугайында. 15.20 — Хаак спорту. Делегей чемпионады. Трамплинден шураашкыннар. 16.05 — ССР Эвилелиниң Күрүнениң үлегерлиг Улуг театрының үрер хөгжүм оркестри ойнаар. 16.20 — «Каунастың коңгалары». Фильм-концерт. 17.00 — Поэзия. Назым Хикмет. 18.05 — «Кадыкшыл». 18.50 — Хаак спорту. Делегей чемпионады. Эр улус. 50 км. ГФР-ден дамчыдылга. Чапсарда — (19.45) —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.45 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. «Кушчу». 21.00 —«Үе». 21.35—23.00 — Даштыкы фильм экраны. «Кордалың ышкынма, инспектор». Уран-чечен фильм, Болгария.

22. ВОСКРЕСЕНЬЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — Мультфильмнер. 8.40 — Ритмниг гимнастика. 9.25 — «Спортлото» тиражы. 9.40 — «Будильник» 10.10 — «Совет Эвилелинге бараан болуп тур мен!» 11.10 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 11.40 — «Аян-чорукчулар клуву». 12.40 — «Музыка киоскузу». 13.10 — «Көдээден дамчыдылга». 14.10 — «Кадыкшыл». 14.55—ТТ-ниң экранынга бир дугаар. «Москва дээш тулчуушкун». 2-ги фильм — «Тайфун». 1, 2 сериялары. 17.55 — Мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 18.05 — «Делегей панорамазы». 18.50 — Бүгү-эвилелдиң «Эш ырм» деа телеконкурзу. 19.40—«ТТ-ниң экранынга бир дугаар». Уран-чечен фильм. «Шураашкын». 21.00 — «Үе». 21.35 —Р. Паулстың чогаадыкчы кежээзи. 23.35—23.40 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — «Кордалың ышкынма, инспектор». Уран-чечен фильм. 9.35 —Грузин телевидениезинии программазы. 10.45 — «Коргутпаан куштарның ораны». Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 11.00 — Орус чугаа. 11.30 — «Хөглүг старттар». 12.15 —«Бистиң Пушкинивис». Док. фильм. 12.55 — Төөп аалдап келген. Уран-чечен фильм. «Чаа Гуливер». 14.00 — «Делегей болгаш аныяктар». 14.35 —Литература дугайында чугаалар. «Төөгү-биле кижизидилге». 16.00 — Венгр улустуң аялгалар. 16.25 — Авазының школазы. 16.55 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. «Симфонияның садтары». 17.15 —М. Баланчиватуң чогаадыкчы ажылынга тураскааткан концерт. 18.45 — Дириг амытаннар дугайында. 19.45—П. Чайковский. Камерлиг оркестрге дөрт прелюдия. 20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Уран чүүлде амыдырал. Микеланджело. 21.00 — «Үе». 21.35—23.30 — «Ашак кадайы-биле чурттап чораан». Уран-чечен фильм.

АЖЫЛЧЕ ЧАЛАП ТУР

Кызылдың аъш-чем садыы контролёр-кассирлерни, садыгжыларны, кассирлерни, экспедиторну, кладовщиктерни, хеп үлекчилерин, бараан савалакчыларын, ажылчыннарны, техничкаларны, чүдүрүкчүлерни ажылче чалап тур.

Ажылчыннар кол ажыл төлевиринден аңгыда ай түңнели-биле немелде шаңнал төлевирин, чыл түңнели-биле ол үшкү ажыл төлевирин алыр.

Бистиң адресивис: Кызыл, Октябрьская 29. Кадрлар килдизи. Телефон 2-54-36.

Кызыл хоорайның чурттакчыларының кичээнгейинге

Кызылдың чурттаар-коммунал ажыл-агый эргелелиниң тускайжыттынган **ачы-дуза чедирер бюрозу** тудуг ажылдарын эгелээни-биле холбаштыр эрги хоорайның Оюн Курседи кудумчузунуң талазында орнукшуткан төрел-дөргүл кижилерни чаа хөөрге аппарып орнукшудуп алырын күзелдиг хамаатыларга дыңнадып тур.

Бо дугайында айтырыгларны даараазында адрестен тодарадып алыр: **Кызыл хоорай, Ленин кудумчузунда бажың № 89. Телефону 2-47-32.**

Кызылдың аъш-чем садыы үүрмектеп садар бараанпарга —квас, соктар, газировка, мороженое, кат-чимис болгаш өзге аймаа садар — садыгжы болуп дакпырлап ажылдаарынга студентилерни, пенсионерлерни, ажылчыннарны, инженер-техниктиг ажылдакчыларны болгаш албан-хаакчыларны чалап тур. Ажылдың шак үези дугурушту нганын ёзугаар болур. Ажыл төлевири кылганын барымдаалаар шаңналдыг. Дакпырлап ажылдаанарга кол ажылдап турар черинден алыр шөлээзинге немей садыгжылап ажылдаан үезин барымдаалап телевирлиг шөлээзин бээр.

Пенсионерлерниң пенсиязынга ажыл төлевири хамааржылга чок болур.

Бистиң адресивис: Кызыл, Октябрьская 29. Кадрлар килдизи. Телефон 2-54-36.

КИНО

ФЕВРАЛЬ 17-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Нейтральные воды» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 20.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник 9.40, «Потерпевшие с Лигурии» 11.00, 13.00, 15.00, «Все против одного» (2 сериялыг) 16.40, 19.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Бродяга» (2 сериялыг) 11.00, 13.40, 16.30, 19.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Иди и смотри» (2 сериялыг) 15.00, 17.30, 20.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Глория» 18.00, 20.00 (узаткан) шактарда.

АГААР

Республикага шокар булуттаар, чагбас. Хат кошкак. Дүне агаарның температуразы 32—37, чамдык черлерге 23—28 градус соок. Хүндүс 20 — 25, чамдык черлерге 11—16 градус соок.

Кызылга дүне 35—37, хүндүс 20—22 градус соок.

ШЫН
Адресивис: 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ:
редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга амазы.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3452.
ТС—00533

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1987 чылдың февраль 18 среда № 42 (13342)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 копейк.

ЭШ М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ РИГАЖЕ УЖУП ЧОРУПКАНЫ

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев Москвадан Ригаже февраль 17-де ужуп чорупкан. (СЭТА).

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр идепкейлиг, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаар

БАШТАЙГЫ ТҮҢНЕЛДЕР

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказының хөй националдыг, эп-найыралдыг коллективи Улуг Октябрьның 70 чылын чедиишкиннинг уткуур. Он ийиги беш чылдың ийиги чылының планнарын ноябрь 24-те күүседир дээш ажылдап турар. Олар чыл төнчүзүнге чедир 127 муң тонна даг-дүгүн Төрээн чуртка бүдүрүп бээр, пландан ажыр 3000 тонна даг-дүгүн бүдүрер, 115 муң рубльдиң арыг немелде продукциязын алыр, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 4 хуу бедидер деп социалистиг хүлээлгелерни алган.

Берген сөзүнге ээ болуп шыдаар дээрзин эрткен айның түңнелдери баш удур бадыткаан. Январьда план ниитизи-биле 105 хуу күүсеттинген. Ай дургузунда 9500 тонна даг-дүгү арыглаар планын 1018 тонна чедирген. Планда көрдүнгениниден ажыр 136,4 муң рубльдиң бараанныг продукциязын сайгарган.

Бөдүүн рудадан аңгы-аңгы сорттарлыг даг-дүгү арыглаар январь айда эң эки ажылдаан цехтиң начальниги Б. Г. Устинов-биле ужурашкаш, мында ажыл-херектиң байдалы-биле таныштым. Цехте 600 ажыг кижи ажылдап турар. Январьда олар пландан ажыр 754 тонна даг-дүгүн бүдүргеш, 64 муң рубльдиң арыг орулгазын алган.

— Бистиң бүгү ээлчеглеривис планнарын күүсеткен. Улуг мастер Надежда Арсланованың удуртканы комсомолчу-аныяктарның № 1 ээлчээ ай планын 129 хуу күүсеткеш, бирги черни алган. Валентина Абдоринаның № 3 ээлчээ анаа бичии-ле четпээн. Сергей Куударның удуртканы № 4 ээлчег база эки ажылдаан. 56 кижиден тургустунган аныяк коллектив эрткен чылдардан бээр үргүлчү эки көргүзүгнү чедип ап келген. 1986 чылда күш-ажылга бедик көргүзүглери болгаш хөй-ниити ажылдарынга идепкейлиг киржилгези дээш, Тываның комсомол шаңналының лауреады деп атты чаалап алган — деп, цех начальниги Б. Г. Устинов чугаалады.

— Чанында бедик сорттарлыг рудадан даг-дүгү арыглаар цехтиң чамдык ээлчеглери дериглерниң эргижирээнинден ай планын күүседип шыдаваан. Ынчалза-даа сөөлүнде туттунган, дериглери чаа бөдүүн рудадан даг-дүгү арыглаар цехтиң коллективи күжениишкиннинг ажылдааның түңнелинде фабрика планын ажыр күүседиптер аргалыг болган — деп, кол инженер Валерий Алексеевич Милосердов чугаалады.

Машиналарга дагдан чүдүрүп экелген руда баштай үүрмектеп сорттаар комплекстиң таварып эртер. Мында ажылдап турар технологтуг ээлчеглер январьда 340 муң тонна эки шынарлыг даг рудазын үүрмектеп, арыглаар цехтерже чорудар дээш улуг күжениишкинни үндүргеннер. Ылангыя улуг мастер Н. К. Теплыхтың № 1 ээлчээ шудургу ажылдап, планын 104,1 хуу күүсеткен.

Социалистиг чарышты шын организастап, ооң дээштиг салдарын бедидип, түңнелин өй-шаанда үндүрериниче кичээнгейни салып турар. Ээлчеглерниң кылган ажылын хүн санында түңнеп, көргүзүглерин тускай хуудустарга бижээш, көскү черлерге азарын чаңчыл болдурган. Тиилекчилерни илередип, шаңнап-мактаарын чурумчуткан.

Ажылды организастаарының дешпилгелиг аргазы бот-орулга-чарылгаже бригадаларны, ээлчеглерни киирген, күш-ажылдың сагылга-чурумун экижиткени, коллективке кижизидилге ажылын хүн бүрү чорудуп турары чедиишкиннинг ажылдаарынга дузалаан.

Арыглал фабриказының коллективи чедиишкиннеринге оожургавайн, чедир кылдынмаан ажылдарны, четпестерни чайладырынче кичээнгейни салып, ажылын ам-даа шугумчуледиг ёзу-биле көөр ужурлуг.

Эде дериишкинниң оожум чорып турарындан кижилерниң ажылдап турар черлериниң довурак-доозуну нормадан каш катап ажыг. Үүрмектеп сорттаар комплексте туалеттер ажылдавас, ижер суг дамчылар краннар чок.

Чылыг чуруму негелдеге дүүшпес. Столовайда, буфетте аъш-чемниң ассортиментизи кызыы, шынары багай.

Чамдык цехтерде, бригадаларда ажыл шагы үзер, аразалааш ээриктер сергедир черже безин кирглей бээр ажылчыннар ам-даа бар. Ажылчыннарның амыдырал-чурттаалгазы, кадыкшылын экижидер, культурлуг дыштанылгазын болгаш хостуг үезин шын организастаарынче угланган айтырыгларны бүдүрүлге хуралдарынга эвээш дыңнап келген.

Он ийиги беш чылда Ак-Довурактың даг-дүгү арыглакчыларының мурнунда улуг болгаш харысалгалыг сорулгалар салдынган. Ону боттандырарда СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң негелделеринге дүүштүр эде тургустунуушкунну ханылатыры, кижи факторунуң ролюн күштелдирери, кадрлар-биле ажылды экижидери негеттинер.

А. ХЕРТЕК.

ҮЕЗИНДЕ КӨДҮРГЕН-ДИР

СЭКП ТК-ның чоокта чаа болуп эрткен Пленумунга партия ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң кылганы «Эде тургустунуушкун болгаш кадр политиказының дугайында» илеткелин сеткил ханышкын-биле номчуп танышкаш, чүүлдүгзүндүм.

Чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинге 30 ажыг чыл даараныкчылап, чонга ачы-дуза чедирип келдим. Ажылдап келген үемде 20 ажыг кижини бодумнуң мергежилинге өөреттим.

Бистиң партиявыс СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин күүсетпишаан, чуртка социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедир талазы-биле стратегтиг угланышкынны амыдыралга бүзүреңдиг боттандырып турар. Төп Комитеттиң Пленумунга бирги черге ужуралдыг айтырыы — эде тургустунуушкунуң болгаш партияның кадр политиказының дугайында чугаалажып көргенин кым-даа деткиир эвээр. Ылаңгыя кадрларны таарыштыр тургузар, өөредир, кижилер талазы-биле негелделер экт-дир. База ол ышкаш Пленумга бүдүрүлге, цех, участок удуртукчуларын, бригадирлерни, мастерлерни шилип алырының дугайында чоптуг чугаа болган. Мооң мурнунда удуртукчуларны үстүүртен азы өске черлерден экеп томуйлап каар турду. Ындыглар бүдүрүлгениң ажылын эки-ле билбес болганындан, үр-даа болбайн чоруй баргылаар. Соңгулдалыг болур чорук удуртукчунуң коллектив мурнунга харысалгазын бедидеринге улуг идиглиг.

М. ОКТЯБРИНА,
чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинде даштыкы хептер лаараар цехтиң мастери.
Барыын-Хемчик район.

ТӨЛЕПТИГ БОЛУР

«Кижи болуру чажындан, аът болуру кулунундан» деп тыва улустуң үлегер чугаазы бар. Кижи назынының аныяк, чалыы үезинде канчаар өскен болдур ол чаңы хевээр артар боор чүве. Амыдыралда көрген, билген чүвези кижиге үттүндурбас, эки чүвени элерип, өөренип, шиңгээдип алыксаар. Бодум хуумда ол дугайын бо узун назыным иштинде көрүп-даа келдим.

Аңчы, малчын ог-бүлеге төрүттүнген кижи мен. Ынчангаш бичиимден-не ажылга өөренип, ада-иемге дузалажып өстүм. Он чеди харлыымда-ла Шагаан-Арыгта МАЭ, ЧАЭ-ден эгелээш, орук тудуу, колхоз, совхоз ажылы, партия, совет, комсомол ажылы дээш кылбаан-на ажылым ховар. Пенсияже үнген үемге азы 1976 чылга чедир безин он беш чыл иштинде Барыын-Хемчиктиң «Шекпээр» совхозка тудуг, хову бригадирлеп, агрономнап турдум. Улусту контроль, өске-даа хөй-ниити ажылы дээш кижи анаа олурксавас чүве болгай.

Шынап-ла бистерниң совет кижи бүгүдезиниң салым-чолувус — Төрээн чуртувус-биле тудуш. Кижи бүрүзү ооң чечектелиишкининге үлүүн киирип, ажыл-херекти холу-биле кылып турарлар.

СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң материалдарын бодум хуумда аажок улуг сонуурган таныштым. Пленумнуң салып турар сорулгалары аажок улуг, солун-дур. Бүгү чуртта хайныккан эде тургустунуушкунуң алыс сорулгазы — чурттуң амыдыралының бүгү талаларын чаартыры, хөгжүдери деп чүвени кижи эки билип олурар боор-дур. Ажыл-херек кижи бүрүзүнге четчир, мурнувуста орувус узун сорулга улуг-дур.

Ол чаагай ажыл-херекти уламчылаар бистерниң хоочуннарның төлептиг салгалы — аныяктар-ла болгай. Ынчангаш оларның мурнунда амгы үеде орук делгем, ажык. Олар эртем-билиг-биле чепсеглениp, мергежилдиг кадрлар болуп өзүп-даа турар. Мээн ада-иемниң угундан безин чүс ажыг кижи чурттуң чер-черлеринде өөренип, ажылдап чоруур өөрүнчүг.

Бо бүгүге өөрээн сеткилимни солунга биживившаан, хоочуннар бистер ажыл-агыйга каттаар ак сеткилдиг киржип чорааныбыс ышкаш, аныяк салгакчылар ол тургузукчу ажыл-ишке идепкейлиг киржип, ёзулуг эки мөзү-шынарлыг, четпестерге, багай чаңчылдарга эптеш чок кижилер болзуннар деп чугаалаксадым. Оолдар, кыстарга сезен харлыг кырган кижи мээң чагыг-сүмем-даа болзун.

Амгы үеде бодум Кызылда хоочуннарның бажың-интернадында күрүнениң долу азыралында, бүгү таарымчалыг байдалдарда тур мен. Күрүневис бисти аъшкарып-чемгерип, хепкерип, кадыывысты хайгаарап, улуг сагыш салып турарынга өөрүп четтиргенимни илергейлевес аргам чок.

Соскур СААЯ,
күш-ажылдың хоочуну.
Кызыл хоорай.

ССРЭ-ниң ДХМ-ниң парлалга төвүнде

Февраль 16-да ССРЭ-ниң ДХМ-ниң парлалга төвүнге болуп эрткен совет болгаш даштыкы журналистерге парлалга конференциязын «Ядролуг чепсек чок делегей дээш, кижи төрелгетенни диригарттырары дээш» делегей шуулганының түңнелдеринге тураскааткан.

Тайбыңны камгалаарының, ядролуг айыылга удур совет эртемденнер комитединиң даргазы академик Е. П. Велихов корреспондентилер мурнунга чүве чугаалааш, Москвага болган шуулганны төөгүлүг болуушкун деп санаан. Шуулганга бир муң хире кижи киришкен болгаш олар боттарының профессионал сонуургалының аайы-биле 8 «төгерик столдуң» ажылынга хаара туттунган. Хөй янзы айтырыгларны чугаалажып көрген. Чижээлээрге, ядролуг шенелделерни контрольдаарының, ядролуг чепсекти дүжүрериниң болгаш Европага айыыл чок чорукту хааларының оруктарын дилеп тыварының, ядролуг шенелделерни, космос чепсээн соксадыры база камгалал болгаш халдаашкын чепсектериниң деңзигүүрү-биле холбашкан айтырыгларны бойдус эртемденнери чугаалажып көрген.

Бодунуң чаза эртемденнерниң, ажыл-херекчи бөлүктерниң болгаш интеллигенцияның төлээлекчилерин база хөй-ниитиниң санал-оналының бүгү талаларын төлээлеп турар кижилерниң санал-оналын дыңнаарынга кезээде белен Совет Эвилелиниң чаагай чаңчылын бо шуулган база катап көргүскен деп, академик демдеглээн.

Ындыг болзажок хөй-ниитиниң санал-оналын илергейлээр аргалыг чамдык талалар шуулганга киришпээн. АКШ-тың департаментизи база ол ышкаш барык чурттарның чамдык янзы-бүрү организациялары оларның шуулганга баарын сүмелевээн деп, академик айыткан. Чамдык техниктиг айтырыглар талазы-биле шуулганга удурланыкчылар чок болган. Ынчангаш дискуссияларның материалдарын тайылбырлаары-биле өске чурттарның лабораторияларынче чорудар деп шиитпирлээн. Оларны совет болгаш өске-даа чазактарга таныштырар бис. Шуулганның киржикчилерин ажыл үезин хөй-ниити херээнге ажыглап турар деп кым-даа буруудатпазы-биле ону дыңнатпыр хүннерде эрттирген.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының шуулганның киржикчилери-биле ужуражылгазының дугайында бодунуң сеткил-сагыжын илергейлевишаан, Дж. К. Гэлберт (АКШ): бөгүн Кремльге дыңналган тайбыңга болгаш тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынга бижиг бүзүрел мени кайгаткан деп медеглээн. Ындыг чүткүлге бистер база каттыжар бис деп бодаар мен. Капитализмниң-даа, социализмниң-даа дайзыны — ядролуг дайын. Бар янзы алырга, бистер чугаалажыышкыннар столунуң чангыс талазында олуруп турар бис. Ол улуг ыжаныгга удур ам кады туржурувуска идеген тур мен, деп ол чугаалаан.

М. С. Горбачевтуң чугаазындан дыңнаан чүүлдерни бистиң бодалдарывыс-биле дүүшкек-тир деп, митрополит Ювеналий (ССРЭ) журналистерге чугаалаан. Ядролуг үрхалаптан Нойнуң хемези мегдя үнүп шыдавас деп ооң чечен-сидии чугаалаан чугаазы бистиң шажыныы сүзээдис-биле домейлежип турар.

Делегейниң шажын ажылдакчылары улустарның аразынга чаңгыс эптиг чедип алырынга, «дайзыннар ол дээр» хоозун билиишкинни узуткаарынга бүгү талалыг дузалап болур.

ССРЭ-де ажык-чарлыг чоруктуң дугайында айтырыгга хамаарыштыр Великобританияның чогаалчызы болгаш кино ажылдакчызы П. Устинов ССРЭ-де ажыглап турар ажык-чарлыг чорук өске-даа күрүнелер ажыглап болур үлегер-чижек-тир деп чугаалаан. Бистер кижилер аразында харылзааларга, чаагай сеткилге хамаарыштыр боттарывыстың бодалывысты ажыы-биле чугаалаар ужурлуг бис. Чаа бодалды нептередиринге коннуг чугула чүүл ол болур. Бистиң амгы цивилизациявыста чогум-на ындыг чүүл чок боол турар деп, ол мелегээн.

Профессор Б. Лаун (АКШ): «соок дайын»—чугула айтырыгларны, оларның аразында социал айтырыгларны шиитпирлээринге саат ужурашпырып турар. Ядролуг бо чүс чылда чаа бодалды нептередири чугула. Ындыг бодал чокта XXI чүс чылдың чугула айтырыгларын шиитпирлээри берге деп чугаалааш, делегейде чидиг социал айтырыглар шиитпирлеттинмейн турар үеде боо-чепсекти эндере бүдүрерин конуг хөй хереңнилер чарыгдаттынып турар деп медеглээн. Бир эвес боо-чепсекти эдере бүдүрери үргүлчүлээн турупбээр болза, бир эвес бистер ядролуг айтырыгны шиитпирлеп албас болзувусса, ынчан бис өске чүнүң-даа дугайында бодаан безин херээвис чок боор.

Ол ышкаш журналистерниң айтырыгларынга профессор Ф. Фон Хиппель (АКШ) биле К. Субраманиам (Индия), итали-совет садыг палатазының президентизи Р. Оссола (Италия) олар харылааннар.

Бо хүннерде парлалга төвүнүң адрезинге хөй санныг телеграммалар кирген. Оларның бирээзи бо-дур: «Мээң оглумнуң беш харлыг оглу Чер кырынга тайбың, чараш чүүл болгаш ынакшыл турзун дээш силер бүгүдеге дамчыдарын дилеп тур. Киевтен кырган-ава Надежда Усанова». Чүгле совет кижилер ынчаар бодавайн турарлар. Чүге дээрге, Чер кырынга тайбыңны камгалап арттырары— бүгү кижи төрелгетенниң кол сагыш салышкыны болур.

(СЭТА).

БИСТИҢ ЧУРТУВУСТА

◆ **ЧИМКЕНТ.** Туркестанның ховуларының болгаш Келес шынаазының тараажылары чылыг хүннерни ажыглап алгаш, люцерна культураның чаштырылгазын эгелээн. Часкы улуг чаашкыннар эгелээриниң мурнунда суггат чок черлерге мал чеми культураларны тарып каарга ооң үнүш-дүжүдү эки болурун каш чылдың дуржулгазы бадыткаан. Бо чылын облacка хөй чылдыг сигенннер 115 муң гектар черге тарыттынар. Мооң мурнунда чылдарда үреттинген ховең тарыыр тарылга ээлчештирилгелиг шөлдерни ындыг арга-биле катап тургузуп турар. Бо арга кол культураның дүжүдүн бедидери-биле чергелештир хөй хемчээлдиг мал чемнерин алырын хандырып турар.

◆ **СЛОБОДЗЕЯ.** Молдавияның ногаажылары теплица хоорайжыгаштарында ногаа олуртур ажылдарны эгелээннер. Бо хүннерде делгем шөлдүг теплицаларда томат оозумнери олуртур сеялкалар ажылдап турар. Ногаа өстүрер ажылды интенсивтиг технология-биле чорудуп турар. Теплицаларның хөрзүн довураан чер иштинден хоорлалар дамчыштыр чылыдар кылдыр таарыштырган. Ынчангаш бо хүннерде олуртканы ногаалар чайның ортаа үезинде-ле дүжүдүн бээр. Молдавияның Слободзея району бо чылын 270 муң тонна эрте быжар ногааларны сайгарарып планнаан.

◆ **ОДЕССА.** Агаар-бойдус халавынга таварышкан Грузияның тараажыларынга Одессаның ажылчын аңгыы акы-дуңма дузаламчыны көргүзүп турар. Грузияда улуг хар чаап, хар көшке эгелээниниң дугайында медээ дыңналгы билек, Одессаның Октябрь революциязы аттыг кодээ ажыл-агыйы машина тудуушкун заводунуң коллективи Грузияның киирген чагыгларын хуусаадан эрте күүседир деп хүлээлгени алган. Бирги кварталда чагыглар күүседириниң планы он хонук эрте күүсеттинген. Айлазыннарны болгаш өске-даа дериг-херекселдерни бүрүнү-биле чудуруп чоруткан. Бүдүрүлгениң ажылчыннары кошкеге үрелдеттирген виноградниктерни, саптарны болгаш тарылга шөлдерин катап тургузуп алырынга херектиг машиналарны болгаш дериг-херекселдерни кылып турар.

Хөрзүн ажылдап кылыр 150 машиналарны Грузияже чоруткан.

◆ **КРАМАТОРСК.** Донецк областың бо үлетпүрлүг хоорайының кудумчуларында газ-биле ажылдаар автомашиналар хөйү-биле коступ келген. Хонукта 500 автомашинага газ кудуп бээр компрессор станциязын ажыглалга чоокта чаа кирген. Автотранспортка ындыг хевирлиг олаар чүүлдү ажыглаг, мелээни бензин чарыгдалын эвээжедип, хөй камналганы алырындан аңгыда хоорай девискээриниң агаар-бойдузун ажиждеринге таарымчалыг байдалды тургускан.

(СЭТА).

ИЙИ ЧИЖЕКТЕН КӨӨРГЕ

СЭКП Төп Комитединиң чоокта чаа болуп эрткен Пленумунга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң кылганы «Эде тургустунуушкун болгаш кадр политиказының дугайында» илеткели сеткил-сагышты хайныктырып кээр болду. Чаа бодалдарже ажылчы чонну кыйгырып турарын билдим. Эргижирээн арга-методтардан уштунар, хөй-ле саазын аразынга эштип орар чоруктан адырлыр, ажылда четпестерни дораан илередип, ону чайладырының хемчеглерин алыр база үстүүртен айтымышкын манаар чоруктарны болдурбазын илеткелде чиге айыткан. Ол ышкаш ажылды эреңгей, кыры-биле кылыр чорукту болдурбас, чоннуң негелде-хомудалдарын чогуур өйүнде шиитпирлээриниче сагыш салыр дээнинге кым-даа чүүлдүгзүнер.

Эде тургустунуушкунга коллектив кежигүннери боттарындан эгелээр дээнинге бүрүнү-биле каттыжар мен. Ылангыя удуртукчулар баштай боттары эде тургустунуп, бүгү үлегерни өскелерге көргүзери үерле чоптуг. Маңаа Барыын-Хемчикте чамдык байдалдарны чижеглекседим.

Райпо коллективинде эде тургустунуушкун коллдуунда чорувайн турарын эскерип болур. Кадыым баксыраш, дөрт ай бюллетеньнээн мен. Январь 13-те бюллетеньни хагган. Ажылдаары-биле кадр килдизинге чеде бээримге, «Силерниң ажылдаар чериңерде штат кызырылган, бичии манаар силер» дээн. А мында өске кижи ажылдадып каан. Үш бюллетеньнимни ам-даа санап бербээн. Ооң санаттынмайн турарының чылдагаанын айтырарымга: «Айның 10 азы 20-де аванс, шалың-биле кады санаар» дээн ышкаш хөй-ле чылдагааннар чугаалаар болган. Кижи бодап көөрге, бюллетень дужааттынган үезинде санаттынган тургу дег. Бухгалтерия ажылын эде көөр чорук болдунмайн турар. Харындаа биезги хевээр саазында эжиниишаан, ажылды шалып кылырынче чүткүвейн келген.

Оон ыңай илеткелде бүдүрүлгеге демократияны хөгжүдерниң айтырыын чугулалап көрген болгай. Ол болза бүдүрүлгелер, цехтер, салбырлар, участоктар, фермалар болгаш звенолар удуртукчуларын болгаш мастерлерин соңгуур чурумну тургусканы черле чоптуг. Бо дээрге бурунгаар чаа базым-дыр. Ол ажылчы чоннуң киржилгезиниң принциппиалдыг чаа байдалын тургузарынга идиглиг болур. Бодум хуумда анаа бүрүнү-биле каттыжыр мен. Оон аңгыда онаашкан ижинге ээ-харысалга чок, ажылдың саныыр сүргеш, кылган ажылының шынарынче сагыш салбас, сөөлүнде келгеш, харын-даа буу-хаа наряд тургузар кижилер бистиң районда барын айтып болур. Чижээлээрге, септелге-тудуг участогунда мастер Хүрен-оол Оюн мээң бажыңымга септелгеге чоруткан. Баштай электри удазыннарын солааш, иштин эде кылгаш, чугайлаар турган. Олар электри удазыннарын чаартпайн-на, чугайлап алган. Одалга системазын безин шынар чок кылганындан, катап үрээш эде кылган. Шак ындыг организас чок ажылдың уржуунда, септелге 20 хонук үргүлчүлээн. Бажыңның кладовказы ам-даа доозулбаан. Ажыл шуут доозулбаанда-ла, мастер наряд даңзызы тургузарынче далажып келгени элдептиг. Борта катап кылган чарыгдалды мастер канчаар төледир бодап турар ирги? Кайда-даа чаа ёзу-биле ажылдаарынче чүткүл туруп турда, райпо даргазы коллективтиң ажылында четпестерни чайладырының хемчээн ап, кижи факторун идепкейжидериниче сагыш салза деп күзел бар.

Э. СААЯ.
Барыын-Хемчик район.

УГУНДАН МАЛЧЫННАР

Республиканың ажылчы чону СЭКП Төп Комитединиң январь (1987 ч.) Пленумунга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң «Эде тургустунуушкунуң болгаш партияның кадр политиказының дугайында» илеткелин таныжып көрүп, изиг-биле чүүлдүгзүнүп, деткип турар бо үеде Бай-Тайга районнуң малчыннарында мал оолдаашкынны кайы-даа коданда массалыг эгелээн. Бода болгаш шээр мал кадарчыларының ажыл-ижи хайнышкынныг, чимыштыг дүн-хүннүң кайы-даа үезинде амыр-соксаал чок: хүндүс ажылдап хүнзээн кадарчылар, сакманчылар дыштанып чоруй баарга, оларны өске кадарчылар, сакманчылар солуп, дүнеки ээлчегте ажылдап чедип келирлер.

«Бай-Тал» совхозтуң хоочун малчыннары Таар-оол Хомушкуевич биле Татьяна Бораевна Сыргыт-оолдарның кыштаанга кыска хүн чүгүрүүнге кире бергенде чедип келгеш бис. Соңгу-барыын чүктен хадыыр соок хаттарны хүрээлеп турар кадыр, бедик даглар баарында кадар оъттуг ховужуктарлыг, тараа хоорзаларлыг малга таарыжыр одарларлыг Элезиниг-Хову дээр чер.

Хойжу ог-бүлениң кежигүннериниң кайызы-даа угундан малчыннар, олар кара чажындан мал ажылынга чаңчыгып, школачы дыштанылгаларының үезинде ада-иелериниң аалдарынга мал кадаржып өзүп келгеннер. Чаңгыс чер чурттугларының идегелин, бүзүрелин Сыргыт-оолдар аныяандан бадыткап шыдааннар. Оларның чимыштыг малчын ишке күш-ажыл стажы ам 20 чыл ашкан. Эге баштай он чыл ажыг инек кадаргаш, ооң соонда төрүүр хойга малчыннап бергеннер. Совхозунуң түс-түс малчыннарының болгаш хойжу бригадаларының аразында социалистиг чарышка чыл бүрүде идепкейлиг киржип, багай эвес көргүзүглерни чедип ап келгеннер, чылдан чылче бедик көргүзүглерни ап турар. 1979 чылдан эгелээш чүс хойга онаашпыр чүстен кудун чаш төл ап көрбээн. Бир хойдан-на кырган дук 2 кг-дан эвээжевээн. 1985 чылда чаш төл алыр көргүзүү 108 хураган четкен. А он ийиги беш чылдың баштайгы чылында чүс хойга онаашпыр 113 хураганны, хойдан-на ортумаа-биле 2 килограмм 200 грамм дукту алгаш, республиканың мурнакчы малчыннарының одуруунда кирген.

Малчын ог-бүле кандыг-даа малдың бедик продуктулуг чоруу ооң одарладылгазындан, чемгерилгезинден болгаш эжевилдезинден хамааржыр дээрзин дуржулгазындан бүзүреп көргеннер. Чайлаар чери — Хемчик бажының серини оъттуг тайгалары. Эртен чайын дөрт удаа одар солаан. Доктаамал кыштаа Элезиниг-Ховуда. Амгы үеде олар төрүүр 350 ажыг хойлуг. Оларның хөй кезии төрүпкен, Чаш төлү он-чз-мендя алдынган. Кыштаанда кургаг өдектиг. 20 тонна ажыг көк сигенниг. Ол ышкаш өске-даа немелде мал чемнери бар.

Кадарчыларның кайызы-даа зооветеринарлыг негелделерни чүткүлдүг шиңгээдип ап, ол ёзугаар ажылдап чоруурлар. Малды интенсивтиг арга-биле өстүрери мал ажылында хаара туттунган кижи бүрүзүндеш онаашкан ажылынга бедик харысалгалыг болурун, ону эки билирин негеп келген.

Малчын ог-бүлениң ак сеткилдиг күш-ажылын партия, чазак бедии-биле үнелээн. Оларны бирги беш чылда эки ажылдааны дээш Татьяна Бораевнаны «Хүндүлелдиң Демдээ» орден-биле шаңнаан, а Таар-оол Хомушкуевич СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң дипломун алган. Эки ажылы дээш олар бистиң чуртувустуң Улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң Москва хоорайда делгелгезин халас путёвкалар-биле ийи удаа барып көрүп, ажылынга ажыктыг дыка хөй чүүлдерни билип алганнар.

Ажылгыр ог-бүлениң чурттаалгазы шырак: кыштаанда ийи өрээл бажыңныг, саар инектерлиг, хаван, дагаалар, хууда «Жигули» машиналыг. Аъш-чем программазын боттандырарынга идепкейлиг киржип, хууда малының артыкшылын болгаш продукциязын күрүнеге дужаап турар. Хойжу ог-бүле «Овцеводство», «Советская женщина», журналдарны, «Шын», «Тувинская правда», «Тываның аныяктары» солуннарны чыл бүрүде чагыдып алыры чаңчыл болган.

Өг-бүле чүгле эки малчыннар эвес, төлептиг ада-не. дөрт оолдуг, дөрт кыстыг. Валерий биле Долаана алышкылар Кызылдың башкы институдун доскааш, төрээн Бай-Тал ортумак школазында башкылап турарлар. Оон бичелери Ирина, Шолбанай, Василий угбашкылар Кемерово хоорайның политехниктиг институдунда, эмчи институдунда болгаш профессионал-техниктиг училищезинде кызымак өөренип турарлар, а оон бичиилери Виктор, Алдынай, Март-оол — школада эки өөредилгелиг, быжыг сагылга-чурумнуг өөреникчилер.

Ажыл-ишчи улуг ог-бүлениң ээлери Татьяна биле Таар-оол Сыргыт-оолдар Улуг Октябрьның 70 чыл оюнга уткуштур бедиткен социалистиг хүлээлгелерин алгаш, совхозунуң хоочун хойжузу Чылбак Хомушкуевна Моңгеши чарышка кыйгырган. Олар идепкейлиг, билдилиг, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап турарлар.

И. КЕЛИК-СЕҢГИ.

ЧУРУКТА: Т. Б. Сыргыт-оол.

В. КАЗЫРЫКПАЙНЫҢ фотозу.

Эде тургустунуушкуннуң оруу-биле

НЕГЕЛДЕ ЁЗУГААР

Партияның Тес-Хем райкому СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр кедээ ажыл-агыйга партийжи удуртулганың стиль методтарын эде тургузуушкунуң болгаш дүргедээшкиниң негелделерин ёзугаар чорудуп эгелээн. Кедээ ажыл-агыйда ажылдап турар харысалгалыг ажылдакчыларның, тускай эртемниглерниң, коммунистер хуваалдазын эде көрүп, ажыл-агыйның чугула участоктарынга оларны быжыглаан. Кедээ ажыл-агыйның бүдүрүлге адырларында партия организациялары, партбөлүктер тургустунмаан черлер чок. Бедик сагылга-чурумнуг, эң харысалгалыг коммунистер бүдүрүлгелерниң удуртукчулары, бригада, ферма эргелекчилери болган. Кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезинде ажылдап турар коммунистерниң 91 хуузу соцхүлээлгелерин ажыр күүсеткеннер.

Бо чылын районда чүс баш хойга онааштыр 90—111 чедир хураганны 47 кижи камгалап алган, оларның иштинде коммунистер 21 кижи, бир инекке онааштыр 1500—2170 кг сүт саткан саанчылар тос, оларның иштинде коммунистер 60 хуу.

Партийжи ажылдың арга, хевирлеринде эде тургустунуушкуну чорудуп, коммунистерниң харысалгазын бедидип, партия организацияларының дайынчы аргажыкказын кодурүп турар партия комитеттеринде чамдык коллективтер багай эвес түңнелдерни чедип ап турар. Хойжу бригадалардан: «О-Шынаа» совхозтуң № 1 хойжу бригадазы (партия организациязының секретары Валерий Хажымай, бригадири Шалык Кок-оол) бо чылын чүс хойга онааштыр 93 хураганны, бир хойдан 1.7 кг дүктү кыргып алгаш, республиканың соцчарыжының тиилекчизи болган.

Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң төп салбырында партия организациязында бактаап турар № 1 хойжу бригадазы (секретары Светлана Седен-оол, бригадири Егор Поротов) чүс хойдан 91 хураганны, бир хойдан 2.4 кг дүктү кыргып алган. Сүт-бараан фермаларындан ол-ла совхозтуң Өртек фермазы (парторганизация секретары Даваажап Шывык) коллектив ортузунга экономиктиг өөредилгеге багай эвес организастаан, кижизидилге ажылының доктаамал кичээнгейин салып келгениниң түңнелинде ферма 1986 чылдың түңнели-биле күрүнеге сүт садарының планын күүседип, чүс баш инекке онааштыр 77 бызааны камгалап алгаш, фермалар ортузунга соцчарыштың тиилекчизи болуп, СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң шилчиир Кызыл тугун акша шаңналы-биле кады чаалап алган.

Эрткен чылын чазактың ордени, медальдары-биле кедээ ажыл-агыйның 8 мурнакчызы шаңнаткан. Оларның иштинде коммунистер беш кижи. «Чодураа» совхозтуң хоочун малчыны Ленин, Октябрь революциязы, Күш-ажылдың Кызыл Тук орденнериниң эдилекчизи Н. С. Данзуруң ийиги Ленин ордени-биле шаңнаткан. Ук малчын бо чылын чүс хойдан 111 хураганны ап, бир хойдан 2.5 кг дүктү кыргып алган. «О-Шынаа» совхозтуң малчыны ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутады А. Аракчаа Күш-ажылчы Алдар орденниң III чергези-биле, «Чодураа» совхозтуң аныяк саанчызы О. Баткар Күш-ажылчы Алдар орденниң III чергези-биле, ол-ла совхозтуң механизатору Ч. Кызыл-оол «Күш-ажылчы эрес-маадырлыг чорук дээш» деп медаль-биле шаңнатканнар.

Партия райкому парткомнарның, партия организацияларының, коммунистерниң күжүн он ийиги беш чылдың баштайгы чылының планныг онаалдаларын күүседиринче мобилизастап, кедээ ажыл-агый хөгжүлдезинде чамдык чедишпестерни хандырган. Район кедээ ажыл-агый продукциязын бүдүрериниң болгаш күрүнеге садарының чыл планын күүсеткен. Малдың продуктулуг чоруу чүгээр бедээн.

Ажыл-агыйлардан Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң парткомунуң, администрациязының, коммунистерниң, совхозтуң ажылчы чоннарының ортузунга чорудуп келген партийжи организастыг болгаш политиктиг-кижизидилге ажылының түңнелинде мал продуктуларын күрүнеге садар талазы-биле планныг онаалдаларын, социалистиг хүлээлгелерин ажыр күүседип, республиканың мурнакчы совхозтарының санынга кирген. Совхозтуң директору коммунист Н. Ч. Ооржак совхоз бүдүрүлгезин хөгжүдериниң организакчы быжыг тура-соруктуг чорууң көргүзүп, он бирги беш чылда ажыл-агыйның орулгалыг чорууң болдурганы дээш «Күш-ажылчы эрес маадырлыг чорук дээш» деп медаль-биле шаңнаткан.

Малдың продуктулуг чорууң өстүрүп, ооң баш санын кеңгедир сорулга-биле уксаажыдылга ажылын экижидеринче угланган хемчеглерни ап чоруткан. Бо чылын «Кызыгаар» совхоз 100 баш, Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхоз 223 баш симменталь уксааның хунажыннарын, бүдүрүкчүлерин садып алган.

Мал ажылын эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннеринге үндезилеп, интенсивтиг арга-биле хөгжүдер дээш чамдык базымнарны кылып чоруткан. Тускай эртемниглерниң мергежилин бедидер сорулга-биле оларны Москва, Иркутск, Красноярск, Кызыл хоорайларже бир айдан ийи ай чедир курстарже өөредип чоруткулаан. Каа-Хем районнуң СЭКП-ниң XXV съезди аттыг, Кызыл районнуң совхозтарынга, Тандының районнуң Дуржулга станциязынга мал болгаш чер ажылын интенсивтиг арга-биле хөгжүдериниң мурнакчы дуржулгаларын өөренип, көрүп алган. Ооң соонда өөренип алган чүүлдү нептередир сорулга-биле «Чодураа» совхозтуң Хараал-Тей СБФ, Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң МТМ-ге өөредилгелерин эрттирген.

Сүт бүдүрериниң шуушту-руглаа-чок системазын нептередиринге кажаалар тар, мыраза-даа саар, кызыр инектерни аңгы бөлүктерге тудуп турар. Бо фермада инектерни саарын кышкы-даа, чайгы-даа үелерде инек саар машиналарының дузазы-биле чорудуп турар. «Кызыгаар» совхозтуң бызаа кажаазын, Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң 200 баш инек, бызаа кажааларын ажыглаалга киирери-биле механизация, электрижиделге ажылдарын бүрүн кылып чорударын көрүп турар. Чайгы үеде бо ийи ферманың инектерин электри аппараттары-биле саап, аңаа дыка хөй инектерни чарчыктырып алган.

Бистиң районнуң малчын кодааннарын бүрүнү-биле бедик вольтулуг электри чырыынга кожарын план ёзугаар 1989 чылдан эгелээрин көрдүнген. Ол үеге чедир чамдык малчыннарны бичии станциялар-биле хандырар хемчеглерни ап турар. Чүгле эрткен чылын совхозтарга он сес станцияларны саткан. Хөй кадарчыларында аар ажылдардан кажаа иштиниң кержеңин аштаары болуп турар. Бо ажылды чиигедири-биле малчыннарга мотоблоктарны тергежигештери-биле кады ажыглаарын артыг деп санап турар бис. Ынчангаш ону чагыткан.

Чер ажылының зона системазын шиңгээдип алыр талазы-биле хемчеглер алдынып келген. Хөрзүн камгалаарының тарылга эрлчештирилгезе ажылдап кылдынган. Черни болбаазырадыр кылырының янзы-бүрү машиналары чогуур-биле алдынган. Бо чылын район 3467 центнер тарааны ажаап ап, бир га черден 11,1 центнер дүжүттү алган. Мал чеми силос, сенаж белеткээриниң пландары ажыр күүсеттинген. Совхозтардан бир га черден 17 центнер тарааны «Чодураа» совхоз ажаап алган. Бо дээрге часкы хову ажылдарын организастыг чорутканындан. Агарының тарылга шөлүн агротехниканың негелделеринге дүүштүр шынарлыг ажылдап кылганындан чедип алдынган. Ооң түңнелинде совхозтуң тарылга шөлүнде чашпан, бок үнүштер эвээш болган.

Бо талазы-биле чер ажыл-агыйлыг «Кызыгаар» совхоз эрткен чылдың дептелиишкен чавыс түңнелдиг болган. Совхозта партия комитеди ховуда ажылдап турар коммунистерден негелдени кошкадып, кедээ ажыл-агый культуразының агротехниказын шын сагып турарынга контрольду четпес тургузуп келгенинден болуп турар. Ооң түңнелинде тараа шөлдери бокталып, чер ажылының культуразы чавызап, шынары куду тарааны ажаап алган.

Районнуң ажыл-агыйларында суггаттыг черлерниң бериимчези чавыс. Ону ажыглап турары багай. Суггатчыларны доктаамал туттпайн турарындан үнүштүң өзүлде үезинде суггарылгазы чедир чорутпайн турар. Сугну суггатчылар ортузунга шын хуваавайн, долузу-биле ажыглавайн келген. Суггарылганың депшилгелиг аргалары шиңгээдип алдынмаан. Суггаттыг черлерниң ажыглалын экижидер болгаш суггарылганың мурнакчы аргаларын нептередир талазы-биле суггарылга системаларының эргелели совхозтарга практиктиг дузаны четпес көргүзүп турар. Ооң уламындан эргелел ажыл-агыйлар-биле керээлиг ажылдарының планын күүсетпейн келген. Ол ышкаш черни химижидер, янзы-бүрү хоралакчыларга, бок үнүштерге удур гербицидтерни билдилиг ажыглаар ужурлуг. СТБ-ниң химижилге отряды эде тургузуушкунуң негелделеринге дүүштүр боттарының ажылын башкарып шыдавайн турарындан пландарны күүсетпейн турар. Ажыл-агыйларның сан-хоо байдалын быжыглаарынга, отчёт-учётту экижидеринге, камгалга чурумун күштелдиреринге бот-орулга-чарылга болгаш бригада керээзинче шилчиири онза ужур-дузалыг болуп турар.

Бо талазы-биле совхозтарның бригада, фермалар, звенолар айы-биле план-онаалдаларны берип, чарылга лимиттерни кууап, контрольхыналданың чек системазын ажыглап эгелээн. Ындыг-даа болза бо ажыл тудуг бригадаларында, МТМ-де, шогаа, картофель коллективтеринде, дузалал ажыл-агый адырларында чогуур түңнелди бербейн турар. Шээр мал бригадаларында, фермаларда, хову бригадаларында бот-орулга-чарылга-биле ажылдап турар коллективтер чүгээр көргүзүглерни чедип ап турар. Чижээлээрге, Өртең фермазы бир центнер сүттү бүдүрерге 4,2 кижи-хүнүн планнап болза, херек кырында 1,8 кижи хүнүн чараан. Бир кижиге онааштыр 8167 рубльдиң продукциязын бүдүрүп, ниитизи-биле 78.7 муң рубльдиң продукциязын садкарган. Бүдүрген бир центнер сүдүнүң өртээн пландан кордүгениниден чиик болган. Бот-орулга-чарылгада ажылдап турар бүдүрүлгелерниң дорт чарыгдалдары кызырлып, бүдүрген продукцияларының хемчээли өзүп турар. Ооң түңнелинде «Чодураа» совхозтан өске совхозтар орулгалыг ажылдаан.

Бот-орулга-чарылганы, бригада керээзин нептередип турарында кандыг четпестер барыл? Бригаданың онаалдаларының болгаш чарыгдалдарының лимиттерин тургузуп турар үеде тускай эртемниглер калбаа-биле киришпейн турар. Бүдүрер продукцияның коллективтиг расценказын санавас, мал чеминиң чарыгдалын, ооң бүгү хевирлериниң айы-биле чем единицазынга үндүрбес, малдың немелде дежизин херек кырында киидевес, норматив ёзугаар санап, кижи хүнүнүң чарыгдалын көргүспес чорук немелде продукция дээш төлевир санаарынга, ооң бот-үнезин анализтээринге бергедээшкиннерни таварыштырып турар.

Мындыг четпестерниң түңнелинде керээлиг ажылдыг турган коллективтер пландан ажыр алган продукцияны, дорт чарыгдалдарны эвээжеткени дээш шаңнал акшалар, немей төлевирлер-биле санажып шыдаваан.

Ажыл-агыйларны 1987 чылда долу бот-орулга-чарылгаже киирип, боттарының киирип алган орулгазы-биле акшалап, дырар сорулганы боттандырары-биле белеткел ажылдарын чорудуп, өөредилге, семинарларны эрттирип турар. Партия райкомунуң, райкүүскомунуң харысалгалыг ажылдакчылары бригадаларда, фермаларда быжыглаан.

В. ДАНДАР,
СЭКП райкомунуң кедээ ажыл-агый болгаш аъш-чем үлетпүр килдизиниң эргелекчизи.

ЧЫМЫШТЫГ ИШТЕ

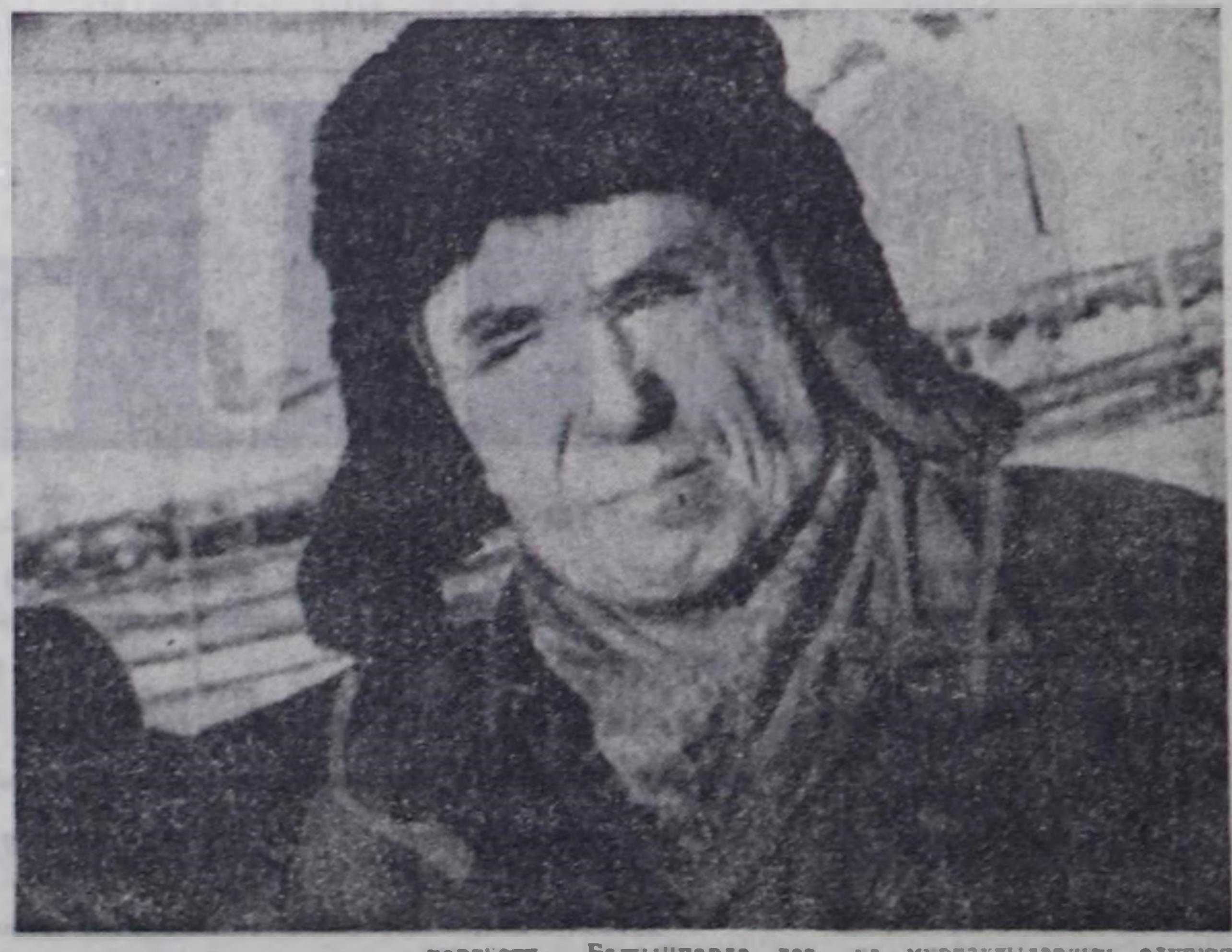

Моңгуш Доржуевич Насык-Доржу эрткен чайын бодунуң күш-ажылчы намдарында база бир үе-чаданы, 60 харлааның демдеглээн-даа болза, биеэги хевир-ле чеңчикпан ажыл-ижинден салдыкпаан, төрээн совхозунда ажылдап турар. Ол даң бажындан кара имирге чедир хойжунуң чымыштыг ижинде хаара туттунган, сиген-ширбикти каап берип, хоюн суггарып, одарладып, төрүүр хойларның ажаалда-хайгааралы дээш күжүн, дуржулгазын берип турар. Ам бо хүннерде эң харысалгалыг, кызаамчалыг ажылдаары негеттиниш келгенин малчын чугаалады. Чүге дээрге, кодаңда хойнуң массалыг оолдаашкыны келгени бо. Январь төнчүзүнде оолдап эгелээн кодаңда ам 100 ажыг хураган бар. Хонук бүрүзүнде чаш хураганнар немежип, чымышсырадып-ла турар. Оларның шуптузунга ажаалда-хайгаарал херек. Моңгуш Доржуевич чай чок ажылын өөнүң ээзи Чолдак Ониовна болгаш бо чылын дузалакчылай берген уруу-биле үлежип, чанында төрүвес аңгы кодан хүлээп алган оглукенин база-ла дузалаштырадаа каантар.

Малчынның кыштаа Кошпайда. Совхоз төвүнден ырак эвесте. Хадыңче баар улуг орук чоогу даг эдээнде. Оруктан эгтеш, кыштагже чоокшулап ора көөрге-ле, ажылдың чымыштыы, кыштың шыгталдазынга малчыннарының хынамчалыг белеткээгени илдең. Ховуда ак хар-биле шугланган сарааттар ам-даа чүм олчаан. Кыштагга дүжүрген сигенниң бир чартыы чирлип, ортан ап турары малды немей чемгерип, ажаап турарын көргүстү. Бажыңнарда дег, кажаалар хоолайларындан мыш база үнүп турду.

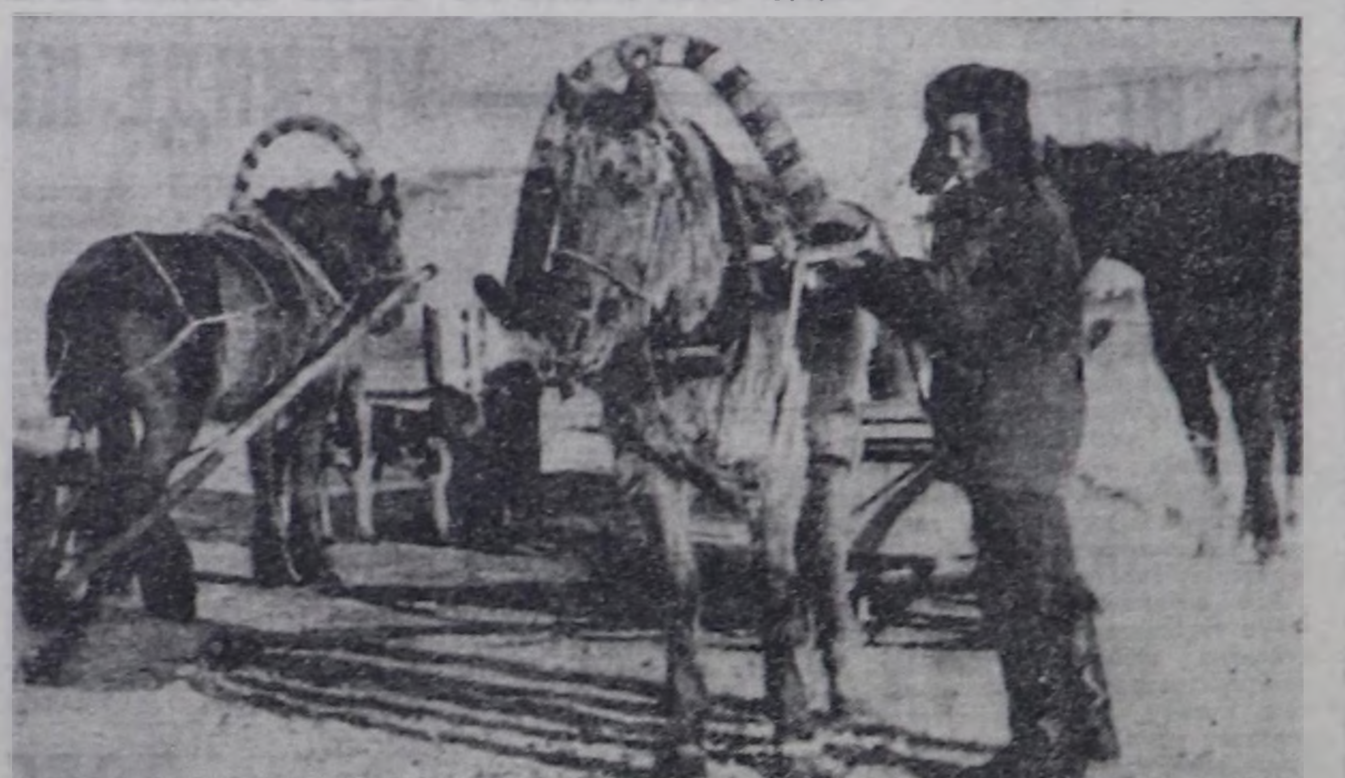

Өдек долгандыр мыда-мында оъттаан хойлар. Шанактаан аъттарны чай кадында дышкара тургускулааны-ла ол бөөр, бажыңнар чоогунда чагылар чанында турдулар, шанактарында сиген артыы, чаглактаныр негейлер... Чүве-ле болганынга машина-техника деп чаныып орбас, боттарының арга-курлавырларын ажыглап билир малчыннардыр деп бодалды бадыткаан дег, бир бажыңдан аныяк эр үнүп, шанакка олурупкаш, бир бөлүк хойнуң уунче быскан харны дүвүлендир ыңай болду.

«Өок» совхозтуң Кошпайда бо хойжу турлаанда үш кодан төрүүр. Бир кодан эрткен чылгы хураган бар. Төрүүр коданның бирээзин — Моңгуш Насык-Доржу харылап турар. 30 ажыг чыл малчыннаан хойжу чыл бүрүде хүлээлгелерин ажыр күүседип, совхозка мурнакчыларның одуруунга чорул келген. Бо юбилейлиг чылда ол база бедиткен хүлээлгени алган. Бо-ла турлагда хураган коданын ооң оглу Владимир өг-бүлези-биле хүлээп алган кадарып турар. Келир чылын төрүүр кодан кылдыр ол-ла хураганын кадарарын өг-бүле шиитпирлээн. Кара чажындан малчын ада-иезинге дузалажып, мал аразынга өскен болганда, чаньчыккан ажылындан сестир чүү боор. Совхозтуң удуртулгазы оларга база бүзүреп турар. Мал, хой ажылынга чаа арга-хевирлерни нептередир талазы-биле өг-бүле керээзинче шилчииринге чогум-на мындыг өг-бүлелерден эгелээрин планнап турар.

М. СААЯ.

ЧУРУКТАРДА: «Өок» совхозтуң хоочун хойжузу М. Насык-Доржу; Владимир Насык-Доржу шанактангаш чоруптар мурнунда. Кошпайда кодаңда.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

БОТ-ОРУЛГА-ЧАРЫЛГАЖЕ КИРИП БОЛУР

Эртенгиниң чеди шак ажып турда, Шагаан-Арыгның автовокзалынга, мыйай-бээр чоруур дээн орук кижилери чыглып келген турлар. Автобустар база кээп эгелээн. Баштайгы автобустар Чаа Чаа-Хөл, Кызыл-Даг, Арыг-Бажы, Чодураа дээш чорупкулар. Чорук улузунга эки-ле-дир деп иштимде бодааш АТБ-ге чеде бердим. Сес шакка он минута четпээнде контораның инженер-техниктиг ажылдакчылары мөөңү-биле киргилеп келдилер. Олар боттарының олуттарын ээлепкен.

АТБ эрги хоорайда артып калган эң-не улуг бүдүрүлге болду. Чаа хоорайже кажан көжер силер деп айтырыгга оларның харызы чаңгыс. Билбес бис дээр. Соолгу каш чылдарда АТБ-ге капитал септелге-даа чорудуп көрбээн. Гаражтар эргижирээн. Дээвиирин кээп дүжер чыгаан. Ынчалза-даа кижи бүрүзү кызып ажылдап турар. Чаа Шагаан-Арыгда тудуп турар объектилерниң ажылы чорбастаан. Тудуг материалдары чок. Ону «Тыва автотранспорт» каттыжыышкыны хандырар турган. Бөгүнге чедир ол айтырыг шиитпирлеттинмээн болду. Аңаа дедай болурунга чедир үр эвес үе арткан. АТБ-ниң тудуун дүргедедир талазы-биле «Тыва автотранспорт» каттыжыышкыны хемчег алыр үези келбээн бе? Далай оларны манап чытпас-ла болгай.

Бүдүрүлгениң инженер-техниктиг ажылдакчылары болгаш ажылчыннары он ийиги беш чылдың планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседир талазы-биле багай эвес көргүзүглерлиг болган. Чуък сөөртүлгезиниң болгаш пассажирлер аргыштырылгазының пландары күүсеттинген.

Социалистиг чарыштың түңнелдерин үндүрерде чүгле план күүселдезин эвес, а харын озал-ондак болдурбазын, хөй-ниити чуруумун база көөр. Ол ышкаш хөй-ниити ажылынга киржилгезин онзалап демдеглээр. Бир эвес кайы-бир бригададан чурум үрээн кижи бар болза, ол кижиниң эвес, а бүдүн бригаданың херээн көөр апаар.

Чыл түңнели-биле алырга бир, ийи дугаар черни кайы-даа бригадага бербээн. Үшкү черни В. Д. Райстың бригадазынга берген. Чүге бир, ийи дугаар черни тывыспааның деп айтырыг дораан тургустунуп келир. Бензин сөөртүр бригаданың бир кежигүнү орукка чораш озал-ондакка таварышкан. А пассажирлер сөөртүр автобустуң чолаачызы В. Ткаченко автобузун аңдарган. Ынчангаш социалистиг чарыштың негелделеринге дүүшпээни дээш бирги, ийиги черни тывыспаан.

Бир эвес ындыг озал-ондакты кылбаан болза, ол ийи бригаданың кайы-бирээзи тиилекчи болур турган ийик.

Социалистиг чарыштың түңнелин чүгле бригадалар эвес, а хууда кижилер аразында база үндүрүп турар. Чыл түңнели-биле алырга он ажыг кижи он ийиги беш чылдың бирги чылының планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин декабрьның төнчүзүнде күүседипкеннер. Оларга автобус чолаачылары С. И. Пужыкин, Б. Б. Кодур-оол, С. И. Беленков, В. Ф. Белоногов, бензин сөөртүкчүлери П. И. Полев, Н. Н. Саперов, самосвал чолаачылары А. К. Эрженов болгаш өскелер-даа хамааржыр. Олар ай, квартал пландарын доктаамал ажыр күүседип, сагылга-чурум болгаш ажылга үлегер-чижээн өске эш-өөрүнге көргүзүп чоруур. Оларның арга дуржулгазын түс бүдүрүлгениң профкому (даргазы С. К. Степанов) аныяктарга дамчыдып, хоочун чолаачыларга стажировка эрттирери-биле чаа ажылдап эгелеп чоруур аныяктарны ыраккы рейстерже чоруур үезинде быжыглап берип турар. Кажан дуржулгалыг кижи-биле чорууурга техниканы эки шиңгээдип алырынга дузалаар.

Бүдүрүлгеде партия организациязында 15 коммунист, ооң иштинде бир партия кежигүнүнге кандидат бактаап турар. Кижи бүрүзү даалгалыг. Оларның аразында пенсионер коммунистер бензин субботниктерде кээп, улуг дузаны, арга-сүмени берип турары мактаалдыг. Эге организацияның секретары Александра Николаевна Бутенко партия хуралдарынга коммунистерниң отчёдун доктаамал ап турар.

Чоокта чаа болуп эрткен хуралга АТБ-ниң начальниги В. Г. Антоненко отчёдун берген. Бүдүрүлге планны күүседип турар-даа болза, удуртукчунуң ажылдакчылар ортузунга бодун ап чорууру болгаш эрү көрдүнер, шүгүмчүлелдерге удур чорууп санал берген коммунистер ак-кара чокка чугаалааннар. Ооң соонда аныяк удуртукчунуң ындыг чорууну чоорту чидип бар чорууруп секретарь чугаалап орар. Моон соңгаар ындыг хуралдары доктаамал эрттирерин план ёзугаар тургузуп алган.

Партияның съездизиниң шиитпирлеринде эде тургустунуушкунуң болгаш дүргедээшкиниң ёзузу-биле ажылдарының айыткан болгай, бо талазы-биле кандыг ажылдар чорул турарыл деп айтырыгга А. Н. Бутенко мынчаар харылаар.

— СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң материалдарын номчуп оргаш, ында эде тургустунуушкун деп чогум чүү деп чүвеэ дээрени билип алыр-дыр. Үш кезектен тургустунган ол илеткелде шупту бар. Бистер баштай эде тургустунуушкунну билбес болгаш эрги хевээр-ле чорул турдувус. Херек кырында ындыг эвес чүве болуп-тур. Бистиң бо бүдүрүлгевиске кижи бүрүзүнүң улуг киржилгези херек. Шүгүмчүлекчи ёзу-биле көөр, ажык-чаргыс чорукту калбартыр. Бот-орулга-чарылганы болгаш күш-ажылды организастаарының чаа хевирлеринче шилчиири бисче кончуг ажыктыг. Ылаңгыя кижи факторун идепкейжидер талазы-биле ортумак звенонуң удуртукчуларынга харысалгалыг. Хөй чылдарда ажылдаан стажтыг болуурун мергежилиниң айы-биле билиглиг кижилерни шилиири чугула. Ынчангаш ортумак звенонуң удуртукчуларынга бот-орулга-чарылга дугайында экономиктиг өөредилгени чорудуп турар бис. Ону четверг санында улуг экономист Надежда Николаевна Карп эрттирип турар.

Ук бүдүрүлгеде ам дээрезинде үш бригада керээ ёзугаар ажылдап турар. Бот-орулга-чарылгаже кирер бригадаларны белеткеп эгелээн. Февраль айның төнчүзүнде бензин сөөртүр бригадазы бот-орулга-чарылгаже кирер дээш, ол дугайында тускай кичээл-инструктажты чорудуп турар. Бригада кежигүннери бүрүнү-биле чөпшээрешкен. Ооң соонда чоорту бүгү бригадаларны шилчиири планда көрдүнген.

Ам дээрезинде чамдык бригадалар бот-орулга-чарылгаже кирерин беле эвес. Ооң бир тодаргай чижээ болза, эде тургустунуушкун айтырыы өреңгей болуп артпышаан. Сагылга-чурум үрээр чоруктар ийи чаңгыс кижилер аразында ам-даа бар. Чүгле январь айда бензин самосвал бригадазының чамдык кежигүннери ажыл хүнү үскен. В. З. Левчук январьның 14-15-16 хүннеринде, А. А. Блинов ол-ла айның 12-де ажылче үнмээннер. Ол дугайында бүдүрүлгеде дужаалда бижээш аскан. Владимир Андреевич Фомин ээриктер сергедир черге хонган. Моон алгаш көөрге, кижизидилге ажылы коллективте кошкак тургустунган. Бо талазы-биле ук коллективте хөй-ниити организацияларының ажылын кижизидилгеже хаара тудары чугула.

Бар четпестерни чайладып, эде тургустунуушкун болгаш дүргедээшкин ёзу-биле ажылдаар болза, коллектив «Тыва автотранс» каттыжыышкынының бүдүрүлгелериниң аразынга социалистиг чарышка тиилекчи болурунуң аргазы бар. Бот-орулга-чарылгаже коллектив бүрүнү-биле кирип болур.

М. ОЛЗЕЙ-ООЛ.

ХЕМЧЕГЛЕР АЛДЫНЗА-ДАА

1986 чылдың декабрьда 275 дугаар «Шын» солунга «Кара-Хөл» совхозтуң амыдыралында четпестер дугайында мээң материалым үнген чүве.

Ооң соонда үеде совхозтуң амыдыралында кандыг өскерлиишкиннер болганыл?

Хөнделең суурну таварып эрткен кол аргыжар оруувустуң байдалы багай хевээр арткан, ону чайын септээр чадавас. Электри чырыы-биле хандырылга мурнундагызындан хонуй берген. Чаа подстанция экелген, ынчалза-даа ону бо кыжын ажыглавас деп чугаалашкан. Садыгже аъш-чем барааннары хирешаа-биле кирип турар апарган. Солуннар ой-шаанда келбейн турган болза, ам почтаның ажылы көзүлдүрле экижээн. Ол ышкаш Кара-Хөлче самолётту хүннүң ужар кылып кааны чоннуң аргыжылгазынга таарымчалыг.

Ынчалза-даа аэропорт шөлүнге хамаарыштыр эләэн четпестер бар, ону эдер херек.

С. КҮЖҮГЕТ,
Бай-Тайга район.

ДОКУМЕНТИЛЕР ЧЫНДЫЗЫ

«СЭКП массалыг информацияның болгаш пропаганданың чепсектериниң дугайында» деп документилер чыындызын парлап үндүрген. Ол дөрт бөлүктен тургустунган. Ында Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының периодиктиг парлалга, ном үндүрер черлер, телевидение болгаш радио дамчыдылгазының дугайында документилери кирген. Массалыг информацияның болгаш пропаганданың совет чепсектериниң ёзулуг улусчу шинчизин, оларны удуртурунуң партийжи принципин олар көргүзүп турар.

(СЭТА).

Кадрлар: харысалга болгаш инициатива

КИЖИЛЕР БҮЗҮРЕЛДИ КӨРГҮСКЕН

Дүүн ол ажыл-херекти хүлээп алган, а бөгүн партия райкомунуң бирги секретарының хүлээлгезин күүседип, бюро хуралын бир хуралгарында эрттирген. Ооң болган тураны-биле алырга, ам айтырыг бүрүзүн тодаргай кижи бүрүзүнге хамааржыштыр сонуургалдыы-биле көөрү хуттула апарган. Чүге дизе, каш хонук бүрүнгээр ол боду эш-өөрүнүң аңаа көргүскен алгегенинге ажык экзаменин тудкан болгай.

...Райком кежигүннери кижи базымлаашкынга киришкен, ону дээш 29 кижи базымлаан, а 20-зи удур базымлаан. Райкомнуң секретарының албан-хүлээлгезинге ийиги кандидат Г. Седых дээш 20 кижи базымлаан, а удур базымлааны 29 болган. Санаашкын комиссиязының кежигүннери базымлааныын хааржаан залче аккарган, санап көөрге ындыг болган. Ижморск районунуң бирги секретарынга Иван Васильевич Малков соңгуткан дыр деп санаашкын комиссиязының даргазы чардаан.

Бо пленум шак мынчаар аңаа эвес доозулган. Ооң-биле кады ооң этелээни база аңаа эвес болган.

Районга партия организациязын баштап турган бирги секретарь өске районга барып ажылдай берген соонда ооң орнунга кымны ажылдадырының дугайында айтырыг тургустуна берген. Партияның район комитединиң бюрозу аңаа ажылдап болур дег ийи кандидатты дептидиишкин курлавырындан шилип алгаш, сүмелээн. Оларның бирээзи совхоз директору Г. В. Седых болгаш өскези райкүүском даргазы И. В. Малков болган. Оларның кайызы-даа дөртен хире харлыг. Доңчу намдары база домей: ажылдан чоруй ла шериг албаны эрттирген болгаш институтка кирген... Ооң соонда база-ла ажыл, а бо удаада — удуртур ажыл.

Организастыг айтырыгны чугаалажып көөрү-биле чыылдырган пленумнуң киржикчилери оларның кайызының-даа чедер-четпес талаларының дугайында чуганы кылза берген. Ажыл-херек болгаш амыдыраал айтырыгларын оларның шиитпирлеп билирин, кижилер-биле ажылдап билирин бүгү талазын чугаалашкан. Геннадий Васильевич районга чылын каап турган ажылдыг совхозту удурту берген, ону мурнакчыларның одуруунга киирип, бедик арын-нүүрүн чедип алган. Бодунуң ишчилериниң, специалистериниң сүмелерин ыыттаан, түңнел үндүрерин өөренип алган. Ийи чыл эртээнде-ле ол ажыл-агыйның мурнакчыларының одуруунга кирген.

А Иван Васильевичиниң ажыл-агый талазы-биле дуржулгазы ооң улуг болгаш хемчээли база улуг турган. Райкүүском даргазының албан-дужаалынга ажылдап эгелээниниң баштайгы хүннерден эгелээш-ле уруглар садиктери, эмнелгелер, школа бажыңнары туттурарын колхозтар даргаларындан, совхозтар директорларындан негеп эгелээн. Районда ол дугайында чугаа ам бо байн турар. Ажыл-агыйлар төптеринге чедир асфальтылыг оруктарны база ол кылдырган. Ындыг-даа болза, ооң негелдезин эвин эрттир улгады бээр таварылгалар база турган. Чүү-даа чүве ужурчүүлдүг болур, ону барымдаалавайн баар чоруктар илереп база турган харың. Конкуттунгаш, кижилерни хомудадыптар чоруктар турган. Ынчангаш колхоз даргазы З. Алтынбаевтиң чугаалааны-биле алырга, болуунуң ол кошкак талазын эйш айтар арга ында бар болган.

Моон ужурунда пленум кежигүннериниң бодалдары аңгылаш берген. Чаңгыс шын түңнелди үндүреринге чажыт базымлаашкын дузалаан.

Пленумнуң түңнелдерин тайылбырлап тура СЭКП обкомунуң секретары Н. С. Ермаковтуң чугаалааны:

— Райком секретарын соңгуур чижектиг. Партияның иштики ажылының хөйге билдингир апарган чорудуушкунуң чаа ёзу-биле көөрүнүң эргежок чугулазын СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунга Михаил Сергеевич Горбачевтуң илеткелинге айыткан болгаб. Секретарьларны, ооң иштинде бирги секретарьларны пленумнарга чажыт базымлаашкын-биле соңгуурунда багай чүү дээ. Удуртукчу кадрларының кандидатураларын баш удур чугаалажып көөрүнүң, ажык хуралдарга оларны соңгуурунуң чамдык дуржулгазы Ижморск районга турган, ынчалза-даа ол-ла районга ындыг пленум база ээ баштай болганы ол. Чүге дизе моон мурнунда ажыл-агый удуртукчуларының албан-дужаалдарынга чүгле чаңгыс кандидатураны дептидип турган, а бо удаада ийи кандидатураны дептиткен, партияның-даа, ниитилел амыдыралының-даа улам ыңай демократчыдылгазынга, эде тургустунуушкун үезинде кадр политиказын шиитпирлээрде ажык-чарлыг чорукту калбартырынга чаа базымны кылганы ол ышкажыл.

Бо ажылды улам ыңай сайзыраңгайжыдары база негеттинип турар. Бистиң областа ажылчыннар хуралдарынга бадылап соңгаан ийи муң мастерлерниң, участок начальниктериниң, бүдүрүлгелер директорларының аразындан чээрби шаа кижилер удуртукчу атка төлеп чок чорууң көргүскен. Ынчангаш дептидии ажылдадыр курлавырны тургузарын шыңгыы көөр, кадрларны амыдыралдың бүгү талаларында революстуг эде тургустунуушкунунуң ёзузунга кижизидери чугула боор турар.

В. КЛАДЧИХИН,
СЭТА-ның корр.

Педагогика булуңу

ЧУГААЛАЖЫП, ДУРЖУЛГА СОЛЧУУЛ

● Өвүр районнуң Солчур ортумак школазында реформаның боттанышкыны, эде тургустунуушкун айтырыгларын канчаар шиитпирлеп турары ●

«Шын» солуннуң «Педагогика булуңунга» республиканың мурнакчы башкыларының дуржулгазын, школа амыдыралын, уруглар кижизидилгезинге хамаарышкан материалдарны чырыдып турарын сонуургал-биле номчуур, деткиир, чүүлдүгзүнер мен. Ынчалза-даа эде тургустунуушкун, школа реформазының дугайында бижээн чүүлдер үениң негелдезин тутпайн, чаа дилээшкиннер кылырынче сагыш-сеткилди чайгаар хаара тутпайн турар деп бодаар мен. Маңаа башкылар бистерниң буруувус база бар. Авторларның хүн бүрү киржилгези чокта чаа идеялар кайын тыптып келир боор. СЭКП ТК-ның январь Пленумунга бөгүн кижи бүрүзү эде тургустунуушкун дээш идепкейлиг демиселчи болурун тодаргай айытканы болгай.

Школа реформазы бистиң ажылывыста кол черни ээлеп турар. Эде тургустунуушкунга, чаартылгага амгы салгалдың кижилерин чаа ёзу-биле өөредип, кижизидери, оларның медерелинге «Чаа үениң кижилери бис» деп чүүлдү билиндирери — ажыл-чорудулгавыстың кол угланыышкыны-даа ындыг.

Ниитизи-биле 43 башкы ажылдап турар бистиң Солчур ортумак школазында өөредилге-кижизидилге ажылында байдал кандыгыл?

Кандыг-даа чаа чүүлдү амыдыралга боттандырып бижыктырарда, ону ханызы-биле өөренип көөрү, коллектив кежигүннериниң санал-оналын алыры чугула. Реформаның негелделерин ёзугаар «Башкы бүрүзүнүң мурнунда кандыг сорулга турарыл, школа реформазын боттандырарынга башкыларның ролю», «Реформаның кол угланыышкыннарының шиитпирлеринге дүүштүр башкыларның, чогаадыкчы өзүлдезиниң айтырыглары» деп темаларга ажык чугааны башкылар чөвүлелинге, партия хуралдарынга көрүп, ханы сайгарылганы кылган бис. Чурттап турар чериниң аайы-биле кижизидилге ажылын чорударынга микрорайоннарның ролюнуң дугайында ада-иелерге тайылбыр ажылын калбарткан турган.

Кодээ Совет, Культура бажыңы школаның нииити планынга дүүштүр чамдык кежээлерни кады эрттирип турар. Бүдүрүлге баазазы-биле школаның харылзаазы багай эвес.

Башкылар хөй номчуттунуп, башкылаашкынга эптиг, ажыктыг хевирлерин дилеп, канчаар эде тургустунарыл, чүнүң-биле өөреникчилерниң сонуургалын улам бедидерил дээн чергелиг айтырыгларны методиктиг каттыжыышкыннарга, башкылар чөвүлелдеринге көдүрүп, сайгарып, ол чуганы ам-даа уламчылап турар бис. Бистиң ажылывыска кол-ла чүве — кичээлдерниң чаа хевирлеринче кичээнгей салып, техниктиг херекселдерниң ролюнче, кичээлди амыдырал-биле холбаарынче, өөреникчилерниң бот-ажылынче, медерелдиг номчулгаже кичээнгей салыр деп түңнелдерни кылгылаан бис.

Математика башкызы Ө. С. Амырда — чогаадыкчы дилээшкиннер-биле ажылдап эгелээшкиннерниң бирээзи. Ооң кичээлдерге хөй ажыглап турар хевири — бөлүктер-биле ажылдаары, техниктиг дериг-херекселдерни ажыглаары, класстан дашкаар ажылдың шынарын экижидери. Башкының кичээлдеринге совхозтуң, районнуң, аңаа хүн бүрүнүң ажыл амыдыралындан киирген чижектер, тургустунган бодалгалар хөй ажыглаттынып турар. Шак ынчаар бөлүктеп ажылдаарга, кошкак азы ортумак билиглиг өөреникчилер бот-түңнел үндүрер, ынчангаш өөреникчилерниң бот-харыысалгазы улгадыр. Башкының мурнунда салдынган сорулга — өөреникчини өөрендирип өөредири. Чүге дээрге өөреникчилерниң билииниң шынары ам-даа четпес, өске литература ажыглап шыдавас, конспектилер тургузуп билбес боорга, бо айтырыгны ам үш дугаар чыл сайгарып көрүп турар.

Эң-не кол чүүл — эге школаның башкылаашкыны. Аңаа башкылаашкынның чедиишкинниг болуру башкының ажылынга хамаарылгазының түңнели көргүзер. Эге школадан келген өөреникчилерниң билииниң чаңгыс аай эвези ам-даа ажылдың четпес тургустунганында деп санап турар бис. Эге школада ажылынга бердинген, өөреникчилерниң билииниң шынары түңнелдиг башкыларга Тыва АССР-ниң школаларының алдарлыг башкызы, улус өөредилгезиниң тергиини, Маадыр-ие К. Т. Ховалыг, аныяк башкы Р. Д. Сат болгаш өскелер-даа хамааржыр. Оларның ажылында онзагай чүүлдери эге класстыларның медерелдиг, аянныг номчуп билири, угаан-биле саннар бодаарынга дүргени, шын бижилгеже кичээнгей салыры. Ынчалза-даа бо ажылда четпестеривис ам-даа бар. Кичээлдерде чогаадыкчы чүүлдер эвээш, өөреникчилерниң ном-биле ажылдаары четпес, кичээлдерниң эртип турар хевирлери чаңгыс аай. Эге школаның методиктиг каттыжыышкыны ол бүгүнү шүгүмчүлекчи ёзу-биле өөренип көргеш, чаа солун чүүлдерни дилеп, Н. Лысенкованың дуржулгазын солун, сеткүүл, ном-дептер дамчыштыр өөренип турар. Күш-ажыл кичээлиниң клазын школа реформазының бирги чылында кылып алган.

Үстүкү класстарның, ортумак класстарның башкылары кичээлдерге башкылаашкынның шынарын экижидип, башкы-шаартыкчыларның шенелде чорудуп турарларының арга-дуржулгазындан ап болгу дег ажыктыг чүүлдерни боттарының байдалынга таарыштыр ажыглаар дээш оралдажыышкыннарны кылып турар.

Эде тургустунуушкун

«Башкы кижи бодунуң эки кичээлинге бүгү назынында белеткенир» деп сураглыг совет педагог В. Сухомлинскийниң чугаалааны таварыштыр эвес.

Школада тос коммунист башкының кичээлдерни ажык кылдыр чарлаан. Бо өөредилге чылында ийи башкының дуржулгазын өөренип турар.

Комсомол комитединиң, өөркомнуң ролю школада улгаткан. Өөреникчилерниң бот-башкарылгазы кескүзү-биле экижээн. Темалыг кежээлерни, спортчу маргылдааларны баш удур планнааш, боттары эрттирип турар. Эге школага бот-башкарылга хүнү эки эрткен.

Школа реформазынга дүүштүр башкыларның бот-харыысалгазы улгаткан. Кандыг-даа адырда, кайда-даа ажылдап турар кижиге ажылдың төнчү түңнели үнелелди бээр.

Ажылга чаа хевирлерни дилээри — чогаадыкчы чорук. Школаның чамдык класстарынга класс шактарын ада-иелер боттары план ёзугаар эрттирери чаа чүүл болган.

Комсомол комитеди комсомолчуларын, нииити школаның политинформацияларынга олуржуп, шугум чыскаалынга түңнелин чугаалажып, чедер, четпес талаларын эдип, сайгарып, өөреникчилерниң бот-билиг чедип алыр кылыраштарын хынап, политкичээлдерге өөреникчилерниң идепкейин хынап турар. Өөркомнуң арыг-шевер, өөредилге, камналга штабтарының ажылы шуудай берген.

Школада өөреникчилер ортузунда пионер дружиназының ажылын эде тургузуп, өөреникчилерниң бот-идепкейин бедидеринче, коллективтиг ажылдаарынче кол кичээнгейни угландырган.

Өөреникчилерниң чурттап турар чериниң аайы-биле кижизидилге ажылын канчаар кылып алза дээштигил деп айтырыгны ада-ие хуралынга, совхозтуң специалистер чыыжынга чугаалашкаш, чурттап турар девискээр аайы-биле сонуургалдар бөлгүмнерин тургускан.

Школада ритмиг гимнастика 2 бөлүкте тургустунган, олар тускай пластинкада бижип каан комплекстерни өөренип, чоп мурнунга ийи, үш удаа көргүзүг кылган.

Бистиң школаның бүдүрүлге баазазы болур «Коммунизмче орук» совхозта күш-ажылды организастап турарында четпестер барын маңаа айтыксадым. Школага бижыглаан картофель шөлү ажык черде. Эрткен чылын тарып алган картошкавысты суурнуң инээ дүне киргеш, саза базып, сандан үндүргеш, дүжүдүн чиппен. Ол шөлдүң чашпан, бөгүн аштаарынга дериг-херексел чедишпес, өөреникчилерниң чурттап турар чери таарымчалыг эвес.

Школаның дилээн ёзугаар совхозувус 65 хунажын инектерни суур төвүнге тургузуп азыраары-биле хүлээткен. Ам ооң ажаалда-хайгааралын өөреникчилер долузу-биле чорудуп, ажыктыг күш-ажылда хаара туттунган.

Школадан 15 тракторист үнген, оларның чаңгызы-даа бүдүрүлгеде ажылдавайн турар. Бо чижек чүнү көргүзүп турарыл дээрге, школаның администрациязы, совхозта ажылчын комители он класс доозканнарны ажылга тургузарынга, турумчуп мергежиирнинге таарымчалыг чүүлдерни кылбайн келгениң херечилеп турар.

Ниитизи-биле чугаалаарга, школада ажыктыг күш-ажыл эге базымнарны кылып тураа-даа, алызында барып кедээ ажыл-агыйга ажылдаар кадрлар айтыры ынче чогуур кичээнгей салдынмайн турар.

Өөредилге-кижизидилгелиг ажылдың арга-хевирлерин сөөлгү үеде чүгээр идепкейжип келзе-даа, ужур эдерер хөөннерден ам-даа уштунмайн турарывысты ажыы-биле миннип апаар. Ол чорук чогаадыкчы дилээшкиннерже дидим кирерин шаптыктап турар. Мен бодаарымга, кижи бүрүзү бодунуң хууда четпестерин эскерип, шынның үнүн үнелеп, дыңнап билиринден сагыш-сеткилдиң эде тургустунуушкуну эгелээр. Бир эвес нииити четпестерде боттарывыстың частырыывысты эппес, оларны эскербес бөлзуувусса, амыдырал, ажыл-херээвиске эки чүве чедип ап шыдавас бис. Ынчангаш коллективтиң кежигүн бүрүзүнүң тывынгыр бодалы, чаңгыс аай күженишкини, хамааты болгаш башкы харыысалганы долу медереп билиринче, ниити эчис сорулгаже, эң-не бедик, чырык үүле-херектерже, бижырымчалыг шын турушче чүткүлү башкылаашкынга чедиишкинни хандырарының, өөредилге - кижизидилгелиг ажылды экижидериниң кол быралары ол деп бодаар мен.

З. ДОНГАК,
Солчур ортумак школазының директору.

РЕДАКЦИЯДАН: Кодээ школа директору Зинаида Байыровна Донгак ажык чугааже солуннуң номчукчуларын чалап, эде тургустунуушкуну эчиннинге чедирериге, чаа кижиниң хевирлээринге чүнү кылза экил, кайда кандыг ажыктыг арга-хевирлер барын — өскелерниң дуржулгазын солун дамчыштыр билип алыксаан.

Эки башкы, үлегерлиг башкы. Бистер бо сөстерни болган чок-ла ак сеткилдиг күш-ажылы-биле ол үнелелди чедип алган башкыларга хамаарыштыр чугаалаар бээр болгай бис. Ынчалза-даа амыдырал ам кижи бүрүзүн эрткен үениң ачы-хавыялалары-биле эвес, а ооң бөгүн канчаар ажылдап турары-биле, дүүнгү хүнге деңнээрге кандыг бурунгаар базым кылганы-биле тодаргайлаар апарган.

Долу аргалары-биле ажылдап шыдаар күштүг, кадык коллектив бодунуң мурнунда салдынган сорулгаларны турушту күүседип, өскелерге үлегерин көргүзер, арга-дуржулгазын дамчыдар. Башкы кижи кижизидилге херээн шиитпирлежип турар болганда, ол чогум-на коллектив дамчыштыр школа реформазының идеяларының идепкейлиг орук баштакчызы болуп, эде тургустунуушкунуң чайгылыш чок үзелдиг киржикчизи болуру чугаажок.

Эргим номчукчу! Үстүнде көдүрттүнген чамдык айтырыгларга хамаарыштыр санал-оналыңарны билиридерин дилеедивис.

Эде тургустунуушкун болгаш кадрлар

КОЛЛЕКТИВ СОҢГУП АЛГАН

ЛАТВИ ССР. «РАФ» заводтуң директорун соңгуп алыр дээш бир ай үргүлчүлеп келген конкурс доозулган.

Конкурсту Латвияның Компартиязының ТК-зы, ССРЭ-ниң Автомобиль үлетпүрүнүң министерствозу биле «Комсомольская правда» солун чарлаан. Күрүне хүлээп алыышкынын боттандырып эгелээн соонда, бүдүрүп турар продукциязы багай шынарлыг деп санады берген микроавтобустар кылып турар бо заводтуң ажылын удуртурун күзээн 4 муң кижи конкурска кирипкен. Конкурстуң шыгдыы шылгалдазының соонда, аңаа кирипкен кижилерден 14 кандидатура арткан. Ол кижилерниң ажыл-агыйжы саналдары заводта байдалды кайы хире дүргээн өөренип билип алганы база коллектив-биле кайы хире эптиг ажылдап эгелээрин дээш өске-даа айтырыглар талазы-биле комиссия база катап шылгалданы эрттиргеш, ийи кандидатураны арттырган. Заводтуң ажылчыннар төлээлекчилериниң конференциязында ол улуг бүдүрүлгениң директорунга Виктор Давыдович Боссерт соңгуткан. В. Д. Боссерт ооң мурнунда Омскиниң автомашина кезектери бүдүрер заводунуң директорунга ажылдап турган.

— Силерниң мени көргүскен улуг бүзүрелиңерниң кайы хире харыысалгалыын билип тур мен. Ол бүзүрелге төлептиг болур дээш кызып ажылдаар мен. Ынчалзажок коллективтиң нииити ажылы дээш силер бүгүдениң идепкейлиг сонуургалыңар чокта заводтуң продукциязының шынарын экижидип ап шыдавас бис—деп, ол конференцияга чугаалаан.

ЧУРУКТА: директорнуң кандидатуразынга соңгуду турган В. Боссерт биле (солагай талазында) С. Горбунов. С. Горбунов — «Псковхимлегмаш» бүдүрүлге каттыжыышкынның чиңгине директорунуң оралакчызы.

М. БЕРСОНСТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

КЫЗЫМАК МАЛЧЫННАР

Бии-Хем районда «Саян» совхозтуң Сесерлиг салбырында малчын коданнарда хөй оолдаашкыны орту ашкан.

Салбырда ниитиниң малын кыштан хүр ажырып, онча-менди камгалап алыр дээш шудургу ажылдап турар малчыннар эвээш эвес. Оларга Күдерек Салчак, Биче-оол Блазан, Кадыр-оол Ноңчат олар хамааржыр. Малчыннарның коданнарында тус-тузунда 245, 270, 254 хой оолдаан. Эрес-кежээ малчыннарның чидириг чок мал төлүн ап турарының херечизи оларның боттарының даантап ажылынга кызымак, уйгу-чыдын билбес, олут орбас кежээзинде.

С. КҮУЛАР.

АЖЫЛЧЫН АТКА ЧОРГААРАЛ

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказында Боня Уйнук-оолович Куулар чээрби ажыг чыл иштинде ажылдап турар. 1966 чылда аныяк оол маңаа ажылдаары-биле чедип келгеш, дораан-на хайымныг ажыл-ишче шымнып кирипкен. Ынчаң-на ол бодун улуг кижи кылдыр санап, бергелерни ажып эртип шыдаарынга бүзүреп турган. Ону ада-иези бичиизинден-не күш-ажылга ынак болурунга кижизидип келген. Бонның ачазы Уйнук-оол Тас-оолович боду коммунист болгаш ажы-төлүнден негелдези шыңгыы турган. Ынчангаш уруглары шупту ажылгыр, кежээ, эртем-билиглиг кижилер болган. «Кандыг-даа ажыл-херекти бүдүрерде сагыш-сеткилин берип ажылдаар, уруглар» деп ол чагыыр турган. Ынчангаш ооң оглу Боня улуг бүдүрүлге коллективинге баштайгы күш-ажылчы хүннерин ындыг дидим базым-биле эгелеп кирген ол. Шериг албанынга эрттирген үш чыл база ону хөй чүүлдерге, бижыг турумчуг болурунга өөреткен.

Арыглал фабриказынга ол баштай дериглелер машинизи, а удаваанда таарыштырыкчы апарган. Ажылдаарындан ангыда өөренип база четтигип турган. Үш чыл эрткенде ол Ак-Довурактың даг техникумун кежээки өөредилге-биле доозуп алган. Эш-өөрү-биле кады Боня бөгү күжүн харамнанмайн ажылдап турган. Ак сеткилдиг күш-ажылы дээш Боня Уйнук-оолович Куулар ССРЭ-ниң Тудуг материалдары министерствозунуң «Эң эки таарыштырыкчы» деп хүндүлел демдээ-биле шаңнаткан. Кады ажылдап турары эш-өөрүнүң хүндүткелин болгаш ол шаңналды бадыткап, Б. У. Куулар кызымак чорууң көргүзүп, хөй-нииити ажылынга база идепкейлиг киржип турган. Баштайгы шаңналдарынга немей Ленинчи юбилей медалы-биле база шаңнаткан. Ажылчын мергежилиниң ёзулуг мастери апарган. Баштайгы чылдарда аңаа арга-сүме кадып турган дагдыкчылары Михаил Сундуй-оол, Григорий Мавашов, Александр Курляков оларга өөрүп четтиргенин ол ам-даа илередип чоруур.

Бо хүннерде Б. У. Куулар бедик сорттуг рудадан даг-дүгү арыглаар цехтиң улуг мастери. Он чыл бурунгаар аңаа ук коллективтиң № 2 ээлчээн удуртур улуг идегелди көргүскен. Ону бадыткап, шынзыдарынга эвээш эвес күш, бижыг тура-соруу негеттинген. Кижилер-биле ажылдаары кайы хире нарынын ынчан ол билген.

Эрткен чылын ооң удуртуп турары ээлчег партияның кыйгырыын ёзугаар өскелер-биле бир деңге эде тургустунуушкунче кирген болгаш үениң негелдезин барымдаалап ажылдаар сорулганы салган. Күш-ажылчы сагылга-чурумну хажыткан тавафылгада шиитпирлиг демиселди чорудуп, ажылчыннарның мергежилин бедидеринче кичээнгейни угландырган. Эрткен чылдың дөртүү кварталының түңнели-биле ээлчегде сагылга-чурум кескүзү-биле экижээн. Ажылчыннарның кежээ даг техникумунда өөренип турарларының саны немешкен. Бо бүгүнүң түңнелинде ээлчег чыл планын чедиишкинниг күүсеткен. Ылангыя ноябрь, декабрь айларда цехке эң-не эки көргүзүглерни № 2 ээлчег чедип алган.

Цехтиң удуртукчулары-даа, кады ажылдап турар эш-өөрү-даа Б. У. Кууларның дугайында хүндүткел-биле чугаалаар. А улуг мастер Б. У. Куулар бодунуң ээлчээниң ажылының дугайында мынчаар тайылбырлаар: «Юбилейлиг чылда бистиң № 2 ээлчег 350 тонна даг-дүгү бүдүрер онаалдалыг. Улуг Октябрьның 70 чыл оюн чедиишкинниг уткуур дээш бүгү күжүвүстү бээр бис».

С. БАЛЧЫР.
Ак-Довурак хоорай.

ЧАМДЫК СҮМЕЛЕР

Баштай нииити шүгүмчүлелден эгелээли. Күш-ажыл өөредилгезин организастап эрттирер талазы-биле ажылды чогуур деңнелге чедир боттандырарын тоомчага албас, эреңгей ёзу-биле көрүп, ооң чогум утка-шынарынче ханылап кирбейн, ала-чайгаарлап, эрги тар-кызы мастерскаяларны делгемчидип алгытпайн турарының фактылары хөй. Бүдүрүлге черлеринге цехтер биле участоктарны практиктиг ажылга таарыштыр дерибейн, өөреникчилерниң ажыктыг болгаш бүдүрүкчүлүг күш-ажылын планнап, солун түңнелдиг болур кылдыр тодаргай удуртпайн, улус ажыл-агыйынга ажылдаар алыс кадрларны дарганнаар чер школа дээрзин сиңир билбейн турар бүдүрүлге, совхоз удуртукчулары бистиң аравыста ам-даа бары, оларның эде тургустунмайн турары хомуданчыг.

Күш-ажыл өөредилгезин организастаары дээрге-ле, бир дугаарында, өөредир, ажылдаарынга дөгүмчелиг материалдыг баазаны негелдеге дүүштүр: дээди эртем-билиглиг, инженер-педагогтуг башкы кадрлар-биле хандырары, өөренириге херек дериг-херекселдер-биле өөренир, ажылдаар черлерни четчелеп дерири болгаш практика эрттирерине база ажыктыг, бүдүрүкчүлүг күш-ажыл кылырынга таарымчалыг байдалдарны тургузары-ла болгай.

Күш-ажылдың чаа программазын ёзугаар профессионал өөредилге келир өөредилге чылындан нииити билиг школаларының чедиги класстарындан эгелээр ужурлуг. Чүнүң-даа мурнунда өөреникчилерни кайа, кандыг профильдер аайы-биле белеткээрин деп айтырыгга шын харыылаары чугула болгаш шаптараазыннарны баш удур чайладып, амдыгаалтан кичээнгейге алыры негеттинип турар. Ооң-биле чергелештир профугланыышкын ажылын бодамчалыг көрүп, ада-иелерниң сүмелерин ап, өөреникчилерниң күзелин, кадыкшылын, арга-мергежилин, сонуургалын, хандыкшылын барымдаалап турган боттандырары кузенчиг.

Бүдүрүлге өөредилгезин эрте, чедиги класстан эгелээри дээрге-ле дүргедээшкиниң, эде тургустунуушкунуң күүселдези: чуртка социал-экономика, эртем-техника талазы-биле бижыг билиг-мергежилдиг, салым-чаяанныг аныяк ажылчын кадрларны белеткээр дээни ол. Ынчангаш бүдүрүлге өөредилгезинге шиитпирлеттинмээн айтырыглар эвээш болур ужурлуг.

Амгы болгаш моон соңгаар-гы-даа үеде ажылдың чүгле бүдүрүкчүлүүн эвес, а харын чогаадыкчы байдалын, утка-шынарын күштеддиерде янзы-бүрү хемчээлдерлиг компьютерлер, электрон-саналга машиналары, роботтар ажыглаары база өөредилге-кижизидилгелиг ажылды интенсификастаары болур.

Өөредилгениң бүгү үелериниң дургузунда болгаш ажыктыг, бүдүрүкчү күш-ажыл кылып турар үеде өөреникчи кижиниң бот-идепкейин хөгжүдери чугула. Ол база интенсификацияның элементизи.

Нииити билигниң ортумак школаларында күш-ажыл өөредилгези чаа негелделерге дүүшкен утка-шынарлыг апарган болганда, ону чедиишкинниг шиитпирлээринге дуза болур черлер чүгле башкыларның өмүнээзинден эвес, а ылангыя тускай ортумак болгаш дээди өөредилге черлериниң, эртем-шинчилел институттарының база шеф бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң, организацияларының, совхозтарның ачы-дуза чедиринге биле холбаштыр пионер, комсомол, хөй-нииити организацияларының, ада-иелерниң шуут киржилгези-биле чогуп боттаныр дээрзин утпас херек.

М. ДАМДЫНЧАП,
башкылар билии бедидер институтта кабинет эргелекчизи.

ХУРАГАННЫ САКМАННАП ДОРУКТУРАРЫ

● *Специалистиң сүмези* ●

Хой малдың баш санын көвүдедип, ооң алыр продукциязының хемчээлин болгаш шынарын бедидеринге зоотехниктиг эртемниң чедиишкиннеринге болгаш мурнакчыларның дуржулгазынга даянмас болза, ону чедип алыры берге. Ол сорулганы чедип алырынга бүгү бар-ла арга-хемчеглерниң бирээзи — хой малды кыжын азы чазын эрте төрүдүп алыры болу берген.

Чүге дээрге ооң олча-ажык бээр талалары хөй болгай. Чижээ, чыл эгезинде эрте төрээн хураган немелде дүк бээр, ол-ла чылын деңгелин чедир семирип ап, эътке херглеттинип, немелде эът база бээр, кыш удур семирип алган чүве төлээде менди чыл ажар, азыраарынга хөй чем чарыгдаттырбас, алызы барып улгады бергеш, шынары эки мал болур.

Моон ужурунда хойну кыжын азы эрте чазын төрүдүп алырын бүгү чурттуң девискээринде, ооң иштинде агаар-бойдузу соок, хаттыг Сибирьге безин дайын чылдарының мурнунда-ла ажыглап эгелээн. Ооң ажыктыг талалары улам көвүдээр.

1934 чылда-ла эгелээн бо чаа арга-биле катай хураганнарны сакманнап доруктурар чаа арга база тывылган.

«Сак мал» дээрге, бок-сак (түрмек) мал дээн уткалыг казах сөс. Хөй санныг кодан хой хары угда оолдап эгелээрге, оларны хары-угда эмзирип ажаары берге боорга үүрмектей (сак мал) үзүп ап эгелээниниден бээр сак мал сакман апарган, ажаап эмзирер кижилер сакманчылар болу берген, оон үндезилеп сакманнап доруктурар деп арга тывылган.

Бистиң Тывага ол турган бе? Турган деп санаар ужурлуг. Чүге дээрге, шагда хөй хойлуг аалдар-даа, азы байлар мону база ажыглап турган. Хоюн кадып алгаш, чаңгыс черге кыштаткан аалдарга чазын хөй төрүй бээрге хойнуң ээлери ыяап-ла кээп ажаажыр, хураганнарны эмзиржир, төрээн, төрүвээн хойларны үзүп алгаш кадарар, оглун хозар хойларны азы өскүс калган хураганнарны чагыштырып тоотпалаар, хойнуң сүдү эвээш, оглун тоттурбас болза, эмискиктээр, кажаазын сыскып чылыглажыр, олек-көржеңин хооржур дээш кандыг ажылдар чок дээр. Байларның коданнарынга шуут чалчалаар турган.

Ам хураганнарны сакманнап доруктурар арганы көрээлиңер. Хойну кыжын төрүдер арга дайын соонда чылдарда калбаа-биле ажыглаттынып, амгы үеде шуут нептерээн.

Ооң кол утказы мындыг. Сакманчы кижи бүрүзү 45 хонуктуң иштинде чижээ, чингенарын дуктуг коданнарга 50 хураганны доруктуруп эмзирер, ол-ла хуусааның иштинде хураганнарының нелерин чемгерип, суггарып, кадарып, кажаазының иштин арыглап аштаар, хураганнарны чемге киирип өөретпишаан чемгерип азыраар, аарый берзе мал эмчизиниң сүмезин ёзугаар эмнежир, өске сакманчылар-биле ээлчежип дүне дежурнылаар. Дежурнылап турган сакманда хураганнарны ой-шагында эмзирер, нелеринге чем каап бээр, төрүй берген хойларга дуза чедирер, хураганын арыглап, аштап хүлээп алыр, улуг кадарчының айтыышкынын күүседип ажылдаар.

Чер-черде ажыл-агыйларның ажылдаар хуусаазы, онаар хураган саны, кол-кол кылыр ажылдарының графигинге чедир ылгалдыг болур, төлевири база ангы-ангы болур.

Сакманчыларның ажылының үре-түңнелдиг болуру дыка хөй чүүлдерден хамааржыр. Оларны кысказы-биле дес-дараалап көрүптээлиңер.

Бирги ээлчегде, чурттаар оран-сава. Амгы үеде бистер культуржуп, сайзыраан болганывыста совхозтарның удуртукчулары сакманчылар чурттаар черни тускайлап тудуп, оларны орун-дөжектен эгелээш, өске-даа чугула чүүлдер-биле бүрүн хандырар ужурлуг. Улуг кадарчының бажыңынга, өөнге сыымарлажып чурттаар чорукту шуут соксадыр.

Хойнуң кажаазы. Хой — одар малы болганда хостуг хеделиишкинге өөренген, сула амыдыралга ынак мал. Ындыг чүве төлээде хуглаглыг, ылангыя дакпыш, сыңмарлашкан кажаага кончуг бергедээр. Тургузу азырап, ажаап деп чүвени арга-чадаарда ажыглаар. Хой мал ооң орнунга чайның изиин, чыккылама соокту-даа шыдап эрттирер. Оларга кончуг таарымча чок байдал болза, ол-шык, оон-моон хатсалгын өттүр үрер, өйбак кажаага, соок чывар, чырык четпези болур.

Моон ужурунда амгы үеде кажааларны П азы Г — ужук хевирлиг тудуп турар. Чүге дээрге, ортузу ыжык, хүннээрек боорга аңаа хойларны болгаш хураганнарны даштыгаа, арыг агаарга сегередип чемгерерринге таарымчалыг. Ооң ангыда кажааны ыяап-ла ыжык, хат уу эвес, хар суу таварбас, дөң черге тудар. Кол чылыглаар черлери ханазы, булуңнары, эжиктери, соңгалары болур ужурлуг. Дүндүүн өйлеп-өйлеп ажыдар черлерлиг кылып алыры чугула. Оон башка иштин хыраалаар, хойлар тынындан туманналып шыгырып дээвиринден, хаалаарындан хыраа эрээш, дамдылап эгелээр. Чамдык малчыннар, сакманчылар, харын-даа тускай эртемниглер бо чүүлдерни эскербейн баары кончуг хомуданчыг.

Кажаа (тепляк) болгаш хер-херекселдер дугайы. Тепляк дээрге, ыяап-ла оттуг-кестүг, печкалыг чылыг кажаа эвес-ле болгай. Эки чылыглаан, арыг агаарлыг кажаага от кажан-даа одавайн турган. Сибирьниң чамдык аажок хат-дүвүлүг, кончуг соок черлеринге ындыг кажааларны кажаага өрээлдештир азы кажааның бир кезиин үскещ чылыдыр одап ап, аңаа хой төрүдүп, хураганнар ажаап турган үе база турган. Амгы үеде ажыглавас апарган. Чүге дээрге, бир талазында чарыгдалы улуг, ийи талазында кажааны дески эвес чылыдар ужурундан хураганнарның өкпе-хөрээ аарыыр, чулангы хураганнар хөй болурундан ол арганы каггаи.

Ооң орнунга кажааның бир эптиг черинге печкалыг бичии өрээл турар болза ажыктыг. Аңаа кезээде изиг суг, эм, херексел шыгжаар шкаф, аржыыл, саваң, чунар-демир, хачы, бижек, стол, сандайдаа тургай-ла. Чамдык ажыл-агыйлар алгыдыр тутканы ындыг өрээлди хой тарыыр пункт кылып алгаш, өске үелерде аараан хой, хураган эмнээр, дугаардаар чер кылып алган ийикпе азы барыкла дежурныйның-даа, улуг кадарчының-даа ажылдаар кабинеди болу берген болгулаар.

Төрүпкен хойну ажаары болгаш хураганын доруктурары. Сакманчыларның кол-кол кылыр ажылдары болза: даштыгаа хураганнарны эмзирери (чүгле чаашкынныг, соок хүннерде кажаага эмзирер); хойлар серин алаанга турза, кажаада бөлүк өрээлдерни арыглап, аштаар, орнун кургаглаар, хураганнарга чем белеткээри (чуурган сула, арбай, минералдыг чемнер). Он хонук чедо бергенде, хураганнарны чемге өөредир. Олар өске бок-чем, одек-довурак чылгавазын дээш боондак сигеннер шарып берип, силос чиирринге өөредир. Хураганнар 2—3 шак болгаш-ла эмген турар. Сүдү эвээш хойларның хураганнарын өске сүттүг хойга чагыштырып тоттур эмзирер.

Төрүпкен хойну чемгерери. Төрүпкен хойну чемгерери болгаш ажаары, хураганнарны незин эмер кылдыр өөредири, бо бүгү шупту эң-не харыысалгалыг ажыл. Углады берген хойлар оглунга ынак. Аныяк хойларның чамдыктары хураганын хозар. Ооң чамдык чылдагааннары эмиг-тежү ыжык, балыглары, аарзынчак боол болур. Оларны кончуг хынамчалыг алзыр.

Төрүлге үезинде хой хөй суг чидирер, кагыыр, суксаар. Ооң ужурунда төрүпкен хойга бир шак ашканда чылыг суг ижиртир. Ындыг-даа болза, чем, соок суг берип болбас. Баштай дыка хөй чемгерерге, хойнуң аазы көвүдээш, чаш хураган хөй сүт эмгеш иштии аарыыр, куду олуртур, улам чем доктаавастап тура баксыраш, хураган өлүр. Чамдык хойлар оглун тоттурбас болур. Оларга инек сүдү эмискиктээр, чылыг-соогун кижи чаңгыс аай таарыштыра албас төлээде база иштии аарыыр. Ол кончуг озалдыг. Арга чүл дээрге сүттүг хойларга чагыштырганы чүүден дээре болур. Хойну-даа, хураганны-даа тар бөлүкке үр тудары база хоралыг.

Сакманны ылгап тургузары. Оолдуг хойларны чаңгыс-чаңгыс клеткаларга бир хондур тургузар. Ындыг болганда бир хүн 10—20 хой төрүүр болза, 10—20 клетка херек.

Сакманнаар аргалар. Кол-дуунда ийи кол арга бар. Бирээде, кажаадан дашкаар сакманнаары, ийиде, кажаа болгаш баазага сакманнаары. Бирги аргада сакманчы кижи сакманнаарда кажаа иштинге, бөлүктер аайы-биле хураганнарын болгаш хураган нелерин чемгерер, суггарар, турар черин арыглаар. Сакманнарның эң улуг назылыг хураганнарлыг бөлүү көвүдеп келирге, оларны кажаа чоогунга үндүрүп, оъткарып, агаарладып кадарар. Ийиги аргада сакманчы кижи бөлүктерде хураганнарын даштыгаа (баазага) эмзирер, нелерин база баазага чемгерер. Мынчангаш ол ийи аргаларның бирээзин «кажаага сакманнаар арга», өскезин «кажаа даштынга үндүрүп сакманнаар арга» деп адаан. Херек кырында оларда улуг ылгал чок ышкаш көстүр. Бир эвес ёзулуг чурумун сагып ажылдаар болза, элээн ылгалдыг.

Улуг кадарчының хүлээлгези — төрээн хураганнарны дапаңылап, демдектеп, сакманчыга хүлээдип бээри. Коллективтиң табелин, мал чемииниң үлээшкинин, өске-даа хандырылгаларын харыылаар, корум-чурумун тудар, орт айыылындан камгалаар, ферманың зоотехниги-биле сүмележип, мурнакчыларны илередип, шаңнал-макталга киирер.

Кадарчының дузалакчызы төрүлгениң эгезинде төрүүр четкен хойларны үзүп кадарар, төрүлгениң сөөлгү чартыында кажаага дүне дежурнылап, хураганнар ажаажыр.

Оон өске артык дузалакчылар бар болза, дүне төрүүр хойлар карактажырынга, хүндүс төрүүр четкен хойлар кадаржырынга киржир.

И. КЫЗЫЛ-ООЛ,
ветеринария эртемнериниң кандидаты.

ИДЕГЕЛ

Тоожудан эге

Чаа школа тудуу ажыглалга кирген. Бүгү класстар чаңгыс зөлчетте өөренир апарган. Чаартылгалар-ла хөй болган. Бүрүн дериглиг кабинеттер, спорт залы, чурт-шинчилел музейи база ажыткан.

Төөгү башкызы Кара-оол Салчакович бешки класстыларны музейге бо-ла эккээр. Ында бурун шагның эдилелдеринден аңгыда амгы үенин көрүксүп турар экспонаттар база бар. Кичээнгейлиг көөрге, солун-на. Төөгү шынап-ла башка кирип, каракка көстүп келир. Ынчалза-даа музейни чоокта чаа ажыткан болганда, экспонаттар арай ховар. Бир катап башкы тайылбыр кылып тура мынча дээн:

— Музейивисте экспонаттар эвээш-тир, дыштанылга үезинде четчелээрин кызып көрээлиңер, оолдар. Мында делгеттинмээн бурунгу эт-херекселдерден кымда чүү барыл?

Хамыкты мурнай Орлан-оол Оюн хол көдүрген.

— Мында оттук чок-тур, Кара-оол Салчакович. Кырган-ачамда бар ышкаш чүве ийин.

— Эккеп көрем, Орлан. Бурун шагның эң чугула эдилир. Езулуг-ла музей экспонады.

— Бисте кулузундан чазап кылган ыяш хомус бар — деп, Урана улашкан.

— Ол база музейге чылдар ужурлуг ховар дээн хөгжүм херексели-дир — деп, башкы өөрүп деткээн. — Эккелиңер. Музей дериири силерниң база херээңер болгай.

Ийет, Орлан-оол бодап орарга, музей, дериири солун ажылдарның бирээзи болган. Ол ам дыштанылга келирин четтикпейн манап эгелээн. Үе чыдар эвес. Удатпаанда ушкү улдуң төнген — дыштанылга-даа келген.

Орлан-оолдуң ада-иези хоочун хойжулар. Оларның кыштаа Чуңмалыг унунда. Оол кыштаанга аажок ынак. Хой бажы дозуп, дагдан хаактап, аът-даа мунуп өөренген чери ол. Олаада хамык-ла чүве — мал-маган, кажаалар, серилер, даглар, чоогалар дөгерези аваа эргим болгаш чоок. Кырган-ачазы сут база ында. Ол ук шаанда улуг хойжу чораан. Ам пенсионер-даа бол дузалакчы кадарчы.

Кырган-ачазы бо-ла уткалыг, солун чүве чугаалаан орарын Орлан-оол чеже-даа дыңнаан. Оларның чамдыызын шуут шээжилеп алган. «Багай кижилер туруп болур, багай ажыл турбас. Мурнуу дуюг кээн соңгу дуюг чандыр баспас. Ада-чуртун хагбаан төл, аксының кежиин ышкынмас. Хойжу-даа, командир-даа, тараажы-даа, дарга-даа боол болур сен, а кажан, каяа-даа чораашь, хамааты болуруң утпа. Амыдыралда кокпа-ла хөй. Оваарнып чорбааже озалдыг кокпалар эвээш эвес». Орлан-оол бо сөстерниң ханы уткалыын дораан эвес-даа бол чоорту билип алган. Ынчангаш оларны бо-ла сактып кээр, бодун бо-ла шүткүпе бээр.

Чүү боор, Орлан-оол дыштанылгада хап чанып келген. Дораан-на кырган-ачазынга барган. Музейге салыр оттук дугайын чугаалап, дуза дилеп келгенин дыңнаткан.

Кырган-ачазы сегел салын суйбай каап, кезек боданып ора, арай дадагалзап харыылаан:

— Дөө шокар аптараны ужеп көрем. Мен ол оттукту бо чоокта чоп көрбээн кижи боор мен.

— Оттук чок-чок. Бурунгу чылын-на Буян-оолга уштуп бериптен мен. Ойнап каапкан болчук — деп, кырган-авазы хараадап, аайын тыппайн барган.

Буян-оол дуңмазы-ла болгай. Тенек чүве-даа та кайнаар чидир октапкан. Орлан-оол кезудедир чегенип, бажын доңгайты каапкаш, думчуктай зарак химиренген:

— Кырган-аваның чегенчиин, серемчи чогун. Оттук дээрге ойнаарак эвес, турасаалдыг эт ышкажыл. Бак кижи балалыг чүве дээн. Буян-оол биле силер ийикни буруудадыр апаар-дыр.

— Шынап-ла мээң багым-дыр ийин, оглум — дээш, кырган-ава тура халып, дискектерин хөндүрүп чадап човууртагылааш, аптараларны одурту чиндээш, чүнү-даа тыппаан.

Орлан-оол дораан частып, кырган-авазын кээргей берген. Ооң еле бажын суйбап, куспактаксаазы келген. Ыя кадында сагыжынга эки бодал кире дүшкен.

— Кырган-авай, сенде музейге салыпкы дег эрги шагның эт-севинден чүү барыл?

— Чогум чүү херек чүвел, оглум? Эки билбейн ор мен. Чавага бар, алыр сен бе?

— Чавага? Ол чүү боор, кырган-авай?

— Херээжен кижиниң чажынга баглаар каасталгазы-дыр ийин, оглум. Авамдан-на дамчып келген чүве. Мээн кырган-авамның-даа боол чадавас. Харамнанып канчаар мен, шыгжап каан чыдар орнунга урут-дарыг көөр-ле ыйнаан.

Чаваганың чараш деп чүвезин Орлан-оол кайгап ханмаан. Кандыг удазын, кандыг чинчи, кандыг торгу ында чок дээр! Оозун саазынга камныг ораай тыртып алгаш, хүлбүс аткан чериин хүнүн аңнаар дээнзиг, ам кырган-ачазынче көрген:

— Сенде чүү барыл, кырган-ачай? Оттук бүтпейн барган-дыр — деп, Орлан-оол база-ла кордан айтырган.

— Менде чүү боор — дээш, кырган сегел салын далаш чок суйбай тутуулап, хүлүмзүрүп, чугаалаан. —Ында бир черде багай ыгырыжак бар, ону чоор деп сен.

— Ыгырыжак!—деп, Орлан-оол кайгап, карактарын хере көрүпкен. — Ол чүү деп чүвел, кырган-ачай? Аъш-чем аймаа эвес ирги бе?

Кырган-ачазы каттыра каапкаш, дашкаар үнген. Аңмаар кирип, кезек үженгеш, шынап-ла ужунда чартык халаачык дег муңгаштыг кожун каан ыяш үндүр октапкан. Ээр бе дээрге ээр-даа эвес. Элээн болганда чеп, чүк-биле сырып каан, уштары муңгаш бөгелыг кидис үндүр каапкан. Ужунда салаа хире ыяш диживиг хылдан долгаан кыскажак хендир тудуп алган кырган-ача ам-на бо үнүп келген.

— Бо бурундук-тур, мону хөндүрге дээр. Дөзү кудургалыг ыгырыжак деп чүвең ол боор. Шары чүдүрер шагның херекселдери-дир. Алыр сен бе? Мында кижи чиптер чүве чок ийин—деп, кырган-ача хүлүмзүрээн.

— Алыр мен, алыр. Амырадым. Ол чүвелерниң ат-сывын бижип ап көрейн — деп, күжүр Орлан каттыргылааш, тывыжын шоодайлаар ужурга таварышкан.

— Ам чаа сагыжымга кирип келди —деп, кырган-ача бажынга кирип келгеш, сактып чугаалаан. —Чедип алыр шаглыг болза, тулган мөңгүн оттук бо Чуңмалыг бажында хая эзимээнде чыдар чүве ийин.

— Чүл ол, кырган-ачай? Тоол бе? — деп, оглунун карактары улам чайнап айтырган.

— Тоол эвес, оглум. Бистиң өгбевис кижиниң оттуу дижир чораан. Бир катап ачам ашак-биле кады аңнап чоруй көрген мен. Чоокка дээр-ле мөңгүнү агара берген чыдар чүве. Ам бир көрзе деп бодаар мен ийин.

— Солунун аа! Ыяап-ла көөр херек, кырган-ачай. Мени эдертип алыр сен көрем.

Кырган-ача кезек мыт чок салын суйбап ора, хүлүмзүрүп чугаалаан:

— Ындыг-ла белен чүве болза, шагда-ла ап алган турбас бе. Кижи углаар аргажок, чүгле ыып ужар хая артында чыдар оттук болгай. Ынчангаш ол кавыны Оттук-Чалым деп адай берген.

Орлан-оол Оттук-Чалым дугайында төөгү чугааны дыңнай сал-ла, мени чедирип көргүс деп кырган-ачазының кулаан коңгалааш туруп берген. Кырган ачаа бужургапмаан. Чалыы салгал төөгүден чаңгыс-даа таварылганы билип алзын, чер-чуртунуң, чонунуң төөгүзүн шинчилезин кылдыр бодап, оглунуң оглун эдерткеш аъттанышкан. Каксы дыңнаар — карак-биле көөр болгай. Орлан-оол мынчан төөгү чугааның шынның көрүп бүзүрээн. Дужаап туруг кырындан дуран-биле көөрге, оттук мырыңай, алышта дег, кескүзү аажок, калбак хая кырында чыдар. Оол мынчан эк-не бөдүүн, белен арга-биле оттукту канчан чедип ап болурун дораан сакты тыртып алган. Ынчалза-даа ол дугайын кырган-ачазынга мыттаваан.

Орлан-оол дыштанылгадан ээп келген дораан шоодайда тывыжын Кара-оол Салчаковичиге чедирген. Башкы солуурган хүлээп алган. Урана база хомузун эккелген болган. Чаа экспонаттарны музейге делгей каапканнар.

Элээн каш хона берген.

Бир катап кичээлдер доостурга, класс удуртукчузу чугаалаан:

— Орлан-оол артып калзын. Директорга кады бараалы. Элээн шыңгы чугаа бар.

Орлан-оол арай мөгүдексей берген. Чүнү үүлгедип каан кижи ирги мен деп шүгдүнгеш-даа багай чүве тыппаан. Башкызы-биле ийилээн директорга дораан барганнар.

— Чаа, Орлан, сеңээ даалга бээр деп дугуруштувус — деп, директор оолду чанынче олурткаш чугаалаан: — Сени музей даргазынга томуйлаар деп тур бис. Чөпшээрежир сен бе?

— Ий, шыдавас мен ынай. Улуг оолдар-ла хөй ыйнаан.

— Ындыг харын, ынчалза-даа кедизин бодап, алыс бодуң кызымак кижи боорунга идегеп турарывыс ол. Ортумак школа дооскуже музейивисти моон-даа экижидип шыдаар, идепкейлиг кижи деп көрүп тур бис.

— Ажырбас-ажырбас, Орлан. Хүлээп ал—деп, Кара-оол Салчакович кыйыындан деткээн.—Сени өөредип каар бис. Дүлгүүрүңү бирээзи сеңээ, бирээзи меңээ турар эвеспе.

— Дужаал бижээш, шугум чыскаалынга чарлап каар мен. Кижи болуру чажындан деп үлегер чугааны сакты-дыр сен бе? Узун намдарыңның эге кокпазы болзун — дээш, директор тура халып, улуг кижилер дег, Орлан-оолдуң холун дыңнадыр туткан.

К. ЧАМЫЯН.

«ЕНИСЕЙ БАЖЫНДА» ДЕП ДЕЛГЕЛГЕ—ЛЕНИНГРАДТА

Делгелге — музей ажылының түңнели. Ленинградта, ССРЭ-ниң улустарының этнография музейиниң залдарында, 60 маадыр аттыг музейниң делгелгези ажыттынган.

Ленинград музейинден беш чылдарда Тываже археология этнографтыг комплекстиг экспедиция чоруткан турган. Енисей хемниң бажында чурттап турар чоннуң этнографиязын ынчан өөренип эгелээн. Л. П. Потапов, В. П. Дьяконова, П. И. Каралькин, А. Д. Грач, С. И. Вайнштейн олар ол бөлүкке киржип турганнар.

Делгелге ийи кезектен тургустунган: бурунгу болгаш амгы культура. Бирги кезээнде археология материалдары, даштан, сөөктен кылган эт-херекселдер, каасталгалар. Ыяштан кылган дүрзүлерни чазааны бир янзы, шыйыглары тода. Сөөлүнде бары даш чонукчулары бо аргаларны шиңгээдип алганнар.

Келген улустуң кичээнгейни өг хаара тулар. Ында улусчу чогаадылганың хевирлеринден аңгыда, чоннуң ажыл-ижин чугаалап турар чүүлдер хөй. Ширтекте сырып каан угулзалар ханы уткалыг. Аът кудуруундан өрээн олбуктарны, өг куруун көрүкчүлер аажок сонуургаан. Экскурсовод өгнүң дөрт хуйдулуг чер деп тайылбырлап берген. Дөрде угулзалыг аптаралар. Эр кижи олурар талада аъттың дериг-херекселдери, барбалар. Херээжен талада орун, кавай, аъш-чем үлгүүрү.

Эр, херээжен улустуң хевин база делгээн. Хамның, ламаның херекселдерин, бурганнарны моон көрүп болур. Игил, бызаанчы, чадаган, дошпулуур — тыва улустуң бо хөгжүм херекселдери онзагай. Алдындан хээлеп кылган эт-херекселдер бурунгуларының байлак культуразының бир херечизи болган.

XIX век үезинде тыва мастерлериниң кылганы каасталгалар, ыяштан, даштан кылган чогаадыглар, специалистерниң санап турары-биле тергиин дээн чүүлдер болур.

Этнография музейиниң эртем ажылдакчызы, Тываның этнографиязы-биле чоок таныш Н. Г. Алоева мындыг үнелел берип турар:

— Тываның даш чонукчулары — бистиң чурттуң улустарынга онзагай болуушкун. Уран чүүлдүң бо хевири чүс чыл бурунгаар тывылган. Бисе хевириниң скульптураларын чазаарынга тыва мастерлер чонар-дашты ажыглап эгелээн. Ыяштан чүве чазаарының аргазын олар борта ажыглавышаан, сюжетти мурнукузундан өскерткен. Бөгүнгү даш-чонукчулары, мурнунда турбааны дириг амытаннар дүрзүлерин чазап кылып турарлар. Х. К. Тойбухаа-ның, М. Х. Черзиниң, херээжен даш чонукчузу Р. А. Аракчааның ажылдары ылгалып турар. Оларның салтакчылары база өзүп орары өөрүнчүг. Д. Х. Дойбухаа биле К. Х. Хунан даш чонарынга бичии уруглары өөредип турарлар.

Делгеттинген театр костюмнерин Ленинградтын чурукчулары байлак этнография материалдарынга үндезилеп чогааткан. Этнография музейиниң Сибирь улустарының киддис эргелекчизи Л. Г. Лельчук-биле ужурашкан бис.

— Делгелгени канчаар үнелеп турар силер, Лидия Григорьевна?

— Ону чүгле бистиң хоорайның көрүкчүлери эвес, келген аалчылар сонуургап көрген болгаш тыва улустуң культуразы-биле таныжкан. Бо дээрге Сибирь чурттугларының байлак, хөй талалыг культуразын делгеми-биле көргүзүп турар баштайгы делгелге болур. Моон мурнуку «Чукотканың чазап кылган сөөгү», «Якутияның ус-шевер уран чүүлүнүң эрткен болгаш амгы үези», «Амур чоогунуң улусчу мастерлери», «Бурятияның уран чүүлү», «Камчатканың улусчу мастерлериниң чогаадылгазы» деп делгелгелер болгулаан. Ынчалза-даа Тывадан келген делгелгеге чонның материал болгаш угаан-бодал культуразын калбаа-биле ханы көргүзүп турары-биле өске делгелгелерден ылгалдыг. Ону чедиишкин деп санап болур. Тываның музей ажылдакчыларындан хөйнү өөренип ап болур.

Чугаага Нелли Григорьевна Алоева киржи берди:

— Амгы культура болгаш уран чүүл мында долузу-биле көргүстүнген. Ол хөй-ле чүүлдерин көрүкчүге тодазы-биле дамчыдып турар. Ол дугайын демдеглелдер дептери база бадыткан турар. Делгелгениң организакчылары тыва чоннуң күш-ажылды хөй чылдарда чыгдынган бурунгу уран чүүлден эң экини, эң чараш чүүлду шилип билири-биле холбан билирин көргүзүп шыдаан. «Енисейниң бажында» деп делгелгени чурттуң каймаа хоорайларынга организастап болур. Бот-боттарының амыдыралын, культуразын эки билген тудум, найыралчы харылзаалар улам быжыгар.

В. ГРИЦКЕВИЧ,
ССРЭ-ниң География институнуң чиңгине кежигүнү, улуг эртем ажылдакчызы.

ТӨӨГҮНҮҢ ҮНҮ

Орлов областың девискээринге Совет эрге-чагырганың тургустунуп турганының төөгүзүнче аян-чорукче областың күрүне архивинде шыгжаттынган уран чечен үн бижидилгелериниң болгаш документилер чыындызы чалап турар.

Ында фотодокументилер комплектизин чыгган. Олар пропагандистерге, политинформаторларга солуттунмас көргүзүг материалы болур. Үн бижидилгелеринден В. И. Ленинниң, М. И. Калининниң, А. М. Коллонтайның болгаш өске-даа революсуларның партия, күрүне ажылдакчыларының үнүн дыңнаар бис.

Фонотеканың бир тускай кезээнде Орловщинаның билдингир кижилериниң Владимир Ильич-биле ужуражып чугаалажып аас-кежикке таварышкан партияның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының чугаалары база бар. Келир үениң салгалынга Орёл-Курск ээтпээнге болуп турган тулчуушкуннарының киржикчилери полковойчулар И. Х. Баграмянның, М. Е. Катуковтуң, А. В. Горбатовтуң чугааларының бижидилгези база шыгжаттынган.

Ю. ЛИХОПЕК,
СЭТА-ның корр.

ХААКТАП ЭГЕЛЭЭНИВИС

1953 чылдың шала күскээр кыжы чүве. Хар чаапкан. Ынчаарда Самагалдай чеди чыл школазынга күш-культура талазы-биле тускай эртемниг Зоя Михайловна Смагина дээр башкы келген.

Баштайгы хүннерден эгелээш аныяк башкы кызымак ажылы-биле өөреникчилериниң хүндүткелин чаалап апкан. Башкы Самагалдай суурда амгы үеде музыка школазы турар бажыңның бир өрээлинге тускай кичээл эрттирер өрээл кылып алган. Ук өрээлге ол үениң байдалы-биле күш-культура кичээлинге херегээр бөдүүн хаактар, хол бөмбүү дээн ышкаш чүүлдерни чыгган. Ооң мурнунда ындыг херекселдер чок турган. Күш-культура кичээли болурга-ла, кижи бүрүзү Хөорлүг-Хавакка барып чуңгулап ойнаар турган. Чамдык өөреникчилер ыяш шанак, аът кежи азы хадыңдан хаак хевирлиг кылдыр чугаладыр чонуп кылган херекселин идиинге баг-биле шарып алгаш-даа чуңгулаар. Ол ышкаш токпак ыяштыы дескилей чонуп алгаш, кырынга олурупкаш чуңгулаар бис. Кымда кадыг идик бар болдур, база хааккылаштыр чуңгулаар.

Ынчангаш күш-культура башкызы школаның өөреникчилериниң ортузунга хаак спортун сайзырадырын эгелээн. Ынчаарда хаактың чылгырын эжиждер тускай мазь бар эвес, хаактар чылгыр болзун дээш лаа үзү-биле чаар турган.

Бир катап дыштаныр хүнде башкывыс хаакка класстар аразының маргылдаазы болурун школаның шугум чыскаалынга чарлаан. Ынчаарда эртениң-не школаның шугум чыскаалынга өөреникчилер Совет Эвилелиниң Гимнизин ырлааш кичээлдээр турган. Башкывыс класс бүрүзүнден маргылдаага киржир өөреникчилерниң адын, фамилиязын бижип ап турган. А бистиң класстан Болат-оол Көжерек, Селия Шимит-Дагба дээш өскелер-даа бижиткен бис. Дарзазында хүн маргылдаага киржир кижилерге хаактарны үлеп берген, бичии белеткенген бис.

Маргылдаага үш километрниң дистанциязынга чарыш болган. Адын бижиткен өөреникчи бүрүзү маргылдаага кирипкен. Ол хүн — Самагалдай школазынга база бир, чаа ажыдыышкын болганы-биле демей, улуг байырлал болган. Хаак маргылдаазының түңнелин понедельник эртенинде школаның шугум чыскаалынга байырлыг байдалга үндүрүп чугаалаан. Школаның чемпиону Болат-оол Көжерек болган. Школаның дирекциязы ону шыдыраа-биле шаңнаан. Класстар аразынга бистиң 5 «а» класс бирги черни алган. Ол маргылдаадан эгелээш Болат-оол Көжерек бодунуң база бир спортчу сорулгазы кылдыр хаакка маңнаарынга белеткелин күштелдирип эгелээн. Ол үеде районга шыырак дээн хаакчылар тыптып келген. Оларга Анатолий Лопатин, Михаил Иванченко, Ыраккы Чөөн чүк зоназының чемпиону башкы Алексей Аир дээш өскелер-даа бар. Эгелеп чоруур аныяк хаакчы Болат-оол Көжерек дуржулгалыг спортчулардан сүмелерни доктаамал ап турган. Аныяк спортчу хаакка маңнаарынга мергежип, беш, он, он беш километр дистанцияларга болган маргылдааларга үстүнде адаанывыс шыырак хаакчыларны ажып эртип турар апарган. Ынчангаш Көжерек сөөлүнде район чемпиону атты база чаалап алган.

1955 чылда Самагалдай ортумак школазынга Ленинград хоорайның күш-культура техникумун дооскан аныяк башкы Эльвира Алексеевна Смирнова башкылай берген. Бо башкы школага спорттуң хаак, хол бөмбүү, баскетбол дээш хевирлерин сайзырадырынга элээн үлүүн киирген.

Школаның хаакчылары Болат-оол Көжерек, Василий Танов, Адис Намдак, Мидий Умбаа, Виктор Ламбың республиканың школачылар маргылдааларынга чедиишкинниг киришкен. Оларның аразындан он километрниң дистанциязынга Болат-оол Көжерек республика рекордун тургускан.

Хоочун спортчу Болат-оол Оюнович Көжерек амгы үеде Тес-Хем районнуң «Чодураа» совхозунда тулуг бригадазында эки бызаанчыларның бирээзи.

Ч. ЧҮЛЬДҮМ.

ДЕРИГ-ХЕРЕКСЕЛ ЧЕДИШПЕС

Бистиң Аксы-Барлык суурда спорт залы чок-даа болза, школачылар болгаш суурнуң спортка хандыкшылдыг чурттакчылары көдээ Культура бажыңында организастаан секцияларда киржип турар.

Чурттакчы чон ортузунга күш-культура болгаш спорт ажылын чорудары-биле чөвүлелди тургускан. Ук чөвүлел квартал санында кылып чорудар ажылдарының планын туруускаш, ол бодугаар маргылдааларны организастап эрттирип турар.

Спортка ынактар клувунда амдыызында 40 ажыг кижи бар. Школаның башкызы В. Куулар, хөй-ниитичи тренер А. Чылбак-оол олар бокс болгаш хүреш секцияларын доктаамал эрттирип турарлар. Спортчуларның мергежилин чоорту бедиип, район, республика чергелиг маргылдааларга багай эвес түңнелдиг киржип турар апарганы өөрүнчүг.

Чамдык спорт херекселдери бисте чедишпес. Спортчу костюмнери, футбол, волейбол мячиктери, теннис, бильярд столдары район төвүнде магазиннерде чок болуп турар. Спортчу хеп чогундан маргылдааларга командалар чаңгыс аай кылдыр кеттиннери болдунмайн турар.

Б. СААЯ.

спорт

ХААК ОРУУНДА БАШКЫЛАР

Хаакка чырыдыышкын ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң бирги чери дээш чаңчыл болган маргылдаа бо удаада «Тайга» станциязынга эрткен. Аңаа районнарның чырыдыышкын ажылдакчыларының маргылдааларынга киришкеш, тиилекчи болган 160 хире спортчулар келген. Хаакчыларны хар-назын аайы-биле аңгы-аңгы бөлүктерге үскен. Бо маргылдааларга он сес харлыг аныяктардан эгелээш аалдан хар ажып чоруур хоочуннар база хөйү-биле киришкен.

18-24 хар аразында херээжен спортчулардан 5 километрниң дистанциязынче хөй хаакчылар үнгеннер. Маңаа Таңдыда Владимировка ортумак школазының пионер вожатыйы Ирина Касимова бирги черни ээлээн. Ол ук дистанцияны 23 минутада маңнап эрткен. Сүт-Хөлде Ийме школазының башкызы Алимаа Сат ийи дугаарында келген. Тожунун хаакчызы А. Кышкак үшкү черде.

Ол-ла дистанцияга 25-39 харлыг херээжен улустуң маргылдаазынга Кызылдың педагогика училищезиниң башкызы Людмила Филимонова шалыпкын маңнаан. Ол финишке чоокшулап чорааш, Чөөн-Хемчиктиң төлээзи Н. Ондарны мурнааш, бирги шаңналды чаалап алган. Бай-Хаак школазының башкызы Галина Сухова үшкү черни ээлээн.

40 хардан өрү назылыг херээжен хаакчылар кыскалаткан хемчээлге — 3 километрниң дистанциязынче стартаан. Кызылда Дзержинский аттыг школа-интернаттың башкызы Эльвира Крыцина кымга-даа четтирбейн, бирги черни ээлээн. Улуг-Хемде Чаа Чаа-Хөл ортумак школазының башкызы Дарья Артына тиилекчиден каш-ла секунда озалдааш, ийиги черни ээлээр аргалыг болган. Бай-Хаак школазының география башкызы Людмила Писарева финишке үш дугаарында келген.

18-24 хар аразында эр улустуң 5 километрниң дистанциязынга маргылдаа элээн чиңгиг байдалга эрткен. Чүге дизе оларның аразында республика чергелиг маргылдааларга доктаамал киржип турар спортчулар эвээш эвес болган. Оларның белеткели багай эвес, дуржулгазы-даа бар, кеткен хаактарының шынары өскелерден эки. Старт медээзин берген соонда, 14 минута эрткенде, финишке Михаил Черепанов маңнап келген. Ол — Таңдыда Владимировка суурда спорт школазының тренери. Ооң чаңгыс командада эжи, күш-ажыл кичээлиниң башкызы Олег Саяты тиилекчиден бир минута озалдап келген. Олегтиң дуңмазы Роман үшкү черни ээлээн. Ынчангаш бо бөлүкке таңдыжылары ашкан спортчулар чок болган.

25-39 харлыг спортчулардан база-ла Таңдының төлээзи Олег Надин тиилээн.

40 хардан өрү назылыг хаакчыларның маргылдаазы база солун эрткен. Сүт-Хөлде Ийме школазының күш-культура башкызы Алдын-оол Моңгуш бо удаада ук маргылдаага багай эвес белеткелдиин көргүзүп, 3 километрниң дистанциязын шалыпкын эрткен. Чадаананың № 1 ортумак школазының директору Михаил Борбай-оол, Тес-Хемден Седен-оол Оюн олар база шаңналдыг черлерни ээлээннер.

Таңды районнуң командазы чырыдыышкын ажылдакчыларының профэвилел обкомунун шилчиир кубогун чаалап алган. Шаңналды ук обкомнуң даргазы М. Ч. Ооржак тывыскан.

Ол хүн «Тайга» станциязынга «Урожайның» спортчулары ГТО нормаларын дужааган. Аңаа көдээ спортчулар идепкейлиг киришкен.

В. КАРА-САЛ.

ЧУРУКТАРДА: стартта; Таңдының спортчузу. И. Касимова; «Урожай» спорт ниитилелиниң маргылдаазынга «Ак-Туруг» совхозтуң мурнакчы механизатору А. Сандан-оол идепкейлиг киришкен.

Авторнуң фотолары.

ТВ

ФЕВРАЛЬ 18-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 8.15 — Уругларга араатан аңчыгаштар дугайында. 8.45 —«Хамзаты Никанорова салерни маван тур». Уран-чечен фильм. 10.10 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. «Бата». «Ямбурггаздобыча» каттышкылыкның экскаваторжузу В. А. Захарченконуң дугайында. 10.35— А. Борин. «Уткуштур келген дилиндек». Фильм-шии. 12.15 — 12.20 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — «Дириг курут хову». Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 16.35 — «Согээн сес—кертнее ыяш». 17.15 — «Булактар». 17.45 — Көдээ ажыл-агый билиглериниң университеди. Дешпилгелиг чаа чүүлдер дугайында. 18.30 — «Кадык болуруң күзээнне». 1-ги дамчыдылга. «Стресс деп чүл?». 18.45—Бөгүн делегейде. 19.00 —«Тайбыңны—Чер бөмбүрээзинге». Концерт. 21.00 — «Үе». 21.35 — Ажык чугаа. 22.50 — Чехословак эстрада артистериниң концерти. 23.20 — 23.35 — Бөгүн делегейде.

ИИИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Джемма». Док. фильм. 8.35; 9.35—География. 7 класс. Ыраккы Чөөн чүктүң бойдузу. 9.05 — Совет уран чуруулга уран чүүлү. А. Пластов. 10.05 — Бурунгу Русьтуң уран чүүлү. 2-ги дамчыдылга. 10.35; 11.40 — Бойдус-биле таныжылга. I класс. Хлеб — үнелиглерниң үнелии. 10.55 — Кино музыказы. 12.00 — А. Яшин. Чогаалдарының арыннары-биле. 12.50 — Медээлер. 12.55 — Төөгүнүң арыннары. 13.35 — 13.45—«Композиция». Эртем-тайылбырлыг фильм. 16.55 — Хаак спорту. Делегей чемпионады. 4×5 километрге эстафета. Херээженнер. ГФР-ден дамчыдылга.

КЫЗЫЛДАН

18.45— «Оргс дылды өөренип тур бис». Национал школаларның белеткел класстарының өөреникчилеринге телешкола. 16-гы кичээл. 19.05 — Делегей байдалының дугайында беседа. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия төвү». Программада: Медээлер. «СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң шиитпирлерин — амыдыралга». Аныяк тускай эртемниглер чөвүлелиниң ажылының дугайында. Эртем-техниктиг ниитилелдиң область чөвүлелиниң даргазының оралакчызы Г. Н. Тугаяниаң тайылбыры. «Улусчу контроль». 19.55 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг улукар чаштар!». 20.15 — Делегейниң музыка культуразының эртинезинден. Ф. Лист. Концерт. 20.50 — «Көк-тараа культуразы ажыктыг бе?». Эртем-тайылбырлыг фильм. 21.00 — «Үе». 21.35—23.15 —«Крепостной артист». Уран-чечен фильм.

Редакторнуң оралакчызы К. К. САТ.

КИНО

ФЕВРАЛЬ 18-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Нейтральные воды» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: Киносборник, 9.40, 13.00, «Потерпевшие с Лигурии» 11.00, Киноклуб «Говорит 01» 15.00, «Все против одного» (2 сериялыг) 17.10, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Бродяга» (2 сериялыг) 11.00, 13.40, 16.30, 19.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Аэропорт со служебного входа» 15.00, 16.50, 18.00, 20.30 (узаткан) шактарда.

агаар

Республиканга шокар булуттаар, чагбас. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Дүне агаарның температуразы 31—36, чамдык черлерге 21—26 градус соок. Хүндүс 15—20, чамдык черлерге 5—10 градус соок.

Кызылга чүга булуттаар, хат кошкак. Дүне агаарның температуразы 33—35, хүндүс 17—19 градус соок болур.

Автооруктарга эртенги үеде туманнаар, көстүрү 1 км,

ШЫН
Адрезивис 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ:
редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-33, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн баргаңда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241. Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арназы. Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3453. ТС—00536.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 43 (13343) | 1987 чылдың февраль 19, четверг | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көпеек.

МАССАЛАРНЫҢ ИДЕПКЕЙЛИИ, ЧОГААДЫКЧЫ ЧОРУУ — ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ ҮНДЕЗИНИ

РИГА. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев февраль 17-де Ригага чедип келген.

Аэродромга ону Латвияның Компартиязының ТК-ның бирги секретары Б. К. Пуго, Латвии ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Я. Я. Вагрис, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Ю. Я. Рубэн, Латвияның Компартиязының ТК-ның бюро кежигүннери уткуп алганнар.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары В. И. Ленинге тураскаалга чечектер салган.

Чечектерни Латыш кызыл адыгжылар тураскаалынга база салган.

М. С. Горбачев республиканың УАЧД-ге чораан. Латвии ССР-ниң индустриязының болгаш агроүлетпүр комплекизиниң мурнакчы бүдүрүлгелериниң, эртем албан черлериниң ажылының түңнелдери-биле таныжкан.

Аңаа, Риганың төвүнге, Латвияның ажылчы чоннары-биле М. С. Горбачевтуң баштайгы беседалары болган.

СЭКП Төп Комитединиң ТК-ның Политбюрозунуң өмүнээзинден М. С. Горбачев чыылганнарга чүректиң ханызындан байыр чедирген. Силерниң-биле ужуражыры, бөгүнгү хүннүң, бистиң политикавыстың дугайын, оон силерге кандыг болганының, кандыг айтырыгларның тургустунуп кээп турарының дугайында бодалдар-биле солчуру меңээ өөрүнчүг деп, ол чугаалаан.

Бирээде, туманныг агаар турза-даа, силерге ужуп келгеникме өөрүп тур мен. Латвияга келир деп план меңээ шагда-ла турган. Үе күженнишкинниг-даа болза, профэвилел съездизи болгаш өске-даа ажыл-херектер мурнувуста болгай — силерниң республиканарга болгаш Эстонияга баар деп шиитпирлээн мен. Силерни шуптуларны көөрү меңээ өөрүнчүг-дүр. Силерниң чедип келгениңер дээш четтирдим деп, ол чугаалаан. Ригада бөгүн ажылдап турар улус бар бе азы чок бе? (каткы).

Үннер: Рига ажылдап турар.

М. С. Горбачев: Бистер ажылдаар ужурлуг бис. Силер ону билип тур боор силер деп идегеп тур мен.

Үннер: Билип тур бис.

М. С. Горбачев: Чамдыкта мынча деп айтырыглаар-дыр: бөгү улус эде тургустунуушкун, эде тургустунуушкун дижип-ле турар. Ол чүнү бээрил? Силерниң активиңер-биле ужуражып турган, ол теманы чугаалаар мен. Силерниң-биле бо эгелеп турар чүүлүвүс — шыңгыы херек-тир. Ол дээрге, аът кырынче үне халааш, атакажке хап кирипкени ол эвес-ле болгай. Аткаар база көөр херек.

Съездиге чүнүң-биле келирин билип алыр дээш, бистиң саналдарывыс амыдыралдан үнген турзун дээш апрель Пленумунуң соонда эртемденнер-биле сүмележип, эрткен үени сайгарып көрген бис. Бис чуртка съездиниң шиитпирлерин коллективтиг-биле ажылдап кылган бис, ону кижилер хүлээп алган.

Ол бүгүнү экономикага, социал, угаан-бодал адырларынга, партийжи ажылга боттандырып чорудары кол айтырыг болуп турар. Участок бүрүзүнге бистиң политиктиг ол шугумувусту үе-шак чидирбейн амыдыралга боттандырып чорудар херек. Ажыл-херекти кайчаар чорударын бистиң улузувус, мен бодап көөрүмге, сагыш-сеткил-биле болгаш угаан бодалы-биле билип алганы улуг-биле үнелеп турар мен деп дорт чугаалап болур. Бир эвес кижилер ол политиканы бодувуу кылдыр хүлээп ап турар болза — эң кол чүүл ол-дур. Бистиң политикавыска хамаарыштыр силерде чигзиниг бар бе?

Үннер: Чок.

М. С. Горбачев: Бир эвес силерде кандыг-бир чүве бар-даа болза, чугаа болза, чамдык чүүлдер дугайында деп бодай-дыр мен. Чамдыктары ам-даа эде тургустунуп эгелевээн, өскелери бүзүрелдиг-биле, диңмим-биле чоруп турар, ушкүлери меңээ мынаар-даа багай эвес-тир, өскерткен херээ чүү боор деп бодап турарлар.

Ийет, эде тургустунуушкун кандыг-бир кижиниң эрге-ажыктарынга дээп, кандыг-бир кижиге биеэгизи багай эвес болуп турары чадап чок. Ынчалзажок ол бистиң шуптувуска таарышпайн турарын бистер өскерер бис. Ындыг болганда бүгүде шупту эде тургустунар. Политбюро-даа болгаш чазак-даа база эде тургустунар ужурлуг. Ол дугайын мен Пленумга ак сеткилдиг-биле чугаалаан мен. Бис мында чаңгыс салым-чол-биле холбашкан бис. Ону эки билир херек.

Ийи-үш чыл эң-не берге болур деп бодай-дыр мен. Төлевилеп алган чүүлдеривисти шуптузун кылып алыр болзувусса, беш чылдың төнчүзүнде-ле немеп эгелээр бис, а келир беш чылда ажыл-херекти үндезининг-биле калбартып, темпилерни улам өстүрүп эгелээр бис. Ынчангаш бистиң кылыр ажыл-херектеривис-ле хөй.

Байыр чедирилишкини болгаш ужуражылгашкын дээш четтирдим. Ынчаар тудар херек! деп чугаалап турарыңарны дыңнап тур мен. Атказарлай бээр бис деп чигзиниглер бар бе, ынчаш?

Үн: Чок. Медерелди өскертир херек.

М. С. Горбачев: Медерел. Ол кончуг шын-дыр.

Үн: Эң кол чүүл ол-дур.

М. С. Горбачев: Шын, ол эң кол чүүл-дүр. Эң берге чүүл — бистиң боттарывыста болдур ийин. Бир эвес бис ону кылып шыдаптар болзувусса, медерелди херек черинче угландырыптар болзувусса, ынчан бистиң чуртувус күштүг-биле бурунгаарлай бээр. Бистер — бай чурт болгай бис. Чүгле курлавырларның талазы-биле байлак эвес. Бодувустуң улузувус, күчүвүс болгаш эртемивис-биле бай бис. Бисте бүгү чүүлдер бар. Бис элээн суладай хона берген бис. Ону ам моон соңгаар кылбас ужурлуг бис. Силер ону база билип каан болгай силер. Ол бистиң бодун тогдунар чорууувуска база дээпкен деп бодай-дыр мен. Бистиң улузувус колдуунда патриоттар, черге, Төрээн чуртунга, социализмге бердинген болгаш чурту дээш сагыш аарып чоруурлар. Ол болза эде тургустунуушкунга бистиң боттуг күжүвүс-түр. Эде тургустунуушкун дугайын чүгле даргаларның чугаалары эвес, а улустуң аңаа киржилгези болгаш олар боттары, чугаалап турары ышкаш, бүгү байдалды бодунуң холунга алыры чугула. Ол кол чүүл, эде тургустунуушкунуң кол утказы даа ол.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Латыш кызыл адыгжыларның улуг тураскаал-музейинге чораан. Аңаа ол шөлге Рига университединиң болгаш политехниктиг институдунуң студентилери чыглып келген.

— Сеткил-хөөнүңер кандыг-дыр деп, Михаил Сергеевич айтырган.

Үннер: Төргиин эки.

М. С. Горбачев: Бүгү чүве эки ышкажыл? Студентилерге хамаарыштыр чүнү чугаалап болурул?

Үн: Бюрократтарның чаа салгалы олардан тыптып келбезин-не.

М. С. Горбачев: Мен база ол дээш мен, ынчалза-даа ол силерниң база сорулгаңар.

Үн: Бис кызыдар бис.

М. С. Горбачев: Оолдар, чуртталгаже идепкейлиг-биле кирип турар-дыр силер. Бисте амгы үеде болуп турар бүгү-ле чүүлдер — ол дээрге, колдуунда, — силерге-ле болгай. Ийи-үш чыл соонда, боттуг амыдыралчурттаалганы эгелээр силер. Ынчангаш эде тургустунуушкун дугайында чугаалап турар, аныяктарже кыйгы салып турарывыстың даа ужуру ында.

Үн: Аныяктарга улуу-биле бүзүрээр херек.

М. С. Горбачев: Мен база ол дээш мен.

Үн: Бистиң политехниктиг институдувуста бассейн дыка-ла үр туттунуп келди.

М. С. Горбачев: Ол багай болбайн аан. ынчалза-даа далай силерниң шуут чанында-ла ышкажыл. Мен бодаарымга, амыдыралдың кадык хевири дээш сагыш салыры чугула. Чижээлээрге, спортту ап көрээлиңер. Дайын соонда кандыг турганым сакты-дыр мен. Чуртка үргелдер эмге-тикчок турган. Ынчалза-даа фронтучулар чанып кээп, аныяктар-биле ажылдың эгелекчилери боор турганнар. Ынчан, ону улуг салгалдың кижилери сактыр чадавас, эң эки массалыг спорт, эң эки бот-тывынгыр уран чүүл турду. Амгызында-даа эки. Амгы үеде костюмнер эки, а бот-тывынгыр уран чүүл ынчан эки турган. Ынчангаш амыдыралдың кадык хевири — силерниң боттарыңарда, ажыл-херекти организастаарында.

Музейге М. С. Горбачев революцияның хоочуннары — Латыш кызыл адыгжылар болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннары-биле ужурашкан.

Хоочуннарга чүректиң ханызындан изиг байыр чедирбишаан, М. С. Горбачев революцияны чаап, тулчуушкуннарга-даа, ажыл-ишке-даа, кандыг-даа шылгалдаларга, революцияга, социализмниң хереэнге шынчызын бадыткаан латыш адыгжыларның маадырлыг чорууну болгаш дуржулгазын биске аажок эргим, чоок деп демдеглээн. Ол дээрге, бистиң өндүр улуг чаалап алышкынывыс-тыр.

Амыдыралче кирип турар амгы үениң салгалдарынга ону көөрү болгаш билири эргежок чугула.

Салгал бүрүзү боду түскай дуржулгалыг болбайн аан. Бир эвес салгалдан салгалче шимчээшкин чок турган болза, амыдырал доктаай бээр ийик. Ынчалза-даа аныяктар ону дөмейлеп көөр аргалыг болуру-биле чүү чүүдеп эгелээнин билир болур ужурлуг. Ону күш-биле өөреткен хереэ чок. Ынчалза-даа дуржулгазын, мерген угааның аныяктар-биле үлежири — хоочуннарның хүлээлгези. Бис ону деткиир, аңаа байыр чедирер бис.

Ынчангаш ылап-ла ол чүүл бисти Хоочуннарның бүгү-эвилел организациязын тургузар дугайында бодалга чедирип келген. Бистиң чурттакчы чонувустуң ол кезээ шимчеп үнген. А ол дээрге, 55 миллион кижи-ле болгай. Кайы хире төөгүлер, сактыышкыннар, мерген бодалдар мында мөөңнеттинген дээр силер. А бир эвес ону бистиң ниитилеливистен хоорун каап тар болза, төөгү-даа үстү берген ышкаш, бистиң кайызын тыптып келгениивис-даа билдинмес ышкаш болур ийик. А ам силерге чес.

П. Ю. Гришко: Бистиң сөзүвүс бе, ол эң бодуун, ынчангаш, Михаил Сергеевич, меңээ ону дораан чугаалаптарымны чөпшээрэп көрүңер. Ооргү үеде бистер, хоочуннар, аныяксыы, идепкейжии, эрес-шоваажый-даа берген ышкаш бис, ынчангаш, улустуң чугаалажыры ышкаш, бодувус чонувус-биле кады базып ору бис. Амгы үеде болуп турар бо бүгү эде тургустунуушкун ындыг болур-даа ужурлуг. Чуртувус көдүрлүп тур, ажыл-херектер дүргени-биле бурунгаарлап эгеледи, чуртувустуң ат-алдары улам бедээн, ынчангаш ону кижи бүрүзү билир болгаш аңаа догуур үнелелди берип турар.

Петерис Юрьевич Гришко — латыш адыгжыларның эң улугларының бирээзи. Хамааты дайынының тулчуушкуннарынга Октябрьның хереэн камгалажып турган Кызыл Армияның пулеметчузу каш хонук бурунгаар 90 харлааның демдеглеп эрттирген.

Бис — деп, П. Ю. Гришко уламчылаан, — Октябрьның хоочуннарының эң улуг салгалы, аныяктар-биле кожа чорууруң кызыдып турар бис. Чоокта чаа Латвияның комсомолунуң XXIII съездизинге чордувус. Ынчангаш чугаалаксаан чүүлүм бо. Бистиң аныяктар революцияның хереэнге, бистиң хоочун салгал биле демей, шынчы болур-даа. Оларның өзүп, угаан кирип турарының-даа кескүзүн чүү дээр. Ынчангаш кандыг-бир берге чүүл туруп келзе, олар биске эки чиленидирип алгаш, дузалажыр дээрзинге бүзүрелдиг бис.

М. С. Горбачев: Мен аажок келээп тур мен. Силер, эргим хоочуннар, ийи кол теманы чугаалады ңар.

Бирээде, партияның XXVII съездизиниң соонда Төп Комитеттиң болгаш бистиң чаавызтың чорудуп турары политиказын деткип турарыңар дээш четтирдим. Бо дээрге, Силерниң амыдыралчы аажок улуг дуржулганарның туружундан үнелелдир, ынчангаш ол биске кончуг чугула. Аныяктарга хамаарыштыр чүнү кылза экил дизе, силерниң-биле бистер Октябрьның эстафетазын улам ыңай аппарып болгу дег салгалды белеткеп алырынга бүгү-ле чүвени кылыр ужурлуг бис. Ол дээрге, биске кол чүүл-дүр. Ооң нүүрү дээш бистер чурттап турар бис.

Риганың хоорай организациязының хоочуннар чөвүлелиниң кежигүнү А. П. Залдманис беседага киржи берген.

Мээң амыдыралымга уттундурбас ийи үе турган деп, ол чугаалаан. Биргизи — кажам Риганың төп кара-бажыңының чаңгыс кижи чыдар камеразынга эрттиргеним 10 чылдың соонда политиктиг бүгү хоругдаттырганнарның хосталгаже үнүп келгени болгаш Латвияга Совет эрге-чагырганы катап тургусканы 1940 чылдың июнь хүннери. А ийигизи — ол дээрге, кажан амыдыралдың болгаш ажылдың ленинчи нормаларын катап тургузуп эгелээни СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлери-дир.

М. С. Горбачев: Хоочуннуң херек демдээн силерден көрүп тур мен, партияга каш чыл болган силер?

А. П. Залдманис: 1927 чылдан бээр — 60 чыл болуп тур мен.

М. С. Горбачев: Партияның хүрээлеңинге алдан чыл. Ол дээш силерге четтирдим, Арнольд Петрович. А хоочуннар — Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери чүү деп бодап турарыл?

Латыш кызыл адыгжыларлаа, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери-даа, маңаа чугаалап каапканы ышкаш, бистиң аныяктарывыс бистиң төлептиг салгалывыс болзун дээш, ажыл-херекке бистиң киирген үлүүвүстү утпазын дээш база Силерниң январь Пленумунга чугаалап турганыңар ышкаш, чаа чүүлдерни немеп турзуннар дээш бүгү-ле чүүлдерни кылыр дээрзин мен Силерге бүзүредир бодап тур мен деп, Совет Эвилелиниң Маадыры, ужар чүүлдүң генерал-майору И. П. Грошев харыылаан. Ынчан биске корум-чурумдаа турар.

М. С. Горбачев: Январь Пленумунуң талазы-биле кандыг-даа айтырыглар, кандыг-даа билдинмес чүүлдер силерде чок бе?

Ф. Я. Миезис: Чок, шупту билдингир.

М. С. Горбачев: Деткиишкин кандыгыл?

И. Е. Палдыня: Бүрүнү-биле деткип турар, Михаил Сергеевич. Дараазында айда партияга мээң кирип алганымның 70 чылы болур. Билип чоруурумга, амыдыралымның чыл бүрүзү мени байыдып-ла, байыдып-ла келчыткан, чүге дээрге, кылып-ла билир бүгү чүвемни аныяктарга берип чораан мен.

М. С. Горбачев: Адыгжылар, партияның солдаттары, хоочун коммунистер бооруннап аңгыда, узун назылыглар болгай. Ол дээрге, тавалырга эвес-тир, чүге дизе, силерде энергия, күш бар-дыр, амыдырал дээш чүткүлдүг-дүр силер.

Я. Я. Лусте: Оон ыңай ленинчи бүзүрел барында...

М. С. Горбачев: Силерниң-биле кады мени ол хей-аът киирип чоруур. Ынчангаш бистер бөгүн улуг улустардан, бистиң хоочуннарывыстан ол быжыг тура-сорукту дөзеп алырын бистиң аныяк салгалывыска сүмелеп база күзеп тур бис. Быжыг тура-соруктуг кижи кандыг-даа сорулганы күүседип, шуптузун шыдажып эрте бээр.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары музейниң хүндүлүг аалчыларының номунга дараазында бижилгени арттырып каан:

«Силерниң кайгамчык тураскаал-музейиңер меңээ уттундурбас сонуургалды хайныктырды. Латыш кызыл адыгжылар — революцияның ат-сураглыг дайынчылары чогум-на массалыг эрес-маадырлыг чорукту көргүскеннер. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының чаалап алышкыннарын камгалаарынга пролетаржы интернационализмниң болгаш эрес-маадырлыг чоруктуң демдээ болуп, бистиң сагыш-сеткиливиске ол чораан болгаш артар-даа. Бистиң Төрээн чуртувустуң бүгү улустарынга латыш адыгжыларның маадырлыг чорую Улуг Октябрьның идеалдарынга шынчы чоруктуң үлегер-чижээ болур».

Муң-муң ригажылар, оларның иштинде — хөй-хөй аныяктар Латыш адыгжылар шөлүнге чыылган.

М. С. Горбачев: Бистер Латыш адыгжылар шөлүнге чордувус, ол дээрге, бистиң ниити национал чоргааралывыс-тыр. Латыш адыгжылар бистиң бүгү Төрээн чуртувустуң төөгүзүнче кирген. Ынчангаш силерде, аныяктарда революцияның алдарлыг дайынчыларының эстафетазын уламчылаар, революцияның коргуш чок рыцарьларының музейинге арыг сеткил-биле барып болур эки чижек кожа-дыр. Ол ажыл-херекти уламчылаар херек. Салгал бүрүзү-ле боттары сорулгаларлыг. Силер-биле бистерниң шуптувустуң сорулгаларывыс база чиик эвес, нарын. Бисте октар сыгыгайнып турбайн турар, ынчалзажок үе бистен хөйнү негеп турар.

Ажыл-херээвисти улам экижидер болгаш безымнарывысты улам херии болдурар ужурлуг бис деп билиишкин ам бисте бар-дыр деп бодай дыр мен.

Оларга чүү шаптыктап турарын, кым шаптыктап турарын чер бүрүзүнге, коллектив бүрүзүнге кижилер боттары сайгарып көрүп, ёзулуг эр ёзу-биле ажыл-херекти чорудкан турарын чедип алырывыс чугула.

Үн: АКШ-тың администрациязының политиказын улам-на шыңгыы көөр ужурлуг бис.

М. С. Горбачев: Силерге чугаалап каайн: камгалал айтырыгларынга, боттарывыстың эрге-ажыывысты болгаш бодувустуң айыыл чок чорууувусту камгалаар аргашинээвиске хамаарыштыр чугаалаарга, ол дээрге, бистиң ыдыктыг хереэвис-тир. Бо хүннерде бис күштүг бис, ол чорук бисти тооп көрбейн баар ындыг арганы кымга-даа бербейн турар дээрзинге сагышсыравайн барып болур силер. А өске талазында, бистиң ол хире күштүүвүс тайбың даштыкы политиканы чорутпушаан, идепкейлиг хөделир арганы биске берген.

Москвага болуп эрткен делегей шуулганын ап көрүңер. Делегейниң бүгү чурттарының — 80 ажыг чурттарның төлээлекчилери аңаа киришкен. Делегейни таарымчалыг байдалче бистиң эргиндиринтерививиске база халаптыг уржуктарга чедирип болгу дег үскүлежиишкиннер болбас дээрзинге кижилер идегеп турарлар. Ынчангаш мону чугаалаайн: кымны-даа, ооң иштинде АКШ-ты-даа шериг талазы-биле ажарын оралдашпайн турар-даа болзувусса, бодувустуң айыыл чок чорууувусту кошкатпас бис. Бирээде, ындыг-дыр.

Ийнде, делегейниң салым-чолун бис империализмниң шериг-үлетпүр комплекизиниң холунга берип болбас бис. Ол хөй-хөй үгер-боолары, дүшкүүрлүг чорук улуг болуруң күзээр, чүге дээрге, хөй ажык-кончааны алыксаар. Ону делегейни кандыг салым-чол манап турары бичии-даа дүвүретпейн турар.

Бистиң политикавыстың ийи талазы бо-дур: быжыг экономика, политика талазы-биле сырый каттышкан ниитилел, идегелдиг камгалал болгаш идепкейлиг даштыкы политика. Ол даштыкы политика бүгү бөмбүрзекте кайгамчык улуг деткимчени алган. Шак-ла мынчаар хөделир апаар бис.

Хүннүң ийиги чартыында СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Акы-дуңма мемориалгээрге чораан болгаш хостакчы совет дайынчыларга че-

(Уламчызы 2-ги арында).

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ХУРАЛЫ

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралы СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. А. Громыконуң даргалаашкыны-биле февраль 17-де Кремльге болган.

Эде тургустунуушкунуң болгаш партияның кадр политиказының эң чугула айтырыгларын социал-экономиктиг калбак планга чугаалажып көрген СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң ажылының түңнелдеринге ханы сеткил ханышкынын куралдың киржикчилери илергейлээн, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң ажылдап кылганы стратегтиг шугумун уламчылап база сайзыратпышаан, ТК-ның Пленуму партияны, чуртту, бүгү ниитилелди эде тургустунуушкунуң оруунче кескүзүг-биле бурунгаарлаткан, ажылдың чаа үе-чадазын — идепкейлиг практиктиг кеделиишкиннерниң, бо чорудулгага бүгү ажылчы чонну калбаа-биле хаара тударының үе-чадазын тодараткан.

СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң шиитпирлери улус депутаттарының Советтериниң бүгү чадаларынга онза улуг ужур-дузалыг. Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир, ниитилел амыдыралының бүгү адырларын улам ыңай демократчылар, чоннуң социалистиг боттаргэзелдерин ханыладыр, ажыкчарлыг чорукту калбартыр талазы-биле партияның идип үндүргени соңгаарлаттынмас сорулгалары улус эрге-чагырга органнарының ажыл-чорудулгазын дыка экижидерин негеп турар. Кижилерниң инициативазын болгаш чогаадыкчы чорууну бүгү талалыг калбартырынче Советтерни олар угландырып, ажылды идепкейлиг, массаларга кескү кылдыр, оларның дорт киржилгези-биле чорударын оларга ол хүлээндирип турар. Амгы үеде кол чүүл — Советтерниң ажыл-чорудулгазын ханы, ёзулуг демократчы утка-шынар-биле долдурары, олар ажыл-агый болгаш социал-культура тургузуушкунунуң бүгү адырларынга салдарны чедирген, боттарының ажылының стилин болгаш методтарын чүткүлдүг сайзырангайжыткан турарын чедип алыры.

Ооң соонда Президиумга СЭКП-ниң XXVII съездизиниң негелделеринге дүүштүр аъш-чем продуктуларын бүдүрерин көвүдедир, оларның шынарын экижидер болгаш чурттакчы чонну ооң-биле хандырарын экижидеринге түс черниң аргаларын ажыглаар талазы-биле Таджик ССР-ниң улус депутаттарының Советтериниң ажылының дугайында айтырыгны чугаалашкан. Илеткелди Таджик ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы И. Хаеев кылган. Ажыл-херекти ол черге сайгарып көрген депутаттарның өмүнээзинден СЭКП Карачаев-Черкесс обкомунуң бирги секретары А. А. Инжиевский дыңнадыг кылган.

Айтырыгны чугаалажырынга ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының оралакчызы, Таджик ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Г. Паллаев, Президиум кежигүннери — СЭКП Башкир обкомунуң бирги секретары М. З. Шакиров, Кировоград областа Новоукраинск районунуң СЭКП-ниң XX съездизи аттыг колхозтуң бригадири А. В. Гиталов, а ол ышкаш ССРЭ-ниң Агроүлетпүр комитединиң даргазының бирги оралакчызы А. И. Ивалев олар киришкен.

Чугаалашкан айтырыг талазы-биле доктаалды хүлээп алган, ону парлалгага үндүрер.

ССРЭ-ниң Дээди Совединге хамаатыларның киирип турар билдириишкиннериниң дугайында айтырыгны база чугаалашкан. Аңаа ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының оралакчылары — Молдав ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. А. Мокану, Украин ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы В. С. Шевченко. Президиум кежигүнү, Визаның хевендей техниктиг бөс-тааны бүдүрер бүдүрүлге каттыжыышкынның аргыкчызы Р. А. Гаврилова олар санал бергеннер.

Партияның болгаш күрүнениң эде тургустунуушкунче угланыышкынын совет улустуң ниити-биле деткип турарын хамаатыларның билдириишкиннери бадыткап турар деп, хуралга демдеглээн. Чурттуң социал болгаш экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринче, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң идип үндүргени дээштиг социал политиказын боттандырарынче, совет демократияны ханыладырынче угланган хемчеглерни боттандырары дээш олар туржуп турар. Улус депутаттарының Советтериниң, бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң, организацияларның ажылын экижидеринче, кадрларны ылап шын шилип алырынче, таарыштыр хуваарынче болгаш кижилерниң ... угланган саналдарны база киирген.

Чуртта болгаш даштыкында болуушкуннарны хамаатылар бүрүнү-биле сонуурган, ССРЭ-ниң тайбыңга ынакшылдың политиказын долузу-биле деткип турар. Совет кижилер Конституцияда берген ниң ёзугаар четпестерни шүгүмчүлээр, албан-дужаалдыг кижилерниң шын эвес чүүлдерни буруу шавар эргелерин идепкейлиг ажыглап турар апарган. Бо бүгү чүүлдер — ниитилел амыдыралының бүгү талаларын улам ыңай демократчыдарынче угланган партияның политиктиг шугумунуң дорт түңнели-дир.

Бо айтырыг талазы-биле хүлээп алдынган доктаалдарда хамаатыларның билдириишкиннерин көөр, чурттакчы чонну хүлээп алырын организастаар талазы-биле ажылды улам ыңай экижидеринче угланган хемчеглерни тодараткан.

Чурттуң күрүне амыдыралының өске-даа айтырыгларын ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму чугаалашкан.

Хуи чурумунда кирген айтырыгларны чугаалажырынга эштер П. Н. Демичев, Б. Н. Ельцин, Н. Н. Слюньков, Ю. Ф. Соловьев олар киришкен.

(СЭТА).

Найысылалдың аалчылары — шуулганның киржикчилери

«Ядролуг чепсек чок делегей дээш, кижи төрелгетенниң дириг арттары дээш» делегей шуулганы ажылын доскан, ынчалзажок ооң хөй-хөй киржикчилери совет найысылалдың ажыл-амыдыралы-биле таныжарын үргүлчүлээннер.

Бойдус эртемденнери ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының президиумунга ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының вице-президентизи Е. П. Велихов болгаш өске-даа эртемденнер-биле ужурашканнар. Кижи төрелгетенниң дүвүредип турар эң чугула айтырыгларының талазы-биле санал-онал солчурунга элтиг ажык арганы оларга тургускан делегей шуулганының ажылын эртемденнер бедик-биле үнелээн.

Шуулганның киржикчилериниң мурнунга чугаазынга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң демдеглээни чүүлдерин — делегей харылзааларының системазын, чепсеглениишкинниң бүрүн дүжүрериниң айтырыгларын, ядролуг чепсек чок делегейни тургузарының программазын совет удуртулганың чаңгыс аай кылдыр көрүп турарын эртемденнер бир эп-сеткилдиг деткип турар. Даштыкы эртемденнер ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының элээн хөй институттарынга чораан болгаш оларның профессиязының аайы-биле база тудушкак харылзаалыг айтырыглар аайы-биле ажылдап турар совет эртемденнерниң ажылы-биле таныжып, кады кылып турар шинчилелдериниң чоруп турарын чугаалажып, коол соңгаарты кады ажылдаажылганың перспективаларын тодарадып алганнар.

Херегтиген бөлүктерниң ажылының программазы адакталган. «Төгерик стол» ажылдап эгелээриниң мурнунда министерстволарга болгаш ведомстволарга оларның ужуражылышкыннары кончуг хөлзээшкинниг болган. Херегтиненнериниң хөй кезии чанып чорупкан, ынчалзажок ужуражылышкыннар үргүлчүлеп турар.

Чижээлээрге, Даштыкы садыг министерствозу «А. Юнсон энд К. Хаб» концерниниң директорлар чөвүлелиниң даргазы А. Юнсонну хүлээп алган. Делегей рыногунга садыг чорудар эргени чаа алган бо фирманың совет даштыкы садыг организациялары болгаш бүдүрүлгелери-биле садыг-экономиктиг харылзааларының дугайында чугаа болган.

Москвада ам-даа 14 даштыкы эртемден-медиктер болгаш эмчилер ужуражылышкын кылып чоруп турар. Канадажылар ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының АКШ болгаш Канада институдунга чорааннар. Мери-Уин Эшфор пе-чашты камгалаарының Бүгү-эвилел эртем-шинчилел төвүнге чораан. Италияның делегациязының кежигүннери Д. Бове биле А. Мальяни Бүгү-эвилелдиң кардиология эртем төвүнге чораан болгаш ооң директору Е. И. Чазов-биле беседалашкан. Д. Бове Тайбың камгалалының совет комитединге болган беседага киришкен. Доктор Дж. Липтон (АКШ) ССРЭ-ниң ЭА-ның Психиктиг кадыкшылдың бүгү-эвилел эртем төвүнге чораан.

Шуулган доозулган-даа болза, АКШ-тан келген төлээлер У. Миллер биле Б. Рид Москвадан чорууруңга далашпайн турарлар. Олар ийилээн чоок болгаш бараан талалар аразынга эп-чөп дээш америк комитеттиң төлээлери турарлар. Олар ССРЭ-ниң ЭА-ның АКШ болгаш Канада институдунга чораш, ооң директору академик Г. А. Арбатов-биле беседа кылганнар. Америк төлээлер шуулганның түңнелдерин бедик-биле үнелээннер. Институт-биле кады чорудар шинчилелдерниң чаа төлевилелин чугаалашканнар.

Литература болгаш уран чүүлдүң ажылдакчылары ССРЭ-ниң чогаадыкчы эвилелдериниң төлээлекчилери-биле ужурашканнар. Социалистиг чурттарның чогаал организацияларының удуртукчулары ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилели хүлээп алган. «Литературная газета» солуннуң редакциязынга «төгерик стол» артынга ужуражылга болган. Аңаа шуулганның киржикчилери Г. Грин, Р. Андре, Л. Альфано болгаш өскелер-даа киришкен. Олар шуулганның түңнелдерин бедик-биле үнелеп, М. С. Горбачевтуң чугаазының улуг сонуургалды хайныктырганын демдеглээннер. Совет болгаш даштыкы культура ажылдакчыларының аразынга харылзааларны хөгжүдеринге эки салдарны чедирер эде тургустунуушкунуң Совет Эвилелиниң ажыл-амыдыралының бүгү талаларында чоруп турарынга бүзүредивис деп, олар демдеглээннер.

(СЭТА).

Кызылдың дааранылга фабриказының цехтеринде Улуг Октябрьның чедер чылынга алдар болдурган социалистиг чарыш чоруп турар. Ооң тиилекчилериниң бирээзинге бо чурукта эмнин дааранылкчы Раиса Сояновна Суваң сападып, хууда планныг даалгазын чедиишкинниг күүседип турар.

Раиса бо бүдүрүлгеге сес чыл бурунгаар ажылдап кирген. Дааранып эгелээн хүннеринден цехте ажылчыннарның чарыжынга идепкейлиг киржип эгелээн. Хүн бүрүде продукцияны шынарлыг кылырынче кичээнгейни углап, фабрикада хоочун мастерлерден өөренип ап келген. Ол бедик көргүзүглүг ажылчын бо хүннерде май айның үлүүнде ажылдап, көрүштүг болгаш чапаш платьелерни даараажып турар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

МАССАЛАРНЫҢ ИДЕПКЕЙЛИИ, ЧОГААДЫКЧЫ ЧОРУУ—ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ ҮНДЕЗИНИ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

чектерин Мөңге от чанынга салган.

Хоорайның кезип чорун турар үезинде ригачылар-биле чаа ужуражыышкыннар болган. Чугаа база катап чурттуң ажыл-херектериниң дугайында болган.

Меңээ бир ажылчын чагаа чоруткан деп, Михаил Сергеевич чугаалаан. Ооң бижип турары болза: «Силер шуптузун шын кылып турар-дыр силер, бис деткип турар бис. Ажык-чаргыт болуру-даа, шугумчулел-даа шуут херек кырынга үндезиннелдиг болур ужурлуг. А ажык-чаргыт чорукту болгаш шугумчулелди анаа-ла-бир мода кылдыр хуулдуруп болур болгай. Биске ындыг-даа болу берип болур. Кол-ла чүве — ажыл-херек-ле болгай».

Ажылчын шуут шын бижип турар-дыр: ажыл-херек дээш сагыш салыышкын — кол чүүл бо-дур. А өскелерниң мурнунга көргеттинер дээш, кайы хире дидим-дир мен деп көргүзери дээш каас сөстер чугаалап турган херээ чок. Ажыл-херек, бот-боттарын хүндүлежири эргежок чугула, бир-бирээзин доранчылап, кижиниң ат-алдарын, күрүн кудулаадып турган херээ чок. Ынчалзажок шугумчулелден, ажык-чаргыт чоруктан ойталап болбас херек. Кижилер чүү болуп турарын билир ужурлуг. Кайы-бир черде таарымча чок болза, кайы-бир черде ажыл-херек орта бүтпейн турар болза, кижилер ону чогуур үезинде эскерип каар аргалыг болур ужурлуг. Чогуур үезинде киржип кирер ужурлуг. Чүге дээрге, бичии эндегелер сөөлүнде барып, улуг частырыглар кылдыр хуула бербези дээш мынчаар ужурлуг бис. Чүге дээрге, бистиң чуртувус канчаар-даа аажок улуг, ажыл-агыйывыс база улуг. Бистен аңгы, чондан аңгы бүгү чүвени кым көөр, кым дыңнаар боор—оон өске ындыг күш чок. Контролёрлар бе? Кандыг-даа контроль кажан-даа чонну солуп шыдавас. Ажык, бүзүрежилгелиг, шынчы байдал херек. Кым-бир кижи өскезин мынча деп чемелей бээр: сеңээ чүл, өскелерден артык хөй херек бе. Чок, эштер, бистиң шуптувус болгаш кижи бүрүзү хамааржылгалыг ажыл-херектиг турар ужурлуг. А бир эвес кайы-бир кижи төлептиг ээзин көргүзүп, артык негелделер тургузуп турар болза, ону хай дээр херек. А бир эвес кижи ажыл-херек дээш дүвүрээн, харын-даа чамдыкта ээгелендирип туруп бээр болза, канчаарыл? Кым-бир кижиниң частырыг кылырын азы өске сөс киирилтерин манап турарлар база бар, ынчаа олар ол сөс-түк сүрүп, ол кижиниң чүнү чугаалап турарын уттуптарлар база бар болгай. А ол кижи дээрге, ажыл-херек дээш сагыш-сеткилинден аарып, а ээнгелендире-даа бээр болза, ажыл-херек дээш сагыш салып раашт, ынчап баары ол.

Бир эвес кижиниң баары ажыл-херек дээш, ниити херек дээш ажып, бүгү чүве эки болзун, четпестер мөңнелбезин дээш кызыдып турар болза, ол дээрге, шуут бир тускай айтырыг ышкажыл. Ол дээрге, биске чогумна херек чүве ол-дур: бүгү кижилер социал талазы-биле—күш-ажылчы коллективке-даа, чуртка бүрүнү-биле-даа эки болзун дээш сагыш салыры чугула. Бир эвес кандыг-бир чүве билдинмес болза—тодарадыр херек, бир эвес кандыг-бир чүве-биле чөпшээрешпейн турар болзуңза—айтырыгны тургузар херек. Чугаалажыр көрээн. Демократия—ол мындыг болгай: сен чугаалаарыңга өске кижилер ону сеп шын үнелеп тур сен бе, шын чугаалап тур сен бе деп сайгарып көөр. Коллективти-биле сайгарып көргеш, шиитпир үндүрер. Ынчан ол хоойлу болур. Ынчаарга коллективти баштап турар кижи шуптузун билир, а арткаңнары аңаа кандыг-даа хамаарылга чок деп санаары шын эвес-ле болгай. Ындыг болбас ужурлуг. Бис кайгамчык улуг, нарын сорулгаларны шиитпирлеп турар бис. Биске бүгү кижилерниң — ажылчыннарның-даа, тараачыннарның-даа, интеллигенцияның-даа, хоочуннуң-даа, аныяк кижиниң-даа — дуржулгазы херек.

Аныяктарны база дыңнаар херек. Бис база оларга чамдыкта суртаалдар салырынга ынак болгай бис. А ол ачыг апаар. Олар мынча деп чугаалаар-даа эргелиг: а силер оода чаңгыс катап дыңнап көрген силер бе? Ындыг байдалды өскертир херек. Ону өскертир болза, ол экономиканга, сагыш-сеткилге, сагылга-чурумга, ниити байдалга болгаш коллективке-даа салдарлыг.

Социализм деп чүл? Ол дээрге, ажылчы чонга тургузуг-дур. Ол ниитилелге күш-ажылдың кижизинге бүгү чүве таарымчалыг турар ужурлуг. Силер ону эки билип, чүүлдүг деп көрүп тур боор силер деп идегеп тур мен. Ону билип алыры меңээ кончуг чугула.

Үн: Угланыышкын шын шилип алдынган. Моон соңгаар-даа мынчаар ходелир херек.

М. С. Горбачев: Деткиижикин дээш четтирдим.

Үннер: Деткиижикин бар. Шуут идегеп болур Силер. Чүгле бистер хоочуннар эвес, харын бистиң бүгү ажы-төлүвус партияның ажылында аңгы угланыышкынны деткип турар.

М. С. Горбачев: Силерниң бо чугааңар Политбюрода, Төп Комитетте, чазакта кады ажылдап турарым эштерге дамчыдар мен. Силерниң чугааларыңар бистер бүгүдеге кончуг улуг деткимче болур, эштер. Деткимче дугайында чугаа амгы үеде бар шиитпирлер ужурлуг айтырыглар болгаш бергелер дээш харысалганы бистерден ап каап болбас ужурлуг дээрзин бодап тур мен. Ындыг болзажок, кол чүүл—ол бергелерлиг биле кандыг аналыг демисежирин, чүнү кылырын ам билир бис.

Бистер чүгле анализ, шугумчулел кылырынга доктаавайн, чүнү, канчаар кылырын санадап киирген бис. Ол кончуг чугула. Амгы үеде эң-не нарын чүве—дүргедээшкинни эгелээри, бүгү механизмни эде таарыштырары болур. Ол ындыг-ла белен эвес. Чаңчыга берген чүүлдеривистен бистерни хүрген хоора тыртып алыры кончуг берге ышкажыгай. Ол билдинигир харын. Ам бүгү ниитилелди эде тургузары негеттинип турар болгай. Ажылдың хемчээли кайы хире-дир дээрзин бодап көрүңер даан! Бүгү кижилер эде тургустунуп турар үеде ол ындыг. Бүгү чүве үстүнден эде тургустунуп шыдаттынмас. Эрецгей эвес, а чонга билдинигир болгаш боттуг байдалдарга дүүшкен политиканы үстүнден санаадап болур. Ам ындыг политика бар. Ол деткимчени алган.

ПТУ болгаш ортумак школаларның өөреникчилеринден М. С. Горбачев мынча деп айтырган:

— Аныяктар, кандыг тур силер? Чуртта боол турар чүүлдерни аныяктар канчаар көрүп турарыл?

Үннер: Чөпшээрежип турар бис, комсомолчу, ак сеткил-биле чөпшээрежип турар бис.

79 дугаар школаның онгу классының өөреникчизи Павел Смилтиниек: Михаил Сергеевич, дүргедээшкинге школачылар кандыг тодаргай салыышкынны киирер ужурлуул?

М. С. Горбачев: Школаны чедиишкинниг доозар. Ылангыя гуманитарлыг-даа, техниктиг-даа эртемнерни эки шиңгээдип алыр. Амгы үеде кандыг-даа адырга ажыттынар чүүлдер эки билеткелди негээр. Күш-ажыл механизастаттынар, автоматчыттынар. Аныяктарның ону эки шиңгээдип ап, а улуг салгалдың арай бергедеп турарын ажыы-биле чугаалаар апаар мен. Чамдык инженерлер өске ажылче шилчип турарлар, ынчангаш аныяк күштерниң келири чугула. Оон аңгыда кижилер аныяк-чалыы турган-ла, амыдыралче тодаргай болгаш быжыг бүзүрелдиг кирер ужурлуг. Бистиң сөөлгү үеде чүнүң дугайын чугаалап турарывысты ханы бодап көрүп дилексеп тур мен. Силерниң ажык, дорт болгаш шынчы болурунарны күзээрдир мен. Школаларга кижиларга ажылдатырбас, боду башкарыр болза эки. Комсомол, өөреникчилер комитеттери хөй айтырыгларны шиитпирлээрин боттарынга алыр ужурлуг. Ажыл-херек силерде эвээш эвес. Ындыг ажылдар микрорайонда-даа, заводка дузалаар херекте-даа, аныяктар тудугларында-даа бар.

Кежээ М. С. Горбачев Латвия ССР-ниң улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң делгелгезинге чораан.

Делгелгениң экспонаттары-биле таныжып үезинде продукцияның шынарын, ылаңгыя машина тудуушкуну болгаш чиик үлетпүр продукциязының шынарын чооку үеде дүрген бедидеринче кичээнгейни ол угландырган. Ажылы эвээш, үргүлчү үрелир станоктар болгаш машиналар биске херек чок.

Кижилерге, садып алыкчыларга эки шынарлыг, алыксанчыг бараан херек. Ындыг бараанар-биле иштики рынокту долдуруп, бараан чедишпези-биле демисежир херек.

Ындыг аргалар Латвияның ажыл-ишчилеринде бар деп, М. С. Горбачев чугаалаан. Дуржулга-даа, ону чедип алырынче күзел-күткүл база бар. Күрүлээп алыышкынның ажыл-чорудулгазы олче угланган. Ол эки дуза болур. Ынчангаш, эштер, ажыл-херек силерден, силерниң күзел-соруунардан, ажылдаар чер бүрүзүнге бөгүн дүүнгүзүнден улам эки ажылдаарыңардан хамааржыр. Ол болза, ажыл-херекке эде тургустунуушкуннуң херек кырында боттанып эгелээни. СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң шиитпирлеринге силерниң тодаргай харыыңар болур.

А. БЕЛИКОВ.
Б. ГРИШЕНКО,
Н. ЖЕЛЕЗНОВ,
СЭТА-ның тускай корр.

Эде тургустунуушкун: сөс биле ажыл-херектиң карышпазы дээш

БҮГҮ КУРЛАВЫРЛАРНЫ АЖЫГЛАП ТУРГАШ...

Улуг Октябрьның 70 чылын күш-ажылчы белектиг уткуур дээш Эрзинде ажыл-агыйлар аразында кожуун чоруур механизастаттынган колоннаның тудугжулары он бешки беш чылдың бешки чылында дараазында социалистиг хүлээлгелерин алган.

Кол керээлиг ажылдар талазы-биле тудуг-монтаж ажылдарының чыл планын декабрь 25-те күүседир. Бо үениң иштинде 1 миллион 309 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын шиңгээдип алыр. Ниити шөлү 2899 дөрбелчин метр кайызынга-даа 2 аал иштии чурттаар 21 чуртталга бажыңын туткан, ажыглалга киирер. Пландан ажыр 25 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр. Бо чылдың он айларының планын Улуг Октябрьның 70 чылын таварыштыр күүседир. Тудуг-монтаж ажылдарының бот-үнезин 1,5 хуу чиигедир. Пландан ажыр 7 муң рубльдиң орулгазын алыр.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 2 хуу бедидер. 700 туйбуну, 2 тонна цементини, 20 кубометр тудуг ыяжын, 655 киловатт-шак электри энергиязын, 1,2 тонна одаар чүүлдү камнап алыр. 1 тудугжу бригаданы бригада керээзинче шилчидер. Тудугжуларга таарымчалыг байдалды тургузар сорулга-биле июль 1-ден эгелеп, «Бай-Хөл» профилакторийин ажыдар.

Эрзинниң тудугжулары боттарынга бедиткен социалистиг хүлээлгелерин ап тура, боттарының бар арга-курлавырларын санап көрген. Ынчангаш он бешки беш чылдың бешки чылының планныг онаалдаларын бүгү курлавырларны ажыглап тургаш, күүседир деп түңнел үндүргеннер.

Юбилейлиг чылда коллективтиң мурнунда салдынган сорулгаларны канчаар күүседир деп турарын АКМК-ның удуртукчулары мынчаар чугаалап турар.

1. Эге базымнар

М. А. КОШКАР-ООЛ — АКМК-ның начальниги:

— Бистиң коллективтиң тудугжулары СЭКП-ның XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар, даандырган ажыл-херек дээш коллективтиң кежигүн бүрүзүнүң ээ-харысалгазын бедидип, ажылдың участок бүрүзүнге эде тургустунуп, күш-ажылды организастаарының айтырыгларынче, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринче чогуур кичээнгейни салып, күш-ажылдың сагылга-чурумун дээш негелдени күштелдиргенивистиң соонда корунгуралгеривис эки кижип эгелээн. Бо дээштиг хемчеглерни ап чоруткан бистиң түңнелинде эрткен чылдың планныг онаалдалары ажыр күүсеттинген. Эде тургустунуушкун талазы-биле бо бистиң чүгле эге базымывыс деп санап турар бис.

Он бешки беш чылдың планныг даалгалары болгаш социалистиг хүлээлгелерни чедиишкинниг күүседир, Улуг Октябрьның 70 чыл оюн төлептиг ажыл-иши-биле уткуур дээш коллектив чыл эгезинден эгелеп, кедурлүүшкүнүг ажылдап келген. Январьда 90 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын шиңгээдип алыр онаалдавыстан 100 муң рубльге боттандырдывыс. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрер план база-ла күүсеттинген.

Чедиишкиннер боду чедип келбес. Коллективтиң кежигүн бүрүзүнүң эде тургустунуп эгелээни, бо талазы-биле баштайгы базымнарны кылганывыс, бригада керээзин нептередип, күш-ажылды организастаарының чаа хевирлеринге даянып, быжыг сагылга-чурум, ажык-чаргыг чорукту чедип алыр дээш боттуг хемчеглерни ап турарывыс маңаа идиглиг болганы чугаажок. Кижи факторун идепкейжидер ажыл бистиң кичээнгейивистиң төвүнде туруп турар.

Коллективтиң мурнунда салдынган сорулгаларны күүседиринге төлептиг үлүг-хуузун киирип турар мурнакчы ажыл-ишчилерни, бригадаларны маңаа адавас аргам чок. Ленин аттыг совхозтуң тудугларында ажылдап турар Каюм Абдукиниң болгаш Владимир Хумбуннуң удуртуп турары тудугжулар бригадалары юбилейге тураскааткан социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда чоруп турар. В. Хумбуннуң тудугжулар бригадазы бо хүннерде марттың үлүүнге киириштир ажылдап турар. Бо бригадаларның ишчилери ажылдың шынарынче, камналга айтырыынче кичээнгейни улгаттырган.

Планныг онаалдаларны чедиишкинниг боттандырар дизе, кижи факторунче кичээнгейни күштелдирери эргежок чугула деп көргеш, АКМК-ның удуртулгазы, партия, профэвилел организациялары он бешки беш чылда АКМК-ның социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң планын ажылдап кылган.

Коллективтиң кежигүннериниң ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары-биле 1984 чылда дузалал ажыл-агыйын тургустувус. Ам ында 400 ажыг баш ээр малды азырап турар. Эрткен чылын 8 центнер эътти боттарывыстың ажылчыннарывыска садып, сайгардывыс. Бо чылын бир гектар черге картофель олуртурун көрүп турар бис. Ажылчыннар чурттаар 43 квартиралыг 16 бажың база бар. Ол бажыңнарның септелгезин боттарывыстың күжүвүс-биле тускай график ёзугаар чорудуп турар бис. Ынчалза-даа бажың айтырыы тургускан билдириишкиннер ам-даа хөй. «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкыны чылда-ла бир чуртталга бажыңын тудуп алырын биске чөпшээреп бээр чүве болза, тудугжу кадрлар биске доктаай бээр; оларның ажылдан үнер-кирер чоруу-даа эвээжей бээр ийик. Бо айтырыгны дарый өөренип көөрү чугула боор турар.

Камнап алган материалдарывыс-биле эрткен 1986 чылда бедүүн хевирниң «Тудугжу» деп адааныс спорт шөлүн кылып алдывыс. Ону хостуг шактарывыста шеф аргазы-биле деридивис. Ында волейбол, баскетбол, баг кагар шөлдерни кылган. Кызыл-булуңда бильярд ойнаар залды кылган. Спорттуң кышкы хевирлеринге ажыглаары-биле четчир санныг коньки, хаактарны садып алган бис. Бай-Хөл кыдыында профилакторий база ажыдып алдывыс. Аңаа хары угда 12 кижи дыштаныр. Аңаа колдуунда-ла социалистиг чарыштың тиилекчилери дыштаныр. Дыштанып турарларга эъш-чемни үндүрүп бээр болгаш тускай поварны тургузар. Чыл санында коллективтиң кежигүн бүрүзүнге 5 кубометр токпак ыяшты белеткеп бергеш, ону АКМК-ның транспорту-биле чедирип бээрин коллективтиг керээни чарып турар үеде бижээн.

Кожуун чоруур колоннаның бүдүрүлге баазазын быжыглаар талазы-биле дараазында ажылдарны кылып турар бис. Туйбу бүдүрер цехтиң эде деришкинин апрельде доозар, чаанып цехти алгыткаш, аңаа бир чаа станокту немей тургузар. Тудуг материалдары кадагалаар чылыг складтың төлевилел-смета документациязын бо хүннерде кылып турар болгаш ону 1988 чылда тудуп эгелээр.

Биче механизацияның айтырыгларында четпестер хөй. Тудуг бригадаларында чүгле 2 электрилиг өрүмнер, бензин-биле ажылдадыр 3 хирээ бар. Бо талазы-биле хандырылганы экижидерин «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкының удуртукчуларынга чеже-даа тургускан бис. Ол айтырыг мынчага чедир орта шиитпирлеттинмээн. Биче механизация айтырыын үзе шиитпирлептер чүве болза, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 20—25 хуу өзүп болурунуң аргазы бар. Котельнаяның дериг-херекселин эргижирээн. Ооң капиталдыг септелгезин бо чылын чорудары көрдүнген.

2. Депшилгелиг арга-биле

М. С. МОНГУШ — күш-ажыл болгаш ажыл төлевириниң талазы-биле инженер:

— Эрткен чылын бистиң 3 бригаданың тудугжулары бригада керээзи-биле ажылдаан. АКМК-ның ниити тудуг-монтаж ажылдарының 53,4 хуузун бригада керээзи-биле ажылдап турар бригадалар күүсеткен. Кызыл-оол Оюннуң удуртуп турары 9 кижи составтыг тудугжу бригада 1984 чылда-ла бригада керээзи-биле ажылдап эгелээн. Бо депшилгелиг арганың ажыктыын олар ам эки билип берген. Бригаданың тудугжулары эрткен чылын Эрзин суурда Күрбанк тудуун доосткаш, күрүне комиссиязынга хүлээдип берген. Тудугжулар оол айгыда ийи аал иштии чурттаар бир бажыңны ажыглалга кииргени.

Ынчалза-даа тудуг-монтаж ажылдарын шиңгээдир, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер талазы-биле планныг онаалдазын бригада күүсетпейн барган. Ол чүден болганыл дээрге, «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкының «Агроүлетпүрсепецмонтаж» трезти Күрбанк тудуунуң сантехниктиг ажылдарын саадатып, узамдыктырганында. Борис Анзайның удуртуп турар бригадазы база-ла шак бо чылдагаан-биле ийи аал иштии чурттаар чуртталга бажыңнарын ажыглалга киирер планын күүсетпейн барган.

Бистиң бригада керээзин-биле ажылдап турар бригадаларывыс эрткен чылын 760 муң рубль камналгалыг болган. Чылдагаан чок черге ажыл шагы үзер чоруктар кызырылган. 1985 чылда бригада керээзи-биле ажылдап турар бригадаларга 27 прогулду кылган болза, эрткен чылын ол көргүзүг 14-ке чедир кызырылган. Ажылдан үнер-кирер чорук база кызырылган.

АКМК-ның бо чылын кылза чогуур тудуг-монтаж ажылдарының 68,5 хуузун бригада керээзи-биле ажылдап турар бригадалар (ындыг бригадалар амдызында бисте үш) күүседир. Ынчангаш олар Улуг Октябрьның 70 чылын төлептиг уткуур дээш чарышты улам калбарткан ажылдап турар.

3. Механизастаары чугула

А. Б. БУЗУР-ООЛ — туйбу цехиниң начальниги:

— Туйбу бүдүрер планывысты эрткен чылын күүсетпейн барганывысты ажыы-биле чугаалаза эки боор. 800 муң туйбу бүдүрер планныг турдувус. Оон чүгле чартыын бүдүрген. Мында чылдагаан-на хөй. Бо цехти ажыглап турган Ленин аттыг совхозтан АКМК-га шилчидип берген. Цехтиң туйбу кургадыр серилери ишкир эвес болган. Хол-биле кылыр ажылдарны механизаставаан. Хары угда кылып каантар ажылды 4—5 катап кылыр ужурга таваржып турар бис. Хептеп каан ол туйбуну вагонеткага чыый салгаш, ол вагонетканы хол-биле идип алгаш, туйбу кургадыр сериге кииргеш, ам каап чыый салыр, ол кургай берген туйбуну өске сериге барып чыыр. Шак мынчаар ажылдаарга, хөй үе-шак хилис баар боор-дур. Ажыл шагының чидирин моон база үнүп кээр.

Туйбу өрттедир суугуларның иштики хемчээлин шын эвес төлевилеп каанындан одаар чүүлге артык чарыгдалдарны база болдуруп турар бис. Чижээ, 1 муң туйбу өрттедиринге норма ёзугаар 300 килограмм хөмүрнү чарыгдаар турган, 437 килограммны, ыяшты 0,23 кубометрни чарыыр турган 0,24 кубометрни чарыгдап турарывысты чугаалаарга-ла четчир. Камналгалыг ажылдаарының орнунга карыгалыг ажылдап турарывысты херечилеп турары ол.

Туйбу бүдүрүлгезинге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер сорулга-биле ам ажыглап турарывыс дериг-херекселдерни чаартып, солуур ажылдарны чыл эгезинден эгелеп, кылып эгеледивис. Хевилеп каан чиг туйбу кезер автоматты чаартып, эрги суугуларның орнунга чаа суугулар салып, өрттеткен туйбуларны суугудан уштурун механизастаар ажылдарны бо хүннерде кылып эгелей берген бис. Эрткен чылын бир суугу-ла 30 муң туйбу өрттедир турдувус. Ам ол суугуларны алгыдыр тудуп тур бис. Ону алгыткан соонда бир суугу-ла 80 муң туйбуну өрттедир арга тургустунуп келир.

Күш-ажылды организастаарының депшилгелиг аргазы болур бригада керээзинче мастер Ирина Дамдыновна Сандыйның удуртуп турар бригадазын бо чылдың майда шилчидер бодап турар бис. Амдызында бо депшилгелиг аргаже кирер бетинде ук бригаданың кежигүннери-биле бригада керээзиниң ажыктыының дугайында сургаалдалыг кичээлдерни эрттирип тур бис.

Бо чылын алган социалистиг хүлээлгевисти чедиишкинниг күүседир дээш амдыгаалтан эгелеп белеткел ажылдарын чорудуп эгелээн бис. Туйбу бүдүрериңге херегләр чиг эт—дой-довуракты 2 муң кубометрни белеткеп алдывыс.

4. Дээштиин чедип алыр

Д. А. АВАН-ООЛ — профком даргазы:

— «Күш-ажылчы коллективтерниң амыдыралын партия, профэвилел, комсомол, оол-даа өске хөй-ниити организациялары чокка бодаар аргажок. Сөөлгү үеде ажылчыннар хуралдарының, коллективтиг керээлерниң ролю өзүп турар, бригадалар болгаш цехтер чөвүлелдери мышкам демократияның ындыг чаа хевирлери тывылган, бо талазы-биле улам ыңай базымнар кылырынга байдалдар тургустунган»,— деп, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунга илеткелинге чугаалаан. Эде тургустунуушкун болгаш партияның кадр политиказының дугайында чугула айтырыгны чугаалашкан СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин бистиң колоннаның ажыл-ишчилери чүүлдүгзүнүп, деткип турар. Бо чугула документиниң өөренирин звенолларда, бригадаларда организастаан бис. АКМК-ның аппаратының харысалгалыг ажылдакчыларын оларда быжыглаан.

Он бешки беш чылдың бешки чылында бистиң тудугжуларывыстың мурнунда салдынган сорулгаларны чедиишкинниг күүседир дээш коллектив кежигүннериниң күжүн биндилиг организастап, углап-шиглээри профкомнуң дорт хүлээлгези деп санап турар бис. Маңаа социалистиг чарыштың ролю улуг боор турар. Социалистиг чарышты ажылдың шынарын бедидеринче, камналгаже, хумагалыг болуруңче, ажылдаар чер бүрүзүнге мурнувуста салдынган сорулгаларны чедип алырынче углаар ужурлуг бис.

Бо талазы-биле чүнү кылып турарывысты чугаалап көрейн. Коллективтиң социалистиг чарыжының негелделерин баш удур ажылдап кылгаш, ону бригадалар, звеноларга, тус-тус кижилерге таныштырдывыс. Ону таныжып турар үеде коллективтиң чамдык кежигүннери боттарының санал-оналын база киирген. Чарыштың негелдезин ёзугаар оон түңнелин ай, квартал санында үндүрери, мурнакчыларны шаңнап-мактаары көрдүнген. Квартал түңнели-биле бирги черни алган бригадага 100 рубльдиң, ийиги, үшкү черлерни алганнарга тус-тузунда 75 база 50 рубльдиң акша шаңналын тыпсыр. Чарыштың чыл түңнелинде бирги черни алган бригадага Бай-Хөлде ажыдып алганывыс профилакторийге чеди хонук халас дыштанып путёвканы тыпсыр.

Планныг онаалдаларны чедиишкинниг күүседир дээш социалистиг чарышты дээштиг организастап шыдавайн турарывысты айтыр апаар. Даандырган ажыл-херек дээш кижи бүрүзүнүң ээ-харысалгазын бедидер ажыл кудуку деңнелде тургустунган. Чарыштың түңнелин үндүрерде эреңгейлээр чоруктар ам-даа бар боор турар. Чарышты организастап турарывыста бар четпестерни дарый чайладыр, чарыштың дээштиин чедип алыр дээш ам-даа күжениишкинниг ажылдаары профкомдан негеттинип турар.

ТҮҢНЕЛДЕР. Он бешки беш чылдың бешки чылында алган социалистиг хүлээлгелерин күүседир дээш күш-ажылчы коллективти канчаар эвилеңнеп турарын АКМК-ның удуртукчулары үстүнде чугааладылар. Ынчалза-даа колоннаның ажыл-ишчилериниң ортузунда эде тургустунуушкун оожум чоруп турарын айтыр херек. Ажыл-агый механизмин эде тургузар, дериг-херекселдерин долу ажыглаар, күш-ажылды организастаарын сайзыраңгайжыдар, бригада керээзин калбаа-биле нептередир талазы-биле ажылды ам-даа четпес организастап турар.

Бот-орулга-чарылганың ажыы билин, «хынын» тыва бээр ындыг тудугжуларны эргелеп башкарылганың үндезиннеринге өөредир ажылды организастаары эргежок чугула боор турар. Күш-ажылды организастаарын ам-даа чедир сайзыратпайн турарындан ажыл шагының чидирин болдуруп турар таварылгалар бар. АКМК-ның аппаратының бодунда безин ажыл шагындан озалдаар, ажылдан эрте чоруур чоруктар бар. Бо чылдың январь айда безин аппарат ажылдакчыларындан 12 кижи ажылынга озалдап келген. Оларның озалдап келгени 2—5—10 минуталарын кады санап кээрге, ниитизи-биле 17 шак 20 минута болган. Ийи ажыл хүнү-биле деңнежир бо үе-шакты, чоп ажыглаан болза, кандыг-даа үүлени бүдүрүп ап болур. АКМК-ның ажылында чамдык чедиишкиннер бар-даа болза, четпестер ам-даа хөй боор турар. Ынчангаш колоннаның удуртукчулары негелделиг чорукту күштелдирер, сагылга-чурумну быжыглаар дээш ам-даа шудургу ажылдаар ужурлуг.

Бо бөлүк материалдарын М. ОЮН организастап белеткээн.

БЕДИК ТУРУШТА

ЭСТОН ССР. Падей районда «Эстония» колхозу эрткен чылын сүт саап алырының талазы-биле бедик көргүзүгнү чедип алган. Инектен-не 6712 килограмм сүттү саап алган. Эстон ССР-ниң Дээди Совединиң депутады Вайда Кээптиң удурткан бригадазының бир фермазы инек бүрүзүндөн-не 7223 килограмм сүттү саткан. Ол дээрге, мал ажылдакчыларының бирги черни ээлеп, чедиишкинниг ажылдааны-дыр.

Мал чемин бүдүрерин эки тургусканындан, күш-ажылды бодамчалыг организастап тургусканының түңнелинде чедиишкиннер чедип алдынган.

Фермада саалданы хүнде үш катап чорудуп турарындан чижек-биле 10 хуу сүттү немелдеге ап турар. Колхозтуң малчыннары уксаажыдылга ажылын уламчылап чорудуп турар.

«Эстонияның» фермаларының өстүргени инектерни болгаш бугажыгаштарын чурттуң хөй-хөй ажыл-агыйлары болгаш уксаажыдылга станциялары күзелдии-биле садып ап турарлар.

ЧУРУКТА: эң мурнакчы саанчы С. Метсис. Чылда инек бүрүзүндөн-не 8000 килограмм сүттү саап ап турар.

Э. ТАРКПЕАНЫҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохроиказы.

АМ КАНДЫГЫЛ?

«Шекпээр» совхозтуң Сут-Кажаа сүт-бараан фермазының коллективи эрткен 1986 чылда кошкак ажылдааш, сүт бүдүрер планын күүсетпээн. Эрткен чылын ук коллектив 40 тонна сүт саап алыр турган, 36,4 тонна сүт саггаш ийикпе, даалгазын 91,1 хуу күүсеткен. Ооң кол чылдагааны болза, саар инектерниң ажаалда-чемгерилгезин, одарладыышкынын, суггарылгазын багай организастааны-дан болгаш өске-даа чылдагааннардан болган.

Амгы үеде ук ферманың коллективи эрткен чылдың четпестерин болгаш частырыгларын бо чылын катаптавас дээш бодунуң ажылын эде тургузуп эгелээн. Бо хүннерде ында мал ниитизи-биле 710 баш, ооң иштинде 262 инекти саап турар. Саанчылар хүн бүрүде ортумаа-биле 1200 кг сүттү саап ап, күрүнеге дужаап турар. Бо чылын саар инектерин бүрүн тургузу азыралда, сагбас инектерни чарлык азыралда тургускан, оларның рацион ёзугаар чемгерип турар. Оларның ажаалда-чемгерилгези эрткен чылдан экижээн, мал чемин чымчадыр хайындырар цех ажылдап, кадыг чемнерни — саванның сигенин чымчадып, хээндектеп малга берип турар. Сула, арбай далганын сиген далганы, чарба-биле холааш, бызааларны, арбай, ак-тараа далганын чарба-биле холааш, инектерин чемгерип турар.

Сут-Кажаа сүт-бараан фермазында ниитизи-биле 65 кижи ажылдап турар, коллективте бо чылын коммунистиг күш-ажыл школазын болгаш зооветеринарлыг өөредилгени организастаан, олар айда бир удаа кичээлдерин эрттирип турар. Ферманың ажылын экижидеринче угландырган бо бүгү алдынган хемчеглерниң түңнелинде, ажылда чамдык бурунгаарлаашкыннар чедип алдынганын демдеглээри чугула. Чижээлээрге, ферманың январь 25-ке чедир ниити сүт саалдазын эрткен чылдың январының түңнелинге деңнээрге, 8,3 тонна хөй болган. Ферманың арыг-шевери эвээш. Саанчылар Б. Саая, М. Куулар, С. Саая олар ол хүннерге чедир тус-тузунда 3257, 3240 болгаш 2570 кг сүттү саггаш, социалистиг чарышка мурнап турар. Инек кадарчылары З. Саттың, К. Сарыгларның, К. Кууларның, бызаа ажаакчылары Н. Кууларның, А. Кууларның ажылы мактаалдыг. Комсомолчулар А. Монгуш, В. Монгуш, Р. Сарыглар, У. Ондар болгаш өскелер-даа күш-ажылга кызымаккай болгаш хөй-ниити ажылынга идепкейлиг. Фермада аныяктарны комсомол организациязының секретары Ирина Ооржак багай эвес удуртуп турар.

Сут-Кажаа сүт-бараан фермазынга ажылдап, чурттап турар кижилерниң амыдыралын экижидер талазы-биле элээн эки хемчеглер алдынган. Чижээлээрге, чоокта чаа ында эъш чем магазинин, столовая, эмнелге салбырын ажыткан, хүн-хүнде доктаамал ажылдаар уруглар яслизи, эмнелге салбыры, чунар-бажың ажылдап турар. Бо болза, кижи факторунуң бүдүрүлгеге салдарының дээштиинге эргежок чугула чүүлдер болур.

Сут-Кажаа сүт-бараан фермазының ажылын экижидеринге болгаш эде тургузарынга ам-даа хөй чүүлдерни кылыры негеттинер. Ол фермада четпестер болгаш чедир кылдынмаан ажылдар ам-даа хөй. Ында кажааларының иштии-даштының арыг-шевери, малдың чемгерилгези чогуур негелдеге дүүшпес, немелделерни чедир бербейн турар. Чаа төрээн бызаалар ийи-чаңгыстап аарып, өлүр таварылгалар бар. Чоокта чаа саар инектер кажаазының сүт дамчыдар системазынга болган аварияны эдер ажылдарны кончуг шүшпен чорудкан.

Ферма коллективиниң кол сорулгазы — үстүнде демдеглеттинген четпестерни дүрген чайладыр, бо чылдың планныг даалгаларын хуусаа бетинде күүседир, оон-биле Улуг Октябрьның 70 чылын төлептиг уткуур дээш социалистиг чарышты калбарткаш, күжениишкинниг ажылдаары.

М.-Б. ООРЖАК.

Хоорай, суурларывыстың аян-шинчизи

ЭЭНЗИРЭЭН КУДУМЧУ, КАТКАН ЫЯШТАР

«Коммунизмче оруу» совхозу Өвүр районда бир улуг ажыл-агыйларның бирээзи. Ол колхоз турар үелеп бээр бо үеге чедир дыка хөгжээн. Бичии чылдарымда аңаа чурттап чордум. Эрткен үелерин сактырымга, караамга олчаан чуруттунуп келир-дир. 1950—60 чылдар үези чүве. Ынчан колхоз даргазы Александр Топаевич Шаалы турду. Оон удурткан ажыл-агыйы дээре черлерниң бирээзи турган. Үениң негелдезин-биле чоннуң амыдыралы дыка экижээн. Узун, делгем саң дорт баткан Октябрьская кудумчузу дыка көрүштүг. Бажың бүрүзү ижак-херимниг. Дуззалал ажыл-агыйын туттпайн орар өреге безин ховар чүве. Колдуунда өреге бүрүзү ногаа аймаан тараан, хой-малдыг болгаш дагаалардыг.

Амгы бо эзе тургустунуушкуну үезиндеги байдалды демнээрге, мырыңай дедир барган. Чаңгыс-даа дагаа азырап орар улус безин көзүлбеди. Амгы чаагай амыдыралда мынчаар чурттаарга болур бе? Чок болбайн. Клуб дужунга дужашкак чараш ийи садчыгаш бар чүве. Бис бичии оолдар турган аңаа ойнаар турдувус. Сөөлүнде ол садчыгаштар арга-арыг кылдыр, ширгайлаандыр өскен. Кайнын-даа келген чон ол садчыгаштарны дыка сонуурган, магадаар чүве. Суур чаагайжылгазынга ол үеде оңза кичээнгейге ап, чылдың дөрт эргилдезинде чаартың, көрүштүг болурунга чурттакчыларның болгаш кедээ Совет күүскомунуң сагыш салыры ол хире турган.

Өскен-төрээн чуртумга бо-ла чеде бээр кижи мен. Чоокта чаа баарымга, чаагайжылгазы черле сагыжымга четпеди. Чүге дээрге бети кыдыы демги магадап чугаалажыр садчыгаштар безин тоймагланган болган. Чонуң шаган бээр эгелеп каан эки чаңчылдарын уламчылап, ээ ёзу-биле көрбезиниң бир херечизи-болдур. Ол садчыгаштар орну хоозураан, хамык ыяштар суггарып, ажааваанындан каткан, хөй кезиин одура кескеш оттулуп каапкан. Ам чүгле оларның тожектери арткан көргеш, кижи чаржынар чорду.

Сөөлгү үеде суур чаагайжылгазынче кичээнгей кошкаан. Ылангыя Шык кудумчузунуң бажыңнары ээнзирээн. Ында чурттакчылыг бажың саныг. Оларның безин кажаа-херимнери чок. Амгы үеде кижи факторунче кичээнгей — бирги черге тургузар турда, мынчаар чурттаарга черле болбас. Эзе тургустунуушкунуу ог-бүледен эгелээрин доктаал-шиитпирлерде онзалаан болгай. Бо хире чаагай үеде дуззалал ажыл-агыйын ог-бүлелер боттарывыс сайзыраткайн орарывыска кайын болур. Эрткен чылын суур иизэн кадартыр кижи тывар дээш кедээ Совет күүскому чалашкан. Моон түңнелинде совхозтуң девискээринге тараан меңе болгаш картофели суур малының дою болган. Солчур кедээ Советиниң күүском даргазы Чечек Сыгдыковна Чыпсыя үстүнде четпестерни кажан чайладыр деп бодал орар ирги?

К. КАРА-МОНГУШ, районнуң РАҮК чөвүлелиниң улуг агрономузу.
Өвүр район.

КАРАККА ЧАРЖЫНЧЫГ

Бо черниң уйдезин чурттакчыларының бирээзи мен. Суур каракка көзүлдүр-ле өзүп сайзыраан. Үе-биле деңге хөгжээн бо суурда сагыш өйүп келир бир айтырыгның дугайын маңаа чугаалаксадым.

Шаанда суур чаа туттунуп турар үеде, амгы дег хөй ижи машина-техника кайда боор. Чурттакчылар хамык ажылды колдуунда хол-биле кылыр турдувус. Ынчангы бир кылган ажылывыстың бирээзи — суурнуң бажындан бээр нуду баткан буга болур. Ол бугадан аккан суг суурнуң кол кудумчуларын хандырып келген. Барык өреге бүрүзү ооң дузазы-биле ногааны тарып чиир чораан. Амгы үеде ол чаагай чаңчыл чидип бар чорууру хомудаанчыг. Өг-бүлелерниң демир-хүүрек, кускуннар-биле казып турганш, бадырган суу чүгле 1980 чылга чедир аккан. Оон кол чылдарны чүдел? Олче сагыш салыр улус чогунда. Шаандагы улустуң кылыын каан эки ажылын үнелеп билбеанипсте-дир. Буганың бажын суг өскээр чаре алгаш барган. Ону эдип кылып алыр болза, чурттакчыларга чаагайжылгага ажылынга дыка-ла дузалыг.

Сөөлгү чылдарда Берт-Даг суурнуң албан черлериниң, организацияларының болгаш чурттакчыларының девискээринге кандыг-даа ыяштар тарып каарга, ажаалда чогундан кадып каар. Чижээлээрге, 1976 чылда Бай-Хаактан 300 дес шарлан экелгеш тараан. Оон чүгле 18-и үнүп турар. 1985 чылда база-ла ол-ла черден 400 дес шарлан экелгеен. Амгы үеде ооң чүгле тозу үнүп турар. Моон аңгыда шиви, пөш, терек болгаш өске-даа ногаан өзүмнер тарааш, чежени кадырбаан дээрил. Бо бүгү чайгаар үнген үнүштер боду бүткен черинге турган болза, дыка-ла ажыктыг.

Суурнуң төп кудумчуларында, чижээлээрге, контора, магазин, почта салбырының чанында херимнеп каан черлерде олурткан ыяштарны суг сөөртүр машина 5—6 айга чедир суггарар. Оон ынай соксап каар. Удаваанда саргарып, куурарып калган боор. Амгы эзе тургустунуушкун, дүргедээшкин үезинде мынчаар чурттап болур бе? Нарын тургузуглуг күчүлүг тракторлар амгы үеде каш ынзы бар. Оларның-биле ук буганы эдип ап болурунуң аргалары бар. Чүгле аңаа бот-идепкей херек. Чайгаар үнген бойдусту мынчаар камналга чок ажыглаарывыска, канчап-даа таарымча чок. Ынчангаш совхоз дирекциязы, партком база кедээ Совет күүскому суурнуң чаагайжылгазынче болгаш ногаанчылгазынче оңза сагышты салырын чурттакчылар күзеп турар.

М. МААДЫР.
Тес-Хем район.

«ҮҮЖЕЛЕНГЕН» БОК

Амдайгын суурга чорбаан кижи ону кайы ырактан көөрге, дыка чараш көстүр. Чүге дээрге, ук суур хөлбейендир чалгып чыдар хол кыдыында турар. Чурттакчыларның бажыңнары чаңгыс аай телевидение-биле туттунган болгаш, көрүштүг сүргей. Ында ийи каът школа, эмнелге, магазин, ясли-сад болгаш өске-даа черлер бар. Бо дээрге чоннуң хуу бүрүзе чаагай амыдыралының бир көскү херечизи-дир. Ынчалзажок ыяш маңаа бир таарышпайн турар айтырыывысты чугаалаксадым.

Чүл ол? Бо болза ында чурттакчыларның суур девискээриниң аян-хевирин баксырадып турарында. Чылдың дөрт эргилдезинде суур чаагайжылгазын чорудар болгай. Чурттакчылар девискээриндеен аштап-арыглаан богун суур чоогундан ырак эвесте төп турары канчап-даа таарымча чок. Маңаа бир-ле лугаар келген кижи, ырактан ол оваалаңган боктарны көргеш, бозур-бозур базырыктар деп бодаар. Ол «үүжеленген» бокта чүү-даа бар. Суурдан ырак эвесте төккен бок чоннуң кадыкшылынга хоралыг-даа боор болгай. Ынчангаш «Ак-Чыраа» совхозтуң дирекциязы база кедээ Совет күүскому бо айтырыгже сагыш салып, бир хемчээл алыр боор деп идегедим.

М. ДОНГАК.
Өвүр район.

БАЛЫКЧЫЛАР КАМГАЛАТТЫНГАН

Кызыгааржылар айтылыды бир-ле дугаарында өскерип каапкан. Кижилерни, автомашиналарны, мотоциклдерни катай эрик чыдымындан дош аңгылангаш, ажыи далайже алгаш барганын олар радио-биле дыңнатхан. «Ленинград» ледокол дыйнадыгны хүлээп алган. Дош улам-на хавылап чорупкан. Олче хамааты ужар чүүлдүн чертоледу ужуп үнүпкен.

Хат кежээлээн. Дош минута иштинде кезек-кезек кылдыр тоглап буступ болур. Оларның камгалакчылары — моряктар, авиаторлар, болгаш кызыгааржылар дүргени болгаш аваангыр хеделгеннер. Ооң түңнелинде 44 балык тударыңга ынактар болгаш оларның транспорт херекселдери камгалаттынып, эрикче үндүртүнген.

И. ЗОЛОТАРЕВ,
Хабаровск. СЭТА-ның корр.

Делегей медээлери

БЫЖЫГ ТАЙБЫҢ ДЭЭШ

«Ядролуг чепсек чок делегей дээш, кижи төрелгетенниң дириг арттырары дээш» делегей шуулганының киржикчилери-биле СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң ужуражылгазының болгаш аңаа кылган чугаазының дугайын даштыкы чурттарның парлалгазы болгаш массалыг информацияның өске-даа чепсектери калбаа-биле таймыбырлап бижип турар.

ВАРШАВА. «Ядролуг чепсек чок делегей дээш, кижи төрелгетенниң дириг арттырары дээш» Москва шуулганы, ооң киржикчилеринге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң чугаазы Польшада улуг сонуургалды бодурган. Польшаның телевидениези М. С. Горбачевтуң чугаазын долузу-биле дамчыткан. Ук шуулганга киришкен Польшаның Эртемнер академиязының президентизи Ян Костшевский чуртунга ээп келгеш: Амгы үеде ядролуг чепсеглелиишкин дециеттинер чүве чок хемчээлге четкен дээрзинге шуулганның бүгү киржикчилери чөпшээрешкен деп медеглээн. Ынчангаш ядролуг чепсекти узуткаар, ядролуг энергияны тайбың сорулгага ажыглаар дээш делегейниң бүрүнгаар деңнииргелиг күштери бир демниг демнисежир херек деп, ол чугаалаан.

ПАНАМА. Москвага болган делегей шуулганынга М. С. Горбачевтуң чугаазы Совет Эвилелиниң чепсеглениишкинин дүжүрер, ядролуг чепсекти шуут хоруурунуң дугайында быжыг болгаш конструктивтиг турушун база катап бадыткаан деп, хамааржышпас чорук болгаш тайбың камгалалының Панама национал чөвүлелдиң хүндүлүг даргазы Эстер Мария Оссес СЭТА-ның корреспондентизинге чугаалаан. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының чугула айтырыгларның талазы-биле чугаалажыышкыннарны кылырынче кыйгырыы делегейге тайбыңны быжыглаарынга улуг ужурдуг дузалыг боор турар деп, ол демдеглээн.

БОГОТА. М. С. Горбачевтуң Кремльге, «Ядролуг чепсек чок делегей дээш, кижи төрелгетенниң дириг арттырары дээш» шуулганның киржикчилеринге чугаалаан чугаазы Совет чазактың делегейге тайбыңны быжыглаар, ядролуг чепсекти узуткаар дугайында бирги черге айтырыгларынче доктаамал кичээнгейин салып келгенин база катап бадыткаан деп, колумбий сенатор Хайме Монтойя СЭТА-ның корреспондентизинге берген интервьюзунга чугаалаан. Бистиң ядролуг амгы чүс чылдыкта кижи төрелгетенниң эргежиинге хамааржыр айтырыгларны чаа политиктиг ёзу-биле угаап көөрүнүң чугулазынче совет удуртукчу кичээнгейин угландырган. Ол кончуг шын. Космосче ядролуг чепсекти үндүрерин дүжүрүрдүг чорукту чаргылеңдирер. Чурттар аразынга бот-боттарынга идегежир чорукту чок болдурар болгаш ядролуг дайынның хай бооп өскүй бээринге барымдаалаш тургузуптар. Ынчангаш ядролуг чепсекти узуткаарынга шиитпирлиг базымны кылыры делегейниң тайбыңга ынакшылдыг бүгү күштерин деп негеттинип турар деп, ол медеглээн.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

✦ ПЕКИН. Кыдаттың чиик үлетпүр бүдүрүлгелериниң удуртур ажылдакчыларының хуралы чоокта чаа болуп эрткен. КУР-нуң чиик үлетпүрүнүң материал-техниктиг баазазын быжыглаар дугайында айтырыгны аңаа чугаалашкан. Сөөлгү чылдарда чурттуң чиик үлетпүрү шапкыны-биле хөгжүп орар. 1986 чылда чиик үлетпүрүнүң продукциязын 172,6 млрд. юань акшага бүдүрген. Ол дээрге, ооң мурнунда чылда турганы-биле деңнээрге 11,5 хуу хөй. Ындыг болзажок Кыдатта, ылаңгыя кедээ черлерде калбак хереглелдиң бараанпары чедишпейн турар деп хуралдан демдеглээн.

Чиик үлетпүрүнүң продукциязы-биле чонну хандырарын экижидери-биле чедиги беш чылда (1986—1990 чылдарда) бо адырның материал-техниктиг баазазын быжыглаарының дугайында айтырыгны хуралга чугаалашкан.

Бо сорулганы боттандырарынга бүдүрүлгеге шынгыы камналганы тургузарын чугула деп, кыдат солуннар бижип турар.

✦ БУДАПЕШТ. ЭДЧ кежигүнү чурттарның экспертериниң болуп эрткен хуралынга быжыг болгаш үр үеде ажыглаттынар демир-орук рельстерин Венгрияның Мишкольц хоорайынга бүдүрүп эгелээр деп шиитпирин хүлээп алган. Ону кылырынга херектиг эки шынарлыг металлды бо хоорайда ээлдирип турар.

1990 чылга чедир Венгрияның металлургтары бүдүн чартык муң тонна хире эки шынарлыг кайны ээлдирерин хүлээнип турар.

✦ ТИРАНА. Албанияның бо беш чылда социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүрген чедиринге эртем улуг рольду ойнаар ужурлуг деп санап турар. Улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларын хөгжүдеринге сөөлгү чылдарда эртем улуг салымкыын киирип турар апарган, деп «Зерри и Популлит» солун бижээн. Чижээлээрге, Шкодерде кукуруза болгаш рис өстүрер талазы-биле институттуң ажылдакчылары ол культураларның дүжүдүн бедидер талазы-биле элээн дуржулганы мөөңнээн. Гидротехниктиг объектилер төлевилээр болгаш тудар база геология институттарының коллективтери чооку каш чылдардан бээр чедиишкиннерге ажылдап келген.

Албанияның эртемденнери бо беш чылда нефть, хөмүрдаш, хром, чес болгаш чер иштиниң өске-даа байлактарын дилеп тыварынче, бүдүрүлгеге шиңгээдиринче кол кичээнгейин салып турар деп, солун бижээн.

(СЭТА).

КЫДАТТЫҢ ЧОНУНУҢ САНЫ

ПЕКИН. Эрткен чылын КУР-нуң чурттакчы чонунуң саны 1985 чылда турганы-биле деңнээрге 14 миллион кижиге өскен болгаш ам 1 миллиард 60 миллион кижи четкен. Бо сан-медээлер Синьхуа агентилелиниң тараткан КУР-нуң күрүнениң статистика эргелелиниң дыңнадыынга кирип турар.

(СЭТА).

АЭС ТУДУУ

ГАВАНА. Кубада «Хурагуа» деп баштайгы атомнуг электри станциязының (Сьенфуэгос провинциязы) тудугжулары бетоннап кылыр ажылдарын бирги ээлчээн графикте айытканындан алды ай эрте доозупканнар. Барык-ла 90 муң хире тонна тускай маркалыг бетонун станцияның бирги болгаш ийиги энергоблоктарының, машина залының, хирлени берген сугларын арыглаар тускай корпузунуң болгаш чамдык дузалал объектилериниң дөжээнге база ханаларынга кудуп, быжыглаан. Ылаптыг хыналда чорутканының соонда хүлээп алыр комиссия кылдыртан ажылдарның шынарын эки деп дөткээн.

Экспертерниң санап турары-биле алырга, Сьенфуэгос провинцияга бойдустуң ындыг халавы дыка кулу боол болур-даа болза, Рихтерниң санналгазы ёзугаар 8 балл чедир күштүг чер шимчээшкиниң болу берген таварылгада республиканың бо чугула энергетика объектизиниң айыыл чок чоруун хандырып шыдаар фундаментин тургузуп алырынга тудугжуларга үш чыл негеттинген.

Улус ажыл-агыйын улам ынай хөгжүдеринге «Хурагуа» АЭС чугула ужур-дузалыг болганы-биле станцияның тудуу эң баштай кылып турарыбиле мөгаддыг болуп турар. Ам ооң тудуунда тудугжуларның 10 муң кижилиг отряды хаара туттунган. Кубачыларның чорга арал-биле адап турары чүс чылдың ол тудуу — оон аңгыда мурнаачы дуржулганың школазы база болуп турар. АЭС-ти тудуп тургузарынга техниктиг дузаны чедирип турар совет инженерлер болгаш ажылчыннар боттарының куба үе-чергелеринге билиглерин харам чок берип турар. Ажылдарны дешпилгелиг аргалар ёзугаар чорудуп турар. Тудугжулар оңза кичээнгейин шынарның болгаш күш-ажылды организастаарының айтырыгларынче угландырып турар.

Тудуп турар АЭС-тиң дөрт реакторларының бирээзиниң не төлевилээн күчүзү 400 мегаватт ажа бээр. Чурттуң бүгү электри станцияларының революцияга чедир чеже электри энергиязын берип турган болдур, ол хирени АЭС чылдың-на берип турар апаар. Куба энергетиканың ваажок улуг күчүлүг станциязын ажыглаалга киирери национал үлетпүрүнүң энергия ажыглалын чүгле ийи катап улгаттырар эвес, харын-даа чылдың 2,4 миллион тонна нефтиниң камнап алыр аргазы бээр. Ол дээрге республиканың чылыг электри станцияларының кывар-чаар материалдарга ниити хереглелиниң 70 хире хуузу болуп турар.

(СЭТА).

ОВААРЫМЧАЛЫГ БОЛУҢАР!

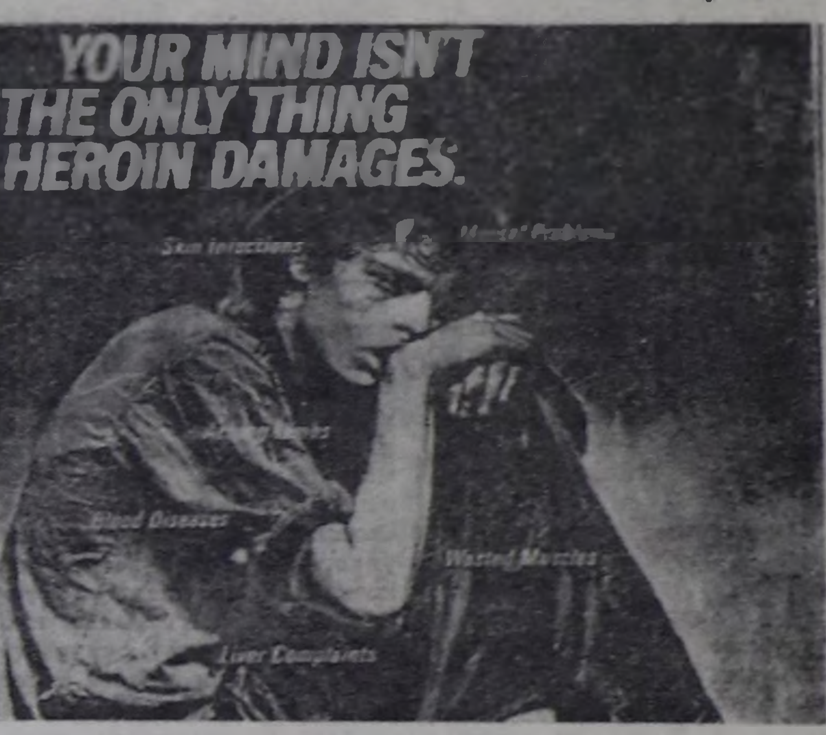

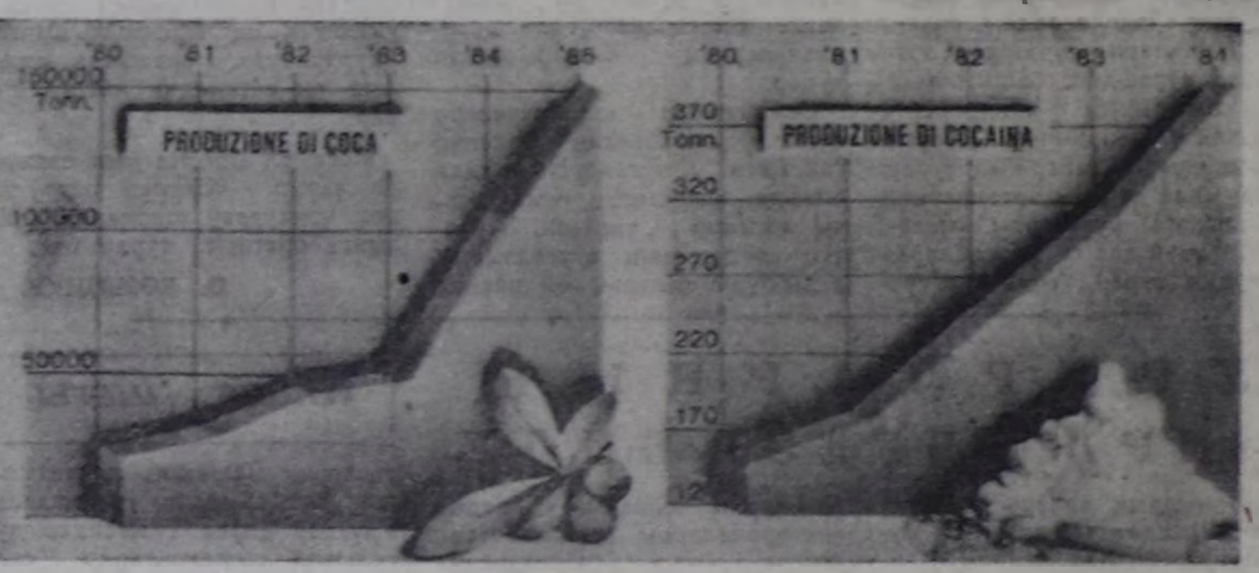

АК ӨЛҮМ!

Барыын Европаның парлаалгазындан алган бо чурук XX чүс чылда кижи төрелгетенниң эң-не коргунчуг халавының бирээзи болур наркоманияны тодаргайы-биле көргүзүп турар. «Сээң, мээң — героинниң үрен турар кара чаңгыс чүүлү эвес-тир. Психиктиг аарыгларның, кеже хадаварлыг аарыгларның болгаш чүстер аарылрының чылдагааны, шыңгаанның харыксырап баксыраарынга болгаш кижи-шөйүндүлериниң үрелиринге ол чедирип турар» деп, аныяктарга журналдың парлаан плакадында мынча деп бижээн.

Амгы үеде наркомания калбаа-биле нептерээн болгаш капиталистиг бүгү чурттарның херек кырында хаара тудуп, аныяктарны, бичии уругларны-даа кээргевейн аайтылеп-дың бүгү кезектеринге кыжанып турар. Наркотиктерге контроль талазы-биле Делегей комитединиң Венада парлап үндүрген чыл илеткелинде кылган түңнел ындыг болган. Чамдык чурттарда наркотиктиг чүүлдерге сундугуушкуну ону национал халап кылдыр көөр ындыг хемчээлдерге четкениниң фактылары ону херечилеп турар. Чамдык күрүнелерниң удуртукчулары наркоманияны национал айыыл чок чорукка боттуг айыыл кылдыр чарлаан. Наркотиктиг чүүлдерни белеткээр талазы-биле хоойлуга удур ажыл-чорудуганы хөй таварылгаларда кем-херек үүлгедикчилери болгаш мафия акшаланчыырын болгаш организастан чорудуп турар. Олар делегейде харыызаалыг болгаш саң-хөө бөлүктеринге киржикчилерлиг болуп турар. Чамдык черлерде «ак өлүмнү» садып саарып турары улуг демчээлдиг өске-даа кем-херек үүлгедиглери-биле сырый холбаалыг. Ол садыглааншин боо-чепсекти садары-биле база хоралакчы ажыл-чорудулгалар-биле, делегей терроризм-биле каттыжып турар. Наркотиктерни хоойлуга удур садыглаан турарында кирип турар хөй санныг акша-хөрениң янзы-бүрү кажарлашкыннар-биле ажы-биле ажыглап турар болгаш ол чорук экономиктиг болгаш ниитилел тургузуглары коштадырынга чедирип, күчүлээшкиниң болгаш хээлилээшкиннерни болдуруп турар.

ЧУРУКТАРДА: наркотиктиг чүүлдерни болгаш арыг кокаинни белеткен кылырынга чиг этти 80 чылдарда бүдүрүп үндүрүп турганының өзүлдезин көргүскен диаграмма.

СЭТА-ның фотохроникази.

Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези

ЭМЧИ ШЫНЗЫЛГАЗЫ, ЧИИГЕТКЕН АРАГА БОЛГАШ ӨСКЕ-ДАА

Тожу районнуң ишчилери шудургу күш-ажылдың ээлчээнде. Ырак-узак ол булуңнуң ишчилери хүн бүрүнүң амыдыралындан хоорулбайн күрүнеге өлүк, эът, ыяш дужаар планын чедиишкиннинг күүседип турар. Тоора-Хемниң база өске-даа суурларының ишчилери, тайга-даскылда малчыннар, аңчылар боттарының мурнунга салган сорулгаларын чедиишкиннинг күүседиринге шиитпирлиглер.

Республиканың арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демисел чорудар комиссиязының кежигүннери аңаа каш хонук ажылдааш, чамдык чогумчалыг эвес фактылар районнуң ажылчы чонунуң оон-даа эки ажылдаарынга шаптыктап турар дээрзин илереткеннер. Ол чүл дээрге чамдык бүдүрүлгелерде, албан черлеринде болгаш организацияларда арагалаар чорукторны ам-даа илерет турары.

Арагалаашкынга удур ажыл ниитизи-биле районда чоруп турар дээрзин республика комиссиязының болгаш улус депутаттарының район Советиниң күүскомунуң каттышкан хуралынга демдеглээн. Чижээ, Азас кедээ Советиниң күүскому арагалаашкынга удур доктаал үнгенден бээр үеде 18 хуралды эрттирген, арага ижеринге сундулуг 90 хамаатының херээн сайгарган. Оларның 42-зин торгаан.

Тоора-Хем кедээ Советиниң чаңгызы В. Дорофеев удурткан комиссия чүгле эрткен чылын 9 катап хуралдаан. Аңаа чуруум хажыдыкчыларын сайгарарындан аңгыда, чамдык организациялар удуртукчуларын арагалаар чорукка удур кандыг хемчег ап турарын база дыңнап чугаалашканын чедимчелиг деп хуралга демдеглээн. Ол ышкаш ук комиссияның кежигүннери учётта турар ог-бүлелерни кезип, ында байдалды сонуурган, бажынга ээртир суксун белеткээр чорукторны илередип тып турар. «Арагалаашкынга удур» деп стендиниң, «Олар бистиң алдарывысты баксырадып турар» деп фото-чуруктуг солуну үндүрүп турар. Арага ижип алгаш, хөй-ниитиниң корум-чурумун хажыдар 20 хамаатыга сагындырыгны база комиссия кежигүннери берген, 11 кижиниң албадал-биле эмнээр черже чоруткан.

Партияның болгаш чазактың бо доктаалын күүседир талазы-биле райкүүскомунуң иштики херектер килдизи база ажылын идепкейжиткен дээрзин комиссия демдеглээн. Арагалаашкын уржуунда корум-чурум хажыткан дээш 130 кижиге карысалга онааган, оларның аразында пазы четпээннер база бар. Ниитизи-биле кем-херек үүлгедир чорук кызырылган. 27 кижиниң брага хайындырган дээш торгаан.

Районнуң суурларында ээрик кижилерниң көзүлбестээни, бүдүрүлгелерде болгаш албан черлеринде прогулдаар чорукторның, брак кылыгларның кызырылганы бо ажылдарның түңнели болуп турар. Ынчалза-даа бүгү чүвени Тожуда чогумчалыг дээри ам-даа эрте. Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демисел чогуур деңнелге четпейн турар. Бо талазы-биле хүн бүрү, доктаамал чорудар ажыл үттүндүрүп бар чыдар дээрзин комиссия демдеглээн. Колдуунда арага садарын кызыгаарлаан чорукче көрүнгеш олурупкан. Араганы талоннап садып турары корум-чурумну ажыжилеринге улуг дузалыг болуп турары чугаажок. Ынчалза-даа профилактиктиг хемчеглерни ам-даа күштелдирери чугула. Чогум ол ажыл Тожуда ындыг-ла эки эвес.

Хамыктың мурнунда арага ишпес чорук дээш демиселдиң эге организацияларын тургузары чугула. Оларны чамдык черлерде, чижээ район эмнелгезинде, ыяш үлетпүр ажыл-агыйында тургусааан. А тургустунган 28 организацияның көскү кылыпкан ажылы чок.

Районда арага ишпес чорук дээш демисел ниитилелиниң ажылы эрегей. Ооң баштаар чери хуралын доктаамал чыылдырбайн, ойу келген айтырыгларны чогуур үезинде шиитпирлевейн турар. Баштаар чер кежигүнүнге соңгуткан 9 кижиниң чүгле 5-и эрткен. Эге организацияларның удуртукчуларының өөредилгезин чорутпайн турар.

Ниитилелдиң баштаар чериниң харыысаалгалыг секретарынга ажылдаар чер тускайлап бербээн, телефон харылзаазы-биле хандыртынмаан. Район Советиниң ажылынга ону хаара тутпайн, ажыл-херектиң байдалының дугайында аңаа дыңнатпайн турар.

Районда эки эгелээшкин бар. Ол чүл дээрге «Май 1» совхозтуң ишчилериниң Ий кедээ Советтиң девискээринге арага ишпес зонаны тургузары, талондан ойталаар деп саналды үндүргени болур. Ол эгелээшкинниң канчаар күүседиин, кандыг деткимче алганын комиссия болгаш күүском кежигүннериниң каттышкан хуралынга ук ажыл-агыйның директору В. Ч. Куулардан айтырган.

— Совхозтуң ивижилериниң, механизаторларының болгаш өске-даа ажылчыннарының бо саналын партком, дирекция нази-биле деткээн —деп, Валентин Чамыянович чугаалаан. — Ынчалза-даа ол деткимче оон даштыкче үнмээни хомудаанчыг. Ону харын-даа Ий ортумак школазының, Советтиң девискээринде турар Тоора-Хемниң кадыкшылга школазының коллективтери деткивээн. Оон туржук кедээ Совет күүскомунуң ажылдакчылары безин талондан ойталаар деп саналды хүлээп албаан.

Бо талазы-биле район Советиниң күүском кежигүннериниң четпес ажылын хуралга шугумчулээн. Райкүүскомунуң иштики херектер болгаш культура килдистеринде арагалаар турган чорукторның фактылары бар.

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселге кадык камгалал органнарының ажылдакчыларының ролю дыка улуг болгай. Араганың хоразының дугайында профилактиканы чорудар, тайылбыр ажылын кылыр ужурлуглар. Ындыг турбуже, оларның номчаан лекциялары, бееседалары ээзээ. Район эмнелгезинде наркология салбыры ам-даа ажыттынмаан. Арага ишпес чорук дээш ниитилелдиң эге организациязы район эмнелгезинде мынчага тургустунмаан.

Оон туржук, эмнелге ажылдакчылары чамдык аарыг кижилерге арага садып ижер ужурлуг кижи деп шынзылга берип турган таварылгалар база бар. Ылангыя Ырбан суурда ындыг шынзылгаларны хойну берип турар.

Комиссия кежигүннери районнуң садыг организацияларының ажылынга база доктаагаан. Бараан аймаан, ылангыя аъш-чем продуктуларын чедиперин, оруктуң ырак-узаандан харын бо районче ээртир суксунну мурнадырын далажып турар чоруктар бар. Арага аймаан сөөртүрүнге агаар транспортун безин ажыглап турган. Ол хирезинде кат хандызы, конфета аймаа, ээртпес суксуннар чок, үлетпүр бараанпарындан спорт херекселдери чедишпес, чоннуң чугула хереглээр өске-даа бараанпары ховар болуп турар.

Бо талазы-биле район баштаар чериниң, ооң даргазы В. Л. Черновааның кылып турар ажылы дээш чок. Оон туржук, район даргазы боду ажылга ээрик келир фактылары болдуруп турган. Удуртукчунуң ындыг сула чоруун ажыглап алгаш, арага садарының чуруумун хажыдып турган ажылдакчылар база бар. Ол ышкаш 21 хар четпээн кижилерге арага садып турган фактылар база илереттинген. Садыгжы Махнева дээрзи 11 шил араганы талон чокка садыпкан болган, Ырбан суурда садыгжы Екимова кызыл араа өртээн бодунуң турарзы-биле чиигеткеш саткан.

Арага ижип, бодунуң төлеп чок чоруун көргускеннерге шыңгыы хемчег хүлээдирин ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Чарлыында айыткан. Ындыгларга кымның, кандыг хемчег онаарын тодаргайлаан. Ынчалза-даа арагалаашкынга удур демисел чорудар комиссиялар боттарының эргелерин болгаш хүлээлгелерин билбес чоруундан хажылыышкыннар база кылып турган. Чижээ, Азас кедээ Советиниң чаңгыга комиссия брага кылган кижилерни 300 рубль чедир торгааны шын эвес, ындыг торгаалды чүгле улус суду онаар болгай. Ол ышкаш Ий болгаш Сыстыг-Хем кедээ Советтериниң чаңгыда комиссиялар база боттарының эргелерин эрттир ажыглап тургулаан. Олар арагалаан кижилерге 100-даа, 30-даа рубльге торгаалдар онаап турганнар.

Ындыг хажыдыышкыннарны аңаа эрттирип, ол талазы-биле хемчег албайн турары дээш хуралга район прокурору эш Гаспарянны тургузуп, комиссиялар даргаларының өөредилгезинче кичээнгей салырын оон негээннер.

Арагалаар чорукка удур пропаганда чорудар кол төп — культура одаглары. Ындыг турбуже, районнуң культура бажыңнарында, кедээ клубтарда бо талазы-биле дээштиг ажыл ам-даа чорбайн турар. Культура килдизиниң эргелекчизи турган Г. Колду эрге-дужаалын соора ажыглаар, арагалаарынга хандыкшылдыг чоруу дээш ажылындан хостаан, ооң орнунга чаа кижини томуйлаан турбуже, бо ажыл ам-даа чер албайн турар. Ооң уламындан кежээлерде культура одагларынга «аксы чыттыг» аныяктар кээп тургулаар. Клубтарга кино эгелээр бетинде көрүкчүлер-биле ажыл чорутпайн турар.

Бо четпестерни чайладырып, райкүүскомдан, чер-чер Советтериниң күүскомнарындан, арага ишпес чорук дээш демиселдиң эки тура ниитилелиниң эге организацияларындан комиссия негээн.

Каттышкан хуралды Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселдиң республика комиссиязының даргазы К. А. Маспык-оол эрттирген.

А. ХРИПУНОВ,
арага ишпес чорук дээш демиселдиң республика ниитилелиниң харыысалгалыг секретары.

Д. ЧЫДЫМ,
«Шынның» корр.

КАИ экраны

КЫЗЫРЫЛЗА-ДАА...

Февральдың баштайгы он хонуунда республиканың автоорукатарынга транспорттуң озал-ондаа беш удаа болган, беш кижи кемдээн. Ол аварияларның 2-зин ээрик чолаачы кылган.

Мурнуку үелерге бодаарга, бо он хонукта озал-ондак болур чоруктуң саны кызырылган, ынчалза-даа чүве тоовас чоруктан айыыл-халап шуут читпейн турар дээрзин айтыр апаар. Чижээ, Агроүлетпүркүрк о м н у ң № 2 автобүдүрүлгезиниң чолаачызы И. Биче-оол Зил-557 деп маркалыг машина башкарып чораш, ээрик эрттир дүрген чоруп органындан септеп турган оруунче хөме тудкаш, машинаны аңдарган. Ооң түңнелинде чолаачы бажын, будуун кемдедип алган.

А «Чоңураа» совхозтуң чолаачызы Б. Сарыг-оол Газ-53 маркалыг машинаны ээрик башкарып чораш, аңдарган.

Бир эвес үстүнде бо чолаачылар ындыг харыысалга чок чорукту болдурбаан болза, автотранспорттуң озал-ондаа оон дээ эвээжээр турган.

Эрткен он хонук дургузунда КАИ ажылдакчылары Кызылга машинаны ээрик башкарып чораан 13 чолаачыны туткан, оларның 7-зи күрүне транспортун башкарып чораан. Оларның аразында Шагаан-Арыгдан келген А. Кызыл-оол, Черби школазында Д. Кара-оол, «Тыва суг тудуг» трестиниң № 5 КМК-зының ажылдакчызы И. Сафонов олар база бар.

Школа, бүдүрүлге, күш-ажыл

ХАРЫЛЗАА КОШКАК

«Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелиниң парткомунга «Ак-Довурак хоорайның № 3 профессионал-техниктиг училищезиниң удуртукчуларының, партия организацияларының болгаш оларның баазазы болур бүдүрүлгелерниң нипти билиг болгаш профессионал школаның реформазын боттандырары-биле кады чорудуп турар ажылының дугайында» айтырыгны дыңнап, чугаалашкан. Райкүүскомнуң улус өөредилге килдизиниң улуг инспектору К. К. Иргит информация кылган.

Хоорай школаларының болгаш училищениң коллективтери бижыглаткан бүдүрүлгелер-биле кады реформаның негелделеринге дүүштүр аныяк салгалды күш-ажылга белеткээр талазы-биле чамдык ажылдарны кылып келгенин демдеглээн:

«Тыва даг-дүгү» комбинат эрткен 1986 чылда шефке ап турар школаларынга 6000 рубльди үндүрүп берген. Училищеде болгаш школаларда 119, бааза бүдүрүлгеде 97 ажылчын олуттарны тускайлаан.

Бүгү школаларның кыс уругларынга кичээл эрттирериниң. № 1, 3 школаларда мергежилге өөредириниң кабинеттери дериттинген. Башкылар коллективтери күш-ажылга кижизидилге талазы-биле үр хуусаалыг пландарын ёзугаар ажылдап турар.

Кадрлар-биле багай эвес хандырып, хөй акша-хөреңгини чарыгдап, материалдыг баазаны экижиткениндеп күш-ажыл өөредилгезиниң шынары чоорту экижээн болгаш өөреникчилерниң сонуургалы бедээн. Школаның, профтехучилищениң доозукчуларындан чыл санында дыка хөй оолдар, кыстар янзы-бүрү мергежилге чедип ап, ажылчын аңгының одуруунче кирип турар.

Бүдүрүлге практиказын эрттириринге чамдык таарымчалыг байдалдар тургустунган. Кылдынып турар ажылдар-биле чергелештир школаларның, училищелерниң бааза бүдүрүлгелер-биле ажылында четпестер, чедир кылдынмайн турар ажылдар хөй.

Ак-Довурак хоорайда хөй бүдүрүлгелер, организациялар бар болганда, күш-ажыл өөредилгезин организастап болурунуң бүгү аргалары бар. Ында турар школаларны, профтехучилищени оларга бижыглаан дугайында хөй доктаал, шиитпир бижиттинген турбуже, аразында харылзаа, деминиг ажылы кошкак.

«Тыва даг-дүгү тудуг» эргелели (начальниги Э. Е. Пацук, парторганизация секретары В. З. Харченко) баазазында турар № 3 школаның өөреникчилериниң күш-ажыл өөредилгезиниң материал-баазазын бижыглаар, ажылга өөредир черлерин тускайлаар талазы-биле мынчага чедир кандыг-даа ажылдарны чорутпайн келген. Школа-биле аразында ийи талалыг керээ безин чардынмаан.

Чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелели (начальниги В. К. Сарыглар), Ак-Довурактың автобүдүрүлгези (начальниги И. Ю. Грейсеров), «Тыва даг-дүгү» комбинаттың амыдырал хандырылга килдизи (начальниги Кудрявцева), районнуң төп эмнелгези (кол эмчизи Л. Н. Саая), хлеб заводу (директору В. А. Тян) ышкаш улуг коллективтер баазазында турар школаларга материалдарны, эт-херекселдерни, акша-хөреңгини-даа тускайлап, келир үеде боттарынга ажылдаар кижилерни өөредип ап болур аргалыг. Ынчалза-даа бо коллективтерниң школа-биле харылзаазында мактаар хире чүве чок.

Бааза болур бүдүрүлгелерниң, организацияларының удуртукчулары, партия эге организацияларының секретарьлары школа реформазының айтырыгларын тоомча чок көрүп турары окта таарышпас.

ХПТУ-нуң, школаларның партия организациялары күш-ажыл өөредилгезиниң айтырыгларын хуралдарга тургуспайн, ону экижидеринче угланган боттуг хемчеглер ажылдап кылбайн, удуртукчуларының отчёттарын дыңнаарынче кичээнгей салбайн, ийи талалыг керээлерни күүсеттирер талазы-биле айтырыгларны көдүрбейн турар.

Ак-Довурактың № 1 школазында өөредилге мастерскаязының ажылы багай. №2 школада күш-ажыл кичээлин эрттирер кабинет чок.

Каййы-даа школаларның ортумак класстарының өөреникчилери ниитилелге ажыктыг күш-ажылче хаара туттунмайн келгени башкылар коллективтериниң ажылының кошкаан көргүзүп турар.

ХПТУ-нуң башкылары, мастерлери улус ажыл-агыйынга кадрлар белеткээр талазы-биле, кончуг оожум эде тургустунуп, өөредилге-кижизидилгелиг ажылды сайзыраңгайжыдарынче кичээнгей салбайн келген.

Школаларда дериттинген кабинеттер чогуур негелдеге дүүшпес.

Илереттинген четпестерни чайладып, школа реформазының негелдезин ёзугаар эде тургустунуп, ажылдаарын школаларның, профтехучилищениң бааза болур бүдүрүлгелериниң коммунистерниң каттышкан хуралдарын эрттирип, хемчеглерни дарый ажылдап кылырын парторганизациялардан партком негээн.

А. ХЕРТЕК,
«Шынның» корр.

ӨӨРЕДИГЛИГ СЕМИНАР

Үнүш өстүрерин, мал ажылын өөредир башкыларының семинарын Тээли суурга организастап эрттирген. Ол эртемнерниң башкыларының чыыжын кылыры эргежок чугула турган, чүге дээрге, тускай белеткээн өөредилге номнары чок, чүгле программа-биле удуртулга кылып, кичээл эрттирип турар. Ийи дугаар берге чүүл — кадрлар айтырыы. Чамдык школаларда совхоз специалистери кичээлдер эрттирип турза-даа, башкылаашкын ажылының методиказын кошкак билири-биле берге-дээшкиннерге таваржып турар. Оон ыңай өске эртемнерниң башкылары курстарны кыска-даа, узун-даа хуусааларда чорудуп турар. Үнүш өстүрериң, мал ажылын өөредир башкыларының курстары мынчага дээр организастаттынмаан.

Семинарның киржикчилери Тээли ортумак школазының башкызы Анчымаа Саныммаевна Хертектиң кичээлинге олурушкан. Дуржулгалыг башкының кичээли солун эрткен. Катаптаашкын кезээнге янзы-бүрү аргаларны ажыглаан. Карточкалар-биле өөреникчилерниң билиин хынап турар.

Семинарның киржикчилери чүгле кичээлдиң эрткенин сайгарып чугаалажырындан аңгыда, башкының чогаадыкчы ажылын үнелээн. Үнүштүң өзүлдезиниң хуусаазының янзы-бүрү үелерин ой-шаанда кылагылап алган. Кичээлдерге ажыглап турар көргүзүг материалдары энме-сескелиг кылдыр салдынган. Анчымаа Саныммаевна уругларның үнүштүң адын долузу-биле шын адаарын чедип ап турар. Башкының эки ажылын школа, райкүүскомнуң улус өөредилге килдизи үнелеп турар. Ол үнүш өстүрер, мал ажылын өөредир башкыларының методиктиг, каттыжыышкынының удуртукчузу, опаашкан ажылын ак сеткилдиг кылып турар.

База ол ышкаш чыл санында чазын «Ногаан патруль» деп конкурсту школалар аразында эрттирип турар бис.

О. ХОМУШКУ.

УРУГЛАРНЫҢ КИРЖИЛГЕЗИ-БИЛЕ

Класс шагы

Бо чылдың январь 8-те үнген «Шынга» «Педагогика булунунда» Каа-Хемниң Дерзиг-Аксы сес чыл школазының башкызы Т. Серен-оолдуң класс шактарын канчаар эрттирип турарын айтырып, башкылар-биле арга-сүме, солчуруп күзээнинге харыы кылдыр бодумнуң дуржулгамдан мону чугаалаксадым.

Класс шагын эттиреерде теманы шилип алгаш, планнаар, уругларның бот-башкарнып чоруун бүрүн ажыглаар. Уруглар ол теманы эки билген турар ужурлуг. Кым чүнү кылырын, кандыг даалганы күүседирин хуваажып алыр. Кымнарны чалаарын, кандыг викториналарны организастаарын хуваажыр. Кандыг-даа темага класс шактарын эрттирип турдувус.

«Тываның үнелиг диргиг амытаннары» деп темалыг класс шагы мынчаар эрткен. Аңаа класста «Аныяк зоологтар» бөлгүмүнде киржип турар уруглар коскү киржилгелиг болганнар. Олар Алдан-маадыр аттыг чурт-шинчилел музейинге экскурсиялап чораш, ол үнелиг дириг амытаннарның чуруктарын чураш, альбом кылып алганнар. Бир өөреникчи Тывада турар заповедниктерни, заказниктерни Тываның картазындан тайылбырлап чугаалаан. Уруглар дириг амытаннар дугайында тывызыктарны салган, викторинаны чоруткан-нар. Чуруп алган диригиг амытаннарлыг альбомнуң дузазы-биле «Тываның тайгазында» деп тема-биле экскурсияны организастаан. Дириг амытаннарның бойдуска, кижиге ажыын база айтып турган.

Класс шагы уругларга ажыктыг, солун болган. Үнелиг дириг амытаннар дугайында хөйнү билип алганнар.

Е. КУЧУН,
Көк-Тей школазының башкызы.
Кызыл район.

АДАЛАР-БИЛЕ АЖЫК ЧУГАА

Эрзин район эмнелгезиниң божудулга салбырының ажылдакчылары СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң материалдарын улуг сонуургал-биле өөренип, эде тургустунуушкунну кижи бүрүзү бодундан эгелээр, улам эки ажылдаарынче угланган ажылдарны чорудуп турарлар.

Чон ортузунга политмассалыг, кижизидилге ажылынга коллективтиң киржилгези идепкейжээн. Чижээ, «Адалар-биле ажык чугаа» деп кежээни чоокта чаа районнуң Культура бажыңынга эрттирген. Ону организастап, удуртуруна акушер-гинеколог В. Д. Кызыл идепкейлиин көргүскен. Ол боду ада-иелерге хамаарыштыр лекцияны бодуун, билдингир, амыдырал-биле холбаалыг кылдыр кылган.

Лекциялар соонда эмнелге коллективи солун программалыг концертти үндүрген. Кежээниң эң солун кезээ адаларның аразында «Хөглүг старттар» болган. Ооң программазы янзы-бүрү. Бичии уругну чоргээри, кыс уругну школаже чорударыбиле форма, фартугун кедирип, ооң чажын өрүүрү, өөредилге херекселдерин четчелээри, ол ышкаш мүнге каары-биле туткан далганы үзери, команда бүрүзү бир ада дугайында үлегер чугааны чугаалаары чижектиг чүүлдер ында кирген.

«Хөглүг старттарга» районнуң суггарылга системазының эргелелиниң командазы тывынгыр, дүрген болуп, бирги черин, комсомолдуң XXII область конференциязының делегаттары бөлүк оолдар ийиги черин ээлээннер. А үшкү черин милиция болгаш райово коллективтери үлешкен. Тиилекчилерни шаңнаан.

Ол ышкаш «Төлептиг адаларны алдаржыдаал» деп темага хана солуннар конкурзу болган. Аңаа суггарылга системазының эргелелиниң, райононуң, район эмнелгезиниң коллективтери тиилээннер. Оон аңгыда санитар бюллетеньнерниң делгелгезин организастааның чыылганнар сонуургаан. Аңаа № 15 аптека, район эмнелгезиниң нипти аарыглар болгаш уруглар салбырлары база шылгараанар. Оларның үндүрген санитар бюллетеньнери утка-шынарлыг, чыылганнар ажыктыг чүүлдерни оон билип алганнар.

Моон соңгаар-даа кылып чорудар ажыл коллективте хөй. «Адалар школазының» кичээлдерин ай санында тускай темага эрттирер. Бо талазы-биле тускай темаларга даалгаларны акушерка бүрүзүнге берген. Бо ажылды районнуң ХБАБ бюрозу-биле харылзаалыг чорударымоон соңгаар-даа уламчылаар.

Районнуң чурттакчылыг өске-даа суурларынга ындыг кежээлерни эрттирери-биле үнүүшкүннерни кылыры планда кордүнген.

О. СААЯ,
акушерка.

«АРТИСТ» АДЫГЛАР

Тайганың эң күштүг ээзи адыгны холга киирип, самнап-тансылап турар кылдыр өөредип алырын бодаары безин берге. Аңаа бедик тура-соруң, күштүг күзел, мергежилинге бердинмишкин негеттинер. Ол хөй күжениишкин үндүрер харысаалгалыг ажылды Тыва АССР-ниң улустуң артизи К. Хензиг-оол өөреникчилери Василий Саая, Борис Херлии оларның-биле кады амыдыралга боттандырып, дидими-биле сегирип алгаш, көрүкчүлер мурнунга ойнаар кылдыр өөредип каан адыглар-биле тускай концерт программазын белеткеп турар.

«Енисей» Культура бажыңының репетиция залынга кирип кээривиске, бир хар арай четкелек кара, куу-кара ийи адыг оолдары ээлериниң аайы-биле көрүкчүлер баарынга үнер, номерин белеткээн, аразында хүрешкен турлар.

— Бутта, Миша, —дээрге, тас кара адыгжыгаш, команда аайы-биле чарап арга кылырын аажок оралдашкан тур.

Өске адыгның ээзи куу-кара оңнүүнче айыткаш, эктинче эргеледип часкавышаан:

— Маша, Маша, эр-хей! Черле дужуп бербе! —деп хей-аът киирген тур. (Чурукта: Борис Херлии Маша-биле).

Адыгларның ажылдап турарын көөрге, чаражын, чаптанчыын, угаанпып кижи магадап ханмас. Чаңгыс дугуй кырынга боду чуглур чадаг-терге ышкаш, тудалыг демирге тургузуп каарга, оларның кайызы-даа ону башкарып билир. Холдарын өрү көдүрүп алгаш, доскаарны аай-дедир чуур аттракцион солун.

Адыг оолдары хензиг када дыштаны бээр аразында метр арай четпес хиро хемчээлдиг ийи тумбочкаларны кожаландыр салыпкаш, Василий биле Борис Маша биле Мишазын ооң кырынче үнериниче чалай-дыр. Адыг оолдары ээлериниң аайы-биле турушатарын ээлеп алыры билек, Василий Саая оларның ооргаларынга ээр хевирлиг дески ыяш ыңгыржактарны кагылааш, боттары адыглар кырынга ийи хол кырынга туруп, кончуг нарын элементилерлиг трюкту кылып күүседир. (Чурукта: артист В. Саая адыгларының кырынга мергежилге кылырынга белеткенип тур.)

Бо номерниң соон дарый вальс аялгазының үделгези чаңгыланы бээрге, адыглары-биле кады артистер танцылап кирипттер. Вальс төнерге, Маша биле Миша сцена дургаар баштары-биле чер шаңчып, аай-дедир төөректелир.

Адыгларның доочу намдары. Оларның хар-назыны он бир айлыг. Чаңгыс адыгдан төрүттүнген эр, кыс ийистер. Ийи айлыг тургаш-ла, улут уран чүүлче кирер узун оруунга белеткенип кирипкен.

Төрүттүнген чери: Сыстыг-Хемниң шыргай ээзи ишти. Чурттап турар чери: Кызыл хоорайның «Енисей» Культура бажыңы.

Ам Маша биле Мишаны хүн бүрү ажаап, хайгаарап, аажы-чаңын өөренип, уран чүүлге хандыкшыдып, амырдыжын харамнанмайн турар дидим кижилерниң — ёзулуг ээлерниң сагыш-сеткилин дүвүредип чоруур бодалдары-биле, чогаадыкчы пландары-биле таныжып көрээлиңер.

Борис Херлии:

— Эжим Василий Саая-биле каш чыл бурунгаар чолаачы курузун дооскаш, шериг албан хүлээлгевисти кады эрттирген бис. Совет Арминың хүрээлениинден халажып келгеш, уран чүүл училищезиниң цирк салбырынга өөренип турдувус. Күш-ажылчы базымывыс «Чалыы назын» деп цирк бөлүүнге эгелээн. Бистиң-биле кады дооскан өөрүвүс чамдызы ам Свердловск хоорайда урап чүүлдүң чогаадылга мастерскаязында билиин бедидип турар. Оларның кижи бүрүзү ийи-үш номерни күүседип шыдаар салым-чаяанныг талантылыг артистер чүве.

Адыглар-биле белеткеп турар аттракционну чайын көргүзүп эгелээр, районнар үнер планныг бис. Бистиң чогаадыкчы оралдажылгаларывыска республиканың Культура министерствозу деткимчени берип турар. Адыгларны эстрадага ойнаар кылдыр тудар, тутпазын боттарыңар таарыштыр көрүңер дээн чөпшээрелди министрниң оралакчызы С. Х. Кюрю Москва чораан эккелген. Ынчалза-даа Тыва филармонияның директору Борисенконуң талазындан биске дузалаар, деткиириниң талазы-биле кандыг-даа эде тургустунуушкун чок ажылдап турар. Ол чүгле үстүнден дыңнадыг манаар, саазыннарда бижээн айтышкыннар-биле ажылдаксаар хөөннүг. Ол бистиңиге чаңгыс-даа катап кээп көрбээн, ажыл, амыдыралывыс сонуургаваан.

Василий Саая:

— Черлик дириг амытаннарны ойнап турар кылдыр өөредири эң чымыштыг берге ажыл болду. Маңаа аңаа сонуургал чедишпес. Шилип алган мергежилге хандыкшыл херек. Чаңгыс бөдүүн шимчээшкинни безин ай-айы-биле катаптап, белеткеп кээр. Аң дээрге, аң-на болгай. Адыг дээрге барып-барып, хамык аңнарның эң күштүү-дүр. Ооң дугайын даг-иргек, тайга ээзи дижип турары таварылга эвес болгай. Чеже-даа аажы-чаңын билир болзунза, серемчилел кошкадып болбас. Хөөкүйлерниң хөнүү баксыраанда, кижи-биле домей, шугулдаар, кылыктаныр. Чай чок кадыңда мзырып-даа, халдап-даа болур. Айымылдыгзынгаш, холдарының күштүг чидиг дыргактарын үргүлчү кезип берип турар-дыр бис. Баштайгы айларында хөй-ле дерни төп, күшту үндүрдүвүс. Ынчаар-мынчаар өөредир деп бир арганы бодап алырынга, ону тамдыкта адыглар хүлээп албас. Ынчап кээрге, дүне безин удуттунмас апаар.

Кыс адыг Маша кызымак, шимченгир, ажылгыры аажок. Аажызы база ындыг. Эр адыг Миша арай чалгаа, туруучал, чемненирниге ынак. Ынчалза-даа Машадан чыдып калбас дээш чүткүлдүү сүргей чүткүдүп-ле турар.

Адыглар-биле харылзаавыс кижи кара чок ханы бүзүрел, ынакшылга үндезилеттинген. Эргелелдиг чазыкчаагай хамаарылгалыг болурга эки. Эпчоксундурарга шуут дедир баар —чанынче кижи чагдадыр ужур чок апаар. Эскериичели эмин эрттир. Боларга ынакшывас болза, үүле бүтпес.

Кужугет Хензиг-оол:

— Борис Херлии биле Василий Саая кайызы-даа кадыг-кызыгаар, кадыг-берге, ширик бойдустуг чер чурттуг болгаш ындыглар боор, соруглганы салган соонда кызымаан, чүткүлдүүн, шыдамыын, шиитпирлиг тура-соруктуун кижи магадап ханмас. Борис — Мөңгүн-Тайга, Василий — Өвүрнүн Саглы чурттуг. Олар чүгле адыгларны ойнап өөредиринге канчаар-даа аажок улуг хемчээлдиг белеткел ажылын кылып турарындан аңгыда, боттарының хууда күүседир номерлерин база ажылдап турар.

Ажылдаар байдалывысты экижидеринге «Енисей» Культура бажыңының директору Надежда Николаевна Краюшкина боттуг дузаны чедирген. Адыгларның ажаалда-хайгааралга турар черин тудуп, тускай өрээлде демир-биле даштын шып каан бичежек үгек-хааржакчыгаштар Маша биле Мишаның дүне хонар чери ол.

Өске черлерниң дуржулгазындан алгаш көөрге, адыглар-биле чүгле чаңгыс кижи ажылдаар турбуже, бистиңиде ийи кижи хары үгда адыгларны боттарының аайынга киирип, өөредип алган бис.

Ам бо хүннерде Васяның ээрлиг адыглар кырынга күүседир номери совет циркиниң төөгүзүнде чаа, эң ховар көргүзүглерниң бирээзи болур. Бо чылдың июнь, июль айларында чартык шак ойнаар концерттиң программазын дужаар ужурлуг. Бистер ону Улуг Октябрьның 70 чыл оюнга тураскаадып турар бис.

Артистер-биле хензиг када болган чугаавыс соонда Маша биле Миша деп «артист» адыглар боттарының ээлериниң волдунтарындан холдары-биле четтинмишкеш, дыштаныр үгектеринче чортаары кончуг майтайтыр базыптылар. Чапсар соонда база катап белеткел, чымыштыг ажыл хүнү уламчылаар.

Д. САЛЧАК, «Шынның» корр.

Чаа көргүзүглер

ЧЕТТИРДИВИС, ЭМЧИЛЕР

Бистер—Дүдараа Ондар, Степан Семис-оол, Канчыыр-оол Ооржак, Дажы Сарыглар, Сарыг-Хаа Доңгак болгаш өскелер-даа Кызылдың кыргаппар бажыңында күрүне хандырылгазында турар бис. Маңаа келириивисте бистерде кадык кижи барык чок, оорга-мөөнүвүс хөндүрүлбес, ээлбес, нерв системазы баксыраш, холбуттарывыс билиимес, дааңгыыш, колдуктааш дузазы-биле шимчээр турган бис.

Кыргаппар бажыңының эмчилери, сестралары база өске-даа ажылдакчылары бисти сегип, кылаштап турар апарзыннар дээш бүгү-ле билиин, күжүн харамнанмайн бисти кызыл эмнеп, херек апарганда Кызылдың эмнелгелеринге чыттырып турган эмнээни сегиирививиске улуг дузалыг болган.

Ылаңгыя оларның аразындан массажист Александр Феликсович Клопов онзагай мергежилдиг эмчи. Бодунуң амыр-дыжын болавайн, дыштаныр хүннерде-даа келгеш, аарыг улусту массажтап, эмнеп келген.

Бо хире сагыш салыышкынның түңнелинде кадыывыстың байдалы экижип, чамдык чиик ажылдарны боттарывыс кылып турар апардывыс. Эмчивиске өөрүп четтиргенивисти сеткиливис ханызындан илередикседивис.

О. КАНЧЫЫР-ООЛ.
Кызыл хоорай.

ТВ

ФЕВРАЛЬ 19-ТА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — Төрээн чериниң ырлары. Концерт. 8.45 — Дириг амытаннар дугайында. 9.45 — Мультфильмнер. 10.25 — Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. «Бойдустуң чажыттары». 10.40 — «Крепостной артист». Уран-чечен фильм. 12.15—12.20 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.10 — «Хөмүр-даш — бистиң сагыш салыышкынывыс». Док. фильм. 16.40 — «Экии, музыка». Концерт. 17.10 — «Финляндия бөгүн». Орук демдеглелдери. 17.40 — «Михаил Иванович Калинин». «Олар баштайгылары болганнар». деп бөлүктен док. фильм. 18.40 —Бөгүн делегейде. 18.55 — Док. фильминиң баштайгы көргүзүү. «Профэвилел айтырыгларының талазы-биле ээзи каш интервью». 19.55 — Уран-чечен фильмниң баштайгы көргүзүү. «Эжиктер ажык турда». 1-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35—«Эжиктер ажык турда» деп фильмниң 2-ги сериязы. 22.40 —Бөгүн делегейде. 22.50—23.30 — Делегей болгаш аныяктар.

ИПИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 —«Салгалдарга камгалап арттырар». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — А. М. Горький. «Хартыга дугайында ыры», «Буревестник дугайында ыры». 7 класс. 9.05 — Музыкада тоол. П. И. Чайковский. «Уруглар альбому». 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Тоогу. Москвага декабрьда боо-чепсектиг тура халышкын. 10.35; 11.35 — Өг-бүле амыдыралының психологиязы болгаш этиказы. 9 класс. Бот-боттарывыска херээвис чүл? 11.05 — Шыдыраа школазы. 12.05 —«Караңгының элдептиг чүүлдери». Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.30 — Физика. 8 класс. Реактивтиг шимчээшкин. 12.55 — Хаак спорту. Делегей чемпионады. Трамплинден шуражкыннар. ГФР-ден дамчыдылга. 13.40—13.45 — Медээлер. 16.55 — Хаак спорту. Делегей чемпионады. 3х10 километрге эстафета. ГФР-ден дамчыдылга.

КЫЗЫЛДАН

19.15 — «Аас-кежиктиг чаш назыныывыс дээш четтирдивис, Төрээн чурттувус!». Эстетиктиг эге кижизидилге школаларының өөреникчилериниң телефестивалы. Кызыл районнуң Каа-Хем суурда уругларның уран чүүл школазының программазы. 19.45 — «Чолдут кижи». Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Марк Оюннуң дугайында киноочерк.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.15 — Телемедээлер. 20.25 — «Азия товуу». Программада: Медээлер. «Дүргедээшкин — үстиң негелдези». «Доң-Терезин» совхозта планныг онаалдалар күүселдезиниң ажылчорудулгазында четпестер дугайында журналист К. Д. Ооржактың тайылбыры. Республиканың агроүлетпүркүр комитединиң химижидилге килдизиниң агроному А. К. Ховалыгның хову ажылдарынга белеткел дугайында чугаазы. 20.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

21.00 — «Үе». 21.35 —«Карнавалче, карнавалче». Музыкалыг дамчыдылга. 22.55 — «Флот командылап тур мен, Шмидт». Эртем-тайылбырлыг фильм. 23.20—00.00 — Баскетбол. Европа чемпионнарының кубогу. Эр улус. «Жальгирис» —«Задар» (Югославия). Каунастан дамчыдылга.

КИНО

ФЕВРАЛЬ 19-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Постарайся остаться живым» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 20.30 (узаткан). «Плюмбум или опасная игра» 18.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Потерпевшие с Лигурии» 9.30, 13.00, «Киноклуб «Орленок» 10.50, 15.00, «Нейтральные воды» 17.00, 19.00, 21.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Бродяга» (2 сериялыг) · 11.00, 13.40, 16.30 19.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Аэропорт со служебного входа» 15.00, 17.50, 19.40 (узаткан), «Михаил Шолохов» (спецхроника) 16.50 шактарда.

агаар

Бөгүн республикага чуга булуттаар, чагбас. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 5-10 метр. Дүне агаарның температуразы 32-37 градус, чамдык черлерге 20-27 градус, хүндүс 15-20 градус, чамдык черлерге 5-10 градус.

Кызылга шокар булуттаар, чагбас. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени 5-10 метр. Дүне 33-35 градус, хүндүс 17-19 градус соок болур.

Кызылдың аъш-чем садыы контролёр-кассирлерни, садыгжыларны, кассирлерни, экспедиторну, кладовщиктерни, хеп үлекчилерин, бараан савалакчыларын, ажылчыннарны, техничкаларны, чудүрүкчүлерни ажылче чалап тур.

Ажылчыннар кол ажыл төлевиринден аңгыда ай түңнели-биле немелде шаңнал төлевирин, чыл түңнели-биле он үшкү ажыл төлевирин алыр.

Бистиң адресивис: Кызыл, Октябрьская 29. Кадрлар килдизи. Телефон 2-54-36.

СЭКП Тыва обкомунуң Политиктиг чырыдышкын бажыңынга «СЭКП-ниң XXVII съездизи амгы үе-чадада идеологтуг демиселдиң чидиглеңгениниң болгаш онзаылгалдарының дугайында», деп темалыг лекция 1987 чылдың февраль 22-де (воскресеньеде) 14 шакта болур. Лекцияны РСФСР-ниң «Билиг» ниитилелиниң баштаар чериниң лектору А. Е. Лукин (Москва хоорай) номчуур. Абонементилер ёзугаар кирер. Билеттерни садып турар. Күзелдиг бүгү кижилерни чалап тур.

Тываның агроүлетпүркүр-комунуң өөредилге-курстар комбинады «III класстың автомобиль чолаачызы», «машина-трактор парыгының мастер - таарыштырыкчызы» профессияларга өөреникчилер хүлээп алырын чарлап тур. Чолаачылар курузунга 18 болгаш оон улуг назылыгларны, а мастер-таарыштырыкчылар курузунга бирги болгаш ийиги класстың трактористерин хүлээп алыр. Өске хоорай чурттугларга ниитиниң чуртталга бажыңын бээр.

Өөренип кирери-биле дараазында документилерни кирер: бүдүрүлге чериниң өөредири-биле чоруткан бижик, учёттан үндүр бижиткенин демдеглээн паспорт, шериг биледи. Боду ажылдап келир тускай хептиг болур.

Өөредилге 1987 чылдың март 2-де эгелээр.

Айтырыгларны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 1 «в», телефон—6-14-80.

Кызылдың чуртталга-коммунал ажыл-агый эргелелиниң тускайжыттынган ачы-дуза чедирер бюрозу тудуг ажылдары эгелээни-биле холбаштыр эрги хоорнуң Оюн Күрседи кудумчузунуң талазында орнукшуткан төрел-доргул кижилерин чаа хөөрге аппарып, орнукшудуп алырын күзелдиг хамаатыларга дыңнадып тур.

Бо дугайында айтырыгны дараазында адрестен тодарадып алыр: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузунда бажың № 89. Телефону 2-47-32.

Редакторнуң оралакчызы К. К. САТ.

ШЫН Адресивис 667000. Кызыл хоорай. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харысаалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241. Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга· амазы. Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3453.
ТС—00539

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1987 чылдың февраль 20 пятница № 44 (13344)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 копеек

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНДА

Февраль 18-те РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң ээлчеглиг хуралы боол эрткен.

СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң шиитпирлерин боттандырар талазы-биле хемчеглерни аңаа чугаалажып көрген болгаш чүүлдүгзүнген.

Одалга-энергетика журлавырларын камнап алырын хандырар талазы-биле Приморье крайның совет болгаш ажыл-агый органнарының ажылының дугайында айтырыгны база чугаалашкан.

«СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринде айыткан улус депутаттар Советтериниң сорулгаларының дугайында» ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң 1986 чылдың март 31-деги доктаалын Россия Федерациязында күүседип турарының байдалын Президиум чугаалажып көрген.

Россия Федерациязының күрүне амыдыралының өске-даа чамдык айтырыгларын Президиумнуң хуралынга чугаалашкан.

(СЭТА).

КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ШЫНАРЫ—БИСТИҢ АМЫДЫРАЛЫВЫСТЫҢ ШЫНАРЫ

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ Латви ССР-де чоруп турары

РИГА. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев февраль 18-те хүннүң бирги чартыында республиканың эң улуг бүдүрүлгелериниң бирээзи В. И. Ленин аттыг «ВЭФ» бүдүрүлге каттыжылышкыны-биле таныжып кан.

«ВЭФ» маркалыг продукция — квазиэлектроннуг телефон болгаш телеграф станциялары, телефония, амыдырал электрониказы — дыка сурагжаан.

Каттыжылышкынның ажылчыннары продукцияның шынарын экижидер, оону техниктиг сайзыраңгайжыдар, ооң маргылдажыр аргазын бедидер дээш эвээш эвес чүүлдерни кылып турар. Ында ылаңгыя социал адырны хөгжүдерин эки чорудуп турар, хөй-ниити чемненилгезин организастаар талазы-биле «ВЭФ»-тиң дуржулгазын чурттуң хөй санныг бүдүрүлгелери өөренип көрүп, нептередип турар.

Баштайгы минуталардан эгелээш СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр эде тургустунуушкунуң, кадр политиказының, ажыл-агый механизмин сайзыраңгайжыдарының айтырыгларының талазы-биле беседалар эгелээн. Ажылчыннар эвээш эвес тодаргай саналдарны киирип, шүгүмчүлелдиг бодалдарны, күзээшкиннерни илереткен.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары техниктиг контроль килдизиниң чыыкчызы В. В. Сторожук-биле беседалашкан.

М. С. Горбачев: Күрүне хүлээп алышкынны-биле силерниң харылзааларыңар ам кандыгыл?

В. В. Сторожук: Баштай бичии эпчок турган. Ынчалза-даа ам экижип эгелээн, багай эвес чоруп турар деп чугаалап болур. Ажыл-херекти бис харысалгалыг көөр апарган бис. Чүге дээрге, хамык чүве бистен хамааржыр деп чүвени билир бис. Бракталп каапттар болза, алыр ужурлуг чүвени албас-ла болгай мен. Ынчангаш кызып турар мен.

М. С. Горбачев: А мурнунда албас ужурлуг чүведен, ажылдап албаан чүведен база акша ап турган силер бе?

В. В. Сторожук: Ындыг база тургулаан. Бүгү система ынаар угланган турган болгай.

М. С. Горбачев: Мен силерни буруудатпайн тур мен.

В. В. Сторожук: Бир эвес аңаа немей ажыл дең-дески болур болза, шынар-даа, бүдүрүкчүлүг чорук-даа болур.

М. С. Горбачев: Дең-дески чорук чокта шынар болбас. Техниктиг контроль килдизиниң болгаш күрүне хүлээп алышкынының ажылының үезинде кандыг кошкак черлер илерэп келгенил?

В. В. Сторожук: ТКК мурнунда бодунуң заводундан, өске бүдүрүлгелерден кээп турган комплектилээр кылыгларже эвээш кичээнгей салып турган. Брак кылыгларны эптеп каапттар тургулаан.

М. С. Горбачев: Бир эвес квалификация дугайын чугаалаар болза, шынарның бедик деңнелин арттырып алырынга ол четчир бе? Чижээ, бо цехте?

В. В. Сторожук: Четчир. Чижээ, мен дөрткү разрядтыг мен. Оон бедик разрядтыглар бар. Үргүлчү өөренир ужурлуг деп чүвеге боттарывыс бүзүреп турар бис, ынчанмас болза хожудап чыдып калыр.

М. С. Горбачев: Шын, өөренир херек. Мергежилдиң үениң негеп турары ышкаш бедидер. Күрүне хүлээп алышкынының, ол чорудулганың бодунуң илередип келгени айтырыглар бар. Кошкак черлер кеску.

В. В. Сторожук: Бис ам боттарывыс бүзүреп турар бис. Үргүлчү өөренир ужурлуг, ынчанмас болза хожудап каар.

М. С. Горбачев: Ынчаар хөделир-даа ужурлуг.

Аныяк эптекчи Сымона Бренарденің ажылдаар чериниң чанынга беседа уламчылаан.

М. С. Горбачев: Экии, аныяктарның хөөнү кандыгыл?

С. Бренарде: Экии, сергек, бүзүрелдиг. Чүге дээрге, мурнувуста ажыл-херек хөй.

М. С. Горбачев: Силерде бригада керээзи бар бе?

С. Бренарде: Ийе. Төлевир системазы үе-шак барымдаалаар, төнчү продукция дээш.

М. С. Горбачев: Бот-орулга-чарылгаже шилчээн силер бе?

С. Бренарде: Амдызында чок. Ынчалза-даа бодап турар бис. Ол система-биле бисте амдызында чыыкчыларның 60 хуузу ажылдап турар.

М. С. Горбачев: Силерниң өг-бүлеңер кандыгыл?

С. Бренарде: Өг-бүлелиг мен. Ашаам база «ВЭФ»-те ажылдап турар. Ийи уруглуг бис. Улуу — Ингемарс сес харлыг. Ам школачы. А Янис — 6 харлыг. Уруглар садында.

М. С. Горбачев: Байыр чедирип тур мен, эр-хей-дир силер. Чурттаар бажыңыңар кандыгыл?

С. Бренарде: Амдызында ажырбас деп санаар мен. Ийи өрээл бар. Эки ажылдаар болзувусса — эки чурттаар бис.

М. С. Горбачев: Шын-дыр. Ашааңарга байырдан чедириңер. Силерниң өг-бүлеңерге эң-не эки чүүлдерни күзээдим.

Участоктарның бирээзинге бөлүк мастерлер-биле беседа болган.

М. С. Горбачев: Силерден бүдүрүлгеде хөй чүүл хамааржып турар. Сөөлгү үеде, мен бодап көөрүмге, мастерлер дугайында шын шиитпирлерни хүлээп алган. Силерниң эрге болгаш материалдыг байдалыңарга ол кандыг салдарлыг болганыл?

Мастер: Материалдыг талала амдызында кандыг-даа эвес, ынчалза-даа эргелер болгаш хүлээлгелер көвүдээн, ол иле-дир.

М. С. Горбачев: Бүдүрүлгени организастаарында бригада системазы туруп турар болза, мастерлер ортумак түңнелдерден хамаарылгалыг бе?

Мастерлерниң бирээзи: Ол бисте амдызында ындыг эвес. Хөй кижилер бригадирлер-даа болуп, улуг бригадаларны баштап-даа турар болза, боттарының станоктарында ажылдап турарлар.

М. С. Горбачев: Билбес мен, силерниң боттарыңар канчаар шиитпирлээр болдуңар. Ол силерниң хереңер-дир. Мындыг таварылга болган. Харьковтуң трактор заводу — кончуг улуг, бүгү чуртта улуг завод. Мастерлер чогундан аар-берге байдал заводка тургустунган. Мастерлерге онаалган ажыл төлевирин директор ап алгаш, эрги штаттыг расписаниеде он мастер орнунга беш-алды тергиин эки мастерлерни шилип алган болгаш оларга 500-500 рубль төлеп берген. Ажыл-херек дээш төлеп берген. Ай эрткен соонда, цех хожудаашкындан үне берген болгаш бүгү завод дең-дески ажылдап эгелээн. Силер база ынчаар кылыптыңар.

Үн: Күш-ажылды организастаарындан база хөй чүүл хамааржыр.

М. С. Горбачев: Шын-дыр. Силерге ийи ээлчеглиг, а чамдык черге үш ээлчеглиг ажылче шилчиири херек турган бе, силер канчаар санап турар силер?

Ажылчыннар: Ылап-ла! Чүге дизе бистиң дериг-херекселдеривис бедик бүдүрүкчүлүг, чаа болгай. Бистиң участогувуста эрги чүве чок. Бүгү чүвени долузу-биле ажыглаар херек.

М. С. Горбачев: Дериг-херекселдерни кандыг янзылыг долу ажыглап болурул? Ийи ээлчег кылдыр анаа-ла үстүп албаан силер бе? Бирги ээлчег 50-60 хуу четчелеттинген турар апарбас-тыр бе?

Үнер: Чок. Бирги ээлчег бүрүн чүс хуу четчелеттинген. Ийигизинге амдаа 20-30 хире кижи чедишпейн турар.

М. С. Горбачев: Ийиги болгаш үшкү ээлчеглерге ажылдаар кижилерге деткимче идит бээр дугайында хүлээп алдынган шиитпир дугайын билир силер бе? Ийиги ээлчегге ажылдаан кижилерге 20 хуу, дүнеки ээлчегге ажылдааны дээш 40 хууну немей төлээр бис. Ынчангаш идит бериишкин болур. Маңаа хоорай — хоорай транспорту, уруглар албан черлери, садыг черлери дузалаар апаар, ажылдың чаа графигинге дүүштүр бүгү чүве эде кылдынган турар ужурлуг.

Үнер: Бисте бергедээшкиннер база бар ийин.

М. С. Горбачев: Бергелер бергелер-ле болгай. Ынчалзажок силер чүгле «үстүнде» чүү боор турар ирги деп чугаа кылып, боттарыңарже көрүнмес болзуңарза — оон чүү-даа бүтпес.

Үнер: Кижи бүрүзү хүлээнген ажылынга чаа ёзу-биле ажылдаар ужурлуг. Ээ болур ужурлуг. Чаа ёзу-биле ажылдаар-даа, чурттаар-даа...

М. С. Горбачев: Ак сеткил-биле. Ажылга-даа ак сеткил-биле, эш-өөрүнге-даа ак сеткил-биле. Бо кончуг чугула. Ол кезээде бистиң онаагай чүүлүвүс боор келген. Ынчангаш шын орукта бис деп бодап турар мен. Арагачыларны шеглеттиивис. Бистиң ниитилеливис аңаа бүрүн чөпсүнүп турар. Ынчалзажок аңаа таарзынмайн турарлар база бар. Ам канчаар боор, эштер, кижи бүрүзүнге эки боор шыдавас-ла болгай бис. Ону барымдаалап ажылдап турар бис.

Үнер: Силерге бүзүрээр бис, чон бүзүреп турар. Белен эвес деп чүвени база-ла билип турар.

М. С. Горбачев: Кол чүве — кижилер. Кижи бүрүзүнүң бүгү байдалы эки турар ужурлуг, сеткил-сагыжы-даа эки, ажылдап баар күзелдиг болуру.

Социалистиг бүдүрүлге дугайында Хоойлунуң төлевилели ам парлаттынган. Ында бүгү чүүлдер көрдүнген — удуртулганы соңгуп алыры, күш-ажылчы коллективтиң чөвүлели, бот-орулга-чарылга-даа. Силерни боттарыңарны шиитпирлеп алзын дээш бүгү чүвени киирген.

Участоктуң бир черинге М. С. Горбачевка кезек херээженнер чедип келген. Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демисел коллективте улуг деткимчени алган деп олар чугаалаан. «ВЭФ»-тиң херээжен ажылчыннары бо айтырыгга чаңгыс аай эп-сеткилдиг. Бистиң ниитилеливисте херээженнерниң идепкейи бедээн.

М. С. Горбачев: Херээженнерниң хөй-ниитичи идепкейин барымдаалааш, херээженнер чөвүлелдерин тургускан болгай. Херээженнер эр улустан хөй үүргени чүъктевес ужурлуг.

Олар бүдүрүлгеге-даа, өг-бүлезинге-даа хөй ажылды кылып турарлар. Амгы өг-бүлелерге эр улус хөй дузалаар ужурлуг. Чогум-на херээженнер чөвүлелдери бо айтырыгларны чугаалажып шиитпирлээр ужурлуг. Өг-бүлеге, амыдырал-чуртталгага, уруглар кижизидилгезинге эки салдарны чедирер ужурлуг эвээш эвес факторлар бар. Борта хамааржыштыр херээженнер чөвүлелдериниң кылыр ажылы хөй.

«ВЭФ»-тиң чемненилге комбинадын № 1 цех деп адап турар. Кижилерниң негелде-хереглелдерин бүрүнү-биле хандырарынга таарыштыр каттыжылышкынның специалистериниң тургузуп дерээни бо комплекстиң социал ужур-дузазы тергиин улуг.

Комбинаттың ажылы-биле таныжып тургаш, М. С. Горбачев ооң техниктиг дериттинип хандыртынганынче, хандырылганың бедик культуралынче улуг кичээнгейин салган.

Көрүлдениң түңнелин кылып тура, М. С. Горбачев каттыжылышкынның аңаа турган ажылдакчыларынга:

— Бир эвес бистиң бүдүрүлгелеривиске бо хевирлиг комбинаттар турар болза, кижилерге кончуг-ла таарымчалыг болур-дур деп бодап тур мен. Эки-ле бодап кылдынган-дыр. Специалистерниң, дирекцияның кылган ажылын бедик-биле үнелеп тур мен. Бо эгелээшкинни Төп Комитеттен деткээн. Кижилер дугайында сагыш салышкын буянныг херек — деп чугаалаан.

Культура бажыңынга партийжи актив, «ВЭФ» каттыжылышкынның цех партия организацияларының секретарьлары-биле М. С. Горбачев ужурашкан. Оларга байыр чедирип тургаш, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары: силерде амыдырал-чурттаарга кандыг боор турарыл, эде тургустунуушкунуң канчаар калбарып орарын, кандыг айтырыглар тургустунуп, чүден хамааржып турарының дугайын дыңнаксаан кижи мен деп чугаалаан.

Партком секретары О. К. Толмаджев: Эде тургустунуушкун кылырын амыдырал боду негей берген. Сөөлгү үеде бистиң каттыжылышкынывыс база дең-дески ажылдавайн турганын доругу-биле чугаалаар херек. Эрткен чылдарда чедиишкинни хандырып турган эрги аргалар ам бөгүн эки түңнелдер бербестей берген ийн бистер билип турар апарган бис. Кижи факторун долу хемчээлге калбартыры болгаш демократчылалга ышкаш шак ындыг күштүг быраны долу хемчээлге киириштирери эргежок чугула дээрзин билдинмир турган. Мастерлерниң болгаш улуг мастерлерниң соңгулдалыг болуруң бисте ам практикалап турар. Участок болгаш бүдүрүлге начальниктериниң, цехтер начальниктериниң соңгулдалыг болурунуң дугайында дүрүм биске март 1-ден эгелеп күштүг болуп кирер.

М. С. Горбачев: Ажыл кылган бис деп демдеглеп каар дээш оону ынчап тур эвес силер бе?

О. К. Толмаджев: Чок. Каттыжылышкын күш-ажыл төлевириниң чаа системазынче шилчиир. Бо чорук ортумак звенонуң удуртукчуларының эрге-дужаалдарынга конкурс чарлаарынга дузалаар.

Ажыл-агый удуртукчуларының отчёттуг болурунуң чедингир системазы бисте ажылдап турар деп чугаалаарын күзеп тур мен. Бо бүгү күш-ажылчы коллективтиң мурнунга чиңгине директорнуң отчётундан эгелээн, ажыл-агыйның өске удуртукчуларының отчёттары база болуп эрткилээн.

Коммунист удуртукчулар база-ла отчёт кылган болгаш оларның партийжи характеристиказын бадылаан.

М. С. Горбачев: А коммунистерниң хуралдарында кандыг-бир өскерилге бар бе?

О. К. Толмаджев: Идепкейлии бедээн. Мээң олуржуп турганым хуралдарга чидиг шүгүмчүлел болуп тургулаан. Ынчалза-даа маңаа бир чөрүлдээлиг чүүл тыптып кээп турар. Бистер шупту шүгүмчүлеп өөренип алган бис, ынчалза-даа шүгүмчүлелдиң ажыктыы эвээш.

М. С. Горбачев: Бистер эгезинде черле шүгүмчүлелден эгелеп көрээлиңер. Ону утпаңар. Бир дугаарында, бисти шүгүмчүлел-биле коргударын оралдажы бээр кижилер— ол болза директорлар болгаш парторганизациялар секретарьлары болдур ийин.

О. К. Толмаджев: Мен ындыг утказыг эвес кылдыр чугаалаадым...

М. С. Горбачев: Мен база-ла чүгле силерниң дугайыңарда чугаалавайн тур мен.

О. К. Толмаджев: Бистер харын-даа оон хөйнү кылган бис, бүгү партия организацияларының секретарьларын чыып алгаш, оларга чижээ-биле мынчаар чугааладывыс: биске шүгүмчүлел чок хуралдар турбас ужурлуг...

М. С. Горбачев: Бир эвес моон соңгаар ындыг байдалдыг турар болза, ынчан бистер шүгүмчүлеп көрүнер, кээп көрүнер, боданып көрүнер, силер биске чүнү чугаалап бээр силер, кандыг-бир шүгүмчүлелден чугаалап көрүнер деп-ле дилеп эгелээр бис. Ол дээрге, шүгүмчүлежип ойнаары апаар-дыр. Хуралга азы ужуражылышкынга келген соонда айтырыгны чидиг-биле тургузар херек деп мен силерге чугаалаар ужурлуг мен. Партия комитединге силерниң-биле, тодаргай айтырыг талазы-биле бөгүн санал-онал солчур бодаан мен, эштер. Ажыл-херек, чижээ, черле бүтпес хире дижик. Ол ажылчыннарның эрге-ажыктарынга дүүшпейн турар дээш, өске-даа. Бо айтырыг талазы-биле чүнү бодап турар силер? Бир эвес кижилер ол четпестерниң достерин контарын эккээр болза, ынчан, ол дээрге, ёзулуг шүгүмчүлел болур. Ындыг-даа болза, чөптүг бергелер кайдал, аңаа-ла техниктиг шиитпирлерни тыппайн барган черлери кайдал, а частырыглар азы аңаа-ла корум-чурум чок чүве кайдал дээрзин чугаалаар херек. Ол дугайын ийи чыл-даа бурунгаар, бир чыл-даа бурунгаар чугаалажып-ла турган, а чүү-даа өскерилбейн хевээр арткан. Ону харылаар ужурлуг кижи бо-дур: бир эвес ол күш-ажылды организастаарының болгаш аңаа ниит бээриниң чаа хевирлери-биле холбашкан болза, ол кол экономист кижи-дир. Бир эвес ажылчын турушттуң хандырылгазын багай кылган болза, ынчан технолог азы инженер буруулуг. Бир эвес социал айтырыглар багай шиитпирлеттинип турар болза, ынчан директор болгаш ооң оралакчызы буруулуг. Ажылчын кижи кулу мергежилдиг болгаш техниканы шиңгээдип алыр аргазы чок база технологтуг операцияларының эргежок чугула шынарын хандырып шыдавас боор база болур. Ынчангаш бо-ла бүгү чүүлдерни сайгарып көөр херек.

Чугаа деп чүве бо-дур. Ынчангаш аңаа тодаргай фактылар, тодаргай чылдагааннар херек. Ынчан ындыг чугаа, шынап-ла, кижилерни хөлзеди бээр, ниити ажыл-херек дээш сагыш салырынче албадаптар.

Ужуражылышкынга каттыжылышкынның составында кирип турар «Транзистор» заводтуң партком секретары В. Х. Чернец, белеткел бүдүрүлгезиниң партком секретары С. Э. Шмитте, ээзэп сериялар цехиниң парторганизациязының секретары регулировщик В. Ф. Гаврилюк, каттыжылышкын парткомунуң кежигүнү харылзаа аппаратуразының регулировщиги А. Х. Краминыш олар база чүве чугаалааннар.

Бистиң ажылчыннарывыс партияның политиказын чүүлдүзүкүп деткип турар деп, **В. Х. Чернец** демдеглээн. Шын чокта кандыг-даа политиканы — экономиктиг болгаш социал эде тургустунуушкунну боттандырары болдунмас... Шүгүмчүлел— ажыг-ла чүүл, ону шупту билир. Бис база эде тургустунар ужурлуг бис. Коллективте чамдыкта ажылчыннар дыка чидиг чүүлдерни чугаалаар-дыр. Харын-даа хомудай-даа бээр сен. Боттуг чылдагааннар база бар-дыр деп аан. Биске чамдык чүүлдерни чедир бербээн сүт деп. Ам партия ажылдакчыларының-даа, ажыл-агый удуртукчуларының-даа медерелин эде тургузар апаар — хамыктың мурнунда сен боттуң чүнү кылган сен?

Болуп ажылчын кижи мен деп, **В. Ф. Гаврилюк** чугаалаан. Бо ужуражылышкынга чүве чугаалаарымны билип каап, бис шуптувус эде тургустунуушкун дээш бис деп дамчыдарын мээң эштерим дилээн чүве. Бир-ле чүвени магалгалыын азы ындыг-мындыг деп чүве чугаалавастар база бар харын. Ынчалзажок хөй кезии чүнү, канчаар кылза чогуурул деп чугаалап кээп турар.

М. С. Горбачев: Бистиң чонувус черле идепкейлиг апарган.

Үнер: Ындыг-ындыг, чон идепкейлиг апарган.

В. Ф. Гаврилюк: Кижилер бир-ле чүвени өскертирин, бир-ле чүвени кылырын күзеп турар. Маңаа шүгүмчүлел дугайын чугаалаадылар. Ийе, ам шүгүмчүлел хөй болуп турар. Үстүнде турар активтиң партия хуралдарга баарда, бистер, коммунистер болгаш ажылчыннар, чыглып алгаш, кижилерни дүвүредип турар айтырыгларны сүмележип көргеш, оон активке чугаалап турар бис.

М. С. Горбачев: Шын-дыр. Аңаа-ла бир даап бодаап эвес, чогум-на харын дүвүредип турар чүүлдер ышкажыл.

В. Ф. Гаврилюк: Бистиң каттыжылышкынның болгаш парткомунуң удуртулгазы цехтерге ховар кээр, кижилер-биле чүгле ында-хаая чугаалажыр-дыр деп демдеглекседим. Ажылчыннар чүү болуп турарын көрүп турар болгай. Цехке кээр дарга ховар ийин. Шуут келбейн турар дивейн дир мен. Келгилээр, коллдуунда кандыг-ла-бир чүве болу бергенде, план күүсеттинмээнде азы кандыг-бир өске улуг чылдагаан болганда...

А. Х. Краминыш мынча дээн: Ажылчын коллектив эде тургустунуушкунну дыка таарзынып хүлээп алган деп санаар мен. Ол шынап-ла ындыг. Демократияның хөгжүлдезиниң, бистиң бүгү ниитилеливистиң демократчыдылгазының талазы-биле чүүлдерни онза сонуургап турар. Маңаа холбаштыр бир бодалым бар. Күш-ажылчы коллективтер дугайында эки хоойлу бисте бар-дыр. Ол демократияның бир хевири-дир деп билир мен. А бир эвес ол хоойлу канчаар боттанып турарын көөр болза, кончуг багай деп дорт чугаалап болур. Чүге? Мен бодаарымга, чижээ, демги-ле ол чиңгине директор ол күш-ажыл хоойлузун күүсеткен турзун дээш хүлээндирип турар ындыг юридиктиг үндезин, механизм ук хоойлуда чок-тур.

М. С. Горбачев: Күш-ажылчы коллектив дугайында ол хоойлунуң четпес чүүлдерин социалистиг бүдүрүлге дугайында Хоойлу немей көрүп турар.

А. Х. Краминыш: Ам база бир чүүл. План ажылдап кылырынга киржир ужурлуг болгай бис, а херек кырында шупту чүвени үстүүртен берип турар. Күш-ажылчы коллективтерге безин чугаалажып көрбес-даа.

Курзүлээп алышкын дугайында. Ол шын шиитпир болган. Ынчалза-даа бисте ындыг чүве бар. Чамдык кижилер шынарлыг ажылдап шыдавас апарган, чүге дээрге ону мырыңай уткан. Ортаакы звенода база кижи-ле бүрүзү чаа ёзу-биле, ылаңгыя бот-тускайлаң, үстүүртен кээп турар саавырлар чокка идепкейлиг ажылдап билбес. Бо айтырыгны бир янзы шиитпирлээр болза эки.

Түңнелинде М. С. Горбачев чыылганнарга ажык чугаа дээш өөрүп четтиргенин илергейлээн, ол чугаа партияның угланышкынының шынныын бадыткаан дээн. Шынап-ла, эде тургустунуушкун чамдык кижилерге дээжкен, кандыг-ла-бир эки чүүлдерни чок кылышкан, хөй чылдарда таарыштырган механизмни үрелген. Ынчалзажок бүгү ажылчы чон, чонунуң бүгү массазы эде тургустунуушкун, чаартылга дээш деп чүве кескү. Чон идепкейлиг, дидим апарганы кончуг чугула. Кижилерде саналдар дыка хөй-дүр.

Чүве чугаалааннар шупту-ла солун саналдарны киирдилер. Бистиң экономика болгаш угаан-бодал адырларывыста чедир кылдынмайн турар улуг четпестер барын көрүп тур бис. Ынчалза-даа бис чүнү кылырын билир бис, ол эң чугула. Тодаргай коллективке, тодаргай хоорайга, партия организациязынга чүнү кылырын ол-ла черинге шиитпирлээри чугула.

Ёзулуг деткимче, ажык болгаш шынчы деткимче — ол кончуг чугула. Ол дээрге кол чүүл болур, ол дээрге бодалдарның-даа, ажыл-чорудулганың-даа эде тургустунарының үндезини, таваадыр...

«ВЭФ» база арт кырында келген-дир дээрзин эскердим. Техниктиг деңнел, чоогадыкчы кааcталга, технология, техника-даа талазы-биле чаа деңнелче көдүрлүр ужурлуг ындыг кызыгаарда келген-дир силер.

...Социалистиг бүдүрүлге дугайында Хоойлуга үндезилеттинип, дыка хөй чүве өскерлир ужурлуг. Бот-орулга-чарылга, бот-акшаландырылышкын, кадрларны соңгууру, а херек кырында коллектив планнаашкынга кириштири, чүгле планның төлевилели-биле таныжып турар боор-дур. Шупту-ла чүвени боттарының туруштарынга тургузар ужурлуг бис. Ёзулуг-ла чаа ажыл-агый механизмин, кадрларны соңгууруп, бүгү-ле ажыл-херектерге кижилерниң идепкейлиг киржилгезин дамчыштыр бис бүдүрүлгеге демократияны бурунгаарладыр ужурлуг бис. Ол канчаар-даа аажок чугула херек-тир.

Школа назыны четпээн уруглар албан черлериниң, дыштаныынга, спортчу кичээлдер эрттирер болгаш өске-даа черлерниң хандырылгазының талазы-биле «ВЭФ»-те чүү барын мээн чугаалаан чүве. Шиитпирлээр ужурлуг, ылаңгыя чуртталга шөлүнүң дугайында айтырыглар бар. Ынчалза-даа бергелерин ажып эртип, делегей рыногунга өске ындыг чүүлдер-биле чедиишкинниг чижип, маргылдажып, иштики рынокка улуу-биле хереглеттинип турар ындыг продукцияны бүдүрүп үндүрүп шыдаар силер деп бодап тур мен.

Ол айтырыгны чедиишкинниг шиитпирлээрин, шуптуңарга кадыкшылды болгаш улуг чедиишкиннерни күзеп каарын чөпшээреп көрүнер.

Хүннүң ийиги чартыында СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары бир колхозка — Рига районнуң «Адажи» агрофирмазынга чораан. Ол ажыл-агый — черин ажыктыг ажыглаарының болгаш кооперативтиг ажыл-агыйның аргаларының үлегер-чижээ, бүдүрүлгени чогумчалыг организастаарының ажыктыг, экономиктиг бызаларны ажыглаарының тодаргай угланышкынныг социал политиканың түңнели болур. «Адажи» агрофирма— ЭДЧ кежигүннери чурттарның агробүдүрүлгелериниң бир эң идепкейлиг кады ажылдап, демнежип турар эжи.

М. С. Горбачев фермаларга, бүдүрүлгениң өске-даа участоктарынга чораан. Ол школага, уруглар садынга чедип, уруглар өөредилгезиниң болгаш кижизидилгезиниң арга-хевирлери база методтары-биле бүгү талалыг таныжкан. Кежээ М. С. Горбачев колхозчулар, специалистер, кодээ интеллигенцияның төлээлекчилери, колхоз баштаар чериниң болгаш партком кежигүннери-биле ужурашкан.

Эки ажылдаан, эки ажыл-агыйны тургускан, эки суурну тудуп алган-дыр силер. Чаа школаңарга көрген чүүлдериңис — ол болза, биргээр чугаалаарга, бистиң кодээ суурларывыска чаа үе-чаданы ажыдып турар чүүлдер-дир. Дыка хөй черлерде байдал аңаа ыракта четпес болдур ийин. Ынчалза-даа силерниң кылып турар чүүлдериңер — шын чүүлдер-дир. Бүзүрээр мен — моон-даа соңгаар бүдүрүлгени көвүдедир, орулгаларны улгаттырар, хүннүң айтырыгларын шиитпирлээриңче, кодээ ниитиниң амыдыралын экижидеринче акша-хөреңгини үндүрер силер. Магалыг школа. Магалыг сад. Туттунуп турар бажыңнарны чүү дээр, ынчалза-даа, ам-даа шупту кижилерге чедир туттунмаан, шиитпирлээр ужурлуг айтырыглар ам-даа бар-дыр харын.

Угланышкын — чурттар хөй-ле продукцияны берип, ол дээш орулганы алгаш, немелде өзүлдениң үндезин кылгаш, совет тараачыннарның амыдыралының хевирин өскертирин, материалдыг хандырылга болгаш угаан-бодал адырларын ажыгзындан бедик деңнелче көдүрери-дир.

Силерниң дуржулгаңарны деткиир бодап тур мен. Силерни ам бүрүн эрге-биле колхоз эвес, а агрофирма дижип турар болгай. Чүгле кодээ ажыл-агый чорудуп эвес, оон-биле кады кодээ ажыл-агый продуктуларын болбаазырадып, кижилер бүгү чыл дургузунда ажылдыг турзун база ниитилелге-даа, боттарынга-даа ажык чедирзин дээш дузалал ажыл-агыйын сайзырадып эгелээр деп шиитпирлеп алганыңардан бээр силерниң агрофирмаңарның бо хүннерге чедир эрткен оруун билир мен.

Силерниң ышкаш ындыг коллективтериниң, ындыг колхозтарның дуржулга-чижээ бөгүн бистерге кооперацияны күштүү-биле үнелээр, ону деткиир арганы берген. Бүдүрүлгени, хамыктың мурнунда бистиң колхозтарывысты кооперастаары, ажык-тывыштыг кооперастаары, амыдырал хандырылга адырларын кооперастаары дээш оон-даа өске, оон даа ынай. Ол ышкаш кооперастаашкын дамчыштыр пенсионерлерниң аргаларын дээн ышкаш ындыг күш-ажыл курлавырларын ажыглаарын база бодап турар бис. Ол бүгү чүүлдер ол шимчээшкинниң аргаларын улам күштелдирер болгаш улам ажылдар.

Силерниң ышкаш шак ындыг коллективтер чаа сорулгаларны шиитпирлээринге СЭКП ТК-ның болгаш чазактың идегелдиг чөлеңгиижи. Олар бистиң кодээвис улам көдүрлүп-ле турзун дээш өске коллективтерге ажыл-агыйны, культура тургузуушкунун эки чорударынче орукту ажыдып турарлар.

А. БЕЛИКОВ,
Б. ГРИЦЕНКО,
Н. ЖЕЛЕЗНОВ,
СЭТА-ның тускай корреспондентилери.

ССРЭ-ниң Профэвилелдериниң XVIII съездизиниң парлалга төвүнде

ССРЭ-ниң Профэвилелдериниң XVIII съездизиниң ажыттынарынга чедир неделядан эвээш үе арткан. Февраль 18-те ооң кол парлалга төвү ажыттынган. Ооң адрези: Зубовский бульвар 4.

СЭТА-ның корреспондентизинге дыңнатканы болза, парлалга төвүнге 800 совет болгаш даштыкы журналистер ажылдаар. Съездиниң ажыдыышкынын болгаш хаашкынын телевидение-биле дорт дамчыдар. Хүннүң не элээн хөй парлалга конференциялары болгаш брифингтер болур. Оларга съездиниң делегаттары база даштыкы аалчылар киржир.

Совет профэвилелдериниң ажыттынар шуулганынга баштайгы парлалга конференциязын тураскааткан. Аңаа совет болгаш даштыкы журналистерге ВЦСПС-тиң секретары Г. И. Янаев чүве чугаалаан. Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедири-биле бүгү черлерде хайныккан ажыл-иштиң база эде тургустунуушкунуң херээнге профэвилелдерниң салышкынының дугайында айтырыгларны шуулганга делегаттар ажыл-херекчи ёзу-биле чугаалажып көөр деп, ол медеглээн.

Кыска хуусаада чурттуң экономиктиг потенциалын ийи катап өстүрер, аңаа үндезилээш совет кижилерниң бүгү ниити чаагай чоруун бедидер, хөй-хөй чугула социал айтырыгларны шиитпирлээр талазы-биле СЭКП-ниң салган сорулгазын совет профэвилелдерниң күүседип шыдаар дээрзин доозулган отчёт-соңгулдалыг кампания көргүскен деп, ВЦСПС-тиң секретары чугаалаан. Социалистиг бот-эргелелди улам ынай хөгжүдери, материалдыг кежиктерин хуваарының механизмин сайзыраңгайжыдары, экономиктиг тургузуушкун планнарының социал угланышкынын күштелдиргени — бо бүгү ажылчы чонуң эрге-ажыынга дүгжүп турар.

Съезд мурнунуң кампаниязында беш миллион ажыг хуралдарны болгаш конференцияларны чорудкан. Аңаа профэвилел кежигүннериниң 95,5 хуузу киришкен. Оларның саналдарынга ёзу барымдаалаар чорук болгаш кооргеттинер чорук, хөй хуралдары эвээжээн, сайгарылга кылыры, шүгүмчүлел болгаш боттуг саналдар көвүдээн, кежигүннериниң ниитилел-политиктиг идепкейи улгаткан.

Ооң-биле кады фактылар профэвилел ажылында эде тургустунуушкунун чүгле эгелээнин, айтырыгларның, оон иштинде иштики организастыг айтырыгларның саның көвүдээнин херечилээн турар. Съездиниң делегаттары профэвилелдериниң ролюн болгаш оларның турар черин тодарадыр, амгы үениң негелделеринге улам-на долузу-биле дүгжүп турар ажыл-чорудулганың хевирлерин болгаш методтарын тодарадыр ужурлуг.

ВЦСПС-тиң секретары съездиниң ажылының чугумун чугаалап, 135 чурттан 168 национал профэвилел организациялары, а ол ышкаш делегейниң болгаш девискээрлерниң 11 организациялары киржир деп онзалап демдеглээн. Эң баштай барыын чүктүң профтөптеринден, ооң иштинде Хостуг профэвилелдерниң делегей конфедерациязындан болгаш Күш-ажылдың бүгү делегей конфедерациязындан хөй төлээлекчилер келир. Элээн каш Африка болгаш араб чурттарның профтөптеринден делегацияларны чалаан.

(СЭТА).

СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң негелдезинге дүүштүр

КИЖИЛЕРНИҢ САНАЛ-ОНАЛЫН БАРЫМДААЛАП...

Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжышкынының) дугайында ССРЭ Хоойлузунуң төлевилели-биле Улуг-Хем районнуң ажылчы чону таныжып турар. Ниитилел хөгжүлдезинге чугула ужурлуг черни ээлеп турар бо документини чон ажык чугаалажып турар бо үеде бодунуң бодалдарын чугаалап бээрин СЭКП Улуг-Хем райкомунуң бирги секретары Камбаа Дамчатович Биче-оолдан дилээн бис.

— Улуг-Хем районнуң партия организациязы СЭКП ТК-ның январь Пленумунга чугаалашкан айтырыгларны чонга таныштырып, оон шиитпирлерин бодунуң ажыл-чорудулгазынга боттандырарынче кирип турар. Партияның ажык хуралдарынга удуртукчуларның отчёттарын чугаалажып турар бис, ынчангаш ажылда бар четпестер ажыт-чажыт чок көстү бээр апарган. Моон мурнунда удуртукчунуң бодунуң-даа һийкве, азы ажылда чамдык четпес чүүлдерин чажырып, ону шугумчулелге кирериндан «состур» турдувус. Бүдүрүлге кол планны күүседип турар болза-ла бүгү байдал эки кылдыр көстүр. Ындыг удуртукчуга коллектив кежигүннери күш четпес, үе-түүртен шугумчулел база аңаа кандыг-даа салдар чедирбес. Ынчангаш чугула хемчеглер боттанмайн, хажыызынга чыдып каар турган.

Пленум материалдарын, күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында Хоойлунуң төлевилелин чон сайгарып тура, эде тургустунуушкун аңаа-ла бир кыйгы айда-биле эртер кампания эвес дээрзин база катап медереп билип турар.

Бодум хуумда бүдүрүлгеге чайгыс ай негелделиг хоойлуга чагыртыр, ниити сорулгазын күүседир хүлээлгелиг бүдүрүлге, социал айтырыгларны боду шиитпирлер эргелиг болур дээнин кончуг шын деп бодаар мен. Мурнунда ышкаш, үстүүртен айтышкын манап, бот-башкарлыышкын чок туржур чорук моон соңгаар турбас, кижи бүрүзү бүдүрүлгениң чогум ээзи мен деп чүвени шуут херек кырында көөр, күрүне мурнунга харысалгазын улам бедидер. «Вистиң кандыг херээвис боор. Үстүүртен келген айтышкынныг. Биске ону кылыр эрге бербээн...» дээр чижектиг хоонерниң дазылы шуут түрлүр дизе, частырыг болбас боор.

— Кадрлар-биле ажылды күштелдирер талазы-биле партия райкому кандыг тодаргай хемчеглерни алганыл?

— Ол дугайында Пленумга, Хоойлу төлевилелинде тодаргай чугаалаан. Удуртукчуну күш-ажылчы коллективке ажык азы чажыт бадылаашкын-биле соңгуп алыр дээнинге чон ажык таарымчар-дыр. Мындыг чорук удуртукчунуң бот-харыысалгазын күштелдирер, ажыл-агыйжы, политиктиг болгаш аажы-чаң талазы-биле шынарларын доктаамал бедидер. Ындыг удуртукчу найыралдыг коллективти тургузуп, ажылчын коллективтиң сонуургалын бүгү чоннуу кылдыр хуулдуруп шыдаар.

Партия райкому моон мурнунда удуртукчуларны шилип алыр талазы-биле чамдык практиктиг хемчеглерни ап чорутказ. Жданов аттыг, «Найырал» совхозтарның директорларын шилип алырда чон-биле чугааны кылган. Ук айтырыгны коммунистер хуралынга көрүп, директорга деңнидип турар эштериниң чедер-четпес талаларын ажыл-биле чугаалашкан. Ол санал-оналды райком өөренип көрген. Ам бир ажыл-агыйның профком даргазын база ындыг аазылыг шилип ап тур бис. Райкомнуң киирген бир кандидатуразынга ажылчыннар шала дадагалзаар болганнар. Чурттуң өске черлеринде сөөлгү үеде чоруда берген арга-дуржулга ышкаш, удуртукчуларга ийи кандидатураны киирип, оларны чажыт бадылаашкын барымдаалап чорударын практикалаар бис. Удуртукчуга кандидатуразы эртпейн барган кижиге хомудаанчыг чүве черле чок ышкаш. Ындыг ышкалда ону харын-даа дадыктырар. Бодунда чүү четпезин ол база катап шугудуперинге ол дыка дузалыг хире-дир.

— Бирээн — недергей негелделиг, четпестерге удур чаныш-сыныш чок туржу боор, өскези — негелдези кошкак, ужур ээрер удуртукчулар бар болгай. Улуг эвес коллективтерге бодунуң «ат-алдарын» чедип алган, байдалды чүгле бодунга ажыктыг кылдыр бодаар ийи-чаңгыс кижилер шала чепшуңа удуртукчулуг болуксаар. Ажыл-херекти билир, негелделиг специалисти каржы-доңгун дээш чижектиг «буруута» онаар, кижилер айындан эртпес, чыдыг айтырыгларны шиитпирлей албас удуртукчу холдай берип болур дээринге чүгзинип турар силер бе?

— Негелделиг кижи биле каржы аажылыг кижини ылгап билири чугула. Чон калап-даа кошкак удуртукчулуг болуруң күвевес. Хөйнүң херээ дээш кеземе туржуп чорууш кижилер удуртукчуга таарыжыр. Мергежил, билиги бедик, чон-биле ажылдап билир, ынчалза-даа аажы-чаңында четпес талалыг удуртукчулар чоргулаар. Эде тургустунуушкун үезинде ындыг кижилер боттарының четпестерин база эскере берген. Ону эдип албаан шаанда, кижилер-биле ажылдаары берге дээрин ындыглар база оваарып билир. Партия организациязы оларның-биле ажылды чорудар ужурлуг. Мергежилдиг специалистер удуртулганың хажыызынга чыдып каарга, хомудакчым кончуг болур чүве. Боттарын «шынчы» кижилер кылдыр көргүзүп, хууда ажыын сүрер, эрге-дужаалга суңдугар, күрүне херээнге улуг-ла сонуургал чок кижилер чепшуңа удуртукчулуг болуксаарлар. Кол-ла чүве кижиниң ажыл-ишчи шынары бирги черге турар ужурлуг.

Ортумак звенонуң удуртукчуларын шын шилип алыры дыка чугула. Ол дугайы база чаа документиде айыттынган. Үстүнде удуртукчунуң күзел-бодалын барымдаалап ажылдаар кижилерни бо участоктарга алыксаар таварылгалар кайы хөй. Ажыл-агыйны эргелеп башкарарының демократтыг хөгжүдүп турар бо үеде, бо айтырыгже кичээнгейни угландырдывыс. Районнуң күш-ажылчы коллективтеринде ортумак звенонуң удуртукчуларының мергежил, аажы-чаң дээш бүгү шынарларын көрүп, оларның шилип алышкынын база контрольга алдывыс.

— Бүдүрүлге удуртукчулары биле хөй-нинти организацияларының аразында харылзааларынга хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер?

— Бүдүрүлгеде партия организациязы коллективтиң политиктиг өзээ, ол бот-башкарып ажылдаар коллективтиң ажылын углап башкарар деп Хоойлунуң төлевилелинде тодаргай айыткан. Моон мурнунда хөй-нинти организацияларының ажылын хамаанчок, партия организациязының ролюн еректе албайн баар удуртукчулар биске турган. Ам байдал өскерлип турар.

Ийи ай болгаш партия эге организациязының хүнүн эрттирер апардывыс. Моон мурнунда ышкаш, райком аппарадының ажылдакчызы бир черге баргаш, чеже хурал эрттиргенин, аңаа чүнү чугаалашканын хуралдар протоколундан хынаалда кылыр чоруктан уштундувус. Партия организациязы администрацияның ажыл-чорудулгазын контрольга канчаар алганын, хөй-нинти организациялары-биле тодаргай ажылдарны кылганын хынаар, кижилер-биле ажык чугааларны ынчан кылып турар бис.

Күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелиниң ажылының дугайында төлевилелде тодаргай тайылбырлап турар. Ол ышкаш социал айтырыгларны шиитпирлээрде, Советтер-биле дугуржуру көрдүнген. Ынчангаш хөй-нинти организацияларының бүдүрүлгеге ролю улам бедиир. Ук ажыл аңаа-ла саазын, чугаа кырынга артып калбазын дээш, партия организациялары тускай хемчеглерни ажылдап кылгаш. Ажылдың угланышкынын бир аныы болдурбас болза, эде тургустунуушкун маажым байдалче шилчий бээр ийик.

— Силерниң районда удуртукчунуң сандайынга хөй-ле чылдарда олуруп келгеннер бар. Ынчалза-даа оларның баштааны коллективтер күрүне планнарын чылдың-на күүсетпейн турар. Шак ындыг ады удуртукчу, ажыл-ишчи шынары возулбес удуртукчулар-биле моон соңгаар канчаар ажылдаарыл?

— Эде тургустунуушкун дээрге план күүсетпейн турар удуртукчуларны доп-дораан халап кааптары эвес-ле болгай. Чүгле күрүне мурнунда улуг өреліг бүдүрүлгелерден эвес, а карылгалыг ажылдап турарлардан негелдени дорту-биле тургустувус. Оларның өскелерден чыдып каап турарының кол чылдагааннарын илередип, боттуг дузаны кадарын база көрген. Удуртукчу кандыгыл, бүдүрүлге база ындыг. Райкомнуң секретариадынга шак ындыг эштер-биле чугааны кылган. Олар ажылының стилин чоокку үеде эдерин аазаан. Бо айтырыгны контрольда тургускан бис. Оларның ажыл-херектери көргүзе бээр. «Шагонартяжстрой» трестиң эргелекчизи Л. Н. Ткаченконуң ажылының стилинде дужаап-херектээр талалары барын чеже-даа сагындырган. Ол эттинип алыр боор аазап-ла турар. Сөөлгү үеде трестиң чамдык коллективтериниң удуртукчулары ажылдарындан үнгүлей бергилээн. Ол ышкаш трест эргелекчизиниң хоонуң эдерер күзел чок специалистер ажылындан үнгүлей бергени райкомнуң база чедир ажылдавааны-дыр.

Ажыл-агыйжы, политиктиг, моральдыг мөзү-шынары бедик эштерни удуртур ажылдарга белеткээриниң талазы-биле боттуг ажылдар чоруттунган. Бүдүрүлге херээн эки билир, шыырак билиг-мергежилдиг аныяк специалистерни удуртур ажылдарже дидими-биле идип үндүрериниң үези келген.

— Камбаа Дамчатович, бо-ла көрүп чорууурга, нартийжи этиканы билир хиреинде ону сагывыр тура чок удуртукчулар бар болгулаар-дыр.

— Ийе, харын. доо-ле Буура-Дааның ындык кырындан олуруп алгаш, кижилер-биле чугаа-соот кылыр чамдык эштер район аппаратында бар. Эрге-дужаалын көрүп, эш хуузуң нүүрүн бодап олурар үе эвес ышкажыл. Кижилерни шала алалай көөр ийи, чаңгыс удуртукчуларга сагындырыгны берген чүве. Чогум ындыг удуртукчуларның ажылчыжында эки чүве чок болгулаар. Эрги практикада ышкаш, бодун үстүкү органнар мурнунга «ап билир», эрге-дужаал сүрүксээр кижилерниң оруу ам дугуллалган. Удуртукчуну коллектив боду шилип алыр.

Беседаны «Шынның» корр. Э. ДОНГАК кылган.

«Большевик» совхозтуң Арыг-Бажы сүт-бараан фермазынга сүт бүдүрерин повүделиринге инектерниң ажаалда-чемгерилгезин экижиткени улуг салдарны чедирген. Инек кадарчылары Сергей Кууларның болгаш Иван Монгуштуң маңаа киирген үлүү улуг. Олар инекти рацион ёзугаар чемгерип, чылыг суг-биле суггарып, кажааларны арыг-силиг тургузуп турар. Кадарчылар Улуг Октябрьның 70 чылынга телептиг ужуражыр дээш фермада социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда чоруп турар.

К. ЧООДУ.

даалганы эчизинге чедир кылып чорааш, аныяк оол мурнакчыларның одуруунда санаттыра берген.

Септелге-техниктиг бүдүрүлгениң токарьлар цегинче кире бээрге, арыг-силиг, бүгү-ле демир-дес бодунуң чыдар черлеринде эмне-сеселиг. Ёзулуг-ла ажылчыннар чурттап, ажылдап турар-дыр деп билип аарга кижиниң сагыжынга өөрүнчүг.

Эде тургустунуушкун, хүргедээшкин ёзузу-биле ажылдаар дээш кижи бүрүзү барла билиин, энергиязын үндүрүп, чогаадыкчы чаартылгалар талазы-биле боттарының сүмезин удуртур черге чедирип, бот-идепкейин көдүрүп турар. Бо талазы-биле Леонид Оюн партия хуралынга бир мындыг айтырыгны тургускан. Чаа котельнаяны шеф кужу-биле тударын сүмелээн. Коммунистерниң эде тургустунуушкун ёзузу-биле көдүрген саналын бүдүрүлгениң ажылчыннары бүрүн деткээн. Оон түңнелинде чаа котельная ажыглалга кирген. Ажылдаарынга таарымчалыг байдал тургустунган.

Эрги котельнаяны ажылчыннарга душ болгаш хеп чуур чер кылдыр эде дерип турар. Ол удавас ажыглалга кирер.

Леонид Оюн он ийиги беш чылдың бирги чылының даалгаларын 106,9 хуу боттандырган шалыпчыларның бирээзи. Оон херек чуруу районнуң хүндүлел самбыразында кирген. Ол Самагалдайның септелге-техниктиг бүдүрүлгезиниң мурнакчызы.

Коммунист Леонид Оюн чогаадыкчы чаартылгаларны доктаамал кылып турар. Эрткен чылын ол үш чогаадыкчы ажылдарны кылган. Токарь кижиниң кылып, туттунар чүвези чок. Үүрмек кезектерден эгелээш машина-тракторнуң блок, валдарынга чедир чондурар ажылдар-ла хөй.

Л. Оюн дөрткү разрядтың токары. Ындыг мергежилди аныяк ажылчын 1977 чылда чедип алган. Кыска үениң иштинде ёзулуг мастер апарган. Бодунуң арга-дуржулгазынга аныяк оолдарны өөредип турар. Оон бир идегелдиг өөреникчизи Алексей Ооржак. Комсомолчу аныяк оол токарь мергежилди шиңгээдип алыр дээш кандыг-даа ажыл бээрге чажам дивейн сегирип ап турган. Ажылынга кызымак, берген

Л. Оюн септелге-техниктиг бүдүрүлге мастерскаязында партия бөлүүнүң организакчызы. Оон кылыр ажылдары-ла хөй. Сөөлгү үеде коллективте сагылга-чурум экижээн. Ажыл шагы үзер кижи чок.

Коммунист Л. Оюнунуң эде тургустунуушкун дээш сеткил-сагыжындан кылып, тудуп турар үүлези коллективтиң амыдыралы-биле тудуш. Бүдүрүлгеде кылдынып турар ажылдарда оон киржилгези улуг.

М. ТИРЧИН.

ЧУРУКТА: Леонид Оюн ажыл үезинде.

Авторнуң фотозу.

ШИИТПИРЛЕР КҮҮСЕТТИНЗИН ДЭЭШ

Хүлээп алган шиитпирлерниң күүселдезин контрольдаары болгаш кылаары — организакчы ажылдың кол кезээ. Ол дээрге партия, совет, ажыл-агый удуртукчузу бүрүзүнүң, партия организациязының, партия эге организациязы бүрүзүнүң херээ болур. СЭКП-ның Тес-Хем райкому үстүкү партийжи органнарның болгаш боттарының хүлээп ап турары доктаалдарының күүселдезиниң контролюн болгаш кылалдазын сайзыраңгайжыдар талазы-биле чамдык ажылдарны кылган. Бюро хуралдарынга чугаалажып турар айтырыгларының саны көскүу-биле кызырылган. Дыка хөй айтырыгларны шалыпкын, ажыл-агыйжы байдалга көрүп турар апарган. Моон түңнелинде партия райкомунуң килдистеринде, эге организацияларда документилерниң саны эвээжеп, саазын-биле ажылга үе эвээш негеттинип, партия ажылдакчыларынга күш-ажылчы коллективтерге барып, кижилер ортузунга ажылдаар таарымчалыг байдалдар тургустунуп турар.

Райком пленумнарынга, бюронуң, партия организацияларының хуралдарынга айтырыглар белеткээринге коммунистерниң, соңгуудалыг партийжи органнарның кежигүннериниң киржилгезин идепкейжидип, хүлээп ап турар шиитпирлерниң шынары экижээн. Хүлээп алган шиитпирлерниң күүселдезиниң контролюн болгаш кылалдазын организастап турарының талазы-биле чамдык партия организацияларының ажылының дугайында дыңнадыгларны партия райкомунуң пленумнарынга, бюро хуралдарынга кылып турар.

Ынчалзажок бо чугула ажылды организастап турары үениң негелдезинге четпейн турарын шиннир апаар бис. Хүлээп алган шиитпирлерниң күүселдезин дорту-биле харылзап турар чамдык удуртукчулардан негелдени кошкатканымыстан, оларның үре-түңнели кудуу боор артып турар.

1986 чылдың июль 17-де партия райкомунуң бюрозунга ажылчы чоннуң чагаалары болгаш хомудалдары-биле районнуң херегленикчилер ниитилелиниң баштаар чериниң ажылының дугайында айтырыгны чугаалашкаш, тускай доктаалды хүлээп алган. Оон күүселдези дээш райпо баштаар чериниң даргазы турган А. С. Очур, партия организациязының секретары З. М. Майдыр олар чогуур хемчеглерни албаанындан бо талазы-биле байдал ында эрги хевээр артып, чоннуң негелде-хомудалдары ажылчы чон хуралдарынга, партия райкомунга, райкүүскомга хөйтүг-биле кирип турар. Партия райкомунуң пленумунга «Партияның XXVIII район конференциязының доктаалын амыдыралга боттандырар талазы-биле «Чодураа» совхозтуң парткомунуң кылып чорудуп турар ажылының дугайында отчёду» деп айтырыгны чугаалашкаш турган. Доктаал күүселдезин райкомнуң бюрозунга эрткен чылдың төнчүзүнде чугаалажып көрген. Доктаалдың күүселдезин совхозтуң парткому багай организастап, партия эге организацияларының ажылының стилин, арга-хевирлерин үениң негелдезинге дүүштүр эде тургузуп шыдавааның бюро демдеглээн. Коммунистер ортузунга арагалаар, ажылга бо-харысалга чок чоруктар тургулаан. Оон түңнелинде, эрткен чылын 15 коммунистиң хууда херээ сайгарып көрген. Оларның иштинден 2 коммунист партия кежигүнүнден үндүрткен, кежигүнүнге 2 кандидатты партияның чиңгине кежигүнүнге хүлээп албаан. Ажылының стилин, арга-хевирлерин үениң негелдезинге дүүштүр эде тургузуп шыдавайн, коммунистерге партийжи негелдени кошкатканы, чон ортузунга кижизидилге ажылын сандаратканы дээш партком секретары С. Ш. Чайбарны ажылындан хостаан.

Партияның болгаш чазактың алкоголизм болгаш арагалаашкынга удур хемчеглериниң күүселдезиниң дугайында айтырыгны бо чылдың эгезинде партия райкомунуң бюро хуралынга чугаалашкан. Баштайгы үеде чогуур хемчеглер алдынып турза-даа, чоорту район девискээринде бо ажыл суларай деп аңаа демдеглеттинген. Чамдык коммунистер болгаш удуртукчулар арагалап, күш-ажылдың сагылга-чурумун, ниитиниң корум-чурумун хажыктаны дээш партия талазы-биле хемчег алзып, ажылындан хостаткан. 1986 чылда райкүүскомнуң иштики херектер килдизиниң ээриктер сергедир черинге дыка хөй кижи кирген. Районда арага садарының чурумун Шуурмак, Берт-Даг кодээ Советтериниң девискээринге хажыдып турганы илерээн. Ол дээш ук кодээ Советтериниң күүскомнарының даргалары Ч. Ш. Байыр-оолга, А. В. Самбууга партия талазы-биле шыңгыы хемчегни онаарган.

Хүлээп алган партийжи шиитпирлерниң күүселдезин дээш партия, совет, ажыл-агый удуртукчуларының, партия организацияларының харысалгазын СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң негелделеринге дүүштүр күштелдирери бистен негеттинип турар.

А. МОНГУШ,
СЭКП-ның Тес-Хем райкомунуң ниити килдизиниң эргелекчизи.

КОЖУГ МАШИНАЛАРЫ БЕЛЕН

«Сүт-Хөл» совхозтуң механизаторлары кодээ ажыл-агыйның машина-техниказын септээриниң темпизин дүргедеткеш, машина-трактор мастерскаязының девискээринде септеттинген 15 кожуг аңдазынын, 60 илиирин, 10 тарааа чаштырыкчыларын, илиир агрегадын, 3 культиваторну, хөрзүн үлдүредир 3 агрегатты, суггарылга бугаларының үнүп тырттырар 3 аңдазынын белениниң шугумунда тургускан.

Кодээ ажыл-агый машиналарының септелгезин ам адакталып турарын механизатор Баян-Моңге Ондар чугааланды. Бо бүгү ажылдарны кыска хуусаада доозар дээш ажылдың организастыг чорууп бедидип, удуртулга негелдени күштелдиргениниң түңнелинде ол чедип алдынган. Септекчи Баян-Моңге Ондар, механизатор-чаартыкчы Океров Ондар, дарган-каңнакчы Маадыр-оол Эренчин олар эки ажылдааннар. Амгы үеде олар үүрмек чүүлдерниң септелгезин доозуп турарлар.

О. ЧАШ-ООЛ.

Бир чагаага хамаарыштыр

КАТАП ЭГЕЛЕЗЕ ЧҮЛ?

Чоокта «Шын» солунга № 21 (13321) парлаттынган «Тоолайларны өстүрер» деп эгелиг Э. Донгактың бижээн чүүлүн кончуг өөрүп, ону деткип, бодумнуң санал-оналымны берикседим.

Кайда-чүде колхоз-совхоз болтарбайн, бодумнуң ажылдап, чурттап чорууруm «Шевээр» совхозту чижек ап көрейн. Хавак, хагаа, диңге фермалары четчири-биле бар болгаш оон оруулгазын ап, олчазын көрүп турдувус. Ам чүгле хавак фермалары арткан. Диңге болгаш дагаа-куш когун үре үзүткаттынган. Ол дугайында Э. Донгактың бижээни кончуг шын. Бо бүгү удуртукчу кижилерниң эу-харысалга чок чоруундан дизечетпес болбас.

Шаанда Аңгатыгга бараа дилгини аазы-хары улгады берген Орус-оол ирей-кадайга ашаадып каан чүве. Ийи дугаар чылында күрүнеге ой дүктүг кештер дужаар дээш алзон каш дилгилерин соккан соонда, чеди кыс, ийи асыр тос бээш дилге арткан. Олар та өөрүп чоктаан чүве, та ноорткан чүве, кым билир боор, казаа херимниң адаандан каспышып, үнүп-кирип турган, ушу-ле хонганда кодан кирганы. Бо бүгү кымны-даа дүвүреткээн.

Дагаа-куштуң ээдизи, чуургазын колхоз үезинден тура ажыглап, хову-шөлде бригадаларга чем кылдыр берип турган. Магалыг-ла чем! Бир-ле хүн совхозтуң улуг бугаларының кады оларны база узуткаан каан чүве. Ол олчааа бис дагаа ээди, чуурга деп чүве көрбедивис.

Бо дугайында ажылчыннар бистер-даа, удуртукчу даргалар-даа чоорту уттупкан бис. Ол дугайында ам кым-даа сагынмастаан. Ажыл-агыйларга ону катап өстүрзе чүл? Чоннуң негелдезинге-даа херек, ындыг-чем программазын боттандырарынга-даа ажыктыг болбас деп бе?

Д. ООРЖАК.

КАЙЫЗЫ-ДАА ШАЛЫПЧЫ

Олар «О. Шынаа» совхозтуң хойжулары. Малчыннар чүгле бо ажыл-агыйда эвес, а районда база шалыпчы диртип, багай эвес ажылдап турар. Өг-бүле он ийиги беш чылдың бирги чылында эки көргүзүглүг малчыннарның одуруунче кирген. Олар малдан чаш төл камгалап алыр болгаш хойдан-на дүк кыргыын, күрүнеге душаар хүлээлгелерин ажырган.

Олар — Ч. К. Тумат биле В. Дамдыныар-дыр. Ол өг-бүлениң чурттап ораны үлегерлиг. Хоолуунуң Даш-Кажаа—казарткыныц кыштаглар черин ол. Аалдың кодаанынче кирип ора... эвес малчыннар чурттап турарын кижи эскерер. Коданның девискээри арыг-силиг. Бүгү херек чүүлдерин туруштарында чурум-чыскаалдыг салгылап каан. Чижээлээрге, хойлар чылгаар дустарын оңгачаларда салгылап каан. Одаалгага ажыглаар кургаг көржени база ындыг чоогунда чысказ оваалап алган. Мал чемин түс-түс турушатарында эгелиг кылдыр тургускан. Хураганнар кажаазынга кире бээрге арыг, чылыг. Саканчылар хүн бүрүде кылыр ажылдарын бижээш, аажы турар. Төрээн хураганнарны улуг, биче аайы-биле клеткаларда үскүлээн. Хар-назынын, күш-дейгелин барымдаалап үскен хураганнарга кандыг немелде чемнерни бээрин таарыштырган. Мал аарый бээрге, баштайгы дуза чедирер чугула херек эмнер аптекада бар. Малчыннар, саканчылар аараан малганы боттары эмнеп ап турар.

Коммунист Ч. К. Туматтың ниитиниң малын кыштан хүр ажырар дээш белеткенгени багай эвес. Мал чемин четчир кылдыр белеткээн. Төрүүр 358 хойнуң 131-ри ооллапкан. Хураганнары менди. Кызымак малчыннар он ийиги беш чылдың ийиги чылын база Улуг Октябрьның 70 чыл оюн телептиг уткуур сорулганы салган ажылдап турар. Өг-бүле чүс башка онааштыр мынча хураганы камгалап алыр, хойдан-на 1,9 кг дүкту кыргыыр база 20 тонна сигенни боттарының күжү-биле белеткээр. 12 тонна өдекти белер хүлээлгени алган.

Н. ДАМДЫН

ЧАА ЁЗУ-БИЛЕ ШАЛЫПКЫН АЖЫЛДААР

Куйбышев областа ниитиге бүгү ведомстволарда чагыртып турар бежен ажыг үлетпүр бүдүрүлгелери эрткен чылын шалын фондузунуң бир рублинге оңаамтыр 1-3 копеек үнелиг чоннуң херегел барааннарын бүдүрген. Бо фактыга тайылбыр бээри безин берге-дир. Чүге дизе ында каттыжышкыннар болгаш бүдүрүлгелер рыноктуң херегленинге кандыг-ла бир чүвени бүдүрүп турар ышкаш, а херек апарза бүдүргени барааның көргүзүп-даа шыдаар. Ынчалза-даа херегел барааннарын оларның бүдүреринге киржилгези дыка кошкак деп болур.

Садыгны барааннар-биле хандырары — экономиктиг улуг айтырыг, ону шиитпирлээр дээш үлетпүр-даа, садыгда ажылдап-ла турар, адырның девискээр аайы-биле эргелелдери ол айтырыгны шиитпирлээринге база киржип турар. Куйбышев областа каттыжышкыннарның болгаш бүдүрүлгелериниң хөй нурууузу чоннуң херегел барааннарын бүдүреринге киржип турар. Оларның аразында техниктиг аргалары улуг болгаш четчир бүдүрүлгелер хөй. Болап көөрге ол каттыжышкыннар, бүдүрүлгелер, заводтар болгаш фабрикалар түс черге хөй барааннарны бүдүргеш, садыгларны долдуруп кагты дег, боттарының барааннарын өске областарже, крайларже, харын-даа эвилелдешкен республикаларже үндүр садып турту дег.

1986 чылда чурттакчы чонга продукция бүдүрериниң планын областың үлетпүрү күүсетпеен. Оон-биле кады четпестер болгаш чедир ажыглаттынмаан аргалар хөй боор турар. Он бирги беш чылдан бээр байдалды көрүп көөрөлн. Ынчаарда бүдүрүлгелер, каттыжышкыннар кем болгаш идик идиктер, хеп аймаа, үстүг будуктар, арыглаар бүдүмелдер база өске-даа барааннар бүдүрер талазы-биле көрээ ёзугаар хүлээлгелерин чүгле 29,6 миллион рубльге боттандырган.

Ам эки түңнелдиг болган 1986 чылды ылавылап көрээли. План күүсеттинген харын, а барааннарны түрмектеп садар садыг черлеринче чорударын кызырлы берген азы түрмектеп садар план 94,6 хуу, хеп аймаан садары — 93,3 хуу, идик аймаа садары — 99,4 хуу апарган. Областың үлетпүрү бо чылдың февральдың эгезинге чедир дааранынга кылыгларын болгаш хөм идиктерин садыгларже чорударының дугуржулгазын бээин кызбаан. Чамдык кылыглары бүдүрериниң өөүлде темпизи комплекстиг программаның негелдезинден чавыс болган.

Чонга чугула херектиг чамдык барааннарны садыг черлери-биле дугуржулга чокка оларны бүдүрерин кызырган азы шуут бүдүрбестей берген таварылгалар тыптып келген. Чижээ, трикотаж, эр. херээжен улустарның хептерин, бөрттерин бүдүрерээ кызырлыгалган. «Красная звезда» деп каттыжышкынын кыс уруглар кедер кышкы пальтоларын 20 муңну эвээшти бүдүрген. Шак ындыг байдалды көрүп алгаш, кол сорулгазы чоннуң херегел барааннарын бүдүрери боор турар аар индустрияның каттыжышкыннары болгаш бүдүрүлгелери садыгның херегелин хандырарынче кичээнгейни кошкаткан. Чижээ, «Волгацеммаш» дээр каттыжышкын кухняга ажыглаар эдилелдерни 8000 кезекти бүдүрер тургаш, чүгле 3000 хирезин бүдүрген.

Ындыг низамыг фактылар-не чок эртпээн. Эрткен чылын область бараан саарылгазының планын күүсетпээн. Чүгле бодунуң планын күүсетпээн эвес, харын Россия Федерациязынга 7 миллиард рубльдиң барааннарын чедир бербээн. Бо дээрге садыгның болгаш садып алыкчыларның эрге-ажыынга, бистиң силерниң-биле эрге-ажыынга берге байдалды таварыштырганы ол ышкажыл. Бүдүрери берге-даа эвес, бүдүрер чиг эди база четчир бедүүн барааннар безин садыгларда көвүлбестей берген.

Амгы үеде садыг черлери долу бот-орулга-чарылгаже шилчээн. Ажылчыннарның, ниити чоннуң шалыны өскен, адырның күш-ажылчы коллективтериниң социал хөгжүлдезин дүргедээн, ол чорук магазиннерниң, мөөнеп садар баазаларының оруулгалары-биле холбашкан.

Садыглар делгиирлери куруг турары, чагыглар кылырынга частырыгларны болдуруп турары дээш бөгүн садыгны буруудадып турар. Ол четпестер дээш күрүне төлеп турар...

Ажыл-агыйны чорударының экономиктиг аргалары инициатива чок чоруктар-биле канчап-даа эптежип шыдавас. Бүдүрүлгелерниң тускайлан чоруун калбартпышаан, садыгны барааннар-биле хандырарынче сагыш човаашкынны идепкейжидерин экономиктиг чаа аргалар негеп турар.

В. БЕЛЯЕВ,
СЭТА-ның тайылбырлакчызы.

УТКА-ШЫНАРЛЫГ, ЧАРАШ АЯН-ШИНЧИЛИГ БОЛУР

◆ Кызыл хоорайның тураскаал-кааcталгазының төлевилели ◆

Хоорай бүрүзү боду төөгүлүг, тускай арынныг, аян-шинчилиг. Ооң амыдыралы бөгүнгү болуушкуннар-биле, чурттакчыларының ажыл-үүлези-биле холбаалыг болбушаан, эрткен үениң болуушкуннары-биле, ооң төөгүзүнде исти арттырган кижилерниң амыдыралы-биле чарылбас харылзаалыг. Хоорайның чурттакчыларының салгал бүрүзү ооң төөгүзүнге бир-ле чүүлдү арттырар болгаш чаагай херектери-биле ону алдаржыдып турар. Салгал бүрүзү хоорайын улам чалыы, чараш кылдыр арттырарын кызыдар.

Тыва АССР-ниң найысылалы — Кызыл хоорай ССРЭ-де анныг, чаа өзүп хөгжүп турар хоорайларының бирээзи. Ооң тураскаал-кааcталгазының талазы-биле моон мурнунда кезек-кезек аайы-биле элээн ажылдар кылдынза-даа, ниити хоорайның тураскаалдыг болгаш кааcталга-шимелде талазы-биле чаңгыс аай планы, төлевилели чок турган. Тыва АССР-ниң Тудуг херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң чагыы ёзугаар ол комитеттиң киржилгези-биле Хоорай тудуунуң төлевилелдериниң төп эртем-шинчилел институду Кызыл хоорайның тураскаал, кааcталга-шимелдезиниң төлевилелин тургускан. Ооң сорулгазы болза, хоорайның чараш, эстетиктиг, уран кааcталгазын тургузары болур. Тураскаал пропагандазының болгаш кааcталга-шимелдениң системазы долу утказыг, кижизидилгениң салдарлыг болзун дээш тематиктиг планны, кааcталганың сценарийин тургускан. Ону тургузарда хоорайның төөгүзүнүң материалдарын болгаш амгы сайзыралының онзагай чүүлдерин өөренип көрген. Планны тургузуп турган хоорайның бот-тускайлан төөгү-культура чаңчылдарын база чугулалап көрген.

Тематиктиг планны тургузарда кандыг төөгү материалдарын үндезин кылдыр алганыл? Ол дээрге хоорайның 1914 чылда бир дугаар тургустунган чиңгине планының чүүлдери, ооң даараазында — Тывага революстуг болуушкуннар — А. Д. Кравченконуң болгаш П. Е. Щетинкинниң партизан армиязының 1919 чылдың августа колчакчы ак офицер Бологовтуң отрядын маңаа чылча шапканы, ТАРН-ның I съездизи, Адачурттуң Улуг дайыны-биле холбашкан болуушкуннар — тыва эки турачыларны фронтуже үдээни, оларның бирээзинге— Чүргүй-оол Хомушкуга Совет Эвилелиниң Маадыры атты тывысканы, тыва улустуң төөгүзүнде онзагай улуг ужур-дузалыг болуушкун — Тываның Совет Эвилелиниң составынга эки тура-биле киргени болгаш өске-даа болуушкуннар үндезин болган. Тываның ажылчы чонунуң күш-ажылчы чедиишкиннери, девискээриниң культура болгаш уран чүүл хөгжүлдези, бүрүнгү Тываның төөгүзү-биле холбашкан материалдар база сайгартынып кирген.

Хоорайның девискээриниң онзагай талаларын өөренип көрүп тура, кайы-бир тематикага хамаарышкан кааcталга-шимелдени кылырынга таарымчалыг кезээн болгаш шөлдерин база шилип алгылаан. Чижээ, Пушкин кудумчузунга, ылаңгыя эге кезээнге улуг орус чогаалчының тоолдарынга тураскааткан уругларга Тоолчургу паркты дериш кылырын саналдап турар. «Азия төвү» тураскаалды улам долу утказыг, каас болдурары-биле бир талазынга Тываның баштайгы шинчилекчилеринге тураскаады оларның хорек тураскаал сиилбилгелерин, а бир талазынга Тывадан казып тып турар минералдарының, байлактарының хевирлерин тургузуп болур.

Хоорайның тураскаал-кааcталга-шимелдези кандыг кезектерден тургустунган турар ужурлугул? Кызылга хамаарыштыр кандыг саналдар барыл? Оларга эрткен үениң алдарлыг болуушкуннарын мөңгежидип, төөгүге болгаш культурага кескү исти арттырган кижилерге алдар кылдыр тургускан тураскаал мемориалдар болуп турар. Чижээ, кызыл партизан командири С. Кочетов, чогаалчы, партия-совет ажылдакчы С. К. Тока болгаш Совет Эвилелиниң Маадыры С. Бухтуев кудумчулары чаңгыс черде белдирлежип эртиени аңаа ССРЭ-ниң улустарының бузулбас найыралын илередип турар тураскаал-баганазы тургузарынга дыка эптиг.

Хоорай кааcталгазының чугула хевирлеринге аллегория, символика болгаш жанрлыг кааcталга скульптуразын хамаарыштырып болур. Аллегория скульптуразы тодаргай овур-хевирлерге үндезилеттинген болгаш теманы бир янзы утка-биле дамчыдып турар. Ооң чижээнге төлевилелде кирген «Улуг-Хем» деп скульптура композициязын алгап болур. Ону Бии-Хем биле Каа-Хемниң белдиринге тургузарын сүмелеп турар. Скульптура теманы болгаш бодал-сагыжы символдар дамчыштыр. чижээ, көге-буга — тайбыңның символу дээн ышкаш, илередир. «Тыва улустуң чаңчылдарында болгаш сагылдаадарында дыка хөй солун болгаш өөредиглиг символдар бар. Тайбың-чаагай күвел-соруктуң илерели болза, шаандагы үеде хынныг бижекти курдан уштуп бодырганы ол боол турган. Ындыг символикалыг тураскаал кааcталганы Найыралсесерлиинге тургузарын сүмелеп турар бис. Холунда аяк шайын тудкан кыс—тыва улустуң хүндүлээчелин илереткен. Ындыг чурукту хоорайже кирер черде тургускан. Жанр скульптуразы чонунуң амыдырал-чуртталгазының, чаңчылдарының эң илергей талаларын көргүзер. Тыва улустуң оюн-тоглаазының темазын спорттуң үш хевиринге чуруп көргүзүп болур. Ча адарын, тыва хүрешти болгаш аът чарыжын көргүскен композициязын стадион чоогунга тургузарын планнаан. Жанрлыг «Арат» деп скульптураны хоорайже мурнуу таладан кирер улуг орук чоогунга тургузары көрдүнген. Декоративтиг кааcталганың үлегери кылдыр Чурукчулар бажыңының чанынга Тываның чурукчуларының амгы ажылдарының делгелгезин болур бөлүк шимелдени тургузуп болур. Чехов—Титов, Ленин—Кочетов кудумчулары-биле кызыгаарланган кварталга туттунар профсоюзтарның Культура ордузунуң девискээринге чонуң тоол, аас чогаалының темазынга тураскаал-кааcталгаларны сүмелеп турар бис. Улустуң тоолдарының маадырларынга тураскааткан улуг эвес чогаалдар культура төөгүзүн пропагандалаарының кезээ болур.

Хоорайның уран кааcталгазынга онзагай черни фонтаннар болгаш декоративтиг хөөлбектер ээлээр ужурлуг. Мурнуу микрорайонуң девискээринге аңгы-аңгы деңнелдерге турар чурук-кааcталгалыг фонтаннарның бөлүүн кылырын төлевилээн. Олар батса-батса Тоңмас-Суг девискээринге турар улуг хөөлбекке кээп төнер. Хөөлбекти көвүрүглер, чечектер вазалары, янзы-бүрү дүрзү хевирлерлиг тураскаалдар кааcтаар.

Хоорайның ниити аян-шинчизин тураскаалдар болгаш кааcталга-шимелде-биле кады бажыңнарның тус-тус кааcталгазы, реклама курунтары, магазиннер, албан черлериниң адрес-чарлалдары, плакаттар бир онзагай хевир киирер. Бо бүгүге идей-политиктиг кижизидилгениң чепсек-херекселдери: кескү агитацияның болгаш пропаганданың чер-черге тургузар самбыралары, плакаттары утка-шынар киирип, амыдырал-биле улам сырый холбаар.

Төлевилелдиң авторлары саналдарын кандыг-бир өскертип, немей чогаадып болбас чүве деп санавайн турар болгаш кылып күүседип турар үеле чогаадыкчы аргаларны ажыглаарын база бодап кылган. Анчык Тыва республиканың найысылалы чараш, онзагай хевирлиг, национал аян-шинчилиг, революстуг, дайынчы, күш-ажылчы чаңчылдарны салгалдарга дамчыдып турар хоорай болзун дээш хөйнү кылыры негеттинип турар.

Г. ГЕРМАНОВА,
Москвада хоорай тудуунуң төп эртем-шинчилел институдунуң архитектору.

«Шынга» кээп турар чагаалардан

Семинар

Суурларда болгаш район төвү Хандагайтыда дружина штабтарының командирлериниң, эш хуу судтарының даргаларының, назы четпестер ортузунга ажылдар чорудар комиссияларның удуртукчуларының семинары хаая эвес болгулаар. Чоокта чаа эрткен семинарга эш хуузунуң судтарының ажыл-чорудулгазының дугайында районнуң улус судьязы Л. Х. Назыты эки-тура улусчу дружиналарны удуртуп-башкарарының болгаш оларның ажылының база дружинниктерниң эрге-хүлээлгезиниң дугайында райкүүскомунуң иштики херектер килдизиниң начальниги В. К. Балчый-оол, назы четпестер ортузунга ажыл чорудар комиссияның ажылының дугайын район прокурору Н. Х. Чалзап дыңнакчыларга чугаалаан. Дараазында албан черлериниң, организацияларның болгаш ажыл-агый удуртукчулары, кодээ Совет күүскомнарының даргаларының киржилгезин-биле арга-дуржулга солушканнар.

Районда эки тура улусчу дружинаның ажылы сөөлгү чылдарда экижээн. Ылаңгыя Хандагайты суурда бөлүктер ээлчеглиг дежурныйлаашкынче үнмейн баар азы дружина ажылынга киришпейн баар таварылга турбаан. Ажылчын коллективтериниң бүгү кежигүннериниң 80—85 хуузу дружинниктер. Олар боттарының даалгаларын ак сеткилдиг күүседип келгеннер. Эки тура улусчу дружинада багай эвес ажылдыг бөлүктер бар. Чаа-Суур кодээ Советтиң чанында (удуртукчузу С. Ч. Седен), район эмнелгезинде (удуртукчузу Э. Т. Бирлей) бөлүктериниң ажылы эки. С. Ч. Седен эки тура улусчу дружинага идепкейлиг киржилгелиг. Бөлүктүң ажылын ол доктаамал эки удуртуп келгени дээш «Хүндүлелдиң Демдээ» орден-биле шаңнатканы таварылга эвес.

Суурдарда эш хуузунуң судтарының болгаш назы четпестер ортузунга ажыл чорудар комиссияларның ажылдары ам-даа чогуур деңнелде эвезин семинарга демдеглээн. Моон соңгаар ол ажылдарны шыңгырадырын дугурушкан. Семинарга Тыва АССР-ниң иштики херектер министри В. Б. Кара-Сал киржип, хөй-ниитиниң бо организацияларының ажылының ужур-дузазын база дружинниктериниң эргелериниң, хүлээлгелериниң дугайын делгереңгей чугаалаан.

М. ДАНЗЫН.
Өвүр район.

Артык сеткил ара дүжер

Бир-ле кежээ Дүпчүр Эртине «Чаа орук» совхозтуң малчыны Марсн Тараска келген. Ол аңаа чиик арга-биле эът тып чиирин саналдаан. Ук саналды эжи деткээн. Оон бир-ле эптиг үеде кожазы «Мөрен» совхозунче хапканнар. Суурга четкелек чорааш, оъттап чораан бөлүк инектерге таваржы бергеннер. «Ырак-узак чоруп, шүүдээш чоор» дишкеш, чораан инектер аразындан бир молдурга-биле инекти үзе сүрүп алгаш барганнар.

Оларын «Чаа орук» совхозтуң малчыны Э. Дирчинчаптың коданының девискээриниң чоогунга эккелгеш, баштай молдургазын, оон соонда инээн соп алганнар. Оларның үүлгедиин Э. Дирчинчап билзе-даа, мыттаваан. Харын-даа «халас кежик аста кирди» дээн бодал-биле, оларның эъдиниң чартыын үлежипкен. Бөлүк оорлар шак ындаар дойлап, үлежип турда, ол-ла совхозтуң ажылчыны Араптан Амыр-оол мотоциклдиг халдып келген. Ол база үлештен чыда калбаан, кезик-чамдыын база четтиришкен.

Мөрен суурда чурттап орар кырган Н. Хүрен-Шарның одарга чораан ийи баш инээн шак ындаар оорлар боттарынга шиңгээткен. Чиик амыдырал сүрүп, күш-ажылчы кижилерниң артында чаштынып чоруур чогум кымнарыл ол? Э. Дүпчүр 1981 чылда оор херек кылгаш, хосталгазын казыттырып, шиитирип чораан. А. Арaптан база шак-ла ындыг орукту эрткен. Олар хамааты кижиниң хууда хөреңгизин оорлааны дээш кайызы-даа узун хуусааларга шииттиргеннер.

Амгы эде тургустунуушкун, дүргедээшкин үезинде чиик амыдырал-биле чурттаксаар, өскениң кежиин четтириксээр кижилерниң оруу муңгаш, артык сеткил ара дүжер болгай. Күш-ажылчы эвес орулга-биле демиселди кааладаа чорудары —хамааты кижи бүрүзүнден кол негелде болур.

А. ТАВА.
Эрзин район.

Кошкадып болбас

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселдиң чарлаандан бээр ийи чыл чедип турар. Бо үениң иштинде республикада-даа, Кызыл хоорайда-даа элээн эвес чүүлдер кылдынган. Ол дугайын республика солуннарындан номчуп билип турар бис.

Ынчалзажок кылдынган ажылдар-биле оожургап, арагалаашкынга удур демиселдиң кошкадып болбазы кымга-даа билдингир. Кызыл хоорайга чамдык хүннерниң кежээлеринде, элең-тендин кылаштажып чорууларны кижи эскерер. Чамдык садыгжылар кызыл арага талонунга водка сада бээр таварылгалар база турар-дыр.

Ээертир суксуннар садар черлерни арагалыг болза, хөй-ниити черлеринден чайлатса чогуур. Чижээлээрге, хоорайның № 46 арага-пиво садыы бар. Ооң девискээринде өөредилге, ниитиниң чемненилге черлери, ясли-сад болгаш чуртталга бажыңнары туруп турар. Ооржак Лопсанчап, Чапаев кудумчуларының белдиринде тускай пиво садар чер бар. Шак бо черлерге чыглыр арагачыларның корум-чурумун ам-даа шыңгырадып, хемчээн алырын күзедим.

Х. ОНДАР.

Чижекке көргүзейн

Чадаана район эмнелгезинде хөй нацияның төлээлери ажылдап турар. Оларның аразында үр үеде ажылдап келген хоочуннар аныяктарга эмчи кижиниң этиканы болгаш деонтологияны сагыырын сүмелеп, өске-даа дуржулгазын дамчыдып келген. Кол эмчи сестразы Анна Петрованың ажылын чижекке көргүзейн.

Анна Васильевна Воронеж областың Семён Александровка аттыг суурга колхозчу өг-бүлеге төрүттүнген. Ол 1957 чылда Бобровскиниң эмчи училищезин дооскаш, Тывага хуваалда ёзугаар ажылдап келген. Чадаана эмнелгезинге кезер эмчиниң улуг сестразынга сес чыл ажылдаан. Ол ажылдап келген үезинде теорияга өөренген билиин практикага багай эвес көргүскен. Ону аарыг улус-даа, коллектив-даа хүндүлээр.

Ол үеде кол эмчивис Ю. З. Ковенский турган. Боду бөдүүн, чазык, коллективтиң кежигүннериниң амыдыралын, ажыл-ижин ханы билир. Ажылынга бердинген. Кадрларны четчелеп, чонкуң кадыын камгалаар херекке ажыл-ижин багай эвес уштап-баштап турган.

А. Петрова бистиң эмнелгеге чаа-ла 20 харлаан кыс келген. Ол дыка чазык, дузааргак, дидим болгаш эрес кижи. Бо-ла черге Сергей Петров-биле өг-бүле туткан. Ынчангы үени амгы байдал-биле деңнээрге, дыка ылгалдыг. Эмнелгениң материалдыг баазазы кызыы. Керосиниг лампалар ажыглаар, улуг печкаларга чүгле мыш оттулар, ол чылыг бербес турду. Шприцтер хайындырар болгаш шала чуур сугну хемден кочалга дажыглаар. Чоорту эмнелгениң четкизи өзүп, материалдыг бааза экижээн.

1957-58 чылдарда эмнелгеге чүък машиназы быжыглаан. Коллектив час келирге, эмнелгеге картошканы тарып алыр, кат-чимисти чыггаш, вареньелеп каар. Ол ажылдарны кылырда, улуг, биче дивес демнежиптер бис. Коллектививис хөй нацияның кижилери. Найыралывыс хөлчок бис. Нация бүрүзүнүң эки чаңчылдарын албан сагыыр бис. А. Петрова кандыг-даа ажылдан ойталавас кижи. Ол бистиң чонкуң аажы-чаңын эки билир, оларның-биле ажык чугаалажыр, бодүүм мөзү-шынарлыг.

Анна Васильевна бөгүнге чедир эмнелгениң кол сестразында ажылдап чоруур. Ооң ажылы эмчилерден ылгалбас. Сестраларның ажылы ооң арга-сүмези чокка эртпес. Аарыг кижилерге безин тускайлаан эм-таңны хүнүңүң ол хуваар. Кол ажылындан аңгыда, ооң күүседип турар хөй-ниити ажылдары арбын. Сестралар чөвүлелиниң даргазы болгаш аңгы-аңгы салбырларга кадрларны четчелээрин, чыл санында оларның билиин бедидерин утпайн келген. Улусчу контроль комитединиң даалгаларын база чажам чокка кылып турар.

Ажылывыс аайы-биле эртен аңаа бо-ла ужуражы бээр бис. Ол эш-өөрүн оюн-баштак, хөглүг чаңы-биле утккуур чаңчылдыг. Ол коллективке эки байдал тургузарынга чүткүлдүг. Кандыг-даа четпестерни тайылбырлаарда ажыныи, хорадавас. Аргалыг-ла болза кижилерниң ажылчы хөөнүн сергек, тывыңгыр болдурарынче углаар. Анна Васильевна чонунга 30 чыл бараан бооп чоруур. Ооң ажылын үнелеп, шаңнал-мактал-даа тыпсып келген.

С. КАРА-САЛ,
божудулга салбырының улуг акушерказы.
Чөөн-Хемчик район.

КАЛБАК ДЕТКИИШКИН

Массалыг информацияның чепсектериниң ниити гейиниң төвүнде—Москвага болуп эрткен «Ядролуг чепсек чок делегей дээш, кижи төрелгетенниң диириг арттырары дээш» деп шуулганның түңнелдери, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң ол шуулганга кылган чугаазы туруп турар.

Софияның «Отечествен фронт» солуну совет удуртукчунуң чугаазының долу текизин «Чаа турушта», политиктиг чаа бодаашкын херек» деп эгениң адаанга парлаан. М. С. Горбачевтуң чугаазы делегейниң нарын айтырыгларын ханы сайгарып көргени-биле, саналдап кирген шиитпирлериниң улуг хемчээлдии-биле солун болуп турар деп, болгар «Земеделско знаме» солунуң тайылбырлакчызы бижээн.

Парижтиң «Юманите» солуну совет удуртукчунуң чугаазын «Тайбынче кыйгырыг» деп адаан. Чыгдына берген ядролуг мөөңнелиишкинни хыналдага тургузар херек, а ооң соонда бо чүс чылдың төнчүзүнге чедир оларны узуткап, чок кылып каалтар херек, ядролуг шенелделерден болгаш боо-чепсекти эндере бүдүрерни космосче шилчидериниң планнарындан ойталап каалтары чугула. Делегейниң хөй-ниитизинге совет удуртукчунуң саналдап кирген тайбың инициативаларының алыс утказы ындыг дээрзин солун айыткан.

Чер кырынга тайбыңны камгалап арттырарының айтырыынга, ядролуг дайынның айыылын чок кылырынга бирги черде ужур-дузалы салып турарын Совет Эвилели база катап бадыткаан деп, Лондоннуң «Морнинг стар» солуну бижээн. Амгы үеде кижи төрелгетенниң салым-чолун чүгле политиктиг ажылдакчылар шиитпирлевейн турар. Ол Чер бөмбүрээниң бүгү чурттакчыларының тайбың дээш демиселге күжениишкиннериниң кады хөделиишкиннеринден хамааржыр.

ГФР-ниң чазааның тускай төлээлекчизи Ф. Осттуң медеглелин барыын герман солуннар парлаан. М. С. Горбачевтуң чугаазын ол «чаа бодалдың калбак панорамазы» деп адаан болгаш Бонн ол кызымаа-биле сайгарып көрдүнген турарын айыткан.

Бодунуң күжениишкиннерин иштики айтырыгларга мөөңнээри-биле Совет Эвилелин делегейниң таарымчалыг болур чоруунга чүткүлдүг болуп турар деп, «Нью-Йорк таймс» солун бижээн.

Англияга, Францияга, ГФР-ге болгаш Италияга чорутткан ядролуг чепсегленишкинни эндере бүдүрериниң айтырыгларының талазы-биле хөй-ниитиниң санал-оналык айтырыгларының түңнелдериниң дугайын Токионуң «Нихон кэйдзай» солуну дыңнаткан. Англияга айтырганнарның 56, Италияга—78 хуузу Европага америк ядролуг чепсекти тургузарынга удур болуп турарын чугаалааннар. ГФР-ге айтырыгга харылзаан кижилерниң 68 хуузу АКШ боо-чепсектин эндере бүдүрерин соксадырынче чүткүлдүг эвес болуп турар деп саналаннар. «НАТО чурттарында АКШ-ка дыка бүзүрел чок чоруктуң дурайын болгаш ССРЭ-ниң политиказынга бүзүрелдиң өзүп турарының дугайын ол сан-медээлер херечилеп турар».

Бүгү делегейге тайбыңны быжыглаарынче, боо-чепсекти эндере бүдүрерин соксадырынче, ядролуг чепсекти шуут хоруурунче база янзы-бүрү социал системалыг күрүнелерниң аразынга кады ажылдажылганы хөгжүдеринче угландырган Совет Эвилелиниң эгеленчи саналдары келир үениң кижилериниң тайбың-чыргалдыг чурттаарынга идегелдиг магадылалды тургузуп турар. Ук саналдарны Польшаның сейми болгаш чазаа бүрүнү-биле деткип турар деп, тайбыңның талалакчыларының польша шимчээшкининиң бөлүк төлээлекчилери-биле ужуражылгынга Польшаның Каттышкан ажылчын партиязының ТК-ның Бирги секретары, ПУР-нуң Күрүне чөвүлелиниң Даргазы Войцех Ярузельский чугаалаан.

Делегейни дайын айыылындан чайладырының болгаш чепсегленишкинниң 2000 чылга чедир бүрүн дүжүрериниң программазының адаанга 'ат салырынга Польшаның удуртулгазы белен. «Ядролуг чепсек чок делегей дээш, кижи төрелгетенниң диириг арттырары дээш» делегей шуулганының ажылының түңнелдерин ПУР-нуң бүгү чону бүрүн деткип турар. Ол шуулганның киржикчилеринге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң чугаалаан чугаазы Совет Эвилелиниң тайбыңга ынакшылдыг политиказын база катап бадыткаан деп, ол чугаалаан.

Чепсектиг күштерни тургузарындан ойталаарын болгаш политиктиг айтырыгларны шериг дузазы-биле шиитпирлээриндэн ойталаарын Японияның тайбың конституциязының 9-ку чүүлүнде айыткаанын каржызы биле хажытпышаан чагырыкчы либерал-демократтыг партияның (ЛДП) «хартыгалары» чуртту милитаризациялаарын уламчылап турар.

Токио милитаристчи сорулгаларга хөй акша-хөреңгини чарыгдап турар. Чаа беш чылда дайын программазынга 18,4 триллион иенни чарыгдаарын көрген. Консерваторларның чазаа ол хире акша-түңну чепсектиг күштерниң херегленинге чарыгдаарын көрүп тура ниити национал орулганың бир хуузун шериг чарыгдалдарынга ажыглаарының дугайында 1986 чылда тургускан кызыгаарлаашкынындан ойталаан.

Ол чорук Вашингтоннуң улуг өөрүшкүзүн болдуруп турар. Токионуң шериг машиназын Азия-Оожум океан девискээринге америк чепсектиг күштерниң курлавыры кылдыр ол көрүп турар.

ЧУРУКТАРДА: ЛДП-ниң «хартыгаларының» ынак төлү—япон «бот камгалал күштериниң» парадтарының бирээзиниң үезинде.

В. БОРОДИННИҢ фотозу.
(СЭТА).

ВИЕЙРАНЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

БОГОТА. Совет ниитилелде болуп турар эде тургустуушкуннуң чорудулгазы төөгүлүг улуг ужур-дузалыг болуп турар деп, Колумбияның Компартиязының ТК-ның Чиңгине секретары Хильберто Виейра медеглээн.

СЭКП ТК-ның январь Пленумунга частырыгларны болгаш ышкындырыгларны ханы сайгарып көргени СЭКП-ниң политика талазы-биле турушттуунуң болгаш бедик моральдыг мөзүзүнүң, совет улустуң, коммунистиг болгаш революстуг делегей шимчээшкининиң мурнунга бедик харысалганы медерел билгениниң кескү чижээ болуп турар деп, СЭТА-ның корреспондентизи Геннадий Кочукка берген интервьюзунга ол демдеглээн. Күрүнени эргелеп-башкарарынга чонуң киржилгезин калбартыр, соңгулда системазын, партияның кадр политиказын сайзыраңгайжыдар талазы-биле Пленумнуң хүлээп алганы саналдары онза ужур-дузалыг болуп турар. Олар социалистиг демократияны улам ынай быжыглаарынче угланган.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң айыткан сорулгаларны күүседиринге совет улус кескү чедиишкиннерни чедип алган деп, Х. Виейра демдеглээн. Ол дээрге, совет кижилерниң Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылынга эң эки белээ-дир. ССРЭ-де дүрген темпиде болуп турар өскерлиишкиннер, кандыг-даа чугаа чокка, Совет Эвилелиниң күчүзүнүң өзүлдезинге салдарны чедирер, а ындыг болганда, Чер кырынга тайбыңны камгалаарының херээнге идигни бээр.

(СЭТА).

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

ФИЛИППИНЫНЫҢ ЧАА КОНСТИТУЦИЯЗЫ

МАНИЛА. СЭТА-ның корреспондентизи Сергей Алмазовтуң дамчытканы болза: Конституция комиссиязының ажылдап кылганы болгаш февраль 2-де болган национал плебисцитке филиппинны улустуң чүүлдүгэүнүп көргени чаа конституцияның күштүг болуп кирген Филиппинның президентизи Корасон Акино чарлаан.

Плебисциттиң ында парлап үндүрген сөөлгү түңнелдерин ёзугаар алырга, конституцияның төлевилели дээш 16,5 млн. кижи, азы чурттуң бадылаар эргелиг чурттакчыларының 76 ажыг хуузу бадылаан. Бодунуң девискээринге ядролуг чепсектен ойталаарының политиказын болгаш 1991 чылда хуусаазы төнгениниң соонда АКШ-тың шериг баазаларының дугайында филиппины-америк дугуржулганы күш чок болдурарының дугайында документиде бар чүүлдерни Филиппинның демократтыг күштери чүүлдүгэүнүп үнелеп көрген.

Ол чүүлдериниң утказын өскертип база оларны амыдыралга боттандырып чорударынга Каттышкан Штаттарның албадаашкыны-биле шаптыктаптып болур ындыг чүүлдериниң бар бооп турарынче кичээнгейни олар угландырган.

Конституция Корасон Акинога президентиниң албан-дужаалынга 1992 чылга чедир турар эргени берип турар, 1973 чылдың конституциязын ёзугаар туруп турган парламенттиниң орнунга президентиниң эргелеп башкарар хевирин ол киирген болгаш хоойлу үндүрер эргечагырганың дээди органы кылдыр ийи палаталыг парламентини тургускан. Аңаа соңгулдаларны бо чылдың март айда чорудар.

УДУРЛАНЫЫШКЫННАР УЛАМЧЫЛАП ТУРАР

КАИР. Араб чурттакчы чонга удур израиль эжелекчилериниң хан төгүүшкүннүг үүлгедиишкиннери Иордан хемниң барыын эриин болгаш Газа секторун база катап доюлдурупкан. Эжелекчилериниң террорун үүлгедиишкиннеринге удурланган күштүг чыскаалдар бо районнарның барык бүгү чурттакчылыг черлерин хеме алы берген. Оон кээп турар дыңнадыглар ёзугаар алырга, Наблус болгаш Тулькарм, Рамаллах болгаш Эль-Халиль, Газа болгаш Чөөн Иерусалим ол ындаар массалыг чыскаалдар уламчылап турар. Барын эрикте болгаш Газада студент аудиторийлар болгаш школа класстары куруглай бергилээн, албан черлери болгаш бүдүрүлгелер хагдынган, рыноктар болгаш магазиннер ажылдавайн турар. Эжелекчилериниң тайбың араб чыскаалчыларны боолап тургааны Блата лагеринде күчүлээшкинге таварышкан кижилер-биле эп-сеткил каттыштырылгазының бүгү ниити ажыл соксадышкынын палестиннер чарлаан.

Тель-Авив далаш байдал-биле эжелеттирген девискээрлерже армияның болгаш полицияның улуг күжүн октап турар. Чыскаалчыларны тарады сывырарынга каргыс шагдаалар суг чаштырар херекселдерин, резина моңгарны, карак чажы төгүлдүрер гаазы, пластмасс октарны болгаш октуг боо-чепсекти ажыглап турар. Массалыг аглаашкыннарны, үжеп-чиидиишкиннерни чорудуп турарлар. Чүс-чүс палестиннерни кара-бажыңнап каан. Наблуста болгаш чамдык өске-даа хоорайларда комендант шагын чарлаан.

Ындыг-даа болза, сионистерниң үүлгедиишкиннери палестиннерниң демиселин соксадыр арга, байдалы чок болуп турар. Геноцидтиң политиказынга удурланган муң-муң кижилер митингилерге киржип турарлар.

(СЭТА).

«СЫЛДЫСТАР ДАЙЫНЫНЫҢ» ПРОГРАММАЗЫНГА

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Диптер аразынга ужар баллистиктиг ракеталар ужуп үнүп турда оларны узуткаар кинетиктиг өлүрүкчү чепсекти удавас АКШ-ка кылып эгелээр. Ындыг өлүрүкчү чепсектер чер кырының чоогунда космос делгемиңге үргүлчү ужугуп чоруп турар деп, «Стратегтиг камгалал инициатвазын боттандырар талазы-биле» организацияның төлээн «Авиэйшн уик энд спес текнолоджи» журналга кылган интервьюзунга медеглээн. Ооң чугаазы-биле алырга, Чер кырынга чоок ужар спутниктерге 6-дан 12 чедир ындыг чепсекти тургузары планнаттынып турар.

Ракетага удур камгалал системазының талазы-биле совет-америк кережни «калбаа-биле чугаалажып көөрүнүң» дугайын шуугавышаан, Американың чазаа ындыг чепсекти шензээрин болгаш космоска тургузарын дүргедедирин планнап турар үеле бо дыңнадыг журналга кестүп келген. Рейганның администрациязының ол планын Америкада болгаш ооң эвилелчилери чурттарда шүгүмчүлеп эгелээн.

Керээни чаңгыс талалыг калбаа-биле чугаалажырынга, стратегтиг камгалал инициативазын калбартыр дугайында шиитпирни хүлээп алырынга удур мен. Ол частырыг болур деп бодаар мен деп, АКШ-тың конгрессиниң даштыкы херектер талазы-биле төлээлекчилер палатазының комитединиң даргазы Д. Фессел медеглээн.

АКШ-тың Барыын Европада эвилелчилери Рейганның администрациязының стратегтиг камгалал инициативазын калбартырынче чүткүлүнге удурланып турар, деп «Чикаго трибюн» солун бижээн. Бо айтырыгның талазы-биле шиитпир хүлээп алырының мурнунда Вашингтон-биле дугуржулга кылырын негээн Италияның, Великобританияның болгаш өске-даа чурттарның удуртукчуларының медеглелин ук солун бадыткап кылдыр көргүскен.

ХААК ОРУУНГА

Хаакка ГТО комплекизиниң хөй хевирлеринге «Урожай» спорт ниитилелиниң хууда болгаш команда талазы-биле бирги чери дээш маргылдаалар доозулган. Республиканың районнарындан болгаш Кызылдан 150 хире спортулар аңаа киришкен.

Ийи хүн үргүлчүлээн маргылдааларның түңнелиндэ Улуг-Хем районнуң спортчулары команда талазы-биле тиилээн. Красноярскиниң недэю ажыл-агый институдунуң Тывада филиалының болгаш Тес-Хем районнуң хаакчылары ийнги-үшкү черни тус-тулунда эвлээн.

Филиалдың студентизи Роман Монгуш, ооң башкызы Кушкаш-оол Ховалыг, Кызыл районда үргүларниң спорт школазының тренери Леонид Оруспай, «Тыва тудуг» трестиң тудуг-монтаж участогунуң ажылчыны Александр Поникаров, Чөөн-Хемчиктен башкы Андрей Ойдуп, Тес-Хемден Максим Дажыыа олар хар-назын аайы-биле болуктерге бирги черни тустузунда эвлээн.

Хөрөөжен спортчуларның 3 база 5 километриниң дистанцияларынга филиалдан А. Чыпсын, С. Сая, Тожудан А. Кышкан, Чөөн-Хемчиктен Анисья Ондар, Эрзинден С. Демир-оол, Улуг-Хемден Д. Артына олар тиилээнер.

Шаңналдыг черни эвлээн спортчуларга хүндүлел бижиктерни, хөрек демдектерни болгаш өртектиг белектерни тывыскан.

Маңаа тиилээн спортчулар февраль 28-тен март 2-ге чедир уламчылаар республика маргылдаазынга киржир.

В. КАРА-ТОННУГ.
ЧУРУКТА: хөрөөжен спортчуларның старты.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

спорт

ТЕННИСКЕ

Кызыл хоорайның спорт комитеди дээди болгаш ортумак өөредилге черлериниң аразында бо чылдың спартакиадазын чорудуп эвлээн. Ооң программазында волейболга, баскетболга, хаакка, чиик атлетикага, стол теннизинге база ГТО-ның хөй мергежилгелеринге маргылдаалар кирген.

Стол теннизинге командалар аразында маргылдаа Кызылда Н. Гастелло аттыг парктың теннис залынга эрткен. Аңаа хөрөөжен спортчулар аразынга Кызылдың педагогика институдунуң физика-математика факультединиң студентилериниң командазы тиилээн. Ооң составынга Марина Тартан-оол, Татьяна Ондар болгаш Татьяна Ооржак олар ойнааннар. Красноярскиниң кодээ ажыл-агый институдунуң Тывада филиалының командазы биле эмчи училищезиниң спортчулары ийнги, үшкү черни эвлээннер.

Эр улустуң маргылдаазынга чедиг команданың аразындан ККАН-ниң Тывада филиалының командазы кымгаңдаа уттурбайн тиилээн. Ооң составынга бирги курсчулар Алексей Ооржак, Мерген Шөмбүл база зоотехниктер факультединиң ийнги курсчу Вадим Кыргыс олар ойнааннар.

Спартакиаданың программазында кирген маргылдаалар уламчылап турар.

Е. ШИШОВ.

КУЛЬТУРА-СПОРТ КОМПЛЕКИЗИ ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ:

ХӨГЖҮМ-ШИНИ ТЕАТРЫНГА

Февраль 21-де. «Чаңгыс эптиг, күш-ажылчы ог-бүледе» деп найырал кежээзи 15 шакта эгелээр. Г. Лорканың «Ханыг куда» деп үш көжегелиг трагедиязы 19 шакта.

Февраль 22-де. С. Михалковтуң «Мактанып койгун» деп шинзи 12 шакта эгелээр. Г. Лорканың «Ханыг куда» деп трагедиязы 19 шакта.

«КОЛОС» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫНГА

Февраль 21-де. «Ырак болгаш чоок үениң ырылары». Аныяктар кежээзи 19 шакта.

Февраль 22-де. «Че-ве, оолдар!» деп конкурс болгаш дискотека 19 шакта.

«ЕНИСЕЙ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ

Февраль 21-де. Ургуларга «Мээң төрөөн Армиям» деп утренник 11 шакта.

Совет Армиязының болгаш Шериг-Далай Флодунуң хүнүнге база агроүлетпуртудуг ажылдакчыларынга тураскаатканы кежээ 19 шакта эгелээр.

Февраль 22-де. Совет Армиязының болгаш Шериг-Далай Флодунуң хүнүнге тураскаатканы бот-тывынгыр ураң-чүүл концерти 13 шакта.

КУЛЬТУРАНЫҢ БОЛГАШ ДЫШТАНЫЛГАНЫҢ ГАСТЕЛЛО АТТЫГ ПАРЫГЫНГА

Февраль 21-22-де. Эртенгиниң 10 шактан эгелээш, ойнаар автоматтар, теннис, бильярд залдары, хаак базазы ажылдаар. 19 шакта дыштанылга кежээзи эгелээр.

ПАССАЖИРЛЕР, № 1 АТБ-лериниң КЛУБТАРЫНГА

Февраль 21-де. Аныяктарның дыштанылга кежээлери 19 шакта.

№ 1 ПТУ-НУҢ БОЛГАШ № 4 ПТУ-НУҢ КЛУБТАРЫНГА

Февраль 21-де. «Че-ве, оолдар!» деп конкурс-кежээлер 19 шакта.

Февраль 22-де. Дыштанылга кежээлери 19.30 шакта.

№ 11 ПТУ-НУҢ КЛУБУНГА

Февраль 21-де. Хөглүглериниң болгаш тывынгырларының «Совет Эвилелиниге бараан боон тур мен» деп клуву 19 шакта.

Февраль 22-де. Дискотека 20.00 шакта.

ПЕДУЧИЛИЩЕНИҢ КЛУБУНГА

Февраль 21-22-де. «Че-ве, оолдар!» 19 шакта. «Тиилеттирбес болгаш маадырлыг» деп тематиктиг кежээ 19 шакта.

ПОЛИТЕХНИКТИГ ИНСТИТУТТУҢ ФИЛИАЛЫНГА, КОДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ, АВТООРУК ТЕХНИКУМНАРЫНЫҢ КЛУБТАРЫНГА

Февраль 21-де. Совет Армиязың болгаш Шериг-Далай Флодунуң хүнүнге тураскаткан дыштанылга кежээлерн 19 шакта.

№ 4 ШКОЛАГА

Февраль 21-де. Чыскаал болгаш ыры корудези 14.30—19 шактарда.

№ 8 ШКОЛАГА

Февраль 21-де. «Бурунгаар, оолдар»! деп конкурс-кежээзи 17 шакта.

№ 11 ШКОЛАГА

Февраль 21-де. «Төрөөн чуртту камгалаарынга белем!» деп тематиктиг кежээ 18 шакта.

№ № 2, 6, 7, 14, 15 ШКОЛАЛАРГА

Февраль 21-де. «Че-ве, оолдар!» деп конкурс-кежээлер 16.30 шакта.

№ 1 БОЛГАШ № 3 ШКОЛАЛАРГА

Февраль 21-де. Совет Армиязың болгаш Шериг-Далай Флодунуң хүнүнге тураскаатканы кежээлер 18.30 шакта.

СПОРТЧУ МАРГЫЛДААЛАР

«ХЕРЕЛ» СПОРТЗАЛГА

Февраль 21-22-де. «Урожай» эки-тура спорт ниитилелиниң бирги чери дээш хостуг хүреш маргылдаазы 10 шакта эгелээр.

ШЫДЫРАА КЛУВУНГА

Февраль 21-22-де. Шыдыраага команда аайы-биле хоорайга бирги чер дээш маргылдан 15 шакта эгелээр.

ПАРКТЫҢ СЕВИНГЕ

Февраль 22-де. «Пионерская правда» солуниниң шаңналы дээш школачыларның хаак маргылдаазы 10 шакта.

ЭМЧИ УЧИЛИЩЕЗИНИҢ СПОРТ ЗАЛЫНГА

Февраль 22-де. Хоорайга бирги чер дээш хөрөөженнериниң хол бомбүүнге маргылдаазы 10 шакта эгелээр.

«ТАЙГА» СТАНЦИЯГА

Февраль 21-де. Күрүне албан черлериниң ажылдакчыларының профсоюзтар хоорайкому хаак маргылдаазын организастаар. Эгелээри 11 шакта.

Февраль 22-де. Харылзаа ажылдакчыларының профсоюзтар обкому хаак маргылдаазын организастаар. Эгелээри 11 шакта.

КЫЗЫЛ—ЭРЗИН АВТООРУК ЧООГУНГА

Февраль 21-де. Медицина ажылдакчыларының профсоюзтар обкомуниң бирги чери дээш хаак маргылдаазы 11 шакта эгелээр.

Февраль 22-де. «Спартак» эки-тура спорт ниитилели ГТО нормазын дужаарының маргылдаазын эрттирер. Эгелээри 11 шакта.

Февраль 22-де. Хоорайга бирги чер дээш өөредилге черлериниң аразында маргылдаа 11 шакта эгелээр.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 5 ЧЫЛЫ» СТАДИОНГА

Февраль 21-22-де. ИХМ ажылдакчыларының хоккей маргылдаазы. 11 шакта эгелээр.

ПАРКТЫҢ СЕВИНГЕ

Февраль 22-де. «Пионерская правда» солуниниң шаңналы дээш кросс болур. Ол мынаан үш кааг кошкан шаңактарга, эзерлиг аяттарга селгүүтээшкин. 12 шакта.

МОСКВАДАН

21.00 — «Ут». 21.35—22.35 — Фестивальдар. Конкурстар. Концерттер.

Редакториуп оралакчызы К. К. САТ.

агаар

Республикага шокар булуттаар, чамдык черлерге быскан хар чаар. Хаттың күжү кошкак. Агаарның температуразы дүне 20—25, хүндүс 13—18 градус соор.

Кызылга чагбас. Хаттың күжү кошкак. Агаарның температуразы дүне 22—24, хүндүс 13—15 градус соор.

кино

ФЕВРАЛЬ 20-ДЕ

«НАИЫРАЛ»: Киносборник № 158 9.30, «Постарайся остаться живым» 11.20, 13.10, 16.50, 20.30 (узаткан), «Плюмбум или Опасная игра» 15.00, 18.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: Киносборник 9.40, «Потерпевшие с Лигурии» 11.00, 13.00, Киноклуб «Подросток и закон» 15.00, «Нейтральные воды» 17.00, 19.00, 21.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «На графских развалинах» 14.30, «Все против одного» (2 серыалыг) 16.30, 19.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Полет в страну чудовищ» 14.50, «Бродяга» (2 серыалыг) 16.30, 19.40 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Аэропорт со служебного входа» 18.00, 20.00 (узаткан) шактарда.

ЧАРЛАЛДАР

Кызылдың аъш-чем садыы күш-ажыл ниваалидтериниң бирги, чажындан ниваалидтериниң бирги, карга четпес ниваалидтериниң бирги, ийнги бодуктериниң улустарын немелде хандырылга талазы-биле бүрүткедип алыры-биле 5, 13, 15, 20, 22, 32, 34, 38, 40, 56 дугаарларлыг магазиннерге чогуур документилерлиг чеде бээрин дыңнадым тур.

Кызыл хоорайда күрүне страхованиезиниң инспекциязы страхование кылганнарны 1987 чылдың февраль 1-ден эгелеп дараазында хүниерде хүлээп ап турар.

Понедельник. 8 шак 30 минуутадан 15 шак 30 минуутага чедир.

Вторник. Дүштээр шагы 12 шак 30 минуутадан 13 шак 30 минуутага чедир. Инспектор дүштеки чапсар чокка ажылдаар.

Среда. 8 шактан 18 шакка чедир. Дүштээр шагы 12 шак 30 минуутадан 13 шак 30 минуутага чедир. Дежурный инспектор 9 шактан 19 шакка чедир дүштеки чапсар чокка ажылдаар.

Дежурный агент страхованне кылганнарны хүн бүрүде 8 шак 30 минуутадан 15 шак 30 минуутага чедир хүлээп алыр. Дүштээр шагы 12 шактан 14 шакка чедир.

Субботада—дежурный инспектор 9 шактан 12 шакка чедир хүлээп алыр.

Айтырыгларны дараазында адрестеп тодарадыр: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 29, телефон—2-30-88.

СЭКП Тыва обкомуниң Политиктиг чырыдымишкын бажыңынга «СЭКП-ниң XXVII съездизи амгы үе-чадаза идеологтуг демисселдиң чидирлеңгенииниң болгаш онза ылгалдарының дугайында» деп темалыг лекция 1987 чылдың февраль 22-де (воскресеньеде) 14 шакта болур.

Лекцияны РСФСР-ниң «Билим» ниитилелиниң баштаар черинің лектору А. Е. Лукин (Москва хоорай) номчуур. Абонементилер ёзугаар кирер. Билеттерни садып турар. Күзелдиг бүгү кижилерни чалап тур.

Адрезивис: 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ:

редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харымсалгалыг секретарының 2-23-35, секретариатның 2-23-35, партийжа амыдырал болгаш үлетпүр кылдыстериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг кылдыстериниң 2-37-13, чагаа кылдызының 2-41-27, информация кылдызының 2-20-60, культура кылдызының 2-23-54, кодээ ажыл-агый кылдызының 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтериянның 2-12-45, солуп келбейн баргында 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуниуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парчалга амазы.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үлүгүрер чер. полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң гипографизы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 5454.
ТС—00542.

ОЛ ООЛ ЫШКАШ ЫГЛАВАС МЕН

Бичии Орлан арга черге
Бир-ле дугаар чедип келген.
Барып ушкаш, ыглай бээрге,
База бир оол чарыштырган.
Орлан корткан, ыды
читкен—
Ол оол база сураг барган.
Орлан катап ыглавыткан —
Ол оол база бадырыпкан.
Орлан ынчан дыңнаалаашты
Ол-бо чүкче корүнгүлээн:
Оол-даа чок, ыыт-даа чок.
Ол та канчап ындыг чүве?
Кады чораан авазы аа

Катап-катап тайылбырлаан:
— Чаңгы дир ийин, ол оол
, аан—деп,
Чагып-сургап пат-ла болган.
Аалынга чанып кел-ле,
Ачазынга Орлан хөөреэн:
— Аргада бир оол бар-дыр.
Адыы, шынап, Чаңгы дээр де.
Өттүнчегн аажок оол-дур.
Өөдежок чүве боор ол.
Ойнап чораан ушсуаа-даа,
Ол оол ышкаш, ыглавас мен.

Ч. КАРА-КУСКЕ.

Америк чаштар үнү

ТАЙБЫҢ ХЕРЕК

Эжим биле мен дег кыдыр кижилер чоп
Эдеришпес — адаанажып турарларыл?
Дайын-халап кымга, чүге херек чүвел?
Дайылдажыр албан бе, кай? Чүге? Чүү дээш?
Чаа-чалбак сураа дыңнааш, коргар-дыр мен,
Чаштарга-даа, чөпүкке-даа Тайбың херек!
Ачам биле авам, бирде, алгыжыптар —
Аа-маа-даа четпейн чыткаш, эптежип аар;
Үгбам биле мен-даа база маргыжар бис —
Удавайн-даа эп-чөп-биле соксап каар бис;
Өөрүм-биле ында-хаая чокшупкаш-даа,
Өннүктежип алырывыс —анаа чүве!..
Аарганчыг биче чаштар билчип турда,
АКШ биле ССРЭ чөп эптешпес деп?

8 харлыг Саманта Афтерготтуң бо шүлүүн
С. МОЛДУРГА очулдурган.

БАЛЫКЧЫ

Балыктыг хем эриин орта
Балыктаар дээш, Эрес
келген.
Сыырткыжын
шыйлашкыннааш,
Шывадапкаш, манап орган.
Хая бөары зөрем суг-даа
Карак уунда бырлаш
дигтен.
Кадыргы-ла чадавас боор
Кайы хире улуг ирги?

Чырык хүнге чылчырыктап
Сыырткыжын сыптап
туткаш,
Балыкчы Эрес шеле сопкан,
Балык эвес—майтак идик.
Ыяткаштың хая көрген
Ыды мында ээп орган,
Хомудааны сеглээн
мышкаш,
Холу-биле арнын чоткан.

М. МОНГУШ.

КАЖЫК

Кажыктарым чараш
Каш-ла чүзүн өңнүг.
Хене, челе долган,
Көвей сүрүг мал дег.
Чажыпкаштың көрзэл
Салыг турза, аът-тыр.
Ойтур дүшсе — инек

Оолдаазы — өшкү, хой.
Адып, чажып ойнаар
Аъдым чарыштырар,
Кажып ойнаар оон
Холчок солун оон.

Д. ДОНГАК дапчы.

ЧЕДИ ХАРЛЫГ

Орус улустуң тоолу

Бай, ядыы ийи алышкы чурттап чораан. Олар кайызын-даа аъттыг — ядыызы белиг, байы аскырлыг. Бир черге олар кожа хонар ужурга таварышканнар. Ядамык кижиниң бези дүне када кулуннапкан: ол кулун бай кижиниң тергезиниң чанынга чеде берген чүве-дир. Байы эртен ядыызын оттуруп-тур:

— Тур, шымда! Мээң тергем кулуннапкан-дыр!

Ол туруп келгеш кайгап чугаалаан:

— Терге канчап кулуннаар апарганы ол? Мээң бемниң оглу-ла-дыр.

— Сээң бейниң оглу болза, ооң чанынга-ла тургай!

Олар маргыжа-маргыжа, эрге-чагырга төлээлеринге чедир чаргылдашканнар. Байы шиткекчилерни акшазы-биле хээлилеп, ядыызы сөзүбиле агартынып чоруп турганнар.

Сөөлүнде херек хаанга четкен. Ийи алышкыны кыйгырткаш, хаан оларга дөрт тывызык салган:

— Чырык черде чүү эң күштүг болгаш дүргенил? Чүү эң үскүрүл? Эң чымчак чүл ол? Чүү эң эргимил?

Оларга үш хонук хуусаа бергеш, дөрткү хүнүнде харызы белен болурун негээн.

Байы боданып-боданып, бодунуң кудазын сактып келгеш, оон сүме айтырып чеде берген. Оозу столга олурткаш, хүндүлеп-ле эгелээн.

— Чүге муңгак сен, куда? — деп, ол айтырган.

— Хаан мейэ дөрт тывызык ыткаш, үш хүн хуусаа берип кагды.

— Чүү диди, чугаала.

— Бээр дыңна даан, куда! Бирги тывызык бо: чырык черде чүү эң күштүг болгаш дүргенил?

— Ында чүү деп! Мээң ашаамның безинден дүрген чүве чок. Кымчылаптар болза койгунга чайлыг чедер.

— Ийиги тывызык: чүү эң үскүрүл?

— Бистиң чыл ажыр азыраан шокар дагаавыс семизинден туруп безин албас!

— Үшкү тывызык: чүү аң чымчагыл?

— Билдингир-ле куш чүү болбайн аан, оон чымчак чүү турар боор!

— Дөрткү тывызык: эң эргим чүл?

— Мээң оглум оглу Иванушка-ла ыйнаан.

— Четтирдим, куда. Мени угаан кирип кагдың, черле уттпас мен.

Ядыызы өөнге ыглап-сыктап чедип келген. Чеди харлыг уруу оон айтырган:

— Чүге муңгарап, караан чажып топ турарың ол, ачай?

— Канчап ыглавас боор. Хаан мейэ бүгү назынымда тып шыдавазым дөрт тывызык ытты.

— Кандыг тывызыктардыр, мейэ чугаала.

— Шак мындыг уруум: чырык черде чүү эң күштүг болгаш дүргенил? Чүү эң үскүрүл? Чүү эң чымчагыл? Чүү эң эргимил?

— Хаанга баргаш, мынча дээр сен, ачай: хаттан күштүг болгаш дүрген чүве чок; үнүп-даа, чурттап-даа турар чүве черден, эң байлак, черден, чем алыр эң чымчак чүве хол — кижи удуурда безин ону сыртанып алыр; дүштен эргим чүве чырык черде чок.

Бай, ядыы ийи алышкының харызын дыңнап олура, ядыызындан хаан айтырган.

— Бодуң тып алдың бе азы сени кым өөредип кагды бе?

— Чеди харлыг уруум өөредип кагды, хаан хайыраатым — деп, ядыызы харылаан.

— Уруун ол хире угаанныг болза, бо торгу удазынбиле хээлиг аржыылдан эртенге чедир аргып берзин.

— Ашак торгу удазынны ап алгаш, өөнге муңгараан-деңгерээн келген.

— Халап болган — деп, уруунга чугаалап — Хаан бо удазындан аржыыл аргыырып дужаады.

Муңгарава, ачай—деп, чеди харлыг уруу чугаалааш, ширбииштен хензиг шывык сый туткаш, ачазынга чугаалаан: — Хаанга баргаш, бо шывыктан аржыыл аргыптар хире станок кылыптар мастерден тып көрүңер дээр сен.

Ашак ол дугайын хаанга илеткээн, хаан аңаа чүс бежен чуурга бергеш, эртенге чедир дагаа оолдары кылдыр хуулдурарын негээн.

Ол дам муңгаргай апарган чанып келген:

— Ах, кызым! Айыылдан чайлаар аргавыс чок-тур, ам база бирээ ораашкан!

— Муңгарава, ачай — деп, уруу харылаан.

Чуурганы быжыргаш, дүштеки, кежээки чем үезинге чедир шыгжааш, ачазын хаанче чоруткан:

— Дагаа оолдарынга чем кылдыр бир хүн дүргүзүнда черни чаргаш, кескеш, бастыргаш өстүрүп ажаап алган чиңге тараа херек. Өске тарааны дагаа оолдары чивес-даа деп чугаала.

Хаан дыңнап олургаш, мынча дээн:

— Урууң угааныг болза эртен мейэ боду келзин: чадаг-даа, аъттыг-даа эвес, чанагаш-даа, хептиг-даа эвес, белектиг-даа, белек чок-даа эвес.

Ындыг берге онаалганы уруум черле шыдавас, ат болганывыс ол-дур деп, ашак бодаган.

— Муңгарава, ачай — деп, чеди харлыг чугаалаан. —Айчыларлан мейэ койгун биле кыс матпадак куштан садып эккеп бер.

Ачазы диригг койгун биле матпадак куш садып эккелген. Бичии уруг хевин ужулгаш, четки кеткеш, койгунну мунупкаш, кушту холунга туткаш, хаанның ордуузунче чорупкан.

Хаан ону херим чанынга уткуп турган. Ол хаанга мөгейгеш чугаалаан:

— Силерге белээм бо, хайыраат — дээш, кушту сунган.

Хаан холун сунуп чорда, куш туттурбайн ужуп чорупкан.

— Мээң дужааганым ёзугаар кылганың экп-дир. Ачаң ядыы кижи-дир, чүнүң-биле азырапчыл турар силер, чугаалап көрем.

— Мээң ачам курган эриктен балыктаар, мен топуш эдээнге балык эккелтеш, мүн хайындырар улус бис.

— Балык курган эриктен канчап чурттаар, сугга-ла чорбайл, орта сен бе?

— А силерниң угааныңар кайыл? Терге кулун төрүп кениин кым көрген боор?

Хаан кулунну ядыы кижиге бээр кылдыр чарлык болган. Ашактың уруун хаан арттырып алгаш, өзүп көөрге, кадай кылып алган. Угааныг уруг кадын апарган.

БИЧИИЛЕРНИҢ ЧУГААЗЫ

Бичии Саида эртен оттуп келгеш, садикче белеткенип турган.

— Удуп чыткаш, шеригде Орлан акымны бодап чыттым —деп, ол авазынга чугаалаан.

• • •

— Инек саатты кайыын ап алганы ол чоор—деп, бичии уруг кайгап айтырган.

● ● ●

Кудуктан ийи хумуң үскүлежип алган үнүп кээрге, дөрт харлыг Айлаң алгыра берген:

— Хүрежи бергеннери олдур. көрүңер даан!

• • •

Автостанция чанында чагыга өгенип каап турган, чанарын уттупкан бызааларын Чиинчи хай деп чадап кааш, чугаалаашган: «Автобуска силерни алыр эвес, чорууул».

• • •

Дөрт харлыг Аяна кыжын

• • •

Авазы удуурда «Чыргал сугже чоруптум» дээш чыдып алырга, уруу оон ээрешкен: «Мени база эдертип ал».

• • •

Ойнааарактар башкылап турган уруг дииспейин коңчаан: «Башкызының чугаазын дыңнавас, үне халыыр, чурум чок-ла диис болду».

Р. МОНГУШ.

● ● ●

даштыгаа азып каан хеп кырында кушкаш өдээ көргеш, авазынга, мынча деп-тир: «Кушкаштарга арыгланыр чер херек болган-дыр, авай».

• • •

Дагда бижик көргеш, бичии уруг, ооң өртээн ында бижип каан деп бодаан. Хлебтиң өртээн чүге биживээн чоор дээш, аай-дедир туткан, шинчилээн турган.

Л. ХЕРТЕК,
Тээли ортумак школазының 7-ги классчызы.

МЭЭҢ ЛАЙКАМ

Мээң ыдым Лайка
Медээжок-ла хөглүг.
Белимден кээп туттунар
Мени сүрүп оглаңыр.

Игорь ОЧУР,
Тээли ортумак школазының өөреникчизи.

Автор, чараш анайларым
Аваларын ээп алзын.

Сакманчының ажылынга
Чажывыстан чаңчыгаалы.

ТВ

ФЕВРАЛЬ 20-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — Делегей болгаш амыктар. 8.50 — «Эжиктер ажык турда». Уран-чечен фильм. 1, 2 сериалары. 11.00 — Бистиң-биле кады, бис дег, бистен эки кыл». ГДР-дан дамчыдылга. 12.00—12.05 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — С. Михалковтуң маадырлары экранда. «Сомбреро». 17.25 — Орус чугаа. 17.55 — «..Ол алды хар чедир болгаш оон өрү назын». 18.30 — Бир эвес кадык болуруң кузелинге. 2-ги дамчыдылга — «Биоритмнер». 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Чаасканнэмразан мунгаргай халымн догаа». Мультфильм. 19.15 — «Резонанс». Азияга болгаш Оожум океанның бассейнинге айыыл чок чорук дээш. Төнгенде — Улусчу аалгалар. 21.00—«Үе». 21.35 — Уран-чечен фильмнин баштайгы көргүзүү. «Олар болгаш уругалар». 22.50 — Бөгүн делегейде. 23.00—23.55 —ГДР-дан эстрада дамчыдылгазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 — «Эртенги хүнче базып олур мен». Док. фильм. 8.35; 9.35 — Төөгү. 4 класс. Өлүмнүг улуг дайынче өргүн чурттурунар. 9.05 — И. О. Дунаевскийниң музыказы. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Обществоведение. Социализмниң экономиктиг хоойлулары. 10.35; 11.40 — Төөгү. 7 класс Петр I болгаш ооң реформалары. 11.05 — Авазының школазы. 12.10 — «Тиилелгеге чүрээ-биле бүзүревишаан». 12.55 — XX чүс чылдың эгезинде орус уран чүүл. Ефим Честняковтуң делегейи. 13.50—13.55 — Медээлер. 16.55 — — Хаак спорту. Делегей чемпионады. 20 км. Херээженнер. 18.45 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

19.00 — Док. фильм. 19.15 Телемедээлер. 19.25 — — «Азия төвү». Программада: Медээлер. «Тываның комсомолу — ВЛКСМ-ниң XX съездизинге». ВЛКСМ Тыва обкомунуң бирги секретары В. А. Кочергин-биле интервью. «Силерни канчаар хандырып турарыл?». Рейд материалдарында кедуртүнген айтырыгларга Кызылдың аъш-чем садыының директору Н. М. Гуркина харыылаар. 19.55 — Чарлаладар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.15 — «Улуг Октябрьның 70 чылынга». Казах ССР-ниң улустуң артизи Сара Тыныштыгулованың концерти.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1987 чылдың февраль 21 суббота

№ 45 (13345)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек

Латвияның активи-биле ужуражыышкын

Февраль 19-та Ригага СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Латви ССР-ниң партия, совет болгаш ажыл-агый активи-биле ужуражыышкыны болган.

Активке чүве чугаалааннар болза: Латвияның Компартиязының ТК-зының бирги секретары Б. К. Пуго, Латвияның Компартиязының Рига хоорай комитединиң бирги секретары А. П. Клаупен, Даугавпилстиң Ленинчи комсомол аттыг «Химволокно» бүдүрүлге каттыжышкынының ажылчыны К. И. Эйжвертина, Прель районнуң «Кызыл Октябрь» агрофирмазының чиңгине директору Р. В. Кавинский.

Ооң соонда М. С. Горбачев чүве чугаалаан. Ооң чугаазын чыылганнар улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш үргүлчүлеңдиг адыш часкаашкынны удаа-дараа болуп турган.

ЛАТВИ ССР-НИҢ ПАРТИЯ, СОВЕТ БОЛГАШ АЖЫЛ-АГЫЙ АКТИВИ-БИЛЕ УЖУРАЖЫЫШКЫНГА

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чугаазы

Эргим эштер!

Бистиң партиявыстың Төп Комитединиң өмүнээзинден силерге болгаш силерниң өмүнээзинерден Совет Латвияның бүгү ажылчы чонунга, бүгү чурттакчыларынга чүректиң ханызындан байыр чедирип тур мен.

Хамыктың мурнунда силерниң республиканарга келир аргалыг болганымга мен кончуг өөрүп тур мен. Бо үеге чедир мен чүгле Литвага баар аргалыг болган мен. Аңаа мен Төп Комитеттиң болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өөрүнчүг даалгазын күүседип чораан мен: республикага Совет эрге-чагыргазы катап тургусканының 40 чылынга тураскааткан байырлалдарга киржип, Совет Литвага берген Октябрь Революциязы орденин тыпсып чораан мен.

Ол хүннерде кижилер-биле ужуражып, ооң сагыш-сеткили харылзажырынга ажык турда, ооң-биле чугаалажыр аргалыг болганда, республика-биле эки таныжар арганы берген солун, ханы утказыг аян-чорук болган. Менде солун сактышкыннар артып калган.

Ам силерниң республиканарда келдим. Мооң соонда Совет Эстонияже аян-чорук кылыры арткан. Ооң-биле Совет Прибалтика улустарының амыдыралы-биле чоок таныжып алыр дээн мээң шаандан бээр күзелим күүсединнер.

Ригага болгаш чамдык өске-даа черлерге чоруп турумда, солун, ханы утказыг хөй ужуражылгалар болгулаан. Ол болза бүдүрүлгелерге, кедээ чурттакчылар-биле, дыштанып турарлар-биле кудумчуларга болгулаан беседалар-дыр.

Ол беседалар латви черге мээң эң баштайгы чоруп турарым болганда мөңээ чугула болган. Бо кыска аян-чорук үезинде хөйнү көрүп, дыңнаан, билип алырын болгаш ол дириг сонуургалдарның үндезининге бодумнуң билиишкинимни тургузуп алырын күзээн мен. Латвияга хөй катап чораан боор мен деп бодал менде тыптып келген. Бистер шуптувус бистиң нийти төөгүвүс-биле таныш болганывыстан ындыг боор. Хөй-хөй чүс чылдарда болгаш харын-даа сөөлгү он-он чылдарда ол бот-боттарының аразында ханы тудуш холбаалыг болгай.

Силерниң республиканарже мээң сургактылаашкыным — СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң соонда эң баштайгызы. Республиканың ажылчы чонундан Пленум дугайында оларның бодалын, оларның үнелээшкинин хөй-биле дыңнап алыр, партия Төп Комитединиң январь Пленумунуң шиитпирлери-биле холбаштыр планнарны билип алыр күзел ала-чайгаар тыптып келир болбайн аан.

Ол талазы-биле тодаргай бодалдар менде тургустунуп келген, ол дугайын чугаалаайн.

Силерниң-биле бистиң ужуражышкынывысты, эштер, политиктиг чаңгыс чугула тодарадышкын-биле эгелээйн. Бис юбилейлиг чылче кирип, чурттап база ажылдап турар бис. 1987 чылдың ноябрьда Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылы болур. Ол болза бистиң хөй националдыг социалистиг күрүневистиң улустарының салым-чолунга эргилделиг ужур-дузалыг, бистиң нийти төөгүвүс-ке улуг болуушкун болур. Делегейниң бүгү чорудулгазынга канчаар-даа аажок улуг салдарны көргүскен XX чүс чылдың эң чугула болуушкуну.

Бодунуң демиселиниң түңнелдерин үндүрүп тура, бистиң чуртувустуң улустарында чугаалаар чүүлдер бар. Демдеглээр, чоргаарланыр, төөгүнүң дензизинге салыр чүүлдер бар — ол дээрге, хамыктың мурнунда бистиң нийти күчүлүг амгы үениң күрүнези, бодувустуң социалистиг шилилгевисти кылгаш бистиң чедип алганывыс бистиң политиктиг, экономиктиг, социал болгаш культура талазы-биле чедиишкиннеривис-тир.

Чогум-на ындыг үеде бис эрткен үе дугайын бодап, бөгүнгү хүнүү кичээнгейлиг-биле болгаш шүгүмчүлекчи ёзу-биле үнелээр болгаш келир үеже хынамчалыг-биле көрүп турар бис. Ол биддинигир болгаш бадыткалдыг.

Хааның Россияның ёзулуг төөгүзүн билир бис, эртемниг марксисчи анализке үндезилеттинген боттарывыстың үнел-бодалывыс болгаш үнелээшкинивис бар. Хаан чазактың чорудуп турганы национал политиказын билир болгаш аңаа хамаарыштыр боттарывыстың бодалывыс бар.

Ынчалзажок хөй-хөй чүс чылдарның дургузунда, бо таварылгада, мээң туруп турарым — бистиң чуртувустуң бо девискээрин чугаалап турарым бо, прибалтика тараачынга болгаш балыкчыга ооң төрээн чуртун дорамчылалдан болгаш дарлалдан, даштыкы эжелекчилерден камгалап алырынга орус хостакчы дайынчы дузалап турган дугайында бодал бистиң улустарывыстың угаанында доктаамал артып калган болгаш бир салгалдан өске салгалче дамчыдып турар.

Прибалтика улустарының социализмче оруу берге болгаш нарын болган. Төөгүнүң хензиг-ле үезинде, каш-ла айлар дургузунда Латвияга, Литвага болгаш Эстонияга Советтерниң эрге-чагыргазы бактаарган. Ынчалзажок хосталганың ол тывызы социал төптүг болгаш национал хамаарышпас чорук дээш чүткүлдү күштелдирген.

Прибалтикага Совет эрге-чагыргазы чарлаар, катап тургузар болгаш быжыглаар дээш маадырлыг бүгү демисел — улустарның революсчу күзел-соруу сый шаптынмас, оларның бурунгаар шимчээшкинин дедир эгиттинмес дээрзиниң херечизи.

Силерниң-биле ужуражышкынга мен, Латвияның большевиктер организацияларының болгаш пролетаржы массаларының аңгы тазазы-биле эп-сеткил каттыштырылгазын база сырый каттыжышкынын Владимир Ильич Ленинниң кайы хире бедик үнелеп чораанын сагындырар бодаан ийик мен. «Революция үезинде латыш пролетариат болгаш латыш социал-демократия хааның эрге-чагыргага база эрги тургузугнуң бүгү күштеринге удур демиселге эң мурнуку болгаш эң кескү черлерниң бирээзин ээлеп турган» деп, ол бижээн.

Эрткен үени бодап тура, бистер Прибалтиканың ажылчыннарының болгаш тараачыннарының Россияның пролетарнады-биле чаңгыс одуругга турганын көрүп турар бис, силерниң кайгамчык музейиңер — Латыш кызыл адыгжыларының тураскаалы мөңгэ уттундурбас сактышкынны арттырды. Кадыг-дошкун шылгалдаларның үезинде кайгамчык маадыр дайынчылар ёзулуг массалыг маадырлыг чорукту көргүзүп, Октябрьның чаалап алышкыннарын камгалаарынга интернационализмниң болгаш эрес-дидим чоруктуң үлегер-чижээ болуп турганнар. Оларның-биле ужуражыры мөңээ кончуг өөрүнчүг болду. Ол кижилерниң тура-соруунуң быжыы, ынчаар бодап-даа чораан мен, мени кайгаткан. Бистерниң шуптувуска эки үлегер-чижек ол-дур.

Ийет, Прибалтиканың улустары амгы орукту шилип алырынче үр чоруп келген. Ол шилип алышкынны-даа, бөгүнгү хүнну-даа, олар кадыг-бергелерни эртип чораан, бистиң күрүневистиң орус болгаш өске-даа улустары-биле кады демиселге чаалап алган деп чугаалап болур.

ССРЭ-ниң өг-бүлезинде эң ажык прибалтика республикалары ооң составынга күш-ажылчы улустуң ёзулуг хосталгазын болгаш демократиязын хандырып турар национал Совет күрүне тургузуун тургузуп алганнар.

Чамдыкта чугаалаваайн баарывыс, аңаа чаңчыгып калган, биддинигир апарган чүүл ышкаш сагындырар чүүлдүң дугайын, бөгүн черле чугаалаза эки боор. Социализмниң чаалап алышкыннарының дугайын чугаалап тур мен.

Чоокта чаа бир даштыкы солунга бистиң ниитилеливисти «коргар чүве билбес ниитилел» деп адаан. Ол болза хөй ажы утказыг бижиишкин-дир.

Ийет, бистиң ниитилеливис ажыл чок чорук, кижилерниң эң бодүүн эргелерин куду базар, даартагы хүнге идегел чок чорук дээн ышкаш, ындыг социал уржуктарны билбес ниитилел боор турары шын. Чурттуң бүгү улустарын бистиң революциявыстың экономика болгаш социал деңшилгениң кайы хире бедииче көдүрүп үндүргенин, кайы хире деңнелге чедиргенин онзалап шыяр дээш ол дугайын чугаалап тур мен.

Бөгүн ол чедиишкиннерниң бисти хандырбайн турары өске херек. Ынчангаш бистиң ниитилеливисти эде тургузар, аңаа дүргедээшкинни бээр дээш шиитпирлиг туржун турарывыстың ужуру ол.

Социалистиг байдалдарда Литва, Латвия болгаш Эстония боттарының материалдыг болгаш угаан-бодал курлавырларын өске эвилелдешкен республикалар-биле каттыштырып, бистиң бүгү чуртувустуң улус ажыл-агый комплекизиниң канчаар-даа аажок улуг күчү-шыдалынга дыңнар магалыг арганы алган. Аңаа-ла биригтирилге эвес, а күштерни хөй удаа көвүдеткени-дир.

Экономиказы болгаш бүдүрүлге-садыы чаңгыс черге таптап туруп чораан буржуаз күрүнелер социалистиг чаартылгаларның чылдарында хөй адырлыг индустриал-аграр экономикалыг, улуг эртем болгаш культура потенциалдыг, бүгү талазы-биле хөгжүлделиг совет республикалар апарган.

Бодунуң тавында ол дыка-ла улуг, чогуму-биле алыр болза, улуг машина тудуушкуну, электроэнергетика, химиктиг үлетпүр катап тургустунган, күштүг садыг болгаш балык тывыш флоду тыптып келген.

1940 чыл — Латвияның ССРЭ-ниң составынга кирген чылы-биле деңнээрге, үлетпүр продукциязы Латвияда 55 катап, Эстонияда — 58, Литвада — 77 катап өскен.

Бо дээрге, дыка улуг деңнелгелер-дир. Социалистиг ниитилелдиң байдалдарынга кижилерниң чүнү кылып шыдаарының кескү чижээ ол.

Ынчалзажок хоорай, суурларның болгаш хуторларның чүгле хевири өскерилген эвес. Хамыктың мурнунда улустарның амыдырал-чурттаалгазының хевири база өскерилген. Социализм бистиң чуртувустуң улустарының болгаш бичии улустарының национал катап тургузуушкунунче калбак орукту ажыткан.

Бо черлерниң кадарчылар болгаш ус-дарганнар урууларының уруглары бедик шаңналдар-биле демдеглеттинген, улуг эртемденнерниң, эң нарын радиоэлектронуг аппаратураның конструкторларының, кедээ ажыл-агый талазы-биле тускай специалистерниң, литератураның болгаш уран чүүлдүң шылгараңгай ажылдакчыларының деңнелинге четкен-дир, ол канчап кайгамчык эвес боор.

Прибалтиканың амгы үедеги ажылчын аңгызы болгаш тараачыннары — ол дээрге, эртем-техниктиг деңшилгениң чедиишкиннерин ажыглап, кедээ ажыл-агыйга болгаш үлетпүрге кандыг-даа чаа сорулгаларны күүседип шыдаар кижилер-дир.

Реаксылыг эмигрант бөлүктерниң, оларның барыын чүкте өмээржикчилериниң кара сагыштыг хоп-нүгүлчү чулчуруушкуннарын бистиң амыдыралывыстың херек кырында боттуг чүүлдери хүлээп көрбейн турар. Оларның баш удур бүгү чулчуруушкуннарын төөгү ойтур шаапкан. Шынын чугаалаарга, совет улустарының акы-дуңмалышкы өг-бүлезинге Прибалтиканың улустарының чедиишкиннерин карартыр дээш олар бажын ам-даа ковайтпышаан.

Ынчалзажок ыт ээрип, хат хадып-даа турза, а чиң демей-ле чоруп олурар дижир болгай. Совет Эвилелиниң бурунгаар шимчээшкинин доктаадып шыдавазы ышкаш, Прибалтика улустарының бурунгаар шимчээшкинин кым-даа доктаадып шыдавас.

Бир эвес бистер массаларның чогаадыкчы чорууң болгаш инициативазын, чогаадыкчы болгаш чаартыкчы чоруук хөгжүдерниң оруу-биле, эде тургустунуушкунунуң оруу-биле улам дидим бурунгаарлаар болзувусса, социализм ажылчы чонунга улам хөйнү берип шыдаар болгаш бээр-даа.

СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң дугайында темага чугааже чогум-на ам шилчизивиссе таарымчалыг боор. Чүл дизе, ол Пленумнуң айтышкыны мооң мурнундагы салгалдарының эстафетазын бистерниң, амгы салгалдың кижилерниң, канчаар уламчылаарывыстың болгаш бистиң чуртувустуң улам ынайгы хөгжүлдезинге боттарывыстың салышкынывысты канчаар киирерывистиң талазы-биле айтырыгга харыы ол болуп турар.

СЭКП ТК-ның болуп эрткен Пленумунуң соонда чуртка мээң баштайгы аян-чорукум бо дээрзин чугаалаан болгай мен. Ынчангаш чүнү-даа мурнунда ол Пленумнуң дугайында совет кижилер чүнү бодап турарыл, ооң шиитпирлеринден бодунга кандыг түңнелдерни үндүрүп турарыл, эде тургустунуушкунунуң темпилеринге, ооң ханы утказынга болгаш хемчээлдеринге ол шупту кандыг салдарны чедирип турарыл дээрзин сонуургап турар мен.

Мен чүгле бодумнуң бодалдарым дугайын чугаалап болур мен. Пленумну Латвияда чүүлдүгзүнүүшкүн-биле хүлээп алган, ооң ужур-дузазын мында билген-дир деп шак ынчаар эскерер-дир мен.

Январь Пленуму — бистиң дүргедээшкинче оруувуска, эде тургустунуушкунче оруувуска онзагай чугула үе-чада болуп турарын чугаалаан болгай мен. Чуртта байдалдың ужур-утказын билип алыр болгаш чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедири деп адап турарывыс келир үедеги политиканың сорулгаларын ниитизи-биле саналдап киирер арганы биске Пленум берген. Апрель Пленумунуң соонда чоруткан ажылдың чылы ол политиканы сайгара бодап көөр болгаш ону съездиге, чуртка, делегейге делгерейнгей-биле көргүзер арганы биске берген.

Делгем хемчээлдиг, политиктиг, стратегтиг ужур-дузалыг улуг шиитпирлерин бистер хүлээп ап, ынчалзажок ону чамдыкта эчизинге чедирбес, амыдыралга чедир боттандырбас чүүлдер мурнуку чылдарда база турган-на болгай.

Январь Пленумунуң сорулгазы болза, бистиң съездивистиң бадылап тургусканы политиканы боттандырар ындыг хемчеглерин чуртка, партияга, чонга саналдаары турган.

Бис ол дугайын үр бодап, сайгарып келген бис. Ынчан кандыг-даа айтырыгларны сайгарып көре бээривиске, эштер, хамыктың түңнелинде бүгү чүве чаңгыс чүүлге доңналган: эде тургустунуушкунну ёзулуг-ла бурунгаар шимчедир дээр болза, база ол херек кандыг-бир кампания апарбазын, ол бир-ийи чыл болгаш, азы харын-даа ооң бетинде үсту бербезин дээр болза, кол чүүлдү кылыр херек — бо херекке чонну — эде тургустунуушкунуң кол шимчедикчи-киржикчизин — киириштирер херек.

Кижилер чокка, олар эде тургустунуушкунну сагыш-сеткили, угаан-медерели-биле хүлээп көрбээнде, олар ону кижи бүрүзүнге, өг-бүле бүрүзүнге, күш-ажылчы коллектив бүрүзүнге херектиг политика, боттарының политиказы деп хүлээп албаан шаанда, чүү-даа чүве бүтпес. Ынчаарга өске талазындан алырга, күш-ажылчы коллектив бүрүзүнде, суур, хоорай бүрүзүнде, республика бүрүзүнде, ниитизи-биле чуртта чүү болуп турарын шуптузун чон билбес болза, оон өске кым артык билир боор.

Чүл ынчаш — контролёрлар эки билир бе? Мынчаар көөр болза, шуптузу четче бүрүн болбас. Чон шуптузун билир. Ындыг болганда ол эде тургустунуушкунга шаптыктап турар бүгү чүүлдерни, бистиң ниитилеливисти чаартырынче бистиң чаа политикавысты, стратегиявысты чиргизиишкинге тургузуп турар бүгү чүүлдерни чогуур үезинде көрүп кааптып болур. Ол ышкаш чон кандыг-даа таарымча чок бүгү чүүлдерни чаа өзүмүнге-ле чогуур үезинде узуткап каап болур. Ындыг болганда, чон бүгүдени билир, көөр, ниитилел чорудуглаарынга база-ла киржир ужурлуг ышкажыл. Ону канчаар кылырыл? Совет ниитилелдиң амыдыралының бүгү талаларынга калбак демократчыдылгага бүгү эжиктерин ажыдарындан өске кандыг-даа арга чок.

Бүгү политиктиг бодал бодур, эштер. Ол шынныг чорууштуң боду дег, ындыг бедүүн.

Кижилер, мээң билип, хүлээп көргеним-биле, январь Пленумунуң ниити бүзүрел-биле, сеткил ханышкын-биле үнелеп көрбүшаан, оларның маңнап турган чүүлдери бадыткаттынган турар ужурлуг деп чугаалап турар.

Силерниң республиканарның Компартиязының бирги секретары эш Пуго Борис Карловичиден база-ла ындыг түңнелди мен дыңнадым. Ол дээрге, кандыг-бир каас утка сүрген чугаа эвес. Ында январь Пленуму бистиң кижилеривистиң идегелин бадыткап шыдаан дээр дугайында силерниң билип көрүүшкүнүмериниң, бодалыларының ниити утказы сиңниккен.

Бис ам Төп Комитетте, чазакта январь Пленуму ажылчы чоннарның өскерилгелерже угаан-бодалын, тура-соруун, чүткүлүн илереткен дээр дугайында бадыткалдарны улам хөйнү ап турар бис.

Ынчалзажок, чаңгыс мындыг айтырыгны база катап салган: бүгү чүве олчаан доктаай бербес бе? База ол ышкаш өскээр чайгылбас, доктаавас, бо орук-биле чайгылыш чок чоруур дугайында куззэшкиннер база келген. Ленинградче баштайгы аян-чоруктан бээр ам база чеже катап: «Ынчаар уламчылаар, ынчаар тудар!» деп сөстерни дыңнап тур мен.

Ындыг болганда, кижилерде сагышсырал ам-даа бар ышкажыл.

Чогум-на бо дугайын партия активи бодап көөр ужурлуг. Чонуң хүлээп көргени политика бар болганда, кижилерниң калбак деткиишкини бар болганда чүге сагышсырал илереттинип турарыл? Кижилер түс бүрүзүнде бодунуң коллективинде, бодунуң суурунда, хоорайында байдалды эскерип көрүп турар боор. Бодап көрүңер, эштер, ындыг болганда чамдыывыс — бистиң актививистиң-даа, бистиң кадрларывыстың-даа чамдыызы — эде тургустунуушкунуң оруу-биле делгем базым-биле чорувайн турар ышкаш-тыр.

Бистиң чарлап алганывыс-биле, бистиң политикавыс-биле, херек кырында ажыл-херектеривистиң аразынга карышкак чок турбазы ам кончуг эргежок чугула деп чугаалаксап тур мен. Бир эвес мынчаар баар болза, халап болганы ол. Ынчаарга бо айтырыгны — сөстүң болгаш ажыл-херектиң чарылбазын — бис доктаамал сайгарып көөр ужурлуг бис, чүге дээрге, кижилерде бо талазы-биле дыка хөй сагышка четпес чүүлдер моондеттиниген болгай. Бижип, чугаалап турганы бир аңгы, а амыдыралга болуп турганы бир аңгы турган. Ол, билир силер, бистиң моралывысты хажыдып турган. Ол кижилерниң сеткил-хөөнүнге, хөй-нинити болгаш күш-ажылчы ажыл-чорудулгага хамаарылгазынга салдарын чедирип турган. Ынчаарга эштер, ол чорук бистиң өзүп олурар салгакчыларывыстың хамааты туруштарын хевирлеп тургузарынга дыка багай салдарны чедирген. Бистер шуптувус ол дугайын бодап көрзүвүссе чугула боор.

Аныяктарны амыдыралга белеткээри, ол чорудулгаже киргеш, хөй-хөй сорулгаларны шиитпирлээрин боттарынга алыры — хоочун салгалдарның кижилеринге хамааржыр биче эвес харысалга-дыр.

Бистер демократчыдылганың оруу-биле чайгылыш чок чоруур апаарывысты чугаалаан болгай бис. Бо талазы-биле ТК, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш чазак чүнү канчаарыл дээрге, демократчыдылганың эрге-хоойлу үндезинин салыр ужурлуг, ындыг чамдык документилерин амгы үеде белеткеп эгелей берген бис. Бүдүрүлге дугайында хоойлу телевидениени мындаа-ла парлап үндүрген. Ында бүдүрүлгениң демократчыдарынга хамаарышкан бүгү-ле чүүлдер кирип турар.

Бистер ол төлевилел-биле бүгү-ле чүүлдерни шуптузун хаара тудуп шыдаан бис деп бодавайн тур мен, ынчалза-даа чугаалажып көөр ужурлуг чүүлдер база бар. Ынчангаш бүгү ажылчы чон, оларның иштинде силерниң республиканарга-даа, мында кирген чүүлдерни шуптузун ынык бодап көөр дээрзинге идегээр мен. Демократчыдылгага бистиң нийти сонуургалдарывыска дүгжүп турар бүгү чүүлдерни деткиир болгаш киирттиниээп чүүлдерни сүмелээр боор деп идегеп турар мен. Бистер аңаа бүзүреп-даа турар бис.

Бо чылын бистиң улус депутаттарының чер-чер Советтеринге соңгулдаларны эртирери биддинигир. Ынчангаш бистер соңгулда мурнунуң хөлчеглиг кампаниязының үезинде ооң соонда чаа соңгулда системазынга киирер ужурлуг дыка хөй чаа чүүлдерни шенеп көргеш, оларны соңгулда системазының дугайында хоойлуга дүрүмчүдерин күзеп турар бис. Ынчангаш бистер бо-даа талазы-биле боттуг базымнарны кылыр деп турар бис.

Ол дугайында Борис Карлович-биле бистиң аравыска чугаа болган, республиканың партия организациязының, активиниң, ажылчы чонунуң улус депутаттарының чер-чер Советтеринге соңгулдаларга чаа чүүлдерни эң-не калбаа-биле чугаалажып көрүп, деткээниниң соонда, оларны Латвияга — ооң чүгле чаңгыс районунга, чаңгыс хоорайынга, чаңгыс көдээ Совединге эвес, харын-даа база эң калбаа-биле — бүгү республикага-даа боор чадавас, шенеп көрзе канчыгыл деп сүмезин ол киирген чүве. А силер чүү деп бодап тур силер? (Адыш часкаашкыны).

Силер аңаа байыр чедирип-даа турар болзуңарза, бо таварылгада далашпаза-ла дээре боор. (Катчы). Мен силерге: ам-даа эки бодап көрүңер деп чугаалаксап тур мен. Ооң соонда бистер силерниң-биле кады силерниң ол саналдарыңарны чугаалажып көөрүнге белен бис.

Ынчалзажок силерниң бо адыш часкаашкыныңар бо орук-биле херек кырында бурунгаар базымны кылыр күзелди илередип турар-дыр.

XXVII съездиниң, ТК-ның январь Пленумунуң шиитпирлеринден үнүп турар, хамыктың мурнунда эде тургустунуушкунуң эң кол айтырыгларының дугайында айтырыгларны, партия Төп Комитединиң чоокку Пленумнарының бирээзинге ону эртирер дугайында шиитпир хүлээп алдынар. СЭКП-ниң Бүгү-эвилел конференциязынга чугаалажып көөр ужурлуг. Чогум-на аңаа бистер партияның иштики ажыл-чорудулгазын сайзыраңгайжыдарынга, соңгулдаларының байдалын, соңгулдалыг партия органнарын киириштирбишаан, СЭКП-ниң амыдыралынга хамаарышкан бүгү чүүлдерни шуптузун чугаалажып көөр боор бис деп бодап турар мен. Бирги чугаалаарга, бистер ол угланыышкынче бурунгаарлаар апаар бис.

Үези келирге, бистиң бүгү-ле республикаларның партия организациялары-биле, партия активтери-биле ынаап-ла сүмележип көөр апаар бис.

Ону мен ТК-ның январь Пленумунга чугаалаан чүүлдеривис-биле бистиң херек кырында кылып турар ажылывыстың аразынга уаукталыышкынны болдурбас ужурлуувусту айтыр дээш чугаалаан тур мен. Ол бүгү херек кырынга кылдынган турар ужурлуг.

Бир эвес силер кичээнгей салган болзуңарза, бистер демократчыдылганы моол соңгаар-даа калбартыр чорукту бурунгаар шимчедир турар ажыл-агыйжы чамдык айтырыгларны чугаалажып көрген бис. Хамыктың мурнунда-ла улус ажыл-агыйының кооперастаашкынының аңгы-бүрү хевирлерин калбартып база ажыглаарының дугайында бодап турар мен.

Ол чорук бистиң канчаар-даа аажок улуг, ниитилелдиң амыдыралынга шиитпирлиг ужур-дузалыг. Экономикада күрүне секторунуң кандыг-бир чылдагааннар-биле бодунуң актинге албайн турары дыка хөй ындыг айтырыгларны шиитпирлээриниң болдунар аргазын биске берип турар.

Ол бүгү ажыл херектерге бистиң чер-чер органнарывыстың болгаш хамыктың мурнунда партия, совет база ажыл-агый организацияларының, бистиң бүгү-ле кадрларывыстың дорту-биле болгаш калбаа-биле тодаргай киржилгезиниң үе-чадазы ам келген.

Айтырыгны мынчаар тургузар болза чогуур: чер-чер органнары демократчыдылгаже, эде тургустунуушкунче шугумну кайы хире шиитпирлиг, хажык чок чорудар болдур, ниитилелдиң херектерин эргелеп башкарарынга ажылчы чонну хаара тудары херээ, а ындыг болганда, дүргедээшкинниң бүгү чорудулгазы-биле биске шаанын чоруттувар.

Ам үргениң кол тову олче чайлып турар-дыр, эштер. Политика бар, механизмнерни угаазылап бодап көрген, хөй-хөй айтырыгларны шиитпирлээн-дир, ындыг болганда ам бистиң чер-черде партия органнарывысты дамчыштыр ол бүгүнү боттуг амыдырал-биле, күш-ажылчы коллективтер-биле тудуштурары чугула-дыр. Силер ону эки билир болгаш ол чогум ла ындыг дээрзи-биле чөпшээрежир деп бодап тур мен. Амгы байдалдың онзагай чүүлү ындыг-дыр.

Хөй-хөй кижилер ынчаар кылып турар дээрзин чугаалаар ужурлуг. Чүгле болза турар эвес, харын ынчаар кылып турар.

Ол айтырыгларның талазы-биле январь Пленумунга ийи хүнүң эң калбак санал-онал солчулгазы болган дээрзин чугаалаар болгай-дыр мен. Бистер кымны-даа илеңнэ, баш удур сагындырбаан хиревисте-ле санал бээри-биле 77 кижи бижиткен болгаш 34 кижи санал берип, чүве чугаалаан, каждан ындыг болуп турганын бистен кым-даа сагынмайн турар. Санал-онал солчулгазын доозар-дыр деп, бистер коллектив-биле, демократтыг ёзу-биле хүлээп көрген бис. Ынчаарга ол санал-онал солчулгазы кончуг делгеренгей, ханы, идепкейлиг байдалдыг болган. Ынчангаш дыка хөй чүүлдер чугаалаттынган.

Бистер январь Пленумунуң түңнелдерин чүгле чаа угаазылап бодап дөрүп турувуста, Кемеровода организацияларның бирээзинге бирги секретарының соңгулдаларын эртирген дээрзин солундан көрүп каан мен. Ынчаарга ол кайгамчык пленум болган дээрзин аңаа киришкен кижилер чугаалап турганнар. Аңаа эштер чүве чугаалап, түс-түс кандидатуралары — райкүүском даргазы биле совхоз директорун чугаалажып турар үеде, ажык чорукуң ёзулугда ленинчи ёзузу тургустунган турган. Ынчаарга кандидаттар боттары ол шактарда чүнү бодап турганын боттары база чугаалааннар. Соңгулда деп чүве ол-дур, эштер. Ынчаарга кым кижиниң кайызын-даа деткиичени алган. Партияның улуг эвес район комитеди турган боор. 49 кежигүннерден бирээзи 29 бадылаашкынны, өскези — 20-ни алган болган. Айтырыгны демократтыг ёзу-биле шиитпирлээн-дир.

Дыка хөй чүүлдерни кылып турар-дыр деп ол дугайын маңаа чугаалап туруу — силерде чамдык бүдүрүлгелерде шуптузун азы барык-ла шуптузун соңгуп ап турар-дыр. Ынчан чорук директорга-даа чеде бээр боор деп бодап тур мен. (Катчы).

Ынчаарга мында багай чүү дек, эштер?

Ам бистер болза политика талазы-биле социалистиг ниитилелге амыдыралдың дүрмулгазы-биле белеткеттинген дир бис. Бистер дээрге, эде тургустунуушкунуң бо үе-чадазынга кайы-бир өске черден чедип келбээн, аңгылаттынган, янзы-бүрү идеологияларлыг, янзы-бүрү үнелиг чүүлдерлиг, янзы-бүрү үзел-бодалдарлыг турбаан-на болгай бис, бистер — шуптувус социалистиг үениң салгалы-дыр бис. Ынчангаш бистиң кол капиталывыс маңаа тургустунган — ындыг болганда, ол капиталды ажыглаар херек. Ол чорук бөгүн эң-не кайгамчык болдунар арга боор чадавас. Шак ындыг сырый каттыжышкын делегейде кара чаңгыс ниитилелде бар болуп турар, ол болза Совет Эвилели-дир.

Мен ону бодумну кайгалып өөртүр база силерни кайгалып өөртүр дээш чугаалап турбайн-дыр мен. Чок. Херек кырында боттуг чүүлдү демдеглээр бодадым.

Ийет, харын, силер эки чижекти бердиңер. «РАФ»-тың директору болурунуң конкурзунга бүгү чурт киришкен. Ынчаарга оон чүү-даа кампан барбаан. Кара чаңгыс берге болган чүве болза, Омсадан ону силерге бээрин күзээйн турганы болгай. Ынчалзажок ол база-ла демократтыг чорук-тур. Ындыг болганда бүгү-ле чүвеге хамаарышкан хоойлулар үнмээн турда, маңаа олурбас херек. Политиктиг шугум тодараттынган-дыр. Күш-ажылчы коллективтер дугайында хоойлу бисте бар болгай. Ону мында айтып каан. Ынчангаш ол оруктан чоруур болгаш ынчаар кылыр херек.

(Уламчызы 2-ги арында).

ВЦСПС-ТИҢ ПЛЕНУМУ

Февраль 20-де Москвага Профессионалдар Эвилелдериниң Бүгү-эвилел Төп Чөвүлелиниң пленуму болуп эрткен.

Пленумга ССРЭ-ниң Профэвилелдериниң XVIII съездизинге «ВЦСПС-тиң ажылының дугайында отчет болгаш СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр ССРЭ-ниң Профессионалдар эвилелдериниң сорулгаларының дугайында» илеткелди чугаалажып көргеш, чүүлдүгзүнген.

ССРЭ-ниң Профэвилелдериниң XVIII съездизинге отчет илеткелди кылырын ВЦСПС-тиң даргазы С. А. Шалаевке дааскан.

Профэвилел организацияларынга чугаалажып көрген үезинде киирген өскерилгелер болгаш немелделер-биле ССРЭ-ниң Профэвилелдер уставының төлевилелин пленум чүүлдүгзүнүп көрген болгаш ону ССРЭ-ниң Профессионалдар эвилелдериниң XVIII съездизинче чугаалажып көөрү-биле киирер дугайында шиитпирни хүлээп алган.

(СЭТА).

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чугаазы

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Январь Пленумунуң мурнунда-даа, январь Пленумунга-даа база оон соонда-даа мен түге ол шугумнуң кызыг талалакчызы болуп турар деп мен? Бистиң экономикавысты чаа механизм дамчыштыр бурунгаарладырын болгаш оон үндезининге — бот-орулга-чарылганы, бодун боду акшаландырарын, карылгазын боду дуглаарын чедип алырын күзеп турар-ла болгай бис.

Бот-орулга-чарылга деп чүл? Амга чедир мындыг турду — ылаңгыя кодээге— одуруглар аразын болбазырадыр дугуйлуг азы өске-даа кандыг-бир трактор-биле норманы күүседип каан болзуңза, ол дээш төлевирин ап аар сен, ол-ла. А ол шөлдеп чүү үнерин, дүжүт кандыг болуру—ол эгти-ле алган ажыл төлевиринниң түңнелдери-биле капсырлашпас турган болгай.

Ам бистиң бүгү экономикавысты бот-орулга-чарылгаже шилчидип база чаа механизмнерни шиңгээдип ап, оон туржук олар карылгазын боду дуглаарынче болгаш бодун боду акшаландырарынче үнер деп турда, звенону, бригаданы, цехти, колхозту, совхозту кымның удуртуру чонга хамаарылга чок болу бербес. Эчис түңнелдиң чедип алырын хандырар болгаш орулгалыг болурунга багай эвес, а эки салдарын чедирер кылдыр, бот-орулга-чарылгалыг чоруктуң байдалдарынга ажыл-херекти мынчаар тургузуп база сорулгаларын мынчаар шиитпирлеп шыдаар аргалыг кижи коллективтиң бажынга турарынга чон бүзүрээн турар ужурлуг, чүге дээрге, орулгалыг чоруктан — ог-бүлениң шиңгээн, кижиниң байдалы, материалдыг чагай амыдыралы хамааржыр апаар болгай.

Ону барымдаалааш, ажылчын кижиге бүгү-ле чүве алыс эчис түңнел-биле холбашкан турар кылдыр, ажыл-херектиң мынчаар тургузарын бодап турар бис. Ындыг болган төлевде, болуңнуң мыңчыы болуру баштадыр кижилерни боду шилип алыр эргени ажылчынга, тараачынга бээр херек. Ол дээрге, мен бодап көөрүмге, херек кырында боттуг, амыдыралчы херек-тир. А бүгүдениң бот-орулга-чарылгалыг чорукче шилчидиишкенде, чүвениң уну-бажы билдинмес — туугай турар болза, хоржок-ла болгай. Ынчан улустар мынча дээр апаар: бот-орулга-чарылга дээр чүвелер амдызында биске херек чок.

Ол кончуг чугула боорга, ол дугайын мынаа, силерби ужуражылгамга мындыг тодаргай кылдыр чугаалап турарым бо. Бистиң актививис — партийжи, ажылаткы, совет хөй-нити организациялар — сорулганы, ол бодалды, партия Төп Комитединиң январь Пленумунуң бодалын эки билип алган турар ужурлуг. Ынчангаш манап олурган херээ чок, ол оруг-биле чоруур херек.

Кончуг чугула сорулга — мен ол дугайын ТК-ның Пленумунга чугаалаан кижи мен — демократияның байдалдарынга ажылдаарынга өөренип алыры.

Бир эвес кым-бир кижи ол чорук кыйгырыг-биле кылырып каар деп бодап турар болза бодап турган чүве болза, ынчаарга ам, январь Пленумунуң соонда, ол чорук—чуртка калбарып чоруттунар апаар херек кырында боттуг чорукунга дээрзи тодаргай апарган деп бодап тур мен. Ынчаарга ону ам-даа билбейн турар кижи бар болза, берге байдалга таваржыры чагап чок. А мен силерге чугаалап каайн: боттарының ажылынга чаа үе-чада эгелээн деп чүвени бистиң эң эки кадрларывыс безин ам-даа ырак-та-ла бүрүну-биле шиңгээдип албаан болдур эвеспе.

Бистер дүүн ВЭФ-ке чордувус. Ийи ажылчын — эштер Гаврилюк биле Крамиының олар чүве чугаалады лар. Эң-не солун чугаалар болган деп, силерге чугаалап каайн. Өске эрге-дужаалдарының бүгү төлээлекчилери мурнундаазы мишкаш, арай-ла «алыш таарыштыра аарак» чугаалап турар. Информацияны арай бичии өөгүр аян киирип чугаалаар болду. А демги ийи кижи туруп келгеш-ле, бүгү чүве мындыг болуп турарын ол-ла хевээр чугааладый. Директор депшилгелиг удуртукчу деп билип турар болгай бис, а демги ийи ажылчын турган, ол цехтерге ховар көөр, бистиң сагыш-сеткилививисти дүвүредип турар айтырыгларын бистиң-биле чугаалашпайн турар деп анаа сагындырдылар.

— Чижээ, хурал баарымда бодумнуң эштерим-биле сүмележим: кымның чүү дүвүредип турарын билип ап турар кижи мен — деп, Гаврилюк чугаалаан. — Хуралга чүгле бодумнуң эвес, харын ооң эштеримниң бодап турар санал-оналын база экип турар мындыг мен. Ху алга турган, ону саналымга чугаалап каар мен, оон-на бүгү чүве шыпшың бар. Хамык чүве эрги хевээр артар. Мындыг айтырыг тургустунуп кээр-дир: ынчаарга хуралды кылып турганының херээ чүл? «Эштер ажылчыннар, чүнү бодап тур силер?» деп ёзу барымдаалап айтырып турарыңар ол чүве бе?

Ол дээрге, демократия деп ойнаан чорук-тур. А ол дээрге, шыңгыы чүве мишкажыл. Бир эвес бис чоннуу киириштирбес болзувусса, ол чокка шимчээшкин болбас апаар. А ам-даа мынчаар кылырып—че, эштер, бисти шүгүмчүвенер, бүгү чүвени олчаандырзын чугааланар дээрзин — оралдажып болур магат чок. Ийет, бүгү кижилер чугаалаан, оон тарап чоруткан — хамык чүве эрги хевээр арткан. Ийиги хуралга чыглып келген — бөвгн-ле айтырыглар хевээр арткан болган. Чылдың төнчүзүнде болгаш отчёт-соңгулдалыг хуралга бүгү чүве эрги хевээр арткан.

Ол дээрге, чүвени ёзу эдертир болгаш демократияны ат чодуп каар чорук мишкажыл. Мурнунда ындыг турган, ынчаарга моон соңгаар кажан-даа ындыг болбас, эштер.

Өйү келген айтырыглар чугаалажып көрдүнген болгаш шиитпирлеттинген турар ужурлуг. Шиитпир чогумчалыг-даа, чогумчалыг эвес-даа болур чадапас. Ынчалзажок бүгү чүвени бүгүдеге дыңнадыр: бо айтырыгларны хүлээп алыр, а оларны шын тургусканг-дыр. Ынчалзажок амдызында оларны шиитпирлээриниң болдунар аргазы чок-тур деп чугаалап турар ужурлуг. А аңаа-ла кулак дашты-биле эрттирип каар, канчарын-даа билдинмес чорук турбас.

Ол дээрге, улустарны аң-не хүндүлеп көрбээн чорук-тур. Ол дээрге, ёзу барымдаалаар, ёзулуг-ла дүжүметиг чорук-тур.

Советтерниң шугуму-биле ажылчы чонга ужуражып чедип келгеш, айтырыглардан салынар, саналдардан киирипер деп чугаалап каар. А ол саналдарны бюрога-даа, күүскомга-даа, өске черлерге-даа чугаалажып көрбес. Кандыг-даа харыылар бербээн, чүнү-даа кылбаан. Ол чүл—демократия бе? Ол дээрге, улусту мегелээри-дир, ёзулуг-ла мегелээри-дир. Партийжи ленинчи дылга ону мынча деп чугаалаар апаар.

Ам, январь Пленумунуң соонда демократчыдылганы калбартып эгелээн үевисте, мынчага чедир чамдыкта мынчаар ажылдап турган чаңчылывыс турбас ужурлуг дээрзин билгеш турар ужурлуг бис.

Бо бүгүнүң дугайын бодап көөрүн дилеп тур мен, эштер. Мээң чугаалаан чүүлдерим силерге кандыг ажыглыг, кайы хире хемчээлдиг хамааржырын бодап көрүңер.

Эде тургустунуушкун дээрге, хары угла бүттүне бээр чорудулга эвес, ол чугаалаарывыс мишкаш, аъттыг шеригжилерниң шаап халдаашкыны эвес, а улуг чаартылгаларже, бистиң ниитилеливиске херек кырынга революстуг чаартылгаларже угланган үр хуусаалыг политика дээрзин чугаалап келген мен.

Ийет, ону хөй-хөй кижилер — партияда-даа, бүгү чуртта ниитизи-биле-даа эки билип турар. Шынап-ла, эштер, бистер бистиң улус ажыл-агыйывыста ханы чаартылгаларның дугайында, эртем-техниктиг депшилгениң үндезининге ону ханы модернизастаарының дугайында чугааны кылып турар бис.

Ынчалзажок ону боттандырар төлээде, чүнүң-даа мурнунда хөй-ле чүүлдү, чижээлээрге, бистиң чуртувустуң машина тудуушкунун модернизастаарынга, оон бедик техниктиг деңнелин хандырарынга хөй чүүлдү кылыр апаар. Амгы үениң технологиязынга, делегей деңнелинге дүгжүп турар, улус ажыл-агыйынга чаа технологияны ажыглаарын база күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедилдерин хандырар дериг-херекселдерин болгаш бүдүрүлгениң чөсек-херекселдерин бүзүрээр чугула.

Индирден чугаалаары, чүүлдер бижиири белен-не, ынчаарга бо чорудулга ажыл-херекке белен эвезин силер, чер-биле, амыдырал-биле тудуш харылзаалыг кижилер эки билип олур боор силер дээрзин бодап тур мен. Ынчангаш үе негеттинер.

Чаа сорулгалар чаа аргаларны, бистиң бүгү эртем потенциалывысты ажыглаарын негээр, капитал салымшкыннар база негеттинер.

Бистер чаа социал политиканы ажыл-херекке боттандырар ужурлуг бис, ынчангаш немелде курлавырларны дилеп тып турарывыс бо. Ол база-ла бөдүүн эвес сорулга. 1986 чылда чуртталга шөлүн ковудеткенивисти билир силер. 5 ажыг миллион дөрбелчин метр чуртталга шөлүн артык-ка киирген. Ынчалзажок чуртталга тудуунга көрдүнген акша-хөреңгилерин шиңгээдип алырының планы күүсеттинмээн. Школалар, эмнелгелер, школа назыны четпээн уругларга албан черлери, культура объектилери тударының планы күүсеттинмээн. Акша-хөреңгини тып алган, ынчалзажок план күүсеттинмээн. Чүге? Тудуг баазазы кошкак. Ындыг болганда, бистиң чуртувустуң тудуг күчүзүн —тудуг организацияларын өстүрер, ажыл-агый кереээзин, аңаа ажылдап турар бүгү чүүлдерни нептередип киирер херек. Улусту шенкейлиг киириштиреринче хаара тудар. Амгы үеде акша-хөреңгини үндүр октаар болбас, эштер. Бүгү чүүлдерни херек кырынга ажыглап өөренир херек.

Байдалды боттуу-биле өөренип көрүп турарга, биске амгы болгаш оон ыңай ийи чыл эң-не берге болур боор. Бис ону эки билген турар ужурлуг бис, ону билип алгаш кижи бүрүзү бодунуң черинге — станок чанында ажылчынга, фермада болгаш тараа шөлүнде тараачынга, конструкторлар бюрозунда, лабораторияда эртемденге, специалиске болгаш боттарының албан-дужаалында ажыл-агый кадрларынга, партия, совет органнарга хамаарыштыр чугаалап турарым бо — эде тургустунуушкунну бурунгаарладыры-биле, манап турарывыстан-даа хөйнү бээрин-биле кылып шыдаар бүгү-ле чүүлдерни кылыр ужурлуг.

Ынчангаш бо теманы доозун тура, эштер, силерге, Латвияның ажылчы чоннарынга, бүгү чурттуң ажылчы чоннарынга мындыг бодалды чугаалаксадым: бистиң улузувустуң мурнунга мындыг ак сеткилдиг болур ужурлуг бис, совет кижилерни кончуг берге ажылче чалап турар бис, ынчалзажок ол бистиң шуптувуска кончуг чугула. Төп Комитетке безин чедир мен хөй черлерге айтырып келген мен: эде тургустунуушкундан болгаш дүргедээшкинден аңгыда, кымда өске аргалар, өске саналдар бар болдур, оларны киирипнер. Өске саналдар чок.

Бо орук кара чаңгыс шын орук, ол оруктан чоруур херек, ынчалза-даа ылаңгыя эге үе-чадазында кончуг улуг кужениишкиннерни негээр. Ол баштайгы үе-чадада дүрген чорааныывыс тудум, шиитпирлиин-биле хөделгенивис тудум, амыдыралдың бодунуң бистиң мурнувуста салган сорулгаларын кыска хуусаада шиитпирлээр, бериичеңни-даа улам дүрген алыр бис. А түңнелдер ылап-ла болур.

Чүге ол дугайын чугаалап тур мен, эштер? Үргүлчү-ле эде тургустунуушкунче кыйгырып-ла турар, а ол бисте чүнү бергенил, ол эде тургустунуушкун чүнү бээрил дээн шинчилиг үнер, ындыг айзылыг бодалдарның чамдык черлерде үнүп кээп турарының дугайында медээлер биске СЭКП ТК-га кээп турар. Ындыг айтырыгларны силерниң дыңнааныңар-даа боор чадавас. Эде тургустунуушкунну чугаалап турары-биле алырга, арыг сугже ылалап турарлары эвес, аас кырында деткип турарын көргүзүп турарлары эвес, харын-даа эде тургустунуушкун дээш, аңаа киржиринге белеңнер безин ындыг бодалдарны чугаалап турарлар.

Эде тургустунуушкундан бүгү-ле күзээн чүүлдерни доп-дораан алыр күзел хөй-хөй кижилерде тургустунуп келген. Бир эвес бис ону ам ынчаар биле берген болзувусса, ол ону кончуг бөдүүнчүткени ол болур ийик.

Ол айтырыг талазы-биле улуг маргылдаа кылырын күзевейн тур мен. Ол тема ону үндезини-биле калбартып чорударын негеп-даа турар болза.

Ам мен мындыг чүве дугайын чугаалаксай-дыр мен. Хамыктың мурнунда эде тургустунуушкун чүнү-даа бербээн дээри-биле чөпшээрежип шыдавас мен. А ажылчы чоннар чүү деп бодап турарыл? Ол айтырыгны мен кана-даа салып чораан мен: эде тургустунуушкун хөй чүүлдү берген, улус аңаа бүзүрээн ир.

Херек кырында кыска хуусаа иштинде программалыг болгаш чоннуң эрге-ажыктарынга дүүшкек иштики база даштыкы политиканы саналдаан съездиң белеткээн бис. Чуртка сагылга-чурумну, корум-чурумну быжыглаар, арагалаашкын болгаш алкоголизм-биле, чогумчалыг эвес болушкуннар-биле болгаш хоойлу-дүрүм үрээр чоруктар-биле демисел талазы-биле оон байдалын экижидер талазы-биле хемчеглерни ап чоруткан бис. Адактың сөөлүнде, бис ажылды кончуг шыңгыызым-биле калбартып чорудуп, бистиң экономикавысты ажыл-агыйны чорударының болгаш эргелеп башкарарының чаа аргаларынче шилчиишкинин эгелээн бис. Бо бүгү чугула. Кандыг-даа болза, ол эге белеткелдер чокка — политиктиг, организастыг, экономиктиг, эрге-хоойлу, идеологтуг белеткел чокка — бис СЭКП ТК-ның январь Пленумунга чугаалажып турганы үндезин хемчеглерни бөгүн хүлээп албас ийик бис.

Беш чылдың түңнелдериниң дугайын мен чугаалаан мен— силер ону дыңнаан силер. Кол чүүл кижи факторну ажыглап эгелээн, кижилерниң хамаарылгазы өскерли берген. Экономика, ооң техниктиг деңнели күштүг-биле өскерилбээнне болгай, ынчанмыже немелде болган, шимчээшкин болган-дыр. Бистиң улузувус эде тургустунуушкунга мынчаар харыылаан. Политика талазы-биле ол кончуг чугула.

Бүгү Политбюро, чазак-биле бир демей, мээң долузу-биле чөпшээрежип турарым өске айтырыг болза эде тургустунуушкунуң практиктиг сорулгаларын боттуг шиитпирлээр талазы-биле ажылды бистиң чаа-ла эгелээнивис болгаш бүгү ажылдың бистиң мурнувуста туруп турары болур.

Эде тургустунуушкунну чүгле херек-ли туружу-биле көрбейн көрээли, эштер. Ол дугайын ажыы-биле чугаалаар бодаан ийик мен. Оон ужур-дузазын чүгле кезек үениң ажыы-биле хемчээвейн көрээли. Эде тургустунуушкун дугайын чугаалажып тура, бистиң ниитилеливистиң дугайын, бистиң кижилеривистиң социал байдалының дугайын, оң ийиги беш чылдың берге чылдарын канчаар дүрген эртеривистиң дугайын бодап көрээли.

Чүгле бодаар эвес, харын бо-ла ёзу-биле хөделип көрээли. Ынчаарда бистиң шимчээшкинивис үзүктел чок байдалдыг боор болур, ол дээрге, амыдыралдың бүгү талаларынга, ооң иштинде социал-экономиктиг талага түңнелдерлиг болуру ол болгай. Бистиң чурттап турарывыс амгы үени ынчаар билири бүгү кижилерге херектиг боор деп бодап тур мен.

Бо бүгүнүң дугайын чугаалап тура, бистер, амгы байдалдарның болгаш аргаларының үезинде, эде тургустунуушкун талазы-биле ажылдарны амдан эгелээш бистиң кижилеривистиң амыдыралының бүгү талаларынга байдалды экижидер ужурлуг бис дээрзин Пленумга база демдеглээн мен, ону база катап чугаалаксап каап тур мен. Ынчалза-даа ол дээрден бадып келген кежик эвес. 12-ги беш чылдың пландарын күүседир талазы-биле бистиң ажылывыстың түңнели болгай. Пландар күүсеттинер-ле болза, социал программа база боттаныр.

Политбюро болгаш Совет чазак 1986 чылдың түңнелдерин болгаш беш чылдың ийиги чылының январьның түңнелдерин дыка ханы чугаалажып көрген, мынаа холбаштыр чугаалаар ужурлуг мен.

Бисти чүү чүве эң-не дүвүредип турарыл? Ол чүүлдер эштерниң мынаа чугаалаан чүүлдери-биле капсырлажып турар.

Улус ажыл-агыйы ам дээрезинде чогуур темпилерни болгаш турушттуг доктаамал болурун чедип албаан. Керээлер ёзугаар бээр чүүлдерни үзүктелдирип, дең-дески эвес чоруктан бүдүрүлгелерниң ажылынга база үзүктелиишкиннер болган, ол чорук материал-техниктиг хандырылганы чидиглендиреринге чедирген болгаш улус ажыл-агыйынга баланс чок чорукту күштелдирген.

Бир талазында, хөй-хөй кижилер 1986 чылдың түңнелдеринге оожурган, сагыш амыр апарган. Өске талазында — кышка бүгү кижилер болур-чогууру-биле белеткенмээн. Чамдыктар күрүне хүлээп алышкынынга белен болган.

Ынчангаш ам январьның түңнелдеринге мынчаар көрзе чогуур: бүгү-ле аргалар-биле чүгле план күүседири эвес, а четпестерлиг талаларын эки көөрү. Четпестер республика бүрүзүнде, адыр бүрүзүнде бар. Оларны сегирип алыр херек.

Эштер, ам бистиң күш-ажылчы коллективтеривистиң мурнунда хөй айтырыглар — ниити болгаш аңгы-аңгы ажылдакчыларының эрге-ажыктарынга хамааржыр амыдыралчы, тодаргай айтырыглар тургустунган. Ол айтырыглар ылаңгыя ажыл-агыйны чорударының чаа аргаларынче шилчиишкин-биле холбашкан.

Саналдаттынган-на бүгү чүүлдер шын боор деп бодавайн тур мен. Амыдыралда боор турар бүгү чүүлдерни баш удур билип, чугаалаары берге. Кол черин документилер ээлеп турар, чогум-на олар идепкейлиг ажылдаарының, чугула аргаларының оруктарын ажыдып турар болгаш кайда-ла частырыглар болган-дыр, оларны көөрү болгаш эдилгелерни кылыры негеттинип турар.

Ооң ужурундан силерде кандыг-ла-бир черде чамдык чүүлдер бүтпейн барза, силерни дүвүретпес боор деп идеген турар бис. Харын-даа мындыг таварылгага ажыл-херекти канчаар эдип алырының дугайында бодаарынга, санал-оналдар киирерин-ге идиг бээр ужурлуг.

Амгы үеде экономиканы, социал, идеологтуг адырларны хаара туткан, бистиң хөй-хөй айтырыгларывыс амыдыралдың бодунга хынадыны эртип турар. Ынчангаш боттарыңарның ажылыңарны база катап хынап көрүңер.

Латвияның ат-алдары ооң улус ажыл-агыйынга киирип турар үлүүнүң талазы-биле алырга, эки, бедик боор турар. Ынчалза-даа мен бир эвес силерниң ат-сураанар сөөлгү чылдарда шала-ла дыңналбастай берген деп чугаалавас болзумза, шын эвес кылган болур мен. Силер ону билген турар ужурлуг силер.

Хамыктың мурнунда чугаалаар чүүл болза, силерде машина кылыр бүдүрүлгелерниң эде кылыышкынын, фондуларының чаартылгазы шуушпей чоруп турар. Ону силер боттарыңар безин билип турар-дыр силер, ынчалза-даа аңаа-ла билири четпес. Ол айтырыгларны адырларының штабтары-биле, курлап-биле кады көрүп, шиитпирлээр херек. Олче кичээнгей салыр херек, чүге дээрге, чурттуң машина кылыр бүгү үлетпүрү ханы чаартылгаже кирген болгай. Хөй чылдарда үлегер-чижек боор келгеш, дора байдалдыг, берге байдалдыг апарбас дээш ажылдаар ужурлуг-дур силер. Бирээде ол.

Хөй бүдүрүлгелерде эргижирээ калган продукция бүдүрерин үргүлчүлевишаан. Ол шуут болбаан чүве-дир. Ол чуртка ниден деген. Бүгү чуртта сурагжаан Риганың вагон кылыр заводу трамвайның эргижирээн хевирин бүдүрүп турар. Даштыкы вагоннарга эштиниң, дүргениниң, мишкириниң талазы-биле четпес, чоруу кадыг. Бо бүгүге пассажирлер хомудап турар. Ол продукция бүгү чуртка херек, чурттуң улузунуң ажылчы чонунуң эрге-ажыынга дээп турар деп чүвени билген турар ужурлуг силер. Аңаа дүүштүр ажылды эде тургузар ужурлуг силер.

«РАФ» завод дугайында база-ла мынчаар чугаалаар бодай-дыр мен. Пассажир автобузун чаартыр дээш сөзүн зелевзениниң ук коллективке сагындырар апаар бис.

Латвия республика чоннуң херелгел барааннарынче улуг кичээнгей салып турар дээрзинге чаңчыгып калган бис. Бөгүн-даа чоннуң херелгел барааннары ат-сураан чидирбээн. Ынчалзажок, бүдүрүлгелерге эрткен чылын чоруткан хынаалдаларның көргүскени-биле алырга, мында база-ла улуг кошкаашкын болдуннан. ССРЭ-ниң Күрстандарт органнары белен барааннарын херелгекчилерже чыдырып чорударын 450 удаа хораан, 165 удаа экономиктиг хемчеглерни онааган. Оларның аразында дизель кылыр, чырык техникаамының, «Ригасельмаш» заводтары, «Радиотехника», «Латвбытхим» каттыжыышкыннар киржип турар — олар шупту-ла улуг бүдүрүлгелер болгай.

Техниктиг депшилге, продукцияның шынары-биле холбашкан хөй айтырыглар шиитпирлеттинген, чамдыктарын ам шиитпирлеп турар деп мен илеткедилер.

Бир эвес ол бүгү ындыг болза — эки-дир. Ынчалзажок силер үндезин хемчеглерни алган дээрзиниң дугайын чугаалаары ам-даа элек деп бодап тур мен. Ол дээрге, ам сорулгаларның сорулгазы-дыр. Эртем-техниктиг депшилгени, техниканы болгаш технологияны, кадрларның мергежилин, идиг бээри-даа хаара тудуп турар айтырыгларның бүгү комплекси ооң-биле холбашкан. А идиг бериишкиннери олар продукцияның шынарын догуну берген турар ужурлуг. Мадаа хөй чүүлдерни шиитпирлээр болгаш чүгле чаңгыс кандыг-бир аңгы-аңгы айтырыглар-биле ойлежип каап болбас.

Прибалтика — аъш-чем продуктуларын бүдүрериниң чугула району. Хөй-хөй колхозтар болгаш совхозтар магалыг түңнелдерни чедип алгылаан-дыр. Ол талазы-биле депшилгениң дугайын, ийи чыл дургузунда карылгалыг ажыл-агыйлар чок болуп турар дээрзиниң дугайын-даа мадаа чугааладжы. Силерниң эки ажыл-агыйыңар «Адажиге» мен дүүн барып четтигип, ажыл-агыйның чорударының культуразын база амгы үедеги аргаларын сонуурган көрдүм.

Хөй-хөй эгелекчи чоруктарны бир-ле дугаарында прибалтика республикаларынга шенеп көрген, олар оон бүгү чуртка тарап нептерээн. Ол дээрге, ажыл-агыйны чорударының экономиктиг методтарын шиңгээдип алырының-даа, бот-орулга-чарылгалыг харылзааларын шиңгээдириниң, бүдүрүлгениң интеграстаарының, продукцияны болбаазырадырының база саарарының, кодээ суурларны социал чаагайжыдарының талазы-биле-даа эгелекчи саналдар-дыр.

Ынчалзажок бо беседага боттарыңарның чедиишкиннериңерни өске туруштан анализтеп көөрүн силерден дилээр бодаан ийик мен. Республикада тургускан аграр-үлетпүр комплекизиниң күчүлери канчаар ажыглаттынып, силер оон эгидилгени кайы хире долузу-биле ап турарының туружундан аан.

Республиканың колхозтары болгаш совхозтары фонд-биле хандырылга талазы-биле өске республикаларының дейнел көргүзүглеринден дыка ажып турар дээрзин силерге билдингир боор. Бир гектарга онаашты алырга, Латвияның ажыл-агыйлары минералдыг чемишчидилгелерин бүдүн чартык—ийи катап хөйнү ап турар. Ол ышкаш, республика органнарының ачы-хавыязы кылдыр көрүп болур, агроүлетпүр комплекизинде кадр потенциалы-даа шыырак болуп турар-дыр.

Ынчангаш, бир эвес агроүлетпүр комплекизинде силерниң чединиишкиннериңерни ук адырның деңнелин база материал-техниктиг баазазын шынарын барымдаалап анализтеп көөр чүве болза, үнелээшкин шүгүмчүлеңдиг апаар-дыр. Бистиң бодап турарывыс-биле алырга, силерде тараа бүдүрериниң калбарышкыны кончуг кошкак болуп турар. Тараа культураларының дүжүдүн алырга, силер херек кырында хөй-хөй чылдарда чаңгыс черде таптап турар-дыр силер. Сөөлгү беш чылдарның дургузунда тарааның дүжүдү 27 центнерден көдүрүлбээн-дир. А ол чорук тарааны өзүп турар хемчээл-биле республикаже чорудуп бээриинге күрүнени албадап турар. Ол чорукту чогумчалыг болгаш үндезинлеттинген деп санап болбас болбайн аан. Мал чемиңге херелгээр тарааны силер хөйнү өстүрүп ап болур силер. Бис ол сорулганы силерниң мурнуңарга салыр ужурлуг бис, ынчаарга силер ону чоокку чылдарда-ла шиитпирлээр ужурлуг силер.

Ам-даа бир чүүлдүң дугайын чугаалаар бодай-дыр мен. Бо таварылгада мал ажылы ышкаш ындыг адырны ап көөр бодай-дыр мен. Республиканың мал ажылынга бодуун, чулуктуг болгаш холуксаалыг мал чемнерин чарыгдап турарының дугайында медээни мецээ берди. Ол медээлер база-ла чогумчалыг эвес чорукгарның дугайын херечилеп турар болду. Ынчаарга ол чорукту кичээңгей чок арттырып каап болбас, ол силерни дүвүредир боор деп бодап тур мен. Херектиң ужуру чүдел дээрге, мал ажылынга бодуун болгаш чулуктуг чемнерниң үлүг-хуузу кызырлып, а холуксаалыг чемнерниң үлүг-хуузу улгадып турары-дыр.

Силерниң чериңерге ол таварылгас, шын эвес. Ол база-ла соңгаарладымышкын чокка шиитпирлээр ужурлуг тодаргай сорулга-дыр.

База бир сагындырыг чүүл. Бир шагда Латвия мал ажылының талазы-биле бо девискээрге кол черни ээлеп турду. Ам дыка хөй көргүзүглер кожаларыңардан эвээш. Чүнү мынча деп турарым ол? Эрткен чылын республиканың колхоз, совхозтарынга инек бүрүзүнден сагган сүт Эстонияныындан 560 килограмм, Литваныындан 104 килограмм эвээш болган.

Мээң ниити үнелээшкиним мындыг —аграр-үлетпүр комплекизиниң бүгү-ле адырларынга эргелеп башкарылганың экономиктиг методтарын чайгылыш чок болгаш долу ажыглаарының база кодээ ажыл-агыйның продукциязын бүдүрерин немей өстүреринин, кодээ ажыл-агыйының ажыктыын бедидериниң эргежок чугула негелделерин хандырар талазы-биле аргалар силерде өске девискээрлерден мурнай тургустунуп келген деп санаар-дыр мен.

Бо күзээшкинни бүгү Прибалтиканың кодээ ажыл-агыйының бүгү ишчилеринге хамаарыштыр база чугаалаксадым.

Эштер! Өсериилгелер, бистиң ниитилеливистиң бүгү адырларын эде тургузар деп чугаалап тура, чугаа болза чүгле эвээш-биче хемчеглер дугайында эвес, а бистиң ниитилеливистиң ханы чорудугларының дугайында болуп турар деп үргүлчү демдеглеп келген бис.

Бо бүгү бистиң партийжи органнарывысты ажылдаарының чаа байдалдарынга тургузуп турар. Партия Төп Комитединде бистер мындыг турушту барымдаалап турар бис: XXVII съезд соонда, ТК-ның апрель Пленумунуң соонда бистиң ниитилелдиң эде тургузарының, ону чаартырының талазы-биле эгелээн бүгү-ле чүүлдерин партияның бодундан, кадрлар-биле ажылдан эгелээр херек. Ол тема эш Б. К. Пугонуң чугаазында шыңгыы тургустунганынга сеткилим ханды.

Бо хүннерде бистиң чугаавыстың темазы база үргүлчү ол турду. Ындыг билиишкин барын эскердим, ол дээрге, ажылды ам-даа немей, күштелдирериниң чугулазы, ооң стилин болгаш методтарын сайзыраңгайжыдар, хамыктың мурнунда шуут-ла күш-ажылчы коллективтерниң боттарынга идеологтуг, организакчы ажылды күштелдирер дээш ханы бодап көөрүнүң чугулазы-дыр.

Кабинеттерге хуралдаарын эвээжедир, мактанып, менээргенир чорукту эвээжедир. Ажыл-херекти ковудедир. Хүнүң лозуңу ол-дур. Партия, совет, ажыл-агый аппаратының бүгү ажылдакчыларынга практиктиг ажыл-херекже кирерин-ге эки дузалаар, хөй саазын шокарлаар чорукту болдунар-ла шаа-биле чок кылыр. Кадрларның харысалгазының айтырыы ам бисте тодаргай ужур-утказыг апарган. Бүгү чүүлдерни эде тургустунуушкун хемчээ-биле көөр ужурлуг бис. Кижиниң эде тургустунуушкунга хамаарылгазын, эде тургустунуушкун херээнге кандыг салымшкын киирип турарын, ниитилелдиң демократчыдылгазынга дүүштүр ол бодунуң ажылының стилин болгаш методтарын канчаар эде тургузуп турарын барымдаалап көөр ужурлуг бис.

Бо бүгү кончуг чугула айтырыглаар-дыр. Ынчангаш бистер шуптувус база ону билип алыр, ол ёзугаар хөделир ужурлуг бис.

Бо ужуражылгаларны ажыл-херекчи ёзу-биле доозар деп бодай-дыр мен, эштер. Бистиң бүгү ужуражылгаларывыс, ылаңгыя январь Пленумунуң соонда, тодаргай херектерни, тодаргай сорулгаларны чугаалажып көөрүнче, эде тургустунуушкунга шаптыктап турар айтырыгларны шиитпирлээринче угланган турары чугула деп бодап турар мен. Ам ажыл-херекчи чорук, ооң төвүнге Пленумнуң салган сорулгалары турар болгай, ажыл-херекчи чорук партия Төп Комитединиң-даа, чазактың-даа, республика органнарының, партия организацияларының-даа, бүгү черлерниң кадрларының-даа ажыл-чорудулгазының кол шынары болган турар ужурлуг.

Мадаа, латви черге, болган ужуражылгаларнар болгаш беседалар дээш сеткилим ханганын база катап илергейлээрин чөпшээреп көрүңер. Ниитилелдиң хөгжүлдезиниң бо чугула үе-чадазында эки ажыл-херектерни силерге күзедим.

КИЖИ ДУГАЙЫНДА САГЫШ САЛЫЫШКЫН— ПАРТИЯНЫҢ ПОЛИТИКАЗЫНЫҢ ӨЗЭЭ

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ Эстон ССР-де чоруп турары

ТАЛЛИН, февраль 19. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев Таллинде чедип келген.

Аэропортка ону Эстонияның Компартиязының ТК-ның бирги секретары К. Т. Вайно, Эстон ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. Ф. Рюйтель, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. Э. Саул Эстонияның Компартиязының ТК-зының бюро кежигүннери уткаан.

М. С. Горбачев В. И. Ленинге турасхаалга чечектер салган. Маарьямяэның мемориалдыг комплекизинде Совет эрге-чагырга дээш демисежилчилерге турасхаал кылдыр тургускан монументиниң мөңге одунга чечектер салган.

Таллин-биле таныжылганың баштайгы минуталарындан эгелээш-ле чурттакчылар-биле беседалар эгелээн.

Хоорайның төвүнге Чиңгине секретарьны бөлүк оолдар болгаш кыстар долгандыр чыгы берген. Оларның аразында Эстонияның комсомолунуң февраль 20-де ажыттынар XX съездизиниң делегаттары база бар. Олар Михаил Сергеевичини боттарының съездизинче чалааннар.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары республиканың амыдыралында боор турар чаартылгаларны сонуурган. Бистер бот-боттарывыстан чүнү-даа чажырбайн, ажык болгаш ажыт-чажыт чок чугааны кылырын күзеп турар бис. Бистиң ажыл-херээвиске бүгү кижилер киржир, бистиң демократтывыстың аргаларын долузу-биле боттандырар херек деп, ол чугаалаан.

Бистиң улузувус болдунар-ла бүгү чүүлдерни боттандырып шыдаар деп, чугаага бир аныяк ажылчын каттыжа берген. Ынчаарга эде тургустунуушкунуң аа-биле шууган эгелээн өттүнүкчү чашпачылардан хүрген алыр алыр херек.

М. С. Горбачев: Ындыг кижилер база бар чадавас. Ынчалзажок мынча деп чугаалап каайн. Эде тургустунуушкунну боттандырарынга өскертен кижилер сөөртүп эккелбес бис. Шуптувус боттарывыстан эгелээш эде тургустунар ужурлуг бис. Москвага-даа, Эстонияга-даа, Латвияга-даа, Сибирьге-даа, бүгү-ле черлерге—эде тургустунар херек. Чөптүг эвес чорукка ийи дакпыр өттүнүүшкүннерге, аназы-бүрү хажыдыышкыннарга, үрээшкиннерге чоп хөнну чок. Бо бүгүден хоон калган. Ак сеткилдиг ажылчы чонче —ажылчыннар, тараачыннар, аныяктарже, хоочуннарже көрүүр ужурлуг бис. Чаа кижилерни база депшидер херек.

«М. И. Калинин аттыг завод» эртем-шинчилел институттуң бүдүрүлге каттыжыышкынының шлифовщиги Н. И. Степанов: Михаил Сергеевич. Силерниң чон-биле ажык чугаалажырын кызыдып турарыңар бистерни хөй-аът кирип турар-дыр.

М. С. Горбачев: Чамдык кижилер, чамдык үелерде чоннуң чүнү чугаалажып турарын кичээнгейге албайн баар, оларның-биле сүмележип чугаалашпас чүүлдер тургулаан. Хөй-ле чүүлдерни моон мурнунда эдип ап болур турган. Ындыг чүүлдерниң турганы шын, шыныыт чүүл чажыртынмас-ла болгай.

Бистиң пландарывыс чүгле пландар болуп артпазын дээш база бистиң мурнувуста кайгаараң көрүп турган чүүлдервис катаптавазын дээш кижилерге чоок болуп база оларны бүгү чорудулгаларга идепкейлиг-биле киириштирер херек. Кана-даа, бүгү-ле чадаларга. Ол кол чүүл болур. Бүгү чүве кончуг бөдүүн. Кижилер чокка кандыг-даа политика амыдыралга боттанып чоруттунмас, ол олут. Кижилер шуптузун билир болгаш көрүп турар. Бир эвес оларны киириштирер, хузалаар болгаш оларге таарымчалыг байдалды тургузар болза, бисте боол турган чүүл дагын катаптавас. Херектиң алыс утказы ындыг. Ону ийи сос-биле илередип болур. Ынчанмыже уаун илеткелдер кылыр апаарын көрүп тур мышкажыл силер. Оларны кончуп турар силер бе, азы чок бе?

Үн: Чугаа чок, кончуп турар бис. Арта улуг сонуурган-биле.

М. С. Горбачев: Силерниң хооннүңер мецээ кончуг таарыжып тур. Бистиң эгелээн кончуг улуг болгаан эң берге херээвисти тудулунга чедирерин-ге ол ханы бүзүрелди бодуруп турар-дыр. Силерден дилээрим болза: чигзениг чокка — бурунгаар-ла, бурунгаар! Бергелер болур. Харын-даа частырыглар болур. Девидевеңер, бүгү чүвени ажып эртер бис!

Хүнүң ийиги чартыында Чиңгине секретарь Таллинниң «Марат» бүдүрүлге каттыжыышкыны-биле таныжыкан. Трикотаж кылыглар бүдүрүп турар ол бүдүрүлге бодунуң продукциязының бедик шынары-биле суражыкан. Ында делгеттинген хевирлер-биле кайгадыптар деп мында оралдашпайн турар. Чурукчуларның, модель кылыкчыларының, дизайнерлериниң кылып турар бүгү-ле эки чүүлдерин конвейерге, садып алыкчыларга херелгээри-биле кылып турар. Ынчалза-даа ооң өске талазы база бар: бодунуң продукциязынга бедик херелгелдиг «Марат» долузу-биле хандырып шыдавас — күчүлери чедишпес. Кандыг курлавырларны бүдүрүлгениң

(Уламчызы 3-кү арында).

КИЖИ ДУГАЙЫНДА САГЫШ САЛЫЫШКЫН— ПАРТИЯНЫҢ ПОЛИТИКАЗЫНЫҢ ӨЗЭЭ

(Төнчүзү. Эгези 2-ги арында).

ажыктыын бедидери дээш киирип болуруунуң дугайын М. С. Горбачев бүдүрүлгениң ажылчыннары-биле, специалистери, коммунистери-биле чугаалашкан.

Продукцияның хевирлерин бүдүрүлгениң кайы хире дүрген солуп турарының дугайын М. С. Горбачев сонуургаан. Чыл санында бежен ажыг хуудан хойну, деп ажылчыннар дыңнаткан. Ол мидыг-ла белен эвес, ынчалза-даа кызар херек. Олар эде тургустунуушкунче угланыышкынны кызымаа-биле үргүлчүлээрин М. С. Горбачевтан диләэннер.

М. С. Горбачев: Ылап-ла туюлунга чедирер бис, ынчалза-даа бир эвес силер бисти деткиир болзуңарза.

Үинер: Ынчанмайн канчаар! Деткиир бис! Тайбың база быжыг камгалаттынган турзун!

М. С. Горбачев: Дайын болбазын дээш бүгү-ле чүүлдерни кылыр бис. Мен Эстонияда бир дугаар кээп тур мен. Политика дугайында, бодуңуң республиказында амыдырал дугайында улустуң чүнү бодап турары меңээ сонуурганчыг-дыр. Ынчангаш силерниң бодун туттунуп билир чаңыңарны билип, улус-биле делгереңгей-биле чугаалажыр мен. Эстония бүгү Совет Эвилелинде эки чаагай алдары-биле сурагжаан. Черге мнак болуруңарга, аңаа хөй чүүлдерни кылып база ажылдап билириңерни дээш. Ол дээш силерге четтирдим. Ынчалзажок ажылга улам-на кызымак болуңар. Ынчангаш силерге ол херекке онза чедиишкиннерни күзеп тур мен.

Бистиң бүгү бүдүрүлгелеривистиң эки база оларның эки продукция берген турарынга бүгү улус сонуургалдыг деп, М. С. Горбачев чугаалаан. Ынчалза-даа ажылдың таарымчалыг байдалдарының дугайынче үргүлчү сагыш салыр херек. Мында колдуунда херээженнер ажылдап турар болгай. Дааранылга үлетпүрүнүң бүдүрүлгелерин чаартыр талазы-биле бисте улуг программа бар. Ол херекке бистиң бүгү индустриявысты киириштирерин, чаартылышкын кылыры-биле социалистиг чурттар-биле керээлерге ат салырын, дугуржулгалар кылырын күзеп турар бис. Кады ажылдажылгаже капиталистиг чурттарның фирмаларын киириштирип турар бис. Бистиң чиик үлетпүрүвүстү үндезини-биле эде тургузар херек. Ол бирги чүүл-дүр. Ийиги чүүл — чуртталга бажыңнары.

Үинер: Ол айтырыгны шиитпирлээр ужурлуг, ынчан адырның хөгжүп үвериинге чиик болур.

М. С. Горбачев: Чуртталга бажыңнарын ажыглаалга киирерин дүргедедириинге чиик үлетпүрге улуг аргаларны канчаар дилеп тыварының дугайын бис бодап турар бис. Мында өске адырларга бодаарга, бир ажылдап турар кижиге оңааштыр мында чуртталга бажыңынга ээзээш акша-хөреңгини үндүрүп турар. Ынчангаш ол айтырыг онза кичээнгейни негеп турар.

Бүдүрүлге-биле таныжылганың соонда бүдүрүлгениң болгаш хөй-нитти организацияларының удуртукчулары-биле беседа болган. Эстонияның Компартиязының ТК-ның, Эстон ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң удуртукчулары, ЭССР-ниң министрлери аңаа киришкен.

Эстон ССР-ниң чиик үлетпүр министри Ю. А. Крафт адырның долу бот-орулга-чарылгазының байдалында ажылдап турарын чугаалаан.

М. С. Горбачев:... социализмдыргылганы киириштир бодун боду акшаландырары база ышкажыл. Ол силерге чүнү бергенил?

Ю. А. Крафт: Бүдүрүлгени алгыдып болур бис, оон-биле кады тудугну организастаар эргени бисте берген. Чаңгыс-ла четпес чүве — чуртталга фондузун тударынга тудуг материалдарын аңгылап бербейн турары. Бо айтырыг амдаа шиитпирлеттинмейн турар.

Каттыжыышкын директору **А. Х. Каарел:** Бодун боду акшаландырарынга үндезинләэш, бүдүрүлгениң ажылдап ап турар бүгү чүүлдерин ажыл-агый аргазы-биле чорудар тудугга ажыглап турар бис. Ону шенелдениң негелдезинде киирген.

Делегейниң бүдүрүлге кооперациязының аргаларын улам долу ажыглаарынга холбашкан айтырыгларны беседага оон мнай чугаалашкан. Бо угланыышкынга амдаа чедир ажыглаттынмаан курлавырларның барын демдеглээн. Оларны шиитпирлиири-биле ажыглаары чугула.

Каттыжыышкының, ниитиниң-биле чиик үлетпүрүнүң техниктиг чаартылгазының угланыышкынын тодаргай чугаалашкан. Чоннуң бедик шынарлыг херектел барааннарын бүдүрериинге эргежок чугула дериг-херекселдерин бүдүрери чурттуң машина кылыкчылары дүргедедир ужурлуг. Чиик үлетпүр ажылдакчыларының, социал улуг ужур-дузалыг айтырыгларны шиитпирлеп турар кижилерниң күш-ажыл болгаш амыдырал байдалдарынче улуг сагыш салыр херек.

А. БЕЛИКОВ,
В. ГРИШЕНКО,
Н. ЖЕЛЕЗНОВ,
СЭТА-ның тускай корреспондентилери.

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунга

оларның дугайында чугаалаан

БАШКАРАРЫНГА ТАЛАНТЫЛЫГ

БЕЛОРУС ССР. Ажыл-агыйларның удуртукчуларының аразында эде тургустунуушкун чоруп турда кымның чаа бот-биле болгаш чаа-чаа чүүлдерни негелделеринге дүүштүр тургузуп турарындан хамаарылгалыг болуруп, СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң илеткелинде белорус совхоз-комбинат «Мирный» директору Александр Николаевич Дудунтуң ады адаттынган. Совхозтуң коллективи күрүнеге инек эъди садарының планын чедиишкинниг күүсеткен. Олар эът комбинадынга 6,6 муң тонналы чоруткан. Сүт-бараан фермазы инек бүрүзүнден-не 4400 килограмм сүттү саап алган. Бистиң корреспондентивис ол ажыл-агыйга барып, А. Н. Дудунтен интервьюну алган.

— Силерниң ажыл-агыйыңар канчап мындыг бедик түңнелдерни чедип алганыл?

— Ол чоптуг болгаш шын айтырыг— деп, Александр Николаевич чугаалаан.

— Ажылга комплекстиг хамаарылга херек. Чаңгыс аай өлир үеде мал кажаазының, чуртталга бажыңнарының тавааан салып, кадрларны белеткеп, малга быжыг чем-суурнуң баазазын тургузуп, бүгү сиген шөлдерин болгаш оларның культуржутканында. Мал чемин тарыыр шөлдериниң структуразын чурумчуткан бис. Бобы культуралары, клевер, люперналарны сиген кылдыр тарыырынче шилчиткеннивисте. Мал чеминге белеткеттинген холумак чемнерни ажыктыг-биле ажыглап турарывыста. Кормоцехтен сенаж, концентраттар, витаминниг болгаш минералдыг немелделиг холушкак белеткеттинген чемнер хоолайлар дамчыштыр чүгле кормушкаларже дорт дамчып кээп турар. Ында рацион өзүп баар малдың чеңгерериниге четчир кылдыр саап каан. Мал кажааларының иштинде чаңгыс аай доктаамал температуралыг. Хонуктаг ортумаа-биле немелде дейэн бир башка онааштыр 1100 грамм.

— Пленумнуң илеткелинде демдеглеп чугаалааныңга хамаарыштыр, силерге бедик үнелелди бергенинге силерде кандыг бодалдар барыл?

— Ол дээрге коллективтиң берген үнелели-дир. Бистин совхоз-комбинат Башкирияда өштериниг-биле чаржып турар бис. Оон-даа артык ажылдаарын кызыдар бис, ол туружувустан дүшпес-даа бис.

ЧУРУКТА: А. Н. Дудун совхоз-комбинат «Мирный» ажылдакчылары-биле комплекстиң макединиң чанында.

А. НИКОЛАЕВТИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Часка белеткел

ТЕМП КУДУЛАВААН

Агроүлетпүр каттыжыышкыннарын тургузар мурнунда «Сельхозтехниканың» районнар аразының каттыжыышкыны деп адап турганы бүдүрүлгени ам Кызылдың септелге-техниктиг бүдүрүлгези деп адаар. Ооң кылыр ажылының угланыышкыны, хүлээлгелери база өскерилген. Мооң мурнунда чылдарда республиканың ажыл-агыйлары аңаа аныы-бүрү маркалыг тракторларын, дужут ажаар алышкын техниказын септедип турган болза, ам эде организастаашкын соонда, бо септелге бүдүрүлгезинге район бүрүзүнүң совхозтары күчүлүг тракторларын (К-700, К-701А, Т-150 марказын) база комбайннарының шимчедикчилерин септедип ап турар. Оон аңгыда республикада бар бүгү УАЗ марказының автомашиналарын мында септеп турар.

Эде организастаттынган септелге бүдүрүлгези чаа чурум ёзугаар чыл дургузунда кылыр ажылының хемчээлини— бүдүрүлге онаалдазын үстүнден бердинген нитти акшаландырышкынга дүүштүр боду тургузуп ап турар. Тодаргайлаарга, совхозтар-биле дугуржулга-керээни бодунда чарып алыр.

Бо чылын 1,5 млн. рубльдиң септелгезин кылыр дугайында керээлерни ажыл-агыйлар-биле чарган. Азы бо коллективтиң ажылчыннары 110 К-701А, 91 Т-150 тракторларның шимчедикчилерин, бөлдирлерин, 416 автомашина моторун, 338 өске-даа дизельдиг шимчедикчилерин септээр планныг.

Техника септээриниң январь айда планы ажыр күүсеттинген. Совхозтарга 70 ажыг күштүг тракторларның шимчедикчилерин болгаш бөлдирлерин септеп берген. 53 автомашинаны септээн.

Септелгени дүрген чорудары база септелгениң шынарын экижидери дээш дешпилгелиг аргаларны шиңгээдип турар. Чижээлээрге, мотор болгаш коробкалар септээр цехтерни агрегат-бөлдирлер аайы-биле септелге чорудар аргаже шилчиткен. Мооң соонгаар септелгени шуушкурулга аргазы-биле чорударынга белеткел ажылдарын эгелей берген.

Септекчилерниң ортузунда социалистиг чарышты калбарткан. Ооң түңнелдерин чогуур үезинде үндүргеш, көргүзүг самбыразынга чарлап азып турар. Январь айда М. Иргит удуртур коробкалар септээр цех бирги черже үнген. Цехте ажылдап турар кижи бүрүзү чүгле нормазын эвес, а бодунга алган бедиткен хүлээлгезин ажыр күүсеткен.

— Партия Төп Комитединиң январь айда болуп эрткен Пленумунуң материалдарын таныжып, өөренип эгелээн бис. Кадрлар дугайында айтырыгны аңаа кончуг-ла шын сайгарып көргенин деткиир мен.

Бүгү чүвени таарымчалыг кылдыр кылып, берип каанда эки ажылдаары кижиниң бодундан хамааржыр. Ынчангаш хууда харысаалга, эш-өөрнүң мурнунга харысаалга дугайында чуганы бүдүрүлгеде шыңгыы тургузуп турар бис — деп, ол бирги беш чылда бедик көргүзүглерни дээш «Хүндүлелдиң Демдээ» орден-биле шаңнаткан мурнакчы бригадир М. Иргит чугаалады.

Септекчилерниң ажыл-амыдыралынга эки байдалдарны тургузар дээш бүдүрүлгениң администрациязы, партия, профэвилел организацияларының болдунар хемчеглерни ап турар. 200 орунуг общежитиени боттарының күжү-биле туткаш, ажыглаалга чоокта чаа киирген. Ону дужаагаш соонда, Кызыл хоорайның аныы-бүрү организацияларынга ажылдап турган, мооң мурнунда трактористеп чораан, ол ажыг аныяк кижи бо бүдүрүлгеде кээп ажылдай берген. Кызылдың септелге-техниктиг бүдүрүлгези ажылчын күжү-биле мидыг аныыалыг долу хандыртынган.

С. МААДЫ,
«Шынның» корр.

Найыралдың ачызында

Элээн каш областарның, крайларның партия, совет органнары «Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедир хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалынга дүүштүр шеф дузазын көргүзер талазы-биле боттарының инициативазын амыдыралга боттандырар дээш идепкейлиг ажылдап, төлевилеттинген социал-культура болгаш чуртталга тудугларын, билдингир бергедээшкиннер турзажок, дуржулгалыг тудугжу кадрларны мында эккеп быжыглап, тудуг материалдарын, машина-техниканы чедирип эккеп, шудургу болгаш шалыпчы хөделип турар.

Москва областың төлээлекчилери Кызылдың төп кезээнде 1176 өөреникчиге школа болгаш 320 оруннуг уруглар садының тудуун эрткен чылын эгелээн, бо хүннерге чедир барык бир миллион рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылып, үлегер көргүзүп турар. Уруглар садын олар бо чылын ажыглаалга киирер.

«Леноблстройнуң» Тывада № 21 көжүп чоруур механизастаан колоннзазы тургустунган. Ооң тудугжулары 280 оруннуг интернаттыг 784 өөреникчиге школа тудуун эрткен чылын эгелээн болгаш бо чылын көдээ тудуг комбинадының тудуун тудуп эгелээр. Комбинат ажыглаалга киргеш, чылда 15 муң дөрбелчин метр чуртталга бажыңнарын, 15 муң кубометр демир-бетон кылыгларын, 50 муң дөрбелчин метр чазанылга кылыгларын, 12 муң кубометр арболит плиталарны бээр. Бир солун чүүл чүл дээрге, комбинатка ажылдаар тудугжуларны ленинградчылар боттары белеткээрин хүлээнген болгаш ам безин Ленинградтың ПТУ-ларында 120 ажыг оолдар, кыстарны Тывадан аппарган, өөредип турар.

Красноярск крайны төлээлеп турар «Красноярскгэсстройнуң» тудугжулары база бир чаа школаның тудуунда 360 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын бүдүрген болгаш чамдык бүдүрүлгелерни эде дерир, чаартыр талазы-биле ажылдарда киржип турар. «Алтай элеваторстойнуң» участогунуң, Горький областының төлээлериниң тудуг шөлдери калбарган, ажыл элээн чоруп турар. Республика найысылалынга 64 муң дөрбелчин метр шөлдүг чуртталга бажыңнарын тударын хүлээнген Иркутск областың төлээлекчилери удавас ажылын эгелээр, доктаалды күүседиринге үлүүн киирер. Бо чылын болгаш дараазында чылдарда өске-даа областарның төлээлекчилери бистиң республиканың хөгжүлдезинге боттарының үлүүн киирип, совет улустуң акы-дуңма найыралының бадыткалын илереди бээр.

Бо номерде шефчи дузазын көргүзүп келген тудугжуларның ажыл-амыдыралынга тураскааткан чамдык материалдарны парладывыс.

МОСКВАЧЫЛАР — ҮЛЕГЕРЛИГ МУРНАКЧЫЛАР

«Мособлстрой-5» трестиң бот-орулга-чарылгалыг участогунуң тудугжулары найысылал Кызыл хоорайның чаартылгазынга киржири-биле эрткен чылдың чазынында бистиинге чедип келгеннер. Олар маңаа келириниң мурнунда улуг белеткел ажылдарын чорутканнар. Эгезинде Тывага ажылдаар күзелдиг бедик мергежилдиг тудугжуларны шилип алган. Кылыр ужурлуг объектилерниң баш удур билип, херек тудуг материалдарын, техниканы четчелээн. Москвачылар тудуг материалдарындан бистен чүгле бетон, шлак ап турар боортан башка, өскелерин боттарынындан сөөртүп эккеп турар.

Бот-орулга-чарылгалыг участоктуң тудугжулары найысылалдың он үш дугаар микрорайонунда 320 олуттуг уруглар садын болгаш 1176 өөреникчи өөренир школаның тудуун эрткен чылдың чазынында эгелээн. Тудугжулар бо үениң дургузунда ай, квартал планын доктаамал ажыр күүседип келген. Ооң түңнелинде эрткен чылдың планын ноябрь 29-ка чедир 116 хуу күүсеткен. Ол темп бичии-даа кошкаваан. Эрткен айның планын база ажыр боттандырганнар.

Москвачыларның кылганнии ам каракка көскү. Кызыл хоорайда улустуң «Ыргак бажың» деп адаары бажыңының мурнуу талазында эрги мыш бажыңнар турган черге чаа школаның тавааны салган. Ооң чанында уруглар садының ийи каът корпузу эрткен чылдың күзүнүнде-ле өскелерден ылгалып көстүп келген. Хүреңкызыл өңнүг туийбудан тудуп кылган ол садикти даштындан көөрге магалыг. Туийбуларны салганы дыка дески. Эки материалдан шынарлыг тудуг кылырының бир бадыткалы ол. Ам мында шеверлел ажылдары чоруп турар. Москвачылар Улуг Октябрьның 70 чыл оюнга алдар кылдыр садик тудуун июльда ажыглаалга киирер сорулгалыг. Оон-биле чергелештир школа тудуун база шалыпкын темп-биле чорудар. Ол объектиниң тудуу чижек санаашкындан алырга база эрте доостур, тодаргайлаарга, келир чылдың сөөлгү кварталында ажыглаалга кирер.

Москва областың тудугжуларының шак мындыг бедик темп-биле ажылдап турарының чылдагааны чүдел? Маңаа бир-ле дугаарында, күш-ажылды эки организастааның демдеглээр апаар. Тудугжу бүрүзү сорулгазын, харысаалгазын эки билир. Ажыл үезинде илереп келген четпестерни, бергедээшкиннерни ол-ла черге үзе шиитпирлептер. Ынчангаш хөй черге үе чидирер, хөй чугаа, аазаашкыннар кылыр чоруктар чок. Бүгү-ле ажылды бир дем-биле ажык-чарлыг чорудар.

— Бир кол чүве, тудугну эгелээриниң мурнунда херек материалдарның шуптузун объектиниң девискээринге сөөртүп чедирип алырында — деп, участоктуң инженери Э. Г. Онгирский чугаалап турар. Олар шынап-ла мындыг чурум-биле ажылдаар чаңчылдыг апарган. Школа тудуунга киинтиэи-биле 2,5 миллион туийбу херек. Ооң чартык кезиинден хөйүн, 1,5 миллион туийбуну сөөртүп эккеп албаан шаанда, дашчылар ажылын эгелевес. Туийбу-биле чергелештир демир-бетон кылыглар: дээвиир плиталарының, эжик, соңга кырының ооргаларының, чадаларының болгаш оон-даа өске тудуг материалдарының сөөртүлгезин график ёзугаар чоруп турар.

Москва областындан маңаа чедир туийбу бээни сөөртүп алыры берге. Ынчалза-даа кандыг-даа херекти ажылыычы ёзу-биле шиитпирлээр болза, бергелерге кым-даа торулбазын москвачылар боттарының шудургу ижи-биле бадыткап турарлар.

Олар, кероолит организациялар-биле тудуш харылзаалыг, кезээде бир дем-биле ажылдаар, бот-боттарынга үргүлчү дузалажыр. 18 завод тудуг материалдарын дугуржулга ёзугаар айыткан хуусаазында кылгаш, чогуур ой-шаанда чорудуп берип турар. Москвачылар Черногорск хоорайда чүък хүлээн алыр күчүлүг баазазын тургузуп алган. Демир-орук-биле сөөртүп эккелген тудуг материалдарын аңаа дүжүргеш, оон бээр боттары дажыыр.

Участок бот-орулга-чарылга-биле ажылдаарының чурумун шагда-ла шиңгээдип алган. Звено, бригада бүрүзү чаңгыс аай наряд-биле ажылдаар. Чижээлээрге, амгы үеде тудуп турар школаның тавааан салыр оңгарны казып, белеткеп кылырын кероолиг организация болур, Москва областың № 62 механизация эргелелиниң чолаачыларынга, экскаваторжуларынга, бульдозержилеринге дагзыр мурнунда ажылдың хемчээлин, доозар хуусаазын тодаргай айтып берген. Чолаачылар, механизаторлар чаңгыс аай наряд-биле ажылдап турар болганда, кижи бүрүзү ажылдың төнчү түңнели дээш кызып ажылдап турганы билдингир. Мында кол-ла сорулга, ээзээш чарыгдалды үндүрүп тургаш, ажылды эрте доозары. Шак мындыг шынарлыг шалыпчы ажыл-иш дээш моральдыг-даа, материалдыг-даа деткимчени алыры база чаңчыл болган.

Черле ынчаш бот-орулга-чарылгалыг ажыл тудугнуң технологиязын-даа, кижилерниң даалгаан херээнге хамаарылгазын-даа дыка чурумчуткан. Ооң түңнелинде ажылды хол даштты-биле кылыр, чүгле хүн эрттирерин бодаар чоруктар чок.

Бистиң республиканың тудугжуларында бо талазы-биле чамдык четпестерниң барын москвачылар эскерип турар. Маңаа чижек кылдыр мындыг тааварылганы чугаалап болур. Москвачылар эрткен күзүн чылыг трассазының оңгарын касчып бээрин кызылчылардан дилээн. Ажылдың хемчээли улуг эвес, бир хүн четчир. Ол хире ээзээш хемчээлдиг ажылды дузалажып келген механизатор барык неделя дургузунда шөйүп келген. Сөөлүнде илерээни болза, ол механизатор чүгле шак санап ажылдаар кижи бооптур. Ынчангаш ажылдың төнчү түңнели дээш эвес, а чүгле шак санадып алыр дээш хүн эрттирип ажылдап турганы ол. Бир эвес ооң шалыны херек кырында кылган ажылдан, чеже кубометр довуракты казып үндүргенинден хамааржыр турган болза, ынчан ол аңаа-ла үе эрттирип ажылдавас ужурлуг турган.

Москва областындан келген тудугжуларның ажылындан өөренип алыксанчыг бир чугула чүүл болза, улуг-даа, бичии-даа тудугнуң технологиязын хажык чокка сагып, аңаа дүүштүр ажылдаары болур. Москвачылар кандыг-бир объектини тудуп эгелээрде баштай чылыг болгаш суг дамчыдылгазының четкилерин чүгле кожар кылдыр белеткеп алыр. А бисте мындыг эвес. Кажан бажыңның ханазының тудуу орту кирип, харын-даа доостур деп баргаңда, ам кээп чылыг болгаш суг дамчыдылгазының оңгарын казып эгелээр болгай.

Москвачылардан үлегер ап, өөренип алыксанчыг чүүлдер-ле хөй. Чижээлээрге, олар бажың дээвириниң чымчак шывыын кышкы үеде безин кылып турар. Чагыкчы организациялар аңаа улуг-ла бүзүревейн, харын-даа маргылдаа үндүрүп турар апарган. Ындыг болганда, өңнүктерниң дуржулгазын өөренири, ону херек кырында бадыткаары черле чугула апарган.

Чүгле Москва областындан эвес, а өске-даа черлерден дузалажып келген тудугжуларның ажылында дешпилгелиг чаа чүүлдер бары чугаажок. Ол дугайын бистиң республиканың тудуг организацияларының удуртукчулары эки билир. Ынчалза-даа арга-дуржулга солчулгазының айтырыынче кошкак кичээнгей угландырып турарын айтыр апаар.

Мырыңай-ла чанывыста кожа ажылдап турар акы-дуңма өңнүктеривистиң ажыл-ижи-биле таныжып, оларның-биле арга-дуржулга солчур үе черле келбээн бе?

Т. СИРИН.

ИДЕГЕЛДИГ ӨҢНҮКТЕР

Ленинград — Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде фашист араатаннарының оңу хүл-ыйба кылдыр хуудурар, чер кырындан ширбиптер дээн планнарын коступ корбээн маадырлыг чоруу-биле бууратхан алдарлыг хоорай. 900 дүн-хүн дургузунда бүзээлелдиң хамык бергелерин ажып эрткен ленинградчылар дайын соонда кыска хуусааның дургузунда калбак-делгем улуг чурттуң өске девискээрлериниң деткимче-дузазынга даянгаш, балыг-бышкыннарын эмнеп, хүл-ыйбадан катап туруп келген, чурттуң культура, эртем-билиг, үлетпүр төптериниң бирээзи алдарын катап чаалап алган.

Ам Ленинград чурттуң тудугжулар— «Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедир хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалынга дүүштүр бисче шеф дузазын көргүзүп, школа, үлетпүр тудугларын тудуп келгеннер дугайында каш сөс.

Кызыл хоорай биле Кок Тей суурнуң аразында эрткен чылга чедир-ле тас-дазыр чыткан черде ам улуг тудуг калбарган. Ында каш каът бажыңның демир-бетон орга-баганалары бедип үнген, электриниг каңналганың оттары дүне-хүндүс чайынналып, чырыын чашкан.

Машина-техниканы, материалдарны эиге-сескелиг тургускан тудугнуң херим иштинге кээривиске, уткуй келген үш ажылчынның бирээзи «Леноблстройнуң» Кызылда тургустунган № 21 көжүп чоруур механизастаан колоннзазының комплекстиг бригадазының бригадири Николай Сергеевич Грудаев болду. Ооң ажылажы, амыдырал-чуртталгазы-биле таныжыпкаш, шынап-ла алдарлыг хоорайның төлептиг төлээлекчилериниң бирээзи деп чүвеге бүзүредивис. Ленинградка тудугжунуң мергежилин өөренип, ажылдап эгелээн Николай Сергеевич Костромага, 70 чылдарда чер шимчээшкининге бузулган Ташкентиге, бистиң кожавыс Моол Арат Республиканың Сухэ-Батор, Дарханга тудугларга ажылдап, акы-дуңма, интернационалчы ажыл-хереектерге киржип келген.

Тывада тудуг тутчуп келгени ол чаңчыкканы кылдыр хүлээп көрүп, билиин, мергежилин бараалгадып турар. Бригадазының кежигүннеринде база-ла ол мышкан хөй-хөй тудугларга дадыккан, тура-соруктуглар барын чугаалады. Ленинградчыларның эгелээн тудуу садаа чокка, шынарлыг, мерген бедик үнер дээрэнге оларның ажылдап турарын көргеш бүзүреер.

М. СААЯ.

ЧУРУКТАРДА: ленинградчы бригадир Н. Грудаев; бригада кежигүннери— мурнакчылар Павел Паалуша биле Василий Шилов.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Аяк шайны аартап ора...

ОНЗА ДААЛГА

В. И. Ленинниң ады-биле холбашкан чүүл бүрүзү биске үнелиг. Иваново областың партия архивиниң фондузунга чоокта чаа кирген сереңги хааржаа хире хемчээлдиг бичии блокнотчугаш безин улуг сонуургалды болдурган.

1940 чылдың декабрьда «Рабочий край» солуннуң бижээни болза: «Ынчан 1918 чылда эң үнелиг чүве—В. И. Ленинниң кадыкын камгалаарынга өске кижилер-биле бир демей бүзүрел көргүскен» кижиниң холу-биле ол блокнотчугаш кылдынган.

«Кижи кылган кара даштыг блокнотту биске шыгжаары-биле Николай Николаевич Тихомиров эмчиниң төрелдери дамчыдып берген. Бичии, тода хол үжүү-биле бижиттинген блокноттуң бир дугаар арныында пролетар революциязының баштыңчызы-биле ужуражыышкыннар дугайында сактыышкыннарның планын бижээн болган» — деп, областың партия архивиниң эргелекчизи В. Терентьев чугаалаан.

В. И. Ленинниң амы-тынынче халдаашкын дугайын эмчи Н. Тихомиров ол-ла хүн 12 шак турда, ол эмчини уткуп алгаш, комнатазынче чалап алыр турган. Ынчалзадаа бир-ле катап эжикти бажың ажылынга дузалажып турган херээжен кижи ажыдыпкаш, манаарын дилээн. Каш минута болганда коңга эрткен соонда, бажыңның эжиинге Владимир Ильич кестүп келген. Озалдап калганын билип кааш, медээжок мыды берген. «Мен силерни чурумнуг болурун дилээн мен. А бодум ...оода чөптүг чылдагаан турган болза кандаар дээр ийик. Анаа-ла агаарлап чораан кижи-дир мен ийин...» — деп, В. И. Ленин дыка элчоксунуп чугаалаан.

Баштайгы үеде кылып турган массажтар медээжок, аарышкылыг турган. Ынчалзадаа Ильич оларны шыдамык-биле эртип турган. «Элчоксунмайн» кылыр ужурлуг ...

Дилээшкин, даап бодаашкын, ажыдыышкын

ЧОГУМ ЧҮҮ БОЛГАНЫЛ?

Өртемчейде чажыттар ам-даа бар. Сибирьде Подкаменная Тунгуска хемге 1908 чылдың июнь 30-да болган болуушкун оларның санынга база хамааржыр.

Чылдар эрткен тудум ону анаа-ла метеорит барып дүшкен чер деп адавастай берген. Колдуунда-ла «Тунгускага болган айыыл-халап», азы «Тунгусканың онза ховар чүүлү» апарган. Барык 80 чыл эрте бээр-даа, ол болуушкунга долу тайылбыр ам-даа чок. Ынчангаш ол Тунгусканың онза ховар чүүлүн шинчилеп көөрүнче кижилерниң эң-не калбак кезектери — эртемденнерден эгелээш тускай белеткел чок кижилерге чедир хаара тудары уламчылап турар.

Ону көрген кижилерниң чугаалары янзы-бүрү. Оларның чамдыктары бо-дур. Айыыл-халап болган Ванаварның факториязындан 65 километрге чораан С. Б. Семёнов мынчаар чугаалап турган. Частыышкын болган дораан аңаа важок изиг апарган. Сактырга, ооң хөйлеңи өрттенип берген ышкаш болган. Ол ону уштуп октап тар бодап турган. П. П. Косолаповтуң чугаазы мындыг. Ооң кулактарын от-биле чиртипкен дег болган. Ол кулактарындан туттуунупкаш, черге олура дүшкен. Ооң бажының куйгазы өрттени берген-дир деп ол бодаан. Ол ховар чүүлдүң дугайында 707 бижилге бар. Оларны «Дээрден Тунгускага кээп ушкан чүүлдү көрген кижилерниң чугаалары» деп кол каталогта чыгган. Ол каталогту 1979 чылда чыып тургускан болгаш 1981 чылда эде редакторлап, немеп кылган. Кысказы-биле «ГК-81» деп адаар ол улуг ажыл Эртем информациязының бүгү-эвилел институдунда кадагалаттынып чыдар.

Частыышкын (эртемденнерниң хөй кезииниң санап турары-биле алырга, ол ылап-ла частыышкын болган) черниң кырындан 5—7 километр хире бедикке — тропосферага болганын доктаадып турган дээрзин аңаа удурланыштыр ам санап болур. Аңаа бир бүзүреди-тге болза, частыышкынның төвүнден 5 километр хемчээлге дазылындан турулбайн хевээр артып калган арга болур. Ол частыышкынны болдурган дээрни хургаар черже ужугуп кел чораан аажок улуг сылдыс (болид) Енисейден Ленага чедир девискээрге дыка эки көзүлген. Ынчалза-даа ында база-ла бүгү чүве бедүүн эвес болган. Чүге дээрге, ол улуг сылдыстың угланыышкыны чаңгыс талалыг дээр дугайын бадыткап шыдаваан. Орта аңгы-аңгы даап бодаашкыннар турган. Чижээ, чаңгыс болид эвес, а чөөн болгаш мурнуу талаже угланыышкынныг ийи болид ужугуп кел чораан деп чугаалар база бар. Ф. Ю. Зигель болидтиң байдалының дугайында болгаш ооң кылымал хевирлиг тывылганының дугайында даап бодаашкынны чугаалаан. Черниң кырында үрегдээн зонаны чечектиң ийи бүрүзүнге, ийи чалгынга дөмейлештир көрүп, ону барымдаалап, мооң мурнунда-ла ол дугайын чугаалап турган. Хевириниң аайы-биле ол ховаганга дөмейлежип турар. Бо болза, хамыктың мурнунда, частыышкынның үнген үндезининиң нарын, чаңгыс аай төрелдешкек эвес тургузуунуң дугайында херечилеп болур. Тунгусканың ховар чүүлүн шинчилекчилери А. Н. Дмитриев биле В. К. Журавлев 1984 чылда үнген «1908 чылда Тунгускага дүшкен онза ховар чүүл — хүн-чер харылзааларының хевири» деп номунга мынчаар бижээн: «Тайылбырның бо хевирин көңгүс болдунмас чүүл кылдыр санаар чылдагаан чок. Ындыг-даа болза, бар болуп турар медээлер, Тунгусканың ол онза ховар чүүлүнүң кылымал байдалын чаңгыс талалыг шынзыдар арганы амдызында бербейн турар».

Шынында, Тунгусканың ол объектизиниң үрегдээшкининиң энергия үндүр ылгаарын болгаш механиказын шөгжегер байдалдыг, ынчалза-даа сугнуң дыгылчаандан 10 катап эвээш дыгылчактыг бүдүмел-биле харылзаалыг кылдыр шинчилеп көрүп турар.

Плазманың дестериниң хевир-дүрзүзү лабораториялыг шинчилелдер үезинде ээргиш хевирлиг кылдыр көстүп болур. Ону көрген кижилерниң «чудук», «ширбиил», «хере тыртып каан ромба» хевирлиг чүве-дир дээр дугайында чугаалары-биле ооң дөмейлешкээ ынчаар илерел турар. Боду хуузунда магниттиг шөлдүг плазмоидтиң тропосфераже дүжүп бадып келгени калбартыр чаптыла берген оптика-атмосфералыг ескерлиишкиннерни болдурар ужурлуг турган. Шынап-ла, 1908 чылдың июнь 21-же дүнеки дээрниң чырыырының күштелгени, анаа эвес чырык хаалаларының кестүп келгени, меңгүнистчек булуттарның күштүг мөөңнелииш кини Тунгускага болган айыыл-халаптың баштайгы медээчизи кылдыр демдеглеттинген. А ырак барыын чүкке, Парижке, июнь 29-та атмосфераның караңгылаашкынының күштелгени, июль 4-те болгаш 6-да караңгылаашкынның дыка улгады бергени демдеглеттинген. 1908 чылдың июль 1-де бүгү Европага күштүг радио шаптыктаашкыннары болган.

Частыышкын болган черде ыяштарның чаа өзүмүнүң генетиктиг өскерилгелери-биле тайганың шапкын өзүлдезин үр хуусаалыг үелерге ажыктыг кылдыр санап турар. Тунгускага ол онза ховар чүүлдүң барып ушканының соонда 10 чыл дургузунда соңгу чартык куржагга агаарның соок апарганын база аңаа хамаарыштырып турар.

Ынчангаш боттарының даап бодаашкыннарын хынап көөр болгаш чүгле чаңгыс шын түңнелге кээр үени эртемденнерге берип каалыңар.

Михаил ДОЛОТОВ. (ПМА).

Бот-тывыныгыр урал чүүлдүң киржикчилери «Аяк шайым» деп тыва таңцыны күүседип тур.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотоэтюду.

А. С. ПУШКИН.

ЧУРТТАЛГАНЫҢ ЧУУЗАЗЫ

Чурттталганың чуузазы
Аар чүъгүн чиигеш сөөртүкен,
Чугаа-сооткур улаачы эр
Аъдын чазай халдып-ла ор.
Кара эртен тергеленгеш,
Хала-даа чок халдып тур бис.
Кадыг-бертке харын хөглеп:

Күжүр эрлер моган келген.
Оңгул-чиңгил чоога, дөшке
— Оожум! — дижип
чалынмаан бис.
Өртээл ам чоок — сагыш
ажаан,
Өөренген, шуудай берген.

ХУУЛГААЗЫН ТООЛ УЛАНЧЫЗЫ

Л. ЧАДАМБА очулдурган.

САКТЫП ЧОР БИС

Н. КУУЛАР.

А. КУУЛАР.

САЛЫМЫМ-ДЫР

◆ Шоодуг ◆

Бистиң конторавыс чаа бажыңче көже берген соонда, хүннээрек талаже соңгалыг шымбай кабинетке чедипген мен. Кылагар стол, тымчак сандай, телефон, радио, хеп азар шкаф дээш шуптузу бар. Соңгада чечектиг сава база салып каан. Ханада календарьны бодум саткаш, азып алган мен. Шупту-ла чүвелерни күрүне берзин дээш манап олурбайн, чамдызын бодуттыптынып алырга, ында багай чүү дээн.

Чаа контораның чаңгыс четпес чүвези бар—мээң чурттап турар бажыңымдан элээн ырак черде турары. Ынчап кээрге, эртен ажылче автобустап чоруур апарган. Чогум дүъште болгаш кежээ ажырбас. Дүъштеки чемни чанында столоваядан ижип алыр. А кежээ чанарымче черле талашпас кижи мен. Кадайым бажың ажылын доозкаш, аъш-чемин белеткээш, столга салырының кыры турда кирип кээр чаңчылдыг мен.

Бажыңымдан үнгеш, автобус доктаар черге чедир улуттла дизе беш минута кылаштаар мен. Манап турар улустарның аразында бистиң коллективтиң ажылдакчылары бо-ла турар. Автобус кээрге, сынмарлажып кире бергеш:

— Каш билет херегил, санай кааптыңар, мен аптайн! — деп, эң эгезинде чугаалааным улгас мен.

— Беш кижи-дир бис — дээш үн дыңналган. Кассаже чээрби көпеекти кирип каапкаш, билеттерни ускеш, үлеп берген мен.

Даразында хүн алды кижи болган бис, оон даартазында — тос. Хүннер мынчаар эртип-ле турган. Мен билет садарынга чаңчыгып калган мен, кады ажылдап турар эштерим мени ол талазы-биле харысалгалыг кижи кылдыр санай берген хире. Олар автобуска кирип келгеш, каш билет алырын чугаалап каар олла.

Бажыңга эккээр акшамның эвээжеп турарын бир дугаарында кадайым эскерип каан. Тайылбырны берген мен. Улуг-ла бүзүревээн. Бир эвес мооң соңгаар ындыг чорук катаптаар болза, хемчээн алыр апаарын шыңгыы сагындырып каан. Болганнас болза хоржок кире апарган.

Бо эртен автобус доктаар черге чеде бээримге база таныырым ажылдакчылар бо турлар. Мендилежип, кандыг удуп хонганывысты, кандыг дүш дүжээнивисти хөөрежип тур бис он. Кел чыткан автобустуң бараанын көрүп кааш, ол-ла дораан таакпы кыпсы тыртып алдым эвеспе. Келзеле бистиң олурар автобузувус болду.

— Че, Калзанович, кириңер! — деп, эштерим мени эптиг-эвилең чалады.

— Мен таакпым доозa тыртып алыйн, даразында автобус-биле чоруй баар мен ыйнаан, силер олуруптуңар! — дидим. Эштерим хөөннүг-хөөн чок кирдилер эвеспе.

Он ажыг минута эрте берген. Ол аразында таныырым ийи инженер, бир машинистка урут база чедип келген. Олар база мени автобуска чалаан, а мен өжүп калган таакпымче имнээш, демги-ле чылдагаанымны чугаалааш, база чыдып калдым.

Үш дугаар автобусту элээн үр манаан мен. Шак дээрге бар-ла чыткан. Бо удаада мээң таныырым чаңгыс-даа кижи чок болганынга амырааным хөлчок. Кире халааш, хостуг олутту дораан-на эжелепкен мен. Бо эртен үжен ажыг көпеекти камнап алдым эвеспе деп бодап, аажок амырап, артымда түлүнээрүп каап чорупп олурган мен.

— Силерниң билединер кайыл? — деп, контролернуң хоюг үнү-биле айтырганы мээң таалаанчыг бодалдарымны үзе кирипкен. Өөрээштиг билет алырын утупкан болган мен. Үш рубльге торгааткаш, ол-ла дораан төлеп кагдым.

Ажылга келгеш, чаа-ла столда саазыннар эмнелеп чыдырымда, секретарь уруг кирип келгеш:

— Калзанович, силер бөгүн чээрби минута озалдаан-дыр силер. Чылдагааны бар бе? — дээш, кеже көре-дир.

Ыыт чок олур мен. Оон секретарь чанымга кылаштап келгеш:

— Аас-биле харыылаары берге болза, бижип бериңер— дээш, үне берген.

Бөгүн ийи тайылбыр белеткээр ужурга таварышканымны билип кагдым. Бир дугаарын даргамга бижимел-биле, ийи дугаарын кежээ кадайымга аас-биле бээр мен. Кандыг кончуг салым дээр силер!..

В. МОНГУШ.

КРОССЧАЙНВОРД

БЕШ-БУДУНЧУКТАРДА:

12. Суралгыг совет чечен конструктор.

С. САЛЧАК тургускан.

Февраль 7-де үнген кроссвордтуң харыызы

ДООРА ДУРГААР: 1. Кунгуртуг. 7. Тапсы. 8. Арбай. 10. Дой. 12. Чаан. 13. Сээк. 18. Адыгжы. 19. Хорог. 20. Игилчи. 24. «Конгургай». 26. Алдан. 27. Доруг. 28. Коллектив. 31. Амырга. 32. Жуков. 33. Салдам. 36. Этээ. 39. Өлең. 40. Бел. 41. Шилен. 42. Серге. 43. «Дембилдей».

УЗУН ДУРГААР: 2. Уссури. 3. Углоа. 4. Уургай. 5. Таан. 6. Барс. 9. Чамык. 11. Тээли. 14. Хаммаарак. 15. Коргулчун. 16. Корректор. 17. Килограмм. 21. «Фотон». 22. Париж. 23. Тал. 25. Шой. 29. Сырга. 30. Адлер. 34. Селеме. 35. Череме. 37. Ээпр. 38. Черзи. 39. Өрге.

Январь 31-де үнген кроссвордтуң харыызы

ДООРА ДУРГААР: 3. Ном. 4. Куу. 6. Бижек. 7. Чаваа. 9. Каларчы. 12. Налайха. 13. Ынаажык. 14. Чадаган. 16. Чазылар. 18. Ширбииш. 21. Напай. 22. Омааш. 23. Агы. 24. Дат.

УЗУН ДУРГААР: 1. Ниечек. 2. Кудажы. 5. Суда. 6. Бызаа. 8. Аржы. 10. Саван. 11. Дамыр. 15. Алдын. 17. Артыш. 18. Шаажаң. 19. Буян. 20. Шамага.

СОНУУРГАКТАРГА

ТВ

ФЕВРАЛЬ 21-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — Док. фильмнер: 9.00 — Чүүден база чүге. 9.30 — «Экологтуг хүн демдеглели». 10.00 — Чурукчулар дугайында чечен чугаалар. «Ренато Гуттузо». 10.30 —«Бистер канчаар дыштаныл турар бис». 11.10 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». УАЧД-ге ол программаның үнүүшкүнүнүг хүлээп алыышкыны. 11.45 — «Чаан болгаш төжекчигеш». Мультфильм. 11.55 — «Архангельск чурттуг ашак». Док. фильм. 12.55 — «Дей каттыжылгазы». Тележурнал. 13.35—Бөгүн делегейде. 13.45 — Молдав ССР-ниң алдарлыг артизи С. Стрезева ырлаар. 14.15 —«Мээң ынак Төрээн чуртум». Фотоконкурс. 14.20— Мультфильмнер. 15.00 — Суббота — ада-ие хүнү. 16.15 — ТТ-ниң экранынга бир дугаар. «Москва дээш тулчуушкун», 1-ги фильм — «Агрессия». 1, 2 сериялары. 19.05 — «Кадык болурун күзээнзе». 3-кү дамчыдылга — «Релаксация гимнастиказының кичээли». 19.20 — Эстрада көргүзүү. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эстрада көргүзүүнүң уланчызы. 23.05 — Хоккейге ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Москва) — ЦСКА. 00.50—01.00— Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.20 — «Чалыы назын ырлап, танцылап тур». 8.35 — Ритмиг гимнастика. 9.05 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 9.35 — «Олар болгаш уруглар». Уран-чечен фильм. 10.50 — «Орус куда дугайында сактыышкын», «Русская песня» ансамбльдиң киржилгезин-биле музыкалыг ...

агаар

Редакторнуң оралакчызы К. К. САТ.

КИНО

ФЕВРАЛЬ 21-ДЕ

... 2-23-54, харысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың ... 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң ... килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кезээ ... бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефоннап ...

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга аннызы.
Тиражы 22108 экз.

Адрезивис: 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ:

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер, полиграфия болгаш садыг керектеринге ... комитединиң ... Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, ...

Чагыг № ... ТС—00545.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1987 чылдың февраль 22 воскресенье № 46 (13346)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек

ЧАНЫП КЕЛГЕН

ТАЛЛИН. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Эстонияга чоруп турган үшкү хүнү Таллинниң политехниктиг институдунга баары-биле эгелээн. М. С. Горбачевтуң дээди өөредилге чериниң студентилери болгаш башкылары-биле беседалары республиканың комплекстиг хөгжүлдезиниң кол айтырыгларынга, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге Эстонияның эртем-шинчилел күжүн идепкейлии-биле киириштиреринге хамааржышкан.

Эстон ССР-ниң партия, совет болгаш ажыл-агый активи-биле ужуражышкын болган. Ужуражышкынга М. С. Горбачев чүве чугаалаан.

Ол-ла хүн СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев Таллинден Москвага чедип келген.

(СЭТА).

ЧАА ЁЗУ-БИЛЕ БОДААР БОЛГАШ АЖЫЛДААР

М. С. Горбачевтуң Эстон ССР-де чоруп турары

ТАЛЛИН. (СЭТА). СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев ол республиканың амыдыралы, совет ниитилелди эде тургузар талазы-биле ажылдың чоруп турары-биле таныжарын үргүлчүлеп турар. Ол ажылчы күш-ажылчы коллективтер улам-на идепкейлиг кирип эгелеп турар.

Февраль 20-де ол Эстонияның Ленинчи комсомолунуң XX съездизиниң ажыдыышкынынга чүве чугаалаан.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чугаазы

Эргим эштер! Эштер комсомолчулар!

Мээң силерниң республиканарга келгеним республиканың бүгү аныяктарының амыдыралында силерниң комсомолчу съездиңер ышкаш ындыг кайгамчыктыг болуушкун-биле капсыржы берген.

Мен, өңнүктер, силерниң-биле ужуражырынга өөрүп тур мен. Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң өмүнээзинден силерниң съездиңерге чүректиң ханызындан байыр чедирип, Совет Эстонияның аныяктарынга байыр чедирип тур мен.

Силерниң мурнуңарда ВЛКСМ-ниң съездизи база бар. Ынчангаш комсомолдуң, бистиң бүгү аныяктарывыстың сорулгаларының дугайын, социалистиг ниитилелдиң хөгжүлдезиниң эң чугула үе-чадазынга партияның болгаш совет улустуң манап турары оларның салымшкынының дугайын чугаалажыры-биле силерниң араңардан хөй-хөй кижилер-биле Москвага база ужуражыр боор бис деп бодап тур мен.

Силерниң-биле ужурашкаашымны Эстонияның ЛКСМ-ниң XX съездизиниң делегаттарынга кыска чүве чугаалаарынга ажыглаары таарымчалыг боор турар-дыр.

Силерниң съездиңер бистиң ниитилеливисте калбарган болгаш мээң бодум, ону революстуг чаартылгалар деп адаарым, онза үеде эртип турар-дыр.

Бүгү чурт Совет күрүнениң төөгүзүнде улуг болуушкуну — Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылынга уткуштур бар чоруур.

Бистер Октябрьның соонда 70 чылдарның иштинде чүс-чүс чылдарга деңнежир орукту эрткен бис. Бистиң хөй националдыг улустарлыг Улуг Төрээн чуртувусту социализм тускайлап, хамаарышпас, хостуг хөгжүлдениң делгем оруунче киирген.

Бистиң чедип-ле алган бүгү чүүлдеривисте, бөгүн бисте бар бүгү-ле чүүлдер — күчүлүг экономика, канчаар-даа аажок улуг эртем, интеллектуал болгаш культура күжү, социал хөгжүлдениң талазы-биле улуг чедип алыышкыннар — бо бүгү чүүлдер болза, совет улустуң бүгү салгалдарының кызымаккай демиселиниң түңнели, бо бүгү бистиң чаа тургузукчу планнарывыстың, бистиң даартагы хүнге бүзүрелдивистиң быжыг, идегелдиг үндезини-дир.

Бистер боттарывыстың чуртувуска, боттарывыстың төөгүвүске болгаш бөгүнгү амыдырал-чуртталгавыска чоргаарланып турар бис. Ынчалза-даа бистер боттарывыстың чуртувусту улам-на чаартыыган, улам-на шапкын шимчээшкиниг, социалистиг тургузуунуң, эң-не шынныг болгаш гуманныг тургузуунуң, ажылчы чонунуң болгаш чүгле оларның тургузуунуң канчаар-даа аажок улуг шыдаар аргаларын долузу-биле илередириниң оруу-биле бүзүрелдиг базым-биле чоруп турар чурт кылдыр көөрүн күзеп турар бис.

СЭКП-ниң XXVII съездизи бистиң улузувуска чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң программазын, совет ниитилелди эде тургузарының программазын саналдаан.

Бүгү совет кижилер, күш-ажылчы коллектив бүрүзү, Советтер чуртунуң өг-бүле бүрүзү болгаш хамааты бүрүзү боттарының эң эки идегелдерин болгаш күзелдерин, планнарын эде тургустунуушкун-биле, дүргедээшкинче угланыышкын-биле холбаштыр көрүп турарлар.

Ынчалза-даа бистер шуптувус ол бүгү анаа-ла дээрден халаска дүжүп келбес, а күженишкиниң демиселдиң болгаш күш-ажылдың түңнели, чогаадыкчы, чаартыкчы чоруктуң, чаа-чаа ажыдыышкыннарның болгаш дидим чүткүлдериниң түңнели кылдыр эки билип турар бис.

Амгы салгалдың кижилериниң үлүүнге чуртту социал депшилгениң чаа-чаа бедиктеринче көдүрериниң, кижиниң улам сайзырадырынга, ооң тургузукчу арга-күштерин ажыглаарынга канчаар-даа аажок улуг аргаларны ажыдарының хүлээлгези онаашкан боор турар.

Бистер, мурнунда чугаалааным ышкаш, эде тургустунуушкунну таварыштыр олче бар чыдар болгай бис. Ол бүгү чуртта калбарган, совет ниитилелдиң амыдыралының бүгү талаларын хаара тудуп эгелээн. Аңаа чурттуң бүгү ажылчы чонунуң — ажылчын аңгының, тараачыннарның, интеллигенцияның, эр-херээжен кижилериниң, хоочуннарның киржилгези негеттинип турар.

Эде тургустунуушкун бистиң совет аныяктарывыска боттарының аныяк күш-шыдалын, эрес-шоваа аажы-чаңын, эртем-билиин ажыглап киирер, боттарының даайынчы аргаларын көргүзер арганы берип турар.

Эргим өңнүктер!

Үе болза бистериниң шуптувустан чаа ёзу-биле угаап бодаарын, чаа ёзу-биле хөделирин, бүгү чүүлдерге болгаш чер-ле болганынга шынар талазы-биле чаа-чаа өскерлиишкиннерни чедип алырын негеп турар.

Бо талазы-биле, бо демиселге партия бодунуң шынчы дузалакчызы болгаш даайынчы курлавыры болур комсомолга, бистиң совет аныяктарывыска идегеп турар.

Мында, бо съездиде, ажылчын, тараачын, сургуул аныяктар болгаш студентилер, культура фронтузунуң аныяк төлээлекчилери, техниктиг интеллигенция, шериг аныяктар төлээ боор олуржуп турар-дыр. Ол дээрге кайгамчык эки-дир.

Аныяктарның бөлүк бүрүзүнде боттарының онзагай ажыл-ижи бар болуру чугаа чок. Ынчалза-даа силер шуптуңар — социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедириниң угланыышкынын амыдыралга боттандырып чорудары дээш, бистиң ниитилеливисти чаартыры дээш бүгү-улусчу демиселдиң киржикчилери боор турар силер.

Социализм дээш демиселдиң үе-чада бүрүзүнге кижилериниң салгал бүрүзү-ле бодунуң улуг салымшкынын бүгү-улусчу херекке киириштирип келген.

Ынчангаш бистер бөгүн база эде тургустунуушкунуң ажыл-херектеринге совет аныяк оолдар болгаш кыстарының идепкейлиг киржилгезинге быжыы-биле идегеп турар бис. Ол дээрге силерниң хереэңер-дир, ол дээрге силерниң бөгүнгү болгаш даартагы амыдырал-чурттал гаңар-дыр.

Ынчангаш эде тургустунуушкунуң планнары, эде тургустунуушкунуң айтырыглары силерниң комсомолчу съездиңерниң эң кол темазы болурунга идегеп тур мен. Аныяк кижи бүрүзүнүң бо канчаар-даа аажок улуг демиселге бодунуң турар черин тып алырынга бо съезд дузалаар ужурлуг. Бистиң төөгүвүстүң революстуг, даайынчы эргилделиг үелеринде ышкаш, шак-ла ынчаар комсомолдуң — «Эде тургустунуушкун дээш, бурунгаар, бурунгаар!» — деп кыйгызы база катап чаңгыланып турар болзун.

Эргим өңнүктер!

Силер бөгүн болгаш даарта-даа кандыг-даа ажылдарны кылып, кандыг-даа айтырыгларны болгаш боттуг ажыл-херектерни бүдүрүп, шиитпирлээр апаар болзуңарза, силерниң кижи бүрүзү, комсомол организациязы бүрүзү, бистиң бүгү-ле аныяк оолдар болгаш кыстарывыс боттарын политика талазы-биле ыяк белеткээр, революстуг эстафетаны улуг салгалдың кижилеринден сагыш-сеткилиниң ханызындан хүлээп алгаш, ону бүзүрелдии-биле бурунгаарладыр ужурлуг.

Ол дээрге силерниң хамааты болгаш патриотчу хүлээлгеңер-дир. Дараазының салгал бүрүзүнүң кол-ла сорулгазы — чүгле ол ажыл-херектиң үргүлчүлээри эвес, харын база чуртту чаа-чаа бедиктерже көдүрери боор турар.

Ынчангаш ол дугайын каш-ла катап утпас херек, чүге дээрге, бөгүн кылып турарыңар болгаш даарта-даа кылырыңар эң бедүүн, хүн бүрүзүнүң ажыл-херээ канчаар-даа аажок улуг ужур-дузалыг болу бээр.

В. И. Ленинниң коммунизмге өөренир херек дээн кыйгырыынга амгы аныяк салгалдың кижилериниң харыызы чогум кандыг болурул деп мен айтырган болза мен:

бодун эде тургустунуушкунга белеткээри, эде тургустунуушкунга идепкейлиг киржири, бистиң ниитилеливисти алдаржыдары, Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң ат-алдарын алдаржыдары болур — деп, чугаалаар ийик мен.

Каш-ла хонгаш, 1987 чылдың чазы дүжер. Чазын бойдустуң канчаар дирлип келирин, харның канчаар эририн, дамырактарның тыптырын, олар каттыжып-каттыжып, улуг агымнар апаргаш, хемнерни долдуруп келирин силерниң кижи бүрүзү чаңгыс эвес удаа хайгаарап көрген боор. Амгы үеде бистиң чурттуң бүгү улустарының, коммунистериниң болгаш комсомолчуларының, бүгү ажылчы чонунуң шуптузунуң улам-на идепкейлии-биле киржип эгелеп турары эде тургустунуушкунуң амгы үе-чадазын мен ынчаар көрүп турар мен. Дүүн чаа-ла бичии дамырак суг ышкаш көстүп турган чүүл бөгүн келгеш, эде тургустунуушкун дээш бүгү улустуң күчүлүг шимчээшкини болу берген болгаш олче бүгү республикалар, күш-ажылчы коллективтер, бистиң бүгү улуг-чаагай чуртувус шуптузу кирип эгелеп турар.

Бистер ол шимчээшкинни улам-на калбарып, күштелзин дээш бүгү чүүлдерни кылыр ужурлуг бис. Бүгү улустуң сорулгаларын шиитпирлээринге Совет Эстонияның ажылчы чонунуң киирип турар үлүүн бистиң чуртувуста бедии-биле үнелеп көрүп турар. Бистиң ниитилеливистиң хөгжүлдезиниң амгы-даа үе-чадазында Эстонияның ажылчы чону чаа-чаа төөгүлүг сорулгаларның бедик деңнелинге турар дээш, бүгү чүүлдерни кылырынга СЭКП Төп Комитеди бүзүреп турар.

Мен ол дугайын чугаалап турган, Совет Эстонияның аныяк оолдар болгаш кыстарының күш-ажылчы салымшкынының улам улгадып турарының дугайын база бодаар-дыр мен, өңнүктер. Ынчангаш силерниң ол салымшкыныңарны оон-даа артык улуг болгаш кескү болдурар дээш чүнү кылырын съездиге шуптуңар бодап көрүңер.

Партияның эгелээни эде тургустунуушкунуң чоруп турары, чуртта тургускан чаа байдал аныяк-чалыы кижилерниң чогаадыкчы энергиязын канчаар көдүрүп, оларның хамааты ёзунуң бот-угаан-медерелиниң болгаш идепкейиниң өзүп, аныяктар боттарының күжүн үндүрүп, ажылдаар черлерин негеп турарын көрүп турар бис.

Олар солун эгелээшкиннерни үндүрүп, корум-чурумнуг болгаш сагылга-чурумнуг чорук дээш туржуп, бистиң бурунгаар шимчээривиске удур бүгү-ле чүүлдер-биле демисежип турар.

Силерниң патриотчу ажыл-херектериңерге партияның дузалаарынга, деткииринге, кичээңгей салырынга болгаш идегээринге ынаныр болур силер.

Эргим өңнүктер, силерниң съездиңерниң чедимшкиниг болурун күзеп тур мен. Бистиң Совет Төрээн чуртувустуң ат-алдары дээш чаа-чаа чогаадыкчы улуг ажыл-херектерни бүдүрериңерни күзеп тур мен.

(М. С. Горбачевтуң чугаазын чыылганнар улуг кичээнгейлиг дыңнаан болгаш адыш часкаашкыны боор турган).

• • •

М. С. Горбачев ол-ла хүн Эстонияның Пайдеск районунуң «Май 9» колхозунга барган. Ол мында малдыг улуг ажыл-агый-биле таныжкан.

ШУПТУ ЭКИ КӨРГҮЗҮГЛЕРЛИГ БОЛУРУН ЧЕДИП АЛЫР

ТАЛЛИН. Бүгү чүвеге — школдерге болгаш тудугларга-даа, завод цегинге болгаш эртем лабораториязынга-даа хумагалыг ээ болур. Бо алыс шын бистиң бүгү ниитилеливистиң үндезинин болур болгаш кедизинде кээп, чуртта калбарып эгелээн эде тургустунуушкунуң салым-чолун тодарадыр.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Эстонияның агроүлетпүр комплекизи-биле февраль 20-де таныжылгазы кедээниң ажыл-ишчилери-биле ужуражышкыннардан эгелээн. М. С. Горбачевтуң чедип келгени Пайдеск районнуң «Май 9» колхозунуң Культура бажыңының чанынга олар чыглып келгеннер. Колхозчуларның аразында бо ажыл-агыйда 30 чыл ажылдап турар А. А. Петерсон база турган. Ооң оолдары — Эльяс биле Эдуард механизаторлар. Ооң уругларының уруглары база өзүп келгеннер. Олар улгадып келгеш база-ла бо колхозунга ажылдап артып каар деп шиитпирлээнин Алида Александровна дыңнаткан.

Бо ажыл-агыйны ам 30 чыл дургузунда алызындан уктуг тараажы, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Э. А. Лиеберг удуртуп турар. Күш-ажылды билдилиг организастап турары, кедээ ишчилерниң ак сеткилдиг ажылы, кедээ суурда социал-амыдырал комплекизиниң хөгжүлдези колхозту мурнакчыларның одуруунче киирген. Бо чылын колхоз сүт, эът саарының талазы-биле 1990 чылдың планныг көргүзүглериниң деңнелинде барган.

Колхоз баштаар чериниң болгаш партком кежигүннери-биле болган ужуражышкынга ол бедик көргүзүглерниң канчап чедип алдынганының дугайын чугаалап тура, колхозта партком секретары А. Р. Притс хөй чижектерни көргүскен: тараа культураларын өстүрериниң интенсивтиг технологиязы, мал чемнери белеткээриниң ажыктыг аргалары, дээди өөредилге черлеринде болгаш техникумнарда колхозтуң 40 стипендиады... Специалистер белеткээр төптүң класстарының тудуун ажыл-агыйдың боду кылып эгелээн.

М. С. Горбачев колхоз коллективиниң ажылын эки деп көргеш, кижилерниң ажыл-амыдыралынга таарымчалыг байдалды тургузарын моон соңгаар-даа кол угланыышкын кылдыр тударын сүмелээн. Силерниң канчаар ажылдап, чурттап турарыңарны көөр дээш кожаларыңар силерге кээп турар бе, силерниң үлегериңерни эдерип шыдаарлар бе деп, ол айтырган.

А. Р. Притс. Бистен дуржулга алыр дээш келирин манап олурбас бис. Ону сегидип алыр дээш бодувуска эш кылдыр районнуң бир хожудаңгай колхозун ап алган бис.

М. С. Горбачев: Ол шефтээшкинни кажан эгелээн силер?

А. Р. Притс: Эрткен чазын, апрельде. Ол үеден эгелээш, бистиң кол специалистеривис ук ажыл-агыйга барып, бодунуң дуржулгазын дамчыдып берип, ажыл-херек-биле база дузалап турарлар. Чоокта чаа биске каттышкан чөвүлел хурал болган. Ооң түңнели бистиң өрткен: районнуң база бир ажыл-агыйы өрү көдүрлүп эгелээн.

К. Г. Вайно. Эстонияның Компартиязының бирги секретары: Ол эгелекчи саналды бис, Михаил Сергеевич, ТК-ның бюрозунга кичээнгейлии-биле чугаалажып көрген болгаш чүүлдүгзүнген бис. Ам өске-даа черлерде эвээш эвес ындыг чижектер бар.

М. С. Горбачев: Ол кончуг эки-дир. Эң эки ажыл-агыйларның янзы-бүрү шефтээшкинин бүгү хемчеглер-биле деткиир херек. Бисте мындыг чижектер бар. Технологияны шиңгээдип алган быжыг ажыл-агый хожудап турарга бодунуң ачы-дузазын саналдап, барык мынча деп чугаалап турар: силерниң дүжүдүңер — гектардан 20 центнер, кады ажылдап эгелээш, дүжүттү 30 центнер чедирээли. Ооң бедип амдыызында бистиң болзун. Чүл ынчаш, ону бодап көөр херек, ынчан дуржулга дамчыдылгазы мурнакчыга-даа, хожудап турарларга-даа — кайызынга-даа ажыктыг болур.

К. Г. Вайно: Ол дуржулганы база чепсекке алыр бис.

М. С. Горбачев: Ону кыйнаңгыс ажыл-агыйлардан эгелээр херек. Далашкан хереэ чок. Ындыг чорук тараачынга кайы хире ажыктыын көөр ужурлуг, ол кончуг нарын херек. Оон башка мынча деп чугаалаар: кожаларывыс моорлап келген, боттарывыс ажылдап билбес эвес бис. Маңаа хүндүткелдиг хөделир херек, ол чорук аңаа социалистиг болуушкун деп чүвени утпас ужурлуг. Шынап-ла капиталистиг ниитилелде кожазынга кым дузалажыр боор? Ында кожазы хоозурай берзе ажыктыг, ынчан мен бодумнуң бараанларымга өртекти улгаттырыптар мен. Бисте өске херек — ынчангаш бистиң социалистиг акы-дуңмалышкы чоруувус кандыгыл дээрзин көргүзээли.

Колхозта күш-ажылды организастап турарының дугайында, ажыл-агый механизминиң дугайында чугаа болган. М. С. Горбачев керээ системазын калбаа-биле ажыглап турар бе дээрзин сонуургаан. Бо арга ындыг-ла улуг эвес коллективтерге дүрген нептереп турарын дуржулга көргүскен деп, ол чугаалаан. Чижээ, новосибирьжилер интенсивтиг күш-ажылдың коллективтерин тургускан. 2300 гектар черни чүгле дөрт кижи болбаазырадып кылып турар. Оларның кижи бүрүзү чылда 75 муңдан 110 муң рубль түңнүг продукцияны бүдүрүп турар. Эң-не чугула чүве болза коллективтиг керээ-биле ажылдап турар кижилерниң херек чок чүүлдерден хосталганы болур деп, М. С. Горбачев демдеглээн. Херек чок ажылдакчыдан болгаш херек чок техникадан база хосталган. Артыкка алыксаар кижи чок, чүге дизе ол бот-үнеге салдарлыг апаар.

Ооң соонда беседа республикада улуг ажыл-агыйның цехтеринге уламчылаан. Чогум-на харын цехтерге аан, ол капитал тудугну өскээр адаары берге — ында амгы үениң мал кажааларлары, мал чеми шыгжаар черлер, мастерскаалар, картофель шыгжаар черлер бар.

— Бисте мал чемнери шуптузу дээвир адаанда турар — деп, колхозтуң ажылдакчыларының бирээзи чугаалаан.

— Ындыг «дээвирниң» өртээ каш болган ирги? — деп, М. С. Горбачев сонуурган.

Кол агроном Т. Э. Лиеберг: 120 муң рубль. Бистиң керээ-биле ажылдап турар бригадавыста чүгле беш кижи ажылдап турар, олар күс кээрге бо кайгамчык улуг складты чаа кескен сиген-биле долдуруп каар улус болгай.

М. С. Горбачев: А сигенни шынарын барымдаалап хүлээп ап турар бе? Шынар дээш кижилерге материалдыг шаңнал-макталды берип турар бе?

Т. Э. Лиеберг: Ийе, сигенниң шынарындан төлевир улуу-биле хамааржыр.

М. С. Горбачев болгаш ажыл-агыйның удуртукчулары ак халаттарны кедип алгаш, сүт-бараан фермазының кажаазынче кире берген. Ында 640 инекти саап турар. Эрткен чылын инек бүрүзүнден 5548 литр сүттү сагган. Беш чылдың төнчүзүнде саалданы 6 муң литр чедирерин көрүп турар.

Ферма ажылдакчыларының ортумак шалыңы кайы хире боор турарыл деп, М. С. Горбачев сонуурган.

Бригадир В. В. Алльярв: 350 рубль, оон ыңай шаңнал база бар.

М. С. Горбачев: Саанчы кижиниң ажылы черле кандыгыл, бир саанчы чеже инек саап турарыл?

В. В. Алльярв: 80 инек саап турар, а бүгү ажылдакчыларга хамаарыштыр алыр болза ортумаа-биле бир кижиге 35 инек онаажып турар.

М. С. Горбачев: Эки-дир. Чарыгдалдарны фермада ажылдап турар бүгү кижилерге хамаарыштыр санаар херек. А дужаап турар малыңарның деңзизи кандыгыл?

Ферма эргелекчизи М. А. Рулль: 470 килограммдан эвээш эвес ийин.

М. С. Горбачев: Ындыг-дыр, бо бүгү чүүлдерден ап көөрге эде тургустунуушкун силерде бар-дыр. Ол эки-дир, ынчалза-даа силерде курлавырлар база барын көрүп тур мен. Чүге? Чүге дизе кымнар-биле чугаалажып турарымны көрүп тур мен. Бүдүрүлгениң культуразы, кижилер, кадрлар. Өзүлдени чедип алырынга, чедип алган чүүлдеринге ара доктаавазынга бүгү чүүлдер силерде бар-дыр.

Колхозчу өг-бүле М. С. Горбачевту бажыңынче чалаан. Өг-бүлениң ээзи К. Я. Поом, чолаачы, ооң кадайы база-ла ажыл-агыйда ажылдап турар. Уруу Ану—онгу классчы, оглу Петер Совет Армияның шериг албанында.

М. С. Горбачев: Мындыг бажыңның өртээ кайы хире боор ирги?

К. Я. Поом: 25 муң. 12.5 муңну ажыл-агый төлээр, арткан түңну 25 чыл дургузунда ээзи төлээр. Машина база бар — «Жигули», гараж база. Өг-бүлевистиң айда ап турар ниити акшазы 500 рубль.

М. С. Горбачев: Эки-ле бажың-дыр.

К. Я. Поом: Ажыл-агый бодунуң күжү-биле туткан. Шеверлел ажылын боттарывыс кылган бис.

М. С. Горбачев: Мебель эстон бе?

Өг-бүлениң херээжен ээзи: Ийе.

М. С. Горбачев: Кижилерни ынчаар өөредир болза эки-дир ийин. Чүгле орулга дугайын эвес, өг-бүлениң эки оран-савазының дугайын бодаар кылдыр.

К. Я. Поом: Бистер база ынчаар бодап турар бис.

Колхоз-биле таныжканының соонда М. С. Горбачев хүндүлүг аалчылар дептеринге демдеглел бижээн:

«9 Мая» колхоз-биле таныжылгага сеткилим кончуг ханды: экономикада, социал болгаш культура тургузуушкунунда чедимшкиннери эки-дир. Ылаңгыя кижилер, бо бүгүнү боттарының холдары-биле кылып алган колхозтуң ажыл-ишчилери магалыг-дыр. Өске чүүлдер база-ла өөртүп турар. Бедик көргүзүглерни чедип алза-даа, колхозтуң коллективи даартагы хүнүн бодап, улам бедик чедимшкиннерни чедип алырын күзеп турар. Улуг чедимшкиннери дээш бүгү ажыл-ишчилерге байыр чедирбишаан, келир үеде боттандырар дээн чүүлдери бүтсүн деп күзедим.

Вяэтс суурнуң бүгү чурттакчыларынга өг-бүле бүрүзү аас-кежиктиг, сергек-чагай амыдыралдыг болзун деп күзелди илергейлеп тур мен».

Ол-ла хүн Пайде хоорайга М. С. Горбачев Эстонияның Компартиязының кедээ райкомнарының бирги секретарьлары-биле ужурашкан.

Ужуражышкынга партияның кедээ райкомнарының бирги секретарьлары: Пайдескиден — Я. Ю. Мартин, Харьюскиден — С. В. Коит, Раквереcкиден — Ю. А. Нийсуке, Валгаскиден—М. Э. Колосова, Пярнускиден — В. Я. Удам, ЭССР-ниң Агроүлетпүркомитединиң даргазы Х. Т. Вельди чүве чугаалааннар.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин күүседир, ССРЭ-ниң Аъш-чем программазын амыдыралга боттандырар талазы-биле кедээниң партия организацияларында кылдынып турар ажылдың дугайын олар чугаалааннар.

Республиканың агроүлетпүр комплекизинде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге, кедээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрерин көвүдедиринге таарымчалыг байдалдарны тургузуп турар. Бурунгаар шимчээшкиниң чорудулгазы белен эвес боор турарын, чамдыкта аңаа партия ажылының чыдып калган арга-хевирлериниң, методтары база чамдык удуртукчуларның чагырып-дужаар аргадан уштунмааны саат ужуражтырып турарын хуралдың киржикчилери демдеглээн. Кедээде тургустунган потенциалды ажыглаарында курлавырлар база бар.

Беседаны түңнеп тура, М. С. Горбачев мынча дээн: бистиң төөгүвүстүң кайы-даа үе-чадазында политиканы боттандырарынга район звенозу кезээде шиитпирлиг ужур-дузалыг боор келген. Кончуг ханы чаартылгаларны, бүгү ажыл-херекке улуг эргилдени калбартып турарывыс бо хүннерде база район звенозунуң эктинде кол аар үүрге —эде тургустунуушкунуң политиказын боттуг амыдырал-биле холбаар улуг ажыл онаажып турар. Ол политиканы хоорай, район партия организациязы бүрүзүнүң онзагай чүүлдерин, экономика, социал, идеология, кадр болгаш өске-даа чүүлдерниң онзагай байдалдарын өөренип көрүп тургаш, амыдырал-биле холбаар херек.

Социал-экономиктиг хөгжүлдеде, өске-даа талаларда ажыл-херектиң байдалы дээш харысалгадан партияны, ооң чер-черде органнарын — республикада, крайда, областа, районда, хоорайда органнарындан кым-даа хоставаайн турары чугаа чок дээрзин демдеглеп каарын күзедим.

Бүгү-ле деңнелдерге партия органнары улам-на улуу-биле политиктиг органнар болу бээри амгы үеде эң кол чүүл болур. Ол болза улуг мергежилди, политиктиг бышкан чорукту, билиглиг чорукту, идейлиг бүзүрелдиг чорукту педагогиканың үндезиннерин билири болгаш оон-даа өске чүүлдерни негээр эвээш нарын, харын-даа кончуг нарын сорулга болур деп мен чугаалаар мен. Бо бүгү ындыг-ла бөдүүн эвес.

Район деңнелинге идепкейлиг социал политика болза кижиниң социал талазы-биле чогумчалыында болур боор. Ынчан ол ажылдар, күш-ажылчы коллективке быжыглап туруп алыр, дуржулганы чып алыр, мастер болу бээр. Социал талазы-биле кижиниң чогумчалыг болуру — доктаамал коллективтерни тургузарының үндезини болур. А ол күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң, ажыктыг чоруктуң, бүгү чүүлдериниң дүгүрү болгай.

Партия органнарының кичээнгейлииниң төвүнге фирмаларга чедир күш-ажылды организастаарынга чаа хамаарылга, болбаазырадып кылыр үлетпүр-биле улам улуг интеграция-биле чергелештир, колхозтуң, совхозтуң иштики амыдыралын организастап чорударынга чаа хамаарылгаларны киириштир, колхозка дуза чедирери болур. Адактың соонда, ол болза коллективтиг керээни калбак ажыглавышаан, бот-орулга-чарылганы бүдүрүлгениң бүгү деңнелдеринге шиңгээдири-дир. Чаа арга-хевирлер чокка, кижи бүдүрүлгениң ээзи болур деп билиишкин чокта, кижи фактору хөй чугаа болур.

Кижилер-биле доктаамал харылзаа, оларны ханызы-биле билири чок болур болза, кижи фактору турбас. Ооң дүлгүүрү — стильди өскертири. Амгы үеде кажан райком өске организацияларны хөделдирер ужурлуг турда, Советтер бодунуун, РАҮК — бодунуун, районнуң кадык камгалалы —бодунуун кылып турда, партия райкому парторганизацияларга ажылче, күш-ажылчы коллективтерге ажылче кичээнгейни салыр, мооңзор ужурлуг. Бистиң организакчы ажылывысты ынчаар углаар херек.

Адактың соонда, партия райкомунуң дүүштүрүкчү ролюн кым-даа, эштер, солуп шыдавас. Совет, РАҮК, тудугжулар, кооперация, башкылар, медицина ажылдакчылары боттарының хүлээлгезин күүседир ужурлуг. Советтерде бодунуң ажылы база бар. Партия райкому садыг дээш, медицина дээш чүге харыылаар ужурлугул? Советтерден айтырар ужурлуг. Олар ажылдаар база харыылаар ужурлуг.

Партия органнары удуртулганың политиктиг органнары болур ужурлуг. Ол чүл дээрге, экономика болгаш өске бүгү чүүлдер-дир, райком бүгү чүүлдер дээш харысалгалыг болур. Ажыл-агый, социал бүгү хемчеглерниң политиктиг болгаш социал түңнелдерин, оларның кана чедирерин, оларның канчаар салдар чедирип турарын база оларның бистиң ажылдап кылган политикавыска канчаар дүгжүп турарын ол эки көрүп турар.

А. БЕЛИКОВ.
Б. ГРИЦЕНКО.
П. ЖЕЛЕЗНОВ.
А. ПРИСЯЖНЫЙ.
СЭТА-ның тускай корр.

ТАЙБЫҢ КҮШ-АЖЫЛДЫҢ КАМГАЛАЛЫНДА

Е. Ф. ИВАНОВСКИЙ, армия генералы, Кургаг чер шериинин кол командылакчызы, ССРЭ-ниң камгалал министриниң оралакчызы, Совет Эвилелиниң Маадыры.

Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң 69 чылын совет улус Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чыл оюнга белеткелдиң бедик политиктиг болгаш күш-ажылчы көдүрлүүшкүнүнүң байдалында уткуп турар. Совет кижилер, Армияның болгаш Флоттуң дайынчылары партияның иштики болгаш даштыкы политиказын чаңгыс-биле деткип, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, партия Төп Комитединиң январь (1987 ч.) Пленумунуң тооргуур шиитпирлерин күүседир дээш бүгү күжүн берип ажылдап турар.

Бистиң чурт ханы өскерилгелерниң оруунче кирген. Съездиниң ажылдап кылганы дүргедээшкинниң стратегиязы, бүгү ажыл-чорудулгада эде тургустунуушкунуң угланышкынын чаа күштүг улам немеп орар. Чаартылганың идеялары, ажыктыг болгаш шынарлыг ажылдаары дээш демисел бистиң чонувустуң ханы-биле тудуш ажыл-херек апарган. Партияның чугула сорулгаларын амыдыралга боттандырарының бүгү улусчу демиселинге Совет Чепсектиг Күштерниң дайынчылары база идепкейлиг киржип турар.

Совет эрге-чагырганың баштайгы декреди, бүгүдеге билдингир, Тайбың дугайында ленинчи декрет болур. Коммунистиг партия, бистиң күрүне дайынга болгаш агрессияга удур база тайбың камгалалының болгаш улустарның айыыл чок чоруу дээш демиселдиң шиитпирлиг туружунда. Ынчалза-даа партия ССРЭ-ниң камгаланыр күчүзүн быжыглаарынче, кандыг-даа агрессорну чылча шаварынга Чепсектиг Күштерниң белен турарынче кончуг дивес кичээнгейни салып келген болгаш салып турар. Бо бүгүдеге бисти империалистер, оларның агрессчи чүткүлү албадап турар.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының тиилелгезиниң соон дарый, В. И. Ленинниң өттүр көрүп, билип турганы ышкаш, аныяк Совет республикага удур делегей империализми биле иштики контрреволюция каттышкан күш-биле көдүрлүп үнген.

Хамааты дайынының болгаш даштыкы интервенцияның кадыг-берге байдалында чаа хевирниң армиязы — массалыг, доктаамал, шынгыы сагылга-чурумнуг, чаңгыс аай төптүттүнген удуртулгалыг армия тургустунган. Ажылчы массаларның бүгү талалыг болгаш чаңгыс кижи дег деткимчезинге даянмышаан, ол социализмниң чөптүг болгаш чаагай сорулгаларын камгалап турар.

Армияның тургустунганының баштайгы хүннеринден эгелээш оң дайынчылары эрес-дидимин, быжыг туруштуун, тиилелгеже чаныш-сывыш чок чүткүлдүүн көргүзүп эгелээн. Псков биле Нарва чоогунга герман интервентилерниң шериинге төлептиг өйтүр шавыышкынны берген.

Хамааты дайынының болгаш даштыкы интервенцияның үш чыл ажыг үргүлчүлеп келген кажы-дошкун тулчуушкуннарының үезинде Кызыл Армия болгаш Флот империалистиг агрессорларның база ак гвардейжи аг-шеригниң хөй санныг походтарын ойтур шапкаш, Улуг Октябрьның чаалап алышкыннарын камгалап алган.

Тайбың социалистиг тургузуушкунуң үезинде, чогаадыкчы, чаакчы сорулгаларын боттандырбышаан, чурттуң камгаланыр аргазын быжыглаарының айтырыынче партия, совет чон чаңгыс-даа хүн кичээнгейин кошкадып көрбээн. Совет тургузугну узуткаар күзелинден империализм ойталап шыдавас чүве болганда, делегей байдалының нарыыдалы бистен эң дээди серемчилелди негеп турар.

1941 чылдың июнь 22-де барык бүгү Барыын Европаны чагырып турган, фашистиг Германия ССРЭ-же дээрбечи оор ёзу-биле халдаан. Ол дайын социализмге удур делегей империализминиң согуучу күжүнүң эң улуг чепсектиг халдаашкыны болган. Дайын үезинде делегейде бирги социалистиг күрүнениң салым-чолу, делегей цивилизациязының, депшилгениң база демократияның келир үези шиитпирлеттинип турган.

Совет чон болгаш оон эрес-дидим Чепсектиг Күштери агрессорнуң оруун дуглаан, гитлерлерниң Германияны чылча шаварынга шиитпирлиг рольду ойнаан. Тиилелгениң оруунуң кол чадаазын Москва биле Сталинград чоогунга болган тулчуушкуннар көргүскен. Курск тулчуушкунунга тиилелге база совет шериглерниң Днепрже кирипкени Ада-чурттуң Улуг дайынынга болгаш делегейниң ийиги дайынынга үндезин өскерилгени берген. Кайгамчык улуг Берлин операциязы гитлерлер шериг машиназын чуура шаптырганы-биле доозулган. 1945 чылдың май 8-те фашистиг Германия чугаа чокка дужуп берген.

Кижи төрелгетен оон бээр дөртен ажыг чыл дургузунда делегейниң чаа дайынының халавын көрбээн. ССРЭ биле оон эвилелчилериниң күжениишкиниң, социалистиг дем каттыжыгга чурттарының доктаамал өзүп орар экономиказының, тайбың болгаш социал депшилге дээш оларның дугуржулгазының идепкейлиг боттаныышкынының ачызында Чер бөмбүрзээнге тайбың мынча чылдарда быжыг камгалалда туруп турар. Ынчалза-даа агрессчи бөлүктер боттарының сарыыл чок планын үргүлчүлевишаан. Империализм, хамыктың мурнунда америк империализм боттарының ирип-буступ бар чыдар политиказындан ам-даа халбактанмышаан...

«Совет Чепсектиг Күштерде эде тургустунуушкун база-ла чоруп турар — деп, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунга илеткелинге демдеглээн. — Олар чоннуң тайбың күш-ажылын болгаш чурттуң айыыл чок чоруун хандырып, бодунуң интернационалчы хүлээлгезин алдарлыы-биле күүседип турар».

Шериглиг болгаш Флоттуң күштериниң хүн бүрүдеги амыдыралынга болгаш дайынчы өөредилгезинге идиг берип турар чүве — «СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин күүседиил, Улуг Октябрьның 70 чылын кызымак күш-ажылывыс-биле алдаржыдаал!» деп девиз адаа-биле чарлаттынган социалистиг чарыш.

Бедик социалистиг хүлээлгелерниң күүселдези дээш демиселдиң мурнуку одуруунда подполковник Н. Ульяновка командылаткан ракета шериинин Н кезээ, гвардия подполковниги Ю. Пахомовка командылаткан гвардейжи танк полугу, гвардия подполковниги В. Сашко командылаан гвардейжи зениттиг ракета полугу, гвардия полковниги А. Лабковский командылаан гвардейжи ужар чүүл полугу болгаш I рангының капитаны В. Николаевский командылаан суг адаанның атомнуг хемези чоруп орар...

Күрүнениң камгаланыр арга-шинээзин быжыглаарының сорулгазын шиитпирлээринге шериг кадрларга, совет офицер составынга быжымы-биле идегеп, делегейниң амгы нарын байдалдарында шериглиг болгаш флоттуң коммунистери, бүгү кадрлары эң бедик харыысалгалыг хөделириинге, шериглиң бүгү хевирлериниң болгаш адырларының мергежилин болгаш дайынчы белен болурун көдүрериинге база сайзырангайжыдарынга совет улус бүзүрээн турар.

Саннар, фактылар

⊙ 1918 чылдың январь 28-те (15) В. И. Лениннин даргалааны Улусчу Комиссарлар Чөвүлелиниң хуралынга Ажылчын-Тараачын Кызыл Армияны организастаар дугайында Декрет хүлээп алдынган. Февраль 11-де (январь 29) Улус Комиссарлар Чөвүлели Ажылчын-Тараачын Кызыл Флотту организастаар дугайында Декретти хүлээп алган. Февраль 18-те (январь 31) аңаа В. И. Ленин ат салган.

⊙ Социалистиг Төрээн чурттуң камгалалы дээш бистиң чонуң массалыг көдүрлүүшкүнүнүң база герман эжелекчилерге удур аныяк Кызыл Армияның эрес-дидим удурланыышкынының хүнү — февраль 23-түң хүнүн чыл санында Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң хүнү кылдыр демдеглеп турар апарган.

⊙ 1946 чылдың февральдан эгелеп Кызыл Армияны Совет Армия деп эде адаан.

⊙ ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштеринде бөгүн стратегтиг сорулганың Ракета, Кургаг чер, Агаардан халдаашкынга удур камгалал шериглери, Шериг-Агаар күштери, Шериг-Далай Флоду, Чепсектиг Күштерниң Тылы, Хамааты камгалалының штабтары болгаш шериг бактаан кирип турар. Чепсектиг Күштер составынга ССРЭ-ниң күрүнениң айыыл чок чер комитединге чагыртып турар кызыгаар шерии болгаш ССРЭ-ниң Иштики херектер министерствозунуң иштики шерии база кирип турар.

⊙ Чурттуң девискээринде Совет Армияның шериг округтары, а далай девискээринде ШДФ флоттары туруп турар. Бистиң бүгү шериг округтарывыс болгаш флоттарывыс күрүнениң бедик шаңналдары-биле үнелеткен. Москваның, Ленинградтың, Забайкальениң шериг округтары база АХУК-түң Москва округу Ленин орден-биле шаңнаткан; Белоруссияның, Ыракгы Чөөн чүктүң, Закавказьениң, Киевтиң, Одессаның, Прибалтиканың, Приволжьениң, Прикарпатьениң, Соңгу-Кавказтың, Сибирьниң, Ортаакы Азияның, Туркестанның, Уралдың шериг округтары, Соңгу чүктүң, Оожум океанның база Кара далайның флоттары Кызыл Туг орден-биле шаңнаткан, а Балтий флоду ол орден-биле ийи дакпыр шаңнаткан.

⊙ Совет Чепсектиг Күштерниң хууда составының хөй кезиин ажылчын аңгы төлээлээн. 1926 чылда шеригже келдирткеннериниң чүгле 13.44 хуузу ажылчыннар турган болза, 1939 чылда үштүн бири, а 1959 чылда барык чартыы, амгы үеде — 67,7 хуузу ажылчыннар боор турар.

⊙ Социологтарның санап турары-биле алырга, шериг округтарда офицерлериниң 53 хуузу ажылчыннардан, 19— колхозчулардан, 28 —интеллигенциядан үнген.

⊙ ССР Эвилелиниң тургустунуп турар үезинде бүгү чурттакчыларның 47 хуузун ээлеп турган орус эвес национальностуң төлээлери армияның санының чүгле 25 хуузу болуп турган. Ам оон хүрээлелинде чүс ажыг национальностуң, улустарның, национал болгаш этниктиг бөлүктериниң төлээлери бактаап турар.

⊙ Совет Армияның болгаш Флоттуң дайынчылары Конституцияда магадылаттынган эргелерин, хосталгаларын бүгү тала-биле ажыглаар, күрүнениң бүгү органнарынга соңгудар, соңгуур эргелиг. Амгы үеде оон 55 төлээзи — ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады, 162 — эвилелдешкен республикаларның, 48 автономнуг республикаларның Дээди Советтериниң 14 муң ажыг дайынчы чер-чер Советтериниң депутаттары.

⊙ Дайын мурнунда, 1939 чылда дээди болгаш ортумак эртемниг шериг албанныглар 12 хуу, долу эвес ортумак эртемниглер— 27, эге билиглиглер— 60 хуу турган болза, ам барык шупту аныяк дайынчылар ортумак болгаш долу эвес ортумак эртемниг. Шеригже дыка хөй аныяктар дээди эртемни чедип алгаш келдиртип турар.

⊙ Делегейниң ийиги дайынының үезинде 160 хире шериг мергежил санадып турган, 50 чылдарның эгезинде —400, ам барык 2 муң хире четкен. 1945 чылда техниктиг специалистер Чепсектиг Күштерниң хуу составының чүгле 15 хуузу болуп турган болза, 1983 чылда—40,1 хуу четкен.

⊙ 1941 чылда коммунистер болгаш комсомолчулар Чепсектиг Күштерниң хуу составының 76,7 хуузун ээлеп турган. 1967 чылда—80 ажыг хуузун, а 80 чылдарның эгезинде ол саң 90 ашкан.

Армияның, Флоттуң амыдыралындан

КОМСОМОЛ КОНФЕРЕНЦИЯЛАРЫ

ТҮРКЕСТАННЫҢ КЫЗЫЛ ТУКТУГ ШЕРИГ ОКРУГУ. Округтуң комсомол конференциязынга сайгарып чугаалашкан кол айтырыг — партияның XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң негелделеринге дүүштүр ВЛКСМ организацияларының ажылында эде тургустунуушкун айтырыы.

Шериг чөвүлел кежигүнү — округта политэргелел начальниги генерал-лейтенант Г. Стефановскийниң илеткелинде, шериг округунуң командылакчызы генерал-полковник Н. Попов, капитан Ю. Горбань, улуг лейтенант В. Голиков болгаш оон-даа өскелериниң саналдарында кол кичээнгейни дайынчыларның мергежилин бедидеринге, кезектериниң болгаш салбырларының дайынчы белен болурун улам бедидеринге, шериг сагылга-чурумну быжыглаарынга ВЛКСМ организацияларының саналдарын күштелдирериче угландырган. Боттарының ажылында эргинейлер, ужур элерер чоруктар-биле эттеп турар ВЛКСМ комитеттери база бюролары шынгыы шүүмчүлелге таваржыкан.

СЭКП ТК-ның харыысалгалыг ажылдакчызы И. Ларин конференцияның ажылынга киржип, чүве чугаалаан.

П. СИМОНЧУК, полковник.

* * *

ЗАКАВКАЗЬЕНИҢ КЫЗЫЛ ТУКТУГ ШЕРИГ ОКРУГУ. Шериг чөвүлел кежигүнү — политэргелел начальниги генерал-лейтенант В. Гулевичниң конференцияга кылган илеткелинге хамаарыштыр шериг округунуң командылакчызы генерал-полковник К. Кочетов, генерал-полковник А. Ширинкин, майор В. Би[illegible], улуг сержант И. Ярошенко болгаш оон-даа өскелер саналдарын берген, чамдык аныяктар коллективтериниң дилээшкин, эгелээшкин чок ажылдап, эрге чаңчылдарының ээр чүүгүнден адырлып чадап турарын шүүмчүлээш, амыдыралга шуушкун чорук эде тургустунуушкунга ирээ-дир дээрин демдеглээннер.

Н. МУЛЯР, подполковник.

* * *

СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң негелделеринге дүүштүр организастаан комсомол конференциялары Прибалтиканың Кызыл Туктуг шериг округунга, Төп Мурнуу шериг бөлүктеринге, Ленинградтың Кызыл Туктуг шериг-далай базазынга база болуп эрткен.

СОЛДАТКА ШАҢНАЛ

СИБИРЬНИҢ ШЕРИГ ОКРУГУ. Михаил Дремовтуң ажылдап турганы Уралдың автосептелге бүдүрүлгезиниң бир бригадазы төрелдешпек бүдүрүлгелер аразынга чарлаан социалистиг чарышка тиилекчи боор үнген. «Воздушный транспорт» солуннуң шилчип чоруур шаңналын чаалап алган. Кажан шаңнал тывыскыр дээш кээрге, Дремов ажылчын туружунда чок болган: ол шеригже келдирти берген болган.

Округтуң тудугжу шериг кезектеринге ол солуннуң төлээзи баштаан ук бүдүрүлгеден делегация чоруп чораан. Дремовтуң шериг албаны эрттирип турары салбыры тып алган.

Байырланчыг байдалга дайынчыга хүндүлел бижикти, акша шаңналын болгаш херекчээл комплектизин тывыскаш, чагыг берген: «Шериг албаны эрттирип кааш, сени сактып, манап турар заводуңга ажылдап чедип кээр сен, Миша!».

Г. МАЗО, подполковник.

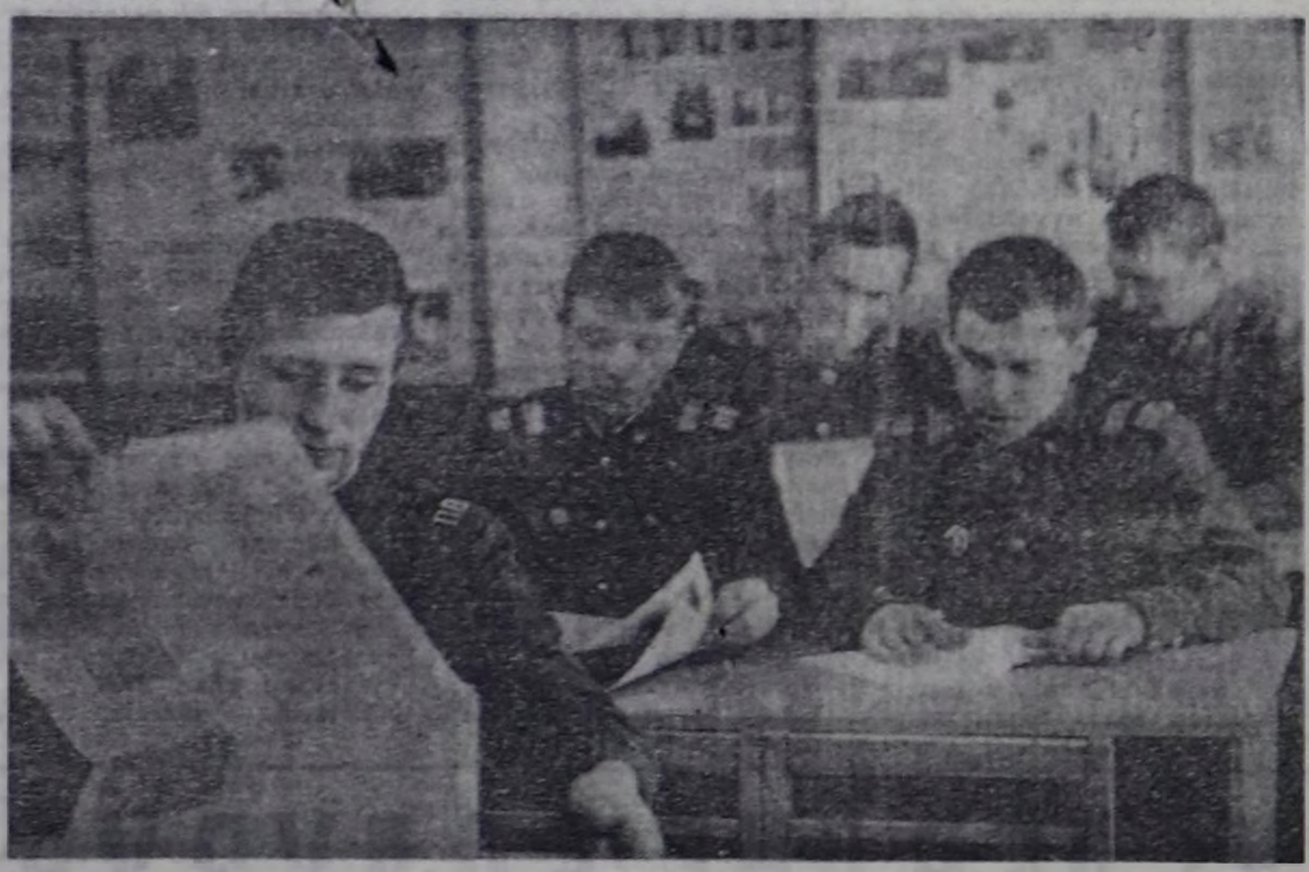

СЭКП ТК-НЫҢ ЯНВАРЬ ПЛЕНУМУНУҢ МАТЕРИАЛДАРЫН ӨӨРЕНИП ТУРАР

Гарнизонунуң дайынчылары боттарының байырлалын — Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң 69 чылын политиктиг болгаш дайынчы белеткелге чогаадыкчы чедиишкиннерлиг уткуп турар. Байырлалга улуг белеткел үезинде болуп эрткен, чурттуң амыдыралынга ханы политиктиг ужур-дузалыг болган, революсчу чаартылганың оруун айыткан СЭКП ТК-ның январь Пленуму гарнизонунуң дайынчы амыдыралынга эде тургустунуушкунуң оруун тода айтып берген.

Амгы бо хүннерде Пленум материалдарын дайынчылар политкичээлдерге болгаш бот-өөредилге-биле өөренип, чурттуң камгаланыр арга-шинээзин улам ыңай бедидериниң талазы-биле күжениишкиннерин кезиниг-даа кошкатпайн, бо чугула сорулганы шиитпирлээринге шериг кадрларынга онзагай рольду партия онаап турарын дээп чүвени билип алганнар. Чон мурнунга оларның бедик харыысалгазы оой-биле тодараттынар.

ЧУРУКТА: гарнизонунуң дайынчыларының ленинчи өрээлде СЭКП ТК-ның Пленумунуң материалдарын өөренип орары.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Шүлүктер кыдыраажындан

С. ГУДЗЕНКО.

ХАЛДААШКЫН БҮДҮҮЗҮНДЕ

Өлүмдүве чоруп тура, ырлаар херек.
Өлүрүүнүң мурнунда-даа ырлап болур.
Чаа, дайын хүннеринде коргунчуг шак —
Шаап, халдап киреринин мурнуу чарлы.

Миналар мешпин каапкан харлыг шөлү
Билинместээн: дары чыды, доозун долган.
«Чажырт» дээрге, эжиң хөөкүй мечуп калыр,
Чаны-биле өлүм сени оон эртер.

Ооң соонда мени бо солчээн база келир.
Өктер мени аңнап, сүрүп тургамыг-даа.
Харлыг шөлде дойган, мөйзээн чадаг шериг,
Халдааначыг дөртен бир чыл сенде — каргыш!

Саарылган чаъс октуң бүвүндүзүн
Сактырынга соруптаалан чораан дег мен.
«Чажырт» диди. Лейтенант ондаан чидыр.
Чарлыг өлүм база кетап чайлай дүштү!

Чыда олур, манаар, чаштыр чайыныс чок
Чылдаландып, оңгу кезип, өжээн долган сокчуп тур бис.
Дошкун согуш эрткен соонда, тыныш тыртпайн,

Дош дег соок, «суксунувус» аже каапкаш,
Дыргактарда калып калган хары ханны
Дыка оожум чыдам-биле сүүрүп ор мен.

Ч. ОНДАР очулдурган.

ПАРТИЗАН ОМЧУЛА

Айдың дүне
Ак-көк дээрниң ындындан кээп,
Тоол болуп хуула берген
Доруг аъттыг ирей кижи
Ааданың астывыткан
Аалдар кезип шаап чоруур.
Үймээн үнген дошкун чылдар
Үүлгединиң көрбээн-даа бол,
Омчуланың арттырып каан
Орус тонун эштип чордум.
Каржы чылдар казыргызы
Хайлып, эстип ырай берген.
Омчуланың салгалдары
Ой, чик самай чурттап чоруур.
Актың ийи оолдары
Чот, Шет дижир алышкылар
Ада-чурттуң дайынынга
Чоддуг херээн чоттуннаар.
Омчуланың дайынчы оруун
Олар ийи уламчылап,
Актың уну хенант черинин
Аалдар-адын тудуп шыдаан...

Н. ООРЖАК.

КЫЗЫЛ КОМАНДИРЛЕР ШКОЛАЗЫНДА

ЧУРУКТА: коммунист, өөредилгениң тергиини улуг сержант Сергей Шунаев взвод командириниң хүлээлгезин күүседип турар. Оон командылааны салбыр— училищеде дээрелерниң бирээзи.

О. ПОРОХОВНИКОВТУҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ЧАҢГЫС ЧЕР ЧУРТТУГЛАРЫВЫС

ҮШ ДАЙЫНЧЫ ДУГАЙЫНДА

«Кижи толу кала-даа чоруур» деп тыва улустуң үлегер чугаазын шериг баар назылыг оолдарга хамаарыштырып болур. Совет Армияның хүрээлеңинче келдиртип турар оолдар хүнүнде-ле аал-оранында, төрээн булуңунда орар. Хүнү кээрге, кала барып шериг албаны эрттирерин олар кайын билир ийик.

Магадан Н. шериг кезээнде бистиң республикадан келдирткен дайынчылар хөй. Дайынчылар Э. С. Сат, А. М. Монгуш, сержант М. К. Кызыл-оол олар роталында болгаш кезээнде мактадып, кадыг шериг албаны эрттирип турар эш-өөрүнге үлегерин көргүзүп турар.

Эрес-оол Сапмаевич Сат шериигже Сүт-Хөл районнуң Сүт-Хөл суурундан келдирткен. Дээди эртемниг аныяк коммунист дайынчылар ортузунга шериг сагылга-чурумну быжыглаар, социалистиг чарыш организастаар ажылга идепкейлиг киржип, салбырның хөй-нийти ажылынга бот-идепкейи бедик киржип турар. Күш-ажылга ынак болгаш хүн бүрүнүн онаалдалыг даалгазын ажыр күүседип турар дайынчыны кезектиң командири, рота командири капитан Боровенец олар мактаарлар. Ылангыя дайынчының арыг-силиг, шериг идик-хевин камныг, арыг эдилээр, спортка ынак мөзү-бүдүжүн командирлер үнелээр. Дайынчының өскен, төрээн черинин чону, төрелдери, эш-өөрү, ылангыя оон кезээ В. Д. Сат Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң байырлалының бүдүүзүнде оглунуң дугайында эки сестерин номчаан өөрүүр боор.

Алексей Медээчи-оолович Монгуш Эрес-оолдуң чаңгыс чер чурттуу, шериг тудугжу. Аңаа хамаарыштыр Э. С. Сатка мыкан чылыг сестерни чугаалаар-дыр бис. Ол-ла ротада хээре [illegible] дайынчы Алексей 1986 чылдың социалистиг чарыжының ниити түңнели-биле «Коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы» деп атты алган. Ол заводта агитатор, комсомол амыдыралының идепкейжизи, төрээн чуртунче чаңгаш кээр кыска хуусаалыг шолээнин алган.

Алексейниң адазы Медээчи-оол Бугашыкович Монгуш Сүт-Хөл районнуң «Сүт-Хөл» совхозунуң малчыны, назы Хуруу Думан-оолович Монгуш Кара-Чыраа суурда уругаар садыгжы кижизи. Совет кижилериниң тайбың күш-ажылын камгалажыр буянныг херекке оглунуң албан-хүлээлгезин эки эрттирип турары ада-иеге улуг өөрүшкү.

Мерген Кыргысович Кызыл-оол Эрес-оол биле Алексейниң чарылбас өңнүү. Улуг-Хем районнуң «Улуг-Хая» совхозунда механик Кыргыс Очурович Кызыл-оол биле Шагаан-Арыг хоорайда библиотекарь Норжуңмаа Сүрүңмеевна Кызыл-оол тудугжу сержантының ада-иези. Оглунуң шериг албаны эрттирип турар кезээнден мактал бижикти-даа олар алган. Сержант Мерген Кызыл-оол салбырда спорт ажылын удуртуп, дайынчылар ортузунда спортчу-массалыг ажылдарын организакчызы. Оон удуртуп турары салбыр ай планын доктаамал 110-115 хуу күүседип турар. 1986 чылдың түңнели-биле Мерген «Коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы» деп атты чаалап алган.

Чаңгыс чер чурттугларывыстың шериг албанын эки эрттирип турарынга бистиң өөрүшкүвүстү оларның ада-иелери, өөренип турган школаларының башкылар коллективи, чоок эш-өөрү үлежир боор.

М. ЖИЦ, офицер.

ЧУРУКТА: (солагай таладан) аңаа дайынчылар Э. С. Сат, А. М. Монгуш, сержант М. К. Кызыл-оол.

СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң негелдези-биле

ЯНВАРЬНЫЫ КҮҮСЕТТИНГЕН, ЫНЧАЛЗА-ДАА...

Элегес-Аксында керамзит хана материалдарының заводунуң коллективи январьда 103 муң рубльдиң бараанның продукциязын бүдүрер даалгазын 22 муң рубльге ажыр боттандырган. Ону сайгарары база-ла ажыр күүсеттинген. Коллективтиң ажыл-ишчилериниң январьда бүдүрүлгечи көргүзүглериниден алгаш көөрге, юбилейлиг чылдың планныг онаалдаларын чедиишкинниг боттандырып болурунуң аргалары бар боор турар.

Моон мурнунда чылдарда завод планныг онаалдаларын доктаамал күүсетпейн келгенин билир бис. Чүгле эрткен чылын безин 2 миллион 300 муң туйбуну херегленкчилерге чедир бербээн. Эрткен чылдарда хожудап турган коллектив бо чылдын баштайгы айында планныг онаалдазын күүседипкенинге заводтуң чаа директору Геннадий Владимирович Толкачевтуң киирген үлүү бар. Хожудаашкындан уштунар эргижирээн дериг-херекселдерни чаартып солуур, ажылчыннарның ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш чамдык хемчеглерни заводтуң удуртулгазы ап чорудуп эгелей бергенин магаа айтып каары артык эвес.

Бо чылын үш дугаар котёлду тургузар, туйбу өрттедир ийиги суугунуң капитал септелгезин кылыр, электриниг үш тергелерни солуур, хөмүр-даш чуурар ийи үүрмедикчини эптеп тургузар дээш ажылдар-ла хөй. Бо бүгүнү эки кылып алыр болза, продукцияның хемчээлиниң өзүлдези 15 хуу чеде бээр болгаш 1990 чылда чылда-ла 29 миллион туйбуну завод бүдүре бээр арга тургустунуп келир.

Бо чылын 18 миллион 800 муң туйбуну бүдүргеш, херегленкчилерже чүдүрүп чорудар сорулга заводтуң ишчилериниң мурнунда салдынган. Планныг онаалдаларны чедиишкинниң күүседирде кижи факторунче кичээнгейни күштелдирип, негелдени болгаш сагылга-чурумну быжыглап, бүдүрүлгеге организастыг чорукту бедидер апаар. Чедиишкинниг ажылдаар деп бодаар болза, бригадаларны бүгү-ле эргежок чугула чүүлдер-биле четчир кылдыр хандырарын чедип алыры база күш-ажылды организастаарын экижидери эргежок чугула. Ынчангаш таарымчалыг байдалдарны тургузар херек.

Бо айтырыгны болур-чогууру-биле шиитпирлээр сорулга-биле 18 аал ишти чурттаар чаагайжыды туттунган чуртталга бажыңының тудуун эгелээн. Ону бо чылын ажыглалга киирер. 240 олуттуг уруглар садының төлевилел-смета документациязын кылып дооскан, ам ону тудуп эгелээр. Ажылчыннарның чурттап орары ийи аал ишти чурттаар бажыңнардан (ындыг бажыңнар 220) 12 бажыңның капитал септелгезин чорудары база көрдүнген. Заводтуң дузалал ажыл-агыйында 115 баш хаваны азырап турар. Эрткен чылын 900 килограмм хаван эъдин ажылчыннарга саткан. Эргиде Кызыл-Хавак шахтазының гаражы турган бажыңны хаван кажаазы кылдыр эде дерээн.

Бо беш чылда заводтуң коллективи дыка хөй айтырыгларны шиитпирлээр ужурлуг. Бүдүрүп турар туйбунуң шынары багайының дугаайында коллектив чеже чение дыңнаваан деп? Ол дой-довурактың шынарындан база хамааржыр. Ынчангаш бүдүрүлге баазазын быжыглаары эргежок чугула.

Заводта 9 бригада бар. Оларның аразында социалистиг чарышты эрентей организастаан. Чарыштың түңнелин доктаамал үндүрүп, тиилекчилерни шаңнап-мактаар ажыл чогуур деңнелге четпес. Бараанныг продукция бүдүрер болгаш ону сайгарар планын завод күүседип алган деп үстүнде чугаалаан болгай бис. Ынчалза-даа чарыштың тиилекчилери кымнар болганын билип алыр арга чок болган. Ооң чылдагааны чарыштың түңнелин үндүрбээни.

25 кижи ажылдап турар Сергей Смелыхтың бригадазынга баргаш, бригадир-биле чугаа кылдывыс. Бо чылын бригадаларның социалистиг хүлээлгези чүл, ында чүү көрдүнгенил, Сергей Васильевич деп, айтырыг база салдывыс.

— Социалистиг хүлээлге албаан бис. Даргаларывыс боттары чугаалап чедип-ле кээр улус болгай. Бо чылын ындыг чугаа-даа кылбадылар. Февраль безин төнер деп барды ышкажыл. Ындыг-даа болза, даргаларже чуү каарга кайын таарыжыр. Ол бистиң база буруувус. Ботпейтелтпей чок ажылдап турарывыс ол-дур ийин. Эрткен чылын Валерий Чуйковтуң бригадазы-биле чарыштыг аттыг болган-на бис. Ооң түңнелин үндүрбээнинден кымның канчаар ажылдааны билдинмейн барган — деп, бригадир харыы берди.

Ол-дур, бир четпес чүүл. Бир эвес социалистиг хүлээлгелерни чогуур үезинде алгаш, чарышты эки организастап турган болза, ниити заводтуң көргүзүглери моон-даа эки болур турган. Бригадалар болгаш тус-тус кижилер аразынга чарышты дээштиг организастаар, кижилерни күш-ажылче эвилелдээр, ажылдың шынарын экижидер, ажылга ажык-чарлыг болур чорукту чедип алыр талазы-биле профэвилел комитеди (Г. А. Чеснокова) ам-даа четпес ажылдап турарын айтыр апаар.

Ажылды организастап турарында четпестерни мастер Геннадий Ермолин мынчаар илеретти: «Туйбу кылыр дой-довураавысты четчир кылдыр белеткеп албаан бис. Карьерде белеткеп каапы шак доңуп калган. Ындыг чиг эттен туйбу кылыры берге-дир. Шынар дугаайында чугаалаан-даа херээ чок. Ажылдың бүдүрүкчүлүү безин чавыс боор-дур». Мастерниң чугаазы чөп. Ынчангаш туйбу бүдүрерин ковудедир дээш, дой-довурактың курлавырын адак дээрге-ле бүдүн чартык чылда четчир кылдыр тургузары негеттинип турар.

Дериг-херекселдер үрелгеш, хөй үе-шак иштинде анаа турар чоруктар база бар. Өрттеднирнинге белеткеп каан чиг туйбу чыыр херексел февраль 13-те үрелген, ажылчыннар 2 шак анаа олуруп келген. Ээлчегде-ле 12,5 муң туйбу бүдүрер ужурлуг С. Смелыхтың бригадазы хүнде-ле ол хире үе-шак чидирип турар болза, ажылдың бүдүрүкчүлүү куду болбас арга чок. Заводтуң Алексей Вахарев удурткан механиктер албаны үрелген дериг-херекселдерни дарый септеп, везектерни солуп турган болза, анаа туруушкуннар болбас турган. Ийиги шугумну ажылдадыр дээрге, ол база-ла белен эвес болган. Кол механик А. Вахаревтиң даандырган ажыл-херек дээш ээ-харыысалга чогун бо херечилен турар.

Карьерден дой-довурак сөөртүлгезинде Кызылдың 2 дугаар автобүдүрүлгезиниң чолаачылары ажылдап турар. Чардыыгган херээ ёзугаар сонуургалдыг ийи тала — завод болгаш автобүдүрүлге бот-боттарын ажыл-биле четчир кылдыр хандырар ужурлуг. Завод келген машиналарны сөөртүр чүъл-биле четче хандырбаанындан февраль эгезинде АТБ-ден келген үш машина ажыл чок болган. Ол организастар чок чоруктуң херечизи.

Ажылдың участок бүрүзүнге эде тургустунуушкунну чорудуп, даандырган ажыл-херек дээш кижи бүрүзүнүң ээ-харыысалгазын, негелде болгаш сагылга-чурумну, бүдүрүлгеге организастыг чорукту бедидер талазы-биле боттуг хемчеглерни ап чорудары заводтуң удуртукчуларындан негеттинип турар. Ол дээрге партия ТК-ның январь Пленумунга шыңгыы тургустунган айтырыглар-дыр.

М. ОЮН,
«Шынның» корр.

БАШТАЙГЫ ТҮҢНЕЛДЕР

Продукцияга күрүне хүлээп алышкынының эгелээн адырларының үлетүр бүдүрүлгелериниң күш-ажылчы коллективтери чаа байдалга ажылдааны баштайгы айының түңнелдерин аналдатеп турар. Ведомстводан дашкаар контрольду тургускан чорук продукцияның шынарын бедидеринге, технология болгаш бүдүрүлге чурумун экижидеринге дузалаан деп чаңгыс аай түңнелди үндүргенин чурттуң янзы-бүрү булуңнарындан кээп турар медээлерде айтып турар. Бүдүрүлге черлериниң таварыжып турары чамдык бергелер база дөмей боор турда, ол четпестерни чайладырының оруктары янзы-бүрү боор турар. Ооң чылдагааны — бүдүрүп турар продукцияның байдалындан, күрүне хүлээп алышкынын нептередир талазы-биле белеткел ажылының хемчээлинден болгаш шынарындан, бүдүрүлгениң ниити хөгжүлдезиниң деңнелинден хамааржып турар. Ол дугайында СЭТА-ның корреспондентилериниң дамчыдып турары болза:

✦ **НОВОКУЗНЕЦК.** (Кемерово область). Продукцияның күрүне хүлээп алышкынының төлээлекчилериниң негелдези шыңгыы боор турза-даа Барыын-Сибирь комбинаттың металлургтары чылдың баштайгы хүннеринден эгелээш-ле херегленкчилериниң чагыглары 100 хуу деңнелге күүседип турар.

— Бо чедиишкинни чаа ёзу-биле ажылдаарынга белеткелди эрткен чылдың эгезинден бээр шыңгыы чорудуп турган чедип алган бис — деп, комбинатта чаа албаның начальниги В. Миронов чугаалаан. — Цехтер коллективтери заводтуң лабораторияларының специалистери-биле кады технологтуг шуушттурулгада четпес болгу дег черлерни, а бистер контроль-хемчээл системаларын хынаан бис. Ынчаар эгелээнивис чугула болган. Приборлар заводтуң техниктиг контроль килдизиниң негелделеринге дүгжүп турза-даа оларның дузазы-биле хынаан кылыглар херегленкчилерниң сонуургалын болдурбаан, олар күрүнениң хүлээп алышкынының негелделеринге дүүшпейн барган. Ооң чылдагааны — стандарттарга долузу-биле дүүшпээни. Ооң ужурунда бүгү нарын ажыл-агыйны аттестастаар, нормадан хажыдымышкыннарның чылдагаанын дилээр ужурга таварышкан.

Ооң соонда неделяда үш катап, кол инженерге чыглыр чөвүлелге шынар айтырыын чугаалажыры чурумчаан. Ол дээрге баш удур сагындырыгны «тооп» көргени эвес, а барыын-сибирьжилерниң алдарын деткээни болур. Олче ам чүгле металлургтар эвес, күрүне хүлээп алышкынының ажылдакчылары сагыш салып турар. Күрүне хүлээп алышкынының мында 55 төлээлекчилери херек ырында өске ведомствога хамааржып турза-даа, оларның ажыл-херээ барыын-сибирьжилерниң-биле кады. Олар Барыын Сибирьниң металлургия комбинадынга ажылдап, мергежилдиң бедиин чедип алган болгаш бедик харыысалгалыг ажылче оон депшиттирген кижилер болур.

✦ **БАРНАУЛ.** Электри моторун Москва чоогунда хлеб заводтарының бирээзинге эптеп каарга ийи шак четпээнде-ле үрелип калган. Брак электри шимчедикчинг бо агрегатты Бийскиде котёл заводунуң конвейери эптээн. Комплектилеп эптээр кылыгларын өске черлерден кандыг-даа хыналда кылбайн алгаш эптеп турганындан брак болганы ол.

— Ажылдың чаа байдалынче шилчээн-биле холбаштыр байдал эттинин вгеле — деп, заводта күрүне хүлээп алышкынының даргазы О. Ткаченко чугаалаан.

— Контрольду шыңгыыраткан. Заводтуң продукциязын хүлээп ап турар үеде күрсстандарттарның нормазын бичии-даа хажытпайн турар. Чижээ, январьда 56 бус котёлдарын дужаарга ооң чүгле чаңгызын чедир кылыры-биле эгиткен. Ынчалза-даа Бийскиниң котёл тудугжулары январьның планын күүсетпээн. Коллектив үзүктелиишкиннерниг ажылдаан, бирги, ийиги, үшкү он хонуктарның планын тус-тузунда күүсетпээн.

1987 чылдың январьның үлетүр планын күүсетпейн барганының чылдагааны чүнүң-даа мурнунда организакчы болгаш ажыл-агый ажылдарын четпес организастаанындан, бедик негелделерге таттыкылышкыннарның болгаш бүдүрүлгелерниң четпес белеткенгениниден болганын СЭКП ТК-ның Политбюрозу демдеглээн.

✦ **БЕЛЬЦЫ.** (Молдав ССР). Электри-чырык арматураларын бүдүрер заводтуң мастерлери күрхүлээп алышкынның шыңгыы негелделерин ыяк күүседир апарган.

Ол бүдүрүлге чери садып алыкчыларның хереглелин хандырарынче кол кичээнгейни угландырган. Садып алыкчыларның хереглелдерин өөренип көөрү-биле республиканың улуг-улуг магазиннеринде тускай килдистерни тургускан. Садып алыкчыларның чагыгларын продукцияны мөөңү-биле бүдүрерде барымдаалап турар.

(СЭТА-ның корр.).

ӨШКҮ—ОРУЛГАЛЫГ МАЛ

Бистиң республикавысты «өшкү оранı» деп чугаалап болур. Чурттуң агаар-бойдузунга, чурт-девискээринге таарышкан өшкү малды тыва чон шаг-шаандан бээр азырап, өстүрүп келген.

Тыва өшкү малды өстүреринге таарымчалыг чуга харлыг, хая-даштарлыг, бедик даглар-лыг, чавыс шаттарлыг, шынааларлыг, ховуларлыг болгаш тараа тараан одарларлыг. Өшкүден алыр продукцияның бот-үнези өске малдарнындан чиик. Сөөлгү чээрби чылдар иштинде өшкүнүң баш саны чылдың-на өзүп турар. 1966 чылда республикага 111,2 муң өшкү турган, он чыл эртенде, 1976 чылда 175,5 муң баш чедир өскен, а 1986 чылда 235 муң баш четкен, ооң-биле чергелештир дүк бүдүрүлгези 35,6 тоннадан (1966 чылда) 100,3 тонна чедир (1986 чылда) өскен. Өшкүнүң баш саны өскениниден аңгыда ооң дүк продукциязы бир башка онаашттыр база өскен. 1966 чылда бир баштан ортумаа-биле 0,3 кг дүк кыргып ап турган болза, 1986 чылда 0,77 кг кыргып алган.

Чээрби чыл мурнунда республикага совет дүккүр уксааның өшкүлерин эккеп эгелээн болгаш чурттуң бөдүүн дүктүг өшкүлери-биле хайнактаашкын ажылын чоруткан. Совет дүккүр уксааны эккээрининң мурнунда республиканың хөй өшкүлүг чамдык колхоз-совхозтарынга чөөк бээр уксааның хуналарын база садып эккеп хайнактаашкын ажылын кылган.

Чээрби ажыг чылдар иштинде тыва өшкүлер-биле совет дүккүр уксааны хайнактаан соонда, республиканың өшкүлериниң 59,9 хуузу хайнактар болгаш садып эккелген арыг уксааны апарган боор турар. Сүт-Хөл районнуң «Сүт-Хөл» совхозу — совет дүккүр уксаалыг өшкүлерни өстүрер өшкү угланышкынныг совхоз. Ында тусчайлап үскен уксаажыдылга кодааннары ажылдап турар. Сүт-Хөл районнуң бүгү өшкүлериниң 64,8 хуузунуң уксаазы экижий берген, а Чөөн-Хемчиктиң совхозтарында — 62,8 хуу, Улуг-Хемде 61,8 хуу, Мөңгүн-Тайгада 61,8 хуу экижээн.

Уксаажыдылга ажылын чорутканының түңнелинде бир өшкүден кыргып алган дүк Тес-Хемде 1,1 кг, Бай-Тайга районнуң совхозтарында ортумаа-биле 1 кг, Каа-Хем, Кызыл районнарда — 0,9 кг, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем районнарда — 0,8 кг боор турар.

Совет дүккүр уксаалыг өшкүлер-биле хайнактаашкын өшкүлерни «ангор өшкүлер» деп адап турар бис. Сөөлгү он чылдарда ангор өшкү дүгүнүң күрүнеге садар өртээ аажок улгаткан, чоннуң хереглел, үнелээшкинин улгаткан. Ооң уламындан ол уксаалыг өшкүлер өстүреринче сонуургал улгаткан. Чамдык совхозтарның, ылангыя «Сүт-Хөл» совхозтуң мал продукциязындан алыр орулгазының 50 хуузу өшкү дүгүнден боор турар. 1986 чылда совхозтарның күрүнеге саткан өшкү дүгүнүң бир килограммының ортумак өртээ 27 рубль 86 көпеек болган. Бай-Тайганың совхозтарындан күрүнеге кирген өшкү дүгүнүң ортумак өртээ 29 рубль 90 көпеектен 32 рубль 07 көпеек четкен, ниити районда 30 рубль 97 көпеек болган. Бир баш хойдан кыргаан дүктен ортумаа-биле 14 рубль 09 көпеек ап турда, өшкү дүгүнден 20 рубль 67 көпеекти республика ап турар. Моон ап көөрге, дүккүр уксаалыг өшкүлерден, оларның хайнактарындан бот-үнези чиик хөй орулгалыг дүк кыргып ап турарывыс билдингир.

Бай-Тайга районнуң совхозтары бир хойга онаашттыр эрткен чылын 1,3 кг дүк кыргып алган болза, өшкү бүрүзүнден 1 кг дүктү кырган. Ол районнуң совхозтарының бир килограмм хоюнуң дүгүнүң өртээ 6 рубль 72 көпеек боор турда, өшкү дүгү 30 рубль 97 көпеек болган. Кайы хире ыдгалдыг-дыр. Республиканың он тос мурнакчы өшкү кадарчылары төрүүр чүс өшкүден 100-тен 128 анайларны доруктуруп, өшкү бүрүзүнден 700 граммдан, 1,9 кг чедир эки ангор сорттуң дүгүн кыргып алганнар. Ол мурнакчы малчыннар совхозунга дыка хөй орулганы киирген. Республиканың чеди районнарының ажыл-агыйлары бир хойга онаашттыр 1,3-1,6 кг дүктү кыргып алган.

Үстүнде чижектерден алгаш көөрге, дүккүр уксаалыг өшкүлерни бистиң ажыл-агыйларывыска өстүрери совхозтарның экономиказын быжыглаар, ажыктыг чорукту улгаттырар дээрзин херечилеп турар. Өшкү эъдиниң күрүнеге садар өртээ хой-биле дөмей, азы хойга четпейн турар чүвези чүгле деңзизи бичии кузу. 1986 чылда күрүнеге саткан хойларның бирээзиниң-не ортумак деңзизи 40 кг, а өшкүнүң 32 кг болган. Өшкүлер хой нурууунда ийистээр, анайлары дүрген доругуучал, хойдан дүрген өзүп кевүдээр. Ынчангаш эът бүдүреринге база чугула черни ээлеп турар.

Өшкү хойлар оъттавас сөөскен, хараган болгаш терезин баштары чиир, меринос хойлар одарлап шыдавас хая-даштыг бедик сыннарга одарлаар. Ынчангаш одарлыг черлерни четче ажыглаарынга өшкү мал аажок таарымчалыг.

Республиканың уксаажыдылга ажылын сайзырадыр каттыжышкын организациязы болгаш Кодээ ажыл-агый талазы-биле дуржулга станциязының эртем ажылының эргелели өшкү ажылын сайзырадып, эртемге үндезилеп, өшкүлерниң дүккүр уксаазын улам ыңай сайзырадыр ажылды чорудары эргежок чугула деп санаар мен.

Х. ЧЫМБА,
Күрүнениң агроинспекциязының улуг специализи.

Делегей медээлери

ЯДРОЛУГ ЧЕПСЕК ЧОК ДЕЛЕГЕЙЖЕ ОРУК

«Ядролуг чепсек чок делегей дээш, кижи төрелгетенниң дириг арттырар дээш» Москвага болган делегей шуулганының түңнелдерин, шуулганның киржикчилеринге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң чугаазын делегейниң хөй-ниитизи калбаа-биле чугаалажып көрүп, тайылбырлаарын үргүлчүлеп турар. Делегейниң улуг болуушкуну болур ол шуулган ядролуг чепсек чок делегей дээш хөй-ниитиниң шимчээшкининиң хөгжүдер арганы бээр деп, сураглыг политиктиг болгаш хөй-ниити ажылдакчылары, парлалга органнары онзалап демдеглеп турар. Совет удуртукчунуң чугаазында массалыг узуткаашкын чепсээн чок кылырын хамыктың мурнунда киирип турар делегейни демилитаризастаарының бодалын тайылбырлаан деп демдеглеп турар.

БУДАПЕШТ. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының чугаазы дайынның болгаш тайбыңның айтырыын дидим, ёзулуг чаа ёзу-биле көөрү-биле ылгалып турар. Ол чугаа бүгү делегейге улуг сонуургалды болдурган деп, «Непсабадшаг» бижээн. ССРЭ-ниң кол сорулгалары — социализмниң сайзыраңгайжыдары, демократияны ханыладыры, а ону кылырынга ССРЭ-ге быжыг тайбың — боо-чепсек эвээш болгаш айыыл чок чорук ыңанныштыг ындыг делегей херек.

ПРАГА. Москвага болган шуулганның эң чугула түңнели — кижи төрелгетенниң чок болурунга чедирип болур ядролуг месилдежиишкинни чайладыры эргежок чугула деп ооң киржикчилериниң үзел-бодалдарының янзы-бүрүзү турбуже чаңгыс аай түңнелди үндүргени болур деп, «Руде право» бижээн. Москвага болган шуулган кижиниң кол эргезин — ооң тайбыңга, тайбың амыдыралга эргезин бүгү-ле аргалар-биле камгалап турар ёзулуг гуманизмни бадыткап тургузарынга чугула базым болган.

ВАШИНГТОН. М. С. Горбачевтуң чугаазын күрдепартаментиниң канчаар көрүп турарын дыңнадыр дугайында корреспондентилерниң дилээнге күрдепартаментиниң төлээзи мынча деп медеглээн: «Бис ол чугааны улуг сонуургал-биле өөренип көрүп турар бис». «Совет Эвилелиниң болгаш Каттышкан Штаттарның чедип алган дешпилгезин быжыглаарынга» Вашингтонуң белениин бадыткап тура, күрдепартаментиниң төлээлекчизи РУК талазы-биле кероэни херек кырында чок кылып турар ук керээниң дугайында «калбаа-биле тайылбырлаары» деп адаар чүүлду АКШ «долузу-биле чөптүг» деп санап турарын медеглээн.

РИМ. Совет удуртукчу делегей херектеринге бодаашкынның чаа аргазын камгалай турар болгаш ол чорук Москвага болган шуулганга ооң чугаазының кол кезээ болган деп, «Унита» солунга ИКП ТК-ның кежигүнү Дж. Боффа демдеглээн. Делегейниң хөй-ниитизиниң үзел-бодалдарының янзы-бүрү угланышкыннарын илередип турар кижилерниң чыылганы Москва шуулганы деңнээр чүве чок болуушкун болган. Делегейниң хүн айтырывында оларны шиитпирлээри-биле чүгле совет болгаш америк чазактарга бээр дээрге эмин эртир чугула айтырыглар туруп келген. Делегейниң хөй-ниитизиниң сагал-оналын мөөңнээри эргежок чугула.

(СЭТА).

ЧССР. Чехословакияның Двур-Кралове хоорайда зоопаркта орангутаннар өг-бүлезинге Ками деп бичии сарбашкын төрүттүнген. Ол ам үш айлыг. Ооң кадыкшылы эки, өзүлдези база анаа. Ол болуушкун анаа чүве ышкаш сагындырар, ынчалза-даа ааңа Прага солуннары улуг кичээнгейни угландырган. Херектиң ужуру чүл дээрге, орангутаннар — кижи хевирлиг сарбашкыннарның зоопарктарга ажы-төлдүг болуру кончуг ховар.

ЧУРУКТА: Ками бодунуң кижизидикчизи, зоопарк ажылдакчызы Нада Хумлованың холунда.

ЧТК — СЭТА-ның фотозу.

ФИДЕЛЬ КАСТРОНУҢ ИНТЕРВЬЮЗУ

БРАЗИЛИЯ. Кубаның Компартиязының ТК-ның Бирги секретары, республиканың Күрүне чөвүлелиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Фидель Кастро Латин Американың чурттарының бүгү талалыг кады ажылдажылгазын болгаш оларның долу хамааржыпас чоруун чедип алырын санаалдаан. Латин Американың улуг болгаш биче чурттарының интеграция чорудулгазын дүргедедириниң эргежок чугулазын оларның мурнунда туруп турар айтырыгларының нарыын болгаш оларның соңгу чүгүде күчүлүг кожазының — Каттышкан Штаттарның Латин Америка-биле харылзааларын күш болгаш албадаашкын турушундан чорударынче чүткүлү болдуруп турар. АКШ-биле харылзааларны деп эргелиг кады ажылдажылганың болгаш хамааржыпас чоруктуң принциптеринге чорударынга белен бис, деп Ф. Кастро медеглээн. Латин Америкага интеграцияның түңнели ол кавының чурттарынга ажыктыг болур. Ол чокка-ла бедик деңнелдиг хөгжүп турар Бразилия бодунуң аргаларын улам көвүдедип алыр ийик деп, Фидель Кастро онзалап демдеглээн.

(СЭТА).

КОНТРАСТЫҢ КИРЖИЛГЕЗИ

ВАШИНГТОН. СЭТА-ның корреспондентизи Игорь Борисенконуң дамчытканы болза: даштыкы херектер талазы-биле сенат комитединиң аппарадының ажылдакчыларының наркотиктерни чажыды-биле эккеп турарынга болгаш садарынга Вашингтонуң деткип турары никарагуа контрастың киржип турарының дугайында хөй санныг буруудадышкыннарны истеп көөрү-биле тускай чөвүлекчини тургускан. Ук комитеттиң даргазы сенатор Клейбор Пеллның дыңнатказы-биле алырга, ол албан дужаалга Вашингтондан юрист Джек Бломну томуйлаан. Ооң мурнунда ол ТРЭ-ниң Чиңгиге хоралакчы операцияларар чорудары, ажыктыг керээлер алыры-биле өске чурттарның чазактарының улуг дужааалдыг кижилеринге хээли берип турган «Локхид» дээр ужар чүүл тудуунуң корпорациязының кажарлаашкынының истелгезинге киржип турган.

Наркотиктерни чажыды-биле эккеп турарынга контрастың киржип турарының дугайында медээлер шагда-ла билдинип берген. Ооң-биле кады сомосожулар өлүмнүр чүүлду садып турган байып турарлар. Ол медээлерни истээрниниң дугайында негелде удаа-дараа үнүп турган. Чоокта чаа төлээлекчилер палатазының юридиктиг комитединиң чанында кем-херек үүлгедиишкиннериниң айтырыгларының талазы-биле подкомитеттиң даргазы конгрессмен Джеймс Трефикент чагаа чоруткан. Ында контрастың ажыл-чорудулгазының истээшкинин доп-дораан эгелээриниң эргежок чугулазының, а ол ышкаш контраска шериг чепсек-херекселдерни берип турар кижилерниң АКШ-че ооң-биле кады наркотиктерни чажыды-биле чорудуп турарының дугайында медээлерни хынаары ол саналдаан. «Чаа буруудадышкынга р и ы д тыптып келгени-биле колбаштыр аңаа харыызын алыры эргежок чугула боду берген оон-даа артык шыңгыы айтырыглар туруп келген» деп, конгрессмен бижээн.

Контрастың кем-буруулуг ажыл-чорудулгазын истээринге чөвүлекчини чүгле ам тургусканы сомосожуларның бужар бак херектерин сойгалаары Вашингтонда чамдык кижилерниң күзээйн турарының дугайын херечилеп турар. Ам болур истелге үр болу бээри болгаш контрреволюсчуларның камгалакчыларының ачызында ооң кандыг-даа түңнел чокка дооступ болуру магат чок.

АРАГА ИШПЕС ЧОРУК — АМЫДЫРАЛДЫҢ НЕГЕЛДЕЗИ

БИР ДЕМ-БИЛЕ

СЭКП ТК-ның «Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалын боттандырар талазы-биле ажылдарны Ак-Довурак хоорайда хөй-нити организацияларны-биле кады милиция салбырының ажылдакчылары чорудуп, чамдык ажылдар кылдынган.

Эде тургустунуушкунуң негелделеринге дүүштүр бо ажылда четпестерден чогуур түңнелдерин үндүрүп, ажылдың дээштиин бедидер, чаа арга-хевирлерни дилеп тывырынче кичээнгейни мооңнээн. Арагалаашкынны болдурбас болгаш когун үзер, кижилерни элээр чорукка, арагалаашкынга эптеш чок болурунга кижизидериниң хемчеглерин хоорайның хөй-ниитизи-биле кады ап чорудуп турар бис.

Ооң түңнелинде эмнелге-күш-ажыл профилакторийинге узун хуусаалыг эмнээри-биле 14, Кызылда тускай диспансерже 6 кижини чоруткан. Район эмнелгезиниң наркология салбырынга 42 кижи эмнээшкин курузун эрткен.

Кижилерни арага аарыындан эмнээр ажылда кылза чогуур чүүлдер ам-даа хөй. Ынчангаш милиция салбырының удуртукчулары тодаргай хемчеглерни ажылдап кылган болгаш боттандырып турар. Ол ажылдап кылган хемчеглерде алкоголизмден эмнедирин күзээн кижилерни эмнээринге район эмнелгезиниң наркология салбырының аргаларын улам долу ажыглаары көрдүнген. Ээзртир суксуннарны хөлүн эрттир хойну ижер болгаш наркология салбырынга эмнедириниден ойталап турар кижилерни эмнелге-күш-ажыл профилакторийинче чорудар.

Ол ышкаш арагалаар кижилер бары илереэн бүдүрүлгелерин тодарадып, ол коллективтерниң комиссиялары-биле кады чогуур хемчеглерни алыр. Арагалаашкынга удур пропаганданы күш-ажылчы коллективтерге доктаамал чорудуп, бо ажылды хөйге калбаа-биле билдингир, коску болдурары-биле солуннарга бижип, радио болгаш телевидениеге дамчыдарының аргаларын ажыглаар сорулга салдынган.

И. ДЗЮБЧУК,
Ак-Довурак хоорайда милиция салбырының начальниги, милицияның майору.

КИЖИ ЭРГЕЛЕРИНГЕ ХАМААРЫШТЫР

ЖЕНЕВА. Африканың мурнуу чүгүнде кижиниң эргелерин үреп турары-биле холбашкан айтырыгларны чугаалажып көөрүн кижиниң эргелериниң талазы-биле КНО-нуң комиссиязының мында эртип турар 43-кү сессиязының киржикчилери дооскан.

Санал берген кижилерниң хөй нуруузу Преторияның ёзу-чурумунуң апартеидтиң кижиниг эвес политиказын чорудуп, Намибияны колониалдыг ёзу-биле дарлап турарын шыңгыы сойгалаашкынга таварыштырган. Мурнуу-Африка Республиканың эрге-чагырга черлериниң чорудуп турары дерзиилээшкини, күчүлээшкини болгаш сөөк-язы ылгаар чоруу кижи төрелгетенге удур үүлгедиг боор турарын ССРЭ-ниң, УССР-ниң, СВАПО-нуң, Африкан национал конгресстиң, Сенегалдың, Никарагуаның, Пакистанның, Мозамбиктиң, Анголаның болгаш өске-даа чурттарның төлээлекчилери боттарының чугааларынга демдеглээннер.

Кижиниң эргелериниң талазы-биле КНО-нуң комиссиязынга чугаалажып көөрү-биле апартеидтиң политиказы массалыг дерзиилээшкин болгаш өөрүкчүг чорук хевирлиг апарганын, геноцидтиң болгаш күрүне терроризминиң политиказы болу бергенин херечилеп турар документилерни киирген турганын бодунуң чугаазынга СВАПО-нуң төлээлекчизи Е. Н. Тирнанге демдеглээн. Преторияның сөөк-язы ылгаар ёзу-чурумунга политиктиг, шериг болгаш экономиктиг дуза чедиреринин бүгү дестерин дуглап каарынче, оларны долузу-биле аңгылап кааптарынче ол кыйгырган.

Бир эвес барыын чүктүң чамдык чурттарының талазындан деткимчени ап, ажыглаваан болза, Мурнуу-Африка Республиканың эрге-чагыргалары КНО-нуң резолюциязын болгаш делегейниң хөй-ниитизиниң санал-оналын ол хире мынчаар тоомчага албас хире барбас турган ийик деп, Сенегалдың төлээлекчизи Алиуне Сене комиссияның кичээнгейин олче угландырган.

Кижиниң эргелериниң талазы-биле КНО-нуң комиссиязының сессиязының киржикчилериниң хөй кезии апартеидтиң, сөөк-язы ылгаар болгаш куду көөр чоруктуң ёзу-чурумунга удур Мурнуу-Африка Республиканың болгаш Намибияның африкан хөй нуруузунуң демиселин-биле эп-сеткилин илергейлээн болгаш кезиктамдык, арын чаган «реформалар» эвес, а чүгле апартеидти саадал чок болгаш долузу-биле чок кылыр чорук Африканың мурнуу чүгүнүң айтырыын шиитпирлеп болур дээрзин айытканнар.

(СЭТА).

ЧЫРГАКЫ

Чыргал эрен, адым адаан
Чыргакы хем—өгбем чурту.
Авам ырын дыңнап өскен
Авыралдыг ынак хемим.
Хову, шывааз, ногаан ээзим
Кайгамчыктыг чапты
бергеи.
Маадырларын алдаржыткан
Магалыг-ла ыраажы хем.
Дээрде шолбан, черде
сылдыс
Деңге чайнап, ойнап турар.
Баштак кыстар, хөглүг
оолдар
Мактап ырлаан шапкын
хемим.
Соксаш дивес тайбың иштн,
Солаңгылаар келир өйнү
Узун Хемчик шапкынынга
Улажыпкаш ырлаал,
хемим.

К. ОРГУЛДАЙ.

ЧАКПАМ СЕН — ДЭЭН

Успа-Хөлче улдап кирген
Узун Тес Хем чалгыын
кырлап,
Чакпа чайган кадыргы дег,
Чажыдым кыс эштип
бар чор...
Ээир төрүүр чалымнарга
Эр бооп өскен оол болгаш
Шак ол кысты
сүрүптер дээш.
Чакпам чокка
чалданган мен.
Удавайн, эргимим кыс
Уткуй эштип
чедип келгеш:
— Кадыр дагга
чалгыным сен,
Хайым хемге чакпам
сен — дээн.

Ө. ЧИНМИТ.

АЯК ДОЛГАН

Сарыым чокка чаңнап-
чаннап.
Чалыгларны кылып-кылып,
Салымым бак кижи мен
дээш,
Шаанга кирр ылгаар
чүңүл?
Ажыл кылбас, ойнап
былдаар,
Аалдар кезип, «хайгыыл»
кылыр
Оюспайн чугаалаарга,
Оорланып чурттап чордуң.
Алаң долуп туттургаштың
Алды чылда шииттирдиң.
Ажырымчы чуртталганың
Ажалы ол, чүктээр апаар.

М. МОНГУШ.

МЕДЭЭЛЕР

АГИТКВАРТАЛДАР АРАЗЫНДА

Бот-тывызыгыр уран чүүл көрүлдези Шуй суурда чорун турар. Сес агиткварталдан шупту 270 ажыг бот-тывызыгыр артист аңаа киришкен. Делегейге тайбың, тургузукчу күш-ажыл дугайында тема көрүлдеге кескү болган. Арагалаашкын болгаш амыдыралда өске-даа четпестерни сойгалаан шоодуглуг көргүзүглер база бар.

Түңнелинде бирги черин № 1 квартал, ийигизин № 5 квартал, үшкүзүн № 6, 8 кварталдар алганнар. Тиилекчилерни шаңнап макгаан.

С. МАЙНЫ.
Бай-Тайга район.

«А Я Н» — ЯКУТИЯДА

Ансамбль совет, даштыкы болгаш тыва композиторларның ырлар, хөөмей, каргыраа, баштак кирген программазын Якутияның чонунга бараалгадыр. Композитор П. Геккерниң В. Серен-оолдуң сөзүнге бижээни «Тыва дугайында ыры», Н. Иргиттиң моол, япон, филиппин, кыдат дылдарга ырлары. Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Д. Кежиктигниң күүселдези. С. Ондарның хөөмейин көрүкчүлерниң сонуургалын чаалап алганын билир бис.

Якутияга гастрольдар соонда, артистер Уралдың чээрби улуг хоорайларынга концерт көргүзер.

Р. ДОЛЗАТМАА.

КҮЗЭЭНИҢ ШИЛИП АЛ

Кызыл-Даг суурнуң Культура бажыңынга профугланыышкын темазынга кежээ болган. Кежээни школа баштыкылары, үстүкү классчылар организастап эрттирген. Малчыннар, совхозтуң тускай эртемниглери кежээге кээп, боттарының ажыл-херектери болгаш мергежилдерниң дугайын сонуургатканнар. Келир үеде шилип алыр мергежилиниң дугайында уруглар хөйнү билип алганнар.

Ужуражылга соонда концерт болган.

К. ХЕРТЕК.
Бай-Тайга район.

КОЖАЛАРНЫҢ КОНЦЕРТИ

Шуй суурнуң Культура бажыңынга концерттиг кежээлер үзүктелбес. Ылангыя кышкы үелерде неделяда безин ийи удаа-даа концерт болгулаар.

Чоокта чаа кожаларывыс — эрги-барлыкчылар солун концерттиг аалдап чорааннар. Ыры, танцы, хөөмей, сыгытбиле аалчылар аян тутхан.

А. КАНЧЫЫР.
Бай-Тайга район.

СПОРТ

СЭТАНЫҢ МЕДЭЭЛЕРИ

◆ **ФУТБОЛ.** ССРЭ-ниң шилиндек командазы Европа чемпионадының мурнунда Уэльстиң (Англия) национал шилиндек командазы-биле ужуражылгазы кылган. Чидиг демисел хайым болуп доозулган. Шөлдүң ээлери ук диптиң бирги чери дээш маргылдааларга база белеткенип турар.

Совет командадан Чанов, Сулаквелидзе, Чивадзе, Балтача, Демьяненко, Рац, Яковенко, Кузнецов, Заваров, Евтушенко, Гоцманов, Беланов, Протасов олар ойнааннар.

◆ **ХААК.** Оберсдорфта эртип турар делегей маргылдаазынга киржип турар совет спортчуларының командазы хүлер медальдарны чаалап алган. 3х10 километрниң эстафетазынга олар үшкү черни ээлээннер. Команданың составында Перьмден 28 харлыг спортчу Сергей Червяков, 20 харлыг москвачы Андрей Дундуков болгаш чурттуң чемпиону, Таллинниң спортчузу 21 харлыг Алар Левандн олар бар.

ГФР-ниң спортчулары — «алдынны», а норвегтер — «мөңгүнну» тус-тузунда чаалап алганнар.

• • •

Хаакка дагдан дүрген бадарының бирги чери дээш чурттуң чемпионадынга Чусовой хоорайдан 17 харлыг спортчу Ольга Курадченко шылгараан. Ооң чаңгыс чер чуртуу, делегей чергелиг спорт мастери Гульнур Постникова мөңгүн медальды чаалап алган. Ленинградчы Мария Тихвинская үшкү черни ээлээн.

Эр улус аразынга база-ла Чусовойнуң төлээзи Алексей Маслов Чимбулактың кадырберт черлеринден чүңгулап бадарынга тергиидээн.

◆ **БАСКЕТБОЛ.** Европа чемпионнарының кубогу дээш Ортезке эрткен финал оюннарга «Ортез» клуву биле Мадридтиң «Реал» командаларының ужуражылгазы 84:82 саныг болуп, шөлдүң ээлериниң тиилелгезибиле доозулган.

◆ **ГАНДБОЛ.** Больцанода эртип турар делегей чемпионадының шилилге маргылдаазында совет спортчулар Японияның командазын 31:14 санга уткаш, түңнел оюннарже кирер эргени чаалап алган.

(СЭТА).

ЫДЫКТЫГ НАЙЫРАЛДЫ УЛАМЧЫЛААР БИС

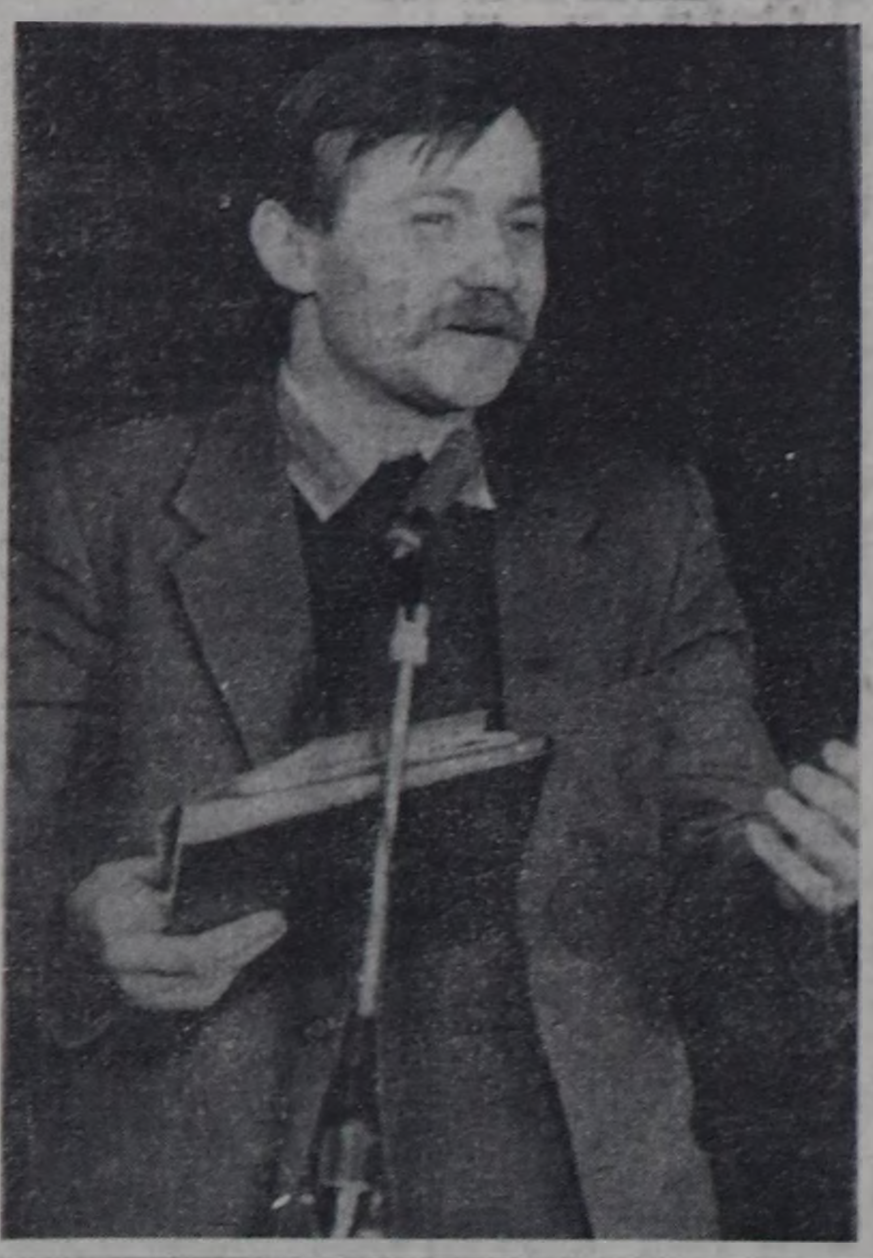

Тываның комсомол шаңналының лауреады, аныяк украин шүлүкчү Микола Пшеничный-биле бистиң корреспондентивис Артык Ховалыг ужурашкаш, интервью алган.

— Тыва-биле харылзааларны комчукчуларга сонуургадып көрүңерем.

— Бир-ле дугаарында аныяк шүлүкчүлерниң Кызылга эрткен Бүгү-эвилел фестивалынга киржип келген мен. Ада-чурттуң Улуг дайының кадыг-дошкун чылдарында бистиң суурларывысты хостаашкан тыва эки-турачыларның черинге кээп ноогеери мөңээ алдар-дыр деп Тываже кээр мурнунда эш-өөрүмге чугаалап турдум. Борта келгеш хөй өңнүктерни тып алган мен. Аныяк шүлүкчүлерден Николай Куулар болгаш Антон Күжүгет-биле, силер-биле ёзулуг найыралывысты үнелеп чорууп мен. Монгуш Кенин-Лопсан, Александр Даржай болгаш өскелер-биле алышкылар дег эштиг апарган мен. Тывага чаңгыс келгеш, олчаан ынакшааным бадыткалы — борта бо удаа-биле беш дугаар кээп турарым. Тыва чогаалчыларны очулдургаш, «Жовтень», «Днипро» журналдарга, республика солуннарынга парлап, чонувуска таныштырган бис. Ам тыва поэзияның антологиязын украин дылда белеткеп турар мен. Тыва эки турачылар дугайында проза чогаалын бижип эгелей бердим.

— Силерниң идепкейлиг киржилгеңер-биле бо ажылдар чоруттунган болгай. Ынчангаш тыва литератураны пропагандалаарынга болгаш тыва, украин найыралчы культура харылзааларын быжыглаарынга киирген үлүүңер дээш силерге Тываның комсомол шаңналын тывысканы-биле байыр чедирип, сеткилививстен өөрүп турар бис.

— Четтирдим. Бо хүн мээң амыдыралымда эң чырык хүннерниң бирээзи. Тываның комсомолунуң бедик шаңналын меңээ тыпсып турар хүн, Ровно хоорайны фашистиг эжелекчилерден хостаан хүн чүгле украин чоннуң эвес, тыва улустуң база байырлалы. Бо шактарда Ровнода комсомолчу Микола Максисяның 60 харлаанынга тураскааткан кежээ эртип турар. Максис аттыг комсомол шаңналын Александр Даржайга тывысканы база таварылга эвес. Найыралды аныяк салгал уламчылап турар бис, ам-даа уламчылаар бис. Бөгүн мээң улуг уруум Лена пионерге кирип алган. Ооң амыдыралында бо чүгула болуушкун меңээ база улуг өөрүшкү болуру чугаажок.

Тываже бо кээп турарым сеткилимге уттундурбас исти арттырар. Днепрниң эриинден Улуг-Хемге чедир ыйдедир эрткен узун оруум — найыралдың оруу бөмбүрзекти куржалыптар. Ынчангаш мен Черивистиң хензиин көргеш, ону камгалаары чүгула деп бодалга келдим. Чурттувустуң, украин, тыва чонувустуң, бүгү делегейниң улустарының тайбың дыжы дээш, Тываның комсомол шаңналын Чернобыльга дуза кылдыр киирген мен. Ядролуг чазылдырыгны аваарлдыңнавазын дээш, адаларывыстың амы-тынын берген ыдыктыг херээн уламчылаар дээш чогаалчылар, бистер, күженишкинниг ажылдаар хүлээлгелиг бис. Александр Даржайның «Дагга чассыдым» деп шүлүүнүң очулгазын ужуражылгаларга бо-ла номчуй бээр мен. Шынап-ла, чогаалчының бижээни дег, акы-дуңмалышкы чоруктуң бедик сылдыстары чырыткан ынакшылды кандыг-даа хат өжүрүп шыдавас. Карпаттар болгаш Саяннар кырында аас, тайбың дээр адаанда бистиң чонувус Октябрь революциязының ачызында аас-кежиин тыпкан.

ЧУРУКТА: Тываның комсомол шаңналының лауреады, аныяк украин шүлүкчү Микола Пшеничный.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

СЦЕНАДА — «ДОЛУМАНЫҢ ХУУЛГААЗЫНЫ»

Торгалыг суурнуң чеди дугаар микрорайонунуң чурттакчылары Кызыл-Эник Кудажының «Долуманың хуулгазыны» деп үш көжегелиг тос көргүзүглүг комедиязын белеткээш, районнуң бүгү суурларының чурттакчы чонунга көргүскеннер. Ол шииниң киномеханик Сергей Чымбалак удуртуп тургускаш, чурук каастаглазын, хөгжүмүн база кол рольдарның бирээзи — колхоз даргазының оралакчызының ролюн эки ойнаан. Шиниң Чаа-Сууруңуң, Саглының болгаш Хандагайтының чурттакчы чону улуг сонуургал-биле көргеннер. Долуманың ролюн суурда участок эмнелгезиниң эмчизи Елизавета Сайзан-оол тывызыгыр, бүзүренчиг кылдыр ойнап турар. Бо шиини республиканың хөгжүм-шии театрының артистери ойнап турда, каш-даа удаа көрген мен. А бо удаада бот-тывызыгыр артистерниң база черле эки ойнаанын магадап көрүп, үнеледим. Долума, шынап-ла, хуулгаазын кыс. Елизавета эр тракторист ролюн, мөге кижиниң девиин безин күүседип турда оолдардан бичин-даа ылгалбас.

Колхозтуң кол механиги — Ширижик база-ла кол маадырларның бирээзи. Ооң ролюн Дүрген-оол Хертек онзагай ойнаан. Маадырның сес домааның тодазы, уран-чечени болгаш шимчээшкиннерин ажыглап турары дыка солун.

Тракторист мергежилди чедип алган-даа болза, ачазы, колхозтуң оралакчы даргазы Севил Серенович ымаатпайн турары-биле ол ажылда ажылдавайн турар алышкылар Тараачы биле Чинчиваның рольдарын Александр Седен-Дамбаа биле Урана Донгак база-ла эки ойнап турарлар. Оларның тракторист болуп ажылдаар күзелдери улуг-даа болза, адазы «Амдызында мен колхоз даргалап орумда ынаар семевейер-даа» дээш шуут алдырбас. — «Херээжен кижилерниң ажылы инек эмин шейбелээр, мал кадарар, ол-ла! А трактористээрк дээрге эрлерниң хереэ-дир!» Колхоз даргазының кол бодалы ол.

Арткан рольдарны Виталий Ооржак, Светлана Чаалыкай эки ойнап турар. «Кыстар, тракторже!» деп кыйгырыг ёзугаар ол мергежилди чедип алырын күзеп турар аныяк саанчы кыс Анай-Хаакты өөрү деткип турда-ла, Севил Серенович ону чорутпайн, «Инек саар сен, сеңээ кыс кижиге тааржыр ажыл ол-дур» деп удурланып турарынга харыы берип, бүзүрелдиг-биле демисежип турар рольду Светлана Чаалыкай күүседип шыдаан.

Ажыл-иш дээрге аарыг мен дээр, ол хирезинде чон ортузунга мөге хоп-чип тарадырынга ынак, колхоз даргазының кадайы Чычыы Чыргаловаңның авыястыг ролюн бухгалтер Ольга Монгуш көрүкчүлерге солун кылдыр ойнап, ол рольду бүзүрелдиг кылдыр тургускан.

«Долуманың хуулгаазыны» каттырынчыг, шоодуглуг шии. Ону сценага тургузуп, чон мурнунга көргүзери ындыг-ла белен эвес. Ынчалза-даа Торгалыгның бот-тывызыгыр артистери ол бедик харысалганы күүседип шыдааннар.

Культура бажыңынга шии бөлгүмү доктаамал ажылдап болурунуң бүгү аргалары торгалыгжыларда бар дээрзи бадыткаттынып турар. Районнуң Культура бажыңындан дуза-деткимче база доктаамал болуру албан. Деткимче турда талантылыг кижилер чон аразындан черле тыптыр. Бот-тывызыгыр артистер телевидениеге база ойнаарлар.

М. ДАНЗЫН.
А. ШАРЫЙ-ООЛ.

ДАЛАШ ЧОК КИЖИ

◆ *Чаңгыс көжегелиг шии* ◆

КИРЖИКЧИЛЕРИ:
УДУРТУКЧУ.
СИГЕНЧИ.
ХОЙЖУ.

Сценада удуртукчу аар бодаңып, дүндүкче көрүп алган сымыраның орар. Сигенчи кирип кээр.

Сигенчи. Дарга, экии. Силерден бичии айтырыг... Хм...

Удуртукчу. Далашпа! Далашкан күске сүтке дүжер дээрзин утпа. Чоннуң чечен мөөң девизим-дир! Че, бар.

Сигенчи. Хензиг айтырыг... Сигенчилер дамызы...

Удуртукчу. Эшкедеве! Ынчаш, шүүме, ынчаш. Амдызында чайым чогул. Ритминг гимнастика деп чүве кылзын дээн-дир. Ону кылдыртыр дээш, үстүү черлерден айтышкын манап олур мен. Бар че, бар. Ынчаш кел. (Сигенчи үне бээр).

Удуртукчу столга олуруп-каш, журнал ажып, кроссворд тып, химиренип ырлап, чугаалаңып орар.

Удуртукчу (бодаңып). Доора дургаар... Э-че! Бразилияда хоорай дээн-дир. Адырам. Париж, Лондон, Рим... Чок ол Европа ышкажыл, күжүрүм. (Бажын үстүрер).

Сигенчи кирип кээр.

Удуртукчу. Че чүл? Бразилияда хоорай билир сен бе?

Сигенчи. Дарга ынаар баар дээн бе?

Удуртукчу. Чок, чок. Сен чүл, а?

Сигенчи. Сигенивис кезилдези келди! Машина-техника айыыр, кадыыр, ажылчын күш кайдал, даргам?

Удуртукчу. Далашпа. Машина-техника септеп, звено, бригадалар четчелеп тур бис. Орайтаза-даа дүвүреве. Холбиле кескеш туруптар бис. Кижиниң ийи холу турда, кижи факторун утпа! Бар че, бар.

Сигенчи (шугулдап). Даамайлап, далашпастап орувуста, даглар бажынга хар чаап, ажыг кыш бус-шаңы-биле аалдап келзе канчаар бис ам, дарга?

Удуртукчу. Далашпа! Практикага көрүп каапкан чүвенир ол. Кыш дүжүп кээрге, кылама дош кырындан хырыгышты кыра шаап эккеп ап турдувус. Кыш ажа-ла бээр чүве чорду чоп. Бар че, бар... (Сигенчини чеде чоруй үдептер).

Удуртукчу. Ол чүзүл мооң, эшкедеп! (Кроссвордун сегирип аар.) Бразилияда хоорай, Э-че! Хм... Сантьяго, Сальвадор, Эквадор... Чикаго, Ойт, өскээр бардың (бажын үстүрер), ол чүңүл? Адырам... (Хойжу кирип кээр).

Хойжу. Экии, даргам. Бичии айтырыг...

Удуртукчу. Далашпа! Сенден айтырыг. Бразилияда хоорай билир сен бе?

Хойжу (кайгап). Хоорай хамаан чок хоювус дүгү тудум-тудум, чонак-чонак тоглап дүжүп тур. Кыргылдавыс ат болду-ла!

Удуртукчу. Далашпа. Хой дүгү чүс хуу хоозалбаан-дыр. Кыргылда агрегаттары белеткен, четчелеп тур бис.

Хойжу. Агрегаттарывыс кайда чүвел аан, дарга?

Удуртукчу. Адыр-адыр далашпа! Чайны өттүр хол-биле кыргааш, туруптар бис. Кижиниң ийи холу турда, кижи факторун утпа!

Хойжу (шугулдап). Кыштаглаашкынны айтырым бар чүве. Мааза, материал чок...

Удуртукчу (серт-бурт тура халып кээп). Ой эжен, ой сүлде! Ол чүңүл, кижи меңнедин? Мурнувуста бүдүн чай чыдыр ышкажыл! Далашпа! Бар че, бар. (Хойжу бажын чайып, шугулдап үне бээр).

Дарга тургаш, эде-хере тыртынып, шляпазын кеткеш чугаалаңыр:

— Библиотека кыстарындан Бразилияда хоорай айтырып аар чоор бе?..

(Үне бээр).

Чарлакчы. Бистиң амгы даргавыс эргиделиг бо үениң эде тургустунуушкунун канчаар билип чорууру ирги?

Н. ООРЖАК,
Хандагайтыда улусчу театрның режиссёру.

УЗУН НАЗЫЛЫГЛАР

Чүс хар ажыр чурттаан-нар кайдал дээш Кавказтыва аян-чорук кылган дүжүүцер чок боор, эргим Мергелдей. Аът дери безин эгидип ап шыдавас силер. Ындыг аас-кежиктиглер бистиң Чаа Шагаан-Арыг хоорайда долу.

Ийе харын, бисте узун назылыглар бар. Чок болза, Шагаан-Арыгга аалдап келгеш, оларны караанар-биле көрүп, судалдыг холунар-биле тудуп-суйбап көөрүңерин-даа саналдап болур-ла-дыр. Чүү дижир ийик мон, чүс катап дыңнаарының орнунга чаңгыс катап көргени дээре дижир але. Хайыракан артын ажа халыткаш, тура дүжерге, чаа хоорайның каш каът бажыңнары бир дугаарында кестур. Хоорайга кирип келирге, дээрбектей кежер орук белдиринде чаа төлевилелбиле сомалаан амыдырал хандырылга бажыңы уткуп алыр. Чаа үениң чараш бажыңы ырда кирген Хайыракан даа-биле адаанашкан чүве ышкаш, өндүр бедик апарган, чоргаар херен турар. Чаа хоорайның чурттакчылары ону манааш, шылап калган. Шагда-ла ажыглалга кирер турган тудуг-дур ийин. Ой, та кажан, чежен белен болур тудуг чүве? Тура кыраан амытаның ол-ла болгай.

Оон куду кага берем, Мергелдей! Кудумчунуң эң адаанда каш каът бажың база ээнзирээн чүве дег, муңгаргайы конгчуг сенче көрнүр. Аас-дылдыг турган болза, дуза-даа дилеп турар чадавас оң. Кээргей-даа бээриң чадап чок. Дужунда кайгай бедик Бай-Дагдан каас-чараш турар ужурлуг тудуг чүве.

«Канчап бардың?» — деп, ужур-утка чок айтырыгны оон салгай эртик.

«Канчап баар ийик мен. Чүгле ханам тудуп каан. Чартык-чамдыым-даа болза, чонга буяным көргүзүп туру мен. Мени шала кылгаш, үттуптары ол бе деп муңгараарым хелчок. Чаа хоорайның көрүш талазы-биле база бир чоргавралы турар ужурлуг мен. Ам харын-даа ооң сузун базып тур ышкажым чүл! Эрги хоорайда эмнелге бустур чыгаан. Аарыг улус чылдар арга чок апар чыдыр. Мени дүрген ажыглалга киирзин. Тура ээлэн атка кирип, ат-шоот болдум. Чонга буянныг, ак халаттыг кижилерниң оран-савазы болуйн» — деп, ол дүвүрээзиннииг харыылаар ийик.

Бистиң хоорайда узун назылыглар ол-дур. Ону дыңнааш, сагыжыңар саарзыктадып калыр боор силер. Ынчалза-даа мында улуг назылыгларга ваажок ынактар бар. Кончуг хайлыг, ук тудуглар оларның караанын мырыңай ууңда. Ынчангаштың чылыг сөстүг йөрээлин салып орарлар болгай. «Назыңар ам-даа узун болзун. Амыр-тайбың удуңар-ла, дыштаныңар-ла!» — деп аан.

Таңдызынче көрүп алгаш, чажыын чажып, дагыын кылган кымнар деп? «Шагонартяжстрой» трестиң удуртукчуларындан айтырып алыңар. Олар-ла тодаргай харыызын бээрлер. Жилерн ам чанар дээш! аныраL дилеп турарлары ол-дур. Олар Хайыракандан эртен кээрде база улуг бергелерге таваржыр. Бичии автобуска дортен-бежен кижи мурнун булаажып кирерлер. Күштүглерп-ле олуруптар болдур эвеспе.

ШАГААН-АРЫГ КАНЧАП ЧЕДЕР

Арар, турар деп чүве билбес турган аъттыг Мергелдей мындыг айтырыг дыңнааш, кайгаар боор силер. Таакпы тыртым хире болбаанда, Шагаан-Арыг хоорайга чеде тутсу берген турар болгай силер але. Адырам, Кызыл биле Шагаан-Арыг аразы чеже километрил? Ыра-ак! Эйлиг-Хем, Хайыраканга чедир чүү хирел? Хоорткен деп бодай бербеңер. Район төвү биле ук суурлар аразы суг чажым черлер чүве. Эң-не чоок суурлар-даа ол. Ынчалза-даа оларның чурттакчылары район төвү-биле харылзажырынга улуг бергелерге таваржы бергилээр. Чер аразы чоок болган тудум, чорук улам кевүдээр.

Топ биле бо суурлар аразында аргыжылга чок дивейн тур мен. Эртен, кежээ автобус халып турар. Хүнде ийи катап аргыжылга бар-дыр. Оон ыңай чүү херегил деп шугулдаарлар база турур болур.

Хайыракан суур — районда база бир хөй чурттакчылыг черлерниң бирээзи. Кандыг чоруктуг кижи чогул! Райкүүсеком бажыңының чанында орук аксында бичии шолчүгеш бар. Ону хайыраканчылар «Куруг түрбес» деп адап алган. Ынчанмайн канчаар! Эртен даң бажынзан орай кежээге чедир аңаа кижи үзүлбес. Эрткен дүшкен машиналар, доскан — «бадылаан» кижилер-дир. Эртен сес шакта келген чорук кижилерн ам чанар дээш! аныраL ...

Хайыракан биле Шагаан-Арыг аразынга дүштеки шактарда бир рейс чорун турарын суурнуң чурттакчылары неге чадап каан.

Эйлиг-Хем суурну төптен чүгле хем чарып чыдар. Хемни машина кежип турар апаарга, чон амыраар. Хүнде баар, кээриниң автобузу бар. А улуг-хүн, суббота хүннеринде автобусту ынаар барбас кылып кааны кайгамчык. Эмчилээр, хоорайда школада өөренип турар ажы-төлүнгө ужуражыр дээш, черле кижилерде кандыг херек чогул? Садыг-найма-даа кылып ап болгай-ла. Ындыг чорук кижилери ажыл шагында аргыжып турар. Дыштаның хүнде хоорай ууңче көрүп алгаш, улуг тыныш олурардан өске арга-корга чок. Эйлиг-Хемче машина-балгат шуужуп турбас чер болдур эвеспе, эргим Мергелдей.

Буянныг Мергелдей, бо суурларның чурттакчыларынга дузадан кадып көрүңерем!

Д. СОЛААН-ООЛ.

ТВ

ФЕВРАЛЬ 23-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң хүнүнге. Док. фильмнер. 9.05 — М. Глинканың симфониктиг миниатюралары. 9.35 — С. Михалковтуң маадырлары экранда. «Соморро». 10.40 — «Тпилекчилер». ССРЭ-ниң Камгалал министерствозунуң Подольск архивинде дилээшкин ажылының дугайында. 11.25 — И. Стадиюк. «Ак майгын». Фильм-шии. 13.10 — УССР-ниң алдарлыг артизи А. Иванов ырлаар. 13.35 — «Тиилеттирбес болгаш ат-алдарлыг». Шүлүглелдиг композиция. 14.05 — Орус чугаа. 14.35 — «Төөгүнүң кичээнгейиниң». Тележурнал. 15.20 — Тюменьниң орус улусчу хөгжүм херекселдериниң секстеди ойнаар. 15.40 — Төрээн чуртун камгалаары — совет кижиниң ыдыктыг хүлээлгези. 16.05 — ТТ-ниң экранынга бир дугаар. Уран-чечен фильм. «Бөрү ниң-биле». 17.35 — Медээлер. 17.50 — «Хармылаңар, горнистер!» 18.20 — Бөгүн — Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң хүнү. ССРЭ-ниң камгалал министриниң оралакчызы — кол инспектор, Совет Эвилелиниң Маадыры, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, армия генералы И. М. Третьяковтуң чугаазы. 18.35 — «Кадээ ажыл-агый билиглериниң университеди». Колхоз, совхозтарга материалдыг идиг бериишкиниң системазын сайзыраңгайжыдары. 19.20 — Бөгүн делегейде. 19.35 — ТТ-ниң экранынга бир дугаар. Уран-чечен фильм. «Лейтенант Климовтуң шыны». 21.00 — «Үе». 21.35 — Силерни ССРЭ-ниң Камгалал министерствозунуң бирги тускай үлегерлиг оркестри чалап тур. 23.10 — Бөгүн делегейде. 23.20 — 23.55 — «Мээң ыдыктыг Төрээн чуртум...». Москва чоогунда пушкинчи черлер-биле.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Ээп келгени». Эртемтайылбырлыг фильм. 9.35 — М. Ю. Лермонтовтуң хосталгага ынак шүлүк чогаалы. 8 класс. 9.05 — Совет тураскаал болгаш портрет скульптуразы. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Информатиканың болгаш саналга техниказының үндезиннери. ЭСМ-ниң ажылының физиктиг принциптери. 10.35 — 11.50 — Музыка. 5 класс. Н. А. Римский-Корсаковтуң «Харжыгаш» деп операзы. 11.05 — Кадээ ажыл-агый билиглериниң университеди. 12.20 — «Кырган ашак, кадай чурттап чораан». Уран-чечен фильм. 14.10 — 14.15 — Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10 — «Даймычы аалдар». Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң хүнүнге тураскааткан Читаның, Бурятияның, Иркутскиниң болгаш Кызылдың телевидение студияларының девискээр программазы. 19.00 — Киножурнал. 19.10 — Телемедээлер. 19.20 — «Азия тову». Программада: Медээлер. «СЭКП-ниң XXVII съездиниң шиитпирлерин — амыдыралга». Коллективтиг кероэни шиңгээдип алырының айтырыгларының дугайында Тыва АССР-ниң Агроүлетпүрүкүрүкомунуң план килдизиниң начальниги Ю. Н. Хлыбов-биле интервью. «Бөгүн — Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң хүнү». 19.50 — Чарлаалар, реклама.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — «Делегей панорамазы». 21.00 — «Үе». 21.35 — В. Коновалов, Д. Асанова — «Чаргы-чаалы ажы-төлү». Телешии. 22.50 — 23.25 — «Михаил Сомов». Камгалап алышкын экспедициязының хрониказы». Док. фильм.

Редакторнуң оралакчызы
К. К. САТ.

КИНО

ФЕВРАЛЬ 22-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: Киносборник № 158 11.20, «Прости» 13.10, «Пломбум, или Опасная игра» 16.50, 18.40, «Постарайся остаться живым» 9.30, 15.00, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: Киносборник 9.20, 12.40, «Потерпевшие с Лигурии» 11.00, 14.00, «Нейтральные воды» 15.40, 17.40, 19.40 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «На графских развалинах» 12.00, «Все против одного» (2 сериялыг) 13.40, 16.30, 19.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Бродяга» (2 сериялыг) 10.00, 13.10, 16.20, 19.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Детство Бемби» 14.00, «Сокровища византийского купца» 15.30, 17.30 шактарда.

ШЫН
Адрезивис: 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлегтүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтериның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга авазы.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3436.
ТС — 00548.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 47 (13347) | 1987 чылдың февраль 24, вторник | 1925 чылдан үнгезилеттинген | Өртээ 3 көпеек.

Эстон ССР-ниң партия, совет болгаш ажыл-агый активи-биле ужуражыышкынга

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чугаазы

Эргим эштер! Мен силерге партия Төп Комитединиң өмүнээзинден чүректиң ханызындан байыр чедирип, партия эстон республика организациязының активи-биле ужуражыр аргалыг болганымга бодумнуң сеткил ханышкылыымны илередирин күзеп тур мен. Мээң силерниң республикаңарга аян-чоруум дооступ турар. Ол кыска болган, ынчангаш маңаа база катап кээр күзел тургустунуп келген.

Силерниң республикаңарга кыска үениң иштинде бээн болгулаан ажылчы чок-биле — партия ажылдакчылары болгаш хоочуннар-биле-даа, аныктар-биле болгаш кедээ чурттакчылар база хоорай чурттуглар-биле хөй-хөй черлерге ужуражып база беседалашканым, республиканың удуртукчулары-биле беседаларым Совет Эстонияның дугайында бодумнуң бодалдарымны, билир чүүлдеримни немээр арганы меңээ берген.

Актив-биле бөгүнгү ужуражыышкын болгаш партия кедээ районнар комитеттериниң секретарьлары-биле мээң дүүнгү беседам-даа — ажыл талазы-биле эш-өөрлериниң, партия ажылдакчыларының аразынга чугаа болган чүве төлээде, онзагай ужур-дузалыг боор турар. Чугаа болур дооста, кол темага, партия органнарының, партия ажылдакчыларының бистиң бүгү кадрларывыстың ажылынга бистиң бүгү ниитилеливистиң таварып эртери бо чугула үе-чада үезинде эде тургустунуушкунуң дугайында темага чугаа болган чүве.

Бо ийи ажыг хүннүң иштинде хөй чүүлдер чугаалаттынган болгаш парлаттынган чүве болганда, хамыктың мурнунда дараазында чүүлдү демдеглексеп каап тур мен: амгы үениң Эстониязы дээрге эң-не болбаазыраңгай ниитилел, бедик хөгжээн экономикалыг, сайзыраңгай культуралыг, эртем-билиглиг ниитилел боор турар-дыр. Маңаа бодунуң күжүнге бүзүрээр, амгы үениң эртем-билиглиг кижизи-биле ужуражыр сен. Бо дээрге, эң-не кол, эң-не улуг сонуургаан чүүлдерим ол-дур.

Ол бүгү —Октябрьның социалистиг революциязының соонда бистиң партиявыстың чорудуп турар канчаар-даа пажок улуг ажылының түңнели-дир. Ол дээрге республиканың партия организациязының, партия активиниң ажыл-чорудулгазының база түңнели, Совет Эстонияның ажылчы чонунуң үндүрген күжүнүң түңнели-дир.

Херек кырынга алырга-даа, Эстония экономиктиг, социал бурунгаар депшилгениң, чоннуң угаан-бодал өзүлдезиниң бедик деңнелдеринче үнген боор турар. Мен ол дугайын чугаалапкаш, чүс ажыг улустарның болгаш биче-даа улустарның чурттап турары бистиң хөй националдыг чуртувуста херек кырында бүгү чүүлдер болгаш бүгү байдал делегейниң өске чурттарындан кайы хире онзаланып турарын бодаан мен.

Буржуаз тургузуг национал айтырыгын шиитпирлээр аргазы херек кырында чок боор турар. Национал айтырыгның шиитпирлеттинмээниниң уржуундан чер бөмбүрээниң аңгы-аңгы кезектеринде, аңгы-аңгы диптеринде националдар аразының мөсилдежиишкиннери-даа, культура талазы-биле хожудаашкыны, бот-боттарын көөр хөөн чок, башкаланчак чоруктар-даа соксаваан турар. Националдар аразынга мөсилдежиишкин, национадлар аразынга бот-боттарынга удур чорук бөгүн делегейде эң-не чидиг болгаш дыка нептерээн болуушкун боор турар болбайн аан. Империализм ындыг болуушкуннарны боттарының эрге ажыктарын чедип алыр дээш, күрүнелер ниитиниң улустарын, биче-даа улустарын база бүдүн-бүдүн күрүнелерни-даа боттарының аразынга мөсилдежиринче албадап, бодунуң удурланыкчызын кошкадыр, өскелерни үптээр болгаш мөлчүүр дээш амгы империализм— «Үлежип база чагыр» дээр, эрги ёзунуң дүрүмү-биле хөделип турар.

Латвияга чоруп турар үемде-даа чугаалаан мен, силерге, маңаа база катап чугаалаксап тур мен: ССРЭ-ниң бүгү улуг болгаш биче улустарының күжениишкиннерин каттыштырганы ол улустарның бүгү сорулгаларны —политиктиг-даа, экономиктиг-даа, социал-даа, культура-даа сорулгаларын шиитпирлээр аргаларын чогум-на хөй-хөй катап улгаттырган. Бо дээрге ленинчи национал политиканың херек кырында боттанышкыны ол-дур.

Ол дугайын чугаалап тура, бис ол бүгү боду бүде бербээн, анаа-ла чайгаар болу бербээн деп чүвени хөлчок эки билир болгай бис. Ол чорудугну — нацияларның чечектелиишкининиң, оларның эки тура каттыжылгазының, кайы-кайызынга сонуургалдыг кады ажылдажылгазының чорудуун — Коммунистиг партия доктаамал углап-баштап, үндезини болза улустарның чүгле хоойлу ёзугаар эвес, а херек кырында дең эргезин, оларның хостуг болгаш бүгү талалыг хөгжүлдезин хүлээп көөрү боор турар ленинчи национал политиканы хажык чок боттандырганы-биле хандыртынып келген.

Бо өндүр улуг херекке алдагдалдар-даа, частырыглар-даа (ону бис база билир бис, чажырбайн, утпайн турар бис) турганы билдингир болгай, харын-даа нарыдаашкыннар бээни турду. Ынчалзажок ол бүгү Совет Эвилелиниң улуг болгаш биче улустарын каттыштырар талазы-биле партияның үре-түңнелдиг ажыл-чорудулгазының кол түңнелин өскертпейн турар. Бөгүнде Совет Эвилелин тургузуп турар улустарның өндүр улуг дем каттыжылгазының түңнелдерин ол өскертпес.

А кол чүүл болза, улус бүрүзүнге, социалистиг тургузуг үезинде ооң социал, культура болгаш национал хөгжүлдезинге делгем аргалар хандыртынган күчүлүг, хөй националдыг, чечектелип турар күрүнени тургусканывыс боор турар.

Бис дыка хөй чүүлдерге анаа-ла чаңчыгып, ону алачайгаар чүве ышкаш кылдыр көрүп өөренип калган бис. А ол дээрге херек кырында алыр болза, шуут-ла ховар дээн чүүл-дүр —бистиң Совет Эвилеливис аан. Бис шуптувус үзүлбес доң-биле доңнашкан бис.

Ооңа чадаарда Эстонияның өске республикалар-биле холбаа-харылзааларын азы ол харылзааларның чүгле чаңгыс талазын — экономиктиг талазын ап көрээлиңер. Ол дээрге өске байдалдарга чогум-на дыка хөй күрүнелерге шиитпирлеттинип шыдаттынмас ындыг харылзаалар ол болгай.

Бөгүнгү Эстония чурттуң улус ажыл-агый комплекизинге элээн улуг салыышкынны киирип турар деп мооң мурнунда-ла чугаалаан мен. Чурт республикадан камгалал үлетпүрүнүң-даа, хамааты машина тудуунуң-даа, чиик үлетпүриниң-даа продукциязын, аъш-чем барааннарын-даа ап турар. Девискээрлер аразынга саарылганың сөөлгү сан-түңнеринден алгаш көөрге, Эстонияның салыышкынын 2.5 миллиард рубль хире түңнүг кылдыр санап турар.

Бо кончуг улуг көргүзүглер-дир. Ынчалзажок ол айтырыгның чүгле чаңгыс талазы, бүгү-ле тудушкак харылзааларның чаңгыс талазы-дыр деп чугаалап болур.

Өске талазы чүл дээрге, Эстония ниити-эвилелдиң курлавырларындан одаар чүүлдүң, прокаттың, машина тудуушкун кылыгларының, химия продуктуларының, хеп аргыыр чиг эттиң, чемишчидилгелерниң, тарааның болгаш өске-даа продукцияның хөй хевирлерин ап турар-дыр. Бо саналганың көргүскени-биле алырга, ниитизи-биле 3 млрд. рубльдиң продукциязын ап турар. Бистиң хөй националдыг чуртувустуң амыдыралының боттуг херечизи ол-дур.

Эң кол чүүл бистиң чуртувустуң бүгү улустарының келир үеже бүзүрелдии-биле көрүп турарында. Оларның бердинген күш-ажылы, ажыл-херээ идегелдиг, чүге дээрге олар перспективтиг политикалыг, стратегиялыг. Маңаа холбаштыр СЭКП-ниң XXVII съездизиниң чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринче ажылдап кылган угланыышкынын чугаалап тур мен.

Бо бүгү дээрге, эштер, Совет Эвилелиниң улустарының кайгамчык улуг чедиишкиннери-дир. Ийи байдалдың, чылдагааның ужурундан ону чугаалаксап тур мен. Чүге дээрге, бирээде, совет Эстонияга бир дугаар келгенимден, ооң чону-биле саналонал солушканымдан сагыш-сеткилде арткан чүүлдер хөй. Ийиде, юбилейлиг чыл, Октябрьның 70 чылынче кирген бис, ынчангаш бистер эрткен төөгүвүсче хая көрнүп, бистиң ниити демиселивистиң кандыг боор турганын база катап шүүштүр бодап, ооң түңнелдерин үндүрер болгаш келир үеге кичээндириг кылдыр хүлээп алыр ужурлуг бис. Бистиң күрүневистиң хөй националдыг хөгжүлдезиниң эрткен оруундан — Владимир Ильич Ленинниң эгелээн улуг херээн уламчылаар, совет улустарның найыралын быжыглаар болгаш күштелдирер, кара чаңгыс шын үндезин — интернационализмниң баазазынга националдар аразының харылзааларын улам ыңай сайзыраңгайжыдар деп түңнелди кылыры бистерге маргыш чок болур боор.

Бодумнуң бодалдарымның база түңнелдеримниң, бистиң ажылывыстың амгы үе-чадазынга хамааржыр хөй-хөй чүүлдерниң дугайын Латвияга-даа, Эстонияга-даа чугаалаан мен. Биске, партия ажылдакчыларынга, эң чугула чүүл — Пленумнуң дугайында, бистиң угланыышкынывыс дугайында, бистиң аргаларывыс дугайында ажылчы чон канчаар бодап турары болур, ол база-ла кончуг солун чугаалар болган. Мен бодап көөрүмге, бистиң кижилеривистиң медерелинде ханы өскерлиишкиннерни херечилеп турар — бистиң чуртувуста партияның удуртулгазы-биле эде тургустунуушкунче шугумну боттандырар талазы-биле боор турар бүгү чүүлдерже улуг сонуургалдың дугайында бодумнуң бодалымны хамыктың мурнунда чугаалаксадым. Хөй-хөй саналдар болгаш сүмелер кээп турар. Бистиң улузувуста чүгле республика эвес, а ниити күрүне чергелиг кайы хире хөй солун, үнелиг, бодамчалыг чүүлдерниң чыылганын кижи кайгаар-дыр деп чугаалап болур мен. Совет ниитилелдиң бүгү амыдыралын демократчыдарының калбак оруу-биле чорупканывыс — бистиң ол кылган чүүлүвүс шынныг дээрзинге силерге маңаа чорап тургаш, база катап ханы бүзүредим.

«Бижик билбес кижи политикадан дашкаар турар» деп Ильичиниң кайгамчык состерин сактып көрээлиңер. Ынчалза-даа, эштер, бистиң чуртувуста чоннуң эртем-билии кайы хире-дир, көрүп көрүңер даан. Бо дээрге делегейде эң-не эртем-билиглиг чон болуп турар эвес ыйнаан. А социализмниң байдалдарының үезинде оларда политиктиг улуг дуржулга мөөңнели берген.

Чогум-на мону силерниң-биле бистер медереп билир, миниир болгаш мындыг түңнелди үндүрер ужурлуг бис: ниитилелди шимчээшкинче киирер, бистиң планнарывысты күүседип алыр, чаа бедиктерни чедип алыр дээр болза, бөгүн бисте чүгле чаңгыс орук бар, бистиң социалистиг демократиявысты калбартыр херек. Ол дээрге бистиң планнарывысты күүседириниң магадылалы-дыр, ол дээрге эрткен үелерде экономикага-даа, угаан-бодал-даа адырынга, социал-даа байдалга шыңгыы чидириглерге чедирип келген чүүлдерни катаптавазының магадылалы-дыр. Бистер демократияны хамыктың мурнунда удуртукчу партияның бодунга хөгжүдер ужурлуг бис.

Ооң-биле холбаштыр К. Г. Вайнонуң болгаш өске-даа эштерниң чугааларын сонуургал-биле дыңнап алдым. ТК-ның январь Пленумунуң түңнелдеринге хамаарыштыр республиканың партия организациязында ханы угаап бодаашкынның болгаш түңнелдерниң чорудулгазы чоруп турарын билип тур мен.

Мурнувуста ам-даа пленумнар, активтер, коммунистерниң хуралдары бар. Ынчангаш бистер партия Төп Комитединге мооң мурнунда боор турганы ышкаш пленумну кым-на мурнай эрттириптерил деп кандыг-даа мурнун былаажырының херээ чок дээрзин сүмелээн бис. Январь Пленумунга чугаалаан чүүлдерни чүгле катаптаар дээш эвес, харын-даа партия организациязының ажылдап турары тодаргай байдалдарга дүүштүр ооң бүгү идеяларын болгаш айтыышкыннарын шуут боттандырар кылдыр бодап алганы угаадыглары-биле, бодап алганы саналдары-биле пленумнарга келири, коммунистерниң партия хуралдарынга келири чугула.

Бөгүнгү ужуражыышкынга дараазында айтырыгга — январь Пленумунуң шиитпирлерин болгаш эде тургустунуушкунуң сорулгаларын боттандырарынга партия райкомнарының болгаш хооркомнарының, район звенозунуң кадрларының ролюнуң дугайында айтырыгга силерниң кичээнгейиңерни хаара тударын күзээн ийик мен.

Бо тема дугайында чугаа партияның кедээ райкомнарының секретарьлары-биле дүүнгү ужуражыышкынга-ла бисте эгелей берген. Олар мында киржип турарлар. Райкомнар секретарьларының чугаалары чамдык чүүлдер талазы-биле сагыжымга арай четпээнин ажыы-биле чугаалап тур мен, эргим эштер. Чуртта эде тургустунуушкунуң хамызын база калбак хемчээлдиин болгаш республика деңнелинге, харын-даа ылаңгыя бистиң партиявыстың район болгаш хоорай звенозунга ооң салып турары негелделерин ам-даа бүгү кижи медереп билбээн-дир деп бодап тур мен. Оон мынчаар бодадым: республиканың партия организациязы, ооң хоорай болгаш район комитеттери, кадрлары чамдык айтырыгларның талазы-биле экономика адырларынга ажылдың чаа арга-хевирлеринче шилчиишкининиң эргежок чугулазын өскелерден мурнай угаап-билгени-биле ол холбаалыг эвес ирги бе. Чижээлээрге, бис база партия Төп Комитединиң шугуму-биле силерниң республика парторганизациязын деткип келдивис. Мээң бажымга ам мындыг бодал кирип келди — ол бүгү силерни эде тургустунуушкунну шагда-ла эгелээн бис деп түңнелге чедирип келбээн ирги бе.

Ол шуут дорт түңнел эвес-тир. Партийжи эш ёзузунуң аайы-биле силерниң мурнуңарга ажыы-биле чугаалап турарым бо. Ол дээрге мээң мурнумга тургустунуп келген дүвүренчиг бодалдар, сагыш човаашкын-дыр, ынчангаш ону силерниң-биле ажыы-биле үлежип турарым бо. Бир эвес силер, эргим эштер, республиканың Компартиязының Төп Комитединиң деңнелинге, партия хооркомнарының болгаш райкомнарының деңнелинге алызы-биле чурт эде тургустунар ужурлуг, а биске ол дээрге элээн ажып эртинген орук деп түңнелге келген болзуңарза, ол дээрге дыка шын эвес бодал, харын-даа оон арттыр чугаалаар болза — частырыг болур ийик.

СЭКП-ниң стратегтиг угланыышкыны, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринче шугум болгаш эде тургустунуушкунуң эргежок чугулазы-биле тодараттынган бистиң демиселивистиң эге туруштарынга ээп кээр мен деп дүүн-не аазаан мен деп дем чугаалаадым. Бистиң экономикавыстың, социал политиканың, политиктиг системаның, социалистиг демократияның ажыл-чорудулгазының үндезиннеринге хамааржып турар ханы болгаш улуг хемчээлдиг айтырыгларның дугайында болгаш, эң сөөлүнде, эде тургустунуушкунуң шиитпирлиг күжү, ооң чедиишкинниг болурунуң магадылалы боор турар партияның бодунуң амыдыралының база ажыл-чорудулгазының дугайында чугааның чоруп турары бо. Алызы-биле алырга, бүгү кижилерге бо хамааржыр, эштер.

Эде тургустунуушкунга ат чодуп тургустунганының херээ чок, мооң мурнунда чаңгыс эвес удаа чугаалап турганым ышкаш, арын каастаашкыны, чартык хемчеглер, азы өскээр чугаалаарга, малгаштаар болгаш шеверлээр ажылдар-биле кызыгаарлаттынып болбас. Чок, эштер, бистиң бүгү социализмниң чаа бажыңывысты быжыглаар улуг ажылдарының, бистиң социалистиг демократиявысты быжыглаарының болгаш чаартырының дугайында чугаа чоруп тур. Мээң бүгү чугаалаан чүүлдеримни эң шыңгыызы-биле бодап, угаап көөрүңерни дилеп тур мен.

Амгы үеде райком политиктиг удуртулганың органы кылдыр ынчаар ажылдаар ужурлуг. Ол дээрге экономика дээш, ниитилел амыдыралының өске-даа адырлары дээш харысалганы оон дүжүрүп турары ол эвес-тир. Чамдык черлерде ол чүгле кандыг-ла-бир арыг политика ажылы чорудар ужурлуг деп биле берген-даа чадавас. Партийжи органның бодун политиктиг удуртулганың органы кылдыр ынчаар көргүзер ужурлуунуң дугайында чугааның чоруп турары бо. Райком ажыл-агый удуртулгазының органы болбас ужурлуг —ону билип алыры чугула. Ол ооң хүлээлгези эвес-тир. Ол дээрге эргелеп башкарылга органнарының хүлээлгези. Ону чорударынга бисте социализмниң байдалдарынга тургустунуп быжыккан бүгү угланыышкыннарга тускай органнар бар: ол дээрге Советтер-даа болгаш ажыл-агый органнары-даа, бир эвес кедээ черлерге хамаарыштыр чугаалаар болза, агроүлетпүр комплекстери-даа, ол дээрге кадык камгалал, улус өөредилге органнары-даа, үлетпүр, тудуг, улус ажыл-агыйының бүгү адырларының удуртулга органнары-даа-дыр. Адак сөөлүнде, бисте ажыл-чорудулгазының аайы-биле тускай адырларлыг болгаш боттары салдар чедирер ужурлуг черлерлиг хөй-ниити организацияларның бүдүн системазы-даа бар.

Бо бүгү хөй янзы системаны доктаамал удуртуру болгаш ооң идепкейлиг ажыл-чорудулгазын хандырары — партия комитеттериниң сорулгалары ол-дур. Эде тургустунуушкунуң чорудулгазынга оларның боттуг киржилгезин, боттуг салыышкынын хандырары боор турар. А ону кылырда партия органының ат-алдарын-даа, ооң ажыглап турары методтарын-даа ажыглаар херек.

Райком демократчыдылганың чаа чедимчелиг талаларын ажыглавышаан, кадрларны шилип алырын болгаш таарыштыр тургузарын, кадрларның кижизидилгезин боттандырып, чогуур органызакчы болгаш идеологтуг ажылды чорудуп тургаш, бүгү-ле чорудулгаларга, бүгү-ле организацияларга салдар чедирер. Күш-

(Уланчызы 2-ги арында).

СЭКП ТК-ГА ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАЛ

Февраль 20—21-де СЭКП Төп Комитединге эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының, партия крайкомнарының болгаш обкомнарының чанында партийжи контроль комиссияларының даргаларының чөвүлел хуралы болган. Оон ажылынга ол ышкаш чамдык партия округкомнарының, хооркомнарының болгаш райкомнарының чанында, ниити-эвилел болгаш эвилел-республика министерстволарының болгаш күрүне комитеттериниң парткомнарының чанында, улуг-улуг бүдүрүлгелерниң болгаш каттыжыышкыннарның райком эргелерлиг парткомнарының чанында партия комиссияларының даргалары, ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң политорганнарының чанында партия комиссияларының харысалгалыг секретарьлары база киришкеннер.

Чөвүлел хуралдың ажылынга СЭКП ТК-ның секретары Г. П. Разумовский, СЭКП-ниң Төп ревизия комиссиязының даргазы И. В. Капитонов, СЭКП ТК-ның чанында Партийжи контроль комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң, ВЦСПС-тиң, ВЛКСМ ТК-ның, СЭКП МХК-ның болгаш МК-ның, ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң улусчу контроль комитеттериниң, ССРЭ-ниң Прокуратуразының, ССРЭ-ниң Дээди судунуң харысалгалыг ажылдакчылары, өске-даа төп организацияларның болгаш ведомстволарның, парлалга органнарының төлээлекчилери база киришкеннер.

Үениң негелдезинге дүүштүр партийжи контрольду эде тургузарының дугайында илеткелди СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның чанында Партийжи контроль комитединиң даргазы М. С. Соломенцев кылган.

Бо чөвүлел хуралдың сорулгазы болза, эде тургустунуушкунуң байдалдарында ажылдың дуржулгазы-биле солчуру, партияның XXVII съездизиниң, ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң айтышкыннарынга дүүштүр сорулгаларны чугаалажып көөрү болурун илеткелчи демдеглээн. Контроль органнарының ролюнуң чоокку эрткен үеде кошкааганы-биле холбаштыр Пленумга кылдынган шүгүмчүлелден бистер шыңгыы түңнелдерни кылыр ужурлуг бис. Партияның контроль органнарының совет ниитилелдиң хөгжүлдезиниң эң чугула айтырыгларын шиитпирлээринге улам дээштиг киржириниң оруктарын айтыры эргежок чугула боор турар.

Боттарының ажылы колдуунда-ла ханы эвес хыналдалар-биле кызыгаарлаттынып, азы-бүрү хомудалдарны болгаш амыдыралда аап-саап четпестерин көөрү-биле ойлежип турган. Контроль органнарының ролюнуң кошкааган чоруу чоокта чаа эрткен үеде кадр политиказынга турган шыңгыы четпестерниң чылдагааннарының бирээзи болганын ТК-ның январь Пленумунга демдеглээн.

Партийжи контроль органнарының эң чугула сорулгазы болза, партияның шиитпирлерин күүседип турарынга дээштиг хыналданы хандырары, оларның контроль ажылын экижидери боор турар. Партияның контроль органнары эде тургустунуушкунуң, дүргедедиишкиниң чоруп турарынга дээштиг контрольду, социал-экономиктиг депшилгениң кол-кол угланыышкыннарынга, партия, күрүне, ажыл-агый, хөй-ниити амыдыралының участок бүрүзүнге кадрларның ажылынга контрольду организастаар хүлээлгелиг.

Партияның болгаш чазактың шиитпирлерин күүседири, партийжи болгаш күрүне сагылга-чурумун сагыры дээш, партийжиниң арыг болгаш ак сеткилдиг овур-хевирлиг болуру дээш кадрлардан, бүгү-ле коммунистерден негелдени күштелдирери чугула.

Бүдүрүлгениң интенсификациязы, машина тудуушкунун болгаш эртем-техниктиг депшилгени хандырар өске-даа адырларны мурнадыр хөгжүдери дээш коммунистерниң харысалгазын чер болганга бедидер херек. Бүдүрүлгелерни, каттыжыышкыннарны болгаш бүдүн-бүдүн адырларны-даа долу бот-орулга-чарылгаже болгаш боттарын боттары акшаландырарынче шилчидип турарының байдалдарында удуртукчу кадрлардан негелдени күштелдирген турар ужурлуг. Экономиктиг быраларны ажыглаарынга, бүдүрүлгени эргелеп башкарарын демократчыдарынга-ла шаптыктап турар бүгү чүүлдерни илередип, чайладыры чугула. Улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларынга, ылаңгыя продукцияны күрүнениң хүлээп алырының байдалдарында ажыктыг чорукту улгаттырар болгаш шынарны экижидер талазы-биле коммунистерниң ажылынга контроль айтырыгларын комиссияларның планнарынга долузу-биле тургузары эргежок чугула боор турар.

Партияның социал политиказын боттандырары дээш контрольду бүгү-ле адырларга, чурттуң бүгү-ле республикаларынга болгаш девискээрлеринге хажык чокка база сорулгаже чүткүлдүг кылдыр чоруткан турар ужурлуг деп онзалап демдеглээн. Күш-ажылчы эвес орулга алыр чорукка удур демиселдиң талазы-биле шиитпирлерни күүседип турарын-даа доктаамал кичээнгейге алыр, ооң-биле чергелештир ол херекке хажыы эттире бээр чорукту болдурбайн, хуузунда байырын бодаар чүткүлдерни шыңгыызы-биле үзе шавар.

В. И. Лениниң сөзү-биле алырга, «коммунистерниң адын мегелеп ажыглавышаан, херек кырында коммунистиг эвес, а дүжүметсиг, даргазыраксыыр политиканы чорудуп турар» ындыг кижилерге хамаарыштыр эң-не шыңгыы хемчеглерни партийжи контрольдуң органнары алыр хүлээлгелиг. Чижээ, ССРЭ-ниң Тудуг материалдар министерствозунуң аппарадынга партийжи контроль удуртулганың дүжүметсиг стили-биле таварышкан, ол министерстводан 1986 чылдың дургузунда бүдүрүлгелерже база организацияларже 240 муң ажыг дужаалдарны, айтыышкыннарны, чагааларны болгаш телеграммаларны чоруткан болган.

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселдиң айтырыгларын илеткелде база илереттинген. Партияның Башкир, Тюмень, Ворошиловград болгаш чамдык өске-даа обкомнарының чанында партийжи контрольдуң комиссияларын арагалаашкынга база алкоголизмге удур демиселди кошкаткаыы дээш шүгүмчүлээн. Дыка хөй черлерге арагалаашкынга удур демисел чорудар деп сылдагалап алгаш, арага аймаан талон-биле садар кылдыр тургускан, ол болза садыгның чурумун каржызы-биле хажыткан чорук болуп турар. Партийжи контрольдуң органнары ол чорукту чер-черге тодарадып көөр болгаш чогуур хемчеглерни алыр хүлээлгелиг. Партияның шугумун амыдыралга чедиишкинниг боттандырар, амыдыралдың арага ишпес овур-хевирин бадыткаар дээш бүгү-ле чүүлдерни кылыры эргежок чугула.

Оон ыңай М. С. Соломенцев партийжи хүрээлеңнерниң арыг болурунуң уставчы магадылалдарын бүгү хемчег-биле хандырарының, кадр политиказын чорударынга, чогумчалыг эвес фактыларга, ылаңгыя националистиг илереэшкиннерге удур демиселге коммунистерниң авангардчы ролюн күштелдирериниң эргежок чугулазынга доктааган. Кадрлар-биле ажылдың, оларны шилип алырының, таарыштыр тургузарының болгаш кижизидериниң ленинчи принциптериниң чурттуң чамдык черлеринде хажыдып турар чоруктарының фактыларын ажыы эрттирип болбас.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң адресинге чорутган коммунистерниң дилег-хомудалдарын көөр ажылдың түңнелдериниң талазы-биле партияның сагылга-чурум практиказын илеткелде анализтеп көрген. Дилег-хомудал кииргеннерге кичээнгейлиг болуру оларның үүлегедиглерин принципиалдыг база негелделиг көөрү-биле дүүштүрген деп демдеглээн. Ооң-биле чергелештир персоналдыг херектерни чугаалажып көөрүн ёзу барымдаалаарының таварылгалары дыка хөй республикаларның болгаш областарның партия организацияларынга бар болуп турган. Чамдык партия комитеттери удуртукчу коммунистерни партияның эге организацияларының мурнунга харысалгалыг болурундан, адаандан шүгүмчүлээриңден мурнуку хевээр чайладып ап турар чоруктар бар.

Сорулгаже чүткүлдүг болур чорук, контрольдуң кол айтырыгларынга кичээнгейни мөөңнеп билири хөй-хөй парткомиссияларда ам-даа четпес болуп турар. Чамдык партия комитеттери оларның ажыл-чорудулгазының кавызын шыназыттынмаан черге кызыгаарладып, чүгле партияга хүлээп алыышкынның, персоналдыг херектерниң, хамаатыларның чагааларының база медеглелдериниң дугайында айтырыгларны чугаалажып көөрү-биле кызыгаарлап турар. Партия эге организацияларының ажыл-чорудулгазын контрольдаар талазы-биле комиссияларынга тодаргай дузаны чедирери негеттинип турар. Ооң-биле холбаштыр СЭКП ТК-ның чанында ПКК-ның аппаратынга чагааларны база дилег-хомудалдарны сайгарар ажылды илеткелде шүгүмчүлээчи ёзу-биле көрген. Коммунистер болгаш партия кежигүнү эвестер Парконтрольдуң комиссиязынга улам-на хөйү-биле дилег-хомудалдарны киирип турар апарганы чаңгыс болуп бар чыдар. Сөөлгү үениң дургузунда ажылчы чоннуң медеглелдери-биле дыка хөй министерстволарның, ведомстволарның, бүдүрүлгелерниң, организацияларның, эртем-шинчилел институттарының, дээди өөредилге черлериниң ажылында шыңгыы четпестер илереттинген.

Шүгүмчүлелди кызып кыйгаан дугайында чагаалар онза кичээнгейни негеп турар. Парлалгага үнген шүгүмчүлелдиг чүүлдерни чамдык министерстволарның, ведомстволарның, партия комитеттериниң удуртукчуларының дуй шавар дээн оралдажыышкыннары-биле канчап-даа эптежип болбас. Ындыг турбуже, Украинаның Компартиязының ТК-зының болгаш элээн хөй обкомнарының чанында, Туркменистанның Компартиязының ТК-зының чанында, партия Иркутск обкомунуң чанында партийжи контрольдуң комиссиялары шүгүмчүлелди кызып кыяр, социалистиг хоойлужудулганы хажыдар чоруктарының фактыларын анаа эрттирип тургулаан.

Партийжи контроль органнарының ажылының стилин болгаш методтарын эде тургузарының, ону эртемниг, планныг үндезинге улам-на улуг чергези-биле сайзыраңгайжыларының өйү келген айтырыгларын чөвүлел хуралга база чугаалажып көрген.

(СЭТА).

ЮБИЛЕЙГЕ УТКУШТУР

Туранның ыяш белеткээр пунктузунуң тракторизи О. О. Допча эрткен чылдың түңнелдери-биле районга «Мергежилиниң тергиини» атка төлептиг болган. Ооң удуртуп турары ыяш белеткекчилериниң бригадазы эрткен чылдың планныг даалгаларын бир ай мурнап дооскан болган бо чылдың эгезинден бээр ол темпилерин салбайн ажылдап турар. Ыяш ужурукчузу Сергей Саая, будук аштакчызы Олег Алексеев олар күш-ажылга шылгарап, мурнакчыларның одуруун баштап келген. Январь айның планын олар 138 хуу чедир күүседкен. 393 кубометр тудуг ыяжы белеткээр тургаш, 542 кубометр ыяшты пунктуже чүдүрүп чорутканнар.

Олег Оюновичиниң удуртуп турар коллективи бо чылга социалистиг хүлээлгелерни ап тура, беш чылдың ийи чылының планныг даалгаларын Улуг Октябрьның 70 чыл юбилейинге чедир күүседирин хүлээнген. Аргадан ыяш үндүр сөөртүп турар чолаачылар мурнакчыларның үлегери-биле ажылдап турар. Чолаачы А. С. Косолаповтуң ажыл-ижинге тураскаадыр Күш-ажылчы алдар тугу бүдүрүлгениң чанында ийи ай улаштыр көдүрүңген.

М. ШИНДЮРИНА.
пунктуның кадр килдизиниң эргелекчизи.

ЧАСКА БЕЛЕТКЕЛ

«Тыва» совхозтуң механизаторлары часкы тарылгага кедээ ажыл-агый техниказын белеткээрин шапкынчыткан. Бөгүнге чедир К-700 маркалыг күчүлүг дөрт тракторнуң бирээзин септеп алган, бирээзиниң септелгезин доозуп кырында келген болгаш Т-150 тракторларның ийизин, МТЗ-ниң бежин, Д-25 база 40 деп маркаларның ийизин эки шынарлыг септеп дооскаңнар.

Кедээ ажыл-агый машиналарының септелгезинде сес кижи ажылдап турар. Ол звено (удуртукчузу Эртине Монгуш) шалыпчы ажылдап, септелге планын 80 хуу күүседкен. Кедээ ажыл-агыйның кожуг агрегаттарынга артык кезектер чедишпейн турары-биле ажылдаарынга шаптыктаашкыннар бо-ла турар. Чижээ, тараа культураларын чажар СЗС-2.1 маркалыг сеялкаларның шимчер белери, катоктары болгаш электродтар тывылбайн турар.

Б. МОНГУШ.
Чөөн-Хемчик район.

ДҮҮН КЫЗЫЛГА

Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң 69 чылынга тураскааткан байырлыг хурал дүүн СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга болуп эрткен.

Республиканың шериг комиссариадының политиктиг килдизиниң начальниги А. А. Дербин «Тайбыңның болгаш күш-ажылдың камгалалында 69 чыл» деп илеткелди кылган.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чугаазы

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

ажылчы коллективтерниң амыдыралынга болгаш ниитилелде боот турар бүгү-ле чорудулгаларга салдар чедирериниң күчүлүг бырызы партия эге организацияларының ажыл-чорудулгазы болур. Партия эге организацияларының инициативазының, тывынгыр ажыл-чорудулгазының хөгжүлдезинге үндезилеп эде тургустунуушкунуң чорудулгазынга коммунист бүрүзүн боттуг киириштирери — бүгү күш ажылчы коллективтерни, бүгү партияны, бүгү чонну эде тургустунуушкунче херек кырынга киириштирер дээни ол-дур. Бүгү чуртту, бистиң бүгү ниитилеливисти хаара тудуп турар шак мындыг күчүлүг системалыг чаңгыс-даа организация чок. Политиктиг удуртулганың ужур-утказы-даа ол, ооң дугайында бодаар херек, шак мындыг угланыышкын-биле хөгжүдер-даа апаар.

Моон-биле холбаштыр кижи факторунуң дугайында база катап чугаалаксаан ийик мен. Ам бо тема партия ажылдакчыларының аксындан душпайн турар. Ол эки-дир харын. Ынчалза-даа багай-даа болуп магат чок, чамдык айыылдыг чүве база бар хире. Херектиң ужуру болза, а ол кижи факторун канчаар идепкейжидерил, эде тургустунуушкунга ону канчап шиитпирлиг болдурарыл деп чүвени билип алыр дээш кижи бүрүзү ам-даа чедир ажылдавайн турар-дыр. ТК-ның январь Пленумунуң кол-ла темазы ол болган болгай, эштер.

Шак мындыг сорулга-биле демократияны калбаа-биле хөгжүдүп турган, эде тургустунуушкунуң чорудулгазынга ажылчы чоннарны киириштирер талазы-биле тодаргай программаны Пленум саналдаан болгай. Ол теманы катаптап турбас мен, ол дугайты хойну чугаалаан мен. Ынчалзажок партия, ажыл-агый органнарынга, бүгү кадрларга, бүгү звеноларга, хамыктың мурнунда район болгаш хоорай звенозунга ол чаа-чаа негелделерни тургузуп турар болгаш ёзулуг-ла чаа байдалды тургузуп турар-дыр. Чогум-на ынчаш ол звено күш-ажылчы коллективтерге эң-не чоок, ажылчын массаларга эң-не чоок туруп турар. Бо эргежок чугула айтырыгларны канчаар шиитпирлээрин ден партия райкомнарының, хооркомнарының, район, хоорай звенозунуң кадрларының туружунуң дугайында, совет ниитилелди демократчыларынче угланыышкынны херек кырында кайы хире идепкейлиг, хажык чок чорудуп турарындан түңнел үндүрер апаар.

Ам байдал мындыг: политиктиг угланыышкын бар-дыр, ол чорудулгаларны калбартып чорудар тодаргай шиитпирлер, чоннуң деткимчези бар-дыр. Ынчалза-даа ажылчы чоннар-биле дорт холбаалыг партия болгаш күрүне органнарының звенолары бөгүн ажылдадып эгелээр ужурлуг бис. Чогум-на ынчангаш район болгаш хоорай звенозунуң онза ролюнуң, онза харысалгазының дугайында чугаалап турарывыстың ужуру-даа ол. Чүгле бодунга меңээргенир кижилер бо айтырыгны бодуун кылдыр көрүп, ук айтырыг колдуунда шиитпирлеттинген-дир, чүгле чамдык чүүлдерни бичии эдер херек деп чугаалап болур ийик.

Дорту-биле чугаалаар ужурлуг мен—амгы үеде бо айтырыг талазы-биле ам-даа чугаалажып, санал-оналдарны солчуп, январь Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырарының аргаларын дилеп тывар апаар бис. Бөгүнгү чигзиниишкинниг айтырыглар ам дээрезинде күштүг хевээр. Чүге дизе, бүгү чүүлдерни ханызы-биле бодап көөр ужурлуг бис. Ынчаарга даартагы хүнге безин бүзүрел чок, амгы үениң негелделерин билип шыдавас кижи оруктан шуут-ла чайлап бээр ужурлуг.

Совет ниитилелди демократчыларының сорулгазы бистиң ниитилеливистиң эң-не чугула, эң-не шыырак негелдезин болу бергенинге бистерни амыдыралдың бүзүреткени манаа. Эстонияга болган беседалардан безин илдең-дир.

Партияның районнар комитеттерининң секретарлары-биле дүүн Пайдеге болган ужуражылгага көрдүнген дыка чугула теманың дугайында база катап чугаалаар бодаан ийик мен. Ылаңгыя «Май 9-зу» колхозтуң амыдыралы-биле болгаш ажыл-чорудулгазы-биле таныжканым ол темаже мээң кичээнгейимни күштелдирген. Идепкейлиг социал политиканы чорударының чугулазынга ол ажыл-агыйның чижээ база катап бүзүредип келир-дир. Ол колхозтуң коллективиниң социал талазы-биле эки тургустунганы— ооң чедип алган бүгү-ле чүүлдериниң эң чугула үндезини-дир. Ынчаарга ол бүдүрүлге чериниң хандыртынган фондузунуң ужур-дузазын чавыс кылдыр көрүп болбас-ла бис, харын. Ынчалзажок чедиишкинниң дүлгүүрү, эге үндезини —ол дээрге бижиг турушкуг, бедик мергежилдиг коллективти тургусканы-дыр.

Ылап-ла бот-шүгүмчүлекчи болуп, кол чүүл — даартагы хүнүң дугайында бодап, аңаа дүүштүр хөй чүүлдерни кылып турар ол колхозтуң удуртукчуларының сеткил-хөөнү менээ таарымчалыг болду. Олар улам бедик планнарны социал айтырыгларны шиитпирлээри-биле, кижилериниң амыдырал байдалдарын сайзырадыры-биле ылаптыг холбаштырып турар. Ынчангаш социал айтырыгларже кичээнгей— политиктиг удуртулганың органнары болур партия органнарының ажыл-чорудулгазының эң чугула угланыышкыннарының бирээзи-дир.

Бистиң иштики политикавыстың эң чугула, стратегтиг бо угланыышкынынга өөскээш эвес чүүлдер республикада кылдынган болгаш кылдынып-даа турар-дыр. Ынчалзажок бо талазы-биле ылаңгыя чуртталга бажыңнарының айтырыының талазы-биле хоорайда болгаш көдээде ам-даа шиитпирлеттинмээн хөй айтырыгларның барын бөгүн эскердим, эштер, хамыктың мурнунда К. Г. Вайно база чугаалады.

Эде тургустунуушкунуң салым-чолунга он ийиги беш чылдың, а ол ышкаш бо, юбилейлиг чылдың планнарының кайгамчык чугула ужур-дузалының дугайында чугаалаар төлээде, бистиң ужуражылгышкынывысты ажыглаар бодаан ийик мен. Бо чылдар, он ийиги беш чылдың чылдары — бистерге эң-не берге болуп магат чок, эштер.

Ажылдавышаан, үүле-херек үезинде эде тургустунуп, улам дүрген темпилер-биле бурунгаарлаар болгаш чаа сорулгаларны шынар талазы-биле улам бедик деңнелге хары угда шиитпирлээр ужурлуг бис. Ол дээрге, бодүүн херек эвес-тир. Планнарывысты соңгаарлатпас болгаш бистиң шимчээшкинивисти ара соксадып болбас ужурлуг бис. Бистиң экономикавыстың шапкын хөгжүлдезиниң үре-түңнелдерин көөр, ону хамыктың мурнунда социал айтырыгларын шиитпирлеттинге-иңи дамчыштыр көөр аргаларны кижилерге амгы беш чылда бээр ужурлуг бис.

Бистиң экономикавысты, бодувустуң политикавысты, партия, совет, ажыл-агый органнарының ажыл-чорудулгазын эде тургузуп, эргелеп башкарарының бүгү механизмин эде тургузуп, бистиң ниитилеливисти мораль талазы-биле улам-на сайзыратпышаан, хүн бүрүңгү сорулгаларын хары угда шиитпирлээр ужурлуг бис.

Юбилейлиг чылдың баштайгы үе-чадазында үстүүшкүннер ооң-биле холбаштыр бистерни дүвүретпейн барып болбас. Материал-техниктиг хандырылганың болгаш аңаа хамаарышкан органнарының ажылының адрезинге беседаларның үезинде мээң дыңнааным силерниң талалардан шүгүмчүлелдиг саналдарны билдим. Ол дээрге, чөптүг шүгүмчүлелдер-дир.

Ынчалзажок хөй чылдаганнар мында, республиканың бодунда болуп турар. Моон-биле холбаштыр база аңаа бадыткаашкын кылдыр эрткен чылдың түңнелдерин айтыр бодаан ийик мен. Эртем болгаш техниканың хөгжүдер талазы-биле планныг даалгаларны республика күүсетпээн. Чаа продукцияны массалыг бүдүрерин шиңгээдип алыр даалганы машина тудуушкунунда дөрт бүдүрүлгелериниң бирээзи-ле күүседип шыдаваан. Силерде капитал тудугда база хөй айтырыглар бар. Бодунуң техниктиг деңнелиниң, ажыл-агый чорудулгазының түңнелдериниң талазы-биле ап көөрге, ниитизи-биле багай эвес болуп турар агроүлетпүр комплекзинде кайгамчык улуг курлавырлар бар-дыр. «Май 9-зу» колхозка болгаш өске-даа черлерге беседалар бо дугайын бадыткап көргүскен. Тараа бүдүрер талазы-биле республика хөй чылдарда чаңгыс черде хевээр турбушаан. Сөөлгү ийи беш чылдар дургузунда көдээ ажыл-агыйның кол бүдүрүлге фондулары-биле хандыртынганы барык ийи катап өскен, а олла он чылдарда продукция 12 хуу көвүдээн. Чаа өртектер силерге дуза болган. Ол эвес болза, силерниң көдээ ажыл-агыйыңар карылгалыг болур турган ийик. Бо бүгүнүң дугайында эки бодап көрүңер, эштер.

Ынчаарга Эстонияда дериг-херекселдер-биле хандырылга фондузу чуртта ортумаа-биле көргүзүглерден үш катап, а күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү — ийи катап бедик болуп турарын база эскерип көөр херек.

Боттуг байдал мындыг-дыр. Бир талазында, улуг чаалап алыышкыннар, өске талазында — кончуг улуг курлавырлар. Ол күчү ажыглап эгелээр ужурлуг, хамыктың мурнунда ажыл-агый механизмин дамчыштыр ону хөделдирер, силерниң эки шиңгээдип алганыңар бот-оруулга чарылганы коллективтиг кэрээ-биле немээр херек.

Чурт республикадан улам-на өзүп турар хемчээлдерге чоннуң херэглел бараанналарын алырынга сонуургалдыг. Силерде улуг дуржулга бар-дыр. Эки кадрлар база бар. Мээң «Марат» бүдүрүлге трикотаж каттыжыышкынынга чорааным, ол ышкаш республиканың чиик үлетпүр министри-биле мээң беседам аңаа мени бүзүреткен. Каттыжыышкынның удуртукчузу-даа, министр боду-даа бодунуң хереэн кылып, ону дүрген чорудуп шыдаар улус кылдыр олар мээң сагыжымда артып калган. Ынчалза-даа оларга база чоруур дуза болгаш деткимче херек.

Республиканың парторганизациязының активинге силерниң мурнуңарда перспективтиг болгаш агар сорулгаларны каттыштырар болгаш шиитпирлээриниң улуг чугула сорулгазы туруп турар деп чугаалаар мен. Агар сорулгалар дугайын чугаалап тура мен аап-саап ажыл дугайын чугаалавайн турар мен. Чугаа болза бүгү угланыышкыннарга болгаш бүгү көргүзүглерге бо чылдың планнарын хандырар талазы-биле ажыл-агый, органчакчы, политиктиг ажылдың дугайында болуп турар. Сан талазы-биле көргүзүглер бүгү продукцияның бедик шынары-биле, керээлер ёзугаар дужаалдаларны база көдээ ажыл-агый продукциязын белеткээриниң планнарының күүселдези-биле кады болур болбайн аан.

Силерниң республиканардан кандыг бодалдыг чанып чоруптар силер деп мээн айтырар болзуңарза, мен омак-сергек бодалдыг мен деп чугаалаар мен.

Силерниң ажылыңар-биле таныжылга, эде тургустунуушкун талазы-биле перспективаже силерниң бодалдарыңар мени сорук киирип турар. Кижилерниң сагыш-сеткилин бедидер дээш сургакчылап чоруткаш, оон чоруп турунда, бодунуң сагыш-сеткилин кедүрү берген чоруп турар апаар, мындыг база болгулаар. Мен бодап көөрүмге, ол кончуг эки чүве-дир.

Мен ужуражыышкыннардан болгаш беседалардан уттундурбас сактыышкыннарлыг болгаш бистиң чуртувустуң мурнунда, республиканың партия организациязының, бүгү республиканың мурнунда туруп турар улуг сорулганы Совет Эстонияның коммунистери база бүгү ажылчы чоннары шиитпирлеп шыдаар дээрзинге улуг бүзүрел-биле республикадан чоруп тур мен.

Партия Төп Комитединиң өмүнээзиниден силерге улуг чедиишкиннерни күзедим.

ЭДЕ ТУРГУСТУН УУШКУН: ЧААРТЫКЧЫ, ЧОГААДЫКЧЫ ЧОРУКТУ КАЛБАРТЫР

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ Эстон ССР-ге чоруп турганы

СЭКП ТК-ның Чиигине секретары Эстонияга чоруп турганының үшкү хүнүнде Таллинниң политехниктиг институдунга чораан. М. С. Горбачевтуң бо дээди өөредилге чериниң студентилери болгаш башкылары-биле беседазы республиканың комплекстиг хөгжүлдезиниң, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң чорудулгаларынга Эстонияның эртем-шинчилел потенциалын идепкейлиг киириштирериниң кол айтырыгларынга хамаарыштыр болган.

Таллинниң политехниктиг институду — эртем болгаш техниканың — эланнаарны ажылдан кылыры, чаа тудуг материалдары, бүдүрүлгени электроника-биле хандырары дээн ышкаш, мындыг адырларында кол баштакчы апарган өөредилге чери болур. Республиканың хоочун инженер дээди өөредилге чери ССРЭ-ниң УАЧД-ның болгаш делегей конкурстарының шаңналдарының эдилекчизи, эланнаар талазы-биле бүгү-делегей конференциязын база Таллинге эрттирген.

—Институтка 8 шакта эгелээр баштайгы лекцияларның коңгазы эдиңген. Бир аудиторияга экономика факультединиң студентилери-биле солун беседа эгелээн.

Силер, специалистер, экономика силерге көзүлдүр-ле чаартынып эгелей бээр үени көре бээр силер деп, М. С. Горбачев чугаалаан. Механизм чаа болур, ону эргелеп башкарары чаа, улам сайзыраңгай болур. Эртемден-политэкономнарны чогаадыкчы, улам ханы ажылче чалаанывысты манаа чугаалаарга-ла четчир. Практиканың эртемни мурнай бергенин силер көрүп турар силер, а практика эртемге үндезилеттинген көрүүшкүн-биле долу хандыртынмаанда частырыгларга болган чок таваржыр болгай. Кысказы-биле чугаалаарга, эде тургустунуушкун — силерниң хан-дамырдан тудуш херээңер, келир үелеги экономистерниң хереэ-дир.

Тыну Эйнеңуст: Аныяк специалистерниң дугайын чугаалаксаар бодаан мен. Саазын кырында бүгү чүве бар, ажыл-херекте мындыг эвес...

М. С. Горбачев: Дээди школа талазы-биле хөй документилерни белеткээн бис. Баштай угланыышкын хевирлиг доктаал күлээн алдынган. Ам дээди школа талазы-биле бүдүн комплекс үвер. Ынчалзажок бо херекте ам-даа чамдык чүүлдер талазы-биле тодараттынып албаан бис. Бөгүнгү студентилерниң саны база специалистер белеткелиниң угланыышкыны чүнүң-биле тодараттынып турарын кым-даа бисте бүзүрел шыдаваан.

Техниктиг факультеттерниң студентилеринге философия, политэкономия херек бе азы херек чок бе? деп дадагалзаар хөөннер амгы үеде ажып эртинген бе дээрзин М. С. Горбачев сонуургаан. Мен бодаарымга, делегейни угаап билиринге, боо турар чорудулгаларны билип алырынга амгы үеде ол кончуг чугула деп, ол демдеглээн.

Владимир Балт: Ол эртемнер шуут негеттинер деп санап турар бис. Олар боттары-ла солун.

Сергей Лаврентьев: Удуртур болгаш харысалгалыг эрге-дужаалче аныяк кижилерни депшидер талазы-биле кандыг-бир хемчеглер хүлээп алдынар бе, чүге дээрге амгы үеде мындыг ажылдарда колдуунда улуг салгалдың кижилери олуруп турар болгай?

М. С. Горбачев: Январь Пленумунуң утказы чогум-на олче угланган болгай деп бодап тур мен. Демократияның айтырыгларын үндезини-биле бурунгаарладыр. Ынчангаш амгы байдал үндезини-биле өскертинер. Аныяктарны болган чок-ла чагып-сургаашкын-биле кижизидип турарывысты ажыл-биле чугаалаайн. Ынчаарга эң эки школа — бүзүрел, даалга, ажыл-херек болгай. Кымның чүнү ёзулуг кылып шыдаарын амыдырал дүрген шүүп, көргүзе бээр.

Чаа ёзу-биле өөренип эгелээн бис, ынчаарга айтырыгларны чааны-биле тургускан өөредилге номнары эвээш, эрги өөредилге номнары хөй боон турар-дыр деп, Михаил Сергеевич Горбачевка В. Балт чугаалаан.

М. С. Горбачев: Ылаңгыя обществоведение талазы-биле, шын бе?

Үннер: Ийет, ийет. Шак-ла мындыг.

М. С. Горбачев: А харын-даа конкурс чарлаан болгай. Ынчалзажок онзагай талазы чүү деп. Амдызында конкурска эки саналдар чок болганындан бо херек дыка-ла эрбенниг болу берген. Ам философтар, литераторлар, обществоведтер каттыжып алган ону ажылдап кылып турарлар. Аныяктар номчупку дег, оларын салдынмайн баргы дег мындыг өөредилге номнары херек. Бир эвес ол төөгүге, бистиң боттуг амыдыралывыска хамааржып турар болгаш чедингир дыл-биле бижиттинген, эки чурук-каастаглалыг кылдыр кылдынган болза, ынчан ол эң-не солун болур. Амыдыралдан солун чогум чүү туруп болурул? Сен эки айтырыг салдың, Владимир. Азы бодуң бижиптер сен бе? Силерниң хөй нуруунар удавас ону кылыптар дээрзинге долу бүзүрелдиг мен.

Ооң соонда чугаа инженер ажылдың алдарының дугайында болган. Конструктор бюроларынга-даа база институттарга-даа олар боттарының ажыл төлевириниң фондузун өөренип көргеш, институттуң мурнунда сорулгаларны шиитпирлеп алырынга чеже кижи оларга херэглеттинип турарын боттары тодарадып алыр эргени, мындыг арганы бистер ам берип каап бис деп, М. С. Горбачев чугаалаан. Амдызында, чижээ, бо ажыл Ленинградта беш институтта эгелей берген, ам көрүп көрүңер. Чижегелей алырга безин КБ-лерде болгаш институттарда ажылдакчыларының саны үштүң бирин кызырлы берген. Идепкейлиг, ажылдап шыдаар улус артып калган, а мындыг болганда, эки ажыл доораан-на тускай эртемниглерниң ажыл төлевириниң өзүлдезинге салдар чедире берген. Ооң-биле кады оларның алдары база бедий берген.

База бир айтырыг. Кандыг-бир тодаргай сорулганы шиитпирлеп, ажылдап кылыышкынны чорудуп турарыбиле инженерлерниң, конструкторларының, технологтарның аңаа-ла саазын кырынга эвес, түр каттыжыышкыннарын тургузуп ап болур арга бар апарган. Ону шаңнал-мактаалдыг кылдыр кылып турар. Ооң кадында специалист бодунуң доктаамал ажылдаар черин камгалап арттырып алыр.

Ам стандарттар дугайында. Силер бо айтырыгны шын тургустуңар. Конструктор өске, эки көргүзүглер-биле кады, өске, харын-даа үр ажылдаар машинаны бээр ужурлуг. А аңаа мындыг приборну, мындыг карбюраторну, мындыг каңны болгаш оон-даа өске чүүлдерни ажыглаар деп чугаалап турарлар. Бо бүгү ам уэуткаттынган. Ам корум-чуруум мындыг болур. Чагыгны конструктор кылыр. Чижек кылдыр «Дон-1500» дээр комбайн ышкаш, мындыг чаа модельди ап көрээлиңер. Ол бодунун соондан металлургияны, химияны, электрониканы, гидравликаны болгаш оон-даа өске адырларны элзедип апарган. Мындыг болганда, бир эвес идея бар болза, шимчедип көрүңер. Чаа чүүл дээш содаалажыр херек. Оон башка шимчээшкин черле болбас. Ынчан инженерге, конструкторга, технологка орук аңаа-ла ажыттына бээр...

— А ажыл чок артар чорукка байдал тургустуна бербес ирги бе? —деп, студент Урно Валлнер айтырган.

— Силер-биле бисте ол кыжанмайн турар — деп, М. С. Горбачев харыылаан.— Бисте ам-даа долузу-биле четчелеттинмээн, ажылдаар черлер дыка хөй деп чүвени силер билир силер. Ийи ээлчеглиг ажылче шилчииринин дугайында айтырыгның тургустуун турар чылдагааны чүгле мында. Бир эвес бис мону кылып аптар болзувусса, ынчан чуртка үлетпүр продукциязын бүдүрериниң хемчээлин барык бүдүн чартык катап улгаттырып аптар бис. Чүгле ынчан бистер кижилерге хөй-ле хостуг үене бээри-биле ажылчын хүнну, ажылчын неделяны кызырарының дугайында айтырыгны тургузуп болур бис. Мындыг болганда, силерниң айтырыыңарга мынчаар харыылаза эки ышкажтыр: социализмге ажыл чок чорук кыжанмайн турар. Бистер амдызында бар-ла чүвени чөп ажыглаар ужурлуг бис.

М. С. Горбачев ТПИ-ниң эртем лабораторияларының бүдүрүлгеге шиңгээдип алдынган ажылдап кылыышкыннарының делгелгезин көрген, институттуң башкылары-биле ужурашкан.

Хүндүлүг аалчыларның номунга ол мындыг бижилгени арттырып каан:

«Силерниң институдуңарга мээң кээп чорааным кыска болза-даа, институт коллективиниң улуг ажылының, эртем болгаш өөредилге, кижизидилге ажылының аңы деңнелиниң дугайында хөй чүүлдерни билип, сонуургап алыр арганы берди.

Институттуң кол башкылары-биле болгаш бөлүк студентилер-биле беседаларга аажок өөрдүм. Силер шын орукта-дыр, силер, эштер».

* * *

Ооң соонда М. С. Горбачевтуң Эстон ССР-ниң партия, совет болгаш ажыл-агый активи-биле ужуражыышкыны болган.

Активке Эстонияның Коммунистиг партиязының ТК-ның бирги секретары К. Г. Вайно, ЭССР-ниң ЭА-ның президентизи К. К. Ребане, Таллинниң И. Лауристин аттыг машина тудуушкун заводунуң директору А. С. Мороз, Эстонияның Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы В. Э. Бээкман, партия Таллин хооркомунуң бирги секретары Э.-А. А. Силлари чүве чугаалааннар.

М. С. Горбачев чүве чугаалаан. Ооң чугаазын улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыннары чаңгыс эвес удаа чаңгыланып турган.

(СЭТА).

Арга бүрүзү—ажыктыг

ИЙИ КОДАНДА

Улуг-Хем районнуң ажыл-агыйларында хой ооолдаашкыны кидин түлүк. Чаш хураганнарының өлүп хораар чоруу эвээш. Ооң бир чылдагааны ажыл-агыйлар хой ооолдаашкынын сакман аргазы-биле чорудуп турарында. Ылаңгыя «Улуг-Хая» совхозу бо талазы-биле улуг дуржулгалыг. Ынчангаш мында чаш малдың хоралчазы өскелерниинге бодаарга эвээжээн. Бо депшилгелиг арганы «Найырал» совхозтуң Аргалакты бригадазының эң аныяк малчыны Роман Дондуп канчаар ажыглап турарын сонуурган ооң Кежээлиг-Ховуда кыштаанга бардывыс. Хойжу шериг албанын эрттиргеш, хураган хүлээп алган. Оларны ам бо чылын хуңгужун төрүүр.

Ам 220 баш тогдунун 190 бажы ооолдапкан. Камгалап алдынган хураган саны он баш куду. Он ийи хураган өлген, үжү ара салган, тос бажы өлүгге төрээн. Кыштаг чоогу хөртүктүг, дагдар база кылын. Дуржулгазы эвээш хойжу кышка оларнадыышкынны шала хажыдыышкынныг чорутканы база магат чок. Чүге дээрге кодан тогдуларының күш деңгели дыка багай. Серинн тайгага чайын оъткарып күскү айгыска семиртиннээ болза, эрте чаггаан улуг хар боос хойнуң деңгелин сулараткан. Дорту-биле чугаалаарга, байдал ук кыштагда дүвүреңниг.

Кандыг хемчеглер алдынып турарыл? Минералдыг чемнер: фосфат, чугай, дус, брикет болгаш өске-даа чемнер-биле четчир кылдыр хандырган. Мал эмчилери, тускай эртемниглер мында доктаамал кээп турарлар. Кыштагда дөрт сакманчы тускай эртемниглерден арга-сүмени ап, хураганы бүрүн камгалап алыр дээш кызымаак ажылдап турарлар. Дуңгужун төрүүр тогну хойнуң сүдү чегей болуру билдингир. Чамдыктары мырыңай эмиг чокка-даа төрүптерлер. Мынчап кээрде совхозтан сүт база кээп турган. Ол чүүктели бээрге, малчынның инээниң сүдү-биле чаш хураганнарны эмнекиктеп эгелээннер.

Бо бригада бот-орулга-чарылгалыг. Ооң бригадири Юрий Сундуй база аңаа чедип келген. Бригадада төрүүр 1116 баш хойнуң 890-у ооолдапкан. Өске коданнарда чаңгыс-даа хорамча чок. Чүгле бо коданда байдал берге. Күжү баксыраан хойларны чемгерер дээш сула, чарба болгаш сиген далганын коданга эккелген. Бригада кежигүннери аныяк малчынга дузаны чедирип, чаш малдың баш санын бүрүн камгалап алыр сорулганы салып турар. Ук кичээнгейни бечииге сулараатпаза чогуур.

Хой ажылы экономиказының чугула адырын ээлеп турар «Ак-Туруг» совхоз сөөлгү үеде бо талазы-биле элээн шуудаашкынның орууче бар чыдар. Төрүүр коданнары Кызыл-Даг салбырында моонуп алган. Салбырда хой ооолдаашкыны адакталырының кырында келген. № 4 бригаданың Ак-Даг деп черде хойжу Дыкаа Калзанның кыштаанга четтивис. Эрткен чылын ук малчын чүс хойдан тозан хураганы ап, баш бүрүзүндең 2.5 килограмм дүгү кырган. Мында 280 хой төрээн болгаш ынча баш хураган мандый берген. Ам төрүве чогуур чээрби хой арткан. Бир эвес ынча хураганы бүрүн камгалап аптар болза, көргүзүг эрткен чылдаазындан кудулавас ужурлуг. Сакманчылар —малчының кадайы Күнзенмаа Намчыл, уруу Людмила доруктуруп алганы хураганнарын улуг, биче аайы-биле үзүп, улгады бергеннеринге көк сиген болгаш өске-даа чемнерни каап берип, шала кошканнарынга чудан хайындырган, эмиискиктеп турарлар. Хураганнар дешкилентеп турар, ажаалдазы черле эки. Ынчалза-даа чаңгыс-ла чүүлге таарзынмадывыс. Хураганнар турар клеткаларда кургаг өлен бар-даа болза, чогум кажаа иштинде өл-шык улуг. Кыш ам-даа тонмээн болганда, кажааның көржеңин хооруп, дүвеки үеде серилерде ойбактарны ажыдып, температураны ойдээри чугула. Оон башка ол-шык чаш малга эң хоралыг.

Малчынның чаш хураганнары онча-менди-даа болза, чеди баш ара салган, дөрт хой өлүг хураган төрээн. Моон чылдагааны хойжу ам-даа тодаргайлап шыдаваан. Ара салган болгаш өлүг төрээн хураганнарның чылдагаанын тодарадыр дээш, оларны алгаш чорутка-ла үр болган. Харыы ам-даа сураг. Бир эвес аарыг чок болза, бо таварылгалар боос хойнуң кемдээшкининден азы шын эвес чемгерилгезинден боор болур. Ук кодан ам чеди дугаар төрүп турар. Кырган хой дээш немелде чемгерилгени эрте берип, дүдүй берген меде-биле чемгерип турганынга малчын каразып олурар.

Кыштаглаашкын доостурунга чедир ам-даа ырак. Ийи ажыл-агыйларның коданнарынга чорааш, база бир четпес чүүлдү эскерип, сүмени кадып саан бис. Ол-ла районда «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң Эйлиг-Хемде мурнакчы өшкү кадарчызы Март-оол Күдер-оол чаш анай чемгерер коошпазын шагжалап алган. Коошпаның ийи ужунга бедии дөртен сантиметр калбак ыяш каккаш, кырын база калбак ыяш-биле дуглай хаптар. Мындыг коошпага урган чемни хураган сүзүп каап шыдавас. Арткан чем чежеге-даа чедир чыдар. Херек чок таварылгада коошпаның кырында серижиттежинден кажаа куруңда бедидир каккан чээрби сантиметрниң ийи хадаанга азып каар. Хой төрүпкен үеде малчыннар азы сакманчылар коошпаларны үндүр-киир дажыглап турбас. Ооң ыңай малга каап бээр минералдыг чемнер болгаш сула, чарбаны камналгалыг чарыгдаарынга мыя бо арга безин дыка улуг дузалыг.

Бистиң чорааныывыс ийи коданда чаш малга урган чемнерни мандый берген хураганнар сүзүп каарга, арткан чемни төгерден өске арга чок болган. Чүгле оларда эвес өске-даа коданнарда коошпалар база бир янзы болуру магат чок. Хойжуларының бо чугула кампаниязының үезинде мындыг чижектиг аргаларны ажыглаары ажыктыг болур.

Бистиң чораан коданнарывыста хой ооолдаашкынын сакман аргазы-биле чорудуп турар болдулар. Р. Дондуптуң кодаңында төрээн хой саны көвүдей бээрге, клеткага үш-ле хонук тудуп турган. А «Улуг-Хаяда»— ээлээш дизе-ле он хонук. Бир эвес Романның кажаазынга төрээн тогдуларны он хонуктан ажыр тудуп турган болза, байдал моон чиик турар ийик.

Частың кадыы келиринге чедир ам-даа элек. Чамдык черлерде хой ооолдаашкыны чаа эгелеп азы орту кирип турар болгай. Депшилгелиг арга бүрүзүн долу ажыглап, үстүнде адаттынганы дег четпестерни дарый чайладыр болза, түңнелдер эки болуру чайлаш чок.

Э. ДОНГАК.
«Шынның» тускай корр.

СЕПТЕЛГЕ АДАКТАЛГАН

Бай-Тайга районнуң ажыл-агыйларындан «Бай-Тал» совхозта техника септелгезиниң байдалы өскелерниден эки. Совхоз бо чылын 8 автомашинаны, 6 тракторну, 7 андазынны, 7 сеялканы, 10 культиваторну септээр планныг.

Бо хүннерде совхозта техника септелгезинде 3 звенода 10 ажыг механизатор хаара туттунган ажылдап турар. Звенолар боттары аразында социалистиг чарыштыг. Чарыштың түңнелин неделя санында үндүрүп, тиилекчилерни шаңнап-мактап турар. Тиилекчилерни илередирде кылган ажылының шынарынче кичээнгейни угланырын чурумчуткан. Кылдынган ажылдың саны хөй-даа болза, шынары багай болза, ол звенону азы септекчини тиилекчи деп санавас. Социалистиг чарыштың түңнелин үндүрер тускай комиссия ол бүгүнү хынап көрүп турар.

Тулуг-оол Казак-оолдуң удуртканы көдээ ажыл-агый машиналары септээр 3 кижилиг звенозу социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда чоруп турар. Ук звено 7 андазынны, 10 культиваторну, 16 кожугуну бүрүн септеп доозкан.

Автомашиналар болгаш тракторлар септээр звеноларның ажылы база шуудаан. Септээ чогуур 8 автомашинаның 7-зи, 6 тракторнуң 5-и септеттинген.

Септелгеде ажылдап турар механизаторларның ажылын совхозта инженер Петр Кудай-Мерген удуртуп, башкарып турар.

Механизаторларда бодунуң онаашкан ажылынга кызымак, септеп кылган техниказының шынары эки болуп турар мурнакчылар бар. Оларга Борис Содунам, Павел Балыргы, Кызыл-оол Ламажык, Очур-оол Дөрбет, Юрий Сарыг-Деге болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Совхозтуң механизаторлары техника септелгезин шалыпкын доозуп, белениниң шугумунга чыскаап тургузар дээш бо хүннерде улам күжениишкиннииг ажылдап турарлар.

И. СЕДИП-ООЛ.

ХОЙДАН-НА—ХУРАГАН

Кызыл районнуң «Х Улуг хурал» совхозунуң кадарчылары хойдан-на хураганны менди доруктуруп, камгалап алыр дээш социалистиг чарышты калбарткан.

Амгы үеде совхозтуң коданнарында хой ооолдаашкыны изиг түлүк. Шупту малчын коданнарда 9890 төрүүр хойнуң 2805-и төрүпкен, хураганнары онча-менди доруктуп турар. Социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда бир дугаар хойжу бригаданың малчыннары чоруп турар.

Сөөлгү каш хонуктуң түңнели-биле бригаданың кежигүннери Николай Намыкпан, Александр Кара-оол, Бичииңин Баа-Хөө эки көргүзүглерлиг болган.

Малчын коданнарже сакманчыларны хуваар мурнунда сакманчылар слёдун организастап эрттирген. Аңаа социалистиг чарыштың негелделерин ханы өөренип көрген болгаш 100 хураганнаң өрү хураган өстүрген кижиге ийи хураганны, 80-ден өрү хураган өстүрген кижиге бир хураганы шаңнал кылдыр бээрин доктааткан. Оон ыңай ийи эң түңнелдерлиг болган сакманчыларга туристчи халас путёвкалар бээри көрдүнген.

Бо бүгү чүүл сакманчыларның кызымак ажылдап, хураганнарны онча-менди доруктурарынга материалдыг сонуургалды берип турар.

Совхоз дирекциязы, малдың тускай специалистери, көдээ Совет айда ийи катап малчын кыштагларже комплекстиг үнүүшкүнну кылып турар. Үнүүшкүн үезинде малчын кыштагларны кижи эмчилери, автомагазин, көжер библиотека эргип, лекция, беседаларны чорудуп турар. Малчыннарның, сакманчыларның аъш-чем-биле хандырылгазын эккижиткен. Кызыл райпоту автомагазиннер дамчыштыр оларны эът, тушенка болгаш өске-даа аъш-чем-биле хандырып турар.

Ч. САНДАКОВ.

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

КЫЗЫЛ ХООРАЙДАН

Виктор Михайлович Еремеев—Тыва АССР-ниң чуртталга-коммунал ажыл-агыйының министри.

Борис Семёнович Нечаев—Тыва АССР-ниң одаар чүүл үлетпүрүнүң министри.

Монгуш Какыйлаевич Шырап — Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң даргазы.

БАЙ-ТАЙГА РАЙОНДАН

Очур Төмүрович Иргит — «Бай-Тал» совхозтуң ферма эргелекчизи.

Николай Боктаевич Миткол — Шуй ортумак школазының башкызы.

БАРЫЫН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Алексей Васильевич Беликов — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың киидизиниң геологу.

Василий Васильевич Васильченко — Ак-Довурактың автотранспорт бүдүрүлгезиниң чолаачызы.

Сарыг-оол Хертекович Данзырык — «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелдиң бызаңчы-бетонщиги.

Сергей Федотович Доможанов — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың септелге-тудуг эргелелиниң электрослесары.

Роза Хомушкуевна Донгак — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың насос станциязының машинизи.

Иван Федосеевич Зубин — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың септелге-энергетика цегиниң слесарь-сантехниги.

Нина Сергеевна Кабанова — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың төп бүдүрүлге лабораториязының мастери.

Галина Владимировна Комарова — «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң үлетпүр-бүдүрүлгелер комбинадының бухгалтери.

Виктор Георгиевич Лапин — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың чылыг-энергия цегиниң слесарьлар бригадири.

Галина Григорьевна Младенцева — Ак-Довурактың АТБ-зинде слесарь.

Дөмүр-оол Монгушевич Мокур-оол — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың рудниктиң өрүмнекчи.

Лыый Шыыраповна Ооржак — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың фабриказының машинизи.

Октябрь Соржуевич Ооржак— «Тыва даг-дүгү» комбинаттың чылыг-энергия цегиниң ажылчыны.

Алексей Васильевич Ооськин — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың транспорт цегиниң чолаачылар бригадири.

Иван Терентьевич Пивоваров — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың фабриказының слесары.

Галина Павловна Пятилипина — «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң үлетпүр-бүдүрүлгелер комбинадының план килдизиниң инженер-экономизи.

Шаңгыр-оол Тавазыкович Сарыглар— «Тыва даг-дүгү» комбинаттың чуртталга-коммунал эргелелиниң ажылчыны.

Тамара Михайловна Стремецова — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың телевилел-конструктор бюрозунуң килдизиниң инженер-конструкторy.

Анна Александровна Стажкина — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың фабриказының машинизи.

Тамара Севостьяновна Ушакова —«Тыва даг-дүгү» комбинаттың фабриказының диспетчер албаның оператору.

ЧӨӨН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Куулар Единович Балдан — Бажың-Алаак ортумак школазының башкызы.

Иван Семёнович Зайцев — «Чадаанаагроүлетпүртрансының» транспорт бүдүрүлгезиниң дарганы.

Эрнеста Григорьевна Колеватова — «Чадаанаагроүлетпүртрансның» транспорт бүдүрүлгезиниң директорунуң ажыл-агый талазы-биле оралакчызы.

Арак-Кара Кодур-оолович Күжүгет — «Чыраа-Бажы» совхозтуң слесары.

Сеидин Амчылаковна Саая — Чыргакының сес чыл школазында интернат ажылчыны.

КАА-ХЕМ РАЙОНДАН

Архимед Чопшукаевич Бадра — Бай-Сөөттүң бажың-интернадының санитарказы.

Василий Иванович Кузьмин — күрстраховании инспекциязының улуг инспектору.

Седен-оол Докулович Ооржак — Бай-Сөөттүң бажың-интернадының санитарказы.

Елена Кудуруковна Салчак — улус депутаттарының Ильинка кодээ Совединиң күүскомунуң секретары.

Түктүг-Кок Чаңчыковна Самбу — улус депутаттарының Суг-Бажы кодээ Совединиң күүскомунуң секретары.

МӨҢГҮН-ТАЙГА РАЙОНДАН

(ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтан).

Саая Сотпаевич Дамба — малчын.

Түктүг Айыжыевна Ондар — бухгалтер.

Салчак Шожалович Саая — малчын.

Саймаа Бавууевна Хертек — ажылчын.

Опан Дутатовна Хомушку — ажылчын.

БИИ-ХЕМ РАЙОНДАН

Михаил Коколович Даңчай — улус депутаттарының Бии-Хем район Совединиң күүскомунуң даргазы турган.

Максим Тихонович Меньшиков — Туранның профессионал өрт кезээниң чолаачызы.

ӨВҮР РАЙОНДАН

Тимур Лагбужапович Анчимаа — ажыл-агыйлар аразының «Өвүр» КМК-зының начальниги.

Мария Ховалыговна Бааланова — Торгалыгның участок эмнелгезиниң акушерказы.

Сеңдиммаа Ширмевна Куулар — Саглы ортумак школазының техажылчыны.

Уйнук Монгушовна Күсел-оол — Торгалыгның участок эмнелгезиниң санитарказы.

Байырлан Агбаанович Кыргыс — Саглы ортумак школазының башкызы.

Нюра Доржуевна Маадыр — Ак-Чыраа суурда медпунктунуң санитарказы.

Болат Лопсан-Серенович Монгуш — ажыл-агыйлар аразының «Өвүр» КМК-зының бызаңчызы.

Анна Ивановна Сенги — санэпидстанцияның эпидемиологунуң дузалакчызы.

Кара-кыс Монгушовна Осурбай — Торгалыг суурда ажаалга кассазының контролёру.

СҮТ-ХӨЛ РАЙОНДАН

Куулар Сарыг-Хапович Биче-оол — Бора-Тайга ортумак школазының башкызы.

Көк Сарыг-ооловна Монгуш — Бора-Тайга ортумак школазында интернат повары.

Кылбак Ыймаңдаевич Монгуш — «Алдан-Маадыр» совхозтуң малчыны.

Кызыл Дуктүнеевна Сарыглар — «Алдан-Маадыр» совхозтуң саанчызы.

Даваалан Шалдан-оолович Сат — «Сүт-Хөл» совхозтуң малчыны.

Чымчаан-оол Сагдыевич Түлүш — «Сүт-Хөл» совхозтуң механизатору.

ТОЖУ РАЙОНДАН

Татьяна Тюлюшовна Кушкаш — Азас ортумак школазының башкызы.

Салчак Деспижекович Хирлиг-оол — СЭКП райкомунуң оргкилдизиниң инструктору.

ЭРЗИН РАЙОНДАН

(«Чаа орук» совхозтан)

Саартай Иргитовна Дамба — ажылчын.

Саңмаа Ивановна Ендан— ажылчын.

Семён Сотпаевич Сактыр Сүрюн — инекчилер бригадазының бригадири.

Көк-оол Дарганович Седип — малчын.

Соян Чамаевич Сонам-оол — малчын.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч. Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай, 1987 чылдың февраль 13.

БӨЛДҮНМЭЭН САВАҢ

Чөөн-Хемчик районнуң совхозтары 14,3 муң гектар шөлден 13,1 муң тонна саваңны белеткээрин планнаан. Бөгүнде хову-шөлдерниң 13,4 муң гектарының саваңын ажааган. Район саваң бөлер планныг өшаалдазын 80 хуу күүсеткен. Ам-даа муң ажыг гектар шөлдүң саваңы ажаттынмаан.

Саваң бөлерин доозарының кырында келген совхозтар бар. Чижээ, СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхоз планын 99 хуу, «Чыраа-Бажы» 98 хуу, «Искра» 83 хуу, «Большевик» 84 хуу күүсеткен. Саваң ажаалдазын кончуг оожум темпилиг чорудуп турарлар база бар. Оларга «Хондергей», «Тыва» совхозтар хамааржыр.

Шөлдерде бөлдүнмээн саваңнарны мал чип, таптай базып, үрегдеп турар болгаш чамдыызы хар адаанче кирглей берген.

Ам сорулга — бүгү күштү мооңнеп турган, шөлдерде арткан саваңнарны чидирип чокка болуп алыры.

Б. МОНГУШ.

ШКОЛА РЕФОРМАЗЫ:

Эде тургустунуушкунның базымы-биле

Кызылдың № 4 школазының коллективи школа реформазын боттандырар дээш чогаадыкчы инициатива, чаа дилээшкиннер-биле ажылдап турар. Бо коллективтиң ажылында онзагай көскү чүүл — башкылаашкын болгаш кижизидилге ажылында эргижирээн арга-методтардан дидими-биле уштунуп турары. Школачыны боттары-биле бир дөмей көрүп, оларның сеткил-хөөнүнге таарыжыр, сонуургадыр, сорук кирер чүүлдерже башкылар эвилелдеп турар.

Чоокта чаа бо школага Кызылдың школаларының өөредилге эргелекчилериниң семинарын организастаан. Аңаа кичээлдиң кижизидикчи аргаларынга, медереллдиг сагылга-чурумга уругларны кижизидеринге хамаарышкан ажык кичээлдерни, кижизидилге хемчеглерни чоруткан.

Моон адаанда бөлүк материалдарны ол семинардан организастаан.

ИНИЦИАТИВА, ЧОГААДЫКЧЫ ЧОРУК, БОТ-ХАРЫЫСАЛГА

Школа реформазының талазы-биле документилерни хүлээп алгандан бээр ам 2,5 чыл эртип турар. Ооң кол-ла сорулгазы болза, школаны шынар талазы-биле чаа деңнелче көдүрери болуп турарын билир бис. Эрткен хуусаада бисте чүү өскерли бергенил ынчаш? Бир чамдык айтырыгларны шиитпирлээри элээн идепкейжээн болбайн аан, чогум бистиң мурнувуста салдынган сорулгаларны шиитпирлеп турарының темпизинге болгаш кайы хире ханы болуп турарынга кымның-даа сеткили ханмаан. Билиглерниң ханы болурунда, аныяк-өскенниң бир чамдык кезииниң кижизидилгезинде четпес чүүлдер бар болуп артпышаан.

Чамдык уругларның багай өөренип турарының чылдагааны оларның боттарында деп чугаалавас бис, кол-ла чүүл — эргижирээн арга-методтарда. Ынчангаш школа реформазы дээрге-ле, башкы кижи бүрүзү бодунуң ажыл-херээн шыдаар шаа-биле чаартыры болур-дур. Эрги чүүл-биле ажылдаары болдунмас-даа, ооң-биле ажыл-херекти шимчедири берге. Ниити четпестерде болгаш чедир көрбейн барган чүүлдерде башкы кижи бүрүзү бодунуң харысалгазын хандыр бодап көрүп, шылгаттынмас болза, чаңчыл болган чүүлдерден адырлыры берге, сөстен ажыл-херекче шилчиир болзувусса, онза өскерилге чедип ап шыдавас бис.

Кызылдың № 4 школазының башкылар коллективиниң лозуңу «Даандырган херек дээш инициатива, чогаадыкчы чорук, бот-харыысалга» болуп турар. Башкылар коллективиниң, партия, профэвилел организациязының бүгү-ле ажылын бөгүнгү негелделерге дүүштүр планнап, ол ёзугаар ажылдап турар бис. Өөредилге кижизидилге чорудулгазының шынарын бедидери дээрге-ле, кичээлдерни эрттирерин болгаш уруглар-биле кижизидилге ажылын сайзыраңгайжыдары-дыр. Бо ажылды ийи углаашкын-биле чорудуп турар бис. Бирээде, мурнакчы дуржулга-биле таныжары, ийиде, мурнакчы дуржулганы школаның өөредилге-кижизидилге ажылынга ажыглаары. Мурнакчы дуржулганы өөренири-биле бистиң школага чаңгыс эп-сеткилдиглерниң клуву ажылдап турган, оларның девизи: «Чаңгыс черге таптаар хөңнүвүс чок, бодувусту болгаш өскелерни сорук кирери арын-нүүрүвүстүң херээ».

Ам школада өөредилгениң болгаш организастыг ажылдың чогаадыкчы бөлүктери тургустунгулаан. Ол бөлүктер мурнакчы дуржулганы өөренир болгаш тарадып нептередир ажылды чорудуп турар. Чуртта сурагжаан С. Н. Лысенкова, В. Ф. Шаталов ышкаш башкыларның методиказының элементилерин бистиң школада элээн ханы өөренип, чамдык башкылар ажылынга ажыглап турар. Башкы бүрүзү бодунуң өөредип турары эртеминге уругларны сонуургадыр ажылды чорудуп турар. Кичээлдерниң янзы-бүрү солун хевирлерин эрттирип болурун коллективке сүмелеп турар: билиглерниң хөй-ниити көрүлдези, рольдуг оюннар, билиглерниң дидактиктиг театры, билиглер аукциону, теманы билир талазы-биле конкурс дээш өске-даа.

Бистиң школавыста үстүнде салдынган чугула айтырыгларны чедиишкинниг шиитпирлеп турар башкылар эвээш эвес, оларның чамдыктарының аттарын маңаа адап көрейн: З. В. Дехтяр, Н. А. Маржало, Л. Г. Петракова, Т. И. Баглаева дээш өске-даа.

Кижизидилге ажылынга Москваның № 825 школазының (директору В. А. Карановский) дуржулгазын шиңгээдип алырын оралдажып турар бис. Класстан дашкаар ажылдарның организатору Н. А. Маржало ол школага барып, ажылы-биле таныжып чораан. Бо школаның кижизидилге ажылын планнаарын коллективтиг арга-биле чорудуп турар. Ол ажылдарны чорударын, оларны анализтээрин база ынчаар чорудар. Ажылды ниити комплекстер ёзугаар планнаар, ында 1—10 класстың өөреникчилери киржип турар. Амгы хүннерде бистиң школавыста «Делегейде тайбың» деп комплекс ёзугаар ажылдар чоруп турар. Бо комплексти февраль сестиң хүнүнде эгелээн бис. Аныяк антифашистиң хүнүнден ол эгелээн. Школаның туктарын тудуп алгаш, бүгү школа таварты эрткен. Шупту уруглар байырлал шинчилиг кеттинген. Тус-тус класстарының чаңынга чыскаалышканнар. Моцарттың музыказы чаңгыланып турда, тук тудукчулары шериг формалартыг, холдарында автоматтарны туткулап алгаш, школаның туктарын шупту каъттар таварты марш-биле эрттиргеннер.

Февральдың 14-те 1—3 класстарның өөреникчилеринге эп-сеткил каттыштырылгазының ярмарказын эрттирген. Оон киирген 251 рубльди Тайбың фондузунче шилчидер. Шак ындыг ярмарка 4—10 класстарга эрткен. Февраль 22-де школага чыскаал болгаш ыры көрүлдези болган. Бо-ла комплекске киириштир үстүү класстар боттарының шефтеп турары класстарга «Бичии чапаевчи» деп оюннарны чоруткаңнар.

Ажылдың шак ындыг арга-хевирлери школачылар биле башкыларның кады ажылдажылгазынче угланган, башкылары оларның-биле кады бир деңге болурга, урууларга таарымчалыг, солун, шын-на сеткилинден өөрүүрлер. Уруглар-биле кады башкылар бистер бал-маскарадка барып, политиктиг ырларның база плакаттың конкурстарынга киржип турар бис.

Бисте бүгү-ле чүүлдер деңдески, эки деп чугаалаары берге. Эде тургустунуушкун хирээн-биле чоруп турар, ол биске, бүгү коллективке өөрүнчүг, чаа чүүлдер деткимчени ап, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаарынче сорук кирип турар. Инициатива, чогаадыкчы чорук, бот-харыысалга — кол-ла чүүлдер ол деп үстүнде демдеглээн болгай мен. Эргижирээн арга-методтар-биле ажылдаары болдунмас деп чүвени бистер ханы билип турар бис. Башкы кижи дээрге, партияның идепкейлиг демиселчизи болгаш дузалакчызы. Бүгү чуртта кандыг-даа ажыл-херекке шынар дээш күжениишкинниг ажыл чоруп турар. СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырарынга бистер, башкылар, үлүг-хуузувусту киириштирер бис. Келир үеде тудуг тудуп, тараа өстүрүп, хлеб быжырар, хеп даараар кижилер бөгүн парта артында олуруп турарлар, олар школага тура-ла ак сеткилдиг ажылдаары деп чүл, кижиниң арын-нүүрү деп чүл дээрзин ындыг билген болур ужурлуг. Ону чедип алыры школага, башкылар бистерге бүзээн. Чүгле эки ажылдаар ужурлуг бис.

Л. ДЕМЕНСКАЯ,
Кызылдың № 4 школазының директору, Тыва АССР-ниң школазының алдарлыг башкызы.

БОТ-БОТТАРЫНДАН ӨӨРЕНИР

Арга-дуржулга солчулгазы тус-тус школаларның боттарында-даа, школалар аразында-даа доктаамал чоруп турар. Бистиң Кызыл хоорайда база ындыг. Чоокта чаа хоорайның № 4 ортумак школазынга өөредилге эргелекчилери, класстан дашкаар организаторлар чыглып келген. Өөредилге эргелекчилериниң секциязы ээлчеглиг дуржулга солчулгазын организастап турганы ол.

«Кичээлдиң кижизидикчи талазы болгаш өөреникчилерниң медереллдиг сагылга-чурумун чедип алыры» деп темага эрттирген ажык кичээлдер болгаш класстан дашкаар хемчеглер солун болду. Мен бодум 1 «а» класста математика кичээлинге (башкызы Т. Н. Черноуско) болгаш бирги «б» класска алды харлыгларга база-ла математика кичээлинге олуруштум. Башкыларның кичээлдеринде ажыктыг, солун чүүлдер бар-дыр. Чижээлээрге, баштайгы математика кичээлинге башкының көргүзүг материалдарын ажыглааны эки болду. Уруглар чурумнуг, кичээнгейлиг, бердинген теманы билип алырынга сонуургалдыг, ол дээрге, башкының чедиишкини болуру чугаажок.

Алды харлыгларның математика кичээлинге башкы Л. М. Алёхина оюннарны ажыглап турары чедимчелиг. Ынчангаш өөредилге эргелекчизи кижи болгаңымда көрүп, билип алганым арга-дуржулганы башкы өөрүмге дамчыдар мен. Бисте-даа, черле кайы-даа школада эки чүүлдер, мурнакчы дуржулга бар, бот-боттарындан өөренири, бичиилеп-даа турган, чаа чүүлдерни чыыры ажыктыг болбайн канчаар.

№ 4 школаның ажылында ылаңгыя чурттуң новатор башкыларының арга-дуржулгазындан (Шаталов, Амонашвили дээш өске-даа) элементилерин кичээлдерге ажыглап турары эки, шак ындыг чүүлдерни кичээлдерге ажыглап болурун бистиң школаның башкыларынга база сүмелээр деп бодап турар мен.

Л. ОНДАР,
Кызылдың № 3 школазының өөредилге эргелекчизи.

ЧАА ЧҮҮЛДЕРГЕ ДАЯНМЫШААН

Кызылдың школаларының өөредилге эргелекчилериниң болгаш организатор башкыларының семинарынга мен база киириштим. «Кичээлдиң кижизидикчи аргалары» деп темага он беш кичээлге башкылар олурушкан, ол ышкаш класстан дашкаар алды ажылдарга киришкен.

Т. Н. Черноуско, Т. И. Гусакова, Л. Н. Деменская ышкаш башкыларның кичээлдеринге С. Н. Лысенкова, В. Ф. Шаталов оларның методиказының элементилери ажыглаттынган. Методист-башкы Л. Г. Петракова, З. И. Беспалова, З. В. Дехтяр, Т. И. Баглаева, Н. В. Петренко оларның кичээлдери кижизидикчи ханы утказы-биле ылгалып турар. «Комсомолчу чалыы үем» деп аас журналы солун эрткен. Ону чедиги класска башкы А. А. Кособокова эрттирген. Алдыгы класска политшак база эки деп демдеглеттинген. Аңаа башкы З. В. Дехтяр партияның XXVII съездизиниң материалдарын, өске-даа партийжи документилерни чогумчалыг ажыглаан.

Секцияның ажылынга киржип келгеннер эрткен семинарны ажыктыг деп санап, бо школаның коллективи чогаадыкчызы эде тургустунуушкунда турар дээрзин демдеглээннер.

А. КОШКАРОВА.

БИРГИ КЛАССТА

ЧУРУКТА: Кызылдың № 4 школазында эге клас башкызы Т. Н. Черноусконуң бирги класста кичээл эрттирип турары.
О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Делегей медээлери

ТЕХНИКА

БЕРЛИН. СЭТА-ның корреспондентизи Станислав Макаренконуң дамчытканы болза: ГДР-ниң хөй санныг бүдүрүлге черлеринде лазер херели ынанныштыг дузалакчы болу берген. Ону ажыглаары күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн болгаш болбаазырадып кылып турар кылыгларның шынарын бедидер, эртем шинчилелдерин дүргедедир арганы берип турар. Лазер херекселдерни ГДР-ге Галле хоорайда ылаптыг механика комбинады бүдүрүп үндүрүп турар.

Комбинаттың эртем-шинчилелдер болгаш хөгжүлде салбырының удуртукчузу Манфред Пелер бистиң продукциявыс бедик бүдүрүкчүлүг-биле ылгалыр деп чугаалап турар. Лазерни бүдүрүлгениң янзы-бүрү хевирлеринге ажыглап, ону ЭСМ башкарып болур. Бүдүрүлге чагыкчыларга 150-ден 400 ватт чедир күчүлүг лазерлерни берип болур. Амгы үеде коллектив 800 ватт чедир күчүлүг аппаратты ажылдап кылып турар.

Комбинаттың ажыл-ишчилери Чехословакияда ажылчыннар-биле кады янзы-бүрү материалдарны лазер-биле быжып кылырының робот-чуткан системазын ажылдап кылып турар. Ону амгы үеде Чехословакияда бүдүрүп турар. Ооң кол өзээ Галледе бүдүрүп турар лазер болур, а чехословак специалистер машинаның болбаазырадып кылыр кезээн белеткеп кылыр. Ол металл эвес материалдарны, чижээлээрге, пластмассаны, ыяшты, саазынны болгаш пөстү кезер аргалыг. Ындыг машиналар ам ГДР-ниң бүдүрүлге черлеринде ажылдап турар.

КӨДЭЭНИҢ БАЙЫРЛАЛЫ

СОФИЯ. Болгар кодээниң ажыл-ишчилери бодунуң чаңчыл апарган байырлалы — черниң болгаш дүжүткүр чоруктуң хүнүн демдеглеп эрттирген. Бо чылын ооң төвү Благоевград округ болган. Чаңчыл ёзугаар бо хүндүлүг эрген эң-ле бедик көргүзүглерни чедип алган кооператорларга бээр. Эрткен чылын ону благоевградчылар чаалап алганнар.

Хоорайның кудумчуларынга улусчу музыка чаңгылаып турган. Национал хептерлиг аныяктар-даа, кырганнар-даа холдарындан тудуп алгаш, чайгаар-ла хей-аът кирер бээр «Хоро» деп болгар танцыны эгелей беерлер. Дой эрттирип турар крайның өткүт ырлары-биле, танцылар болгаш ёзулал көргүзүглери-биле байырлалдың киржикчилери төрээн черин, чер ажылдыгларның күш-ажылын, малчыннарны мактап, алдаржыдып турганнар.

Ынчалза-даа кандыг-даа байырлал — ол дээрге, аңаа-ла хөглээшкин эвес болгай. Ол кодээ ажыл-агыйның ажылдакчыларының бүгү ажыл-чорудулгазының түңнелин үндүрер. Эрткен чылдың дургузунда эрткен беш чылда ортумак көргүзүглер-биле деңнээрге кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң хемчээли ийи хуу улгаткан. Ол ышкаш күш-ажылдың ажыктыы база өскен. Эрткен чылдың көргүзүглери онзагай сонуургалды болдурбаза-даа, олар кааң-халының болган 1985 чылдың соонда тургустуна берген бергелерни ылередип турарлар. Болгар кооператорлар агаар-бойдустуң таарымча чок байдалдарының түңнелдеринде болгулаан хей чидириглерни катап тургузуп алыр ужурга таварышканнар. Ооң-биле холбаштыр экономиканың аграр секторунга бүдүрүлгени интенсификастаар талазы-биле хемчеглер алдынып турар. Ам Благоевград округунда чурттуң хөй-хөй тараажылары болгаш малчыннары кодээ ажыл-агый коллективтериниң ажылы-биле, бот-башкарылганың системазын шиңгээдип алырының дуржулгазы-биле таныжып, бодунуң черинге канчаар ажылдаарынга, шиитпирлерни канчаар хүлээп алырынга өөренип турарлар. Бо чорук чурттуң кодээ ажыл-агыйын улусчу экономиканың дыка ажыктыг адырынче шилчидеринге дузалаар.

(СЭТА).

ДАЙЫНГА БЕЛЕТКЕЛ

ВАШИНГТОН. СЭТА-ның корреспондентизи Андрей Федяшинниң дамчытканы болза: сөөлгү дөрт чыл дургузунда АКШ-тың администрациязы Пентагоннуң «бактериологтуг дайын талазы-биле шинчилелдерин калбартыры» деп адаар программазынга чыл санында акшаландырыышкынны дөрт чартык катап улгаттырган. Ол 15 миллион доллар турганындан 70 миллион доллар чедир улгаткан.

Найысылалдың Колумбия округунда округ судунга экономиктиг угланыышкынның фондузунуң төлээлекчизиниң киирген сан-түңнеринде ону киирген. Бойдус айтырыгларының шинчилелдерин чорудуп турар ол хөй-ниити организациязы шериг ведомствозунга АКШ-тың хоойлуларын үрээни дээш буруудадып, негелде киирген. Ук фондунуң төлээлекчизи Джереми Рифкинниң медеглеп турары-биле алырга, бактериологтуг чепсекти ажыглаарының бойдуска халаптыг уржуктарын Пентагон шуут тооп көрбейн турар. Биологтуг дайынга белеткелди дүргедедип турар АКШ-тың шериг ведомствозун харысалга хүлээдиринче фонд ам ийи дугаар негеп турар. Эрткен чылдың май айда найысылалдың округ суду Юта штатта Дагуэй деп баазада биологтуг чепсек полигонун тудар талазы-биле Пентагоннуң планнарын эде көөрүн шиитпирлээн турган.

Пентагон хоралыг микроорганизмнерни, чижээлээрге ботулизмниң, риккетсийниң, энцефалиттиң өскүдүкчү бактерияларын өөренип көөр талазы-биле калбак ажылдарны чорудуп, биологтуг дайын үезинде дайынчы хөделиишкиннерни чорударынга эргежок чугула чепсек-херекселдерни тургузар талазы-биле өске-даа шинчилелдерни чорудуп турар.

ЛОНДОН. Бойдус камгалаарының талалакчыларының бичии бөлүүнүң Пентагонга «судче кыйгыртыышкын» кылган дидим чоруу эвес болза, АКШ-тың 108 бичии хоорайларының чурттакчылары АКШ-тың шериг ведомствозунга ажылдап турар лабораторияларында болгаш шинчилел институттарында оларга кандыг өлүмнүг айыылдың турганын үр үе иштинде билбес турганнар боор.

МИТИНГИЛЕР

ПАРИЖ. СЭТА-ның корреспондентизи Никита Ермаковтуң дамчытканы болза: «Булонь-Бийанкурдан «тос кижини» ажылга катап тургузар!» Француз найысылалдың эң улуг залдарының бирээзи болур «Мютюалите» залга муң ажыг кижи ындыг кыйгырыглыг митингини эрттирген. Залдың кудумчуларын улус долган, кижилер харын-даа шала кырында олуруп турган. Кончуг улуг сценада «Бүдүрүлгелерге кижиниң эргелери дээш демисежир бис!» деп сөстерни медээжок улуг кызыл үжүктер-биле бижээн. Ажылчы чоннарның эрге-ажыктары дээш сентябрь айда Булонь-Бийанкуреде «Рено» автомобиль заводундан мөге сылдак-биле ажылындан үндүрткен ажылчыннарның тос баштыңнары залга Француз коммунистиг партияның удуртукчулары биле кады чедип келирге, аңаа адыш часкаашкыннары дыңмирей үнген.

«Амгы үеде француз бүдүрүлге черлеринде, чижээ, «Ренода» кижиниң эргелерин үрээри көвүдеп турар. Ажылдан үндүрери болгаш кызаңнаашкыннар-биле администрация «Рено» заводтуң ажылчыннарының демиселин базарын оралдажып турар» деп, митинг мурнунда ол заводта Күш-ажылдың бүгү-ниити конфедерациязының организациязының секретары Жан-Луи Фурнье СЭТА-ның корреспондентизинге чугаалаан.

Муң-муң кижилер шимээн чок барган, митинг эгелээн. Ону ажыдып тура, «Коммунистер кажан-даа хосталга дээш демисежип чорааннар» деп, Жак Ру чугаалаан. «Бүдүрүлге черлеринде ооң ээлериниң истеп сүрүүшкүннери-биле бис чаңгыс эвес удаа таварыжып тур бис, ынчалза-даа ол ам кестүп көрбээн хемчээлдерге чедип турар апарган. Барыын үзелдиг чазактан бүдүрүлге ээлери чаа хосталгаларны алганнар, а ажылчы чоннарның эргелери аткаар октаттынган». Бодунуң эргелери дээш демисежип турар ажылчынны ам кем-херек үүлгедикчиге деңнеп турар.

САНАЛ

БОНН. Европага айыыл чок чорук болгаш кады ажылдажылга талазы-биле Хельсинкиге болган чөвүлел хуралдың төлээлекчилериниң киржилгези-биле Чөөн болгаш Барыын чүктерниң аразында экономиктиг кады ажылдажылганың айтырыгларының талазы-биле делегей конференциязын чыылдырар дугайында саналды ГФР-ниң чазаа кылган. Ону 1988 чылдың ийиги чартында ГФР-ге чорудар деп турар.

Конференцияның сорулгазы Чөөн болгаш Барыын чүктерниң аразында харылзааларны экижидеринге болгаш ханыладырынга дузалаары, экономиктиг кады ажылдажылгага чаа политиктиг идигни бээри болур деп, ГФР-ниң ДХМ-ниң ында нептереткен медеглелинде демдеглээн. Чөөн болгаш Барыын чүктерниң күрүнелериниң аразында экономиктиг харылзааларны калбартырынче угланган тодаргай хемчеглерни ол шуулган ажылдап кылыр ужурлуг.

Чижээлээрге, делегей садыын, үлетпүр кооперациязын улам ыңай хөгжүдери-биле, ооң иштинде каттышкан бүдүрүлге черлерин тургузары-биле холбашкан айтырыгларны чугаалажып көөрүн планнап турар. Энергияны болгаш бойдус курлавырларын камнаарының чаа аргаларын, а ол ышкаш бойдус камгалаарының үлетпүр талазы-биле айтырыгларын чугаалажып көөрүнге улуг кичээнгейни салыр.

ГФР-ниң ажыл-агый министри Мартин Вангеманның медеглээни-биле алырга, делегей конференциязы Чөөн болгаш Барыын чүктерниң аразында садыг харылзааларын ханыладырын болгаш интенсификастаарын чедип алырынга улуг аргаларны бээр.

(СЭТА).

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ФЕВРАЛЬ

24. ВТОРНИК

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

7.00 —Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — «Лейтенант Климовтуң шыны». Уран-чечен фильм. 9.40 — «Москваны кезип чораащ». Киноэтюд. 9.50 —ССРЭ-ниң улустарының танцылары болгаш ырлары. 10.20 —10.25 —Медээлер. 16.00 —Медээлер. 16.15 — «Эде тургустунуушкун: дуржулга болгаш айтырыглар». Док. фильмнер. 16.55—Аваазының школазы. 17.25—«Кувейттиниң хүннери болгаш дүннери». Кинотайылбыр. 18.10 —Мультфильм. 18.20—«Бир эвес кадык болурун күзезиңзе». 4-кү дамчыдылга—«Тыныш гимнастиказының кичээли». 18.35 —Бөгүн делегейде. 18.50 —«Дүргедээшкин». Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында Хоойлу телевиделиин чугаалажып турары. 19.20 — Улуг Октябрьның юбилейинге. «Төөгүнүң кинистелбес одуруглары». Уран-чечен фильм. «Уткуй келгенин». 21.00 — «Үе». 21.35 — ССРЭ-ниң улустуң артизи С. Рихтерниң киржилгезин-биле концерт. 23.00 — «Кок тараа ажыктыг культура бе?». Эртем-тайылбырлыг фильм. 23.10—23.25 —Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 —Док. фильм. 8.35—9.35 Төөгү. 10 класс. Амгы делегейде эртем-техниктиг революция. 9.05—13.35 —Француз дыл. Өөредиринин 2-ги чылы. 41-ги дамчыдылга. 10.05 —КПТУ сургуулдарынга эстетиктиг кижизидилге. Квартирада бажың. 10.45 — 11.40 —Төөгү 6 класс. Х. Колумбунуң аян-чоруу. 11.10—Орус чугаа. 12.05 —В. Коновалов. Д. Асанова —«Алгыш-чаалының ажы-төлү». Телешии. 13.25 —Башкыга —экран. Л. Н. Толстой. «Дайын болгаш тайбың». Романны чогаатканының төөгүзү. 9 класс. 14.25 — 14.30—Медээлер. 18.00 —Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 18.30 —Улуг Октябрьның 70 чылынга. «Объективте — Совет Тыва». Кинофотоконкурс. «Тываның эртинези». А. Сокуровтуң кинооченги. 18.40 — «Үе-чергениc». КПТУ-1-ниң сургуулдары-биле дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының ужуражылгазы. 19.15 —Телемедээлер. 19.25 — «Азия товуу». Программада: Медээлер. «Комсомолга партийжи удуртулга. «Октябрь 30 чылы» совхозтуң партком секретары Б. К. Монгуш-оол-биле интервью. Тываның Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черинин даргазы К.-Э. Кудажының республиканың чогаалчылар организациязында эде тургустунуушкун дугайында чугаазы. 19.55 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15—«Дөрт чүс чыл эрткенде». Куйбышев хоорайның дугайында док. фильм. 20.30 «Музыка киоскузу». 21.00 — «Үе». 21.35 — 23.20 —«Мээң эргим кижим». Уран-чечен фильм.

25. СРЕДА

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

7.00 —Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30—«Үе». 8.20 —«Чаа Гулливер». Уран-чечен фильм. 9.25—Ленинчи комсомол шаңналының лауреады Москваның аныяктар болгаш студентилериниң хорунуң концерти. 9.55 —«Бир эвес сенээ бүзүрээн болгаңда». Док. фильм. 10.15 —«Байырлал». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 10.50 — «Павловск дугайында сактыышкыннар». Док. фильм. 11.20—11.25 —Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — «Автограф». А. С. Пушкинниң чогаалдары-биле школачыларга литература викториназы. 17.45 —«Эртем болгаш амыдырал. «Чаартыкчылар болгаш консерваторлар». Чаартыкчы ажыл-чорудулга дугайында чаа Хоойлунуң телевиделиин чугаалажып турары. 18.30—«Делегей болгаш аныяктар». 19.05 — Бөгүн делегейде. 19.20—ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизиниң делегаттары чугаалап тур. 19.30 —Бут бөмбүү. Суперкубок дээш маргылдаа. «Стяуа» (Бухарест)—«Динамо» (Киев). Монакодан дамчыдылга. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Генералдар». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги фильм. 23.00—«Ырлыг кудумчуларда». Концерт. 23.25 —23.40 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 —Док. фильмнер. 8.35—9.35 — География. 7 класс. Ортаакы Азияның бойдузу. 9.05— 13.05 — Немец дыл. Өөредиринин 2-ги чылы. 16-гы дамчыдылга. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Өг бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. Кижилер аразының харылзаалары. 10.35—11.40 — Музыка. 7 класс. М. П. Мусоргский. 11.05 — Шыдырээ школазы. Разрядчылар клазы. 12.10—«Бодап көрээлиңер». Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.35—13.35 — Физика. 9 класс. Электромагнетизмниң хоойлулары болгаш оларны ажыглаары. 14.05—14.10 —Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

17.30 —«Октябрьның чаптанчызы, чырыт-ла!». Улуг Октябрьның 70 чылынга турарскааткан Тываның пионер отрядтарының чыыш-конкурузу. Бии-Хем биле Каа-Хем районнарының отрядтарының ужуражылгазы. 18.40 — Делегей байдалының дугайында беседа. 18.50 —«Ажык чагаа». Тыва АССР-ниң социал хандырылга министри С. К. Киров-биле интервью. 19.20 —Телемедээлер. 19.30—«Азия товуу». Программада: Медээлер. «Ажыктыг чорук болгаш шынар дээш». «Социал программа — боттанып ышкында». Кызыл хоорайның социал-культура амыдырал объектилериниң тудуунда. «Хамааты камгалалының билиглерин —кижи бүрүзүнге».

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар». 20.15 —Бодунну шенеп көр». «Кадыкшыл» бөлүүнден дамчыдылга. 21.00 —«Үе». 21.35—23.05 —«Кара тажы». Уран-чечен фильм.

26. ЧЕТВЕРГ

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

7.00 —Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.45 — «Харылзаар горнистер». 9.15 — Концерт. 9.45 — «Чүрек талазы-биле мергежил». Болгар профессор-кардиолог Драгойчев дугайында док. фильм. 10.15—«Берт изи-биле». Уран-чечен фильм. 11.45 —11.55—ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизиниң делегаттары чугаалап тур. 16.15 — Улусчу аялгалар. 16.30—Амгы үе болгаш ажылчын шимчээшкин. 17.00 — «Николай Бауман». «Олар баштайгылары болганнар» деп бөлүктен док. фильм. 17.00 — «Он алды хар чедир болгаш оон өрү назы». 17.55 — Бөгүн делегейде. 18.10 — Мультфильм. 18.25 —Сөглээн сөс — керткен мөш. «Немей бижилге». Администрацияның ажыл-чорудулгазынга «алаандан» хыналданың эргежок чугулазының дугайында. 18.55 — «Киржилгелиг аларгылы». Алкоголизмден ... дугайында док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 19.55 —ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизиниң делегаттары чугаалап тур. 19.25 —ТТ-ниң экранынга бир дугаар. «Стажер». Уран-чечен фильм. 21.00 —«Үе». 21.35— «Генералдар». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 2-ги фильм. 23.20—23.35 —Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 — «Дириг кургуг хову» Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35 —9.35—Ниити биология. 10 класс. Амыдыралдың эстафетазы. Менделдиң хоойлузу. 9.05—13.20 —Испан дыл. Өөредиринин ийиги чылы. 10.05 —Совет поэзия. М. Дудин. 10.35—11.45 Зоология. 7 класс. Сүт чемиштиглер. 11.00 — Совет чурулга уран чүүлү. Маадырлыг чоруктуң чыл санaлгазы. 12.10 —Казаньның телевидение студиязының программазы. 13.50—Информатиканың болгаш санaлга техниказының үндезиннери. 10 класс. «Рапира» программажыдылганың дылы. 14.20 — Медээлер. 14.25 — 16.00 —«Кара тажы». Уран-чечен фильм.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Сонуургактарга». А. С. Пушкин бистиң амыдыралывыста. 18.45 — «Чогаадып алдынмаан төөгү». Док. фильм. 18.55 —«Элээдилер болгаш хоойлу». «Сеткил хаңнышкынының үнези». Кызылда элээди уругларының аразынга наркомания-биле демисел дугайында. 19.30 — Телемедээлер. 19.40 — «Азия товуу». Программада: Медээлер. «Улусчу контроль». Кызыл районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы В. С. Дандарның чугаазы. «Тываның культура харылзаалары». Композитор Х. К. Дамба-биле интервью. 20.10—Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар». 20.30 —«Дем каттыжылгазы». 21.00 —«Үе». 21.35 — Уран-чечен фильм. «Уяя чаш назы». 23.00 — 01.20 — Хоккей. ССРЭ чемпионады. ЦСКА—«Спартак».

27. ПЯТНИЦА

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — «Стажер». Уран-чечен фильм. 9.45 — Делегей болгаш аныяктар. 10.20 — «Автограф». А. С. Пушкинниң чогаалдары-биле школачыларга литература викториназы. 11.45 — 11.55 — ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизиниң делегаттары чугаалап тур. 16.00 — ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизиниң делегаттары чугаалап тур. 16.15 — С. Михалковтуң маадырлары экранда. «Чиде берген фото-чурук». 17.25 — В. А. Моцарт. Концерт. 17.50 — Агроүлетпүр: бөгүн болгаш даарта. Тараа культураларының селекция ажылының айтырыгларының дугайында. 18.35 — ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизиниң делегаттары чугаалап тур. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Бир эвес кадык болурун күзезиңзе». 5-ки дамчыдылга — «Силерниң уйгуңар». 19.20 — «Кинопанорама». 21.00 — «Үе». 21.30 — Сан-Ремода италиннарның фестивалында. 22.30 —«Олар Афганистанны чурумтурлар». 23.10 — 23.25 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Хамнаарактар мартта ужуп кээрлер». Док. фильм. 8.35; 9.35 — К. Г. Паустовский. «Мещера чери». 4 класс. 9.05; 14.20 — Англи дыл. Өөредиринин бирги чылы. 31-ги дамчыдылга. 10.05 КПТУ сургуулдарынга. Обществоведение. СЭКП-ниң XXVII съездизи амгы үе чадада СЭКП-ниң экономиктиг политиказының дугайында. 10.35; 11.35 — Музыка. 4 класс. А. П. Бородинниң музыказында маадырлыг овур-хевирлер. 11.05 — Бистиң садывыс. 12.10—«Бугтан Висла чедир». Уран-чечен фильм. 14.50 — 14.55 — Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10 — Телемедээлер. 18.20 — «Азия товуу». Программада Медээлер. «Эде тургустунуушкун: кижи фактору». «Кижи бүрүзүнүң кадыкшылы — бүгүдениң байлаа». «Культура болгаш амыдырал». 18.50 — Чарлалдар. 18.55 — «Эде тургустунуушкун — үениң негелдези». Тыва АССР-ниң кадык камгалал министри Н. В. Сизых телекөрүкчүлериниң айтырыгларынга харыылаар. 19.55 — Док. фильм.

МОСКВАДАН

20.05 — «Тамчыктыг удунар, чаштар». 20.20 — Баскетбол. Европа чемпионнарының кубогу. Эр улус. «Жальгирис» — «Трейсер Филипс» (Италия) ойнаар. 21.00 — «Үе». 21.35 — Композитор А. П. Бородин. 22.45 —01.00 — Спортчу программа: ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизиниң делегаттарының спортчулар-биле ужуражышкыны. Мячилиг хоккей. ССРЭ чемпионады. «Зоркий» — «Енисей». Красногорскиден дамчыдылга. Мячилиг хоккей. ССРЭ чемпионады. «Крылья Советов» — «Динамо» (Москва). ЧССР-ден дамчыдылга. Студентилерниң кышкы бүгү делегей оюннары. Даглап хаактап бадарының спорту. ЧССР-ден дамчыдылга. Биатлон. Делегей чемпионады. Херээженнер. Финляндиядан дамчыдылга.

28. СУББОТА

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — «Төрээн чуртувус, бистиң ыналкышывыс». 8.40 — АБВГДжигеш. 9.10 — «Палитра». Тележурнал. 9.55 — ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизиниң делегаттары чугаалап тур. 10.05 — «Улоф Пальме. Чүге?». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү 10.25 — Улусчу чогаадылганың ийиги Бүгү-эвилелдер фестивалы. 10.55 —«Дем каттыжылгазы». 11.25 —Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. 11.55 — Бөгүн делегейде. 12.10 — «Дириг бойдус». 13.10 — «Төөгүнүң уттунмас одуруглары». «Романтиктер». Уран-чечен фильм. 14.30 — «Телекөрүкчүге кино тайылбыры». 15.00 — — Алыс уткназы-биле чугаа. «Бистер кандыг өөлер бис». Телекыйгыржылга. 16.30 — ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизиниң делегаттарынга концерт. 18.30 — «9-ку студия». 19.30 «Мана, шуве!». Мультфильм. 8-ки үндүрүлге. 19.45 — ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизиниң делегаттары чугаалап тур. 19.55 — Уран-чечен фильмниң баштайгы көргүзүү. «Истелгени чорудуп эгелээр». «Версия». 1-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — Сан-Ремода италиннарның фестивалында. 23.00 — Медээлер. 23.05 — 23.40 — «Тос танго болгаш Бах».

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — «Урал хемнеп». Док. фильм. 8.30 — Ритмиг гимнастика. 9.00 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 9.30 — К. Федин. Чогаадыкчы ажылының арыннары. 10.40 — «Хуу амыдырал». Уран-чечен фильм. 12.20 — «Григол Абашидзе». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 12.40 — — «Өөрүшкү — ол дээрге, ыр-дыр». Фильм-концерт. 13.30 — Михайлов сеэде А. С. Пушкинниң Күрүнениң музей-заповеднигиниң директору С. С. Гейченко-биле ужуражылга. 15.15 — «Маруся утбай». Уран-чечен фильм. 1, 2 серияалары. 17.25 — Мультфильм. 17.40 —«Кадыкшыл». 18.25 — Шүлүкчү В. Виерунуң чогаадыкчы кежээзи. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар». 20.15 — Студентилерниң кышкы бүгү делегей оюннары. Хаак спорту. Трамплинден шураашкыннар. ЧССР-ден дамчыдылга. 20.45 — «Бойдустуң чажыттары». Эртем-тайылбырлыг фильм. 21.00—«Үе». 21.35 —23.10 — «Ада чуртка бараан болбушаан». Уран-чечен фильм.

М А Р Т

1. ВОСКРЕСЕНЬЕ

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 —Ритмиг гимнастика. 9.00 — «Спортлото» тиражы. 9.15 — «Будильник». 9.45 — «Совет Эвилелинге бараан болуп тур мен!». 10.45 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 11.15 — Кино афишазы. 12.00 — Профэвилелдериниң XVIII съездизиниң делегаттары чугаалап тур. 12.15 — —«Музыка киоскузу». 12.45 — «Кадээниң шагы». 13.45 — «Кадыкшыл». 14.30 — Бүгү-эвилелдиң «Эш, ыры» деп телеконкуруу. 15.00 — Силер ону шыдаар силер. 15.45 — Кижи. Чер. Октаргай. 16.15 — Тоол аалдап келген. Уран-чечен фильм. «Шактар амдызында ажылдап турда». 17.40 — «Хуу-салымнары». Тележурнал. 18.10 — «Делегей панорамазы». 18.55 — Ленинградтың литература башкызы Е. Н. Ильинаның телекөрүкчүлериниң чагааларынга хамаарыштыр боданыры. 19.55 — Уран-чечен фильмниң баштайгы көргүзүү. «Истелгени чорудуп эгелээр». «Версия». 2-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — Ж. Бичевскаяның болгаш «Спиричуэл» (ЧССР) ансамбльдиң концерти. 22.15 — «Силерни фигурлуг чуйгуушкынның мастерлери чалап тур». 23.25 —23.35 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — Уран-чечен фильмниң баштайгы көргүзүү. «Экин. Гульнаре Рахимова». 9.25 — «Немри чурттуң ырлары». 9.55 — Орус чугаа. 10.25 — Г. Черны-Стефаньскаяның (ПУР) концерти. 10.55 — Ленинградтың телевидение студиязының программазы. 12.15 — Делегейниң уран-чечен литературазы. А. С. Пушкин. «Евгений Онегин». Литературалыг этюдтар. 13.15 — КВН-87. Чартык финалга киржири дээш ужуражылга. Куйбышев болгаш Севастополь хоорайларының студентилери маргышкар. 15.15 —«Тоо Адам чалап тур». ГДР-ден концерт программазы. 16.30 — Делегей болгаш аныяктар. 17.05 — Студентилерниң кышкы бүгү делегей оюннары. Даглан бадарының хаак спорту. 17.35 — «Төрээн чурттуң камгалаарынга белеткен». Док. фильм. 17.55— Мультфильмнер. 18.30 — Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. «Чурукчу Борис Щербаков». 18.50 — «Тиилекчилер». Шериг эмчилериниң ужуражышкыны. 20.00 — Тамчыктыг удунар, чаштар. 20.15 — Реклама. 20.20 — Делегейниң музыка культуразының эртинезинден. И. Стравинский. «Кудажыгаш». 21.00 — «Үе». 21.35 — Экранда — кинокомедия. «Койгунчугаш». 22.55—23.40 —Рязаньның Күрүнениң орус улустуң хорунуң концерти.

Редакторнуң оралакчызы К. К. САТ.

КИНО

ФЕВРАЛЬ 24-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Атака» 9.30, 11.20, 13.10, 16.50, 20.30 (узаткан). «Плюмбум или опасная игра» 15.00, 18.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Нейтральные воды» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Тайны третьей планеты» 9.30, 13.30, Киноклуб «Зеленый огонек» 10.50, «Михаил Шолохов» (спецхроника) 12.30, «Постарайся остаться живым» 15.00, 16.40, 18.30 (кинопанорама), 20.50 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Все против одного» (2 сериалыг) 14.30, 17.20, 20.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Бродяга» 16.30, 19.30 шактарда.

Агаар

Республиканга шокар булуттаар, чамдык черлерге быскан хар чаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Дүне агаарның температуразы 25—30, чамдык черлерге 15—20 градус соор. Хүндүс 11—16, чамдык черлерге 1—6 градус соок болур.

Кызылга чуга булуттаар, чагбас. Дүне агаарның температуразы 25—27, хүндүс 11—13 градус соок болур.

САДЫП АЛЫКЧЫЛАРГА

Чээлиге садып алган бараанарының ээлчеглиг төлээшкинин чогуур үезинде төлевээни дээш бир хүнде-ле чедир төлеттинмээн түңге 0.1 хуу хөө немээр.

Бир эвес садып алыкчы ажылдан үнгеш ийи ээлчегде дадывырны, а пенсионерлер — ийи ээлчегде төлээшкинин төлевейн баар болза, бүгү төлеттинмээн түңнү болгаш ол түңден хуусаа эрткени дээш бир хүнде-ле немешкен 0.1 хуу хөө акшазын, ээлчеглиг төлээшкининиң хуусаазы чедип кээрин барымдаалавайн, көрдүнген дүрүм ёзугаар тырттырып алыр.

Ол түңнү нотариалдыг чорудулга кылып турар органнарының негелде бижиинге үндезилеп төлеттирер.

Садып алыкчы чээлиге садып алган бараанының өртээн долу төлевейн, доктаамал чурттап турган черинден чорупкан болгаш оон чаа барган чериниң адрезин тодарадыр аргажок апарган таварылгада, садыг бүдүрүлгези материалдарны нотариалдыг чорудулга кылыр органнарының негелде бижии-биле кады өрелиг кижиниң сөөлгү чурттап турган чериниң азы ооң эт-севин арттырган адрестерин тодаратканы, улус судунга дамчыдып бээр.

Профэвилелдериниң область чөвүлели 1987 чылда дараазында чурттарже туристиг бөлүктерни четчелеп эгелээнин дыңнадып тур:

БУР — республиканың башкыларынга, Балатон хөлге 12 хонук дыштаныр, июнь ай;

ГДР — чурт үлетпүрүнүң болгаш коммунал-хандырылга бүдүрүлгелериниң социалистиг чарыжының тиилекчилеринге, 12 хүн дыштаныр, июнь ай;

ГДР — ЧССР — Барыын-Хемчик районнуң бүгү албыларының ажылдакчыларынга, 10 болгаш 5 хүн дыштаныр, июль ай;

БУР — 5-тен 16 хар чедир уруглардыг кижилерге, 18 хонук дыштаныр, июль ай;

Финляндия — район бүгүзүнүң кижилеринге, июль 16-дан 26-ге чедир дыштаныр;

МАР — башкыларга, июль 16-дан август 2-ге чедир дыштаныр;

РСР—БУР — садыг, тудуг, коммунал-хандырылга бүдүрүлгелериниң болгаш агроүлетпүр ажылдакчыларынга, 8 болгаш 7 хүн дыштаныр, август ай;

ЧССР — харылзаа ажылдакчыларынга, 12 хүн дыштаныр, август ай;

ЮСФР (Адриатикага дыштаныр) — тудугнуң, транспорттуң, медицинаның болгаш садыгның ажылдакчыларынга, 12 хүн дыштаныр, август ай;

БУР — кышкы үеде мал ажылының продуктуларын бүдүрерин болгаш садып алырын көвүдеткени, мал кыштаглаашкынын чедиишкиннииг эрттиргени дээш Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжының тиилекчилеринге шаңнал кылдыр тыпсыр халас 20 путёвка бар, 21 хүн иштинде Кара-далайның «Золотые пески» курортка дыштаныр, сентябрь ай; күзээни-биле 14 кижи.

БУР — күрүне албан черлериниң, культураның болгаш агроүлетпүрүн ажылдакчыларынга. «Солнечный берег» курортка 18 хүн дыштаныр, сентябрь ай;

ГДР — агроүлетпүрүн, тудугнуң, транспорттуң болгаш садыгның ажылчыннарынга, октябрь 18-тен 30-ге чедир 12 хүн дыштаныр.

Айтырыгларны профэвилелдериниң адырлар аайы-биле обкомнарындан тодарадыр.

АЖЫЛЧЕ ЧАЛАП ТУР

Кызылдың аъш-чем садыы үгрмектеп садар бараанарга —квас, соктар, газировка, мороженое, кат-чимис болгаш ногаа аймаа садар — садыгжы болуп дакпырлап ажылдаарынга студентилерни, пенсионерлерни, ажылчыннарны, инженер-техниктиг ажылдакчыларны болгаш албан-хаакчыларны чалап тур. Ажылдың шак-үези дугурушкунганы ёзугаар болур. Ажыл төлевири кылганың барымдаалаар шаңналдыг. Дакпырлап ажылдаарынга кол ажылдап турар черинден алыр шөлээзинге немей садыгжылап ажылдаар үезин барымдаалап төлевирлиг шөлээни бээр.

Пенсионерлерниң пенсиязынга ажыл төлевири хамаарылга чок болур.

Бистиң адресивис: Кызыл, Октябрьская 29. Кадрлар килдизи. Телефон 2-54-36.

Кызылдың аъш-чем садыы контролер-кассирлерни, садыгжыларны, кассирлерни, экспедиторну, кладовщиктерни, хеп үлекчилерин, бараан савалакчыларын, ажылчыннарны, техничкаларны, чүдүрүкчүлерни ажылче чалап тур.

Ажылчыннар кол ажыл төлевиринден аңгыда ай түңнели-биле немелде шаңнал төлевиринден аңгыда ай түңнели-биле немелде шаңнал төлевирни, чыл түңнели-биле он үшкү ажыл төлевирин алыр.

Бистиң адресивис: Кызыл, Октябрьская 29. Кадрлар килдизи. Телефон 2-54-36.

БҮДҮРҮЛГЕЛЕР, ОРГАНИЗАЦИЯЛАР УДУРТУКЧУЛАРЫНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

РСФСР-ниң Садыг министерствозунуң 1985 чылдың февраль 13-те хүлээп алганы № 265 дужаалын күүседиринге Кызыл хоорайның үлетпүр бараанар садыы чээлиниң эргиишкин бижиинге болгаш шынзылгазынга чээли килдизинден демдеглел кылырын соксатканын дыңнадып тур.

Чээлиге бараан алыр дээн кижилер шынзылгаларын дараазында магазиннерге шууп экээр: «Саян» универмаг, №№ 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17 магазиннер.

Чээли-биле бараан садып алырының шынзылгаларын бээриниң база оларны учётка алырының чурумун үрээп дээш бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң, организацияларның удуртукчулары болгаш кол бухгалтерлери хууда харысалганы хүлээрин үлетпүр бараанар садыының администрациязы сагындырып тур.

Чээли-биле садып алган үр хуусаада ажыглаттынар бараанарны садып алган кижилерниң бижип берген даалгаларынга үндезилеп ээлчег төлээшкинни кылырда, садып алыкчыларның шалыгындан долу эвес түңну тырткаанда азы чээлини үзе төлээн түңну садыг черинче чогуур хуусаазында шилчиитпээнде, база ол ышкаш чээли-биле бараан садып алган өрелиг кижилерниң ажылдан үнүп чоруткаын дыңнадыр хуусаазын үрээнде, бүдүрүлгелер, организациялар болгаш албан черлери садыг бүдүрүлгезинге саадатканының бир хүнү дээш-ле төлеттинмээн түңден 0,1 хуу хөө төлээр.

Кызыл хоорайда күрүне страхованиезиниң инспекциязы страхование кылганнарны 1987 чылдың февраль 1-ден эгелеп дараазында хүннерде хүлээп ап турар:

Понедельник, вторник, четверг, пятницада 8 шак 30 минутадан 15 шак 30 минутага чедир. Дүштээр шагы 12 шак 30 минутадан 13 шак 30 минутага чедир. Инспектор дүштеки чапсар чокка ажылдаар.

Средада 8 шактан 18 шакка чедир. Дүштээр шагы 12 шак 30 минутадан 13 шак 30 минутага чедир. Дежурный инспектор 9 шактан 19 шакка чедир дүштеки чапсар чокка ажылдаар.

Дежурный агент страхование кылганнарны хүн бүрүде 8 шак 30 минутадан 15 шак 30 минутага чедир хүлээп алыр. Дүштээр шагы 13 шактан 14 шакка чедир.

Субботада — дежурный инспектор 9 шактан 12 шакка чедир хүлээп алыр.

Айтырыгларны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай. Кочетов кудумчузу, 29, телефон — 2-30-88.

Кызылдың аъш-чем садыы күш-ажыл инвалидтериниң бирги, чажындан инвалидтерниң бирги, караа четпес инвалидтерниң бирги, ийиги бөлүктериниң улустарын немелде хандырылга талазы-биле бүрүткедип алыры-биле 5, 13, 15, 20, 22, 32, 34, 38, 40, 56 дугаарлыг магазиннерге чогуур документилерлиг чеде бээрин дыңнадып тур.

Дружба кудумчузунда 5 дугаар бажыңда хүрген идик септээр цехтиң ажыттынганын «Туваобувьбыт» бүдүрүлге каттыжышкыны дыңнадып тур.

Ажылдаар шактары: 10—19. Дүштеки чапсар 14—15 шак. Дыштаныр хүннери: понедельник биле воскресенье.

Тываның агроүлетпүрүнүң комунуң өөредилге-курстар комбинаты «III класстың автомобиль чолаачызы», «машина-трактор парыгының мастер - таарыштырыкчызы» профессияларга өөреникчилер хүлээп алырын чарлап тур. Чолаачылар курузунга 18 болгаш оон улуг назылыгларны, а мастер-таарыштырыкчылар курузунга бирги болгаш ийиги класстың тракторнистерин хүлээп алыр. Өске хоорай чурттугларга ниитизиниң чурттаарга бажыңны бээр.

Өөренип кирери-биле дараазында документилерни киирер: бүдүрүлге чериниң өөредирп-биле чоруткан бижии, учёттан үндүр бижиткенин демдеглээн паспорт, шериг биледи. Боду ажылдап кээр тускай хептиг болур.

Өөредилге 1987 чылдың март 2-де эгелээр.

Айтырыгларны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 1 «в», телефон—6-14-80.

Часкы-чайгы сезон эгелээриниң мурнунда идиктериңерниң кандыг байдалдыг оваарыңар. «Туваобувьбыт» бүдүрүлге каттыжышкыны идиктерниң дараазында септелгезин кылыр: чамаар, тиин даараар, ээжектерин быжыглаар, чайгы идиктиң кырын солуур, «молния» өөктерин солуур, чылыг идиктерин уйдуңнарын солуур.

Бистиң адрестеривис: Титов кудумчузу, идиктиң агар септелгезиниң цеги ажылдаар шагы — 10.00 шактан 19 шакка чедир, дүштеки чапсар — 14.00 шактан 15.00 шакка чедир.

Красноармейская кудумчузу, 102, идикти дүрген септээриниң цеги, дыштаныр хүн чок, 8.00 шактан 20.00 шакка чедир.

Иликтериңерни септедип алыринче далажыңар:

Профэвилелдериниң область чөвүлелинге (Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 30 дугаар бажың), суббота санында, эртенгиниң 9 шактан 17 шакка чедир күш-ажылдың болгаш ажыл төлевиринин, социал страхованиениң, чуртталга-амыдыралдың, күш-ажыл хоойлузунуң болгаш күш-ажыл камгалалының талазы-биле айтырыгларга хамаарышкан халас консультацияларны профэвилел кежигүннеринден ап болурун чарлап тур.

ВЛКСМ Тыва обкомунуң делегей аныяктарының туризминин «Спутник» бюрозу «Дыштаныр хүн» маршруттарынга тематиктиг аян-чорукту аныяктарның бүгү бөлүктеринге республиканың дараазында маршруттарынга чорудуп турар:

— өөреникчилерге, студент аныяктарга Сарыг-Сепке, Туран хоорайже, Өөк суурже, Шушенское суурже;

— ажылдап турар болгаш общежитиелерде чурттап турар аныяктарга «Тайга» станциязынче, Шушенское суурже, мурнакчы дуржулга маршрудунче;

— кедээ аныяктарга Кызыл хоорайже театрга баары-биле кады тематиктиг аян-чорукту организастап чорудуп турар.

Аян-чорук кылып чорууларны транспорт-биле, аалчылар бажыңнарынга чурттаары, чемненери, экскурсия программазы-биле хандырар.

Аян-чорук организастап чоруур талазы-биле айтырыгларны чурттап турар чериниң аайы-биле ВЛКСМ хооркомунче, райкомнарынче азы ВЛКСМ обкомунуң делегей аныяктарының туризминиң бюрозунче чорудар. Телефону —2-40-20.

Кызылдың аян-чоруктар болгаш экскурсиялар бюрозу дараазында маршрутка турисчи путёвкаларны сүмелеп тур: март 4-тен 23-ке чедир Ташкент-Самарканд-Бухара-Ургенч аразынга аян-чорук кылыр. Путёвканың өртээ (аңаа самолётка ышай, бээр ужарының өртээ база кирер) 310 рубль.

Бистиң адресивис: Кызыл хоорай, «Моңгулек» аалчылар бажыңы, 106 дугаар кабинет, 97-166, 2-51-76 дугаарлыг телефоннар.

КЫЗЫЛДЫҢ ЧУРТТАКЧЫЛАРЫНГА

Оюн Күрседи кудумчузунга канализация коллектору тудары-биле холбаштыр эргээ хоорлериниң амгы турар черинден 15 метр ишээр хоорлерин 1987 чылдың апрель 1-ге чедир өскээр көжүрген турар ужурлуг.

Айтырыгларны тускай ачы-дуза чедирериниң бюрозунче чорудар. Адрези —Ленин кудумчузу 60, телефону — 2-47-32.

Кызылдың чуртталга-коммунал ажыл-агый эргелелиниң тускай-ачы-дуза чедирер бюрозу тудуг ажылдары эгелээни-биле холбаштыр эрги хоорлуң Оюн Күрседи кудумчузунуң талазында орнукшуткан төрел-дөргүл кижилериниң чаа хөөрге аппарып, орнукшудуп алырын күзээн хамаатыларга дыңнадып тур.

Бо дугайында айтырыгны дараазында адрестен тодарап алыр: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузунда бажыңы № 60. Телефону 2-47-32.

ШЫН. Адрезивис: 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-33-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47 корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241. Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлаг ,амазы. Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер. полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Агыг № 3457. ТС—00047.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 48 (13348) | 1987 чылдың февраль 25. среда | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көпеек.

«ПРОГРЕСС-27» АҢГЫ УЖУДУУШКУНДА

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП. Февраль 23. (СЭТА). Бөгүн Москваның биле 14 шак 29 минута турда кады ужудуушкунуң программазын дооскан соонда «Прогресс-27» автоматтыг транспорт корабльниң «Мир» орбита комплекизинден аңгылаашкынын чоруткан. Корабльдиң адырлыышкынының болгаш ырав чоруй барганының чорудулгазын башкарылга төвүнүң тускай эртемингилери болгаш космонавтылар Романенко биле Лавейкин олар хынап, контрольдаан.

Кады ужудуп келген үениң дургузунда чүъкту дүжүрерин, станцияның одаар чүүлүн немей кудуп болгаш имер сугну солуй сордуруп алырын киирииштир адырга, бүгү планнаттынган ажылдар долузу-биле күүсеттинген. «Прогресс-27» чүък корабльниң шимчедикчи тургузуунуң дузазы-биле комплекс орбитазының ийи эдип, таарыштырылгазын чоруткан.

Юрий Романенко биле Александр Лавейкин бөгүн станцияның техниктиг хандырылгазын кылган болгаш ам кылыр ужурлуг шинчилелдерге аппаратуразының белеткелин чоруткан. Ужудуушкун эки эртип турар. Ийи космонавтының кадыкшылы байдалы эки.

ИДЕПКЕЙЛИГ, ТОДАРГАЙ, ТҮҢНЕЛДИГ АЖЫЛДААР

ССРЭ-ниң Профэвилелдериниң XVIII съездизи ажыттынган

Совет ниитилелдиң революстуг эде тургустунуушкунунуң амгы үе-чадазы шенин шапкын чүткүл-биле, үениң күчүлүг агымы-биле долдунган. Социализм бистиң амыдыралывыстың бүгү талаларын соксаал чок чаартып турар дээрзин ол чаа күш-биле база катап бадыткап турар. Бистиң кижи бүрүзүнүң хамааты туружу идепкейлиг, принципиалдыг болган тудум-на, бурунгаар шимчээшкин чедиишкиннинг болур.

Совет кижилерниң чаагай чорууңун чайгылыш чок өзүлдези, бүгү талалыг угаан-бодал сайзыралы — коммунистер партиязының дээди чүткүл-соруу боор турар. Социал политика ажылчы чоннарның эрге-ажыктары — кайгамчык улуг эрге-лерлиг болгаш аргаларлыг боор турар чурттуң эң массалыг организациязының — Профессионалдар эвилелдериниң ажыл-чорудулгазынга бирги черни ээлээн турар ужурлуг деп, СЭКП-ниң XXVII съездизинге демдеглээн.

Бистиң демократтыг институттарывыс күш-ажылчы коллектив бүрүзүнде ажыл-херектерге идепкейлиг болгаш боттуг салдар чедирер болза, бистер чоннуң инициативазын болгаш чогаадыкчы чоруун ылап-ла көдүрүп шыдаар бис деп, СЭКП-ниң январь (1987 ч.) Пленумунга демдеглээн.

ССРЭ-ниң Профэвилелдериниң XVIII съездизиниң делегаттары чурттуң амыдыралында эргилде үе-чада үезинде бодунуң организациязының сорулгаларын тодарадыр. Съезд Кремльдиң Съездилер ордузунга февраль 24-те ажыттынган. Бодунуң дээди шуулганынга күш-ажылдың улуг армиязының беш муң хире төлээлекчилери чыглып келген.

10 шак. Эштер М. С. Горбачев, Г. А. Алиев, В. И. Воротников, А. А. Громыко, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, Н. И. Рыжков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, В. В. Щербицкий, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Б. Н. Ельцин, Н. Н. Слюньков, С. Л. Соколов, Ю. Ф. Соловьев, Н. В. Талызин, А. Н. Яковлев, А. П. Бирюкова, А. Ф. Добрынин, А. И. Лукьянов, В. А. Медведев, В. П. Никонов, Г. П. Разумовский, И. В. Капитонов оларны чыылганнар адыш часкаашкыны-биле уткаан.

ССРЭ-ниң Профэвилелдериниң XVIII съездизин ВЦСПС-тиң даргазы С. А. Шалаев ажыткан.

Съездиниң делегаттары удуртур органнары — президиумну, секретариатты, редакция болгаш мандат комиссияларын соңгаан.

Совет профэвилелдериниң съездизиниң ажылынга киржири-биле 188 национал профтөптерни болгаш 10 делегей организациязын төлээлеп турар 134 чурттан делегацияляр чедип келген. С. А. Шалаев ССРЭ-ниң Профэвилелдериниң съездизиниң делегаттарының өмүнээзинден даштыкы аалчыларга — бүгү диптериниң ажылчы чоннарының төлээлекчилеринге изиг байыр чедирген.

Даштыкыдан чедип келгилээн бүгү профэвилел удуртукчуларынга болгаш активчилерлеринге, бистиң съездивисче оларны чоруткан организацияларга совет профэвилелдеринге хүндүткелдиң болерели дээш өөрүп четтирип дээн деп, ол чугаалаан.

Совет профэвилелдери пролетарыжы интернационализмниң принциптеринге болгаш ажылчын аңгы-биле база өске чурттарның профэвилелдери-биле эп-сеткил каттыштырылгазынга, тайбың болгаш социал депшилге дээш ажылчы чоннарның болгаш профэвилелдерниң чайгыызын чедип алырының болгаш быжыглаарының херээнге чайгылыш чок шынчы болуруң даштыкы өннүктерге ВЦСПС-тиң даргазы бүзүреткен.

Делегейниң профэвилелдер шимчээшкининиң сөөлгү чылдарда мөчээн кескү ажылдакчыларын съездиниң киржикчилери сактып, бир минута өзулал кылганнар.

Делегаттар ССРЭ-ниң Профэвилелдериниң XVIII съездизиниң дараазында хүн чурумун бадылааннар:

1. ВЦСПС-тиң ажылының дугайында отчёт болгаш СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр ССРЭ-ниң Профессионалдар эвилелдериниң сорулгалары.
2. Төп ревизия комиссиязының отчёду.
3. ССРЭ-ниң Профэвилелдериниң Уставынга өскерилгелер дугайында.
4. Профессионалдар эвилелдериниң Бүгү-эвилел Төп чөвүлелин соңгууру.
5. Төп ревизия комиссиязын соңгууру.

«ВЦСПС-тиң ажылының дугайында отчёт болгаш СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр ССРЭ-ниң Профессионалдар эвилелдериниң сорулгалары» деп илеткелди ВЦСПС-тиң даргазы С. А. Шалаев кылган.

Төп ревизия комиссиязының отчёдун оон даргазы Л. А. Кубяк кылган.

ВЦСПС-ТИҢ АЖЫЛЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА БОЛГАШ СЭКП-НИҢ XXVII СЪЕЗДИЗИНИҢ ШИИТПИРЛЕРИНГЕ ДҮҮШТҮР ССРЭ-НИҢ ПРОФЕССИОНАЛДАР ЭВИЛЕЛДЕРИНИҢ СОРУЛГАЛАРЫ

ВЦСПС-тиң даргазы С. А. ШАЛАЕВТИҢ илеткели

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизи совет ниитилелдиң амыдыралының эң харысалгалыг, улуг өскерлиишкиннериниң үезинде эртип турар. Коммунистиг партияның XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр Төп Комитеттиң апрель (1985 ч.) Пленумунуң социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедирив, социализмниң күчүлүг күш шыдалының улам долу ажыттынарын, ажылдадырын болгаш хөделдирерин, бистиң Төрээн чуртувустуң чаа төөгүлүг бедиктерни чедип алырын хандырар ужурлуг хемчээлиниң талазы-биле кажан-даа кестүп көрбээн, алыс ужур-утказының талазы-биле революстуг чаартылгаларының чуртта боттанып турар.

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленуму ол бүгү ажылга күчүлүг идигни, оон-даа артык улуг шимчээшкинни берген. Партияның-даа, совет ниитилелдиң-даа амыдыралынга ол улуг политиктиг болуушкун болган. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Пленумга илеткелинде чуртта ажыл-херектериниң ханы анализин кылган. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар талазы-биле практиктиг ажыл-херектерниң, моон соңгаар ажылдың программазын болгаш чаартыкчы, улуг хемчээлдиг чүүлдерни көдүрүп үндүрген. Пленум бүгү ниитилелди эде тургустунуушкунуң оруу-биле, чаартылганың оруу-биле боттуг бурунгаарладып турар.

Боттарының хүрээлелинде 140 миллион кижини каттыштырып турар совет профэвилелдер дүргедээшкинче эде тургустунуушкунче болгаш демократчыдылгаже партияның угланышкынын бүрүнү болгаш долузу-биле деткип, оон-биле боттарының идегелдерин болгаш планнарын холбаштырып, ол угланышкын амыдыралга шиитпирлиг база кажык чок боттанып турзун дээш боттарының күжүн болгаш чогаадыкчы энергиязын бээринге белевин илергейлеп турар.

СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң, Коммунистиг партияның XXVII съездизиниң эртенинден бээр үени профэвилелдер бодунуң ээлээр черни тыварынга болгаш чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле ниити ажылга киржип эгелээринге, профэвилел кежигүннериниң, оларның организацияларының күш-ажылчы болгаш хөй-ниитиниң идепкейлиг бедидеринге ажыглаан.

Ынчалза-даа ол бүгү болза чүгле баштайгы базымнар дыр. СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр алырга, бистиң ажылывыста улуг четпестер чаңгыс черге таптаашкынныг болуушкуннар, кадрларның шуушпеңнери чоруу улам тодаргай көстүп келир.

Дыка хөй таварылгаларда профэвилелдерниң ажылының ажык чокка, ана-ла куруг дескиниң туруп бээри күзенчиг түңнелдерге чедирбейн турары дээш онза харысалга ВЦСПС-ке, оон Президиумунга болгаш секретариадынга онаажыр.

Партияның, профэвилелдерниң, бүгү совет улустуң ажыл-чорудулгазының кол адыры экономика болуп келген болгаш болуп артар-даа. 2000 чылга чедир, азы чүгле үш беш чылдың дургузунда Совет эрге чагырганың бар-ла 70 чылдарының дургузунда чежо хире чүүлдер кылдынганыл, ол хирени кылыры көрдүнүп турар.

Съездиниң делегаттарынга отчёттуг үениң дургузунда ВЦСПС-тиң, совет профэвилелдерниң ажылының дугайында тайылбыр материалдарны үлеп берген. Ында чурттуң экономиказының хөгжүлдезиниң дугайында чүүлдерни база киирген. СЭКП ТК-ның апрель Пленумунуң эртенинден бээр үеде ооң өзүлдезиниң темпилери шалкыпчаан, амгы үеде бистиң чуртувуста бар боор турар улуг курлавырларны ажыглап эгелээнииниң баштайгы түңнелдери чедип алдынган. Хүлээп алдынган үткүштүр планнарны болгаш социалистиг хүлээлгелерни күүседип, чурттуң күш-ажылчы коллективтери 1986 чылдың онаалдаларындан ажыр 9 миллиард рубль түңнүг продукцияны бүдүрүп үндүрген.

Социал-экономиктиг хөгжүлдениң дүргедээшкининиң ханы аргалары материал-техниктиг баазазын эгелей берген үндезин чаартылгазын, эртем-техниктиг депшилгениң үндезининге улус ажыл-агыйының чаартылы эде кылышкыннарын, ажыл-агый механизминиң үндезин өскерлиишкинин, бот-орулга чарылганы, бот акшаландырышкынын шиңгээдип алырын, эргелеп башкарылгага демократтыг централизмниң ленинчи принциптерин катап тургузарын, сагылга чурумну болгаш корум-чурумну быжыглаарын ажыдып турар.

Сөөлгү чылдарда чоруткан калбак хемчээлдиг экономиктиг шенелделер ажыл-агыйны чорударының чаа негелделериниң бедик ажыктыын көргүскен.

Чурттуң агроүлетпүрүнде болгаш тудугга күш-ажылды организастаарының депшилгелиг хевирлери улам-на бүрээдиг шиңгээдип алдынып турар. Транспорт, харылзаа, садыг болгаш амыдырал хандырылгазы чаа бот-биле ажылдап эгелээн.

Чуртта төлевилелиң калбаа-биле чугаалажып көрүп турары күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында Хоойлу чугула ужур-дузалыг болуп турар. Ол болза экономиканың кол звенозунга ажыл-агыйны чорударының негелделерин болгаш арга-методтарын үндезини-биле өскертир, бүдүрүлгелерниң ажыл-чорудулгазынга планның эгениң болгаш бот-орулга чарылганың, бот-тускайлаң болгаш харысалгалыг чоруктуң дүүшкек болуруң, улус массаларының тывылдырганы бот-башкарылганың чаа хевирлерин быжыглаар сорулгалыг.

Ындыг байдалдарда профессионал эвилелдериниң бүгү бүдүрүлге-экономиктиг ажылын шуут чаа ёзу-биле организастаары, ажыл-агыйның чорударының экономиктиг аргаларын боттандырарынга оларның ролюн болгаш аажы-чаңын шын тодарадыры, эргижирээн, чаңчыл апарган шаптыланган чүүлдерден ойталаары эргежок чугула.

Ажыл-агый, экономика ажылының, планнаашкынның хевирлерин сайзыраңгайжыдары-биле холбашкан айтырыглар администрацияның ажылдакчыларының эвээш кезии-биле, күш-ажылчы коллективтиң киржилгези чокка шиитпирлеттинген турарын болдуруп болбас херек.

Ынчангаш ВЦСПС-тиң инициативазын ёзугаар эгелээн ажылчы чоннарның бүгү-ниити экономиктиг көрүлдээзин боттандырары эң эргежок чугула боор турар. Бүгү-ниити өөредилгениң талазы-биле ажылдың төвүнге бот-орулга чарылга өөредилгезин тургузар херек.

Кажан бүдүрүлгениң болгаш социал хөгжүлдениң чепсек-херекселдерни күш-ажылчы коллектив боду ажылдап ап база хуваап турар апарганда, коллективтиг кержэже бригадаларны болгаш өске-даа салбырларны, а бүдүрүлгелерни — долу бот-орулга чарылгаже, чарыгдалдарны боду дуглаарынче болгаш боду акшаландырышкынче шилчидеринге байдалдарны ажыл-агый органнары-биле кады тургузуп алыры профэвилел комитеттеринге эргежок чугула.

Ленинградчыларның эгелээшкини ёзугаар чоокку ийи чылда дериглелерни ийи ээлчеглиг, а ховар болгаш үнелиг дериглелерни — үш азы дөрт ээлчеглиг ажылдаар чурумче шилчидери улуг улус ажыл-агый ужур-дузалыг сорулга болуп турар. Бо чорук бүдүрүлгениң ажыктыын дыка бедидер болгаш ооң-биле кады социал херегледерге дыка хөй акша-хөреңгини тускайлап алыр арганы бээр.

Профэвилелдериниң бүдүрүлге-экономиктиг ажылын эде тургузарынга социалистиг чарышты организастаарын сайзырангайжыдарының айтырыглары бир кол черни хүлээп турар ужурлуг. Бүдүрүлгениң эң ажыктыг чоруун, продукцияның бедик шынарын чедип алырынче материалдыг курлавырларның камналгазын, белеткеп бээр чүүлдерге холбаштыг хүлээлгелерниң, культура болгаш чурттал-амыдырал тудуунуң планының чүс хуу күүселдезин чедип алырынче угланган социалистиг чарышты удуртурун экижидер талазы-биле чамдык хемчеглерни СЭКП-ниң XXVII съездизиниң соонда алган.

Совет Эвилелиниң ажылчы чонунга СЭКП ТК-ның Кыйгырыы, «Он ийиги беш чылдың онаалдаларын чедиишкиннинг күүседир дээш Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжының дугайында» СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның доктаалы бүдүрүлгениң немелде курлавырларын калбаа-биле дилеп тыварынга улуг салдарны чедирген. Улуг Октябрьның 70 чылын төлептиг уткуур дээш массалыг шимчээшкинниң эгезин салган.

Материалдыг курлавырларның камналгазы дээш чарыш эң дээштиг болур ужурлуг. Коллектив бүрүзү камнап алган материалдары, чиг эди, одаар чүүлү болгаш электри энергиязы-биле чылда-ла ийи болгаш оон-даа хөй хүн ажылдаан турзун дээш чугула шимчээшкинни профэвилелдер эгелээн. Бүдүрүп турар продукцияның шынарын үндезини-биле экижидер дээш демиселге социалистиг чарыштың ролюн ам онза күш-биле илергейлеттинген турар ужурлуг.

Бо чылдың эгезинден эгелеп продукцияның күрүне хүлээп алышкынынче дыка хөй бүдүрүлгелер кирген. Күрүне хүлээп алышкынынче кирерин харысалга чок көрген, ынаа багай белеткенген черлерниң күш-ажылчы коллективтеринде үндезилелдиг сагыш-сыраашкыннар тургустунуп келген. Күрүне хүлээп алышкынын ажылчыннар бүрүн долузу-биле деткип, олар оон корттайн турар, ынчалза-даа бүдүрүлгени организастаарынга, материал-техниктиг хандырылгага корум-чурумну тургузарын чөптүг-биле негеп турар.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүзүн бедидер, материалдыг курлавырларны камнап алыр, херектиг болгаш шынарлыг продукция бүдүрүп үндүрерин көвүдедир сорулга-биле социалистиг хүлээлгелерниң дээди хевири болур күжениишкиннинг үткүштүр планнарны күш-ажылчы коллективтериниң хүлээп алырын бүгү тала-биле деткиири чугула.

Мурнакчы бүдүрүлгечи дуржулганы нептередири чарышты организастап турарында эң не кошкак звено болуп артпышаан. Бо ажыл колдуунда-ла министерстволарның болгаш профэвилелдериниң ТК-ларының кады шиитпирлер хүлээп алыры-биле өйлешкен.

Улус ажыл-агыйның интенсификастаарының эң кол бызазы, ооң ажыктының бедидериниң үндезини — эртем-техниктиг депшилге боор турар. Ону дүргедедиринче партияның угланышкынын совет профэвилелдери бүрүн долу деткип турар.

Эртем-техниктиг депшилгениң дүргедедиринге бодувустуң ажылывыстың бүгү-ле хевирлери-биле салдар чедирип, ажылчы чоннарның массалыг техниктиг чогаадылгазын бо сорулгаларга эки ажыглаар ужурлуг бис. Оон-биле черлелештир ниитилелдиң канчаар-даа аажок улуг эртем-техниктиг курлавырлары амдызында ырак-та-ла четпес ажыглаттынып турар. Эртемденнерниң, инженерлерниң, чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның чогаадыкчы күжү херегленниң турар айтырыглар улус ажыл-агыйында эвээш эвес.

Чуртка чогаадылгаларның шиңгээдилгезин башкарарының экономиктиг болгаш организакчы бызаларын хаара тудуп турар шуут чаа болгаш тодаргай механизмни эргежок чугула боор турар. Чогаадыкчы чорук дугайында Хоойлуну ажылдап кылырын доозар үе келген.

Улуг Октябрьның 70 чылын төлептиг уткуур дээш массалыг социалистиг чарышты улам калбартыры, ол алдарлыг байырлалды чаа-чаа күш-ажылчы белектер-биле, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң тодаргай дүргедээшкини-биле уткууру — профэвилелдериниң хүндүлүг болгаш харысалгалыг хүлээлгези.

Социал политика болгаш ажылчы чоннуң амыдыралчы эрге-ажыктарын камгалаары совет профэвилелдеринге кезээде бирги сорулга кылдыр туруп келген болгаш турар-даа ужурлуг. Профэвилелдериниң ажыл-чорудулгазының кол утказы чогум-на ында болур деп СЭКП-ниң XXVII съездизинге айыткан.

Бо ажылды партияның съездизиниң, СЭКП ТК-ның январь (1987 чыл) Пленумунуң шиитпирлериниң турушун ёзугаар бот-шүгүмчүлелчи ёзу-биле көргеш, социал талага боор турган боттуг эвес чүүлдер дээш, сөөлгү беш чылдарда экономиканың социал угланышкынынга чогумчалыг эвес чүүлдер дээш ВЦСПС болгаш өске-даа профэвилел органнары биче эвес харысалганы хүлээр ужурлуг деп түңнелди кылыр херек.

Партияның XXVII съездизинге Политиктиг илеткелге М. С. Горбачевтуң чугаалааны күштүг социал политиканы амыдыралга боттандырарын профэвилелдери чүткүлдүг чедип алыр ужурлуг.

Социал адырны мурнады хөгжүдериниң чайгылыш чок боттанып турарын, совет кижилериниң күш-ажылга, амыдырал-чуртталгага, дыштанылгага, өөредилгеге болгаш медицина хандырылгазынга негелде-херегледери улам холдур хандыртынган турарын профэвилелдери боттарының сорулгазы кылдыр көрүп турар. Ажылчы чоннуң хоойлуда көрдүнген материалдыг болгаш культура негелделерин хандырар дугайында чугаа боор турда, олар улам шудургу чоруун көргүзер, ак сеткилдиг, бедик шынарлыг күш-ажылды үнелеп көөрүн, оон төлевиринде дециней көөр угланышкынның ажыл эртемин, социал чептиг чоруктуң принцивин боттандырарын чедип алыр ужурлуг. Бо сорулгаларны боттандырарын эде тургустунуушкун бистен негеп турар.

Профэвилелдериниң ажылынга ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ажыл төлевири кезээде улуг черни ээлеп келген. Ынчангаш амгы үеде-даа ооң чугулазы улам өзүп турар. Профэвилелдериниң Төп Комитеттери болгаш чөвүлелдери, бүдүрүлгелериниң болгаш каттыжыышкыннарының профэвилел организациялары күш-ажыл төлевириниң айтырыгларынга боттарының эргелерин долу ажыглаар, ажыл төлевириниң — тарифтериниң болгаш шалыңның хемчээлиниң тодарадырынга, күш-ажылдың чарыгдалдарының нормаларын болгаш нормативтерин эде көөрүнге шын чорукту магадылаар ужурлуг. Бо бүгү айтырыглар хүн бүрүдеги, шыңгыы контрольду негээр.

Күш-ажылдың төлевиринге эгелээн ханы чаартылгаларның алыс утказы чүдез дизе, ажыл төлевирин бедидери-биле черлелештир оон күш-ажылдың санындан болгаш шынарындан, оон алыс төнчү түңнелдеринден кандаа чайгылыш чок хамаарылгалыг болурунга чугула байдалдарны тургузары болур.

Бистиң съездивистиң мурнунда болуп эрткен отчёт-соңгулдалыг кампанияның үезинде ниитилелдиң херегледел фондуларын улам чөпүг ажыглаарының дугайында айтырыглар тургустунуп турган. Ниитилелдиң херегледел фондуларының он ийиги беш чылда көрдүнген өзүлдези чурттакчы чоннуң чамдык кезектериниң эвээш хандыртынган чоруун узуткаарынга дузалаар. Чаа беш чылдың төнчүзүнге чедир кижи санынга өнаштыр айда 50 рубль орулга онаашпас өг-бүле турбас апаар. Ниитилелдиң херегледел фондуларын күш-ажылдың коллективтиг түңнелдеринге доктаамал улуг салышкынны киирип турар ажылдакчыларга кескү артыкшылды хандырар ужурлуг. ВЦСПС-тиң саналдап турары болза, бо беш чылда ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның шөлээлериниң оон иштинде эвээш хемчээлдиг шөлээниң үргүлчүлээшкининиң ковудедир дугайында чаа Хоойлуну ажылдап кылыры эргежок чугула апарган.

Бистиң бүгү экономика болгаш социал политикавыстың чугула сорулгаларының бирээзи болза, чоннуң аъш-чем продуктулары-биле хандырылгазын экижидери. Аъш-чем программазын боттандырары болур. Колхозтарның болгаш совхозтарның экономиказын улам ыңай көдүрер, чурттуң агроүлетпүр комплекизин хөгжүдер дугайында доктаамал сагыш салышкыны-биле черлелештир бүдүрүлгелериниң кедээ дузалал ажыл-агыйлары, чоннуң хууда дузалал ажыл-агыйы, коллективтиг сад болгаш огород ажылы дээн ышкаш чоннуң хандырылгазын экижидериниң курлавырларын ажыглаар херек. Бүдүрүлге адырларының профэвилелдериниң организакчы ролю мында онза негеттинер.

1986-2000 чылдарда чоннуң херегледел бараанныарын бүдүрерин болгаш ачы-дуза чедирилгезиниң адырын хөгжүдериниң Комплекстиг программазын күүседиринге профэвилел организациялары улам идепкейлиг киржир ужурлуг. Ол программага дүүштүр салдынган сорулгаларны боттандырар талазы-биле ВЦСПС-тиң бадылааны профэвилелдериниң практиктиг ажылдарының планының чамдык профэвилел органнары күүсетпейн турар.

Бүдүрүлге бүрүзү ажылчы чоннарга амыдыралдың ачы-дузазын чедирген турарын профэвилел организациялары чедип алыр хүлээлгелиг.

Ажылчы чоннарның материалдыг чаагай чоруу, бараанаарга өртек доктаадырының байдалы болгаш ачы-дуза чедирилгезиниң тарифтериниң деңнели-биле тудуш холбаалыг. Үрмектеп садар өртектерни болгаш тарифтерни тодарадыры, ол адырга хөй-ниити, ажылчын контрольду күштелдирери-биле холбашкан сорулгаларны шиитпирлээринге профэвилелдериниң идепкейлиг киржилгези — профэвилел организацияларының экономика болгаш социал талазы-биле чугула хүлээлгелериниң бирээзи болур.

Бистиң чуртувуста чуртталга бажыңнарын тудар талазы-биле улуг ажылдарны чорудуп турар. Сөөлгү 20 чылда ниити чуртталга фондузу ийи катап өскен. Оон-биле черлелештир чуртталга айтырыы ам-даа чидиг болуп артпышаан. Чуртка чуртталга айтырыгларын шиитпирлээрин бүгү улустуң херээ болдурар деп партияның кыйгырыын хөй-хөй күш-ажылчы коллективтер, профэвилел организациялары идепкейлиг чүүлдүгүнүп, деткээннер. Адаандан көдүрлүп турар инициативага даянгаш, ВЦСПС чуртталга айтырыгларын шиитпирлээрин дүргедедиринге күш-ажылчы коллективтериниң, профэвилел организацияларының киржилгезиниң арга-хевирлерин тодараткан.

Ажыл-агыйжы арга-биле чуртталга бажыңнарын тударын калбартырын, социал культура хемчеглериниң бүгү фондуларының чартыындан эвээш эвес кезиин ол сорулгаларга үндүрүп бээрин, а ол ышкаш бүдүрүлгеге тудуунга үндүрүп берген акша-хөреңгиниң 10 хуузунуң күсели-биле чуртталга бажыңнарын тударының аргаларын долузу-биле ажыглаарынга тудуг организацияларынга улуг дузаны көргүзерин ВЦСПС-тиң XI пленуму сүмелээн.

Хууда болгаш кооперативтиң чуртталга бажыңнарын, аныяктарның чуртталга комплекстерин тударынга бүгү талалыг дуза чедирерин, хуузунда чуртталга бажыңнары тудуп турар кижилерге болгаш чуртталга-тудуг кооперативтериниң кежигүннеринге материалдыг дуза чедиреринге шаңнал фондуларындан улам хөй акша-хөреңгини үндүрүп бээрин профэвилел комитеттеринге сүмелээн.

Чуртталга айтырыгларын шиитпирлээрин дүргедедиринге бар турар чуртталга фондуларын эки ажыглаары, ону шын хуваары, бо ажылга совет хоойлуларны, социал чептиг чоруктуң принцивин шыңгыы сагыыры чугула ужур-дузалыг болуп турар.

Боттарының камгалаар функцияларын боттандырар чорудулгаларга профэвилелдери бүгү бүдүрүлгелерге, улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга таарымчалыг эки болгаш айыыл чок байдалдарны тургузар дугайында доктаамал сагыш салышкынны илергейлеп турарлар.

Отчёттуг үениң дургузунда 15 миллион кижиниң ажылдаар черлериниң даашшимээнин, сириледээшкиннерин, чырыдылгазын, доозунналышкынын болгаш газталышкынын нормаларынга дүүштүр тургускан. Хол-биле кылыр ажылды механизастаарының темпилери ийиден хөй катап бедээн. Хол-биле кылыр аар ажылда ажылчыннарның саны чартык кезик хире кызырылган. Күш-ажыл камгалалынга чарыгдалдар онгу беш чылга деңнээрге, 20 хуу өскен болгаш 24 миллиард рубль чедип турар.

Он ийиги беш чылдың ниитизинде долузу-биле чедип ап болур сорулга болза, бүгү-ле ажылдаар черлерге күштүг боор турар нормативтерни ёзугаар күш-ажылдың байдалдарын тургузары, улуг күш негеттинер аар күш-ажылды узуткаарының темпизин дүргедедири; оларның-биле ажылдаары бертинип-кемдээр айыылдар-биле, кижиниң кадыынга хоралыг байдалдар-биле холбашкан машиналарны болгаш дериглелерни бүдүрүлгедеп уштуру; кемдеп-бертинер чорук чок ажылдаар бригадаларның болгаш коллективтериниң хуржулгазын калбаа-биле нептередирин чедип алыры болур.

Профкомнар администрация-биле кады бүгү ажылчы чонну изиг аъш-чем-биле, санитар-амыдырал өрээлдери-биле хандырарының сорулгазын бо чылын-на бүрүнү-биле шиитпирлээр, озарга үзегерлиг корум-чурумну, таарымчалыг, эптиг байдалдарны тургузар, ажылчы чонну тускай идик-хептер, бот-камгалалдың өске-даа чүүлдери-биле хандырарын экижидер ужурлуг.

(Илеткелди кызыра парлаан).

(Төнчүзү 2-ги арында).

ВЦСПС-ТИҢ АЖЫЛЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА БОЛГАШ СЭКП-НИҢ XXVII СЪЕЗДИЗИНИҢ ШИИТПИРЛЕРИНГЕ ДҮҮШТҮР ССРЭ-НИҢ ПРОФЕССИОНАЛДАР ЭВИЛЕЛДЕРИНИҢ СОРУЛГАЛАРЫ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

СЭКП-ниң XXVII съездизинге профэвилелдерин ажылчы чоннуң хоойлу ёзугаар эргелерин камгалаарынга чамдыкта дайынчы быжыг туруштуг чоруун көргүспейн турары дээш шын шүгүмчүлээн болгай. Профэвилел комитеттериниң, күш-ажылдың эрге-хоойлу инспекцияларының боттарының хүлээлгелерин, ажылчы чоннуң мурнунга боттарының профессионал болгаш хөй-ниити хүлээлгезин сула күүседиринин, ажылчыннарны болгаш албан-хаакчыларны дүрүм ёзугаар эвес ажылдан үндүргенин, ажыл шагының болгаш дыштанылга шагының корум-чурумун үрээнин, ажыл төлевиринин шын эвес санаазын, өске-даа хөй-хой ужур-чурум үреришкиннерин чогуур үезинде эскербейн турарының чижектерин хөйнү көргүзүп болур. Ажылчы чон профэвилел организацияларының талазындан камгалалды тыппайн, судтан болгаш үстүнде турар профэвилел организацияларындан айтырыг тургузуп, оларга күш-ажылчы маргылдааларын үзе шиитпирледип ап турарлар.

Бистер ажылчы чоннуң кадыкын камгалаар, ниитизи-бүрү аарыглары баш удур болдурбас, аңаа үндезилээн, түр үеде ажылдаар арга чидирер чорукту эвээжедир талазы-биле ажылды улам-на калбак хемчээлдиг кылдыр, профэвилелдеринде бар боол турар аргалар-биле калбартып чорударын эргежок чугула боол турар. Бо херек талазы-биле ажылдың үндезинин адырлар болгаш девискээрлер аайының «Кадыкшыл» деп программалары болган турар ужурлуг.

Профэвилелдериниң эң чугула сорулгазы —санитории-курорт тудугларын бүгү хемчег-биле дүргедедири, оларны чүгле Кара болгаш Балтий далайларының эриктеринге, Крымга болгаш Кавказка тудуп тургузар эвес, харын база Соңгу чүктүң, Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң курорттуг районнарынга база калбак экономиктиг шиңгээдилгениң өске-даа девискээрлеринге тус-тус кадыкшылдыга черлерни улам калбак хемчээлдиг тургузары боол турар. Уругларлыг адалерге тускай санаторийлерни, заводтарның дыштанылга баазаларын калбартыр дугайында, санаторий-профилакторийлерниң четкилерин улам хөгжүдер дугайында онза сагыш салыр херек.

Социалистиг ог-бүлени быжыглаарынче, херээженнерниң күш-ажылга болгаш хөй-ниитиниң ажылынга идепкейлиг киржилгези-биле уруг-дарыглыг болуруун холбаштырарының эң таарымчалыг байдалдарын тургузар хемчеглериниң калбак программазын он ийиги беш чылда боттандырып чорударын көрдүнген. Ие-херээженнерге уруун азыраарының талазы-биле төлевирлиг шөлээзиниң хуусаазы бүдүн ар-тыкы хар чедир улгадыр, аңаа ай чедир хуусаалыг төлевир чок шөлээни мөзээ алыр эргени тывсыр; божуур мурнунуң шөлээзиниң хуусаазы 56-дан 70 хүн чедир узаар, ол ышкаш уруг азырал таварылгада бээр төлевирлиг хүннериниң саны көвүдээр. Үш хар чедир назылыг уругларга эмнерин халаска бээрин чурумчудар.

Херээженнерин улуг күш үндүрер болгаш ажылдаарының байдалы хоралыг ажылдарын кылырындан хостаарын херек кырында доозар боттуг аргалар амгы беш чылда бар боол турар. Профэвилелдериниң комитеттери ие-херээжениң, ажылчын херээжениң дугайында боттарының сагыш салыышкынын күштелдирериниң талазы-биле моон соңгаар бүгү ажылын амгы үеде чер-ле болганында тургузуп турар херээженнер чөвүлелдери-биле сырый холбаалыг чорударын ужурлуг.

Бистиң социалистиг ниитилеливистиң онзагай чоруу —улуг салгалдың кижилериниң дугайында сагыш салышкыны боол турар.

Соолгу чылдарда миллион-миллион пенсионерлер пенсияларынга немелделерни алган, оларны чурттаар черлер, эм-таң-биле, дыштаныр болгаш экииир путёвкалар-биле хандырарынга чиигелделерни калбартты: ажылдаар аргазы чок кижилерниң социал хандырылгазының деңнели бедээн. Ынчалза-даа пенсионерлерниң ажылын организастаарында шиитпирлеттинмээн айтырыглар база бар боол турар. Пенсионерлерге долу эвес ажыл хүнүнүң, долу эвес ажыл неделязының азы бажыңынга ажылдаарының талазы-биле эптиг графиктерин мурнундагызы хевээр оожум ажыглап турар. Профэвилелдериниң чөвүлелдери болгаш комитеттери пенсионерлерниң ажылдаарынга эң-не таарымчалыг байдалдарын тургузарын, чазак-биле ВЦСПС-тиң кады хүлээп алган шиитпиринде айыткаарын ёзугаар оларга интернат-бажыңнарны тудары ажыл-агый органнарындан чүткүлдүг чедип алыр ужурлуг. Ол ышкаш пенсия хандырылгазын боттуу-биле экижидери база негеттинип турар. Амгы үеде ВЦСПС-тиң киржилгези-биле пенсиялар дугайында чаа хоойлуну бедеткээриниң ажылы чоруп турар. Бистер кожуннарның дугайында сагыш салыышкынның күштелдирер талазы-биле ажылды дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының чоокта чаа тургустунган Бүгү-эвилел организациязы-биле сырый холбаалыг кылып чорудар ужурлуг бис.

Чаа ниитилелди тургузарынга профэвилелдериниң ролюн болгаш ээлээр черин тодаргайлаавышаан, профэвилелдери дээрге кижизидикчи организация болур дээрзин Владимир Ильич Ленин онзалап демдеглеп чораан. Чуртта чаа моральмөзү-шынар байдалы тургустунуп турарын ТК-ның январь (1987 чыл) Пленумунга онзалап демдеглээн. Хамык чүүлдерин эде көөрүнүң, ниитилелди улам ыңай хөгжүдериниң оруктарының дугайында бүгү чоннуң калбак чугаалажып көрүүшкүнү чоруп турар, кижилер-биле ажылдың чаа аргаларының хилээшкинин калбарган. Ындыг-даа болза, бо кончуг таарымчалыг байдалдарны профэвилелдериниң чедир ажыглавайн турарын шуут чугаалаар херек.

Бодунуң оон турлазы-биле бүдүрүглелерден үнген бүгү кижилерниң 60 хире хуузу—бир чыл хире-ле ажылдаан аныяк кижилер болуп турарының фактызы бисте шыңгыы чемелел болур. Оон кол чылдагааны —аныяктарга кичээнгей чок чоруктун, оларның айтырыгларының чидиин болгаш чугулазын чедир билбейн турарында-дыр. Профтехучилищелериниң, ортумак школаларының доозукчуларын — аныяк ажылдакчыларны бодунуң чедиишкиннери-биле сурагжыг бригадалар хевээр эвес таварылгада бодунга тура чок хүлээп, ап турар. Аныяк ажылчын бүрүзү күш-ажылды организастаарының амгы, коллективтиг хевирлериниң байдалдарынга бодунуң күш-ажылчы амыдыралын чүгле бригадага эгелээр кылдыр ол сорулганы дүрүм ёзугаар тургузар херек.

Коллективтиг саддар аныяктарның тус-тузу-биле ажылының ужур-дузазын чидирбес. Дагдыныкчылар шимчээшкинин улам улуг хөй-ниити ужур-дузалыг болдурар дээш сагыш салыры эргежок чугула.

Ак сеткилдиг, кызымак күш-ажылдың ат-алдарын бедидери-биле кады бистиң социалистиг ниитилеливис бо хүн аңаа таарышпас бүгү чүүлдерден шиитпирлиг адырлып турар.

Кол чүүл корум-чурумну болгаш сагылга-чурумну тургузары —кижилер-биле. коллектив-биле эң тодаргай ажыл-херек, чогум-на ындыг чорук профэвилелдиң хөй-хөй организацияларының ажылында чамдыкта четпейн турар.

Патриотчу болгаш интернационалчы кижизидилгениң айтырыглары бистиң кичээнгейивистиң төвүнге турар ужурлуг. Күш-ажылга, өөредилгеге, культурага, социалистиг Ада-чурттуу камгалаарынга совет улустуң сорулгаларының ниитилешкээн медерел бииринге кижилерни дадыктырып кижизидери болгаш быжыглаары чугула. Профэвилел органнарының составы чурттуң национал тургузуун, оон янзы-бүрү девискээрлерин эң-не долузу-биле илереткен турарынче шугумну быжыы-биле чорудар херек.

Эде тургустунуушкунун хөй янзы чорудулгазында кижи бүрүзүнүң угаан-бодалының, культуразының дугайында доктаамал сагыш салырынга, чурттакчы чоннуң хостуг үезин организастаарынга чугула роль хамааржып турар. Профэвилелдериниң акша-хөреңгизинден он чыл дургузунда клубтарны болгаш спорт тудугларын кылырынга 1 миллиард рубльди Европа соңгу чүгүнүң, Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүгүнүң районнарынга тускайлап бээр дугайында саналын ВЦСПС съездиге киирип тур. Ол чорук экономиканы интенсивтиг шиңгээдип алышкынның девискээринде туруп турар черлерге муң-муң клубтарны, бүдүрүлгелер коллективтеринге спорт албан черлерин, тудугларны кылыр арганы бээр.

Профэвилелдериниң культура-кижизидилгелиг ажылын калбартырынга школаларда болгаш өске-даа өөредилге черлеринде, бүдүрүлгелерде болгаш албан черлеринде бар 600 муң хуралдаар залдар болгаш спорт залдары, 500 муң ажыг кызыл-булуңнар шажок улуг курлавыр болур.

Ажылчы чоннарның угаан-бодал болгаш күш-дамыр хөгжүлдезиниң амгы үедеги калбак айтырыгларының талазы-биле профэвилелдериниң болгаш литератураның, уран чүүлдүң, спорттуң ажылдакчыларының кады ажыл-чорудулгазының хандыр бодаттынган системазы негеттинип турар, хөй чылдыг программаның үндезинин профессионал болгаш чогаадыкчы эвилелдериниң кады ажылдажылгазы бо хүн чугула боол чадавас.

Оларның ведомстволарга хамааржып турарындан хамаанчокка клубтарның, спорт болгаш туристиг организацияларның материал-техниктиг хандырылгазының чуртка чаңгыс ээй системазын тургузары мурнукузу ышкаш эргежок чугула болуп турар. Ол айтырыгларны кичээнгейлиг чугаалажып көөрүн ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң социал хөгжүлде талазы-биле бюрозундан дилеп турар бис.

Ниити чуртталга черлериниң материал-техниктиг болгаш социал-культура хандырылгазының-биле холбашкан айтырыгларның комплекизин, оон иштинде ог-бүлелиглер чурттаар ниити бажыңнар айтырыгларының талазы-биле саналдарны ССРЭ-ниң чазаанга ВЦСПС болгаш ВЛКСМ ТК киирген. Бо бүгү айтырыглар сонуургалдыг ёзу-биле көрдүнген турар дээрзинге идеген турар бис.

Бодунуң профэвилелдеринге ажылчы чоннуң эң чугула даалгаларының бирээзи — бичии болгаш элээди уругларның дыштанылгазын организастаары. Кадыкшылга лагерьлериниң четкизи отчёттуг үеде 1,5 катап хөй өскен. Школадан дашкаар ажылдың чаа хевири —элээди уругларның клубтары ВЦСПС-тиң инициативазын ёзугаар элээдилерниң чурттап турар черлеринге профэвилелдериниң хөреңгизи-биле тургустунуп, сайзырап турар. Ынчалзажок бичии уругларның болгаш элээдилерниң дыштанылгазын чаа ёзу-биле организастаарын үе негеп турар. Бистиң чуртувустуң соңгу чүк девискээрлериниң таарымча чок агаар-бойдус байдалдарында профтехучилищелер сургуулдарының болгаш бичии уругларының чайгы дыштанылгазын организастаарынче онза кичээнгейни угландырары негеттинип турар.

Бистиң чуртувуска демократияны, чоннуң социалистиг бот-эргелелин улам ыңай хөгжүдер, кадрлар-биле ажылды экижидер айтырыглар талазы-биле СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлери профэвилелдериниң организакчы ажыл-чорудулгазынга принципиалдыг ужур-дузалыг болуп турар.

Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында Хоойлунуң төлевилелин амгы үеде калбаа-биле чугаалажып көрүп турар. Бүдүрүлге ажылының чаа байдалдарынга профэвилел комитединиң ээлээр туружун төлевилелде тодаргайлаан, бүдүрүлгени эргелеп башкарарынга, социал хөгжүлдениң, ажылчы чоннуң эрге-ажыктарын камгалаарының айтырыгларының талазы-биле шиитпирлерни хүлээп алырынга оон киржир эргезин айыткан.

Хоойлу төлевилелин күш-ажылчы коллективтерниң, профэвилел активиниң бир эп-сеткилдиг деткип турарын оон чугаалажып көрүүшкүнү херечилеп турар. Хоойлу кажан күштүг болуп эгелээр байдалдарда ажылдаарынга амдыгаштан эгелеп белеткенири чугула.

Амгы үеде профэвилелдериниң системазында 713 муң профэвилел эге организациялары ажылдап турар. Оларның 90 ажыг хуузу бодунуң бүгү ажылын бүрүн хөй-ниитичи ёзу-биле чорудуп турар. Профэвилел эге организацияларының бүгү ажыл-чорудулгазын отчёт-соңгуудалыг хуралдарга болгаш конференцияларга кажангызындан-даа артык ажылы-биле, принципиалдыг болгаш шүгүмчүлелчи байдал-биле сайгарып, чугаалажып көрген. Профэвилелдериниң 24 миллион ажыг кежигүннери шүгүмчүлелдиг сүмелерин болгаш саналдарын киирген. Профэвилел комитеттериниң составы дыка чаартынган. Профэвилел органнарынга соңгуттурган аныяктарның саны көвүдээн.

Күш-ажылчы коллективтерниң эң-не массалыг звеноларынга — бүдүрүлге бригадаларынга профэвилелдериниң саддары күштелген.

Профэвилел хуралдарының ролюн бедидерин чедип алыры дыка чугула. Профэвилел хуралдары болза, профэвилел организациязының амыдыралының эң чугула бүгү айтырыгларын принципиалдыг ёзу-биле чугаалажып көөр чер болган турар ужурлуг. Эге организациянын ажылынга хөй-ниитичи эгениң чугула негелдези кылдыр оларда доктаамал комиссияларның ажыл-чорудулгазын боттуу-биле экижидери негеттинип турар.

Профэвилелдериниң соңгуудалыг органнарын тургузарының чорудулгазын улам ыңай демократчыдары чугула. Ол дээрге оларның идепкейлиг ажылдаарының, чаа күштериниң киржилгезин өстүрериниң, профэвилел кежигүннериниң мурнунга оларның харысалгазын бедидериниң эң чугула негелделериниң бирээзи-дир. Партия организацияларынга хамааржыштыр СЭКП ТК-ның январь Пленумунга бо талазы-биле кедүрген саналдар профэвилел организацияларынга база ажыглаттынып болур. Бүгү деңнелдерде соңгуудалыг органнарның составтарынга депшилгели-биле көрдүнген кандидатураларны профэвилел организацияларынга, оларнын ажылдап турар черлериниң аайы-биле кичээнгейлиг чугаалажып көөрү эргежок чугула. Ол-ла организациялар—цехтер болгаш эге организациялар, профбөлүктер бир эвес бодунуң төлээлекчизин аңаа көргүскен идегелди шынзыдып шыдавас болза, ону дедир келдирер эргелиг болур ужурлуг. Ындыг хемчег болза, соңгуудалыг профорганнарны тургузарда, демократтыг эгелерни улам ыңай калбартырынга идиглиг болур.

Профэвилелдериниң ажылынга ажык-чарлыг болур чорукту күштелдирери профэвилелдиң иштики демократиязын улам ыңай хөгжүдериниң принципиалдыг угланышкыны болуп турар. Бо сорулгаларга профэвилел парлалгазының улуг аргалары улам долу ажыглаттынган турар ужурлуг. Солуннар болгаш журналдар редакцияларынга хамаарыштыр дужаал-чагырар чорукту болгаш шүгүмчүлел кызарын шуут болдуруп болбас.

Профэвилелдериниң системазының кол звеноларының —эге профорганизацияларының ажыл-чорудулгазында боттуг өскерилгелер, оларга удуртулганы күштелдирериниң эргежок чугулазы, профэвилелдериниң мурнунга салдынган чаа сорулгалар профэвилелдериниң төп комитеттериниң болгаш чөвүлелдериниң, ВЦСПС-тиң, оларның аппараттарының, профэвилел ажылдакчыларының кадрларының ажылын шиитпирлиг эде тургузарын негеп турар. Чаңгыс черге таптаашкынныг болуушкуннар, эрги чаңчылдарның болгаш догейленген чоруктарның чүзүү, дужуметсиг болгаш саазын шокарлаар чоруктарның илерээшкиннери профэвилелдериниң удуртукчу органнарының ажылында ам-даа бар болуп турар.

Профэвилелдериниң төп комитеттериниң болгаш чөвүлелдериниң хүлээлгелерин капсырлажып, холгаарлашпас кылдыр улам-на тодаргай айтыр дугайында хөй санныг саналдар киирген. Съездиге чугаалажып көөрү-биле киирип турар Уставтың төлевилелинде ук саналдарны барымдаалап көрген.

Кадрлар-биле ажылга шыңгыы четпестер бар турган, бо талазы-биле ВЦСПС, оон президиуму болгаш секретариады база буруулуг. Ёзулуг принципиалдыг чорукту чамдыкта илергейлевейн, кадрларның ылаптыг курлавырын тургузарын чедип албаан болгаш ажылдакчыларның шын эвес аажы-чаңының фактыларын ховар эвес оюп эртип, профэвилел организацияларында ажыл-херектиг байдалын шүгүмчүлелдиг ёзу-биле хандыр анализтеп көрбейн келген-дир бис. Ындыг болуушкуннардан чайлаар төлээде, ажык-чарлыг, ажыг-чажыт чок болур чоруктуң байдалын бүгү чер болганга бадыткаары, шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел профэвилел органынын болгаш ажылдакчы бүрүзүнүң ажыл-чорудулгазының норма-чижээ болган турарын, оон тодаргай, тургузукчу шиичилиг болуруун, практиктиг ажыл-херекке дузалаарын, бурунгаар шимчээшкинге чаа идигни бээрин бүгү-ле черлерге чедип алыры эргежок чугула.

Профэвилел аппарадының ажылын экижидери эргежок чугула негелде болуп турар. Кажан аппарат коллегиалдыг органнардан артык эргелиг болуруун ораддажы бээриниң фактыларын үндезинин-биле шиитпирлиг чайладыр херек.

Профэвилелдериниң харысалгалыг ажылдакчыларын аттестастаары профэвилел органнарының аппарадының ажыл-чорудулгазын сайзыраңгайжыдарының, кадрларны шилип алырын, таарыштыр тургузарын болгаш кижизидерин экижидериниң сорулгаларынга бараан болур ужурлуг. Бистиң бодап турарывысты ёзугаар алырга, аттестацияны хамаарышкан профорганнарның соңгуудалар бүрүзүнүң соолунде, принципиалдыг болгаш боттуу-биле көөр чоруктуң, калбак ажык-чарлыг болуруунуң, хоойлуларны шыңгыы сагыырының байдалынга, бедик организастыг болгаш идей-политиктиг деңнелге чорудары чугула.

ВЦСПС-тиң аппарады болгаш аңаа чагырткан организациялар болгаш албан черлери бодунуң ажылын оожум эде тургузуп турар. Хүлээп алдынган доктаалдарының күүселдезин организастаарын болгаш контрольдаарын ВЦСПС-тиң секретариады болгаш кылдыстери четпес чорудуп турар. Профэвилел ажылын чер-черге эде тургузарынга ам-даа кошкак дузалап турар.

Профэвилел кадрларын белеткээрин улам ыңай сайзыраңгайжыдары эң чугула сорулга болур.

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң Уставында өскерилгелерни съезд чугаалажып көөр болгаш хүлээп алыр апаар. Совет ниитилелдиң, чоннуң социалистиг бот-эргелелиниң политиктиг системазында профэвилелдериниң ээлээр чериниң база ролюнуң, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дүргедээшкининиң байдалдарынга оларның кол-кол эрге-хүлээлгелериниң дугайында чүүлдү Уставтың чаа эдилгезинде киирген. Профэвилелдер кежигүннериниң эргелерин болгаш хүлээлгелерин, профэвилелдиниң эге организацияларының сорулгаларын тодаргайлаан. Профэвилелдериниң иштики амыдыралының норма-чижектерин улам ыңай сайзыраңгайжыдарынче болгаш демократчыдарынче, профэвилел органнарының массалар-биле харылзаазын быжыглаарынче, оларның ажыл-чорудулгазының калбаа-биле ажык-чарлыг болуруун хандырарынче угланган чүүлдерни Уставка немээн. «Профэвилелдери болгаш күрүне, хөй-ниити организациялары» деп чаа эгеки ам Уставка киирген.

Бистиң амыдыралывысты улам ыңай демократчыдып турарының байдалдарында профэвилелдериниң улус депутаттарының Советтери-биле кады чорудар ажылы онза ужур-дузалыг болуп турар. Профэвилелдериниң чөвүлелдери болгаш комитеттери улус депутаттарының Советтери-биле ылаптыг ажылдап турган, чуртталга айтырыын шиитпирлээринге, чоннуң херевлел бараанынарын бүдүрерин, ачы-дуза чедирерин хөгжүдеринге, бойдус камгалалының ажыл-чорудулгазынга, социал болгаш бүдүрүлге адырларынга, өске-даа айтырыгларны шиитпирлээринге улуг түңнелдерин чедип ап болур болгаш чедип алырдаа ужурлуг.

ССРЭ-ниң чазаа-биле ВЦСПС-тиң ажыл-херекчи харылзаалары күштелип турар. Отчеттуг үеде улуг айтырыглар талазы-биле Министрлер Чөвүлелинге 100 ажыг саналдарны киирген. Ол саналдар ажылчы чоннуң янзы-бүрү категорияларының күш-ажылын организастаарын, оон төлевилелгезин экижидеринге, шаңнап-мактаарынга, социалистиг чарышты, бригада керээзин болгаш утпуштур алыр планны улам ыңай хөгжүдеринге, чурттал-га бажыңнарын база школа назыны четпээн уруглар албан черлерин тударын калбартырынга, аныяктарның чуртталга комплекстерин тургузарынга, күш-ажыл камгалалын күштелдирерин, ажылчыннарны тускай хеп-биле хандырарынга болгаш өске-даа хөй-хөй айтырыгларга хамааржып турар. Ол бүгү саналдар чазактың деткимчезин болгаш чогумчалыг шиитпирлээшкинин алган, оларның дыка хөйүнүң талазы-биле ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң каттышкан доктаалдарын хүлээп алган.

Ажыл-агый механизмин эде тургузуп турар чорук Күрплан-биле, Күрхандырылга-биле, Күш-ажылдың күрүне комитеди-биле. Саң-хөө министерствозу-биле ВЦСПС-тиң ажыл-херекчи харылзааларын улам-на идепкейжидерин мырынай эргежок чугула болдуруп турар. Профэвилел организациялары Ленинчи комсомол-биле боттарының демниг кады ажылдажылгазын аайлап таарыштырарын күштелдирер ужурлуг. Бистиң бодап турарывыс-биле алырга, элээн каш чоокку чылдарда кады кылыр ажылдарның программазын ВЦСПС биле ВЛКСМ ТК-зы ажылдап кылыр болза чогуур. Профэвилел органнары чогаадыкчы эвилелдер-биле болгаш эки тура шиитилелдери-биле, кооперативтер-биле, херээженнерниң болгаш өске-даа хөй-ниити организациялары-биле хүн бүрүде база улам-на идепкейлиг, бир демниг ажылдаар ужурлуг.

Отчет-соңгуудалыг кампанияның чорудулгазында хөй-хөй саналдар киргизээн, бистиң бодап турарывыс-биле алырга, оларны кичээнгейлиг сайгарып көөр болза чогуур. Демократияның болгаш социалистиг бот-эргелелдиң улам ыңай хөгжүлдезиниң байдалдарында профэвилелдериниң улам өзүп турар эргелерин хоойлужудулга чуруму-биле быжыглаан турар ужурлуг, ССРЭ-ниң Профессионалдар эвилелдериниң дугайында хоойлуну хүлээп алырының эргежок чугулазын конференцияларга болгаш съездилерге онзалап демдеглеп турган. Күш-ажыл хоойлужудулгазынга дүүшпес азы күш-ажылчы коллективтерниң социал эрге-ажыктарын, профэвилелдериниң эргелерин кызыгаарлап турар эргелеп башкарар черниң үндүрген шиитпирлерин бүгү-ле деңнелдерге соксадып болур профэвилел органнарының эргезин база хоойлужудулга-биле быжыглаары негеттинип турар.

Партияның кодурүп үндүрген экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң дүргедедириниң төөгүлүг сорулгаларын күүседир талазы-биле совет кижилерниң күженишкининиг ажылы делегей төөгүзүнүң эргилделиг үезинде чоруп турар-дыр. Делегей ниитилежилгезиниң бүгү-ле политиктиг, социал-экономиктиг, угаан-бодал болгаш эртем-техниктиг хөгжүлдезин ону кижи төрелгетениниң сайзыралы хевээр турар бе азы өлүп дүжер бе дээрзиниң кайызын шиитпирлин-биле чайлаш чок шилип алырының мурнунга тургускан.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң идеи үндүргени, делегейниң айыыл чок чоруунуң бүгүнү хаара тудуп турар системазын тургузарының программазы, ядро чок, күчүлээшкин чок делегейни, угаан-сарыылдыг чоруктуң ниити кижи төрелгетен норма-чижээнден политиканын хоорлу бээр чоруун мөңгези-биле уэуткаан турар делегейни тургузар дугайында сурагжыг совет саналдар угаан-сарыыл чок чоруктуң ядро-космос планнарынга шуут удурланышкак болуп турар.

Неделя мурнунда Москвага болуп эрткен «Ядролуг чепсек чок делегей дээш, кижи төрелгетенниң дириг артары дээш» деп делегей шуулганынга идип үндүрген, кижи төрелгетенниң дириг артарының делегей фондузун тургузар дугайында саналды бүгү хемчег-биле деткиир чогуур. Бистер ол эгелекчи саналдарны деткиириниче бүгү чурттарның профэвилелдерин кыйгырып тур бис.

Барыын Европаның профтөптериниң хөй муруузун төлээлеп турар Профэвилелдериниң Европа конфедерациязының медегелелин деткиивишаан, эртемниң болгаш техниканың, долгандыр турар бойдусту камгалаарының, Европага чаа ажыл черлерин тургузар сорулга-биле садыг-экономика харылзааларын калбартырының талазынга Чөөн база Барыын чүктүң профэвилелдериниң аразынга кады ажылдажылганы хөгжүдериниң тодаргай оруктарын чугаалажып көөрүнге белеңнивисти илергейлеп тур бис.

Совет профэвилелдериниң ажылының чугула угланышкыны болза, социалистиг болгаш хөгжүп эгелеп турар база капиталистиг чурттарның 214 млн. ажылчы чоннарын бодунуң хүрээлеңинде каттыштырып турар Профэвилелдериниң Бүгү-делегей Федерациязының, а ол ышкаш мында бактаан турар делегейниң адырлар аайының профэвилелдер каттыжыышкыннарының (МОП) ажыл-чорудулгазынга оларның киржип турары болур.

Социалистиг чурттарның профэвилдери-биле кады ажылдажылганы бүгү хемчег-биле хөгжүдерин болгаш ханылмадырын совет профэвилелдери бодунун делегей ажыл-чорудулгазынга бирги чергениң ужур-дузалыг деп көрүп турар. Оларның-биле бистиң харылзааларывыс улам-на тодаргай болгаш ажыл-херекчи болуп бар чылдар. Улам өзүп турар ак сеткилдиг чорук, бүзүрежилге болгаш ажыл-херекчи чорук оон утка-шынары болуп турар.

Күш-ажылчы коллективтерниң дорт харылзааларын идепкейлиг хөгжүдер. ЭДЧ-ниң кежигүннери чурттарының 2000 чылга чедир эртем-техниктиг депшилгезиниң комплекстиг программазын боттандырарынга оларның эгелекчи чоруун бүгү хемчег-биле деткиир. Кады тургускан бүдүрүлгелерге болгаш интеграциялыг тудугларга, делегейниң эртем-бүдүрүлге каттыжыышкыннарынга болгаш организацияларынга ажылчы чоннарның демниг хөделип ажылдаары ханылаадыр болза чогуур.

ССРЭ-ниң профэвилелдери хосталган чурттарның профэвилелдери-биле найыралдың база деңнелиг эргелиг кады ажылдажылганың харылзааларын хөгжүдүп турар. Сайзыраңгай капиталистиг чурттарның, хамыктың мурнунда Барыын Европаның чурттарының профэвилелдери-биле бистиң харылзааларывыска илергей чогумчалыг өскерилгелер болгулаан. Ниити Европаның профэвилели кады ажылдажылгазын хөгжүдеринде-даа тодаргай чогумчалыг чүүлдер бар апарган.

Өлүм чок ленинчи идеяларны удуртулга болдурбушаан, бодунуң интернационалчы, аңгы хүлээлгезинге хажык чок шынчы болур чоруун хевээр арттырбышаан, дарлалга, «социал адаан негээрининң» политиказынга удур, күш-ажыл кылыр болгаш чурттаар эрге дээш демиселге делегейниң профэвилел шимчээшкининиң хүрээлеңнерин быжыглаарынче угланышкынны совет профэвилелдери моон соңгаар-даа хажык чок чорудар, дайын кыжаныышкынынга удур, улустар аразынга найырал болгаш бот-боттарын билчири дээш, тайбың, демократия база социал депшилге дээш идепкейлиг база шиитпирлиг демисежир апаар.

Совет улустуң улуг байырлалы — Октябрьның социалистиг Улуг революциязының чеден чыл оюн чоокшулап орар. Профессионалдар эвилелдери, бистиң чуртувустуң бүгү ажылчы чону Октябрьның революстуг херээн төлептиг уламчылаар, бодунуң күш-ажылын оон идеалдарынга бараалгадыр, совет улустуң чечектелиишкинин болгаш чаагай чоруу дээш, Төрээн чуртунуң күчү-шыдалдыг болуру дээш, социализм болгаш тайбың дээш улам-на күженишкинниг ажылдаар деп долу шиитпирлиг. (Алгыш часкаашкыны).

(СЭТА).

ШАЛЫПЧЫЛАР

В. И. Ленин аттыг «Тывадар-дүгү» комбинаттың тудуг-септелге участогу он ийиги беш чылдың ийиги чылының бирги кварталында күш-ажылчы кодурлүүшкүнүг ажылдап турар.

Коллективте профэвилел комитеди администрация-биле кады баштайгы айның социалистиг чарыжының түңнелин үндүрген. Январьның планныг даалгазын 141.9 хуу күүсеткен азы 139100 рубльдиң ажылдарын кылган.

Планнаттынган бажыңнарның капитал септелгезин 129,3 хуу күүсеткен. Бо ажылда Х. С. Сыраттың бригадазы мурнап турар.

Хоочун тудугжу М. О. Хертектиң удурткан ийи аал ниити чурттаар бажын тудуунга ажылдап турар бригадазы ай планын 120.9 хуу күүсеткен.

Х. АЛЕКСАНДРОВ.

БҮГҮ АРГАНЫ АЖЫГЛАП ТУРГАШ

Кызыл районунуң «Х Улуг Хурал» совхозунуң кадарчылары хойлап-на хураганны менди доруктуруп, камгалап алыр дээш социалистиг чарышты калбарткан.

Амгы үеде совхозтуң кодааннарында хөй ооддаашкыны эвээт тулук. Шуну малчын кодааннарда 9890 төрүүр хойнуң 2806-и төрүүпен, хураганнары онча-менди доругуп турар. Социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда бир дугаар хойжу бригаданың малчыннары чоруп турар. Соолгу каш хонуктуң түңнели-биле бригаданың кежигүннери Николай Намыкпаа, Александр Кара-оол, Бичиикыс Ваа-Хөө эки көргүзүглериг болган.

Малчын кодааннарже сакманчыларны хуваар мурнунда сакманчылар слёдун организастап эрттирген. Аңаа социалистиг чарыштың негелделериниң ханы өөренип көрген болгаш 100 хураганнан өрү хураган өстүрген кижиге ийи хураганы, 80-ден өрү хураган өстүрген кижиге бир хураганы шаңнал кылдыр бээрин доктааткан. Оон ыңай ийи эң эки түңнелдерлиг болган сакманчыларга туристиг халас путёвкалар бээри көрдүнген.

Бо бүгү чүүл сакманчыларның кызымак ажылдап хураганнары онча-менди доруктурарынга материалдыг сонуургалды берип турар. Совхоз дирекциязы, малдың тускай специалистери, кезээ Совет айда ийи катап малчын кыштагларже комплекстиг үнүүшкүнү кылып турар. Үнүүшкүн үезинде малчын кыштагларынга кижизидикчилери, автомагазин, кожер библиотека эргип, лекция, беседаларны чорудуп турар. Малчыннарның, сакманчыларның аъш-чем-биле хандырылгазын экижиткен. Кызыл районнуң автомагазиннер дамчыштыр оларны аъш, тушенка болгаш өске-даа аъш-чем-биле хандырып турар.

Ол ышкаш малчыннарга дузалажыры-биле школаның тоску классчылары малчын кыштагларда практикалап четкилей берген.

Н. САНДАКОВ.

МАЛЧЫННАРЖЕ

«Сүт-Хөл» совхозтуң Кызыл-Тайга салбырында механизатор Николай Кужүгет кышкы үеде малчын кодааннарже мал чемин доктаамал сөөртүп турар. Ол «Беларусь» трактору-биле Үстүү-Ишкинде, Көжээде, Шуулуг-Ойда болгаш оон-даа өске черлерде кыштап турар малчыннарже бо хүннерде 40 тонна хире сигенни сөөртүп чедирген.

Б. ОНДАР.

ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕЛЕРНИ «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННЕР-БИЛЕ БОЛГАШ «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДАР-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

БАЙ-ТАЙГА РАЙОНДАН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иеге «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Достанмаа Чамырайовна Ооржак — «Бай-Тал» совхозтуң малчыны.

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иеге «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Зоя Хертековна Хаван-оол — «Бай-Тал» совхозтуң малчыны.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иеге «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Татьяна Дугар-ооловна Хертек — Тээли суурда магазинниң садыгжызы.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иеге «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Маңнырыкчы Күжүгетовна Очур — «Тээли» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Татьяна Төреевна Салчак — «Тээли» совхозтуң малчыны.

Надежда Шушовна Тостаа — «Тээли» совхозтуң ажылчыны.

БАРЫЫН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Зоя Хирбеевна Ооржак — Дөң-Терезин ортумак школазының техажылчыны.

Кара-Кат Кошкен-ооловна Хомушку — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың бедүүн руда-лан даг-дүгү арыглаар цегиниң машинизи.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Мария Сырбыкташовна Монгуш — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың ажылчын хандырылга килдизиниң ажылчыны.

Тамара Нанмаевна Монгуш — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың ажылчын хандырылга килдизиниң ажылчыны.

Анастасия Амырдиневна Ооржак — «Хемчик» совхозтуң ажылчыны.

Валентина Белековна Сарыглар — Аянгаты суурда ясли-садтың повары.

Күжүгет Кок-Караковна Тунуш — Хөнделен суурда өг-бүле ээзи.

ЧӨӨН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иеге «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Валентина Донгаковна Ооржак — райпо ажылчыны, Чадаана хоорай.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Узума Хелээевна Алдын-оолова — суггарылга системаларының Чадаана эргелелиниң бухгалтери.

Екатерина Валамовна Монгуш — Хорум-Даг суурда ясли-садтың кижизидикчизи.

Чечек Сендиевна Саая — районнуң төп эмнелгезиниң столоваязының ажылчыны.

Клара Дамбаевна Сат — чоннуң амыдырал хандырылгазының районда бүдүрүлге эргелелиниң кассири.

Зоя Монгушевна Тарымажап — СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң инекчизиниң дузалакчызы.

Тамара Хунаевна Чара-Көрген — «Тыва» совхозтуң ажылчыны.

ӨВҮР РАЙОНДАН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иеге «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Дина Сандан-ооловна Донгак — «Коммунизмче орук» совхозтуң малчыны.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Вера Тюлюшовна Биче-оол — «Торгалыг» совхозтуң ажылчыны.

Зоя Тас-ооловна Кыргыс — Чаа-Суурнуң Культура бажыңының урал чүүл удуртукчузу.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Зоя Дажымаевна Иргит — Солчур суурда фельдшер-акушер пунктузунуң санитарказы.

Мария Комбуй-ооловна Кошкар-оол — Торгалыг ортумак школазының херек эмгелекчизи-секретары.

Алевтина Сагаановна Монгуш — Солчур ортумак школазының башкызы.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Зоя Кичиковна Кожербей — Саглы ортумак школазының башкызы.

Александра Кенденовна Монгуш — «Коммунизмче орук» совхозтуң ажылчыны.

Валентина Дортеевна Ооржак — районнуң харылзаа бeлдириниң Саглы салбырының почтальону.

СҮТ-ХӨЛ РАЙОНДАН

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иеге «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Антонина Сундуй-ооловна Ондар — «Алдан-Маадыр» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Чылбак Чангаа-ооловна Монгуш — Алдан-Маадыр ортумак школазының чанында интернаттың кижизидикчи башкызы.

Галина Бак-ооловна Ооржак — «Октябрьның 30 чылы» совхозтуң малчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Светлана Мамбууевна Сат — «Сүт-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Наталья Доржуевна Ховалыг — «Алдан-Маадыр» совхозтуң ажылчыны.

ЭРЗИН РАЙОНДАН

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Нюра Дамчановна Моң — районнуң техажылчыны, Эрзин суур.

Маргарита Шимитовна Серен — «Нарын» совхозтуң малчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Алевтина Содунамовна Дажысаа — аптеканың санитарказы, Эрзин суур.

Кара-кыс Орус-ооловна Оюн — Ленин аттыг совхозтуң ажылчыны.

Наталья Сундуевна Хайдып — Ленин аттыг совхозтуң ажылчыны.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай, 1987 чылдың февраль 13.

Чагаалар допчулалы

БОДУНДАН ЭГЕЛЭЭР

Бистиң чуртта кижи бүрүзү ажылдаар эргезин болгаш кылган ажылының түңнелдерин, ооң хемчээлин болгаш шынарын ёзугаар төлевир алырын күш-ажылчы коллективтер дамчыштыр боттандырып турар. Ажыл-ишчи бүрүзүнүң хүлээлгези болза, ак сеткилдиг болгаш эки ажылдаары, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидери, продукцияның шынарын экижидери, чоннуң байлаан камнаары болгаш көвүдедири, күш-ажылдың сагылга-чурумун сагыыры.

Ол бүгүнү чугулалап демдеглеп, күш-ажыл болгаш ажыл төлевириниң дугайында чагааларны солуннуң номчукчулары редакцияже бижип турар. Кээп турар чагаа-бижиктерниң кол утказы болза, удуртукчу биле ажылчынның аразында харылзааларның байдалы. Чижээ, Каа-Хем районда тараа хүлээп алыр бүдүрүлге чериниң удуртукчузу-биле ол черниң ажылчыны З. С. Лапча бот-боттарын эки билишпээн. Зоя Сереновна Лапча Улуг-Ажык деп черде таңныылдап турар. Ооң биске бижээни болза, ол хөй тонна тараа складын таңныылдап турар. Тараа кургадыр дериг-херекселдер, өске-даа чүүлдер таңныылдың хайгааралында. Өртке удур херекселдер склады база бар. База ол ышкаш бир чугула чүве — кудук. Ону таңныыл чылыдыр одап турар. Кудук ажылдавас болза, бо черден чаңгыс кочал-даа суг тып алыры болдунмас деп, ол бижээн.

З. С. Лапча бүдүрүлге чериниң удуртукчузу И. И. Ильинден кудукту одааны дээш ажыл төлевирин ап болур бе деп айтырган. «Бо кудуктуң суун ижип турар кижи чаңгыс сен-дир сен. Ынчангаш сеңээ акша төлевес бис» деп харыы алган. Бо харыыга таңныыл чөпсүнмээн, ынчангаш солунче бижээн.

Ажылчын кижиге ылавылалдыг, тодаргай болгаш билдингир харыы херек. Чүгле «хоржок» дээрге, кайын боор, бир эвес чүвениң ужурун сан-чурагайларга, фактыларга көргүзүп тургаш, тайылбырлап, айтып берген болза, хомудал биживес турган ийик.

Байдал билдинмес чүве болганда, ам канчаар, ук чагаага хамаарышкан чагаа-бижикти редакция улус депутаттарының район Совединиң күүскомунче чоруткаш, И. И. Ильин биле З. С. Лапчаның аразында бот-боттарын чүге билишпейн барганын редакцияга дыңнадырын дилээн турган.

Райкүүскомнуң киржилгезиниң соонда, херек мынчаар илереттинген. Күш-ажылчы коллективтиң профэвилел организациязының хуралынга З. С. Лапчаның көдүрген айтырыын чугаалажып көрген. Кудук одаарынга тускай төлевирни үндүрерин көрдүнмээн. Чүге дээрге, кудуктуң ханызы 120 метр, черден алды метр хаңыда өйбакты суг хоолайында кылган, көдүрлүп келген суг өлче агар, ынчангаш ол доңмас. Кудуктуң суун өртке удур кайы-даа үеде ажыглап болур.

Райкүүском даргазы Ч. А. Удумбара ол дугайын демдеглеп тура, «Шынга» харыылааны болза, кудукту таңныыл бодунуң херегленинге ажыглаар дээш одап турар. Төптен ырак черде ажылдап турар боорга, З. С. Лапчага дараазында чиигелделерни тургускан: электри энергиязының болгаш чуртталга бажыңының ажыглалының хөлезин төлевес, автомашина чедирилгезиниң ачы-дузазын база халас ажыглап турар.

База бир чагаа. Ооң утказы мындыг. Улуг-Хем районнуң «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң механизаторлары мал чемнериниң белеткелиниң үезинде совхоз-биле күш-ажылдың керээзин чарып алган турган. Олар багай эвес ажылдааш, мактадып-даа турган. 1400 тонна сиген белеткээр тургаш, 1800 тонна сигенни белеткээн. Сес муң ажыг рубль орулгалыг ажылдаан. Ынчаарга ол акшаны механизаторларга чыл төнчүзүнде төлээр тургаш, бо гүнге чедир бербээн. Чүге төлевейн турарын харыылаарын совхозтуң удуртукчуларындан редакция дилээн.

Ол айтырыгга харыыны партком секретары Я. М. Дамба, совхоз директору Ч. Н. Чигжит берген: «Сиген белеткеп турган механизаторларга керээ ёзугаар төлевирни төлевээни шын. Банкыда совхозтуң агар санында акша чок болганы-биле төлевир саадай берген. Немелде төлевирни февральдың баштайгы чартыында мал чеминиң белеткекчилеринге төлеп бээр».

Күш-ажыл болгаш ажыл төлевириниң дугайында ат салбаан чагаалар база бар. Оларның бирээзи «Коммунизмниң херели» совхозтан келген, часкы база күскү сезон үезинде немелде төлевир кандыг болурун чагаада айтырып турар. Ол айтырыгга дорт харыыны дораан бээри болдунмас. Совхоз биле механизаторларның күш-ажылчы керээзин көөрү негеттинип келир. Ол ажыл-агыйда профэвилел комитеди тараажыларының социалистиг чарыжының негелделерин кичээнгейге алыры, күш-ажыл төлевириниң дугайын тайылбырлаары күзенчиг. Бир эвес ол ажыл эки тургустунган болза, кижилерге байдал билдингир болур ийик.

Сүт-Хөл районнуң Иймеден, Чөөн-Хемчиктиң автотранспорт бүдүрүлгезинден, Эрзин суурдан, Терлиг-Хаядан база ат салбаан, даргаларны, кожаларын, өске улусту шүгүмчүлээн чагаалар келген. «Адресимни, ат-фамилиямны биживедим» деп каан чагааларның авторлары боттарын чажырып турарлар.

Кол болгаш эң нарын ажыл — мурнувуста. Кызымаа-биле, дадагалзаашкын чокка базым бүрүзүнге бурунгаарлаар, кылдынган чүүлдерин шын үнелээр, частырыгларын өөрениден кортпас, саадынган сорулгаларже бурунгаарлаашкынны ылап-ла чедип албышаан, туруп турар сорулгаларны шиитпирлээриниң чаа аргаларын болгаш методтарын дилээр болгаш тыварын негеп турар үеде адын чажырарга болур бе?

Хөй кижилер чаа чүүлдү деткиившаан, үстүкү черде кижилер, партия, совет, ажыл-агый органнары, албатылар, тереңнешкен бүдүрүглер, цех, ферма азы тудуг шөлүнде турар кожалары эде тургустунар ужурлуг деп оларның санап турары ол бе? Кижи бүрүзү бодундан эгелеп эде тургустунары черле чугула деп база катап демдеглээри артык эвес. Өскелерни манавайн, бодундан эгелээри күзенчиг.

А. МОНГУШ.

ЭДЕ ТУРГУСТУНАР ЭВИ ЧОК БЕ?

Спорт тудуглар каттыжышкынының ажылы кажан экижирил?

Сөөлгү үеде спорт ажылын идепкейжидер, аңаа хамаарышкан тудугларның ажыглалын чогуур деңнелге тургуваар дижип хөй удаа чугаалажып-даа турар бис. Бо айтырыгны үндезини-биле өскертир, чаарты көөр дээн СЭКП ТК-ның «Клуб албан черлерин болгаш спорт тудугларын ажыглаар талазы-биле хемчеглер дугайында» тускай доктаалы база бар болгай.

Ындыг турбуже, республиканың спортчу тудуглар каттыжышкынында ажыл-херектиң четпес талалары мени бо одуругларны бижиириниче чайгаар албадапкан.

«Совет Тываның 5 чылы» стадиону тургустунганындан бээр үр үе эрткени хөйге билдингир. Ында чылдың на кыжын конькилээр дошту доңуруп белеткеп турар болгаш чамдык үелерде мячиктиг хоккейни ойнап турары кончуг эки-дир. Ындыг-даа болза бо стадионга хоккей ойнап келгеннер-даа, аңаа конькилээр дээш-даа келген улус улуг-бичиизинден хамаан чокка хевин уштуп, азар өрээли чок, эптиг кылдыр олуруп алгаш, коньки кедер, олурар сандайлар тывылбас. Ол хиреанде стадион ажиинде өрт өжүрерин сургуулдаарынга хереглээр беш каът бажың хире бедик тудуг шыштыкталып үие берген. Шак ол тудуг стадионнуң хевирин үреп турар. Чүге ооң орнунга өске кандыг-бир ажыктыг аяныг хеп уштунар-даа чаглактыг чараш черден тудуп кагбаан чүве деп айтырыгны салып саам келир.

Ооң ыңай ында шыдыраа ойнап турар клувувус бар. Ооң иштн бичии, хөй улус сыңышпас, өрээлдери аажок изиг, агаары багай, сандайлары чедишпес, хеп азар чери эвээш. Аңаа ойнаар дээнде шыдырааны-даа, шакты-даа садып алыр. Оон туржук, боттарының эккелген шыдыраазы-биле ойнаарынга стол хөлезини дээш база төлевир тырттарын шиитпирлээн.

Шыдыраа клувунуң ойнаар шөлүн делгемчидип ап болурунуң аргазы бар. Ойнап турарывыс өрээлдерниң дужунда коридорну ук каттыжышкынның складылкылдыр ажыглап турар. Шынында шыдыраа клувунуң даштыында аңаа турар хос өрээлдер ажыглаарга кирбейн турар.

Шыдыраа клувунуң чөвүлели тускай библиотека кылыр өрээлди ам-даа айтырып тывышпаан, дилевишаан. Шынында, ону тып ап болурунуң аргалары бар. Библиотека кылдыр дерип ап болур бичии өрээлдер клуб турар бажыңда бар болуп турар.

Клубтуң дерилде-шимелдези чоорту дорайтап эгелээн. Бо чылын чаңгыс стенд безин дериттинмээн. Штат ёзугаар акта-шалыңныг чурукчуну тудуп турар хирезинде, клубтуң адрези чок, кайы хүнде, канчаар ажылдаары билдинмес.

Бир эвес спорт тудуг каттыжышкынының удуртулгазы шыдыраачыларның хостуг дыштанылгазын экижидеринге дузалап, чамдык боттуг дуза чедирип, ээ көрнүп, эде тургустунуушкуннуң оруунче дарый кирер чүве болза, клубтуң активчилери, бистер, корум-чурумну-даа, арыг-шеверни-даа тудуп шыдаарынга бүзүрелдиг бис. Чүге дизе клуб чөвүлелинде безин аныяктарга үлегерни көргүзүп шыдаар алдар-хавыяалыг хоочуннар хөй болгай.

Ынчалза-даа биске чаңгыс-ла шаптыктап турар чүве — спорт тудуглар каттыжышкынының директору В. А. Андреев бистиң эгелекчи санал-оналдарывысты тооп көрбейн, үе-шагның негелдезинге дүүштүр бодун шуглунуп, эде тургустунмайн турарындан ажыл-херек ала-чайгаарлаашкынның агымында туруп турарының чылдагааны-даа ында.

Шыдыраа клувунда М. Лисовский деп кижи инструктор хүлээлгени чүгле «дергилеп» алгаш, ат чодуп ажылдап турар. Азы өскээр чугаалаарга, аңаа-ла айыттынган шактарда клуб ажик ажыдар, хаар хаалгачыже шилчээн. Бистиң киирген дилеглеривисти удуртукчузунга дамчыдып чедирбес. Шынында инструктор кижи маргылдааларны организастаар, эгелеп өөренип чорууларның хандыкшылын өөскүдер, клубтуң ажылы экижизин дээш сагыш човаар турбуже, М. Лисовскийниң талазында чогаадыкчы дилээшкиннер чок, олутпайн хөөннүг чорууну эскерип каары берге эвес.

«Херел» спорт залының хаалаларын доктаамал арыглап, чүлгүп, аштавайн турарынга аңаа үргүлчү барып турар кижилерниң хомудалын илередип турары чөптүг. Меп бодап көөрүмге, ында таңныылдавышаан, шала чүп турар эштерниң харысалга чогунда хевирлиг. «Херелде» ийи эр кижи шала чуур ажылды шала тамчыктыг кылдыр угаап билип алгаш, чогум кыла бээрге, шүүдү улуг дээрзин ам-даа мээ-медерелинге чедирбээн хире.

Черле ынчангаш аңаа албан-биле эр улус ажылдаарының ажыы бар бе? Бир-тээ, онаашкан херээнге харысалгалыг эвес болганда, ол эштерин чүге сагындырбайн, хемчег албайн турары?

Бо коллективте кадр айтырыын шиитпирлеп турары четпес. Ында ажылдап турар инструктор-методистерниң чаңгызы-даа ол талазы-биле тускай мергежил чедип албаан кижилер ажылдап турар.

Спорт тудуглар каттыжышкынының ажылы кажан экижирил? Ол дугайын директор В. Андреевтен айтырар үе келбээн бе?

О. ЛАМА.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

КИЖИНИҢ ЭРГЕЛЕРИНИҢ ДУГАЙЫНДА

ЖЕНЕВА. Кижиниң эргелериниң талазы-биле КНО-нуң комиссиязының 43-кү сессиязынга ССРЭ-ниң юстиция министри Б. В. Кравцов чүве чугаалаан. Социал-экономиктиг хөгжүлдени улам ыңай дүргедедир болгаш кижиниң эргелерин хандырар талазы-биле Совет Эвилелиниң политиказының дугайында ол чугаалап берген. Совет Эвилелинде кижиниң кол эргелерин болгаш хосталгазын хандырып бээрин социал-экономиктиг болгаш политиктиг хөгжүлдениң кол сорулгаларының бирээзи кылдыр санап турар деп, ол чугаалаан.

Чуртка эргежок чугула чамдык айтырыгларны, ооң иштинде кижиниң политиктиг, хамаатыг болгаш өске-даа эргелери-биле дорт холбашкан айтырыгларны СЭКП Төп Комитединиң чаа эрткен ээлчеглиг Пленумунга чугаалажып көргенин министр демдеглээн. Амыдыралды ооң бүгү-ле долу болгаш нарын байдалдары-биле кады алыс шынны болгаш ажыы-биле хүлээп алган бис деп, ол улам чылаан. Мырыңай эң улуг чедишкиннер безин ниитилелдиң хөгжүлдезинде чөрүлдээлерни-даа, бистиң частырыгларывысты болгаш ышкындырыгларывысты-даа хелегелеп шыдавас ужурлуг деп, Пленумга демдеглээн.

Ышкындырыгларны болгаш частырыгларны илеретпишаан, совет күрүне оларны эдип алыр талазы-биле тодаргай хемчеглерни ажылдап кылган. Чугаа демократияны улам ыңай хөгжүдериниң дугайында чоруп турар. Демократтыг хевирлерни чүгле чайгылыш чок хөгжүдерин дамчыштыр бот-эргелелдиг калбарылышкыны бүдүрүлгеге, эртемге болгаш техникага, литератураага, культурага болгаш урал чүүлге, ниитилел амыдыралының бүгү-ле адырларынга бурунгаар шимчээр аргалыг болганын биеетер билип турар бис. Совет ниитилелдиң демократтыг улам ыңайгы хөгжүлдезиниң негелделерин барымдаалап, хоойлу төлевилел ажылдарының калбак программазы бисте планнаттынган.

Кижиниң эргелериниң талазы-биле КНО-нуң комиссиязынга хамаарыштыр ССРЭ-ниң ажыл-чорудулгазынга совет төлээ доктааган. Гуманитарлыг кады ажылдажылганы хөгжүдер талазы-биле бо айтырыгга хамаарылгалыг киржикчи күрүнелерниң хөй кижи киржикчилиг конференциязын Москвага чыылдырар дээн Венага болган ужуражылышкынга чарлаан совет инициативазы дугайын ол сагындырган. Ажык чугаа кылырынга бистер белен бис деп, ССРЭ-ниң юстиция министри түңнелинде демдеглээн.

(СЭТА).

ШЕРИГ ӨӨРЕДИЛГЕЗИ ЭГЕЛЭЭН

ТОКИО. СЭТА-ның корреспондентизи Владимир Кучконуң дамчытканы болза: Пентагоннуң Японияда, Мурнуу Көрейде, Гавайи болгаш Филиппиныда хөй санныг объектилеринде АКШ-тың Оожум океанда өске-даа баазаларында февраль 19-та дайынчы дүвүрээзинниң сигналы чаңгыланып үнген: «Тим спирит» дээр ээлчеглиг американ-мурнуу-көрей шериг өөредилгези эгелээн. Азия Оожум океан девискээринде Пентагоннуң чорудуп турар ол эң улуг шериг оюнунда 200 муң ажыг шериглер, шериг-агаар күштериниң каттыжышкыннары, АКШ-тың 7-ги флодунуң авианосчу бөлүү киржип турар.

Май айның эгезинге чедир үргүлчүлээр ол өөредилге үезинде Көрей чартык ортулуктуң мурнуу чүгүнге «дүрген хөделириниң күштеринден» АКШ-тың хөй шериглерин «баштайгы согуг» бээри деп адаар операцияларны чорударынга өөредири-биле чорудар. Ол алыс утказы-биле алырга, боо-чепсектиг интервенция кылырынга белеткел болур. Далайдан десант дүжүрерин, «удурланыкчызының камгалалының ханызынче» танкыларның чаза тавагрып кирерин, далайга туллчуушкуннарны планнап турар. Чер бөмбүрээзиниң ол районунга Каттышкан Штаттарның болгаш Сеульдуң ёзу-чурумунуң милитаристыг белеткелдериниң чаа кезээ болза, Мурнуу Көрейге чер кырынга турар «Лэнс» дээр оперативтактиктиг ракеталарны тургузары болур. Ол ракеталар ядролуг болгаш нейтроннуг октарлыг.

Океан ындының стратегтериниң идип үндүрген планнарын боттандырып чорударынга Японияны чугула плацдарм болдурар деп турары болур. Японияның девискээринде туруп турар Кадэна болгаш Иокота дээр улуг авиабаазаларны «Тим спириттиң» үезинде кол дааныр пунктулар кылдыр ажыглаар, Окинавада туруп турар далайның америк чадаг шериглерин Көрейниң мурнуу чүгүнче чорудар.

ИНСТИТУТ ФИЛИАЛЫ

ПНОМПЕНЬ. СЭТА-ның корреспондентизи Александр Смеляковтуң дамчытканы болза: орус дылдың А. С. Пушкин аттыг институдунуң филиалын ында байырлыг байдалга ажыткан. Чаа эртем-методиктиг төптү ажытканы ийи чурттуң аразында кады ажылдажылганың чедиишкиннииг хөгжүп турарын илередип турар деп, ажыдыышкын ёзулалының үезинде КУР-нуң өөредилге министри Пен Навут демдеглээн. Филиалдың ажыл-чорудулгазы КУР биле ССРЭ-ниң аразында бүгү талалыг харылзааларны улам ыңай калбартыр аргаты бээр.

Филиалдың кол сорулгазы — орус дылды башкылаарының системазын быжыглаарынга аныяк республикага дузалаары. Совет специалистерниң удуртулгазы-биле ооң курстарынга чыл санында орус дыл башкылары мергежилин бедидерлер. Чурттуң өөредилге черлеринге башкылаарының программазын ында база ажылдап кылып турар. Филиалдың ажыл-чорудулгазының бо чылгы планында республикага семинарларны болгаш олимпиадаларны чорудары баш удур көрдүнген.

Кампучияда орус дылга сонуургал доктаамал өзүп турар.

Коринто — Никарагуаның кол далай порту хоорай. Аңаа делегейниң хөй-хөй чурттарындан (ооң иштинде ССРЭ-ден база) чүък сөөртүр корабльдер үргүлчү кээп турар.

Совет Эвилели аныяк республикага улуг дузаламчыны көргүзүп, чурттуң ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларынга ажыглаар техниканы чедирип берип турар.

ЧУРУКТА: Никарагуага чедирген совет автомобильдер.

СЭТА-ның фотозу.

КУБАДА АЖААЛДА

ГАВАНА. «Плая-Хиронга тиилелге» деп хүндүлел тугун чигир тростнигиниң кезикчилериниң Эрнст Тельман аттыг бригадазынга тывыскан. Ол 1400 бригадаларның иштинден бо чылгы чигир тростнигиниң кезилдезиниң үезинде 2 миллион арроб тростник (28 муң тонна) кескеш, бирги черже үнген.

Ол шаңналды шуут-ла ажылдаар черге тывыскан. Ам, ажылдың бо чымыш үезинде, шак бүрүзүн үнелээри эргежок чугула. Чогум на бо үеде тростникке сахароза хөй болур. Ооң үезин бичии-ле эрттириптерге, ооң дециели чоорту кудулап бады баар.

Кубаның солуннары, радиозу болгаш телевидениези шалыпкын темпиже шилчий берген чигир тростнигиниң ажаалдазын хүн бүрүде дыңнадып турар. Провинцияларның хөй нуруузу боттарының бүдүрүлге планнарын күүседип турарлар. Дүжүт ажаалдазы-биле кады хостаары берген шөлдерде тростник олуртулгазын эгелей берген. Эрткен айда ону олуртурунуң планы 110 хуу күүсеттинген.

Лас-Тунас болгаш Ольгин ышкаш төп провинцияларны тавара берген аар-берге каңдаашкыннар турза-даа, олар база-ла планнарын ажыр күүседип турарлар. Бо провинцияларның агроүлетпүр комплекстеринде Октябрь революциязының 60 чылы аттыг комбинатка ССРЭ-ниң дузазы-биле кылган тростник ажаар комбайннарны ажыглавышаан, чигир тростнигиниң ажаарының механизастаттынган аргаларын калбаа-биле нептередип турарлар.

Бо чымыштыг үеде Кубаның чигир үлетпүрүнүң ажыл-ишчилериниң аразында «Хожудап калган чаңгыс-даа кижи турбазын!» деп кыйгырыг улам-на калбарып бар чыдар. Кубачыларның күжениишкиннери күш-ажылдың сагылга-чурумун бедидериниче, аңаа туруушкуннарны болдурбазыниче болгаш шынары куду продукцияны үндүрбезиниче угланган. Чогум-на ынчангаш Эрнст Тельман аттыг бригаданың күш-ажылчы эгелээшкинин шалыпчыларның дуржулгазынга деңнежиириниң, партия болгаш чазактың чигир тростнигиниң ажаалдазын бедик организастыг болгаш бүдүрүлгечи деңнелге доозар дээн кыйгырыынга деткиишкин бээриниң бир онзагай чүүлү болу берген. (СЭТА).

ЭЭЛЧЕГЛИГ ДООЗУКЧУЛАР

АДДИС-АБЕБА. Эфиопияның ажылчын партиязының (ЭАП-ның) ТК-ның чанында партийжи кадрлар белеткээр талазы-биле «Йекатит-66» институдунуң дипломнарын чоокта чаа доозукчуларның ээлчеглиг бөлүү алган. Оларның аразында — ажылчыннар, тараачыннар, шериг албанныглар, профэвилел ажылдакчылары бар. Олар чедип алганы марксичи-ленинчи билиглерин массаларга чедирерлер.

Национал-демократтыг революцияның эгелээниниң соонда, удаваанда, 1976 чылда политшкола ышкаш кылдыр тыптып келген «Йекатит-66» бо өөредилге чылының эгезинде дээди өөредилге чериниң эргезин алган. Ооң программазында эртемниг социализмниң үндезиннериниң курстары, философия, политэкономия, делегейниң ажылчын болгаш коммунистиг шимчээшкининиң төөгүзү кирип турар. Ол ышкаш агитас-пропаганда ажылының методиказын, ажылчын коллективтерге социалистиг чарышты болгаш бот-эргелелди организастаарын өөредип турар. Эрткен чылдарда «Йекатит—66»-ның доозукчулары 16 муң хире кижи чеде берген.

(СЭТА).

АНЫЯКТАРНЫ ХААРА ТУДУП

БЕРЛИН. Практика кырынга социалистиг демократияга аныяктарны өөредир: Шверин округта Эльден суурда чорудуп турары шенелдениң утказы ындыг. Ол черде ниити билиг школазының 14 хар чеде берген болгаш эки демдектерни чедип алгылаан өөреникчилеринге суурнуң улус төлээзиниң чамдык доктаамал комиссияларының ажылынга киржир арганы тыпсып турар.

Хостуг немец аныяктар эвилелиниң школа организациязының кандидатураларын бадылап турары оолдар болгаш кыстар комиссияларының хуралдарынга чөвүлээр эргелиг киржип турарлар. Ындыг болганда олар тудуг, социал болгаш өске-даа айтырыглар талазы-биле комиссия кежигүннериниң чугаалажып көрүп турары айтырыгларының дугайында ажыктыг чүүлдерин баш бурунгаар ап турарлар.

Ажыл-херекти ынчаар тургусканының ачызында, өзүп олурар салгалга амыдыралга ханы угаан-медерелдиг, харыысалгалыг хамаарылга хевирлеттинер деп, Эльденниң бургомистри Зигфрид Бляйс чугаалаан. Дүжүт ажаалдазынга, аныяктар клувунуң азы спорт шөлчүгежиниң тудуунга, назылап кырган хамаатыларны хайгаарап көөрүнге дузалажыр күзелин илереткен кижилерни бистер үр дилевес апаар бис. Улус төлээзиниң ажылынга киржип турар оолдар болгаш кыстар кандыг-бир тодаргай ажыл-херектиң күүселдезин дээш сегирип алырының эргежок чугулазынга боттарының эш-өөрүн өскелерден эки бүзүредип шыдаар аргалыг болгай. Төрээн суурнуң чаагайжыдылгазынга боттарының күш-ажылын киирген уруглар чедип алдынган түңнелдерже өске угаап-билиишкин-биле көөр апаар. Бисте, улуг улустарда, бистиң социалистиг күрүневистиң хамаатыларының төлептиг салгалын өстүрүп турарывыска бүзүрел быжыглап турар.

(СЭТА).

АЛБАНИЯНЫҢ ЧАА ЧАЗАА

ТИРАНА. АТА агентилелиниң дыңнатканы ёзугаар алырга, Албания Улусчу Социалистиг Республиканың улусчу хуралының чаа чыыжының бирги сессиязы Тиранага болган. Ооң ажылынга Албанияның Күш-ажыл партиязының ТК-ның бирги секретары, улусчу хуралдың президиумунуң даргазы Р. Алия киришкен.

Албанияның чазааның чаа составын сессияга тургускан. Министрлер Чөвүлелиниң даргазынга А. Чарчани база катап томуйлаткан. Министрлер Чөвүлелиниң даргазының чаа оралакчыларынга В. Черава биле ниити херектер министриниң эрге-дүжаалын камгалап арттырып алган Х. Исаи бадылатканнар. Даштыкы херектер болгаш улусчу камгалал министрлеринге Р. Малиле биле П. Мурра хевээр артканнар. Ийи чаа министерствону — аъш-чем үлетпүрүнүң болгаш социал хандырылганың министерстволарын тургускан.

Сессияга чазактың программалыг медеглелин А. Чарчани кылган.

(СЭТА).

НАЙЫРАЛГА ТУРАСКААТКАН

Задга хөгжүм үнү чидип, карангылап келген соонда, күчүлүг самолёттуң дааажы ону долуп, шыңап-ла. Ол бо хонуп турган дег. Чарлакчының үнү: «Кызыл аэропортунда Новосибирск—Барнаул—Кызыл рейизиниң самолёду хонуп тур» деп чарлаарга, сцена кырында чырык тегерикке тыва национал хептиг, холдарында кадактарда аяк шайларын туткан кыстар чоннуң хүндүлээчел чаңчылын ёзугаар пассажирлерни уткуп чеде берди...

Ол дээрге, эрткен субботада республиканың хөгжүм-шии театрынга бистиң республикада чурттуң элээн каш областарындан шеф дузазын көргүзүп келген тудугжуларның ажыл-херектеринге, оларның совет улустуң хөй националдыг өг-бүлезиниң бузулбас найыралын, боттарынга дузалажылгазын бадыткап, бистиң аныяк республиканың хөгжүлдезинге үлүүн киирип келгенинге тураскааткан найырал кежээзиниң эгези ындыг. Хөгжүм-шии театрынга ол хүн Москва, Ленинград, Горький областарының, Алтай крайның төлээлеп келген тудугжулар, Кызылдың тудугжулары, профтехучилищелерде тудуг мергежилинге өөренип турарлар, хоорайның партия, совет органнарының, хөй-ниитиниң төлээлекчилери чыглып келген.

Сагыш-сеткилдиң ханызындан найыралчы байдалга эрткен кежээни Тыва радиозунуң болгаш телевидениениң дикторлары С. Кондинкин болгаш Д. Сотпа олар баштарып эрттирген. Аалчыларга Тыва дугайында, оон каас-чараш бойдузунуң, кижилериниң ажыл-херектериниң дугайында кыска кинохроникалды көргүскен соонда, улуг ажыл-үүле бүдүрүп келген тудугжуларның төлээлеп турары делискээрлериниң дугайында, оларның боттары-биле таныжылга эгелээн.

Алтайның «Алтайэлеваторстрой» трезиниң № 617 КМК-зының Тывага тургустунган участогу Кызыл хоорайга 260 орунлуг уруглар садын болгаш Кур-Чер суурнуң комплекстиг тудуун тударлар. Ниитизи-биле олар 9 млн. рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр болгаш төлээлекчилери эрткен чылын ажылдап эгелээн. 1990 чылга чедир бүгү ажылдарның доозарын хүлээнген. Участоктуң начальниги Иван Васильевич Ветчинкин шуут-ла өг-бүлези-биле кожуп келген болгаш бүгү тудугларның доозулгуже чедир мында ажылдап артып калырын аазаан. Чарлакчы ону сценаже чалаан болгаш ол бодунуң чериниң дугайын, мында канчаар ажылдап, чурттап турарының дугайын чугаалааш, республиканың болгаш хоорайның партия, совет ажыл-агый органнарының сагыш салымыкыны, дуза, деткимчези дээш өөрүп четтиргиишкинин илереткен. Чүгле ол эвес, өске-даа хөй талалыг харылзаалар Тыва биле Алтайны найыралдаштырып турарын илереткен чижектерни программаның башкарыкчылары чугаалаан. «Тыва автотранс» каттыжыышкынының КМК-зының начальниги Павел Федорович Мошкарев Алтайга төрүттүнген болгаш ам элээн каш чыл улаштыр мурнакчы тудуг организациязын удуртуп турар. Ону сценага чалап кээрге, ол бодунуң төрүттүнген чериниң дугайында чоргаарал-биле сактып чугаалап, бодунуң ийиги төрээн черин мында тыпканын илереткен. Чурукчулар эвилелиниң баштаар чериниң төлээлекчизи И. Салчак бистиң чурукчуларывыс биле Алтайның чурукчуларының аразында чогаадыкчы харылзаалар үр үеде уламчылап, чылдан чылче хөгжүп турарын демдеглээш, шефчи тудугжуларга тураскаал белек кылдыр чурукту тывыскан. Тыва АССР-ниң улустуң артизи Н. Өлзей-оол алтай тудугжуларга тураскаадып, алтай дыл кырынга ырыны ырлап берген.

Революцияның кавайы Ленинград хоорай-биле Тываның культура ажылдакчыларының дыка хөйүнүң намдары холбашкан, олар аңаа эртем-билигни чедип ап, төрээн Тывазынга чанып келгеш, чонга боттарының уран талантызын бараалгадып турар. Ол алдарлыг хоорайны төлээлеп келген бригадир Павел Константинович Павлушаны болгаш аныяк тудугжу Анатолий Викторович Чемодановту сценаже чалаарга, чыылганнар диңмиттиг адыш часкап, чылыы-биле уткаан. Олар боттарының ажыл-ижин чыылганнарга таныштырып, маңаа база төлептиг ажыл-ижи-биле боттарының хоорайның ат-алдарын сыкпазын аазааннар. Ленинградчыларга Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Л. Солун-оол ажн тудуп, ырлап берген.

Тываның күрүне филармониязының «Саян хаалалары» ансамблы «Волгада бедик дуруг бар...» деп орус улустуң ырын ырлаарга, Горькийден келген тудугжулар ону чылыы-биле уткуп хүлээп ап, төрээн чери карангa костүп келген дег сагыш-сеткили хайныккан. Дмитрий Иосифович Бунеев чурттуң дыка хөй тудугларынга ажылдаан чораан тудугжу. Бодунуң өг-бүле туткан кудазын безин төрээн хоорайынга эвес, а база-ла аңы-дуңма дуза көргүзүп, тудуг туттуп чеде бергени Дагестанга эрттирген. А оон кадайы — Татьяна Алексеевна база тудугжу, олар өг-бүлези-биле мында ажылдап чедип келген.

Кижиниң салым-чолу, оон амыдыралга эртер оруктары кандыг-даа таварылгалар-лыг, сагышка кирбес ээтпектерлиг болгулаар. Алексей Потылицын Москва чоогунга төрүттүнген, ава, ачазы Тывага ажылдап чедип кээрге, 15 харлыынга чедир Балгазынга өзүп, 8 класс дооскан. Оон кырган-авазының чанынга ПТУ доозуп, аңаа тудугжулап ажылдай берген. Оон тудуг организациязынга Тывага тудуг ажылдарын дагзырга, ол ийиги төрээн чериинге тудуг кылчыры-биле катап чедип келген. Оон кады ажылдап турар өөрүнде бедик мергежилдиг, дуржулгалыг тудугжулар барын тооглээн. Петр Васильевич Коновалов — Ленинчи комсомол шаңналының лауреады. Ол бодунуң ажыл-херектериниң дугайында чугаалап бээрин дилээрге, мен бригадамның, КМК коллективиниң ачызында, лауреат ат четкен мен, ол чүгле мээң эвес, а бүгү коллективтиң ачы-хавыязы деп чугаалады. Москвачылар Кызыл хоорайның төвүнге онзагай аян-хевирлиг, чараш, таарымчалыг уруглар садын, школаны тудуп бээр дээн сөзүн төлептиг-биле бадыткаарын аазааннар болгаш чыылганнарга харын-даа боттарының ырын, шулүүн күүсеткен, москвачыларга Гнесиннер аттыг театр училищезиниң доозукчуларының ыры, уран чүүл көргүзүглерин бараалгаткан.

Кызылдың тудугжуларын төлээлеп, «Кызыл тудуг» эргелелде бригадир, Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу Ч. Донгак, «Востоксантехмонтажтың» КМК-зының бригадири С. Монгуш олар чүве чугаалап, аалчыларның арга-дуржулгазын өөренирини, эгин кожа ажылдаарының чугулазын демдеглеп, бисте көргүзер дузазы дээш улуг өөрүп четтиришкиниң сөстерин илергейлээннер.

Найырал кежээзинге хөй национал аңы-дүрзү улустарның уран холдарының ажыл-ижинге тураскааткан чогаалдар чаңгыланган, күш-ажылчы кады ажылдажылганы уламчылаар болгаш ону дээштиг болдурар күжениң тудугжулар илереткен.

М. СААЯ.

ЧУРУКТАРДА: найырал кежээзиниң төгерик столунда москвачы тудугжулар боттарының ырызын бараалгадып турлар; сценада — профтехучилище сургуулдарының ыры болгаш танцы ансамблиниң киржикчилери.

Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотолары.

ТВ

ФЕВРАЛЬ 25-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

7.00 —Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30—«Үе». 8.20 —«Чаа Гулливер». Уран-чечен фильм. 9.25—Ленинчи комсомол шаңналының лауреады Москваның аныяктар болгаш студентилериниң хорунуң концерти. 9.55 —«Бир эвес сеңээ бээр болганда». Док. фильм. 10.15 —«Байырлал». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 10.50 — «Павловск дугайында сактыышкыннар». Док. фильм. 11.20—11.25 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — «Автограф». А. С. Пушкинниң чогаалдары-биле школачыларга литература викторинаы. 17.45 —«Эртем болгаш амыдырал». «Чаартыкчылар болгаш консерваторлар». Чаартыкчы ажыл-чорудулга дугайында чаа Хоойлунуң телевизиялыг чугаалажып турары. 18.30—«Делегей болгаш аныяктар». 19.05 — Бөгүн делегейде. 19.20—ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизиниң делегаттары чугаалап тур. 19.30 —Бут бөмбүү. Суперкубок дээш маргылдаа. «Стяуа» (Бухарест)—«Динамо» (Киев). Монакодан дамчыдылга. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Генералдар». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги фильм. 23.00—«Ырлыг кудумчуларда». Концерт. 23.25 —23.40 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 —Док. фильмнер. 8.35—9.35 — География. 7 класс. Ортаа Азияның бойдузу. 9.05; 13.05 — Немец дыл. Өөредириниң 2-ги чылы. 16-гы дамчыдылга. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Өг-бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. Кижилер аразының харылзаалары. 10.35; 11.40 — Музыка. 7 класс. М. П. Мусоргский. 11.05 — Шыдырга школазы. Разрядчылар клазы. 12.10—«Бодап көрээлинер». Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.35—13.35 — Физика. 9 класс. Электромагнетизмниң хоойлулары болгаш оларны ажыглаары. 14.05—14.10 —Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

17.30 —«Октябрьның чаштанчызы, чыры-ла!». Улуг Октябрьның 70 чылынга тураскааткан Тываның пионер отрядтарының чыыш-конкурузу. Бии-Хем биле Каа-Хем районнарының отрядтарының удуражылгазы. 18.40 — Делегей байдалының дугайында беседа. 18.50—«Ажык чагаа». Тыва АССР-ниң социал хандырылга министри С. К. Киров-биле интервью. 19.20 —Телемедээлер. 19.30—«Азия төвү». Программада: Медээлер. «Ажыктыг чорук болгаш шинар дээш». «Социал программа — боттанымыкында». Кызыл хоорайның социал-культура амыдырал объектилериниң тудуунда. «Хамааты камгалалының билиглерни —кижи бүрүзүнге».

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удукар, чаштар». 20.15 —Бодуңну шенеп көр». «Кадыкшылы» бөлүүнден дамчыдылга. 21.00 —«Үе». 21.35—23.05 —«Кара тажы». Уран-чечен фильм.

Редакторнуң оралакчызы К. К. САТ.

БҮДҮРҮЛГЕЛЕР, ОРГАНИЗАЦИЯЛАР УДУРТУКЧУЛАРЫНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

РСФСР-ниң Садыг министерствозунуң 1985 чылдың февраль 13-те хүлээп алганы № 265 дужаалын күүседириниң биле Кызыл хоорайның үлетпүр бараан садыг чээлиниң эргиишкин бижиинге болгаш шиизылгазынга чээли кылдынгындан демдеглел кылырын соксатканын дыннадып тур.

Чээлиге бараан алыр дээн кижилер шиизылгаларын дараазында магазиннерге шуут экээр: «Саян» универмаг, №№ 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17 магазиннер.

Чээли-биле бараан садып алырының шиизылгаларын бээриниң база оларны учётка алырының чурумун үрээни дээш, бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң, организацияларның удуртукчулары болгаш кол бухгалтерлери хууда харысалгазы хүлээрин үлетпүр бараалнар садыгның администрациязы сагындырып тур.

Чээли-биле садып алган үр хуусаада ажыглаттынар бараалнарны садып алган кижилериң бижип берген даалгаларынга үндезилеп, ээлчег төлээшкинин кылырда, садып алыкчыларның шалыындан долу эвес түңну тыртканда азы чээлини үзе төлээн түңну садыг черинче чогуур хуусаазында шилчитпээнде база ол шылгаш чээли-биле бараан садып алган эрелиг кижилериң ажылдап үнүп чорупканын ырадыр хуусаазын үрээнде, бүдүрүлгелер, организациялар болгаш албан черлери садыг бүдүрүлгезинге саадатканының бир хүнү дээш-ле төлеттинмээн түңнүң 0,1 хуу хөө төлээр.

САДЫП АЛЫКЧЫЛАРГА

Чээлиге садып алган бараалнарның ээлчеглиг төлээшкинин чогуур үезинде төлевээн дээш, бир хүнде-ле чедир төлеттинмээн түңге 0,1 хуу хөө немээр.

Бир эвес садып алыкчы ажылдан үнген ийи ээлчегде дадывырны, а пенсионерлер — ийи ээлчегде төлээшкинин төлевейн баар болза, бүгү төлеттинмээн түңнү болгаш ол түңнүң хуусаа эрткени дээш бир хүнде-ле немешкен 0,1 хуу хөө акшазын, ээлчеглиг төлээшкиннин хуусаазы чедип кээрин барымдаалавайн, кордүнген дүрүм ёзугаар тырттырып алыр.

Ол түңнү нотариалдыг чорудулга кылып турар органнарның негелде бижиинге үндезилеп төлеттирер.

Садып алыкчы чээлиге садып алган бараанының ортээн долу төлевейн, доктаамал чурттап турган чериндеп чорупкан болгаш оон чаа барган чериниң адрезин тодаралыр арга жок апарган таварылгада, садыг бүдүрүлгезиниң материалдарын нотариалдыг чорудулга кылыр органнарның негелде бижии-биле кады эрелиг кижиниң сөөлгү чурттап турган чериниң азы оон эт-севин арттырган адрестерин тодараткаш, үлүг судунга дамчыдып бээр.

агаар

Республикага биче хар чаар. Хаттың күжү кошкак. Агаарның температуразы дүне 15—20, чамдык черлерге 25—30 градус соор. Хүндүс 10—15 градус соок болур.

Кызылга дүне 18—20 градус, хүндүс 18—20 градус соор.

спорт

ШАҢНАЛЧЕ КИРБЕЗЕ-ДАА

Соңгу Осетияда Орджоникидзе хоорай. Хостуг хүрешке Совет Эвилелиниң бирги чери дээш маргылдаалар маңаа бо-ла эртер. Ынчангаш Соңгу Осетия делегей чергелиг спортчуларның белеткээриниң база бир төвү апарган. Аңаа өзүп мергежээн, ат-сураа делегейде алдаржаан мөгелер эвээш эвес. Чижээлээрге, олимпий болгаш делегей чемпиону Сослан Андиев, олимпий оюннарының шаңналының эдилекчизи Борис Кулаев, делегей чемпионнары Юрий Гусев, Арсен Фадзаев. Хадарцза алышкылар болгаш оон-даа өске спортчулар моон үнген.

Хостуг хүрешке аныяктар аразынга ССРЭ-ниң бирги чери дээш маргылдаа Орджоникидзеге февраль айның баштайгы чартыында эрткен. Аңаа чурттуң аңгы-аңгы спорт ниитилелдеринден шыырак дээн 220 мөгелер киришкен.

РСФСР-ниң аныяктарының шилиндек командазының кежигүнү, бистиң чаңгыс чер-чурттуувус спорт мастери Маадыр Допуй-оол ол маргылдааларга хүрешнеш келген. Ол аңаа 57 килограмм деңзилиг алды шыырак спортчуларның санынга кирген болгаш чурттуң аныяктар командазының составынга кандидат болган.

Маңаа мээң өөреникчимниң хүрешкениниң дугайында кысказы-биле чугаалап керейн. Маадырның деңзилиинге хүрешкен мөгелериниң саны хөй болган. Оларның аразында ССРЭ-ниң чемпионнары, делегей чергелиг улуг маргылдааларга киржип чораан спортчулар, мастерлер база эвээш эвес.

Баштайгы салыг берге болган. Маадырга эрткен чылда аныяктар аразынга болган делегей чемпионадының шаңналының эдилекчизи Дагестан чурттуг мөге Раджид Гаджи таварышкан. Ол дуржулгалыг мөге-биле хүрешке Маадыр 4:6 санныг болуп, аштырыпкан.

Ол-ла хүн Маадыр Москваның болгаш Белоруссияның ийи мөгезин тус-тузунда октап алган. А ийиги хүнде үш салымны база октатпайн хүрежип эрткен. Маргылдааның сөөлгү чадазынче кирер эрге дээш салыгда бистиң спортчувус Совет Эвилелиниң чемпиону Загид Рамазанов-биле хүрешкен. Маңаа хүреш эге үезинде деңг чоруп турза-даа, дуржулгалыг мөге Рамазанов түңнелинде чаңгыс-ла сан ашкаш, тиилеп алган. Маңаа Маадыр Допуй-оолдуң дуржулгазы, улуг маргылдааларга киржип чораан шоолуг хөй эвес болганын айтыр апаар. Маргылдаага ол бешки, а бодунуң бөлүүнге үшкү черни ээлээн.

Тываның хостуг хүреш школазының база бир төлээзи ындыг улуг маргылдаага киришкеш, март айда аныяктар аразынга Красноярск хоорайга эртер ССРЭ чемпионадынга киржир эргени чаалап алган. Ол дыка өөрүнчүг-дүр. Маадыр оон биле чергелештир Болгарияга болгаш КУДР-га эртер аныяктар чемпионадынга киржир совет мөгелериниң аразынга оларның белеткелиинге киржир.

Моон түңнеп кээрге, Александр Доржу база Маадыр Допуй-оол ышкаш мөгелерни бистиң республикага белеткеп өөредип болурунуң аргалары бисте бар. А ындыг мөгелер хончуг эвээш. Чүге дизе, тренерлериниң хөй кезии чыл-чылы-биле ажылдап турар-даа болза, шыырак мөгелерни белеткеп шыдавайн турар. Бедик мергежилдиг мөгелерни белеткээр талазы-биле ажыл барык чорбайн турар. Тренерлерниң кол нуруузу аңаа-ла хүн эрттирип, келир үеже сорулга чок ажылдап турарын айтыр апаар. Ындыг тренерлер боттарының ажылын эде тургузуп, эки түңнелдерни чедип алыр дээш кызымак ажылдаар ужурлуг. Маңаа республиканың хүреш федерациязының чавыс деңнелде ажылдап турарын дорту-биле айтыр херек. Маргылдааларны бедик деңнелге эрттирип билир судьялар саны эвээш, оларны өөредиринче сагыш салбайн турар.

Бо чамдык четпестерни эдип, эки түңнелдерлиг ажылдаарын үе шыңгызы-биле негеп турар деп чүвени спорт ажылдакчылары-даа, оон удуртукчулары-даа кичээнгейге ап, херек кырында боттандырар ужурлуг.

В. ОЮН.
РСФСР-ниң алдарлыг тренери.

ФЕДЕРАЦИЯНЫҢ ХУРАЛЫНГА

Күш-культура болгаш спорт талазы-биле Күрүне комитединге хүреш федерациязының ээлчеглиг хуралы эрткен. Аңаа үш айтырыгны чугаалашкан. «Азия төвү» шаңнал дээш хостуг хүрешке Бүгү-эвилел маргылдаазын эрттирериниң дугайында» илеткелди ук комитеттиң даргазы Н. А. Авдев кылган.

15—16 харлыг оолдар аразынга Россия Федерациязының бирги чери дээш хостуг хүреш маргылдаазын март айда Кызылга эрттирериниң дугайында илеткелди «Урожай» спорт ниитилелиниң даргазы В. С. Биче-оол кылган.

Илеткелдер соонда ук федерацияның чартык чылда кылып чорудар ажылының планын тургускан.

Ук хуралга хүреш федерациязының кежигүннеринден аңгыда спорт ниитилелдериниң даргалары, улуг тренерлер, чамдык районнарның спорт организацияларының төлээлери киришкен.

Бистиң корр.

АЙЫЛ ЧОК ЧОРУКТУҢ ХЕМЧЕГЛЕРИН АП ЧОРУДАР

Часкы хүннерде чер эрий бергенде, довурак сиңнигип бадар үеде, чер адааның газ дамчыдыкчылары үстү берип болур. Оон түңнелинде газ чуртталга бажыңнарының подвалдарынче, погребтерже (түве шыгжаар чер бажыңнарже) болгаш кудуктарже кирип болур. Озал-ондак болдурбазы-биле — газтың чалбыыштаныышкын кывары. Частыышкын болдурбазы-биле чуртталга бажыңнарының подвалдарынга үргүлчү хынаалданы чорудары эргежок чугула.

— Подвалдарже чаш уруглар киирбеңер!

— Соңгаларыңар ажык тургузуңар!

— Подвалдарга таакпы тыртпаңар!

Чуртталга-ажыглал участоктарының ажылдакчылары болгаш бажыңнарның комендантылары! Подвалдарда болгаш подъездилерде электри дамчыдыкчыларының үрелик эвезин доктаамал хынаарын организастап чорудуңар.

Эштер! Канализацияның болгаш өске-даа люктарның чаны-биле эртип чыда, газ чыды билип кагзыңарза, тоомча чок болбаңар. Озал-ондак болдурбазының хемчеглерин дораан ап чорудуңар: от кывыспаңар, таакпылаваңар, бир эвес электри кыпкан турган болза, ону кывыспаңар, бир эвес хып турар болза, ону өжүрбеңер. «Тыва газтың» авария албан черинче 04 телефон дамчыштыр дыңнадыңар. Авария машиназы келгижеге, газтальган черни камгалаарын организастап чоруткаш, болдунар арга-биле ол черни агаарладыңар. Газ дамчыдыкчыларының чанынга ыяш тарып олуртурун хоруглаан. Кварталдар иштинге ыяш тарыыр черлерин «Тыва газ»-биле дугуржуру эргежок чугула.

Хамаатылар, газ баллоннары ажыглап турарлар, онза серемчилелдиг болуңар! Баллондан газтың үнмейн турарын хынап албаңнар-да, плиталарыңарны кывыспаңар. Ону хынаарда саваң көвүүн ажыглаңар. Ажылдап турар газ плиталарын хайгаарал чокка арттырбаңар. Суук газтың чалбыыштыы хөме алы бээрин хайгаарап көрүңер, а квартирадан үнүп чорууруңарда бүгү краннарының дуглаттынганын хынаңар. Газ дамчыдыкчызының баллоннарынче, плиталарынче болгаш краннарынче баар черлерге шаптыктаар чүүлдер салбаңар. Хуу арга-биле баллоннар садып албаңар. Олар үрелик боор болур. Үрелик газ херекселдерин ажыглаарын болгаш оларны эргелелдиң мастериниң чөпшээрели чокка өске өрээлче салырын шуут хораан.

Газ приборларын ажыглаарының дүрүмнерин үрээри озал-ондакка чедирип болурун утпаңар!

ГАЗТЫГ СУГ ЧЫЛЫДЫКЧЫЛАРЫН АЖЫГЛААРЫНЫҢ ЧУРУМУ

1. КОЛОНКАНЫ АЖЫЛДАДЫРЫ

Суг чылыдыкчызы тургускан өрээлди агаарладыр. Ыш болгаш агаар үнер черлерниң дуглалбааның хынаар. Ону сереңги одун кывыскаш, чоокшулады тудуп турган хынаар. Бир эвес олар дуглалбаан болза, сереңги одунуң чалбыыжын киир тыртар бээр. Бир эвес чалбыыш ледир эстеп азы өже бээр болза, угарлыг газка хораннаны бээр таварылгадан чайлаары-биле колонканы ажыглаары шуут хоруглуг.

Суг чылыдыкчызының бүгү газ краннары хааглыг бе дээрзин хынаар. Газ болгаш суг дамчыдар хоолайларының краннарын ажыдар. Кыпсыкчының одун кывыскаш, оон аңаа хып турарын ыла выдаар. Кыпкан газтың чалбыыжы горелка кырындан 1.5—2 см. хире бедик болур.

Туданы оожум чылдырып тура, кол горелканың кранын ажыдар. Ол үеде приборда суг долгандыр агып эгелээр болгаш кыпсыкчы оожургадыкчызының дузазы-биле кол горелка чоорту хып келир.

Сугну кайы хире үеде изиг алырын ону аксын алырының хемчээли-биле болгаш газ дамчып эртер краны углаттыр-бичеледир ажыдып турган таарыштырар. Колонканы ажылдадып эгелээн соонда 2—3 минута болгаш агаар тыртар черлерин база катап хынаар.

БИЛИП АЛЫҢАР: Агаар тыртар черлерин 2 катап хынаар!

2. КОЛОНКАНЫ ӨЖҮРЕРИ

Суг чылыдыкчызын ажыглаан соонда оон ажылдаарын дараазында чурум ёзугаар соксадыр.

а). Туданы дедир долгап, кол горелканың кранын дуглаар.

б). Кыпсыкчының кранын дуглаар.

в). Газ дамчыдар хоолайның кранын дуглаар.

Колонкада суг үлээр краннарны дуглааш, соок суг келирин хынаар.

Суг чылыдыкчызының чанында кылган суг дамчыдар хоолайның кранын дуглаар.

3. ШУУТ ХОРУУР ЧҮҮЛДЕР:

Аппараттың суун ижери болгаш чем кылырынга ажыглаары.

Агаар азы ыш үнер черлерде агаар тыртыышкыны токта суг чылыдыкчызын ажыглаары.

Кыпсыкчыны кывыспайн, суг чылыдыкчызының газ кранын ажык тургузары.

Аппарат үрелик, оон газ үнүп турда ону ажыглаары.

Аппаратты уругларга азы оон чуруму-биле таныышпаан, инструкция эртпээн кижилерге кывыстырары.

Суг чылыдыкчызын боду адырары болгаш септээри.

Чунуп турар уругларны болгаш ажылдап турар аппаратты хайгаарал чок каартары.

КИЧЭЭНИҢЕР!

Аппараттың газ үнүп турары билдине берзе, бүгү газ краннарын хаар, өрээлди агаарладыр болгаш «Тыва газ» эргелелиниң авария албанынче № 04 телефонче долгаар.

Газ аппарады үрели берзе, № 4-19-19 телефонче долгаар.

«Тыва газ» эргелелдиң техниктиг кабинеди.

КИНО

ФЕВРАЛЬ 25-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Атака» 9.30, 11.20, 13.10, 16.50, 20.30 (узаткан), «Плюмбум или опасная игра» 15.00, 18.40, шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ворота в небо» 14.20, «Прости» 15.50, 17.40, 19.30 (узаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: «Тайна третьей планеты» 9.50, 11.10, 13.00 «Киноклуб «Подружка» 15.00, «Постарайся остаться живым» 16.40, 18.30, 20.10 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Иоланта» 15.00, «Бродяга» (2 сериялыг) 16.40, 19.40 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Невеста подземного принца» 10.00, «Бродяга» (2 сериялыг) 16.30, 19.30 шактарда.

ШЫН
Адреживис 667000. Кызыл хоорай. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63. редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжа амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47. корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга арны.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле Күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3458.
ТС—00050.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1987 чылдың февраль 26 четверг № 49 (13349)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек

Совет ниитилелдиң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге чурттуң эң-не массалыг хөй-нийти организациязының эде тургустунуушкунга болгаш демократчыдылгага, бистиң бүгү амыдыралывыстың чаа шынарын чедип алырынга ажылчы чоннарның ролюн идепкейжидеринге сорулгаларын ССРЭ-ниң Профэвилелдериниң XVIII съездизиниң делегаттары чугаалажып турар. Февраль 25-те Москвага Кремльдиң Съездилер ордузунга ол бодунуң ажылын уламчылаан.

Эштер М. С. Горбачев, Г. А. Алиев, В. И. Воротников, А. А. Громыко, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, Н. И. Рыжков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, В. В. Щербицкий, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Б. Н. Ельцин, Н. Н. Слюньков, С. Л. Соколов, Ю. Ф. Соловьев, Н. В. Талызин, А. Н. Яковлев, А. П. Бирюкова, А. Ф. Добрынин, А. И. Лукьянов, В. А. Медведев, В. П. Никонов, Г. П. Разумовский, И. В. Капитонов оларны чыылганнар алыш часкаашкыннары-биле уткаан.

Эртенги хуралга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев чүве чугаалаан.

Чугааны улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш чаңгыс эвес удаа үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыннары боор турган.

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН—ЧОННУҢ ХАН-ДАМЫРЫНДАН ТУДУШ ХЕРЭЭ

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизинге

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чугаазы

Эргим эштер съездиниң делегаттары!

СЭКП Төп Комитединиң өмүнээзинден силерниң съездиңерге болгаш силерниң өмүнээңерден совет чурттуң бүгү ажылчы чоннарынга байыр чедирип тур мен.

Таптыг-ла бир чыл бурунгаар, февраль 25-те маңаа, Кремльдиң Съездилер ордузунга, СЭКП-ниң XXVII съездизи бодунуң ажылын эгелээн. Бистиң Төрээн чуртувустуң салым-чолунга, социализмниң келир үезинге ол эргилделиг съезд болган. Чаа ниитилелдиң тургузуушкунунуң чыгдынган практиказынга ол калбак болгаш коргуш чок сайгарылганы берген, чурттуң социал-экономиктиг дүргедээшкининче, тайбыңның болгаш гуманизмниң идеалдары дээш демиселче мобилизакчы угланыышкынны ажылдап кылган.

Тургустунуп келген байдалга бистиң угаап көрүүшкүнүвүстү улуу-биле ханылаткан, партия биле чоннуң политиктиг ажыл-чорудулгазының бүгү фронтузунга эде тургустунуушкуннуң сорулгаларын тодаргайлаан, ниитилел амыдыралын демократчыдарының калбак концепциязын төлевилээн, революсчу чаартылгаларны саададып турган бүгү чүүлдерден хосталырының чорудулгазын бурунгаар күштүг-биле чоруткан партия ТК-ның январь Пленуму бир ай бурунгаар болган.

Неделя бичии мурнунда Кремльге «Ядролуг чепсек чок делегей дээш, кижи төрелгетенни дириг арттырары дээш» шуулганның киржикчилери-биле ужуражышкыны болган.

Ол ат-алдарлыг болгаш хөй төлээлекчилерлиг аудиторияга Совет күрүнениң даштыкы политиктиг стратегиязының политиктиг болгаш мөзү-шынар үндезиннерин, кижи төрелгетенниң бүгү-нийти айтырыгларынга, хамыктың мурнунда оларның эң колу—Черге амыдыралды канчап арттырып алырының айтырыгларынга ооң хамаарылгазын тайылбырлааның силер билир болгай силер.

Ол болуушкуннарда бистиң үевистиң — канчаар-даа аажок улуг эгелээшкиннерниң, үнелиг чүүлдерни эде көөрүнүң болгаш бызыгып турар идеелдерниң, чаа чүүлдүң эрги чүүл-биле эптеш чок демиселиниң үезиниң күжениишкинниг тевии илереттинген. Ол дээрге кончуг берге, ынчалза-даа анаа эвес солун үе, бодунуң күштеринге ниитилелдиң бүзүрелди чаалап ап турар үези, кижилерниң хамааты болуп өзериниң болгаш патриотчу сагыш амыр эвес чорууунуң үези-дир.

Силерниң съездиңерниң практиктиг ажылы болгаш ооң хүлээп алыр шиитпирлери бистиң үевистиң өзүзү-биле долдунган болурунга бүзүрээр бис.

Чыл — ниитилел-биле улуг эвес хуусаа-дыр. Ынчанмыже эрткен чыл, ниитилел болуушкуннары-биле алырга, кончуг хөй чүүлдерни киирген. Ооң-биле кады бис чүгле эге базымнарны кылган бис дээрзин бөгүн билип турар бис.

Кол чүүл, ындыг болганда, эң-не берге чүүл — мурнуувуста. Бо үеге чедир бис колдуунда-ла эде тургустунуушкунга белеткенип турган бис: ооң стратегиязын ажылдап кылып, кол оруктарны төлевилеп, шаптыктап турар бүгү чүүлдерни, эдер ужурлуг чүүлдерни илередип турган бис. Алыс барып чедер туруштарны тодарадып турган бис.

Ам эде тургустунуушкунну херек кырынга калбартып чорудар херек. Эгелей берген 1987 чыл хөй тала-биле тодарадыкчы чыл болур, чүге дээрге бөгүн алыс утказы-биле алырга, эде тургустунуушкуннуң салым-чолу шиитпирлеттинип, дүргедээшкинниң үндезини салдынып турар.

ТК-ның январь Пленумунга онзалап демдеглээни ышкаш, эде тургустунуушкун идея эвес, а боттуг чүүл-дүр. Ол массаларны хаара туда берген, ындыг болганда ол социализмниң, бистиң ниитилеливистиң чаартылгазының эрге-ажыында-дыр.

Бис куруг черде чүве кылбайн турар бис, куруг черге кандыг-даа ажыктыг чүве кыла албас-ла болгай сен. Бистиң чоргаарланыр, даянып чүүлдеривис бар, чүүдендаа артык бедик жылдыр көрүп турарывыс бисте эң үнелиг чүүлдер бар.

Бистиң эктивис артында—чуртта болгаш делегейде болуушкуннарның чорудулгазын шиитпирлиг-биле өскертипкен, кижи төрелгетенниң салым-чолунга читпес нетиг арттырган эң улуг революция туруп турар.

Бистиң эктивис артында — социализмни херек кырынга боттандырып чорударының дендии улуг, хөй талалыг болгаш ам-даа төнчүзүнге чедир бодаттынмаан дуржулга бар, ону доктаамал ленинчи ёзу-биле өөренип көөр, амыдыралдың тургузуп турар айтырыгларын шиитпирлээр ужурлуг.

Бистиң эктивис артында — бистиң улуг чуртувустуң бүгү улустарының энергиязы болгаш талантызы-биле тургустунган болгаш көвүдеттинген канчаар-даа аажок улуг экономиктиг, эртем-техниктиг, угаан-бодалдың күчүзү бар.

Ийет, эштер, бистер улуг орукту, берге болгаш маадырлыг орукту эрткен бис. Ынчалзажок бүгү шылгалдаларны дамчыштыр чоннуң революсчу тура соруун, социализмге, ооң өндүр чаагай чөптүг чоруунга идегелдиң алдарлыы-биле тудуп эрткен бис.

Бистер күш четкен бис, бистер ажып эрткен бис, бистер шыдажып эрткен бис. Ыяш андазындан, тээрген чырыткыдан космоска чедир көстүп көрбээн кодурлүүшкүнү боттандырган бис, чүнүң-биле даа деңнеттинмес өөрүшкү —улуг тиилелгелерниң өөрүшкүзүн көрүп эрткен бис.

Совет кижилерниң бүгү салгалдарын бжыглап турар күш-ажыл биле ниитиниң чаагай чорууунуң дугайында хамааты сагыш салыышкынның бузулбас холбаазы, бистиң патриотчу чоруувус, күш-ажылчы чоргаарал, ажылчын энтузиазм, Октябрьның улуг херээнге хамаарылгалыын ыдыктыы-биле медереп билир чорук—бистиң тургузуувустуң канчаар-даа аажок улуг чаалап алыышкыны-дыр. Олар чокта ол кезүгүс бактааттынмас-даа.

Чогум ва күш-ажылдың кижизи, чүнүң-даа мурнунда революсчу чаңчылдарга бердинген ажылчын аңгы бөгүнгү чаартылгаларның шимчедикчи күжү боор турар. Күш-ажылга ынак чорук бистиң чонувустуң мөзү-шынар талазы-биле дээди үнелиг бүдүжү болуп, а ооң бедик мергежилиг кижиниң төлептиг кол шынарларынга доктаамал хамаарыжып келген.

Оларга деңнежир, ажылга олардан өөренип алыр — Кемерово областың «Южкузбассуголь» каттыжыышкынының «Распадская» шахтазында бригадир Владимир Матвеевич Гвоздев, Москваның «Трехорная мануфактура» хөвеңсаазын комбинадының пөс аргыкчызы Нина Николаевна Щебакова, «Таллинстрой» тресте бригадир Вяйно Александрович Саар, Башкир АССР-ниң Карл Маркс аттыг колхозунуң саанчызы Разуфа Салиховна Ханова, Кузнецкиниң металлургия комбинадының прокат станының оператору Валерий Макарович Колесников, Петропавловск-Камчатск садыг портунуң комплекстиг бригадазының бригадири Евгений Петрович Разматов, Одесса областың эът бүдүрер «Прогресс» бүдүрүлгезиниң сүт-барааны фермазының эргелекчизи Лидия Трофимовна Бабина дээш ышкаш — боттарының мергежилиниң ёзулуг мастерлери бөгүн бисте бар.

Бо болгаш муң-муң өске-даа аттар бистиң үевистиң — революсчу дүргедээшкиннинң үезин идип үндүрген. Ындыг кижилерни чоп стахановчулар деп адаан. Кончуг шын адаан деп бодаар мен. Олар бисте чер болганда, хөй-хөй күш-ажылчы коллективтерде бар.

Ниитилелдиң чаартылгазы дээш, эде тургустунуушкун дээш сөс, аазаашкыннар-биле эвес, а чогаадыкчы, ак сеткилдиг күш-ажылы-биле демисежип турар ындыг кижилерниң хүн келген тудум улам көвүдээн турарын чедип алыр херек.

Эки чүүлдерже өскерлиишкин дүрген-не болу берген болза деп, бистер шуптувус ынчаар бодап турар бис. Партияның идип үндүргени бедик сорулгалар, экономикада, социал болгаш культура адырларында өзүп турар өскерлиишкиннер «манаашкынның революциязы» деп адап болур чүүлге эккелген. Хөй-хөй кижилер манап шыдавас чоруун көргүзүп, социал болгаш материалдыг беримчени дүрген-не четтирерин кызыдып турарлар. Латвияның болгаш Эстонияның ажылчы чону-биле чоокта чаа ужуражып чоруп турган көрген, билген чүүлдеримден ындыг түңнелди кылып тур мен.

Ажыт-чажыт чок боор көрээлиңер, эштер. Дүргедээшкинни, бистиң бүгү амыдыралывыстың шынарын бедидерин чүгле чаңгыс орук-биле—ажыктыг, бедик бүдүрүкчүлүг күш-ажыл-биле чедип ап болур. Хуваалданың болгаш катап хуваашкынның кандыг-даа механизмнери боттары чүнү-даа бербес.

Ийет, улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарының системазынга, социал, политика, идеология адырларынга хөй чүүлдерни сайзыраңгайжыдар ужурлуг бис. Ындыг ажылдың чоруттунуп турарын билир силер, ол моон соңгаарда чоруттунар ужурлуг. Ниитизи-биле күш-ажыл этиказынче күштүг идигни кылыр херек.

Партияның болгаш ооң удуртукчу органнарының чуртта ажыл-херектиң байдалы дээш харысалгазының дугайын Төп Комитеттиң январь Пленумунга дорт чугаалаан. Ынчалзажок ол кончуг чугула-даа болза, херектиң чүгле чаңгыс талазы боор чадавас. Өске талазы база бар.

«Хоя салдынчак ажылдаары», ажылдап албаан шалың, албас ужурлуг шаңнал-мактаалдар, бот-бодунга негелде чок чоруктуң байдалы, контроль чок болгаш негелде чок чоруктар чамдык кижилерге таарыжып турганы, а оларның чамдыктарынга бо хүннерде безин таарыжып артып турары кымга-даа чажыт эвес-ле болгай.

Бистиң чөптүг материалдыг болгаш социал маңаашкыннарывыс боттанган турар төлээде үе шак болгаш күжениишкиннер, практиктиг хөделиишкиннер херек деп чүве билдингир турар ужурлуг.

Эде тургустунуушкун —ол дээрге кижи бүрүзүнүң: ажылчынның, колхозчунуң, албан хаакчының, инженерниң, эртемденниң, башкының, министрниң, партия ажылдакчызының ажылдап турар черинге беримчезин бедидери-дир. Ажыл-херекти ап көөрге, чер болганда-ла үргүлчүле ындыг эвес боор турар.

Эрткен чылын чедип алдынган чөптүг чаартылгаларны ТК-ның январь Пленумунга үнелеп тура, бистер ол чүүлдерде партияның политиказынга, эде тургустунуушкунга, ооң угланыышкынынга совет улустуң күштүг деткимчезин илергейлеттингенин чугаалаан бис.

Ынчалза-даа чөптүг бурунгаарлаашкыннарывыска экономиктиг хөгжүлдениң туруштуг угланыышкыны болбааның чылдың эгези көргүскен. Эрткен чылдың ноябрьдан эгелээш-ле металлургияга, химия, электрон үлетпүрүнге бергелер тургустунуп орган, ынчалза-даа бо байдалче министерстволар-даа, ССРЭ-ниң Күрпланы-даа, Күрхандырылгазы-даа кичээнгей угландырбаан, ооң-биле кады бо адырларның хөй-хөй бүдүрүлгелериниң ажылдакчылары тургустунуп келген байдалды эдер талазы-биле ажылды чогуур үезинде кылбаан.

Ажыл-агый чорударының чаа аргаларынче массалыг шилчилге үезинде бүдүрүлгелерниң болгаш каттыжыышкыннарның ажыл чорудулгазынга өзе берген негелделериниң байдалында ажылды чорударынга төптедаа, чер-черде-даа хөй улус кошкак белеткеттингенин январьның түңнелдери көргүскен.

Амгы үеде байдал эттинип турар, ынчалза-даа оожум эттинип турар.

Партияның Төп Комитеди ажылчын аңгының, бүгү ажылчы чоннарның үениң харысалгалыын билип турарынга, дүргедээшкиниң херээнге төлевилеттинген планнарның чедиишкиннинг күүселдезинге, экономиканың хөгжүлдезинге улам өзүп турар салыышкыннарга ынанып турар.

Бистер бөгүн ниитилелде байдалды үндезини-биле өскертирин бодап турар бис, чүге дизе, бистиң мооң мурнунда канчаар чурттап, канчаар ажылдап турганывыс ам биске таарышпас. Чуртту чаңгыс черге таптаашкынның болгаш удумзураашкынның байдалынче база катап киир тыртып, ниитилелди шоюктуруп, социал дадарыышкынга таварыштырып болур олутпай чорук, моондактар күштерин эчизинге чедир узуткавас болзувусса, бистиң ажылывыстан база чүве бүтпес. Ынчангаш мен маңаа январь Пленумунуң бодалдарынга база катап доктаар бодадым.

Бис апрель (1985 ч.) Пленумун эртивис. Ол анаа-ла таварылга болган чүве эвес-ле болгай. Чуртка угаап бодап, чыглып келген чүүлдерни Пленум илергейлеп шыдаан. Ниитилелде ажыл-херектериң байдалын шүгүмчүлекчи ёзу-биле ол анализтээн, дүргедээшкинниң концепциязын ажылдап кылырын айыткан.

Апрель Пленумунуң идеяларынга партияның, чоннуң хамаарылгазын көргеш, бистиң шын орук-биле чоруп турарывыска бүзүрээн бис.

Апрель Пленумунуң соонда, июнь айда, эртем-техниктиг депшилге айтырыгларының талазы-биле улуг чөвүлел хуралды эрттирдивис, аңаа үндезилээш, машина тудуушкунунуң болгаш улус ажыл-агыйының чамдык өске-даа адырларын хөгжүдериниң чугула программаларын ажылдап кылган, ажыл-агый механизмин сайзыраңгайжыдар талазы-биле, ооң иштинде экономиканың бот-бодунга холбаалыг адырларының бөлүктерин эргелеп башкарарын сайзыраңгайжыдар талазы-биле хемчеглерин айыткан.

Бо бүгү чүүлдер болза, апрель Пленумунга үндезилээш XXVII съездиге концепцияны хевирлеп тургузарының эгези болган. Ол чүүлдер силерге билдингир болгай, эштер.

Съезд соонда стратегтиг угланыышкынны чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дүргедедиринге практиктиг ажыл-херектерже шилчидер сорулга тургустунган, эвээш эвес эки шиитпирлерни мооң мурнунда база хүлээп ап турганын билир силер, ынчалза-даа олар чамдыкта күүседиттинмейн турган.

Бир эвес бис ниитилел амыдыралын эде тургузуп эгелевес болзувусса, партияда, ниитилелде бүгү байдалды кадык-чаагай болдурбас болзувусса, дүргедээшкин бүтпес деп чүвени СЭКП Төп Комитеди билип турган. Ынчангаш эде тургустунуушкуннуң теориязын ажылдап кылыр болгаш чаа үе-чадада кадр политиказының сорулгаларын тодарадыр ТК-ның ындыг Пленумун белеткээр дугайында айтырыг тургустунган. Январь Пленумунуң кол ужур-утказы ындыг турган.

Ооң белеткели берге херек болуп турган. Пленумну эрттирериниң эгезин үш катап соңгаарлатканывысты чугаалаарга-ла четчир боор, чүге дээрге, кол айтырыглар талазы-биле тодаргай илергейлээшкин чокка ону эрттирип болбас турган бис. Апрель Пленумунуң мурнунда турган байдалды анализтээрин ханыладыры чугула турган, ортан кичээндириглерни үндүрер болгаш эң-не кол чүве — эде тургустунуушкун шалыпкын чоруп турээн, ол соксаш кылынмазын дээш чүнү канчаарын сүмелээр ужурлуг турган бис.

Бир эвес бис бо Пленумга четпестерни болгаш бергелерни адап, саназары-биле кызыгаарлаттынган база эде тургустунуушкуннуң тодаргай угланыышкыннарын санапдап киирбээн болзувусса, ындыг Пленумнуң ажы эвээш болур ийик.

Кижилерни дүвүредип турар кол айтырыгга харыыны бээр хүлээлгелиг турган бис: эде тургустунуушкунну катап элбес чорудуг кылдырарда, чүнү канчаар ужурлугул, частырыглар катаптаттынмазын дээш чүнү канчаар ужурлугул. ТК-ның Политбюрозу чаңгыс аай түңнелге келген: бир эвес эде тургустунуушкунга — экономикага-даа, социал талазынга-даа, политикага-даа, угаан-бодал талазынга-даа, эргелеп башкарылга талазынга-даа эде тургустунуушкунга — кол шимчедикчи күш—чон үндезини-биле хаара туттунмас болза, ол чаңгыс черге туруп аар. Эде тургустунуушкунну катап элбес кылыр дээр болза, эрткен үеде болуп турган чүүлдерни катаптавас дизе, бүгү чүүлдерни база-ла чоннуң контролюнга тургузаар ужурлуг. Бо сорулгаларны күүседирде чаңгыс орук бар — ниитилелди калбаа-биле демократчыдары.

Январь Пленумунга чедир бүгү кижилерни бо чорудуг доктаавай бербес бе деп айтырыг дүвүредип турган.

Эде тургустунуушкун эглип келбес уламчылалдыг хевирлиг апарганынга бүзүрелди январь Пленуму бжыглаан. Ол чурттакчы чоннуң дыка хөй кезектериниң туруштарын ам улам күштүг идепкейжиткен. Маңаа база хайгаарап турарлар ам-даа хөй боор турган болгай. Ам олар идепкейлиг хөделип турарларының санында кирип эгелээн. Эде тургустунуушкун дээш кижилер, үлегерлеп чугаалаар болза, даг хая дег турупкан.

Мында чүвениң чылдагааны чүдел? Маңаа чедир бис—апрель Пленуму, XXVII съезд, июнь Пленуму — социал-экономиктиг хөгжүлдениң кол угланыышкыннарын ажылдап кылырының деңнелинге турган бис. А ынчаарга ам эде тургустунуушкун идеядан ханылап, практикаже кирипкен. Ол хөй-хөй кижилерниң эрге-ажыктарынга дээп турар болган: бир таварылгада —күрүне хүлээп алыышкынын дамчыштыр, өске таварылгада—чарыгдалын орулгазы-биле дуглаттынарын, бодун боду акшаландырарын дамчыштыр, үшкү таварылгада—соңгуулдалыг болуруун дамчыштыр, дөрткүзүнде — контрольду, ажык чарлыг чорукту, шүгүмчүлелди дамчыштыр болгаш өске-даа чүүлдерни дамчыштыр дээп турар.

Мында кижи кайгаар чүү-даа чок. Эде тургустунуушкуннуң чорудулгазы ниитилел амыдыралының бүгү-ле чаа адырларын, бүгү социал бөлүктерниң эрге-ажыктарын хаара тудуп турар. Ынчангаш кандыг-даа өзүлүг революсчу чаартылышкын ышкаш, эде тургустунуушкун чамдыктарынга күш берип, сорук киирип, бир чамдыктарын аймаарадып, үшкүлерниң сеткилинге болуп турар өскерлиишкиннер ажык-биле таарышпайн турар.

Ылаңгыя олар хол сула ажылдаарларның, чүнү-даа борастап, ужур эдертип кылырларның, чүү-даа чүвеге тоомча чок, шүшпей, бот-идепкей чок кижилерниң сеткилинге дыка таарышпайн турар. Мынчага чедир бүдүрүлгеге, районга, хоорайга, лабораторияга коллективтиң ажылчы чоннуң бодал-оналын тооп көрбейн бодунуң чагырганзында кылдыр аажылап турганнарга ол база таарышпас. Бистиң хоойлуларывысты болгаш мөөң шынар нормаларывысты арын-нүүр чогу-биле тоомчалап көрбейн, кара туразында аажылаар чоруктуң байдалын күрүнениң өнчүзүнче хол сугарынга, бажын ажыр байлырынга ажыглап турганнарның дугайында чугаалаап-даа херээ чок. Эде тургустунуушкунга удурланыышкын, боттуг ажыл-херектерге оожум, маажым чоруктар, ону манап эрттирип терин кызыдар чүткүлдер — ол бүгүнүң үнүп турар дөстери-дир.

Ам база катап чугаалаайн: мында принцип ёзугаар алырга эдептиг чүве чок. Харын-даа бир эвес эде тургустунуушкун шуптузунга — шынчы кижилерге-даа, шынчы эвестерге-даа, кежээ ажыл-ишчилерге-даа, чалгаалаарга-даа, идепкейлиг, принципиалдыг кижилерге-даа болгаш бажы эттеиген ажылдакчыларга-даа таарышкан турар болза, ол эдептиг болур ийик. Ындыг болган болза, бистиң политикавыста бир-ле чүве чедир бодаттынмаан, бир-ле чүве чедир кылдынмаан, кандыг-ла-бир четпес талалар бар болур ийик. Ынчалзажок мында бир политиктиг онза тала бар, ону херекке албайн барып болбас. Мен эде тургустунуушкуннуң эрге-ажык хараар удурланыкчыларының дугайында сагындыр-дым. Ындыг болзажок бо үениң бир берге чүвези чүдел дээрге, ооң удурланыкчыларының аразында шынчы, ак сеткилдиг кижилер база бар, ынчалзажок олар ам-даа эрге билиишкиннеринде хевээр, ниитилелдиң мурнунда тургустунган айтырыгларның эң-не чидиг боор турарын медереп билбээнинде. Бис оларга бүзүрелдиг-биле салдар чедирер, оларның бүзүрелин бистиң херээвистиң шынныы-биле, эде тургузуушкуннуң чедиишкиннери-биле чаалап алыр ужурлуг бис. Ындыг кижилерге боттарының ёзулуг эрге-ажыктарын билип алырынга, ниити чыскаалга бодунуң туружун тып алырынга дузалаары — бистиң хүлээлгевис-тир.

Ниитизи-биле алырга, эде тургустунуушкун ам шупту кижилерге: ТК-ның Политбюро кежигүннеринге, секретарьларынга, чазак кежигүннеринге, ажылчыннарга-даа, колхозчуларга-даа, интеллигенцияга-даа дээп турар. Бүгү ниитилелге дээп турар. Шуптузунуң болгаш кижи бүрүзүнүң эрге-ажыктарынга хамаарыжып турар. Ынчаарга борта аңгының бөгүнгү кызыы эрге-ажыктарын болгаш ооң үндезин эрге-ажыктарын ылгаарының эргежок чугулазының дугайында ленинчи айтыышкынны сактыксап тур мен.

Ийе, бөгүн эде тургустунуушкун бистиң амгы кызыы эрге-ажыктарывыска дээп турар. Ынчалзажок ол ажылчы чоннарның үр хуусаалыг эрге-ажыктарынга дүгжүп турар, шак ындыг билиишкин биске эргежок чугула. Ол принципиалдыг ужур-дузалыг.

Ол дээрге—эң чугула негелде-дир. Эде тургустунуушкун социализмниң күчү-шыдалын илередир, ниитилелди чаа-чаа деңнелдерже кедуруп үндүрер, экономиктиг, социал, угаан-бодал амыдыралының бүгү адырларынга чаа шынарны чедип алырын хандырар. Ол ажылчы чоннуң үндезин эрге-ажыктарынга дүгжүп турарын үстүнде чугаалаан болгай мен. Бир эвес ол чорук бөгүн бистиң боттарывыска хамаарыжып турар болганда, бүгү чүүлдерни таваар тодарадып көргеш, байдалды боттуу-биле үнелеп көргеш, бо талазы-биле тыптып келген чидиг чорукту шиитпирлээри-биле кандыг-бир практиктиг хемчеглерни алыр херек.

Ниитилелдиң мурнунда тургустунган сорулгаларны шиитпирлээриниң эргежок чугула политиктиг дуржулгазы болгаш теоретиктиг билиглиң күжү бисте бар боор турар. Чаңгыс чүүл билдингир: эде тургустунуушкуннуң оруу-биле ыяап-ла бурунгаар чоруур херек. Бир эвес эде тургустунуушкун тыртына бээр чүве болза, ооң уржуктары бүгү ниитилелге-даа, база совет кижи бүрүзүнге-даа шыңгыы болур.

Орукту бистиң шилип алганывыс шын боор турар. Бистер демократиядан өскээр талазынче эвес, а эде тургустунуушкунну таварты социалистиг тургузугнуң күчү шыдалын сайгарып калбартыр талаже чоруур бис. Бистер демократиядан өске талаже эвес, а ажылчы чоннуң эрге-ажыктарынга дүүштүр демократияны калбартырының талазынче чоруп турар бис.

Ам ол бүгүдеи ойталаар бис бе? Эде тургустунуушкуннуң дээп турар кижилеринге таарымчалыг болзун дээш, чаа ёзу-биле бодап болгаш хөделип база чурттаарынче бисти албадап турары ол бе? Ынчаар болза, политика эвес, а чамдык кижилерниң соңуурганнарын болгаш күзел-бодалдарын хандырары ол ышкажыл. Ынчангаш СЭКП ТК болгаш чалак ону боддурбас-даа. Ону мен маңаа, силерниң съездиңерге, силерниң нүүрүңерде, чурттуң ажылчы чонунга даа бүзүредирин күзеп тур мен. (Адыш часкаашкыны). Мен профэвилелдериниң съездизиниң делегаттары болгаш бүгү совет кижилер-даа ынчаар бодап турар дээрзинге бүзүрээр мен. Бистер чогум ва олче угланыышкынныг бис. (Адыш часкаашкыны).

База катап чугаалаайн. Бистер социалистиг демократизмни чайгылыш чогу-биле, [illegible] ханыладыр ужурлуг бис. Совет улуста социал болгаш политиктиг-даа дуржулга канчаар-даа аажок улуг болгай. Чуртта канчаар-даа аажок улуг интеллектуалдыг күш тургустунган. Бөгүн хөделип, ажылдап-ла турар болгаш боттарының кырынга харысалганы ап турар кижилер дээрге, социализм үезинде төрүттүнген болгаш өскен кижилер-дир.

Социализм— ажылчы чоннуң тургузуу-дур. Социалистиг күрүнеде боор турар бүгү-ле чүүлдер — бүгү чоннуң ажыл-херээ-дир. Чогумна ооң ужуурундан бистер ажык-чарлыг чорук дээш туржуп турар бис. Ол анаа-ла кампания эвес, а норма чижек болган турар ужурлуг. Бистер шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел дээш туржуп турар бис—ынчангаш ол база амыдыралдың норма-чижээ болган турар ужурлуг. Ажык-чарлыг чорук, шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел дээн ышкаш, демократияның ындыг күштүг хевирлери бистерге ниитилел амыдыралының бүгү адырларынга үндезин чаартылгаларны боттандырып чорударынга херек боор турар.

Ол — эрткен үениң алдаг-дылдарын катаптавазының магадылалы-дыр, а ындыг болганда — эде тургустунуушкуннуң доктаавазы, тура душпазының база магадылалы-дыр.

Демократчыдылганы калбартыр чорук чамдык кижилерниң: бистер ниитилелди дедир организастай бербес бис бе, эргелеп башкарылганы кошкады бербес бис бе, сагылга-чурумга, эмге-сексеелиг, харысалгалыг болур чорукка негелдени кудулады бербес бис бе? деп айтырыгларын тургузуп кээп чадавас. Бо дээрге эң-не чугула айтырыг боор турар, ынчангаш бо дугайы бистерге шуптувуска долузу-биле билдингир болур ужурлуг.

Моон-даа соңгаар улам демократчыдылганың чугула боор турарынга чигзинер кижилер дээрге, бир эң шыңгыы четпес аарыглыг кижилер-дир деп хорту-биле чугаалаайн. Ындыг четпес чорук улуг политиктиг ужурлуг болгаш уткалыг боор турар — олар бистиң улуска бүзүревейн турарлар. Олар демократияны бистиң улус ниитилелди сандарадыр болгаш сагылга-чурумну кошкадыр, тургузугну кошкадыр дээш ажыглаары ол бе деп бодап турарлар ышкажыл. Бистер ооң-биле чөпшээрежип шыдавас бис деп бодап турар мен. (Адыш часкаашкыны).

Демократия — ол дээрге корум-чурумнуг болур чорукка удур чүүл эвес-тир. Харын ол дээрге угаан-бодал чок дыңнаарынга, чүү-даа көрбейн чүгле айтыышкын күүседир чорукка эвес, а ниитилел кежигүннериниң ооң бүгү ажыл-херектеринге долу эргелиг, инициативалыг киржиринге үндезилеттинген, улам бедик деңнелдиг корум-чурум-дур.

Демократия — ол дээрге сагылга-чурумга удур чүүл эвес-тир. Харын ол дээрге күш-ажылдың кижилериниң угаан медерелдиг сагылга-чуруму болгаш организастыг чоруу-дур, ол чорук—чурттуң херек кырында ээзи мен дээрзин угаап билиринге, коллективизмге, бүгү хамаатыларның эрге-ажыктарының болгаш күжениишкиннериниң чаңгыс ээнге үндезилеттингени.

Демократия—ол дээрге харысалгалыг чорукка удур чүүл эвес, контроль чок болгаш кара туразында болур дээни ол эвес-тир. Харын ол дээрге ниитилелдиң бот-контролю-дур, ол— хамаатыларның бышкан билииинге болгаш совет кижилерниң ниитилел мурнунга хүлээлгезин билиринге үндезилеттинген, ол дээрге—эргелерниң болгаш хүлээлгелерниң бир демей болуру-дур.

Демократияны ханыладыры дээрге, анаа-ла бедүүн херек эвес болбайн аан. Ынчангаш бүгү чүүлдер кылаңтас орук-биле чорбас, оңгул-чаңгыл эвес-даа болза, ханы тамылар таваржыр боор деп, корткан-даа херээ чок боор. Ынчалза-даа бистиң ниитилеливис быжып хөгжээн, партиявыс күштүг. Социалистиг тургузуг бистиң амыдыралывыстың чогум-на демократтыг ёзузундан күштү ап, бүгү чоннуң деткимчезиниң эң бжыг үндезининге даянып турар. Ынчангаш бистиңинге демократтыг чорук улуг болган тудум-на, эде тургустунуушкуннуң, социалистиг чаартылганың оруу-биле улам дүрген бурунгаарлаар бис, бистиң социалистиг бажыңывыска корум-чурум-даа болгаш сагылга-чурум-даа улам бжыг болур. (Адыш часкаашкыны).

Ынчангаш айтырыг амгы үеде мынчаар тургустунуп турар: чок-ла болза демократчыдылга, чок-ла болза социал олутпай чорук болгаш эрги ёзуже сундулаа. Үшкү орук чок, эштер.

Чамдыкта харын мындыг чүүлдерни дыңнап болур, массалар, күш-ажылчы коллективтер, хөй-нийти организациялар демократчыдылганы калбартырынга, калбак ажык-чарлыг чорукка белеткеттинген бе? Ынчалза-даа бир эвес ону сайгарып көрүп кээриңерге, ол дугайында колдуунда-ла, та чүге-ле ийик, эде тургустунуушкун оларның сеткилинге таарышпаан, оларны бир-ле чүүл-биле ол хомудаткан, бедиткен негелделерни оларга тургускан кижилерниң чугаалап турарын эскерип каар силер.

Демократия бистерге бир-ле кижиниң мурнунга чараш боор кестүр, демократия чорудуп турар деп оннаарынга дээш херек эвес деп чоокта чаа чугаалаан мен. Бистиң чуртувуста дыка хөй чүүлдерни эде кылырынга, кижилерниң чогаадыкчы чоруунга, чаа идеяларга, эгелээшкиннерге калбак орукту ажыдарынга, хосталганы бээринге демократия бистерге херек.

Эштер! Эде тургустунуушкун чаа оруктарны ажыдып, совет профэвилелдериниң мурнунга чаа сорулгаларны салып турар.

Ооң-биле хамаарыштыр профэвилелдериниң бирги чергениң сорулгалары кандыг боор турарыл? Мээң билирим-биле, чогум-на ол айтырыг—силерниң чугааңарга, эш С. А. Шалаевтиң илеткелинге кол айтырыг болур.

Меңээ база бодумнуң ээзи кээ бодалдарымны илередирин чөпшээреп көрүңер.

(Уламчызы 2-ги арында).

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизи

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН—ЧОННУҢ ХАН-ДАМЫРЫНДАН ТУДУШ ХЕРЭЭ

(Уламчызы. Эгези 1-ги арнында).

Бо соруглагалар, оларның иштирлээриниң оруктары бот-боттарының аразында харылзаалыг ийи уг-шигин дамчып эртер. Оларның бирээзи — ниитизи-биле профэвилелдериниң ниитилелди туружу, оларның конституциялыг эргелери болгаш хүлээлгелери, партия-биле, күрүне-биле база ооң органнары — министерстволар болгаш ведомстволар-биле, хөй нииити өске-даа организациялар-биле харылзаалыг болуру. База бирээзи — күш-ажылчы коллективтерге профэвилелдериниң дорт ажыл-чорудулгазы, массалар-биле, дириг кижилер-биле оларның хүн бүрүдеги болгаш янзы-бүрү харылзаалары-дыр.

Чурттуң чурттап база ажылдап турары чаа-чаа байдалдар, бистиң шиитпирлеп турар соруглагаларывыс хөй-нити амыдыралынга профэвилелдериниң ролюн дагын катап угаап бодаарынче албадап турар. Ооң чүгле чамдык адырлары — экономика, социал ажыл-херектер, кижилерниң хостуг үе-шагы болгаш дыштанылгазынга эвес, а харын чогумна ниитиниң-биле хөй-нити амыдыралынга профэвилелдериниң ролюнуң дугайында чогум-на бодаар херек.

Профэвилелдери бистиң чуртувуста улуг эргелерлиг, ажылчы чоннарның хуулгуткелин, партияның болгаш күрүне органнарының деткимчезин ап турар. Ынчалза-жок эргелерин-даа, ол ышкаш ниитилел мурнунга үткүштүр харысалгазының хүлээлгелерин-даа алгаш көөрге, оларның ролюн болгаш ужур-дузазын улам ыңай калбартырының аргалары бар чадавас. Партияның XXVII съездизинге ол дугайында чугаа чорупт турганын сактып тур боор силер.

Үндезин демократчыдылгаже угланышкынның алганы, бистиң политиктиг системазының кандыг-бир үрелип сулараашкынын боддурар дээш эвес, а ниитилел механизминиң бүгү клеткаларын ханы демократтыг утка-шынар-биле долдурар, чаа амыдыралды кирер ужурлуг бис, деп СЭКП ТК-ның январь Пленумунга тодаргай чугаалаан болгай.

Эде тургустунуушкун үезинде профэвилелдериниң чаа ролюн хамыктың мурнунда мынчаар көрүп турар мен. Экономикада сөөлгү чылдарда эвин эрттир улуг шептередин алган деп чугаалап болур технократтыг халдаашкынарга удурланышкан байдалды тургузуп, хүлээп ап турар ажыл-агый шиитпирлериниң социал угланышкынының күштелдирерин чедип алыры-дыр. А ол чүү дээрге, профэвилелдери чүгле планнарның болгаш төлевилелдерниң социал кезектерин күштүг кылдыр бадылап бээр эвес, харын-даа оларны ажылдап кылырынга идепкейлиг киржир, а эргежок чугула таварылгаларда бодунуң солушку дег саналдарын кирер ужурлуг.

Бо угланышкын талазы-биле чамдык ажылдар мынчага чедир чорттунуп келген. Ынчалза-даа айаа системажыткан шинчиин кирери чугула. Бүдүрүлге соруглагаларын болгаш социал адырның хөгжүлдезин шиитпирлээринге үзүктелиишкинин боддурбас дээш ниити күрүне хемчээли-биле профэвилелдери идепкейлиг камгалакчылар болур ужурлуг деп чугаалаксаан ийик мен. Ындыг чорук бисте болганы билдингир, маңаа улуг чидиригни айдыгаа чедир-ле боддуруп келген бис, байдалды эдип алыры-биле ам улуг күженишкиннер херек.

Бо ажылче идепкейлиг кирер херек, эштер. А бир эвес хоойлужудулга ёзугаар шиитпирлээри негеттинип турар ындыг айтырыглар бар болза, ындыг орук профэвилелдеринге мында база-ле чагыттынмаан.

Бо айтырыг талазы-биле профэвилелдериниң санал-оналдары партия болгаш күрүне удурттулгазының талазындан чүректиг хавышкынга, кичээнгейге, сонуургалдыг деткимчезин ап турар. Черле мынчаш дорту-биле чугаалап көрейн: профэвилелдериниң улам идепкейлиг ажылдаарынга сонуургалдыг бис. Ынчалзажок бир эвес чамдык профэвилел ажылдакчыларын мээн шүгүмчүлелим сеткилин хомудадыпкан боор чадавас, а Кубаньга чорупт турган үемде чамдык профэвилел ажылдакчылары ажыл-агый удурттукчулары-биле краковякты теп турар деп чугаалааным силер сактып тур боор силер. Ол шүгүмчүлелдиг сагындырыгның уткасын билген боор силер деп бодап тур мен: бодуу быжыг турушттуг болур херек база ажылчы чоннарның эрге-ажыын камгалаарда быжыг угланышкынны чорудар херек.

Социализмниң акы-дуйма чурттарында профэвилелдериниң, делегейниң профэвилел организацияларының ажылының дуржулгазын өөренири биче эвес ажыктыг болгаш үнелиг чүүлдү берипкен дег боор.

Маңаа кол чүүл — ындыг ажылды хаара тудуп турар эчис соруглага, ооң алыс беримчеен, кижилерге болгаш ниитилелге ооң ажыктыы-дыр.

Үениң негелдезинге дүүштүр профэвилелдериниң ажыл-чорудулгазын эде тургузарының калбак программазын тодарадыры силерниң съездиңерниң мурнунда туруп турар. Оларның дайынчы арга-шинээзин үндезини-биле бедидип, ёзу барымдаалаар, эрең-кейлээр, кампания хевирлиг ажыл-чорудар, саазын-биле ажылдаар, тыртылчак чоруктарны чок кылыр херек.

Совет кижилерниң амыдыралчы эргежок чугула негелделерин херек кырынга хандырарынга кызымак болгаш турушттуг болур херек. А ону кылырда — ажылды кижиже угландыр чорудар, чогум ажыл-кижини ооң төвүнге тургузар апаар.

Профэвилелдериниң сагыш салыр чүүлдери — кижиниң амыдыралы, ооң өөрүшкүзү болгаш дүвүрээзини, ону хөлзедип чоруур чүүлдер болгаш шеегели-дир. Ынчангаш амыдыралчы айтырыглары — кижилерниң күш-ажылы, кадыкшылы, амыдыралы, дыштанылгазын шиитпирлээринге профессионалдар эвилелдериниң санал-оналы бүзүреддиг, ат-алдарлыг кылдыр чаңгылаттан турар ужурлуг. А кол-ла чүве, ол санал-онал ажылчы чоннарның боттарының санал-оналы болган турары.

Бистиң эң-не онза чугула айтырыгларывыстың бирээзи — чурттаалга айтырыын чижекке ап көрээлиңер.

Чоокку үш беш чылдарда барык-ла ог-бүле бүрүзүн тускай квартира-биле хуу бажыңы-биле хандырар деп чугула социал соруглаганы партия салган дээр чүве билдингир болгай. Бүгү-ле угланышкыннар — күрүне-даа, күш-ажылчы коллективтерниң-даа угланышкынныы-биле күженишкинин күштелдирген болгай бис. 1986 чылда моон мурнунда чылдаазынга бодаарга 5,2 миллион дөрбелчин метр хөй чурттаалга бажыңнары туттунган. Ол өзүлде—кызыгаар эвес-тир. Амыктарның чурттаалга комплекстерин тургузуп, ажыл-агый аргазы-биле чурттаалга черлерин тударын калбартып турар.

Бодунуң акшазы-биле бажың тудуп алыр деп шиитпирлээн ажылчы чоннарга чиигелделер тыпсырын күрүне кылып турар.

Силер билир болгай силер, эрткен чайын мен Ырактың Чөөн чүкке барып чораан болгаш мында чурттаалга чери кайы хире негелделиг болуп турарын бодумнуң караам-биле көрген кижи мен. Чуртумуң өске-даа девискээрлеринде чурттаалга чериниң айтырыы оон дудак чок негелделиг болуп турар. Ону Прибалтикаже ээн аян-чоруум база катап көргүсту.

Мында кол чүве акша-херекселдиң чогунда эвес, а тудуг организацияларының шыдал-шинээзинде, чурттаалга тудуушкунун эргежок чугула материалдыг курлавырлар-биле хандырарында болуп турар. Маңаа хөй-хөй чүүлдерни чер-чер органнары кылыр ужурлуг. Ынчаарга ону дыка хөй республикаларда, областарда, хоорайларда болгаш районнарда кылып-даа турар.

Чурттаалга чериниң айтырыын шиитпирлээри — бүгү чоннуң соруглагазы, ындыг болганда, чугаалажып турары ышкаш, өөлче бүгүде «чудурууп» херек. Горькийниң болгаш Минскиниң автомобиль тургузукчулары, Воскресенскиниң химиктери, Куйбышевтиң металлургтары ышкаш, бүгү-ле күш-ажылчы коллективтер шак мынчаар идепкейлиг хөделир херек. Профэвилелдери ажыл-агый органнары-биле кады чоннуң ол эгелекчи чоруун бүгү чуртка калбаа-биле нептередир чорудар ужурлуг. Ол дээрге канчаар-даа аажок улуг курлавыр-дыр, эштер, ынчангаш ол соруглганы дүрген шиитпирлээр талазы чурттуң бүгү күженишкиннерин каттыштырар херек дээрзин кижилер билип турары ол-дур.

Профэвилелдери тодаргай кижиге кичээнгей салырын кол чүүл болдурбушаан, эң-не үнелиг капитал — кижилерниң кадыкшылының дугайында, медицинаның ажыктыг хандырылгазының, күш-ажылдың камгалалының, техниканың айыыл чок болурунуң дугайында быжыг турушттуг сагыш салыр хүлээлгелиг.

Арагалаар чорукка удур демиселче күженишкиннерни база кошкадып болбас. Ол демиселдиң түңнелинде хөй-хөй чогумчалыг өскерилгелер чедип алдынган, ынчаарга ол дээрге хамыктың мурнунда кижилерниң кадыкшылынга, бистиң ниитилеливиске корум-чурумга хамааржып турар-дыр.

Ынчалзажок мында ам-даа эвээш эвес чүүлдер артып турар. Түр үеде ажыл кылыр шинээзин ышкынар чоруктуң уржуундан ажыл үезиниң чидириглерин амдызында бисте чылдан чылче «чаагай сеткилдиг-биле» демдеглевишаан турар-дыр. Чүгле үлетпүрге безин ол чидириглер ажыл шагы үзер чоруктардан, ажаа туруушкуннардан, администрацияның чөпшээрели-биле ажылга келбес чоруктан болуп турар когаралдардан 10 катап ажып турар. Ам бо айтырыгларның талазы-биле чугула шиитпирлер белеткеттинген. Күрүнениң улуг херээнге профэвилелдери бодунуң салыышкынын кирер ужурлуг. Чуртка кадык камгалалын улам ыңай экижидер талазы-биле доктаалдарның бүдүн комплекизи ам белеткээн.

Ам база бир чүүлдүң дугайында. Социалистиг чарышты ёзу барымдаалаар чоруктуң дугайын хөй удаа чугаалажып келген болгай бис, а өскерилге барык-ла көзүлбес-тир. А бөгүн биске чарыш болза, хамыктың мурнунда ажылчын чогаадыкчы чорукту, эгелекчи саналды, угаанның, салым-чаяанның, органнызастыг чоруктуң уран аргазының, мурнакчы дуржулганы шиңгээдириниң маргылдаалыг болурун хөгжүдеринге биске эргежок чугула болуп турар.

Чаңгыс чыл эвес чугаалажып келгенивис чүүлдү ам-на шынап кылырының —социалистиг чарыштың системазын шыңарының, курлавырлар камнап алырының, керээлер ёзугаар чорудуп бээр чүүлдерин шыңгыы күүседириниң көргүзүглеринче шилчидериниң өйү келген. Ол болза, профэвилелдериниң кол роль ойнаары чигзиниглерни болдурбайн турар чогум-на ындыг чүүл-дүр. Ол талазы-биле онза айтыышкыннар маңаан херээ чок. Бүгү үндезиннер тургустунган-дыр. Ол айтырыгларны шиитпирлеңер, ону силерден кол негээр апаар.

А бир-тээ, ындыг болганда, маңаа чугаалап каайн —ёзулуг чарыштыг болур чоруктуң чок болуп турары-биле, көргүзүүшкүн кылыр, чарышты хөй янзы хевирлиг боддурар чорук-биле профэвилелдери чаңчыгып калган-дыр, ол бүгү аажок бурулгаазыныг болган ужурунда, аңаа кижи ону тодарадып билип алыр ужур чок болуп турар. Харын-даа чамдыкта чарыш бар-даа база, чок-даа болза, оон хамаарылга чокка долганып турар аргалыг «саазын шимчедикчиниң» профэвилелдериниң дузазы-биле чарыштың кавызынче салып үндүрүпкен чүве ышкаш кылдыр оагындырып турар. Саазыннар чорупт-ла турар.

Чарышты черже, цехче, бригадаже катап эгидер, херек кырында боттуг, негелделиг соруглагаларны шиитпирлээринче чагыртыр, эки дуржулганы шиңгээдип алырынга, бодунуң ажылын болгаш бодун сайзыраңгайжыдарынга сонуургалдыг болуп турар ажылчы чоннуң бодунуң херээ болдурар херек.

Ынчангаш силерде сагыш салыр чүүлдер хөй-дүр, эштер. Ниитилелди хажык чокка демократчыдып турарының байдалдарынга профэвилелдериниң ролю чайгылыш чок бедиир, экономиктиг болгаш социал политиканы амыдыралга боттандырары дээш оларның харысалгазы өзер, оларның кижизидикчи соруглагалары улам-на нарын болгаш хөй янзы апаар.

Амгы байдалдарның үезинде профэвилелдериниң ролю кандыг болур ужурлуугул деп теманы уламчылавышаан, дараазында чүүлдүң дугайын чугаалаар бодайн-дыр мен. Эде тургузуушкунуң салым-хуузу кабинеттерге эвес, а күш-ажылчы коллективтерниң практиктиг ажыл-херектеринге шиитпирлеттинер. Күш-ажылчы коллектив — эде тургустунуушкунуң кол үрү. Ындыг болганда алыс түңнелинде бүгү-ле чүве аңаа тура-соруун кандыг болурундан, ажылды чаа ёзу-биле канчаар калбартып чорудканындан хамааржып апаар.

Алыс утказы-биле алыр болза, ол дээрге бодунуң коллективинде, а ындыг болганда ниитизи-биле бистиң ниитилеливисте кижиниң херек кырында боттуг байдалының айтырыы-дыр. Ооң күш-ажылы канчаар органнызастаттынганыл, ол ажыл кайы хире бүдүрүкчүлүг болуп турарыл база төлевири кандыг болуп турарыл, кижиниң күш-ажылының түңнелдери-биле ооң херегцелдериниң хандыртынганының чергези аразында кандыг хемчээлдиг холбаалыгыл, ажыл талазы-биле эштерниң, харылзаалыгларының, бүгү чадаларының удурттукчуларының база чагыртканнарының аразында харылзааларның канчаар тургустунганыл?

Мында хамаарылга бөдүүн болгаш тодаргай: күш-ажылчы коллективтерге ажыл-херек канчаар чорттунар боддур, бүгү ниитилелге олар база-ла мынчаар чорттунар апаар. Силер күш-ажылды бедик бүдүрүкчүлүг кылдыр органызастап, продукцияның шынарының бедик болуруун хандырып шыдаптар болзунарза—чурттуң бүгү экономиказы көдүрлүп үнер. Коллективтерге корум-чурумнуг болгаш органнызастыг болур болза, ниитилелге, чер болганга база ындыг болур. Бистер шуптувус коллективке ёзулуг кижизиг харылзааларны тургузуп, мораль-психологтуг байдалды чогумчудуп өөренип алыр болзувусса—чуртка бүгү ниитилел байдалы база-ла ындыг чогумчалыг болур.

Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжышкынның) дугайында Хоойлуну партия Төп Комитеди улуг ужур-дузалыг деп көрүп турар. Ооң төлевилелин бүгү улустуң чугаалажып көөрүнче кирген.

Херектиң алыс утказы-биле алырга, ажыл-агыйны чорударының чаа идеологиязы Хоойлу төлевилелинде салдынган. Ол болза сөөлгү чадаан шын чүүл-дүр, ол дээрге доозулган документир деп, бистер санавайн турар бис. Бир эвес бис ону белен болган деп көрген болзувусса, ынчан ону бүгү улустуң чугаалажып көөрүнге кирери эргежок чугула эвес турган ийик. Ону бистиң ниитилеливиске калбаа-биле чугаалажып, бүгү санал-оналдарны база чазалгаларны кичээнгейлиг өөренип көргеш, күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында эки хоойлуну ажылдап кылырының эки үндезини ол документиде бар деп, бистер санап турар бис. Экономиканың кол звенозунга ажыл-агыйны чорударының байдалдарын болгаш методтарын ол үндезини-биле өскертир, планнаашкынныг эгени база долу бот-орулга-чарылганы, бот-тускайлаң болгаш харысалгалыг болур чорукту бүдүрүлгелерниң ажыл-чорудулгазынга дүүштүрери быжыглаар, бот-эргелелиниң чаа хевирлери дүрүмчүдер ужурлуг.

Алырлар аразының баштайгы ийи он эртем-техниктиг комплекстерни тургусканы, бүдүрүлге адырларынга күш-ажыл төлевирин бедидериниң чаа принциптерин киргени, кол-кол 1500 бүдүрүлгелерге продукцияның күрүнениң хүлээп алырынче шилчээни, дыка хөй бүдүрүлге коллективтеринге ийи-үш ээлчеглиг ажылды шиңгээдип алганы, бүдүрүлгениң база ачы-дуза чедирериниң талазынга кооператив хевирлерин калбаа-биле хөгжүткени, коллективтиг база ог-бүле керээзин калбартканы дээш ышкаш, принциптиг ужур-дузалыг ындыг хемчеглерни база адап көрейн. Ынчаарга ол даңзыны оон ыңай-даа уламчылап болур ийик.

Чаартылгалар калбаа-биле болгаш хажык чокка чорттунуп турар-дыр, көрүнер даан. Ынчалзажок чаа ёзу-биле ажыл чүгле-чүгле чаа калбарып эгелеп турар.

Бир эвес күш-ажылчы коллективтиң бүдүрүлгечи амыдыралын ап көөр болза, маңаа эң-не кол өскерилгелерни ажыл-агый механизминиң эгелей берген эде тургузуушкуну, бот-орулга-чарылгаже, бодун боду акшаландырарынче, карылгазын боду дуглаарынче, бот-эргелелче шилчилге тодарадыр апаар боор.

Ынчалза-даа, эштер, ол хемчеглерни күш-ажылчы коллектив бүрүзүнге үстүнден албадаан кылдыр эвес, а бодунуң чоок болгаш хандамырындан чоок херээ кылдыр хүлээп алдынганда ол хемчеглер ёзулуг-ла ажылдап эгелээрлер.

Ажыл амыдырал ёзузу-биле бодап көөрге, бот-орулга-чарылга кымга херегил, кымга ол чаагай чүүл болурул? Ак сеткилдиг ажылдап турарларга ол ындыг болур. Ол чуртка херек, күш-ажылчы ог-бүле бүрүзүнге, күш-ажылчы кижи бүрүзүнге херек.

Кымга бот-орулга-чарылга айыылдыгыл? Ооң ужур-утказын доп-дораан-на илереди бээр болганда, чылчурукчуларга ол айыылдыг.

Күш-ажылчы коллективтиң ниитилелге, ооң иштинде экономиктиг талага болгаш совет хамааттының амыдыралынга ооң ролюн чаа ёзу-биле көөрү бисте херек.

Күш-ажылчы коллективтен амгы кижи бүрүзүнүң хөй-ниитичи арнын ёзулуг көрүп, ниитизи-биле эвес, а тодаргайы-биле, кижи бүрүзүнге социал чөптүг чоруктуң хемчээлин кым тодарадып шыдаарыл, ынчаш?

Боддунар аргаларының кайда төнө бергенин, а кайда эвээш эвес курлавырларының чашты берген турарын кым эң-не эки билирил?

Бүгү-ле боддунар чүүлдү кала база кым ак сеткилдиниг-биле кылганыл, а кала «хол дашкаарлай ажылдаары» норма болу бергенил?

Адактың соонда, бодунуң коллективинден, бодунуң ажылдаар черинден аңгыда кижи бодунуң эргелерин болгаш хүлээлгелерин база ёзулуг ээ болурун каяа илередип көргүзериил?

Амыдыралдың идепкейлиг туружундан ойталаары ниитизи-биле чүгле ниитилелге эвес, харын кижи бүрүзүнге улуг каражалыг болуруун сөөлгү үениң дуржулгазы көргүскен бодал бар. Ол байдалды, мен дорту-биле чугаалаайн, бир эвес кижи бүрүзү аңаа бодунуң хууда херегледиң, хуу харысалгалыын билбес болза, бис ону өскертип шыдавас бис. Бодун ээ кылдыр көрбес болза.

Мындыг байдалды, эштер, тускай онзалап демдеглекседим. Амгы үениң «бот-орулга-чарылгалыг» байдалынга күш-ажылчы коллективтер, профэвилелдер социал программаны боттандырып чорударынга күрүнениң күштүг талалакчызы болу берген.

Ажылчы чоннарның эрге-ажыктарынга дүүштүр хоойлу үндүреринге саналдаар эргени ВЦСПС, профэвилелдериниң республика чөвүлелдери калбаа-биле ажыглап болур болгаш эргежок чугула апарганда, күш-ажылчы коллективтериниң онза эргелеринге ажыл-агый органнарының семээр оралдажышкыннарынга улам-на шудургузу-биле удур туржуп болур деп бодаар мен. Профэвилелдериниң чөпшээрели чокта бүдүрүлге планнарын өскертирин, экономиктиг идиг бээриниң фондуларындан акша-херекселин казып алырын, өске-даа хажыдышкыннарны болдуруп болбас. Ындыг байдал-биле профэвилелдер эптешпес ужурлуг. Оларны бис деткиир бис. (Адыш часкаашкыны).

Күш-ажылдың төлевириниң, күш-ажылдың болгаш дыштаныылганың байдалдарынга хамаарышкан шиитпирлерни оларның чөпшээрели чокка хүлээп алган таварылгада оларны боттандырып чорударын түр соксадырынга, янзы-бүрү бараанарга өртектерин болгаш ачы-дуза чедирериниң тарифтерин тургузарынга, өртектер политиказын ажылдап кылырынга идепкейлиг киржир эргени профэвилелдерге бээр дугайында ВЦСПС-тиң саналын кичээнгейлиг көрүп болур боор. Тудуп турар бүдүрүлгелерден социал херегледиң болгаш бойдус камгалалының объектилерин ажыглаалга кирер комплекстерден үндүрер таварылгада олар база-ла ынчаар шиитпирлиг хөделир аргалыг болур ужурлуг.

Ол дугайын чугаалап тура, хөй-хөй профэвилелдер эде тургустунуушкунуң ийиги чергезинде, ооң иштинде ажылчы чоннарның эрге-ажыктарын камгалаары, социал чөптүг чорукту камгалаары ышкаш, ындыг чугула херектерге артып калыры ышкаш, ындыг болуушкунче кичээнгейин угландырбайн барып болбас.

Күш-ажылдың төлевириниң айтырыын ап көрүңер. Ол талазы-биле бис шыңгыы эде тургустунуушкунну эгелээн бис. Чугаа кампания, түр каданың хемчээлиниң дугайында эвес, а шын эвес деңнештирилгени чок кылырынче принциптиг шугумнуң дугайында боол турар. Ол, эштер, чугула политиктиг айтырыг-дыр. Күш-ажыл, чүгле күш-ажыл, чүгле ол кижиниң үнезиниң, ооң хөй-нити ат-алдарының болгаш материалдыг чаагай чоруунуң хемчээкчизи болур ужурлуг. Бот-орулга-чарылганың, бот акшаландырышкынының болгаш чарылгазын орулгазы-биле дуглаарының байдалдарында күш-ажылдың төлевириниң болгаш материалдыг шаңнап-мактаарының үнер дөстери бүдүрүлгениң орулгаларындан, ажылдап алган акша-херекселден үнер, а оларны хуваары алыс утказы-биле алырга, күш-ажылчы коллективтиң эргезинче шилчиир.

Мындыг айтырыгны бодап көрээли: күш-ажылдың төлевириниң политиказынга идепкейлиг-биле салдар чедирер дээш профэвилелдер бүгү-ле чүүлдерни кылып турар бе? Хөй-хөй бүдүрүлгелерде шын эвес деңнештирилге-биле чарылгадан далашпайн турарын силер менден эки билир болгай силер. Ол бүдүрүлгени органызастап чорударын эде тургузарын, күш-ажылдың нормалаашкынынга корум-чурумну тургузарын негеп турар шуудуг херек болганда, администрация далашпайн турар: профэвилел комитеди хөй таварылгада кымны-даа хомудатпайн чурттап эртерин бодап турар.

Чок, эштер, ындыг янзылыг «мадыычал чорукту» чок кылыр үе келген. Кым бир кижини —чалгаа, арагачы, аазатпай кижилерни хомудадыр апаар, килеңневезиннер, хүндүткелди кылган ажылы-биле чаалап алыр апаар болгай. Ынчалзажок кызып ажылдап турар күш-ажылчы кижилерни материал-даа, мораль-даа талазы-биле деткип көдүрер бис. А ооң эрге-ажыы дээш профэвилелдери эки туржур ужурлуг.

Ийи болгаш үш ээлчеглиг ажылче шилчиишкин дээш ышкаш ындыг чугула ажылче профэвилелдериниң ёзулуг кирбээзин чугаалаар апаар. Ол ажыл кончуг-ла чугула, экономика талазы-биле ажыктыг — үлетпүрде 100 миллиард рубль өртектиг кол бүдүрүлге фондулары бисте долу чүдүртүммээн, ажылы-биле анаа турар.

Бүдүрүлгениң организастаарының-даа дугайында, ажылчыннарның чемненилгезиниң-даа, хоорай транспортунуң ажылын болгаш өске-даа амыдыралчы чугула чүүлдериниң дугайында сагыш салбайн, бүдүрүлгелерни хөй ээлчеглиг ажылче аңаа-ла дүжүметсиг ёзу-биле шилчидип эгелээни кончуг четпес. Өске сөс-биле чугаалаарга, бо ажылды эрги ёзу-биле, ужур барымдаалап, чагырып-дужаар чорук-биле көрген.

Латвияга болгаш Эстонияга меңээ хөй ужуражышкыннар болган. Көдүрүп үндүрүп турган айтырыгларның аразында ийи болгаш үш ээлчеглиг ажылче шилчииириниң айтырыы бүгү черлерге үндүрүп турган кол айтырыгларның бирээзи болган. Барык бүгү чурттуң, Сахалинден барыын районнарга чедир ажылчы чоннар дыштанып турар Юрмаяга ол айтырыгларны база меңээ салып турган. Улус чүнүң дугайын чугаалап турарыл? Адырның азы черчерге эрге-чагыргаларның онаалдазын күүседир дээш чаңгыс ээлчегин ийи ээлчегге чарып турар бүдүрүлгелер бар. Бирги ээлчегде 50 хуу ажылдап турар. 50 хуузу ийиги ээлчегде ажылдап турар. Ынчангаш бирги ээлчегде дериг-херекселдиң 50 хуузун, ийиги ээлчегде —50 хуузун ажыглап турар. Ол дээрге угаан-сарыылдыг чорукка, күрүнениң улуг херээнге кочуулаашкын ышкажыл. Политбюронуң чугаалажып турганы Ленинградтың бодалы болза, ийи-үш ээлчегни мурнакчы, дептиилгелиг дериг-херекселге мөөңнээри, ооң эң улуг беримчени алыры, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидери болгаш ооң-биле кады планныг онаалдаларны шиитпирлээри, эрги дериг-херекселдерни ап каапкары болгаш чаартылганы дүргедедиринге орукту ажыдары болур.

Ындыг чорук ооң-биле кады бүдүрүлгени калбартырындан, чаа тудуг кылырындан чайладыр, акша-херексилни хостаар болгаш оларны чурттаалга, социал-культура объектилерин тударынче чорудар арганы берип турар. Ол идеяда салдынган күрүне ужур-дузалыг бодал ындыг. А мында «кылган» деп демдектер чорупт турар. Эң чугула херектиң хажыдышкыны-дыр. (Адыш часкаашкыны).

Маңаа профэвилелдер онза кичээнгейлиг болур ужурлуг. Бир эвес бир бүдүрүлге шилчий берген болза, транспорт талазынга, садыг, өөредилге, школа назыны четпээннерниң албан черлериниң ажылының, ачы-дуза чедирер черлериниң деңгезек тургустунуп келген ажылын бүдүн хоорай кайын өскертир боор. Ынчангаш хоорай азы колдуунда бүгү хоорай шилчиир. Ооң-биле кады ол кончуг илдең, кандыг-даа маргылдаа херек чок, ооң-биле кады хоорайның албан черлерин эде тургуспайн, мээң чугаалап турганым ышкаш, ийи-үш ээлчеглерже шилчидип турар. Ол частырыг, аңаа чугаалаарга кымга-даа херек чок, далаш чорук болгаш ол күрүнениң улуг херээниң ат-алдарын баксырадып турар.

Бис ол дугайын ТК-ның болгаш чазактың шиитпиринде чугаалаан бис. Ол угланышкынга ажылдың баштайгы анализин кылган болгаш силерге билдингир ол ышкаш улуг хемчеглерни ооң-биле кады төлевилээн бис. Кандыг-даа болза ийиги, ылангыя үшкү ээлчегге ажылдап турарларның күш-ажылын деткиир бис. Мен бодап көөрүмге, ол шын. Бис мынчаар кылыр ужурлуг бис. Ол кончуг чугула күрүне соруглагазы, ону шиитпирлээр ужурлуг.

Ажыл-агыйжы бот-эргелел угладыр турар байдалдарда профэвилелдериниң бар эргелерин бүрүн ажыглаарын принциптиглиг болуруун күш-ажылчы коллективтер профэвилелдериниң активчилеринден негээр боор деп бодаар тур мен. Ындыг эргелер силерде бар. Совет профэвилелдер кончуг улуг материалдыг күштүг болгаш улуг эргелерлиг. Ол болза, администрацияның бодунуң дуржулгаларын болгаш керээлерин күүседирин дээш контроль кылыр эрге болгаш бир эвес олар ажылчы чоннарның хоойлу ёзугаар эрге ажыктарынга дүүшпес болур болза, ажыл-агый удурттукчуларының хөделиишкиннерин шүгүмчүлээр эрге болур.

Профэвилел ажылдакчыларынга негелдени көдүрбүшаан, оларга эң улуг кичээнгейни, сагыш човаангыр чорукту илередир болгаш оларга деткимче көргүзер болбайн аан.

Профэвилел комитеттери администрацияның ёзулуг, ынчалза-даа бүгү талаларга эвес талалакчызы болуп, ажылчы чоннарның эрге-ажыктарын чайгылыш чокка камгалаар ужурлуг деп чугаалаар мен. Хөй-хөй бүдүрүлгелерде күш-ажылдың багай байдалдарынга, кошкак медицина албанынга, ажылчыннарның хеп солуп кедер, арыглаңып-чунар хырлыг өрээлдеринге — бо бүгү чүүлдерге, ажыл-биле чугаалап көрээли, чамдык черлерде профэвилел организациялары шуут чаңчыга берген. «Күш-ажыл кижизиниң дүрүм ёзугаар эргелерин болгаш эрге-ажыктарын камгалаары дээрге бодунуң улуг аргаларын диди ажыглаары, шын шиитпирни чедип алыр дээш, херек апарганда, кымга-даа удур туржуру-дур.

Иштики херектерниң дугайында чугааны доозуп тура, силерге В. И. Ленинниң чугаалаан сөстерин сагындырыксап тур мен: «Профэвилел кежигүннериниң шуптузунуң бүдүрүлгеге сонуургалдыг болуруң, чүгле бүдүрүлгени ковудедип, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидип турганш, Совет Россия чиилеп алыр аргалыын оларның билип алган турарын чедип алыры биске чугула»

1920 чылда В. И. Ленин айтырыгны мынчаар тургускан, бистер ону бөгүн —чаа революсчу чаартылгаларның байдалдарында база ынчаар тургузуп турар бис.

Эки ажылдаарынга, беримчелиг ажылдаарынга көстүп көрбээн аргалар ажыттынып турар үе ам чедип келген. Бистиң бүгү байлак дуржулгавысты өөренип көрүп, бистиң бүгү эвээш эвес аргаларывысты ажыглап турганш, эки келир үени дүрген тургузарының эки үези чедип келген. Ынчангаш бир демниг ол угланышкынга хөделиилиңер, эштер! (Адыш часкаашкыны).

Ам делегей херектериниң дугайында кысказы-биле. Чүге дээрге, сөөлгү үеде ол талазы-биле четчир кылдыр чугаалаан деп ынанып турар мен. Ол айтырыглар бистиң иштики амыдыралывыстың чорудулгазы-биле шуут дорт харылзаалыг. Оларның дугайын хөй удаа чугаалажып көөр ужурга таварыжыр-дыр, а делегейде байдалдың сөөлгү чылдарда-даа, амгы үеде-даа бөдүүн эвес боол турарын билир силер. Делегейде эң кол болгаш чугула чүүл болза империализмниң болгаш реакцияның күштериниң чуну-даа ажыглап турганш, бистиң бурунгаар шимчээшкинивисти доктаадыр, бисти шериг удур туржуушкунче албадаар дээш ыйыдыышкынны кылып турары болур.

Бодунуң кол интернационалчы хүлээлгезин бистиң партиявыс Октябрьның ажыткан оруу-биле чурттуң бурунгаар чедиишкининиң шимчээшкининде кылдыр көрүп турар деп, СЭКП-ниң XXVII съездизинге демдеглээн. Кылыр базымывыс бүрүзүн, идип үндүрүп турар соруглагаларывыска үнелел кылырынга, чурт иштиниң-даа, делегей ареназынга-даа политиканы шилип алырда оларны ындыг шыңгыы хемчээлге дүүштүр бодап тодарадыр ужурлуг бис.

Ылангыя ТК-ның январь Пленумунуң соонда «эде тургустунуушкун», «ажык-чарлыг чорук» деп сөстерни даштыкыда бүгү черлерде «дептиилге», «тайбың» деп сөстер-биле домейлештир көрүп турар.

Бистиң эвилелчилеривис, өңнүктеривис, демократтыг үзелдиг кижилер бистиң ниитилеливистиң овур-хевириниң, бистиң хүн бүрүдеги амыдыралывыстың стилиниң болгаш нити байдалының канчаар өскерти чаартынып турарын улуг идегел, бүзүрел, маңаашкын-биле көрүп турар.

Өскелер — политиктиг болгаш идеологтуг удурланыкчылар ону айыылзыныышкын-биле көрүп, а чамдык таварылгада ол чорудуушкунну өжээтен сеткил-биле хайгаарап көрүп турарлар.

Ынчалзажок ындыг хевирлиг янзы-бүрү үнелээшкиннер турза-даа, даштыкыда кол чүүлдү: бодунуң угланышкынының үндезиннерге партияның салганы кол чүүлдү — чаа бодаашкынны даштыкыда шын эскерген. Ол дээрге ийиги муң чылдың төнчүзүнде кижи төрелгетенниң мурнунда тургустунуп келген соруглагаларны шиитпирлээрин шыдаар талазы-биле бир янзы көөрүн негээн үениң чидиг айтырыынга СЭКП-ниң харыызы-дыр.

Ындыг өзек айтырыглар ийи — ядролуг халаптан бөмбүрзекти камгалап алыры болгаш кижи төрелгетенде бар эртемниң улуг потенциалын база материалдыг болгаш угаан-бодал аргаларын ооң бодунуң эрге-ажыынга бараан болдурары. Олар шынап-ла кончуг улуг, соңгаарлаттынып болбас болгаш бот-боттарының аразында тудуш харылзаалыг. Партия бодунуң дүргедээшкин болгаш эде тургустунуушкун стратегиязын ажылдап кылып тура, оларны гуманизмчи, марксистчи-ленинчи турушттан көөрүнүң үлегер-чижээн берген.

Массалыг узуткаашкынның боо-чепсектерин чок кылырынче, айыыл чок чоруктуң бүгүдени хаара тудар системазын тургузарынче угланган совет саналдар онзагай деткимче-кичээнгейни алган. Оларның дыка хөйү ам безин «ажылдап турар», ийи талалыг болгаш хөй талалыг санал-онал солчулгазының болгаш чугаалажылгашкыннарының чүүлү апарган.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, бис чурттар аразында харылзааларны база эде тургузарын эгелээринге, оларны бистиң үениң соруглагаларынга болгаш негелделеринге дүүштүр таарыштыр тургузарынга базымны бээрин кызыткан бис. Ооң түңнелинде делегей амыдыралы шимчээшкиннииг апарган, экономиктиг, эртем-техниктиг болгаш культура талазы-биле кады ажылдажылганы ханыладырының хевирлерин база чепсектерин дилээринге чүткүлдер быжыккан.

Чамдыкта, харын, мындыг бодалды дыңнап болур: ол бүгү шупту шын-дыр харын, партияның даштыкы политиказын бис изиг-биле деткип турар бис, ынчалзажок делегейде биеэги хевээр ыржым эвес-тир, боо-чепсектерни эңдере бүдүрери уламчылап-ла турар, ядролуг айыыл боттуг боол артпышаан, америк империализм боо-чепсектерни чүгле дүжүрер эвес, а харын бодунуң халдакчы күчү-шыдалын улам көвүдедип турар ышкажыл. Байдалды ынчаар көөрү ниитизи-биле алырга харын чөптүг. Ынчалзажок черле мынчаш долу эвес деп бодаар мен. Ийе, делегей ареназында байдал айыылдыг, ядролуг чепсекти кызыгаарлаарының талазы-биле совет америк чугаалажылгашкыннар АКШ-тың удурттулгазының буруузу-биле чаңгыс черде таптап туруп берген, бөмбүрзектиң аңгы-аңгы девискээрлеринде чидиг үскүлежиишкиннер улуг нарыыдаашкыннарга чедирип болур.

Ынчалзажок ооң өске улуг чүүлдерни херекке албайн барып база болбас. Делегей харылзааларының бодунуң байдалында, хөй-ниити бодал-оналының хөөнүнде, бөгүнде кол айтырыгга — дайын болгаш тайбың айтырыынга хамаарыштыр турушту шилип алырынга бөдүүн кижилерниң-даа, дыка хөй күрүне ажылдакчыларының-даа хамаарылгазында ханы өскерилгелер илереп келген болгаш быжыгып турар.

Ону Москваага эрткен «Ядролуг чепсек чок делегей болгаш кижи төрелгетенниң дириг чурттап артары дээш» деп шуулган бүгү талалыг ыяк тодазы-биле көргүскен. Ол дыка хөй чурттардан келген ат-алдарлыг эртемденнерниң, чогаалчыларының, чурукчуларының, хөгжүмчүлериниң, хереңгитеннериниң, хөй-нити болгаш шажын-чүдүлге ажылдакчыларының улуг төлээлелгелиг чыыжы болган. Ол дээрге кол кезиинде социалистиг турушка чоок эвес, а чамдыкта харын кол үндезин политиктиг болгаш социал айтырыглар талазы-биле консервативтиг туруштарны ээлеп турар кижилерниң чыыжы болган. Бо баш факт-тыр, улуг ужур-уткалыг факт-тыр. Ынчалзажок ол делегей харылзааларынга чүгле чаа угаан-медерелди бадыткап тургузары, ядролуг дайынга моондакты тургузуп шыдаар, тайбыңны чүгле болдуунуп болур эвес, харын чайлаш чок кылыр деп ниити бүзүрел-биле каттышкан кижилерниң чыыжы-дыр.

Шуулган делегей амыдыралынга чугула болуушкун, ол бөмбүрзектиң хөй-ниитизиниң бодал-көөрүнүң айтыкчызы болган деп чугаалап болур мен. А ол айтыкчының согуну тайбыңче дорт, чаңгыс угну көргүзүп-даа турар.

Бо угланышкынче канчаар баарының, ол болгаш өске-даа айтырыгларны канчаар шиитпирлээриниң дугайында дыка чидиг маргылдаалар тургуулаан. Ол айтырыгларны канчаар көөрүнүң талазы-биле боттуг ылгалдар илереп келгилээн. Чүү боор, ол дээрге, ындыг болур ужурлуг чүүл-дүр: маргыл-

(Уламчызы 3-кү арнында).

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизинде

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН—ЧОННУҢ ХАН-ДАМЫРЫНДАН ТУДУШ ХЕРЭЭ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги, 2-ги арыннарда).

даадыг чугаа, шугумчулел, үзел-бодалдарны деңнештирип көөрү — ындыг болганда мында алыс шынче эң-не идегелдиг орук бар. Алыс шынга, тодаргайлаарга, айыыл-халапты чайладырының эргежок чугулазынга, диириг артарын болгаш кижизиг ёзу-биле чурттап өөренириинге, мээң билип турарым-биле алырга, Москвага болган ужуражылгашкының киржикчилеринден кым-даа удурланырын оралдашпаан ийик.

Мен бодап көөрүмге, делегейде чаа, кончуг калбак, янзы-бүрү, бир аай эвес, ынчалза-даа күштүг шимчээшкин — кижи төрелгетенин диириг арттырары дээш шимчээшкинниң тыптып турарының дугайын шуулганның түңнелдери чугаалап турардыр. Бо дээрге, эки, чаагай чүүл-дүр. Ол дайынның болгаш милитаризмниң күштерин угаан-сарыылдыг болгаш чаагай тура-соруктуң күштери тиилээр дээрзинге бүзүрелди болдуруп турар.

Ядролуг чепсектиң айыылынга удур демиселге аңгы-аңгы чурттарның профэвилел организацияларының улам-на идепкейжип бар чыдар. Профэвилел шимчээшкини — амгы делегейде улуг күштүр, кижи төрелгетенин диириг арттырары дээш шимчээшкинниң эң чугула кол чүүлдериниң бирээзи-дир. Ажылчы чоннарның эрге-ажыктары дээш демиселдиң тайбың болгаш боо-чепсекти дужүрери дээш демисел-биле каттыжылгазы кижи төрелгетенниң кырында диргелип келген айыыл массаларның медерелинде улам тодаргай, ханы билиишкинниг болу бергенин илередип турар. Ынчангаш профэвилелдерни ол демиселге киириштирери ындыг чугула болуп турар.

Маңаа, силерниң съездиңерге, янзы-бүрү чурттарның профэвилелдериниң, оларның делегей каттыжыышкыннарының хөй санныг төлээлекчилеринге болгаш чоруткан кижилеринге байыр чедирер аргалыг болганымга өөрүп тур мен. (Адыш часкаашкыны).

Тайбың байдалга чурттаар эрге, хостуг-шөлээн ажылдаары — кижи бүрүзүнүң бирги чергелиг болгаш кызыгаар чок эргези-дир дээрзинге бүзүрелдиг мен. Ажылчынга, ажыл-ишчи кижиге боду ышкаш ындыг кижилер-биле үлежир хире чүү бар боор. Кандыг-даа орулгалардан, боо-чепсекти эндере бүдүрериниң орулгаларының чартык-чамдыызындан ол чүнү-даа албас, дайын аңаа чүнү-даа бербес. Тайбың, кады ажылдажылга, күш-ажыл — ооң чаагай чоруунуң болгаш ниитилел хөгжүлдезиниң негелделери ол-дур. (Адыш часкаашкыны).

Чурттуң тайбың байдалы болгаш айыыл чок чоруу — чүгле дипломаттарның, политиктерниң сагыш човаашкыны эвес-тир. Төрээн чурттуң тайбың байдалы болгаш айыыл чок чоруу — бистиң кижи бүрүзүнүң, бүгү совет кижилерниң сагыш човаашкыны-дыр. Мону онзалап демдеглексээн ийик мен, эштер. Тайбыңның хамыктың мурнунда бодунуң хүн бүрүдеги ажылы-биле — заводка, шөлге, эртем институдунга ажылы-биле чедип алыр херек. Тайбыңның эрге-ажыы дээш Совет Эвилелиниң үнү боттарывыстың сорулгаларывысты бистер шупту кайы хире эки, чедимишкиниг күүседир болдур бис, делегей ареназынга ол хире ыткыр болгаш күштүү-биле чаңгыланыр.

Реакция күштериниң 70 болгаш 80 чылдар аразында экономиктиг, политиктиг, психологтуг улуг шаап халдаашкынны эгелээниниң өске чылдагааннар-биле чергелештир бир чылдагааны база бистиң иштики херектеривистиң байдалы болган деп бис бөгүн эки билип турар бис, эштер. Бистиң хожудаарывыска идегелин удурланыкчы оксунуп эгелээш, империализм өске чүүлге ынаны берген: чаартылгалар талазы-биле бистиң планнаарывыстың боттаныры болдурбас, оларга шаптыктаар, боо-чепсекти эндере бүдүрери-биле оларны саададыр, үзе шаавар. А ону чедип алыр дээш делегейге дүшкүүрлүг чорукту бүгү-ле аргалар-биле хевээр арттырар. бүгү-ле бак чүүлдериниң база халаптарның чылдагааны ССРЭ деп биеэги хевээр көргүзер арганы бээр байдалдарны делегейге арттырар.

Ынчалзажок ол бүгү, империализмниң боду ышкаш, кыраан чүве-дир. Реакцияның ындыг аажызында хевертен болган азы шуут чаа чүве чок. Бистиң харыывыс база билдингир. Бодувустуң айыыл чок чоруувусту, бистиң өнүктеривистиң болгаш эвилелчилеривистиң айыыл чок чоруун идегелдиг хандырар дээш бүгү-ле эргежок чугула чүүлдерни кылып келген болгаш кылыр-даа бис. Бистиң кызыгаарларывыстың быжыын шенээр семээшкин кымга-даа тыптып келбес кылдыр. Ынчалза-даа сарыылдыг, чогуур камгалалдың негелделеринден болгаш херегледеринден арттыр чаңгыс-даа базымны кылбас бис.

Боо-чепсекти эндере бүдүрериинге империализмниң биске албадаар деп турар чүүлдерни бодал чок болгаш аңаа-ла кагаптап турбас бис. Чепсегленишкинниң кызыгаарлаар болгаш кызырар талазы-биле, ол чорудугну ынакыштыг контрольдаарын хандырар, делегейге бот-бодунга айыыл чок чорукту быжыглаар талазы-биле кандыг-даа ак сеткилдиг базымнарны кылырынга бүгү эжиктеривисти ажык тудуп келген болгаш моон даа соңгаар ындыг болур бис. Социалистиг чаартылганың оруу-биле бистиң базым бүрүзүвүс — тайбын болгаш депшилге күштериниң тиилелгези-даа-дыр, агрессия болгаш милитаризм күштериниң аштырыышкыны-даа-дыр.

Иштики политика талазы-биле мурнувуста салып турарывыс айтырыглар делегей ареназынга шиитпирлээр ужурлуг айтырыглар-биле шак ынчаар тудуш чүүл кылдыр каттыжып турардыр.

Дүргедээшкинниң, социалистиг ниитилелдиң эде тургустунуушкунунуң, ядролуг халапты болдурбазының, делегейниң шериг чок болдурарының база делегей харылзааларын буянныг, кижизиг болдурарының сорулгалары СЭКП-ниң XXVII съездизиниң стратегтиг угланыышкынының өзээ болуп турар, ону ТК-ның январь Пленуму бадыткаан болгаш немей тодаргайлаан. (Адыш часкаашкыны).

Туткан угланыышкынындан партия чая баспас дээрзин силерге бүзүредирин чоннээрен көрүңер, эштер. (Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).

Силерниң деткимчеңерге даянгаш, ажылчыннарның, тараачыннарның, интеллигенцияның, бүгү совет улустуң деткимчезинге даянгаш, ол 70 чыл бурунгаар Октябрьның социалистиг Улуг революциязының эгезин салган оруу-биле, угланыышкын-биле шиитпирлиг, идим, тодаргай сорулгалыг чоруур. (Адыш часкаашкыны).

Съездиге чедиишкиниг ажылды, а делегаттарга болгаш аалчыларга — чаа алдарлыг ажыл-херектерни, кадыкшылды, сергек сеткилди күзедим. (Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).

ШЫН ОРУК-БИЛЕ, ПАРТИЯНЫҢ УГЛАНЫЫШКЫНЫ-БИЛЕ

Ооң соонда илеткелдер талазы-биле сайгал-оналдар эгелээн.

Чогум-на социал байдалга социализмниң гуманныг алыс утказы дыка калбаа-биле болгаш көскүзү-биле илереттинип турар. Чоннуң чаагай чоруун бедидери — партияның программалыг сорулгазы, ындыг болганда ол айтырыгларның бүгү комплекизинге кичээнгей — профэвилелдериниң ажыл-чорудулгазының стратегтиг угланыышкыннарының эң-не чугулаларының бирээзи болуп турар. Ындыг бодал профэвилелдериниң Украина республика чөвүлелиниң даргазы В. А. Сологубтуң, «Краснодарский ЗИП» бүдүрүлге каттыжыышкынының эптекчизи М. Г. Пулинаның, агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларының профэвилелиниң ТК-ның даргазы, ВЦСПС-тиң секретары М. Б. Рыжиковтуң, профэвилелдериниң Москва хоорай чөвүлелиниң даргазы В. П. Щербаковтуң, профэвилелдериниң Узбек республика чөвүлелиниң даргазы Х. А. Алимованың чугааларынга чаңгыланып турган.

Делегаттар бистиң ниитилеливисти демократчыдарының байдалдарынга профэвилелдериниң күжүн эвилелдеп болгу дег хөй-хөй черлерни адааннар.

Амгы үениң бүдүрүлгезин, ол дээрге, чүгле ооң бедик ажыктыг чоруу эвес, харын кижиниң күш-ажылының байдалдары-дыр деп, саналдарга демдеглээн. Хөй-хөй ораторлар улуг кичээнгейни бүдүрүлге амыдыралының айтырыгларынга, кижилерниң ажылдап турар черлеринге таарымчалыг байдалды тургузарынга профэвилел эге организацияларының рольунга углаан. Ылаңгыя бо айтырыглар кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң адырында чидии-биле туруп турар.

Ораторлар профэвилелдериниң кол сагыш салыышкыннарының саныынга күш-ажылдың камгалалын экижидерин, улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга эки болгаш озал-ондак чок байдалдарны тургузарын адааннар. Бүдүрүлге кемдээшкиннери ам-даа оожум кызырлып турар, он-он муң кижилер бедик температуралыг, доозун-довуралыг, бедик газчыттыг байдалдарда, хол-биле кылыр аар ажылдарда ажылдап турарлар. Аңаа хамаарыштыр чамдыкта ёзу-ажылдыг болгаш амыдырал-чуртталганы экижидериниң айтырыгларын профэвилелдеринге харын-даа чаалиге бергени ышкаш кылдыр көре бээр ажыл-агый удуртукчуларының психологиязынга профэвилелдери дидим эвес салдар чедирип турарын демдеглээн.

Санал-оналдарга хөй черни чуртталга айтырыын шиитпирлээриинче углаан. Горькийниң автомобиль тудукчуларының эки дуржулгазын чугаалавышаан, делегаттар, ооң-биле кады чүгле багай туттунуп турар чуртталга бажыңнарының эвес, харын-даа социал-культура ажыглалының объектилериниң тодаргай адрестерин адааннар.

Хөй уруглардыг иелер дугайында сагыш човаашкын профэвилелдеринден элээн шиитпирлиг хөделиишкиннерни негеп турар. Бажыңга кылыр ажылдың элээн калбак хөгжүлдезин, школа назыны четпээн уруглар албан черлериниң тудуун дүргедедирин көрүп турар комплекстиг план херек.

Делегаттар социалистиг чарышты сайзыраңгайжыдарының оруктарын болгаш арга-методтарын ажыл-херекчи болгаш сонуургалдыг байдал-биле чугаалажып көрүп турарлар. Ону дамчыштыр профэвилелдери экономиканың, бистиң ниитилеливистиң бүгү амыдыралының хөгжүлдезинге идепкейлиг салдар чедирип турарлар.

Чарышты дыка ажыктыг, ёзулуг-ла дайынчы болдурарының дугайын «Южкузбассуголь» бүдүрүлге каттыжыышкынының «Распадская» шахтазының бригадири В. М. Гвоздев, «Горьковский автомобильный завод» бүдүрүлге каттыжыышкынының профэвилел комитединиң даргазы О. М. Кулемин, Челябинскиниң В. И. Ленин аттыг трактор заводунуң эптекчи-бригадири А. Г. Карачунов чугаалааннар.

Бот-орулга-чарылга-биле ажылдап турар бригадаларның чарыжын хөгжүдери онза чугула деп, делегаттар демдеглээн. Кол-ла чүве — эң хөй эчис түңнелдерни чедип ап тура, эң эвээш чарыгдалдарны үндүрүп турар күш-ажылчы маргылдааның дээштиинде. Чарыштың күжү ооң чарлыг чоруунда, салдыган сорулгаларны кончуг дүрген чедип алырынче угланган ажылчын идепкейлиг чорукта. Амгы үениң байдалдарынга бүдүрүлгени интенсификастаарының сорулгаларын чедиишкинниг шиитпирлээри ажыл-ишчилерниң мергежилин бедидип албаанда, күш-ажылдың ниити түңнелдери дээш кижи бүрүзүнүң хууда харыысалгазын бедидип албаанда черле болдунмас. Мурнакчы дуржулганы элээн нептередириниң эргежок чугулазын айтып турган.

Ол ышкаш бүдүрүлгениң мурнакчыларының чижээнге ажылчы чоннарны кижизидериинге профэвилелдериниң рольун бедидериниң, сагылга-чурумну болгаш корум-чурумну бедидер оруктарының, күш-ажылдың коллективтиг хевирлерин хөгжүдериниң, кадрлар-биле ажылдың сайзыраңгайжыдарының айтырыглары делегаттарның кичээнгейиниң төвүнге туруп турган.

Профэвилелдериниң бүгү делегей федерациязының чиңгине секретары И. Закария съездиниң киржикчилеринге изиг байыр чедирген. Ол делегейниң ажылчын шимчээшкининиң хөгжүдер талазы-биле чайгылыш чок күжениишкиннери дээш, боттарының эргелери дээш, демисежип турар ажылчы чоннарга болгаш улустарга улуг деткимчеэн дээш ССРЭ-ниң профэвилелдеринге ханы өөрүп четтиргенин илереткен.

Хостуг немец профэвилелдер каттыжыышкынының ГДР Төп баштаар чериниң даргазы Г. Тиш, профэвилелдериниң бүгү венгр чөвүлелиниң даргазы Ш. Гашпар съездиге байыр чедиргеннер. Ам бөгүн бээин эң-не аңгы-аңгы чурттарда профэвилел шимчээшкининге үре-түңнелдиг салдарын көргүзе берген революсчу эде тургустунуушкунуң бүгү чуртта калбара берген үезинде съезд эртип турарын олар демдеглээннер.

Съезд ажылын үргүлчүлеп турар.

(СЭТА).

ЧАҢГЫС ААЙ ПОЛИТХҮН

«Лекция пропагандазын сайзыраңгайжыдар талазы-биле хемчеглер болгаш чаңгыс аай политхүнүү эрттирер дугайында» СЭКП обкомунуң бюрозунуң хүлээп алган доктаалынга үндезилээш, чаңгыс аай политхүнүү республиканың бүгү девискээринге, бүгү коллективтерге ай санының дөрткү четвергте эрттирерин доктааткан. Ол хүн кандыг-даа өске хемчеглер организастап чорутпас. Ынчангаш ол чурум-ёзугаар республика масштабтыг баштайгы политхүнүү СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң салган сорулгаларын ажыл-херек кырында канчаар боттандырып эгелээнивисче дүүштүр республиканың бүгү девискээринде, бүгү күш-ажылчы коллективтерде бөгүн эрттирип турар. Республиканың чамдык районнарында чаңгыс аай политхүнүү канчаар эрттирип турарын дараазында бөлүктээн медээлер дыңнадып турар.

✦ **ХАНДАГАЙТЫ.** Чаңгыс аай политхүннерни мурнунда база организастап эрттирип турган болгаш бо удаада аңаа белеткел нарыылаашкынга таварышпаан. Боттарының ажыл-херээн чөөк билип алзын дээш күш-ажылчы коллективтерни удур-дедир аалдаштырып, бот-боттарынга быжыглааны эптиг арга. Чижээлээрге, «Коммунизмче орук» совхозтуң Кужур-Чыраа сүт-бараан фермазынга Хандагайты ортумак школаны быжыглаан. Бо политхүнде школа коллективи ферманың девискээрин аштап арыглап, кызыл-булуңунуң дериилдешимелдезин чаартып, солун программалыг концертти база көргүскен. Школада партия организациязының секретары башкы Галина Ылдыковна Ооржак ферма коллективиниң мурнунга лекция номчуп, политхүн темазынга дүүштүр ийи коллективтиң ажыл-амыдыралындан чижектерни холбаштырып, чамдык сан, фактыларны адаан.

Район төвү Хандагайты суурда № 6 КМК коллективи «Торгалыг» совхозтуң Кадый-Бажы малчын бригадазын шефке алган. Колоннада партия организациязының секретары Динзенмаа Санчиевна Диңгилаа малчыннарга барып, оларның ажыл-ижи-биле таныжып, оларның сеткилин дүвүредип турар чамдык айтырыглар талазы-биле ажык чугааны кылган. Ол ышкаш СЭКП Өвүр райкомунуң удуртукчулары «Коммунизмче орук» совхозтуң Бора-Шай малчын бригадазында быжыглаттынган. График ёзугаар бо удаада СЭКП райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң инструктору К. Ы. Диңгилаа малчыннарның чымыштыг ижи-биле танышкан.

✦ **ЧАДААНА.** Чаңгыс аай политхүнүү Чөөн-Хемчик районга организастап эрттирери-биле СЭКП райкомунуң удуртукчуларын, лекторлар бөлүүн районнуң ажыл-агыйларынга, район төвүнүң күш-ажылчы коллективтеринге баш удур хуваагаан.

Чадааның агроүлетпүр-транспорт автобүдүрүлгезинге барып политхүн эрттирериинге СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң инструктору Т. Д. Монгуш киришкен. Автобүдүрүлгениң ажыл-ишчилери январьның планныг онаалдазын чүс хуу (тонна-биле 122,5 хуу), ниити орулга киирер чылдазын 101,2 хуу кылдыр боттандырган.

Бүдүрүлгениң үжен чолаачызы чүък сөөртүр ай планын ажыр күүсеткен. Мурнакчыларга КамАЗ башкарыкчыларының № 2 бригадазындан (бригадири А. Шарапков) чолаачылар В. Евсеев, О. Монгуш, В. Грицков, С. Куулар, Ч. Ондар болгаш оон-даа өскелер хамааржып турар.

Районнуң үлетпүр бүдүрүлге коллективтериниң ортузунда калбарган социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда чоруп орар хлеб заводунуң коллективинге политхүнүү СЭКП райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң инструктору Д. Ч-Х. Ооржак эрттиришкеш, заводтуң ажыл-ишчилериниң юбилейлиг чылда алган социалистиг хүлээлгезин күүседир дээш канчаар ажылдап, ажыл-амыдыралының үг-шиин канчаар чаартып, эде тургустунуп турары-биле танышкан.

Ниитизи-биле районга политхүн организастыг байдалга эрткен.

✦ **ТЭЭЛИ.** Районнуң ажыл-агыйлары, район төвүнүң күш-ажылчы коллективтери ээлчеглиг политхүнге, чаңгыс кижи дег, идепкейлиг киришкен.

СЭКП Бай-Тайга райкомунуң бирги секретары А. С. Дембирел «Мурнакчы», СЭКП райкомунуң ийиги секретары М. Д. Кара-Сал биле район даргазы К. С. Чамбый-оол олар «Кара-Хөл» совхозтарга, райкүүском даргазы В. Х. Сүге-Маадыр «Тээли» совхозтуң Кызыл-Даг салбырынга барып тус-тус хуваалда аайы-биле политхүнүү эрттирериинге киришкен. Партия райкомунуң секретары Ч. А. Саая «Бай-Тал» совхозка эрткен политхүнге киржип чораан, часкы чер ажылдарынга белеткел дугайын база сонуургаан. Белеткел талазы-биле совхоз районнуң өске ажыл-агыйларындан дээре черде. Техника септеп турар, аразында чарыштыг үш звенода он ажыт кижи бар. Чарыш түңнелин неделя санында үндүрүп, тиилекчилерни илередип, шаңнап-мактап турар. Т. Казак-оолга удурткан кедээ ажыл-агый машиналары септээр үш кижиден тургустунган звено мактадып турар. Бо хүннерде звено чеди андазынны, он культиваторну, он алды кожугуну эки шынарлыг кылдыр септээн. Септекчи-механизаторлардан Б. Содунам, Д. Очур-оол, Ю. Сарыг-Деге, П. Бадыргы болгаш оон-даа өскелер кызымак ажылдап турар.

Мурнакчы коллективтер — районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинге, № 958 КМК-га (начальниги В. М. Сегбе) политхүн база бедик деңнелге эрткен.

✦ **СҮТ-ХӨЛ.** Политхүн эрттирериинге принципиалдыг чугула чүүл—сөс биле ажыл-херектиң карышпазы. Ажык-чарлыг чорукту калбартыр талазы-биле партияның негелдези дээрге кайы бир чугула дээн айтырыгны сазын кырынга тайылбырлап номчууру эвес-ле болгай. Политхүнге кедүрген айтырыгны партия комитеттери дайынчы, ажыл-херекчи ёзу-биле дарый шиитпирлээр ужурлуг. Бо талазы-биле тодаргай чугааны СЭКП Сүт-Хөл райкомунуң бирги секретары М-Х. Н. Ооржак Карл Маркс аттыг совхозка эрткен политхүнге киржип чораан кылган.

Совхоз СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, партия Төп Комитединиң январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырары-биле эрткен чылда чедип алган чедиишкиннерин быжыглавышаан, Улуг Октябрьның 70 чылы оон төлептиг уткуур дээш хөй-аътыг, бедик тура-соруктуг ажылдап турар. Совхозтуң экономиказының кол адыры хөй ажылы. Мал ажылын улам ыңай хөгжүдериниң хемчеглерин ап турган, сүттү 310, а эътти 300, дүктү 28 тоннаны бүдүрер база күрүнеге 300 тонна сүттү, 295 тонна эътти, 18 тонна дүктү садарын социалистиг хүлээлгезинде айыткан.

«Алдан-Маадыр» совхозка эрткен политхүнге партия райкомунуң ийиги секретары Д. К. Черлик-оол, районнуң хереглекчилер ниитилелинге — ниити килдис эргелекчизи С. А. Ондар, райэмнелге коллективинге — учёт секторунуң эргелекчизи С. О. Куулар олар киржип чораан.

Политхүн районга багай эвес эрткен.

Удуртукчу кадрларның ажыл-ишчилер-биле ай санында ындыг ужуражылгалары ажыл-херектиң байдалының дугайын ажыл-ишчилерниң медээлен база ниже ап билир чоруун, партия, күрүне, ажыл-агый органнарының ажык-чарлыг болур чоруун бедидер, кижилерниң политиктиг болгаш күш-ажылчы идепкейин сайзырадыр, коллективтериниң мораль-психологтуг арга-шинээзин экижидер, ажыл-херээ дээш удуртукчуларның боттарының харыысалгазын кедүрер.

Политхүн — партияның массалар-биле харылзажырының, чурттакчы чоннуң сонуургалдарын болгаш чагыгларын хандыр өөренип көөрүнүң, хөй-ниитиниң санал-оналын хевирлээриниң солуттунмас хевири. Ынчангаш моон-даа соңгаар чаңгыс аай политхүнүү шынарлыг, кижи бүрүзүнге ажыктыг кылдыр эрттирерин системажыдар ужурлуг бис.

Чогаалчы болгаш амгы үе

«ЧҮРЕК БУЯННЫГ БОЛУП АРТСЫН ДЭЭШ»

Сураглыг прозаик Виктор Астафьев дугайында бир-ле кижи ону улуг негелделиг чогаалчы кылдыр эскерген. Ооң «Уяранчыг детектив» дээр романы ол ат-алдарны бадыткап турар. 1986 чылдың эгезинде көстүп келген ол чогаал аажок улуг сонуургалды хайныктырып үндүрген болгаш чаа номнарның аразында амдыгаа чедир эң номчуттунгур ном болуп артпышаан. Валентин Распутинниң «Өрт» деп тоожузундан ышкаш, литературада чаа сөстү критиктер-даа, номчукчулар-даа «Уяранчыг детективтен» көргеннер.

Ынчаарга ол чогаалдарны чүү чүве төрелдештирип турарыл? Оларның кайызында-даа амыдыралдың тода көстүп келген, болган чок-ла кончуг шүжүглүг шыны тывып чылдар. Бижиттингениниң хевири кандыгыл дээрге; ийи мастерниң кайызы-даа публицистиканың элементилерин уран чогаал прозазынга идепкейлиг ажыглаан.

«Уяранчыг детективтиң» кол маадыры Леонид Сошнин— бичии можу хоорайда милицияның оперативтиг ажылдакчызы — чүрээниң болгаш арын-нүүрүнүң болгааны-биле кылып чораан бодунуң ажылын кадыкшы баксырааныдан каар ужурга таварышкан. Литераторнуң салым-чаяаны Сошнин бодундан тып аптар болгаш чогаалчы чолдуг болурунуң дугайын бодай бээр — оон байлак амыдыралчы дуржулгазы чогаадып бижириинге четчир болгай. Милицияга ажыл болган чок-ла айыылдыг озал-ондактар-биле холбаалыг эвес, харын психологтуг тывызыктарны Сошнинге салып, кижиниң бүдүжүнүң дугайында ылап бодаарынче ону албадап турган. Чүнүң-биле-даа чылдак кактынмаан кемниг үлгедиишкиннерниң, арагалаашкынның, чилбилениишкинниң, мугулай чоруктарның дугайын Виктор Астафьев бистерге чугаалап турар... Сошнинниң нүүрүнде совет милиция ол-ла бүгү чүүлдер-биле эрес-шудургу демисежип турар. Романның бөлүүн сюжеди шак-ла ындыг.

Бистиң сибирьжи чогаалчывыстың (Астафьев Сибирьге төрүттүнген болгаш сөөлгү чылдарда Красноярскиде чурттап орар) моон мурнундагы-даа чогаалдары бедик арын-нүүрлүг, тулгай чаагай аажы-чаңныг болур чоруктарлыы-биле онзаланып келген, ынчалза-даа хамааты хүлээлге дугайында айтырыгны кажан-даа мындыг чидиг кылдыр тургузуп көрбээн. Номунуң дугайында Виктор Астафьев боду мынчалдыр чугаалап турар:

— Романда болуп турар чүүлдер херек кырында шынап-ла уяранчыг. Уяранчыг болурдан туржук, харын-даа — коргунчуг. Мээң мурнаралдыг төөгүм-биле кожа: угаан-бодал чок оруктарга удур, төлептиг аажы-чаңныг эгелээшкиннерниң бадыткаттынары дээш демисел кирген сорук кириишкиниң кедергей улуг сорулга турар.

— Хамыктың мурнунда ханы чанчылдарлыг орус көдээниң чогаалчызы кылдыр сурагжаан чогаалчы — хевертен милиция дугайын, кем-буруулуг үлгедиикчилер дугайын бижиш берген. Ол канчалдыр ынчаар болу берген чоор?— деп, чогаалчыдан айтырдым.

— Ол таварылга эвес. Мен бодаарымга, чогаадылгага таварылга болур ындыг чүве черле турбас ужурлуг. Ийет, Сошнин— меңээ чаа маадыр дыр. Тараачыннар, аңчылар, балыкчылар дугайында бижип чаңчыккан болгай мен. Өске байдалды, өске маадырны шиңгээдип алырын амыдырал негеп келгени ол-дур. Ам дайын дугайында улуг романны бижип турар мен—ол база-ла меңээ чаа эргилде-дир...

Астафьевтиң бодунуң салым-чолунуң дугайында каш сөс. Фашистиг Германияга удур Ада-чурттуң Улуг дайыны эгелеп турда ол он чеди харлыг турган. 1942 чылдың күзүнүнде фронтуже ол эки тура-биле чорупкан. Совет Арминиң хүрээлелинге тура Курскиниң, Украинаны, Польшаны хосташкан. Үш удаа балыглаттырган, кемдеттирген. Дайын соонда бижип эгелээн. Ынчалза-даа дайын темазынга чүгле чаңгыс удаа, 70 чылдарда — улуг ынакшыл дугайында тоожузунга бижээн, аңаа харын кадарчының амыдырал хөөннерин чуруп көргүзүп, ол тоожузун «Кадарчы болгаш кадарчы кыс» деп адаан.

— Ынчалзажок «Уяранчыг детективче» ээп кирээли: ону бодап бижээниниң болгаш ажылдап кылганының дугайында каш сөс...

— «Уяранчыг детектив» рассказтан төрүттүнген. Ажыл чоруп турда кандыг жанр хевирин шилип алырын үр бодаан мен. Ынчангаш харын «романны» тургузуп албааным шаанда чүү-даа бүтпээн. Меңээ кол чүве чүл дээрге, арын-нүүрээрек кижиниң хевир-шинчизин тургузары, кижиниң сагыш-сеткилин килеңнетпишаан, ооң амыдыралынче халдааны бүгү-ле бак сагыштыг, кадыг-дошкун чүүлдерни чүмү-биле болгаш шынчы көргүзери турган. Ындыг чүүлдер чүге болуп турарын Сошнин ыяк бодаар. Ол бодундан эгелеп, бодунуң аажы-чаңын ыяк анализтээр. Кезээде чүгле бодундан эгелээр херек, ниити күрүнениң, бүгү кижилерниң айтырыгларын чүгле ынчан чедир билип ап болур. Сошнин ышкаш ындыг маадыр, ооң ажылы болгаш салым-чолу бөгүнгү хүн дугайында, шынныг болгаш шын эвес чүүлдер дугайында, чаагай болгаш каржы дошкун чүүлдер дугайында ыяк бодап бижиир арганы меңээ берген...

Чаагай болгаш каржы-дошкун чорук деп чүл ол? Ол тема Астафьевтиң «Арт» болгаш «Стародуб» дээр баштайгы чогаалдарындан эгелээш, ооң бодалдарынга үргүлчү кирип келген. Сибирьге уруглар бажыңының дугайында «Оорлаашкын» дээр тоожу 1966 чылда үнүп Астафьевти совет прозаик чогаалчыларның бирги одуруунче депшиткен. Ол ат-алдарны ооң дараазында үнгүлээн номнары «Сөөлгү мөгейиишкин» болгаш ССРЭ-ниң Күрүне шаңналын тывыскан «Хаан-балык» деп чогаалдары база бадыткаан.

— Литература маадыры аажы-чаңга салдар чедирип, ниитилелде четчестерни чайладырынга дузалап шыдаар дээрзинге бүзүрээр силер бе?

— Ам аныяктар ат-алдарга чедирер дижир профессиялар дугайында күзеп турарлар. Аныяк кижилер артистер, чогаалчылар, космонавтылар болурун күзээрлер. А ынчаарга ниитилелге эргежок чугула ажылдар черде база аажок хөй-ле болгай. Ынчангаш ол ажылды кым-бир кижи кылыр ужурлуг. Ындыг ажылды харын Сошнин ышкаш ындыг кижилер сегирип алыр. Ону сагыштыым-биле идеалдыг маадыр кылбаан мен. Ында дужун хараар-даа чорук, туруптум дээр сеткиишкин-даа, кылыктаныышкын-даа, а оон туржук кадыг-дошкун-даа чорук база бар. Ооң ол кадыг-дошкун чоруу кемниг үлгедиикчилерни ышкаш эвес болдур ийин. Сошнинче үш кижи халдап келгенде, ол оларның ужээлдирзин чыттыр бериптип болур турган ийик—ол ооң эргези турган, кым-даа ону буруу шаап шыдавас турган ийик. Ынчаарга мээң маадырым оон соонда канчаар чурттаар апаар турганыл? Гийерагтың XVII чүс чылдың «Португал чагаалары» деп литература тураскаалындан хандыкшааным мындыг домакты романымга киирип алганым таварылга эвес: «Бир эвес силер буянныг чүректиг болзуңарза, канчап аас-кежиктиг боор болур силер». Ооң ужурунда бодумнуң номчукчумну чүрээ буянныг болуп арткан турарынче кыйгырар мен. Ийет, ындыг чүрек-биле чурттаары белен эвес болбайн аан, ынчалзажок чогум-на харын ындыг болурунче чүткүл салыр херек.

— Дыка хөй критиктер «Уяранчыг детективтен» гогольчу аяннарны көрген-дир. Ооң-биле чөпшээрежир силер бе?

— Ийет, Гоголь—мээң чүдүп чоруур бурганым-дыр. Ол кайгамчык улуг чогаалчы, мен бодаарымга дыка хөй кижилер ооң чогаалдарын ам-даа болур-чогууру-биле номчуваан боор.

— Амгы үениң совет литературазында ажыл-херектериниң байдалын канчаар көрүп турар силер? Силерниң-биле алырга, амгы литература бөгүн дүрген өзерлип турар амыдыралдан ооң мурнунга салып турар айтырыгларынга харыылап турар бе?

— Шыны-биле чугаалаарга, хүн бүрүнүң амгы литературазы амыдыралдан аажок хожудап турар деп бодал тургустунуп келир-дир. Хөй-хөй улуг чогаалчылар элээн шимээн чокталы берген, ынчангаш кошкак чогаалдар ол аймаарады ажыглап алгаш, ёзулуг уран чүүлдү кызып эгелээн.

Бистиң ниитилеливисте бөгүн айтырыглар-ла хөй: бүдүрүлгеде, кедээ ажыл-агыйда бергелер, корум-чурум чок чоруктар, өг-бүле амыдыралында нарын чүүлдер, а ам чамдык чогаалдарны номчуп олурарга — чер кырында шуут-ла дываажаң оранында дег-дир. Ындыг литература-биле номчукчуну соора угаадырының, ооң сонуургалын баксырадыптарының, номчукчу кижи чайырлап каан чүведен ёзулуг уран чүүлдү ылгаштырбайн барып болурунуң айыылы туруп турар. Ындыг янзылыг байдал турда сагыш амыр олуруп болур бе?

Совет литератураның бодунуң мурнунда салып турар кол сорулгазы мурнуку хевээр — чаагай сагыш-сеткилдиг кижилерге хайныктырып үндүрери, хамыктың мурнунда хамаатыны, патриоттуг, угаан-бодалы сайзыраңгай, бүдүштүг кижини кижизидери болур.

Николай НАЗАРОВ.
(ПМА).

ЧЕДИМЧЕЛИГ ТУРГУСТУНГАН

Бо чылдагы театр сезонунда чаа-чаа солун шиилер кестүп кээп, көрүкчүлеринң кичээнгей, сонуургалын хаара тудуп турар апарганын театрда эки чүүлдерниң демдектери кылдыр билип турар бис. Бо сезонда А. С. Пушкинниң «Бичии трагедиялар», Н. А. Островскийниң «Ядамыкта яла чок», испан шүлүкчү-драматург Федерико Гарсиа Лорканың «Ханныг куда» деп трагедиязының болгаш өске-даа шиилерни көрүкчүлер сонуургап, артистерге өөрүп четтиргиш кииннерин илергейлеп турарлар. Ол шиилерниң ийизин — «Бичии трагедияларны» болгаш «Ханныг куданы» театрның кол режиссёру РСФСР-ниң болгаш Бурят АССР-ниң урал чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы Николай Логачев боду тургусканы болгаш өске-даа шиилерниң режиссёрлар хынамчалыг тургузуп турарын театр коллективиниң шын үнелээн тып ап, чогаадыкчы хейаъттыг ажылдап турары деп санаар.

Испан чогаалчы Ф. Лорканың «Ханныг куда» деп трагедиязынга хамаарыштыр чамдык бодалдарымны илергейлеп көрейн.

Хамыктың мурнунда, маңаа режиссёрну, артистерниң кол-кол рольдарга чөптүг, таарымчалыг шилип алганын болгаш оларның трагедияда чедимишкинниг ойнап турарын баш удур демдеглексеп турар мен. Ийе, шии чедимчелиг тургустунганын залда көрүкчүлерниң аңгы-аңгы эпизод көргүзүглерге хамаарылгазындан-на эскерип болур.

Ызыгуурттан бай дулгуяк кадайның эрге-чассыг, турачында өзүп келген хеймер оглу — кудээ (артист С. Ооржак) база-ла бай ог-бүлениң кара чааскаан эрге-чассыг өзүп келгени чараш кызынга — келинге (артист Н. Наксыл) ынакшып, ог-бүле тудар дей бээр. Кудээниң авазы, келинниң ада-иези чүү улустар болуп турарын база эң-не кол чүве, уруг — ооң мурнунда оолдуң ачазының болгаш акызының өлүрүкчүлериниң оглу-биле ынакшыл харылзаалыг чораанын билип алган соонда, трагедияның чөрүлдээн дүргени-биле хегжүп, ködүрлүп эгелээр.

Аар-берге качыгдалдардан даларап, муңчулуп чораан, ынчалза-даа бодунуң шиитпирлиг, тура-соруктуг мөзүзүн болгаш өжээнниң килеңин оштап чораан бодал-күзелин кагбаан чоргаар, бай ава кижи сценада кестүп чоруп турар. Шак ындыг сорүктуг, дорт, ширинги болгаш чаңгыс оглунга не кижиниң сеткилиниң эң-не чылыг-чымчаан илергейлеп чорур аваның овур-хевирин Тываның комсомол шаңналының лауреады Дарый Монгуш аажок шынныг болгаш чөптүг-биле эгеэндеп оолдуң кээргенчиг овур-хевирин артист Сергей Ооржак аажок чөптүг-биле тургузуп ойнаан.

Өске овурлаашкыннарда, ылаңгыя Леонардоның кадайының овур-хевирин — артист А. Ширин-оолдуң, хадел-кержээжени — Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Р. Серен-оолдуң, кожазы кадайның — Н. Лопсаңның, Леонардоның кат-иезиниң — Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи, Тываның комсомол шаңналының лауреады Д. Барымааның, келин кыстың ачазының — К. Сапык-оолдуң болгаш өске-даа рольдарда ойнап турар артистерниң күүселделери эки. Чүгле эгезинде мыш-кезикчилери үш ашактарының көргүзүглер эпизоду арай-ла шинже тудуш болуп шидижип кирбейн турар байдалдыг.

Театр

Шиңде испан улустуң темпераментилиг таңцыларын болгаш ырларын күүседип турар хореографтар чедимчелиг тургускан.

Бо-даа, өске-даа шиилерде хөгжүм болгаш чурук каасталгалары база чедимчелиг. Чүгле «Хамчык соонда дой» суг дээн ышкаш шиилерге париктерни болгаш идик-хепти ук эпоханың үезинге дүүштүр шуптузунга четчелеп таарыштырары күзенчиг.

Ынчангаш театрның кол режиссёру Николай Логачев «Ханныг куда» деп трагедияны колдуунда чедимчелиг тургускан деп санап турар мен. Ооң баштайгы тургусканы «Бичии трагедияларда» мен бодаарымга, «Даш аалчы» база чедимчелиг тургустунган, а «Хамчык соонда дой» деп трагедияда режиссёр арай-ла ону чидиглендирер дээш хөлүн өттүр бодунуу-биле углаңнышкынныг кылдыр тургузупкан хире. Чижээлээрге, уруг чем столунуң кырынга суг олуруп, чыдып турар кылып кааны таарымча чок. Авторда ындыг эпизод шуут чок-ла болгай.

Бо трагедиялар ылаңгыя «Ханныг куда» театрның кол режиссёрунда болгаш театр коллективинде кандыг-даа шиилерни тургузуп болур арга-мергежил барын херечилеп турар.

Ч. СЕРЕН-ООЛ.

Муңгарап: муңчулуп, куда бүдүүзүнде болгаш куда үезинде, чер аразы ырак-даа бол аъттың сыр маңы-биле чоруп, уруг-биле ужуражып, чугаалажыр. А куда үезинде уруг-биле ол хеөртен боттары маңнааны үүлгедигни кылырлар — ушкаш дезиптерлер. Леонардоның муңчулуушкунунуг овур-хевирин артист Хертек Ширин-оол шынчы, бүзүренчиг кылдыр ойнап күүседип турар.

Чараш уругнуң (келинниң) аас-сөзүнге бүрүн бүзүреп, бодунуң дуржулга чок бүгүле сеткил-сагыжы-биле бердинип, ынакшып, Леонардо-биле уругнуң үүлгединге чедир аас-кежик, өөрүшкүзү бажын ашкан, ак-көк булут чок дээр адаанга чурттап чораан кудээ оолга ол бүгү шуут-ла булут чок дээрден чаңныг болуп килеңнеп, шиитпирин мөөңнеп ханныг өлүмнүг сүрүүшкүнче болгаш үскүлежиишкинче ону салым-чаан алгадаптар... Кем чок, ынакшаан кудээ... Тогаастыг, ынак келини...

Муңгарап: Мурнунда күзеп, ынакшып чораан оглу маңгуур, езу аайы-биле өске кижи-биле өгленип, ажы-төлдүг болу берген, а чаа таныжканы кудээ оолга бодунуң ындыг хуу-салымының болгаш аданелериниң дугурушканы-биле, алыс ынакшыл-хандыкшыл чок-даа болза, ашакка барып, куда ажыдар ужурга таварышкан аныяк дүлгээзиниң чараш уругнуң овуруң, ооң иштики мөзү-бүдүжүнүң нарынын — чайгылышкын демиселдерин аныяк артист Надежда Наксыл күштүг шынныг-биле көргүзүп турар. А Леонардо, өг-бүлелиг, ажы-төлдүг чурттап-даа турар болза, аныяк шааның күштүг ынакшылы чораан уруу өске кижи-биле өгленир дей бергенин билип каап, аңаа ынакшылы катап күштүг-биле кыптыгып,

ЧУРУКТА: «Ханныг куда» деп шиинде келин кыс (арт. Н. Наксыл) биле хедел херээжен (арт. Р. Серен-оол). Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотозу.

(спорт)

МАССАЛЫГ БОЛУРУН ЧЕДИП АЛЫР

Эрткен спортчу чылда шыдыраага кандыг чедимишкиннерлиг болган бис деп айтырыг бистиң мурнувуста туруп турар. Ол талазы-биле өзүлдевис кандыг болганыл, чүнү кылза экил, ам соруглалар кандыгыл дээрзин аныяк-даа, дуржулгалыг, хоочун-даа шыдыраачылар бодап чоруурлар. Спортчу чедиишкиннер дээрге, хөй тиилелгелер, хөй медальдар, ян-зы-бүрү шаңналдар дээр бодуузуса, ол арай четпес деп бодаар мен. Моон база бир чүгүла өске талазы — массалыы, школачыларны бичиизинден тура шыдыраага хандыкшыдып, спорттуң бо хевирин нептередири.

Тол болгаш чамдык өске-даа сеткүүлдерни ажып, номчуп орарга сураглыг улуг шыдыраачыларның оюнунуң дугайында-ла бижээн болур. Бодүүн номчукчу азы шыдыраага чаа-ла хандыкшып чоруур кижилер ону номчааш эки билбес. А эгелеп чоруур шыдыраачыларга, ылаңгыя шыдыраа бөлгүмнүн удуртуп турар тренер кижиге ук бөлгүмнерни каяа чаар организастаарын, викториналарны азы шыдыраа кежээлерин эрттирериниң дугайында чүүлдерни тып алыры ындыг-ла белен эвес.

Республиканың школаларында шыдыраа бөлгүмнериниң удуртукчулары дыка хөй анкеталарны доолдургаш, Тыва АССР-ниң шыдыраа федерациязынче чоруткан. Ук анкеталарда шыдыраа бөлгүмнери болгаш спорттуң ол хевиринге маргылдаалар эртип турар дээрзиниң дугайында хөй-биле айыткан. Ону сайзырадырынга шаптыктап турар чүүл — методиктиг тускай литература болгаш шыдыраа коштерин көргүзүп тайылбырлаар хөл чок болуп турары. А районнарның улус чырыдышкын килдистери ол чүүлдерни тывары херекке албайн турар. Көдээге шыдыраааны нептередиринге шаптыктап турар бир чүүл ол. Чамдык школаларда өөреникчилерниң спортчу мергежилин бедидер талазы-биле ажыл кошкак, ону организастап эрттирип турары эреңгей.

Республиканың шыырак шыдыраачылары школаларже болгаш профтехөөредилге черлеринче барып, ужуражылгаларны база шыдыраага хөй кижи-биле хары угда оюннарны организаставайн турар.

Кызылдың кайы-даа школазында азы уруглар садтарында шыдыраааны сайзырадыр, ооң эге билиглерин уругларга бээр талазы-биле кандыг-даа хемчеглер алдынмайн турары хомуданчыг. Яли садтарда, школаларда өске черлерге үлегер кылдыр көргүзүптер булуң нар, кабинеттер чок. Ол айтырыгны кйн-чаңгыс кижилерниң бот-идепкейи-биле шиитпирлээри берге. Маңаа Чырыдышкын министерствозу, Тыва АССР-ниң Профтехөөредилге талазы-биле күркому база республиканың шыдыраа федерациязы демниг ажылдаар ужурлуг.

Ам айтырыг чүл дээрге — школаларда ажылдап турар шыдыраа бөлгүмнеринге методиктиг дузаны чедирип, чамдык чүгээр ажылдыг черлерниң дуржулгазын өөренип, ону өскелерге чедирип сайзырадыры. Ол ажылды боттандырарда тускай семинарлар эрттирери чугула болуп турар. Чыраа-Бажында А. Ховалыг, Элегес-Аксында К. Калындуу, Хөр-Тайгада А. Куулар, Хову-Аксындан С. Поляков оларның удуртуп турары шыдыраа бөлгүмнериниң ажылы чүгээр деп санадып турар. Оларның арга-дуржулгазын өөренир болза, өскелерге дузалыг болуру чугаажок.

Республиканың шыдыраа федерациязы аныяк шыдыраачылар аразынга маргылдаалар эрттирерин планнаан. Кызылдың шыырак шыдыраачылары, бирги разрядтылар хөй хөлдерге хары угда ойнаарының маргылдааларын эрттирген. Аңаа ылаңгыя аныяк шыдыраачылар хөй-биле киржип, оларның сонуургалы бедип турарын айтыры артык эвес.

Соолгу чылдарда салым бүрүзүн кыскалаткан үе-биле ойнаар маргылдааларны эрттирип турар апарган бис. Эрткен чылда шыдыраага республиканың бирги фестивалы организастыг эрткен а ооң мурнунда районнарга болгаш Кызылга ооң баштайгы чадазы эрткилээн болгай. А бо чылын ындыг фестивальдың түңнелинде тиилекчилерни илереткеш республикадан дашкаар маргылдааларже чорударынга белеткээрин планнаан бис.

Амгы үеде шыдыраааны хөй спортчулар ойнап турар апарганы-биле холбаштыр материалдыг бааза, шыдыраа ойнаар залдар, тускай өрээлдер негеттинип келген. Чижек кылдыр Кызылдың шыдыраа клувун алыр болза, ол амгы үениң негелделеринге дүүшпес. Чүге дизе, ылаңгыя дыштаныр хүннерде аңаа шыдыраачылар, шыдыраага хандыкшылдыг аныяктар хөйү-биле кээп турар. Ооң түңнелинде хеп уштур, ойнаар өрээлдер чедишпес болуп турар. Ооң-биле чергелештир маргылдааларны эрттирерде судьялар чедишпес, оларның билиин бедидери-биле семинарларны чорутпайн келген. Дуржулгалыг шыдыраачылар, бирги разрядтылар хөй. Ындыг-даа болза, оларның хөй кезии чүгле маргылдааларга киржип каар, а ону эрттирип, организастажыр херекке бичии-даа дузалашпас. Кызылдан А. Боразенко, Л. Мохов, О. Донгак, В. Гребенкин, Бай-Хаактан С. Поляков, Хандагайтыдан М. Монгуш чамдык тодаргай ажылдарны кылып, шыдыраааны пропагандалап, ону аныяктарга өөредир талазы-биле үлүүн киирип турарлар.

Чагаалажып ойнаар талазы-биле республиканың VII маргылдаазы чоруп турар. Ында бир кандидат, 16 бирги разрядчы ойнап турар. Бо айда бирги болгаш ийиги разрядчылар ойнап эгелээр. Ол маргылдааларга киржир күзелдиглер чагыгны ам-даа киирип болур.

Республикага шыдыраа спортун сайзырадыры болгаш ону нептередири — келир үеде шыырак спортчуларны илередип, ооң бүгү-ээлел чергелиг маргылдааларга киириштирип, аңаа бедик түңнелдерни чедип алырынга идигни бээр. Маңаа чүгле школаларның, шыдыраа федерациязының ажылдакчылары эвес, албан черлери, организациялар демниг, тодаргай дузаны көргүзер ужурлуг.

Н. ШИШИГИН,
спорт мастеринге кандидат, Тыва АССР-ниң шыдыраа федерациязының даргазы.

«ХЕРЕЛДИҢ» ХЕВИСТЕРИНГЕ

Республиканың «Урожай» спорт ниитилелиниң командазы болгаш хууда бирги чери дээш Улуг Октябрьның юбилейинге тураскааткан хостуг хүреш маргылдаазы Кызылда «Херел» спорт залынга дыштаныр хүннерде эрткен. Ол маргылдаалара он бир районнардан, Красноярскиниң көдээ ажыл-агый институдунуң Тывада филиалының болгаш көдээ ажыл-агый техникумунуң командаларындан ниитизи-биле 149 мөгелер киришкен. Оларның аразындан спорт мастерлери 18, мастерге кандидат 26 спортчулар болгаш бирги разрядчылар боттарының мергежилин шенешкеннер.

Маргылдааның ажыдыышкынынга республиканың хүреш федерациязының даргазы Ш. Д. Куулар спортчуларга байыр чедирген, ССРЭ-ниң спорт мастериниң нормативин күүсеткен мөгелерге хөрек демдектерин болгаш шынзылгаларны байырлыг байдалга тывыскан. Көдээ ажыл-агый техникумунуң ийиги курузунуң сургуулу Кара-оол Чонданов, Хандагайты ортумак школазының математика башкызы Олег Дамбажык хостуг хүрешке спорт мастериниң, а Тес-Хемден Максим Дажыбаа, «Кызыгаар» совхозтуң чолаачызы Сергей Дандаа олар национал хевирлерге РСФСР-ниң спорт мастери деп атты чедип алганнар.

«Барлык» совхозта хостуг хүреш тренери Дандар-оол Долзатмаага, Хайыраканда тренер Владимир Кужугетке болгаш Баян-Колдан Канчыыр-оол Сандаков оларга «Урожай» спорт ниитилелиниң хоочуннары» деп шынзылгаларны болгаш хүндүлел бижиктерин ук ниитилелдиң даргазы В. С. Биче-оол тывыскан.

Ук маргылдааларны чаа негелделер ёзугаар эрттирген. Ийи хүн үргүлчүлээн маргылдааларның түңнелинде Чөөн-Хемчик районунуң спортчулары бирги черни ээлээш, шилчип чоруур кубокту, бирги черге̣ниң дипломун болгаш вымпелди чаалап алган. Улуг-Хемниң болгаш Өвүрнүң мөгелери ийиги-үшкү черни түс-тузунда ээлээн.

Хууда бирги черлер дээш салыгаар чидиг байдалга эрткен. Маңаа аңгы-аңгы он деңзилерге хүрешкен мөгелерден төс районнуң төлээлери түс-тузунда бирги черни ээлээн. Хандагайты ортумак школазының башкызы, 31 харлыг спортчу Сергей Адыгжы (45 кг) чеди салыгның шуптузун арыг тиилелгелиг эрткеш, бодунуң деңзизинге «Урожайның» чемпиону атты чаалап алган.

Көдээ ажыл-агый техникумунуң сургуулу бирги разрядчы Владимир Тоглапкан 48 килограмм чедир деңзилиг спортчуларның аразынга бирги черни ээлээн.

52 килограмм чедир деңзилиг спортчуларның аразынга бирги чер дээш 30 мөгелер хүрешкен. Маңаа көдээ ажыл-агый институдунуң студентизи, спорт мастеринге кандидат Кара-оол Куулар чараш аргаларны аваангыр ажыглап турган, финалче кирген. Түңнел салыгда ол спорт мастери Мерген Куулярны 4:3 сан-биле тиилеп алган.

Ак-Довуракта уругларның спорт школазының хостуг хүреш тренери Александр Чылбак-оол — спорт мастери. Ол 29 харлыг. Аныяк мөге Кара-оол Чондановка ол финалга таварышкан. Баштайгы үш минута салыгның үезинде 6:5 сан-биле Чонданов мурнап турган. Дуржулгалыг мөге Чылбак-оол удурланыкчызының чамдык частырыгларын ажыглап турган, салыгның ийиги чартыында хөй санны ажылдап алгаш тиилээн. Өвүрнүң мөгези Анатолий Куулар үшкү черни алган.

Хостуг хүрешке ССРЭ-ниң аныяктар командазының кежигүнүнге кандидат, КҚАИ-ниң Тывада филиалының студентизи Донуй-оол Маадыр (62 кг.) Хандагайтыда уругларның спорт школазының тренери Кан-Демир Монгуш-биле финалда хүрешкен. Маңаа бо ийи мөгениң арга-күжү колдуунда-ла дең болган. Түңнелинде К. Монгуш 3:2 сан-биле тиилээн. Кызыл районда Додоо Ховалыг үшкү шаңналга төлептиг болган.

Улуг-Хемден Дмитрий Конгаржап (68 кг), Бай-Тайгадан бирги разрядчы Семен Салчак (74 кг), «Шамбалыг» совхозтуң аныяк малчыны Владимир Монгуш (82 кг), Чөөн-Хемчик районунуң школачызы 17 харлыг мөге Маадыр-оол Монгуш (90 кг), «Кызыгаар» совхозтуң чолаачызы Шимет Сүктер (100 кг) олар база хууда бирги черлерни чаалап алганнар.

Тыва АССР-ниң Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитеди бо чылын «Азия 1987» шаңнал дээш хостуг хүрешке Бүгү-эвилел маргылдаазын эрттирер. Ол болур маргылдааларның программазында тыва хүреш база кирген. Ынчангаш аңаа белеткелди чорудары-биле эрткен маргылдаага 32 мөгениң тыва хүрежин база эрттирген. «О. Шынаа» совхозтуң механиги Михаил Түлүш аңаа шүүлген.

Сүт-Хөлдүң Эрзиниң болгаш Тожунуң спортчулары эрткен маргылдааларга киришпээн.

К. БИИЛДЕЙ,
маргылдааның кол секретары.

ЧУРУКТАРДА: Ш. Сүктер биле В. Хомушкунуң (Чөөн-Хемчик) хүрежи; Бай-Тайганың мөгези Семен Салчак.

В. КАРА-САЛДЫН фотолары.

БООДАЛГАГА

Совет Арминың болгаш Шериг-Далай Флодунуң 69 чылы оюнга тураскааткан камгалал-массалыг айның хүннеринде Кызыл хоорайның ДОСААФ коллективтериниң аразынга команда болгаш хууда бирги черлер дээш боодалга маргылдаазы эрткен. Ол маргылдаалар ийи аңгы бөлүкке болган. Бүдүрүлге, албан черлериниң бөлүүнге Тываның геология-шинчилел экспедициязының адыгжылары тиилээн. Олар 288 санныг болган. Ук команданың составынга Л. Забродина, Н. Петров болгаш В. Федосовский олар турганнар. Кызыл хоорукүскомунуң чанында таңныыл албаның ийи командалары ийиги-үшкү черлерни түс-тузунда ээлээн.

Бо бөлүкке хууда бирги чер дээш маргылдаага Л. Забродина мурнаан. Ол он ок-биле аткаш, 98 санныг болган. Тываның электри четкилериниң ажылдакчызы А. Бутырев 97 санныг, а республика эмнелгезиниң төлээзи В. Мочалов үшкү черни ээлээн.

Дээди болгаш ортумак өөредилге черлериниң база школаларның бөлүүнге 26 командалар киришкен. Маңаа 261 санныг болуп, автоорук техникумунуң сургуулдары бирги черни ээлээн. Ол команданың составынга В. Хохлов, А. Харланов болгаш С. Целовез олар турганнар. № 11 школаның ийи командазы ийиги-үшкү черни ээлээн. Ол школаның өөреникчизи Ж. Коновалова 95 санныг болуп, хууда бирги черни чаалап алган.

Эрткен маргылдааларга 300 хире спортчулар киришкен болгаш 280 ажыг кижи ГТО нормативтерин күүсеткен.

№ 1, 3 автотранспорт бүдүрүлгелериниң, Каа-Хем разрезиниң, эът комбинадының, «Тыва тудуг» трестиниң, эмчи болгаш башкы училищелериниң, № 4 профтехучилищениң, Кызылдың педагогика институдунуң, № 14, 15 школаларның командалары бо маргылдааларга киришпээн.

Е. ЕФИМОВ,
ДОСААФ хооркомунуң даргазы.

РАЙОННАРДАН МЕДЭЭЛЕР

◆ ТЕС-ХЕМ. Хаакка районнуң бирги чери дээш башкылар аразында маргылдаа эрткен. Аңаа беш школадан 30 ажыг спортчулар киришкен.

Д. ТАНОВ.

◆ ЧӨӨН-ХЕМЧИК. Хорум-Даг ортумак школазының башкылар коллективи Сүт-Хөлде Алдан-Маадыр школазының башкылары-биле дуржулга солчуп, спортчу маргылдааларны эрттирген.

Түңнелинде алдан-маадыржылар хары аалдаашкынны кылырын планнаан.

Э. ТЕЖИТ.

Хорум-Даг.

◆ СҮТ-ХӨЛ. Совхозтуң бирги чери дээш тыва болгаш хостуг хүрешке, шыдыраага салбырлар аразында маргылдаа эрткен. Кызыл-Тайганың аныяк мөгези Владимир Ондар тыва хүрешке шүүлген. Шыдыраага Кара-Чыраадан келген спортчулар тиилээн.

Б. САТ.

Редакторнуң оралакчызы К. К. САТ.

агаар

Республикага шокар-булуттаар, чамдык черлерге быскан хар чаар. Хат кошкак. Дүне агаарның температуразы 20—25, чамдык черлерге 12—17 градус соок болур. Хүндүс 9—14, чамдык черлерге 0—5 градус соор.

Кызылга чагбас. Дүне агаарның температуразы 20-22, хүндүс 0—11 градус соор.

Автооруктарга көстүрү эки, тайгактаар.

кино

ФЕВРАЛЬ 26-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Неукротимая маркиза» (2 сериялыг) 9.00, 11.50, 14.40, 17.40 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Постарайся остаться живым». 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 (узаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: «Сказка об отважном кузнеце» 9.40 11.00, «Атака» 13.00, 17.10, 18.50, «Пломбум, или Опасная игра» 15.00, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Нейтральные воды» 14.30, 16.30, 18.30, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Все против одного» (2 сериялыг) 17.00, 19.40 шактарда.

ТЕАТР

Февраль 26, 28 хүннеринде хөгжүм-шии театрының сценазынга, улуг орус драматург Александр Островскийниң «Ядамыкта яла чок» деп комедиязы болур.

Шиңде РСФСР-ниң улустуң артистери Х. Конгар, Б. Балды-Сагаан, РСФСР-ниң алдарлыг артистери Е. Кендинбиль, Л. Солун-оол, Тыва АССР-ниң алдарлыг артистери Т. Ондар, А. Салчак, А. Куулар болгаш театрның аныяк артистери — Москваның Гнесиннер аттыг музыка училищезиниң доозукчулары киржип турарлар.

Тургускан режиссёру — РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Сиин-оол Оюн.

Шиинниң эгелээри 19 шакта.

ТВ

ФЕВРАЛЬ 26-ДА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.45 — «Харыылаңар, горнистер». 9.15 — Концерт. 9.45 — «Чүрек талазы-биле мергежил». Болгар профессор-кардиолог Драгойчев дугайында док. фильм. 10.15 — «Бөрү изи-биле». Урап-чечен фильм. 11.45 —11.55 — ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизиниң делегаттары чугаалап тур. 16.15 — Улусчу аялгалар. 16.30 — Амгы үе болгаш ажылчын шимчээшкин. 17.00 — «Николай Бауман». «Олар баштайгылары болганнар» деп бөлүктен док. фильм. 17.00 — «Он алды хар чедир болгаш оон өрү назы». 17.55 — Бөгүн делегейде. 18.10 — Мультфильм. 18.25 — Сөглээн сөс — керткен ыяш. «Немей бижилге». Администрацияның ажыл-чорудулгазынга «аалаарын» хыналданың эргежок чугулазының дугайында. 18.55 — «Киржилгелиг апарганы». Алкоголизмден эмнээшкин дугайында док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 19.55 — ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизиниң делегаттары чугаалап тур. 19.25 — ТТ-ниң экранынга бир дугаар. «Стажёр». Урап-чечен фильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Генералдар». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 2-ги фильм. 23.20 — 23.35 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Диригг куруг хову». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35 —9.35 — Ниити биология. 10 класс. Амыдыралдың эстафетазы. Менделдиң хоойлузу. 9.05 — 13.20 — Испан дыл. Өөредиринниң ийиги чылы. 10.05 — Совет поэзия. М. Дудин. 10.35 — 11.45 Зоология. 7 класс. Сүт чемиштиглер. 11.00 — Совет чурулга уран чүүлү. Маадырлыг чоруктуң чыл санаалгазы. 12.10 — Казаньның телевидение студиязының программазы. 13.50 — Информатиканың болгаш салга техниказының үндезиннери. 10 класс. «Рапира» программажыдылганың дылы. 14.20 — Медээлер. 14.25 — 16.00 — «Кара тажы». Урап-чечен фильм.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Сонуургактарга». А. С. Пушкин бистиң амыдыралывыста. 18.45 — «Чогаадып алдынмаан төөгү». Док. фильм. 18.55 — «Элээдилер болгаш хоойлу». «Сеткил ханыышкынының үнези». Кызылда элээди уругларның аразынга наркомания-биле демисел дугайында. 19.30 — Телемедээлер. 19.40 — «Азия төвү». Программада: Медээлер. «Улусчу контроль». Кызыл районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы В. С. Дандарның чугаазы. «Тываның культура харылзаалары». Композитор Х. К. Дамба-биле интервью. 20.10 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар». 20.30 — «Демкаттыжылгазы». 21.00 — «Үе». 21.35 — Урап-чечен фильм. «Үлм чаш назы». 23.00 — 01.20 — Хоккей. ССРЭ чемпионады. ЦСКА — «Спартак».

ШЫН. Адрезивис: 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-78, пропаганда болгаш совет тургузут килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-73 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга аамазы.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3459.
ТС—00052

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 50 (13350) | 1987 чылдың февраль 27, пятница | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 көпеек.

ШЕНЕЛДЕЛЕР ЭГЕЛЭЭН

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП. 1987 чылдың январь 16-да Чер чоогунуң орбитазынче үндүрген автоматтыг башкартынар «Прогресс-27» транспорт корабли ужудуушкунун дооскан.

Ужудуушкун башкарар төптен команда ёзугаар чүък корабльның агаар делгемиинге ужудуушкунунуң уун эткен, ооң соонда Москваның-биле 18 шак 17 минута турда оон шимчедикчизин ажылдаткан. Оожумнатканының түңнелинде «Прогресс-27» корабль кудулап бадарының траекториязынче шилчээш, атмосфераның дыгый каъттарынче киргеш, ужудуушкунун соксаткан.

Юрий Романенко болгаш Александр Лавейкин башкартынар «Мир» комплексте космоста ажыл холчээн үргүлчүлеп чоруур. Эрткен хүннерде космонавтылар колдуунда эртем аппаратуразын хынаарын болгаш белеткээрин чоруткаппар. Олар ооң соонда Чер кырының чамдык районнарын чурукка тырттырары-биле кады геофизиктиг шинчилелдерин чорудуп, техниктиг болгаш технологтуг шенелделерин эгелээннер.

Ийи космонавтының кадыкшыл байдалы эки. Орбитаның «Мир» комплексизиниң ужудуушкуну болур-чогуурубиле чоруп турар.

(СЭТА).

Ажыл-агыйлардан медээлер

БАШТАЙГЫ ТҮҢНЕЛ

Чөөн-Хемчик районда СЭКП-ниң XXII съезд аттыг совхозтуң малчыннарының хой кезии 1987 чылдан эгелээш, ог-бүле керээзинче кирген.

1986 чылда шенелде чылдыр чүгле ийи звено бот-орулга чарылгалыг ог-бүле керээзи-биле ажылдап турган. Ол чылдың түңнелдери-биле малчыннар Шооча Шойоаана Сат, Евдокия Чүдүймааевна Ондар олар, чаа арганы ниңгээдип ап тура, багай эвес түңнелдерлиг болган.

Ш. Саттың төрүүр кодантынга 312 баш хой турган. Ооң иштинде төрүүр хой 291 баш. 100 хойга онаапштыр 85 хураганны онча-менди камгалап алыр хүлээлгезин херек кырында малчын 92 хураганны онча-менди доруктурган. Малчын Р. Ондар ону 101 башка боттандырган.

Ог-бүле керээзи-биле ажылдаан ийи малчынның дук дужаар талазы-биле көргүзүглери база бедик болган. Бүдүрген продукцияның бот-үнези совхозтуң ниити көргүзүүнден оранчок эвээш боор турар.

Малчыннар бо бүгүнү өөренип көргеш, он ийиги беш чылдың ийиги чылында оон-даа эки түңнелдерлиг болурунга улуг бүзүрелдиг ажылдап турар.

С. ООРЖАК.

БИР ДЕМ-БИЛЕ

«Бай-Тал» совхозтуң малчыннары ог-бүле керээзи ёзугаар тускай звеноларны тургускаш ажылдаарга ажыктыг деп чүвени угаап билгеш, бо чаа арга-биле ажылын эде тургусканнар.

Мурнуку чылдарда Хемчик-Бажы өшкү бригадазы күш-ажылчы көргүзүглер талазы-биле эң-не кудуку деңнелге турган болза, эрткен чылдан эгелээш бүгү талазы-биле оларның көргүзүү экижээн. Төрүүр өшкү кадарчылары Баавыл Парат, Малчын-оол Кочаа, анай кадарчылары Кадыр Сотпа олар малдан алыр продукцияның шыырын экижиткен.

Эрткен чылдың түңнели-биле бригаданың кежигүнү Вероника Баавыландың малчын ог-бүлези бир дугаар төрүүр дүгүш өшкүлерден чүс башка онаалтыр 80 анайны камгалап алган. Дүк планын чүс хуу, мал бажын камгалап алырының планын 98 хуу боттандырган. Малчын ог-бүле чедиишкиннерин улам көвүдедир сорулга-биле кыштагның үүрмек септелгезин боттарының күжү-биле кылып ап турар. Ол ышкаш бригаданың кежигүннери бот-боттарынга хөлчег ёзугаар шеф дузазын көргүзүп турар.

В. ИРГИТ.

КЫШ БЕРГЕ БОЛЗА-ДАА

«О. Шынаа» совхозтуң төрүүр 10 муң ажыг хою Деспең болгаш Ак-Чыраа салбырларда кыштаглап турар. Бо хүннерге чедир оларның 3 муң ажыы оолдапкан. Хураганнар менди доругуп турар. Төрээн хойнуң деңгели эки. Сакманчыларны төрүүр хойлуг кодан бүрүзүнде четчелээн.

Эрткен чылдарга бодаарга, Таңды сынының мурнуу районнарынга хар эрте дүжүп, кыш эрте эгелээнинден малдың дүжүглары тастаар чорук көвүдээн. Совхозтуң дирекциязы, тускай эртемниглер хемчеглерни ап турар.

О. Шынаа ортумак школазының коллективи малчыннарга шеф дузазын доктаамал чедирип турар. Кыштаглаашкын эгелээнден бээр сурда хой-ниити организациялар, коллективтер мал ажылынга үжен ажыг шеф дузазын чедирген. Олардан эмнелге, ясли-сад, МТМ, автопарк коллективтери доктаамал идепкейлиг киржип турар.

Совхозтуң мал ажылдыглары кыштың берге байдалдары турза-даа, бүгү күштү мөөңнеп турган, ниитиниң малының кыштаглаашкынын организастыг эрттирер, малдың чаш төлүн чидирбес камгалап алыр, он ийиги беш чылдың ийиги чылының планныг онаалдаларын күүседир дээш тура-сорук-туг ажылдап турар.

С. АРТЫНА.

Тес-Хем район.

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизи

ШЫН ОРУК-БИЛЕ, ПАРТИЯНЫҢ УГЛАНЫ ЫШКЫНЫ-БИЛЕ

Февраль 25-те совет профэвилелдериниң сорулгаларын чугаалажып көөрүн делегаттар кежээки хуралга үргүлчүлээн.

Демократияны, улустуң социалистиг бот-эргелелин улам хөгжүдер айтырыглар талазы-биле СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң шиитпирлери профэвилелдериниң организакчы ажыл-чорудулгазынга принципиалдыг ужур-дузалыг деп, № 18 «Мособлсельстрой» трестиң эргелекчизи **Н. И. Травкин**, Белоруссияның профэвилелдериниң республика чөвүлелиниң даргазы **В. И. Гончарик**, Молдавияның профэвилелдериниң республика чөвүлелиниң даргазы **Г. И. Еремей**, чурт үлетпүрүнүң болгаш коммунал-амыдырал хандырылга бүдүрүлгелериниң ажылчыннарының профэвилелиниң ТК-зының даргазы **Г. П. Сорокина** боттарының саналдарынга демдеглээннер.

Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжышкынының) дугайында Хоойлунуң төлевилели база онче угланган. Төлевилелдиң чүүлдери ажылчы чоннуң сеткил-хөөнүнге болгаш бодалдарынга дүгжүп турар деп, ораторлар демдеглээннер. Ынчалза-даа ол арай-ла ниити хевирлиг, бүдүрүлгелерниң эргелеп башкарылга болгаш планнаашкын талазы-биле чамдык тодаргай эргелерин четче айытпаан.

Профэвилел органнарының нарын механизмы чыдып калган арга-методтардан оожум хосталып турары съездиге дүвүренчиг байдал-биле демдеглеттинген. Чижээлээрге, ВЦСПС-тиң угаадып шөөйдээн структуразынга өскерттиишкинниң кылыры саналдатынып турган. Аппарат чер-черде боол турар эгелекчи саналдарга дыңнангыр болур ужурлуг. Чуртта күш-ажылчы коллективтериниң муң-муң чөвүлелдери ажылдап турар. Оларның ужур барымдаалаан организацияларапарбазынче сагыш салыр херек. Мандаа хамаарыштыр мынчага чедир ындыг чөвүлел дугайында саавырны ажылдап кылбаан ВЦСПС-тиң туружу элдептиг.

Мандат комиссиязының илеткелин ооң даргазы, ВЦСПС-тиң секретары В. П. Проворотов кылган.

Социалистиг чарышты организастаарында ёзу барымдаалаар болгаш чаңгыс аайлажы берген чоруктан канчап уштунарыл? Аңаа чаартыкчы чорукту болгаш ёзулуг чогаадыкчы утканы кандыг янзылыг киирерил? Ол дугайын Ленинградтың профэвилелдериниң область чөвүлелиниң даргазы **В. И. Коржов**, Калининде ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг хөвеңсаазын комбинадының аргыкчызы, профбюлчөвүлелдиң хой-ниити эгези-биле секретары **В. А. Колосова**, Татарияның профэвилелдериниң область чөвүлелиниң даргазы **Г. С. Баштанюк**, Ставрополь крайның агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларының Ипатов профэвилел районунуң даргазы **В. И. Авдеев** чугаалааннар.

Эде тургустунуушкунуң салым-чолу дээш профэвилел кежигүнү бүрүзү харыысалгалыг деп ораторлар чугаалаан. Кижилерниң энергиязы болгаш уран мергежили саазын ажылынга, хуралдаашкынга, күш-ажылчы чорудулгаларның багай организастаашкынынга чардыкпайн, ажыл-херекти экижидеринче угланган турарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар херек. Мурнакчыларның, эки коллективтериниң дуржулгазын идепкейлиг нептередири профэвилелдериниң доктаамал сагыш салыр чүүлү болур ужурлуг.

Ажылчы чоннуң дүрүм ёзугаар эргелерин болгаш эрге-ажыктарын камгалаарынга турушпушаан, профэвилелдери боттарының хүн бүрүдеги ажыл-чорудулгазынга бүдүрүлге сорулгаларын шиитпирлээри социал адырның хөгжүлдезинден аңгылатпайн бээрин болдурбас дээш бүгү чүүлдерин кылыр ужурлуг. Ол дугайын «Карагандауголь» бүдүрүлге каттыжышкынының Октябрь революциязының 50 чылы аттыг шахтазында проходчиктер бригадири **Д. А. Акошкаров**, Томск областа В. И. Ленин аттыг совхозтуң машина-биле инек саар оператору **Т. П. Скоробогатых**, адырлар аразының «Карак микрохирургиязы» эртем-техниктиг комплекизиниң чиңгине директору **С. Н. Федоров**, Грузияның профэвилелдериниң республика чөвүлелиниң даргазы **В. М. Сирадзе** онзалап чугаалааннар.

Профэвилелдериниң социал айтырыгларже сагыш салыышкыны улус депутаттарының чер-чер Советтериниң ындыг сорулгалары-биле дүгжүп турары билдингир. Ийи болгаш үш хөлчегже шилчиишкин-биле чергелештир тургустунуп келген айтырыгларны чүгле ниити күжениишкин-биле шиитпирлеп болур.

Ажылчы чоннуң дыштанылгазынче, санаторий эмнелгезин организастаарынче кошкак кичээнгей салып турар ажыл-агый удуртукчуларының болгаш профэвилел комитеттериниң адрезинге шыңгыы шүгүмчүлел болган. Аңаа хамаарыштыр «курсовка»-биле чорудары дыштанырынга-даа, экиндиринге-даа чогуур байдалдарны тургуспайн турар деп саналдар болган. Ынчангаш чамдык профэвилел ажылдакчыларының ындыг «курсовкалар»-биле эмнедип чорудуп турар болза эки, ынчан олар ажылчыннарга ону сүмелевес апаарлар деп санал салга хөглүг шимээнни үндүргени таварылга эвес.

Бистиң кадык камгалалыыстың эде тургустунуушкуну профэвилелдериниң идепкейлиг киржилгезин негеп турар.

Профэвилел организацияларының бот-тускайлаң чоруун бедидерин үе негеп келген деп ораторлар демдеглээн. Амгы үеде оларның ажылы хой санныг инструкциялар-биле эмин эртир төпчүттүнген.

Эртем-техниктиг депшилге — бистиң ниитилелдивистиң эде тургустунуушкунунуң темпилериниң кол дүргедедикчилериниң бирээзи. Съездиниң делегаттары ол дугайын саналдарынга демдеглээннер. Адыр бүрүзүнге, бүдүрүлге бүрүзүнге, ажылдаар чер бүрүзүнге ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыг чоруун канчаар бедидериниң дугайында бот-шүгүмчүлелдиг сонуургалдыг чугаа үргүлчүлеп турар. Ооң дугайын, чижээ, Москваның бажың тудуунуң бир дугаар комбинадының комплекстиг бригадазының удуртукчузу **В. Г. Борисов** профэвилелдериниң Тюмень обкомунуң даргазы, нефть болгаш газ үлетпүрүнүң ажылдакчыларының профэвилелиниң ТК-ның секретары **Н. К. Трифонов** чугаалаан.

Ажылчы чоннарның эртем-техниктиг чогаадылгазының хөгжүлдезинге саадлар чедирип болгу дег, чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның эрге-ажыктарын камгалап шыдавас хоойлужудулга актыларын ажылдап кылырын болгаш саналдап киирерин делегаттар чугаалааннар. Ында — ВЦСПС-тиң, адырлар аайы-биле профэвилелдериниң төп комитеттериниң, чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның Бүгү-эвилел ниитилелиниң болгаш эртем-техниктиг ниитилелдериниң Бүгү-эвилел чөвүлелиниң төп чөвүлелиниң чугула сорулгаларының бирээзи туруп турар.

М. С. Горбачевтуң съездиге чугаазында профэвилелдериниң ажыл-чорудулгазын идепкейжидериниң, эде тургустунуушкунга оларның ролюн бедидериниң, эде тургустунуушкунуң концепциязын боттандырарынга тодаргай программа илереттингенин делегаттарның саналдарынга демдеглээн. Партияның тодаратканы революстуг чаартылгаларның угланыышкынының шынныын ораторлар айтып турганнар.

Кубаның ажылчы чоннарының профтөвүнүң чиңгине секретары **Роберто Вейга Менендес**, Чехословакияда революсчу профэвилел шимчээшкининиң төп чөвүлелиниң даргазы **К. Гофман**, профессионалдар эвилелдериниң бүгү-польша чөпшээрелгезиниң даргазы **А. Медович**, Вьетнамның профэвилелдер федерациязының даргазы **Фам Тхе Зюет**, австри профэвилелдериниң каттыжышкынының даргазы **А. Бенья**, Конгонуң профэвилел конфедерациязының чиңгине секретары **Жан-Мишель Бокамба-Янгума** съездиге байыр чедирип, чүве чугаалааннар.

Дүргедеткен социал-экономиктиг хөгжүлдени сорулгазы кылдыр салып алган чурт даймырга сонуургал чок болур ужурлуг деп даштыкы аалчылар демдеглээннер. Ол тайбыңның мөңге чүткүлдүг күзеп турар болгаш ол дээш идепкейлиг демисежип турар. Мандаа холбаштыр даштыкы политика талазы-биле СЭКП-ниң удуртулгазының болгаш Совет күрүнениң чаа угаап бодаашкынын болгаш ооң мурнундаалдарынга демейлешпес туруштарын ораторлар демдеглээннер.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң байдалы, ооң төөгүлүг шиитпирлери профэвилелдериниң дээди шуулганының дискуссиялыг болурунга идиг берген деп аалчылар чугаалааннар. Ынчангаш профессионалдар эвилелдериниң ажыл-чорудулгазын үндезини-биле чаартырының эргежок чугулазын профэвилелдериниң съездизинге онаалап демдеглеп турары таварылга эвес.

Съезд ажылын үргүлчүлеп турар.

* * *

МОСКВА. ССРЭ-ниң профессионалдар эвилелдериниң XVIII съездизи бодунуң ажылын Кремльдиң Съездилер ордузунда үш хүн уламчылап турар. Эртенги хуралга делегаттар ВЦСПС-тиң болгаш Төп ревизия комиссиязының отчет илеткелдерин чугаалажырын уламчылаан.

Съездиниң ажылынга эштер П. Н. Демичев, А. П. Бирюкова, А. И. Лукьянов, В. П. Никонов олар киришкен.

(СЭТА).

МОСКВА. Февраль 25-те Кремльдиң Съездилер ордузунга ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизи ажылын уламчылаан.

ЧУРУКТА: хуралдаар залда. СЭТА-ның фотозу. (Чурукту фототелеграф-биле алган).

Барыын-Хемчик РАҮК удуртукчуларының кичээнгейинге

ӨЛГЕН ХУРАГАННАР, ӨЛ-ШЫК КАЖААЛАР

Барыын-Хемчик районда «Хемчик» совхозтуң ийи хойжу бригадазында 31 кодан хой, ооң иштинде төрүүр хойлуг 14 кодан бар.

Төрүвес коданнарда хойнуң деңгели амдызында шыырак болганындан азыралда киргени эвээш. Төрүүр хойнуң баш санын өстүрер дээш малчыннар кышкы үеде хойларны азырап, хайгааралга ап, таарыштыр хуваап, боттуг хемчеглерни алган.

Совхозтуң удуртукчуларының болгаш мал талазы-биле тускай эртемниглериниң тайылбырлап турары-биле алырга, малчын коданнарда бүгүде таарымчалыг байдалдар тургустунган. Ол бир талада шын. Малчын коданнарда мал чеми, суг, дус четчир болгаш арга-дуржулгалыг сакманчыларны быжыглаан. Районнуң херектекчилер ниитилелиниң автомагазини малчыннарга бараан чедирерин экижиткен. Ындыг болза-даа, хой оолдаашкынының харыысалгалыг үези бо хүннерде серемчилиг кошкадып болбас. Бо хүннерге чедир 3281 хире баш хой оолдаан-даа болза, барык шупту коданнарда хураганнар хорап турар. Баштайгы санаашкыннарның түңнели-биле алырга, 96 хураган өлген, 45 баш хой ара салган.

Чаш малдың баш санының хорап турарының чылдагаанын совхоз директору Э. С. Идам-Сюрюнден, бригадирлер Хирлигбей Сарыглар, Лидия Кара-Салдан болгаш чамдык хойжулардан айтырып сонуургадым. Халдавырлыг аарыглар кайы-даа коданнарда чок. Кажааларның иштиөл-шык болуп турарындан хураганнарның ижин-шөйтүдү аарыындан өлүп турары илереттинген. Ара салыр чоруктуң чылдагааны — кыш удур хойларының эки деңгилде албааны-да.

Ара салдынган, өлген хураганнарны районнуң мал аарыгларынга удур демисел чорудар станциязының лабораториязында аппарып дужааган. Ооң ажылдакчылары хураганнарның аарыгларын тодарадырын ай чыгы хуусаада саададып турар.

Өл-шык кажааларны курғаг тургузары-биле кандыг хемчеглерни алырының дугайында айтырыгга бригадирлер тодаргай харыы берип шыдаваанаар.

Тургустунган байдал совхозтуң кол зоотехниги А. А. Монгуштуң база кол мал эмчизи В. Э. Монгуштуң кайызын-даа дүвүредир ужурлуг.

Өл-шыктың тывылган чылдагааны кажааларның агаар үндүрер, кирер черлерин орта кылбааныңда, ооветерин нарлыг чурум ёзугаар чыдыглаваанында.

Кажаа иштинче кире бээрге, дээвирлерин өгжегер кылын хыраа шыпкан, хойларны киириптерге, кажаа иштичылаащ, чунар-бажың дег дамдылап эгелээр. Ынчангаш кажааның хөлүн эрттир чылыглаар ажылы чок. Кажаа иштин аштап, курғаг өдек болгаш өске-даа дожеп болгу дег чүүлдерни чадып, дарый хемчег албас болза, улуг хойларының-даа деңгели баксырап болур.

Хойжу кодан бүрүзүн шефке ап, суурнуң агитквартираларынга, күш-ажылчы организацияларга быжыглап, коммунистерни, кодээ Советтиң депутаттарын бо ажылга кирипштирер, ол ышкаш улусчу контролёрларның рейдилерин организастаары чугула.

Район болгаш совхоз төптеринден келген даргалар хойжуларның ажыл ижи-биле ханы таныштпас, кажаалар иштинче кирбес, бөлүк аалкодан аайы-биле лекция, беседаны кылып бербес, буухаа далаш чоргулаарларын малчыннар чугаалап турар.

«Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хая салбырының хойжу бригадазы эрткен чылын 100 хойга онаалтыр 92 хураганны, хой бүрүзүнден 2,7 кг дүктү ап, баш санын менди камгалаар планын ажыр күүсеткен.

Ам бо чылын мында байдал берге. Февраль айның бо хүннеринге чедир 61 хой ара салган, 42 хураган өлген. Владимир Сергештейниң коданында төрээн 101 хойдан 58 хураган ара салдынган болгаш өлген. Данзычы-оол Ооржактан 15, Борбак-оол Хомушкудан 10, Күске Ооржактан 6 хураган хораан.

Совхозта партком секретары К. Монгуш директор-биле кады малчыннарның хуралын барып эрттирген, дежурныйлаашкынны тургузар, хойнуң суггарылгазын болгаш чемгерилгезин экижидер талазы-биле немелде хемчеглерни алырын дугурушкан. Ындыг турбуже, малдың чаш төлүнүң чидирин уламчылап турар.

Агаар-бойдус таарымчалыг, мал чеми, суггат-биле хандырылга багай эвес. Тургузу азыралда турар хой эвээш.

Чылдагааны чүдел? Бо айтырыгга салбыр эргелекчизи Чакын Салчак, бригадир Владимир Монгуш дорт харыы берип шыдавайн турар. Бригадада ам-даа 1417 хой төрүүр. Бо байдал моон соңгаар уламчылаар болза, хой мал төлүн ышканып, улуг когаралга таваржып болур.

Районнуң мал аарыгларынга удур демисел чорудар станциязының Бижиктиг-Хая девискээринде төлээзи Н. Гондинден, совхозтуң мал эмчилери Т. Анайдан, М. Монгуштан аарыгларны дарый тодарадыры негеттинип турар. Совхозтуң кол зоотехниги У. Д. Монгуштуң талазындан бригаданың кодан бүрүзүнде байдалды шыңгыы контрольга алыры чугула.

Мал кыштаглаашкынының чымыштыг берге үезинде автомагазин бригадаже барбайн турар. Ол дээш район баштаар черинин удуртукчулары Владимир Ооржак биле Нина Устиновадан шыңгыызы-биле айтырар үе келген.

А. ХЕРТЕК,
«Шынның» корр.

ЧУРУКТА: Кызылдың пассажирлер АТБ-ның чолаачылары Владимир Войтенко биле Анатолий Оюн хоорайның ажылчы чонун аргыштырарынга кызымак үлүүн киирип турарлар.

Владимир Тимофеевич Кызылдың пассажирлер автобүдүрүлгезинге он беш чыл ажылдап турар. Аныяк чолаачыларны доктаамал ажылдадып, чолаачылаарынга чаңчыктырып өөредип, дагдыныкчы хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип келген.

Ол АТБ-де беш чыл ажылдап турар аныяк чолаачы Анатолий Оюн ооң ажылга өөреткен өөреникчилериниң бирээзи-дир. Олар чаңгыс бригадада чолаачылап, бир дугаарлыг маршрут-биле чоруп, чонну аргыштырып турарлар. Чолаачыларның кайызы-даа Улуг Октябрьның чеден чылынга алдар болдурган социалистиг чарышка идепкейлиг киржип турарлар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Улусчу контроль

№ 2 (154). февраль. 1987 ч.

КОМИТЕТТЕРДЕ

ЭРЗИН

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур хемчеглерни боттандырар талазы-биле ажылдың Эрзинниң чуртталга-коммунал ажыл-агыйының бүдүрүлге эргелелинде канчаар чорупп турарын улусчу контролёрлар хынап көргеш, ол ажыл мында эрецгей, кескү түңнел чок чорупп турарын демдеглээн.

Коллективте ам-даа бар боор турар арагачыларга, арагалаашкын хайы-биле ажыл үерлерге хамаарыштыр хоойлунуң болгаш хөй-ниитиниң савал-оваланыың күжүн, бүрүү шавышкыкын администрация ажыглавайн, бак чаңнын читпейн турарының чылдагаанын шинчилевейн турар. Эрткен чылын эргелелдиң ажылчыннарындан чеди кижи вон-риктер сергедир черге хонгааннар. Чолаачы Э. О. Кыргыс эзирип алгаш, автомобиль башкарып чорупп турда, КАИ ажылдакчылары туткан. Чунар-бажың ажылчыны М. Б. Конгар дээрзи эзиртир суксунну боду белеткеп кылып турганы дээш шииттирген. Ооң-биле кады эргелелдиң ажыл-агый эргелекчизи Б. Т-Б. Дылбаа, сантехник С. Д. Маады база кады эзирип алгаш ажылындан чардыгып турганнар.

Арагалаашкын-биле эптеш чок демисел шагда-ла калбарган турда, коллективке коскуу-биле арагалап чорупп турган улуска хамаарыштыр эргелелдиң удуртукчу ажылдакчылары кандыг-даа хемчег албаан: оларның шаңналдарын-даа казываан, өлчеглиг шөлээлерин-даа кызырбаан. Байгы-ла хемчег чүл дээрге — оларны профэвилел хуралынга дыңнагылааны болган. Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур ап чорудар хемчеглерниң комплекстиг планы эргелелде ажылдал кылдынмаан.

Партия болгаш чазактың тускай доктаал, шиитпирин күүседир талазы-биле эргелелдиң начальниги М. С. Балдандың хемчег албааның комитет хуралы демдеглээш, боттуг хемчеглерни ап этерин оон шыңгыызы-биле негээн.

САРЫГ-СЕП

Кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезин сайзырадырының херээнге специалистерниң ролюнуң болгаш хууда киржилгезиниң дугайында айтырыгны Каа-Хем районнуң улусчу контроль комитеди «Бурунгаар» совхозка өөренип көрген. Ажыл-агый эрткен чылын продукция бүдүрерин аазэн кевүдеткен, тараа, ногаа, картофельдан күрүнеге садарының планнарын ажыр күүсеткен-даа болза, мал ажылының чамдык планнары күүсеттинмээн. Дук, сүт бүдүрериниң пландары чүгле 80—90 хуу күүсеттинген.

Совхозта специалистер долузу-биле четчелеттинген, оларның ниити саны 25 кижи боор турар, ынчалза-даа оларның чаңгызының-даа хууда чогаадыкчы планы чок болган. Специалистерниң хөй кезии бот-идепкей чок, ажылдың перспективтиг угланыышкынга, тодаргай сорулгага чагырттайн, хүн бүрүнүң агар ажылының аайы-биле, чүгле айтышкыннар күүседикчилери боор чорудуп турар. Кол специалистер ажыл-агыйның адырларының удуртулгазын холга быжыы-биле албайн, бот-харыысалгазын бедиптейн турар. Совхозтуң директору Б. И. Хертек олардан негелдени суларадкан, эде тургустунуушкун талазы-биле оларны уштап-баштавайн турар. Ыландыя кол зоотехник С. К. Монгуш биле кол мал эмчизи К. К. Хертектиң ажылында четпестер хөй, малдың баш саны, продуктулуг чоруу өспейн, харын-даа кудулап турары, оларны дувуретпейн турар. Олар эрге-дужаалын соора ажыглап, ажыл шагы үзер, арагалаар чоруктарны болдуруп турганнар.

Ажыл-херекти эде тургустунуушкунунуң негелделеринге дүүштүр чорутпайн турары дээш совхоз директору Б. И. Хертекти, кол агроном В. Т. Артынаны, кол инженер К. С. Куулары, специалистер С. К. Монгушту, К. К. Хертекти район комитеди доңгуткан. С. К. Монгуш биле К. К. Хертектиң бир-бир айларда алыр шалыңнарын тыртары база шиитпирлээн.

ТЭЭЛИ

Сүт бүдүрерин көвүдедириниң, ооң шынарын бедидериниң хемчеглерин канчаар боттандырып турарын хынаары-биле «Тээли» совхозтуң улусчу контролёрлары «Комсомолчу прожектор» штабының киржилгези-биле Ээр-Хавак сүт-бараан фермазынга рейд чоруткан. Ферманың көргүзүглерин эрткен чылдың ол-ла үедеги көргүзүглери-биле деңнеп көөрге, сүт бүдүрери, ооң үскүрү, сорттуу бедип турар. Ынчалза-даа чедиишкин шоолуг эвес. Ферманың көргүзүглерин улам бедидеринге шаптык болуп турар чылдагааннарны рейд кежигүннери тодарадып, оларның дугайын район комитединге илеткээн. Фермада саан коданының чартыын кандыг-даа механизация чок кажаада тудуп турар. Кажаалар ол-шык. Тарып боозадылганы эрткен чылын кошкак организастаанының түңнелинде саар инектер саны чыл эгезинде аазэн кызырылган. Саанчы бүрүзүнүң сагган сүдүнүң шынарын хүн бүрүде хынавайн турар, контроль сааль-далар эзэш чоруттунуп турар. Сүт лабораториязының дериг-херекселди четче-даа болза, ону ажыглаары ховар. Сагган сүттүң шынары дээш немелде төлевир санаттынмайн турар. Бо бүгү четпестерниң талазы-биле совхозтуң, ферманың удуртукчулары-биле чугаа район комитединиң хуралынга болган.

Инектерни тарып боозадырынга болдурганы хажыдышкын, сүттүң шынарын бедидериниң хемчеглерин долу боттандырбайн турары дээш ферманың зоотехниги Л. С. Монгушту комитет доңгуткан, ферма эргелекчизи А. Ч. Хертекти сагындырган. Чугаалашкан айтырыг талазы чогуур хемчеглерни алырын совхоз директору С. С. Хертек комитетке аазаан.

Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединде

НОГАА БҮДҮРЕРИН КӨВҮДЕДИР

Кызыл районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының «Кызыл» совхозунга (мурнунда чылыдылгалыг ногаа комбинады турган) ногаа бүдүрүлгезиниң, ону кежээлер ёзугаар садыг организацияларынга дужаарының пландарының күүсеттиниин турарының талазы-биле хыналда чорудтунган. Совхоз сөөлгү үш чылдың иштинде — 30 муң дөрбелчин метр шөлдүг чылыдылгалыг комплекс долузу-биле ажыглалга кире бергениниңден бээр — ногааның дүжүттүүн бедидип, ону бүдүрериниң болгаш күрүнеге садарының пландарын ниитизи-биле ажыр күүседип турар апарган. Ол үш чылда ногаа дүжүдү бир дөрбелчин метрден-не 7,2 килограмм тургандан 16,7 килограмм чедир өскен, а эрткен чылын бүгү шөлден 5002 центнер ногаа алдынган, ооң 4991 центнерин күрүнеге саткан. Ол дээрге пландан 19 хуу, а бурунгу чылдыңындан 28 хуу хөй боор турар.

Совхозтуң бүдүрүп турары ногааларының ассортиментизинин 75 хуузун огурец, 22 хуузун помидор ээлеп турар. Бо ийи кол ногаа дүжүдү март айдан декабрь айга чедир алдынып турар. Кышкы үеде чаңгыс-ла алдынып турар ногаа —көк кулча ниити дүжүттүң 2 хире хуузун ээлеп турар. Часкы үеде эртежик ногаа аймаандан салат өстүрерин шенеп, укроп, морковь, перец чижектиг ногааларны моон соңгаар өстүрерин көрдүнүп турар.

Садыг болгаш хөй-ниитиниң чемненилге черлеринге кежээлер ёзугаар ногаа дужаарының планы ниитизи-биле эрткен чылын ажыр күүсеттинген, ынчалза-даа ассортимент болгаш кежээлиг организацияларның аайы-биле ап көөрге, долу күүселде чок. Кызыл райпозунга, Хову-Аксының холушкак бараан-нар садыынга, «Тыва суг тудуг» трестиң ажылчын хандырылга килдизинге, Абаканның шериг садыынга огурец, помидор кежээлерде айыттынган хемчээлинге чедир дужааттынмаан. Сөөлгү ийи организацияга көк кулча дужаарының кежээзи шуут күүсеттинмээн. Кызылдың аъш-чем садыынга, Кызыл районнуң холушкак бараан-нар садыынга, столоваялар болгаш ресторааннар трезинге көк кулча дужаарының пландары кежээлерде айыттынгаанындан чүгле 33-36 хуу күүсеттинген. Ооң-биле чергелештир көк кулча өстүрерин хожудап турар. Совхоз эрткен чылын 100 центнер көк кулча өстүрүп, садар турган, чүгле 32 центнерин өстүрген. Хожудаашкынның чылдагааны — көк кулча үндүрүп алыры-биле олуртур согуна бажының чок боор турарында. Черге олуртур согуна бажын совхоз Садыг министерствозунуң ногаа баазазындан удур садып ап турар. Ол согуна аңаа үргүлчү чытпас, ой-шаанда алдынмас, шынар талазы-биле чогуур негелдеге дүүшпес. Ооң ужурунда көк кулча өстүрүлгезин үениң-даа, дүжүдүнүң хемчээлиниң-даа аайы-биле деcки эвес, чамдыкта чедишпес, чамдыкта эндерээн бээр, харын садып саарары бергедей бээр, шынары баксыраар боор турар. Олуртур материалды (согуна бажын) чаңгыс аай четчири-биле эккеп алыр дээрге, ону шыгжаар чер чок.

Чылыдылгалыг комплекс 1983 чылда долу ажыглалга кирип турда, аңаа ажыглаттынар машина-трактор аймаан ажаап-тежээр, сугар гараж, мастерская тудтунмаан турган. Ол оран-савалы дараазында чылын тударын кордунген. А 1984 чылда тудугнуң чүгле тавааан салып эгелээн, ооң соонда ол соксаан, -мынчага чедир акшаландырыышкын чок. Демги оран-сава чок техниканы 100 тонна согуна шыгжаар болгаш рассада олуртур херзин чемиҗи белеткээр ужурлуг черде тургузуп каан. Өскээр чугаалаарга, ногаа өстүрериниң технологиязындан ийи чугула кезек казыттынып калган, олар гараж биле септелге мастерскаязы апарган. Ынчангаш совхоз көк кулча болгаш рассада өстүрер материалдар-биле баш удур хандырылга чок арткан, ынчыг байдал ам-даа хевээр.

Чылыдылгалыг комплекстиң төлевилелинде айыткан күчүзүн долу шиңгээдип алырының —дөрбелчин метр бүрүзүндең 30 кг, ниити шөлден 900 тонна ногаа алырының хуусаазы эртип турар. Ол көргүзүглерни херек кырында чедип аары, оода төлевилелде айыткан дүжүттүң үштүң ийизи хирезин алыры белен эвес. Дузалал оран-сава чогундан аңгыда база бир кол бергедээшкин — комплекстиң чылыдылга хандырылгазында четпестер боор турар. Чылыдылга системазының берип турар чылыы агаарны болгаш херзинни чогуур температуразынга чедир чылдырыптар чедишпес. Чижээлээрге, чогуур микроклиматты тургузарынга комплекс шак-та-ла 3 гигакалорий чылыг чарыгдаар ужурлуг, а чарыгдап турары—1,3 гигакалорий. Өртээн төлеп каан чылыг долузу-биле алдынмайн, дедир чорув турар. Чылыдылга батареяларының ажыктыг шөлү эвээш. Комплексти ажыглалга кирип турда, ногаа өзүлдезинге таарымчалыг температураны агаарның шыгын контрольдаар, өйлээр автоматтыг система кылдынмаан болган. Ол системаның бир кезиин совхоз комплексти ажыглап турган, удур кылдырткан, а микроклиматты өйлээр ажыл хол-биле чоруттунар боор артпышаан. Ооң-биле чергелештир хөй санныг үрелишкиннер, эде кылыышкыннар чогуур микроклимат сагыырынга база шаптыктап турар.

Ындыг чергелиг берге дээшкиннер бар-даа болза, совхозтуң коллективи ногааның дүжүдүн бедидер дээш карак кызыл ажылдап, технологияны болбаазырангайжыдып, ооң инженерлиг хандырылгазын чоорту экижидип, агротехниктиг бүгү хемчеглерни ап чорудуп турар. Чыл бүрүде-ле херзин белеткели, үрезин болгаш чемиш чидиилге ажыглалы, культураларның аарыглары, хоралакчылары-биле демисел чорударының аргаларының шиңгээзи, ажыглалы экижип турар, ногаа ажыл-агыйында мурнакчы дуржулга база шиңчилеттинип, ажыглаттынып турар. Эрткен чылдан тура ногаа хоралакчыларынга удур биологтуг арга ажыглаттынып эгелээн.

Өске бүгү хемчеглер-биле чергелештир совхозтуң баштаар чери организас экономиктиг хемчеглерни база боттандырып турар. Ногаачыларның шупту 16 звенозу коллективтиг кежээ ёзугаар ажылдап, бүгү чарыгдалдар санажылгазын чек системазын ёзугаар чорудуп турар. Ооң түңнелинде совхоз сөөлгү үш чылда карылга чок ажылдаан, а 1984, 1986 чылдарда хөй эвес-даа бол орулганы алган.

Социал айтырыглар база шиитпирлеттинип турар. Чуртталга тудуу чорупп, аңгы үеде бажың алыр дээш улуг эвес ээлчег бар-даа болза, чуртталга шөлү. Ясли-сад чедишпезинден улуг бергедээшкиннер чок. Улустуң ажылдаар черинде чунар, арыглаар, хеп солуп, уштунар, шыгжаар черлер бар, душ, буфет ажылдап турар. Дузалал оран-сава чедишпезинден ажылдап турар улустуң дыштаныр, аштаныр чемненир чери чок, коллективтиң хуралын эрттирип тер хире делгем өрээл безин чок, бичии конторада инженер-техниктиг ажылдакчыларының олурар чери база чок.

Хыналданың түңнелдериниң талазы-биле совхозтуң, РАҮК-түң удуртукчуларын комитеттиң хуралынче чалаан, оларның тайылбырларын дыңнаан. Чылыдылга комплексизиниң инженерлиг хандырылгазын экижидери-биле немелде чылыдылга шугумнарын кылырының, чылыг чидириглерин эвээжедириниң хемчеглери алдынып, дузалал оран-сава тудуун уламчылаарының айтырыын дарый шиитпирлээриниң дугайында оларның медеглелдерин хүлээп алган.

АЖЫГЛАЛГА КИРЗЕ-ДАА

Кызыл хоорайга болгаш Улуг-Хем районга комитеттиң чорудкан хыналдазы тудуушкуну доозулган объекттерниң хүлээп алыышкынының үезинде улуг хажыдыышкыннарның болуп турарын илереткен. Ажыглалга кирер ужурлуг объектиниң техниктиг документациязын болгаш өске-даа материалдарын хынамчалыг өөренип көөрү-биле ону хүлээп алыр күркомиссияның бир ай бурунгаар тургузар дугайында негелде күүсеттинмейн турар. Хыналда үезинде мындыг комиссияларны хүлээп алыышкынны эгелээр ужурлуг хүнде тургузуп турганы илерээн.

Тудуг объектилерин ажыглалга хүлээп алырынга күркомиссияның харыысалга чок боор, чедир туттунмаан, ажылдың долу хемчээли чоруттунмаан объектилерни хүлээп ап турганының чаңгыс эвес фактызын хыналда илереткен. Шак ынчаар 1986 чылдың июль 1-де улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүскомунуң тургусканы хооркүүскомунуң даргазының оралакчызы А. Д. Монгуш даргалаан комиссия хоорайның 13 дугаар кварталынга 72 аал чурттаар № 7 бажыңны хүлээп алган. А херек кырында мында чедир кылдынмаан чүүлдер дыка хөй турган. Ол четпестерни ооң мурнунда-ла Тыва АССР-ниң Күртудуунуң комиссиязы илередип, «Тыва тудуг» тресске оларны чайладырын дааскан турган. Трест оларны чайладырының талазы-биле чүнү-даа кылбаан турбуже, күркомиссияның саналын ёзугаар бажыңны хүлээп алырының дугайында актыны хооркүүском бадылап каан. База-ла А. Д. Монгуштуң даргалааны комиссия 1986 чылдың декабрь 31-де хоорайның мурнуу микрорайонунда дыка хөй чүүлдери чедир кылдынмаан 16 аал чурттаар ийи бажыңны хүлээп алган. Республиканың Күртудуунуң удурланыышкынын ёзугаар ук шиитпирни-күш чок деп саназа-даа, бо чылдың январь 16-да бажыңнарны катап хүлээп алган, а аңаа четпестерни чайладыр талазы-биле ажылдар январь 23-ке чедир үргүлчүлээн. Хоорайның оң талакы эриинде шак-ла ындыг чедир кылдынмаан чүүлдерлиг № 5 болгаш № 8 бажыңнарны А. Д. Монгуштуң удуртуп турганы комиссиялар ажыглалга хүлээп алган.

Улуг-Хем район Совединиң күүскомунуң даргазының оралакчызы В. С. Коневтиң удурткан комиссия база-ла хүлээлгезинге харыысалга чок боор, 1986 чылдың декабрьда Чаа Шагаан-Арыг хоорайга 8 аал чурттаар ийи бажыңны хүлээп алган. Хана панельдерин эки эптевээн, сыксываан ол бажыңнарның чамдык өрээлдеринге даштыгаа сооктуң температуразы 15 градус соок турда, кадар 10—11 градустан бедии бедивес. А даштыгаа оон соой бээр болза, ол бажыңнарда чүү болуп турарын чугаалаан-даа херээ чок.

Ажыл-агый объектилериниң хүлээп алыышкынында база мындыг чүүлдер бар. Шак ынчаар бо чылдың январь айда Нефтепродуктүр-комунуң Тывада эргелелиниң начальниги Н. Ф. Ситниковтуң даргалааны комиссия 1601 муң рубль төлевилел өртектиг Шагаан-Арыг нефтебаазазын хүлээп алган. А мында көвүк-биле өрт өжүрер чүүлдер кудар савалар тургустунмаан. 1000 кубометр ишкир суг резервуарлары суг тутпас, ол төктүп каар, бетон шалалар чедир куттунмаан, ортке удур шиттер безин дериттинмээн турган. В. С. Коневтиң удурткан комиссия кооркүүскомнуң иштики херектер килдизиниң бажыңын ажыглалга хүлээп алган. Нормалыг үе ёзугаар 13 ай дургузунда туттунар ужурлуг ол бажыңны дөрт чыл ажыр тудуп келген. Ындыг турбуже, дужаалда үезинде дыка хөй чүүлдер чедир кылдынмаан болган: өртке удур болгаш камгалал сигнализациязы кылдынмаан, телефон шугуму шөйдүнмээн, чылыдылга системазындан суг төктүп турар болгаш девискээри чаагайжыттынмаан.

Чедир туттунмаан объектилерни ажыглалга кииреринииң дугайында актыларга санэпидстанцияның, өрттен камгалал органнарының болгаш төлевилел организацияларының төлээлекчилери боттарының холунун үжүүн кандыг-даа удурланыышкын чок салып турганнар.

Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң хуралынга үстүнде айыттынган А. Д. Монгуш, В. С. Конев, Н. Ф. Ситников оларны, республиканың санэпидстанциязының кол эмчизи Ю. П. Бахаев, «Красноярскгражданпроект» институттуң Тывада филиалының директору А. К. Хараев болгаш өскелерни-даа чалап, айыттынган четпестер дээш шыңгыызы-биле айтырып, моон соңгаар ындыг чүүлдерни болдурбазын негээн.

ЧУРУКТА: Элегес-Аксында тудуг каналары кылыр заводта шуракчы ажылчын Наталья Аракчаа планныг даалгаларны күүседиринге күш-ажылчы үлүүн киирип турар. Ол түүйбу хептээр дериглге чаңында ажылдап турар.

Чайлыг үелеринде ол улусчу контроль бөлүүнүң ажылынга киржип, продукцияның шынарын улам экижидеринче сагыш салып келген. Бо чылдың январының болгаш февральдың сөөлгү хүннеринге чедир ооң бригадазы эки шынарлыг продукцияны бүдүрүп үндүрген.

Кызыл хоорайның 3 дугаарлыг столовазында Людмила Евгеньевна Тотмяниңга удурткан улусчу контроль бөлүү чамдык ажылдарны кылып чорудуп турар. Ында контролёрлар буфеттиң ажылын хынап турар. Ол ышкаш столоваяның ажылында четпестерни илередип, ону дарый чайладып алырын чедип ап келген.

Аъш-чем дажыглаар транспорттуң шыы ажыглалын база хайгаарап, ажылдың бүдүрүкчүлүүнче сагыш салып турарлар. Садыг баазазындан киирип турар продукцияның шынарын база хынаарлар.

ЧУРУКТА: (солагай талазында) столоваяның контроль бөлүүнүң удуртукчузу Людмила Тотмянина.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ЧОЛААЧЫЛАР ЧОГУ ОЛ БЕ?

Бистиң «Кызыл тук» совхозта машина-балгатты башкарып, үр үеде ажылдап турар чолаачылар хөй. Чүък сөөртүр болгаш чиик машиналарның саны барык 50 чедип турар. Ынай-бээр чорук чораан, ажыл-херек бүдүрген улус сөөртүр 2 автобус база бар. Бо бүгү чүүлдер бар-даа болза, бистиң Сагылыда аргыжар транспорт айтырыы сөөлгү үеде бергедеп турар. Ук автобустарны алганывыстан бээр ындыг-ла үр болбаан. «КАВЗ-685» маркалыг автобузувус ам шуут аргажок болган: кижилер олурар сандайлары үрелик-чаазык, оларның чамдыызын адыргылап аппарган. Автобуста чаңгыс-даа бүдүн соңга артпаан. Ынчангаш ооң-биле ырак чер чедери берге боорга, суурнуң иштинге олбо чорук кылыр азы чоок малчыннарже специалистер сөөртүр кылдыр кылып каан. Ийи-чаңгыс чадаглааныысыта «думчукка тулганда, бызаа сугжу» дээн ышкаш ажыныадыр үрүп турар соокта-даа аңаа олурар ужурга бо-ла таваржыр-дыр бис. Шак ынчаар малчыннарже үнүп, шефтеп-даа турдувус.

Ам ийиги автобузувустуң дугайында кысказы-биле чугаалаарга, ол чаа техника аңаа «делгелгеде» турар чүве-ле болгай. Район төвүнче кирер дээн улус орбак-сандар брезент-биле шып каан чүък машиналарынга олурупкаш, кыштадыр чорупп келдивис. «Хай кырынга хай улажыр» дээн ышкаш, самолёт база күстен тура орта ушпаан, бир неделяда чаңгыс катап ужуп көөр болза, аңаа олурупкаш, Хандагайты чедип, уруг-дарыын эмчиледир дээн азы кандыг-бир херек бүдүрүп алыр дээн кижилер мурнун былааажып чүткүүр. Оларның чүгле шыдалдыглары-ла аңаа олурар апарган.

Үстүнде чугаалааным чаа автобусту ажыглаарының дугайында айтырыгны чурттакчы чон көдүрүп, сонуургап турар-даа болза, совхозтуң удуртулгазы чонунуң дээн өөренип, ону шиитпирлээр талазы-биле хемчег албайн турар.

— Чаа автобусту ажыглаар дээривиске ону башкарар эргелиг (категориялыг) чолаачы бисте чок, ону мунуп турган чолаачы ам пенсиялай берген-не болгай — деп, совхозтуң кол инженери харыылаар.

Автобустарның ажылын сегидип, ол айтырыгны черле дарый шиитпирлээр үе келбээн чоор бе?

Н. ШАРАТАЙ.

Сагылы суур.

КАМАЗ-ТАРНЫҢ АЖААЛДАЗЫ, АЖЫГЛАЛЫ ЧЕТПЕС

Республиканың автотранспорт бүдүрүлгелеринде хөй чүък чүдүрер, бедик бүдүрүкчүлүг КамАЗ маркалыг автомашиналар чылдан чылче көвүдеп, оларның ниити автопаркка деңзигүүрү улам улгадып турар. Ынчалзажок хынга хөй автобүдүрүлгелерде болгаш автобаазаларда ол күчүлүг техниканың ажаалда-хайгааралы, ажыглалы негелделерге дүүшпес боор турар. КамАЗ маркалыг машиналарлыг автобүдүрүлгелерге хыналдаларның түңнелдериниң алган көөрге, оларның ажыглалының курлавырлары чедир ажыглаттынмайн, чүък сөөртүлгезинге бүдүрүкчүлүү чавыс, дыка хөй кезиинде оларның техниктиг ажаалдаазы, септелгези чогуур баазаның чедишпезинден багай боор турар.

«Кызыл агроүлетпүртранс» тын № 3 бүдүрүлгези чүък сөөртүлгезиниң планын эрткен чылын 128,7 хуу, ооң иштинде дизель шимчедикчилиг автомобильдер-биле — 125,2 хуу күүсеткен-даа болза, ооң 140 автомобильдери чыл дургузунда 14432 хүнну ажылдавайн эрттирген. Азы автомобиль бүрүзү бүдүн чылда 103 хүн ажылдаваан, автопарктың ажыглал коэффициентизи планнаттынганын ёзугаар 0.42 болур тура, 0,37 болган. Ол автобүдүрүлгеге хыналда үезинде 77 автомобиль азы ниити парктың 74 хуузу ажылче үнмээн, ажыглал коэффициентизи чүгле 0,26 болган. Оларның 15-и агар болгаш капитал септелгеде кирген. 16-зы септелгеже кирер ээлчээн манап турар, 25-и 1983—1984 чылдан бээр артык кезектер чедишпес деп чылдагаан-биле аңаа турар. Оларның чамдыызы шуут үндүр бижиир кылдыр тоймаглаттынган. Ол 25 автомашинаның чаңгызын-даа чурум ёзугаар кадагалалга тургуспаан болгаш дыка хөйүнүң радиаторларын, сандайларын, эжиктерин, кывар чүүл кудар саваларын, шимчедикчилерин, генераторларын, шилдерин өске-даа дериг-херекселдерин эңгейтир уштуп аппаргылаан. Оларның чүгле 4-үнде 12078 рубль түңнүг кезектер болгаш дериглер чок болган.

Бо бүдүрүлгениң бүдүрүлге баазазы КамАЗ маркалыг автомобильдерни ажыглаарынга, ажаап, септээринге шуут таарышпас. Кышкы үеде чүгле 26 машинаны чылыг черге тургузуп болур. Септелге черлериниң кызыы, улуг эвес боор турарындан септелгеге кирерин манап, машиналар даштыгаа үр турар.

Ооң-биле чергелештир септелгеде хаара туттунган ажылчыннарның күш-ажылын организастааны сула, оларның ажылын техниктиг негелделерге чедир тургузар дээш кым-даа сагыш салбайн келген. Септелге черлери септелгени шынарлыг кылырынга чогуур дериг-херекселдер, инструментилер-биле хандыртынмаан. Чижээ, шимчедикчилериниң блок баштарын, шатунь тудуштурулгаларын кожуп турар, зэриилдерни тускай хемчээр техниканың дузазы-биле дыңнадар тура, кандыг-даа хемчээшкин чок ка шаа-биле зэрип каар. База ол ышкаш № 1, 2 техниктиг ажаалдалар шынар чок, долу эвес хемчээлге кылдынып турары илерээн. Тормоз системазының, клапаннарның таарыштырылгазы болгаш өске-даа ажылдар чедир кылдынмас. Чамдык тавырылгаларда артык кезектер складта бар-даа тавырылгаларда үрелген кезектерни солувас, ол олчаан ооң-биле ажылдап чоруур. Бо бүгү чылдагааннарының хараазы-биле КамАЗ-тарның ажыглал хуусаазы кызырлып, эрте-ле үндүр бижиттиниери, тургузуп каантары үнүп турар.

Автомобильдерниң дыка хойунде соодар суук чүүл кылдыр сугну кудуп, техниктиг ажаалда хуусааларын сагывайн турар. Ажаалда кылдырар демдеглелдерде хуусаалары, эрткен оруу демдеглеттинмейн келген. Автомобильдерниң хууда карточкаларында кезектерин болгаш агрегаттарны солааның, техниктиг база сезоннуг ажаалда кылганын айытпайн турар.

Артык кезектерниң солчулга фондузу ол бүдүрүлгеде кандыг-даа учёт чогундан шуут чедишпестээн. А КамАЗ автотөвүнүң бергенин ёзугаар олар четчир турган, ынчалзажок хыналда үезинде 7 шимчедикчиниң чаңгызы-даа чок, а ол ышкаш солчулга фондузунуң ниитизи-биле 8550 рубль түңнүг артык кезектери чок болган.

«Тыва автотранс» каттыжыышкынының Чадаана АТБ-зинде КамАЗ маркалыг 19 автомобильдерниң 30 ажыг хуузу доктаамал ажылдавайн турар. Автопарктың техниктиг белениниң коэффициентизи чыл дургузунда 0,68 болган, ол хирезинде артык кезектерге нормазы 16,3 муң рубль турда, 21,8 муң рубльдиң артык кезектерин чарыгдаан. Ол ышкаш артык кезектерниң солчулга фондузундан 5170 ажыг рубльдиң кезектери учёт чогундан кайда барганы билдинмес.

АТБ-ниң септелге баазазы КамАЗ марканың машиналарын ажаап, септээринге бичин-даа таарыштынмаан, чогуур инструментилер чедишпес. Автомобильдерниң техниктиг ажаалдага тургузарының графиктери сагыттынмас, чаар-үзээр материалдар чедишпес, чок таварылгалар хоорар эвес. Ол бүдүрүлгеде КамАЗ машиналарының ажылалының негелделерге дүүшпес чорууундан эрте үндүр бижиир таварылгалар кайы хөй. 1980, 1981 чылдарда үндүрген ийи КамАЗ маркалыг машинаны бирээзи 75867 километр эрткенде 1982 чылдың ноябрьда, өскезин 63146 километр эрткенде 1984 чылдың мартта үндүр бижээни канчап-даа таарышпас. Ол автомашиналарны чүгле 330 муң километрни эрткен соонда үндүр бижип болурун автобүдүрүлгелериниң удуртукчулары билир ужурлуг.

Оон аңгыда Чадаана АТБ-зиниң удуртулгазы бүдүрүлге культуразын сагыыр, арыг шевериң, температура режимин тургузар, чептенчилерге, чолаачыларга ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар талазы-биле кончуг харыысалга чогуп көргүзүп турар. Бүдүрүлгениң чамдык цехтери шуут ажылдавас байдалдыг турда, септелгениң шынарының дугайында айтырыг тургузары берге. Ол ышкаш бедик мергежилдиг септекчи кадрларны белеткээр, ажылга быжыглаар талазы-биле ажыл чорувайн турарындан септелгениң шынары кончуг куду боор келген. Бо АТБ-ниң талазы-биле «Тыва автотранс» каттыжыышкынының талазындан чогуур дузаламчыны көргүзүп, хыналда-контрольду күштелдирери күзенчиг.

«Агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының № 1 автобаазазында КамАЗ маркалыг машиналар эвээш-даа болза, бо бүдүрүлгеде ол автомобильдерниң техниктиг ажаалдазынче болгаш ажыглалынче кичээнгей улуг боор турарын айтыры артык эвес.

Хынаттынган автобүдүрүлгелерде КамАЗ марканың машиналарының ажыглалы ниити негелделерге дүүшпейн турарын республиканың Улусчу контроль комитединге айыткан болгаш буруулуг кижилерге чогуур хемчеглерни онааган.

Н. КОЛОМЫСОВ,
республиканың Улусчу контроль комитединиң инспектору.

СЭКП ТК-ның январь (1987ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН БОЛГАШ ШЫНАР

Шынар талазы-биле бүгү-ниити өөредилгени органи-застап, шынар бөлүктерин тургузуп, шынар программа-зын чогаадып кылыр дугайында СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвү-лелиниң «Шынарны үндезини-биле экижидер талазы-би-ле хемчеглер дугайында» 1986 чылдың май 12-деги № 540 доктаалында айыт-кан. Бүдүрүлгеге бүрүзүнге техниктиг контроль киидис-терин тургускаш, кээп турар материалдарның шынарын хынаарын органызастаарын, шынарны бедидер дээш удуртукчуларның харыы-салгазын бедидерин ук док-таалда көрүп турар.

Партия болгаш чазактың бо доктаалы үнгенден бээр элээн үр үе эрткен. Ынчан-гаш Стандарттар болгаш хемчээр херекселдер талазы-биле күрхайгааралдың Тыва-да лабораториязы республи-каның Чурт үлетпүр минис-терствозунуң бүдүрүлгеле-ринде ук доктаалды канчаар боттандырып турарын хынап көрген. Түңнел чүнү көргүс-кенил?

Эргелеп башкарылганың бүгү звеноларында эде тур-густунуушкун чоруп, бүдү-рүлгелерниң ажыл-чорудул-газын үнелеп көөрүнүң кол барымдаазы шынар талазы-биле көргүзүглер болуп база чамдык бүдүрүлгелер боду-нуң продукциязын күрүне хүлээп алышкынынга ду-жаап турда, Чурт үлетпүр министерствозунуң бүгү бү-дүрүлгелери эрги ёзу-биле ажылдап турары канчап-даа таарышпас.

Шынарны үндезини-биле экижидер дугайында партия, чазактың доктаалы бар деп чүвени районнарда үлетпүр комбинаттарының директор-ларының чаңгызы-даа билбес болган. Харын-даа министер-ствонуң бодунда безин ол чу-гула доктаал чок. Ындыг доктаал бар деп чүвени ми-нистерствонуң ажылдакчы-лары солуннардан номчаан аттыг боор турар. Доктаалда салдынган сорулгаларны күүседир талазы-биле дирек-тивтиг айтышкыннарны бе-зин хыналда үезинде дилээш тыппаан бис.

Бодунуң бүдүрүлгелерин министерстводан өске кым эде тургустунуушкунче уг-лап шиглээр деп. Министер-ствонуң специалистери бүдү-рүлгелерже барып, эде тур-густунуушкун дугайында та-йылбыр ажылын чорудар ужурлуг. Эде тургустунуу-шкун талазы-биле партияның салган сорулгаларының ут-ка-шынарын ажылчыннар эки билген турар ужурлуг. Шынарның салым-хуузу ажылчыннарның холунда болганда оларга ажылдаа-рынга, чурттаарынга таа-рымчалыг бүгү байдалдарны тургузуп бээр херек.

Эде тургустунуушкун база шынарны канчаар чедип ап болурул деп айтырыгларга ажылчыннар хыналда үезин-де тода харыы берип шыда-ваан. Ол хамаан чок эде тур-густунуушкун болгаш про-дукцияның шынарын беди-дер талазы-биле айтырыгларны чугаалашкан хуралдарны үлетпүр комбинаттарының коллективтеринге эрттирбээн. Эде тургустунуушкун болгаш шынарны бедидер талазы-биле ажыл шушпең чоруп ту-рар.

Моон мурнунда чорутку-лаан хыналдалар үезинде шынары багай продукция бү-дүрүп турганын чеже-даа ка-тап илереткен турган. Ынчал-за-даа оон чогуур түңнелдер үндүрбээнин айтыр херек. Бүдүрүп турар продук-цияның стандарттарының не-гелделерин өөренир талазы-биле кичээлдерни үлетпүр комбинаттарында эрттирбейн келген. Моон түңнелинде үлетпүр комбинаттары брак продукция бүдүре бээр чо-руктар ам-даа бар болуп арт-пышаан. Сандай, стол, тум-бочка дээш чижектиг мебель аймаан ол мыштан кылып турарындан ол кылыгларны ажыглап кээринге, кедизинде барып ол кылыглар курган, хевир-дүрзүзүн оксунуп, ыр-гайып каар таварылгалар эвээш эвес.

Кызылдың мебель фабри-казын (директору А. Н. Чи-чикин) ап көрээл. Фабрика-ның администрациязы про-дукцияның шынарын бедиде-ринче кичээнгейни угланды-рып турарын айытса эки боор. Үрей кылыр чоруктарны док-таамал хынап, ооң үнүп кээп турар чылдагааннарын тода-радып, брак кылган буруу-луг кижилерден чедирген ко-гаралдың өртээн төледирин чурумчуткан. Техниктиг кон-троль киилдизиниң улуг ин-женеринге И. П. Уранов ажылдап эгелээнден бээр бе-лен продукцияны сайгарарын үш удаа соксаткан. Ону ка-тап эде кылыр ужурга тава-рышкан.

«Кээп турар материалдар-ның шынарын хынаар дугай-ында стандарттары, «Про-дукцияның шынарын башка-рар киилдистиң дугайында» дүрүмнү ажылдап кылган болгаш ону нептередиринге белеткээн. «Шынар хүнүн» эрттирери база көрдүнген. Бир ажылчын, бир албан-хаакчы, үш инженер-техник-тиг ажылдакчы составтыг шынар бөлүүн база тургус-кан. Ажылдаар черлериниң аттестациязын база эрттир-ген. Аттестация үезинде ийи ажылчынны төлевири эвээш ажылче шилчиткен.

Шагаан-Арыгның райүлет-пүр комбинады (директору В. И. Бочегуров) бөдүүн ме-бель аймаа белеткээриниң технологиязын эде көрген. Бүдүрүп үндүрген продук-цияны техниктиг контроль киилдизиниң мастери көрүп хүлээп алганының соонда сайгарар кылдыр чурумчут-кан.

Туранның, Чадааның бол-гаш Шагаан-Арыгның үлет-пүр комбинаттарында курга-дыр камераларын элтеп тур-гускан. Ынчалза-даа ону ажыглап турарында четпес-тер хөй. Туранның үлетпүр комбинады (В. Г. Зуев) ону дүрүм ёзугаар ажыглавайн турар. Чадааның үлетпүр комбинадында (И. Д. Ооржак) тургускан ол кургадыр каме-раның ажылдаар чурумун хынап көрбейн турар.

Продукцияның шынарын бе-дидер дээш кайда-даа деми-сел чидигленген турда, үстүн-де адаанывыс үлетпүр ком-бинаттары бо ажылды ала чайгаарлаашкынның агымын-да киирген канчап-даа таа-рышпас. Министерствонуң бү-дүрүлгелеринде ажыглаттын-майн турар курлавырлар хөй. Бедик шынарлыг бүдүрген продукция дээш ажылдакчы-ларны материалдыг шаңнап-мактаарының чаа системазын кончуг ажыглавайн турар. Бүдүрүлгениң ажыл-агый чо-рудулгазының түңнелинден кандыг-даа хамаарылга чок-ка техниктиг контроль киилди-зиниң ажылдакчыларының шалың төлевирин эде көөр ажылды база чорутпаан. «Тер-гиин эки шынарның бригада-зы» деп ат дээш чарышты орга-низастаар дугайында социа-листиг хүлээлгелерде чаңгыс-даа сөс биживээн.

Моральдыг болгаш мате-риалдыг идиг беришкинин чокта эки шынарны канчап чедип алыр деп турарыл? Техниктиг контроль киилдизи-ниң чаңгыс-даа ажылдакчызы бодунуң эргелерин болгаш хү-лээлгелерин эки-ле билбес боол турарынга кым буруу-лугул? Үлетпүр комбинатта-рының директорларының, кол инженерлериниң база техник-тиг контроль киилдистериниң даандырган ажыл-херек дээш ээ-харыысалга чогун бо хере-чилеп турар-дыр. Бо киилдис-ке ажылдаар кижилерни шак мындыг харыысалгалыг ажыл-га хүлээп алыр бетинде ажылдың уг-шиин анаа ай-тып берип, өөредири чугула турбуже ук бүдүрүлгелерниң удуртукчулары бо талазы-биле ажыл чорутпайн турар. Бо-дунуң кылып турар ажылы-ның уг-шиин билбес контроль киилдизиниң ажылдакчызы директорнуң шынар талазы-биле дузалакчызы болуп шы-даар бе деп айтырыг чайгаар-ла тургустунуп келир-дир.

Продукцияның шынарының дугайында айтырыгны эрткен чылын чаңгыс-даа катап чу-гаалажып көрбээн.

Т. ДАВЫДЕНКО, күрэнспектор.

УДУРТУКЧУЗУН ШИЛИП АЛГАНЫ

Экономиканы бот-орулга-чарылгаже шилчидип, ажыл-агыйны чорударының чаа механизмнерин шиңгээдип ап, карылганы күш-ажылчы коллектив боду дуглаарынче болгаш боду боду акшалан-дырарынче үнер деп турда, звенону, бригаданы, цехти, совхозту кымның удуртуру кедээ ажыл-агый бүдүрүлге-зиниң ажыл-ишчилеринге, хо-ву турлаанда механизаторга, кыштагда хойжуга, ниитизи-биле алырга, кижи бүрүзүн-ге хамаарылга чок эвес. Эчис түңнелди чедип алырын хан-дырар, орулгалыг болурунуң магадылалын тургузуп ту-рар, бот-орулга-чарылгалыг чоруктуң байдалдарын чо-гумчалыг кылдыр ажыглап билир кижи бүдүрүлге черин удурткан турары күш-ажыл-чы коллективтиң кежигүнне-ринге албан херек болу бер-ген. Чүге дээрге күш-ажыл-дың бүдүрүкчүлүү бедээнин-ден, продукцияның бот-үнези улам-на чиигеп турарындан, орулгалыг чоруктан бүдү-рүлгеде ажылдап турар ажылчыннарның, тускай эр-темниглерниң өг-бүлелери-ниң бюджеди, кижиниң сет-кил-хөөнү, материалдыг чаа-гай амыдыралы хамааржыр.

Ону барымдаалааш, ажыл-чын кижиге бүгү-ле чүве алыс эчис түңнел-биле хол-башкан турар кылдыр, ажыл-херекти шаа ынчаар тургузарын СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленуму чугулалап демдеглээн. Боду-нуң ынанып болуру кижи-лерин ажылчыннар боттары-ның удуртукчузу кылдыр шилип ап эгелээнинин чижээн Кызыл районда «Кара-Хаак» совхозтан көрүп болур.

Ажыл-агый ногаа өстүре-ри-биле сурагжып орар. Ка-ра-хаакчыларның өстүрген помидорларны, огурецтерин болгаш өске-даа ногаа ай-маан кызылчылар, республи-каның чамдык районнары-ның чурттакчылары аъш-чемге ажыглап келген. Чер-ниң кежиин ажаап өстүре-ринге мергежип орарларының одуруу чыл келген тудуум улам-на немежип орары өөрүнчүг.

Звено удуртукчуларын бе-леткээр, ажылга таарыштыр тургузар база оларның өөре-дилгезин чорудар талазы-би-ле элээн дуржулга мөөннет-тинип турар. Чүгле ногаа өстүрерин эки билир эвес, бодунуң билиг-мергежилин өскелерге дамчыдып шыдаар, пландыг онаалдалар болгаш социалистиг хүлээлгелер күү-селдезинче коллектив кежи-гүннерин эвилелдеп турар кижилерниң бирээзи — звено удуртукчузу Л. Д. Зайцева. Эрткен чылын ооң удуртуп турганы ногаажылар алдан тонна помидорну өстүрүп ап шыдаан.

Час келириниң бүдүүзүн-де, бо хүннерде, дуржулга-лыг ногаажыга каш-даа ажылчын келген. Көрдүң бе, Люба, бо чылын албан сээң-биле ажылдаар мен деп, чаңгыс суур чурттугларының бирээзи Светлана Хромова ооң бажыңынга кирген. Кел-ген кижиге Любовь Зайцева, өске-даа ажылчыннарның кады ажылдаар бис дээш, дугуржуп турганын чугаалап берген.

Бөгүнде Любовь Дмитри-евнаның удуртканы чаа зве-но ногаа өстүрер ажылынче шымнып кирген. Эрткен чы-лын кады ажылдап турганы алды кижизиниң үжү чаш уругларлыг апарган, түр үе дургузунда теплицаларга ажылдаар аргазы чок болу берген. Ынчангаш коллектив шуут чаартынган. Ол бай-дал удуртукчуну шоолуг дү-вүретпейн турар. Кижилер звенога үе эрттирер дээш эвес, ажылдаар күзели-биле келген. Чамдыктарының дур-жулгазының эвээжин билдин-гир. Ол-даа ажырбас, чүге дээрге, оларның шуптузу Л. Д. Зайцевага бүзүреп ту-рар.

Бүзүрел черле бадыткал-дыг. Любовь Дмитриевнаны суурда танывас кижи кайда боор. Ортумак школаны бо-ла черге дооскаш, төрээн Ка-ра-Хаагында артып калган кижи болгай. Ол-бо аар-саар ажылдарга чораан, совхоз-туң ногаа бригадазынга шуут быжыглаттына берген. Сээл-гү тос чылдарының дургузун-да ногаа өстүрер звено удуртуп келген. Черге ынак, ажылынга негелделиг, ки-жилерниң күш-ажылын ор-ганизастап өөренип алган. Звено удуртукчузу албан-хү-лээлгезинге төлептиг боорга, өөрү ону удуртукчузу кыл-дыр бо чылын база катап арттырып алган. Совхозтуң удуртулгазы ажылчыннар-ның саналын чүүлдүгзүнгеш, деткээн. Чаа ёзу-биле эки ажылдаарын Л. Д. Зайцева-га күзээн.

Хүлээлгезин багай эвес күүседип турган-даа болза, эрткен чылгы күш-ажылын-га бөгүнде ол таарзынмайн турар. Ынчангаш бодунуң билиин бедидип алыры-биле Кызылга, район төвүнге эрткизээн семинарларга идепкейлиг киришкен. Эвээш эвес айтырыгларны ынчан салгылагылап-даа тургулаан. Ногаа садып ап турар са-дыгларга чедип, садыгжы-лар-биле-даа чугаалашкы-лаан. Арга-дуржулганы өө-ренип, бүдүрүлге харылзаа-зын калбартпас болза, улуг каражага дужуп болурун эрткен чылдың түңнели анаа көргүскен.

1986 чылдың шылгалда-зындан алыр чүүлдер хөй болбайн аан, кайын куруг болур ийик. Чүгле алды ки-жи-биле аадан тонна поми-дорну өстүрери белен эвес херек болган. Помидор өс-түреринге ооң мергежили бе-дик. Ону ажаарының чажыт-тарын авазы Е. М. Юговадан өөренип алган. Евгения Ми-хайловна чеден бештиг-даа болза, ажыл кылбайн орун шыдавас, ногаажыларның аразынга туруксаар, расса-даларны каракташкан, чер-де ажылдап турарларга бо-ла келир. Арга-сүмезин үр-гүлчү кадыксаар.

— Авам ногаа өстүрери-ниң талазы-биле, мактал-даа, хөөредиг-даа эвес, улуг дур-жулгалыг. Ооң арга-сүмезин, айтып, хол-биле өөредип чо-рааны — мээң школа — деп, Л. Д. Зайцева авазының ду-гайын чугаалап орду.

Улуг кижи төрээн авазын эргелел-биле чугаалап олур-да, чер-нээнинге бир ынак, төрээни кырган нээнинге бир ынак кижи эш-өөрүнге база эргелиг, бүзүрелдиг болбайн канчаар деп хөөнге бүргедип турдум. База катап звено удуртукчузу кылдыр ону эш-өөрүнүң хүлээп алганы анаа эвес болуушкун, ол дээрге ажылды эки чоруда-рынга быжыг магадылал.

Звено удуртукчузун чүгле мактаар болза, чөптүг эвес боор. Чүге дээрге ол бодунуң мурнунда ажылдап турга-нынга боду безин таарзын-майн турар. Өстүрүп алганы продукцияны хереглекчилер-ниң столунга чедирер ажыл кончуг багай болган. Кызыл хоорайның садыгларынга үжен тонна помидорну сат-кан. Садып алыкчылар-биле быжыг, магадылалдыг ха-рылзаа тургустунмайн бар-ган. Ооң уламындан арткан үжен тонна черге чыткаш, доңары доңган, төтчеглетти-нери төтчеглеттинген. Ногаа өстүрери кадыг, аар ажыл. Бүгү чүвени хол-биле кы-лыр. Дыжын, кужун, үе-ша-гын барымдаалавайн турган, бүдүрүп кылган ажыл-иштиң чартыы черге калган! Социа-листиг бүдүрүлге чери бол-гаш бууравас чүве-дир ийин. Өске черге болза, кеземче аар болур.

Часка бөгүнде белеткел ажылдарын чорудуп тура, ногаажылар, ооң удуртукчу-зу Л. Д. Зайцева дараазында чүүлдү дуимчукка кертип ту-рар. Бо чылгы дүжүтке ёзу-луг ээ болур. Акша төлеви-рин чорударда, ону чугула-лап барымдаалаар, матери-алдыг сонуургалды продук-цияны ажаап алырының эчис түңнели-биле шуут дүүштү-рер.

— «Кара-Хаак» совхозтуң ногааларын садар тускай шөлдү Кызыл хоорайга, ра-йон төвүнге тударын, аңаа көдээ ажыл-агый продукция-ларын садар кижилерни бе-леткеп өөредирин дүргедеди-ри чүгле күзенчиг эвес, а дарый негеттинип турар. Сов-хозтуң рыногунга херек ма-териалдар, дериг-херексел-дер, деңнелер аймаа баш удур тыптынган турары чу-гула — деп, Л. Д. Зайцева чу-гаалап турар.

Өстүрүп алган продукция-ны чидириттe таварыштыр-бас, төтчеглевес дизе, ногаа-жылар биле садыг ажылдак-чыларының аразында дугур-жулганы быжыг болдурары чугула негелде. Ногааны совхозтан хүлээп алыр са-дыглар боттарының талазын-дан хүлээлгезин сагыырын боттуг, материал талазы-биле харыысалгалыг болур чоруун шуут хандырар херек. Бо та-лазы-биле кылып чорудар хемчеглерни совхоз амдан эгелээзе черле эрте эвес.

Продукцияның эчис түң-нели дээш айтырыг чүгле чаңгыс ону дүвүретпейн ту-рар. Ногаа бригадазында ал-дан ажыг кижи ажылдап ту-рар. Оларның күжү-биле өс-түрген 1118 тонна ногааны күрүнеге 1986 чылда саткан. Совхозта 21 теплица бар. Ооң шөлү — 550 дөрбелчин метр. Херек болуп турары 6200 дөрбелчин метр. Ам-даа 700 дөрбелчин метр шөл хе-рек. Бөгүнде бир теплицаны немей тудкан. Аңаа үш теп-лицаны ам-даа немей тудар. Ол ажылдар база чоруп ту-рар.

400 тонна кара хөрзүнү, 300 тонна бноодалганы, 5,5 муң тонна органиктиг че-мишчидилгелерин шөлдерде чедирген. Ногаа шөлүнүң суггат участогунуң септелге-зин Көк-Тейниң суггарылга системаларының эргелели-ниң суггатчылары чорудуп турар.

— Теплицаларның иштин аштап, ногаа өстүреринге оларны белеткеп эгелей бер-дивис — деп, совхозтуң кол агроному М. В. Петров биске чугаалады. — Үрезин белет-кели, техника септелгези ба-за чоруп турар.

Оон алгаш, көөрге, ногаа өстүрери берге, чарыгдалы улуг ажыл. Ынчалза-даа өс-түрүп алган дүжүттү шыг-жаар, хереглекчилерге чеди-рер талазы-биле байдал ажыл-агыйда чегенчиг. Эрт-кен чылын өстүрүп алганы 30 тонна редькаларны кай-нар-даа саарып шыдавайн, шуптузун доңурган. Ам ону шыгжагдан чүгле үндүр эжери арткан. Ол дээрге 5—6 муң рубльдиң каражазы.

— Чидириглерни болдур-бас дизе, ногаа болбаазыра-дыр цехти совхозка тудуп алыры чугула — деп, кол аг-роном тайылбырлап турар. — Аңаа үнер чижек чарыгдал — чүс муң рубль. Совхоз чыл санында 0,5 миллион рубльге ногааны күрүнеге са-дып келген. Ол көргүзүг моон соңгаар оон-даа неме-жир. Ынчангаш ногаа бол-баазырадыр цехти тудары негеттинип келгени ол.

Ынчалза-даа бо талазы-би-ле амдызында чүгле чугаа чоруп турар. Сестен ажыл-херекче дүрген шилчиир бол-за, эчис түңнел черле чедип алдынар.

Шиитпирлээр ужурлуг ай-тырыглар ажыл-агыйның мурнунда хөй. Оларның би-рээзи болза, ногаа бүдүре-рин көвүдедири, ажаап өс-түрүп алган дүжүттү чиди-риг чокка хереглекчилерниң столунга чедирери.

А. ОКСУР.

МЕДЭЭЛЕР

ДЕМНИГДЕ БҮДҮҢГҮР

Мөңгүн-Тайга районнуң «Мөген-Бүрен» совхозунуң малчыннары кыштаглаашкынны организастыг эрттир-геш, он ийиги беш чылдың ийиги чылының социалистиг хүлээлгелерин күш-ажылчы чедиишкиннер-биле күүседир. Улуг Октябрьның 70 чыл оюн төлептиг уткуур дээш күженишкиннинг ажылдап турарлар.

Совхоз малчын кодаңнар-ны мал чеми-биле үргүлчү хандырып, кодан бүрүзүнге 5—10 тонна көк сигенни, чарба, суланы үзүктел чок чедирип берип турар. Кодан-нарны суг-биле хандырар та-лазы-биле чолаачылар Белек-оол Саая, Достак Салчак, Демир-оол Иргит, Олег Бода-ган, Комбу Иргит олар бот-тарының хүлээлгезин ак сет-киилдиг күүседип, сугну үзүк чок чедирип турар.

Бо хүннерде совхозтуң хою кидин түлүк оолдап эгелээн. Шымгылдырактың бир ду-гаар хойжу бригадазында төрүүр 3115 баш хой бар, ооң 1130 бажы оолдапкан. Хураганнар шупту онча-мен-ди дорутуп турар.

Малчыннар Д.-Б. Чүглүр-оолдуң, К. Шагдыржың, Ш. Иргиттиң, Ч. Иргиттиң кодаңнарында хураганнар онча-менди.

Хой оолдаашкыны Ыймаа-тының ийи дугаар, Тавыты-ның дөрт дугаар хойжу бри-гадаларында база-ла чедиишкиннинг эртип турар.

Кышты хүр ажар, төрээн чаш хураганнарны чидириг чокка камгалап алыр дээш совхозтуң тускай мергежил-диг специалистери кодаңнар-ны үргүлчү кезип, малчын-нарга боттуг дузаны көргү-зүп турар.

У. ИРГИТ.

МӨГЕЙДИМ

Эрткен чылын кадыым бак-сыраш, баштай Бай-Тайга районнуң төп эмнелгезинге беш ай хире чыткан мен. Аарыг улам ханылап, кеде-реп кээрге, Кызылда респуб-ликаның кезип эмнээр эм-нелгезинче мени шилчиткен. Аңаа беш ай иштинде орун-дан турбайн, чыттыр эмне-лип келген мен. Кадыым байдалы багай турганындан угаан-медерелим-даа ышкы-нып турган мен.

Салбырның эмчилериниң, сестраларының база санитар-каларының эриг-зардек ажаалдазынын болгаш мени бут кырынга тургузар дээш амыр-дыжын, билиин-мерге-жилин харамнанмайн эмнээ-ниниң түңнелинде кадыым экижээн.

Он бир уругларның иези мен, эмнелге ажылдакчыла-рының ачызында ажы-төлүм аразынга чурттаар аас-ке-жиктиг болдум. Уругларым шупту өзүп, эртем-билиглиг кижилер апарганынга чор-гарланып чоруур мен. Бо-дум ниитиин-биле 31 чыл иштинде үзүктел чок күрү-немге. Төрээн чуртумга ба-раан болуп ажылдап келдим. Ам хөй уругларлыг Маадыр-ие кижи болгаш пенсияже үнгеш, дыштыг чурттап чор мен.

Мени сегидир эмнеп, ка-дыкшылым эгидип бергени дээш кезип эмнээр эмчилер В. К. Шаталовка, Н. И. Во-ронцовка, эмчи сестралары — Н. И. Тетрушкинага, Н. А. Богатыреваға, санитаркалар А. М. Лыковага, О. М. Оор-жакка база өске-даа ажыл-дакчыларга өөрүп четтиргенимни сеткилимниң ханы-зындан илередип мөгейдим.

Бичии-Уруг КАНДАН.
Бай-Тайга район.

ДАЛБЫЙЛАП ТУРАР

Эрзин районнуң «Чаа орук» совхозу Улуг Ок-тябрьның 70 чыл оюнга ут-куштур мал бажын чидириг чокка камгалап алыр со-рулгалыг ажылдап турар.

Совхозта хой оолдаашкы-ны кидин түлүк. Бо чылын хар улуг, ынчангаш хойжу кодаңнар чоогунда далбый-лаашкын ажылын чорудуп турар.

Хоочун механизаторлар Яков Ендан, Төмүр Седи, аныяктардан ВЛКСМ-ниң XXII областы конференция-зының делегады Сеня Күс-келмаа, Владимир Чыкай болгаш оон-даа өскелер ша-лыпчы ажылдап турарлар.

А. СЕДИ, бригадир.

АЧЫ-ДУЗА ЧЕДИРИЛГЕЗИ БАГАЙ

Дерзиг-Аксы суур район төвүнден чеди километр хи-ре черде. Ында 260 ажыг өреге бар. Мында янзы-бүрү мергежилдиң кижилери чурт-тап турар. Оларның амыды-рал хандырылгазы, культур-луг дыштанылгазы амгы үе-ниң негелдезинге дүүшпес. Аргалыг-ла болза, борта ком-плекстиг хүлээп алышкын пунктузун ажыдары күзен-чиг. Чүге дээрге, суурга баш таарар, үрелген эт херексел септедир, хеп чуур чер кон-чуг чугула.

Оон аңгыда чоннуң куль-турлуг дыштанылгазынче са-гыш салыры чугула айты-рыгларның бирээзи. Ындыг турбуже, бо айтырыг база мында аскап турар. Клуб бичии, тар. Аңаа хөй чүүл бөлгүмнер организастаар ар-га чок. Чурттакчыларга таа-рымчалыг делгем клубтан тудуп, эде көрзе кандыгыл?

Суурда эге школа бар. 1-3 класстарның өөреникчилери өөренип турар. Ол база-ла тар. Чаа школа тудуун мур-нунда чугаалажып турган. Ынчалзажок ол чүгле «аас кырында» хевээр. Дорт класс-тан өрү класстың 70 хире өөреникчизи Сарыг-Сепниң № 1, 2 школа-ларында өөренип турар. Ам-гы үеде амыдыралда бүгү-ле чүүлдерни эде тургузуп, бу-рунгаар дидим базымнарны кылып турар болганда, бо суурувуста четпестерин чүге эдип ап болбазыл? Бо та-лазы-биле айтырыгларны улус депутаттарының Каа-Хем район Советиниң күүс-комунуң даргазы Ч. А. Удум-бора хемчээн ап, шиитпир-леп бээрин чурттакчылар ди-леп турар.

Д. САЛЧАК.

БОДУНУҢ АЖЫЛЫНЫҢ МЕРГЕЖЭЭН МАСТЕРИ

ЧУРУКТА: Кызылда даа-ранылга фабриказының ажылчыны Валентина Бело-усова хептерниң хемчээлинин аайы-биле быжып каан пес-терин кестирер машинада ажылдап турар.

Ооң кылган продукциязы эки шынарлыг. Үрелген про-дукция ооң ажылындан чер-ле үнмээн. Эрткен чылдың дургузунда ол макталдыг ажылдаан. Бедик шынарлыг продукцияны кылып үндүрүп турары дээш шаңнаткан.

Ооң цехиниң ажылдакчы-лары Улуг Октябрьның 70 чылынга чедир ийи чылдың планнынг даалгазын күүседи-ринге шалыпчы үлүүн киирер дээш чарышты бо хүннерде улам күштелдирген. Ол ча-рыштың мурнуу одуруунда Валентина Белоусова болуп турар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Бот-орулга-чарылга болгаш коллективтиг кереэ

ДЕПШИЛГЕЛИГ АРГА-БИЛЕ

Кукуруза — өстүрүп алы-ры берге, хөй күш үндүре-рин негээр ажыл. «Инектиң сүдү дылында» дижир бол-гай. Малга четчир хемчээл-диг чем единицазын тургу-зар тодзэде, кукурузаның ногаан массазының планнат-тынган дүжүдүн алыры эр-гежок чугула.

«Шекпээр» совхозтуң Би-че-Тей салбырынга бот-орул-га-чарылгалыг кукуруза өс-түрер звенону 1983 чылдан эгелеп тургузуп, ооң удур-тукчузунга дуржулгалыг ме-ханизатор Элбек-оол Чамба-лович Моңгушту томуйлаан. Районга бир дугаарында ажыглап эгелээн мурнакчы арганы чоорту шиңгээдип, ол звенонуң кежигүннери чыл-дан чылче бедик көргүзүг-лерни чедип ап келген.

Баштайгы чылын 200 гек-тар кукуруза өстүрер шөл бергеш, ийи дугуйлуг трак-торну, ийи-ийи сеялканы, ка-токтар агрегадын, беш кижи составтыг суггатчы звенону, чаашкыннаалдырып суггарар машинаны быжыглаан. Бер-гелер турза-даа, ол быжыг-латтынган шөлдүң гектар бү-рүзүнден 120 центнер ногаан массаны өстүргеш, ниитизи-биле 2390 тонна силосту бе-леткээр кереэзин чарып ал-гаш, ону херек кырында ажыр күүсеткен.

Кукурузаны өстүрүп тура, кылыр ужурлуг бүгү-ле аг-ротехниктиг ажылдарны до-лузу-биле боттандырары — эки дүжүттүң магадылалы. Ынчангаш баштайгы чылдан эгелеп бот-орулга-чарылга-лыг кукуруза өстүрер звено-же сагышты салып, аңаа мурнакчы механизаторларны, суггатчыларны хаара туткан, оларны эргежок чугула чүүлдер-биле совхоз хандыр-ган.

1985 чылда звенонуң ке-жигүннери быжыглаан 200 гектар шөлүнүң га бүрүзүн-ден 140 центнер ногаан мас-саны алыр планныг турган, херек кырында 313 центнер ногаан массаны алдынгаан, ооң бот-үнезин чиигеткен. Нийти силос салыр планны совхоз ажыр күүсеткен. Зве-нонуң кереэ ёзугаар ниити чарыгдаар акшазындан бол-гаш шалың фондузундан хөй камналганы чедип алган. Ол дээш ажылдың түңнелинде звено кежигүннери камналга дээш немелде төлевирни че-дип алган.

— Чылдан чылче силос белеткээр планнывысты ажыр күүседип келгенивистиң ачы-зында бистиң фермага кур-лавыр артып каап турган. Эрткен чылын силосту но-жавыс Хакассияда Таш-тып районнуң ажыл-агыйла-ры садып алгаш, сөөртүп ап турган болгай — деп, Элбек-оол Чамбалович чоргаарал-биле чугаалай-дыр. — Бо чылын база-ла садып ап, сөөртүп эгелээн.

Бригада кереэзи-биле ажылдаар мурнакчы дур-жулганың ажыктыын совхоз-туң удуртукчулары биле бер-ген. Ынчангаш звено кежи-гүннериниң санын, аңаа бы-жыглаан техниканы көвүдет-кеш, оларга кукуруза өстү-рер шөлдүң гектарын база улгаттырган. Эрткен чылын бригаданың кежигүннери 17 кижи четкен. Оларның 12-зи суггатчылар, 5 тракторис-терге бир Т-150, ийи «Бела-русь», бир ДТ-75 тракторну бергеш, кукуруза өстүрер 400 гектар шөлдү быжыглаан. Бригаданың кежигүннери ниити алган социалистиг хү-лээлгезин ажыр күүседип, эрестиг ажылдаан.

Быжыглаан 400 гектар шөлүнүң гектар бүрүзүнден 175 центнер ногаан массаны алыр турган, херек кырын-да бир гектардан 219 центнер ногаан масса-ны ажаап алганнар.

Эрткен чылын Элбек-оол бо-дунга быжыглаан шө-лүнүң чартыы 200 гек-тарга мурнакчы техно-логияны ажыглап, куку-руза өстүрериниң сөөлгү деп-шилгелиг аргалары-биле ажылдаан. Ооң түңнели кон-чуг эки болган: бир гектар-дан бригада ортумаа-биле 312 центнер ногаан массаны ажаап алган.

Элбек-оол Чамбаловичиниң бир кол сагыш салган чүү-лү — суггат. Суггатчыларны үш звено кылдыр чарып ал-гаш, оларның ортузунга со-циалистиг чарышты аңгы ор-ганизастаан.

— Мурнуку чылдарда сов-хозка тудугга ажылдап чо-раан кижи мен. Сөөлгү үш чылда кукуруза өстүрер, бри-гада кереэзи-биле ажылдаар бо бригадага суггатчы-лап ажылдадым. Мын-дыг депшилгелиг арга-биле ажылдаарга хол дыңзыг боор чүве-дир. Ажыл-дың төнчүзү-биле санажырга ажыктыг-даа боор-дур — деп, бригаданың суггатчызы Ал-дын-оол Ооржак бодунуң бо-далын илеретти.

Суггатчылар суггарар шөл-дү өй-шаанда дескилеп ал-гаш, суггатты одуруглар тыртып турганы, ооң дузазы-биле эки шынарлыг чорут-каан. Оон аңгыда минералдыг чемишчидилгелерин четчи-ри-биле чажып, ону КПГ-250 деп культиваторну ажыглап тургаш, үрезин-биле кады чаштырган. Мынчаарга суг эки сиңер, өзүмнер дүрген болур. Ол ышкаш бок үнүш-тер-биле демиселди шыңгы чорудуп, ажаалда-хайгаа-ралды күштелдирип келген. Тарылга мурнунуң суггадын хол-биле эки чоруткаш, оон өзүм суггадын чаашкыннал-дырып суггарар машина-би-ле чоруткан.

Кукуруза ажаар үеде ону чидириг чок ажаап алыры звено кежигүннериниң кол сорулгазы апаар. Кукуруза ажаар техниканы чогуур үе-зинде септеп кылыр, силос оңгарын эки белеткээр — зве-нонуң база бир сагыш салыр ажылы ол. Бо бүгүнү баш бурунгаар хынамчалыг бе-леткеп алгаш, кукурузаны каш хонук иштинде чидириг чок, шынарлыг ажаап алы-рын олар чедип алганнар.

Элбек-оол Чамбалович бирги класстың механизато-ру, ол 1963 чылда тракто-ристеп эгелээн. Бо үениң иш-тинде ол демир-аъдының ды-нын салбайн часкы, чайгы сезоннарда чер чарып, мал чеми сөөртүп, янзы-бүрү тракторларга ажылдап кел-ген. Ол ам чаа Т-150 марка-лыг күчүлүг тракторну баш-карып турар. Кандыг черге мал чемин канчаар тарыы-рын ол агрономнар дег би-лир, оларның-биле сүмеле-жир, арга-дуржулгазын ай-тырар, а чамдыкта маргы-жа-даа бээр. Кол-ла чүве ажылдың түңнелдиин чедип алырын бодаар.

Амгы хүннерде бригада-ның кежигүннери боттарын-га быжыглаан техника сеп-телгезин колдуунда дооскан. Быжыглаан хову, шөлдерин-че минералдыг чемишчидил-гелерин сөөртүп, оларны чаштырып турарлар. Оон аң-гыда олар совхозта тускай организастаан агротехник-тиг өөредилгеде база өөре-нип, мурнакчы арга-дуржул-га дугайында солун чүүлдер-ни билип ап турарлар.

Бригаданың кежигүннери СЭКП ТК-ның январь Плену-мунуң материалдары-биле база таныжып, ону ниит-би-ле деткип турарлар. Улуг Октябрьның 70 чыл байыр-лалын төлептиг уткуур дээш бригаданың кежигүннери боттарынга быжыглаан шө-лден эрткен чылгы көргүзүг-лерден эвээш эвес дүжүттү алыр, продукцияның бот-үне-зин чиигедир ниити чарыг-даалдарны эвээжедип турган, камналгалыг ажылдаар деп социалистиг хүлээлгени ал-ган.

Х. МОНГУШ.

ЧОГУМ ЧҮНҮ КҮЗЕКСЭЭР МЕН

Орай дүве сылдыстарны
Онзалааштың дизип алгаш,
Чинчилештир алышка
чуун.
Чивеңнээжин көрүксээр
мен.
Челээш тыртып хүнней
берзе,
Чечек-биле чижи берзе,
Чаражынга дүнү берсеш.
Чалаганнап ойнаксаар мен.
Чыглы болуп, дашны
уткуп,
Чыраа-сяк мунуксаар мен.
Сырын-биле чаржалаштыр
Сыгыт-хөөмей дыңнаксаар
мен.
Хоюм бажын дозуп алгаш,
Хомус ойнап бериксээр
мен.
Ховар диген элбек дүжүт
Хову-шөлге тар. ксаар мен.
Көктүг шыкка сиген кезип,
Хепээн-сарыт салыксаар
мен.
Хөгжүм ойнап, ырлап-
шоорлаа.
Хөрээм хостуг хөглексээр
мен.
Өжим-өөрүм аразынга
Эргелейнип чоруксаар мен.
Эргимимни куспактапкаш,
Эрнин ошкап оруксаар
мен.
Орай чуртум аяны аннап,
Оларганың шайлаксаар
мен.
Оруум доза маңнажып
кээр
Оглум кызым чаптаксаар
мен.
Алдын хүнге чылдырыктап,
Аас дээрге ужуксаар мен.
Аны-дүнма чонум-биле
Ажылдап-ла чурттаксаар
мен.
Дайын-чаа-ла болбас болза.
Тайбың мөңге турар болза.
Чоруум чогуур, үлем
бүдер.
Чогаалдарым төнчү чок
боор.

О. СУВАКПИТ.

«БЕШ-МИНУТ»

— Беш-минут-ла дээр, бежен чедер, чамдыкта, шак-даа ажар, та кандыг аай чүве ыйнаан?
— Ады-ла ындыг. Хуралче шилчий бээр. Ол үезинде доозулаан беш-минут көр бээн, билбес мен!..
— Ажыл хүнүнде, шагынга хуралдавас деп чугаалап, бижип-даа турар, чүү-ле ынчаш?
— Ол-даа хааржы херек. Бисте ону барымдаалавайн турар...
(Коридорга болган чугаадан).

Мени солчуп четпейн
чыткаш:
— Беш-минутче! — дишкен
соонда,
Уурук-суурук келгилээн
чон
Улуг залче сокту берген...
Беш-ле болза, маңаптайн
дээш.
Бээр, ынай базып тур мен:
Беш... он... он беш...
чээрби...
Ам-на
Менги ырай уну келди:
— Менээ дарга
информастаан.
Белеткенээн: солун
«быттаан»,
Шылагчыынга шыдап
чадааш.
Чылбыртпышаан үндүм! —
деп бо!
Ашак мынча дээри билек,
Анай кадай соондан келди:
— Алгыжы сөс дилеп
алды,
Ам хей: тооддааш
туруптар ол!..
Албан шагы чоокшулаан—
Аай-дедир баспышаан мен:
Телефоннар кулак уюк! —
Дээр, чагдаар кижи-даа
чок!..
Ак-оол дарга бакылапкаш:
— Ам-даа элек: чарлалдар
бар!
Хурааччыгаш... Оон
соонда—
Хуу херек! — депкеш
барды...
«Беш-минут» ам бежен
ашты:
Менээ херек эш-даа мында!..
Ажылга тик тоста четкеш,
Амдыы залче долгадым ол:
«Хурал ам-даа чорып
турар.
Хуу херек көрүп турар...»
...
...Хурал соотка
хандыырлдарнын
Хуу херээн көрзе чүл ам?..

С. МОЛДУРГА.

СОНЕТ

Көзээ суурнуң чоогунда.
Халчүгешке чеде бердим.
Эзтеекке хевим уштуп.
Эштириинге белеткендим.
Карак ууэда чалдар ажыр
Карбангай хол каранңады.
Меттен чалтыг эккелчик
бе.
Могудээн үе дыңналы-дыр.
Күжүм чыгаш, эштип
четкеш,
Күжүр толдуң тынын
алдым.
Чаъзы кыстың кара чажы
Чаглак пөш дег
сагындырды.
Ак-көк холум
чалгывышаан.
Алнык ыс чурттавышаан.

М. МОНГУШ.

ЫНАКШЫЛДЫҢ ОДУРУГЛАРЫ

1. ЫНАКШЫЛ БОЛГАШ ХҮЛЭЭЛГЕ

Сеткил ыстап, ындаралга
алыссымза.
Сээң эрит эргеледиин
хөңнүм эдер.
Човуламга мага-бодум
туттурзумза.—
Чолум-кежиим ве Черим
бээрледир.
Хүртүң дайзын соруп,
быжыым шеней берзе.
Хүнүм болуп, үелдерим
чырып келир.
Ынакшылым. Черим
болгаш бердиниим
Ыйап шыдаар ындыг
күштер оранда чок!

2. ЫНАКШЫЛДЫҢ ЫДЫК КҮЖҮ

Менээ шынчы ынакшылың
ыдык күжү
Мени чүглеп, чырык хүнүм
болган. сарыым.
Сенээ чүрээм хензигий-даа
эриксе-ле.
Сеткилимниң өжүп төмер
когуйу-дур.

3. САЛЫМ-ЧОЛДУҢ ХАЙЫРАЗЫ

Кады чурттаар ажың
дээрге—салым-чолуң
Хайыразы, чаагай адың.
өөрүшкүң-дүр.
Хемни кежир, орук улаар
көвүрүүң-дүр.
Келир өйже базып үнер
тепкиижиң-дир.

4. ЭГИНИР ШАГДА ДИРИГ ЧИЖЕК

Эргиним сен—соруум,
күжүм, чалгыным сен.
Эгинир шагда дириг чижек
чырыткым сен.
Ынак черим, чонум ады,
арын-нүүрүм—
Ыдыг бүгү чүүлдерим
дүүжү—сен сен!

К. ЧҮЛЬДҮМ.
«Моңгүлек» чечен чогаал каттыжыышкынының удуртукчузу.

КЫШКЫ ХОВУ

Кышкы дүне ыржым үреп.
Кыйгы салып.
чарыштырган.
Коолаан даажы ыржым
үрээр—
Хову дургаар холзээниниг.
Үйгүзүнга чедимместээн
Улуг-Хову шугулдаксаар.
Шаптык катпайн, чаяын
дээнзиг.
Салгын хадып хөрүктээр-
даа.
Ынчалза-даа экер эрлер
Ырма сынып.
чалынмааннар.
Хээлекчек ак-ак чалдар
Кедек хову арнын
каастаар.
Чемгерикчим. Улуг-Хову,
Чемелеве, шугулдава.
Чазын барып кылын
хөртүк
Чаагай дүжүт
ужуктаар-лар.

Т. МОНГУШ.

ХЕРИМНЕР

◆ *Шоодуг* ◆

Бистиң суурувус херимнерден бүткен. Кандыг херимнерни мында чок дээр: кудумчу херимнери, бажың херимнери, чаагайжыдылга херимнери, кажаа дивес болза, ногаа-огород-даа херимнери бар-ла. Оларны чүнү-биле кылбаан чүве дээр: маңзадан, хыртыңдан, шеттен, оон эртсе чыраадан-даа аргып туруп кылып каан болгулаар-ла. Баштайгы дээрезинде оларны көөрүңге көрүштүг хевлчок: чараш-даа, шевергин-даа.

Ынчалза-даа ол херимнерниң чаңгыс-ла бак салымы бар. Ээзи үе эрткен соонда, бир-ле черден ойбак азы чирик чер тыптып кээр. Чүл ол? Орук-тур ийин, орук. Бистиң-биле «дорттаар оруктар». Канчап орукталы бергени ол? Анаа-ла. Бир-ле кижиге бир херим ужуунга чедир кылаштаары чалгаараанчыг азы буржурганчыг апарган. Шыжыкан эр чүү боор, хорадаан уу-биле орууга таварышкан херим ыяжын тура теп дүжүрүптер. Ол-ладыр, оруктуң эгези. Туралаан-на кижи эртип турзуң ажырбас. Ол шала элек болган. Чүге дээрге дараазында баштайгызындан шыырак, оон семис кижи чедип келгеш шинчилеп турарга, олап эртер болза, сыңмас хире болган.

Арай деп эгелеп каан «ажылды» канчап ара каарыл, хоржок. Ынчангаш баштайгы маңзаның соон дарый ийи дугаар маңза база-ла турлуп чаштай берген. Ооң-биле ам оруктуң шуут болганы ол. Кайнаар баарыл? Конторже, школаже, эмнелгеже, Культура бажыңынче.

Дорттаар орук-биле ынчалдыр суурнуң бүгү чону шуужуп-ла, шуужуп-ла турар бис. «Бо канчап бардывыс» деп ынчага дээр кымдан кым-даа айтырбаан. «Соксанар, ынчанмаңар» деп кымны кым-даа хоруваан, сургаваан. Шуужуп-ла, каржып-солчуп, экилежип, мендилежип, эртип-дүжүп-ле турар бис. Дорттаар оруктуң адакы доораларынга чодалаарывысты сүвүре теп, үстүкүлеринге баштарывысты достайты уруп ап турзувусса-даа, тоовас бис. Өренгеен чам кончуг. дорттап-дорттап шуужуп-ла, шуужуп-ла турар бис.

Ол чоруувус сөөлүнде барза-барза, сумувус даргазын дыка эпчок байдалга таварыштырган чери база бар. Херектиң ужуру чүл дээрге, бир катап бистиң суурувустуң байдалы-биле таныжар дээш, төп черден төлээ келген чуве-дир. Ынчаарга сумувус даргазы, хай боор кыңдулуг ол аалчызын суур кезидип эдертип чорааш, бир-ле ындыг дорттаар орукка таваржып келгеш: «Боже, дарга, боже. Болап дорттап эрте берээлицер» — деп, хайлыг ол херимнер чиргинче айтып дүжүрүпкеш, човаанындан хейде боду меңней хона берген.

Бистиң суурувуста узун кижиниң дөңмек ортузу, чолдак кижиниң курлак шаа кире беверек чавыс херимчигештер база бар.

Оларны чүге-ле ийик штакет херимнер дээр. Ук херимнерни мында олурткан ыяш-дашты, чечек-чимисти камгалаары-биле тудуп кылган болганда, олар харын чаагайжыдылга херимнери болуп турарлар.

Ынчалза-даа бистиң ол беверек херимнеривисти базымас-ла чүве чок: анайлар, өшкүлер ажа халышкаш. аас чедер черде чаш бүрүлерин, аңданныг чиирбейлерни арылдырыптарлар. А инектер таваар арта баскаш, өшкүлерниң арттырып каан сартыы будуктарны узун дылдары-биле ораай шаап, уу дайнап чиптерлер.

Суурувус кудумчулары ынчангаш тегиир баштыг теректер, хадыңнардан бүткен. Бир-ле катап бистиңиге хоорай черден сургакчы кижи чедип келгеш, кудумчу дургаар шөйлүп чоруткан тевек баштыг ыяштарже айыткаш:

— Дуу турар чүү деп ындыг үнүштер боор? Пальмалар бе? — деп айтырган. Оон харын частырыын билип кааш — Силер ыяштарның бажындан эвес, а адаандан өрү таарар улус-тур силер аа? — деп, чула кыжырган барган чораан.

База бир хайлыг чүве, чаагайжыдылганың ол херимнериниң үргүлчү-ле үрелик, курзук-чирик тургулаарында. Канчап ынчап баарыл? Бир талазында холга эптиг туттунгур боорга, ийи талазында, дүшканы-на тура соп аар, белен боорга. Чүге тура согар ужурлугул? Ыттардан камгаланыр. оларны коргудаар дээш. Кедээ амыдыралывыстың база бир чарылбас кезээ ыттар-ла болгай. Ам артында оларның залин-даа, черлин-даа билдинмес.

Чамдык суурларда ыттар ыдыктыг малдарга дөмей апарганнар. Оларны өлүрүп болбас — кижээ хинчээ чедер, адып боолап база болбас дээр. Ыттарның ынчангаш бажы эттенип барганнар.

Чаагайжыдылгавыстың чараш ол херимнериниң бак салымы ооң-биле төнер дээр силер бе? Чок, ындыг эвес. Оларны таварып турар ам база бир хай тывылган. Чүл ол? Оолдар-дыр ийин, оолдар. Кудумчуга баг хап, хоккейлеп, селемележип ойнаар бистиң оолдарывыс. База-ла биеэги чаң: холга эптиг, мерге дурттуг кыска боорга, туралаан-на кижи кайы бирээзин тура соп аппаар. Ынчанмайн канчаар, садыглар-да, тус чериниң үлетпүр комбинадында клюшкалар, мергелер, ойнаар селемелер чижектиг оюн херекселдери бар эвес, бар-даа болза, четчир эвес.

Бистиң суурларывыс доора-бүрүн чок огородтарлыг. Оларын долгандыр чок-ла болза херимнеп, чок-ла болза кажаалап каан тургулаар. Огороду чок-даа болза, курүг чашпан-даа кажаалап алган олурар улус бар-ла. Кажаалар база янзы-бүрү боор, кандыызы-даа бар. Өрүглүг чыраа кажаалар, шеттен кылган дес кажаалар, чудуктардан туткан кур кажаалар безин бар. Оон аңгыда «техниканың сөөлгү сөзү-биле» туттунган кажаалар тургулаар. Ол дээрге телефон удазыннары-биле азы тенниг дузактар шөйүп туруп туткан кажаалар-дыр. Ынчаар камгалаан огородту көөрге, картошка шөлү эвес, дайын шөлү сагындырар, ынчангаш сагышка карангчыг, аинчыы кончуг.

Ол-даа канчаар, оон аңгы хайнак кажаалар база бар болгай. Канчап тыптып кээрил? Биеэги-ле дорттаар орук дилээр варыглыг кижилерниң эрткен-дүшкен черлеринге тыптып кээр. Чыраа кажааларын олар сы базып, таптап каарлар, а херимнерни канчантарын билбес эвес силер — тура бериптер олла! Оон-на ам огородтуң ээзи кажаа-хериминиң сөптеп эгелээр. Чадап каар. Кылып алырга-ла, доораттан үрээш турар. Ам канчаар, ойбак-чирик черлерни ол чартык-чамдык шиферлер-биле, кара-саазын, чуга демирлер-биле азы октапкан демир-оруннар четкилери-биле дуглап эгелээр. Хайнак кажаалар ынчаар тыптыр. Ындыг кажааларны колдуунда угаанныг, сагыжыг дээн зо кижи кылып шыдаар. Чалгаа, шүшпең кижиге ындыг нарын кажаа тудуп алыры берге-ле ыйнаан.

Ойбак-чирик турар деп ужур чок ындыг херимнер база бар. Оларны көөрге, шынап-ла, шивээ дег быжыглап туруп кылган: баштары безин сүртенчиг сүвүр-сүвүр, а кырыны дургаар үш-дөрт каът тенниг дузактар база шөйгүлепкен. Ону бодаарга, ооң ээзи ижээн иштинде ыйгы-ла, «менче семе-ве, шоруң» дээн ышкаш. А ол «ижээниниң» бедик, чаагайы дээрге, кандыг-даа узун кижи кырындан харап шыдавас, сонуургак кижи ооң дыдыындан баккылап база шыдавас: сырыйы, шынарлыы ол хире. А эң-не онза чүве ол херимнерниң иштинде болдур эвеспе. Ында чүнү чок дээр: кажаалар, казанактар, гаражтар, чунар-бажыңнар, сөөлгү үеде харын-даа «шайлаар чер» деп адаар артык тудуглар база тывылган. Ол бүгүнүм кажаа, канчаар тыптып келгенин эки-ле эскербес сен. Ынчалза-даа оң-не ховар дээн нементиден, туйбудан азы чоннан, дилгеш кырлыг чудуктардан кылган бажыңчыгаштар бир-ле хүн, бир-ле ындыг шивээ херим иштинде тыптып келген турар болдур ийин. А бир эвес сээң суурунда кандыг-бир. улуг хемчээлдиг тудуг каш чылдар улаштыр туттунуп турар болза, улам эки, кандыг-чүү-даа бол, гараж азы чадыр-бажың тудуп алырынга сартык чаштай бээр деп бил. Ол дээрге сээң күрүне мөлчүп, күш-ажылчы эвес оруг-биле чурттап турарың ол болдур эвеспе. Ол дээрге сээң дузалал ажыл-агыйың хөгжүдүп, суур чаагайжыдылгазынга «идепкейлиг киржип» турарың ол.

А эл чок чыткан, чедир карактап-камгалап шыдаваан чүвени ап албайн канчаар, таңныылдар чок болган шорузу-ла ыйнаан. Чижээлээрге, мында турар машина-техника аймаа дижик, машина азы трактор. Чүге ынаар кире бергени ол, гараж чок бе, автопарк чок бе деп айтырып болур сен. Олар бар-даа болза, оон артык «бүзүрелдиг чер» тывылганы ол дур. «Сагыш човаашкынының» түңнелинде, эге баштай оларның карактары «согурарып каар» ооң соонда кабиназының шилдери арлы бээр, а бир көөрүңге, дөрт будуунуң бирээзи чок, аскай берген турган. Ам ооң дөрт дугаар дугую төжек апарганы ол. А кажан шак ол карактар, шилдерин канчап барганын айтырар болзуңарза, өске улус оорлаваан дээш чолаачының үш дакпыр шоочалыг гаражында азы анмаарында «шыгжап каан» болур. А бир эвес дөрт дугуюу дөртелээ чок болган ийикпе азы бүдүн кузов чиде берген болза, ол эдилелдер «читпээн», а кол нижеркиниң азы механиктиң чоншаарели-биле херектиг черинче артык кезектер болуп шилчий берген болур. А арткан канчаарыл? Канчап канчаар, оон-биле чүнү канчаарын боду-ла билир, ээзиниң эргези-дир. Херим иштинге таптыг өөр болза, чок-ла чүве чок боддур ийин...

Ч. ЧАП.

АҢНААРЫМНЫ КАГГАНЫМ

Аңнаарынга аажок хандыкшылдыг чордум. Мыйыс-даа, эткин даа, диңнээр даа үеде олуртунмас, албан чорул каар турдум...

Аңнаарымны канчап карганым чугаалап берейн. Ынчан баштайгы хар чаапкан турган. Дүүн чаа-ла алдын сарыг арга-шыраа ак-чайт. Хондур чаггаш биче дүжүм үезинде аяскан. Ак-көк дээрге алдын хүн хүнмеп үнүп кээрге, хар карактарны чылчырыктап турган.

Даргам-биле малчын аал чораааш, хап чанып ор бис. Канчангаш-ла караам ууйче көре бээримге, аңгыста көжүг-даа чедишкен дүктүг дилги күскелээн тур. Шыдамайн-на бардым. (Даргам база аң дээиде тынын садар кижи).

— Моңгушевич, дилгинии-диним.

— Кайы, кайы? Аа, дүу де? Дүрген, дүрген ынаар хак! — деп, мындыг.

УАЗ-469 шыдавас эвес. Оруктуң ээн болап ээй соккаш, тутсуп-ла кагдывыс. Шору хаңы чооганың иштин кудуу хаккаш, дилгижектиң дужун бодап үне халдып келдивис.

Күскелээн дилгиң оозунга алаакааш, бистиң ооң ууче зөнкенивисти эскербейн барган хевирлиг. Ам-на машинаны көре тыртып кааш, угаан-кут чок шат ууче ужуктуруп-ла кагды. Ах, чаражын аар! Сактырга кызыл чалбыыш шөйлүп бар чыткан ышкаш. Аңгыс черниң дескизи-даа кончуг. Шыксымаар болгаш дона бергениндеп ындыг бе — машина дүшпес, кадалбас болган.

Ону чер-даа алыспайн чедер чыгыы чор бис. Бар шаа-биле маннаан дилги самаң хоюуңда аштаан хөй чодууңум кырынга хенертен келген хире. Кодан торлаа когжуш-когжуш маңнашкаш, тиг-ле кылыңды. Карак бо калып орган дилгим карак чивеш аразында шураааш, бирээзин сегирип алды. Кандыг кончуг капшагай амытан де. Ол аразында машинам тургускаш, үнген дораан сегедектей ора дүшкеш, шыгаап-шыгаап чык-ла кылдым. Окталдыр маңнап бар чораан дилгиге ок кадалы берди. Моңгушевичиниң өөрүш күмаңнайын чүү дээр.

— Оо, богда, эрии-даа! Ол болбас ийикпе, орук олчазы. Ана хан дег кызыл-дыр— көрем — деп, даргам аажок амыраан тур.

Ам топтап көрген. Ок дилгиниң когжай деггеш, калбак чарынны чара шаап үне берген. Көвүктүг кызыл хан чаш ак харда чаштына берген. Өкпени ок өдерге, ындыг боор.

Чодууну бажы-мойну-биле катай хаара сегирип аарда, оозу ыш-биле барган хевирлиг. Аксындан безин салып четтикпээн. Чидиг-чидиг хар дег ак диштеринде кадалы берген хевээр.

— Чазыйын але моон, өлүр чедип чораааш — деп, даргам мындыг. Ынчангаш хайнып турган кадык ышкаш ыыттыг каткызы-биле — «Мит-мит...» кылдыр каттырган тур. Ыыт чок мен.

Өгге-даа келгеш, ыыт чок мен. Сагыжым саарзык.

— Чүге үнүң-бажың чиде берди? — деп, кадайым айтырды.

— Ынакшый бердиң бе азы — деп, баштактанганы, шынааны-даа билдинмес чугаалааш, мооң карактарымче шивегейлендир көрүп тур. Уруг-дарыгны өстүрүп берген кадайымдан аңгы кымга ынакшыыр боор. Сагышка безин кирбес чүве ышкажыл.

Орукка чораан дилги таварышканын, чүү болганын аңаа чугаалап бердим. Караамда ам-даа хан-чин апарган, аскында чип четтикпээн сөөлгү чижии ызырып алган дилги ам-даа көстүп турарын билиндим.

— Ол-дур. Сенээ чеже чугаалаар ийик мен. Тас чүве дүктенгиже, дүктүг чүве тазаргыже болду ышкажыл. Бистер ышкаш чаш ажы-төлдүг амытаннар деп аан. Кыштап-чайлап чиир эвес дээр ышкаш ийик мен чоп—деп, кадайым хыы ханып, билдиң бе дээнзиг хыйланы-дыр.

Ам таптыг бодаарымга, дилгиниң чазыйы-даа эвес чорду. Хүн алдын, тын эргим дээш, амыдырап-чурттаар дээш чурттаалгазының сөөлгү шагынга чедир демисешкенин ынчан медерел билгеен мен. Чурттаалганың күжү өлүмден артык чораан.

Хөөкүйнүң соруглуг кызыл дүктери хаңга өде берген хадыырлап чыдары карактарымда чуруттунуп артып калган.

Ол олчаан аңнаарым карган мен. Чараш аң-куш оранының оъдун оъттап, суун ижип, бойдузун каастап чоруур ыйнаан. Делегей кырынга чаңгыс-даа кижи болза кызырлып, айыыл-хайлыг адар боо чаза тутпаза, чүгээр ыйнаан деп бодап чоруур мен.

К. ДОНГАК.

Ю. КОСАРЬКОВТУҢ «Кыш» деп фотоэтюду.

КРОССВОРД

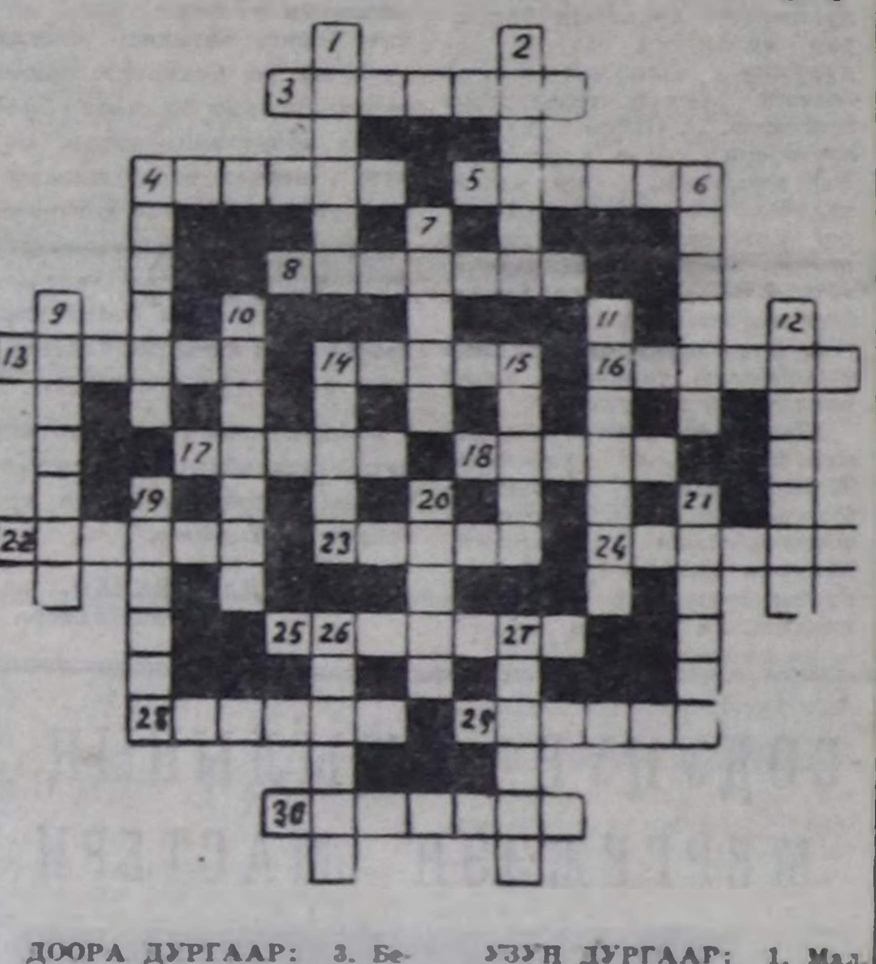

ДООРА ДУРГААР: 3. Бедигээш, дөң. 4. Бир харлыг кулун. 5. Баглааш, чагы. 8. Айбычы, бижик чедирер кижи. 13. Чидириг. 14. Торлаа. 16. Коммунистиг партияның, Совет күрүнениң шылгараңгай ажылдакчызы. 17. Тывада сын. 18. Суг оъду. 22. Сырын, хатчыгаш. 23. Мөге. 24. Ивиниң бир харлыг анайы. 25. Куш. 28. Тыва фамилия. 29. Шынар чок таакпы. 30. Көдээ ажыл-агый кампаниязы.

УЗУН ДУРГААР: 1. Мал чүзүнү. 2. Чылдак, былгамык. 4. Сүттен кылган суксун. 6. Артыш. 7. Чидиг молдуруктуг согун. 9. Бир харлыг сыын. 10. Тывада хоорай. 11. Көдээ ажыл-агый кампаниязы. 12. Ч. Ондарның шиизи. 14. Сан. 15. Медерел, сарыыл. 19. Даг кужу. 20. Парлалга жанры. 21. Ыяш хымыш. 26. Аттаа кижи. 27. Аңчы кижиниң эдилели.

Кроссворду Н. САЛЧАК тургускан.

ФЕВРАЛЬ 21-ДЕ ҮНГЕН КРОССВОРДЧАЙНВОРДТУҢ ХАРЫЫЗЫ

БЕШ-БУЛУҢЧУКТАРДА: 1. Кожедуб. 2. Белград. 3. Динамит. 4. Тоожу. 5. «Ура» 6. Автомат. 7. Танк. 8. Квадрат. 9. Третьяк. 10. Ковпак. 18. Самолёт. 19. Туполев. 20. Воронов. 21. Вологда. 22. Арзамас.
ТӨГЕРИКТЕРДЕ: 11. Рид. 12. Дегтярев. 13. Вагон. 14. Номер. 15. Рейс. 16. Сталинград. 17. Доватор. 23. Канат. 24. Титов. 25. Венок. 26. Кыдат. 27. Топак.
СЫЛДЫСТЫҢ ХЕРЕЛДЕРИНДЕ: 23. Казак. 24. Торгу. 25. Волга. 26. Ковев. 27. Тонна.

ТЫВА ОЮННАР КЕЖЭЭЗИ

Тес-Хемде Белдир-Арыг суурнуң херээженнер чөвүлели тыва оюннар кежээзин көдээ Культура бажыңынга эрттирген.

Ук кежээге суурнуң агитквартираларының аразынга тыва оюннарга маргылдааларны организастаан.

Тевек тевериниң аңгы-аңгы хевирлеринге үшкү агитквартираның чурттакчылары Юрий Чорбаан, Алексей Шыырап олар тиилээн.

Кажык адарынга болгаш аът чарыштырарынга Эрес Балданай өскелерин ашкан.

Дүрген чугаалаарынга, тывызыктаарынга, кожамыктаарынга база даалы ойнаарынга бирги, ийиги болгаш бешки агитквартираларның чурттакчылары тиилээн. Тыва оюннар соонда национал чемнер делгелгези база болган.

Хоочуннар А. Максыр, Ч. Шаравии, С. Соян болгаш оон-даа өскелер кежээге идепкейлиг киришкен.

Тиилекчилерни хүндүлел бижиктер болгаш өртектиг белектер-биле шаңнаан.

Б. АК-ООЛ.

ТВ

ФЕВРАЛЬ 28-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — «Терээн чуртувус, бистиң мээң шылывыс». 8.40 — АБВГДейка. 9.10 — «Палитра». Тележурнал. 9.55 — ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизиниң делегаттары чугаалап тур. 10.05 — «Улоф Пальме. Чүге?». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 10.25 — Улусчу чогаадылганың ийиги Бүгү-эвилел фестивалы. 10.55 — «Дең каттыжылгазы». 11.25 — Бүгүдеге болган кижи бүрүтүнге. 11.55 — Бүгүн делегейде. 12.10 — «Дириг бойдус». 13.10 — ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизиниң делегаттарынга концерт. 15.10 — Телекөрүкчүлерге кинотайылбыры. 15.40 — 9 кү студия. 16.40 — «Мана, шүве». Мультфильм. 16.55 — ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизиниң делегаттары чугаалап тур. 17.10 — 19.55 — Техниктиг чапсар. 19.55 — Уран-чечен фильмниң баштайгы көргүзүү. «Истелгениң чорудуп эгелээр». «Версия». 1-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — Сан-Ремода италия ырларының фестивалындан. 23.00 — Медээлер. 23.05 — 23.40 — «Төс танго болгаш Бах».

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — «Урал хемнеп», гимнастика. 9.00 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 9.30 — К. Федин. Чогаадыкчы ажылының арыннары. 10.40 — «Ҳуу амыдырал». Уран-чечен фильм. 12.20 — «Григол Абашидзе». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 12.40 — «Өөрүшкү — ол дээрге, ыр-дыр». Фильм-концерт. 13.30 — Михайловскоеде А. С. Пушкинниң Күрүнениң музей-заповедниктиниң директору С. С. Гейченко-биле ужуражылга. 15.15 — «Маруся угбай». Уран-чечен фильм. 1, 2 сериялары. 17.25 — Мультфильм. 17.40 — «Кадыкшыл». 18.25 — Шүлүкчү В. Виерунуң чогаадыкчы кежээзи. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар». 20.15 — Студентилерниң кышкы бүгү делегей оюннары. Хаак спорту. Трамплинден шурааш-кынар. ЧССР-ден дамчыдылга. 20.45 — «Бойдустуң чажыттары». Эртем-тайылбырлыг фильм. 21.00 — «Үе». 21.35—23.10 — «Ада чуртка бараан болбушаан». Уран-чечен фильм.

Редакторнуң оралакчызы К. К. САТ.

агаар

Республикага шокар булуттаар, чагбас. Хат кошкак. Дүне агаарның температуразы 23—28, чамдык черлерге 13—18 градус соор. Хүндүс 6—11, чамдык черлерге 2 градус чылыыр, 3 градус соор.

Кызылга чуга булуттаар. Дүне агаарның температуразы 23—25, хүндүс 6—8 градус соор.

кино

ФЕВРАЛЬ 28-те

«НАЙЫРАЛ»: «Детство Бемби» 12.30 «Неукротимая маркиза» (2 сериялыг) 9.30, 14.00, 17.00, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Атака» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 (узаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: Киносборник 9.40, 13.00, «Плюмбум, или Опасная игра» 11.00, 15.00 «Аткинс» 17.00, 18.50, 20.40 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Постарайся остаться живым» 14.00, 15.40, 17.20, 19.00 (узаткан) шактарда.

Тес-Хем болгаш Эрзин районнарның чурттакчы чонун хандырар Күрүнениң нотариус конторазы Самагалдай суурга 1987 чылдың март 1-ден эгелеп ажыттынарын Тыва АССР-ниң Юстиция министерствозу дыңнадып тур.

Адресивис: 667000. Кызыл хоорай. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63. редакторнуң оралакчыларының 2-35-24. 2-23-54, харысалгалыг секретарьның 2-23-38, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241. Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга ажзы. Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер, чер. полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3461. ТС—00060.